ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 28 (1973)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1977

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 28 (1973)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1977

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 2

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Νομὸς Λαρίσης. Ἀνασκαφαί: Λάρισα (Ὁδὸς Μεταξᾶ 19 (οἰκόπεδον Ἀναστ. Βέη), Ὁδὸς Μητροπούλου 3 (οἰκόπεδον Ἰω. Ἐξάρχου), Παλαιόκαστρον Νεοχωρίου Ἁγιᾶς (Λακέρεια), Γερακάρι Ἁγιᾶς, Ὁμόλιον, Κραννών, Φάρσαλα (Ὁδὸς Ἀθηνᾶς 68 (οἰκόπεδον Ἀ. Ἀρσενοπούλου), Συνοικία Ἅγιος Νικόλαος (οἰκόπεδον Γ. Ραίου), Ὁδὸς Ν. Κουκουφλῆ 9 (οἰκόπεδον Λάμπρου Γεωργίου). Τυχαῖα εὑρήματα - Περισυλλογὴ καὶ παράδοσις ἀρχαίων: Λάρισα, Ἐλευθεραί, Κραννών, Φάρσαλα, Ὁμόλιον, Μακρυχώριον, Γόννοι, Δαμάσιον, Δομένικον, Μαγούλα Ἐλασσόνος, Ἅτραξ (Σχέδ. 1 - 6· Πίν. 281 - 299) ..... Σελ. 327-339

Bericht über die deutschen archäologischen Ausgrabungen in Thessalien (Σχέδ. 1 - 3· Πίν. 300 - 313) ..... » 339-347

Goritsa, A new Survey (Introduction, The Fortifications, The Interior, Single Finds, Les monnaies, Conclusion (Σχέδ. 1 - 17· Πίν. 314 - 317) ..... » 347-374

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Συντήρησις Μνημείων: Νομὸς Μαγνησίας (Πορταριά, Μακρινίτσα), Νομὸς Λαρίσης (Ἁγιά, Μεγαλόβρυσον, Ἀετόλοφος, Κόκκινο Νερό, Στόμιον (πρώην Τσάγεζι), Νομὸς Καρδίτσης (Φυλακτή), Νομὸς Τρικάλων (Ἀχλαδοχώριον, Ζάρκον, Ὀξύνεια, Παναγία, Μονὴ Βυτουμᾶ, Πόρτα - Παναγιά, Γέφυρα Πορταϊκοῦ, Μετέωρα). Καταγραφαὶ Μνημείων - Εἰκόνων: Νομὸς Μαγνησίας (Νῆες Σούρπης), Νομὸς Λαρίσης (Ἁγιά, Ἀετόλοφος, Σκήτη, Σωτηρίτσα, Ἁγιόκαμπος), Νομὸς Τρικάλων (Παλαιόπυργος, Καστράκι, Ἀσπροκκλησιά, Κλοκωτός, Κρήνη). Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι (Λάρισα) (Σχέδ. 1· Πίν. 318 - 330) ..... » 375-385

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Καρπενήσιον, Μονὴ Τατάρνας, Δυτικὴ Φραγκίστα, Ἀνατολικὴ Φραγκίστα, Βραγγιανά, Παυλόπουλον, Παπαδιά, Δαμιανοί (Σχέδ. 1 - 2· Πίν. 331 - 344) ..... » 386-389

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ναύπακτος, Ἀγγελόκαστρον, Ἁλωνάκι Ναυπάκτου (Σχέδ. 1· Πίν. 345 - 349)..... » 390-393

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ἀνασκαφαί (Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ Ναυπάκτου, Φρούριον, Βασιλικὴ Ἁγίας Σοφίας Μύτικα). Στερέωσις Μνημείων (Μονὴ Μυρτιᾶς, Παναξιώτισσα Γαβρολίμνης). Περιοδεῖαι (Βυζαντινὰ γλυπτὰ εἰς Ναύπακτον) (Σχέδ. 1 - 2· Πίν. 350 - 352) ..... » 394-399

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Ἄρτης, Μουσεῖον Ἰωαννίνων, Μουσεῖον Νικοπόλεως). Ἀνασκαφαὶ - Τυχαῖα εὑρήματα: Νομὸς Ἄρτης (Ἄρτα. Ὁδὸς Κομμένου 115 - 117 καὶ 109, Τυχαῖα εὑρήματα), Νομὸς Ἰωαννίνων (Βίτσα Ζαγορίου, Τυχαῖα εὑρήματα), Νομὸς Πρεβέζης (Βαλανιδόραχη Φαναρίου, Νικόπολις, Θέσις Νικολάρα (ἀγρὸς Γ. Τάγκα), Ἀγρὸς Κωνστ. Ντόμαρη). Τυχαῖα εὑρήματα (Νικόπολις, Ἁγία Φανερωμένη Πρεβέζης, Μιχαλίτσι Ν. Πρεβέζης), Νομὸς Θεσπρωτίας (Δυμόκαστρον Πέρδικας). Ἀναστηλώσεις (Δωδώνη, Βίτσα Ζαγορίου, Νεκυομαντεῖον Μεσοποτάμου, Ὠδεῖον Νικοπόλεως, Ἀμμότοπος Ν. Ἄρτης) (Σχέδ. 1 - 5· Πίν. 353 - 366) ..... Σελ. 400-411

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Στερέωσις Μνημείων (Φρούριον Ἰωαννίνων, Τουρκικὴ βιβλιοθήκη, Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν, Μονὴ Ἐλεούσης Νήσου Ἰωαννίνων, Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου Νήσου Ἰωαννίνων, Μονοδένδρι Ζαγορίου, Τσεπέλοβον Ζαγορίου, Κῆποι Ζαγορίου, Λευκοθέα (Ἀραχωβίτσα), Μονὴ Πατέρων περιοχῆς Ζίτσας, Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς Βίκου, Μονὴ Ἀβάσου Βρυσούλας Πρεβέζης, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Κυψέλης (Τουρκοπάλουκο), Ἅγιος Βασίλειος Ἄρτης, Ἅγιος Βασίλειος εἰς θέσιν Τὸπ Ἀλτὶ Ἄρτης, Παναγία τοῦ Μπρυώνη Νεοχωρακίου Ἄρτης, Ἅγιος Μηνᾶς Μονοδενδρίου, Γέφυρα Κλειδωνιᾶς, Γέφυρα Κονίτσης, Κοίμησις Οὐζντίνας (Πέντε Ἐκκλησιῶν), Ταξιάρχης Οὐζντίνας (Πέντε Ἐκκλησιῶν), Ἅγιος Ἰωάννης Μεσοποτάμου Φαναρίου). Ἀνασκαφαί (Παντάνασσα Φιλιππιάδος). Συντήρησις τοιχογραφιῶν (Μονὴ Φιλανθρωπηνῶν Νήσου Ἰωαννίνων, Ναὸς Παντανάσσης Φιλιππιάδος). Βασιλικὴ Γλυκέος Ν. Θεσπρωτίας (Πίν. 367 - 382) .. » 412-418

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Κέρκυρα. Μουσεῖα (Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, Χριστιανικὴ Συλλογή, Ἱστορικὸ Μουσεῖο, Σινοϊαπωνικὸ Μουσεῖο). Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες: Περιοχὴ ἀρχαίας πόλης, Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὸ νησί (Ρωμαϊκὴ ἔπαυλη στὶς Μπενίτσες, Γουβιά, Παλαιοκαστρίτσα), Νεώτερα Μνημεῖα Κέρκυρας. Κεφαλληνία (Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀργοστολίου), Σάμη (Ρωμαϊκὸ κτίριο (οἰκόπεδο Τουλάτου), Τμῆμα ἀρχαίου νεκροταφείου (οἰκόπεδο Α. Γαλατσάτου). Ἰθάκη (Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Βαθέος). Λευκάς (Σπασμένη Βρύση Καρυωτῶν). Ζάκυνθος (Φρούριον Ζακύνθου, Χωρίον Κυψέλη (Μπελούσι) (Σχέδ. 1 - 4· Πίν. 383 - 388) ..... » 419-430

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι. Στερέωσις Μνημείων (Κωδωνοστάσιον ναοῦ Ἀναφωνητρίας Σκουλικάδου Ζακύνθου, Ναὸς Ἀσωμάτων Βαφκερῆς Λευκάδος). Συντήρησις εἰκόνων (Πίν. 389 - 390) ..... » 431-432

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ..... » 433

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Νομὸς Ἡμαθίας. Μουσειακαὶ ἐργασίαι, Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι: Βέροια (Ὁδὸς Κυρίμη (Ο.Τ. 221), Ὁδὸς Καρατάσου (Ο.Τ. 199), Ὁδὸς Π. Μελᾶ (Ο.Τ. 216), Ὁδὸς Ἐλιᾶς καὶ Ἐλ. Βενιζέλου (Ο.Τ. 225), Ὁδὸς Μπιζανίου (Ο.Τ. 213), Περιοχὴ Γυμνασίου Ἀρρένων (Ο.Τ. 45), Συνοικισμὸς Παπάγου (ὁδὸς Ἄρεως), Ὁδὸς Μητροπόλεως, Ὁδὸς 16ης Ὀκτωβρίου (Ο.Τ. 97), Ὁδὸς Κρήτης, Ὁδὸς Ἀφροδίτης, Περίχωρα Βεροίας, Οἰκόπεδον νέου συγκροτήματος Γυμνασίων, Ὁδὸς Αἰόλου), Περισυλλογαὶ ἀρχαίων, Ἐργασίαι διαμορφώσεως βυζαντινοῦ πύργου εἰς πλατεῖαν Ὡρολογίου, Μακεδονικὸς τάφος πλησίον τοῦ φράγματος τοῦ Ἁλιάκμονος, Κοπανός,

Νέος μακεδονικὸς τάφος Λευκαδίων. Νομὸς Κοζάνης. Προϊστορικὸς Συνοικισμὸς Σερβίων, Ἀνατολικὸν Ἐορδαίας (Σχέδ. 1 - 7· Πίν. 391 - 394) ..... Σελ. 433-442

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Θάσος: Λιμὴν (ἀρχαία Θάσος) (οἰκόπεδον Δημητρακοπούλου, οἰκόπεδον Μπελεγρίνου, Συνοικία ἀρχαϊκῶν οἰκιῶν, Ἀρχαῖον θέατρον), Ἁλυκή (Ἀρχαῖον ἱερόν, Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαί), Θεολόγος Θάσου (Προϊστορικὸς συνοικισμὸς « Καστρί », Νεκροταφεῖον « Λαρνάκι », Διπόταμος), Παναγία (Σπήλαιον « Δρακότρυπα »). Θασιακὴ Περαία: Ἀρχαία Ἀντισάρα (Οἰκόπεδον Κουσουνάδη, Οἰκόπεδον Μάγου, Οἰκόπεδον Σιμίτα), Ποντολίβαδον (ἀρχαία Πίστυρος), Νέα Κώμη (Σταθμὸς Ἐγνατίας ὁδοῦ). Νομὸς Ξάνθης: Ἄβδηρα. Νομὸς Δράμας: Δράμα. Νομὸς Σερρῶν: Ἀμφίπολις (Ἀνασκαφαί, Τυχαῖα εὑρήματα), Ἀηδονοχώριον (ἀρχαία Τράγιλος), Σιδηροδρομικὸς Σταθμὸς Ἀγγίστης (Μακεδονικὸς τάφος, Προϊστορικὸς συνοικισμός) (Σχέδ. 1 - 5· Πίν. 395 - 414) ..... » 443-459

Thasos (Πίν. 415 - 416) ..... » 459-461

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Κομοτηνῆς, Μουσεῖον Σαμοθράκης, Συλλογαὶ Μαρωνείας - Διδυμοτείχου). Καθαρισμὸς - Διαμόρφωσις ἀρχαιολογικῶν χώρων (Μαρώνεια, Λοιποὶ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι). Ἐπισήμανσις ἀρχαιοτήτων - Τυχαῖα εὑρήματα (Μαρώνεια, Προσκυνηταί, Κόσμιον, Ἅγιοι Θεόδωροι, Πόρπη, Παραδημή, Μεσοχώριον, Παλλάδιον, Πελαγία, Βέννα - Μοίρανα). Ἀνασκαφαί (Ἀλεξανδρούπολις, Μαξιμιανούπολις, Ἀρσάκειον, Δύμη, Παγούρια, Δίκαια Φαναρίου, Ἀρριανά) (Σχέδ. 1 - 4· Πίν. 417 - 433) ..... » 462-476

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Α΄. Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία

Στερέωσις Μνημείων: Θεσσαλονίκη (Βυζαντινὰ τείχη, Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός, Προφήτης Ἠλίας, Ἅγιος Παντελεήμων, Ροτόντα Ἁγίου Γεωργίου, Ἀλατζὰ Ἰμαρέτ, Τουρκικὸς λουτρὼν « Παράδεισος », Βυζαντινὴ κινστέρνα Βλαττάδων, Ὅσιος Δαβίδ, Βυζαντινὸς λουτρών), Βέροια (Ναὸς Ἁγίων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης, Δίδυμος τουρκικὸς λουτρών, Ναὸς Ἁγίας Ἄννης, Ἅγιος Προκόπιος, Ἅγιος Βλάσιος, Χριστός), Ἔδεσσα (Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Παλαιὰ Μητρόπολις), Κουντουριώτισσα Πιερίας (Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου), Ἅγιον Ὄρος (Μονὴ Βατοπεδίου, Μονὴ Χελανδαρίου, Μονὴ Παντελεήμονος, Μονὴ Παντοκράτορος, Μονὴ Σταυρονικήτα, Σκήτη Ἁγίου Δημητρίου, Κελλίον τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, Κελλίον « Μολυβδοκκλησιά », Νέα Σκήτη, Μονὴ Λαύρας, Σκήτη Τιμίου Προδρόμου, Κελλίον Ἁγίου Βασιλείου), Χαλκιδική (Νέα Φώκαια). Συντήρησις τοιχογραφιῶν, εἰκόνων, ψηφιδωτῶν: Τοιχογραφίαι, Θεσσαλονίκη (Ὅσιος Δαβίδ, Τάφος συνοικισμοῦ Ραμόνας, Ἀχειροποίητος, Παρεκκλήσιον παρὰ τὸν πύργον τοῦ Τριγωνίου, Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι), Βέροια (Παλαιὰ Μητρόπολις, Ἁγία Βαρβάρα, Ἅγιος Δημήτριος), Ἔδεσσα (Παλαιὰ Μητρόπολις, Ναὸς Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου), Γρεβενά (Μονὴ Ζάβορδας), Ἅγιον Ὄρος (Μονὴ Χελανδαρίου), Φορηταὶ εἰκόνες - Ψηφιδωτά, Θεσσαλονίκη (Ἀχειροποίητος, Παλαιὸν Μουσεῖον), Κοζάνη (Ἁγία Παρασκευή). Ἀνασκαφαί (Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Νικήτης, Βασιλικὴ Πανοράματος) (Σχέδ. 1 - 12· Πίν. 434 - 462) ..... » 477-501

Β΄. Ἀνατολικὴ Μακεδονία - Θράκη

Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι (Φίλιπποι, Μεσαιωνικὸν φρούριον Καβάλας, Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν, Ἀναστασιούπολις), Ἀνασκαφαὶ - Τυχαῖα εὑρήματα (Σαμοθράκη, Μαρώνεια, Ἀμφίπολις, Φίλιπποι), Καταγραφὴ Μνημείων: Νομὸς Σερρῶν

('Εξωκκλήσιον 'Αγίας Παρασκευῆς). Νομὸς Δράμας (Μουσουλμανικὸν τέμενος), Νομὸς Ξάνθης ('Αβατον), Θάσος (Ναὸς Παναγίας Θεολόγου, Ναὸς 'Αγίου Γεωργίου Κινύρων, Ναὸς 'Αγίας Τριάδος Κινύρων, Ναὸς 'Αγίων 'Αποστόλων Κινύρων, Νησὶς Κινύρων, Ναὸς 'Αγίου Δημητρίου Ποταμιᾶς, Ναὸς Ζωοδόχου Πηγῆς Ποταμιᾶς) (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 463 - 470) ..... Σελ. 501-506

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Μουσεῖον Μυτιλήνης. 'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι. Μυτιλήνη (Οἰκόπεδον ἐργατικῶν κατοικιῶν Καλλιθέας, 'Οδὸς 'Αρίονος καὶ 'Αλκαίου (οἰκόπεδον Δημ. Β. Κατσάνη), Περιοχὴ Κουρτζῆ (οἰκόπεδον ἐργοστασίου ΕΠΟΜ), Οἰκόπεδον 'Εθνικοῦ Κολυμβητηρίου Μυτιλήνης, 'Οδὸς 'Αγίου Συμεών (οἰκόπεδον Μιχ. Κ. Κουτρῆ), Οἰκόπεδον 'Ασύλου 'Ανιάτων, 'Αρχαία 'Αντισσα). 'Επισήμανσις ἀρχαίων - Τυχαῖα εὑρήματα (Σκάλα Συκαμιᾶς, Θερμή, Μήθυμνα). Στερέωσις Μνημείων (Πέτρα, Οἰκία Βαρελτζίδαινας), Λῆμνος ('Αρχαία 'Ηφαιστεία, Προγόμυλος) (Σ χ έ δ. 1 - 13· Π ί ν. 471 - 493) ..... » 507-520

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΑΜΟΥ

'Ανασκαφικαὶ ἐργασίαι: Πυθαγόρειον (Οἰκόπεδον 'Ελ. Νέγρη (ἀριθ. 473), Οἰκόπεδον Δ. Τζερέτα (ἀριθ. 398), Οἰκόπεδον 'Ιω. Σερβίου (ἀριθ. 462), Οἰκόπεδον 'Επαμ. Σολούνια (ἀριθ. 283), Οἰκόπεδον Χαρ. Πλατανιώτου (ἀριθ. 255), Οἰκόπεδον Στυλ. Βουδούρη (ἀριθ. 741), Οἰκόπεδον 'Εμμ. 'Ανδρονίκου (ἀριθ. 747), Οἰκόπεδον 'Ιω. Λυμπέρη (ἀριθ. 748), Οἰκόπεδον Γ. 'Ολλανδέζου (ἀριθ. 254 α - β), Οἰκόπεδον 'Εμμ. Σκούφου (ἀριθ. 98), Οἰκόπεδα Γιαννοπούλου (ἀριθ. 115). Περιοχὴ « Τρία Δόντια » (Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Δημητρίου). Παλαιοχριστιανικὸν Κοιμητήριον Παναγίτσας (Σ χ έ δ. 1 - 10· Π ί ν. 494 - 503) ..... » 521-543

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Δονοῦσα (Σ χ έ δ. 1 - 3· Π ί ν. 504 - 508) ..... » 544-547

Ayia Irini in Keos (House A, Temple Road, Area D, Conservation of the Site, Objects Found, Studies) (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 509 - 512) ..... » 547-550

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Νάξος (Πρωτόθρονος, "Αγιος 'Ιωάννης εἰς Κεραμί, "Αγιος Κωνσταντῖνος Βουρβουριᾶς, "Αγιοι 'Απόστολοι 'Ακαδήμων, Δροσιανή, Ραχιδιώτισσα, "Αγιος Νικόλαος εἰς Σαγκρί, "Αγιος Γεώργιος εἰς Ποταμιές, Φορηταὶ εἰκόνες), Μύκονος, Χίος (Νέα Μονή, Πύργος 'Ολύμπων, Πυργόπουλα Μεστῶν, Φρούριον Χίου, Πόλις Χίου, Βασιλικὴ 'Αγίου 'Ισιδώρου). Λέσβος ('Ανασκαφὴ βασιλικῆς 'Αγίου 'Αλεξάνδρου εἰς Λαφιῶνα Λέσβου, Ναὸς 'Αγίων 'Αποστόλων Μυτιλήνης, Μονὴ Λειμῶνος Λέσβου, Φρούριον Μυτιλήνης), Νάξος (Δροσιανή), Πάρος (Καταπολιανή), Σέριφος (Ναὸς 'Αγίου 'Αθανασίου Χώρας) (Σ χ έ δ. 1 - 2· Π ί ν. 513 - 527) ..... » 551-558

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Μουσεῖον 'Ηρακλείου. 'Ανασκαφαὶ καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων. Στερέωσις, διαμόρφωσις, περίφραξις ἀρχαιολογικῶν χώρων. Λοιπαὶ ἐργασίαι (Π ί ν. 528 - 535) ... » 559-564

'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι -'Επισήμανσις ἀρχαίων (Νέα 'Αλικαρνασσὸς 'Ηρακλείου, Χουμέρι, Χερσόνησος, Μητρόπολις Γόρτυνος, Μέση Βιάννου). Τυχαῖα εὑρήματα (Σ χ έ δ. 1 - 5· Π ί ν. 536 - 540) ..... » 564-570

Περισυλλογὴ ἀρχαίων - Τυχαῖα εὑρήματα (Σ χ έ δ. 1 - 2· Π ί ν. 541 - 542) ..... » 570-574

Knossos (Excavation in the Area of the Royal Road, Excavation in the Unexplored Mansion) (Π ί ν. 542 - 545) ..... » 574-579

Fouilles effectuées à Malia (Quartier mu) (Π ί ν. 546) ..... Σελ. 579
Prinias (Π ί ν. 574 - 548) ..... » 579-580

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Νομὸς Χανίων. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Χανίων). Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι: Καστέλλι Χανίων (Οἰκόπεδον Μανουσογιαννάκη, Οἰκόπεδον Μαθιουδάκη, Οἰκόπεδον Γαλλιᾶ), Στέρνες Ἀκρωτηρίου, Κουμαρόσπηλιο Ἀκρωτηρίου, Ἀσφένδου Σφακίων. Περισυλλογὴ ἀρχαίων (Κουμάρες Ἀκρωτηρίου, Ἅγιος Ὀνούφριος Ἀκρωτηρίου). Νομὸς Ρεθύμνης. Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι (Ἀλόιδες Μυλοποτάμου) (Π ί ν. 549 - 553) ..... » 581-583
Βρύσινας Ρεθύμνης, Στύλος Ἀποκορώνου ..... » 583-584

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Μουσεῖα καὶ Ἀρχαιολογικαὶ Συλλογαί, Ἀνασκαφαί (Ἅγιος Νικόλαος, Ἐλούντα Μιραμπέλλου, Γουρνιά, Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας, Ἱεράπετρα, Μακρυγιαλὸς Σητείας, Διασκάρι Σητείας, Παλαίμυλος Ζάκρου, Βίγλα Ζάκρου, Ἐντιχτὴς Ζάκρου), Τυχαῖα εὑρήματα καὶ περισυλλογαί (Ἅγιος Νικόλαος, Ἐλούντα Μιραμπέλλου, Μίλατος Μιραμπέλλου, Πινὲς Μιραμπέλλου, Ἱεράπετρα, Καλαμαύκα Ἱεραπέτρας, Παλαίκαστρο, Τραόσταλος Ζάκρου, Ἐπάνω Ζάκρος, Μακρυγιαλὸς Σητείας), Περιοδεῖαι (Σκινοκέφαλο καὶ Κουμιὰ Χαμαιζίου), Ἀναστηλώσεις (Γουρνιά, Μύρτος Ἱεραπέτρας), Ἀπαλλοτριώσεις (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 554 - 562) ..... » 585-596

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Στερεωτικαὶ κτηριακαὶ ἐργασίαι (Ναὸς Παναγίας Λημιώτισσας Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ἁγίας Τριάδος Πυργιωτίσσης, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ξειδᾶ Πεδιάδος, Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Σγουροκεφαλίου Πεδιάδος, Ναὸς Παναγίας Κασάνων Πεδιάδος, Ναὸς Ἁγίου Ἀντωνίου Κεραμουτσίου Μαλεβυζίου, Παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ καθεδρικοῦ Μικρᾶς Ἐπισκοπῆς Μονοφατσίου, Ναὸς Παναγίας Ἁγίου Νικολάου Μεραμπέλλου, Μονὴ Βαλσαμονέρου Καινούργιου, Ναὸς Τιμίου Σταυροῦ Βοριζίων Καινούργιου, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Χόνδρου Βιάννου). Συντήρησις τοιχογραφιῶν (Μονὴ Κερᾶς Πεδιάδος, Ναὸς Παναγίας Κερᾶς Κριτσᾶς Μεραμπέλλου, Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου, Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης). Συντήρησις εἰκόνων. Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι (Τετράκογχον Μεσαρᾶς, Βασιλικὴ Καστρίου Χερσονήσου Πεδιάδος). Συντήρησις ἐνετικῶν μνημείων (Τείχη Ἡρακλείου, Κοῦλες Ἡρακλείου, Νεώρια Ἡρακλείου, Loggia Ἡρακλείου, Φρούριον Σπιναλόγκα Μεραμπέλλου, Ναὸς Σωτῆρος (Βαλιδὲ Τζαμὶ) Ἡρακλείου (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 563 - 580) ..... » 597-607

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι - Περισυλλογὴ ἀρχαίων: Ρόδος, Κάσος. Ἀνασκαφαί: Πόλις Ρόδου. Ἡ ἀρχαία ὀχύρωσις (Οἰκόπεδον Μυριαλλῆ, Οἰκόπεδα Κατσαρᾶ - Κακᾶ - Ἰατρίδη, Οἰκόπεδον Λεβέντη - Πολυχρόνη, Οἰκόπεδον Παν. Μανιᾶ, Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ.), Λιμενικαὶ ἐγκαταστάσεις (Οἰκόπεδον πολυκατοικιῶν Δημ. Ὑπαλλήλων, Οἰκόπεδον Τεχνικῶν Σχολῶν Ρόδου (Ε.Η.Σ.Χ.), Οἰκόπεδον Οἰκονομίδη, Οἰκόπεδον Ἐμμ. Βασιλειάδη, Ξενοδοχεῖον « Grand Hotel »), Οἰκοδομικὰ λείψανα (Οἰκόπεδον Γεωργιάδη, Οἰκία Καραγιάννη, Οἰκόπεδον Σαλαχούρη, Οἰκόπεδον Ἁγιακάτσικα, Οἰκόπεδον Κρητικάκη - Στεφανίδη, Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Λουϊζίδη, Ξενοδοχεῖον « Θέρμαι », Οἰκόπεδον Παπαμιχαήλ, Οἰκόπεδον Θεοδ. Ζησιμάτου, Τεχνικαὶ Σχολαὶ « Ὁ Νιρεύς », Οἰκόπεδον Παναγ. Σπυροπούλου, Οἰκόπεδον Σταυριᾶ - Λαοῦ Ο.Ε., Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ.), Νοτιοδυτικὴ νεκρόπολις (Μνημεῖον τῆς Ἀσπίδος), Κάσος (Σ χ έ δ. 1 - 26· Π ί ν. 581 - 602) ..... » 608-642

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

'Ανασκαφαί (Τάφοι 'Αγίων Θεοδώρων 'Αρχαγγέλου, Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ «Ἄφωτης» Καρπάθου). Συντήρησις καὶ στερέωσις μνημείων ('Ιλκ - Μιχράμπ, Ἅγιοι Θεόδωροι καὶ Ἅγιος 'Ιωάννης 'Αρχαγγέλου). Συντήρησις τοιχογραφιῶν (Μεσαιωνικὴ πόλις, Λίνδος, Λάρδος, Πυλών, Κάλαθος, 'Αρχάγγελος, Παστίδα, Μαριτσά) (Σχέδ. Ι· Πίν. 603 - 605) ..... Σελ. 643-645

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ (Πίν. 606 - 616) ..... » 646-652

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ (Πίν. 617 - 627) ... » 653-658

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ ..... » 659

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Σημ. τ. Συντ. Ἔκθεσις περὶ τῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν Ἐφορείαν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Βόλου κατὰ τὸ ἔτος 1972 δὲν ἐδόθη πρὸς δημοσίευσιν μέχρι τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ παρόντος.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΛΑΡΙΣΑ

Ὁδὸς Μεταξᾶ 19 (οἰκόπεδον Ἀναστ. Βάη)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς καὶ εἰς βάθος περίπου 3 μ., κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἦλθον εἰς φῶς λείψανα ἀρχαίων τοίχων. Ὁ καθαρισμός των κατέδειξεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς γωνίας ἀρχαίου οἰκοδομήματος (Σχέδ. 1· Πίν. 281 α), ὁ εἷς τῶν τοίχων τῆς ὁποίας, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἔχει μῆκος 6.80 μ. καὶ συνεχίζεται πρὸς Δ. ὑπὸ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Μεταξᾶ, ἐνῷ ὁ ἕτερος τοῖχος, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., συνεχίζεται πρὸς Ν. κάτωθεν τῆς ὑπαρχούσης συγχρόνου οἰκοδομῆς (Φαρμακεῖον Ἀναστ. Βάη). Οἱ τοῖχοι εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ μεγάλων σχιστολιθικῶν πλακῶν· ἐκ τοῦ πρώτου τοίχου, τοῦ ἔχοντος κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., σώζονται αἱ πλάκες εἰς ὕψος ἀπὸ μιᾶς ἕως πέντε ἐπαλλήλων σειρῶν, ἐνῷ ἐκ τοῦ ἑτέρου τοίχου ἐσώθη μόνον μία μεγάλη πλὰξ κατὰ χώραν, δεικνύουσα τὴν κατεύθυνσίν του. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, οἱ ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι ἀνήκουν εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν μεγάλου οἰκοδομήματος τῶν Κλασσικῶν ἢ Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Διανοιγεῖσα μικρὰ τάφρος εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ μεγαλυτέρου τοίχου ἔφερεν εἰς φῶς μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἐξ ὧν τινα ἀνήκουν εἰς μυκηναϊκὸν σκύφον. Ταῦτα δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν προμνησθεῖσαν γωνίαν οἰκοδομήματος, ὅπως πιθανώτατα δὲν ἔχει σχέσιν μὲ αὐτὴν καὶ τὸ κάτω ἀριστερὸν τμῆμα ἀπελευθερωτικῆς ἐπιγραφῆς, ὕψ. 0.49 μ., ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (Πίν. 281 β), ἥτις εὑρέθη ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου καὶ εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν εἰς τὰ θεμέλια παλαιᾶς οἰκοδομῆς, καταλαμβανούσης τὸν χῶρον τοῦ ἰδίου οἰκοπέδου νῦν δὲ κατεδαφισθείσης. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἑξῆς:

. . . . . οι . . .
α γεινόμε. . .
πελευθερῶ . . .
παρὰ Ἀκανθ. . .
ς ἀπελευθε. . .
ὑπὸ Παναρ. . .
αλερίου Λι ΚΒ‹
ερίας τῆς ἀπ. . .
θείσης ὑπὸ Φ. . .

Ὁδὸς Μητροπούλου 3 (οἰκόπεδον Ἰω. Ἐξάρχου)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου, κειμένου εἰς τὴν συνοικίαν Σουφλάρια, ἔναντι τῆς πύλης τῆς 38ης Τ.Α.Δ., ἦλθεν εἰς φῶς, εἰς βάθος 1.60 μ., μέγας κιβωτιόσχημος τάφος, τὰ τοιχώματα τοῦ ὁποίου καὶ τὸ δάπεδον ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ παχειῶν πλακῶν, πάχ. 0.14 - 0.18 μ., ἐκ τεφρολεύκου ἀσβεστολίθου. Οὗτος ἐκαλύπτετο ὡσαύτως διὰ δύο πλακῶν ἐκ τοῦ ἰδίου ὑλικοῦ, ἐχουσῶν ἀμφικλινῆ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν. Ὁ τάφος εἶχε προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ ἐσωτ. διαστ. 2.15 × 0.95 × 1.20 μ. (ὕψος). Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν πέντε σκελετοί — τὰ δύο κρανία κατὰ τὸ Δ. ἄκρον τοῦ τάφου, τὰ τρία κρανία κατὰ τὸ Α. ἄκρον, τὰ περισσότερα δὲ τῶν ὀστῶν συγκεντρωμένα κατὰ μῆκος τῆς Ν. μακρᾶς πλευρᾶς του. Οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη· φαίνεται ὅτι οἱ νεκροὶ ἢ ἦσαν ἐξ ἀρχῆς ἀκτέριστοι, ἤ, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῆς διαταραχῆς τῶν ὀστῶν, ὁ τάφος εἶχε συληθῆ παλαιότερον. Ἡ θέσις τοῦ τάφου εὑρίσκεται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας Λαρίσης καὶ παρὰ τὴν ὁδόν, ἥτις ὡδήγει ἐκ Λαρίσης πρὸς τὴν περιοχὴν Ἁγιᾶς, εἰς θέσιν Ἁγιόπορτα.

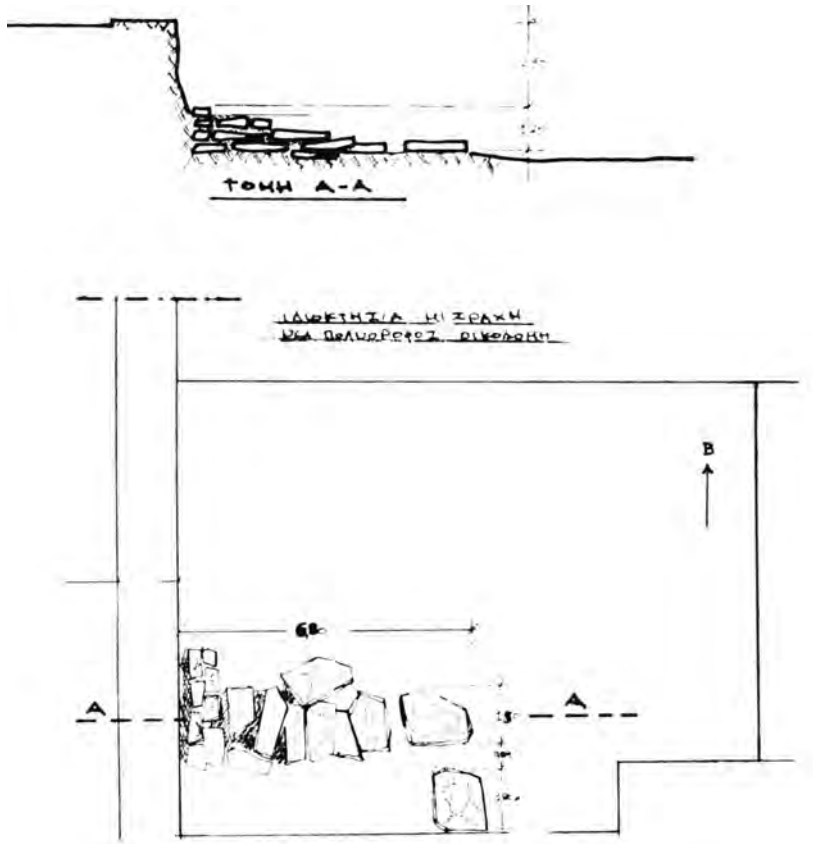
ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟΝ ΝΕΟΧΩΡΙΟΥ ΑΓΙΑΣ (ΛΑΚΕΡΕΙΑ)

Ὁ λόφος Παλαιόκαστρον, σχήματος ἡμισελήνου, κεῖται Ν. τῆς ὁδοῦ Λαρίσης - Ἁγιᾶς, ἀμέσως μετὰ τὴν διασταύρωσιν πρὸς Νεοχώριον, ἀνατολικῶς τῆς θέσεως Ἅγιος Νικόλαος Φονιᾶς. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐξάρσεις, ἡ ἀνατολικωτέρα τῶν ὁποίων ἔχει δύο κορυφάς (Σχέδ. 2, Α καὶ Β). Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικωτέρου αὐτοῦ τμήματος τοῦ λόφου Παλαιόκαστρον ἦσαν ὁρατὰ ἀρχαῖα λείψανα, γνωστὰ παλαιόθεν καὶ ἀποδιδόμενα ὑπό τινων μελετητῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν θεσσαλικὴν πόλιν Λακέρειαν[1].

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1971, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἐκχερσώσεως καὶ ἰσοπεδώσεως ἐκτάσεως ἰδιοκτησίας ἀδελφῶν Δαλακούρα, κατα-

1. Βλ. RE εἰς λέξιν *Λακέρεια*.

λαμβανούσης τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ προμνησθέντος Α. τμήματος τοῦ Παλαιοκάστρου, ἀπεκαλύφθησαν εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὄστρακα, κέραμοι καὶ ἐν γένει ἀρχαῖα ἐρείπια, καταστραφέντα ἐν μέρει κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν. Κατόπιν τούτου αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν καὶ τὸ θέρος τοῦ 1972 μελοῦς κατασκευῆς τῶν λοιπῶν (Πίν. 282 β, 283 α). Ἐπὶ τοῦ τοίχου ΑΒ καὶ παρὰ τὸν τοῖχον ΓΔ εὑρέθησαν τμήματα μεγάλων σχιστολιθικῶν πλακῶν, φερουσῶν εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν λελαξευμένην κοιλότητα καὶ ἐκροήν (Σχέδ. 3· Πίν. 283 β, 284 β)· αἱ πλάκες ὁμοιάζουν ὡς ἐὰν προήρχοντο ἐκ βιοτεχνικῆς τινος ἐγκα-

Σχέδ. 1. Λάρισα. Οἰκόπεδον Α. Βάη. Κάτοψις καὶ τομὴ ἀνασκαφῆς

ἔλαβε χώραν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πρὸς διερεύνησιν τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων λειψάνων, ὥστε νὰ ληφθῇ ἀπόφασις περὶ τῆς τύχης αὐτῶν.

Παρηκολουθήθησαν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι μεγάλου ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος (Σχέδ. 3, Β-Α-Γ-Δ-Κ), κειμένου εἰς τὴν ἀνατολικωτέραν ἐκ τῶν δύο κορυφῶν τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ λόφου (Σχέδ. 2, κορυφὴ Α). Τὸ ὀρθογώνιον τοῦτο οἰκοδόμημα, διαστ. 30 × 35 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ τοίχων ἐκτισμένων διὰ μετρίων καὶ μεγάλων, πλακοειδῶν κυρίως, λίθων (Πίν. 282 α - β). Τινὲς παρειαὶ τῶν τοίχων, καὶ δὴ ἡ ἐξωτερικὴ (Δ.) παρειὰ τοῦ τοίχου ΑΒ, ἦσαν πλέον ἐπιταστάσεως, πλὴν ὅμως ὁ ἀκριβὴς αὐτῶν προορισμὸς δὲν κατέστη ἀκόμη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ.

Σημειοῦται ἐνταῦθα ὅτι, ἐπειδὴ ὅλοι οἱ τοῖχοι τοῦ ὀρθογωνίου χώρου Β-Α-Γ-Κ δὲν ἔχουν τὸ αὐτὸ πάχος, ἀπὸ δὲ τὴν ἐσωτερικὴν παρειὰν τῶν τοίχων ΑΓ καὶ ΓΚ ἀρχίζουν ἄλλοι τοῖχοι βαίνοντες πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χώρου, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἀποκαλυφθῆ μέχρι στιγμῆς, συμπεραίνομεν ὅτι πρόκειται περὶ συγκροτήματος κτισμάτων ἢ δωματίων, τοῦ ὁποίου μόνον τὸ ἐξωτερικὸν ὀρθογώνιον περίγραμμα παρηκολουθήθη μέχρι στιγμῆς.

Νοτίως τοῦ οἰκοδομήματος Β-Α-Γ-Κ διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἑτέρου συνεχομένου ὀρθογωνίου χώρου παρομοίων περίπου διαστάσεων.

Ἡ κατασκευὴ τῶν τοίχων, ἐκ τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς ὀστράκων (Πίν. 284 α), ἀνάγεται εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰ.

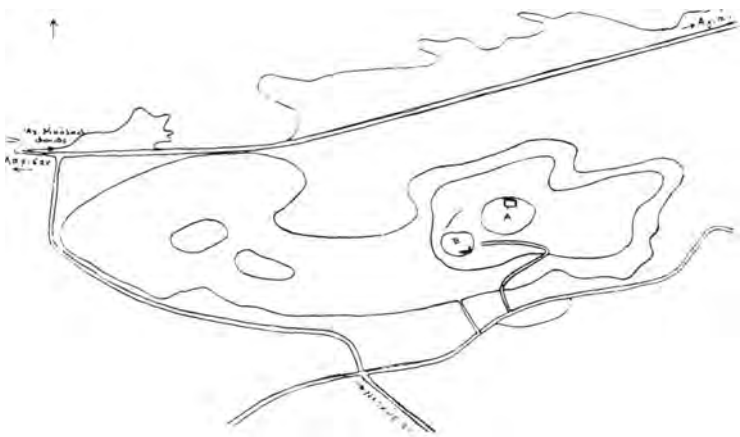
Ἐκαθαρίσθη ἐπίσης μέρος τῆς ἐξωτερικῆς παρειᾶς τοῦ ἀρχαίου τείχους, τὸ ὁποῖον περιέβαλλε τὸν οἰκισμόν (Πίν. 284 δ), τὸ ὁποῖον καὶ παρηκολουθήθη κατὰ τὴν μεγαλυτέραν ἔκτασιν αὐτοῦ.

Ἀπεφασίσθη νὰ συνεχισθῇ ἡ ἀνασκαφὴ καὶ κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη, προκειμένου νὰ διερευνηθοῦν περαιτέρω τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια, ὡς καὶ τὰ ἤδη ἐμφανῆ λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων καὶ ἐπὶ τῆς δυτικωτέρας ἐκ τῶν δύο κορυφῶν (Σχέδ. 2, Β)[2].

ΓΕΡΑΚΑΡΙ ΑΓΙΑΣ

Περὶ τὸ 1 χλμ. Α.-ΒΑ. τοῦ λόφου Παλαιόκαστρον, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Νικ. Κουρούκα, τῆς κοινοτικῆς περιφερείας Γερακαρίου Ἁγιᾶς, ἐξ ἀφορμῆς συλήσεώς του ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, ἀνεσκάφη μνημειώδης κτιστὸς τάφος, ἀποτελούμενος ἐκ ταφικοῦ θαλάμου καὶ δρόμου καὶ περιέχων δύο σαρκοφάγους (Σχέδ. 4-6· Πίν. 284 γ, 285 α-β, 286 α-β)[3].

Ὁ ὅλος τάφος εἶναι ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὸν ταφικὸν θάλαμον ὁδηγεῖ ἀπὸ Δ. δρόμος, μήκ. 3.65, πλ. 0.90 καὶ ὕψ. 1.55 μ. (Σχέδ. 4-5· Πίν. 284 γ, 285 α). Αἱ παρειαὶ τοῦ δρόμου εἶναι ἐκτισμέναι διὰ πλακοειδῶν λίθων. Ὁ δρόμος εὑρέθη πλήρης ἐπιχώσεως καὶ ἦτο ἐστεγασμένος διὰ τριῶν μεγάλων ἐπιμήκων σχιστολιθικῶν πλακῶν, αἵτινες εἶχον διαρραγῆ, λόγῳ διελεύσεως μηχανικοῦ ἐκσκαφέως κατὰ προηγηθεῖσαν ἰσοπέδωσιν τοῦ ἀγροῦ, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ἀνεκαλύφθη ὁ τάφος ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Αἱ πλάκες αὗται κατ' ἀνάγκην ἀπεμακρύνθησαν χάριν ἀσφαλείας τῶν ἐντὸς τοῦ δρόμου ἐργαζομένων ἐργατῶν. Ὁ δρόμος ὁδηγεῖ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου — χαμηλὸν ἄνοιγμα, ὕψ. 0.90 καὶ πλ. 0.70 μ.—, ἥτις ἐφράσσετο διὰ μεγάλης ἀσβεστολιθικῆς πλακός, στηριζομένης εἰς τὴν θέσιν της διὰ δύο μεγάλων ὀγκολίθων (Πίν. 284 γ).

Σχέδ. 2. Σκαρίφημα τοῦ λόφου Παλαιόκαστρον Νεοχωρίου Ἁγιᾶς

Ὁ ταφικὸς θάλαμος εἶναι τετραγώνου κατόψεως, πλευρᾶς 2.25 μ. (Σχέδ. 4) καὶ ἔχει ὕψος 1.95 μ. Τὰ τοιχώματά του, μέχρις ὕψους 0.90 μ., εἶναι κάθετα καὶ ἐν συνεχείᾳ συγκλίνουν πυραμιδοειδῶς, κατὰ τὸν ἐκφορικὸν τρόπον, μέχρι τῆς κορυφῆς (Σχέδ. 5 καὶ 6), ἥτις καλύπτεται διὰ μεγάλης πλακός. Εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς πλακὸς ταύτης ὑπάρχει ὀρθογώνιος κοιλότης (Πίν. 285 β), ἥτις ἀπετέλει καὶ τὴν ὀροφὴν ἐσωτερικῶς τοῦ ταφικοῦ θαλάμου. Ἡ πλὰξ αὕτη εἶχεν ἐπίσης μετακινηθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν ἰσοπεδώσεως τοῦ προμνησθέντος ἀγροῦ διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως καὶ ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τῆς κορυφῆς κατῆλθον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου οἱ ἀρχαιοκάπηλοι.

Τὰ τοιχώματα τοῦ τάφου εἶναι ἐκτισμένα κατὰ τὸ ψευδοϊσόδομον σύστημα διὰ μεγάλων ἀσβεστολιθικῶν κυβολίθων, καλῶς συνηρμοσμένων

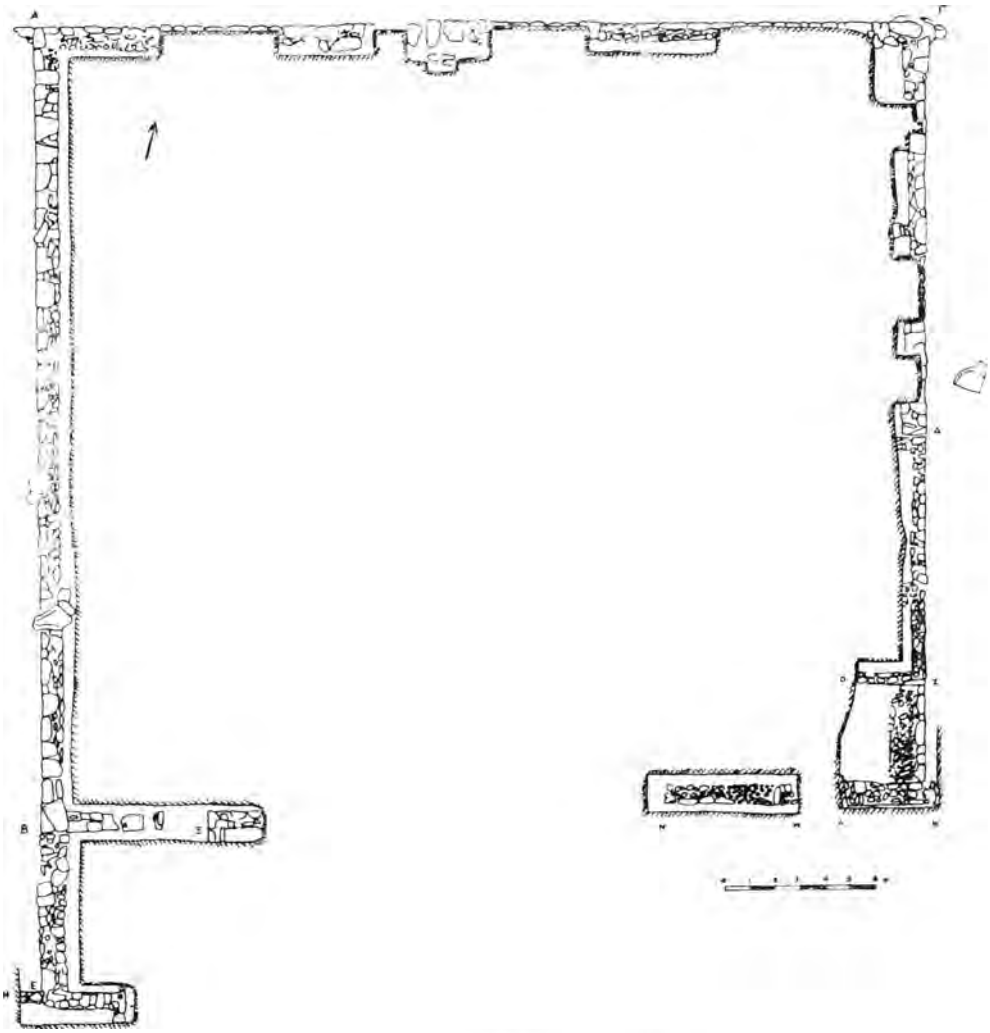
2. Τὰ ἀποτελέσματα θὰ δημοσιευθοῦν εἰς ΑΔ 31 (1976).

3. Βλ. Κτιστὸς πυραμιδοειδὴς τάφος Γερακαρίου Ἁγιᾶς, εἰς Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν, τόμ. Β', Βόλος 1973, σ. 251 κ.ἑ.

(Πίν. 286 α - β). Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀκανονίστου σχήματος μεγάλας σχιστολιθικὰς πλάκας.

Ἐντὸς τοῦ τάφου, ἑκατέρωθεν τοῦ εἰσερχομένου, κατὰ μῆκος τῆς Β. καὶ τῆς Ν. πλευρᾶς

Ἐντὸς ἑκάστης σαρκοφάγου, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαιοκαπήλων, ὑπῆρχε ξυλίνη λάρναξ περιέχουσα ἀνὰ ἕνα σκελετόν. Τὰ μόνα κτερίσματα, ἅτινα κατελήφθησαν εἰς χεῖρας τῶν ἀρχαιοκαπήλων, ἦσαν θραύσματα χαλκῶν πορ-

Σχέδ. 3. Παλαιόκαστρον Νεοχωρίου Ἁγιᾶς. Κάτοψις ὀρθογωνίου κτίσματος ἐπὶ τῆς Α. κορυφῆς τοῦ λόφου

τοῦ ταφικοῦ θαλάμου εὑρίσκοντο δύο σαρκοφάγοι, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἔφερε κάλυμμα συγκείμενον ἐκ δύο τμημάτων. Τὴν Β. σαρκοφάγον οἱ ἀρχαιοκάπηλοι ἔθραυσαν ὁλοσχερῶς, εἰς περισσότερα τῶν πεντήκοντα τεμάχια, ἐνῷ ἡ Ν. (Πίν. 286 β) εὐτυχῶς διεσώθη σχεδὸν ἄθικτος· εἶναι ἐκ λευκοῦ πωρολίθου, ἐσωτ. διαστ. 2.02 × 0.45 × 0.46 μ. (ὕψος).

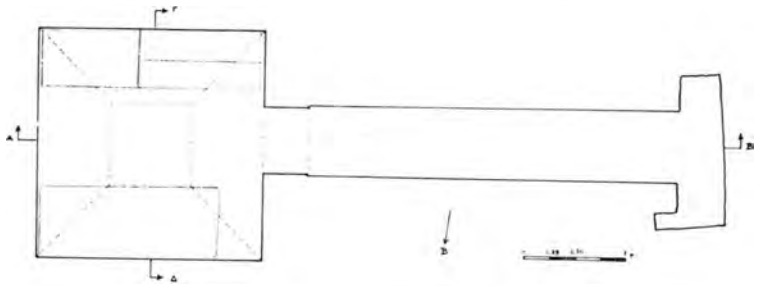
πῶν καὶ δύο μελαμβαφεῖς σκύφοι μεθ' ὁριζοντίων λαβῶν (Πίν. 289 α - β), εὑρεθέντες ἀνὰ εἷς ἐντὸς ἑκάστης σαρκοφάγου. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τάφου εὕρομεν τεμάχια σανίδων διαφόρου πάχους, ἐκ τῶν προμνησθεισῶν ξυλίνων λαρνάκων, ἅτινα ἐκ τῶν σωζομένων ὀδοντώσεων φαίνεται ὅτι συνεδέοντο δι' ἐντορμίας. Ἐκτὸς δεκαοκτὼ ὀστεΐνων δισκαρίων μὲ ὀπὴν

εἰς τὸ κέντρον, προερχομένων πιθανῶς ἐξ ἐνθέτου διακοσμήσεως, οὐδὲν ἕτερον εὑρέθη κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου.

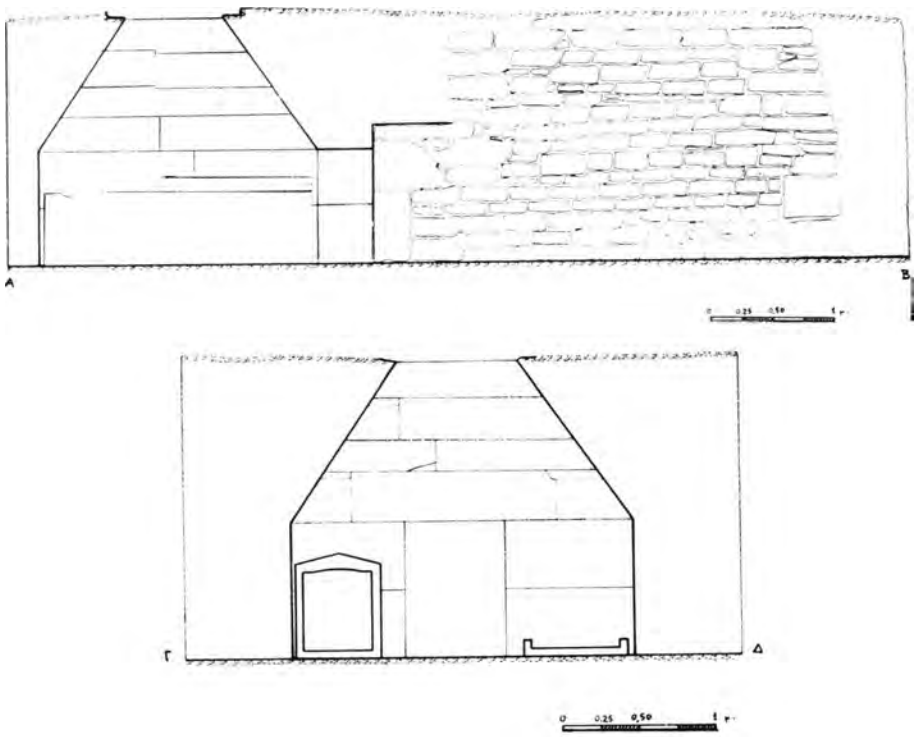
Ἐκ τῶν δύο σκύφων ὁ εἷς (Πίν. 289 α), ὕψ. 0.055 καὶ διαμ. χειλέων 0.11 μ., φέρει ὡς μόνην διακόσμησιν πέντε ἐμπίεστα ἀνθέμια πέριξ κύκλου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς βάσεως, ἐνῷ ὁ ἕτερος (Πίν. 289 β), ὕψ. 0.085 καὶ διαμ. χειλέων 0.10 μ., φέρει ἐξωτερικῶς ὡς διακόσμησιν λευκὴν ταινίαν περὶ τὸ κατώτατον τμῆμα τῆς κοιλίας· ἐπὶ τῆς ταινίας κάθετοι μελαναὶ γραμμαί.

Οἱ σκύφοι χρονολογοῦνται εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.[4]. Ὡς ἐκ τούτου ἡ κατασκευὴ τοῦ τάφου ἀνάγεται εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου ἢ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Ὁ τάφος προφανῶς ἀνήκει εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ (Λακερείας;), τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ προμνησθέντος λόφου Παλαιόκαστρον, καὶ πιθανῶς, ὡς ἐκ τῆς πολυτελοῦς κατασκευῆς του, εἶναι ὁ τάφος ἑνὸς ἐξέχοντος ζεύγους τῆς ἀρχαίας ταύ-

Σχέδ. 4. Τάφος Γερακαρίου. Κάτοψις τοῦ τάφου καὶ τοῦ δρόμου αὐτοῦ

Σχέδ. 5 - 6. Τάφος Γερακαρίου. Τομὴ Α - Β καὶ Γ - Δ (πρβλ. Σχέδ. 4)

4. Πρβλ. Hesperia XLII (1973), σ. 366, πίν. 67ε καὶ 67ι.

της πόλεως. Εἰς ἕτερα δύο σημεῖα ἔχει ἐντοπισθῆ ἡ ὕπαρξις παρομοίων πιθανῶς τάφων, τῶν ὁποίων ἐλπίζεται ὅτι θὰ καταστῆ δυνατὴ εἰς τὸ μέλλον ἡ διὰ τῆς ἀνασκαφῆς διερεύνησις.

ΟΜΟΛΙΟΝ

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Δημ. Ἀστ. Χουλιαρᾶ ἐν Ὁμολίῳ, ἤλθον εἰς φῶς, εἰς βάθος 1.30 μ., δύο ἀρχαῖοι τάφοι, κατευθύνσεως ἐκ Δ. πρὸς Α. Ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ των διεπιστώθη ὅτι ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ πλακοειδῶν λίθων καὶ κεκαλυμμένοι διὰ μεγάλων σχιστολιθικῶν πλακῶν. Εὑρέθησαν ἐντελῶς ἀκτέριστοι· ἐντὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχεν εἰς σκελετὸς εἰς ὑπτίαν θέσιν καὶ παρ' αὐτόν, παραμερισμένα, τὰ ὀστᾶ ἑτέρου σκελετοῦ παλαιοτέρας ταφῆς.

ΚΡΑΝΝΩΝ

(α) Κατὰ τὴν διάρκειαν διανοίξεως ὑπὸ τῆς Υ.Ε.Ε.Β. Λαρίσης στραγγιστικῆς τάφρου εἰς θέσιν «Μαγούλα Ντούμα» (ἀγρὸς Βασ. Γούλα), κειμένην περὶ τὰ 5 χλμ. ΝΑ. τοῦ Κάστρου Κραννῶνος καὶ περὶ τὰ 1.500 μ. νοτίως τοῦ χωρίου Κάμπος, ἤλθον εἰς φῶς δύο ἀρχαῖοι τάφοι, καταστραφέντες ἐν μέρει κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν. Ὁ καθαρισμὸς αὐτῶν κατέδειξεν ὅτι ἦσαν ἤδη ἐν μέρει κατεστραμμένοι καὶ συλημένοι παλαιόθεν. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν, ὁ τάφος Α (Πίν. 287 β), εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ πωρίνης σαρκοφάγου, ἐσωτ. διαστ. 1.75 × 0.54 × 0.62 μ. (ὕψος), κεκαλυμμένης διὰ πωρίνων πλακῶν. Αὕτη κατὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμα της περιεβάλλετο ὑπὸ κτιστοῦ τάφου, κατεσκευασμένου διὰ μεγάλων κυβολίθων, ὁμοίως ἐκ πώρου, καὶ ἐστεγασμένου διὰ παχειῶν πωρίνων πλακῶν. Ὁ περιβάλλων τὴν σαρκοφάγον τάφος ἦτο τελείως κατεστραμμένος κατὰ τὸ μεγαλύτερον πρὸς ΝΔ. τμῆμα του, ἀλλὰ καὶ τῆς σαρκοφάγου τὰ πλάγια τοιχώματα μετὰ τοῦ καλύμματος εἶχον θραυσθῆ καὶ καταπέσει ἐντὸς τοῦ τάφου (Πίν. 287 β). Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν των εὑρέθησαν λίαν διατεταραγμένα, ἐντὸς παχέος στρώματος ἰλύος, ἐπὶ τοῦ πυθμένος τῆς σαρκοφάγου, τὰ ὀστᾶ εὐσώμου ἀτόμου. Τὰ μόνα εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου ἀντικείμενα ἦσαν χαλκοῦς δακτύλιος, μικρὸς πήλινος λύχνος καὶ πέντε μετάλλινα δισκάρια μετὰ τριῶν ἤλων. Ὁ ἀνωτέρω τάφος Α εἶναι παρομοίας κατασκευῆς (δηλαδὴ σαρκοφάγος μετὰ καλύμματος ἐντὸς κτιστοῦ ἐστεγασμένου τάφου) μὲ ἑτέρους τάφους, εὑρεθέντας εἰς τὸ περὶ τὰ 5 χλμ. δυτικώτερον κείμενον νεκροταφεῖον τοῦ Κραννῶνος, ἐντὸς τύμβου, καὶ χρονολογουμένους ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀγγείων εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.[5].

Περὶ τὰ 3 μ. ΝΑ. τοῦ τάφου Α εὑρέθη ἕτερος τάφος, ὁ Β. Οὗτος ἦτο παιδικός, ἀποτελούμενος ἀπὸ μικρὰν πωρίνην σαρκοφάγον, ἐσωτ. διαστ. 0.80 × 0.37 × 0.40 μ. (ὕψος), καλυπτομένην ὑπὸ πωρίνης πλακὸς καὶ ἔχουσαν προσανατολισμὸν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ἐλάχιστα ὀστᾶ μικροῦ παιδός, μικρὸν ἄωτον κυάθιον καὶ τεθραυσμένον ληκύθιον.

Δοκιμαστικὴ τομή, μήκ. 7 μ., Β. τοῦ τάφου Α, ὡς καὶ διερεύνησις τῶν τοιχωμάτων τῆς στραγγιστικῆς τάφρου, δὲν ἀπεκάλυψαν ἴχνος ἑτέρου τάφου. Διεπιστώθη ὅμως, ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ἐπιφανειακῶς ὡς καὶ ἐκ τῶν παρειῶν τῆς τάφρου ὀστράκων, ὅτι ἡ «Μαγούλα Ντούμα» ἦτο ἄγνωστος μέχρι τοῦδε προϊστορικὸς οἰκισμός, κατῳκημένος τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς νεωτέρας Νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ κατὰ τὴν Χαλκοκρατίαν. Κατὰ τοὺς Κλασσικοὺς χρόνους ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν κατασκευὴν ἐν αὐτῇ τάφων, μετατραπεῖσα πιθανῶς εἰς τύμβον, ὅστις ἐξηφανίσθη μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων ἐκ τῶν συνεχῶν ἀρόσεων, κατελθὼν εἰς τὸ παλαιὸν ὕψος τῆς μαγούλας.

(β) Ἐντὸς παλαιᾶς ἀρδευτικῆς τάφρου κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ ἀγροῦ Γεωργ. Μπουρδούβαλη, κειμένου περὶ τὰ 3 χλμ. Α. τοῦ Κάστρου Κραννῶνος, ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἀπὸ Α. πρὸς Δ., μήκ. 11, πλ. 0.50 καὶ ὕψ. 0.45 μ., συγκείμενος ἐκ μιᾶς σειρᾶς ἐξ ὀκτὼ πωρίνων κυβολίθων καὶ συνεχιζόμενος κατὰ τὸ Δ. ἄκρον του ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Γ. Μπουρδούβαλη. Ἐκ τῶν σωζομένων τόρμων εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν πωρολίθων φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ δευτέρα ἢ πλείονες σειραὶ πωρολίθων ὑψηλότερον. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἀρχαίου τινὸς περιβόλου, ἴσως ἐκ τοῦ νεκροταφείου τοῦ ἀρχαίου Κραννῶνος.

ΦΑΡΣΑΛΑ

Ὁδὸς Ἀθηνᾶς 68 (οἰκόπεδον Α. Ἀρσενοπούλου)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἰσοπεδώσεως τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου, ὄπισθεν ἀνεγειρομένης ἐν αὐτῷ οἰκοδομῆς, ἀπεκαλύφθη στόμιον καθόδου εἰς ὑπόγειον σύριγγα. Τὸ στόμιον ἦτο κτιστὸν ἄνω δι' ἀκανονίστων λίθων, ὡς καὶ πωρίνων κυβολίθων εἰς δευτέραν χρῆσιν (Πίν. 288 α). Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ στομίου κάθοδος, δημιουργουμένη διὰ βαθμίδων ἐν μέρει λελαξευμένων εἰς τὸν φυσικὸν βράχον καὶ ἐν μέρει ἀποτελουμένων ἐκ πωρολίθων, ὡδήγει εἰς τὴν ὑπό-

5. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 279 - 82 καὶ Πίν. 237 γ.

γειον σύριγγα, ἥτις ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. καὶ ἡ ὁποία διηρευνήθη ἐπὶ μήκους 10 μ. πρὸς ΝΔ. καὶ 15 μ. πρὸς ΒΑ. Εἰς τὸν πυθμένα τῆς σύριγγος ρέει ἄφθονον διαυγὲς ψυχρὸν ὕδωρ, πρὸς ΒΑ. Τὸ ὕψος τῆς ὀροφῆς τῆς σύριγγος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕδατος εἶναι περὶ τὸ 1.50 μ. καὶ τὸ πλάτος της κυμαίνεται ἀπὸ 0.35 (εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος) ἕως 0.70 μ. (εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῆς σύριγγος) (Πίν. 288 β). Μολονότι δὲν εὑρέθησαν ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τῆς σύριγγος ἴχνη ἐπιχρίσματος, ὑποθέτομεν ὅτι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρόκειται περὶ τμήματος τοῦ ἀρχαίου ὑδραγωγείου τῶν Φαρσάλων, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς πόλεως εἶχε μορφὴν ὑπογείου σύριγγος, ὡς καὶ ὅτι ἡ εἰς αὐτὸ κλῖμαξ καθόδου εἶχε κατασκευασθῆ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Σημειοῦται, ὅτι πρὸ τοῦ στομίου τῆς καθόδου εὑρέθη εἰς τυχαίαν θέσιν τμῆμα πωρίνου δωρικοῦ κίονος, μήκ. 1.75 καὶ διαμ. 0.38 καὶ 0.45 μ. κατὰ τὰ δύο ἄκρα του. Ἐπίσης ὀλίγα ὄστρακα Κλασσικῶν καὶ Ἑλληνιστικῶν χρόνων περισυνελέγησαν κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν βαθμίδων τοῦ στομίου. Πιθανὸν τὸ ὕδωρ τῆς σύριγγος νὰ ἐξέρχεται εἰς τὰς χαμηλότερον κειμένας, παρὰ τὰς Β. παρυφὰς τῆς πόλεως, πηγὰς τοῦ Ἀπιδανοῦ[6].

Συνοικία Ἅγιος Νικόλαος (οἰκόπεδον Γ. Ραΐου)

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται εἰς τοὺς Β. πρόποδας τοῦ λόφου Προφήτης Ἠλίας (ἀρχαία ἀκρόπολις τῶν Φαρσάλων), παρὰ τὸ σημεῖον ὅπου διακόπτεται, λόγῳ καταστροφῆς του κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, τὸ κατερχόμενον ἀπὸ τῆς κορυφῆς Α. σκέλος τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς πόλεως. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς θεμελίων ἦλθον εἰς φῶς πήλινα εἰδώλια (Πίν. 289 γ - ε) καὶ ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων Κλασσικῶν χρόνων. Ἡ ἀναληφθεῖσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς λείψανον ἀρχαίου τοίχου κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος περίπου 0.70 μ., κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ μήκους 3.30 μ. Ἡ Β. πλευρὰ τοῦ τοίχου εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ αὐτοῦ. Παρὰ τὸν τοῖχον αὐτὸν καὶ ἰδίως παρὰ τὸ Δ. κατεστραμμένον ἄκρον του ἦλθον εἰς φῶς τὰ προμνημονευθέντα εἰδώλια. Φαίνεται ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχομεν μικρὸν ἀποθέτην ἢ χῶρον ἀπορρίψεως ἀντικειμένων, διότι εἰς μικρὸν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας βάθος (0.30 - 0.40 μ.), κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐντὸς περιωρισμένης ἐκτάσεως 2 τ.μ. περίπου, ἦλθον εἰς φῶς ἀρκετὰ ὄστρακα καὶ ἄλλα τμήματα εἰδωλίων (Πίν. 290 α, δεξιὰ καὶ 290 β), ὡς καὶ τμῆμα ποδὸς πηλίνου θρόνου ἢ κλίνης (Πίν. 290 α, ἀριστερά)· σχεδὸν ἅπαντα διατηροῦν ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Πιθανῶς τὰ ἀνωτέρω εἰδώλια ἔχουν σχέσιν μὲ πρὸ ἐτῶν εὑρεθέντα εἰς τὴν ἀνωτέρω περιοχὴν εἰδώλια (προτομὰς) Δήμητρος καὶ ἄλλα ἀναθήματα, δηλοῦντα τὴν ὕπαρξιν ἐνταῦθα ἱεροῦ τῆς Δήμητρος[7].

Νοτίως τοῦ Α. τμήματος τοῦ προμνησθέντος τοίχου, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκοδομῆς, ὅπου ἀνῆκεν ὁ τοῖχος οὗτος, καὶ ἐπὶ ἐκτάσεως 3.70 (ἀπὸ Α. πρὸς Δ.) × 2.70 μ. (ἀπὸ Β. πρὸς Ν.), ἦλθεν εἰς φῶς τμῆμα δαπέδου ἐκ κτυπητοῦ πηλοῦ, ἐδραζόμενον ἐπὶ στρώματος χαλίκων. Τὸ δάπεδον συνεχίζεται πρὸς Α. ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ οἰκοπέδου.

Κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου, ἦλθεν εἰς φῶς ἐπιμήκης λελαξευμένος κυβόλιθος, μήκ. 1.35 μ., ἀπαρτίζων τμῆμα ἑτέρου τοίχου, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., καὶ ἀποκαλυφθέντος ἐπὶ μήκους 2.05 μ.

Τόσον παρὰ τοὺς ἀποκαλυφθέντας τοίχους ὅσον καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου ἦλθον εἰς φῶς τεμάχια κεραμίδων, πηνεῖα, ἀγνῦθες καὶ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων (κυλίκων, σκύφων κ.ἄ.), ὡς καὶ ἐλάχιστα μὲ γραπτὴν διακόσμησιν, χρονολογούμενα εἰς τοὺς Κλασσικοὺς χρόνους.

Ὁδὸς Ν. Κουκουφλῆ 9 (οἰκόπεδον Λάμπρου Γεωργίου)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς θεμελίων ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρω οἰκοπέδου ἦλθεν εἰς φῶς ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ εἰς τὸν Ὀλύμπιον Δία (Πίν. 290 γ) καὶ τμῆμα πωρίνου ἀρραβδώτου κίονος, μήκ. 1.25 καὶ διαμ. κατὰ τὰ ἄκρα 0.60 καὶ 0.65 μ. Ἀναληφθεῖσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 3 μ., τὴν ΒΑ. γωνίαν ἀρχαίας οἰκοδομῆς (Πίν. 287 α), εἰς τὸν Β. τοῖχον τῆς ὁποίας ἦτο ἐντετειχισμένον καὶ τὸ προαναφερθὲν τμῆμα πωρίνου κίονος. Ἐκ τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι κατεστράφησαν ἐν μέρει κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς τῶν θεμελίων, ἀπεκαλύφθη ὁ Β. εἰς μῆκος 6 μ. (τμῆμα αὐτοῦ ἔχει ὁλοσχερῶς καταστραφῆ) καὶ ὁ Α. εἰς μῆκος 3.30 μ. Ἀμφότεροι συνεχίζονται κατὰ τὸ ἕτερον ἄκρον των ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν, εἶναι δὲ ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν μικρῶν καὶ μεγά-

6. Διὰ τὴν πορείαν τοῦ ἀρχαίου ὑδραγωγείου Φαρσάλων βλ. Ἀθ. Καρατόλια, Τὰ Φάρσαλα, Ἀθῆναι 1968, σ. 21 - 22.

7. Βλ. Δ. Ρ. Θεοχάρη, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 254. Ἀλ. Δάφφα - Νικονάνου, Θεσσαλικὰ ἱερὰ Δήμητρος καὶ κοροπλαστικὰ ἀναθήματα, ἐκδ. Ἑταιρείας Θεσσαλικῶν Ἐρευνῶν, Βόλος 1973, σ. 27.

λων λίθων, συνδεομένων διὰ κονιάματος. Τὰ παρὰ τοὺς τοίχους, ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἀποκαλυφθέντα ὄστρακα ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχάς, ἀπὸ τῶν Κλασσικῶν χρόνων ἕως καὶ τῶν Βυζαντινῶν. Ἡ ἀνωτέρω κατάστασις ὀφείλεται εἰς ἀλλεπαλλήλους διαταραχὰς τοῦ ἐδάφους κατὰ νεωτέρας περιόδους, δεδομένου ὅτι τὸ ἀνωτέρω οἰκόπεδον κεῖται εἰς κεντρικὴν περιοχὴν τῶν Φαρσάλων (πλατεῖα Δημαρχείου). Οἱ ἴδιοι οἱ τοῖχοι φαίνονται τῶν ὑστέρων Ρωμαϊκῶν ἢ ἴσως καὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων.

Οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τοὺς τοίχους ἡ εὑρεθεῖσα εἰς ὑψηλότερον σημεῖον (2 μ. κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους) προμνημονευθεῖσα ἀναθηματικὴ στήλη, κατὰ πολὺ ἀρχαιοτέρα καὶ προφανῶς μεταφερθεῖσα ἐδῶ ἐξ ἑτέρου σημείου, πιθανῶς ἐκ τοῦ χώρου τῆς παρακειμένης συγχρόνου πλατείας Δημαρχείου, ὅπου φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς τῶν Φαρσάλων[8].

Ἡ στήλη, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, σώζεται ἀκεραία (Πίν. 290 γ). Φέρει ἄνω ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν μετ' ἀκρωτηρίων, χαμηλότερον τῆς ἐπιστέψεως ὀρθογώνιον τόρμον μὲ μολυβδοχόησιν, διὰ τὴν ἀνάρτησιν ἀναθήματος τινός, καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ὕψους της τὴν ἐπιγραφήν:

Βωμὸς Ζηνὸς ὅδ' ἐστ-
ὶν Ὀλυμπίο, ὃι Πολ[ύ]-
χαρμος
τήνδε, Ἀγάθωνος πα-
ῖς, στῆσε, θεῶμ βάσι-
λεῖ.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἔμμετρος ἀποτελουμένη ἐξ ἑνὸς δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου καὶ ἑνὸς πενταμέτρου:

Βωμὸς | Ζηνὸς ὅδ' | ἐστὶν Ὀ | λυμπίο, || ὃι Πολύ | χαρμος
τήνδε Ἀγά | θωνος παῖς, | στῆσε, || θε | ῶμ βα | σιλεῖ.

Ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων (βλ. Πίν. 290 δ) ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.[9].

Διερωτᾶται τις ἐὰν ὁ ἀναθέτης Πολύχαρμος Ἀγάθωνος εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν Φαρσάλιον Πολύχαρμον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ θεσσαλικοῦ ἱππικοῦ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ναρθακίου ἐναντίον τοῦ Ἀγησιλάου τῆς Σπάρτης (394 π.Χ.), ἐπιστρέφοντος ἐκ Μ. Ἀσίας, καὶ ὁ ὁποῖος ἐφονεύθη κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην[10].

Ἡ στήλη μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Φαρσάλων.

Σημειοῦται ἐνταῦθα ὅτι, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κινητῶν ἀντικειμένων, τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων, τόσον ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Λ. Γεωργίου, ὅσον καὶ τῶν λοιπῶν ἀναφερθέντων ἀνωτέρω οἰκοπέδων τῶν Φαρσάλων, τοῦ Ὁμολίου καὶ τῆς Λαρίσης, κατεχώσθησαν κάτωθεν τῶν ἀνεγερθεισῶν ἐπ' αὐτῶν συγχρόνων οἰκοδομῶν.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Λάρισα

Ὑπὸ τοῦ κατοίκου Λαρίσης κ. Ζήση Ζούκη παρεδόθη ὁ ἐν Πίν. 292 α - β κορμὸς ἀθλητοῦ, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, συνολ. σωζ. ὕψ. 0.39 μ. Προέρχεται ἀπὸ τὴν Λάρισαν καὶ σύγκειται ἐκ δύο τεμαχίων, τοῦ κορμοῦ καὶ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους, ὅπερ εἶχε θραυσθῆ προσφάτως. Παρ' ὅλον τὸν ἀκρωτηριασμόν του ἡ πλαστικότης τοῦ κορμοῦ καὶ ἡ ἔντεχνος ἀπόδοσις τῶν μυῶν τοῦ στήθους καὶ τῆς κοιλίας δεικνύουν ὅτι πρόκειται δι' ἔργον μεγάλου καλλιτέχνου. Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀγαλματιδίου ἀνάγεται εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλ' ὡς φαίνεται μιμεῖται πρότυπον τῆς Κλασσικῆς ἐποχῆς, τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Πιθανῶς ἐπρόκειτο περὶ ἀνδριάντος ἀθλητοῦ.

Ὁ κορμὸς ἀγαλματιδίου Ἀφροδίτης τοῦ Πίν. 291 α - δ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ κατοίκου Βαμβακοῦς Φαρσάλων κ. Χρ. Δημητρακοπούλου, ἀνευρεθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐντὸς ἀγροῦ παρὰ τὸ χωρίον Μικροθῆβαι τοῦ Ν. Μαγνησίας, ὅπου ὁ χῶρος τῶν ἀρχαίων Φθιωτίδων Θηβῶν. Εἶναι ἐκ λευκοῦ λεπτοκόκκου μαρμάρου καὶ ἔχει σωζ. ὕψ. 0.40 μ. Ἡ Ἀφροδίτη, στηριζομένη κυρίως εἰς τὸ ἀριστερὸν σκέλος, ἔδενε περὶ τὴν κόμην ταινίαν, τὰ εἰς τὸ μάρμαρον λελαξευμένα ἄκρα τῆς ὁποίας διακρίνονται εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον καὶ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα. Ἡ ὀπὴ εἰς τὸν λαιμὸν φανερώνει ὅτι ἡ κεφαλὴ ἦτο ἀπὸ ἰδιαίτερον τεμάχιον μαρμάρου ἢ εἶχε θραυσθῆ καὶ συγκολληθῆ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐνῶ ἡ ὀπὴ εἰς τὸν ἀριστερὸν μηρὸν ὑποδηλώνει τὴν ὕπαρξιν στηρίγματος. Τὸ στήριγμα, ἀπαραίτητον διὰ μέγα ἄγαλμα, δηλοῖ ὅτι ἔχομεν καὶ ἐδῶ ἀντίγραφον Ρωμαϊκῶν χρόνων ἔργου μνημειώδους πλαστικῆς, κατεσκευασμένου ὑπὸ μεγάλου καλ-

8. ΠΑΕ 1907, σ. 148 κ.ἑ. καὶ πιν. Β'.

9. Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς βλ. καὶ ΑΑΑ VII (1974), σ. 281 κ.ἑ.

10. Ξενοφῶντος, Ἑλληνικά, IV, 3.8.

λιτέχνου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Τὸ ἐνταῦθα παρουσιαζόμενον ἀγαλματίδιον ἦτο πιθανῶς ἀφιέρωμα εἰς ἱερόν τι τῆς Ἀφροδίτης τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν[11].

Ὑπὸ τοῦ κατοίκου Λαρίσης κ. Ἰω. Πουλιάνα παρεδόθη τὸ ἐν Πίν. 293 δ χαλκοῦν ξίφος, εὑρεθὲν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, τοῦ ὁποίου ἦτο χειριστής, πλησίον τοῦ χωρίου Ἀγαλιανὸν Αἰτωλοακαρνανίας. Τὸ ξίφος διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν.

Τῇ ὑποδείξει τοῦ κατοίκου Λαρίσης κ. Μιχ. Ἀναστασιάδη, περισυνελέγη ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἀργίσσης τὸ ἐν Πίν. 292 δ τμῆμα μαρμαρίνου ἀγάλματος, ὅπερ εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως ἀγροῦ. Πρόκειται διὰ τὸ κάτωθεν τοῦ στήθους τμῆμα μετὰ πτυχώσεων (ἀπόπτυγμα) γυναικείου ἀγάλματος, φυσικοῦ περίπου μεγέθους.

Ἐλευθεραὶ

Εἰς τὰς ΒΔ. κλιτῦς ὁμαλοῦ ὑψώματος, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, παρὰ τὸ χωρίον Ἐλευθεραί, εὑρέθη κιβωτιόσχημος πωρίνη κεκαλυμμένη σαρκοφάγος, ἡμικατεστραμμένη καὶ συλημένη παλαιόθεν. Ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἐντοπίων εἰκάζεται ἡ εἰς τὴν ὡς ἄνω θέσιν ὕπαρξις ἀρχαίου νεκροταφείου.

Κραννών

Ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης τὰ κάτωθι ἀρχαῖα, ἅτινα ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεων ἢ ἄλλων ἐργασιῶν:

(α) Ἐκ τοῦ ἀγροῦ Μιχ. Ἀναστασίου, παρὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ λόφου Κάστρον Κραννῶνος, τὸ ἐν Πίν. 292 γ τμῆμα ἀναγλύφου ἢ ὁλογλύφου ἔργου, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διασῶζον τὸ μεταξὺ τῶν ποδῶν τμῆμα μετὰ πτυχώσεων καθημένης μορφῆς.

(β) Ἐκ τοῦ ἀγροῦ Χρ. Ρουπακιᾶ, εἰς θέσιν Βαλόσταλος, τὸ κάτω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, ἐκ μαρμάρου ἀνοικτοῦ τεφροῦ χρώματος, φέρον μικρὰν ἀνάγλυφον ἑρμαϊκὴν στήλην καὶ τὴν ἐπιγραφήν:

Ἑρμάου χθονίου

(γ) Ἐξ ἑτέρου ἀγροῦ τοῦ Χρ. Ρουπακιᾶ (πρώην Κουρκουτάρα), περὶ τὰ 2,5 χλμ. βορείως τοῦ Κάστρου Κραννῶνος, περισυνελέγη ἡ ἐν Πίν. 293 γ πλὰξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, φέρουσα ἀνάγλυφον σταυρὸν ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου καὶ κατὰ μῆκος τῶν στενῶν πλευρῶν της ἐγκοπὴν («πατούραν»), κατὰ τὰ ἄκρα δὲ τῆς μιᾶς τῶν μακρῶν πλευρῶν της ἀνὰ ἕνα ἡμισφαιρικὸν γόμφον. Ὡς φαίνεται, πρόκειται περὶ θύρας παλαιοχριστιανικοῦ ταφικοῦ μνημείου, οἱ δὲ γόμφοι ἐχρησίμευον διὰ τὴν περιστροφὴν ταύτης[12].

(δ) Ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Ἀπ. Σιώδη, τὸ ἐν Πίν. 293 α ὡραῖον μικρὸν κιονόκρανον, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, προερχόμενον πιθανώτατα ἐκ τῆς θέσεως Κάστρον Κραννῶνος.

(ε) Ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, μικρὰ ἐπιτυμβία μαρμαρίνη στήλη, μετ' ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως καὶ κάτω γόμφον στερεώσεως, μὴ διασώζουσα ἴχνη ἐπιγραφῆς.

Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐπίσης, ἀφέθη κατὰ χώραν κυβόλιθος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διαστ. 0.55 × 0.49 × 0.80 μ. (συνολικὸν ὕψος), ἀπολήγων ἄνω εἰς σχῆμα κολούρου πυραμίδος, εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῆς ὁποίας ὑπάρχει κυκλικὴ κοιλότης, διαμ. 0.15 μ. Εἰς τὴν προσθίαν ἐπιφάνειαν φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

Νικάσιππος
Νικούνειος

Ὁ κυβόλιθος (Πίν. 293 γ) χρησιμεύει νῦν ὡς «ἡρῷον» τοῦ συγχρόνου χωρίου Κραννῶνος.

Φάρσαλα

Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Φαρσάλων παρεδόθη ὑπὸ τοῦ κατοίκου Ὑπερείας Φαρσάλων Ν. Τουρμούσογλου ἡ ἐν Πίν. 294 α ἀνάγλυφος ἐπιτυμβία στήλη, ἀνευρεθεῖσα παρ' αὐτοῦ παρὰ τοὺς Δ. πρόποδας τοῦ λόφου Χτούρι, περὶ τὰ 3 χλμ. ΝΑ. τῆς Ὑπερείας. Τὰ ἐπὶ τοῦ λόφου Χτούρι λείψανα ἀρχαίων τειχῶν προδίδουν τὴν ὕπαρξιν ἐνταῦθα ἀρχαίου οἰκισμοῦ, μὴ ταυτισθέντος εἰσέτι.

Ἡ στήλη, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, εἶναι ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος αὐτῆς καὶ τεθραυσμένη κατὰ τὴν ἀριστεράν της ἀκμήν. Ἔχει σωζ. ὕψ. 0.80, πλ. 0.47 καὶ πάχ. 0.16 μ. Ἡ ἐξαιρέτου τέχνης ἀνάγλυφος παράστασις εἰκονίζει σκηνὴν ἀποχαιρετισμοῦ: εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς παραστάσεως ἱστάμενος ἀνήρ, εἰς στάσιν «τριῶν

11. Βλ. πρόχειρον δημοσίευσιν τοῦ ἀγαλματιδίου Ἀφροδίτης, ὡς καὶ τοῦ προμνησθέντος κοσμοῦ ἀθλητοῦ, εἰς Λαρισαϊκὰ Γράμματα Β', 4, Ἰούλιος 1974, σ. 389 κ.ἑ.

12. Τὴν παρατήρησιν περὶ τῆς χρήσεως τῆς ἀνωτέρω πλακὸς ὀφείλω εἰς εὐγενῆ ὑπόδειξιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Χ. Κριτζᾶ, ὅστις ἀνεῦρεν εἰς τὸ Ἄργος τὸ κάτω τμῆμα παρομοίας μαρμαρίνης θύρας in situ, φρασσούσης τὴν εἴσοδον ταφικοῦ μνημείου.

τετάρτων », τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ἡ κεφαλή, φέρων βραχὺν χιτῶνα καὶ χλαμύδα καὶ κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς δόρυ, ἀποχαιρετίζει διὰ τῆς δεξιᾶς γυναῖκα, ἱσταμένην πρὸ αὐτοῦ εἰς τὸ δεξιὸν τμῆμα τῆς στήλης, τῆς ὁποίας ἐσώθη μόνον τὸ κάτω μέρος· διακρίνεται ὁ ποδήρης χιτὼν καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ τὸ ἱμάτιον. Πρὸ τοῦ ἀνδρός, μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν, διακρίνεται τὸ πρόσθιον τμῆμα ἵππου, ἐν χαμηλῷ ἀναγλύφῳ. Ὁ εἰς τὸ μέσον τῆς, κάτωθεν τῆς ἀναγλύφου παραστάσεως, ἐπιπέδου ἐπιφανείας τῆς στήλης ὀρθογώνιος τόρμος καὶ ἡ διαμόρφωσις τῆς ἀριστερᾶς στενῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὑπὸ μορφὴν κυματίου ὑποδηλοῦν τὴν ἐκ δευτέρου χρησιμοποίησιν τῆς στήλης ὡς ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους. Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ἡ πιθανότης ὁ κάτωθεν τῆς ἀναγλύφου παραστάσεως τόρμος νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ τὴν ἀρχικὴν χρῆσιν τῆς στήλης καὶ νὰ ἐχρησίμευε διὰ τὴν στερέωσιν ἀναθήματος τινός· πάντως οὐδὲν ἴχνος μολυβδοχοήσεως σώζεται ἐντὸς τοῦ τόρμου, οὐδὲ ἴχνος τι ἐκ τῆς στερεώσεως ἀντικειμένου τινὸς διακρίνεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς στήλης, ἡ ὁποία χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ.

Εἰς τὴν ἰδίαν ὡς ἄνω Ἀρχαιολογικὴν Συλλογήν, παρεδόθη ὑπὸ τῶν κατοίκων Φαρσάλων Σωτ. Μπουλούτσου, Χρ. Θεοχαροπούλου καὶ Γώγου Δημητρίου ἑτέρα ἐπιτυμβία στήλη ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἀνευρεθεῖσα ὑπ' αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως ἀγροῦ παρὰ τὸ χωρίον Βασιλῆ Φαρσάλων. Ἡ στήλη εἶναι ἐλλιπὴς κατὰ τὸ κάτω ἀριστερὸν τμῆμα αὐτῆς. Ἄνω φέρει ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν μετ' ἀκρωτηρίων καὶ ἀσπίδιον εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀετώματος καὶ κάτω γόμφον στερεώσεως ἐντὸς βάσεως. Ἡ ἐντὸς ἐγκοίλου ὀρθογωνίου ἀνάγλυφος παράστασις εἰκονίζει « Θρᾷκα ἱππέα » βαίνοντα πρὸς δεξιά· εἰς τὸ ἀριστερὸν τμῆμα τῆς παραστάσεως δένδρον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξέρχεται ὄφις, εἰς τὸ δεξιὸν τμῆμα ὀρθία πεπλοφόρος γυνὴ κατ' ἐνώπιον. Κάτωθεν τῆς παραστάσεως δίστιχος ἐπιγραφή, ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἀριστερὸν τμῆμά της:

. . . . . *κλειδης Νεικολάου*
[ἥρω]ϲ χρηστὲ χαῖρε

Ἡ στήλη χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὀψίμους Ρωμαϊκοὺς χρόνους (Γ΄ ἢ Δ΄ μ.Χ. αἰ.).

Ἐκ σημείου κειμένου περὶ τὰ 100 μ. ΝΔ. τοῦ ὑδραγωγείου Φαρσάλων, κατὰ τὰς ΝΔ. παρειὰς τῆς πόλεως, περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Φαρσάλων ἓξ λίθιναι σφαῖραι, ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων κατὰ τὰς πολιορκίας πόλεων, αἵτινες εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν διανοίξεως αὐλακος. Ἐκ τοῦ σημείου αὐτοῦ διήρχετο ἡ Δ. πλευρὰ τοῦ ἀρχαίου τείχους τῶν Φαρσάλων.

Ὁμόλιον

Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Ὁμολίου ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ κατοίκου Ὁμολίου Ἀποστ. Τζικούλη καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης ἐνεπίγραφος στήλη ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου ἀνοικτοῦ τεφροῦ χρώματος, φέρουσα ἄνω ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν (Πίν. 294 β). Ἡ ἐκ δύο στίχων ἐπιγραφή, δυσδιάκριτος λόγῳ φθορᾶς ὡς καὶ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ λίθου, ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΜΙΝΔΟΥΝΑΦΘΟΝ
ΙΤΕΙΟΣ

ἤτοι *Μίνδων υἱὸς τοῦ Ἀφθονίτου.*

Μακρυχώριον

Ἐκ Μακρυχωρίου μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὅπερ ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως τοῦ ἀγροῦ Νικ. Σαΐτη, κειμένου εἰς θέσιν Βερνέρι Μακρυχωρίου.

Ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν τοῦ εἰκονιζομένου ζεύγους τῶν νεκρῶν ἡ ἐπιγραφή:

Ζώσιμος Κλεοπάτραν
τὴν εἰδίαν συνβίον μνεί ⟨ας χάριν⟩

Χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστάτους Ρωμαϊκοὺς χρόνους (Δ΄ ἢ Ε΄ αἰ. μ.Χ.).

Γόννοι

Βορείως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Γόννων, εἰς θέσιν Βρύση Ζεστή, ἦλθεν εἰς φῶς, κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως, ἐπιτύμβιον μνημεῖον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὑπὸ μορφὴν δωρικοῦ κιονίσκου μετ' ἄβακος ἄνω (Πίν. 296 γ), φέρον ἐπιγραφὴν ἐκ πέντε στίχων, τῶν ὀψίμων Ρωμαϊκῶν χρόνων:

Ἀθηναὶς Εὔτ
υχον Εὐτυχίδ
ου τὸν ἑαυτῆς υ
ἱὸν μνείας χ⟨ά⟩ριν ἥρ
ως χρηστὲ χαῖρε

Πλησίον τῆς ὡς ἄνω θέσεως, εἰς θέσιν Γονοκόνδυλος, εὑρέθη ἑτέρα ἐπιγραφὴ ἐπὶ πλακός, πιθανῶς χρησιμοποιηθείσης ὡς ἀρχιτεκτονικὸν μέλος, φέρουσα τὸ ὄνομα:

Ἀριστοκράτης Δημοκράτους

Τέλος, εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, εὑρέθη μεγάλη ἐπιτυμβία στήλη, τεθραυσμένη κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον, ἐκ μαρμάρου ἀνοικτοῦ τεφροῦ χρώματος. Φέρει ἄνω ἐπίκρανον, τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν ἐλαχίστων

ἰχνῶν, ἅτινα διετηρήθησαν, φαίνεται ὅτι ἐκοσμεῖτο δι' ἀναγλύφου ἀνθεμίου· διὰ κυματίου κάτωθεν τοῦ ἐπικράνου γίνεται ἡ μετάβασις εἰς τὸ κυρίως σῶμα τῆς στήλης (Π ί ν. 296 β). Ἀμέσως κάτωθεν τοῦ κυματίου ἐπιγραφὴ Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ τεσσάρων στίχων. Κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς δύο ἀσπίδια, ἀποτελούμενα ἐκ δύο ὁμοκέντρων κύκλων καὶ στιγμῆς εἰς τὸ μέσον. Εἰς τὸ κάτω τμῆμα τῆς στήλης μικρὰ ἀνάγλυφος ἑρμαϊκὴ στήλη.

Καὶ αἱ τρεῖς ὡς ἄνω ἐπιτύμβιαι στῆλαι προέρχονται προφανῶς ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Γοννοκονδύλου, ὅστις ἦτο ἡ δευτέρα πόλις τῆς περιοχῆς, κειμένη περὶ τὰ 3 χλμ. βορείως τῶν Γόννων.

Δαμάσιον

Εἰς θέσιν Καλαμάκι τῆς κοινότητος Δαμασίου, εὑρέθη ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ἰω. Ἀγραφιώτου ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 2 μ., ἐλλιπὴς κατά τι τῆς βάσεως καὶ τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

[Λ]αμασίπολις Τιμασιθεία

Ἡ στήλη φυλάσσεται εἰς τὸ κοινοτικὸν κατάστημα Δαμασίου. Ἐκ τοῦ ἰδίου ὡς ἄνω κοινοτικοῦ καταστήματος, μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης χάριν ἀσφαλείας τὸ ἄνω τμῆμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀλεξάνδρας Ἀντιπάτρου, ὅπερ εὑρέθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κάστρου Δαμασίου καὶ εἶναι γνωστὸν παλαιόθεν[13].

Δομένικον

Ἐκ Δομενίκου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης αἱ κάτωθι ἐπιτύμβιαι στῆλαι:

(α) Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μὲ τοξοειδῆ ἄνω ἀπόληξιν, φέρον τὴν ἐπιγραφήν:

Τιμαρχίδης
Ἀριστοκλέους

Εὑρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως τοῦ ἀγροῦ Ἀναστ. Τασοπούλου, εἰς θέσιν Ἁπλὸς Δομενίκου. Ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται εἰς τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Π ί ν. 295 α).

(β) Τὴν ἐν Π ί ν. 296 α ἐπιτυμβίαν στήλην Ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ τοξοειδῆ ἄνω ἀπόληξιν, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Φέρει εἰς τὸ ἄνω τμῆμα ἀνάγλυφον προτομὴν καὶ κάτωθεν αὐτῆς, ἐντὸς ἐγκοίλου ὀρθογωνίου, παράστασιν ἱππέως.

Ἡ στήλη παρεδόθη εἰς τὸν σταθμὸν Χωροφυλακῆς Δομενίκου ὑπὸ τοῦ Ζήση Τσεκούρα, μετοικήσαντος ἐκ Δομενίκου, καὶ δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς προέλευσίς της. Πάντως λίαν πιθανῶς προέρχεται καὶ αὕτη ἐκ Δομενίκου.

(γ) Τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, φερούσης λίαν ἔξεργον προτομήν, ἐνθυμίζουσαν κεφαλὴν Ἀντινόου, καὶ ἄνω ἀετωματικὴν ἀπόληξιν, μὲ γεισήποδας κατὰ τὸ περίγραμμα τοῦ ἀετώματος. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀετώματος ἀνάγλυφος παράστασις ἀετοῦ κρατοῦντος εἰς τοὺς ὄνυχας ὄφιν (Π ί ν. 295 β). Κατὰ τὴν κάτω ἀκμὴν τοῦ ἀετώματος λεπτὴ ταινία, ἐφ' ἧς ἐπιγραφή:

Παιαν[ίας] Σωσύλου τέκνο[ν]

Ἡ στήλη εὑρέθη εἰς θέσιν Γεφυρούλια Δομενίκου, κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως τοῦ ἀγροῦ Ἠλία Τενεκέ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ παρεδόθη.

Σημειοῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι εἰς κεντρικὸν κατωφερικὸν δρόμον τοῦ Δομενίκου γενομένη πλημμύρα ἀπεκάλυψε σειρὰν ταφῶν ἐντὸς πηλίνων σαρκοφάγων. Γενομένη ἔρευνα οὐδὲν ἀπέδωσεν.

Ὡς γνωστόν, ὑπό τινων μελετητῶν τῆς θεσσαλικῆς τοπογραφίας, τὰ ἐντὸς καὶ παρὰ τὸ Δομένικον σωζόμενα ἀρχαῖα ἐρείπια ἀποδίδονται εἰς τὴν ἀρχαίαν θεσσαλικὴν πόλιν Χυρετίαι[14].

Μαγούλα Ἐλασσόνος

Ἐκ τοῦ χωρίου Μαγούλα Ἐλασσόνος, ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Ἀνθίτσας Ἀμίντα, ὅπου ἐφυλάσσετο, μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, ἀπολῃγούσης ἄνω εἰς ἐπίκρανον φέρον ἀνάγλυφον ἀνθέμιον καὶ ἐχούσης τὴν ἐπιγραφήν:

[Κ]αλικράτη[ς] Νικάνορος
ἥρως

Ἄτραξ

Ἐκ τοῦ χωρίου Κάστρον (πρώην Ἀλήφακα), περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης αἱ κάτωθι ἐπιτύμβιαι στῆλαι, ἐλθοῦσαι εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεων ἢ ἄλλων ἐργασιῶν εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τοῦ Ἄτραγος, κείμενον περὶ τὰ 2 χλμ. δυτικῶς τοῦ συγχρόνου χωρίου Κάστρον:

(α) Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἀπολήγουσης εἰς ἐπίκρανον ὑπὸ μορφὴν ὀξυκορύφου τόξου (Π ί ν. 297 α) καὶ

13. Βλ. ΑΜ 1927, σ. 88 - 89, ἀριθ. 4.

14. Βλ. Ν.Δ. Παπαχατζῆ, Ἡ σημερινὴ θέση τῆς τοπογραφικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας, εἰς Θεσσαλικά, τόμ. Β΄, Βόλος 1959, σ. 21.

φερούσης τὸ ὄνομα:

Σουφρόνα[15]

Χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα.

(β) Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (Πίν. 297 β) μὲ τοξοειδῆ ἄνω ἀπόληξιν καὶ τραχέως εἰργασμένην τὴν ἐπιφάνειαν, πλὴν ζώνης, πλ. 0.20 μ., ἥτις ἔχει λειανθῆ καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι χαραγμένον τὸ ὄνομα:

Νικασίλα

(γ) Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἔχουσα τοξοειδὲς ἐπίκρανον, φέρον ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐκ βλαστοσπειρῶν καὶ φύλλων ἀκάνθης καὶ κάτωθεν τοῦ ἐπικράνου τὴν ἐπιγραφήν:

Κρατεισίπολις
Δικαιδαία

Χρονολογεῖται εἰς τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 297 γ).

Καὶ αἱ τρεῖς ἀνωτέρω στῆλαι παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ κατοίκου τοῦ Κάστρου Βασ. Τσεκούρα.

(δ) Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μὲ τοξοειδῆ ἄνω ἀπόληξιν καὶ τραχέως εἰργασμένην τὴν ἐπιφάνειαν, πλὴν ζώνης, πλ. 0.20 μ., ἥτις ἔχει λειανθῆ καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχει χαραχθῆ τὸ ὄνομα:

Ἀναξίλα

(ε) Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μὲ τοξοειδῆ ἄνω ἀπόληξιν καὶ ἐπιγραφήν:

Νικείρατος

(στ) Ἄνω δεξιὸν τμῆμα στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (Πίν. 297 δ), διασῶζον τμῆμα ἐγχαράκτου κύκλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀκτινωτὸν κόσμημα καὶ κάτωθεν αὐτοῦ τὸ πατρωνυμικόν:

Εὐβήου

Καὶ αἱ τρεῖς προηγούμεναι στῆλαι (ὑπὸ στοιχεῖα δ ἕως στ) παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ κατοίκου τοῦ Κάστρου Ἐπαμ. Χριστοδουλοπούλου.

Ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Ἄτραγος περισυνελέγη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μὲ τοξοειδῆ ἄνω ἀπόληξιν καὶ ἐπιγραφήν:

Κλεόμαχος

Ἐκ τοῦ ἀγροῦ Γεωργ. Ζαρίμπα περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης τμῆμα στήλης, ὡς καὶ δύο ἀναθηματικαὶ στῆλαι, μία εἰς τὴν Ἀγοραίαν Ἀθηνᾶν καὶ ἑτέρα εἰς τὴν Ἀγοραίαν Θέμιδα, αἵτινες εἶχον ἔλθει εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως τοῦ ἀνωτέρω ἀγροῦ. Αἱ δύο στῆλαι ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὰς γνώσεις μας περὶ τῶν λατρευομένων θεοτήτων εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἄτραγα[16].

Ἡ πρώτη στήλη (Πίν. 298 α - β), ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διαστ. 1.85 × 0.45 × 0.22 μ., εἶναι τεθραυσμένη κατὰ τὸ κατώτατον τμῆμα της καὶ ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἄνω τμῆμα τῆς ἐπιστέψεως, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐκ χωριστοῦ μαρμάρου. Κάτωθεν τῆς ἐπιστέψεως ὀρθογώνιος τόρμος μὲ μολυβδοχόησιν εἰς δύο τεμάχια. Φαίνεται ὅτι κάποτε ὁ τόρμος ἐπεμηκύνθη, ὅτε καὶ ἐγένετο ἡ δευτέρα μολυβδοχόησις. Περὶ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῆς στήλης ἡ ἐπιγραφή:

Θέμιστι Ἀγοραίαι.
Οἱ ταγοὶ ἀνέθεκεν,
οἱ ἀμφὶ Κόρρον
καὶ Φαννείαν
καὶ Ὀμφαλίονα

Δηλαδή: « Εἰς τὴν Ἀγοραίαν Θέμιν ἀνέθεσαν (τὴν στήλην) οἱ ταγοί, οἱ περὶ τὸν Κόρρον καὶ τὸν Φαννείαν καὶ τὸν Ὀμφαλίονα ».

Τὰ γράμματα τοῦ πρώτου στίχου χρονολογοῦνται εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἐνῷ τῶν λοιπῶν στίχων εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου ἢ μᾶλλον τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Ἡ δευτέρα ἀναθηματικὴ στήλη (Πίν. 299 α - β), ὁμοίως ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διαστ. 1.50 × 0.46 × 0.23 μ., εἶναι ἀποκεκομμένη κατὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμα της καὶ ἔχει ἐντόνως διαβεβρωμένην τὴν ἐπιφάνειάν της. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

Ἀθανᾶι Ἀγοραίαι.
[Οἱ κ]α[τ'] Ἀριθέος ἄρχοντες
. . δείας
Πείθος
Μάνιγχος
Ἀρι[σ]τοκλέας
Εὔ[ν]ικος

Δηλαδή: « Εἰς τὴν Ἀγοραίαν Ἀθηνᾶν (ἀνέθεσαν τὴν στήλην) οἱ ἐπὶ Ἀριθέως ἄρχοντες . .δείας, Πείθος, Μάνιγχος, Ἀριστοκλέας, Εὔνικος ».

Καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν αὐτὴν παρατηροῦμεν τὸ ἴδιον φαινόμενον μὲ τὴν προηγουμένην, δηλαδὴ ὁ πρῶτος στίχος προσετέθη εἰς μεταγενεστέ-

15. Τὸ ὄνομα γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλης στήλης ἐξ Ἄτράγος (IG IX, 2, 499), ὅπου ὅμως ἀναγράφεται μὲ τὴν μεταγενεστέραν γραφὴν *Σωφρόνα*.

16. Βλ. δημοσίευσιν τῶν ἀνωτέρω δύο ἀναθηματικῶν στηλῶν ἐν ΑΑΑ VII (1974), σ. 273 κ.ἑ.

ραν ἐποχήν, ἤτοι κατὰ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἐνῷ τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα ἢ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Ἡ προσθήκη τοῦ πρώτου στίχου ἐγένετο καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιγραφὰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καὶ πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ ἰδίου χαράκτου. Φαίνεται ὅτι διά τινα ἄγνωστον αἰτίαν τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐκρίθη ἀπαραίτητος ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος τῆς θεότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν ἀνιδρυμέναι αἱ στῆλαι. Σημειοῦται ὅτι ἡ θέσις, ὅπου ἀνευρέθησαν αἱ στῆλαι, ὡς εἰκάζεται ἐκ διαφόρων ἐπιφανειακῶν ἐνδείξεων (ἀνεύρεσις ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ προσφάτως καὶ παλαιότερον, ἀνηκόντων μᾶλλον εἰς δημόσια οἰκοδομήματα), πολὺ πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὸν χῶρον, ὅπου ἦτο ἡ ἀρχαία ἀγορὰ τοῦ Ἄτραγος.

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΓΑΛΛΙΣ

*

BERICHT ÜBER DIE DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN IN THESSALIEN

Im Bereiche der antiken Stadt Demetrias konnten auch im Jahre 1972, vom 23. August bis 26. Oktober, die archäologischen Ausgrabungen fortgesetzt werden. Die Vermessung der noch stehenden antiken Stadtreste ging bis 16. Dezember 1972 weiter. Zur Zeit wird die Ordnung und Zusammensetzung der Funde der bisherigen Ausgrabungskampagnen in Demetrias im Museum in Volos durch Fräulein Dr. Hanschmann fortgesetzt.

Für die Genehmigung der Ausgrabungen ist den zuständigen griechischen Stellen sowie für die Unterstützung der Direktion des Deutschen Archäologischen Institutes in Athen zu danken. Der Ephoros von Thessalien, Dr. D. Theocharis, ermöglichte mit seinen Mitarbeitern eine fruchtbare Zusammenarbeit, wofür ihm und seinen Mitarbeitern besonderer Dank gebührt. Ohne die finanzielle Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft wären die Forschungen nicht durchführbar gewesen.

Wie in der Kampagne von 1971 wurden im Bereich der antiken Stadt Demetrias die Ausgrabungen und Reinigungsarbeiten auch

1. auf der Pevkakia Magula

2. im Hof der spätkaiserzeitlichen-frühchristlichen (Damokratia-) Basilika

3. neu im Bereich der Friedhofsbasilika südlich der antiken Stadt fortgesetzt bzw. begonnen.

4. Wurden die Vermessungen der noch sichtbaren antiken Reste im Stadtgebiet weitergeführt,

5. die geodätischen Vermessungen des Geländes durchgeführt,

6. im Museum die Zusammensetzung der spätantiken Fresken aus der Damokratia-Basilika und der übrigen Funde fortgesetzt.

7. Auf der Höhe oberhalb des Theaters wurde mit der Reinigung und Vermessung des vermutlichen «Heroons» des Demetrios Poliorketes begonnen und

8. die Nachmessung im Bereich des Anaktorons sowie die Aufnahme der Architekturreste und der hellenistischen Keramik vorangetrieben.

1. Im einzelnen wäre zu berichten, dass im Süden der Pevkakia Magula, in der Fläche am grossen Profil die Grabungen unter der Ortsleitung von Dr. Klaus Kilian und Georg Lasarović aus Cluj fortgesetzt wurden. Hier konnten zuerst die im Westen liegenden Magazine der mittleren Bronzezeit bis zum ältesten Fussboden freigelegt werden. Dabei kamen weitere minysche Gefässe, darunter auch ein Tontrichter zum Vorschein. Das Interessanteste an diesen Magazinräumen ist, dass sie in den Hang der Magula hereingebaut wurden. Zuerst wurde eine Terrasse freigegraben und dann die Mauern gegen die älteren Schichten gesetzt (T a f. 301 c), wodurch die Aussenseiten dieser Mauern ausserordentlich unregelmässig wirken (T a f. 301 c). Dieser Befund warnt davor anzunehmen, dass die Bauteile und Funde, die auf dem gleichen Niveau einer Magula liegen, auch gleichzeitig sein müssen. Beachtlich ist, dass die Mauern dieser mittelbronzezeitlichen Bauten vielfach in der Fischgrätentechnik gebaut sind, die man bisher als charakteristisch für die Frühbronzezeit gehalten hat (T a f. 300 a - b).

Nach der Abtragung dieser Magazinbaureste, und der weiteren nach Osten anschliessenden zeitgleichen Baureste, kamen zuerst einzelne Mauerzüge, die noch der mittleren Bronzezeit angehören, zum Vorschein. Sie liessen sich nicht in ein geschlossenes Bild zusammenfügen. Insbesondere im Südwesten war ein mittelhelladischer Mauerzug bis tief

in die darunter liegenden Schichten der frühen Bronzezeit eingetieft.

Nach der Bereinigung dieser Baureste, die einer Übergangsperiode angehören, erschien ein Komplex von frühbronzezeitlichen Bauten. Im Nordosten kamen zuerst, schon auf dem Felsen auflagernd, parallel laufende Mauerzüge zum Vorschein, die wohl Stützmauern der frühen Bronzezeit waren. Diese Reste dürfen zu der älteren frühbronzezeitlichen Phase gerechnet werden. Davor lagerte im Osten das westliche Ende eines Apsidenhauses (324) (T a f. 301 a). Dieses Haus ist durch einen Brand zu Grunde gegangen. Weiter westlich kamen dann die Reste eines nach Nordwesten geöffneten Hauses (323) (T a f. 301 b) zum Vorschein. Die Eigentümlichkeit dieses letzteren Hauses ist, dass es gegen den Berg der Magula aus Stein gebaute Mauern hatte. Zum Tal hin waren die Mauern aus Lehmziegel auf einem Steinfundament errichtet. In den zwei westlichen Ecken des Hauses befanden sich Einbauten wohl für die Vorratshaltung. An die Nordwand angelehnt war eine Herdstelle, die mächtige Aschenreste hinterlassen hatte. Dagegen hatte das Apsidenhaus eine Herdstelle in der Mitte des Raumes (T a f. 301 a). Es spricht einiges dafür, dass das Apsidenhaus das jüngere von beiden war (A b b. 1).

Besondere Erwähnung verdient, dass in dem viereckigen Haus 323 Reste von mindestens fünf trojanischen Doppelhenkelbechern (T a f. 304 d) sowie der Rest einer trojanischen Amphora (von der Art wie in Lerna) mit einem grossen Lappenhenkel gefunden wurde. Dadurch ist die Synchronisierung des Inhaltes dieses Baues mit Troja III gesichert. Die Ausgrabungen auf dieser Fläche wurden bei einer Tiefe von ca. -12,15 m unter dem höchsten Punkt der Magula beendet. Somit konnten in diesem Jahr etwa 1,95 m des Kulturstratums untersucht werden.

Von der übrigen Funden wäre aus den mittelbronzezeitlichen Schichten das Vorkommen weiterer mattbemalter, einheimischer und importierter Keramik (T a f. 303 a-b) neben dem üblichen Geschirr zu erwähnen. Insbesondere die importierte mattbemalte Keramik wird die Herstellung der Relationen mit anderen Provinzen des griechischen Festlandes und der ägäischen Inseln ermöglichen. Von besonderem Interesse ist ein Gefäss in Form einer Pilgerflasche (T a f. 302 d), das eine genaue Entsprechung in einem der kykladischen Gräber von Syros (Zervos, Cyclades, Abb. 196) hat. Dazu kommt das neuerliche Auffinden weiterer minoischer Importe von Kreta her. Wie es uns Sinclair Hood bestimmen konnte, handelt es sich nach ihm dabei um die Bruchstücke, die zum Teil direkt von Knossos stammen, die anderen aber lokale Erzeugnisse waren. Die Gefässbruchstücke gehören der mittelminoisch I und II-Phase an (T a f. 303 c). Aus diesem Befund ergibt sich, dass keine Rede davon sein kann dass die frühbronzezeitliche Kultur in Thessalien länger angedauert hat als in den südlichen Regionen. Dadurch sind diesbezügliche neuere Hypothesen als gegenstandslos erwiesen. Wichtig ist weiter das Vorkommen von Caskeys Frühhelladisch III Gefässbruchstücken mit Urfirnisbemalung (T a f. 303 d). Auch an der übrigen mit Urfirnis bemalten Keramik fehlt es nicht. Weiter ist auffällig das reiche Vorkommen von flachen Tellern mit rotem Überzug (T a f. 304 a), die auch Beziehungen ins Trojanische hin aufzeigen.

In den gleichzeitigen Ablagerungen fanden sich mehrere mit Schnurabdrücken verzierte Gefässbruchstücke, die eindeutig fremdländischer Herkunft sind. Diese Scherben und jene mit Randkerbungen versehene Schalen zeigen Beziehungen zu der rumänisch-bulgarischen Glina III- Cotofenikultur Rumäniens. Für die beiden letzteren Kulturen wird dadurch eine relativ späte Zeitstellung im letzten Viertel des dritten vorchristlichen Jahrtausends erwiesen (T a f. 304 c und 305 c). Damit entfallen die neuerdings geäusserten Vermutungen, dass der Anfang dieser Kulturen gegen Ende des vierten vorchristlichen Jahrtausends zu datieren ist. Die übrigen Kleinfunde aus den Ablagerungen der frühen Bronzezeit fügen sich in das Bild des Üblichen (T a f. 303 c bis T a f. 305 e). Auffällig ist das Vorkommen rachmanizeitlicher Idolen in den Ablagerungen der frühen Bronzezeit, wobei ein Bruchstück mit noch einsitzendem keilförmigen Marmorköpfchen besonders erwähnenswert ist.

2. Im Hof der spätkaiserzeitlichen-frühchristlichen Damokratia-Basilika wurden die feinstratigraphischen Ausgrabungen under

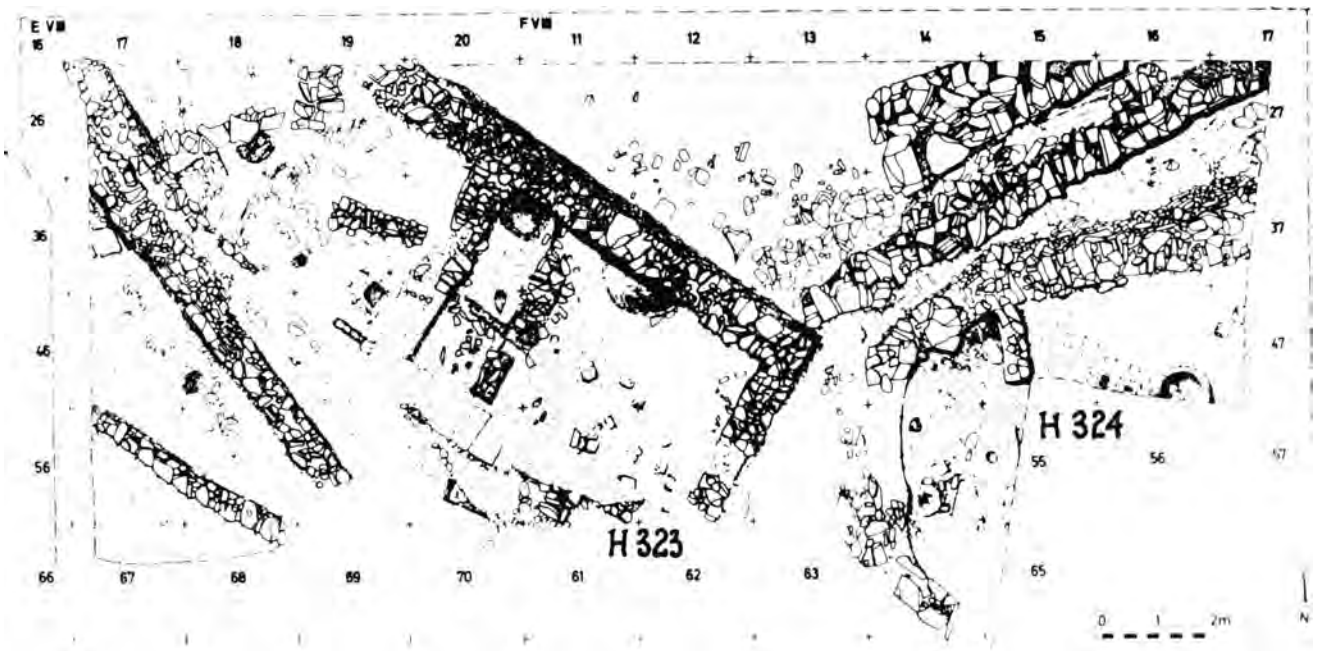

Abb. 1. Pevkakia. Frühthessalische Bebauung; Haus 323 und Apsidenhaus 324

der Ortsleitung von cand. phil. Eiwanger fortgesetzt (T a f. 306 a). Das Ziel der Grabung war eine Stratifizierung der spätantiken Keramik (T a f. 307 a - e). Auch bei dieser Grabung wurden alle wesentlichen Rand- Boden- und Lampenbruchstücke sowie Münzen in Fläche und Tiefe punktmässig in die Pläne einzelner Strata eingemessen.

Bei diesen Grabungen wurde folgende Stratigrafie im Basilika-Hof festgestellt:

1. Im Humus und Subhumus hellenistisches bis spätantikes Material in sekundärer Lage.

2. Dachziegelschicht aus der Zerstörungsphase des Baues mit primär gelagerten Funden des 6. Jh. n. Chr. Die späteste Münze Justinian d. Gr.

3. Darunter liegend eine Schicht mit den Funden des 5. und 6. Jh. mit Keramik, Lampen und Münzen. Aus dieser Schicht war eine Grube eingelassen in die älteren Ablagerungen. Diese Grube, deren Inhalt in die zweite Hälfte des 5. Jh. gehört, enthielt zahlreiche keramische Funde, Lampen (T a f. 307 e) sowie mehrere Münzen. Insbesondere ist ein bemalter Teller (T a f. 307 d) erwähnenswert. Darunter die

4. Reste von mehreren basilikazeitlichen Mörtelfussböden.

5. Dann folgte eine dünne Schicht des 4. Jh. mit den Resten eines grossen Baues der gleichen Zeit. Insofern es die im Hof erhaltenen Reste zu beurteilen erlauben, liegen die Mauerzüge dieses älteren Baues annähernd parallel mit den Mauern der darüberliegenden Basilika. Ob es sich bei diesen Resten um einen Vorgänger der Basilika handelt, konnte aus den bisherigen Resten nicht entschieden werden. Da sich die Reste dieses Baues unter der Basilika selbst fortzusetzen scheinen und ein kirchlicher Bau des 4. Jh. die erfreuliche Ergänzung der bisher wenigen bekannten Kirchenbauten dieses Jahrhunderts wäre, wird man sich bemühen, durch die Abhebung der Mosaike diesem Bau nachzugehen, um seinen Charakter zu klären (A b b. 2; T a f. 306 b).

6. Es folgen dann die frühkaiserzeitlichen Straten mit samischer Ware und späthellenistischer Keramik sowie Münzen. Anschliessend vorrömisch hellenistische Schichten und dazugehörige Baureste.

Die Ausgrabungen im Hof ergaben etwa 230 Münzen, die von Professor P. Franke, Saarbrücken, bestimmt wurden. Die ca. 350 Lampen und Lampenbruchstücke werden zusammen mit den Münzen erlauben, für die Keramik des 4., 5. und 6. Jh. eine zuverlässige Chronologie zu erarbeiten. Die Gesamtfunde aus dieser Grabungsfläche gehören zu einem der grössten geschlossenen Fundkomplexe der Spätantike, die mit Münzen und Lampenmaterial enger datierbar sind. Das gesamte Material ist bereits aufgenommen und wird z.Zt. als Doktorarbeit von cand. phil. Jos. Eiwanger bearbeitet.

3. Friedhofsbasilika. Südlich der antiken Mauern unter den Hügeln des heiligen Elias befinden sich die Reste einer Friedhofsbasilika, die von Herrn Dr. D. Theocharis, Ephoros von Thessalien, 1961 entdeckt und angezeigt wurde. Wir haben Herrn Theocharis zu danken für die Überlassung dieses Objektes zur weiteren Erforschung. In der Kampagne konnte ein erster Bestandsplan durch Dipl. Ing. P. Marzolff aufgenommen werden (A b b. 3), der bereits zeigt, dass man es mit den Bauresten mehrerer Perioden zu tun hat. Die Basilika selbst war dreischiffig mit einem Narthex und einem seitlichen Treppenhaus. Dieses zeigt, dass mindestens Narthex einen ersten Stock hatte. Im Süden schliessen sich weitere Räume an, deren Charakter noch nicht erkennbar ist. In der Basilika selbst waren die Seitenschiffe mit Ziegelplatten ausgelegt, welche Gräber zu überdecken scheinen (T a f. 308 b - c). Das Presbyterium wie auch die Apsis waren mit Mosaiken ausgelegt, wie es die von uns durchgeführten Grabungen zeigen. Vor dem Altar im Presbyterium war im Mosaikboden eine achtzeilige Stifterinschrift, die insgesamt 6 Personen nennt, ohne dass sie bis jetzt identifiziert werden konnten, angebracht. Zwischen dem Versturz der vorzüglich erhaltenen Chorschranken (T a f. 308 a) fand sich eine zwanzigzeilige Grabinschrift in Form eines Gedichtes (T a f. 309 a), die nach der Beurteilung von Professor Habicht, Princeton, trotz der Erwähnung eines ewigen Hauses, heidnisch ist. Die verstorbene Eustathia stammte aus dem Geschlecht des Aiakides, dessen Geschlecht als das erste in Demetrias gerühmt wird. Die Fortsetzung der Grabung in diesem Bereich verspricht Aufklärung

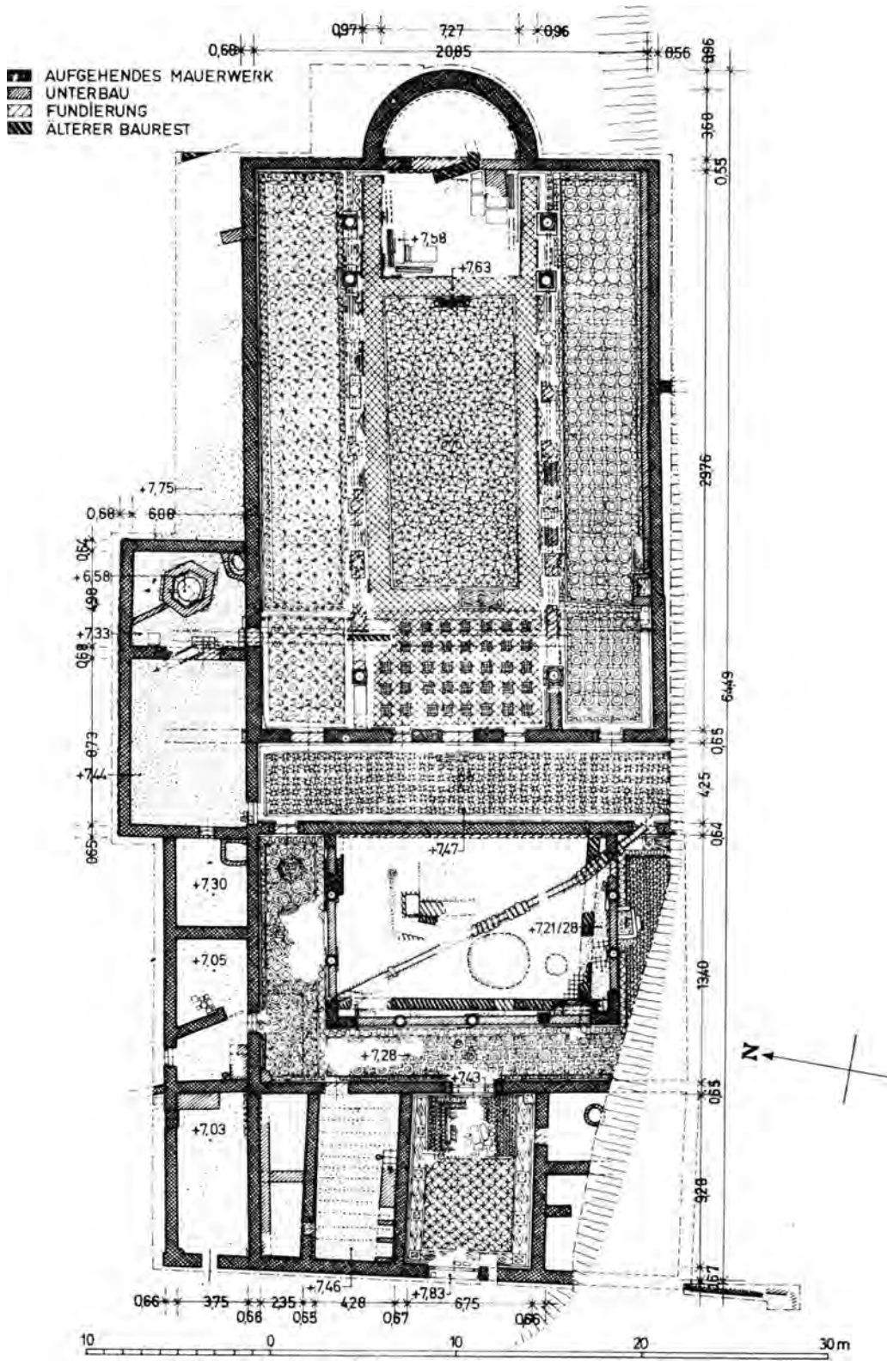

Abb. 2. Demetrias. Damokratia - Basilika. Reste eines Vorgängerbaues im Hof eingetragen

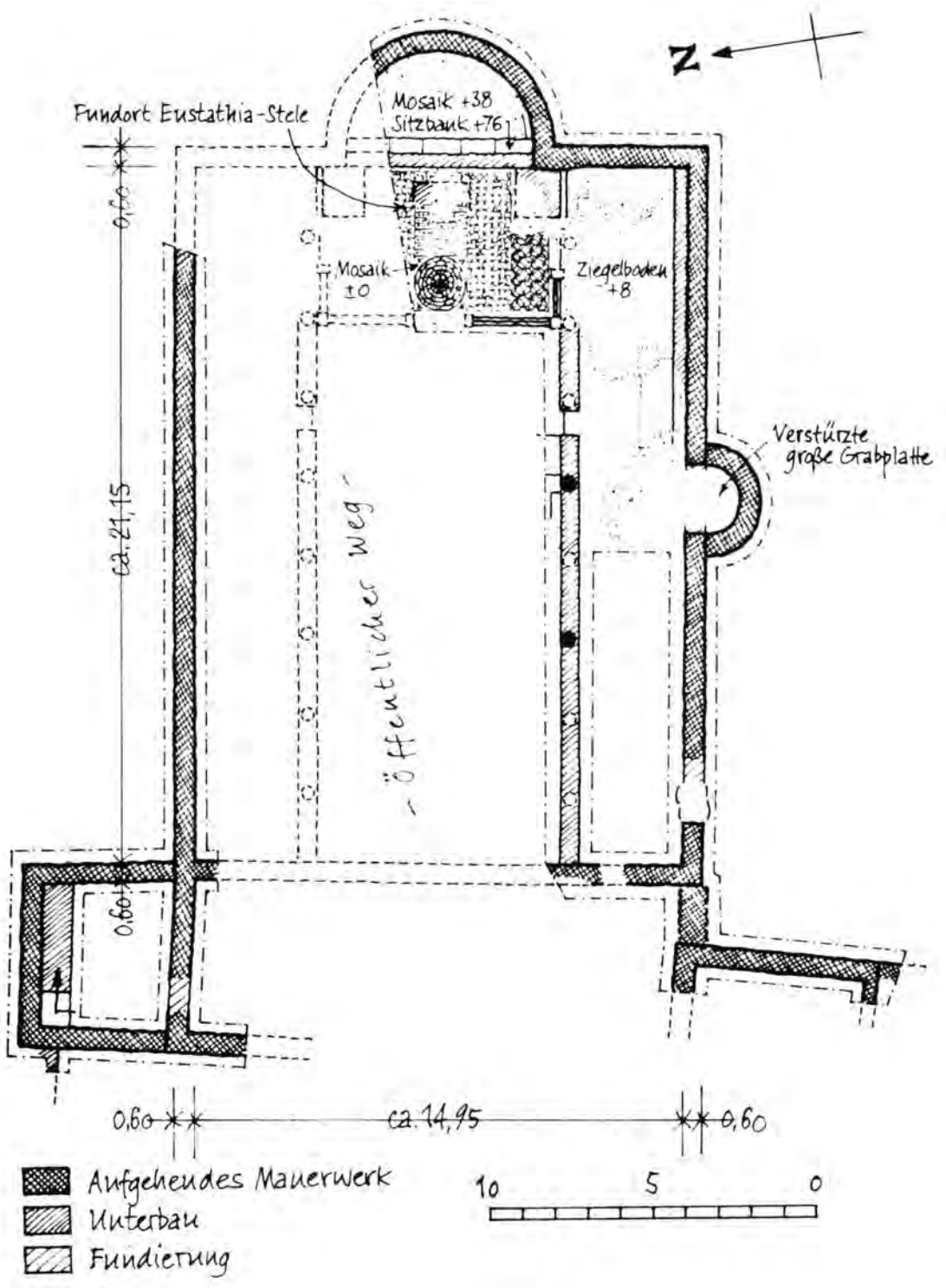

Abb. 3. Demetrias. Friedhofsbasilika im Süden der Stadt

über die spätantiken Bestattungssitten in Demetrias sowie den Aufschluss über eine recht gut erhaltene Friedhofsbasilika samt der dazugehörenden Bauten.

4. Die Vermessung der noch sichtbaren antiken Reste im Stadtbereich von Demetrias wurde durch Dipl. Ing. P. Marzolff fortgesetzt. Nachdem in den Jahren zuvor das Zentrum der hellenistischen Grosstadt rings um Agora und Anaktoron erfasst worden war, wurde im Zuge der Aufnahme 1972 zuerst die Befundaufnahme im Osten der Halbinsel beendet. Anschliessend wurde das gesamte Gelände im Westen mit dem Einschluss der 193 m hoch gelegenen Akropolis aufgenommen (mit Ausnahme eines im Südwesten liegenden Seitentales).

Bei der innerstädtischen Zitadelle, deren Endpunkt das makedonische Viertürme-Anaktoron darstellt, wurde der Anschluss an die äussere Befestigung gefunden. Durch die Bauweise wird erwiesen, dass diese Zitadelle in der Ebene der hellenistischen Gesamtanlage angehört.

Weitere Befestigungszüge innerhalb der Stadt wurden um das mutmassliche Heroon auf der Anhöhe oberhalb des Theaters festgestellt, ohne dass es bisher klar ist, welches Gelände innerhalb der Stadt durch diesen Mauerzug abgesondert wurde, da sich der Mauerzug am Hang verliert. Das Vorkommen solcher Befestigungsmauern auch sonst innerhalb der Umfassungsmauern der Stadt spricht dafür, dass das Stadtgelände durch Befestigungszüge in einzelne Abschnitte zergliedert war. Vorläufig ist noch nicht abzuschätzen welche Bedeutung diese Befestigungszüge für die Entstehung einzelner Stadtviertel hatten.

Weitere Befestigungszüge, die eine wesentliche Ergänzung des von Stählin-Meyer-Heidner erstellten Planes darstellen, konnten ausserhalb des Befestigungsringes festgestellt werden. Durch diese zusätzlichen Mauerzüge verstärkt sich der Eindruck, dass die von Stählin-Meyer-Heidner für Pagasai gehaltenen Baureste wahrscheinlich nur ein eilig gebautes Vorwerk von Demetrias waren.

Die Untersuchungen auf der Akropolis zeigten, dass ihre windgeschützten Teile ziemlich dicht bebaut waren. Das massive Vorkommen der hellenistischen Keramik lässt darauf schliessen, dass die Akropolis durch längere Zeit hindurch bewohnt war. Spätere oder frühere Spuren einer Besiedelung wurden bisher nicht beobachtet. Zu vermerken wäre, dass an einigen Türmen des Befestigungsringes auch das Vorkommen von farbigem Wandputz sowie reichlich Keramik beobachtet wurden, ohne dass bisher entschieden werden konnte, wozu dieselben speziell gedient haben.

Das schon in früheren Kampagnen beobachtete hellenistische Bebauungsschema des Inneren der Stadt umfasst nicht nur die Ebene, sondern lässt sich bis auf die Hänge des Gebirges im Westen verfolgen. Darüber hinaus waren auf den Hängen bis unterhalb der Akropolis Spuren des Bebauung feststellbar. Diese Baureste erlauben die Feststellung, dass entgegen des älteren Annahme das Stadtgebiet doch im wesentlichen mindestens zeitweise im Hellenismus mit Bauten belegt war und durchaus damit mit anderen hellenistischen Grosstädten vergleichbar.

Oberhalb des Theaters auf der weit vorspringenden Höhe wurden die schon bekannten Baureste untersucht. Von Stählin wurde hier der Königspalast gesucht. Die durchgeführten Untersuchungen zeigen, dass entlang des Kammes dieser Höhe ein Befestigungszug mit Türmen gegen Süden gezogen worden ist, wobei dieser Zug durch eine etwa 160 m lange und etwa 35 m breite künstliche Plattform (T a f. 311 a - b) unterbrochen wird. In der Mitte dieser Plattform befinden sich Fundamentreste eines im gewachsenen Felsen eingelassenen viereckigen Baues von hervorragender Qualität (T a f. 311 a - c). In diesem Bereich wurden Marmorbruchstükke mit reicher Ornamentierung gefunden (T a f. 312 a, c). Dieselben sprechen dafür, dass hier einst ein besonders qualitätvoller Bau gestanden hat. Die genaue Bestimmung des Baukomplexes konnte noch nicht ermittelt werden.

An der westlich von der soeben besprochenen Höhe anliegenden Anhöhe wurden die Reste eines bisher unbekannten Bergheiligtums hellenistischer Zeit entdeckt. Bei den Vermessungen im äussersten Osten von Demetrias wurde an der Stelle des mutmasslichen Demeter-Heiligtums eine Favissa mit etwa 35 hellenistischen Tonstatuetten gefunden

(T a f. 309 b - c). Dieselben lassen sich auf verschiedene Typen verteilen.

Weiter ist zu erwähnen, dass ein zweites Aquädukt entdeckt wurde, ohne dass sein Ausgangspunkt bisher genau ermittelt werden konnte. Zu den schon bekannten spätantiken Nekropolen der Stadt konnten bei den Vermessungsarbeiten die Reste einer Nekropole am Nordhang unter der Akropolis (T a f. 312 b, d) wieder entdeckt werden. An mehreren Stellen stiess man bei den gleichen Arbeiten auf die Spuren der Bergwerkstätigkeit, wobei vor allem Eisen gewonnen wurde. Soweit bisher erschlossen, liegen alle diese Bergwerksanlagen innerhalb des Befestigungssystems.

5. Die geodätischen Vermessungen des heutigen Geländes. Professor Dr. W. Böser, Karlsruhe, setzte mit seinen Mitarbeitern (siehe Teilnehmerliste) die weiteren geodätischen Vermessungen des Geländes im Westen fort. Durch diese Vermessungen ist die Vermessung des heutigen Geländes der einstigen antiken Stadt zum Abschluss gebracht worden. Es bleibt noch die Vermessung jenes befestigten Teiles im Süden, das von Stählin als die Reste von Pagasai gedeutet wurde. Die ersten acht Karten der Aufnahme des heutigen Geländes sind ausgearbeitet worden. In diese Karten sollen dann die von Dipl. Ing. Marzolff festgestellten und eingemessenen Reste der antiken Bebauung eingetragen werden. Die bis jetzt erarbeiteten Unterlagen werden benützt, um einer weiteren Überbauung der archäologischen Denkmäler zu steuern.

6. Die Zusammensetzung der spätantiken Fresken im Museum verdient besondere Hervorhebung. Sie wurde von D. Zachariou und seiner Frau mit weiteren drei Mitarbeitern durchgeführt. Die schon im letzten Jahr vorgeführten Reste einer Stadtdarstellung konnten ergänzt und zu grösseren Einheiten zusammengefügt werden. Insbesondere wären die Gewinnung der gemalten Scheinarchitektur und der Nachahmung der kostbareren Marmorinkrustation (T a f. 313 a) zu erwähnen und weiter die Wiedergewinnung mehrzeiliger Zitate aus dem alten Testament mit Baudarstellungen (T a f. 313 b), dann einer Altardarstellung eines Christogramms und eines reichdekorierten Medaillons. Bisher konnte von diesen Freskenresten etwa ein Drittel zusammengesetzt werden. Der noch nicht zusammengesetzte Rest der Fresken besteht aus der gemalten Scheinarchitektur.

7. Unter der Leitung von Fräulein Dr. E. Hanschmann wurden zwischen dem Abschluss der Grabungskampagne von 1971 und dem Beginn der Grabungskampagne 1972 die Durchordnung und Magazinierung sämtlicher Funde der bisherigen Grabungskampagnen im Museum von Volos durchgeführt. Im Zuge dieser Durchordnung wurden mit Hilfe eines Präparators über 250 Gefässe aller prähistorischen Perioden von der Stein- bis in die mykenische Zeit zusammengesetzt. Diese Kollektion der Gefässe, die noch weiterlaufend ergänzt wird, stellt schon heute die grösste von einem prähistorischen Fundort in Thessalien dar und veranschaulicht bestens die Vielfältigkeit der keramischen Produktion in den einzelnen Perioden.

Sämtliche Vasen, aber auch die wichtigsten übrigen Funde wurden zeichnerisch aufgenommen. Die Reinzeichnung in Tusche, sowie die Herstellung der Pläne zu Publikationszwecken ist am Laufenden. Fräulein Dr. Hanschmann ist zur Zeit noch mit dem Ordnen der diesjährigen Funde beschäftigt und wird anschliessend mit der Aufarbeitung der mittelbronzezeitlichen Funde von Argissa Magula im Museum von Larisa beginnen.

8. Von Dr. J. Beyer wurden in einer Kurzkampagne Nachmessungen im Bereich des hellenistischen Anaktorons sowie der Architekturreste dieses Baues vorgenommen. Die Bearbeitung der hellenistischen Kleinfunde vom Anaktoron setzte cand. phil. Sinn mit seiner Mitarbeiterin fort. Die Keramik aus den beiden grossen Ablagerungspaketen, der Fundamentanschüttung und der Zerstörungsschicht verteilt sich auf den Zeitraum von der Wende vom 4. zum 3. Jh. v. Chr. bis etwa zur Mitte des 2. Jh. v. Chr. Innerhalb der Fundamentschüttung ist sie auf das 3. Jh. beschränkt. Keramik aus klassischer oder römischer Zeit fehlt völlig. Die Untersuchung der Lampen, Amphoren, Stempel und der Münzen führte zur gleichen zeitlichen Eingrenzung des Anaktorons. Die vollständige Zerstörung des Baues fällt, nach der bisherigen Erarbeitung der Kleinfunde, in die Zeit unmittelbar nach dem Ende der Makedonen-Herrschaft (168 v. Chr.). Sie

erfolgte rasch und innerhalb kurzer Zeit. Der Bereich des Anaktorons blieb von der Mitte des 2. Jh. v. Chr. bis zur Einrichtung spätkaiserzeitlicher Gräber im 4. Jh. n. Chr. an dieser Stelle unberührt.

Unter den jüngeren Keramikfunden sind viele Fragmente der sog. «Homerischen» Becher angetroffen worden. Es handelt sich dabei um den ersten grösseren Fundkomplex, der aus einer Grabung mit datierten Schichten stammt. Die Zahl der in Demetrias gefundenen «Homerischen» Becher übertrifft die Gesamtzahl aller bisher bekannten Becher dieser Gattung. Diese Funde liefern für die Diskussion um die Datierung und Lokalisierung derselben einen wesentlichen Beitrag.

Eine weitere Feststellung war, dass die verwendeten Palmettenstempel für die Herstellung der Dekoration auf den Gefässen an ganzen Serien von verschiedenartigen Gefässtypen auftreten. Ausgehend von dieser Grabung wird sich eine Chronologie der hellenistischen Keramik innerhalb des durch die Stratigraphie angegebenen Zeitraumes ermitteln lassen.

Insgesamt betrachtet konnten bei diesen komplexen interdisziplinären und internationalen Unternehmen nicht nur bedeutende Funde und Befunde aus der frühen und mittleren Bronzezeit sowie der hellenistischen und spätrömischen Kaiserzeit gemacht, sondern darüber hinaus weitreichende Kulturbeziehungen für diese Perioden geklärt werden. Wichtige Ergänzungen wurden im siedlungsarchäologischen sowie im soziologischen Bereich erzielt. Alle diese Ergebnisse erlauben uns einen tiefen Einblick in die Lebensweise des schaffenden Menschen durch viele Jahrtausende.

V. MILOJČIĆ

*

GORITSA, A NEW SURVEY

Introduction

The new survey of the fortress on Goritsa hill near Volos (Thessaly), which, after initial reconnaissances in 1930, started in 1971[1], was continued in 1972 (second half of May and June). In 1972 we had set ourselves the following tasks: (1.) further mapping of streets and habitation areas; (2.) a fresh survey and study of the fortifications; (3.) detailed investigation of the central open area II; (4.) research on the plans and the construction of the UNITS.

A polygonal system of measuring-points was made by Ing. F.L.T. van der Weiden, surveyor, with the assistance of Dr. G.J.M.J. te Riele. The new extensions of the measuring-grid of the interior of the fortress were supervised by Drs. C.W. Neeft. The measuring of the remains of the habitation areas was executed by Mr. H. R. Reinders and Mrs. J. P. Reinders-de Roever. Dr. J. S. Boersma directed the study of the UNITS. The description and interpretation of the ceramic finds were entrusted to Drs. C. Th. F. Vermeulen Windsant. Drs. J. J. Feije paid attention to the four gateways of the fortress. Mr. A. van Rooijen participated in the expedition as a draughtsman, concentrating on the great battery 12M.

We profited by a visit from Dr. H. de Bruin and Mr. A. van de Weerd, geologists. The opinion was helpful in identifying the series of quarries that is found on the south-eastern slopes of the ridge, stretching from the vicinity of tower 26M (see note 2) to that of tower 22M (cf. Fig. 10; the largest of them, near tower 22M, has a sheer fall of 12 m.). On the slopes behind the Westgate (in northern direction) large quantities of stone chips betraying ancient stone-cutting can be observed in places where at present no trees grow. The Goritsa limestone is of the marble variety.

We should like to thank the General Direction of Antiquities of the Greek Ministry of Culture and Sciences and Dr. D. R. Theocharis, Ephoros of Thessaly, for generously permitting us to continue the Goritsa survey. The expedition was supported by grants from the State University of Utrecht, Holland, and from the Netherlands Organization for the Advancement of Pure Research (Z.W.O.). Without the assistance of the students Godelieve Bolten, Anja Drukker, Marjan Galestin, Yvonne Goester, Gerard Derksen and Henk Hendrix our work would not have been possible.

The drawings were prepared for publication

1. See AAA V (1972), pp. 485 - 495, and ADelt 27 (1972): Chronika, pp. 396 - 411. The reader of the report on the 1972 campaign is supposed to have taken note of the reports of the investigations of 1971.

by Mr. H. R. Reinders. Unless stated otherwise the field measurings were also directed by him.

Note. After the campaign of 1973 we doubt whether our hypothesis that Goritsa is a Hellenistic army base was correct. Discussion must wait till ADelt 29 (1974): Chronika.

respects. It was decided, therefore, to make a new plan in 1972. A polygonal net framing the ancient remains was laid around the fortress. Through the interior an additional polygonal connection was made following the asphalt road. The total number of fixed points was 59. From these fixed points the forti-

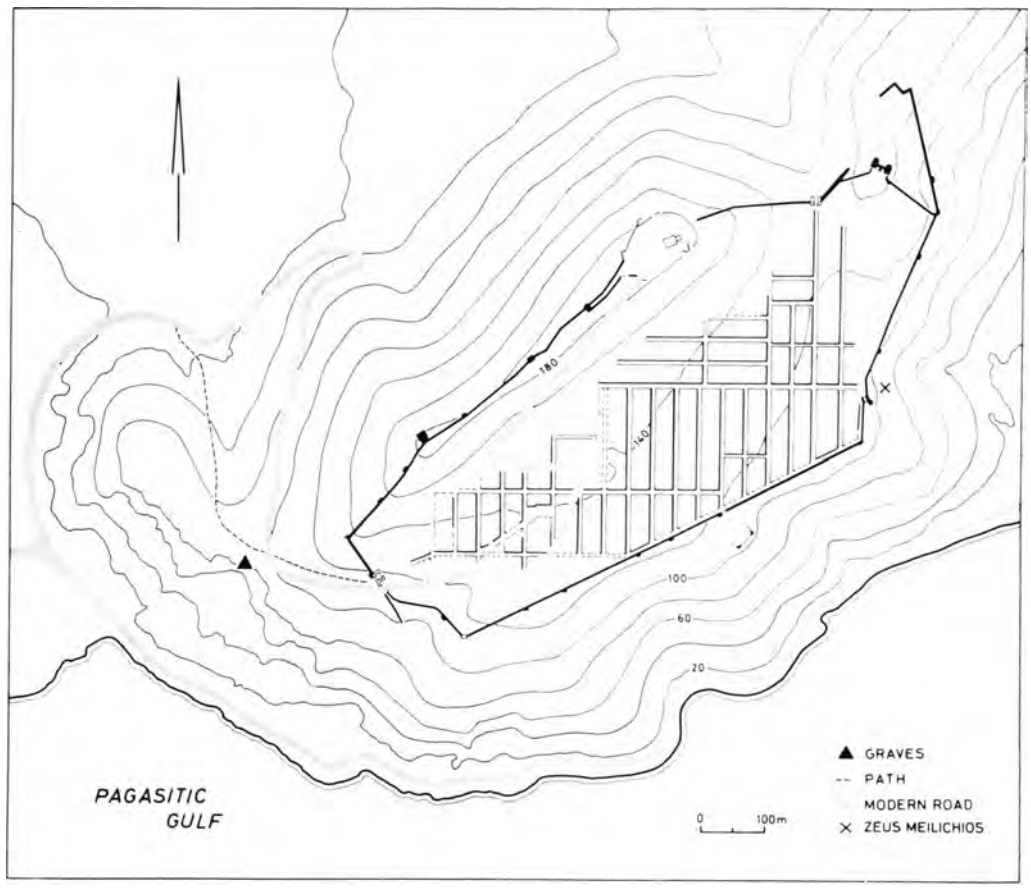

Fig. 1. The Goritsa Fortress near Volos. Location

In this present report we have adopted neutral terminology where possible.

The Fortifications

The reconnaissances of 1971 showed that the plan of the Goritsa fortifications that had been published by Heidner and Meyer in 1934 (F. Stählin, E. Meyer and A. Heidner, Pagasai und Demetrias (Berlin and Leipzig, 1934), Plan III) should be modified in some

fications were measured anew, by theodolite (see Figs. 1 and 10). These measurings were complemented by a new description of the remains extant. Some of the results are the following:

1. In its general proportions the survey of Heidner and Meyer proved to be correct.

2. The actual course of the wall is more irregular than appears from the plan of 1934. For instance: between the Westgate and

tower 1M[2] the curtain takes five bends instead of two; between the Northgate and the Acropolis the wall takes two bends instead of one; the long wall that stretches from the corner of the fortress south-west of tower 2M to corner-tower 7M is not quite straight, it bends slightly in one or two places, etc. The Goritsa fortification wall strictly follows the contours of the ground. Likewise the plan of tower 20M can be explained by the condition of the ground. This tower now appears to protrude both to the inside and the outside of the curtain. Room at the outside was limited. Consequently part of the tower was built towards the interior of the fortress.

3. The usual width of the Goritsa circuit is *c.* 2.45-2.50 m. The curtains on either side of the great battery 12M, however, measure *c.* 2.75 m. The width of the *proteichisma* near the Westgate is *c.* 1.50 m. That of the northern outwork *c.* 3.30 m. (the width of the southern outwork was not established). Functional differences must be involved.

4. As to the outwork below tower 6M, it was not possible to retrace the course as indicated by Heidner and Meyer, though after some cleaning we managed to map the Π-shaped centre. Its construction is of the same quality as that of the main circuit of the fortress.

5. The *proteichisma* near the Westgate (width: *c.* 1.50 m.), which must have met the main fortress wall precisely under the present asphalt road, is of the Demetrias type of *proteichismata*: it was built with irregular blocks that do not join perfectly. It stops on the crest of the great ravine[3].

The Northern Outwork and the Great Battery 12M

The northernmost section of Goritsa, which was the only part of the fortress assailable by siege-engines and siege-towers, was heavily fortified. Some comment may be added here to the observations made in 1971. The northern outwork, either leg of which appeared to have a width of *c.* 3.30 m., must have been strong indeed. It had been built to withstand heavy attacks. The wall between tower 11M and the Northgate (with the great battery 12M on the top of the hill) may be called a *diateichisma*[4], an extra wall (like the *diateichisma* at Athens). Its width (*c.* 2.75 m.) and the remarkably commanding great battery 12M prove that also the second line of defence had been made as strong as possible. In 1971 it was already maintained that the *diateichisma* and the outwork are contemporary. The northern section of Goritsa represents one coherent defence system. The enclosure between the outwork and the *diateichisma* was not inhabited.

A new, detailed plan was made of the great battery 12M (Fig. 2). Its two towers appear to make more pronounced angles with the central curtain than was known from Meyer's plan of 1956 (AM LXXI (1956), Beilage 52). Their orientation is towards the hill in front of them. The flat border along the top blocks of the sockle of the battery (width varying between 0.22 and 0.42 m.; see Pl. 314 a) suggests that the mudbrick upperstructure had been coated with a stone cover all around (cf. the two round towers at Porto Cheli (Halieis), BCH LXXXVII (1963), p. 758, fig. 18, or the city wall of Athens as uncovered at the Kerameikos, AA 1965, cc. 369 - 370, fig. 52). The rock-cut trench (τάφρος) and *proteichisma* in front of the central curtain may have offered protection against battering-rams attacking the battery. The small was built against the back of the curtain (it was clear after some cleaning that the curtain had been built first) does not bear any relation to the short wall built in front of it (these observations improve on those of 1971).

The foundation noted by Fredrich and Wace at the inner side of the curtain which descends to tower 11M (see AM XXX (1905),

2. In 1971 we called the smaller towers bastions (cf. Meyer, 1934, p. 253). From 1972 on the term towers (πύργοι) will be used for large and small towers alike. The great battery (« bulwark ») 12M comprises two towers: the one at the south-east end is numbered 12Ma, the north-west one 12Mb, M referring to the numbering by Meyer.

3. After débroussage a wall drain (width: 0.23 m.) was observed north-west of tower 1M, at the place where the fortification wall crosses the top of the ravine.

4. In 1971 we called it *proteichisma*. At Demetrias this term is reserved for the rather weak walls which rise immediately in front of the main circuit. Therefore it seems better to follow this usage. At Goritsa such *proteichismata* are found south-east of the Westgate and immediately in front of the great battery 12M (Fig. 2).

p. 230, n. 1 — this note continues on p. 231 — and Tafel IX) must represent a staircase (cf. Meyer, 1934, p. 255). It is now partly covered by earth from the 1931 excavation of the great battery 12M. Its width is 1.45-1.50 m., its length now visible 2.65 m. (Fredrich, who took a measurement of its length before the excavations of 1931, measured 255), we are confronted with an original tower and a later extension. The original tower, of which the podium is well preserved, stood obliquely on the curtain of the wall. It measures 5.55 (and 3.60) × 9.10 m. This means that already the original tower was larger than the average Goritsa tower. Meyer asserts (1934, p. 255) that the tower also

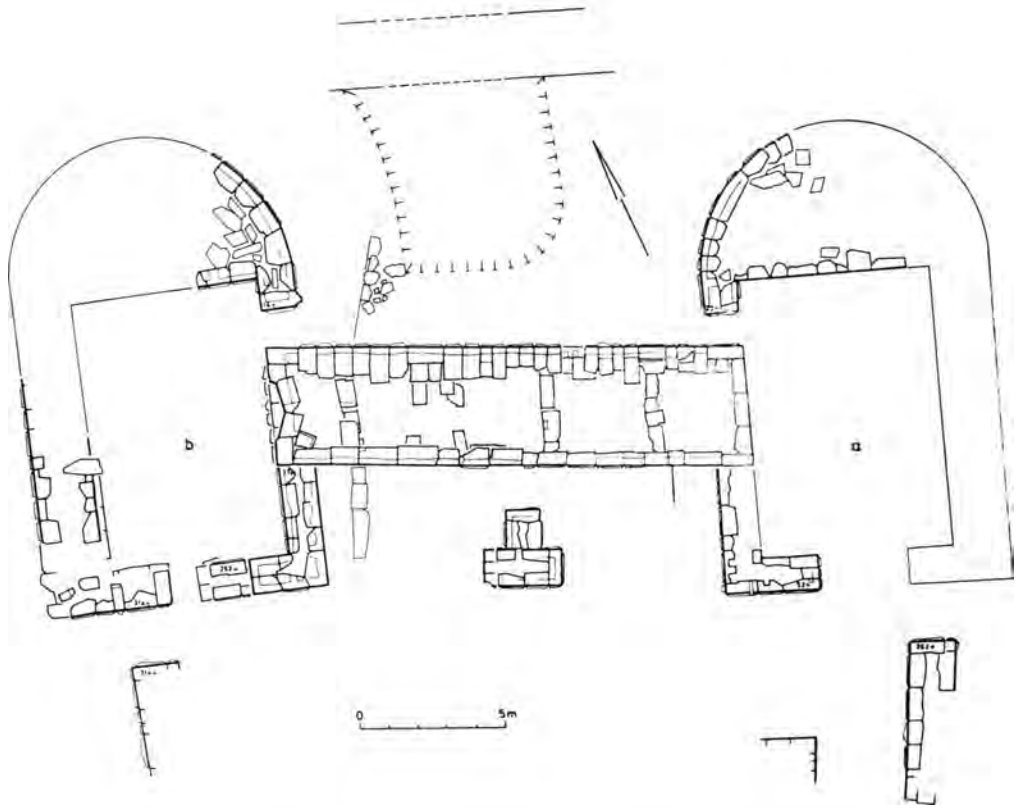

Fig. 2. Goritsa. The Great Battery 12M (survey by A. van Rooijen)

5.80 m.). The one corner visible has a drafted edge[5].

Tower 22M

Attention was paid to the large, extended tower 22M. After some cleaning (in the course of which fragments of roof tiles were collected) it was possible to draw the plan of this commanding fortification (Fig. 3). As was observed already by Meyer (1934, p. protruded towards the interior of the fortress. This could not be confirmed in 1972, but it may be borne in mind that tower 22M was disturbed somewhat during the Second World War. By removing a wall of some modern structure we were able to expose the south-western flank of the original tower, thus exhibiting a good example of the ordinary construction of the Goritsa fortifications (see Pl. 314 b). This may be described as a mixture of irregular trapezoidal and irregular ashlar, with a touch of polygonal (quarry faced). Both corners of the original tower show drafted edges. Its wall (width

5. A similar foundation occurs exactly four metres north-east of tower 4M (width 1.35 m.; visible length —stretching towards the tower—: 1.70 m.; cf. the 1934 Goritsa plan by Heidner and Meyer.

c. 1.10 m.) had been built with two rows of blocks. The interior of the tower had been filled up, constituting a podium.

In front of this tower an extension was built at a later date (it is not possible to say how much later). This extension, which is of fairly square shape, measures 12.05 m. at the front, 11.60 m. at the back, 11.35 m. on the south-west flank, and 10.90 m. on the north-east flank: it is wider than the original tower. Three features are remarkable. First, the wall exclosing it has been built with an outer face of blocks only (this in contrast to the original tower). Second, in three blocks of the front wall and in its south-eastern corner cuttings occur which may have held some sort of wooden beams (see Pl. 315 a). The four of them *in situ* do not lie on the same level. Third, the side of the extension that lines with the front of the original tower has been constructed from rather loosely piled, heavy blocks (we could observe this because the modern structure had demolished the south-western corner of the extension, thus exposing its inner construction).

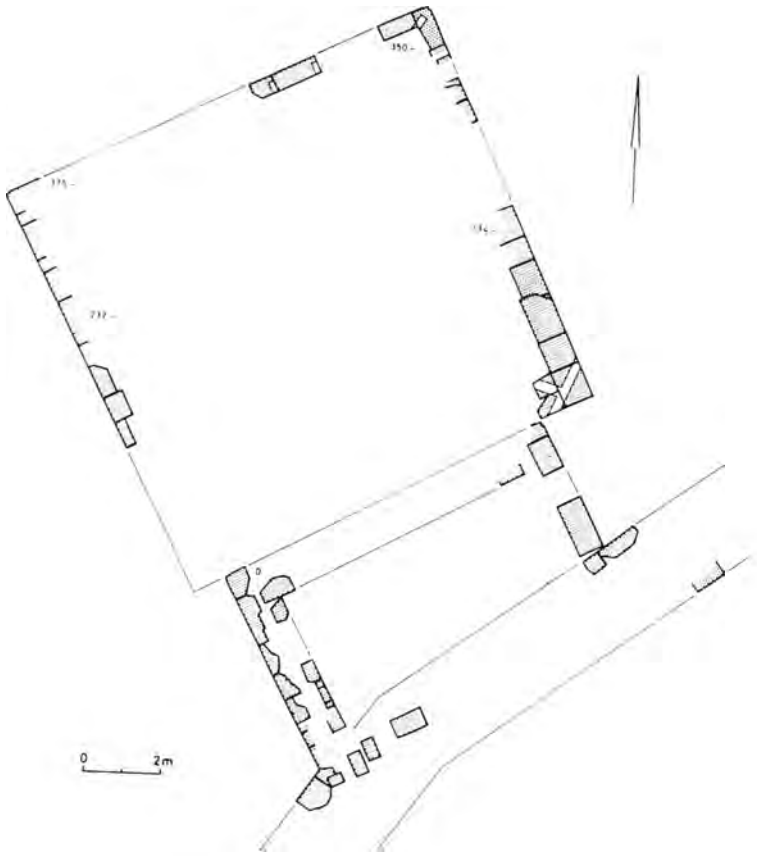

Fig. 3. Goritsa. Tower 22M

Similar extended towers occur in Demetrias (25, 43, 52, 66). At Goritsa the towers 19M, 20M (6.60 and 6.10 × 8 m.) and 22M were big towers on the ridge, each of them having a greater shooting capacity than the average Goritsa tower.

Though not one block of it has been preserved here, the fortress wall also rose between the towers 19M and 20M, as is proved by numerous rock-cuttings (cf. Fredrich, AM XXX (1905), p. 234). These can be traced over the full distance. Because of the

irregular shape of the ridge the course of the wall is not quite straight.

The Acropolis

The renewed measuring of the Goritsa fortifications has been illustrative for the rationale behind the trace of the Acropolis circuit (see Fig. 4). It now appears that the function of the long, narrow projection which surmounts the ridge as far as tower 19M was to comprise this commanding position within the Acropolis circuit. In the same way the Acropolis of Demetrias has a narrow long-stretched extension to the commanding tower 17Ο (information from P. Marzolff). The double bell cistern D - E (on which see below) may have been used principally by the men stationed in tower 19M. The curtains on either side of the cistern (both of the outer and of the inner Acropolis wall) are of the usual Goritsa construction and width.

It could not be established whether Late Classical-Hellenistic towers had once risen in the places of the three late towers 16M, 17M and 18M. In any case these late towers were built quite anew. They rise on their own, new foundations. Because of disturbance during the Second World War the position and plan of tower 15M cannot be checked without excavation.

A second double bell cistern (B - C) lies in the Acropolis proper, in a high, central position (it is now in the church). Close to it lies the capacious, square rock-cut cistern A, which is situated behind the church. One of the buildings in the Acropolis may

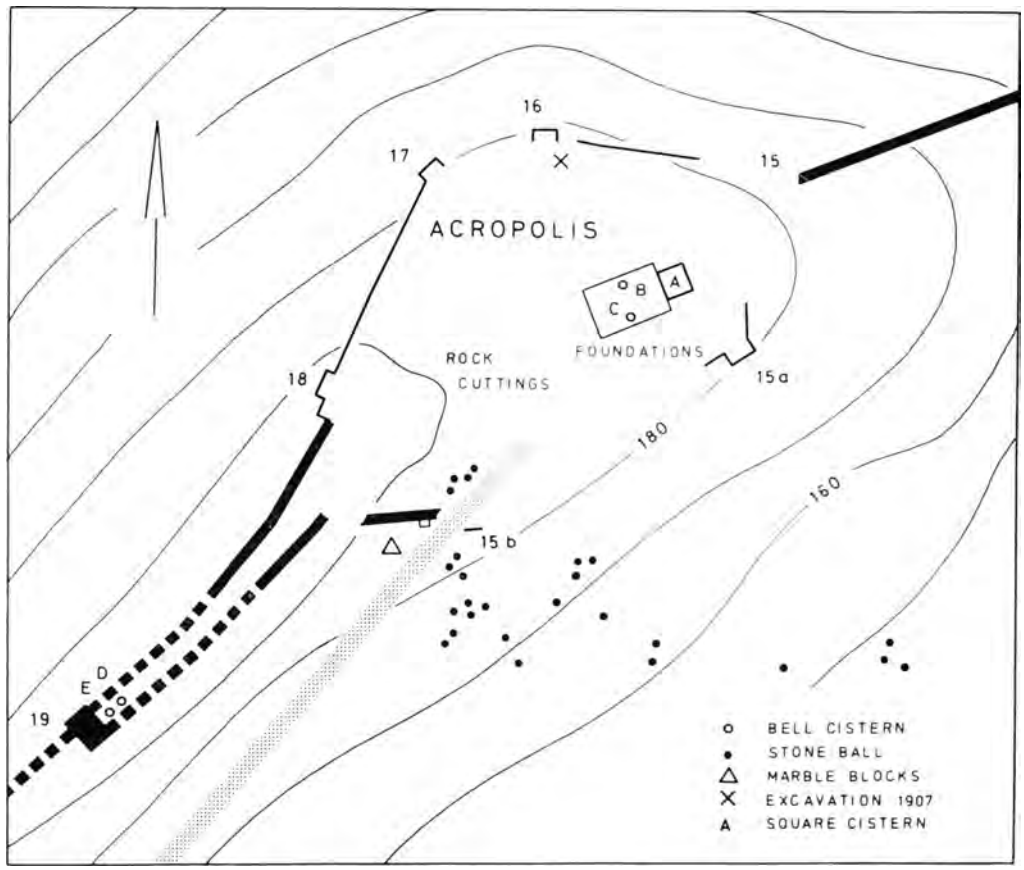

Fig. 4. Goritsa. Acropolis

have been an arsenal (see below, Stone Balls).

When, after the Second World War, the modern road to the church was being built, a base was uncovered which stood against the outside of the Acropolis inner wall, close to the gate (cf. ADelt 27 (1972): Chronika, p. 406), *in situ* (see Pl. 315 c). At the time it still bore the lower part of a finely cut piece of white marble (information from N. D. Papakhatzis, who saw the remains a few days after they had been found). Thirteen metres in front of it we cleaned a small section of some monument built of marble blocks (in one of the blocks two dowel-holes were observed).

S. C. BAKHUIZEN

(C) measures 0.80 m. As the northern wall of the church has been built against and over the neck of the northern container (B) the exact ancient width of its neck could not be established. The distance between the two neck-openings measures 8.40 m. The round built-up walls encircling the well-mouths must have been made in modern times. The neck of the northern container (B) is cut in the rock over a height of 1.75 m.; then the container widens out. From its floor to the surface of the rock the distance is 6 m., *i.e.* the height of the container itself measures 4.25 m. The necks of both containers are lined with stucco.

In the northern container (B) there was

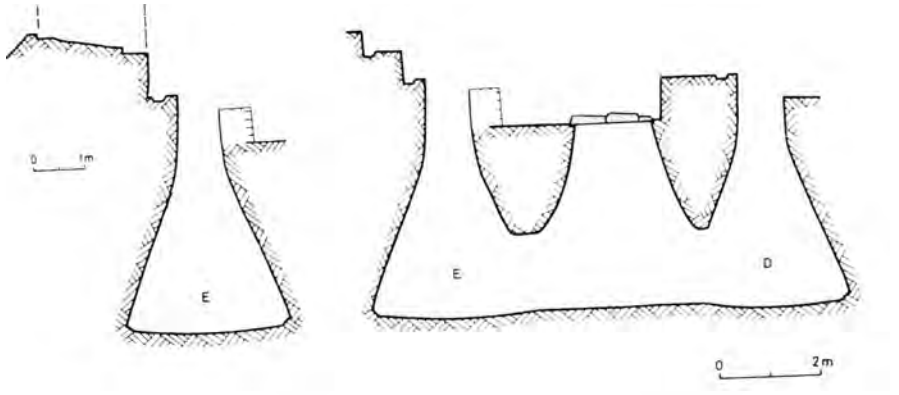

Fig. 5. Goritsa. Acropolis. Cistern near Tower 19M

The Cisterns

1. The Large Square Cistern behind the Church

Behind the apse of the church in the Acropolis a spacious, deep cistern or tank (A) has been cut into the rock. It has an exactly square plan: 6.90 × 6.90 m. Its ancient depth cannot be observed because its floor is covered by earth, leaving a visible depth of *c.* 3 m.

2. The Double Bell Cistern in the Church

A double bell cistern (B-C) has been preserved inside the church. This cistern is mentioned by most students of Goritsa (Dodwell, Leake, Mézières, Fredrich). An underground tunnel connects the two bell-shaped containers, so we were told by the sexton (the system is still in use). The diameter of the neck of the southern container 1.40 m. water in June 1972: pure, drinkable water. The sexton asserts that the cistern always contains water. It seems that at some time — either during its construction or on a later occasion — the groundwater found an opening to penetrate into cistern C, which is remarkable indeed: the cistern became a groundwater-well. This is the very miracle that is still being celebrated each year in a «paniyiri» on the first friday after Easter. The church is dedicated to the Panayia Zöodokhos Piyi.

3. The Double Bell Cistern near Tower 19M

Another double bell cistern with a connecting tunnel (D-E) is found in the extension of the Acropolis, near tower 19M (see Figs. 4 and 5). Halfway the tunnel of this system a third chamber is found, of irregular shape,

which originally had an opening to the air, but which at some time was closed by three covering stones bedded in cement.

The entire interior of this system is lined with stucco. The floors of the bell-shaped containers are slightly hollow and present bevelled edges at the transition to the walls.

The upper part of the neck of the south-western container (E) is partly cut in the rock, partly built of rather small limestone blocks which fit closely (height preserved above bedrock: 0.70 m.). The uppermost 0.10 - 0.20 m. represent a later phase: here we observe a layer of broken stones bound by mortar. Above the mouth two grooves have been cut in the rock. In view of its position the lower cutting must have served to hold the curved blocks of the wall-mouth. Diameter of the neck: 0.80 m.; largest diameter of the container: 3.40 m.; below the neck the height of the container is *c.* 3.30 m.

The north-eastern container (D) is of practically the same construction as the one just described. Here too the upper part of the neck was partly hewn in the rock, partly built up. Diameter of the neck: 0.80 m. One groove is observed above its mouth, which must also have been meant to support the curved stones of the well-mouth.

The remains of either well-mouth were cleaned as was the rock surface between the two openings. Here the upper parts of the three covering stones bedded in cement were laid bare.

C. W. NEEFT

Stone Balls

Though the stone balls (eight in number) adorning the roof of the church in the Acropolis were a familiar sight, it was a surprise to find a fairly complete ball in *insula* G15 in 1971. In the same year another six balls were registered, all of them near the first ball. After these finds it was decided to pay more attention to the Goritsa stone balls in 1972.

In this and the following year many balls were observed during reconnaissances on the south-eastern slopes of the Acropolis height. 76 of them could be measured and weighed (including those of 1971).

At first we thought that one of the buildings in the area where the first balls had been found had been an arsenal. After the mapping of the later finds it seems more likely that these balls were the last of a series that had rolled down the side of the Acropolis height, roughly from the point where the modern road intersects the Acropolis inner wall (see Fig. 4): four balls were observed behind the wall in the road-talus to the left, another three immediately outside this wall. Except for a group of seven stone balls found east of the Northgate and one ball observed south-west of tower 2M all the Goritsa stone balls registered so far may be assumed to originate from the Acropolis (it should be recalled that in 1907, during a small excavation in the Acropolis near tower 16M, Arvanitopoullos had unearthed 87 stone balls (see ΠΑΕ 1907, p. 172).

The Goritsa balls (cf. Pl. 316 c) are made of local limestone. Determination of the diameters and weights was hampered by the circumstance that the balls had suffered a great deal while rolling down the slopes of the Acropolis height. Segments and quarters of balls were no exception, whereas too low a weight may have been arrived at because of the weathering of the limestone.

The small catalogue below lists 51 balls according to their weight (the others were too seriously damaged to afford classification).

Weight in Kg.	Number
0-3	1
3-6	4
6-9	8
9-12	13
12-15	5
15-18	—
18-21	2
21-24	9
24-27	5
27-30	—
30-33	1
33-36	3

In this catalogue the 13 balls of 9-12 kilos and the 9 samples of 21-24 kilos evidently represent typical classes (diameters 0.19-0.21 m. and 0.26-0.275 m. respectively).

Indications for a date of the Goritsa stone balls have not been obtained. Considering their provenance from the Acropolis, the construction of the three late Acropolis towers 16-18M should prevent us from committing ourselves too quickly to a Late Classical-

Hellenistic date. The fact, however, that eight balls were found in sections of the fortress which have probably not been used after Hellenistic times points to the Late Classical-Hellenistic period. In this case the Goritsa balls present features that agree with other finds of the period (cf. E. W. Marsden, Greek and Roman Artillery, Historical Development (Oxford, 1969), pp. 81 - 82).

H. R. REINDERS

The Gateways

Investigation and measuring of the surface remains of the four gateways of the Goritsa fortress was possible only after the often luxuriant overgrowth had been removed. In a few cases earth was cleared in hope of finding some more particulars essential for the general survey. There were no loose finds.

The Westgate and Tower 27 M

Reconstruction of the ancient situation at the Westgate (Fig. 6) is hampered by the present aspect of the terrain: the church-path runs through the very entrance of the gate; the building of an asphalt road and the recent construction of a wire fense for an animal park have intersected the *proteichisma* and the main wall curtain joining the gate on the south-eastern side. Besides, in some period a wall was built on top of the ancient remains (length *c.* 7 m.; width *c.* 1.80 m.; it has two faces and a filling of rubble; it is of a poor construction).

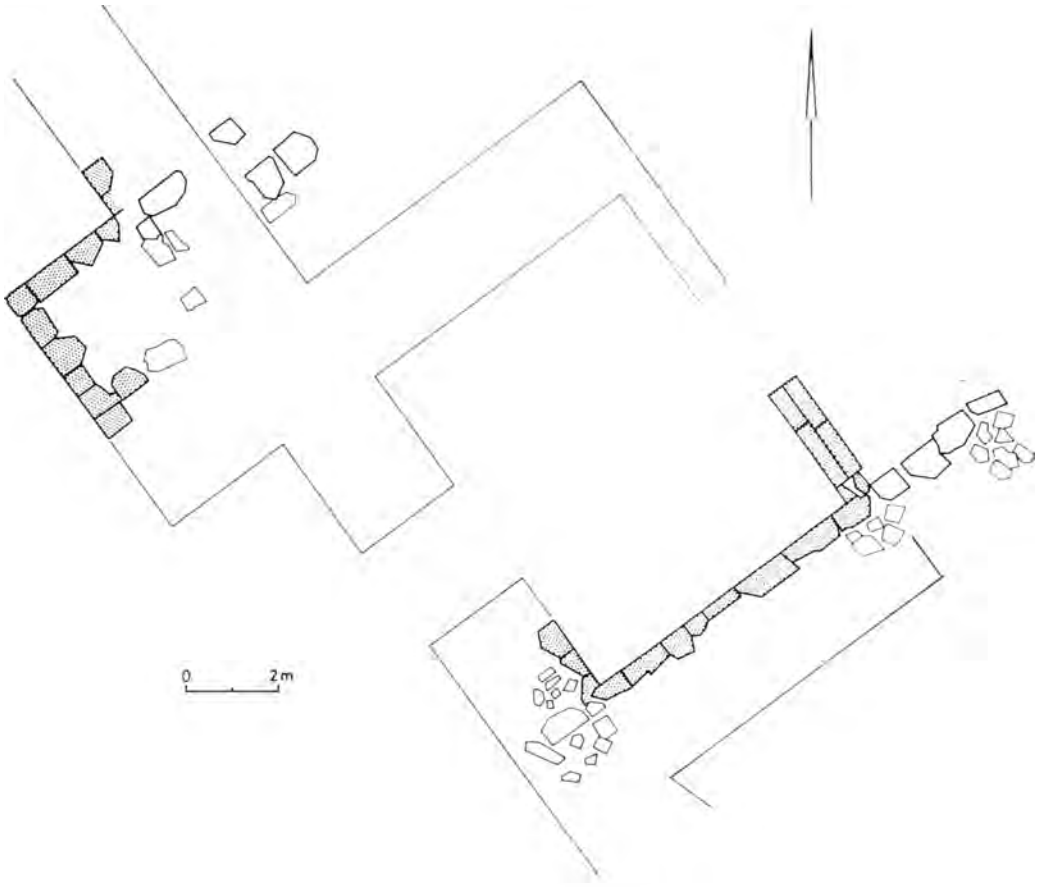

Fig. 6. Goritsa. Westgate

On the north-western side (on the left hand of the enemy) lies tower 27M. Only the north-western part of it could be examined: the junction with the outer face of the fortress wall (one block still *in situ*), the north-western corner block with drafted edge (cf. *e.g.* the corner blocks of tower 6M), and the wall between these two points (length 2.90 m.). The front wall of the tower has been preserved over a length of *c.* 3.75-3.80 m. It was impossible to trace its continuation in south-eastern direction. There are a few indications for an interior division. South-east of the tower the terrain is disturbed and no remains are found on the surface: the south-eastern side of the tower and, consequently, the width of the gate-passage remain unknown as yet.

At *c.* 10.50 m. south-east of the remains of tower 27M there is a wall of which the direction is perpendicular to the curtain between the towers 26M and 27M. The south-westernmost part that has been preserved lies at *c.* 1.80 m. north-east of the imaginary continuation of the outer face of the curtain between the towers 26M and 27M. This wall has a length of over 11 m. From it two spur walls project to the north-west, measuring respectively 1.75 m. and 2.90 m. The north-western face of the wall is obviously a straight line. Its south-eastern side is irregular. The top is a regular smooth surface.

Though the junction with the fortress wall in south-eastern direction has been interrupted by the construction of the road and the fence, enough remains of it have been preserved to trace its line. It appears that the wall mentioned above turns sharply towards the interior of the fortress, thus shaping a courtyard gateway of Winter type I[6].

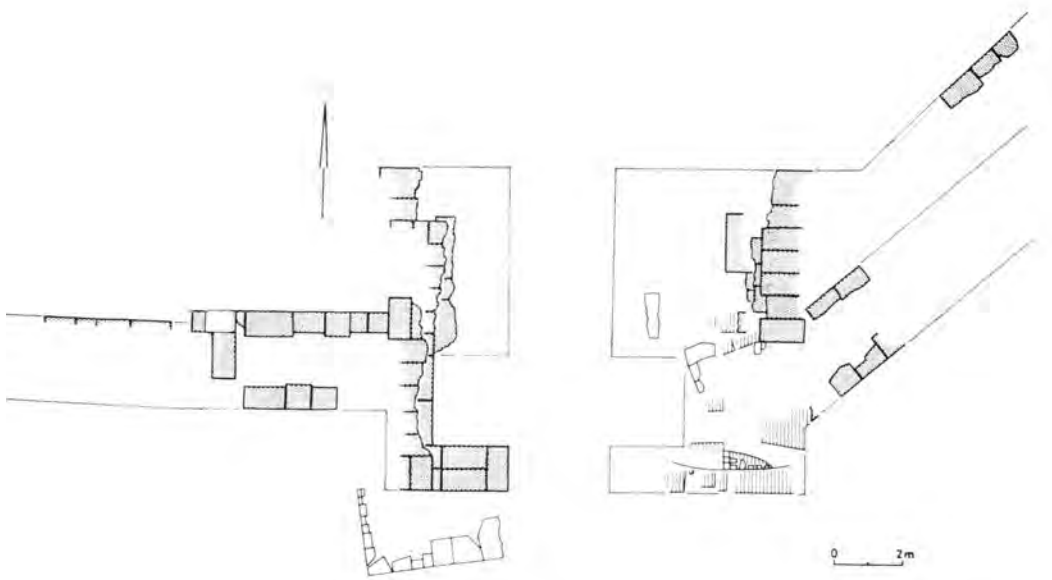

Fig. 7. Goritsa. Northgate

The Northgate

The location of the Northgate is defined by the gully which leads up to it from the plain of Volos (Iolkos) (see Fig. 1). After cleaning of the central sections its plan could be reconstructed as a large courtyard gate of Winter's type I (Fig. 7). The western half is the best preserved part, providing the elements for a (symmetrical) reconstruction.

On the westside the fortress wall descends from the Acropolis until it meets the flank of the gate. The western part of the gate building consists of a structure which stretches perpendicularly upon the wall (length *c.*

6. F. E. Winter, Greek Fortifications (London 1971), p. 222.

9.50 m.). Two spurs protrude from it into the gate passage. The southern spur is preserved completely: length *c.* 2.25 m., width *c.* 1.35 m. *C.* 2.70 m. to the north of this spur begins a massive protrusion which commands the gate entrance (called tower 13 in earlier publications). Its eastern side has not been preserved (nor has the western side of the opposite protrusion). It has been reconstructed here in a direct line with the eastern side of the southern spur, but this is not necessarily correct: the gate passage may have been a little wider. Its northern side is ascertained on the evidence of the most northerly block, which has a straigth northern face exactly in a line with the northern contour of the opposite protrusion.

Opposite the southern spur of the western gate section some rock-cuttings are observed which we take to have supported blocks of the southern spur of the eastern part of the gate. The exact length of this spur cannot be established.

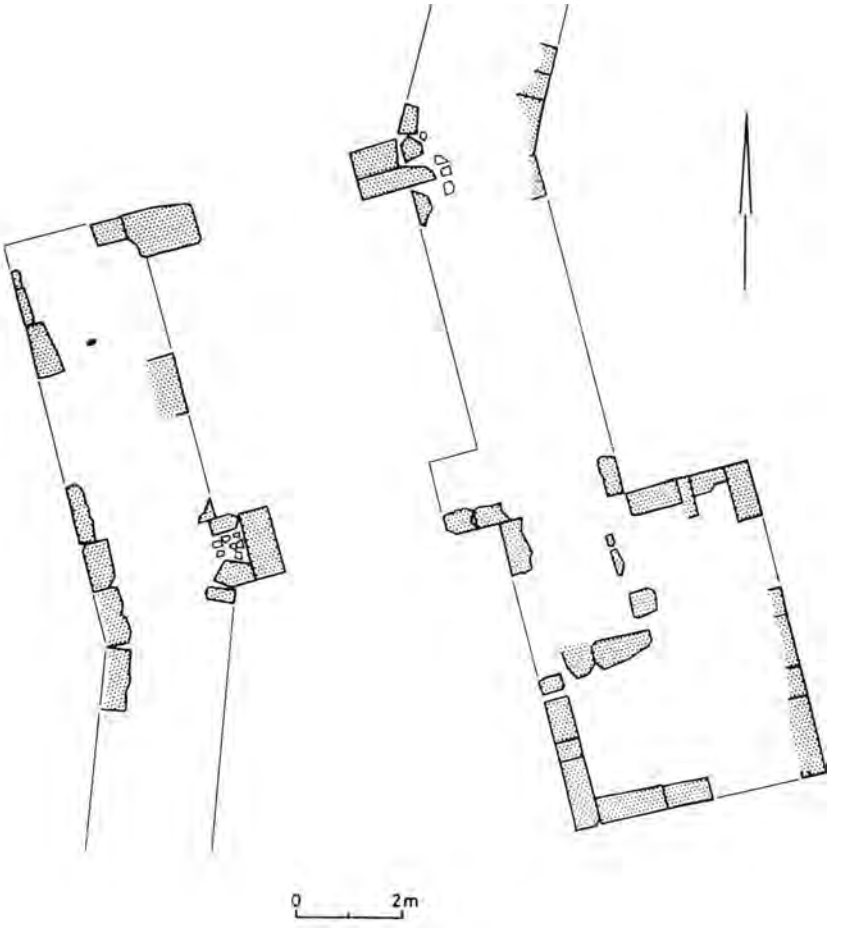

Fig. 8. Goritsa. Eastgate

The curtain which departs from the Northgate to the east does so at a sharp angle. The construction of this curtain deserves attention. It is a double wall: two walls built against each other, with an outer face, an inner face, and possibly a line of blocks in the middle. The outer wall continues into the northern outwork, the inner wall into the *diateichisma*. The inner and outer faces

do not run parallel. From the Northgate to the point where they separate they widen out a little.

The Eastgate and Tower 8M

There are enough remains of the Eastgate to reconstruct its general plan (see Fig. 8). Among the Goritsa gates it is the only one of which the plan is now known.

The gate passage is formed by two overlapping stretches of the fortress wall shaping a corridor. Tower 8M constitutes the reinforced extremity of the outer gate flank, lying to the right when one enters the fortress through this gate.

The gate passage is narrowed by two pairs of spurs. These spurs protrude *c.* 1.00 m. The northern pair lies *c.* 6 m. to the north of the southern pair, shaping a courtyard *c.* 5 m. in length and *c.* 5.20 m. in width. The western spur of the southern pair is preserved completely; it measures 1 × 1.30 m. The gate passage proper is *c.* 3.20 m. wide. The western spur of the northern pair marks the end of the inner overlapping curtain of the fortress wall.

Tower 8M is of the usual Goritsa construction: length *c.* 6.10 m., width *c.* 4.90 m., with interior cross walls. Of the upper structure nothing has remained.

The wall flanking the gate passage to the west turns away immediately south of the southern pair of spurs. The wall flanking the gate to the east turns away at the very place of the northern pair of spurs. Consequently the passage of the Eastgate has an orientation which differs from that of the adjoining curtains of the fortress wall (Winter type II).

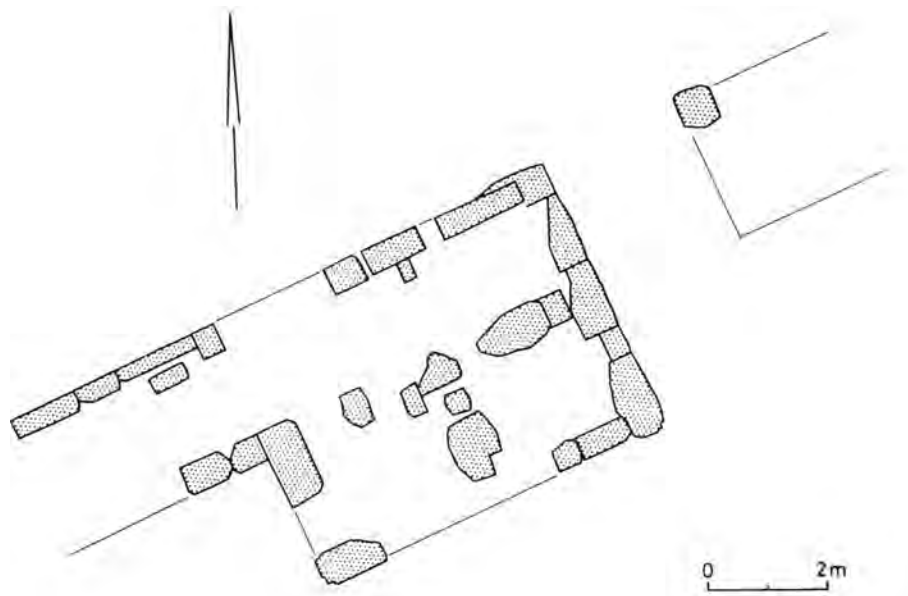

Fig. 9. Goritsa. Southgate

The Southgate and Tower 6M

The Southgate (Fig. 9) is a simple passage in the long, almost straight south-east fortress wall (Winter type I). Its western flank is shaped by tower 6M. This tower lies to the left of an enemy approaching the gate. It is of the usual Goritsa construction; length *c.* 6.25 m.; width *c.* 5.00 m., with cross-walls in the interior. Its two front corners show drafted edges. On its eastern side (i.e. in the gate passage) the heavy, coarsely worked blocks of the podium can be observed well.

The eastern flank of the gate cannot be described in any detail. Here a ravine pene-

trates the fortress. The ground falls sharply. It is improbable that another tower once rose here. *C.* 2.35-2.50 m. east of tower 6M the rock has been levelled. This rock-cutting lies in the line of the inner face of the curtain. It may indicate the width of the gate. The stone drawn in Fig. 9 lies upon this levelled rock surface (more or less *in situ*?). The gate passage itself was cleaned to bedrock. It consists of an irregular, slanting surface.

The steep surroundings of the gateway make it unlikely that the Southgate was a major entrance to the fortress. It apparently served to communicate with the terrain immediately in front of it.

Conclusion

Three of the four gates communicated with the plains which lie on either side of the hill. Our investigations suggest that these three were courtyard gates. In view of its naturally strong position on the extremity of the Pelion outspur the Goritsa fortress, with its fairly steep and rocky slopes almost all around its circuit, was difficult to assail. Nevertheless its three major gates seem to have been designed in the courtyard system. This is another indication that the architects of the fortress paid every attention to the potentially weak points of the circuit.

J. J. FEIJE

The Interior

The Street-Grid and the *Insulae*

In the campaign of 1972 much of our time was spent on the mapping of streets and *insulae*. To this end paths were cleared through the brushwood. In general we confined ourselves to exposing one of the two street-alignments. Along these paths we extended the interior measuring-grid. Several kilometres of ancient streets could thus be mapped (see Fig. 10). The main results are the following.

1. The long street that descends eastward from the open area II (E-street) runs as far as the Eastgate. It emerges some 15 to 20 metres north of it.

2. Exactly ten UNITS south of the E-street runs another long west-east street (D-street; cf. Fig. 11). At its eastern extremity it debouches on the 13-street, which runs south-north (this point is close to tower 6M and its adjacent gate). To the west it runs into the high ridge (certainly as far as the corner of the 2-street). Its length is about the same as that of the E-street: *c.* 420 m.

3. The 15-, 16-, 17- and 18-streets run on either side of the E-street, giving shape to blocks that lie south-north *per strigas*.

4. Parallel to the long-stretched south-east wall of the fortress runs a street which turns at tower 7M and then continues to the Eastgate. It has the normal width of the Goritsa streets.

Insulae-alignments were observed along this wall-street between the 9- and 10-streets, between the 17- and 18-streets, and south of the Eastgate. The *insula* between the 18-street and the wall-street south of the Eastgate is narrower than any other Goritsa *insula* (*c.* 25.50 m.).

5. The *insulae* between the 5- and 6-streets and the 6- and 7-streets are *c.* 6.50-7.00 m. wider than the usual Goritsa *insulae*; so is the *insula* between the 17- and 18-streets. The first two groups of *insulae*, together with the open areas I and II, constitute the centre of the site. The third group of *insulae* lies along the 17-street, which seems to run from the Northgate straight across the fortress, thus being one of it chief arteries (length *c.* 385 m.). The function of the wider *insulae* may have been different from that of the usual ones.

6. Remains of UNITS continue high up the slopes of the Acropolis ridge. Some of them are found fairly close to the Acropolis inner wall.

7. In the area where reforestation has been at its densest (viz. around the northern parts of the 17- and 18-streets) most ancient remains are covered by earth. Surface observation can hardly be made. West-east streets — though they may theoretically be surmised here — were not traced in 1972.

8. Just east of tower 6M and its adjacent gate a ravine penetrates the fortress (as in the ravine north-west of tower 1M the exterior face of the fortress wall has been constructed here of huge blocks). Immediately north-east of this point a foundation juts out into the wall-street (leaving a passage of three metres) that has not been built in the usual orientation. Its front measures *c.* 4.50 m.;

its preserved width is *c.* 6 m. The structure is filled with a pile of broken stones.

9. There are three or four depressions inside the Goritsa fortress which disturb the UNIT pattern of the habitation areas.

The width of the Goritsa streets varies from 3.30 to 5.45 m., the normal measure being *c.* 4.30 m. Various main arteries are slightly wider than other streets. This holds good for the 17-street, the B-street, the oblique C-street, and part of the E-street. However, also the 4- and 14-streets are wider than the average Goritsa streets. The width of each of the individual streets normally wavers by *c.* 0.30 m. and more. Likewise the widths of the usual *insulae* waver by one metre and more. Practice was not as consistent as the preconceived schemes.

The width of the usual *insulae* — *c.* 31.50-32.00 m. when mapped, but it must be borne in mind that in reality they had been planned on sloping ground — seems to equal 100 feet.

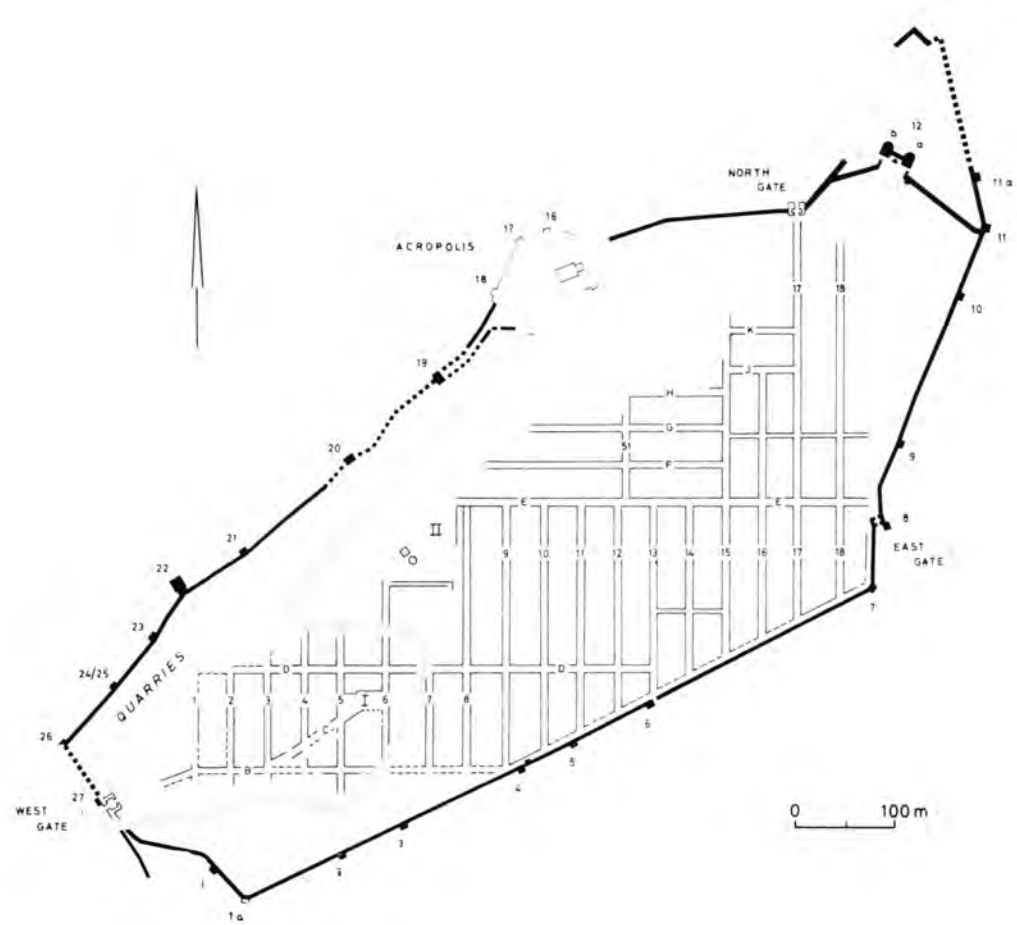

Fig. 10. The Goritsa Fortress. General plan

A standard UNIT consequently measures 50×50 feet. The short *insulae* with two rows of six UNITS then measure 100×300 feet, the long ones with two rows of ten UNITS 100×500 feet. The wider *insulae* (*c.* 38.50 m. when mapped) may have had a width of 120 feet, their UNITS measuring 50×60 feet. No exact foot length could as yet be calculated.

S. C. BAKHUIZEN

The UNITS

During the campaign of 1972 the measuring of the habitation areas was continued. Besides, the mappings of the previous year were checked. In addition, the construction and interrelation of the UNIT-walls was closely examined.

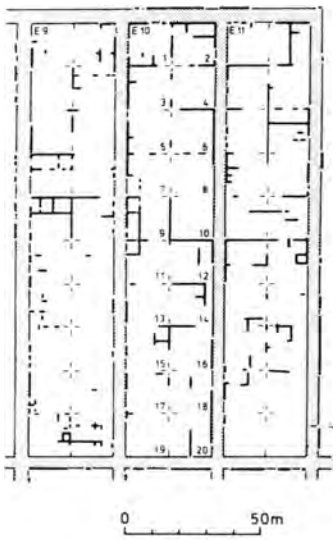

Fig. 11. Goritsa. Section on Inhabited Area: *Insulae* E9, E10, E11

Neither the investigations of 1971 nor those of 1972 have provided complete UNIT plans. For the moment, therefore, nothing definite can be said about the interior division of the UNITS. Strict uniformity does not seem to have been pursued, however, because the shapes and numbers of the rooms within the UNITS vary constantly. Nor could the question of the presence of inner courtyards be answered as yet, because only a few door openings can be recognised and ancient floor levels have not been preserved.

The *insulae* are divided lengthwise by a wall, on either side of which lie the UNITS, back to back. No drainage alley runs in the middle as in urban settlements like Olynthos and Himera. Careful study of the walls showed that no consistent construction methods were adopted. Thus the walls lining the streets and those dividing the *insulae* lengthwise were not built in one continuous stretch, but are frequently interrupted by the walls dividing the UNITS and by the walls of the rooms inside the UNITS, which have been set into them. Exterior and interior UNIT walls were built apparently at one and the same time.

In eight particular places detailed investigations were made of the UNIT walls. Six short stretches of street-alignments were cleaned, in four instances at their junction with walls dividing separate UNITS or with interior UNIT walls. Besides, parts of a division wall and of an inner wall were cleaned. These investigations showed that, in accordance with local circumstances, the walls had been either founded upon the rock, or upon a filling of earth and stones, or upon stone blocks. These three foundation methods were also combined. Sometimes the rock had been levelled first, but more often it was left unworked and the cavities were filled up with stones and earth.

The walls, with an average width of 0.50 m. are of varying construction. First, walls with an outer face of large blocks which are worked on the outside, and an inner face of smaller stones and blocks; the space between the outer and inner faces is filled up with stones and earth. Second, walls consisting of large rectangular blocks cut on all sides which take up the full width of the wall. Third, walls built in a system of header and stretcher blocks, with stretcher blocks both on the outside and on the inside of the wall. This type of construction is frequent.

The normal measurements of the blocks are: length *c.* 0.70 m., height *c.* 0.40-0.70 m. The greatest height is found in a door-post of 1.12 m. The blocks are rectangular — in the header-and-stretcher system — or trapezoidal in shape. In the latter case the wall construction can be defined as irregular trapezoidal. All blocks have been levelled on top. The levelling sometimes goes on from one block to another, but never continues on the same level for a long stretch. A second row of blocks may have been present, but traces of it have not been found. However, the part of the wall cleaned near the eastern end of the *Lagoumi* presents a splendid example of irregular trapezoidal masonry (about 2 m. in height). The upper parts of the UNIT walls, just like the fortress walls, must have been built of mud-brick. Many flat and concave

terracotta roof tile fragments were found, which suggest roof coverings of the Laconian type. Except for two specimens, door-sills were not found. Nor are there any traces of hearths of wall plaster.

Two stretches of UNIT walls will be discussed in greater detail because of their characteristic construction.

F i g. 12 a (*insulae* E11 UNITS 4 6) shows part of a street alignment in junction with a UNIT division wall (cf. F i g. 11). The outer wall is for the greater part founded upon the rock, the cavities having been filled up with stones. Its face lining the 12-street is built of large trapezoidal and polygonal blocks (greatest height 0.74 m.), the interior face of smaller stones. The division wall is set into the outer wall and constructionally forms a whole with the south part of the outer wall. The north part of the outer wall is set against the division wall, but the blocks fit closely.

F i g. 12 b (*insula* D10 UNIT 1) shows an interior UNIT wall (stretching in south-northern direction) with one of the enigmatic stone bases (on which see below) *in situ* to the east of it (see P l. 316 a). This wall is made of two rows of rather small blocks with a filling in between, and ends in a larger block, possibly a doorpost. The blocks are founded directly upon the rock. The base rests upon a thin layer of earth. The rock east of the wall is covered with a layer of earth upon which lies a layer of 0.05-0.07 m. consisting of packed earth and pieces of limestone; this may have been the ancient floor level. The layer of earth lies 0.52 m. below the top surface of the base.

The cleaning of some sections of the UNIT walls yielded many fragments of pottery and tiles, also two coins (see below).

JOH. S. BOERSMA

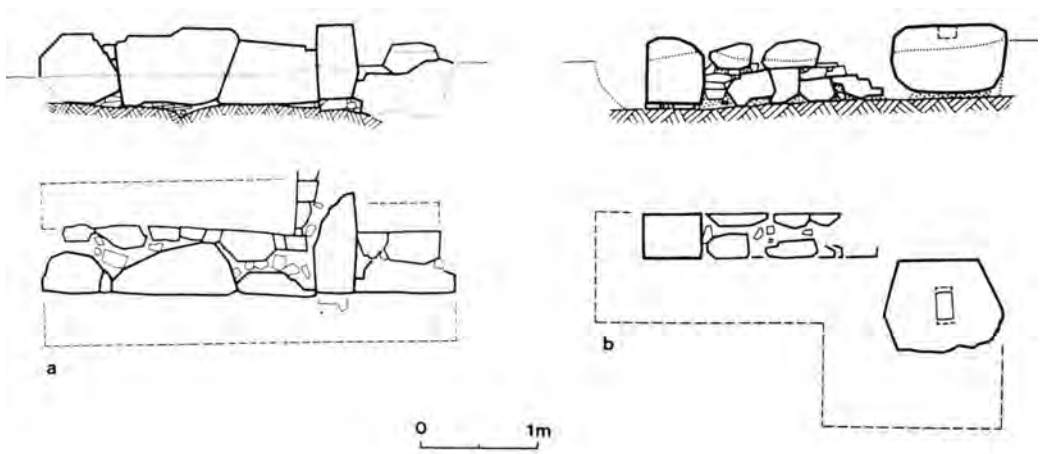

Fig. 12. Goritsa: a. Cleaned Section of *Insula* E11. Alignment along 12-street, and Wall dividing UNITS 4 and 6, b. Cleaned Section of *Insula* D10. Interior of UNIT 1 with base *in situ* (survey by A. van Rooijen)

Stone Bases

In the interior of the Goritsa fortress we observed eight worked limestone blocks each with a setting at the top. These blocks, which seem to be bases or sockles, are of various types. For the time being, the following remarks may suffice.

1. The well-cut base in front of the Acropolis inner wall (P l. 315 c, cf. p. 353 above) bore a piece of white marble.

2. The roughly worked blocks with almost square cuttings at the top may be explained as architectural elements in UNITS or buildings, holding wooden pillars to support an upper storey. One of them lies opposite to the western end of the *Lagoumi* (see AAA V (1972), p. 493, fig. 8, below); the second we observed in 1972 in the 11-street.

3. For a third category of blocks (four samples) we do not offer an explanation.

These blocks have in common a rectangular setting at the top, which, in cross section is of trapezoidal shape. In their outward forms they vary from round to oval and more or less square. The four of them were found lying inside *insulae*. The base mentioned above by Boersma (p. 362; see Pl. 316 a) must still lie *in situ*.

cut away for the construction of the building which stood along the southern flank of the open area. Between the extension of the open area, the 8-street, the E-street and the eastern flank of the open area lies a building which measures *c.* 42 × 9 m. In the continuation of the natural rock ledge to the east of the 8-street some traces of ancient quar-

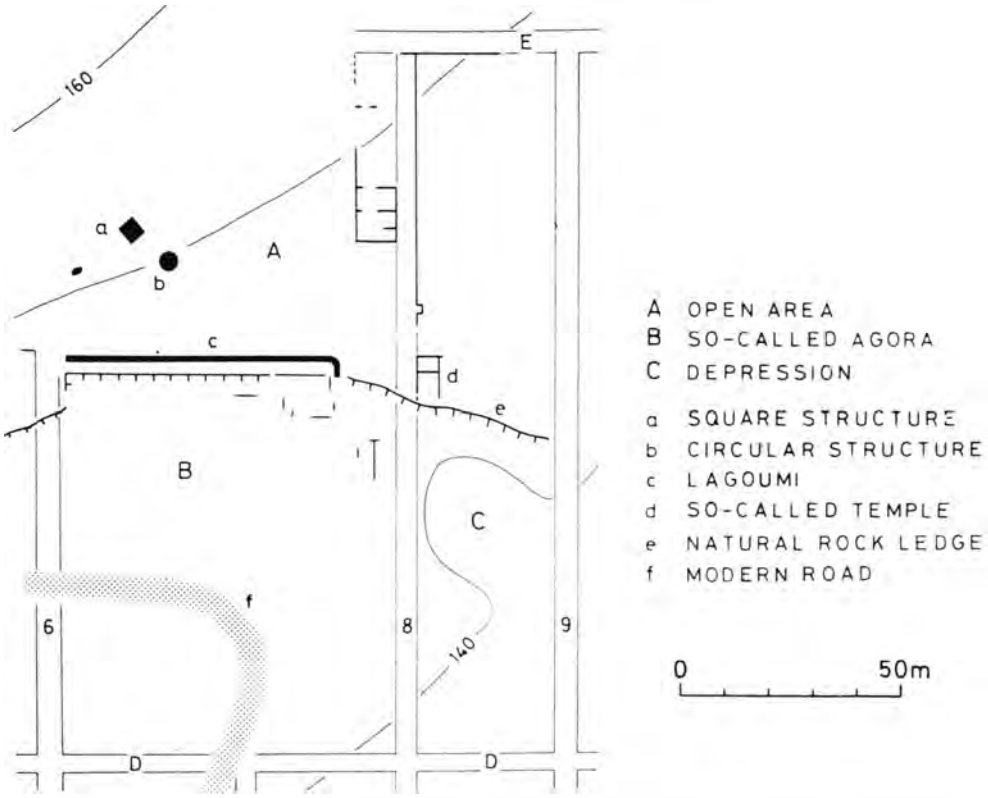

Fig. 13. Goritsa. Open Area II

The Central Open Area II

Attention was paid to the topographical description of the central open area II. After further reconnaissances and removing of some brushwood the lay-out of this spacious triangular open area could be measured and interpreted as reproduced in Fig. 13. It seems to have an extension at its south-eastern extremity. To the east this extension reached to the 8-street. Its southern limitation could not be established exactly, but it extended further than the natural rock ledge which runs here roughly in a west-eastern direction and which, further west (east of the 6-street), has been

rying can be observed. To the south a depression is found that may have existed already when the fortress was built. In any case *insula* E8 consisted of two separate parts: a section of the rock ledge lying on the plateau, and a section lying south of it on a lower level.

The circular foundation part of which had been observed in 1971 was cleaned and will be described separately below. The practically square structure lies 6.10 m. from the circular foundation (north-west of it). Its deviating orientation can be explained by imagining a path running across the open

area from the top of the 6-street to the beginning of the E-street, passing between the circular foundation and the square structure.

In constructing the building along the southern flank of the open area the architects had to cope with the irregularities of the ground. In its western half they had the rock cut away, but further east they built its northern front on the living rock of the

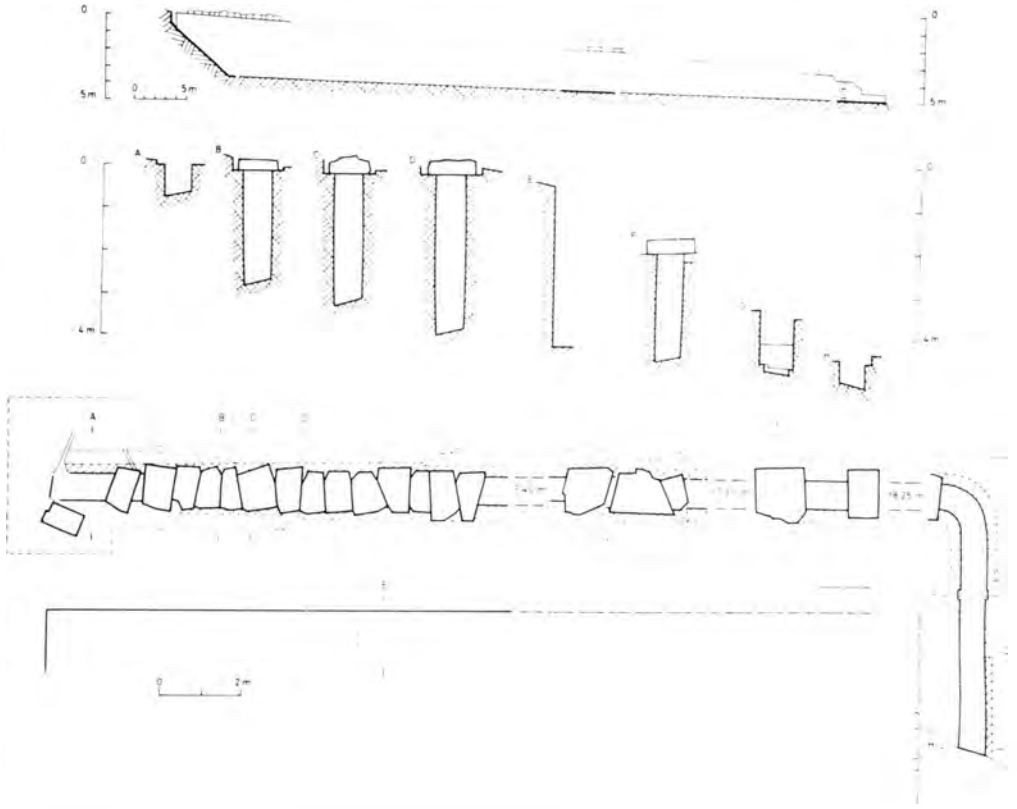

Fig. 14. Goritsa. Lagoumi

open space, which slopes down in south-eastern direction. The eastern side of this evidently important building had to climb the natural rock ledge. Part of its east wall emerged when we cleaned the eastern end of the *Lagoumi* (on which see below). Its preserved height is *c.* 2 metres. It had been built from carefully laid blocks of limestone. The building may have served a particular function: it is situated in the open area II, which occupies a central position in the fortress; the circular structure and the square structure lie in front of it, and the *Lagoumi* — by its position — seems to bear some relation to it.

S. C. BAKHUIZEN

The Lagoumi

Ever since travellers and scholars have visited Goritsa, the *Lagoumi*, the long and deep, slab-covered, Γ-shaped rock-cutting along the southern side of open area II, has been known (cf. Figs. 13 and 14; length of the long leg: 60.50 m., length of the short leg: 5.50 m.); see W. M. Leake, Travels in Northern Greece IV (London 1835), pp. 376 - 377, N. I. Magnis, Περιήγησις ἢ Τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας καὶ Θετταλικῆς Μαγνησίας (Athens, 1860), p. 39, Wace in Fredrich, AM XXX (1905), p. 238, n. 4. In 1907 the visible remains were briefly described by

Arvanitopoullos (ΠΑΕ 1907, p. 173: *ὀχετὸς τῆς Ἀγορᾶς*). Its location is indicated of Fredrich's sketch-plan of Goritsa, AM XXX (1905), Tafel IX (« Wasserleitung »), and in the survey plan of Heidner and Meyer, see F. Stählin, E. Meyer and A. Heidner, Pagasai und Demetrias (Berlin and Leipzig, 1934), Plan III.

The long leg of the *Lagoumi* stretches exactly west-east, *c.* 2.50 m. to the north of the northern side of the so-called Agora of Wace, Fredrich and Meyer. As remarked above, the western part of the northern section of this so-called Agora has been cut into the living limestone rock (3.80 m. deep in cross section E), but its eastern part was built on the rock-surface (these observations could already be made in 1970 - 1971, and were confirmed by the cleaning work of 1972). The rock-surface falls off both to the east and to the south. In 1970 the western extremity of the *Lagoumi* was clearly visible. The westernmost covering-slabs had been removed. One of them still lay nearby. The interior of the tunnel was filled with earth, leaving an opening of about one metre underneath the covering-slabs. 14 covering-slabs which were more or less *in situ* could be counted in eastern direction. *C.* 15 m. east of the western extremity of the *Lagoumi* part of the tunnel has collapsed, together with the rock-cut wall of the so-called Agora. Further east a few covering slabs could be discerned in two places. A photograph by Wace of the easternmost of these two positions is found in AM XXX (1905), p. 239 (Fig. 9). As long as travellers have mentioned the *Lagoumi* one slab has been missing here between two large, more or less quadrangular covering-slabs. At this point one can descend into the interior and proceed both in western and in eastern direction. Apart from some stones and silt which have penetrated the interior the ancient situation has not changed here. The pertinent slab was probably taken away only two or three centuries ago. At this place visitors used to measure the depth of the tunnel (Leake: 7 feet; Magnis: 2.11 m., Wace: 1.30 m.). To the west of this point twenty covering-slabs can be counted when proceeding through the interior (the majority of these is not visible on the surface). In the same way thirty of them can be counted towards the east. Only the westernmost of these fifty slabs is not quite *in situ*. Considerable amounts of silt have entered the *Lagoumi* at the place where it has collapsed, and likewise at the place where the short leg begins (here the covering-slabs had apparently been removed earlier). A great part of the tunnel has remained empty from antiquity down to modern times. Arvanitopoullos did not actually excavate the *Lagoumi*. He only made a short description.

At the eastern end of the long leg the rock-cutting curves rectangularly to the south, where its trace can be followed for *c.* 5½ metres (see Pl. 315 d). Here the ground falls off abruptly. From the curve onwards no covering-slabs have been preserved *in situ*, though two slabs lie nearby (both of which may originally have lain in the curve). In 1970 the short leg was full of silt, but ledges to support covering-slabs were visible.

Lagoumi, the traditional term for the long Goritsa rock-cutting, is a Greek (Turkish) word meaning « pit », « shaft », « artificial gallery », « tunnel » (the ancients would have said *σῦριγξ*, cuniculus). Popular belief held that the Goritsa *Lagoumi* communicated with the cavern of Panayia Spiliotissa on the seashore at the base of the hill, Leake, p. 377. This author explained the tunnel as an aqueduct « probably for the purpose of conducting some source in the height upon which stood the citadel into the middle of the city » (p. 376). In Fredrich this became «Reste einer Wasserleitung, die. . . . am Pelion ihren Ursprung hatte. . . » (p. 238). Meyer simply called it an aqueduct, RE s.v. *Orminion* 1, c. 1108, l. 61. So did Wace. Arvanitopoullos questioned these interpretations because, according to him, it was difficult to understand where the water could have come from. He was of opinion that the *Lagoumi* was a drain (*ὀχετός*), for rainwater from the roof of the building in the so-called Agora. He further maintained that it was not longer than the trace visible.

Our interest in the *Lagoumi* increased after we had identified the triangular open area II in 1971. It seemed to be one of the peculiarities of this open space (the circular structure was another one). It was decided to pay attention to it in 1972. Our first task was to establish, if possible, its length. In

addition its relation to the building in the so-called Agora south of the open area II was to be studied.

In order to find out where and how the *Lagoumi* ended, the last four metres visible of the short leg were cleaned. This led to the discovery of a vertical slab blocking the *Lagoumi* passage at a point exactly in the line of the northern side of the so-called Agora (see Fig. 14 and Pl. 315 d). This trapezoidally shaped slab (maximum height: 0.60 m., minimum height: 0.50 m.; width: 0.77 m.; thickness: 0.19 m.) has been lowered into two rock-cut ruts which stop 0.15 m. above the (slanting) floor of the *Lagoumi*, thus leaving an opening of 0.15 m. below the slab (see Pl. 316 b). After the survey of the *Lagoumi* had been finished the stone was again covered under earth for protection's sake. The rock-cut ledges for supporting the covering-slabs continue as far as the blocking slab. The opening between the bottom of the last covering-slab (now missing) and the top of the blocking slab must have been 0.53 m. in height. Then the ground falls.

The *Lagoumi* seems to end at the place where the ground falls off once again. A trench was made here along the natural fall of the rock (length: *c.* 3.745 m.; width: *c.* 1 m.; depth: *c.* 2 m.). Indications suggesting that the *Lagoumi* continued were not found. Thus the observation made by Arvanitopoullos was confirmed. To judge by the actual situation the ancient ground level to the south of the end of the *Lagoumi* may have been at least a metre below the level of the floor of the short leg. It appeared that a layer of white lime (thickness: *c.* 0.40 m.) had formed against the falling rock. This had happened before antiquity, for 1.00 m. to the west of the end of the *Lagoumi* an ancient wall of the so-called Agora was built against this deposit of lime. Among the fragments of pottery found south of the blocking slab are the remains of a bowl with incurved rim (see Fig. 16a). The southernmost part of the short leg was once covered by slabs, though the height of the passage was small here (*c.* 0.48 m.).

The width of the *Lagoumi* varies from 0.60 to 0.70 m. Its maximum depth is 3.65 m.; near the blocking slab its height amounted to only 1.23 m. (the floor of the tunnel slopes more gently than the surface of the ground into which it has been cut). The floor slopes in eastern direction. At the same time it slants towards the north (difference of height: *c.* 0.10-0.15 m.). The flo or of the short leg slopes in southern direction and slants towards the east. Cutting marks can be seen everywhere on the walls of the tunnel. Plaster was not observed anywhere. After antiquity seismic activity produced cracks in the walls of the tunnel, esp. in its western parts (see Fig. 14).

The entire long leg had been slab-covered. We cleaned two groups of slabs on the surface (cf. Pl. 315 b). The covering-slabs are of various sizes and shapes. Their upper surface is irregular, their bottom straight. The slabs fit neatly one against the other. The width of the supporting ledges on either side varies from 0.165 to 0.40 m. The rock surface on either side of the *Lagoumi* is unworked.

After the interior of the western extremity had been cleaned it was observed that the westernmost part of its floor took the shape of a ramp (slanting to the north, like the rest of the floor of the long leg). The projected length of this ramp is *c.* 5.95 m., its absolute length *c.* 6.75 m.; it mounts to a height of 3 m. We cleaned the surface of the rock around the western end of the *Lagoumi* to see whether it had been worked, with a negative result however.

Preliminary and tentative conclusions

South of the blocking slab the short leg of the *Lagoumi* may have been no more than a drain. The existence of a blocking slab seems to indicate that the long leg was the part actually used: this section may be described as a long and narrow, slab-covered container with a sloping and slanting floor.

We suggest tentatively that the *Lagoumi* was a tank or cistern for water, and that some wooden construction behind the blocking slab prevented water from flowing away underneath this stone. Inside the *Lagoumi* water could be stored dustfree and cool.

The typical constructional details — the ramp, the length and narrowness of the tunnel, its sloping and slanting floor, the opening underneath the blocking slab, and the short leg ending in a place where water could flow

away — can be explained by the hypothesis that they enabled the system to be washed if necessary. In this case the surmised wooden construction behind the blocking slab, and the westernmost covering-slab could be taken away and water could be brought into the western end of the tunnel to clean the groove, where a deposit of dirt and mud had

in the Acropolis were appreciably larger.

We welcome comment on this interpretation of the *Lagoumi*, which on any explanation, is a sophisticated work of engineering.

C. W. NEEFT-S. C. BAKHUIZEN

The Circular Structure

In the triangular open area II between

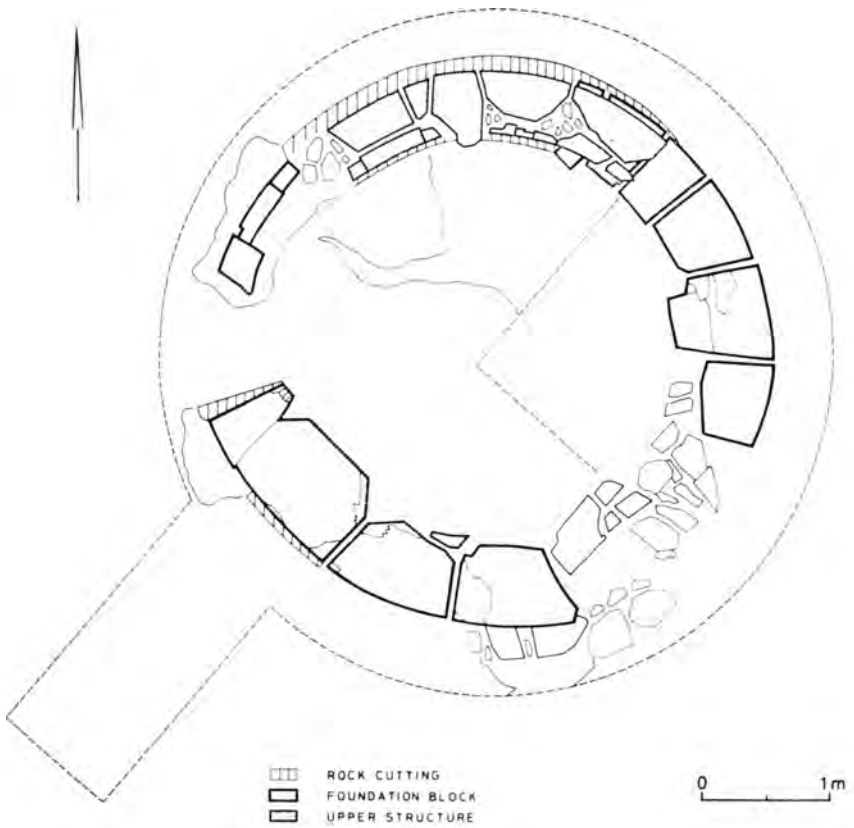

Fig. 15. Goritsa. Circular Structure in Open Area II

settled. These contrivances enabling the system to be washed suggest that purity of its contents was judged desirable.

If this supposition is correct, people using the *Lagoumi* fetched water over the top of the blocking slab, the only opening in normal circumstances. The surface of the water may not have reached as far westwards as where the ramp begins to climb. If the *Lagoumi* used to be filled with water its capacity was not particularly large: the capacities of the tank and the two systems of bell-cisterns

the ridge to the north-west and the habitation areas to the south and the east two structures lie side by side, an almost square one and a circular one (see Fig. 13). The latter, which lies to the south, will be discussed here. It is situated on a gently sloping site. At first only three blocks were partly visible, lying in a curve. After the ancient remains had been cleaned these blocks appeared to belong to a circular structure with an outer diameter of 4.30 m. (see Fig. 15 and Pl. 317 d). No traces were found of a second,

wider circle nor of any interior construction.

On the north side, where the level of bedrock is highest, a curving trench had been cut into the rock, some 0.60 m. wide. Elsewhere the rock surface had been levelled with small stones if necessary. A layer of large limestone foundation blocks was laid in a circle upon the rock, except for (a) part of the trench on the north side, (b) a stretch of *c.* 1.00 m. on the west side, where the surface of the rock rises to the same height as the top of the foundation blocks, and (c) a group of small stones on the south-east side which will be discussed below. The foundation blocks are trapezoidal in shape and fit closely. They occupy the full width of the wall, except for the section just north of the interruption where the foundation circle is made of smaller stones. The largest block measures *c.* 1.00 × 0.80 m. The outer face of the blocks have been cut as parts of a circle, but there is no regular circle on the inside.

The foundation blocks have a horizontal upper surface which was clearly intended to support a superstructure. Part of this superstructure is preserved on the north side, where a row of five limestone blocks has been set up in the trench. One of these blocks, with a width of *c.* 0.50 m., occupies the full width of the wall. The other ones are backed by an inner row of smaller blocks. The largest outer block measures *c.* 0.70 × 0.40 m. Like the foundation blocks the blocks of the superstructure have a curving outer surface and a flat top surface. None of the blocks preserved shows any trace of clamps or dowel-holes. The top level varies from stone to stone. Thus at least a second layer of stones can be surmised. No traces of this have been preserved, however, nor has anything been preserved of the rest of the upper structure.

The group of small irregular stones on the south-east side (see Pl. 317 b) can possibly be explained as the foundation of a threshold: the stones are founded upon a layer of earth instead of being founded directly upon the rock; in addition they lie in a straight line, in contrast with the curving outline of the wall (the larger oblong stone on the inside is broken into two or four fragments).

This remarkable, small structure stands out from the other architectural remains of Goritsa, first by its shape, which contrasts with the rectangular *insulae*, and secondly by its location in open area II, which occupies a central position inside the fortress. For the moment no suggestions can be made as to its purpose.

In the course of the cleaning a lead plummet (see Fig. 17i) and the knob of an iron nail were found among the blocks of the superstructure.

JOH. S. BOERSMA-J.J.FEIJE

Single Finds

Pottery and Small Finds

This paragraph deals with the pottery and some small metal objects from the cleaning trenches sunk during the Goritsa campaigns and includes the surface finds.

In general the pottery found proved to be fragmentary. The rather limited number of sherds may partly be accounted for by the character of the cleaning which served only to solve questions posed by the topographical survey.

After a few remarks on the various classes to which the Goritsa pottery finds belong some provisional conclusions will be drawn. A description will be offered of the most significant pieces, all of which are reproduced graphically.

Black Glaze Pottery

Attributing the sherds to the well-known Late Classical and Hellenistic shapes proved again and again hazardous due to the poor state of preservation of the pottery. Only twice the complete profile of a common shape, the bowl with incurved rim, could be reconstructed (see Fig. 16 a and c). A fragment from a plate with central depression belongs to the class of the so-called «fish-plates» (Fig. 16 b). The bottom of some plates and bowls is decorated with palmettes (Fig. 16 d), rouletting (Fig. 16 f) or a combination of these two (Fig. 16 e). A wall fragment shows a zigzag pattern of small impressed dots (Fig. 17 a). Fluted decoration (Fig. 17 b and Pl. 317 a) may belong to kantharoi or mugs. A handle with heart-shaped thumb rest (Fig. 17 c) may be part of a kantharos. Fig. 17 f shows a kantharos foot.

The fragments show that the clay is rather

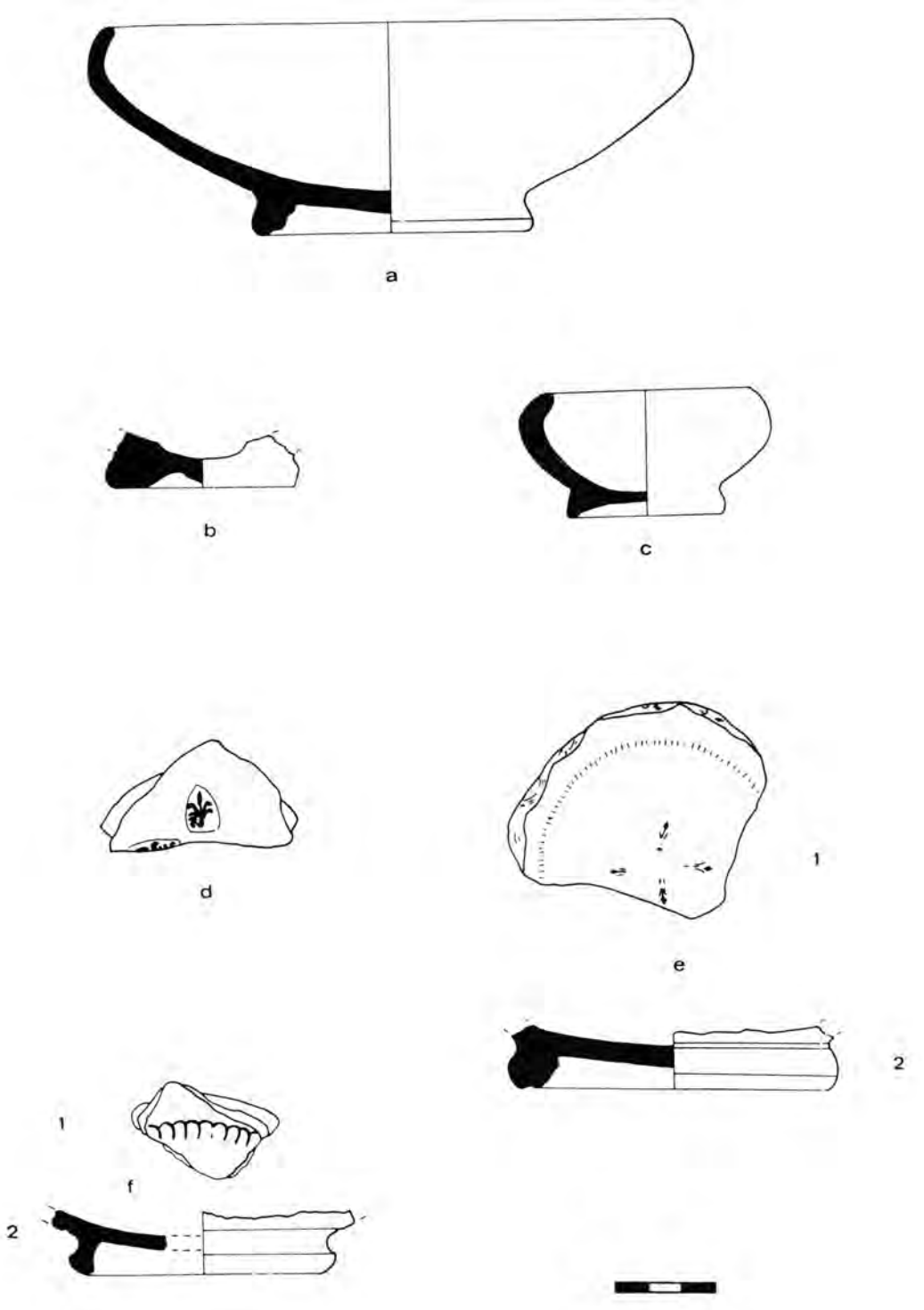

Fig. 16. Goritsa. Ceramic Finds 1971 - 1972

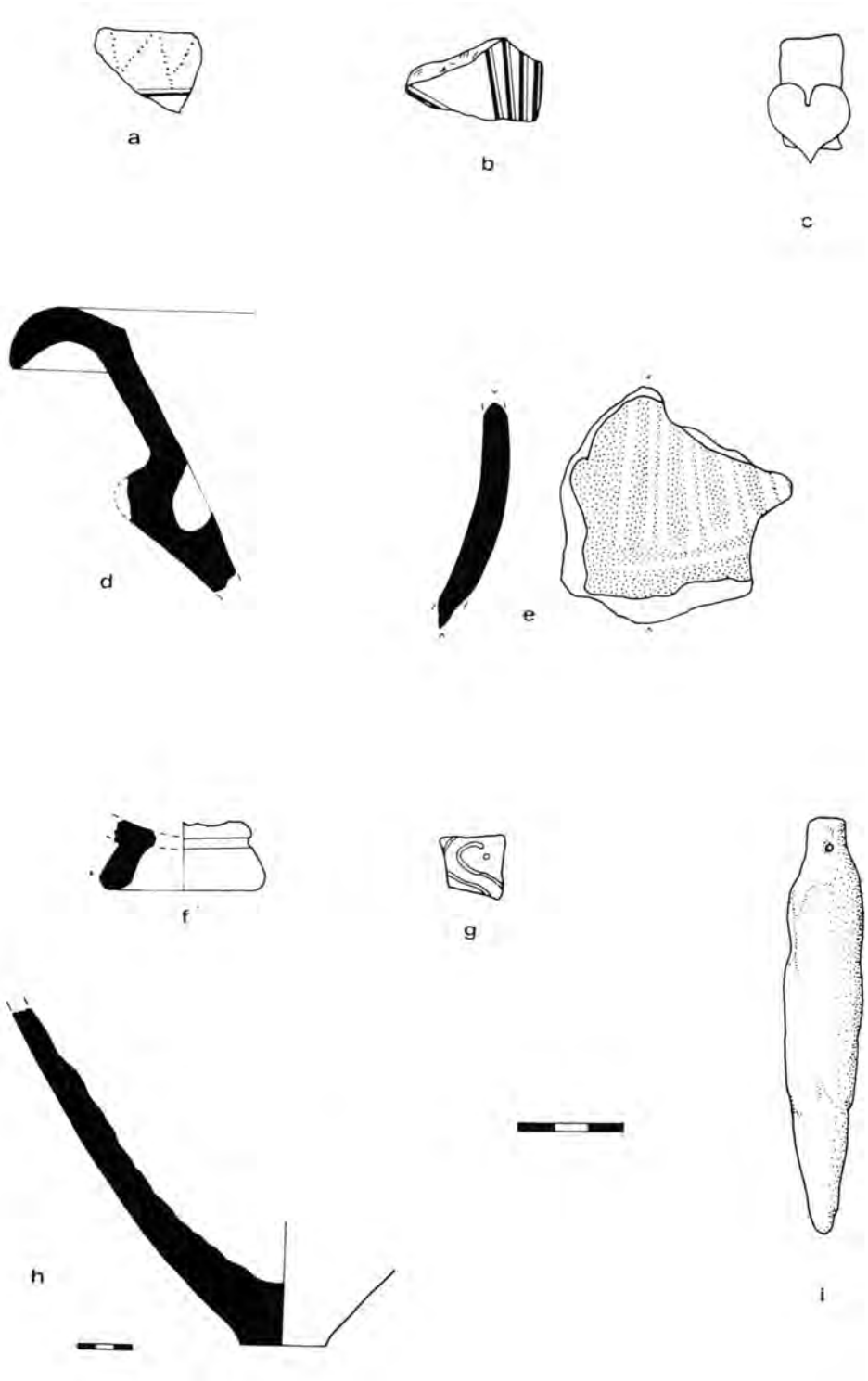

Fig. 17. Goritsa. Ceramic and other Finds 1971 - 1972

soft with colours varying mainly from orange to beige and grey. In some examples a shade of rose or brown occurs. When compared to the Attic standard of Late Classical and Early Hellenistic times the slipping glaze[7] is of inferior quality: usually dull and chipped in many places[8]. Its predominant colour is dark grey, less frequent variations being black and red. In some instances two different colours may be observed on one and the same vessel.

Painted Ware

One small fragment with incised decoration (Fig. 17 g) may be ascribed to «West Slope» ware. Further a sherd with tongue decoration deserves description (Fig. 17 e; Pl. 317 a (b)). It probably belongs to the neck of a Panathenaic amphora.

Amphoras

Though many fragments of amphoras are collected on Goritsa, stamped handles have not been found.

Plain Pottery

Proportionally this group contains the largest quantity of sherds. The bulk of the material is mondescript, but a few fragments suggest that our finds represent the normal Late Classical/Hellenistic kitchen and cooking ware. Illustrated are the bottom of a big storage (?) pot (Fig. 17 h), and a fragment showing rim and wall of a lekane (Fig. 17 d).

Roof Tiles

The majority of the more than 500 fragments gathered during the campaigns belongs to the flat type, although the shallow curved variety occurs as well. Some 35 examples show slipping glaze: red, black or purple, sometimes badly worn. The colour of the clay varies, orange and beige being the most usual. None of the fragments had been stamped. Usual thickness: 0.016-0.018 m.

Metal Objects

The cleaning of the circular structure in open area II produced a lead plummet (Fig. 17 i) and the head of an iron nail.

Miscellaneous Finds

In 1972 two pyramidal clay loomweights were found, one with square cross section, pierced with a single hole, the other with rectangular section and provided with a pair of holes. Both had smooth edges. Another loomweight was observed in 1971. It showed one hole and was rectangular in cross section. A fourth loomweight had been found in 1970. A flat disk — one half preserved, D. *c.* 0.095 m. — with a large central hole and slipping glaze applied on one side only, may equally have been used as a loomweight.

Conclusions

In spite of its rather poor state of preservation the pottery of Goritsa can be described as Late Classical and/or Hellenistic.

The absence of common Hellenistic classes as « Megarian » or « Homeric » bowls is remarkable. This negative evidence could point to an early date. The poor quality of the slipping glaze, however, seems to contradict this assumption, although again one may render this objection ineffective by explaining it as a phenomenon of provinciality. In this respect the lack of detailed publications on Hellenistic pottery from Thessaly (and from other regions of Greece) is regrettable. As for its quality one may compare the Goritsa black glaze ware with, for instance, the finds from a tomb in Arsinoï (Messenia)[9].

Catalogue (Figs. 16 and 17)[10]

Foot of a fish plate

Inv. no. X A 6. Fig. 16 b. D. of ring foot 0.058. Clay beige-orange, rather soft; slipping glaze on floor only, red with black streaks. Ring foot heavy and low. Conical base. Depression characteristic of so-called « fish plate ». D. of depression 0.027.

7. For this term see E. C. Rijken-Fontein, The Technical Name for the Surface-Layer on Greek and Roman Pottery, BABesch XXVII (1952), p. 12. See further J. V. Noble, The Techniques of Painted Attic Pottery (New York, 1965), pp. 36-37 (Terminology).

8. During a small excavation in the Acropolis of Goritsa in 1907 Arvanitopoullos found θραύσματα μελανομόρφων ἀγγείων οὐχὶ καλῆς ἐργασίας τῆς Γ' π.Χ. ἑκατονταετηρίδος (ΠΑΕ 1907, p. 172).

9. ADelt 24 (1969): Chronica, p. 143, cf. Pl. 142. The lamp illustrated seems to correspond to Athens Agora Type 32, Corinth Type X: date: after the middle of the third century B.C.

10. Measures are maximum measures (in metres). Drawings by H. R. Reinders. Photographs by the author.

Bowl with incurved rim

Inv. no. IV A 1,2. Fig. 16 a. H. 0.061, D. of body 0.178. One half preserved. Clay light grey to rose, rather soft; slipping glaze inside and outside, dark grey, dull, chipped. Walls of uniform thickness, foot well turned. Base slightly convex. Resting surface very slightly grooved.

Small bowl with incurved rim

Inv. no. O A 8. Fig. 16 c. H. 0.036, D. of body 0.074. One half preserved. Clay light orange, soft; slipping glaze grey to red, badly worn. Wall rather thick. Concave base.

Bottom fragment of bolsal (?), preserving two palmettes

Inv. no. O A 5. Fig. 16 d. D. of ring foot 0.072. Clay light grey to orange, rather hard; slipping glaze all over, grey, dull. Moulded ring foot. Slightly convex base. Grooved resting surface. Two stamped palmettes are visible (complete decoration will have had four). The punch has been pressed firmly into the clay producing a frame with triangular contours. The constitutive elements of the palmette, viz. heart, central petal, three petals on either side and volutes, are readily discernable. Palmette in relief. Right lower petal and volute damaged. H. of frame 0.014, W. 0.01.

Bottom fragment of plate or bowl with rouletting

Inv. no. IV A 14. Fig. 16 f 1, 2. D. of ring foot 0.086. Clay grey; slipping glaze all over, dark grey, dull. Circular groove at junction of wall and foot. Moulded ring foot. In floor: broad band of rouletting.

Bottom fragments of bowl (?) with rouletting and palmettes

Inv. no. XI A 1. Fig. 16 e 1, 2. D. of ring foot 0.098. Clay yellow, rather soft; slipping glaze all over, brown-black, dull, badly worn. Moulded ring foot. Grooved resting surface. Convex base. Floor decoration: narrow band of rouletting surrounding four palmettes impressed close around centre, without frame. Compared with Fig. 16 d the palmettes are tiny and schematic. H. of palmettes 0.008.

Wall fragment with zigzag decoration

Inv. no. XVII A 3. Fig. 17 a. Th. of wall 0.0058. Clay orange, soft; slipping glaze inside and outside, dark grey, slightly glossy. The convex wall shows a rather deep horizontal groove and a decoration of impressed small rectangular dots in a zigzag pattern.

Fluted wall fragments

Inv. no. XVII A 4. Fig. 17 b. Th. of wall 0.005. Clay orange-beige, soft; slipping glaze inside and outside, black, slightly glossy. The convex wall fragment has groups of vertical flutes. Part of kantharos (?).

Inv. no. O A 6. Pl. 317 a (a). Th. of wall 0.0065. Reconstructed D. of foot *c.* 0.09. Clay light orange, soft; slipping glaze inside and outside, black, slightly glossy, chipped. Wall partly fluted, cf. Fig. 17 b. Mug (?).

Handle of kantharos (?) with heart-shaped thumb rest

Inv. no. IV A 24. Fig. 17 c. Th. of handle 0.005, of thumb rest 0.003-0.005. Clay light orange, rather soft; slipping glaze dark grey, dull, chipped.

Foot of a kantharos (?)

Inv. no. IV A 17. Fig. 17 f. H. of foot 0.017, D. 0.048. Clay orange, soft; slipping glaze black (floor), red (foot), chipped. High foot spreads outwards, broad groove at junction of wall and foot.

Wall fragment with incised decoration

Inv. no. IV A 23. Fig. 17 g. Th. of fragment 0.0045. Clay orange, rather soft; slipping glaze dark grey, dull, well preserved. Incised decoration points to «West Slope» ware.

Neck fragment of Panathenaic amphora(?)

Inv. no. IV C 1. Fig. 17 e and Pl. 317 a (b). Th. of fragment 0.0085. Clay beige-rose, soft; slipping glaze outside dark grey, slightly glossy, inside cloudy. On account of profile and decoration I tend to describe this sherd as a neck fragment from a Panathenaic amphora, a species continued to be made until Roman times (cf. G. R. Edwards, Panathenaics of Hellenistic and Roman Times, Hesperia XXVI (1957), pp. 320-349). The fabric of the fragment illustrated is not so heavy as that of the Hellenistic amphoras Edwards mentions. We may compare our decoration with his Plate 77, nos. 3, 5 and 6 (dated late fourth or early third century B.C.). Our painter, however, has applied his

slipping glaze with less care, which resulted in variocoloured tongues, a waving line on the lower part of the sherd and bold vertical dividing lines.

Bottom of storage (?) pot

Inv. no. O E 1. Fig. 17 h. Only bottom preserved. Pres. H. 0.17, D. of resting surface 0.047. Th. of wall diminishing from 0.026 to 0.01. Clay light rose, no tempering. I prefer to ascribe this bottom to a pot rather than to an amphora. Turning marks clearly visible inside.

Fragment from rim and wall of lekane

Inv. no. IV E 9. Fig. 17 d. Flaring rim, sloping wall (Th. 0.008). Clay light red, slightly tempered. Part of handle preserved.

Lead plummet

Inv. no. III K 2. Fig. 17 i. Long, tapering form. L. 0.116, W. 0.022. Pierced at apex.

C. TH. F. VERMEULEN WINDSANT

Les monnaies

Les monnaies trouvées sur le terrain de Goritsa jusqu'ici sont en partie très usées. J'ai pu les étudier principalement d'après des photos et des moulages. Il va de soi que, dans ces circonstances, on n'est pas toujours arrivé à des identifications[11]. Je communique ici les premiers résultats en adoptant l'ordre de l'inventaire.

Inv. no. 1. Bronze assez bien conservé, trouvé pendant le nettoyage d'une construction d'habitation (*insula* E11 UNIT 6). Poids 5.07 gr., diamètre 15.3 mm. (Pl. 317 c). Droit: tête d'homme à droite, portant une ténia dans les cheveux. Revers: cheval bondissant à droite; au-dessus, en ligne ondulante, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (le O représenté par un point presque effacé). Entre les jambes du cheval probablement un rocher.

La monnaie est identifiée comme une monnaie posthume d'Alexandre III le Grand, frappée à l'atelier d'Amphipolis entre 310 et 300. On peut comparer Sylloge Copenhague Macedonia nos 1029 - 1033 (surtout 1032) et L. Forrer, The Weber Collection II (Londres, 1924) nos 2148 et 2150.

11. M. Olivier Picard et Mlle M. Galestin ont bien voulu nous communiquer le résultat de leurs recherches et études. J'ai vu les moulages dus aux bons soins de Mlle Galestin; c'est elle aussi qui, sur place, a assuré les mesures et pesages.

Inv. no. 2. Bronze très usé trouvé dans le « Lagoumi ». Poids 1.92 gr., diamètre 11.9 mm. Type très courant de Chalkis d'Eubée (après 338 jusqu'à la fin du IIIe siècle). On reconnaît sur le droit une tête féminine (Héra) de face; on distingue encore les 5 disques ronds qui la surmontent, et, des deux côtés, des bandes pendantes. Au revers, sans doute, l'aigle enlevant un serpent. Cf. BMC, B. V. Head, Central Greece, p. 112 et suiv., pl. XX fig. 15.

Inv. no. 4. Bronze assez bien conservé (quelques fêlures de frappe), trouvé à la surface du sol, entre le « Lagoumi » et « the Circular Structure ». Poids 6 gr., diamètre 17.7 mm. (Pl. 317 c). Droit: tête d'Athéna casquée à droite, les boucles des cheveux sortant aux tempes et dans la nuque. Revers: Pan érigeant un trophée; à présent je n'ose pas affirmer qu'on trouve, comme d'habitude, contre les bords gauche et droit dans la partie supérieure un B et un A.

Bronze d'Antigonos Gonatas (277 - 239), voir H. Gäbler. Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia II (Berlin, 1935), p. 187 et pl. XXXIV 4.

Inv. no. 5. Bronze trouvé à la surface du sol, entre le « Lagoumi » et « the Circular Structure ». Poids 2.7 gr., diamètre 15.9 mm. (Pl. 317 c). Droit: colombe à gauche. Revers: trace de lettre (s?) dans une couronne d' olivier.

Monnaie de Sicyon, première moitié du IIIe siècle av. J.-C., cf. Sylloge Copenhague Phliasia-Laconia planche 2; s'il s'agit d'un simple Σ (Σικυωνίων), ce que je croirais, on peut comparer les nos 77 et 78; si c'est un monogramme (nom de magistrat) cf. nos 84-91.

G.-J.-M.-J. TE RIELE

Conclusion

The pottery and the few coins that were found seem to indicate that the Goritsa fortress was in use in the third century B.C. The material documented so far does not suffice to make clear when the fortress was built and how long it was occupied.

Leaving aside the Acropolis, which was rebuilt in the Roman-Byzantine period, there is no evidence that Goritsa was ever occupied after it had been abandoned. Apart from the Acropolis it is essentially a one period site.

In none of the cleaning trenches we noticed any stratigraphy.

It may be noted that we consistently avoid calling the Goritsa antiquities Orminion. We repeat that it is not known which kind of locality was denoted by this name, though the toponym seems to have belonged to the Volos surroundings. It seems preferable to speak about « the Goritsa fortress ». Goritsa is a Slavonic word: « small mountain ». The *gora*, the Mountain is Pelion. Its outspur which bears the fortress is — after Mt Pelion itself — the most conspicuous landmark of the district (to Heraclides Cr. (II, 1) it presented itself in a similar way: τοῦ δ' ὄρους ἡ μεγίστη... ῥίζα). The high position constituted one of the very reasons to locate the stronghold on the Pelion outspur: « the Goritsa fortress » is an appropriate name indeed.

S. C. BAKHUIZEN

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ[1]

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Πορταριά

Ναὸς Παναγίας « Πορταρέας »

Εἰς τὸ μονόχωρον ναΰδριον τῆς Παναγίας « Πορταρέας »[2] ἐγένοντο εὐρείας ἐκτάσεως ἐργασίαι συντηρήσεως, ἀποβλέπουσαι: (α) εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κτίσματος, (β) εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῶν νεωτερικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα εἶχον προστεθῆ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ ἠλλοίωνον τὴν μορφήν του, (γ) εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ἐτοιμορρόπων τοιχογραφιῶν καὶ (δ) εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου πέριξ τοῦ μνημείου.

Ἀναλυτικώτερον ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

(α) Κατεσκευάσθη σενάζ ἐξ ἐνισχυμένου σκυροδέματος, μὴ ὁρατοῦ, εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν καὶ τὴν κορυφὴν τῶν τοίχων καὶ ἐπανακατεσκευάσθησαν τὰ ἐτοιμόρροπα τμήματα τῆς Ν. πλευρᾶς.

(β) Ἀφῃρέθησαν τὰ σύγχρονα ἐπιχρίσματα ἀπὸ τὰς ὄψεις καὶ ἐγένετο ἁρμολόγησις ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν.

(γ) Ἀφῃρέθη ἡ σαθρὰ ξυλίνη κατασκευὴ εἰς τὴν κάλυψιν καὶ κατεσκευάσθησαν ἐκ ξυλείας καστανέας νέα ζευκτὰ καθ' ὅλα ὅμοια πρὸς τὰ ἀρχικά.

(δ) Ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν σχιστοπλακῶν εἰς τὴν σκεπήν, ἐπιλογή, συμπλήρωσις καὶ ἐπανατοποθέτησις αὐτῶν.

(ε) Ἀντικατεστάθησαν τὰ σαθρὰ ξύλινα παράθυρα διὰ νέων ὁμοίου τύπου καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς προχείρου τοιχοποιίας, ἥτις ἔφραζε τὴν Β. εἴσοδον, ἐτοποθετήθη ξυλίνη θύρα καὶ ἀποκατεστάθη οὕτω ἡ πλαγία εἴσοδος εἰς τὸν ναόν.

(στ) Καθηρέθησαν οἱ δύο νεώτατοι ἀντιαισθητικοὶ κτιστοὶ πεσσοὶ τοῦ προστῴου καὶ ἡ χαμηλὴ διὰ « μπαγκντατὶ » κάλυψις αὐτοῦ καί, ἐν συνεχείᾳ, βάσει τῶν πρὸ τοῦ 1930 φωτογραφιῶν τοῦ μνημείου[3], ἀποκατεστάθη τὸ προστῷον εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφήν. Συγκεκριμένως, κατεσκευάσθη περιφερειακῶς κτιστὸν « πεζούλιον », ἐτοποθετήθησαν ἐπ' αὐτοῦ ξύλινα φέροντα στοιχεῖα — δοκοί —, κατεσκευάσθησαν εἰς τὴν σκεπὴν νέα ζευκτὰ ἐκ ξυλείας καστανέας καὶ ἀντικατεστάθησαν αἱ « γαλλικοῦ » τύπου κέραμοι τῆς καλύψεως διὰ σχιστοπλακῶν (Π ί ν. 319 α).

(ζ) Ἐγένετο συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τῆς στερεώσεως τῶν ἐτοιμορρόπων τμημάτων αὐτῶν καὶ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν συγχρόνων ἀσβεστωμάτων, ἅτινα ἐκάλυπτον τὰ χαμηλὰ τμήματα τῆς τοιχογραφημένης ἐπιφανείας. Ἐπίσης ἐπανετοποθετήθη εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ Ἱεροῦ τμῆμα τοιχογραφίας ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, διαστ. 0.36 × 0.20 μ. περίπου, καὶ συνεκρατήθησαν αἱ ἐξωτερικαὶ τοιχογραφίαι τοῦ Δ. τοίχου (Π ί ν. 318 α - β).

(η) Διεμορφώθησαν αἱ κλίσεις τοῦ ἐδάφους καὶ κατεσκευάσθη δάπεδον ἐκ σχιστοπλακῶν εἰς τὸ προστῷον καὶ τὸν περὶ τὸ μνημεῖον χῶρον.

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποχωματώσεως εὑρέθησαν εἰς μὲν τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα ὄστρακα μεταβυζαντινά, ἐνῷ ὀλίγον χαμηλότερον, εἰς βάθος ἀπὸ 0.30 ἕως 0.60 μ., βυζαντινὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν ΙΓ΄ καὶ ΙΔ΄ αἰ. Ταυτοχρόνως ἀπεκαλύφθη εἰς τὰ κάτω τμήματα τῆς Β., Ν. καὶ Α. πλευρᾶς ἡ ἀρχικὴ τοιχοδομία, ἥτις χρονολογεῖται εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχήν. Οὕτω τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὀνομασίαν τοῦ μνημείου, ἐβεβαίωσαν τὴν ἄποψιν τοῦ Ν. Γιαννοπούλου, ὅτι τὸ ναΰδριον τοῦτο εἶναι τὸ μονύδριον τῆς Παναγίας Πορταρέας[4], τὸ ὁποῖον ὑπῆρχε πρὸ τοῦ 1272, ὅτε ἱδρύθη ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου Νέας Πέτρας. Τὸ ναΰδριον δηλαδὴ ἀνηγέρθη εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχήν — πρὸ τοῦ 1272 —, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρ-

1. Κατὰ τὴν συντήρησιν τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Θεσσαλίας ἐχρησιμοποιηθησαν οἱ ἐξ Ἁγιᾶς καὶ Ἀμπελακίων εἰδικοὶ τεχνῖται κκ. Εὐθ. Ἀρχοντῆς, Κ. Ἀρχοντῆς, Χρ. Τσιλίκης, Ἀχ. Μπογιατζῆς, Σπ. Μακροβασίλης, Θ. Χατζούλης καὶ Ἰ. Πλατσᾶς, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῶν ἱκανοτήτων των ἐβοήθησαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἑνὸς εὐρέος προγράμματος ἐργασιῶν, τόσον κατὰ τὸ 1972, ὅσον καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη 1969, 1970 καὶ 1971.

2. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Πορταρέας εἶναι μονοθάλαμον ξυλόστεγον κτίσμα, ἐσωτ. διαστ. 6.30 × 3.24 μ., ἀπολῆγον πρὸς Α. εἰς ἡμιεξαγωνικὴν κόγχην. Τὸ ναΰδριον θεωρεῖται, ὅτι εἶναι τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τῶν πηγῶν μονύδριον τῆς Παναγίας Πορταρέας, τὸ ὁποῖον παρεχωρήθη ὡς μετόχιον εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου Νέας Πέτρας, μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς μονῆς ταύτης τὸ 1272 ὑπὸ τοῦ δυνάστου τῆς Δημητριάδος Νικολάου Μαλιασηνοῦ καὶ τῆς συζύγου του Ἄννης Κομνηνῆς Δουκαίνης. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διατηρεῖ τὰς παλαιοτέρας μέχρι σήμερον γνωστὰς τοιχογραφίας τοῦ Πηλίου — χρονολογοῦνται ἐπακριβῶς διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ἀνιστορήσεως τὸ 1581 — καὶ ἐπὶ πλέον φαίνεται, ὅτι τὸ ναΰδριον τοῦτο ἐκληροδότησε τὸ ὄνομά του εἰς τὸ γραφικὸν χωρίον τοῦ Πηλίου Πορταριά. Βλ. Ν. Γιαννοπούλου, Αἱ παρὰ τὴν Δημητριάδα βυζαντιναὶ μοναί, ΕΕΒΣ 1 (1924), σ. 230 κ.ἑ. καὶ ΕΕΒΣ 2 (1925), σ. 237 κ.ἑ.

3. Ν. Γιαννοπούλου, ΕΕΒΣ 1 (1924), σ. 231, εἰκ. 4.

4. Ν. Γιαννοπούλου, ΕΕΒΣ 2 (1925), σ. 237.

κοκρατίας ὑπέστη σοβαρὰς ζημίας, ἐν συνεχείᾳ συνεπληρώθη ἡ καταρρεύσασα ἀνωδομή του καὶ τὸ 1581 ἐτοιχογραφήθη[5] (Πίν. 318 α).

Μακρινίτσα

Ναὸς Ἁγίων Πάντων

Εἰς τὸ μικρὸν διώροφον ναΰδριον τῶν Ἁγίων Πάντων[6], τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐγένετο συγκράτησις τῶν ἐπικινδύνως ἐτοιμορρόπων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Ἀγιὰ

Ἀσκητήρια Ἁγίων Ἀναργύρων

Εἰς τὰ τρία συνεχόμενα ναΰδρια[7], διὰ συνεργείου τοῦ Κ.Ε.Σ, ἐστερεώθησαν τὰ ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν καὶ ἀφηρέθησαν τὰ σύγχρονα ἀσβεστώματα, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον σημαντικὸν μέρος τῆς ὅλης ζωγραφικῆς ἐπιφανείας (Πίν. 320 α - β).

Μεγαλόβρυσον

Μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[8]

Ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Λόγῳ τῆς μεγάλης κλίσεως τοῦ ἐδάφους ἡ ὑποθεμελίωσις κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν ἦτο ἐμφανὴς καὶ ἀπροστάτευτος εἰς ὕψος 0.70 μ., ἐνῷ κατὰ τὴν Β. καὶ Α. οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶχον καλυφθῆ ὑπὸ χωμάτων εἰς ὕψος ἀπὸ 0.80 ἕως 1.70 μ. Οὕτω ἀπεμακρύνθησαν τὰ χώματα ἐκ τῆς Β. καὶ Α. πλευρᾶς, ἐξησφαλίσθη ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ Ν. τοίχου διὰ τῆς τοποθετήσεως ἰσχυροτάτου σενάζ ἐξ ἐνισχυμένου σκυροδέματος καὶ ἐν συνεχείᾳ κατεσκευάσθη εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν ἀνάλημμα, πλ. 1.50 μ., οὕτως ὥστε ἡ στάθμη τοῦ περὶ τὸ μνημεῖον ἐδάφους νὰ εἶναι περίπου ἡ αὐτὴ μὲ τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ.

(β) Ἐπανακατεσκευάσθησαν τὰ ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπα τμήματα τοῦ μνημείου, ἤτοι τὸ ὑπὲρ τὴν Δ. θύραν τοῦ Ν. κλίτους τόξον, ὁλόκληρος ὁ Ν. τοῖχος τοῦ νάρθηκος, ἡ ΒΑ. γωνία τοῦ Ἱεροῦ καὶ τὰ ἄνω τμήματα τοῦ Ν. καὶ Β. τοίχου.

(γ) Ἀντικατεστάθησαν τὰ σαθρὰ ζευκτά — στρωτῆρες, « μαχιές », « πετσώματα » κλπ.— εἰς ὁλόκληρον τὴν κάλυψιν καὶ ἐγένετο ἀνάσυρσις, ἐπιλογή, συμπλήρωσις καὶ ἐπανατοποθέτησις τῶν κεράμων εἰς ὁλόκληρον τὸ μνημεῖον. Ἡ τοποθέτησις τῶν κεράμων ἐγένετο « κολυμβητὴ » καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν παλαιοῦ τύπου κέραμοι — « λούκια » — εἰδικῶς κατασκευασθεῖσαι ὑπὸ λαϊκοῦ τεχνίτου (Πίν. 319 β).

(δ) Συνετηρήθη τὸ ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπον προστῷον τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν σαθρῶν ξυλίνων τμημάτων αὐτοῦ διὰ νέων, καθ' ὅλα ὁμοίων πρὸς τὰ ἀρχικά.

(ε) Ἐγένοντο σποραδικῶς ἁρμολογήματα εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους.

(στ) Συνεκρατήθησαν αἱ ἐτοιμόρροποι τοιχογραφίαι.

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποχωματώσεως εὑρέθησαν πέριξ τοῦ μνημείου πολλὰ θραύσματα βυζαντινῶν ὀστράκων, κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς τάφοι καλυβῖται καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν Β. τοῖχον ἡ ὑποθεμελίωσις βυζαντινοῦ τοίχου, πλ. 0.70 μ. Πάντα ταῦτα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον τοῦ ναοῦ καὶ τὰς παρατηρήσεις, αἵτινες ἐγένοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συντηρήσεως, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως, ὅτι ἡ ἀρχικὴ φάσις τοῦ κτίσματος ἀνάγεται εἰς τὴν Βυζαντινὴν περίοδον[9].

Ἀετόλοφος[10]

Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[11]

Τὸ μνημεῖον ἔχρηζε γενικῆς συντηρήσεως, ἀλλὰ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐπιχώσεων καὶ τὴν μερικὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου πέριξ αὐτοῦ (Πίν. 321 α).

(α) Ἐγένετο ἀποχωμάτωσις, εἰς βάθος ἀπὸ 0.60 ἕως 2.10 μ., κατὰ τὴν Α., Ν. καὶ Δ. πλευρὰν καὶ κατῆλθεν ἡ στάθμη τοῦ ἐδάφους περίπου εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου τοῦ ἀρχικοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ, πλὴν τῆς Β. πλευρᾶς, ὅπου ἡ ὕπαρξις νεωτέρας ἀνοικτῆς στοᾶς δὲν

5. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀνιστορήσεως ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ν. Γιαννοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 238.

6. Περὶ τοῦ ναϋδρίου βλ. Ν. Γιαννοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 233.

7. Ν. Νικονάνου, Ἔρευνες στὴν ἐπαρχία Ἁγιᾶς Λαρίσης, Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν 2 (1973), σ. 52. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 308. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 422.

8. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 311, Πίν. 216 α - γ.

9. Βλ. σχετικῶς Ν. Νικονάνου, Ἔρευνες στὴν ἐπαρχία Ἁγιᾶς Λαρίσης, Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν 3 (1974), σ. 168 κ.ἑ.

10. Τὸ χωρίον Ἀετόλοφος — τέως Δέσιανη — ἔχει ταυτισθῆ μὲ τὴν βυζαντινὴν πόλιν Βέσαινα, ὅπου εἶχε τὴν ἕδραν της ἡ ὁμώνυμος ἐπισκοπή. Βλ. Ν. Νικονάνου, Ἔρευνες στὴν ἐπαρχία Ἁγιᾶς Λαρίσης, Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν 2 (1973), σ. 56, ὑποσημ. 44, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

11. Ν. Γιαννοπούλου, Ἔρευναι ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἁγιᾶς, ΕΕΒΣ 16 (1940), σ. 371 κ.ἑ.

ἐπέτρεψε τὰς ἐργασίας κατὰ τὴν φάσιν ταύτην τῆς συντηρήσεως.

(β) Κατὰ τὴν Ν. πλευράν, ὅπου εἰς βάθος 0.80 μ. ἀνεφάνη ὕδωρ ἀναβλύζον ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἱεροῦ, κατεσκευάσθη ἀποχετευτικὴ τάφρος καὶ διηυθετήθησαν καταλλήλως αἱ κλίσεις τοῦ ἐδάφους.

(γ) Εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς Α. πλευρᾶς κατεσκευάσθη προστατευτικὸν τοιχίον ἐξ ἀργολιθοδομῆς καὶ κατὰ τὸ Α. πέρας τῆς νεωτέρας στοᾶς « πεζούλιον ».

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποχωματώσεως ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτω τμήματα τῆς τοιχοποιίας τοῦ ἀρχικοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ[12] καὶ ἀνευρέθησαν βυζαντινὰ ὄστρακα καὶ τάφοι καλυβῖται.

Κόκκινο Νερὸ

Εἰς τὰ ἐπισημανθέντα κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ[13] ἀπεκόπησαν τὰ παντοειδῆ φυτά, ἀπεμακρύνθησαν τὰ κατακρημνίσματα καὶ ἐλήφθησαν μέτρα προστασίας, διὰ τῆς κατασκευῆς ἀποχετευτικῶν τάφρων καὶ διευθετήσεως τῶν κλίσεων τοῦ ἐδάφους πέριξ τοῦ μνημείου (Π ί ν. 321 β).

Κατὰ τὰς ἐργασίας εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὸν πέριξ αὐτοῦ χῶρον, ἐκτὸς τοῦ πλήθους τῶν ὀπτοπλίνθων καὶ ἐπιστέγων κεράμων, θραύσματα ἐκ τῆς μαρμαρίνης στρώσεως τοῦ δαπέδου, μαρμαροθετήματα, ψηφοθετήματα, ἀμφικίονες παραθύρων, μία μαρμαρίνη λεκάνη ἁγιασμοῦ, τμήματα τῶν μαρμαρίνων θυρωμάτων τοῦ τέμπλου, τῶν θωρακίων κλπ.

Στόμιον (πρώην Τσάγεζι)

Μονὴ Παναγίας καὶ Ἁγίου Δημητρίου[14]

Ἐγένετο ὑποστύλωσις τῆς ἐτοιμορρόπου Β. πτέρυγος τῆς στοᾶς καὶ τῆς πρὸ τοῦ ΒΔ. παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀσπίδος. Ἐπίσης συνεκρατήθησαν καὶ ἐτοιμόρροποι τοιχογραφίαι εἰς τὰ Α. παρεκκλήσια, τὴν πρόθεσιν καὶ τὸ διακονικόν.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ

Φυλακτὴ

Μονὴ Ἁγίας Τριάδος

Εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο μεταβυζαντινὸν καθολικὸν[15] ἐγένοντο εὐρείας ἐκτάσεως ἐργασίαι, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ μνημείου καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου πέριξ αὐτοῦ (Π ί ν. 322 α - β).

Ἀναλυτικῶς ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

(α) Καθηρέθη ἡ σαθρὰ κάλυψις — ξυλίνη κατασκευή, κέραμοι, λαμαρίναι — καὶ ἀπεμακρύνθησαν τὰ « μπάζα ».

(β) Κατεσκευάσθη κρυφοσενὰζ ἐξ ἐνισχυμένου σκυροδέματος περιφερειακῶς εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων καὶ ἐτοποθετήθη εἰς ὁλόκληρον τὴν κάλυψιν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος μανδύας ἐξ ἐνισχυμένου ἐπίσης σκυροδέματος, ἀγκυρούμενος εἰς τὸ περιφερειακὸν κρυφοσενάζ. Πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ μανδύου ἐγένετο στερέωσις τῶν καμαρῶν δι' ἐκτοξεύσεως εἰς τὰς ρωγμὰς ὑδαροῦς σιμεντοκονίας.

(γ) Ἐπανακατεσκευάσθησαν τὸ λίθινον γεῖσον εἰς τὴν κορυφὴν τῶν τοίχων, τὰ σαθρὰ ἀετώματα τοῦ Α. καὶ Δ. τόξου, ἡ ΝΔ. γωνία τοῦ νάρθηκος καὶ τὰ ἐτοιμόρροπα τμήματα τοῦ Β. τοίχου. Ἐπίσης ἐγένετο συμπλήρωσις καὶ ἁρμολόγησις τοῦ τετραγώνου πλινθοκτίστου πυργίσκου τῆς καλύψεως.

(δ) Συνεπληρώθησαν αἱ ὀδοντωταὶ ταινίαι καὶ αἱ ἐκ πλίνθων ζῶναι τῆς τοιχοποιίας.

(ε) Ἐγένετο ἁρμολόγησις εἰς ὁλόκληρον τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ μνημείου.

(στ) Ἐτοποθετήθη νέα ξυλίνη κάλυψις εἰς τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸν νάρθηκα — « τσιμπίδια », « στρωτῆρες », « πετσώματα » κλπ.—, ἐπανακατεσκευάσθη τὸ ξυλόγλυπτον γεῖσον περιφερειακῶς εἰς τὰ ὑπερεξέχοντα ἄκρα τῆς καλύψεως καὶ ἐτοποθετήθησαν διὰ συνδετικοῦ κονιάματος νέαι χειροποίητοι κέραμοι εἰδικῶς κατασκευασθεῖσαι ὑπὸ λαϊκοῦ τεχνίτου.

(ζ) Συνετηρήθη ἡ στοά, ἥτις περιβάλλει τὸ μνημεῖον κατὰ τὴν Ν. καὶ Δ. πλευράν. Ἀφηρέθησαν αἱ λαμαρίναι καὶ ἡ σαθρὰ ξυλεία, κατεσκευάσθησαν νέα ζευκτὰ καθ' ὅλα ὅμοια πρὸς τὰ παλαιὰ καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν σκεπὴν παλαιοῦ τύπου κέραμοι, « λούκια ». Ἐπίσης, ἐπανακατεσκευάσθησαν οἱ ἐτοιμόρροποι τετράγωνοι κτιστοὶ πεσσοὶ καὶ ὁ τοῖχος, ὅστις φράσσει τὴν στοὰν κατὰ τὴν Α. πλευράν.

(η) Κατηδαφίσθη τὸ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ καθολικοῦ σύγχρονον πρόσκτισμα καὶ ἐγένετο περιφερειακῶς ἀποχωμάτωσις, ὥστε τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐδάφους νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ μνημείου.

12. Ὁ ἀρχικὸς βυζαντινὸς ναὸς ἀνάγεται εἰς τὸν ΙΑ΄ ἢ τὸν ΙΒ΄ αἰ. Βλ. Ν. Νικονάνου, Ἔρευνες στὴν ἐπαρχία Ἁγιᾶς Λαρίσης, Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν 3 (1974), σ. 164 κ.ἑ.

13. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 425 - 26.

14. Γ. Σωτηρίου, ΕΕΒΣ 5 (1948), σ. 249 κ.ἑ.

15. Περὶ τοῦ μνημείου βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 430 - 31.

(θ) Συνετηρήθη τὸ λιθόκτιστον «πεζούλιον» κατὰ τὴν Δ. καὶ τὴν Ν. πλευρὰν καὶ κατεσκευάσθη περιφερειακῶς εἰς τὴν βάσιν τῶν τοίχων ρεῖθρον.

(ι) Ἀντικατεστάθησαν οἱ σαθροὶ ξύλινοι ἑλκυστῆρες εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διὰ νέων, καθ' ὅλα ὁμοίων πρὸς τοὺς ἀρχικούς.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ἀχλαδοχώριον

Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[16]

Τὸ ὑπεράνω τῆς εἰσόδου τόξον ἦτο ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπον, διότι κατὰ τὸ παρελθὸν ὁ Δ. τοῖχος τοῦ ναοῦ εἶχε καθαιρεθῆ μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ ὑπερθύρου, διὰ νὰ ἑνοποιηθῆ ὁ κυρίως ναὸς μετὰ τοῦ νεωτέρου νάρθηκος. Ἐπίσης ὁλόκληρος ἡ κάλυψις ἔχρηζε συντηρήσεως.

Οὕτως ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Ὑπεστυλώθη ὁ Δ. τοῖχος καὶ συνεκρατήθησαν αἱ τοιχογραφίαι εἰς τὸ ὑπεράνω τῆς εἰσόδου τόξον.

(β) Ἐγένετο ἀνάσυρσις, καθαρισμός, ἐπιλογή, συμπλήρωσις καὶ ἐπανατοποθέτησις τῶν κεράμων διὰ συνδετικοῦ κονιάματος. Κατὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τῶν κεράμων εἰς τὸν κυρίως ναόν, συνεπληρώθη ἱκανὸς ἀριθμὸς βυζαντινῶν στρωτήρων δι' ὁμοίων χειροποιήτων (Πίν. 322 γ).

(γ) Ἀντικατεστάθη ἡ σαθρὰ ξυλεία τῆς καλύψεως τοῦ νάρθηκος.

Ζάρκον

Ἐρείπια βασιλικῆς

Εἰς τὰ παρὰ τὴν ἐθνικὴν ὁδὸν Λαρίσης - Τρικάλων ἐρείπια τῆς βασιλικῆς τοῦ Ζάρκου[17], τὰ ὁποῖα λόγῳ τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν παντοειδῶν κατακρημνισμάτων ἔχρηζον καθαρισμοῦ, διαμορφώσεως καὶ συντηρήσεως, ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

(α) Ἀπεκόπησαν τὰ παντοειδῆ φυτά, ἀπεμακρύνθησαν τὰ ἐντὸς τῶν ἐρειπίων καὶ πέριξ αὐτῶν κατακρημνίσματα καὶ διεμορφώθη πρόσβασις πρὸς τὴν ἐθνικὴν ὁδόν.

(β) Ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν τριῶν κλιτῶν, τοῦ νάρθηκος καὶ τῶν κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν τῆς βασιλικῆς εὑρισκομένων διαμερισμάτων (Πίν. 323 β).

(γ) Συνετηρήθησαν αἱ κορυφαὶ τῶν τοίχων κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα αὐτῶν.

Κατὰ τὰς ἐργασίας διεπιστώθη, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ δαπέδου εἶχε καταστραφῆ, ἄγνωστον πότε, ὑπὸ λαθρανασκαφέων. Οὕτω μόνον εἰς ὡρισμένα τμήματα τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ Β. κλίτους — ἰδιαιτέρως εἰς τὰς γωνίας τῶν τοίχων — εὑρέθη κατὰ χώραν ἡ ὑποδομὴ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ ἐλάχιστα ὑπολείμματα ψηφιδωτῶν.

Τὰ σωζόμενα σπαράγματα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἰς μὲν τὸ Β. κλίτος ἀποτελοῦνται ἐκ μεγάλων λιθίνων ψηφίδων καὶ εἶναι προχείρου κατασκευῆς, ἐνῷ εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος ἔχουν τὸ σύνηθες μέγεθος καὶ ἡ κατασκευή των εἶναι ἐπιμελής[18].

Ὡσαύτως, δυτικῶς τοῦ νάρθηκος ἀπεκαλύφθη στενομήκης χῶρος καὶ πρὸς Β. αὐτοῦ τὸ βαπτιστήριον[19], ἐνῷ περὶ τὸ μέσον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους εὑρέθη πηλίνη σαρκοφάγος, διαστ. 1.92 × 0.68 μ.

Τέλος, δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι περισυνελέγησαν πλεῖστα θραύσματα μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Ὀξύνεια

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ὀξυνείας, ὅστις εἶχε δεχθῆ ποικίλας ἐπεμβάσεις καὶ ἦτο ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπος, ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Ὑπεστυλώθησαν τὰ τόξα καὶ ἀφῃρέθη ἡ ἐκ λαμαρινῶν καὶ σαθρῶν σχιστοπλακῶν κάλυψις.

(β) Κατεσκευάσθησαν κρυφοδοκοὶ εἰς τὴν Β. καὶ Ν. πλευράν, ἐτοποθετήθη σενὰζ ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων καὶ κατεσκευάσθη εἰς ὁλόκληρον τὴν κάλυψιν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ἐσωνάρθηκος μανδύας ἐξ ὡπλισμένου σιμεντοκονιάματος, ἀγκυρούμενος εἰς τὸ περιφερειακὸν κρυφοσενάζ. Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τοῦ μανδύου ἐγένετο στερέωσις τῶν καμαρῶν, αἵτινες εἶχον ἐπανέλθει

16. Ν. Νικονάνου, Εἰδήσεις ἐκ Θεσσαλίας, ΑΑΑ III (1970), σ. 331 κ.ἑ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 310.

17. Εἰς τὸ Ζάρκον, τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦ 1899 ἦτο ἕδρα τοῦ ἐπισκόπου Γαρδικίου (Ν. Γιαννοπούλου, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, Ἐπ. Φιλ. Συλλ. «Παρνασσός», ΙΙ (1915), σ. 175 κ.ἑ.), τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλις Φαῦτός. Βλ. Fr. Stählin, Das Hellenische Thessalien, Stuttgart 1924, σ. 115. P. R. Franke, Zur Geschichte des Antigonos Gonatas und der Oitaioi, AA 73 (1958), σ. 38 κ.ἑ.

18. Ταῦτα εἶναι ἐλάχιστα σπαράγματα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται παρὰ τὴν εἴσοδον. Τὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα διακρίνονται, εἶναι βλαστόσπειραι καὶ φολίδες.

19. Εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ βαπτιστηρίου, μετὰ τὴν καθιέρωσιν προφανῶς τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ, κατηργήθησαν αἱ βαθμίδες, περιωρίσθη δι' ἐπιχώσεων τὸ μέγεθός της καὶ μετετράπη εἰς μικρὰν κτιστὴν λεκάνην.

εἰς τὸ ἀρχικόν των ὕψος κατὰ τὴν ὑποστύλωσιν, δι' ἐκτοξεύσεως ὑδαροῦς σιμεντοκονίας εἰς τὰς ρωγμάς.

(γ) Ἐπανακατεσκευάσθη ἡ σαθρὰ τοιχοποιία εἰς τὰ ἐξωρράχια τῶν σφαιρικῶν τριγώνων κάτωθι τῶν τυμπάνων τῶν δύο τρούλλων.

(δ) Ἐγένετο συμπλήρωσις καὶ ἐπανατοποθέτησις τῶν σχιστοπλακῶν εἰς τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸν ἐσωνάρθηκα.

Παναγία

Μονὴ Παναγίας

Εἰς τὸ μονόχωρον καθολικὸν τῆς Παναγίας[20], τὸ ὁποῖον ἔχρηζε συντηρήσεως, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1972 ἀνηρπάγη, λόγῳ σφοδροῦ ἀνέμου, ἡ ἐκ λαμαρινῶν ἐπικάλυψις καὶ ἡ Ὑπηρεσία ἤρξατο ἀμέσως ἐργασιῶν στερεώσεως.

(α) Ὑπεστυλώθη τὸ μνημεῖον.

(β) Ἀφῃρέθησαν τὰ «μπάζα» ἐκ τῆς καλύψεως καὶ ἐν συνεχείᾳ κατεσκευάσθησαν κρυφοδοκοὶ εἰς τὴν Β. καὶ Ν. πλευράν, ἐτοποθετήθη κρυφοσενάζ ἐξ ἐνισχυμένου σκυροδέματος εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων καὶ κατεσκευάσθη εἰς ὁλόκληρον τὴν κάλυψιν μανδύας ἐξ ἐνισχυμένου σιμεντοκονιάματος, ἀγκυρούμενος εἰς τὸ περιφερειακὸν σενάζ. Πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ μανδύου ἐγένετο στερέωσις τῶν καμαρῶν δι' ἐκτοξεύσεως ὑδαροῦς σιμεντοκονίας εἰς τὰς ρωγμάς.

(γ) Ἐτοποθετήθησαν πλάκες ἐκ σχιστολίθου εἰς ὁλόκληρον τὴν κάλυψιν.

(δ) Ἐγένοντο ἁρμολογήματα εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ὄψεις.

(ε) Κατηδαφίσθη τὸ σύγχρονον ἡμιηρειπωμένον πρόσκτισμα εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ μνημείου καὶ ἀπεμακρύνθησαν τὰ κατακρημνίσματα.

(στ) Κατασκευάσθη λιθόκτιστον ρεῖθρον, «ἀστρέχα», κατὰ τὴν Β. πλευράν.

Μονὴ Βυτουμᾶ

Εἰς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς κατεσκευάσθη ἀνοικτὴ στοὰ κατὰ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς, πρὸς προστασίαν τῶν ἐκεῖ διατηρουμένων ἐξωτερικῶν τοιχογραφιῶν. Ἡ στοὰ αὕτη, ἡ ὁποία ὑπῆρχε παλαιότερον ἀλλὰ κατεστράφη, ἄγνωστον πότε, ἐπανακατεσκευάσθη καθ' ὅλα ὁμοία πρὸς τὴν ἀρχικήν. Αἱ διαστάσεις της εἶναι 13 × 3 μ., φέρει εἰς τὴν κάλυψιν κεράμους παλαιοῦ τύπου, «λούκια», καὶ στηρίζεται εἰς ξυλίνας δοκούς, αἵτινες ἐδράζονται ἐπὶ λιθοκτίστου βάσεως.

20. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 432.

Πόρτα - Παναγιὰ[21]

Ἐγένετο ἀνάσυρσις τῆς κεραμώσεως, καθαρισμὸς τῆς καλύψεως ἐκ τῶν «μπάζων», ἐπιλογή, συμπλήρωσις καὶ ἐπανατοποθέτησις τῶν κεράμων διὰ συνδετικοῦ κονιάματος. Ἐπίσης ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν εἰς τὸν ναὸν ἐγένετο καθαρισμὸς τῆς πέριξ τοῦ μνημείου ἀποχετευτικῆς τάφρου (Πίν. 324 α).

Γέφυρα Πορταϊκοῦ

Ἐν συνεχείᾳ παλαιοτέρων ἐργασιῶν συντηρήσεως[22] καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας τῆς Διευθύνσεως Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ νομοῦ Τρικάλων, ἐστερεώθη τὸ Ν. βάθρον τῆς γεφύρας τοῦ Πορταϊκοῦ. Ἐγένετο ἐκσκαφὴ εἰς σχῆμα Γ πέριξ τοῦ βάθρου, εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ ὕδατος, καὶ ἐν συνεχείᾳ κατεσκευάσθη ἰσχυρότατος τοῖχος ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, μήκ. 17 καὶ πλ. 1.70 μ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς συνεδέθη μὲ τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ Ν. βάθρου τῆς γεφύρας καὶ τὸ ὕψος του δὲν ὑπερβαίνει τὴν στάθμην δαπέδου τοῦ ἐν λόγῳ βάθρου. Τέλος, ἐγένετο ἁρμολόγησις τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοιχίου καὶ τῶν χαμηλῶν τμημάτων τῶν παρειῶν τοῦ Β. βάθρου τῆς γεφύρας (Πίν. 323 α).

Μετέωρα

Μονὴ Μεταμορφώσεως

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως.

(α) Καθῃρέθη τὸ ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπον παρὰ τὴν ἀνεμόσκαλαν τμῆμα τοῦ προστατευτικοῦ τοίχου τῆς κλίμακος ἀνόδου καὶ ἐπανακατεσκευάσθη καθ' ὅλα ὅμοιον πρὸς τὸ ἀρχικόν. Ἐπίσης συνετηρήθησαν τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τοῦ προστατευτικοῦ τοιχίου (Πίν. 324 β).

(β) Συνετηρήθη ἡ ἐτοιμόρροπος κλῖμαξ ἀνόδου πρὸς τὸ μαγειρεῖον.

(γ) Ἐγένοντο ἁρμολογήματα εἰς τὰ κάτω τμήματα τῆς τοιχοποιίας τῆς τραπέζης καὶ τοῦ μαγειρείου.

Μονὴ Βαρλαὰμ

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως:

(α) Εἰς τὸ παλαιὸν μαγειρεῖον ἐπανακατεσκευάσθησαν οἱ ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου κτιστοὶ πεσσοί.

(β) Ἐγένετο ἁρμολόγησις εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ σκευοφυλακίου, τὴν Β. πτέρυγα τῶν κελ-

21. Α. Κ. Ὀρλάνδου, Ἡ Πόρτα-Παναγιὰ τῆς Θεσσαλίας, ΑΒΜΕ 1 (1935), σ. 5 κ.ἑ.

22. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 271.

λίων καὶ τὸ παλαιὸν μαγειρεῖον (Π ί ν. 325 β).

(γ) Συνετηρήθη ἡ κτιστὴ τοξωτὴ δίοδος, μήκ. 10 μ. περίπου, ἥτις ὁδηγεῖ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς θύρας τῆς μονῆς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλήν.

(δ) Ἐπανακατεσκευάσθη ἡ ἑτοιμόρροπος ΝΔ. γωνία τοῦ γηροκομείου.

Μονὴ Ὑπαπαντῆς

Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὸ βυζαντινὸν σταυρεπίστεγον καθολικὸν[23] καὶ τὸν συνεχόμενον μεταγενέστερον νάρθηκα.

1. Καθολικὸν

(α) Ἐγένετο ἀνάσυρσις τῆς κεραμώσεως, ἀφαίρεσις τῶν « μπάζων » ἐκ τῆς καλύψεως, καθαρισμός, ἐπιλογή, συμπλήρωσις καὶ ἐπανατοποθέτησις τῶν κεράμων διὰ συνδετικοῦ κονιάματος.

(β) Ἐτοποθετήθη κρυφοσενὰζ ἐξ ἐνισχυμένου σκυροδέματος εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων καὶ ἐν συνεχείᾳ κατεσκευάσθη εἰς τὰ ἐξωρράχια τῶν καμαρῶν μανδύας, ἐξ ἐνισχυμένης σιμεντοκονίας, ἀγκυρούμενος εἰς τὸ κρυφοσενάζ.

2. Ἐξωνάρθηξ

(α) Κατεσκευάσθησαν κρυφοδοκοὶ εἰς τὴν Δ. πλευράν, ἀγκυρούμεναι ἐπὶ τοῦ βράχου, ἐτοποθετήθη εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων τοῦ ἰσογείου κρυφοσενάζ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπανακατεσκευάσθησαν τὰ ἑτοιμόρροπα τμήματα τοῦ Δ., Β. καὶ Ν. τοίχου.

(β) Ἀντικατεστάθησαν τὸ σαθρὸν ξύλινον δάπεδον καὶ τὰ ἐφθαρμένα ζευκτὰ τῆς καλύψεως. Ἀποκατεστάθη ὁ κατὰ τὴν Β. πλευρὰν ξύλινος ἐξώστης καὶ ἐτοποθετήθησαν παλαιοῦ τύπου κέραμοι εἰς τὴν σκεπήν.

Μονὴ Ἁγίου Στεφάνου

Ἐγένετο συντήρησις τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς τὸ παλαιὸν καθολικὸν τῆς μονῆς[24] (Π ί ν. 325 α).

(α) Εἰς τὴν Β. καὶ τὴν Α. πλευρὰν ἀντικατεστάθησαν τὰ σαθρὰ « χατίλια » καὶ ἐπανακατεσκευάσθη ἡ ΒΑ. γωνία, ἥτις ἦτο ἑτοιμόρροπος.

(β) Ἀντικατεστάθη ἡ σαθρὰ ξυλίνη σκεπὴ — « τσιμπίδια », « μαχιές », « πετσώματα », στρωτῆρες κλπ. — καὶ ἐγένετο ἀνάσυρσις, καθαρισμός, ἐπιλογή, συμπλήρωσις καὶ ἐπανατοποθέτησις τῶν κεράμων διὰ συνδετικοῦ κονιάματος.

(γ) Καθηρέθη ἡ ἑτοιμόρροπος καὶ σαθρὰ ξυλίνη ἐπίπεδος ὀροφὴ καὶ κατεσκευάσθη νέα καθ' ὅλα ὁμοία πρὸς τὴν παλαιάν.

(δ) Ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰ παράθυρα ὑελοστάσια ἐκ σιδηροῦ προφίλ.

(ε) Ἐγένετο ἁρμολόγησις ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν ὄψεων.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΕΙΚΟΝΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Νῆες Σούρπης

Μονὴ Ἁγίας Τριάδος

Ἡ θέσις Νῆες Σούρπης εὑρίσκεται ὑπὸ τὸ ὄρος Χλωμὸν εἰς τὸν μυχὸν γραφικοῦ καὶ ἀσφαλοῦς ὁρμίσκου τῆς ΝΔ. παραλίας τοῦ Παγασητικοῦ, μεταξὺ τῶν ὁρμων τοῦ Ἁλμυροῦ καὶ τοῦ Πτελεοῦ.

Εἰς τὴν περιοχήν, ἥτις εἶναι γνωστὴ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν νηῶν τῆς Ἰλιάδος (Β, 964 κ.ἑ.)[25] καὶ ἐξ ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν[26], κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἤκμασαν αἱ πόλεις Ἁλμυρὸς[27] καὶ Πτελεόν[28], εἰς δὲ τὴν θέσιν Νῆες καὶ ἀκριβέστερον δεξιὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ τῆς Σούρπης πρὸς τὴν παραλίαν εὑρίσκονται τὰ ἐρείπεια βυζαντινῆς μονῆς[29].

Ἐκ τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος σήμερον διατηρεῖται μόνον τὸ καθολικὸν (Π ί ν. 326 α - β), κατὰ τὸ πλεῖστον μέχρι τῆς γενέσεως τῶν καμαρῶν τῆς ἀνωδομῆς, ἐνῷ τὰ ὑπόλοιπα κτίσματα — κελλία, τράπεζα, περίβολος κλπ. — εὑρίσκονται εἰς κατάστασιν ἀμόρφων κατακρημνισμάτων καὶ μετὰ δυσκολίας εἶναι δυνατὸν

23. G. Subotic, Poceci monaskog zivota i crkva manastira Sretenja u Meteorima (Les débuts de vie monastique aux Météores et l'église du Hypapantè), Zbornik za likovne umetnosti 2 (1966), σ. 127 κ.ἑ. (περίληψις εἰς τὴν γαλλικήν).

24. Γ. Σωτηρίου, ΕΕΒΣ 9 (1932), σ. 403 κ.ἑ.

25. Ἡ περιοχὴ ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς Ἀχαΐας Φθιώτιδος. Βλ. Fr. Stählin, Zur Landeskunde der Phthiotis, AM XXXI (1906), σ. 1 - 37. Τοῦ ἰδίου, Das Hellenische Thessalien, σ. 150. R. Hope Simpson - J. F. Lezenby, The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad, Oxford 1970, σ. 132.

26. Βλ. σχετικῶς ἐν RE XXIII 2, ἐν λ. *Πτελεόν*, 3, στ. 1181 κ.ἑ. RE VII 2, ἐν λ. *Ἅλος*, 1, στ. 2281 κ.ἑ. Πρβλ. Δ. Θεοχάρη, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 142.

27. Ν. Γιαννοπούλου, Οἱ δύο μεσαιωνικοὶ Ἁλμυροὶ καὶ ὁ νῦν, Ἐπ. Φιλ. Συλλ. « Παρνασσός » 8 (1904), σ. 82 - 92. Τοῦ ἰδίου, Ἡ μεσαιωνικὴ Φθιῶτις καὶ τὰ ἐν αὐτῇ μνημεῖα, ΔΙΕΕ 8 (1922), σ. 5 κ.ἑ. Τοῦ ἰδίου, Ἁλμυρὸς καὶ αἱ Θῆβαι Φθιώτιδες, Θεσσαλικὰ Χρονικὰ 4 (1933), σ. 180.

28. Περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τοῦ Πτελεοῦ καὶ τῶν μνημείων τῆς περιοχῆς βλ. Ν. Γιαννοπούλου, Ἡ μεσαιωνικὴ Φθιῶτις, ἔ.ἀ., σ. 18 κ.ἑ.

29. Ν. Γιαννοπούλου, Ἡ Μεσαιωνικὴ Φθιῶτις, ἔ.ἀ., σ. 37 κ.ἑ. Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς, τὸ ὁποῖον ὁ Ν. Γιαννόπουλος ἐχαρακτήριζε συνοπτικῶς « βυζαντινῶν χρόνων » βάσει τῶν σωζομένων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων, εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν ΙΒ' αἰ.

νὰ καθορισθῇ ἡ θέσις ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν. Ὁ περίβολος, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος, ὅπου εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ, φθάνει τὸ 1.10 μ., ἔχει σχῆμα τραπεζιοειδὲς καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου αὐτοῦ εἶναι ἀνιδρυμένον τὸ καθολικόν. Κατὰ μῆκος τῆς Β. καὶ Α. πλευρᾶς τοῦ περιβόλου εὑρίσκονται τὰ λείψανα τῶν κελλίων, ἐνῷ εἰς τὸ ΝΔ. τμῆμα τῆς μονῆς ἡ πυκνὴ βλάστησις καὶ ἡ κατασκευὴ ποιμνιοστασίων δὲν ἐπιτρέπουν ἄνευ καθαρισμοῦ τοῦ χώρου τὴν λῆψιν στοιχείων διὰ τὸ εἶδος τῶν κατασκευῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐκεῖ. Τὰ μόνα ἐρείπια, τὰ ὁποῖα εἶναι ὁρατὰ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς μονῆς, εἶναι τὰ ὑπολείμματα ἑνὸς πανταχόθεν ἐλευθέρου ὀρθογωνίου κτίσματος, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος καὶ ἡ γειτνίασις πρὸς τὸ καθολικὸν συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως, ὅτι ἦτο ἡ τράπεζα[30] τῆς μονῆς.

Τὸ καθολικὸν ἐν κατόψει ἔχει σχῆμα τετράγωνον, ἐξωτ. διαστ. 9.50 × 9.50 μ. περίπου, ἀπολῆγον πρὸς Α. εἰς τρεῖς ἡμιεξαγωνικὰς ἐξωτερικῶς ἀψῖδας. Τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν δικιονίων σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων ναῶν, στερεῖται νάρθηκος καὶ ὁλόκληρον τὸ κτήριον περιφερειακῶς φέρει ὑψηλὸν κρηπίδωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑψώνονται οἱ κάθετοι τοῖχοι.

Ὁ τροῦλλος, ὅστις ἔχει καταπέσει, ἐστηρίζετο διὰ τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων πρὸς Α. μὲν ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν τοίχων, οἵτινες χωρίζουν τὸ Ἱερὸν Βῆμα ἀπὸ τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ, πρὸς Δ. δὲ ἐπὶ δύο μονολίθων κιόνων, οἱ ὁποῖοι σήμερον εἶναι ἐν μέρει καταχωσμένοι ἐντὸς τῶν κατακρημνισμάτων τοῦ κυρίως ναοῦ.

Ἡ τοιχοποιία εἶναι ἀτελῶς πλινθοπερίκλειστος, περισσότερον ἐπιμελημένη εἰς τὴν Ν. καὶ Δ. πλευρὰν καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὴν Β. Ἡ μορφὴ τῆς τοιχοποιίας εἰς τὴν Α. πλευράν, ὅπου πιθανώτατα θὰ εἶχε καὶ τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον, δυστυχῶς παραμένει ἄγνωστος, διότι ὁλόκληρον τὸ ἐξωτερικὸν τμῆμα αὐτῆς ἔχει καταπέσει.

Ὁ γλυπτὸς διάκοσμος φαίνεται ὅτι ἦτο περιωρισμένος. Διατηρεῖται κατὰ χώραν μόνον τὸ γεῖσον εἰς τὴν Β. παραστάδα τοῦ Δ. τοίχου. Ἐπίσης ἐντὸς τῶν κατακρημνισμάτων, ἐκτὸς τῶν θραυσμάτων πωρίνων γείσων καὶ θυρωμάτων, εὑρίσκονται δύο παλαιοχριστιανικὰ κιονόκρανα, τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμοποιηθῇ ὁμοῦ μετὰ τῶν δύο κιόνων ὡς δυτικὰ στηρίγματα τοῦ τρούλλου.

30. Τὸ μῆκος τῆς σωζομένης μακρᾶς πλευρᾶς εἶναι 12 μ., τὸ πάχος τοῦ τοίχου 0.90 μ. καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ Β. τοίχου τοῦ κτίσματος ἀπὸ τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ καθολικοῦ 8.60 μ. περίπου.

Τέλος, δέον νὰ προστεθῇ, ὅτι κατὰ μῆκος τοῦ Ν. τοίχου ἐξωτερικῶς εὑρίσκονται τὰ ἐρείπια μεταγενεστέρας ἀνοικτῆς πιθανώτατα στοᾶς, ἡ ὁποία κατὰ τὸ Α. τμῆμα ἐσχημάτιζε παρεκκλήσιον, ὡς δεικνύουν τὰ εὑρισκόμενα κατὰ χώραν ὑπολείμματα τῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ καὶ τμῆμα κίονος, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἐχρησίμευεν ὡς στήριγμα τῆς ἁγίας Τραπέζης.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Αἱ καταγραφαὶ μνημείων εἰς τὸν νομὸν Λαρίσης τὸ ἔτος 1972 ἀφοροῦν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν περιοχὴν Ἁγιᾶς, ὅπου, λόγῳ τῶν συχνῶν μεταβάσεων τοῦ ὑπογραφομένου διὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως (βλ. ἀνωτέρω), κατέστη δυνατὴ ἡ ἐντόπισις νέων ἄγνωστων μνημείων[31].

Ἁγιά

Ἅγιος Γεώργιος

Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον Ἁγιᾶς[32] μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων τῆς Α. ὄψεως ἐφάνη ἡ τοιχοδομία καὶ ἐγένοντο ὁραταὶ αἱ διαδοχικαὶ φάσεις τοῦ μνημείου[33]. Συγκεκριμένως διεπιστώθη, ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχε μονόχωρον βυζαντινὸν ναΰδριον, τὸ ὁποῖον σήμερον καταλαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ διακονικοῦ, καὶ ὅτι ἀργότερον — κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰ.— ἀνιδρύθη ἡ τρίκλιτος βασιλική, ἥτις συμπεριέλαβεν εἰς τὴν κατασκευήν της τὸ μικρὸν ναΰδριον (Πίν. 326 γ).

Ἀετόλοφος[34]

Ναὸς Προδρόμου

Εἰς ἀπόστασιν 3 χλμ. περίπου ἀνατολικῶς τοῦ Ἀετολόφου εὑρίσκεται ὁ ναὸς τοῦ Προδρόμου, ὅστις ἔχει ἀνεγερθῇ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων παλαιοτέρου ναοῦ[35]. Τοῦτο πιστοποιεῖται ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων μεσαιωνικῶν τοίχων εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ καὶ ἑνὸς τμήματος μονολίθου κιόνος, μήκ. 2.62 καὶ διαμ. 0.33 μ.

31. Λόγῳ τῆς γνωστῆς μέχρι τοῦ 1974 καθυστερήσεως τῆς ἐκτυπώσεως τῶν Χρονικῶν, τὰ νέα ταῦτα μνημεῖα συμπεριελήφθησαν εἰς τὸν κατάλογον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς ἐπαρχίας Ἁγιᾶς (Ν. Νικονάνου, Ἔρευνες στὴν ἐπαρχία Ἁγιᾶς Λαρίσης, Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν 3 (1974), σ. 163 κ.ἑ.). Οὕτω αἱ ἀναφοραὶ τῶν μνημείων τούτων εἰς τὸν παρόντα τόμον τῶν Χρονικῶν εἶναι συντομώτατα.

32. Εὐτ. Κουρκουτίδου, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 310.

33. Ν. Νικονάνου, ἔ.ἀ., σ. 170 κ.ἑ., εἰκ. 5 καὶ 6.

34. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. 10.

35. Ν. Νικονάνου, Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν, ἔ.ἀ., σ. 166 κ.ἑ.

Ἀσκητήριον Ἀναλήψεως

Εὑρίσκεται ἔξωθι τοῦ χωρίου ἐπὶ τῆς ΝΔ. πλευρᾶς τοῦ λόφου Ἀετός. Πρόκειται περὶ μικροῦ σπηλαίου, βάθ. 2 μ. περίπου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄνοιγμα φράσσεται ὑπὸ τοιχίου φέροντος περὶ τὸ μέσον εἴσοδον. Κατὰ τὴν Α. πλευρὰν ὁ φυσικὸς βράχος ἔχει ἐπιχρισθῆ καὶ εἰς τὴν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, ἡ ὁποία ἔχει δημιουργηθῆ, διασώζονται δύο ἀλλεπάλληλα στρώματα τοιχογραφιῶν.

Σκήτη

Ἐπὶ ὑψηλοῦ καὶ ἀποτόμου λόφου ἄνωθι τοῦ χωρίου Σκήτη, εἰς θέσιν ἐπίκαιρον, ἥτις ἐδέσποζεν ὁλοκλήρου τῆς ΝΔ. πλευρᾶς τοῦ Κισσάβου καὶ τῆς Β. τοῦ Μαυροβουνίου καὶ ἤλεγχε τὴν ὁδὸν ἐξ Ἁγιοκάμπου πρὸς τὸν κάμπον τῆς Λαρίσης, ἐνετοπίσθησαν τὰ ἐρείπια βυζαντινοῦ φρουρίου[36]. Ταῦτα ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν τειχῶν, μήκ. 2 χλμ. περίπου, ἐξ ὑπολειμμάτων πύργων καὶ πλήθους ἀμόρφων ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα σήμερον εὑρίσκονται ἐν μέσῳ πυκνοτάτης βλαστήσεως καὶ εἶναι δύσκολος ἡ συστηματικὴ διερεύνησίς των (Πίν. 327 α).

Σωτηρίτσα

Ναΰδριον τοῦ Σωτῆρος[37]

Τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὰς ΝΑ. παρυφὰς τοῦ χωρίου. Εἶναι μικρὸν μονοθάλαμον ξυλόστεγον ναΰδριον, ἐσωτ. διαστ. 4.05 × 3 μ., ἀπολῆγον πρὸς Α. εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην καὶ φέρον πρὸς Δ. νάρθηκα, ἐσωτ. διαστ. 3.55 × 5.20 μ., ἀνοικτὸν κατὰ τὴν Ν. πλευράν (Πίν. 327 β).

Ἡ τοιχοποιία του εἶναι πρόχειρος ἐξ ἀργολιθοδομῆς, μεταξὺ δὲ τῶν λίθων παρεμβάλλονται ὀπτόπλινθοι καὶ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τὰ τελευταῖα — ἀμφικιονίσκοι παραθύρων, γεῖσα, τμήματα θυρωμάτων κλπ. — ἀνάγονται εἰς τὴν Μεσοβυζαντινὴν περίοδον καί, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἄφθονα ὑπολείμματα βυζαντινῶν τοίχων πέριξ τοῦ ναΰδρίου, συνηγοροῦν εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην προϋπῆρχε βυζαντινὴ μονή.

Ἁγιόκαμπος

Εἰς δύο θέσεις τῆς παραλίας τοῦ Ἁγιοκάμπου ἐπεσημάνθησαν ὑπολείμματα παλαιοχριστιανικῶν κτισμάτων[38]: (α) Εἰς τὴν περιοχὴν Ἁγίου Ἰωάννου καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν κοινοτικὴν ἔκτασιν παρὰ τὸ ἐξοχικὸν κέντρον «Ἀλκυών» τοῦ Ἰ. Βλάχου, εὑρίσκονται τὰ ἐρείπια μεγάλου ὀρθογωνίου κτίσματος, τμήματα μονολίθων κιόνων, θραύσματα μαρμαρίνης λεκάνης κ.ἄ. εὑρήματα, καὶ (β) εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ οἰκισμοῦ Βιλίκας ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ἰ. Καλαγιᾶ ὑπάρχουν, ἐκτὸς πλήθους ὀπτοπλίνθων, δύο κιονόκρανα, τρεῖς βάσεις κιόνων καὶ δύο μεγάλα τμήματα κιόνων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ (Πίν. 328 γ).

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Παλαιόπυργος

Ὀλίγα χιλιόμετρα πρὸς Α. τῆς πόλεως τῶν Τρικάλων εἰς τὰς ΒΔ. παρυφὰς τοῦ χωρίου Παλαιόπυργος — τέως Ζαβλάνια[39] — σώζονται τὰ ἐρείπια βυζαντινοῦ φρουρίου.

Τοῦτο εὑρίσκεται ἐπὶ βραχώδους λόφου, ἔχει σχῆμα σχεδὸν τετράγωνον[40] καὶ μεγ. ἐσωτ. διαστ. 19.30 × 22.20 μ. Τὰ τείχη του διατηροῦνται εἰς ὕψος ἀπὸ 2 ἕως 6 μ., τὸ πάχος των κυμαίνεται ἀπὸ 0.85 ἕως 1.70 μ. καὶ ἡ τοιχοδομία εἶναι ἐξ ἀργολιθοδομῆς.

Ἐκ τῶν σωζομένων τειχῶν τοῦ φρουρίου τὸ πλέον ἐνδιαφέρον τμῆμα εἶναι ὁ πυλών, ὅστις διατηρεῖται σχεδὸν ἀκέραιος. Οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς ἰσχυρᾶς καμάρας, πάχ. 1.60 μ., ἥτις ἐξέχει τῆς εὐθείας τῶν τειχῶν κατὰ 1.70 μ. καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος, διατηροῦσα κατὰ χώραν τὸ μονόλιθον ὑπέρθυρον. Ἐπίσης εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ἡ τοιχοδομία «φαιδρύνεται» δι' ὀπτοπλίνθων, αἱ ὁποῖαι σχηματίζουν τὸ τόξον τοῦ ὑπεράνω τῆς εἰσόδου κογχαρίου καὶ διακοσμοῦν δι' ὀδοντωτῶν ταινιῶν τὴν ὄψιν τῆς καμάρας (Πίν. 327 γ).

Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, κατὰ μὲν τὴν Α. πλευρὰν εὑρίσκεται τὸ ναΰδριον τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου, κατὰ δὲ τὴν Β. τὰ ἐρείπια πύργου, ἐξωτ. διαστ. 6.45 × 8.80 μ., ὅστις δὲν ἐξέχει τῆς εὐθείας τῶν τειχῶν καὶ φαίνεται ὅτι προϋπῆρχε τοῦ φρουρίου.

Τὸ ναΰδριον εἶναι μονοθάλαμον ξυλόστεγον κτίσμα, ἐσωτ. διαστ. 5.20 × 4.40 μ., τὸ ὁποῖον προσφάτως ἔχει ἀνακαινισθῆ ἐξ ὁλοκλήρου πλὴν τῆς Α. πλευρᾶς. Ἡ πλευρὰ αὕτη εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ τείχους, ἐπὶ τῆς ὁποίας

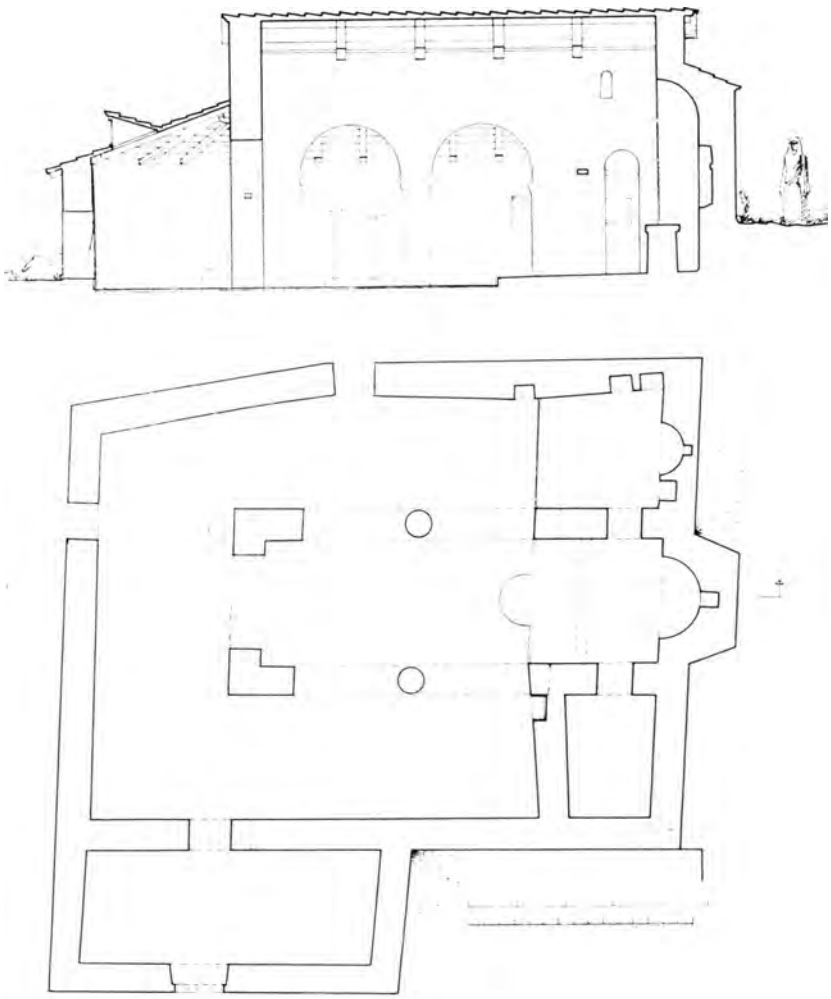
36. Αὐτόθι, σ. 174 κ.ἑ., εἰκ. 7.
37. Αὐτόθι, σ. 176 κ.ἑ., εἰκ. 8.
38. Αὐτόθι, σ. 177, εἰκ. 9 καὶ 10.

39. Τὸ φρούριον ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἐκ τῶν πηγῶν γνωστὴν μονὴν Ζαβλαντίων. Βλ. Ν. Βέη, Σερβικὰ καὶ βυζαντινὰ γράμματα Μετεώρων, Βυζαντὶς 2 (1911), σ. 55 κ.ἑ.

40. Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν σχηματίζεται μία «φαλτσογωνιά» καὶ ἐν κατόψει τὸ φρούριον λαμβάνει σχῆμα πενταπλεύρου.

εἶναι προσκεκολλημένον τὸ ναΰδριον καὶ εἰς τὸ πάχος τῆς ὁποίας ἀνοίγονται αἱ κόγχαι τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῆς προθέσεως. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο διατηροῦνται τοιχογραφίαι ἀναγόμεναι εἰς τὸν ΙΣΤ΄ αἰ. καὶ διατασσόμεναι μὲ τὸ σύνηθες κατὰ ζώνας σύστημα.

(Σχέδ. 1)[42], τὸ ὁποῖον περιβάλλεται κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς — Β., Δ. καὶ Ν. — ὑπὸ συνεχοῦς στοᾶς εἰς σχῆμα Π καὶ φέρει κατὰ τὸ Δ. ἥμισυ τῆς Ν. πλευρᾶς, ἐξωτερικῶς τῆς στοᾶς, ἐξωνάρθηκα. Τὸ κεντρικὸν σῶμα — κυρίως ναὸς καὶ Ἱερὸν — χωρίζεται ἀπὸ τὴν περιμετρικὴν στοὰν διὰ δύο

Σχέδ. 1. Καστράκι. Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Κάτοψις καὶ τομή

Καστράκι

Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

Εὑρίσκεται εἰς τὰς Α. παρυφὰς τοῦ χωρίου πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου[41].

Ὁ ναὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν κεντρικὸν σῶμα παραστάδων τοῦ Α. τοίχου, τῶν τοιχοπεσσῶν τοῦ Ἱεροῦ, δύο κιόνων (ἑνὸς εἰς ἑκάστην πλευράν), τῶν παραστάδων τοῦ Δ. τοίχου καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος φέρει τοξωτὸν ἄνοιγμα.

Ἐν κατόψει ὁλόκληρος ὁ ναὸς πλὴν τοῦ ἐξωνάρθηκος ἔχει σχῆμα ἐλαφρῶς τραπεζοειδές,

41. Περὶ τῶν ναῶν τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου εἰς Καστράκι βλ. Ν. Γιαννοπούλου, Τὰ Μετέωρα, Βόλος 1926, σ. 28.

42. Τὸ σχέδιον τῆς κατόψεως καὶ τῆς τομῆς ὀφείλεται εἰς τὸν Καθηγητὴν κ. Χαρ. Μπούραν, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εὐχαριστῶ θερμῶς.

μήκ. 11.70 μ. καὶ πλ. κατὰ μὲν τὴν Α. πλευρὰν 8.90 κατὰ δὲ τὴν Δ. 7.95 μ.[43].

Ἡ κάλυψις σήμερον εἶναι ἀμφικλινὴς ἀπὸ τὸν Α. τοῖχον ἕως τὸν Δ. τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ μονοκλινὴς κατὰ τὸ Δ. τμῆμα τῆς στοᾶς· ἡ μορφὴ ὅμως αὕτη τῆς καλύψεως εἶναι νεωτάτη καὶ προέκυψεν ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπισκευῶν καὶ ἀνακαινίσεων[44].

Ἐσωτερικῶς ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν ἐπιζωγραφημένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Ἡ τοιχογράφησις ἀκολουθεῖ τὸ σύστημα κατὰ ζώνας καὶ ἐκτὸς τῆς συνήθους διακοσμήσεως — κοσμήματα, ἅγιοι καὶ προφῆται ὁλόσωμοι, ἅγιοι ἐντὸς στηθαρίων, Δωδεκάορτον — εἰς τὴν στοὰν εἰκονίζονται σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Προδρόμου, μαρτύρια ἁγίων καὶ ἡ παράστασις τῆς Φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ.

Εἰς τὸ νεώτερον τέμπλον εἶναι προσηλωμένα τμήματα παλαιοτέρου ξυλογλύπτου τέμπλου φέροντος ἐντὸς ἑλικωτῶν βλαστῶν εἰκονίδια προφητῶν ἀρίστης τέχνης (Πίν. 328 α).

Ἐπίσης ὄπισθεν τοῦ σημερινοῦ τέμπλου διατηρεῖται κατὰ χώραν τὸ ξύλινον ἐπιστύλιον τοῦ ἀρχικοῦ τέμπλου, τὸ ὁποῖον μάλιστα διασώζει τὰς ὑποδοχὰς τῶν ξυλίνων κιονίσκων καὶ ἴχνη γραπτῆς διακοσμήσεως ἐξ ἑλικωτῶν κοσμημάτων[45].

Τέλος, δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐπὶ τοῦ Δ. τοίχου τῆς στοᾶς, ὅτε κατέπεσε τὸ κάτω τμῆμα ἑτοιμορρόπου ἐπιχρίσματος, ἀπεκαλύφθη μικρὸν τεμάχιον τοιχογραφίας μὲ κανονικὰ πέρατα ἐπὶ τῆς τοιχοδομίας, τὸ ὁποῖον παριστάνει ἄγγελον ἐν προτομῇ. Ἡ μικρὰ αὕτη τοιχογραφία ἐγένετο πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐπιχρίσματος ὁλοκλήρου τοῦ τοίχου, διότι ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ καταπεσόντος κονιάματος εἶναι ἀποτυπωμένη ἐναργέστατα ἡ μορφὴ τοῦ ἀγγέλου καὶ προφανῶς ἡ εἰκὼν αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τῶν ζωγράφων, ὡς δεῖγμα τῆς ἐργασίας των ὀλίγον πρὸ τῆς κατασκευῆς τῶν ἐπιχρισμάτων τῶν τοίχων καὶ τῆς τοιχογραφήσεως (Πίν. 328 β).

Ἀσπροεκκλησιὰ

Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

Εὑρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν δυτικῶς τοῦ χωρίου. Εἶναι μονόχωρον καμαροσκεπὲς κτίσμα, ἐσωτ. διαστ. 5.80 × 4.10 μ., ἀπολῆγον πρὸς Α. εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην (Πίν. 329 α) καὶ φέρον πρὸς Δ. νάρθηκα, ἐσωτ. διαστ. 5.40 × 3.80 μ.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ΄ αἰ., ἐπιζωγραφημένων κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰ., ἀλλὰ κάτωθι τούτων διακρίνονται δύο παλαιότερα στρώματα ἀναγόμενα τὸ ἓν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ΄ αἰ. καὶ τὸ ἕτερον εἰς τὸν ΙΒ΄ αἰ.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου

Εὑρίσκεται ΝΔ. τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Εἶναι μικρὸς μονόχωρος ναός, δεχθεὶς πολλὰς ἐπεμβάσεις κυρίως κατὰ τὴν κάλυψιν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διατηρεῖ σπαράγματα ἐξιτήλων τοιχογραφιῶν, ἀναγομένων εἰς τὴν ὑστάτην Βυζαντινὴν περίοδον καὶ τὴν μέσην Μεταβυζαντινήν.

Κλοκωτὸς

Ναὸς Πέτρου καὶ Παύλου

Εὑρίσκεται εἰς τὰς ΒΑ. παρυφὰς τοῦ χωρίου κάτωθι λόφου, ὅστις δεσπόζει τῆς περιοχῆς καὶ διατηρεῖ περὶ τὴν κορυφήν του ὑπολείμματα μεσαιωνικῆς ὀχυρώσεως[46]. Ὁ κυρίως ναὸς εἶναι μονόχωρον ξυλόστεγον κτίσμα, ἀναγόμενον βάσει μορφολογικῶν καὶ κατασκευαστικῶν στοιχείων εἰς τὴν Παλαιολόγειον ἐποχήν. Κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν περιβάλλεται ὑπὸ μεταγενεστέρας εὐρυχώρου καὶ ὑψηλῆς στοᾶς, ἥτις καλύπτει ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ὕψος τοῦ μνημείου (Πίν. 329 β).

Ἐν κατόψει ὁ κυρίως ναὸς ἔχει σχῆμα ἐλαφρῶς ἀκανονίστου ὀρθογωνίου, ἐσωτ. διαστ. 6.35 × 4 μ. περίπου, καὶ ἀπολήγει πρὸς Α. εἰς κόγχην ἔχουσαν ἐξωτερικῶς ὀρθογώνιον διατομήν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν

43. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς Α. ἀπὸ τὴν Δ. πλευρὰν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Β. τοῖχος κάμπτεται κατὰ τὸ Δ. τμῆμα ἀκολουθῶν τὴν διαμόρφωσιν τοῦ βράχου.

44. Λόγῳ τῶν ἐπισκευῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθοῦν ἄνευ συστηματικῆς ἐρεύνης αἱ οἰκοδομικαὶ φάσεις τοῦ μνημείου. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ τοιχογράφησις ἔχει ὑποστῆ ἐπιζωγραφήσεις. Οὕτω αἱ παλαιότεραι ὁραταὶ σήμερον τοιχογραφίαι εἶναι μόνον τέσσαρες μορφαὶ ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται εἰς τὴν πρώιμον Μεταβυζαντινὴν περίοδον.

45. Παρόμοιον ξύλινον ἐπιστύλιον τέμπλου, ἀλλὰ μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν, διασώζεται ὄπισθεν τοῦ νεωτέρου ξυλίνου τέμπλου εἰς τὸ ΝΑ. παρεκκλήσιον τοῦ παλαιοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ξενοφῶντος Ἁγίου Ὄρους. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις τὸ ἐπιστύλιον εἶναι μία ἁπλῆ ξυλίνη δοκός.

46. Εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου ἀνευρίσκονται ἐπιφανειακῶς ὀστρακα κλασσικά, παλαιοχριστιανικά, βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινά, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν τὴν συνέχειαν τῆς ζωῆς ἀπὸ τῶν Κλασσικῶν χρόνων καὶ ἑξῆς. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην πιθανώτατα εὑρίσκετο ἡ ἀρχαία Θεσσαλικὴ πόλις Φορκαδών. Βλ. Ν. Παπαχατζῆ, Ἡ σημερινὴ θέση τῆς τοπογραφικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας, Θεσσαλικὰ 2 (1959), σ. 12.

φέρει ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου δύο τυφλὰς ἀψῖδας, ἐνῷ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν οἱ τοῖχοι εἶναι συνεχεῖς καὶ διακόπτονται μόνον ἀπὸ τὴν Ν. καὶ Δ. εἴσοδον.

Ἡ τοιχοδομία εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ μεγάλων ἀρχαίων πωρολίθων εἰς β΄ χρῆσιν, οἱ ὁποῖοι περιβάλλονται ὑπὸ μιᾶς ἢ περισσοτέρων σειρῶν πλίνθων κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα εἰς ἐλευθέραν ἀπόδοσιν.

Ἐξωτερικῶς εἰς τὰ ὑπεράνω τῶν δύο εἰσόδων τύμπανα σώζονται τοιχογραφημέναι αἱ εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Δημητρίου — δυτικῶς — καὶ τῶν Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου — νοτίως —, ἐνῷ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐπιφάνειαι εἶναι κατάγραφοι διὰ τοιχογραφιῶν μετρίας τέχνης, ἐπακριβῶς χρονολογουμένων ὑπὸ ἐπιγραφῆς τὸ 1735.

Τέλος, εἰς τὸ ἁπλοῦν ξύλινον τέμπλον εἶναι προσηλωμένα πολλὰ τμήματα ξυλογλύπτου τέμπλου τῶν μέσων τοῦ ΙΗ΄ αἰ.

Κρήνη

Ναὸς Ἁγίων Θεοδώρων

Ὁ ναός, ὁ ὁποῖος ἦτο μονόκλιτος, ἀνεκαινίσθη ἐξ ὁλοκλήρου τὸ 1958 μετατραπεὶς εἰς σύγχρονον τρίκλιτον βασιλικὴν καὶ οὕτω σήμερον, ἐκτὸς ὀλίγων βυζαντινῶν στρωτήρων κεράμων εἰς τὸν αὐλόγυρον, οὐδὲν τμῆμα τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ εἶναι ὁρατόν.

Κατεγράφησαν: (α) τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται ὑπὸ ἐπιγραφῆς τὸ 1731, (β) αἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, ἤτοι εἰκοσιεπτὰ εἰκονίδια μὲ ἑορτὰς καὶ τὰ «Ἀποστολικά», καὶ (γ) αἱ εἰκόνες τῶν Ἁγίων Ἀθανασίου, Γεωργίου, Δημητρίου, Ἀναργύρων καὶ τῆς Θεοτόκου.

Ναὸς Ἁγίου Νικολάου

Εὑρίσκεται ἔξωθι τοῦ χωρίου ἐπὶ λόφου, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀχλαδοχώριον (Πίν. 329 γ - δ). Εἶναι μονόχωρον ξυλόστεγον κτίσμα, φέρον πρὸς Δ. εὐρύχωρον νάρθηκα, ἐσωτ. διαστ. 7.45 × 4.95 μ. καὶ πρὸς Ν. στοάν, ἥτις σήμερον εὑρίσκεται ἐν ἐρειπίοις.

Ἐν κατόψει ὁ κυρίως ναὸς ἔχει σχῆμα ἐλαφρῶς ἀκανονίστου ὀρθογωνίου, ἐσωτ. διαστ. 10.55 × 3.90 μ., καὶ ἀπολήγει πρὸς Α. εἰς ἡμιεξαγωνικὴν κόγχην. Ἀρχικῶς ὁ ναὸς εἶχε μικρότερον μῆκος, ἀλλὰ ἀργότερον ἐπεξετάθη πρὸς Δ. καὶ ἔλαβε τὰς σημερινὰς διαστάσεις.

Ἡ τοιχοδομία εἶναι πλινθοπερίκλειστος εἰς ἐλευθέραν ἀπόδοσιν καὶ τὰ τρία παράθυρα τῆς Ν. πλευρᾶς φέρουν τοξωτὰ πλαίσια περιβαλλόμενα ὑπὸ ὀδοντωτῶν ταινιῶν.

Εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τὸ ἀρχικὸν κτίσμα φέρει τοιχογραφίας τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ΄ αἰ., ἐνῷ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν νεωτέρα τοιχογράφησις τοῦ ναοῦ, γενομένη κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰ., ἔχει καλύψει τὰς βυζαντινὰς τοιχογραφίας (Πίν. 330 α).

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διατηρεῖ ξυλόγλυπτον τέμπλον τοῦ ΙΗ΄ αἰ., σύγχρονον πρὸς τὴν νεωτέραν τοιχογράφησιν τοῦ ναοῦ.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Λάρισα

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἐκσκαφῆς θεμελίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν κτηρίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μανωλάκη 4, ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια δεξαμενῆς, ἀναγομένης εἰς τὴν πρώιμον Παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν ἢ τὴν ὄψιμον Ρωμαιοκρατίαν (Πίν. 330 β).

Πρόκειται περὶ ὀρθογωνίου αἰθούσης, ἐσωτ. διαστ. 16.40 × 7.50 μ., ἥτις περὶ τὸ μέσον τῆς Β. πλευρᾶς φέρει μικρὸν τοξωτὸν ἄνοιγμα, τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ εἰς ἑτέραν αἴθουσαν καὶ οὕτω ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ δεξαμενὴ ἀποτελεῖται ἐκ δύο τοὐλάχιστον συνεχομένων χώρων.

Ἡ τοιχοδομία εἰς τοὺς κατακορύφους τοίχους, πάχ. 1.50 μ., εἶναι ἐξ ἀργολιθοδομῆς καὶ φέρει εἰς τὸ ὕψος τῆς γενέσεως τοῦ τόξου τῆς πυλίδος ζώνην ἐκ πέντε σειρῶν πλίνθων, ἐνῷ εἰς τὴν μὴ σωζομένην σήμερον κάλυψιν, ἥτις ἦτο καμαρωτή, ὡς δεικνύουν τὰ ὑπολείμματα τῆς γενέσεως τῆς καμάρας εἰς τὸν Β. τοῖχον, ἦτο πλινθόκτιστος. Τὸ σωζόμενον ὕψος τῶν κατακορύφων τοίχων εἶναι 3.60 μ. εἰς τὴν Β. πλευράν, 1.60 - 3.30 εἰς τὴν Ν. καὶ 2.50 - 3.30 μ. εἰς τὴν Δ., ἐνῷ εἰς τὴν Α. πλευρὰν καὶ εἰς μικρὸν τμῆμα τῆς Ν. οἱ τοῖχοι εἶναι κατεστραμμένοι.

Εἰς τὸ δάπεδον καὶ τὰς ἐσωτερικὰς ὄψεις τῶν τοίχων εὑρέθη ἰσχυρὸν ὑδραυλικὸν κονίαμα, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτεν ὅλας τὰς ἐπιφανείας.

Ἐκ τῶν ἐλαχίστων εὑρημάτων τὰ πλέον σημαντικὰ ἦσαν ἐνεπίγραφος πλάξ, ἥτις κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης, καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Δ΄ μ.Χ. αἰ., τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν σχεδὸν ἐπὶ τοῦ δαπέδου, κάτωθι τῶν κατακρημνισμάτων, καὶ ἀποτελοῦν terminus ante quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς δεξαμενῆς.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Καρπενήσιον

Μητροπολιτικὸς ναὸς Ἁγίας Τριάδος[1]

Κατόπιν ἀδείας τῆς ἁρμοδίας Νομαρχιακῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἐτοποθετήθη περίπτερον εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ νάρθηκος τοῦ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀναπαλαιωθέντος μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Κατόπιν ἐντόνων ἐνεργειῶν τοῦ ὑπογραφομένου, ὁ ὁποῖος μετέβη ἀμέσως εἰς Καρπενήσιον, ἀφῃρέθη τὸ περίπτερον καὶ τοιουτοτρόπως τὸ μόνον μνημεῖον τῆς πόλεως ἐπανεῦρε τὴν γραφικήν του ἐμφάνισιν.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸν Συμβούλιον πρὸ ὀλίγου χρόνου προέβη εἰς τὴν κατασκευὴν νέου δαπέδου τοῦ ναοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ νεωτερικὸν ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὸ δάπεδον, εἶναι ξένον πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἡλικίαν τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστὸν ἐκτίσθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ΄ αἰ. ὑπὸ Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ, ἐδόθησαν ὁδηγίαι εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν ἀντικατάστασίν του δι' ἑτέρου ὑλικοῦ ἐναρμονιζομένου πρὸς τὴν ἐποχὴν ἀνεγέρσεως τοῦ μνημείου.

Μονὴ Τατάρνας[2]

Ἡ μονὴ τῆς Τατάρνας, ἡ δευτέρα μονὴ τῆς Εὐρυτανίας (ἡ ἑτέρα εἶναι ὁ Προυσός), κατεστράφη, ὅπως καὶ τὸ πλησίον χωρίον Τριπόταμον, ἐκ κατολισθήσεων τὴν 22αν καὶ 23ην Φεβρουαρίου 1963 (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 301).

Μὲ τὴν συνδρομὴν τῶν Εὐρυτάνων καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ δραστηρίου ἡγουμένου πατρὸς Δοσιθέου ἀνεγείρεται νέα μονὴ πλησίον τῆς παλαιᾶς, εἰς τὴν ὁποίαν μετεφέρθησαν καὶ τὰ κειμήλια, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐφυλάσσοντο εἰς οἰκίαν τοῦ Τριποτάμου.

Τὰ κειμήλια εἶναι ἐν μέρει γνωστὰ ἐκ παλαιοτέρων καταγραφῶν τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἐκ δημοσιεύσεων ὀλίγων ἐξ αὐτῶν (βλ. ὑποσημ. 2 καὶ D. Quinn, Ἁρμονία τ. 3 (1902), σ. 75, Π. Πουλίτσα, ΕΕΒΣ τ. Β΄ (1926), Μ. Θεοχάρη, Θεολογία τ. ΚΖ΄, τεῦχ. Α΄).

Τώρα ἔγινε νέος ἔλεγχος καὶ συγχρόνως λεπτομερὴς περιγραφὴ καὶ φωτογράφησις τῶν κειμηλίων τῆς Τατάρνας. Ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα δημοσιεύσεως τῶν κειμηλίων τούτων παρεχωρήθη εἰς τὴν βυζαντινολόγον κ. Μ. Θεοχάρη, ἡ ὁποία ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἔχει ἀσχοληθῆ μὲ τὴν μελέτην των, ἐνταῦθα παρέχονται μόνον φωτογραφίαι ὀλίγων ἐξ αὐτῶν, ἀντιπροσωπεύουσαι ὅλα τὰ εἴδη τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, ὅπως: εἰκόνες (Πίν. 331 α - β, 332 α) (μεταξὺ τούτων ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἔχουν ἡ γνωστὴ παλαιολόγειος ψηφιδωτὴ « ὁ Βασιλεὺς τῆς Δόξης », ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ ἡ Παναγία Ὁδηγήτρια μὲ συρματεΐνην ἀργυρᾶν ἐπένδυσιν)· καλύμματα Εὐαγγελίων εἰς ποικίλην τεχνικὴν καὶ διάκοσμον (Πίν. 332 β, 333 α - γ)· σταυροί, ξυλόγλυπτοι, ἐλεύθεροι ἢ ἐντὸς περιβλημάτων ἁπλῶν, χυτῶν, συρματεΐνων κλπ. (Πίν. 334 α - δ, 335 α - γ)· ἅγια ποτήρια μὲ ἐπιγραφὰς καὶ ποικίλον διάκοσμον (Πίν. 335 δ, 336 α - γ)· περίαπτα - ἐγκόλπια ξυλόγλυπτα μὲ διάφορα περιβλήματα (Πίν. 337 α - β)· ἀργυρᾶ ἀρτοφόρια μὲ παραστάσεις καὶ ἐπιγραφάς (Πίν. 336 δ, 337 γ - δ)· ἄμφια κεντητά (Πίν. 338 α)· χειρόγραφα (Πίν. 338 β)· Εἰς τὴν εἰκονιζομένην λεπτομέρειαν ἐκ χειρογράφου, τὸ κείμενον τοῦ ὁποίου εἶναι τροπάρια, τὰ ὁποῖα ψάλλονται εἰς τοὺς μακαρισμοὺς τοῦ Σαββάτου τῆς Πεντηκοστῆς, ὑπάρχει εἰς τὸ κάτω μέρος ἐνδιαφέρουσα ἐνθύμησις, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς πρώτης μονῆς τῆς Τατάρνας καὶ ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς: † *ἐτελειώθη ὁ πάνσεπτος καὶ περίφημος ναῶς τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀυπαρθένου Μαρίας τοῦ ὄντος πλησίον τοῦ λευκοποτάμου τῆς κυνῶς καλουμένης Τατάρνης ἐτελειόθη κατὰ τὰ ,ζπη καὶ ἠστορήθη κατὰ τὸ ,ζρη: καὶ γράφω διὰ ἐνθύμησιν. . . . . .* (ὑπογραφή) (Πίν. 338 β).

Ἡ ἐνθύμησις αὕτη μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ναὸς τῆς μονῆς Τατάρνας ἐκτίσθη τὸ 1580 καὶ ἐζωγραφήθη τὸ 1600.

Δυτικὴ Φραγκίστα

Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[3]

Στερεωτικαὶ ἐργασίαι εἶχον γίνει εἰς τὸν κοιμητηριακὸν ναὸν τῆς Παναγίας ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τὸ ἔτος 1969 (βλ. ΑΔ 24 (1969) : Χρονικά, σ. 240). Ἐξητάσθη ἡ κατάστασις τοῦ μνημείου καὶ κατηρτίσθη πρόγραμμα συμπληρωματικῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως.

1. Βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 199. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 301. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 338. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 298. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 314.

2. Βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 199. ΑΔ 17 (1961 /62): Χρονικά, σ. 185. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 301.

3. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 185. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 283. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 240.

Ἀνατολικὴ Φραγκίστα

Ναὸς Σωτῆρος[4]

Καὶ εἰς τὸ σημαντικὸν τοῦτο μνημεῖον, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν του χρονολογεῖται τὸ 1725, εἶχον γίνει ὑπὸ τῆς Ἐφορείας αἱ ἀναγκαῖαι ἐργασίαι διὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἐξασφάλισίν του ἀπὸ τῶν ὑδάτων (Πίν. 339 β).

Τὸ ἔτος 1972 ἔγινε λεπτομερὴς ἐξέτασις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ καὶ κατηρτίσθη πρόγραμμα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ σπουδαιοτάτου ξυλογλύπτου τέμπλου καὶ τοῦ ξυλογλύπτου χοροῦ - πολυελαίου (Πίν. 339 α, 340 α), ὡς καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος ζωγραφικοῦ του διακόσμου, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται τὸ 1735. Συγχρόνως ἔγινε λεπτομερὴς φωτογράφησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (Πίν. 340 β, 341 α - β, 342 α).

Βραγγιανὰ

1. Ἁγία Παρασκευή. Ἔγινεν ἐπισκευὴ τῆς κεραμώσεως τῆς στέγης, ἁρμολογήματα τῆς τοιχοποιίας καὶ προστασία τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

2. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Ἔγινεν ἀνάσυρσις κεράμων καὶ ἀντικατάστασις ἐν μέρει τῆς ἐφθαρμένης ξυλίνης κατασκευῆς τῆς στέγης.

3. Ἅγιος Δημήτριος. Ἀνακατεσκευάσθη ὁ, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, κατεδαφισθεὶς νάρθηξ τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀνακατασκευὴ ἐκρίθη ἀναγκαία καὶ διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κτηρίου ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου του.

4. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 185. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 283. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 298.

Παυλόπουλον

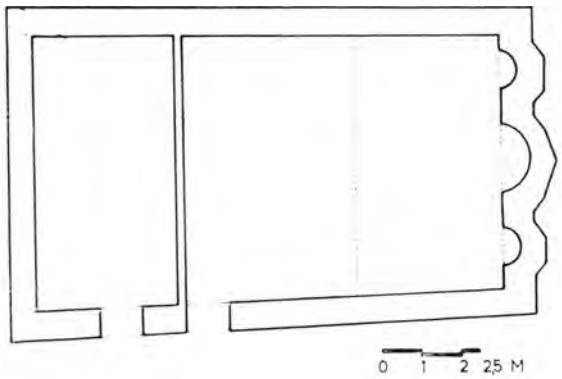
Ἅγιος Δημήτριος

Τὸ 1968 ἔγιναν ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὡς καὶ περιγραφὴ τούτου καὶ καταγραφὴ τῶν εἰκόνων του (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 280 καὶ 282). Ἐφέτος ἔγινεν ἐξέτασις τῆς καταστάσεως τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, χρονολογουμένου τὸ 1659 καὶ 1666 καὶ κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεώς του.

Παπαδιὰ

Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

Ὁ ναὸς εἶναι μονόχωρος, διαστ. 13.35 × 6.95 μ., καλυπτόμενος διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν

Σχέδ. 1. Παπαδιά. Κάτοψις ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

(Πίν. 342 β). Ὁ νάρθηξ χωρίζεται ἀπὸ τοῦ κυρίως ναοῦ μὲ λεπτὸν τοῖχον ἀπὸ ξύλινον σκελετὸν καὶ ἐπίχρισμα (Σχέδ. 1). Εἰς τὴν Α. πλευρὰν σχηματίζονται τρεῖς κόγχαι, ἡ ἀνωδομία τῶν ὁποίων ἐνοῦται διὰ τόξων (Πίν. 343 α).

Ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος εἰς πέντε ζώνας. Εἰς τὴν ὁριζοντίαν ξυλίνην ὀροφὴν ἐντὸς διαχώρου εἰκονίζεται ὁ Παντοκράτωρ. Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον εἶναι σχεδὸν ὅλον κατεστραμμένον.

Κατεγράφησαν: (1) Εἰκὼν τοῦ ἐνθρόνου Χριστοῦ μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *Ἀθανασίου Κοσταρᾶ 1757*, καὶ (2) Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου μὲ ἐπιγραφήν: *Δέησις Παναγιώτου Ζόρα 1757*.

Ὁ ναὸς εἶχεν ὑποστῆ σημαντικὰς ζημίας. Κατέρρευσεν ὁ Δ. τοῖχος καὶ συμπαρέσυρε τμήματα τῶν πλαγίων τοίχων, ὁ Β. παρουσίαζεν ἰσχυρὰν ἀπόκλισιν μὲ πλατείας ρωγμὰς καθ' ὅλον

του τὸ ὕψος καὶ ἡ λοιπὴ τοιχοποιία εἰς πολλὰ σημεῖα εἶχε καταστῆ ἐπικίνδυνος.

Μὲ τὴν βοήθειαι τοῦ τεχνικοῦ τῆς Νομαρχίας Εὐρυτανίας κ. Χαραλ. Τσουκαλᾶ, ὁ ὁποῖος ἐπέβλεψε καὶ τὰς ἐργασίας εἰς τὰς τρεῖς ἐκκλησίας τῶν Βραγγιανῶν (βλ. ἀνωτέρω), ἔγιναν τὰ ἑξῆς διὰ τὴν διάσωσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Παπαδιᾶς: (1) Καθαίρεσις τῶν ἑτοιμορρόπων τμημάτων τῆς τοιχοποιίας τῶν πλαγίων τοίχων καὶ ἀνακατασκευὴ τούτων· ἐξασφάλισις τῶν τμημάτων τούτων διὰ « σενάζ » ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, ἀοράτου ἐξωτερικῶς. (2) Ἀνακατασκευὴ τῆς τοιχοποιίας τοῦ νάρθηκος καὶ ἐξασφάλισις αὐτῆς διὰ τῆς συνδέσεώς της μὲ τοὺς μακροὺς τοίχους μὲ « σενάζ », ὡς ἀνωτέρω. (3) Ἁρμολόγησις τοιχοποιίας. (4) Ἀνάσυρσις τῆς στέγης, ἀντικατάστασις ἐφθαρμένων τμημάτων τῆς ξυλοκατασκευῆς καὶ συμπλήρωσις τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς ἐπικαλύψεως. (5) Διασφάλισις τοῦ κτηρίου ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, διὰ τῆς διανοίξεως αὐλάκων καὶ τακτοποιήσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ πέριξ ἐδάφους.

Δομιανοί

Εἰς τὸ χωρίον σώζονται πολλὰ σπίτια, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν τεχνικὴν τῆς κατασκευῆς των καὶ τὴν ἐμφάνισίν των.

Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

Ὁ ναὸς καὶ τὰ πέριξ αὐτοῦ κτήρια ἀποτελοῦν ἀξιόλογον μοναστηριακὸν συγκρότημα (Πίν. 343 β, 344 α). Δυστυχῶς, ὁ ἐξωραϊστικὸς ζῆλος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου κατέστρεψε τὴν ἀρχικὴν καὶ τόσον γραφικὴν ἐμφάνισιν τοῦ συγκροτήματος.

Ὁ ναὸς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν χωρίζεται μὲ δύο τοξοστοιχίας, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ἓξ ξυλίνους στύλους, εἰς τρία κλίτη. Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος ἁπλοῦται εἰς ὅλας τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων καὶ κατανέμεται εἰς ἓξ ζώνας. Ὑπὲρ τὴν εἴσοδον ἀνεγνώσθη ἡ ἐπιγραφή:

Ἀνακαινίσθη καὶ ἀνεστορίθη ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης τῆς Κοιμήσεως ἐξ ἰδίων εἰσοδημάτων τῆς αὐτῆς ἁγίας ἐκκλησίας, ἀρχιερατεύοντος τοῦ Θεοφιλεστάτου τοῦ Ἁγίου Λιτζᾶ Κυρίου κυρίου Διονυσίου. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ΑΨΠΖ διὰ χειρῶν Γεωργίου Γεωργίου καὶ Γεωργίου Ἀναγνώστου. Δεκεμβρίου ιγ'.

Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς

Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς εὑρίσκεται εἰς τὸν Συνοικισμὸν Δομιανῶν, εἰς εἰδυλλιακὸν τοπίον, μακρὰν κατῳκημένης περιοχῆς (βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 281).

Τὸ 1972 ἔγινε μέτρησις τοῦ κτηρίου καὶ σχεδίασις τῆς κατόψεώς του (Σχέδ. 2). Ὁ ναός, ἂν καὶ εἰς τὴν σημερινήν του μορφήν, εἶναι μετασκευή, ἡ ὁποία συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν ἔγινε τὸν περασμένον αἰῶνα, παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τόσον διὰ τὴν κάτοψίν του (Σχέδ. 2) ὅσον καὶ διὰ τοὺς δύο ἐπαλλήλους κυκλικοὺς τρούλλους του (Πίν. 344 β). Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἔτος 1850 Μαΐου 20
Ἀνακαινίσθη καὶ ἐχτίσθη οὗτος ὁ πάνσεπτος ναὸς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς διὰ ἠδίων ἐξόδων τῆς ὑπεραγίας Δομιανοῦ καὶ συνδρομῆς τῶν βοϋθοῦν κατῆκον Δομιανον καλλίστων βοηθούντων Χριστιανον. Ἡ ἀρχῆθεν τοῦ Λ.Ρ.Χ.Κ.Λ. 3-Διὰ χειρός. . . . . .

Τὸ τέμπλον εἶναι ξυλόγλυπτον, ἐπιχρυσωμένον καὶ χρωματισμένον. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *Ἔργον Ἰ. Μοναχοῦ 1817.*

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς εἰκόνες[5]:

(1) Ἅγιος Δημήτριος, ἔφιππος, φονεύων τὸν Σκυλογιάννην, διαστ. 0.59 × 0.382 μ., ἐλαφρῶς σκαφωτή, μὲ αὐτόξυλον πλαίσιον, καλῆς λαϊκῆς τέχνης, τῶν μέσων τοῦ ΙΗ' αἰ. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Θεο. . . Περδίκη.*

(2) Ἅγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, διαστ. 0.375 × 0.285 μ., τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ ΙΗ' αἰ.

(3) Ἅγιος Χαραλάμπης, διαστ. 0.37 × 0.25 μ. Φέρει ἐπιγραφὴν δυσανάγνωστον.

(4) Ἅγιος Τρύφων καὶ Ἀπόστολος Βαρθολομαῖος. Ἀμφιπρόσωπον εἰκονίδιον πολυελαίου, διαστ. 0.155 × 0.12 μ.

(5) Ἁγία Παρασκευή, εἰς τὸ τέμπλον. Ἐπιγραφή: *Διὰ χειρὸς Ἀντωνίου Ζωγράφου Ἱεροσολυμίτου, 1854.*

(6) Ἁγία Παρασκευή, ὁμοία μὲ τὴν προηγουμένην.

(7) Παναγία *ἡ Ἐλεοῦσα*, εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας, ἔργον τοῦ Ἀντωνίου Ζωγράφου ἐπίσης, τοῦ ἔτους 1854.

(8) Χριστὸς *ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου*, τοῦ ἰδίου ζωγράφου.

(9) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, εἰς τὸ τέμπλον, λαϊκῆς τέχνης.

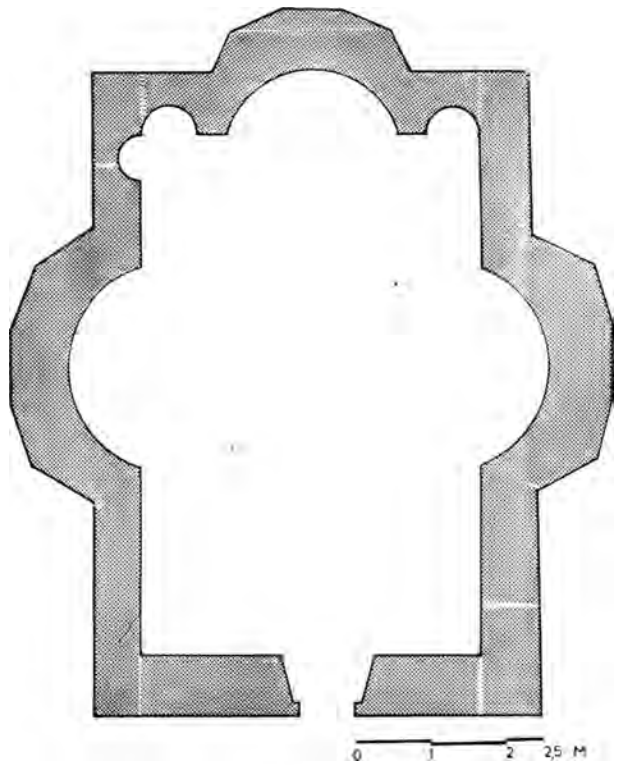
(10) Ἅγιος Δημήτριος *ὁ Θεσσαλονικεὺς καὶ Μυροβλήτης*, ἔφιππος, φονεύων τὸν Σκυλογιάννην. Ἄνω ἀριστερὰ χεὶρ εὐλογοῦσα. Διαστ.

5. Βλ. καὶ ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 281.

0.75 × 0.41 μ. Ἐπιγραφή: *Λέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σήρου τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ Χριστοῦ ΑΧϛβ* (= 1692) *ΖΡΟ* (= 7170 = 1662).

(13) Παρακλητική, ὁμοίως.

Ἔγινε σύστασις εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν Συμβούλιον τῶν Δομιανῶν νὰ μεταφέρῃ ὅλα τὰ ἀ-

Σχέδ. 2. Συνοικισμὸς Δομιανῶν. Κάτοψις ναοῦ Ἁγίας Παρασκευῆς

(11) Ὡρολόγιον τῶν ἀκολουθιῶν, ἐκδόσεως Βενετίας τοῦ 1831.

(12) Ὀκτώηχος, ἐκδόσεως Βενετίας τοῦ 1852.

νωτέρω ἀντικείμενα εἰς τὸν ἐνοριακὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου πρὸς ἀσφάλειαν, ὅπερ καὶ ἐγένετο.

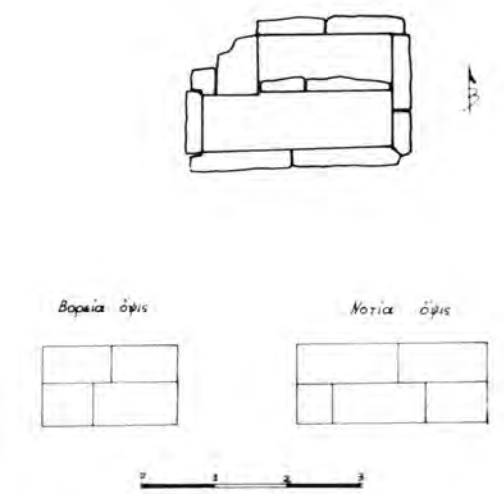
ΠΑΥΛΟΣ ΠΡ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ

1. Εἰς τὴν θέσιν **Ὀβρυόλακκα** καὶ ἐπὶ παρόδου τῆς ὁδοῦ Καρακουλάκη, ὀλίγον ἀνατολικώτερον τῆς οἰκίας Ράπτη, ἀπεκαλύφθη ὑπόγειος κτιστὸς ἐκ κανονικῶς λελαξευμένων λιθοπλίνθων τάφος (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 345 γ). Ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐπιμήκων ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ὀρθογωνίων τμημάτων (τὸ Ν. ἐλαφρότατα παράγωνον), χωριζομένων μόνον εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ τάφου διὰ δύο λιθοπλίνθων, ὕψ. 0.63 μ. Τὸ μακρότερον Ν. τμῆμα ἔχει μῆκος 2.62, πλάτος 0.80 μ., ἐνῷ τὸ βραχύτερον μῆκος 1.86 καὶ

Σχέδ. 1. Ναύπακτος. Ὑπόγειος κτιστὸς τάφος εἰς θέσιν Ὀβρυόλακκα

πλάτος 0.80 μ. ἐπίσης. Τὸ πλάτος τῆς Α. ἐνιαίας καὶ διὰ τὰ δύο τμήματα πλευρᾶς εἶναι 1.54 μ. Διὰ τοῦ χωρισμοῦ εἰς τὸ κατώτερον μέρος τὸ βραχύτερον τμῆμα ἀπετέλεσεν ἰδιαίτερον τάφον. Αἱ χωρίζουσαι λιθόπλινθοι ἔχουν τὴν ἐξωτερικὴν των ὄψιν λείαν. Τὸ προεξέχον τοῦ ὅλου λάκκου μακρὸν (Ν.) τμῆμα ἔχει ὡς Δ. στενὴν πλευρὰν μίαν ὀρθίαν λιθόπλινθον, ὕψ. 1.37 μ. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πλευρᾶς ταύτης σχηματίζεται βαθμίς, ὕψ. 0.27 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ μακροτέρου τμήματος εἶναι ἐστρωμένον διὰ πλακῶν, ὄχι ὅμως καὶ τοῦ βραχυτέρου μὲ τὸν χωριστὸν τάφον. Ὁ κατώτερος τῶν δύο δόμων τῆς Ν. πλευρᾶς πατεῖ ἐπὶ προεξεχούσης σειρᾶς λίθων ἀποτελούσης εὐθυντηρίαν, κειμένην εἰς τὸ ὕψος, ὅπου φθάνουν καὶ αἱ πλάκες αἱ χωρίζουσαι τὸν τάφον. Τὸ βάθος τοῦ Ν. μακροῦ τμήματος εἶναι 1.70, τοῦ Β. 1.80 μ. Ἡ κάλυψις ἐγένετο διὰ τριῶν μεγάλων πλακῶν λείων εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν, τὴν προσαρμοζομένην ἐπὶ τοῦ ταφου, καὶ ἀδρομερῶς εἰργασμένων ἄνω. Τὸ μῆκος τῶν πλακῶν κυμαίνεται ἀπὸ 2.20 - 2.40, τὸ πλάτος εἶναι 1.10 - 1.20 καὶ τὸ ὕψος περὶ τὰ 0.30 μ. Ὁ τάφος εἶχε συληθῆ καὶ εἶχε διαταραχθῆ. Εὑρέθη πλῆθος ὀστῶν ἐκ πολλῶν σκελετῶν καὶ περὶ τὰ εἴκοσι κρανία, οὐδὲν ὅμως κτέρισμα.

2. Μεταξὺ τῶν ὁδῶν **Ἀνύτης** καὶ **Ἡρακλέους,** εὑρέθη ἕτερος ἐκτισμένος διὰ κανονικῶν λιθοπλίνθων ὑπόγειος ὀρθογώνιος τάφος, μὲ προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., διαστ. 1.43 × 0.50 μ. Τὰ τοιχώματα ἀποτελοῦνται ἐκ δύο δόμων κατειργασμένων λίθων (δύο εἰς ἕκαστον δόμον τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ ἀνὰ εἷς εἰς τὰς στενὰς πλευράς). Ὁ κατώτερος δόμος (ὕψ. 0.70 μ.) εἶναι ὑψηλότερος τοῦ ἀνωτέρου (ὕψ. 0.40 μ.). Μόνον εἰς τὴν Δ. πλευρὰν μετρεῖ ὁ ἀνώτερος δόμος 0.87 μ., ἐκεῖ δηλαδὴ εἶναι ὑψηλότερος τοῦ κατωτέρου (0.26 μ.). Ἡ κάλυψις ἐγένετο διὰ τριῶν ὀγκολίθων ἁδρῶς εἰργασμένων, μήκ. περὶ τὸ 1.40 καὶ πλ. περὶ τὰ 0.70 μ.

Εἰς βάθος 1.10 μ. ἀνευρέθη ὑπόλοιπον σκελετοῦ (σκέλη καὶ λεκάνη). Κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν ἦσαν συσσωρευμένα μικρὰ ἀγγεῖα καὶ ὀστᾶ, προφανῶς ἐκ παλαιοτέρων ταφῶν. Τὰ ἀγγεῖα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἀγρινίου (ἀριθ. Εὑρ. 1162 - 1201 καὶ 1274 - 1284). Πρόκειται περὶ πινακίων, κανθάρων, δακρυδόχων, κυπέλλων, λύχνων καὶ ἀμφορίσκων. Τὰ πλεῖστα εἶναι μελαμβαφῆ. Χρονολογοῦνται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ.

3. Εἰς θέσιν **Βαρναράχη** περισυνελέγησαν ἐκ λιθοκτίστου λακκοειδοῦς τάφου, ἀποκαλυφθέντος καὶ διαλυθέντος κατὰ τὴν διάρκειαν τεχνικῶν ἐργασιῶν, τὰ ἀκόλουθα ὑπόλοιπα χρυσῶν κοσμημάτων, μεταφερθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου:

Τρεῖς χρυσαῖ πλάκες ψελίου, κοσμούμεναι διὰ τῆς τεχνικῆς filigrane μὲ σειρὰν πέντε καρδιοσχήμων φύλλων. Filigrane πλαισίωσις ὑπάρχει καὶ εἰς τὰς παρυφάς. Αἱ πλάκες συνδέονται διὰ λεπτῶν κυλινδρικῶν ἐλασμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ρόδαξ (ἀριθ. Εὑρ. 696) (Π ί ν. 345 β).

Δύο χρυσαῖ ψῆφοι περιδεραίου, ἀμφικωνικαί, μὲ κοκκιδωτὴν διακόσμησιν εἰς τὰ ἄκρα (ἀριθ. Εὑρ. 697).

Ἑπτὰ χρυσαῖ ἀμφικωνικαὶ ψῆφοι περιδεραίου (ἀριθ. Εὑρ. 687).

ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟΝ

Εἰς τὴν κλιτὺν Τραγανούλα περὶ τὰ 5΄ πρὸς Δ. τοῦ χωρίου, τυμβωρύχοι ἀνεῦρον, εἰς βάθος 2 μ., τάφον κτιστὸν διὰ λίθων ἀκανονίστων, ἐστεγασμένον διὰ καμπύλων κεραμίδων εἰς δύο σειράς. Εἰς τὰ ἐξαχθέντα χώματα εὑρέθησαν πολλὰ ὀστᾶ, ὄστρακά τινα ἀβαφῆ, μικρὸν χρυσοῦν ἔλασμα καὶ ἕτερον χαλκοῦν.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΑΛΩΝΑΚΙ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν κατασκευῆς ἀποχετευτικοῦ δικτύου εἰς θέσιν Ἀλωνάκι Ναυπάκτου, ἀπεκαλύφθησαν καὶ κατεστράφησαν ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ γαιοπροωθητῆρος πέντε ταφικοὶ πίθοι Κλασσικῶν χρόνων, ὡς καὶ κιβωτιόσχημος τάφος, ὁ ὁποῖος εὑρέθη συλημένος. Οἱ πίθοι εἶχον τοποθετηθῆ ὁριζοντίως μὲ τὸ στόμιον ἐστραμμένον πρὸς ΝΑ.

Ταφικὸς πίθος 1

Εὑρέθη κατεστραμμένος κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας. Ὕψ. 2.10, διάμ. κοιλίας 1.16 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 1291). Τὸ στόμιον, διαμ. 0.64 μ., ἐφράσσετο διὰ πηλίνου στρογγύλου πώματος (Π ί ν. 345 α).

Ἐντὸς τοῦ πίθου εὑρέθησαν πρὸς τὸ στόμιον τρία κρανία, τὰ ὑπόλοιπα ὀστᾶ τῶν σκελετῶν ὅμως ἦσαν τόσον διαλελυμένα, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῆ ἡ στάσις τῶν νεκρῶν. Ὡς κτερίσματα εἶχον ἐναποτεθῆ εἴκοσι δύο μελανόμορφοι λήκυθοι, δύο κοτύλαι, πυξίς, πηλίνη γυναικεία προτομὴ καὶ δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου (Π ί ν. 346 ε):

Κοτύλη μελαμβαφὴς (Π. 1053) κορινθιακοῦ τύπου, ὕψ. 0.108 μ. Τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας καὶ ἡ βάσις ἐξαιροῦνται τοῦ μελανοῦ γανώματος καὶ καλύπτονται ὑπὸ ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος[1] (Π ί ν. 346 α).

Μικρὰ κορινθιακὴ κοτύλη (Π. 1054), ὕψ. 0.054 μ. Τὰ χείλη ἐξωτερικῶς κοσμοῦνται διὰ καθέτων ὀφιοειδῶν γραμμῶν[2] (Π ί ν. 346 δ).

Πυξὶς ὑστεροκορινθιακή (Π. 1055), ὕψ. 0.077 μ. Ἐπὶ τοῦ ὤμου διακόσμησις διὰ σειρᾶς στιγμῶν[3] (Π ί ν. 346 β).

Πηλίνη γυναικεία προτομή, φέρουσα στεφάνην (Π. 1056), ὕψ. 0.142 μ. (Π ί ν. 346 γ).

Λήκυθος μελανόμορφος (Π. 1057), ὕψ. 0.207 μ. Ἁλυσιδωτὸν μετὰ διπλῶν ἀνθεμίων (ὀρθῶν καὶ ἀνεστραμμένων), τῶν ὁποίων τὰ φύλλα ἀποδίδονται διὰ πυκνῶν ἐγχαράκτων γραμμῶν[4] (Π ί ν. 347 α).

Ὁμοία (Π. 1058), ὕψ. 0.154 μ. Παράστασις ἐξίτηλος τριῶν μαχομένων ὁπλιτῶν (Π ί ν. 347 β).

Λήκυθος μελαμβαφὴς (Π. 1059), ὕψ. 0.148 μ. Ἐπὶ τοῦ ὤμου τέσσαρα ὀρθὰ καὶ εἰς τὸ κέντρον ἓν ἀνεστραμμένον ἀνθέμιον, συνδεόμενα μεταξύ των διὰ βλαστοῦ. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος ἐγχάρακτος ἐπιγραφή: *ΚΑΛΛΙΝΙΚΑΣΕ-ΜΙ*[5] (Π ί ν. 347 γ).

Λήκυθος μελανόμορφος (Π. 1060), ὕψ. 0.18 μ. Εἰς τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως κίων μὲ βάσιν καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον. Εἰς τὸν κορμὸν τοῦ κίονος ἔχουν ἀναρτηθῆ δύο προσωπεῖα τοῦ Διονύσου, κατὰ κρόταφον. Ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἓν ζεῦγος γυναικῶν ἢ μαινάδων, αἱ ὁποῖαι κρατοῦν δυσδιάκριτα ἀντικείμενα. Τὸ πεδίον κοσμοῦν κλάδοι κισσοῦ. Ἄνω μαίανδρος μεταξὺ γραμμῶν[6] (Π ί ν. 347 στ).

Ὁμοία (Π. 1061), ὕψ. 0.198 μ. Ἐξίτηλος παράστασις τεθρίππου πρὸς δεξιὰ μὲ ἡνίοχον. Δύο μορφαὶ ἀντιμέτωποι, ἱστάμεναι ὄπισθεν τῶν ἵππων καὶ πρὸ αὐτῶν ἑτέρα ὁμοίως ἱσταμένη[7].

Ὁμοία (Π. 1062), ὕψ. 0.184 μ. Ἐξίτηλος παράστασις τεθρίππου πρὸς δεξιά. Διακρίνεται μορφὴ ἐπὶ τοῦ ἅρματος· δύο ἄλλαι ἀντιμέτωποι ὄπισθεν τῶν ἵππων καὶ πρὸ αὐτῶν ἑτέρα καθημένη. Εἰς τὸ πεδίον κλάδοι κισσοῦ. Ἄνω διπλῆ σειρὰ στιγμῶν μεταξὺ γραμμῶν[8].

Ὁμοία (Π. 1063), ὕψ. 0.173 μ. Ἐξίτηλος παράστασις καθημένων μορφῶν. Ἄνω διπλῆ σειρὰ στιγμῶν μεταξὺ γραμμῶν[9].

1. Πρβλ. Agora XII, 2, πίν. 15, 320 (περὶ τὸ 425 π.Χ.). Corinth XIII, πίν. 66, 411, 5 (τελευταῖον τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).

2. Πρβλ. Corinth XIII, πίν. 47, 327, 1 (460 - 450 π.Χ.). Γενικῶς Necrocorinthia, σ. 334.

3. Πρβλ. ΑΔ 15 (1933/35): Χρονικά, σ. 46 εἰκ. 28. Αἱ πυξίδες αὗται ἀπαντοῦν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Necrocorinthia, σ. 331 κ.ἑ.

4. Κατά τι νεωτέρα τῆς ἐν Haspels ABL, πίν. 22, 5 (α΄ τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.). Ἐν σχέσει πρὸς τὴν διακόσμησιν βλ. ἔ.ἀ., σ. 185 κ.ἑ.

5. Πρβλ. Corinth XIII, εἰκ. 46, 320, 8 (β΄ τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.) CVA Italia 50, Palermo III L, πίν. 3, 2 (β΄ τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).

6. Ὅμοιον σχῆμα πρβλ. ἐν Haspels, ἔ.ἀ., πίν. 41, 5a - c. Corinth XIII, πίν. 37, 280, 3 (485 - 475 π.Χ.). Τὸ αὐτὸ θέμα εἰς Beazley ABV, σ. 553 ἀριθ. 392 - 394. Σχετικῶς μὲ τὴν ἑρμηνείαν τῆς παραστάσεως βλ. J. Marcadé, Hermès doubles, BCH 72 (1952), σ. 596 κ.ἑ. ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

7. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν παράστασιν βλ. B. Schlörb-Vierneisel, Eridanos-Nekropole, AM 81 (1966), σ. 28, 47 Brandgrab h S 91.

8. Ὅμοιον σχῆμα ἐν CVA, ἔ.ἀ., III H πίν. 12, 5 - 6 (α΄ τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).

9. Ὅμοιον σχῆμα ἔ.ἀ., πίν. 14, 7 - 9 (ἀρχαὶ β΄ τετάρτου 5ου αἰ. π.Χ.).

Ὁμοία (Π. 1064), ὕψ. 0.166 μ. Ἐξίτηλος παράστασις καθημένων μορφῶν. Ἄνω διπλῆ σειρὰ στιγμῶν.

Ὁμοία (Π. 1065), ὕψ. 0.181 μ. Παράστασις ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. Π. 1061. Ἄνω διπλῆ σειρὰ στιγμῶν μεταξὺ γραμμῶν[10] (Πίν. 347 ε).

Ὁμοία (Π. 1066), ὕψ. 0.166 μ. Εἰς τὸ κέντρον παράστασις Θησέως καὶ Μινωταύρου (;) καὶ ἑκατέρωθεν δύο τρέχουσαι γυναικεῖαι μορφαί[11] (Πίν. 347 δ).

Ὁμοία (Π. 1067), ὕψ. 0.172 μ. Παράστασις ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. Π. 1061. Ἄνω μαίανδρος μεταξὺ γραμμῶν (Πίν. 347 ζ).

Ὁμοία (Π. 1068), ὕψ. 0.155 μ. Λαιμὸς ὑψηλὸς τοῦ τύπου «καπνοδόχου»[12]. Ἐξίτηλος παράστασις τεθρίππου πρὸς δεξιά. Ἐπὶ τοῦ ἅρματος διακρίνεται ἡνίοχος καὶ μορφὴ καθημένη πρὸ τῶν ἵππων. Ἄνω τρεῖς γραμμαί, μεταξὺ τῶν ὁποίων στιγμαὶ καὶ κάτω διπλῆ σειρὰ στιγμῶν μεταξὺ γραμμῶν[13] (Πίν. 347 η).

Ὁμοία (Π. 1069), ὕψ. 0.14 μ.

Ὁμοία (Π. 1070), ὕψ. 0.14 μ. Ἐπὶ τῆς κοιλίας τρία ὀρθὰ ἀνθέμια ἐναλλασσόμενα πρὸς ὀρθὰ φύλλα. Κατὰ τὴν βάσιν των ἁλυσιδωτόν[14].

Ὁμοία (Π. 1071), ὕψ. 0.146 μ. Ἐξίτηλος παράστασις.

Ὁμοία (Π. 1072), ὕψ. 0.163 μ. Παράστασις συμποσίου. Ἄνω διπλῆ σειρὰ στιγμῶν (Πίν. 348 α).

Ὁμοία (Π. 1073), ὕψ. 0.104 μ. Ἐξίτηλος παράστασις τριῶν μαχομένων ὁπλιτῶν (;)[15].

Ὁμοία (Π. 1074), ὕψ. 0.104 μ. Ἐξίτηλος διακόσμησις διὰ τριῶν ὀρθῶν ἀνθεμίων[16].

Ὁμοία (Π. 1075), ὕψ. 0.126 μ. Ὁμοία διακόσμησις.

Ὁμοία (Π. 1076), ὕψ. 0.164 μ. Ἐξίτηλος παράστασις δύο ἱσταμένων καὶ μιᾶς καθημένης μορφῆς. Κλάδοι κισσοῦ εἰς τὸ πεδίον[17].

Ὁμοία (Π. 1077), ὕψ. 0.113 μ. Διακόσμησις διὰ τριῶν ὀρθῶν ἀνθεμίων (Πίν. 348 β).

Ὁμοία (Π. 1078), ὕψ. 0.112 μ. Ὁμοία διακόσμησις.

Ὁμοία (Π. 1079), ὕψ. 0.144 μ. Ὁμοία διακόσμησις.

Χαλκοῦς δίσκος κατόπτρου (Χ 709), διαμ. 0.12 μ. Φέρει ὀπὴν κατὰ τὴν περιφέρειαν. Πρασίνη πάτινα.

Ταφικὸς πίθος 2

Εὑρέθη εἰς ἀπόστασιν 5.70 μ. πρὸς Α. τοῦ πίθου 1, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν καὶ τοποθέτησιν. Ἐσώζετο μέχρις ὕψ. 1.30 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εἶχον τοποθετηθῆ δύο σκελετοὶ μὲ κεκαμμένα τὰ σκέλη καὶ τὰς κεφαλὰς πρὸς τὸ στόμιον τοῦ πίθου καὶ ἕτεροι δύο κάτωθεν αὐτῶν εἰς ὁμοίαν στάσιν, ἀλλὰ μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς τὸν πυθμένα τοῦ πίθου (Πίν. 348 δ). Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν πέντε μελανόμορφοι λήκυθοι, τρεῖς μικκύλαι κοτύλαι καὶ μικρὰ πηλίνη γυναικεία προτομή.

Λήκυθος μελανόμορφος (Π. 1080), ὕψ. 0.175 μ. Λαιμὸς τοῦ τύπου «καπνοδόχου». Ἐξίτηλος παράστασις τεθρίππου (;) πρὸς δεξιά (Πίν. 348 γ)[18].

Ὁμοία (Π. 1081), ὕψ. 0.109 μ. Ἐξίτηλος παράστασις καθημένων μορφῶν[19].

Ὁμοία (Π. 1082), ὕψ. 0.116 μ. Ἐξίτηλος διακόσμησις ἐκ τριῶν ὀρθῶν ἀνθεμίων[20].

Ὁμοία (Π. 1083), ὕψ. 0.118 μ. Ἁλυσιδωτὸν μετὰ τριῶν διπλῶν (ὀρθῶν καὶ ἀνεστραμμένων) ἀνθεμίων.

Ὁμοία (Π. 1084), ὕψ. 0.112 μ. Ἐξίτηλος διακόσμησις ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. Π. 1082.

Τρεῖς μικκύλαι κοτύλαι (Π. 1085, Π. 1086, Π. 1087) καὶ μικρὰ πηλίνη προτομή (Π. 1088).

Ταφικὸς πίθος 3

Τούτου ἐσώθη μόνον τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος· εὑρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 0.80 μ. δυτικώτερον τοῦ προηγουμένου. Εἶχε τοποθετηθῆ ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ εἶχε τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν μὲ τοὺς δύο προηγουμένους.

Ἐντὸς τοῦ πίθου εὑρέθησαν τρία κρανία πρὸς τὸν πυθμένα καὶ λείψανα ὀστῶν. Ἐκ τοῦ πίθου περισυνελέγησαν δύο μόνον μελανόμορφοι λήκυθοι.

10. Ὅμοιον σχῆμα ἐν Haspels, Ἔ.ἀ., πίν. 41, 5a - c. CVA Ἔ.ἀ., πίν. 14, 14 - 15 (β΄ τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).

11. Ὅμοιον σχῆμα, Ἔ.ἀ., πίν. 15, 1 - 2 (α΄ τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).

12. Διὰ τὸν τύπον αὐτὸν τῶν ληκύθων βλ. Haspels, Ἔ.ἀ., σ. 244, 74.

13. Ὅμοιον σχῆμα καὶ παράστασις ἐν Hesperia 32 (1963), πίν. 42 E1 (β΄ τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.). Ὅμοιον σχῆμα ἐν Corinth XIII, πίν. 45, 302, 4 (470 - 460 π.Χ.).

14. Περὶ τῶν μὲ ὁμοίαν διακόσμησιν ληκύθων βλ. Haspels, Ἔ.ἀ., σ. 185 κ.ἑ. Πρβλ. CVA Ἔ.ἀ. III H, πίν. 20, 2 (περὶ τὸ 480 π.Χ.).

15. Κατά τι νεωτέρα τῆς ἐν Haspels, Ἔ.ἀ., πίν. 40 1a - b (α΄ τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).

16. Ὅμοιον σχῆμα CVA Ἔ.ἀ., III H, πίν. 20, 19 (β΄ τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).

17. Ὅμοιον σχῆμα ἐν Hesperia 32 (1963), πίν. 36 A 4 - 5.

18. Πρβλ. AM 81 (1966), εἰκ. 25, 1.48 (480 - 470 π.Χ.). Ὅμοιον σχῆμα ἐν Haspels, Ἔ.ἀ., πίν. 48, 4a - c.

19. Ὅμοιον σχῆμα ἐν Haspels, Ἔ.ἀ., πίν. 41, 5a - c. Corinth XIII, πίν. 37, 280, 3 (485 - 475 π.Χ.).

20. Πρβλ. CVA Ἔ.ἀ., III H, πίν. 20, 14 - 15 (β΄ τέταρτον 5ου π.Χ. αἰ.)

Μελανόμορφος λήκυθος (Π. 1089), ὕψ. 0.146 μ. Κόσμησις μὲ θαλλὸν κισσοῦ μεταξὺ δικτυωτοῦ[21].

Ὁμοία (Π. 1090), ὕψ. 0.129 μ. Διακόσμησις ἐκ σειρᾶς τριῶν ὀρθῶν ἀνθεμίων ἐναλλασσομένων πρὸς φύλλα[22].

Ταφικὸς πίθος 4

Διεσώθη τὸ κάτω ἐπίσης τμῆμα τῆς κοιλίας. Εἶχε καὶ οὗτος τὸν αὐτὸν μὲ τοὺς προηγουμένους προσανατολισμὸν καὶ εἶχεν ὁμοίως τοποθετηθῆ ὁριζοντίως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, εἰς ἀπόστασιν 0.25 μ. δυτικώτερον τοῦ πίθου 3. Ἐντὸς τοῦ πίθου διεκρίνοντο πέντε νεκροί. Δύο σκελετοί, τῶν ὁποίων διεσώθη μόνον τὸ κάτω ἥμισυ (ὀστᾶ λεκάνης καὶ σκέλη), εἶχον τοποθετηθῆ ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ στόμιον τοῦ πίθου. Κάτωθεν τούτων ἕτερος σκελετὸς μὲ τὸ κρανίον πρὸς τὸν πυθμένα καὶ τὰ ἄκρα πρὸς τὸ στόμιον (τούτου διετηρήθησαν ἐπίσης καὶ ὀστᾶ τῆς λεκάνης). Τέταρτος νεκρὸς εἶχε τοποθετηθῆ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πίθου, μὲ τὸ σῶμα κεκαμμένον καὶ τὰ ἄκρα τῶν ποδῶν πρὸς τὸ στόμιον. Τὸ κρανίον πέμπτου νεκροῦ εὑρέθη ἀριστερὰ τῶν ὀστῶν τῆς λεκάνης τῶν δύο πρώτων σκελετῶν.

Ἐκ τοῦ πίθου περισυνελέγησαν ἕνδεκα μελανόμορφοι λήκυθοι.

Λήκυθος μελανόμορφος (Π. 1091), ὕψ. 0.143 μ. Ἐξίτηλος παράστασις τεσσάρων μορφῶν. Ἄνω τριπλῆ σειρὰ στιγμῶν μεταξὺ γραμμῶν[23].

Ὁμοία (Π. 1092), ὕψ. 0.135 μ. Ἐξίτηλος διακόσμησις ἐκ τριῶν ὀρθῶν ἀνθεμίων[24].

Λήκυθος μελαμβαφής (Π. 1093), ὕψ. 0.10 μ. Μαίανδρος (;) κάτωθεν τοῦ ὤμου (Πίν. 349 α)[25].

Λήκυθος μελανόμορφος (Π. 1094), ὕψ. 0.119 μ. Ἐξίτηλος διακόσμησις ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. Π. 1093.

Ὁμοία (Π. 1095), ὕψ. 0.156 μ. Ἐξίτηλος παράστασις συνωρίδος πρὸς δεξιά. Ὄπισθεν τῶν ἵππων ἡ Ἀθηνᾶ τρέχουσα κατευθύνεται πρὸς τὸν ἡνίοχον[26].

Ὁμοία (Π. 1096), ὕψ. 0.149 μ.

Ὁμοία (Π. 1097), ὕψ. 0.115 μ. Ἐξίτηλος διακόσμησις ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. Π. 1090.

Ὁμοία (Π. 1098), ὕψ. 0.19 μ. Ὁ λαιμὸς τοῦ τύπου τῆς « καπνοδόχου ». Παράστασις τεθρίππου πρὸς δεξιά. Ὄπισθεν τῶν ἵππων ἡ Ἀθηνᾶ τρέχει πρὸς τὸν ἡνίοχον[27] (Πίν. 349 β).

Λήκυθος μελαμβαφής (Π. 1099), ὕψ. 0.107 μ. Μαίανδρος (;) κάτωθεν τοῦ ὤμου[28] (Πίν. 349 γ).

Λήκυθος μελανόμορφος (Π. 1100), ὕψ. 0.147 μ. Ἐξίτηλος διακόσμησις ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. Π. 1090.

Ὁμοία (Π. 1101), ὕψ. 0.118 μ. Ὁμοία διακόσμησις.

Ταφικὸς πίθος 5

Εἰς ἀπόστασιν 0.75 μ. δυτικῶς τοῦ πίθου 4 ἀνευρέθη ἡ βάσις ἑτέρου ταφικοῦ πίθου 5, ὅστις εἶχε καταστραφῆ ἐντελῶς.

Νοτίως τοῦ πίθου 5 ἀνευρέθη κιβωτιόσχημος τάφος, ἔχων κατεύθυνσιν ὁμοίως ἐκ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. (Πίν. 349 δ). Αἱ δύο μακραὶ καὶ ἡ μία τῶν στενῶν πλευρῶν εἶχον κτισθῆ δι' ἐπαλλήλων σειρῶν λίθων, ἐνῷ ἡ ἄλλη στενὴ πλευρὰ ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς πλακὸς κατακορύφως τοποθετημένης καὶ ἐπ' αὐτῆς ἑτέρα. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ μιᾶς μεγάλης ἀσβεστολιθικῆς πλακός, ἡ ὁποία εὑρέθη τεθραυσμένη. Ἑτέρα καὶ μικροτέρα ἐπιμήκης πλὰξ ἐκάλυπτε τὸ πρὸς ΝΑ. ἄκρον τοῦ τάφου. Ἐντὸς τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος προφανῶς εἶχε συληθῆ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, εὑρέθησαν λείψανα ὀστῶν σκέλους καὶ οὐδὲν κτέρισμα.

Ἡ χρονολόγησις τῶν κτερισμάτων τοῦ ταφικοῦ πίθου 1, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ὡς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ μεταγενέστερα ἀγγεῖα, δηλαδὴ αἱ κοτύλαι καὶ ἡ πυξίς, εὑρέθησαν εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πίθου, μαρτυροῦν ὅτι αἱ ἐντὸς τούτου γενόμεναι ταφαὶ δὲν εἶναι σύγχρονοι καὶ ὅτι ἀνήκουν μᾶλλον εἰς ἄτομα τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποίησε τὸν πίθον κατὰ διαστήματα.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πιθανὸν νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ οἱ τρεῖς ἕτεροι ταφικοὶ πίθοι. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῆ, δεδομένου ὅτι οἱ πίθοι εὑρέθησαν ἐν μέρει κατεστραμμένοι καὶ ἐλάχιστα μόνον κτερίσματα διεσώθησαν. Βάσει τῶν περισυλλεγέντων κτερισμάτων, χρονολογοῦνται ὁ 2ος καὶ ὁ 4ος ταφικὸς πίθος εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἐνῷ ὁ 3ος εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΛΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

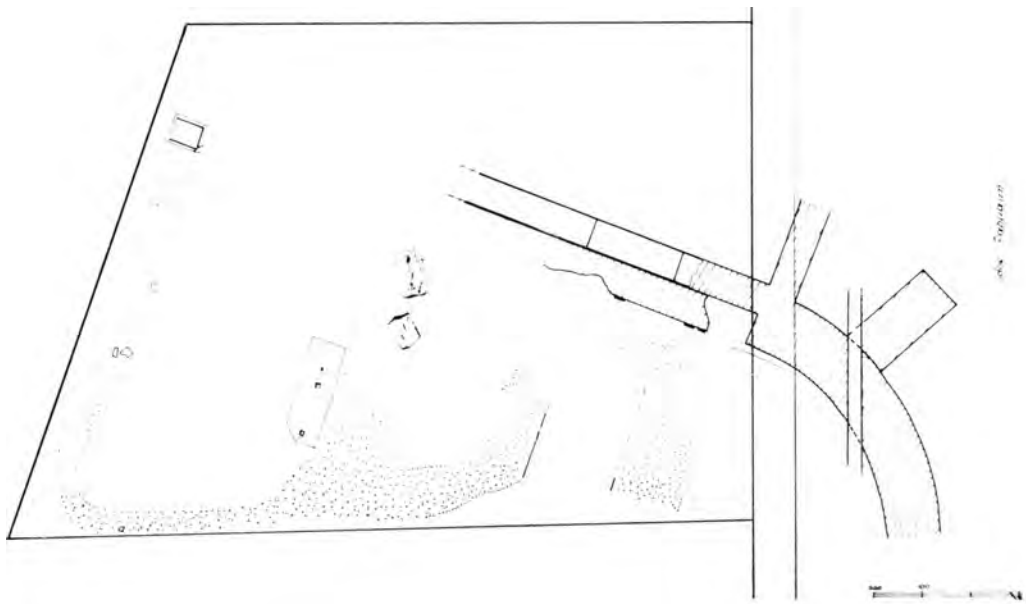
21. Πρβλ. Ε.ἀ., III V, πίν. 12, 3 - 4 (ἀρχαὶ 5ου αἰ. π.Χ.).
22. Πρβλ. Ε.ἀ., III H, πίν. 20, 8 (α' τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).
23. Ὅμοιον σχῆμα Ε.ἀ., III H, πίν. 16, 5 - 7 (β' τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).
24. Πρβλ. Corinth XIII, πίν. 37, 282, 4 - 5 (480 - 470 π.Χ.)
25. Πρβλ. Ε.ἀ., πίν. 43 Deposit 9i (β' τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).
26. Πρβλ. AE 1974 πίν. 68 α (480 - 470 π.Χ.).
27. Ὅμοιον σχῆμα ἐν Haspels, Ε.ἀ., πίν. 48, 4a - b.
28. Πρβλ. Corinth XIII, πίν. 43, Deposit 9j (β' τέταρτον 5ου αἰ. π.Χ.).

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ναυπάκτου

Εἰς τὸ ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ν. Φαρμάκη οἰκόπεδον Μ. Γαλάνη - Μ. Κούμπιου εἶχον ἐπισημανθῆ καὶ μερικῶς ἀνασκαφῆ τὸ 1965 τὰ ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς[1]. Τὸ οἰκόπεδον ἀπηλλοτριώθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας, ἀλλὰ τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα εἶχον τοῦ Α. τοίχου τοῦ Β. κλίτους, πάχ. 0.65 μ., ὡς καὶ τὸ Β. τμῆμα τῆς ἡμικυκλικῆς ἁψῖδος, ἡ ὁποία σώζεται μέχρις ὕψους 0.70 μ. κάτωθι τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ν. Φαρμάκη (Πίν. 350 α). Αὕτη εἶναι ἐκτισμένη δι' ἀργῶν λίθων τοποθετημένων ἐντὸς ἀφθόνου κονιάματος, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεντίθενται στρώσεις πλίνθων[3] (Πίν. 350 β). Τὸ πάχος τῆς ἁψῖδος κυμαίνεται μεταξὺ 1.15 καὶ 1.25 μ. Εἰς τὸ Β. τμῆμα προεξέχει ἀντηρίς, πάχ. 1 καὶ μήκ. 2.15 μ. Αἱ στηρίζουσαι τὴν ἁψῖδα ἀντηρίδες ἦσαν πιθανώτατα τρεῖς[4]. Τμῆμα τῆς ἁψῖδος εἶχε κατα-

Σχέδ. 1. Ναύπακτος. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντων τμημάτων παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ν. Φαρμάκη (σχέδιον δ. Μ. Φιλιπποπούλου)

ἐν τῷ μεταξὺ καταχωσθῆ καὶ πυκνὴ βλάστησις ἐκάλυπτε τὸν χῶρον, ὁ ὁποῖος παρεῖχεν εἰκόνα ἐγκαταλείψεως. Κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1972 διενηργήθη καθαρισμὸς καὶ περίφραξις τοῦ χώρου, ὡς καὶ περιωρισμένης ἐκτάσεως ἀνασκαφή, πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν καλύτερον σωζομένων τμημάτων τοῦ μνημείου (Σχέδ. 1)[2].

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθη ἐκ νέου, ἐπὶ μήκους 6.70 μ., ὁ μεταξὺ κεντρικοῦ καὶ Β. κλίτους στυλοβάτης, πλ. 0.65 μ., μικρὸν τμῆμα στραφῆ κατὰ τὴν τοποθέτησιν ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως.

Ἐλάχιστα λείψανα τοῦ δαπέδου διεσώθησαν. Εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα διατηρεῖται μόνον τὸ ἐξ ἀσβεστοκονιάματος ὑπόστρωμα. Εἰς τὸ Ν. καὶ τὸ Δ. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθησαν δύο πλακίδια μαρμαροθετήματος, ἐνῷ εἰς τὸ Β. κλίτος ἀπεκα-

1. Βλ. τὴν σχετικὴν ἔκθεσιν τοῦ Π. Λαζαρίδου εἰς τὸ ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 267 - 68.

2. Πολύτιμος ὑπῆρξεν ἡ βοήθεια τοῦ μετασχόντος εἰς τὴν ἀνασκαφὴν πτυχιούχου τῆς ἀρχαιολογίας κ. Εὐαγγ. Κυριακούδη.

3. Ἡ διασωθεῖσα ζώνη ἀργολιθοδομῆς ἔχει ὕψος 0.42 μ. Αἱ πλίνθοι ἔχουν πάχος 0.03 μ., τὸ μεταξὺ αὐτῶν κονίαμα 0.04 μ.

4. Περὶ τῶν συνήθων εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τῆς Δυτ. Ἑλλάδος ἀκτινοειδῶς περὶ τὴν ἁψῖδα διατεταγμένων ἀντηρίδων βλ. τελευταίως Π. Λ. Βοκοτοπούλου, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἤπειρον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 153 - 54.

λύφθη τὸ ἀνευρεθὲν τὸ 1965 δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν.

Μικρὰ τομὴ εἰς τὸ Δ. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκάλυψε μαρμαρίνην πλάκα, σωζ. πλ. 0.56 μ., ἐνσωματωμένην εἰς τὸ δάπεδον, ὅπου ἦτο ἐγκεκολαμμένη ἐπιγραφή. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην παρεκλήθη ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου νὰ σχολιάσῃ ὁ δρ. λατινιστὴς - ἐπιγραφικὸς κ. G. Molisani, τὸ κείμενον τοῦ ὁποίου παρατίθεται κατωτέρω:

[Βάσει τῆς συγκεκριμένης κατηγορίας τοῦ μνημείου καὶ κατόπιν ὑπολογισμοῦ τῶν σωζομένων διαστάσεων καὶ τῶν στίχων, ἡ ἀποσπασματικὴ ἐπιγραφὴ συμπληροῦται ὡς ἑξῆς:

P(ublio) Maedio P(ubli) [f(ilio) Qui(rina), vet(erano)]
leg(ionis) XII F[ulm(inatae)]
ex testamento [fieri iussit - vel alia *]*

Ἡ XII λεγεὼν Fulminata συμμετέσχε μὲ τοὺς ἀπομάχους πολεμιστάς της εἰς τὴν ἵδρυσιν τῷ 23 - 21 ἢ 14 π.Χ. τῆς Ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Πατρῶν, εἰς τὴν ὁποίαν προσηρτήθη κατὰ τὰ αὐτὰ περίπου ἔτη καὶ ἡ Ναύπακτος (βλ. σχετικῶς RE XII, 2, στ. 1705 - 6 καὶ XVI, 2, στ. 1993), ὅπου φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐγκατασταθῆ ὁ νεκρὸς τῆς ἐπιγραφῆς. Τούτου προφανῶς λείπει τὸ cognomen, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλους ἐγκατεστημένους εἰς τὰς Πάτρας ἀπομάχους τῆς αὐτῆς λεγεῶνος (βλ. CIL, III, σ. 95) καὶ ἀναφέρεται μὲ τὸ ὄχι καὶ τόσον σύνηθες gentilicium Maedius.

Διὰ τοὺς ὡς ἄνω λόγους τὸ μνημεῖον αὐτὸ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναχθῆ καὶ εἰς τὸν 1ον π.Χ. αἰ.

G. MOLISANI]

Ὀλίγα ὑπῆρξαν τὰ κινητὰ εὑρήματα. Ἀνευρέθησαν μικρῶν διαστάσεων τεμάχια πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως, πάχ. 0.02/0.03 μ., ζεύξεων, πάχ. 0.025 μ., περιθυρωμάτων, θωρακίων, ἀναγλύφων μὲ φυτικὸν διάκοσμον, κιόνων καὶ πλίνθων φερουσῶν χαραγὰς διὰ τοῦ δακτύλου.

Π. Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Τὸν Νοέμβριον 1972 συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ναυπάκτου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογραφομένου καὶ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ τῆς 1ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν Ἑλένης Γκίνη, μὲ ἐπικεφαλῆς τοῦ συνεργείου τὸν ἐμπειρότατον τεχνίτην Ν. Ζώτην ἀπὸ τὴν Νέαν Ἀγχίαλον.

Ἀπεκαλύφθησαν: τὸ Β. ἥμισυ περίπου τοῦ Ἱεροῦ, ὁ Β. στυλοβάτης εἰς μῆκος 13.25 μ., τὸ Β. ἥμισυ τοῦ στυλοβάτου τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου, μήκ. 5.20 μ., ἡ θέσις τῆς ἁγίας Τραπέζης, τὸ Β. ἐδώλιον τοῦ συνθρόνου καὶ ὀλίγα τμήματα τῶν δαπέδων τοῦ Ἱεροῦ, τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ Β. κλίτους (Σχέδ. 1). Ὡς γίνεται σαφὲς ἐκ τῆς κατόψεως, τὰ ἐρείπια τῆς βασιλικῆς θὰ εἶχον εὑρεθῆ παλαιότερον, ἀφ' ἑνὸς ὅτε ἐκτίσθη ἡ πρὸς Ν. οἰκία καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτε ἠνοίγη αὐλαξ ὑπὸ τοῦ Δήμου Ναυπάκτου διὰ τὴν τοποθέτησιν σωλήνων ὑδρεύσεως τῆς πόλεως. Καὶ εἰς τὰς δύο ὅμως περιπτώσεις καμμία εἰδοποίησις δὲν ἔγινε πρὸς τὴν Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν, ἀφ' ὅτου τοὐλάχιστον τὴν διεύθυνσίν της ἔχει ὁ ὑπογραφόμενος. Ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψίς, ἡ ἀντηρὶς (βλ. ἀνωτέρω, σ. 394) καὶ ὁ Α. τοῖχος τοῦ Β. κλίτους, πλ. 0.65 μ., ἔχουν τοιχοδομίαν ἰσχυρὰν καὶ πολὺ ἐπιμελημένην, ἀπὸ ἐπαλλήλους σειρὰς πλίνθων καὶ συνδετικὸν μεῖγμα ἀπὸ κουρασάνι. Τὸ δάπεδον τῆς ἀψῖδος εὑρέθη κατεστραμμένον. Ὁ στυλοβάτης τῆς Β. κιονοστοιχίας, πλ. 0.65 μ., ἀπὸ μαρμαρίνους δόμους καὶ μαρμαρίνας πλάκας, εὑρίσκεται ὑψηλότερον ἀπὸ τὰ δάπεδα τῶν κλιτῶν καὶ τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ τελευταία πλὰξ εἰς τὸ Δ. ἄκρον του σώζει μέρος λατινικῆς ἐπιγραφῆς (βλ. ἀνωτέρω).

Τὸ πρεσβυτέριον, περιοριζόμενον εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος, ἦτο, ὡς φαίνεται, εὐρύχωρον. Βεβαίως τὸ πλάτος του δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ προσδιορισθῇ, τὸ μῆκος του ὅμως, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀψῖδος, εἶναι 8.25 μ. Τοιχοποιία, πλ. 0.70 μ., ἡ ὁποία ἐσώθη κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ Β. στυλοβάτου, δεικνύει ἀσφαλῶς τὴν θέσιν τῶν Β. ἐδωλίων τοῦ συνθρόνου. Ἡ τοιχοδομία των εἶναι ἐκ πλίνθων, διαστ. 0.29 × 0.29 × 0.03 μ., καὶ ἰσχυρὸν μεῖγμα. Ἡ Ν. πλευρὰ τοῦ ἑδράνου τούτου σώζει τὰ ἀποτυπώματα ὀρθομαρμαρώσεως ἀπὸ τετράγωνα σχιστολιθικὰ καὶ μαρμάρινα πλακίδια.

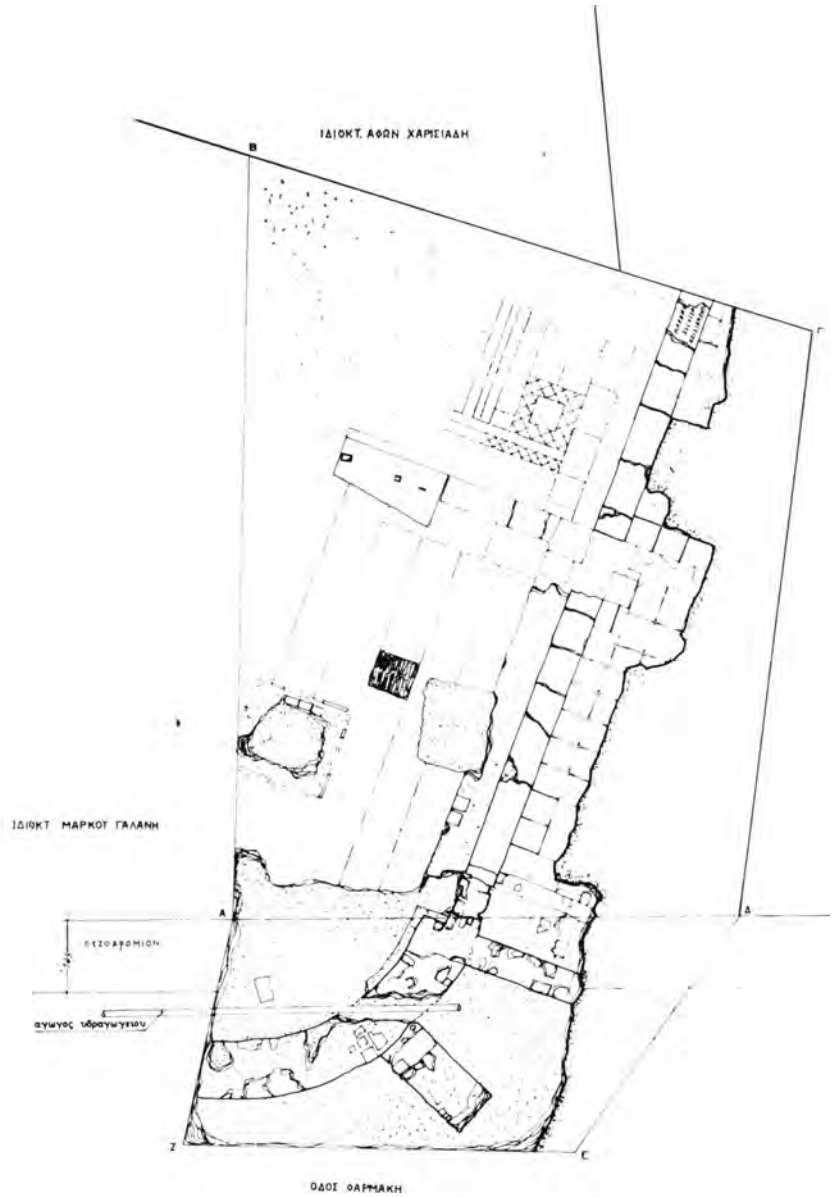
Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἥμισυ τοῦ στυλοβάτου τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου εἶναι ἐκ μαρμαρίνων δόμων. Εἰς τὸν πρῶτον ἀπὸ Β., διαστ. 0.71 × 0.645 × 0.12 μ., εἶναι χαραγμένη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας σώζονται 21 στίχοι.

Εἰς ἀπόστασιν 5 μ. πρὸς Δ. τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης τοῦ Ἱεροῦ καὶ εἰς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα αὐτοῦ, εὑρέθη ἡ θέσις τῆς βάσεως τῆς ἁγίας Τραπέζης. Ἡ βάσις αὕτη εἰς τὴν κάτοψιν ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, τὸ ὁποῖον σχηματίζεται διὰ μαρμαρίνων πλακιδίων, ἐμπεπηγμένων εἰς τὸ δάπεδον. Τὸ πλάτος της εἶναι 1.80 μ., ἐνῷ τὸ μῆκος της δὲν εἶναι δυνα-

τὸν ἀκόμη νὰ προσδιορισθῇ. Δυστυχῶς τὸ ἐγκαίνιον εὑρέθη κατεστραμμένον.

Τὰ δάπεδα τῶν διαφόρων μερῶν τῆς βασιλικῆς σήμερον ἔχουν χαθῇ, ἔβαινον εἰς ὑπόστρωμα ἀπὸ κουρασάνι.

Τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἦτο ἐπί-

Σχέδ. 1. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντος τμήματος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Ναυπάκτου

ποικίλλουν. Τὸ δάπεδον τοῦ πρεσβυτερίου ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, μεγάλων διαστάσεων, ὡς π.χ. 2.15 × 0.78 μ., 2.90 × 0.86 μ., 2.48 × 0.78 μ. Αἱ πλάκες, αἱ ὁποῖαι σης ἀπὸ μαρμαρίνας πλάκας, ἀλλὰ μικροτέρων διαστάσεων. Μικρὰ τετράγωνα πλακίδια, τοποθειημένα κατὰ τὸν τρόπον τοῦ μαρμαροθετήματος, ἐσχημάτιζον πλαίσια καὶ τετράγωνα. Τέλος,

τὸ δάπεδον τοῦ Β. κλίτους ἦτο ἀπὸ πηλίνας πλάκας, διαστ. 0.55 × 0.55 μ.

Βεβαίως τὰ ὀλίγα τμήματα τῆς βασιλικῆς τῆς Ναυπάκτου, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν μέχρι τώρα, δὲν προσφέρουν ἀρκετὰ στοιχεῖα διὰ τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ τύπου τοῦ μνημείου, τῶν διαστάσεών του, τοῦ γλυπτοῦ του διακόσμου κλπ.

Πάντως, φαίνεται ὅτι ἦτο πολὺ ἐνδιαφέρον κτήριον μὲ σημαντικὰς διαστάσεις. Ἐκ τῆς τοιχοδομίας καὶ μερικῶν τεμαχίων μαρμαρίνων μελῶν θὰ ἠδύνατο νὰ καθορισθῇ ὡς χρόνος ἀνεγέρσεως τῆς βασιλικῆς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰ.

Ἐπειδὴ ἡ ἁψὶς καὶ ἡ ἀντηρὶς τῆς βασιλικῆς ἐξέχουν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, εἰσχωροῦν δὲ εἰς τὴν ὁδὸν Φαρμάκη περὶ τὰ 4.25 μ. καὶ οὕτω ἐδυσχεραίνετο ἡ κυκλοφορία, κατεσκευάσθη ὑπεράνω αὐτῶν καὶ εἰς τὸ ὕψος τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ πλάξ ἀπὸ ὠπλισμένον σκυρόδεμα, μήκ. 8 καὶ πλ. 3.40 μ. Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν κατεσκευάσθη φρεάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον συγκεντροῦνται τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς καὶ μὲ τὴν βοήθειαν σωλήνων διοχετεύονται εἰς τὸν ἀποχετευτικὸν ἀγωγὸν τῆς πόλεως, ὁ ὁποῖος διέρχεται εἰς τὸ μέσον τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ.

Φρούριον

Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν (1965) εἶχον διενεργηθῆ ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου ἐκτεταμέναι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ φρουρίου τῆς Ναυπάκτου. Δεκατρία τμήματα τοῦ ἐπιβλητικοῦ τούτου ὀχυροῦ, τὰ ὁποῖα παρουσίαζον ἐπικίνδυνον κατάστασιν, ἠσφαλίσθησαν καὶ ἀποκατεστάθησαν (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 265 - 67). Ἐπειδὴ ὅμως τὸ Α. σκέλος τοῦ τείχους τοῦ γραφικοῦ λιμενίσκου καὶ τμῆμα τοῦ τρίτου ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ φρουρίου διαζώματος εἶχον ὑποστῆ μεγάλας ζημίας καὶ ἐκινδύνευον ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ καταρρεύσουν καὶ νὰ προκαλέσουν σοβαρὰς καταστροφάς, ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ ΥΠΠΕ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀναγκαίων ἐργασιῶν, διὰ τὴν ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου καὶ ἀναστήλωσιν τῶν τμημάτων τούτων, εἰς τὴν Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν, ἂν καὶ ὁ Νομὸς Αἰτωλοακαρνανίας ἀπὸ τοῦ 1967 δὲν ὑπήγετο εἰς τὴν ἁρμοδιότητά της (βλ. ΑΔ 26 (1971) : Χρονικά, σ. 329, ὅπου ἐκτίθενται αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τοῦ παρὰ τὸν πύργον τοῦ Ὡρολογίου τείχους).

Λόγῳ τῶν μεγάλων κινδύνων, τοὺς ὁποίους παρουσίαζον αἱ ἐργασίαι, ἐζητήθη ἡ συνδρομὴ τοῦ Ναυπακτίου μηχανικοῦ Ν. Σούκου καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ συνεργείου ἐτέθη ὁ ἔμπειρος εἰς ἀναστηλώσεις φρουρίων ἀρχιτεχνίτης Ἀθ. Λιόνας, ἐπίσης Ναυπάκτιος. Καὶ εἰς τοὺς δύο ἐκφράζονται εὐχαριστίαι.

Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι εἶναι αἱ ἑξῆς:

1. Ἡ θάλασσα εἶχε διαλύσει τὴν βάσιν τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ Α. τείχους τοῦ λιμενίσκου, εἰς ὕψος μέχρι 2 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας της, ὥστε τὰ ἀνώτερα μέρη τῆς τοιχοποιίας παρέμενον μετέωρα. Ἀφοῦ περισυνελέγη ἀπὸ τὰ ὕδατα τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπαναχρησιμοποιηθῇ, καὶ κατεσκευάσθη προστατευτικὸν φράγμα διὰ χονδρῆς ξυλείας κατὰ μῆκος τοῦ τείχους, ἀφῃρέθησαν καὶ τὰ λοιπὰ ἐπικίνδυνα τμήματα αὐτοῦ. Ἐν συνεχείᾳ μὲ τὴν βοήθειαν ξυλοτύπων κατεσκευάσθη ἰσχυρότατον κρηπίδωμα ἀπὸ ὠπλισμένον σκυρόδεμα, εἰς μῆκος 40 μ. καὶ ὕψος μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Οὕτω, ἐξησφαλίσθη στερεὰ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἠδράσθησαν τὰ ἀνακατασκευασθέντα τμήματα τοῦ τείχους κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δομῆς, ὡς καὶ τὰ παλαιὰ τοιαῦτα.

Ἡ ἐργασία ἦτο ἐπίπονος καὶ πολὺ ἐπικίνδυνος, καθ' ὅσον λόγῳ τοῦ χειμῶνος (Νοέμβριος 1972) αἱ καιρικαὶ συνθῆκαι δὲν ἦσαν εὐνοϊκαὶ διὰ τοιαῦτα ἔργα, τὸ δὲ συνεργεῖον εὑρίσκετο συνεχῶς ἐντὸς τῆς θαλάσσης.

2. Τμῆμα τοῦ τρίτου ἐσωτερικοῦ διαζώματος τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 50 - 60 μ. πρὸς Α. τοῦ συγκροτήματος τῶν τριῶν Δ. πυλῶν τοῦ φρουρίου, αἱ ὁποῖαι ἀνεστηλώθησαν τὸ 1965 (βλ. ΑΔ 21, ἔ.ἀ.), παρουσίαζε μέγαν κίνδυνον καταρρεύσεως μὲ ἀπροβλέπτους συνεπείας. Συγκεκριμένως, λόγῳ ὑποχωρήσεως τοῦ ἐδάφους, εἶχε διαλυθῆ ἡ τοιχοποιία τῆς βάσεως εἰς μῆκος 15 καὶ ὕψος 2 - 3 μ., οὕτως ὥστε ἡ ἀνωδομία παρέμενε μετέωρος. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τμῆμα τοῦτο εἶχε τὴν ἐμφάνισιν ἀνοικτῆς καμάρας, οἱ ἐντόπιοι τὸ ἔλεγον « ἡ καμάρα ». Ἡ « καμάρα » αὕτη κατέπεσεν, εὐτυχῶς χωρὶς δυσαρέστους συνεπείας, ἐνῷ τὸ συνεργεῖον συνεκέντρωνεν ἐκεῖ τὰ ἀπαιτούμενα ὑλικὰ καὶ ἐργαλεῖα διὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν. Ἀφοῦ κατηδαφίσθησαν τὰ ἑκατέρωθεν σαθρὰ τμήματα τῆς τοιχοποιίας, ἐσκάφη χάνδαξ κατὰ μῆκος τῆς βάσεως μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Κατεσκευάσθη ὑποθεμελίωσις ἀπὸ ὠπλισμένον σκυρόδεμα μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκτίσθη ἡ ἀνωδομία, εἰς ὕψος 4 μ., μὲ τοὺς παλαιοὺς λίθους.

Σημειοῦται, ὅτι καὶ ἐδῶ παρετηρήθη τὸ αὐτὸ φαινόμενον εἰς τὴν τοιχοδομίαν, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἀναστηλωθὲν τὸ 1965 τμῆμα τοῦ δευτέρου

ἐσωτερικοῦ διαζώματος (βλ. ΑΔ 21, ἔ.ἀ.). Τὸ τεῖχος δηλαδή, τὸ ὁποῖον ἔχει πάχος 1.70 μ. περίπου, δὲν εἶναι ἐνιαίας κατασκευῆς, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο χωριστὰ τείχη, ἐφαπτόμενα ἁπλῶς, τὰ ὁποῖα βεβαίως δὲν κατεσκευάσθησαν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βασιλικὴ Ἁγίας Σοφίας Μύτικα

Σχετικὴ ἔκθεσις ἐδημοσιεύθη εἰς ΠΑΕ 1972, σ. 109 - 113.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Μονὴ Μυρτιᾶς

Ἡ Ἐφορεία προέβη εἰς γενικὴν ἐπισκευὴν τῶν παλαιῶν κελλίων τῆς Ν. πτέρυγος, τῶν μόνων ἐναπομεινάντων μετὰ τὴν πυρπόλησιν τῆς μονῆς ὑπὸ τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων κατοχῆς κατὰ τὸ ἔτος 1943[5]. Ὁ Β. τοῖχος τῶν κελλίων ὑπερυψώθη, ὥστε νὰ μὴ καταλείπεται κενὸν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς στέγης. Αἱ ξύλιναι κατασκευαὶ (δάπεδον, ὀροφαί, ἐξῶσται) ἐπεσκευάσθησαν, ἀνακατεσκευάσθη καὶ συνεπληρώθη ἡ τοξοστοιχία τῆς πρὸ τῶν κελλίων στοᾶς καὶ ἀνακατεσκευάσθη μερικῶς ἡ ὁδηγοῦσα εἰς αὐτὴν λιθίνη κλῖμαξ.

Παναξιώτισσα Γαβρολίμνης[6]

Ἐγένετο ἀνάσυρσις τῆς ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν στέγης τοῦ σημαντικοῦ τούτου μνημείου.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Βυζαντινὰ γλυπτὰ εἰς Ναύπακτον

Κατὰ τὴν διάρκειαν ὑπηρεσιακῶν μεταβάσεων εἰς Ναύπακτον ἐπεσημάνθησαν τὰ κάτωθι βυζαντινὰ γλυπτά:

(1) Μαρμάρινον ἐπιστύλιον τέμπλου, ὕψ. 0.16 μ. περίπου, θραυσθὲν εἰς δύο τεμάχια, ἔχει ἐντειχισθῆ εἰς τετράγωνον πύργον τῆς ΝΔ. πλευρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου τοῦ φρουρίου Ναυπάκτου. Τὸ ἀριστερὸν ἥμισυ χρησιμεύει ὡς ὑπέρθυρον παραθύρου τοῦ ΝΑ. τοίχου τοῦ πύργου (Πίν. 351 α). Δύο ἔξεργα ἀντωπὰ παγώνια, κύπτοντα τὰς κεφαλάς, ἐξαίρονται ἐπὶ βάθους ἐξ ἐπταφύλλων ἀνθεμίων, ἐγγεγραμμένων ἐντὸς ἐφαπτομένων κύκλων ἐκ τριμερῶν ταινιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκφύονται ἀπὸ τοῦ στελέχους τῶν ἀνθεμίων. Εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον σώζεται τμῆμα ἐξέργου κομβίου. Ἁλυσοειδὲς πλέγμα καταλαμβάνει τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς ἄνω παρυφῆς (δηλαδὴ τὸ κέντρον τοῦ ἀρχικοῦ ἐπιστυλίου), ἐνῷ ἡ κάτω παρυφὴ κοσμεῖται ὑπὸ σπείρας σχήματος σχοινίου. Τὸ δεξιὸν ἥμισυ τοῦ ἐπιστυλίου, ὅμοιον πρὸς τὸ ἀριστερόν, ἐτοποθετήθη ὡς ὑπέρθυρον εἰς παράθυρον τῆς ΒΔ. πλευρᾶς τοῦ αὐτοῦ πύργου.

Πτηνά, κύπτοντα τὴν κεφαλήν, κοσμοῦν ἐπιστύλια τοῦ Μουσείου Κορίνθου[7] καὶ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ (τοῦ ἔτους 1205)[8]. Ὁ διάκοσμος τοῦ βάθους παρουσιάζει ἀναλογίας πρὸς τὴν ἐκ συγκομβουμένων ἀνθεμίων διακόσμησιν τοῦ τέμπλου τῆς προθέσεως τῆς παρὰ τὴν Ἄρταν μονῆς τῶν Βλαχερνῶν[9] καὶ περιθυρώματος τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μυστρᾶ[10]. Κατὰ ταῦτα τὸ ἀνάγλυφον δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν ΙΓ΄ αἰ.

(2) Τὸ εἰς τὸν Πίν. 351 β - γ εἰκονιζόμενον μαρμάρινον γλυπτόν, μήκ. 0.88, ὕψ. 0.16 καὶ πλ. 0.28/0.22 μ., ἀπετειχίσθη ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ κ. Κωνστ. Κελεσίδου, κειμένης παρὰ τὸ Βεζὶρ τζαμί, ἀνατολικῶς τοῦ φρουρίου, καὶ ἀπετέθη εἰς τὴν ἐν Ναυπάκτῳ ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας. Ὁ κ. Κελεσίδης τὸ ἀπετείχισε πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου ἀπὸ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ἀκροπύργου τοῦ φρουρίου, ὅπου ἐχρησίμευεν ὡς ὑπέρθυρον. Ἕτερον τεμάχιον, παραληφθὲν τότε, κατὰ τὸν κ. Κελεσίδην, ὑπὸ τοῦ Δήμου Ναυπάκτου, δὲν ἀνευρέθη.

Εἰς τὴν λοξότμητον προσθίαν ὄψιν τοῦ γλυπτοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀποκεκρουμένον ἄνω καὶ εἰς τὰ πλάγια, ἔχει χαραχθῆ ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ εἰς ἰαμβικοὺς τριμέτρους[11] (Πίν. 351 β):

Λέων ὁ Σεμνὸς Ναυπάκτου θυηπόλος
τὸν τύμβον ηὐτρέπισεν, ὃν βλέπεις, ξέν[ε],
ὅς, εἰ μὲν ἐν τούτῳ πέσοι, Θεῷ χάρις.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, ἀνέκδοτος[12]. Ὁ *θυηπόλος* (μητροπολίτης) Λέων τῆς ἐπιγραφῆς δύναται πιθανώτατα νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν συνυπογράψαντα τὸ 1172 ἔγγραφον

5. Βλ. σχετικῶς, Α. Ὀρλάνδου, Ἡ ἐν Αἰτωλίᾳ μονὴ τῆς Μυρτιᾶς, ΑΒΜΕ Θ΄ (1961), σ. 76 - 79.

6. Π. Λ. Βοκοτόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 80 - 86, 192 - 93.

7. A. Grabar, Sculptures byzantines du Moyen Age, II, Paris, 1976, ἀριθ. 104, σ. 111, πίν. LXXXII.

8. Αὐτόθι, ἀριθ. 105, σ. 111 - 112, πίν. LXXXI.

9. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ παρὰ τὴν Ἄρταν μονὴ τῶν Βλαχερνῶν, ΑΒΜΕ Β΄ (1936), σ. 29, εἰκ. 22.

10. A. Grabar, ἔ.ἀ., ἀριθ. 153, σ. 147, πίν. CXXXVe.

11. Εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴν κ. Ν. Παναγιωτάκην διὰ τὴν βοήθειάν του εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιγραφῆς.

12. Ὁ Ν. Οἰκονομίδης τὴν μνημονεύει καὶ παραθέτει τὸν πρῶτον μόνον στίχον εἰς Νέον Ἀθήναιον Δ΄ (1961 · 1963), σ. 153.

τῆς συνόδου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Κομνηνόν[13].

Ἡ ἀριστερὰ τῆς ἐπιγραφῆς ἐπιφάνεια κοσμεῖται ὑπὸ δύο ἐπταφύλλων ἀνθεμίων, τὰ ὁποῖα ἐγγράφονται ἐντὸς κύκλων ἐκφυομένων ἀπ' αὐτῶν καὶ ἑνουμένων διὰ κόμβου. Ἀνάλογον διάκοσμον φέρει τὸ ἐπιστύλιον τοῦ τέμπλου τῆς προθέσεως τῆς μονῆς Βλαχερνῶν Ἄρτης[14]. Εἰς τὸ δεξιὸν τμῆμα τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ γλυπτοῦ ὑπάρχει πλέγμα ἐκ τριμερῶν καὶ τετραμερῶν ταινιῶν, συνενουμένων κατὰ τὰ ἄκρα (Πίν. 351 γ), ἐνῶ εἰς τὴν μεταξὺ προσθίας καὶ κάτω πλευρᾶς γωνίαν σχηματίζεται σπεῖρα μιμουμένη σχοινίον, ὁμοία πρὸς τὴν κοσμοῦσαν τὰς γωνίας γλυπτῶν τῆς μονῆς Ὁσίου Μελετίου, τοῦ 12ου αἰ.[15].

(3) Ἀπὸ τὸ φρούριον ἀπετειχίσθη καὶ τὸ εἰς τὸν Πίν. 352 α εἰκονιζόμενον γλυπτόν, τὸ ὁποῖον κοσμεῖται εἰς τὴν προσθίαν λοξότμητον ὄψιν ὑπὸ φύλλων ἀκάνθης. Ἀνάλογος διάκοσμος, ὡς πρὸς τὸ θεματολόγιον καὶ τὴν ἐργασίαν, ἀπαντᾷ εἰς μνημεῖα τοῦ Ι΄ καὶ τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ ΙΑ΄ αἰ., ὡς εἰς τὴν Παναγίαν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, τὸ παρὰ τὸ Ἀλιβέριον μετόχιον τῆς αὐτῆς μονῆς, καὶ τοὺς Ἁγίους Ἀναργύρους Καστοριᾶς[16]. Μῆκ. 0.415, ὕψ. 0.13, πλ. 0.21/0.14 μ.

(4) Εἰς τὸν Δ. προμαχῶνα τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος τῆς Ναυπάκτου καὶ ἄνωθι ἀναγλύφου λέοντος τοῦ Ἁγίου Μάρκου, εἶναι ἐντειχισμένον ὀρθογώνιον μαρμάρινον μέλος, διαστ. περίπου 0.73 × 0.12 μ., κοσμούμενον εἰς τὴν λοξότμητον ὁρατὴν ἐπιφάνειάν του ὑπὸ πλοχμοῦ ἐκ τρισχιδοῦς ταινίας, ἀναλόγου πρὸς τὴν διαθέουσαν τὸ ἀνώτερον τμῆμα τοῦ μνημονευθέντος ἐπιστυλίου τῆς παρὰ τὴν Ἄρταν Βλαχέρνας[17] (Πίν. 352 β).

(5) Τμῆμα βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς ἐξ ἰαμβικῶν τριμέτρων εἶναι ἐντειχισμένον εἰς τὴν ἑστίαν δωματίου τῆς οἰκίας τοῦ στρατηγοῦ ἐ.ἀ. κ. Γεωργίου Κοτίνη. Τοῦτο, διαστ. 1.075 × 0.21 × 0.15 μ. περίπου, εὑρίσκετο ἄλλοτε εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πατρὸς τοῦ κ. Κοτίνη. Ἡ ἐπιγραφή, κάτωθι τῆς ὁποίας ἔχει χαραχθῆ ἡ χρονολογία 1882, ἔχει ὡς ἑξῆς (Πίν. 352 γ):

.....*Σῶ(τερ) Χ(ριστ)έ μου*
εὕροιμι φρικτῆς κρίσεως ὥρᾳ σκέπην
θύτη[ς].....

13. Βλ. V. Laurent, Le corpus des sceaux de l'empire byzantin, Paris, 1963 κ.ἑ., τ. V, 1, σ. 514-515· τ. V, 2, σ. 456 (ἀριθ. 680).

14. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημ. 9.

15. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ μονὴ τοῦ Ὁσίου Μελετίου καὶ τὰ παραλαύρια αὐτῆς, ΑΒΜΕ Ε΄ (1939-40), σ. 99, 101, εἰκ. 46, 49.

16. A. Grabar, ἔ.ἀ., πίν. XIXa, XXVIIId, XXXIb, d.

17. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημ. 9.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Κατά τὸ ἔτος 1972 ἡ Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων ἐξετέλεσε διὰ τῆς ὑπογραφομένης καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν Ὀκτωβρίου, ὁπότε ἀνεχώρησεν εἰς ἐκπαιδευτικὴν ἄδειαν, ἐπανεκθετικὰς ἐργασίας εἰς τὰ Μουσεῖα Νικοπόλεως, Ἄρτης καὶ Ἰωαννίνων, ἀνασκαφὰς εἰς Νικόπολιν, Ἄρταν, Βίτσαν Ζαγορίου καὶ ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας εἰς Δωδώνην, Νικόπολιν, Ἀμμότοπον, Βίτσαν καὶ Νεκυομαντεῖον Μεσοποτάμου.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Ἄρτης

Τὸν Ὀκτώβριον 1972 ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι ἐκθέσεως ἀντιπροσωπευτικῶν ἀντικειμένων ἐκ τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς Ἄρτης εἰς τὸ πρόσθιον τμῆμα τῆς τραπέζης Παρηγορητίσσης, ἡ ὁποία εἶχε ἀπὸ ἐτῶν ἀναστηλωθῆ, διὰ νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς Μουσεῖον (Πίν. 353 α - β).

Ἐπὶ λαξευθέντων ἐκ σιμεντοκονίας βάθρων ἐστήθησαν ἐπιτύμβιοι στῆλαι τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης τὸ πώρινον κιονόκρανον ἐκ τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ οἰκοπέδου Μπακαγιάννη[1]. Ἐντὸς τεσσάρων ὀρθίων καὶ δύο τραπεζοειδῶν προθηκῶν ἐξετέθησαν πήλινα καὶ χαλκᾶ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, τὰ πλεῖστα ἐξ ἀνασκαφῶν καὶ τυχαίων εὑρημάτων τῆς πόλεως Ἄρτης (Ἀμβρακίας). Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ πήλινα εἰδώλια ἀπὸ τὸ σπήλαιον τῶν Νυμφῶν « Κουδουνότρυπα »[2] καὶ τὰ εἰδώλια ἀπὸ τὸ οἰκόπεδον Παπακίτσου, ὅπου πρέπει νὰ ὑπῆρχε τὸ ἐργαστήριον τοῦ κοροπλάστου Σατύρου[3], διότι ἐξ αὐτοῦ ἔχομεν σειρὰν πηλίνων μητρῶν ἐκτεθειμένων εἰς τὴν τραπεζοειδῆ προθήκην 2. Τὸ ἀνασκαφικὸν σύνολον ἐκ τοῦ νεκροταφείου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., εἰς τὴν θέσιν « Κουτσομύτα »[4], ἀντιπροσωπεύεται δι' ἐπιλογῆς εἰδωλίων, χαλκῶν καὶ πηλίνων ἀγγείων, χαλκῶν στλεγγίδων κ.ἄ. Γενικῶς διὰ τῆς ἐκθέσεως ταύτης δίδεται κάποια εἰκὼν τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῆς Ἀμβρακίας τῶν Κλασσικῶν καὶ Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας ἐγένετο καταγραφὴ 930 ἀντικειμένων εἰς τὸ εὑρετήριον τοῦ Μουσείου Ἄρτης, ὡς καὶ συγκολλήσεις καὶ καθαρισμοὶ ἀγγείων καὶ εἰδωλίων.

Μουσεῖον Ἰωαννίνων

Εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου ἐκαθαρίσθησαν καὶ συνεκολλήθησαν τὰ εὑρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἔτους 1971 εἰς Βίτσαν Ἰωαννίνων, Γαρδίκι Θεσπρωτίας καὶ Νικόπολιν Πρεβέζης, ἐν συνεχείᾳ δὲ κατεγράφησαν εἰς τὰ οἰκεῖα εὑρετήρια. Ἤρχισεν ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσις τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου τῆς Ἐφορείας, καθὼς καὶ ἡ καταγραφή, κατόπιν γενομένου καθαρισμοῦ, τῶν μολυβδίνων χρηστηρίων ἐλασμάτων τῆς Δωδώνης· διὰ τὰ ἤδη ἐκτεθειμένα εἰς τὴν προθήκην 17 τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων ἐγράφησαν ἐπεξηγηματικαὶ πινακίδες ὑπὸ εἰδικοῦ τεχνίτου.

Μουσεῖον Νικοπόλεως[5]

Τὸ Μουσεῖον Νικοπόλεως, κείμενον ἐντὸς τῶν βυζαντινῶν τειχῶν καὶ παρὰ τὴν βασιλικὴν Δουμετίου, ἔχει χαρακτῆρα μουσείου ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Εἰς τὸν μικρὸν προθάλαμον καὶ τὰς δύο αἰθούσας αὐτοῦ, κατόπιν ἐντατικῆς ἐργασίας λαξεύσεως βάθρων ὑπὸ τῶν ἀρχιτεχνιτῶν Ἰωάννου καὶ Χρήστου Τσεύλικου, ἐξετέθησαν ἐπιγραφαί, σαρκοφάγοι, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἀγάλματα, ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας Νικοπόλεως προερχόμενα (Πίν. 354 α).

Ἐχρησιμοποιήθησαν τρεῖς μόνον ξύλιναι προθῆκαι, μία ὀρθίου τύπου καὶ δύο τραπεζοειδεῖς, διὰ τὴν παρουσίασιν μικροαντικειμένων ἐκ τῶν τάφων, πηλίνων λύχνων ἐκ τοῦ Ὠδείου καὶ νομισμάτων.

Ἀπὸ τῆς 1ης Ἰουλίου τὸ Μουσεῖον ἠνοιξε διὰ τὸ κοινόν.

Διὰ τὴν στέγασιν τοῦ πλήθους τῶν μὴ ἐκτεθέντων γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν, τὰ ὁποῖα μέχρι τότε ἐστεγάζοντο ἐντὸς τῶν αἰθουσῶν τοῦ Μουσείου, κατὰ τοὺς μῆνας Μάρτιον - Μάιον 1972 κατεσκευάσθη ἀποθήκη κατὰ μῆκος τῆς μακρᾶς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ Μουσείου, ὅπου ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθησαν τὰ γλυπτά. Κατεγράφησαν ἀκατάγραφα γλυπτά, ὡς καὶ τὰ εὑρήματα ἐκ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν.

1. Ἰ. Βοκοτοπούλου, Ὑστεροαρχαϊκὸς ναὸς εἰς Ἄρταν, ΑΑΑ ΙΙ (1969), σ. 41, εἰκ. 2.

2. Φ. Πέτσας, ΑΕ 1952, Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά, σ. 1-3.

3. Σ. Δάκαρης, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 311 - 312, Πίν. 350 - 351.

4. Ν. Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ 1957, σ. 85 - 88.

5. Ἰ. Βοκοτοπούλου, Τὰ νέα ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα τῆς Ἠπείρου, ΑΑΑ VI (1973), σ. 78 - 80.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Ἄρτα. Ὁδὸς Κομμένου 115 - 117 καὶ 109 (Σχέδ. 1· Πίν. 354 β - γ)

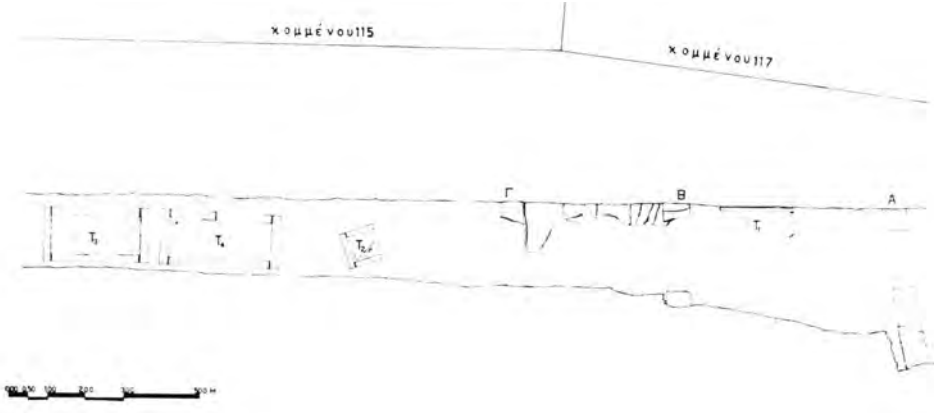
Κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν ἀποχετευτικοῦ δικτύου, κατὰ μῆκος τοῦ Α. ρείθρου τῆς ὁδοῦ Κομμένου καὶ πρὸ τῶν ἀριθμῶν 115 - 117, εἰς μῆκος 50 μ. καὶ εἰς βάθος 0.75 - 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, εὑρέθη τμῆμα τοῦ Ν. νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας[6]. Ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ταφικῶν περιβόλων, οἱ ὁποῖοι εἶχον κατεύθυνσιν Α.- Δ., κάθετον πρὸς τὴν φορὰν τοῦ χάνδακος (Σχέδ. 1, Α, Β, Γ)· ἐσώζοντο εἰς ὕψος τεσσάρων δόμων (1.30 μ.) καὶ πλίνθοι τινὲς εἶχον διαστάσεις 1.20 - 1.80 × 0.40 × 0.50 μ. Πρὸ τοῦ ἀριθ. 119 ὑπῆρχεν ἕτερος ἰσχυρὸς περίβολος, καταστραφεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως. Μεταξὺ περιβόλου Β καὶ Γ ὑπῆρχε πλακόστρωτον, ἴσως ὁδός. Οἱ ἀνασκαφέντες κιβωτιόσχημοι τάφοι (Σχέδ. 1, Τ1 - Τ4) ἦσαν ὅλοι συλημένοι. Ἔξωθι τοῦ Τ3 εὑρέθη κεφαλὴ καὶ εἰδώλιον κορασίδος, πρωίμων Ἑλληνιστικῶν χρόνων, δύο δακρυδόχοι καὶ πηλίνη πυξίς. Ἐντὸς τοῦ Τ4 καὶ εἰς ἐπίχωσιν πιθανώτατα ἀκολουθήσασαν τὴν σύλησιν, εὑρέθησαν μικροσκοπικὸς μελαμβαφὴς λύχνος, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., καὶ ἕτερος Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Πρὸ τοῦ ἀριθ. 109 τῆς ὁδοῦ Κομμένου ἀνεσκάφη ἕτερος κιβωτιόσχημος τάφος (Τ5), ἔχων τὴν αὐτὴν μὲ τοὺς προηγουμένους ΝΑ.- ΒΔ. κατεύθυνσιν, καὶ αὐτὸς συλημένος. Τὰ 20 μ. μεταξὺ Τ5 καὶ Τ3 ἔχουν βραχώδη διαμόρφωσιν καὶ περὶ τὰ 5 μ. βορείως τοῦ Τ5 (πρὸ τοῦ ἀριθ. 107) ἀρχίζει πάλι βράχος.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἀριθ. 47, εἰς βάθος 2 μ., ἐφάνησαν μεγάλαι πλάκες χωροῦσαι ὑπὸ τὸ οἰκόπεδον εἰς τὸν ἀριθ. 45.

Τυχαῖα εὑρήματα

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄρτης παρεδόθησαν τὴν 15/4/1972 ὑπὸ τοῦ κατοίκου Φλωριάδος Βάλτου κ. Νικ. Ζ. Ἀνδρούτσου τεφροδόχος ἀμφορεύς, κοσμούμενος μὲ κλάδους περὶ τὴν κοιλίαν[7], καὶ μελαμβαφὴς λύχνος, τέλους 4ου - ἀρχῶν 3ου αἰ. π.Χ.[8]. Ὡς τόπος εὑρέσεως ἀνεφέρθη τὸ Φτυλόβρυσον Φλωριάδος.

Σχέδ. 1. Ἄρτα. Ἀνασκαφὴ τάφων εἰς ὁδὸν Κομμένου

Κατὰ τὰς ἐργασίας διευθετήσεως τοῦ χώρου πέριξ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου Γεφύρας, γενομένας ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἀνευρέθη ἀπότμημα ἐπιτυμβίου στήλης· κάτωθεν γεισηπόδων καὶ ἀστραγάλου σώζονται εἰς δύο στίχους τὰ γράμματα:

ΜΝΑΣ
ΙΣ

Ὁ πρῶτος στίχος εἶναι ἀνάγλυφος, ὁ δεύτερος ἐγχάρακτος.

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βίτσα Ζαγορίου

Κατὰ μῆνας Μάιον - Ἰούνιον 1972 ἐγένετο διαμόρφωσις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου διὰ τῆς

6. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ κατὰ τὸ 1964 ἀνεσκάφησαν τάφοι Ἑλληνιστικῶν χρόνων ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἡ. Τσιριβάκου, βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 355 - 360.

7. Πρβλ. τελείως ὅμοιον ἐκ τάφου τῆς Ἀμβρακίας, χρονολογούμενον περὶ τὸ 200 π.Χ., ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πίν. 423 α.

8. Πρβλ. The Athenian Agora IV, πίν. 38 ἀριθ. 310.

ἀπομακρύνσεως σωρῶν χωμάτων, συσσωρευμένων κατὰ μῆκος τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ συνοικισμοῦ. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς, διενεργηθείσης κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον, κατεσκευάσθη εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν λίθινος περίβολος.

Ἡ ἀνασκαφὴ διενηργήθη εἰς δύο τομεῖς:

Βόρειον νεκροταφεῖον[9]

Ἀνεσκάφη εἰς τάφος (ἀριθ. 171), τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἀνδρικὴ ταφή, μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.- ΝΑ., φαίνεται ὅτι ἦτο ἁπλοῦς λάκκος ἐντὸς τοῦ φλύσχου. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ποδῶν ἦσαν συγκεντρωμένα τὰ κτερίσματα: ζεῦγος σιδηρῶν αἰχμῶν δοράτων, μελαμβαφὴς ἀμφορίσκος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., χαλκῆ κύλιξ μὲ ὑπερυψωμένας ἀγκυλωτὰς λαβὰς καὶ λίαν κατεστραμμένη χαλκῆ οἰνοχόη μὲ στρογγύλον στόμιον, συνήθους εἰς τὴν Ἤπειρον τύπου.

Ὁ σκελετὸς τοῦ Τ170 πολὺ ὀλίγον διετηρεῖτο, ὡς συνέβη καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τάφους τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 444). Ὁ Τ170 εὑρίσκετο εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ καὶ ἡ γενομένη ἔρευνα ἔδειξεν, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ τελευταῖος τάφος τοῦ βορείου νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον εἶχε πολὺ μικροτέραν ἔκτασιν ἀπὸ τὸ νότιον, οἱ τάφοι του ὅμως ἦσαν πλουσιώτατοι εἰς κτερίσματα, οἱ πλεῖστοι δὲ ἐξ αὐτῶν ἀνῆκον εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

Συνοικισμός

Εἰς τὸ Ν. τμῆμα του ἐγένοντο μικραὶ ἔρευναι χάριν τῆς διαμορφώσεως τοῦ χώρου. Οὕτως ἀπεκαλύφθη εἰς ὅλον τὸ ἐξ 8.20 μ. σωζόμενον μῆκος του ὁ Α. ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ πρὸς τὸ νεκροταφεῖον δρομίσκος (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 444 - 446, Σχέδ. 2, ἀριθ. 28). Ἡ πρὸς Ν. ἀπόληξις αὐτοῦ ἀπεκόπη κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς κοινοτικῆς δεξαμενῆς τὸ ἔτος 1965, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὁποίας εὑρέθη ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος τῆς Βίτσας. Ἠρευνήθησαν ἐπίσης μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου οἱ χῶροι δυτικῶς (ἐσωτερικῶς) τῶν καμπύλων τοίχων β, δ καὶ ε. Δὲν διεπιστώθησαν ἴχνη κατοικήσεως καὶ οἱ τοῖχοι αὐτοὶ θὰ πρέπει νὰ κατεσκευάσθησαν ὡς ἀναλήμματα τῶν χωμάτων τῆς πρὸς Δ. αὐτῶν κλιτύος κατὰ τοὺς Γεωμετρικοὺς χρόνους.

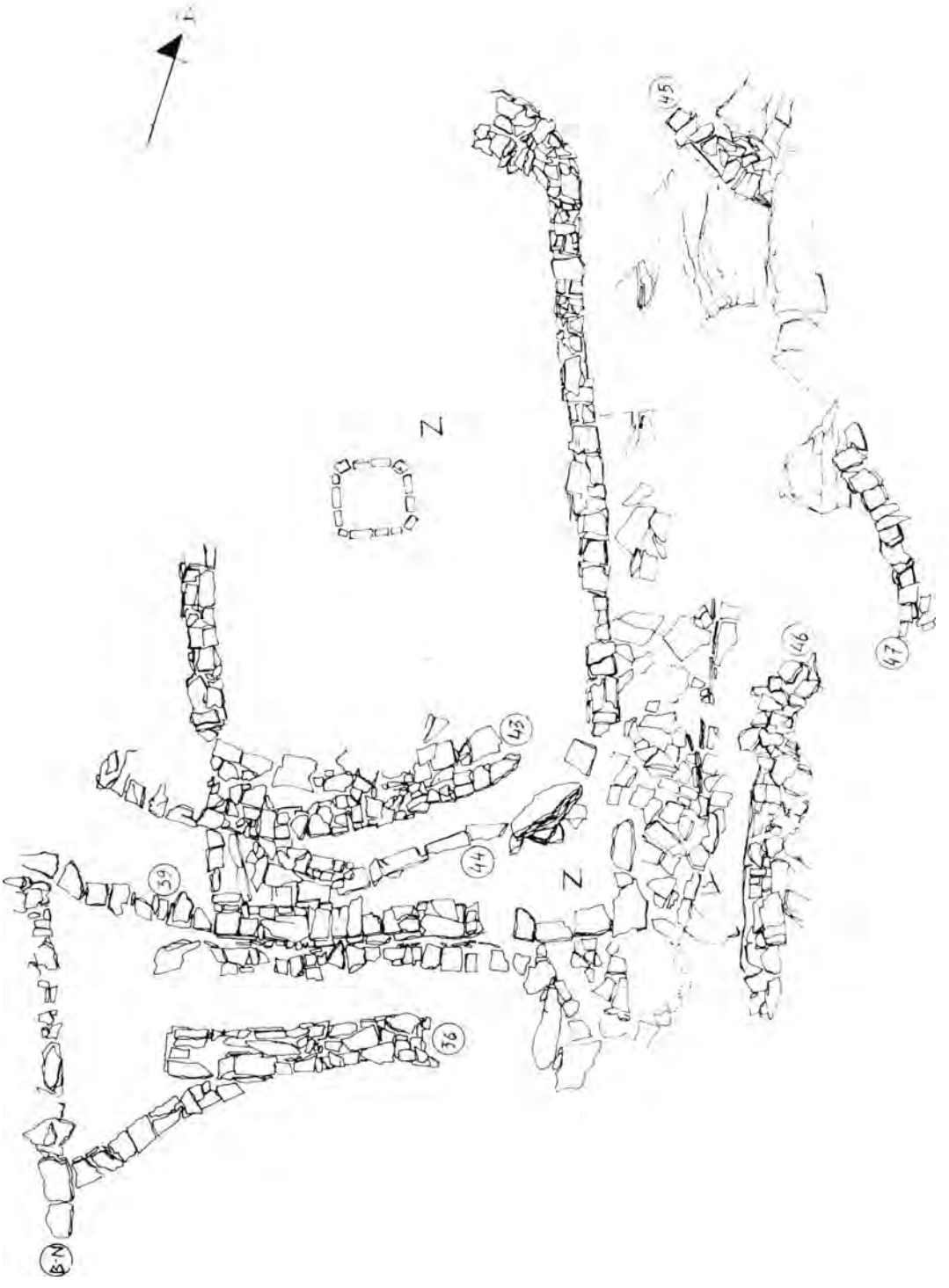
Εἰς τὴν οἰκίαν Δ (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 446) συνεχίσθη ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἀρξαμένη ἔρευνα τῶν ὑπ' αὐτὴν παλαιοτέρων κτισμάτων. Διεκρίθησαν τρεῖς τοὐλάχιστον διάφοροι κατασκευαί: (α) ἡ διαγωνίως ἐκ τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς οἰκίας Δ διερχομένη συνέχεια τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ πλακοστρώτου Α, ἡ ὁποία διακόπτεται διαλελυμένη ἐντὸς τῆς οἰκίας Δ, (β) αἱ δύο πλευραὶ (Ν. καὶ Α.) ἑνὸς ἄλλου κτίσματος, τὸ ὁποῖον ἴσως συνεχίζετο καὶ ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον Α· αἱ γωνίαι του εἶναι ἀμβλεῖαι καὶ ἡ Α. πλευρά του ἐλαφρῶς καμπύλη (32 - 33), (γ) εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς οἰκίας Δ σώζεται ἡ ΝΑ. γωνία ὀρθογωνίου οἰκίας, πιθανώτατα πρωίμων Ἀρχαϊκῶν χρόνων· αὕτη βαίνει ὑπὸ τοὺς τοίχους τῆς οἰκίας Δ, διαλυομένη μετ' ὀλίγον· οἱ ἐκ μικρῶν πλακοειδῶν λίθων τοῖχοι της σώζονται μέχρις ὕψους 0.55 μ. (34).

Ἐξωτερικῶς τῆς οἰκίας Δ, κατὰ τὸ μέσον τῆς Β. πλευρᾶς της, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις κεκλιμένης προσβάσεως καὶ ἐπιμήκους κατωφλίου.

Ἡ ἔρευνα τῆς περιόδου τοῦ 1972 ἐστράφη κυρίως εἰς τὸν πρὸς Β. τῆς οἰκίας Δ χῶρον, ὅπου, εἰς ἀπόστασιν 6 μ. περίπου ἀπὸ ταύτης, εἶχεν εὑρεθῆ τὸ ἔτος 1971 ὁ Ν. τοῖχος νέας οἰκίας. Ὑπὸ νεωτέραν ἐπίχωσιν, ὕψους συχνάκις ἄνω τοῦ 1 μ., ἀπεκαλύφθη ἡ μεγαλυτέρα μέχρι τοῦδε οἰκία τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Βίτσας, μήκ. 13.50 καὶ πλ. 6.60 μ. (οἰκία Ζ) (Σχέδ. 2· Πίν. 355 γ). Ἡ πρὸς Β. πλευρὰ εἶναι καμπύλη καὶ τὸ ὅλον σχῆμα ἀψιδωτόν· ἡ οἰκία βαίνει ἐπὶ γεωμετρικοῦ στρώματος, ἦτο ὅμως ἐν χρήσει κατὰ τὸν 4ον αἰ. π.Χ., ὅπως δεικνύουν τὰ ἐντὸς τοῦ πηλίνου δαπέδου ἐμπεπηγμένα κυάθια αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀψὶς σώζεται μέχρις ὕψους 0.90 μ., οἱ ἄλλοι τοῖχοι ὀλιγώτερον. Δὲν διακρίνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐγκάρσιος τοῖχος. Τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον μὲ καθαρὸν πηλὸν καὶ εἰς τὸ κέντρον ὑπάρχει μεγάλη τετράπλευρος ἑστία, ἐπίσης ἐστρωμένη (ἠλειμμένη) μὲ πηλόν (Πίν. 355 β). Πλὴν λιθίνων τριπτήρων, ἐλαχίστων ὀστράκων καὶ ἑνὸς σιδηροῦ ἐργαλείου, δὲν εὑρέθησαν ἄλλα κινητὰ εὑρήματα. Ὁ ἐσωτερικῶς τοῦ Ν. τοίχου τῆς οἰκίας Ζ χῶρος ἦτο λιθόστρωτος, διότι παλαιότεραι ὑποκείμεναι κατασκευαὶ (καμπύλος τοῖχος) δὲν ἐπέτρεπον τὴν κανονικὴν διὰ πηλοῦ ἐπίστρωσιν τοῦ δαπέδου. Εἰς τῶν καμπύλων τούτων τοίχων (43), σωζόμενος εἰς ὕψος 2 - 3 δόμων, συνεχίζεται πρὸς Δ. ἐκτὸς τῆς οἰκίας Ζ, ἦτο δὲ ὁρατὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καταστροφῆς τοῦ συνοικισμοῦ, διότι ἐπ' αὐτοῦ ἀκκουμβοῦσε τὸ μελανὸν στρῶμα τῆς καταστροφῆς μὲ τὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα — ἐπ' αὐτοῦ μάλιστα εὑρέθη καὶ μία ἀργυρᾶ περόνη, τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., λήγουσα εἰς κεφαλὴν λέοντος.

Μεταξὺ τῆς οἰκίας Ζ καὶ τοῦ πλακοστρώτου Α εὑρέθη τμῆμα πλατέος τοίχου (36), διαλελυμένον κατὰ τὸ Α. ἄκρον του.

9. Βλ. ἔκθεσιν ἀνασκαφῆς τοῦ βορείου νεκροταφείου εἰς ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 444.

Σχέδ. 2. Βίτσα Ζαγορίου. Οικία Ζ

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς οἰκίας Ζ ὁ χῶρος τοῦ συνοικισμοῦ περιορίζεται σημαντικῶς, λόγῳ τῆς στενότητος τοῦ μεταξὺ τῶν δύο βραχωδῶν ὑψωμάτων αὐχένος. Ἤδη δὲν ὑπάρχει χῶρος παρὰ διὰ μίαν μόνον οἰκίαν, τὴν Ζ, διὰ τοῦτο καὶ κατὰ φυσικὸν τρόπον ὁ συνοικισμὸς συνεχίζεται πλέον πρὸς Δ., κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὑψώματος τῶν Κλαδερῶν. Εἰς τὰ δασώδη Κλαδερὰ δύο τοῖχοι, ὁ εἷς εἰς τὴν βάσιν τοῦ λόφου καὶ ὁ ἄλλος σχεδὸν εἰς τὴν κορυφήν, ἐκ λογάδων λίθων, διαστ. οἱ μεγαλύτεροι 1 μ., ἀποτελοῦν ἴσως στοιχειώδη ὀχύρωσιν διὰ τὴν προστασίαν τῶν κατοίκων τῆς μολοσσικῆς ταύτης κώμης.

Τυχαῖα εὑρήματα

Ὁ κ. Γεώργ. Μ. Παπανικολάου ἀνεῦρεν εἴς τι σημεῖον τοῦ ἐντὸς τῆς κοινότητος Μουσιωτίτσας Ἰωαννίνων κήπου τῆς οἰκίας του, συγκεντρωμένα ἐντὸς κεκαυμένων χωμάτων, πλῆθος ὀστράκων μελαμβαφῶν ἀττικῶν ἀγγείων, τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰ. π.Χ., τρεῖς σιδηρᾶς αἰχμὰς βελῶν καὶ πήλινον προσωπεῖον Μεδούσης, ὕψ. 0.066 μ. (Πίν. 355 α). Ἐν ἐκ τῶν ὀστράκων φέρει μέρος ἐγχαράκτου ἐπιγραφῆς. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ ἀποθέτου ἱεροῦ Κλασσικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον ἴσως θὰ ἐντοπίσῃ μελλοντικὴ συστηματικὴ ἔρευνα.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Βαλανιδόραχη Φαναρίου

Εἰς τὸν ὄρμον Ἀλωνάκι καὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς μεταξὺ τῶν δύο λοφοσειρῶν κοιλάδος, τὴν ὁποίαν διασχίζει ἀγροτικὴ ὁδός, ἐνετοπίσθη ἡ ὕπαρξις ὑπαιθρίου ἐγκαταστάσεως Παλαιολιθικῶν χρόνων. Περισυνελέγησαν ἐργαλεῖα ἐκ πυριτολίθου.

Νικόπολις

Χῶρος Μουσείου

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν θεμελίων διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ὄπισθεν τοῦ Μουσείου ἀποθήκης (βλ. ἀνωτ. σ. 400) καὶ κατὰ τὴν Α. πλευράν, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 0.50 μ. πλακόστρωτον, διαστ. 3.80 × 2.10 μ., ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων κατατεμαχισμένων πλακῶν. Περὶ τὰ 0.30 μ. βαθύτερον ἐφάνη παλαιότερον πλακόστρωτον, σωζόμενον καλύτερον κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ σκαφέντος χώρου, διαστ. 7.80 × 3.20 μ.· τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶν, διαστ. 1.15 × 1.20 μ. (Πίν. 356 α). Ἐπ' αὐτοῦ εὑρέθησαν δύο ἀποτμήματα κυλινδρικῶν μαρμαρίνων κιονίσκων καὶ σπόνδυλος πωρίνου κίονος. Ἐλήφθησαν ὅλα τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα διὰ τὴν διατήρησιν τῶν πλακοστρώτων ὑπὸ τὴν ἀνεγερθεῖσαν ἀποθήκην. Δεδομένης τῆς γειτνιάσεως τῶν βυζαντινῶν τειχῶν, πρόκειται πιθανώτατα διὰ πλακόστρωτον ὑπαίθριον χῶρον (πλατεῖαν ἢ ὁδόν).

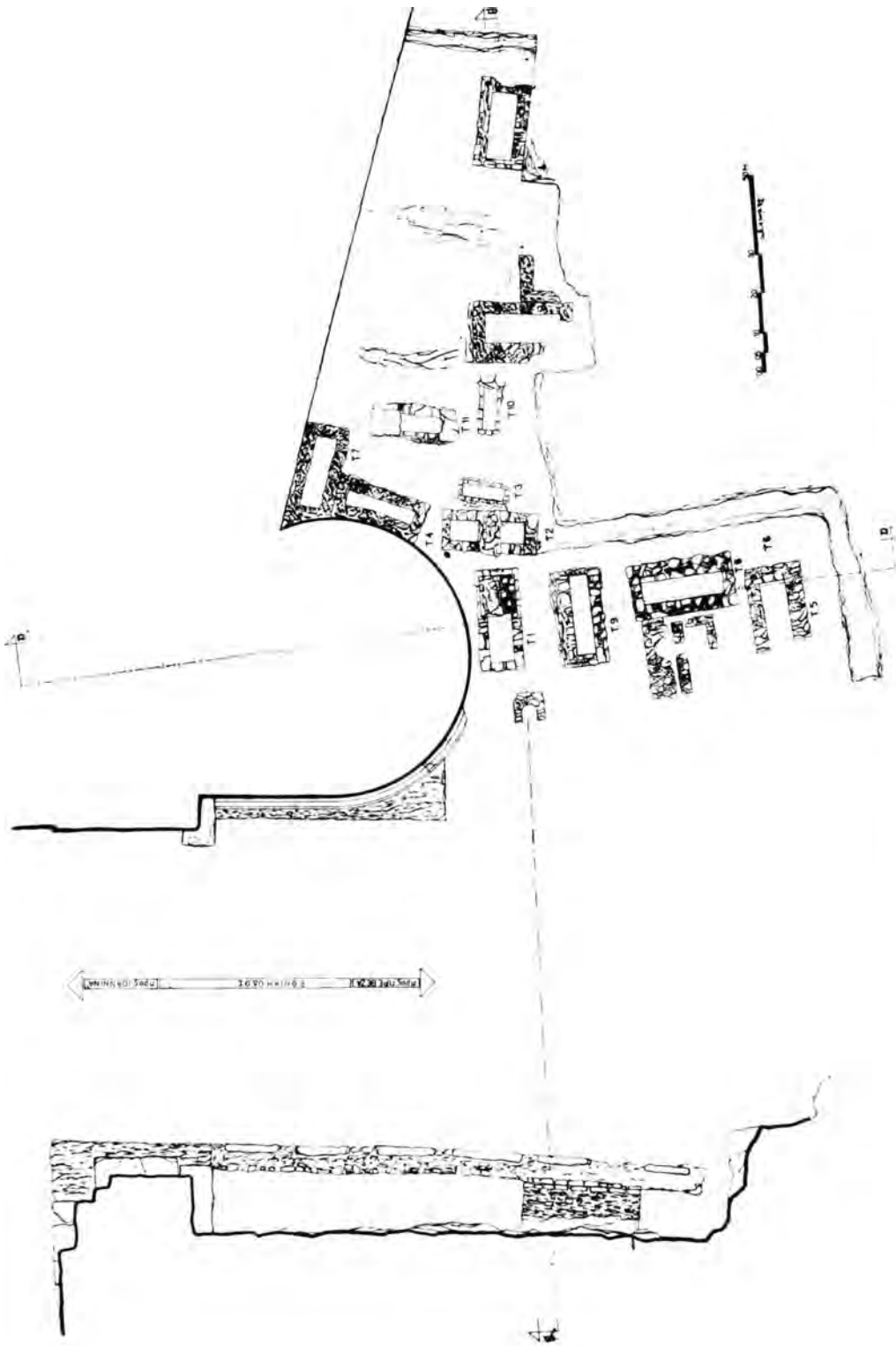
Διαμόρφωσις χώρου πέριξ Μουσείου

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἐργασίας ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου καὶ ἐν ὄψει τῆς λειτουργίας του διὰ τὸ κοινόν, ἤρχισαν ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸ χώρου, διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἐπιχώσεων κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῶν βυζαντινῶν τειχῶν, ὕψ. 1 - 2 μ. (Πίν. 356 β). Ἀπεκαλύφθησαν, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ τεῖχος, οἰκίαι κατεσκευασμέναι ἐκ προχείρων ὑλικῶν, λάσπης, πλίνθων, λίθων μικρῶν διαστάσεων, προοριζόμεναι ἴσως διὰ τὴν στέγασιν προσφύγων εἰς δυσκόλους καιρούς. Ἐπρογραμματίσθη ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς περιοχῆς ταύτης, ἡ ὁποία προμηνύεται λίαν σημαντικὴ διὰ τὴν συναγωγὴν ἱστορικῶν στοιχείων τῆς περιόδου τῆς παρακμῆς τῆς Νικοπόλεως.

Ἀνασκαφὴ Ν. πύλης ρωμαϊκοῦ τείχους

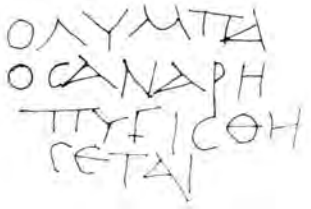
Ἐπειδὴ ὑπῆρχον βάσιμοι πληροφορίαι, ὅτι ἡ τότε Περιφερειακὴ Διοίκησις Ἠπείρου προετίθετο νὰ προβῇ εἰς τὴν διαπλάτυνσιν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Πρεβέζης, εἰς τὸ σημεῖον διελεύσεως διὰ τῆς Ν. πύλης τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους καὶ εἰς βάρος τῆς ἀκεραιότητος τοῦ μνημείου, ἐγένετο κατ' ἀρχὰς ἐσπευσμένη ἀποχωμάτωσις, προκειμένου νὰ φανῇ ἐναργέστερον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωσις τῆς μόνης σωζομένης πύλης τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους. Οὕτως ἀπεκαλύφθη ὁ πρὸς Α. στρογγύλος πύργος (Πίν. 357 β) καὶ εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ ἀνεφάνησαν τάφοι. Κατόπιν τούτου ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῶν τάφων, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ πρὸς Α. σκέλους τοῦ τείχους (Σχέδ. 3).

Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς ἕνδεκα τάφοι (Πίν. 357 α), διατεταγμένοι παραλλήλως ἢ καθέτως πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ πύργου καὶ τοῦ τείχους. Εἶναι κιβωτιόσχημοι κτιστοὶ δι' ὀπτοπλίνθων, ἐνίοτε ἐσωτερικῶς ἐπενδεδυμένοι διὰ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν. Ἐκαλύπτοντο συνήθως δι' ὁριζοντίου πλακός, ἡ ὁποία ἐσφραγίζετο δι' ἐπικαθημένου πλαισίου ἐκ πλίνθων καὶ κουρασανίου. Εἰς τὸν τάφον 1 (διαστ. 2.30 × 1.10 μ.), ἡ κάλυψις ἐγένετο διὰ πλίνθων κατ' ἐκφορικὸν τρόπον, εἰς δὲ τὴν κορυφὴν ἦτο ἐμπεπηγμένη ἡ μαρμαρίνη ἐπιτυμβία πλάξ, τῆς ὁποίας κατὰ χώραν ἐσώζετο μόνον ἓν ἀπότμημα.

Σχέδ. 3. Νικόπολις. Ἀνασκαφὴ τάφων Ν. πύλης ρωμαϊκοῦ τείχους

Σχεδὸν ὅλοι οἱ τάφοι ἦσαν συλημένοι. Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς αὐτῶν εὑρέθησαν τεμάχια ὑελίνων δακρυδόχων, πηλίνων ἀγγείων καὶ λύχνων. Εἰς τὸν τάφον 4 (διαστ. 2 × 0.43 μ.) εὑρέθησαν τεμάχια λύχνων, χρονολογούμενα περὶ τὸ 100 - 150 μ.Χ., εἰς τὸν τάφον 8 (διαστ. 2.60 × 1.30 μ.) ὑελίνη δακρυδόχος, ὕψ. 0.10 μ., ἐνῷ εἰς τὸν τάφον 9 (διαστ. 2.40 × 1 × 0.70 μ.) διεσώθησαν ἐκ τῆς συλήσεως τὰ ἑξῆς ἀντικείμενα: Ἀμφορίσκος ἐκ κιτρίνου πηλοῦ, ὑελίνη δακρυδόχος, ὕψ. 0.12 μ., ἑτέρα, ὕψ. 0.13 μ., λύχνος (Π ί ν. 358 δ) ἐκ κιτρίνου πηλοῦ μὲ καστανέρυθρον ἀμαυρὸν γάνωμα. Φέρει ἀνάγλυφον παράστασιν μονομάχου καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ Α΄ μ.Χ. αἰ.[10]. Πινάκιον τῆς κατηγορίας terra sigillata (Π ί ν. 358 α - β)[11]. Ὕψ. 0.045, διάμ. 0.178 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, γάνωμα ἐρυθρὸν στιλπνόν. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ κατακορύφου χείλους διάσπαρτοι ἀνάγλυφοι ἐρωτιδεῖς (;) καὶ κύνες. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ πινακίου ἔντυπος σφραγὶς τοῦ κατασκευαστοῦ εἰς σχῆμα ἀνθρωπίνου πέλματος· ἐντὸς αὐτοῦ τὸ ὄνομα *P. CLO PROC.* Εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς βάσεως ἔχει χαραχθῆ ἑλληνιστὶ ἡ ἐρωτικοῦ χαρακτῆρος ἀρά:

ἤτοι: *Ὀλυμπᾶ ὃς ἂν ἄρῃ πυγισθήσεται*[12].

Τὸ πινάκιον τοῦ τάφου 9 χρονολογεῖται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν Α΄ μ.Χ. αἰ., ὁπότε ἀκμάζει εἰς τὴν Ἰταλίαν αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς κεραμεικῆς[13]. Ἡ χρονολόγησις αὕτη συμφωνεῖ καὶ μὲ τὴν τοῦ εἰς τὸν αὐτὸν τάφον εὑρεθέντος λύχνου.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν πρὸ τοῦ Α. σκέλους τοῦ τείχους εὑρέθη ἀμφίγραφος μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη, τεθραυσμένη εἰς δύο τεμάχια, συνολ. ὕψ. 0.37, πλ. 0.30 καὶ πάχ. 0.02 μ. (Π ί ν. 358 γ, ε).

Α΄ ὄψις
ΑΥ ΛΟΣ
Λουτάτιος
Σύνερως Ἐτῶν
ΜΕ Χαίρετε
Λουτατία
Ἐπιγόνη
Ἐτῶν ΝΕ

Β΄ ὄψις
Δυραχίνα
Ἐτῶν ΜΕ
Χέρε

Ἀπότμημα ἑτέρας στήλης, διαστ. 0.20 × 0.15 μ., σώζει τὴν ἐπιγραφήν:

ΤΥΧΙ *(Εὐ)τύχ(ης)* ἢ *(ιος)*
ΕΤΩΝ *ἐτῶν. . . . .*
ΙΡΕ *(Χα)ῖρε*

Ἕτερον ἀπότμημα, διαστ. 0.16 × 0.125 × 0.012 μ., ἐκ τεφροῦ λίθου:

ΤΙΘΘΙΙ
ΛΟΥΠΟΥ
ΟΥ - ΕΤΩΝ
ΑΙΡΕ

Ἡ ὁμὰς τῶν ἀνασκαφέντων τάφων προσφέρει ἓν ἀσφαλὲς terminus ante quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους, διότι αἱ ταφαὶ αὐταὶ εἶναι μεταγενέστεραι τῆς κατασκευῆς του· οὐδεὶς τάφος ἔχει κοπῆ ὑπὸ τοῦ τείχους, ἀντιθέτως εἶναι φανερὰ ἡ διάθεσις προσαρμογῆς τῆς διατάξεώς των πρὸς τὸ προϋπάρχον τεῖχος.

Θέσις Νικολάρα (ἀγρὸς Γ. Τάγκα)[14] (Σ χ έ δ. 4· Π ί ν. 359 γ)

Ἡ θέσις Νικολάρα κεῖται ἐντὸς τῶν ρωμαϊκῶν τειχῶν καὶ ἔξω τῆς ΝΑ. πλευρᾶς τῶν βυζαντινῶν. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1972 εἰς τὸν ἀγρὸν Γ. Τάγκα ἀνεσκάφη ἡμιυπόγειος ταφικὸς θάλαμος, διαστ. 6 × 7.20 μ. Εἰς τὸ μέσον τῆς Β. στενῆς πλευρᾶς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας, εὑρισκόμενον εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ὁδηγεῖ διὰ τριῶν βαθμίδων εἰς τὸ χαμηλότερον κατὰ 1 μ. πλακόστρωτον δάπεδον τοῦ θαλάμου· ἡ κεντρικὴ πλάξ, διαστ. 1.35 × 1.24 μ., φέρει στρογγύλον τόρμον εἰς τὸ μέσον. Οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου, πάχ. 0.74 μ., εἶναι ἐκτισμένοι διὰ κουρασανίου, λίθων καὶ πλίνθων, κατὰ διαστήματα δὲ ἔφερον ἐντειχισμένα ὄρθια

10. Ἀριθ. Εὐρ. Νικοπόλεως 665. Μῆκ. 0.115, διάμ. 0.084, ὕψ. 0.023 μ. Πρβλ. The Athenian Agora VII, πίν. 2, ἀριθ. 38 - 40, Ἰταλικοὶ λύχνοι τέλους Ἱου π.Χ. - ἀρχῶν Α΄ μ.Χ. αἰ. H. Menzel, Antike Lampen im römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz, Mainz 1954, σ. 38, Πίν. 32, ἀριθ. 4 - 9 (25 - 100 μ.Χ.).

11. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. H. Comfort κ.ἀ., Terra sigillata, σ. 4, εἰκ. 2 (1-2).

12. Διὰ τὸ κύριον ὄνομα *Ὀλυμπᾶς* βλ. Pape - Benseler, Wörterbuch der griechischen Eigennamen.

13. Comfort, ἔ.ἀ., σ. 11 καὶ 54.

14. Βλ. σχετικῶς καὶ ΑΑΑ VI (1973), σ. 224 κ.ἑ.

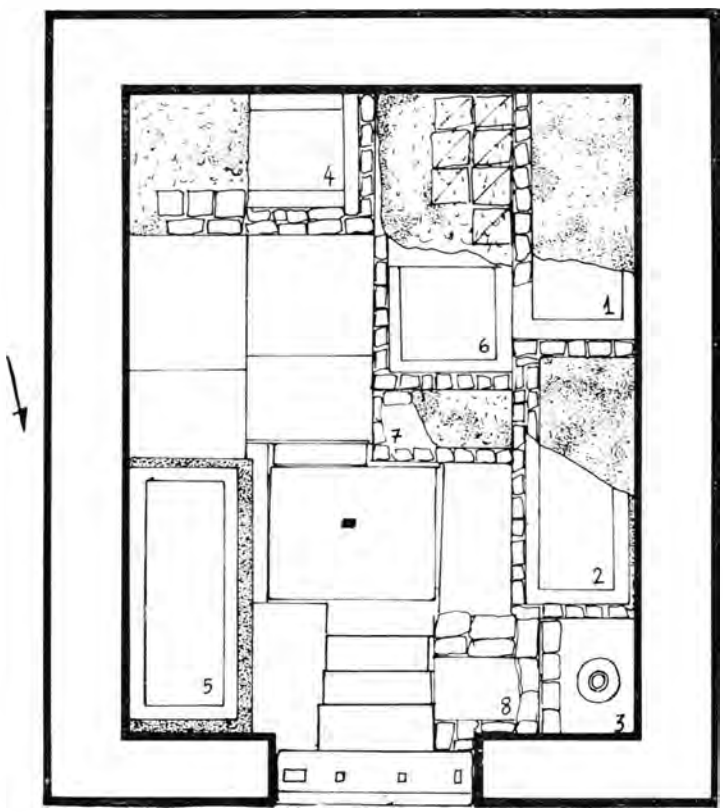
ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων σώζεται μόνον ὁ πυθμὴν καὶ μέρος τῶν τοιχωμάτων τῆς κοιλίας.

Ἐσωτερικῶς οἱ τοῖχοι φέρουν ἐπίστρωσιν ἐξ ἐρυθροῦ κονιάματος καὶ κατὰ μῆκος αὐτῶν εἶχον τοποθετηθῆ πέντε σαρκοφάγοι (Σχέδ. 4, ἀριθ. 1, 2, 4, 5, 6)· αἱ τέσσαρες εἶναι λελαξευμέναι, μονόλιθοι, μία δὲ μόνον (ἡ ὑπ' ἀριθ. 4) κατεσκευάσθη κατὰ τὸν τύπον τῶν κιβωτιοσχήμων ἐκ πέντε πλακῶν τάφων. Αἱ καλυπτήριοι πλάκες ἐσφραγίζοντο διὰ κτιστῶν πλίνθων καὶ παχέος στρώματος κουρασανίου, τοῦτο ὅμως δὲν ἠμπόδισε τὴν ὁλοσχερῆ σύλησίν των.

Πλὴν τῶν σαρκοφάγων ὑπῆρχον τρεῖς πλινθόκτιστοι θῆκαι (Σχέδ. 4, ἀριθ. 3, 7, 8), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ὑπ' ἀριθ. 3 διέφυγε τῆς συλήσεως. Κυριολεκτικῶς ἐκτισμένη ἐντὸς τοῦ κουρασανίου, διεσώθη ὑελίνη τεφροδόχος κάλπις, ὕψ. 0.295 καὶ διαμ. 0.293 μ. (Πίν. 359 β), χρονολογουμένη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν Β΄ αἰ. μ.Χ.[15].

Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου εὑρέθη τεφροδόχος ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς καὶ ἐπιτυμβία μαρμαρίνη πλάξ, διαστ. 0.30 × 0.30 × 0.03 μ. (Πίν. 359 β), φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

Μεμ(μία) - Φιλα
Ἐτῶν Λ
Φουλβεινία
Πανθήρα
Ἐτῶν ΙΔ
Χαίρετε

Σχέδ. 4. Νικόπολις. Ταφικὸς θάλαμος εἰς θέσιν Νικολάρα

Ὁ τύπος τῶν γραμμάτων ὁδηγεῖ εἰς τὸν Β΄ αἰ. μ.Χ.[16].

Εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἐπίχωσιν εὑρέθη ἐπίσης ἀπότμημα ἐπιγραφῆς, σῴζον τὸ ὄνομα Ἰούλιος, ἑπτὰ χαλκᾶ νομίσματα, ἀποτμήματα λύχνων. Ἐξ ὅλων αὐτῶν προκύπτει ὅτι ὁ θάλα-

15. Παρομοία σφαιρικὴ ὑελίνη κάλπις εὑρέθη εἰς Hemd Hempstead, Hertfordshire Ἀγγλίας, χρονολογουμένη εἰς τὸ τέλος τοῦ Α΄ ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β΄ αἰ., μ.Χ. Βρετανικὸν Μουσεῖον ἀριθ. 40.10-15-2. J. W. Brailsford, Antiquities of Roman Britain, British Museum 1964, σ. 44.

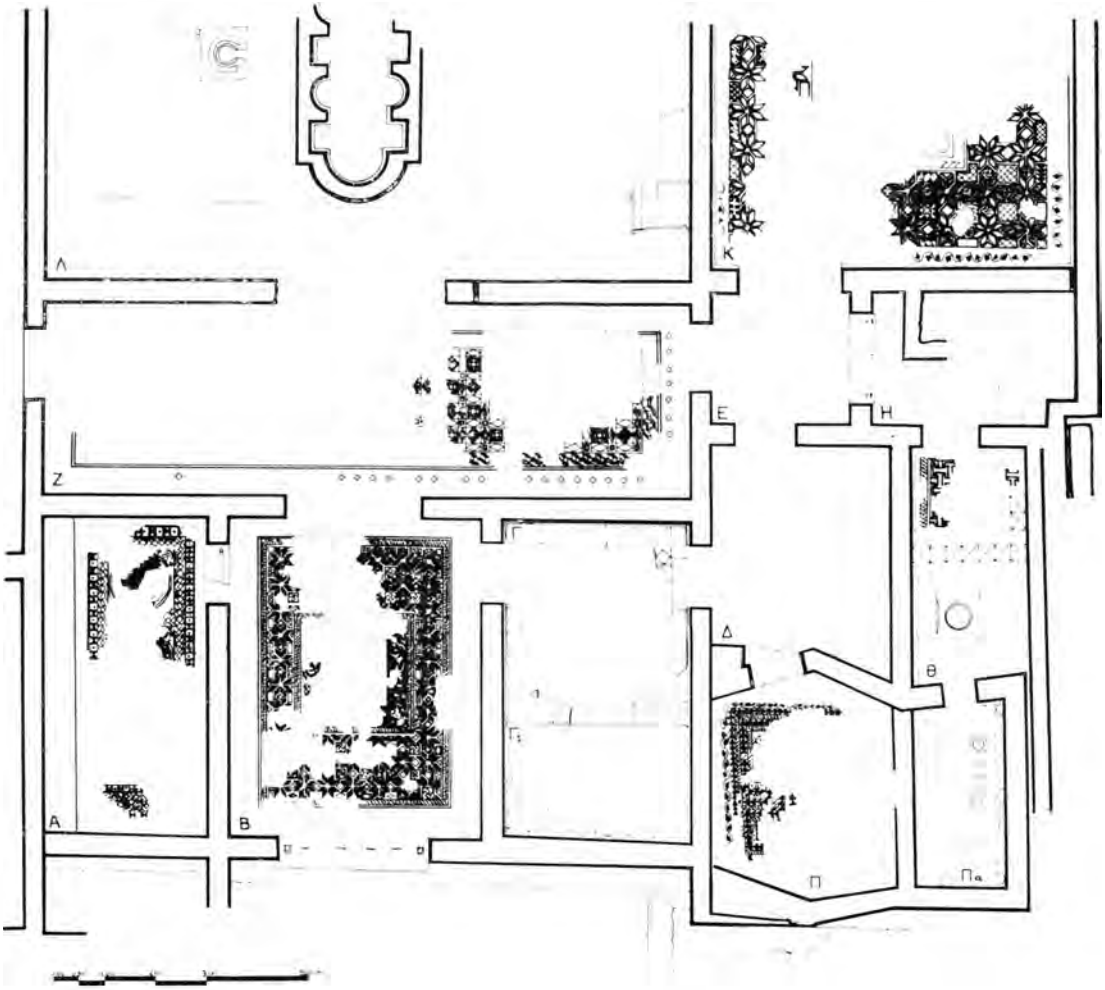
16. Πρβλ. M. Guarducci, Epigrafia Greca I, σ. 386, εἰκ. 206 καὶ σ. 388, εἰκ. 208.

μος ἦτο βασικῶς ἐν χρήσει κατὰ τὸν Β΄ αἰ. μ.Χ. καὶ ἴσως μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ΄ αἰ. μ.Χ.

Ἀγρὸς Κωνστ. Ντόμαρη[17] (Σχέδ. 5· Πίν. 360 α)

Περὶ τὰ 300 μ. ΒΑ. τοῦ Ὠδείου καὶ περὶ τὰ 200 μ. δυτικῶς τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ βυζαντινοῦ τείχους, ἐντὸς τῆς περιμέτρου τῶν ρωμαϊκῶν τειχῶν, ἀνεσκάφη κατὰ τοὺς μῆνας Αὔγουστον καὶ Σεπτέμβριον 1972 τὸ ἥμισυ περίπου μεγάλης ρωμαϊκῆς οἰκίας. Ἡ πρόσοψις ἔχει πλάτος 20 μ., ἐνῷ εἰς μῆκος ἠρευνήθησαν 18 μ.

Κατώφλιον, μήκ. 2.95 μ., ὁδηγεῖ εἰς τὴν πρώτην καὶ μεγαλυτέραν αἴθουσαν Β, ἐσωτ. διαστ. 4.90 × 6.25 μ.· τὸ δάπεδον ἐκοσμεῖτο μὲ πολύχρωμον ψηφιδωτὴν σύνθεσιν, διαστ. 3.90 × 5.30 μ., ἀπὸ τὴν ὁποίαν λείπει τελείως τὸ κεντρικὸν ἔμβλημα· τόσον τὸ ὀρθογώνιον ἐξωτερικὸν πλαίσιον, ὅσον καὶ τὸ ἐσώτερον τετράγωνον φέρουν πλοχμόν. Ὁ μεταξὺ τῶν δύο πλαισίων χῶρος κοσμεῖται μὲ γεωμετρικὴν σύνθεσιν ἐξ ὀκταφύλλων ἀστέρων καὶ πλοχμῶν (Πίν. 360 β). Τὸ ἐσωτερικὸν πλαίσιον περιβάλλει μερικῶς σωζομένην ζώνην ἐκ βλαστοσπείρας ἀκάνθης καὶ ἀνθέων· εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν κεφαλὴ ἀγενείου

Σχέδ. 5. Νικόπολις. Ρωμαϊκὴ οἰκία εἰς ἀγρὸν Κ. Ντόμαρη

17. AAA VI (1973), σ. 222 - 224.

νέου, πιθανῶς Διονύσου (Π ί ν. 361 α). Αἱ ἔντονοι φωτοσκιάσεις τόσον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Διονύσου, ὅσον καὶ εἰς τὰ φυτικὰ[18] καὶ γεωμετρικὰ κοσμήματα, ἀντανακλοῦν βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῶν ἀναγλύφων τοῦ Β΄ αἰ. μ.Χ.[19]. Ἀναλόγου συνθέσεως καὶ μορφῆς γεωμετρικὰ κοσμήματα ἀπαντοῦν ἐξ ἄλλου εἰς ψηφιδωτὰ δάπεδα τῆς Καρχηδόνος, τοῦ Β΄ αἰ. μ.Χ.[20]. Ὥστε, βάσει τῶν ἀνωτέρω στοιχείων, ἡ κατασκευὴ τῆς οἰκίας πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν Β΄ αἰ. μ.Χ., ὁ ὁποῖος, ὅπως μαρτυροῦν καὶ οἱ πλούσιοι τάφοι, ὑπῆρξεν ἐποχὴ μεγάλης ἀκμῆς διὰ τὴν Νικόπολιν.

Δύο ἀντικρυστὰ θύραι εἰς τὸ Β. τμῆμα τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς αἰθούσης Β ὁδηγοῦν εἰς δύο ἰσομήκη πρὸς αὐτὴν δωμάτια Α καὶ Γ, πλ. 2.65 μ. τὸ Α καὶ 3.60 μ. τὸ Γ. Τὸ δωμάτιον Α ἔφερεν ἐπίσης ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐν μέρει σωζόμενον. Δύο ἐνάλληλα ὀρθογώνια πλαίσια, φέροντα τὸ μὲν ἐξωτερικὸν τὸ κόσμημα τῆς « κλεψύδρας » ἐναλλὰξ πρὸς σύστημα στιγμῶν, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν σύνθετον πλοχμόν, περιβάλλουν τετράγωνα ἐμβλήματα, ὅπου ἐνάλληλοι κύκλοι περικλείουν ὀκταφύλλους ἀστέρας. Εἰς τὸ δωμάτιον Γ τὸ νοτιώτερον τμῆμα του (Γ1), διαστ. 3.60 × 2.20 μ., ὑπερυψοῦται κατὰ 0.165 μ. τοῦ ὑπολοίπου χώρου· πολύχρωμα μαρμαροθετήματα ἐκάλυπτον τὸ δάπεδον καὶ ὀρθομαρμάρωσις τοὺς τοίχους. Εἰς τὸ Γ1, ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν, σώζεται εἴς τι σημεῖον ψηφιδωτόν· ἑπομένως ἔχομεν δύο οἰκοδομικὰς φάσεις εἰς τὸ δωμάτιον Γ.

Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ δωματίου Β, ἄνοιγμα θύρας, εὔρους 2.60 μ., ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐπιμήκη ἐγκαρσίαν αἴθουσαν Ζ, μήκ. 12.75 καὶ πλ. 3.70 μ. Κατὰ τὸ Α. ἥμισυ διατηρεῖται ἐν μέρει τὸ ψηφιδωτόν, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἐκάλυπτεν ὅλον τὸ δάπεδον. Τοὺς τοίχους περιθέει ταινία ἐκ λευκῶν ψηφίδων, κοσμουμένη μὲ ἁπλοῦς ρόμβους μετὰ στιγμῆς εἰς τὸ κέντρον· ἀκολουθεῖ πλαίσιον, ὅπου ἀποδίδονται προοπτικῶς ὀρθογώνια παραλληλόγραμμα καὶ φωτοσκιασμέναι τεθλασμέναι γραμμαί. Τὸ κύριον διακοσμητικὸν θέμα τοῦ μέσου εἶναι γεωμετρικόν, πλέγμα ὀρθογωνίων καὶ τετραγώνων μὲ ἐγγεγραμμένους ρόμβους καὶ τετράγωνα.

Ἐκ τοῦ χώρου Ζ εἴσοδος ἰσομήκης καὶ ἔναντι τῆς τοῦ δωματίου Β ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὕπαιθρον αὐλὴν Λ, μήκ. 12.75 μ.· ἠρευνήθη εἰς πλάτος 5.10 μ. Κατὰ τόπους σώζει δάπεδον ἐκ κουρασανίου, εἰς δὲ τὸ μέσον ἀπεκαλύφθη τὸ μεγαλύτερον τμῆμα μιᾶς περιτέχνου ἀψιδωτῆς δεξαμενῆς (impluvium), τῆς ὁποίας αἱ ἐσωτερικαὶ ἡμικυκλικαὶ καὶ ὀρθογώνιοι κόγχαι ἔφερον ἐπένδυσιν διὰ μαρμάρου. Δυτικῶς τῆς δεξαμενῆς ὑπάρχει φρέαρ κτιστὸν (Π ί ν. 362 α) ἐκ λίθων, ὅπου ἀνὰ 0.19 μ. παρεμβάλλεται σειρὰ πλίνθων· μέχρι προσφάτως, ὅτε τὸ ἐπέχωσεν ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἀγροῦ, ἦτο ἐν χρήσει, ἔχον βάθος 7 μ. Τὸ στόμιόν του ἀποτελεῖται ἀπὸ πλάκα ἀσβεστολιθικήν, διαστ. 1.06 × 0.98 μ., μὲ ὀπὴν ἀντλήσεως, διαμ. 0.55 μ.

Ἀνατολικῶς τῶν περιγραφέντων χώρων ἐκτείνεται πτέρυξ κατὰ τὸ πλεῖστον μικρῶν δωματίων, ὅπου εἶναι ἐμφανεῖς μεταγενέστεραι τροποποιήσεις τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἴσως ἀνήκει ἡ μεγάλη ἡμιανεσκαμμένη αἴθουσα Κ, πλ. 6.85 μ., διατηροῦσα ἐν μέρει ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐξ ὀκταφύλλων ἀστέρων, περιβαλλόμενον ὑπὸ ζώνης μὲ βλαστὸν κισσοῦ.

Εἰς τοὺς νοτίως τοῦ Κ χώρους παρετηρήθησαν ἀποφράξεις θυρῶν, προσθῆκαι τοίχων καὶ ἄλλα στοιχεῖα δηλοῦντα νεωτέραν οἰκοδομικὴν φάσιν. Περὶ ταύτης σαφῶς μαρτυρεῖ ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ προθαλάμου Ε (Π ί ν. 362 β). Ὀρθογώνιον πλαίσιον μὲ ρόμβους καὶ κλάδους κισσοῦ εἰς τὰς γωνίας περιβάλλει ἐναλλήλους κύκλους· τὴν πρώτην οὕτω διαμορφουμένην κυκλικὴν ζώνην καταλαμβάνει κυματοειδὴς σπεῖρα καὶ τὴν δευτέραν ἡ συνεχὴς ἐπιγραφή. Εἰς τὴν δευτέραν ζώνην ἐγγράφεται τετράγωνον πλαίσιον, εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ ὁποίου ἀναγιγνώσκεται τὸ ὄνομα *ΑΡΙΣΤΟΚΛΙΑΣ*, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ ἐγγράφονται ὁμόκεντροι κυκλικαὶ ζῶναι μὲ χονδροειδῆ καμπυλόγραμμα κοσμήματα.

Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΛΑΝΥΑΡΙCΤΟΚΛΙΑC
ΕΥΤΥΧΙΤΩΗΤΥΧΗΤΗCΟΙΚΙΑCΕΥΤΥΧΙΤΩΚΑΙΟΛΑΜΑ
ΝΕΩΤΕΡΟΥΤΗCΟΙΚΟΛΑΜΑΝΤΩΝΙΝΟCΜΕΤΑΤΗCΘΕΟCΥΓΟΥ

ἤτοι: *Μάν(ιος* ἢ *-ίλιος) Ἀριστοκλίας. Εὐτυχίτω ἡ τύχη τῆς οἰκίας, εὐτυχίτω καὶ ὁ ἀνανεωτὴς τῆς οἰκο(υ) Μάν(ιος) Ἀντωνῖνος, μετὰ τῆς Θεοσήγου*[21].

18. Σχεδὸν πανομοιότυπος εἶναι ἡ μὲ ἐντόνους φωτοσκιάσεις βλαστόσπειρα ἀκάνθης, ἡ ὁποία κοσμεῖ σαρκοφάγον τοῦ Β΄ αἰ. μ.Χ. εἰς τὸ Μουσεῖον Νικοπόλεως, βλ. ΑΕ 1922 σ. 66, εἰκ. 1.

19. A. Strong, Roman Sculpture from Augustus to Constantine, London 1907, σ. 254 κ.ἑ.

20. K. P. Hinks, Catalogue of the Greek, Etruscan and Roman Paintings and Mosaics in the British Museum, London 1933, σ. 67, εἰκ. 73 σ. 71, εἰκ. 77.

21. *Ἀνανεωτής*. Εἰς ΑΑΑ VI (1973), σ. 224, ἀνεγνώσθη

Ἡ μορφὴ τῶν τετραγωνισμένων γραμμάτων ὁδηγεῖ τοὐλάχιστον εἰς τὸν Γ΄ αἰ. μ.Χ.[22]. Κατὰ τὸν Γ΄ ἢ τὸν Δ΄ αἰ. μ.Χ. ὁ Μάν(ιος) Ἀντωνῖνος ἐμφανίζεται ὡς ὁ « ἀνανεωτὴς » - ἀνακαινιστὴς τῆς οἰκίας.

Ἐκ τῶν δευτερευόντων χώρων τῆς ΝΑ. πτέρυγος, ἀξιοσημείωτος ἡ ἐξάπλευρος αἴθουσα Π, φέρουσα ψηφιδωτὸν δάπεδον (Πίν. 361 β) καὶ τὸ ὑπόκαυστον τῆς αἰθούσης Πα. Εἰς τὸν χῶρον Η πιθανώτατα ὑπῆρχεν ἐγκατάστασις μαγειρείου.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῶν δαπέδων, εὑρέθησαν ἑξήκοντα δύο νομίσματα, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τὸν Δ΄ αἰ. μ.Χ.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Νικόπολις

Εἰς τὸν ἀγρὸν Θωμᾶ Μπατσούλη, παρὰ τὴν στροφὴν τῆς ὁδοῦ πρὸς Μύτικα, εὑρέθη τὸν Μάρτιον τοῦ 1972 βωμὸς ἐξ ἀσβεστολίθου (Πίν. 363 α), ὕψ. 0.88, μήκ. 0.515, πλ. 0.35 μ. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἡ ἐπιγραφή:

Σαβείνῃ
Σεβαστῇ
Ἀρτέμιδι
Κελκαίαι

Τὰ γράμματα εἶναι τοῦ Β΄ αἰ. μ.Χ. καὶ ἡ Σεβαστὴ Σαβίνα, εἶναι ἡ σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ, ταυτιζομένη εἰς τὴν Νικόπολιν τιμητικῶς πρὸς τὴν Ἄρτεμιν Κελκαίαν[23]. Ἕτεροι δύο βωμοὶ μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἔχουν εὑρεθῆ κατὰ καιροὺς εἰς τὴν Νικόπολιν (ἀριθ. 320 - 321 τοῦ Μουσείου Νικοπόλεως)[24].

Ἁγία Φανερωμένη Πρεβέζης

Ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγροῦ τοῦ Λαζ. Μπαλακέρα ὁ φύλαξ Ἀρχαιοτήτων Ἀλεξ. Μπατσούλης περισυνέλεξε τὴν 19-1-72 χαλκῆν αἰχμὴν δόρατος[25], μήκ. 0.26 μ. (μῆκος λεπίδος 0.175, πλάτος 0.037 μ.). Αὕτη εἰσήχθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων ὑπ' ἀριθ. 5349. Περισυνελέγησαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου πέντε χαλκᾶ νομίσματα.

Μιχαλίτσι Ν. Πρεβέζης

Τὸν Μάιον τοῦ 1972 ὁ κάτοικος Μιχαλιτσίου Εὐ. Βαλαχᾶς ἀνεῦρεν εἰς τὸν εἰς θέσιν Νερατζιὲς[26] ἀγρόν του ἐπιτυμβίαν στήλην ἐξ ἀσβεστολίθου (Πίν. 363 β), διαστ. 0.55 × 0.31 μ., φέρουσαν ἄνω ἐγχάρακτον τὸ ὄνομα τῆς νεκρᾶς:

Γλαυκιδῶ

Ἡ γραφὴ εἶναι τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Τὸ ὄνομα Γλαυκιδῶ ἀπαντᾷ ἴσως διὰ πρώτην φορὰν[27]. Ἡ στήλη εἰσήχθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων ὑπ' ἀριθ. 5410.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Δυμόκαστρον Πέρδικας (Πίν. 364 α - β)[28]

Ἐλήφθησαν φωτογραφίαι τοῦ τείχους τῆς ἐκτεταμένης ταύτης ἀκροπόλεως, ἡ ὁποία κατέχει ὀχυρὰν θέσιν τῶν Δ. ἀκτῶν τῆς Ἠπείρου, πρὸς Β. τῆς Πάργας. Κάτοικος τῆς Πέρδικας, τοῦ γειτονικοῦ χωρίου, παρέδωσε τρία χαλκᾶ νομίσματα τῆς Κερκύρας, 4ου - 3ου αἰ. π.Χ., ἓν ρωμαϊκὸν τοῦ Δ΄ μ.Χ. καὶ ἓν μολύβδινον βλῆμα σφενδόνης, τὰ ὁποῖα ἀνεῦρεν ἐπιφανειακῶς ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀκροπόλεως.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Δωδώνη

Κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ τότε Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ ἐγένετο ἐπὶ εἰκοσαήμερον στερέωσις τῶν ἐδωλίων τοῦ ἄνω διαζώματος τοῦ θεάτρου, εἰς ἣν θέσιν εὑρίσκοντο (ἤτοι καὶ τῶν μετακινημένων), πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν δύο ἐτησίων παραστάσεων ἀρχαίου δράματος.

Βίτσα Ζαγορίου

Ἐστερεώθησαν οἱ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1972 ἀποκαλυφθέντες νέοι τοῖχοι.

Νεκυομαντεῖον Μεσοποτάμου

Διεμορφώθη εἰς φυλακεῖον ὁ ἰσόγειος χῶρος τοῦ μοναστηριακοῦ κτηρίου παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Νεκυομαντείου. Ἀνακατεσκευάσθη τὸ κωδωνοστάσιον τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου κτηρίου ἐκτι-

ὡς *ἀνακεωτής*, ἐκ τοῦ *ἀνακέομαι*: θεραπεύω, καλυτερεύω, ἐπισκευάζω. Ἡ ἀνάγνωσις *ἀνανεωτὴς* πιθανωτέρα, διότι μαρτυρεῖται εἰς ἐπιγραφὴν Ἀφροδισιάδος, CIG 2804.

22. Guarducci, Epigrafia Greca I, σ. 377.

23. *Κελκαία*: ἐπίκλησις τῆς Ἀρτέμιδος, μαρτυρουμένη εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Νικόπολιν. Βλ. RE XI, 1, στ. 147.

24. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν δημοσιεύεται ὑπὸ τοῦ Θ. Σαρικάκη, Ἀνέκδοτοι ἑλληνικαὶ καὶ λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἀκτίας Νικοπόλεως, ΑΕ 1967, σ. 180 - 181.

25. Διὰ τὰς μέχρι τοῦδε εὑρεθείσας εἰς τὴν Ἤπειρον χαλκᾶς αἰχμὰς δοράτων, βλ. Ἰ. Βοκοτοπούλου, Νέοι κιβωτιόσχημοι τάφοι τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ - Γ περιόδου, ΑΕ 1969, σ. 195 - 199, Σχέδ. 6 - 8, Πίν. 28.

26. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Σ. Δάκαρη κατὰ τὸ ἔτος 1963 τάφοι τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 308 - 309.

27. Ἐν Pape - Benseler, ἔ.ἀ., ἀναφέρονται οἱ τύποι *Γλαύκη* καὶ *Γλαυκίς*.

28. Σ. Δάκαρη, Θεσπρωτία, 1972, σ. 102 - 104, πίν. 47.

σμένου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, τὸ ὁποῖον εἶχε διαλυθῆ ἀπὸ πτῶσιν κεραυνοῦ, καὶ ἐτοποθετήθη ἀλεξικέραυνον ἐπ' αὐτοῦ.

Ὠδεῖον Νικοπόλεως

Εἰς τὸ Ὠδεῖον ἐγένοντο στερεωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὰ ἑξῆς πλακόστρωτα δάπεδα: (1) Ἐξωτερικῶς πρὸ τῆς κεντρικῆς εἰσόδου τῆς σκηνῆς (Πίν. 363 γ). Κάτωθεν μιᾶς τῶν πλακῶν εὑρέθησαν δύο χαλκᾶ νομίσματα: ἓν «αὐτόνομον» καὶ ἓν ἀπεικονίζον τὸν Λούκιον Οὐῆρον (περὶ τὸ 160 - 170 μ.Χ.)[29]. (2) Πλακόστρωτον Α. παρόδου (Πίν. 364 γ). (3) Πλακόστρωτον τῆς κεντρικῆς διόδου κάτωθεν τοῦ κοίλου (Πίν. 365 γ).

Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις προηγεῖτο ἀφαίρεσις ἑκάστης πλακὸς ἐκ τῆς ἀρχικῆς της θέσεως, συγκόλλησίς της καὶ στερέωσις ἐπὶ τοῦ ὁριζοντιωθέντος ὑποστρώματος.

Ἀμμότοπος Ν. Ἄρτης[30]

Βάσει μελέτης ἐκπονηθείσης ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Νίκης Ζαμενοπούλου, ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν οἰκοδομημάτων τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως Ἀμμοτόπου.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1972 ἐστερεώθη ὁ Ν. τοῖχος τῆς οἰκίας Β, μήκ. 15.10 μ., ὅστις ἦτο κυριολεκτικῶς ἑτοιμόρροπος (Πίν. 365 α). Ἀφοῦ ἠριθμήθησαν αἱ λιθόπλινθοι, ὁ τοῖχος διελύθη, εἰς μὲν τὴν ΝΔ. γωνίαν μέχρι τῶν θεμελίων, εἰς δὲ τὸν ὑπόλοιπον τοῖχον μέχρι τοῦ τρίτου ἐκ τῶν κάτω δόμου· ἤτοι διελύθησαν καὶ ἐπανετοποθετήθησαν πέντε δόμοι, συνεπληρώθησαν δὲ τὰ κενὰ διὰ τῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀποκειμένων λίθων τοῦ τοίχου (Πίν. 365 β).

Ἡ ΝΔ. γωνία τῆς οἰκίας Β ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ βράχου· ἐσωτερικῶς αὐτῆς εὑρέθησαν διαλελυμένα ἀσβεστοκονιάματα καὶ μελαμβαφῆ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα. Κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἐργασιῶν κατέστη φανερὸν ὅτι τὸ εἰς ἀπόστασιν 5.30 μ. ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας ἄνοιγμα εἶναι θυρίς, ὕψ. 2 καὶ πλ. 0.70 μ. (Πίν. 365 β, εἰς τὸ μέσον).

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν ἐγένετο ὀλιγοήμερος δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος Δ, τοῦ μικροτέρου ἐξ ὅλων τῶν κτηρίων τοῦ Ἀμμοτόπου. Ἔχει διαστ. 8.60 × 0.50 μ. καὶ σώζεται εἰς ὕψος 7 μ. μέχρι καὶ τῶν δοκοθηκῶν τῆς στέγης (Πίν. 366 β). Εἰς τὴν Α. πλευρὰν εὑρίσκεται ἡ εἴσοδος· ἀπεκαλύφθη τὸ κατώφλιον, διαστ. 1.55 × 0.635× 0.30 μ.

Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς οἰκίας Δ ἐγένετο τομή, διαστ. 1.50 × 1.50 μ. Εἰς βάθος 1.05 - 1.17 μ. ἀπεκαλύφθη δάπεδον ἐκ κουρασανίου, εἴς τι σημεῖον τοῦ ὁποίου βαίνουν δύο πλάκες· εἶναι ἀβέβαιον ἐὰν ἀνῆκον εἰς πλακόστρωσιν· πλησίον αὐτῶν εὑρέθησαν ὀλίγα ἀβαφῆ ὄστρακα καὶ ἀπότμημα κεράμου στέγης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔντυπος σφραγὶς Ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐξ ἀναγλύφου φύλλου ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου.

Δευτέρα τομή, πλ. 2 μ., διενηργήθη καθέτως πρὸς τὸ κατώφλιον καὶ μέχρι τοῦ ἀπέναντι Δ. τοίχου (Πίν. 366 α). Εἰς βάθος 0.50 - 0.60 μ., ἀνεφάνησαν τμήματα τοῦ ἐκ κουρασανίου δαπέδου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἷς τι σημεῖον εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα.

Ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει εἰς τὸ Δ. τμῆμα τῆς τομῆς δύο κατ' ὀρθὴν γωνίαν συναντώμενοι τοῖχοι, ὁρίζοντες μικρὸν χῶρον, πλ. 3 μ. περίπου. Εἰς τὸ Ν. τμῆμα τῆς τομῆς δὲν σώζεται τὸ δάπεδον, ἡ δὲ μορφὴ τῆς ἐπιχώσεως ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι θὰ ὑπῆρχεν ὑπόγειος χῶρος. Βάσει πληροφοριῶν τῶν ἐντοπίων φαίνεται ὅτι ἐπανειλημμένως εἶχον γίνει κατὰ τὸ ἀπώτερον παρελθὸν ἐκσκαφαὶ πρὸς ἀνεύρεσιν θησαυρῶν, καὶ εἰς αὐτὰς πιθανώτατα ὀφείλεται ἡ καταστροφὴ τοῦ δαπέδου καὶ ἡ διατάραξις τῆς ἐπιχώσεως.

ΙΟΥΛΙΑ Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Δωδώνη

Σημ. τ. Συντ. Περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Σ. Δάκαρη εἰς Δωδώνην, βλ. Τὸ Ἔργον 1972, σ. 40 - 45.

29. Χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Β΄ αἰ. μ.Χ. εὑρέθησαν καὶ ὑπὸ βαθμίδα τῆς κλίμακος τῆς Α. πύλης τῆς σκηνῆς, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 314.

30. Ἰ. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 248, Πίν. 250 α - γ.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 ὑπηρέτησαν εἰς τὴν Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων ἡ ὑπογραφομένη, ὡς Προϊσταμένη αὐτῆς, καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Βοκοτόπουλος. Κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον ὁ κ. Βοκοτόπουλος ἀνεχώρησεν εἰς ἐκπαιδευτικὴν ἄδειαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἠκολούθησε δὲ ὀλίγον βραδύτερον ἡ κατόπιν κανονικῆς ἀδείας ἀναχώρησις τῆς ὑπογραφομένης. Τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἐφορείας ἀνέλαβε προσωρινῶς ὁ Προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Κερκύρας, Ἐπιμελητὴς κ. Π. Καλλιγᾶς.

Ἡ παροῦσα ἔκθεσις ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐν Ἠπείρῳ γενομένας ἐργασίας στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ μνημείων, καὶ συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τοιχογραφιῶν. Διὰ τὰς γενομένας ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Π. Βοκοτοπούλου ἐργασίας ἀκολουθεῖ κατωτέρω λεπτομερὴς ἔκθεσις τοῦ Ἐπιμελητοῦ. Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ συνδρομὴ ἐπὶ τῶν τεχνικῆς φύσεως θεμάτων τοῦ ἐπιβλέποντος τὰς ἐργασίας πολιτικοῦ μηχανικοῦ Ἰωαννίνων κ. Ν. Καλανταρίδη. Διὰ τὰς γενομένας εἰς Αἰτωλίαν-Ἀκαρνανίαν καὶ Ἰονίους Νήσους ἐργασίας καταχωρίζονται εἰδικαὶ ἐκθέσεις, συμφώνως πρὸς τὴν ἀκολουθουμένην τοπογραφικὴν σειράν.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Φρούριον Ἰωαννίνων

Ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τοῦ φρουρίου:

(α) Εἰς τὸν πύργον τοῦ Ὡρολογίου καθηρέθησαν τὰ ἑτοιμόρροπα, νεώτερα πλίνθινα τοιχώματα μικρᾶς ὀρθογωνίου κατασκευῆς εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ πύργου καὶ ἐστερεώθησαν τὰ διατηρηθέντα στηρίγματα τῆς ἐν λόγῳ κατασκευῆς διὰ συμπληρώσεως τῶν ἐλλειπόντων γωνιοπλίνθων αὐτῶν.

(β) Κατὰ τὴν Α. πλευρὰν τῶν τειχῶν κατεσκευάσθη στηθαῖον, κριθὲν ἀναγκαῖον διὰ λόγους προλήψεως ἀτυχημάτων, ὕψ. 0.70 καὶ πάχ. 0.50 μ., ἐπὶ μήκους 25 μ. (Πίν. 367 α).

(γ) Εἰς τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ φρουρίου, μετὰ τὴν ἐκρίζωσιν καὶ τὸν καυτηριασμὸν ριζῶν δένδρων συκῆς, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀναπτυχθῆ κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους, ἀπὸ τῆς κεντρικῆς πύλης μέχρι τῆς παραλιμνίου περιοχῆς, ἐγένετο ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν ρηγμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον δημιουργηθῆ ἐν μέρει συνεπείᾳ τῆς ὑπὸ τῶν ριζῶν τῶν δένδρων σημαντικῆς διασαλεύσεως τῆς τοιχοποιίας (Πίν. 367 β, 368 α - β). Οὕτω, κατόπιν καὶ τῶν παλαιότερον ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν, ἐστερεώθη καὶ ἀποκατεστάθη ἡ πλευρὰ αὕτη τῶν τειχῶν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασίν της. Ἡ ἐργασία συνεχίσθη κατὰ τὴν Β. πλευρὰν τῶν τειχῶν, ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ, διὰ συρραφῆς ρωγμῶν καὶ ἀνακατασκευῆς περιωρισμένης ἐκτάσεως ρηγμάτων, ὑφισταμένων κατὰ μέρη τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ τοῦ κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν πύργου τῆς ὀχυρώσεως (Πίν. 369 α - β).

(δ) Δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀκρόπολιν (Ἴτς Καλὲ) τοῦ φρουρίου, ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ ἐπικινδύνως ἀποκλίνοντα τῆς κατακορύφου μέρη τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ὁδοῦ, τῆς διαμορφουμένης ἀπὸ τοῦ πυλῶνος εἰσόδου εἰς τὴν ἀκρόπολιν.

Τουρκικὴ βιβλιοθήκη

Εἰς τὸ κτήριον τῆς ἄλλοτε τουρκικῆς βιβλιοθήκης, ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῶν Ἰωαννίνων καὶ πλησίον τοῦ τεμένους τοῦ Ἀσλὰν Πασᾶ, συνεχίσθησαν ὡς ἀκολούθως αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους 1971 ἐκ νέου ἀρξάμεναι ἐργασίαι στερεώσεως, ἐπισκευῆς καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ παλαιοῦ διατηρητέου κτηρίου[1]:

(α) Ἀνακατεσκευάσθη κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του ὁ Δ. ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ κτηρίου, ἐκτὸς τῶν ἀκραίων μερῶν του καὶ ἐν μέρει τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἀνοιγομένων δύο θυρῶν, ὁ ὁποῖος παρουσίαζεν ἐπικινδύνους διογκώσεις ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀπόκλισιν κατὰ μέρη ἀπὸ τῆς κατακορύφου καὶ γενικὴν διασάλευσιν τῆς μάζης τῆς τοιχοποιίας του.

(β) Μετὰ προσεκτικὴν μελέτην τῶν ὑπὸ τῶν σωζομένων μερῶν τοῦ ἡμικατεστραμμένου τρούλλου τῆς κυρίας αἰθούσης παρεχομένων στοιχείων, ἀπεφασίσθη ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ τρούλλου. Τὰ ὑφιστάμενα μέρη τούτου, περιοριζόμενα κυρίως εἰς τὸ τύμπανον τοῦ τρούλλου, εἶχον ὑποστυλωθῆ πρὸ ἐτῶν. Προηγήθη ἡ ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ στερέωσις τῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων τῆς αἰθούσης, πραγματοποιηθεῖσα ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως τῶν τοίχων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων στοιχείων, διὰ στερεώσεως καὶ μερικῆς ἀνακατασκευῆς τῆς τοιχοποιίας, ἀντικαταστάσεως σποραδικῶς τῶν ἐφθαρμένων λίθων καὶ συμπληρώσεως διὰ νέων λίθων τῶν ἐλλειπόντων παλαιῶν. Ὁ τροῦλλος

1. Βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 316.

ἀνακατεσκευάσθη λιθόκτιστος, διὰ ξυλοτύπου, καὶ ἐκαλύφθη, ὡς πρότερον, διὰ λιθίνων σχιστολιθικῶν πλακῶν. Μεταξὺ τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ τῶν λίθων τοῦ θόλου ἐτοποθετήθη προστατευτικὸν στρῶμα κισήρεως, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ πρότερον ὑπάρχοντος στρώματος χωμάτων καὶ λιθαρίων. Ἐπίσης, συνεπληρώθησαν τὰ ἐλλείποντα μέρη τοῦ ἐξωτερικοῦ λιθίνου γεισώματος κατὰ τὴν στέψιν τῶν τοίχων τῆς αὐτῆς αἰθούσης καὶ τὰ κατεστραμμένα μέρη τῆς καλύψεως τῶν κατὰ τὰς γωνίας τῆς αἰθούσης διαμορφουμένων κογχῶν (Πίν. 370 α - β, 371 α - β).

(γ) Μετὰ τὴν κατὰ τὰ ἀνωτέρω γενομένην ἀποκατάστασιν τῆς κυρίας αἰθούσης, αἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν κατὰ τὸ πρόσθιον μέρος τῆς οἰκοδομῆς, μὲ κύριον στόχον τὴν στερέωσιν καὶ ἰδίᾳ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ σημαντικοῦ μνημείου εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν του, διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν, αἵτινες εἶχον ἀλλοιώσει εἰς σημαντικὸν βαθμὸν τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο ἐξετελέσθησαν, αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι (Πίν. 372 α - β):

(1) Τὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα τῆς κιονοστηρίκτου στοᾶς τῆς προσόψεως ἀπηλευθερώθησαν τῆς ἀποφρασσούσης αὐτὰ προχείρου λιθοδομῆς (πλευρικὰ ἀνοίγματα) καὶ ἀπὸ τῶν πλινθίνων τοιχωμάτων (ἀνοίγματα ἐπὶ τῆς προσόψεως), τὰ ὁποῖα εἶχον κατασκευασθῆ, ὅτε καὶ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κτηρίου ἐχρησιμοποιήθη παρανόμως ὡς χῶρος κατοικίας ἰδιωτῶν. Ἐπανεκτήθη, οὕτω, ἡ ἀρχικὴ ἐλαφρότης τῆς μορφῆς τοῦ τμήματος τούτου τοῦ κτηρίου, ἡ πλαστικότης τοῦ ὁποίου ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν κατ' ἐλευθέραν αἴσθησιν ὑφισταμένην ποικιλίαν ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν μεταξὺ τῶν κιόνων ἀνοιγμάτων. Ἐκ τῶν λιθοκτίστων, μετὰ συμφυοῦς βάσεως καὶ κιονοκράνου κιόνων τῆς στοᾶς, ἐστερεώθησαν οἱ δύο κεντρικοὶ κίονες, οἱ παρουσιάζοντες ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου, διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς δι' ὑδραυλικοῦ γρύλλου τῶν διασαλευμένων λίθων αὐτῶν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν.

(2) Ἀπηλευθερώθησαν ἀπὸ τῆς ἀποφρασσούσης αὐτὰ τοιχοποιίας τὰ πρὸς τὴν στοὰν βλέποντα παράθυρα τῶν δύο πλευρικῶν δωματίων.

(3) Ἐνεφράγησαν ρωγμαὶ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων.

(4) Ἤρχισεν ἡ ἀποκατάστασις καὶ στερέωσις τῆς ἡμικατεστραμμένης κλίμακος ἀνόδου εἰς τὴν στοάν, δι' ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων λίθων, τῶν βαθμίδων διὰ καινουργῶν καὶ συμπληρώσεως διὰ λαξευθέντων νέων τῶν ἐλλειπόντων λίθων. Ἡ ἐργασία δὲν ὡλοκληρώθη.

(5) Ἐγένετο ἡ καθαίρεσις καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν ἐφθαρμένων ἐσωτερικῶν κονιαμάτων τῶν τοίχων τῶν δύο πλευρικῶν δωματίων, τοῦ μεταξὺ των χώρου διαδρόμου καὶ τῆς στοᾶς. Τὸ τελευταῖον στρῶμα τῶν ἐπιχρισμάτων δὲν συνεπληρώθη, λόγῳ λήξεως τοῦ ἔτους. Τὰ λίθινα, ἐπιμελῶς ἐκτισμένα πλαίσια τῶν ἐσωτερικῶν ἀνοιγμάτων τῶν χώρων τούτων, τὰ ὁποῖα εἶχον μεταγενεστέρως καλυφθῆ διὰ κονιαμάτων, δὲν ἐπεχρίσθησαν.

(6) Ἀπεξυλώθησαν αἱ νεώτεραι ξύλιναι ὀροφαὶ εἰς τὸν χῶρον τῆς στοᾶς, καθὼς ἐπίσης καὶ τό, εἰς κακὴν κατάστασιν εὑρισκόμενον, νεώτερον ξύλινον δάπεδον αὐτῆς. Τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τῆς στοᾶς καὶ τοῦ διαδρόμου ἦτο πλακόστρωτον, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν σωζομένων εἴς τινα σημεῖα του πλακῶν. Ἐν συνεχείᾳ, κατεσκευάσθη λεπτὴ πλὰξ ἐπικαλύψεως ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπιβλέποντος μηχανικοῦ, τῶν εἰς τὸν χῶρον τῆς στοᾶς ἀντιστοιχούντων δωματίων τοῦ ἡμιυπογείου, πρὸς ἔδρασιν τοῦ νέου δαπέδου αὐτῆς, καὶ ἤρχισεν ἡ ἐργασία πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου διὰ λιθίνων τετραπλεύρων πλακῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων στοιχείων. Ἡ ἐργασία δὲν ὡλοκληρώθη.

(7) Εἰς τοὺς χώρους τοῦ ἡμιυπογείου ἀπεμακρύνθησαν νεώτερα διὰ σιμεντοπλίνθων τοιχώματα καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ κονιάματα τῶν τοίχων κατὰ τὰς δύο στρώσεις αὐτῶν.

Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν Νήσου Ἰωαννίνων

(α) Ὁ Δ. ἐξωνάρθηξ τοῦ καθολικοῦ εἶχεν ὑποστῆ ζημίας κατὰ παλαιοτέρους σεισμούς. Συγκεκριμένως, οἱ τοῖχοι καὶ ὁ ὑπερκείμενος θόλος εἶχον ἀποσχισθῆ πρὸς Α. καὶ Δ. καὶ τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἐκκλησίας εἶχεν ἀποκολληθῆ τοῦ ὑπολοίπου σώματος αὐτῆς (Πίν. 374 α). Κατὰ τὰ σημεῖα τῶν δημιουργηθεισῶν ρωγμῶν αἱ τοιχογραφίαι ἀπεφλοιοῦντο καὶ ἐφθείροντο συνεχῶς, βοηθούσης πρὸς τοῦτο καὶ τῆς ὑπαρχούσης διαχύτου ἐντὸς τοῦ κτηρίου ὑγρασίας. Ἡ ἐπέμβασις ἐγένετο ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ, μετὰ τὸν ὁπλισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὰ σημεῖα τῶν ρωγμῶν. Ἀφηρέθησαν αἱ λίθιναι σχιστολιθικαὶ πλάκες τῆς καλύψεως καὶ τὸ μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ κτιστοῦ θόλου ὑπάρχον μονωτικὸν στρῶμα ἐκ χωμάτων καὶ κισήρεως, πάχ. 0.30 μ. περίπου, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐκαθαρίσθησαν αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι ρωγμαὶ καὶ διεποτίσθησαν διὰ διαλυτῆς σιμεντοκονίας (ἀριάνι). Μετὰ τὸ πέρας

τῆς ἐργασίας ἐπανετοποθετήθησαν τὰ ἀφαιρεθέντα ὑλικὰ καὶ αἱ πλάκες τῆς καλύψεως.

(β) Πρὸς καταπολέμησιν τῆς ἐπικρατούσης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου ὑγρασίας, κατεσκευάσθη κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπιβλέποντος μηχανικοῦ εἶδος στεγάστρου κατὰ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ, καὶ δὴ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπικλινοῦς στέγης τοῦ Β. παρανάρθηκος, κατὰ τὸ σημεῖον ὅπου αὕτη συνδέεται μετὰ τοῦ τοίχου τοῦ ὑπερκειμένου τμήματος τοῦ κυρίως ναοῦ. Συγκεκριμένως, ἐπακτώθησαν ἐπὶ τοῦ τοίχου ἀνὰ δύο κατὰ σειρὰν λίθιναι σχιστολιθικαὶ πλάκες, κατὰ βαθμιδωτὸν τρόπον, προεξέχουσαι συνολικῶς τοῦ τοίχου κατὰ 0.25 μ., καὶ εἰς ὕψος 0.15 μ. ἀπὸ τῆς στέγης τοῦ παρανάρθηκος. Τὸ στέγαστρον τοῦτο ἐγένετο μὲ σκοπὸν νὰ προστατευθῇ ὁ τοῖχος ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα διέρρεον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀπὸ τοῦ σημείου ἁρμογῆς τούτου μετὰ τῆς χαμηλοτέρας στέγης τοῦ παρανάρθηκος, διὰ τῆς διοχετεύσεως τῶν ὑδάτων ἐπὶ τῆς ἐπικλινοῦς στέγης αὐτοῦ. Ἡ λύσις αὕτη ἐδόθη κατόπιν τῆς σημειωθείσης ἀποτυχίας παλαιοτέρας προσπαθείας νὰ καταπολεμηθῇ ἡ ὑγρασία εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κτηρίου δι' ἁρμολογήματος τοῦ τοίχου.

(γ) Ἐπανετοποθετήθησαν, διὰ λόγους στατικῆς ἐνισχύσεως τοῦ κτηρίου, δύο ξύλιναι δοκοὶ - ἑλκυστῆρες εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κυρίως ναοῦ, εἰς τὰς θέσεις ἀκριβῶς τῶν σωζομένων ὀπῶν ἐνσφηνώσεως τῶν ἀρχικῶς ὑπαρχόντων ἑλκυστήρων.

Μονὴ Ἐλεούσης Νήσου Ἰωαννίνων

Τὸ μονόκλιτον, καμαροσκεπὲς μετὰ νάρθηκος καθολικὸν τῆς παλαιᾶς μονῆς εὑρίσκετο εἰς κακὴν κατάστασιν συντηρήσεως, λόγῳ πλήθους ρωγμῶν ἐκ παλαιοτέρων σεισμῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον κυριολεκτικῶς διαλύσει τὴν τοιχοποιίαν εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὴν καμάραν τοῦ κτίσματος. Ἡ ὑπάρχουσα εἰς τὸ κεντρικὸν μέρος τοῦ κυρίως ναοῦ ἐνισχυτικὴ ζώνη τοῦ θόλου εἶχε θραυσθῇ εἰς πλεῖστα σημεῖα της καὶ οἱ θολῖται, κατὰ τὴν κλεῖδα τοῦ τόξου καὶ ἐπὶ ἐκτάσεως 1.70 μ. περίπου, εἶχον ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς των θέσεως καὶ ἐπεκρέμαντο ἐπικινδύνως πρὸς τὰ κάτω κατὰ 0.10 μ. Τὸ ἔτος 1972 ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι:

(α) Κατόπιν τῆς ὑποστυλώσεως τῆς καμάρας καὶ τῆς κατασκευῆς ξυλοτύπου τοῦ ἐνισχυτικοῦ τόξου, ἐπανεφέρθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν προσεκτικῶς οἱ ἀπεσπασμένοι θολῖται, τῇ βοηθείᾳ ξύλων.

(β) Ἐνεφράγησαν ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, κατόπιν τῆς κατὰ μέρη ἀφαιρέσεως τῆς διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν στεγάσεως τῆς ἐκκλησίας, αἱ πλεῖσται τῶν ρωγμῶν τῆς καμάρας εἰς τὸν χῶρον τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ Ἱεροῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ ρωγμαὶ ἐπὶ τῶν τοίχων (Πίν. 373, 374 β). Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐργασίας ἐγένετο ἡ ἐπανατοποθέτησις τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς καλύψεως καὶ σποραδικὴ ἐπισκευὴ ταύτης. Λόγῳ πέρατος τοῦ ἔτους αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ κτηρίου δὲν συνεπληρώθησαν.

Ὑπὸ τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων, ἐξ ἄλλου, ἐγένοντο μὲ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν καὶ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς Ἐφορείας αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως τῶν ἄλλων κτισμάτων τῆς μονῆς: (α) Ἐπισκευὴ τῶν τοιχωμάτων, ἐξωστῶν, ὀροφῶν καὶ δαπέδων τῶν κελλίων. (β) Ἐπισκευὴ τῶν βαθμίδων τῶν κλιμάκων καὶ τοῦ πλακοστρώτου τοῦ προαυλίου τῆς μονῆς.

Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου Νήσου Ἰωαννίνων

Ἐγένετο μικρὰ ἐργασία ἐπισκευῆς τῆς διὰ λιθίνων σχιστολιθικῶν πλακῶν στέγης τοῦ καθολικοῦ, δι' ἀνασύρσεως τῶν πλακῶν εἰς τέσσαρα σημεῖα, ὅθεν διέρρεον τὰ ὄμβρια ὕδατα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐκκλησίας.

Μονοδένδρι Ζαγορίου

Οἰκία Θ. Γκοδίμη

Κατὰ πληροφορίας, ἡ ἰδιοκτήτρια τῆς παλαιᾶς οἰκίας ἀντιμετώπιζε, λόγῳ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, τὸ ἐνδεχόμενον ἐκποιήσεως παλαιᾶς ξυλίνης ὀροφῆς δωματίου τῆς οἰκίας, διακεκοσμημένης διὰ ξυλίνων πηχίσκων καὶ διὰ ξυλογλύπτων φυτικῶν σχεδίων εἰς τὸ κεντρικὸν κόσμημα καὶ τὰς γωνίας, προκειμένου νὰ δυνηθῇ αὕτη νὰ προβῇ εἰς τὴν στερέωσιν τῆς ἐγκαταλελειμμένης οἰκοδομῆς. Κατόπιν τούτου, ἐπενέβη ἡ Ἐφορεία καὶ ἐματαίωσε τὴν ἐκποίησιν τῆς ὀροφῆς, ἀνέλαβε δὲ ἐν συνεχείᾳ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀπαραιτήτων ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τῆς ἐνδιαφερούσης ταύτης οἰκίας (Πίν. 375 α). Συγκεκριμένως, ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι: (α) Ἐκαθαρίσθη ἐκ τῆς ἀναπτυχθείσης ἐπὶ τῶν τοίχων βλαστήσεως ἡ Ν. πλευρὰ τῆς οἰκοδομῆς καὶ μέρος τῆς Δ. πλευρᾶς. (β) Ἐνεφράγησαν αἱ ρωγμαὶ τῶν προαναφερθέντων τοίχων, ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ των. Ἡ τοιχοδομὴ ἐνισχύθη διὰ τῆς κατασκευῆς ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν πλευρῶν τριῶν, παραλλήλων καθ' ὕψος, δοκῶν ἐξ ὡπλι-

σμένου σκυροδέματος (chaînage), ὕψ. 0.40 καὶ πάχ. 0.20 μ., γενομένων εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῶν τοίχων, εἰς τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν τοίχων ἀμέσως πρὸ τῆς στεγάσεως, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς καὶ μέχρι τοῦ ἡμίσεος τῆς Δ. πλευρᾶς. Εἰς τὴν δοκὸν τῆς βάσεως ἐνεσωματώθησαν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ σιδηρᾶ ταῦ. (γ) Ἐστερεώθησαν ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ οἱ παραστάται τεσσάρων παραθύρων τῆς Ν. πλευρᾶς, δι' ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων λίθων καὶ συμπληρώσεως διὰ νέων τῶν ἐλλειπόντων λίθων.

Τσεπέλοβον Ζαγορίου

Οἰκία Δούβαλη[2] (Πίν. 375 β)

Ἐγένετο κατὰ μέρη ἡ ἀνακατασκευή, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὡς πρότερον μορφήν, τῆς Δ. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς διατηρητέας οἰκίας, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου αὕτη παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον διόγκωσιν τῆς τοιχοποιίας. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκοδομῆς, ἀπεξυλώθη τὸ σεσαθρωμένον δάπεδον δύο δωματίων καὶ κατεσκευάσθη νέον ξύλινον δάπεδον.

Οἰκία Φερεντίνου[3] (Πίν. 376 α - β)

Ἐστερεώθη ὁ ἐξωτερικός, κατ' ἰσόδομον αἴσθησιν ἐκτισμένος, πυλὼν εἰσόδου τῆς διατηρητέας οἰκοδομῆς. Ἀντικατεστάθησαν ἐφθαρμένοι λίθοι καὶ ἐτοποθετήθησαν νέοι λελαξευμένοι λίθοι εἰς τὴν θέσιν τῶν ἐλλειπόντων παλαιῶν κατὰ τὴν κυρίαν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ πυλῶνος. Ἀνακατεσκευάσθη, ἐπίσης, τὸ δεξιὸν ἄνω τμῆμα τοῦ πυλῶνος, τὸ ὁποῖον παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου, ἀφηρέθη δὲ καὶ ἐπανετοποθετήθη εἰς τὴν ἀρχικήν της θέσιν ἡ παλαιὰ ξυλίνη θύρα αὐτοῦ, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκφύγει τῆς θέσεώς της. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας, ἐστερεώθη διὰ μερικῆς ἀνακατασκευῆς του διαχωριστικὸς τοῖχος, ὁ ὁποῖος εἶχε διογκωθῆ ἐπικινδύνως (Πίν. 376 γ).

Οἰκία Τσαβαλιᾶ

Ἀνακατεσκευάσθη κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἐκτάσεώς της ἡ Δ. ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς διατηρητέας οἰκίας, ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ της, λόγῳ ἐπικινδύνου διογκώσεως τῆς τοιχοδομῆς. Ἐγένετο, ἐπίσης, ἡ στερέωσις τῆς στεγάσεως, μέχρι τοῦ ἡμίσεος περίπου τῆς ἐκτάσεώς της, δι' ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων ἐκ τῶν ξύλων τοῦ σκελετοῦ τῆς στέγης καὶ δι' ἀνασύρσεως τῆς διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν καλύψεως. Λόγῳ τῆς ὑφισταμένης φθορᾶς, ἐχρειάσθη νὰ ἀντικατασταθῇ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν λιθίνων πλακῶν.

Οἰκία Τσουμάνη

Κατὰ συνέχισιν παλαιοτέρων ἐργασιῶν[4] εἰς τὴν διατηρητέαν οἰκίαν, ἐγένετο ἡ σύρραψις εὐρείας ρωγμῆς ἐπὶ τῆς Ν. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς, ἡ ἀνακατασκευὴ ἐπικινδύνως ἀποκλίνοντος ἐσωτερικοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου καὶ μερικὴ ἀνακατασκευὴ τῶν κονιαμάτων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῆς Δ. πλευρᾶς καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς οἰκοδομῆς (Πίν. 376 α).

Κῆποι Ζαγορίου

Γέφυρα Μήλων[5]

Ἐπραγματοποιήθη ἡ στερέωσις τῆς τοιχοποιίας εἰς τὰ βάθρα καὶ κατὰ μέρη εἰς τὰ τοιχώματα τῶν πλευρῶν τῆς παλαιᾶς διατηρητέας γεφύρας τῆς περιοχῆς Κήπων Ζαγορίου. Ἐγένετο, ἐπίσης, ἡ ἀνακατασκευὴ κατὰ μέρη τοῦ κατεστραμμένου προστατευτικοῦ στηθαίου τῆς γεφύρας. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ, τέλος, τῶν ἐκτελουμένων ἐργασιῶν ἀπεξέσθησαν τὰ κακότεχνα, διὰ σιμεντοκονίας γενόμενα παλαιότερον, ἁρμολογήματα ἐπὶ τῶν τριγωνικῶν τοίχων ἀντιστηρίξεως τῶν βάθρων, τὰ ὁποῖα ἠλλοίωνον σημαντικῶς τὴν ὄψιν τοῦ μνημείου, καὶ ἐγένοντο νέα κονιάματα κατὰ τοὺς ἁρμοὺς συνδέσεως τῶν λίθων.

Γέφυρα Πλακίδα ἢ Καλογήρου

Λόγῳ τῆς δημιουργουμένης περιδινήσεως τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βάσεως τοῦ κεντρικοῦ βάθρου τῆς παλαιᾶς διατηρητέας γεφύρας, ἠπειλεῖτο μὲ καταστροφήν, ἐκ τῆς συνεχοῦς, λόγῳ τῆς δίνης, διαβρώσεως του, τὸ σημαντικὸν τοῦτο φέρον μέρος τῆς κατασκευῆς. Κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπιβλέποντος μηχανικοῦ, τὸ πρόβλημα ἐξαλείψεως τῆς δίνης τῶν ὑδάτων κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἀντιμετωπίσθη διὰ τῆς κατασκευῆς ἐντὸς τῶν ὑδάτων καὶ ἐπὶ τοῦ βάθρου τῆς γεφύρας ἀθεάτου, ὀγκώδους σώματος, ἐν εἴδει ἀντηρίδος, συνισταμένου ἐξ ὀγκολίθων, συγκρατουμένων ὑπὸ συρματίνου πλέγματος, ἐπενδεδυμένου δὲ διὰ ξηρολιθοδομῆς κατὰ τὸ ὕπερθεν τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑδά-

2. Περὶ τῶν ἐκτελεσθεισῶν παλαιότερον ἐργασιῶν εἰς τὴν ἀνωτέρω οἰκίαν βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 299.

3. Αὐτόθι καὶ ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 255.

4. Βλ. ὑποσημ. 2.

5. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 297, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 299.

των τμῆμα του, οὕτως ὥστε τὸ ὕδωρ νὰ διαρρέῃ ἐλευθέρως μεταξὺ τῶν λίθων καὶ νὰ μὴ λιμνάζῃ εἰς τὸ μέρος τοῦτο (Πίν. 377 β).

Λευκοθέα ('Αραχωβίτσα)

Ναὸς Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου

Ὑπὸ τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐγκεκριμένης μελέτης τοῦ τεχνικοῦ αὐτῆς κ. Α. Βερτοδούλου, ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῆς Ἐφορείας ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ παλαιοῦ, ἐνδιαφέροντος ἐνοριακοῦ ναοῦ (Πίν. 378 α). Πρόκειται περὶ κτίσματος τοῦ ἔτους 1764, μᾶλλον τοῦ σταυρεπιστέγου τύπου. Ἡ ἐγκαρσία καμάρα διακόπτεται ὑπὸ ὑψουμένου κατὰ τὸ μέσον της τρούλλου. Δυτικῶς ὑπάρχει νάρθηξ (γυναικωνίτης), κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν, ὁ ὁποῖος καλύπτεται ὑπὸ τυφλοῦ, χαμηλοῦ ἡμισφαιρικοῦ τρούλλου, στηριζομένου ἐπὶ κογχῶν κατὰ τὰς γωνίας τοῦ διαμερίσματος. Κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχει κιονοστήρικτον προστῷον, κατὰ τὰ συνήθη εἰς τὰς ἠπειρωτικὰς ἐκκλησίας τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐπεκτεινόμενον ἐπίσης κατὰ μῆκος τοῦ νάρθηκος, μὲ χαμηλότερον τὸ ἐπίπεδον τῆς στεγάσεώς του εἰς τὸν χῶρον αὐτοῦ. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ νάρθηκος, παρουσιάζουσαι ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀπόψεως εἰκονογραφικῆς συνθέσεως τοῦ διακόσμου, εὑρίσκονται εἰς κακὴν κατάστασιν συντηρήσεως, λόγῳ κυρίως τοῦ πλήθους τῶν ὑπαρχουσῶν ρωγμῶν εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κτηρίου, συνεπείᾳ τῶν ὁποίων κατεστράφησαν σημαντικὰ τμήματα τοῦ ζωγραφικοῦ ἐπιχρίσματος.

Εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι, συγκεκριμένως, ἐργασίαι:

(α) Κατεσκευάσθησαν τέσσαρες, ἐπικλινοῦς μορφῆς, λιθόκτιστοι ἀντηρίδες κατὰ μῆκος τῆς Β. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας, δύο κατὰ τὰ πρὸς Α. καὶ Δ. ἄκρα τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ Ἱεροῦ καὶ δύο μεσαῖαι κατὰ τὰ ἀντιστοιχα σημεῖα τῶν ἀνεχόντων τὸν τροῦλλον ἐσωτερικῶν τόξων, πρὸς στήριξιν τῆς πλευρᾶς καὶ ὁλοκλήρου τοῦ πρὸς αὐτὴν μέρους τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποσχισθῆ εἰς διάφορα σημεῖα τῶν θόλων καὶ τῶν τοιχωμάτων καὶ παρουσίαζεν ἀπόκλισιν πρὸς τὰ ἔξω. Αἱ ὑπάρχουσαι ρωγμαὶ ἐνεφράγησαν. Ἐπὶ τῶν ἀντηρίδων καὶ τῶν ἀντιστοίχων πρὸς αὐτὰς σημείων τοῦ Β. τοίχου ἐπακτώθησαν σιδηροῖ ἑλκυστῆρες, στερεωθέντες διὰ σιδηρῶν σφηνῶν ἐπὶ τοῦ τοίχου, πρὸς καλυτέραν συγκράτησιν τῶν ἀποκλινόντων μερῶν.

(β) Ἀνακατεσκευάσθησαν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος των οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι κατὰ τὴν Β. καὶ τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ νάρθηκος, οἱ ὁποῖοι παρουσίαζον πλῆθος ρωγμῶν καὶ σημαντικὴν κατὰ μέρη ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου.

(γ) Ἀνακατεσκευάσθη κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του τὸ προστῷον τῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον διασάλευσιν τῆς τοιχοποιίας του καὶ ἀπόκλισιν τῶν στηριγμάτων αὐτοῦ ἀπὸ τῆς κατακορύφου, ἐγένετο δέ, ἐπίσης, ἀνάσυρσις τῆς διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν στεγάσεως μέρους τοῦ προστῴου.

Μονὴ Πατέρων περιοχῆς Ζίτσας

Εἰς τὴν σημαντικὴν παλαιὰν μονὴν (Πίν. 378 β, 379 α), ἐγένοντο ὑπὸ τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων, μὲ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐφορείας, ἐργασίαι ἐπισκευῆς τῆς στέγης τοῦ καθολικοῦ καὶ τοῦ κωδωνοστασίου δι' ἀνακεραμώσεως καὶ συμπληρωματικῆς ἐπικεραμώσεως τῶν στεγῶν τούτων.

Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς Βίκου[6]

Ἐπίσης διὰ τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν καὶ καθοδήγησιν τῆς Ἐφορείας ἐγένοντο ἐργασίαι ἐπισκευῆς καὶ στερεώσεως τῶν κτισμάτων τῆς παλαιᾶς μονῆς. Συγκεκριμένως, ἐγένοντο: (α) ἀνακατασκευή, κατὰ τὰ ὑπάρχοντα, ἑτοιμορρόπων τμημάτων τῶν τοίχων τῶν κελλίων, (β) κατασκευὴ τοίχου ἀντιστηρίξεως τῆς πρὸς τὴν χαράδραν τοῦ Βίκου πλευρᾶς τοῦ κτηρίου τοῦ ἡγουμενείου, (γ) ἀνάσυρσις τῶν ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν στεγῶν τῶν κτηρίων, (δ) ἀνακατασκευή, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων καὶ τῶν ἐδράνων, καὶ (ε) ἀνακατασκευὴ τοῦ καταστραφέντος, λόγῳ κατολισθήσεως τῶν ὑπερκειμένων ὀγκολίθων, πυλῶνος εἰσόδου εἰς τὴν μονὴν (Πίν. 380 β).

Μονὴ Ἀβάσου Βρυσούλας Πρεβέζης

Κατόπιν αἰτήσεως τῶν ἐνδιαφερομένων κατοίκων τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Βρυσούλα, ἐστερεώθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας, ἐν μέρει δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας, τὸ εἰς κακὴν κατάστασιν σωζόμενον καθολικὸν τῆς ἄλλοτε μονῆς, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐγκαταλελειμμένον ἀπὸ ἐτῶν (Πίν. 379 β). Συγκεκριμένως, ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι:

(α) Ἀφαίρεσις τῆς διὰ σχιστολιθικῶν πλα-

6. Περὶ τῆς μονῆς βλ. προχείρως ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 304, Πίν. 310 α-β καὶ ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 299.

κῶν στεγάσεως τῆς ἐκκλησίας, ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν τῶν λιθοκτίστων θόλων, κατασκευὴ περιμετρικῆς δοκοῦ ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος (chaînage) κατὰ τὴν στέψιν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, διὰ λόγους ἐνισχύσεως τῆς στατικῆς ἰσορροπίας τοῦ κτηρίου, ἀνακατασκευὴ τοῦ ὕπερθεν τῶν θόλων ἐφθαρμένου ξυλίνου σκελετοῦ τῆς δικλινοῦς στέγης καὶ ἐπικάλυψις ταύτης διὰ νέων, κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος της, σχιστολιθικῶν πλακῶν.

(β) Ἔμφραξις ρωγμῶν ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς Α. καὶ τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

(γ) Στερέωσις τόξου εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ν. κλίτους, κατὰ τὸ Α. μέρος αὐτοῦ, διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν τῶν ὑποχωρησάντων καὶ ἐπικινδύνως ἐπικρεμαμένων θολιτῶν κατὰ τὴν κλεῖδα τοῦ τόξου.

(δ) Στερέωσις, κατὰ τὰ ὑπάρχοντα, τῶν ὑφισταμένων ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ἡμιηρειπωμένου νάρθηκος καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν κατεστραμμένων μερῶν τῶν τοίχων, καὶ κατασκευὴ νέας ξυλίνης στέγης μετ' ἐπικαλύψεως διὰ λιθίνων σχιστολιθικῶν πλακῶν.

(ε) Καθαρισμὸς τοῦ προαυλίου τῆς μονῆς καὶ ἀπόρριψις τῶν μπάζων.

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Κυψέλης (Τουρκοπάλουκο)[7]

Ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ σημαντικοῦ τούτου βυζαντινοῦ μνημείου:

(α) Ἀνακατασκευὴ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον ἦτο κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του κατεστραμμένον. Ἐκ τῶν σωζομένων παλαιῶν πλακῶν ἐπανετοποθετήθησαν αἱ εἰς καλυτέραν κατάστασιν εὑρισκόμεναι, μετὰ τὴν συγκόλλησίν των.

(β) Ἀφαίρεσις τῆς διὰ κοίλων κεράμων στεγάσεως τοῦ Ν. κλίτους τῆς ἐκκλησίας, ἐκρίζωσις τῶν ἐπὶ τῆς στέγης ἀναπτυχθέντων πρίνων, ἔμφραξις τῶν ὑπ' αὐτῶν δημιουργηθεισῶν ρωγμῶν ἐπὶ τῆς καμαροσκεποῦς καλύψεως τοῦ κλίτους καὶ ἐπανατοποθέτησις τῶν ἀφαιρεθεισῶν κεράμων (κολυμβητῶν).

(γ) Ἔμφραξις ρωγμῆς, διηκούσης κατακορύφως, ἐπὶ τοῦ Ν. ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου (Πίν. 381 α - β).

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

7. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 295 κ.ἑ., Πίν. 298 α - β.

Ἅγιος Βασίλειος Ἄρτης[8]

Ἐγένετο ἀνακεράμωσις τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ ἀντικατάστασις ἐφθαρμένων ἀμειβόντων τῆς στέγης τοῦ Ν. κλίτους.

Ἅγιος Βασίλειος εἰς θέσιν Τὸπ Ἀλτὶ Ἄρτης[9]

Ἀντικατεστάθησαν αἱ ἐφθαρμέναι κέραμοι τῆς στέγης.

Παναγία τοῦ Μπρυώνη Νεοχωρακίου Ἄρτης[10]

Ἐμειώθη κατά τι τὸ ὕψος τῶν ἀντηρίδων τοῦ Β. καὶ Ν. τοίχου, ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν στέψιν των σχιστολιθικαὶ πλάκες μὲ κατάλληλον κλίσιν, ὥστε νὰ μὴ διαποτίζωνται αἱ ἀντηρίδες ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, καὶ ἀνενεώθη τὸ κονίαμα εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν λίθων ἁρμούς. Ἐγένετο, ὡσαύτως, ἀνακεράμωσις τῆς Β. πλευρᾶς τῆς στέγης.

Ἅγιος Μηνᾶς Μονοδενδρίου[11]

Πρὸς καταπολέμησιν τῆς ὑγρασίας, ἡ ὁποία προεκάλει φθορὰς εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ν. τοίχου, ἀφῃρέθη τὸ εἰς τὸ Α. αὐτοῦ τμῆμα παλαιὸν κακότεχνον ἁρμολόγημα καὶ ἐγένετο νέον ἁρμολόγημα ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς πλευρᾶς ταύτης. Κατὰ μῆκος τοῦ Ν. τοίχου κατεσκευάσθη πεζοδρόμιον ἐκ σκυροδέματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκαλύφθη διὰ λιθίνων πλακῶν. Εἰς τὴν Δ. ἀπόληξιν αὐτοῦ ἠνοίγη ὀχετὸς διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑδάτων. Κατεσκευάσθησαν ποδιαὶ ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν εἰς τὰ παράθυρα καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς αὐτὰ ξύλινα ὑαλοστάσια καὶ πλαίσια μετ' ἀνοξειδώτου πλέγματος.

Γέφυρα Κλειδωνιᾶς (Πίν. 382 β)

Συνεπληρώθησαν τὰ ἐλλείποντα τμήματα τοῦ στηθαίου καὶ τοῦ λιθοστρώτου, καὶ ἐστερεώθη τὸ Ν. τμῆμα τοῦ Δ. ἄκρου τῆς γεφύρας.

Γέφυρα Κονίτσης

Ἐκόπησαν τὰ φυόμενα ἐπὶ τοῦ μνημείου φυτά, ἀνακατεσκευάσθη κατεστραμμένον τμῆμα τοῦ στηθαίου ἐπὶ μήκους 24 μ., εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευράς, καὶ ἐγένετο τμηματικὴ στερέωσις, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ὑπῆρχον κενὰ εἰς τὴν τοιχοποιίαν.

8. Α. Ὀρλάνδος, ΑΒΜΕ Β' (1936), σ. 115 - 130.
9. Α. Ὀρλάνδος, ἔ.ἀ., σ. 148 - 150.
10. Α. Ὀρλάνδος, ἔ.ἀ., σ. 51 - 56.
11. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 303.

Κοίμησις Οὐζντίνας (Πέντε Ἐκκλησιῶν)[12]

Σιδηροῦς ἑλκυστήρ, καλυφθεὶς διὰ ξύλου, ἐτοποθετήθη εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἡ κατὰ μῆκος καμάρα τοῦ σταυρεπιστέγου τούτου ναοῦ παρουσίαζε ρωγμήν.

Ταξιάρχης Οὐζντίνας (Πέντε Ἐκκλησιῶν)

Μονοκάμαρος ναὸς μὲ τρίπλευρον ἁψῖδα καὶ δικλινῆ στέγην, ᾠκοδομημένος δι' ἀδρομερῶς λαξευμένων ἀσβεστολίθων, τοποθετημένων εἰς ὁριζοντίους στρώσεις. Πλίνθοι παρενείρονται ἐνιαχοῦ εἰς τοὺς ὁριζοντίους καὶ καθέτους ἁρμούς (Πίν. 380 α). Εἰς τὴν Α. πλευρὰν εἶναι ἐντειχισμένοι δύο ἄτεχνοι πλίνθινοι σταυροί. Ἕτεραι πλίνθοι σχηματίζουν τὴν ἐπιγραφήν: *ΕΤ(ΟΥΣ) ,ΖΠΕ'* (=1576). Τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι κατάγραφον, ἀλλ' αἱ τοιχογραφίαι παρουσιάζουν μεγάλας φθοράς.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν ἐπικινδύνων ρωγμῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον παρουσιασθῆ εἰς τὰς γωνίας τοῦ κτηρίου καὶ εἰς τὴν κλεῖδα τῆς καμάρας ἐτοποθετήθησαν τέσσαρες σιδηροῖ ἑλκυστῆρες, οἱ ὁποῖοι ἐκαλύφθησαν διὰ ξύλου, ὥστε νὰ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ξυλίνων δοκῶν (Πίν. 382 α). Ἐγένετο ἐπίσης σποραδικὴ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τοῦ μόνου διατεθέντος εἰς τὴν Ἐφορείαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συντηρητοῦ.

Ἅγιος Ἰωάννης Μεσοποτάμου Φαναρίου[13]

Κεραυνὸς ἔπληξε καὶ κατέστρεψε τὸ ἀνώτερον τμῆμα τοῦ κωδωνοστασίου τοῦ στέφοντος τὸν λόφον, ἔνθα τὰ ἐρείπια τοῦ νεκυομαντείου τῆς Ἐφύρας, ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Τοῦτο ἀνεστηλώθη διὰ τῶν αὐτῶν ὑλικῶν. Ἐγένετο ἐπίσης μερικὴ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Παντάνασσα Φιλιππιάδος

Ἔκθεσιν περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Παντανάσσης βλ. εἰς ΑΑΑ VI (1973), σ. 402 - 414.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

12. Δ. Εὐαγγελίδης, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 6 (1931), σ. 275.

13. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1958, σ. 107, πίν. 84 καὶ ΠΑΕ 1963, σ. 92, πίν. 64 β.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Διὰ τοῦ συντηρητοῦ τοῦ Κ.Ε.Σ. κ. Ἀ. Στρατσιάνη ἐγένοντο περιωρισμέναι εἰς ἔκτασιν ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τοιχογραφιῶν ὡς ἀκολούθως:

Μονὴ Φιλανθρωπηνῶν Νήσου Ἰωαννίνων

Ἐν ὄψει τῶν προγραμματισθεισῶν, κατὰ συνέχισιν παλαιοτέρων[14], ἐργασιῶν στερεώσεως, συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ μεγάλου μέρους τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, τῶν ὁποίων καὶ τελικῶς ἡ ἐκτέλεσις δὲν κατέστη ἐφικτὴ κατὰ τὸ ἔτος 1972, ἐγένετο μικρᾶς ἐκτάσεως ἐργασία, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συγκρατήσεως τῶν τμημάτων τοῦ διακόσμου, τὰ ὁποῖα ἀπεφλοιοῦντο καὶ ἔπιπτον. Ἡ ἐπέμβασις ἐγένετο εἰς τὸν Δ. ἐξωνάρθηκα, τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸ Ἱερὸν τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα ἐγένετο ὁ ὁπλισμὸς καὶ ἡ ἀναγκαία προκαταρκτικὴ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν κατὰ τὰ γωνιαῖα μέρη τοῦ θόλου καί, ἐν συνεχείᾳ, τῶν τοίχων τοῦ διαμερίσματος τούτου, ὅπου ὑπῆρχον ρωγμαί, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἐκτελεσθείσας κτηριακὰς ἐργασίας, περὶ τῶν ὁποίων βλ. ἀνωτέρω. Εἰς τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸ Ἱερὸν συνεκρατήθησαν τὰ κατώτερα μέρη τοῦ διακόσμου, τὰ ὁποῖα ἀπεφλοιοῦντο λόγῳ τῆς ὑγρασίας.

Ναὸς Παντανάσσης Φιλιππιάδος

Ἐπραγματοποιήθη ἡ στερέωσις, εἰς πρῶτον στάδιον, τοῦ σωζομένου ζωγραφικοῦ διακόσμου ἐπὶ μερῶν τῶν τοίχων τοῦ Ἱεροῦ, κυρίως, καὶ ἐπὶ κατεσπαρμένων τεμαχίων τῆς τοιχοδομῆς, ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Π. Βοκοτοπούλου ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, κατὰ συνέχισιν τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1971 ἀρξαμένης ἐκ νέου ἀνασκαφῆς τῆς ἠρειπωμένης ἐκκλησίας.

Μ. ΛΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βασιλικὴ Γλυκέος Ν. Θεσπρωτίας

Σημ. τ. Συντ. Περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δ. Πάλλα εἰς Βασιλικὴν Γλυκέος βλ. Τὸ Ἔργον 1972, σ. 45 - 49.

14. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 314.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Ὁ χρόνος ὑπῆρξε πολὺ δύσκολος ἀπὸ κάθε ἄποψη γιὰ τὴν Ἐφορεία τῆς Η΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας. Κυριότερο πρόβλημα ἦταν ἡ ἀπὸ καιρὸ ἀπειλούμενη « ἀναδιάρθρωση » τῶν Ἐφορειῶν, ποὺ ὅταν ἔγινε ἐπέφερε τὸν κατακερματισμὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἡ ἀβεβαιότητα γιὰ τὸ μέλλον ἐμπόδισε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χρόνου τὸν προγραμματισμὸ σημαντικῶν ἔργων στὰ νησιὰ τῆς Περιφέρειας. Ὁ γράφων πίστευε ὅτι, παρὰ τὶς συγκοινωνιακὲς δυσκολίες, θὰ ἔπρεπε νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἑνότητα τῶν νησιῶν, ὡς πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ τουλάχιστον πράγματα. Πάντως ὁ χωρισμὸς συντελέστηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1973 καὶ οἱ ἀλλαγὲς ἐπισφραγίστηκαν μὲ τὶς ταυτόχρονες μεταθέσεις τῶν ὑπαλλήλων τῆς Ἐφορείας, δηλαδὴ τοῦ προϊσταμένου καὶ τῆς Ἐπιμελήτριας Ἀρχαιοτήτων δ. Πην. Ἀγαλλοπούλου. Ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Αἰκ. Δεσπίνη εἶχε ἤδη μετατεθεῖ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1972.

Ἄλλη δυσκολία ἦταν ὅτι στὸν γράφοντα ἀνατέθηκαν τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1972, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἰονίων Νήσων, καὶ οἱ διευθύνσεις τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων καὶ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἠπείρου, λόγω ἀπουσίας τῶν ὑπαλλήλων τῶν Ἐφορειῶν αὐτῶν. Ἡ ἐπιβάρυνση αὐτή, ἡ ὁποία διάρκεσε πάνω ἀπὸ τρεῖς μῆνες καὶ ἀπαίτησε πολλὲς ἐπισκέψεις στὰ Ἰωάννινα καὶ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Ἠπείρου, ἔφερε καθυστέρηση στὴν ἐκτέλεση τῶν προγραμμάτων τῆς Ἐφορείας τῶν Ἰονίων Νήσων.

Τρίτη δυσκολία ἦταν ὁ ἐξαιρετικὸς φόρτος ἐργασίας, τῆς σχετικῆς μὲ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴν παρακολούθηση τῆς οἰκοδόμησης μέσα στὴ « διατηρητέα » παλαιὰ πόλη τῆς Κέρκυρας, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ὑπερτροφικὴ τουριστικὴ ἀνάπτυξη τοῦ νησιοῦ. Ἡ μὴ πρόσληψη διοικητικοῦ καὶ τεχνικοῦ προσωπικοῦ ἀνάγκασε καὶ πάλι τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς Ἐφορείας νὰ ἀναπληρώνει τὰ κενά, σὲ βάρος τῆς ἐπιστημονικῆς προβολῆς τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς.

Παρ' ὅλ' αὐτὰ συντελέστηκε ἀρκετὰ σημαντικὴ ἐργασία σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση καὶ ἔκθεση τῶν Μουσείων τῆς Περιφέρειας, καὶ ἀρκετὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες ἔγιναν, ποὺ διαφώτισαν θέματα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ τοπογραφίας τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου.

ΚΕΡΚΥΡΑ

ΜΟΥΣΕΙΑ

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο

Μικρὲς προσθῆκες ἔγιναν στὴν ἔκθεση τοῦ Μουσείου, ἐνῶ ἐργασίες τακτοποίησης καὶ καθαρισμοῦ τῶν ἀρχαίων στὶς ἀποθῆκες. Ἔγινε μελέτη γιὰ τὶς κτιριακὲς ἀτέλειες ποὺ ἐλπίζεται νὰ ἐπισκευαστοῦν σύντομα.

Χριστιανικὴ Συλλογὴ

Οὔτε καὶ κατὰ τὸ 1972 ἔγινε κατορθωτὸ νὰ ἐκτελεστοῦν οἱ ὑπολειπόμενες ἐργασίες στὸ ναὸ τοῦ Παντοκράτορα τῆς πόλης, ποὺ θὰ στεγάσει τὸ Χριστιανικὸ Μουσεῖο (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 476). Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἀφοῦ μὲ τὴ συνεργασία τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἠπείρου συμπληρώθηκαν οἱ ἐργασίες συντήρησης ὁρισμένων εἰκόνων, ἄνοιξαν γιὰ τὸ κοινὸ δύο αἴθουσες μὲ χριστιανικὲς ἀρχαιότητες στὸ κτίριο τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων τῆς Κέρκυρας. Ἐκτίθενται παλαιοχριστιανικὰ ψηφιδωτά, βυζαντινὰ γλυπτὰ καὶ τοιχογραφίες, καθὼς καὶ φορητὲς εἰκόνες τῶν Μεταβυζαντινῶν χρόνων.

Ἱστορικὸ Μουσεῖο

Ἡ προβλεπόμενη σύσταση τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς πόλης τῆς Κέρκυρας, μέσα στὸ νεοκλασσικὸ κτίριο τῆς οἰκογένειας Καποδίστρια, δυστυχῶς καθυστερεῖ. Ὁ Δῆμος Κερκυραίων ποὺ ἀνάλαβε τὸ ἔργο μὲ τὴν καθοδήγηση τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, δὲν μπόρεσε νὰ ξεπεράσει τὶς ἀρχικὲς δυσκολίες καὶ νὰ προχωρήσει στὴν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ. Ἔτσι πολύτιμο ὑλικὸ (χάρτες, εἰκόνες, πορτραῖτα, ἀντικείμενα καὶ ἐνθυμήματα τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεώτερης Κέρκυρας) συνεχίζει νὰ βρίσκεται ἀποθηκευμένο σὲ ἀμφίβολης ἀσφάλειας ἀποθῆκες.

Σινοϊαπωνικὸ Μουσεῖο

Σημαντικὸ ἔργο συντελέστηκε τὸ 1972 στὴ Συλλογὴ ἔργων Ἀνατολικῆς τέχνης, δωρεὰ Γρ. Μάνου, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 8.000 περίπου ἀντικείμενα. Μὲ τὴν προοπτικὴ νέας δωρεᾶς πρὸς τὸ Μουσεῖο, τοῦ πρεσβευτῆ κ. Νικ. Χατζηβασιλείου, ἀπὸ 300 περίπου ἀντικείμενα ἰνδικῆς κυρίως τέχνης ἀλλὰ καὶ τέχνης τοῦ Σιάμ, Θιβὲτ καὶ Νεπάλ, δικαιολογεῖται πρόταση γιὰ τὴ μετονομασία τοῦ Μουσείου σὲ « Μουσεῖο Ἀσιατικῆς Τέχνης », μὲ μόνιμη ἕδρα τὴν Κέρκυρα, ποὺ ὑλοποιήθηκε μὲ τὸ Ν.Δ. ὑπ' ἀριθ. 84/1973 (Φ.Ε.Κ. 159/27-7-1973, τεῦχ. Α΄). Ἔτσι

πλέον διορθώνονται ἀσάφειες τοῦ ἀρχικοῦ ἱδρυτικοῦ νόμου (Ν. 4365/1929) καὶ ὁριστικοποιεῖται ἡ σύσταση τοῦ Μουσείου. Τώρα, μαζὶ μὲ τὰ ἔργα τέχνης ἀπὸ τὴν Κίνα, τὴν Ἰαπωνία καὶ τὴν Κορέα τῆς δωρεᾶς Γρ. Μάνου, θὰ ἀποτελέσει μοναδικὸ γιὰ τὴν Ἑλλάδα κέντρο μελέτης τῆς τέχνης τῶν λαῶν τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴ συλλογὴ τοῦ Γρ. Μάνου, κατὰ τὸ 1972 ἀπόκτησε γιὰ πρώτη φορὰ εὑρετήριο (ἔγινε μετάφραση καὶ δακτυλογράφηση τῶν ἀρχικῶν γαλλόγλωσσων χειρόγραφων καταλόγων τοῦ Γρ. Μάνου). Σὲ συνέχεια ἔγινε ἀποδελτίωση καὶ φωτογράφηση ὅλων τῶν ἐκτεθειμένων ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς (περίπου 2.500 ἀντικείμενα) καὶ ἄρχισε ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἔργων ποὺ φυλάγονται στὶς ἀποθῆκες σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἔργο τῆς ταύτισής τους.

Στὶς ἐργασίες αὐτὲς ἐργάστηκε φιλόπονα ἡ πτυχιοῦχος τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Α. Καραμάνου-Παπουτσάνη καὶ πολύτιμη ὑπῆρξε ἡ καθοδήγηση τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Χατζηδάκη.

Ἐφέτος τέθηκαν οἱ βάσεις γιὰ τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς Συλλογῆς. Ἀπόκτησε δικό της γραφεῖο μέσα στὸ Μουσεῖο, ὅπου τοποθετήθηκαν οἱ νέες δελτιοθῆκες καθὼς καὶ τὸ πλούσιο πιὰ φωτογραφικὸ ὑλικό. Πλουτίστηκε ἐπίσης ἡ βιβλιοθήκη τῆς Συλλογῆς μὲ σχετικὰ συγγράμματα. Ἐργασίες συντήρησης ἄρχισαν στὰ ἔργα πάνω σὲ χαρτί, ὅπως τὰ τυπώματα καὶ οἱ ξυλογραφίες. Προγραμματίζεται σὰν ἄμεσα ἑπόμενη ἐργασία ἡ συντήρηση τῶν ξύλινων πρωτότυπων μητρῶν τῶν τυπωμάτων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες διαθέτει τὸ Μουσεῖο πλουσιότατη συλλογή.

Σημαντικὰ βελτιώθηκε ἡ ἔκθεση τῶν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς μὲ τὴ μετατροπὴ τῶν προθηκῶν ποὺ ὑπῆρχαν καὶ τὴν κατασκευὴ νέων. Μεγάλα κρύσταλλα καὶ χρωματιστὰ φόντα ἐπιτρέπουν τὴν προβολὴ τῶν ἀξιόλογων αὐτῶν ἔργων. Συγχρόνως ἔγινε νέα κατάταξη τῶν ἐκτεθειμένων καὶ καλύτερη ἀξιοποίηση τοῦ χώρου, μὲ τρόπο ὥστε αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκθεμάτων.

Ἡ σχετικὴ ἐργασία πραγματοποιήθηκε σὲ τρεῖς αἴθουσες τῆς Α. πτέρυγας τοῦ Μουσείου, ὅπου τοποθετήθηκαν ἀντικείμενα κινέζικης τέχνης, ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ ἐποχὴ μέχρι τὴν τελευταία Δυναστεία τοῦ ΙΘ΄ αἰ.: πήλινα εἰδώλια, χάλκινα σκεύη, ἀντικείμενα ἀπὸ πορσελάνη, ὑφάσματα καὶ ζωγραφικὰ ἔργα.

Ἀνάλογες ἐργασίες ἄρχισαν καὶ στὴ δυτικὴ πτέρυγα, ὅπου θὰ ἐκτεθοῦν ἔργα Ἰαπωνικῆς Τέχνης καὶ ἡ Συλλογὴ Χατζηβασιλείου.

Καθὼς συμπληρώνεται τὸ ἔργο τῆς ἐπανέκθεσης τοποθετοῦνται ἐπεξηγηματικὲς πινακίδες καὶ προγραμματίζεται ἀπὸ τὸν γράφοντα ἡ σύνταξη ἐνημερωτικοῦ εἰκονογραφημένου μικροῦ κειμένου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ

Ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ τῆς χερσονήσου τοῦ Κανονιοῦ ἦταν ἡ αἰτία ποὺ ἐπισημάνθηκαν καὶ ἀνασκάφτηκαν ὁρισμένα ἐνδιαφέροντα σημεῖα γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς ἀρχαίας πόλης (Σχέδ. 1)*.

(1) Στὸ ΒΑ. ἄκρο τῆς ἀρχαίας πόλης, στὴ σημερινὴ συνοικία τοῦ Ἀνεμόμυλου (**οἰκόπεδο Παδοβᾶ**), ἀνασκάφτηκε μεγάλο οἰκοδόμημα τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 2). Ὁ μεγάλος χῶρος (Α) στὸ βόρειο ἄκρο, διαστ. τουλάχιστον 11.70 × 10.30 μ., πρέπει νὰ ἦταν ἀνοιχτός, πιθανότατα ὑπαίθρια αὐλή. Στὰ νότια ἐκτείνονται δύο μακρόστενοι χῶροι (Β, Γ), πλ. περίπου 4.70 μ. ὁ καθένας καὶ μήκ. πάνω ἀπὸ 12 μ. Συγκοινωνοῦν μὲ τὴν αὐλὴ (Α) μὲ δύο μεγάλα ἀνοίγματα ποὺ εἶχαν κατώφλια, ὅπως φανερώνει τὸ ἕνα ποὺ σώθηκε (Πίν. 383 α). Ἐπίσης συγκοινωνοῦν μεταξύ τους μὲ μικρὴ θύρα. Ὁ χῶρος στὰ ἀνατολικὰ (Δ) ἴσως ἦταν ἐπίσης ὑπαίθριος, ἐνῶ ὁ χῶρος Ε ἦταν ἀσφαλῶς στεγασμένος, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ἀρχαῖο δάπεδο ποὺ ἐπισημάνθηκε. Ἴσως μάλιστα ἔφερε καὶ πάνω ὄροφο, ὅπως ὑποδηλώνει ἡ ὕπαρξη κλιμακοστασίου στὰ ΝΔ. Ὁ Α. τοῖχος τοῦ χώρου Ε ἀσφαλῶς ἦταν ἐξωτερικός, ἦταν παχύτερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ ἔφερε ἐσωτερικὰ δύο μικρὲς ἀντηρίδες, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς μεγάλης θύρας.

Στὰ ἀνατολικὰ τοῦ οἰκοδομήματος καθὼς καὶ στὰ δυτικὰ ἡ ἔρευνα ἀπόδειξε ὅτι θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχαν ἀρχαῖοι δρόμοι, ποὺ ἔτρεχαν παράλληλα μὲ τὸ κτίσμα. Μικρὴ θύρα ὁδηγοῦσε στὴν αὐλὴ (Α), ἐνῶ μεγάλο ἄνοιγμα ἔδινε ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ στὸ χῶρο (Ε).

Ἡ ὅλη μορφολογία τοῦ κτιρίου, τὸ ὅτι ἡ στάθμη τῶν τοίχων παρουσιάζει κλίση πρὸς τὰ βόρεια, τὰ μεγάλα ἀνοίγματα - θύρες (πλ. περίπου 3 μ.) καὶ ἡ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα πείθουν ὅτι πρόκειται γιὰ ναυτικὲς ἐγκαταστάσεις, πιθανότατα νεώρια ἢ σκευοθῆκες. Ἡ τοιχοποιία καὶ τὰ ἄλλα εὑρήματα, κυρίως κερα-

* Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸ ζωγράφο κ. Κ. Ἠλιάκη, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ.

μική, μαρτυροῦν γιά τοὺς χρόνους κατασκευῆς τοῦ κτίσματος στὸ Β΄ - Γ΄ αἰ. μ.Χ.

(2) Στὸ Ν. ἄκρο τῆς ἀρχαίας πόλης, στὸ **οἰκόπεδο Πουλιάση,** στὸν κάτω δρόμο τοῦ Κανονιοῦ, ἐπισημάνθηκε τμῆμα τείχους, ἀπὸ μεγάλες λευκὲς πέτρες (Πίν. 383 γ). Τὸ τεῖχος σχηματίζει γωνία καὶ ἀνέρχεται πρὸς τὸ ὕψωμα στὰ ἀνατολικά, ὅπου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία ἀκρόπολη (στὸ σημερινὸ ὑδραγωγεῖο). Τὸ γώνιασμα τοῦ τείχους μᾶλλον μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξη πύλης, ὁπόταν τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ τείχους θὰ κατέβαινε μέχρι τὸν Ὑλλαϊκὸ λιμένα στὰ δυτικά, σχηματίζοντας πύλη στὸ σημεῖο ὅπου περίπου ὁ σύγχρονος δρόμος. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ εἶναι σημαντικὴ γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς ἀρχαίας πόλης καὶ ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ ἀρχαία πόλη δὲν ἐκτεινόταν σὲ ὅλη τὴ χερσόνησο (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 476 - 477). Ἐξ αἰτίας τῆς σπουδαιότητας τῶν συμπερασμάτων ζητήθηκε ἡ ἀπαλλοτρίωση τοῦ μικροῦ οἰκοπέδου, ὥστε νὰ ἐρευνηθεῖ λεπτομερέστερα τὸ θέμα.

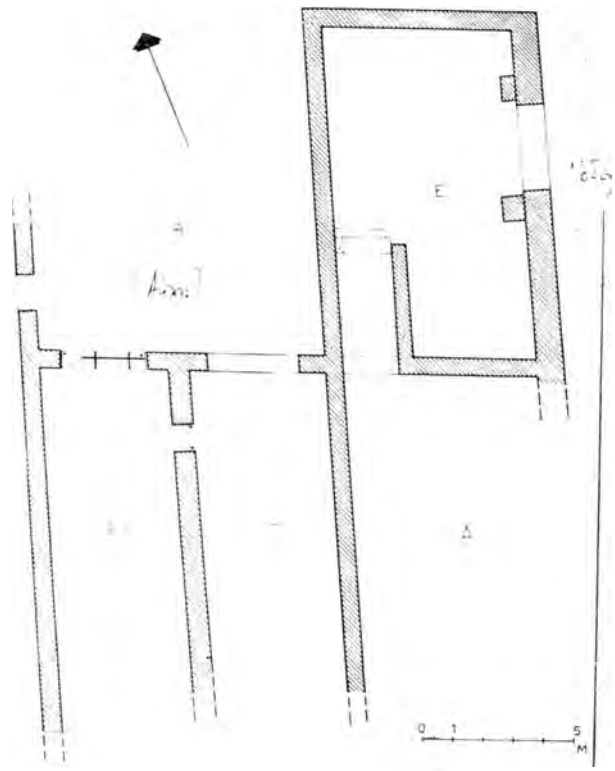

Σχέδ. 1. Σχεδιογράφημα περιοχῆς ἀρχαίας Κέρκυρας

(3) Στὰ βόρεια τοῦ οἰκοπέδου Πουλιάση καὶ πάνω στὸν ἴδιο κάτω δρόμο τοῦ Κανονιοῦ, σκάφτηκε μικρὸ τμῆμα τῆς κατοικημένης περιοχῆς τῆς ἀρχαίας πόλης **(οἰκόπεδο Μαρτζούκου).** Ἐπισημάνθηκε μακρὺς τοῖχος, ποὺ ἀσφαλῶς ἀνῆκε σὲ κατασκευὴ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, καὶ μέρος ἀρχαίου δρόμου (πιθανότατα τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.) μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ ἀνατολι-

κὰ πρὸς τὰ δυτικά, δηλαδὴ πρὸς τὸν Ὑλλαϊκὸ λιμένα. Καλὰ χτισμένος ἀγωγὸς μὲ δάπεδο ἀπὸ μεγάλες κεραμίδες περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ δρόμο αὐτό (Πίν. 383 δ).

(4) Ἀκόμη βορειότερα στὴν ἀπέναντι πλευρὰ τοῦ δρόμου σκάφτηκε τμῆμα μιᾶς οἰκίας τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων (**οἰκόπεδο Ἀτσοπάρδη**). Οἱ διάφορες μετατροπὲς ποὺ παρατηρήθηκαν

Σχέδ. 2. Κέρκυρα. Κάτοψη κτίσματος οἰκοπέδου Παδοβᾶ

μαρτυροῦν γιὰ τὴ μακρόχρονη χρήση τῶν χώρων σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (Πίν. 383 β).

Τὰ τμήματα αὐτῶν τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν δρόμων συμπίπτουν κατασκευαστικά, ὡς πρὸς τὴ γενικὴ τους κατεύθυνση, μὲ τὰ εὑρήματα τοῦ κτήματος Εὐελπίδη παλαιότερα, καὶ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἀρχικὴ ὑπόθεση ὅτι ὅλη ἡ πόλη ἦταν διαταγμένη κατὰ τὸ ἱπποδάμειο σύστημα μὲ πλατιοὺς δρόμους, ποὺ πηγαίνουν ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ (στὰ βόρεια) πρὸς τὴν ἄκρη τῆς χερσονήσου (στὰ νότια), καὶ μὲ στενότερους δρόμους μὲ ἀποχετευτικοὺς ἀγωγούς, ποὺ κατεβαίνουν ἀπὸ τὰ ὑψώματα (στὰ ἀνατολικὰ) πρὸς τὴ θάλασσα στὸν Ὑλλαϊκὸ λιμένα (στὰ δυτικά).

(5) Μικρὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὴν περιοχὴ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐλαίας, ὅπου τὰ γνωστὰ ρωμαϊκὰ λουτρά, ἀποκάλυψαν μικρὰ λείψανα τοίχων κυρίως τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Εἶναι πιὰ φανερὸ ὅτι στοὺς Αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἡ πόλη εἶχε περιοριστεῖ στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ λιμάνι τοῦ Ἀλκινόου, στὰ βόρεια, καὶ εἶχε ἐγκαταλειφτεῖ ὅλη ἡ νότια περιοχή, ὅπου ἄλλοτε ἄνθισε, στὴν Κλασσικὴ καὶ Ἑλληνιστικὴ ἐποχή, ἡ πόλη Κέρκυρα.

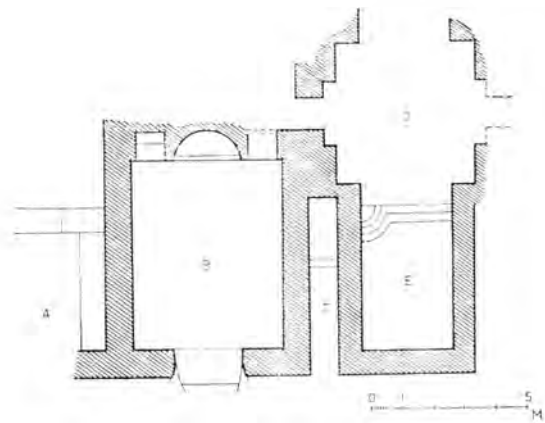
Σκάφτηκε καλὰ χτισμένος ἀγωγός, ποὺ ἴσως ἔφερνε τὰ ἀκάθαρτα νερὰ ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ λουτρὰ πρὸς τὴ θάλασσα, καὶ λείψανα παχιῶν τοίχων (Πίν. 384 δ). Χαμηλότερα, ὅμως, σὲ βάθος 2 - 2.90 μ., ἐπισημάνθηκε κλασσικὸ στρῶμα, ποὺ ἔδωσε κεραμικὴ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., καὶ ἕνας μικρὸς τοῖχος τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Ἡ στενότητα δυστυχῶς τοῦ σκάμματος δὲν ἐπέτρεψε τὴν καλύτερη ἔρευνα τοῦ πρώιμου αὐτοῦ στρώματος (Πίν. 384 ε).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΟ ΝΗΣΙ

Ρωμαϊκὴ ἔπαυλη στὶς Μπενίτσες

Οἱ ἐργασίες καθαρισμοῦ τοῦ μνημείου, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1972, ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία μελέτης τῶν ἐπιβλητικῶν ἐρειπίων, ποὺ πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ μεγάλη ἔπαυλη τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 3). Τὰ ἐρείπια σώζονται σήμερα μέσα σ' ἕναν πλούσιο πορτοκαλεώνα ἰδιοκτησίας Καψοκαβάδη καὶ εἶναι περίπου στὴν ἴδια κατάσταση ὅπως τὰ εἶδε πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια ὁ O. Riemann (Les Iles Ioniennes, I. Corfou, Paris 1879, σ. 37 κ.ἑπ.).

Πολὺ καλὰ σώζεται τὸ caldarium μὲ τὴ μικρὴ ἐξέδρα καὶ τὸ μεγάλο λίθινο κατώφλι (Β), τὸ frigidarium μὲ τὴ σταυροειδὴ κατασκευὴ (Δ) καὶ ἡ δεξαμενὴ μὲ τὴν κλίμακα καθόδου (Ε). Τμήματα μεγάλων θολωτῶν κατασκευῶν σώζονται ἀκόμη στὴ θέση τους καὶ τονίζουν τὴ μνημειακότητα τοῦ συνόλου, ἐνῶ οἱ αἴθουσες Β καὶ Δ ἔφεραν ψηφιδωτὰ δάπεδα μὲ διακοσμητικὰ γεωμετρικὰ σχέδια. Ἐντύπωση κάνει ἐπίσης ἡ ἐπιμελημένη τοιχοδομία μὲ λεπτὰ τοῦβλα. Θὰ ἀπαιτηθεῖ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ γιὰ νὰ ἀποκαλυφτεῖ στὸ σύνολό του τὸ μνημεῖο, ἀπὸ τὰ καλύτερα σωζόμενα τῆς Κέρκυρας, ποὺ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ χρονικὰ στὰ τέλη τοῦ 2ου ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Σχέδ. 3. Κέρκυρα. Ρωμαϊκὴ ἔπαυλη στὶς Μπενίτσες

ΠΕΤΡΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Γουβιὰ

Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Ἅγιος Λουκᾶς τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Γουβιά, εὑρισκομένου εἰς ἀπόστασιν 8 χλμ. πρὸς ΒΔ. τῆς πόλεως Κερκύρας, ὀλίγον πρὸς Α. τῆς οἰκίας Προκ. Πάλλη, ἤλθον εἰς φῶς δύο κεραμοσκεπεῖς τάφοι. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀποκάλυψίν των παρέσχεν ἡ κατασκευὴ δεξαμενῆς. Αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι κατέστρεψαν τὸν ἕνα τάφον καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ δευτέρου.

Οἱ τάφοι εὑρίσκοντο εἰς βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἦσαν παράλληλοι, ἀπέχοντες ἀλλήλων ± 0.30 μ. Προσανατολισμὸς Α. - Δ. Ἐκαλύπτοντο τοξοειδῶς διὰ κεραμίδων μεταγενεστέρου λακωνικοῦ τύπου. Ὡς πυθμὴν ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἔδαφος.

Περισυνελέγησαν δύο τμήματα κεραμίδων ἐκ κιτρίνου πηλοῦ (Πίν. 384 α - β). Τὸ μεγαλύτερον φέρει καὶ στρογγύλον σφράγισμα, διαμ. 0.053 μ. (τροχὸς μετὰ τεσσάρων ἀκτίνων ἐν εἴδει σταυροῦ) (Πίν. 384 γ). Ὀψίμων Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Παλαιοκαστρίτσα

Ἡ γραφικὴ Παλαιοκαστρίτσα, ἡ ὁποία τελευταίως ἐγνώρισε τὴν λαίλαπα τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως, εἶναι κατὰ μίαν ἄποψιν, ἀντιπροσωπευομένην κυρίως ὑπὸ τῶν γνωστῶν Ὁμηριστῶν V. Bérard καὶ W. Dörpfeld, ἡ θέσις τῆς πόλεως τοῦ Ἀλκινόου, τὴν ὁποίαν περιγράφει ὁ Ὅμηρος εἰς τὸ ζ τῆς Ὀδυσσείας. Ὁ Dörpfeld διενήργησε, τὸ 1933, δοκιμαστικὰς τομὰς εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο λιμένων τῆς Παλαιοκαστρίτσας στενὸν ἰσθμόν, κατὰ τὴν μικρὰν πεδιάδα, ἡ ὁποία σχηματίζεται πρὸς Α. τοῦ σημερινοῦ τουριστικοῦ περιπτέρου. Ἡ ἔρευνα (βλ. ΑΑ 49 (1934), στ. 163) δὲν ἀπέδωσε τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα, ὅπως ἐπίσης ἄνευ

ἀποτελέσματος ὑπῆρξε καὶ ἡ δοκιμὴ τοῦ 1935.

Κατὰ τοὺς Μεσαιωνικοὺς χρόνους ἡ Παλαιοκαστρίτσα, λόγῳ καὶ τῆς θέσεώς της εἰς τὰ Δ. παράλια τῆς νήσου, ὑπέστη ποικίλας ἐπιδρομάς (βλ. Ἰω. Μπουνιᾶ, Κερκυραϊκὰ Β΄, σ. 280-282). Ὁ ἠρειπωμένος καὶ ἔρημος συνοικισμὸς τῆς Παλιοχώρας, ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἄνωθεν τοῦ χώρου τῶν ἐρευνῶν τοῦ Dörpfeld, ἐνθυμίζει καὶ σήμερον τὰς ἐπιθέσεις Σαρακηνῶν, Γενοβέζων πειρατῶν, Τούρκων κ.ἄ. ἐναντίον τοῦ καιρίου τούτου σημείου τῆς Ἀδριατικῆς.

Κατὰ τὸ 1972, ἐξ ἀφορμῆς ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν πρὸς θεμελίωσιν τοῦ κτηρίου τοῦ ἀστυνομικοῦ σταθμοῦ Παλαιοκαστρίτσας, ἦλθον εἰς φῶς λείψανα, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τοὺς τεταραγμένους διὰ τὴν Κέρκυραν Μεσαιωνικοὺς χρόνους. Ἡ θέσις τοῦ κτηρίου τῆς Ἀστυνομίας κεῖται παραπλεύρως (πρὸς Α.) τοῦ προαναφερθέντος τουριστικοῦ περιπτέρου καὶ ἐγγύτατα τοῦ χώρου τῶν ἐρευνῶν τοῦ Dörpfeld. Ἡ σχετικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε πέντε τάφους, τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς εἶχον σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου καταστραφῆ ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Οἱ τάφοι εὑρίσκοντο εἰς βάθος 0.50 - 0.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ εἶχον προσανατολισμὸν Α.-Δ. Ἦσαν τετράπλευροι, κτιστοὶ δι' ἐπαλλήλων στρώσεων ἀργῶν λίθων μὲ συνδετικὴν ὕλην λευκὸν σκληρὸν κονίαμα, περιέχον χονδρὸν χάλικα. Μεταξὺ τῶν λίθων ὑπῆρχον καί τινα θραύσματα κεραμίδων. Εἰς μίαν περίπτωσιν (Τ.ΙΙ, Πίν. 385 β) αἱ κάθετοι πλευραὶ τοῦ τάφου ἔφερον ἐσωτερικῶς ἐπένδυσιν ἐκ στρώματος τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω κονιάματος, εἰς ἑτέραν δὲ (Τ. ΙΙΙ) διεσώζοντο καὶ τμήματα παχειῶν λιθίνων πλακῶν ἐπενδυουσῶν τὰς πλευρὰς τοῦ τάφου. Ἡ κάλυψις ἦτο διὰ μιᾶς ἢ δύο λιθίνων πλακῶν, ὡς πυθμὴν ἐχρησιμοποιήθη τὸ φυσικὸν ἔδαφος. Αἱ διαστάσεις τῶν δύο ἀκεραίων τάφων ἦσαν: 2.10 × 0.70 × 0.90 μ. (Τ.Ι) καὶ 2.10 × 0.85 × 1.40 μ. (Τ.ΙΙ).

Ἡ ἐντὸς τῶν τάφων ἐπίχωσις ἦτο μικρά. Ἐσημειώθησαν διάσπαρτα ὀστᾶ καὶ κρανία. Ἐκ τῶν χωμάτων τῶν προερχομένων ἐκ τῆς ἐκσκαφῆς τῶν πεδίλων συνελέγησαν διάφορα χονδροειδῆ ἀγάνωτα ὄστρακα, κυρίως ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ. Τὰ ἐκ τῶν τάφων εὑρήματα ὑπῆρξαν πενιχρά, ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικά (Πίν. 385 γ). Ἐκ τῶν δακτυλίων οἱ δύο μεγαλύτεροι (ἐκ τῶν τάφων ΙΙ καὶ ΙV) εἶναι χαλκοῖ, ἐνῷ ὁ μικρότερος (ἐκ τοῦ τάφου ΙΙΙ) εἶναι χαλκοῦς ἐπάργυρος. Διάμ. 0.03 - 0.035 μ.

Πλέον ἀξιοσημείωτοι τυγχάνουν αἱ δύο ἀνευρεθεῖσαι χαλκαῖ πόρπαι: Ἡ μεγαλυτέρα προέρχεται ἐκ τοῦ τάφου ΙΙΙ. Ἔχει μῆκ. 0.061 καὶ πλ. μέγ. 0.033 μ. Εἶναι ὀρθογωνίου τύπου, διάτρητος, μὲ κενὰ γεωμετρικῆς ὑφῆς. Ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς γλώσσης φέρει ἐγχάρακτον σταυρόν. Παρόμοιαι πόρπαι ἔχουν ἀνευρεθῆ ἐν Κορίνθῳ (πρβλ. Corinth XII, The Minor Objects, σ. 265 κ.ἑ., ἀριθ. 2216 - 2218, πίν. 115). Αὗται χρονολογοῦνται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δ. Πάλλα τὸ ἐνωρίτερον εἰς τὸν ΙΑ΄ αἰ. (βλ. Δ. Ι. Πάλλα, Αἱ «βαρβαρικαὶ» πόρπαι τῆς Κορίνθου, εἰς Ἑλληνικά, Παράρτημα ἀριθ. 7, Πεπραγμένα τοῦ Θ΄ Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 1953), τόμος Α΄, σ. 356-358). Ἡ ἑτέρα πόρπη προέρχεται ἐκ τοῦ τάφου Ι. Ἔχει μῆκ. 0.051 καὶ πλ. 0.017 μ. Εἶναι ἐπιμήκους σχήματος μὲ πεταλοειδῆ ἀπόληξιν καὶ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρει ἐντύπους κυκλίσκους μὲ στιγμὴν εἰς τὸ κέντρον. Πόρπαι παρομοίου σχήματος, προερχόμεναι ἐπίσης ἐκ Κορίνθου (Corinth XII, σ. 265 κ.ἑ., ἀριθ. 2220 - 2221, πίν. 115), χρονολογοῦνται μετὰ πιθανότητος εἰς τὸν ΙΑ΄ αἰ. Ἐκ τῆς Κερκύρας ἔχομεν τὰ εὑρήματα τῶν τάφων παρὰ τὸν Ἀφιώνα, κατὰ τὰς ΒΔ. ἀκτὰς τῆς νήσου (βλ. H. Bulle, Ausgrabungen bei Aphiona auf Korfu, AM 59 (1934), σ. 217 κ.ἑ.). Μεταξὺ τούτων περιλαμβάνονται καὶ δύο τριγωνικαὶ πόρπαι (ἔ.ἀ., σ. 222, εἰκ. 26, ἀριθ. 20 - 21). Αὗται, μολονότι ἀνήκουν εἰς διαφορετικὸν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τύπον, παρουσιάζουν κοινοὺς τεχνοτροπικοὺς χαρακτῆρας μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἐκ Παλαιοκαστρίτσας πόρπην, χρονολογοῦνται δὲ τὸ ἐνωρίτερον κατὰ τὸν Ι΄ πρὸς ΙΑ΄ αἰ. (βλ. Πάλλα, ἔ.ἀ., σ. 347 - 358).

Τὰ νέα εὑρήματα τῆς Παλαιοκαστρίτσας, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ παλαιὰ τοῦ Ἀφιώνα, δύνανται ἴσως νὰ συνδεθοῦν μὲ τὰς ταλαιπωρίας, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ νῆσος κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ΄ καὶ κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰ., λόγῳ τῶν πρὸς Α. ἐπεκτατικῶν κινήσεων τῶν Νορμανδῶν τῆς Σικελίας (βλ. R. Matton, Corfou, Athènes 1960, σ. 62 - 68).

ΠΗΝ. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Ἐργασίες συντήρησης ἔγιναν στὸ κτίριο τῶν **παλαιῶν ἀνακτόρων** τῆς πόλης, ὅπου ἡ Συλλογὴ Γρ. Μάνου. Ἀντικαταστάθηκε ἡ παλαιὰ καλωδίωση τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καὶ ἐνισχύθηκε ὁ φωτισμὸς τῶν αἰθουσῶν τῆς ἔκθεσης. Ἐξωτερικὰ τοῦ κτιρίου ἐργασίες ἔγιναν στὴν πύλη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ στὴ στέγη.

Ἡ μικρὴ πύλη εἰσόδου τοῦ παλαιοῦ φρουρίου ἀνακατασκευάστηκε καθὼς καὶ οἱ πλάγιοι τοῖ-

χοι. Κατεδαφίστηκαν ὁρισμένες γειτονικὲς ἀποθῆκες τῆς ΔΕΗ καὶ ἐλπίζεται σύντομα νὰ ἀκολουθήσει γενικὸς καθαρισμὸς τῆς περιοχῆς τῆς τάφρου (κόντρα-φόσσα) μετὰ τὴν κατάργηση τοῦ ἐργοστασίου τῆς ΔΕΗ.

Στὸ **νέο φρούριο** ἔγινε ὁ συνηθισμένος καθαρισμὸς ἀπὸ τὴ βλάστηση. Ἐπίσης κατεδαφίσεις παραπηγμάτων στὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ φρουρίου, ὅπου ὑπάρχει γενικότερο πρόγραμμα εὐτρεπισμοῦ τοῦ χώρου.

Ἐργασίες ἔγιναν στὴ **μονὴ Πλατυτέρας** ὅπου ὁ τάφος τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια καὶ ἄλλων ἔνδοξων Κερκυραίων, ὅπως τοῦ Μουστοξύδη. Στὸ στεγασμένο χῶρο τῶν τάφων ἀνακατασκευαστηκε τὸ δάπεδο καὶ ἡ ὀροφή.

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

Παρὰ τὶς προσπάθειες τῆς Ἐφορείας δὲν ἔγινε δυνατὸ οὔτε καὶ ἐφέτος νὰ διοριστεῖ μόνιμος ἀρχαιολογικὸς ὑπάλληλος στὸ σημαντικὸ τοῦτο νησί. Τὸ κύριο ἐνδιαφέρον τῆς Ἐφορείας συγκεντρώθηκε στὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἐπανέκθεσης καὶ τὴν ὁριστικὴ ὀργάνωση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀργοστολίου.

Παράλληλα συντελέστηκαν ἀνασκαφικὲς καὶ στερεωτικὲς ἐργασίες σὲ διάφορα μνημεῖα τοῦ νησιοῦ. Τὸ χειμώνα τοῦ 1972 ἐπισημάνθηκε δρόμος νέου θαλαμωτοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου στὰ Μεταξᾶτα, ποὺ σκάφτηκε τελικὰ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1973 (βλ. Π. Καλλιγᾶς, ΑΑΑ VII (1974), σ. 187 - 189).

Στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Σάμης ἔγιναν μικρὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες (βλ. πιὸ κάτω), ἐνῶ καθαρισμὸς καὶ στερεωτικὲς ἐργασίες πραγματοποιήθηκαν στὰ σημαντικὰ ρωμαϊκὰ λουτρά, ποὺ ἀνάσκαψε πρὶν ἀπὸ χρόνια ὁ Β. Καλλιπολίτης (ΠΑΕ 1959, σ. 120 κ.ἑ., ΠΑΕ 1960, σ. 128 κ.ἑ.). Ἰδιαίτερη προσοχὴ δόθηκε στὸ μεγάλο λίθινο ὑπέρθυρο ποὺ ἑνώνει τὶς βόρειες αἴθουσες. Ἐνισχύθηκε ἐσωτερικὰ μὲ ράβδους χαλκοῦ καὶ ἀνακατασκευάστηκε μέρος τῆς τοιχοποιίας (Πίν. 385 δ). Ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος τῶν «Λουτρῶν» αὐξήθηκε μὲ τὴν ἀπαλλοτρίωση οἰκοπέδων στὰ βόρεια καὶ στὰ νότια καὶ κατεδαφίστηκαν διάφορες κακότεχνες νεώτερες κατασκευές. Στὸ ἀνατολικὸ ὅριο, ὅπου ὁ δρόμος ποὺ ὁδηγεῖ στὸ νεκροταφεῖο, κατασκευάστηκε μαντρότοιχος γιὰ ἀσφάλεια τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τὴ στήριξη τῶν χωμάτων.

Καθαρισμὸς ἔγινε καὶ στὸ μεσαιωνικὸ φρούριο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Οἱ ἐργασίες συνδυάστηκαν μὲ τὴν ἀπαραίτητη κοπὴ ὁρισμένων ἐπικίνδυνων γιὰ τὰ τείχη δέντρων καὶ τὴ στήριξη μικρῶν τμημάτων ἑτοιμόρροπων τοιχαρίων.

Τυχαῖο εὕρημα ὑπῆρξε ἡ ἀνεύρεση τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1972 μονολιθικῆς σαρκοφάγου στὰ δυτικὰ τοῦ Ἀργοστολίου. Ἡ σαρκοφάγος ἦταν ἀπὸ κογχυλιάτη ἀσβεστόλιθο καὶ διάσωζε τὰ ὀστὰ ἑνὸς νεκροῦ. Κτέρισμα κανένα δὲ βρέθηκε. Σὰν κάλυμμα ἡ σαρκοφάγος ἔφερε δύο μεγάλες πλάκες ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικό. Ἡ μιὰ πλάκα (διαστ. 1.03 × 0.80 × 0.20 μ.) εἶχε στὴν ἐσωτερική της πλευρὰ δύο χαρακτὰ γράμματα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐπειδὴ τὸ πρώιμο ἐπιγραφικὸ ὑλικὸ εἶναι σπάνιο στὴν Κεφαλληνία ἡ πλάκα μεταφέρθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (ἀριθ. Εὑρ. 1947), ἐνῶ ἡ σαρκοφάγος παράμεινε στὸν τόπο τῆς εὕρεσής της.

Στὴν ἰσχνὴ σύγχρονη βιβλιογραφία τῆς Κεφαλληνίας εἶναι εὐπρόσδεκτη πάντοτε κάθε προσφορά. Σὰν τέτοια χαιρετίζεται ἡ δημοσίευση ὁρισμένων μελανόμορφων ἀγγείων ἀπὸ τὸν πτυχιοῦχο τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Βασ. Ἀραβαντινό (Μνήμων 3 (1973), σ. 221 - 226). Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ φυλάγονται σήμερα στὴν Ἰακωβάτειο Δημόσια Βιβλιοθήκη Ληξουρίου καὶ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴ συλλογὴ τῆς οἰκογένειας τοῦ δωρητῆ (βλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικὰ σ. 269). Τὰ διατυπούμενα ὅμως συμπεράσματα γιὰ τὶς σχέσεις Κεφαλληνίας καὶ Ἀθηνῶν μὲ βάση τὰ ἀγγεῖα, εἶναι ἀρκετὰ ἐπισφαλή, ἀφοῦ εἶναι ἀμφίβολο ἂν τὰ ἀγγεῖα βρέθηκαν στὴν Κεφαλληνία.

Στὸ Ἱστορικὸ καὶ Λαογραφικὸ Μουσεῖο Ἀργοστολίου δόθηκε κάθε δυνατὴ ἐνίσχυση στὴν ἐκτέλεση τοῦ ἀξιόλογου ἔργου του.

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀργοστολίου

Ἡ ἐπανέκθεση τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου προχωρεῖ στὴν ὁλοκλήρωσή της. Στὸν προθάλαμο τοποθετήθηκαν τὰ λίθινα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ οἱ ἐνεπίγραφες στῆλες. Ἡ πρώτη αἴθουσα στεγάζει τὰ παλαιότερα εὑρήματα, τὴν ΜΕ κεραμικὴ ἀπὸ τὰ Κοκκολᾶτα, τὰ μυκηναϊκὰ εὑρήματα ἀπὸ τὰ Μαζαρακᾶτα καὶ τὰ Διακᾶτα. Τὸ περιεχόμενο τῶν τάφων στὴ Λακίβρα, τὰ Μαυρᾶτα καὶ τὰ Μεταξᾶτα ἐκτίθενται στὴν κεντρικὴ αἴθουσα. Μέσα σὲ δύο νέες ὁριζόντιες προθῆκες τοποθετήθηκαν τὰ μικροαντικείμενα καὶ κοσμήματα ἀπὸ τοὺς τάφους αὐτούς. Στὴν τρίτη καὶ τελευταία αἴθουσα ἔγινε ἡ ἔκθεση τῶν εὑρημάτων τῶν Ἱστορικῶν χρόνων μέχρι καὶ τὴ Ρωμαϊκὴ ἐποχή: Εὑρήματα ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν Κλασσικῶν καὶ Ἑλληνιστικῶν χρόνων στὰ Κοκκολᾶτα καὶ τὴν Κράνη. Εὑρήματα ἀπὸ τὸν ὑστεροαρ-

χαϊκὸ ναὸ στὸν Ἅγιο Μηνᾶ στὶς Μηνιές, καὶ τὰ ἑλληνιστικὰ ἀφιερώματα στὶς Νύμφες στὴ λίμνη τῆς Μελισσάνης. Ἐπίσης ρωμαϊκὰ γλυπτὰ καὶ τὸ ἀξιολογότατο χάλκινο κεφάλι ἀπὸ τὴ Σάμη. Στὶς ἐπανεκθετικὲς αὐτὲς ἐργασίες δούλεψε πολὺ καὶ ὁ ἀρχιτεχνίτης τοῦ Μουσείου Κέρκυρας κ. Χρ. Μάνεσης. Ἰδιαίτερη προθήκη ἔχει διατεθεῖ γιὰ τὴν ἔκθεση ἀντιπροσωπευτικῆς ἐπιλογῆς ἀπὸ τὰ νομίσματα τοῦ Μουσείου. Τὴν ἐπιλογὴ ἔκανε ἡ Διευθύντρια τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Μ. Οἰκονομίδου.

Συντάχτηκαν ἀναλυτικοὶ πίνακες τῶν ἐκτεθειμένων ἀρχαίων, γιὰ κάθε προθήκη, καὶ συνεχίστηκε ἡ προσπάθεια ταύτισης τῶν ἀρχαίων ποὺ φυλάγονται στὴν ἀποθήκη. Συγχρόνως ἔγιναν νέες καταγραφὲς στὰ εὑρετήρια καὶ γενικὴ τακτοποίηση τῆς ἀποθήκης.

Ἐπίσης τὸν ἴδιο χρόνο πραγματοποιήθηκε ὁ ἠλεκτροφωτισμὸς τῶν αἰθουσῶν τῆς ἔκθεσης καὶ ἀπαραίτητες συμπληρωματικὲς κτιριακὲς βελτιώσεις.

Προγραμματίζεται ὅτι σύντομα θὰ συνταχτεῖ ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου ἀπὸ τὸν γράφοντα.

Σάμη

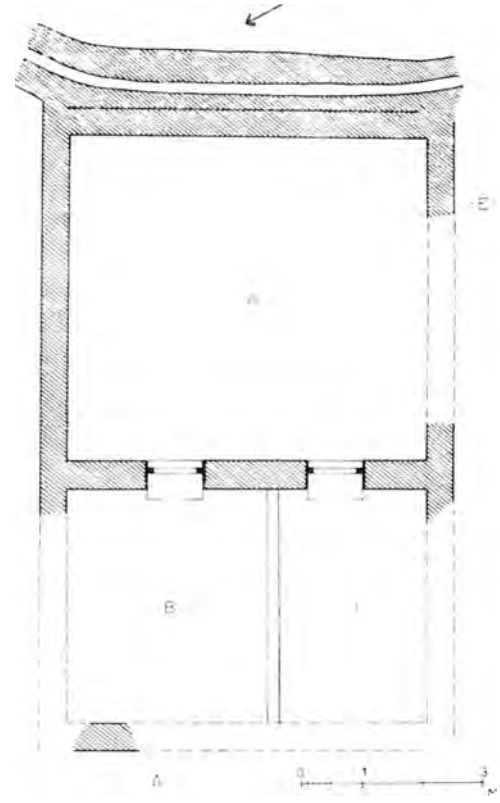
Ρωμαϊκὸ κτίριο (οἰκόπεδο Τουλάτου)

Στὴ ΒΔ. ἄκρη τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ εἶχε ἐπισημανθεῖ ἀπὸ χρόνια ἡ ὕπαρξη ψηφιδωτοῦ δαπέδου (βλ. BCH 83 (1959), σ. 659). Ἀποφασίστηκε μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ποὺ συντελέστηκε τὸ μήνα Δεκέμβριο, γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἡ κατάσταση τῶν ἀρχαίων ποὺ σώζονταν στὸν ἄχτιστο χῶρο τοῦ οἰκοπέδου Τουλάτου (διαστ. οἰκοπέδου: πλ. 12.65, βάθ. 25 μ.). Ἡ νέα οἰκοδομὴ ἀποδείχτηκε ὅτι κατάστρεψε ἕνα τμῆμα τοῦ ἀρχαίου κτίσματος, ποὺ πρέπει νὰ ἦταν σημαντικῶν διαστάσεων.

Ἀνασκάφτηκε ἀρχικὰ μεγάλο ὀρθογώνιο δωμάτιο (Α), ἐσωτ. διαστ. 5.90 × 5.25 μ., μὲ πλούσια ψηφιδωτὴ διακόσμηση καὶ κονίαμα στοὺς τοίχους. Ἐξωτερικὰ τοῦ Α. τοίχου ἦταν ἐνσωματωμένος χτιστὸς ἀγωγός, συνολικοῦ πλάτους 1 μ., μὲ κοῖλες πήλινες κεραμίδες στὸ μέσο (μῆκος κεραμίδων περίπου 0.72, πλάτος περίπου 0.20 μ.). Ἴσως ἀνῆκε στὸ ὑδρευτικὸ σύστημα τῆς οἰκοδομῆς (Σχέδ. 4).

Ὁ Δ. τοῖχος τοῦ δωματίου Α εἶχε δύο θύρες, ποὺ μαρτυροῦνται ἀπὸ τὰ σωζόμενα λίθινα κατώφλια ποὺ ὁδηγοῦσαν σὲ δύο ἀντίστοιχα δωμάτια. Τὸ ἕνα (Β) ἦταν ἐσωτερικῶν διαστάσεων 3.85 × 3.30 μ., ἔφερε ψηφιδωτὸ δάπεδο σὲ χαμηλότερη στάθμη ἀπὸ τὴν αἴθουσα Α καὶ εἶχε κονίαμα στοὺς τοίχους. Τὸ ἄλλο (Γ) ἦταν μικρότερο (ἐσωτερικῶν διαστάσεων 3.85 × 2.43 μ.) καὶ δὲν ἔφερε οὔτε ψηφιδωτὸ δάπεδο οὔτε κονίαμα στοὺς τοίχους.

Ὁ χῶρος στὰ δυτικὰ (Δ) δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀνασκαφτεῖ, ἀλλὰ ἔρευνα ποὺ ἔγινε δὲν ἀποκάλυψε τὴν ὕπαρξη ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Ἀντίθετα ὁ χῶρος στὰ νότια (Ε) παρουσίασε λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, σὲ στάθμη μάλιστα ψηλότερη ἀπὸ ἐκείνη τῆς αἴθουσας Α.

Σχέδ. 4. Σάμη Κεφαλληνίας. Ρωμαϊκὴ ἔπαυλη στὸ οἰκόπεδο Τουλάτου

Ἡ τοιχοποιία τοῦ κτιρίου εἶναι ἡ συνηθισμένη τῶν Ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἀπὸ πέτρες « κολυμπητὲς » μέσα σὲ ἐρυθρὸ ἀμμοκονίαμα. Τὸ μέσο πλάτος τῶν τοίχων εἶναι περίπου 0.45 μ. Τὰ δωμάτια Β καὶ Γ χωρίζονται ἀπὸ λεπτὸ μεσότοιχο, πλ. μόλις 0.18 μ., ποὺ ἴσως ἦταν ξύλινος. Τὸ πάχος τῶν τοίχων τοῦ κτιρίου γενικὰ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ στέγαση δὲ θὰ ἦταν θολωτὴ καὶ ὅτι δὲ θὰ ὑπῆρχε δεύτερος ὄροφος.

Κινητὰ ἀρχαῖα δὲ βρέθηκαν στὴ μικρὴ ἀνασκαφὴ καὶ σημαντικότερο εὕρημα παραμένουν

τὰ ψηφιδωτὰ τῶν αἰθουσῶν Α καὶ Β. Καὶ τὰ δύο σώζουν μιὰ σχετικὰ πλούσια γεωμετρικὴ διακόσμηση μὲ ψηφίδες κυρίως μαῦρες καὶ λευκὲς καὶ ἐλάχιστες ροδόχρωμες. Στὴν αἴθουσα Α, τὸ κεντρικὸ ὀρθογώνιο καταλαμβάνεται ἀπὸ μιὰ σύνθεση ἀντιθετικῶν καὶ συμπλεκόμενων μηνίσκων (Πίν. 385 α). Αὐτὸ περιβάλλεται ἀπὸ μιὰ ζώνη ἰσοσκελῶν τριγώνων. Ἡ ἐξωτερικὴ ζώνη παρουσιάζει στὸ κέντρο κάθε πλευρᾶς ἕναν κάνθαρο ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐκφύονται βλαστοὶ καὶ φύλλα κισσοῦ. Ἡ τελευταία ζώνη φέρει μιὰ ἀραιὴ σειρὰ ἀπὸ ἁπλὰ μικρὰ ρομβοειδῆ σχήματα. Τὸ δωμάτιο Β ἔφερε στὴ μέση κυκλικὸ ἔμβλημα, ποὺ εἶναι δυστυχῶς σήμερα καταστραμμένο (Πίν. 386 α). Γύρω σώζει ζώνη μὲ πλοχμὸ καὶ στὶς τέσσερεις γωνίες βλαστόσπειρα μὲ φύλλα κισσοῦ. Τὸ κεντρικὸ αὐτὸ θέμα περιβάλλουν ἀπὸ τὶς τέσσερεις πλευρὲς διαδοχικά, ζῶνες ἀστραγάλου, ζεύγη ἀντιθετικῶν μηνίσκων καὶ τέλος ἀραιὴ σειρὰ πυργωτῶν διακοσμητικῶν στοιχείων. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ συνηθισμένα στὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Β΄ καὶ Γ΄ αἰ. μ.Χ. (πρβλ. πρόχειρα τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Βερενίκης στὴν Κυρηναϊκή: Arch. Reports 1971-72, σ. 42, εἰκ. 19 καὶ 20). Τὸ κτίσμα πρέπει νὰ ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς μεγαλύτερης ἔπαυλης τῶν χρόνων τῆς ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας Σάμης, τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀντωνίνων καὶ τῶν Σεβήρων (πρβλ. Καλλιπολίτης, ΑΕ 1960, σ. 141 κ.ἑπ.).

Τμῆμα ἀρχαίου νεκροταφείου (οἰκόπεδο Α. Γαλατσάτου)

Στὸ νότιο ἄκρο τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ, στὴ θέση «Φοῦρνοι» καὶ σὲ ἀπόσταση 800 - 1.000 μ. ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ λουτρά, κατὰ τὴ διάνοιξη θεμελίων οἰκίας τὸν Ἰούλιο τοῦ 1972, βρέθηκαν λείψανα τάφων τῆς Ἑλληνιστικῆς καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ οἰκοπέδου κοντὰ στὴν ὁδὸ ἀνασκάφτηκε ἐπιμελὴς κτιστὸς τάφος τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Κτισμένος μὲ λεπτὰ τοῦβλα μὲ συνεκτικὸ λευκὸ κονίαμα, καλυπτόταν ἀπὸ παχιὲς πλάκες σκληροῦ ἀσβεστόλιθου (Πίν. 386 β). Ἐκτὸς ἀπὸ λίγα ὀστά, βρέθηκαν μέσα μόνο θραύσματα ἀπὸ γυάλινα μικρὰ ἀγγεῖα (δακρυδόχους).

Ἀνατολικότερα ἀνασκάφτηκε κιβωτιόσχημος τάφος τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 386 γ). Στὴ ΝΔ. γωνία τοῦ τάφου βρέθηκε πήλινο ἀγγεῖο πλατύστομο (ἀριθ. Εὑρ. 1921) καὶ τμήματα σιδερένιας στλεγγίδας (ἀριθ. Εὑρ. 1922). Στὴ μέση πήλινο πινάκιο (ἀριθ. Εὑρ. 1923).

Ὁ τάφος καλυπτόταν μὲ πλάκες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες χρησιμοποιήθηκε καὶ τμῆμα παλαιότερης ἐπιτύμβιας στήλης. Εἶναι ἁπλὴ ἀετωματικὴ στήλη (ἀριθ. Εὑρ. Μουσείου Ἀργοστολίου 1919), σπασμένη πάνω δεξιὰ καὶ κάτω (σωζ. ὕψ. 0.80, μεγ. πλ. 0.70 μ.). Μὲ ὡραῖα χαρακτὰ μεγάλα γράμματα ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ (Πίν. 387 β):

ΣΙΚΚΙ[Σ;]

Ψηλότερα στὸ οἰκόπεδο, στὰ ἀνατολικά, ἀνασκάφτηκε τμῆμα μικροῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῶν Κλασσικῶν χρόνων, κρίνοντας ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τῆς κεραμικῆς. Ἴσως χρησίμευε γιὰ τὴ δημιουργία ἀνδήρου. Στὴ νότια αὐτὴ περιοχὴ τοῦ οἰκισμοῦ ἐκτεινόταν τὸ νεκροταφεῖο τῆς κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς Σάμης, καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ προέρχονται οἱ περισσότερες ἐνεπίγραφες ἐπιτύμβιες στῆλες, σήμερα στὸ Μουσεῖο Ἀργοστολίου.

Ἀκόμα ψηλότερα ἐρευνήθηκε μιὰ μικρὴ περιοχή, ποὺ ἔδωσε μαῦρα λιπαρὰ χώματα καὶ τμῆμα μικροῦ τοίχου. Ἡ κεραμικὴ ἐδῶ εἶναι χειροποίητη ἀδιακόσμητη, τῶν Προϊστορικῶν χρόνων, καὶ εἶναι ἡ πρώτη ἐπιβεβαίωση προϊστορικῶν λειψάνων στὸν οἰκισμὸ τῆς Σάμης.

ΙΘΑΚΗ

Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Βαθέος

Μὲ συνεργεῖο ποὺ ὀργανώθηκε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, τὸ κύριο ἔργο ποὺ συντελέστηκε τὸ 1972 στὸ νησὶ ἦταν ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἔκθεσης τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Βαθέος. Σημαντικὴ στὸ ἔργο αὐτὸ ἦταν ἡ βοήθεια τοῦ φύλακα Ἀρχαιοτήτων κ. Νικ. Κανδηλιώτη. Μετὰ τὴν ἐκτέλεση συμπληρωματικῶν κτιριακῶν ἐργασιῶν τοποθετήθηκαν περσίδες στὰ παράθυρα καὶ ἔγιναν μικρὲς μετατροπὲς σὲ ὁρισμένες ἀπὸ τὶς προθῆκες. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δέκα προθῆκες τοῦ τοίχου, ποὺ εἶχαν παραγγελθεῖ πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια, κατασκευάστηκαν τρεῖς μικρὲς ξύλινες τοῦ τοίχου καὶ παραγγέλθηκαν καὶ παραλήφτηκαν τέσσερεις μεταλλικὲς προθῆκες μέσης. Κατασκευάστηκαν ἐπίσης ἀρκετὲς ξύλινες βάσεις γιὰ μεμονωμένα ἐκθέματα καὶ κτιστὰ βάθρα γιὰ τὰ λίθινα. Ὅλα σχεδὸν τὰ ἀγγεῖα ποὺ εἶχαν συμπληρωθεῖ μὲ λευκὸ γύψο ἔπρεπε νὰ τύχουν ἀνάλογης ἐπεξεργασίας γιὰ τὴν ἔκθεση, ἐνῶ συγχρόνως χρειάστηκε νὰ κατασκευαστοῦν στηρίγματα ἀπὸ ἀκρυλικὸ (plexiglass) γιὰ πολλὰ ἀπ' αὐτά. Τὰ μικροαντικείμενα ποὺ εἶχαν ἔρθει ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, ὅπου φυλάγονταν, ἔπρεπε νὰ καταγραφοῦν στὰ εὑρετήρια τοῦ Μουσείου καὶ νὰ

στηριχτοῦν ἀνάλογα γιὰ τὴν ἔκθεση. Παράλληλα ἔγιναν ἔργα διαμόρφωσης τοῦ κήπου καὶ τοῦ περιβάλλοντος χώρου τοῦ Μουσείου, καθὼς καὶ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀφαίρεση ἀκαλαίσθητου ὑποσταθμοῦ τῆς ΔΕΗ, ποὺ τοποθετήθηκε ἐκεῖ πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια παρὰ τὶς διαμαρτυρίες τῆς Ἐφορείας. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1973 εἶχε ἀπομείνει λίγη ἐργασία ἀκόμη πρὶν παραδοθεῖ τὸ Μουσεῖο στὸ κοινό.

Στὸν προθάλαμο τοῦ Μουσείου στήθηκαν μερικὲς ἐνεπίγραφες ἐπιτύμβιες στῆλες.

Στὴν πρώτη καὶ δεύτερη αἴθουσα τοποθετήθηκαν εὑρήματα ἀπὸ σημαντικὸ ἱερὸ στὸν Ἀετό, ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Τὰ ἀγγεῖα μπῆκαν σὲ χρονολογικὴ σειρὰ καὶ τὰ χάλκινα μικροαντικείμενα σὲ ἀνεξάρτητες προθῆκες. Ἀπομένουν γιὰ ἔκθεση τὰ ὑπόλοιπα μικροαντικείμενα, ὀστέινα κλπ.

Στὴν τρίτη καὶ τελευταία αἴθουσα ἐκτέθηκαν τὰ εὑρήματα τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Vollgraff ἀπὸ τὸν Ἀετὸ καὶ τὸ Σταυρό, ἡ σημαντικὴ ὑστεροαρχαϊκὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Σταυρό (Jeffery, LS, σ. 231 ἀριθ. 3) (Π ί ν. 387 δ), πήλινα εἰδώλια καὶ κεραμικὴ ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀπὸ διάφορες τοποθεσίες τοῦ νησιοῦ. Ἐπίσης λίγα γλυπτὰ ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκά.

Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ Μουσεῖο στὸ Βαθὺ πρέπει μὲ τὸν καιρὸ νὰ πλουτιστεῖ μὲ τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς στὴ Βόρεια Ἰθάκη (Σταυρό, Πόλη κλπ.). Λόγοι ἐπιστημονικοὶ ἀλλὰ καὶ ἀσφάλειας, κάνουν ὑπερβολικὴ πολυτέλεια τὰ δύο μουσεῖα στὴν Ἰθάκη.

ΛΕΥΚΑΣ

Δυστυχῶς τὸ πρόβλημα τῆς στέγασης τῶν ἀρχαίων τοῦ νησιοῦ περιπλέχτηκε ἐφέτος ἀκόμη περισσότερο, ἀντὶ νὰ πλησιάσει τὴν ἐπιθυμητὴ λύση τῆς ἀνέγερσης Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου στὴν πόλη τῆς Λευκάδας. Κοντόφθαλμη τοπικὴ διαμάχη εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν κατάργηση τοῦ πυρήνα μουσείου, ποὺ μὲ τόσο κόπο εἶχε δημιουργηθεῖ τὰ προηγούμενα χρόνια στὸ ἰσόγειο τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λευκάδας. Σὰν ἐπακόλουθο, ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἔπρεπε νὰ ἐκκενώσει ταχύτατα τὸ κτίριο, νὰ συγκεντρώσει καὶ ἀποθηκεύσει σὲ τόπο ἀσφαλὴ τὰ ἀρχαῖα, στὰ ὁποῖα εἶχε ἐνσωματωθεῖ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἡ ἄλλοτε Συλλογὴ Νυδρίου. Εὐτυχῶς βρέθηκε κατάλληλος χῶρος σὲ νεόδμητη οἰκοδομὴ καὶ ἡ μεταφορὰ συντελέστηκε χωρὶς ἄλλα ἀπρόοπτα.

Μεταλλικὰ ράφια τοποθετήθηκαν στὴ νέα ἀποθήκη ποὺ ὀργανώθηκε ἀνάλογα.

Λίγα ἀρχαῖα μπῆκαν στὴν Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λευκάδας.

Στὸ ἔργο τῆς περισυλλογῆς τῶν ἀρχαίων ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα ἀνάπτυξε ὁ φύλακας Ἀρχαιοτήτων κ. Παναγ. Κονιδάρης, ἐνῶ τὴν καταγραφή τους ἐπιμελήθηκε ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Πην. Ἀγαλλοπούλου, ποὺ ἔκανε καὶ μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν περιοχὴ τοῦ νότιου νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλης.

Τὰ ἀξιολογότερα νέα ἀποκτήματα εἶναι:

1. Ἐπιτύμβια στήλη (ἀριθ. Εὐρ. 595) ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, σπασμένη (Π ί ν. 387 α). Πάνω, στὶς τρεῖς ὄψεις, ἀπολήγει σὲ κυμάτιο. Ὕψ. 0.545 μ. Ἡ στήλη στενεύει πρὸς τὰ πάνω (πλ. πάνω 0.225, κάτω 0.265, πάχ. πάνω 0.115, κάτω 0.13 μ.). Φέρει τὴν ἐπιγραφή: *Πορφυρ[ίς]*. Ὕψ. γραμμ. 0.02 - 0.03 μ. Παραδόθηκε ἀπὸ τὸν κ. Τιμ. Θεριανό, ποὺ τὴ βρῆκε στὸ κτῆμα του κοντὰ στὴ Σπασμένη Βρύση, στὸ νότιο ἀρχαῖο νεκροταφεῖο.

2. Τμῆμα ἀπὸ τὸ πάνω μέρος ἐπιτύμβιας στήλης (ἀριθ. Εὐρ. 596) ἀπὸ τεφρὸ ἀσβεστόλιθο (Π ί ν. 387 γ). Σώζεται μέρος τοῦ ἀετώματος καὶ τῆς μιᾶς πλάγιας ὄψης μὲ κυμάτιο κάτω. Σωζ. ὕψ. 0.38, σωζ. πλ. 0.27, πάχ. 0.10 μ. Μέσα σὲ ἐκβάθυνση μὲ ἀνάγλυφα γράμματα ἡ ἐπιγραφή: *Λέ[ων]*. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐκβάθυνση μὲ ἐγχάρακτα γράμματα ἡ λέξη: *Χαῖ[ρε]*. Ὕψ. γραμμ. 0.025 - 0.03 μ. Τὸ ἀρχαῖο ἦταν κτισμένο σὲ σύγχρονη λιθιὰ στὰ νότια τοῦ λόφου Κούλμου στὸ κτῆμα τοῦ ἱερέα κ. Βασιλείου.

3. Ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ IG IX, 1, 589, ποὺ θεωρήθηκε χαμένη ἀλλὰ ἦταν ἐντειχισμένη στὸ ναὸ τῶν Ἁγίων Ταξιαρχῶν στὸ παλιὸ χωριὸ τῶν Καρυωτῶν (ἀριθ. Εὐρ. 593). Θὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ νότιο νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας πόλης.

ΠΕΤΡΟΣ Κ. ΚΑΛΑΙΤΖΗΣ

Σπασμένη Βρύση Καρυωτῶν

Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ διάνοιξιν αὐλακος κατὰ μῆκος τῆς νέας δημοσίας ὁδοῦ Λευκάδος - Νυδρίου, ἀπὸ τῆς στροφῆς Καλλιγωνίου ἕως τὸ χωρίον Καρυῶτες (ἀπόστασις 1,5 χλμ.), ἦλθον εἰς φῶς διάφορα λείψανα τῆς ἀρχαίας πόλεως Λευκάδος καὶ τοῦ νεκροταφείου. Ἐκ τούτων ἠρευνήθη μόνον κιβωτιόσχημος τάφος, ἀποκαλυφθεὶς ἔμπροσθεν τῆς εἰς Σπασμένην Βρύσην Καρυωτῶν οἰκίας Εὐαγγ. Σολδάτου, κειμένης ἔναντι τῆς οἰκίας Κωνστ. Ζαβιτσιάνου (βλ. τοπογραφικὸν εἰς ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 489, Σχέδ. 6, Πίν. 421 στ).

Ὁ τάφος ἦτο τοῦ συνήθους εἰς τὴν περιοχὴν τύπου. Εὑρέθη ἀκάλυπτος εἰς βάθος 0.50 μ.

ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, μὲ προσανατολισμὸν Β.- Ν. Ἀπετελεῖτο ἐκ τεσσάρων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, ὡς πυθμὴν δὲ ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἔδαφος. Ἐξωτ. διαστ. 2 × 0.80, ὕψ. 0.64 μ. (Πίν. 388 γ). Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν ὀλίγα διάσπαρτα, διαλελυμένα ὀστὰ καὶ διάφορα ὄστρακα. Κατὰ τὸ Β. μέρος τῆς ἐπιχώσεως εὑρέθησαν δύο διαλελυμέναι οἰνοχοΐσκαι καὶ χαλκοῦν νόμισμα κατιωμένον. Ἐκ τῶν παρὰ τὸν τάφον χωμάτων τῆς ἐκσκαφῆς τῆς αὔλακος συνελέγη τμῆμα χαλκῆς στλεγγίδος.

Ὁ κ. Εὐάγγ. Σολδᾶτος παρέδωσε τὸ πλεῖστον ἐπιτυμβίου ἀσβεστολιθικῆς στήλης, τὸ ὁποῖον περισυνέλεξεν ἐκ τῶν χωμάτων τῆς αὔλακος, ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας του (ἀριθ. Εὐρ. 594, Πίν. 388 δ). Ἡ στήλη λήγει ἄνω, κατὰ τὰς τρεῖς ὄψεις, εἰς κυμάτιον καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

Λᾶμις

Ἐλλιπὴς κατὰ τὸ κάτω πέρας, ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸ κυμάτιον. Σωζ. ὕψ. 0.395, πλ. 0.162, πάχ. 0.085 μ., ὕψ. γραμμ. 0.028 μ. (περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματος Δᾶμις καὶ ἄλλων παραπλησίων ἐκ Δ. Ἑλλάδος, βλ. P. M. Fraser - T. Rönne, Boeotian and West Greek Tombstones, σ. 164, ἀριθ. 3).

Ἐκ τῶν χωμάτων τῆς αὔλακος τοῦ ΟΤΕ, εἰς περιοχὴν Μέγας Βάτος Καρυωτῶν, ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ κτήματος Γ. Κούρτη, περισυνελέγη ὑπὸ τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Κονιδάρη δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ πωρολίθου (ἀριθ. Εὐρ. 601, Πίν. 388 β), φέρον κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον τρεῖς ἐγχαράκτους δακτυλίους. Τὸ μέρος τοῦ κίονος ἀρράβδωτον. Ἐπὶ τῆς κάτω καὶ ἄνω ἐπιφανείας ἀνὰ εἷς τετράγωνος τόρμος. Ὕψ. 0.17, πλευρὰ ἄβακος 0.435, διάμ. 0.26 μ.

ΠΗΝ. ΛΑΖΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

Ἡ συγκέντρωση τῶν σωζόμενων ἀρχαίων τοῦ νησιοῦ μέσα στὸ Μουσεῖο Ζακύνθου ἔγινε κατορθωτὴ μὲ τὴν ἐκχώρηση μιᾶς αἰθουσας τοῦ πάνω ὀρόφου γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ἔγιναν οἱ ἀπαραίτητες τροποποιήσεις καὶ παραγγέλθηκαν προθῆκες γιὰ τὴν ἔκθεση τῶν ἀρχαίων, ποὺ ὑπολογίζεται νὰ συντελεστεῖ μέσα στὸν ἑπόμενο χρόνο. Παράλληλα συμπληρώθηκε ἡ καταγραφὴ τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου (μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ 92).

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων πέτυχε ὥστε ἡ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία Ζακύνθου νὰ παραδώσει στὸ Μουσεῖο ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα εἶχε στὰ χέρια της:

(1) Κυρίως ἦταν ἀρχαῖα ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους τοῦ νεκροταφείου κοντὰ στὸ χωριὸ Καμπί (ΑΔ 28 (1973): Μελέται, σ. 210-211), δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (Εὐρ. Μουσ. Ζακύνθου ἀριθ. 52 καὶ 53), δύο κομβία ἀπὸ στεατίτη (Εὐρ. Μουσ. Ζακύνθου ἀριθ. 54 καὶ 55) καὶ ἕνας σφραγιδόλιθος ἀπὸ στεατίτη (Εὐρ. Μουσ. Ζακύνθου ἀριθ. 56).

(2) Ἕνα κομβίο ἀπὸ στεατίτη, ἀπὸ τὴν περιοχὴ Κατασταρίου (Εὐρ. Μουσ. Ζακύνθου ἀριθ. 80).

(3) Ἀρχαϊκὸς ὀξυπύθμενος πίθος, ἀπὸ τὴ θέση Χαρτᾶτα τῆς περιοχῆς Κατασταρίου (Εὐρ. Μουσ. Ζακύνθου ἀριθ. 77).

(4) Πίθος τῶν νεώτερων χρόνων, ποὺ φέρει σὰν διακόσμηση σὲ ἐπάλληλες ζῶνες σφράγισμα μὲ ἀνάγλυφα γράμματα (Εὐρ. Μουσ. Ζακύνθου, ἀριθ. 78).

(5) Ὀκτὼ χάλκινα νομίσματα.

Ἡ Ἐφορεία ἔκανε μὲ τὴν Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Π. Ἀγαλλοπούλου μικρὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὸ μυκηναϊκὸ νεκροταφεῖο στὸ Καμπὶ (ΑΑΑ V (1972), σ. 63 - 66 καὶ ΑΔ 28 (1973): Μελέται, σ. 198 κ.ἑ.) καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ νησιοῦ.

Π. Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Φρούριον Ζακύνθου

Ὁ ὑπερκείμενος τῆς πόλεως Ζακύνθου λόφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σώζονται ἐρείπια ἐνετικοῦ φρουρίου, ταυτίζεται μὲ τὴν ἀκρόπολιν τῆς ἀρχαίας πόλεως (βλ. Philippson - Kirsten, Die griechischen Landschaften II, 2, σ. 536).

Κατὰ Μάιον 1972 ὁ ΟΤΕ Ζακύνθου προέβη εἰς ἐκσκαφὰς ἐντὸς τοῦ φρουρίου, πρὸς τοποθέτησιν καλωδίων. Κατ' αὐτὰς ἐσημειώθησαν εὑρήματα νεωτέρων χρόνων, πιθανῶς ἐνετικῶν (πινάκια, οἰνοχόαι κ.ἄ.). Ἀξιοσημείωτος ὑπῆρξεν ἡ ἐντὸς τῆς νεωτέρας ἐπιχώσεως ἀνεύρεσις τμήματος λιθίνης ἐξ ἀσβεστολίθου βάσεως (περιρραντηρίου;). Σωζ. ὕψ. 0.345, διάμ. 0.22 μ.

Χωρίον Κυψέλη (Μπελούσι)

Εἰς θέσιν Παλητρουβεῖο, πρὸς Α. τοῦ χωρίου Κυψέλη (Μπελούσι) τῆς Α. Ζακύνθου, κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἐλαιῶνος, ὁ ἀγρότης κ. Μηνᾶς Πέττας τοῦ Χαραλάμπους ἀνεῦρε, σχεδὸν ἐπιφανειακῶς, ἀσκεπῆ κιβωτιόσχημον τάφον, τὸν ὁποῖον ἀνεμόχλευσε, περισυλλέξας διάφορα ἀγάνωτα ὄστρακα καὶ τεμάχια μελαμβαφοῦς κύλικος ἢ σκύφου. Ὁ τάφος ἀπετελεῖτο ἐκ τεσ-

σάρων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, ὡς πυθμὴν ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἔδαφος. Προσανατολισμὸς Α. - Δ. Ἐξωτ. διαστ. 1.20 × 0.79, ὕψ. 0.60 μ. (Πίν. 388 α). Ὁ τάφος εἶχεν ἀναμοχλευθῆ καὶ κατὰ τὸ παρελθόν. Κατὰ τὴν κανονικὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ διάσπαρτα ὀστᾶ καὶ ὄστρακα, τμήματα σιδηροῦ ἥλου καὶ χαλκοῦς δακτύλιος.

Κατὰ πληροφορίαν τοῦ κ. Πέττα προπολεμικῶς εἶχεν ἀποκαλυφθῆ, πλησίον τοῦ ὡς ἄνω τάφου, ἕτερος παρόμοιος, καταστραφεὶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

ΠΗΝ. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Τὸ ἔτος 1972 ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι εἰς τὰς νήσους τῶν Ἰονίων Κέρκυραν, Ζάκυνθον, Κεφαλληνίαν καὶ Λευκάδα.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Εἰς τὸ **Μουσεῖον Κερκύρας**[1] συνεπληρώθη ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης ἡ ἀπὸ προηγουμένων ἐτῶν ἀρξαμένη τακτοποίησις τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς Συλλογῆς τοῦ Μουσείου, διὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν φορητῶν εἰκόνων εἰς τὴν δευτέραν ἐκ τῶν δύο, παραχωρηθεισῶν διὰ τὴν συλλογήν, συνεχομένων αἰθουσῶν εἰς τὸ κτήριον τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων Κερκύρας, ἐν συνεχείᾳ τῶν αἰθουσῶν τοῦ Σινοϊαπωνικοῦ Μουσείου (Πίν. 389 α - β). Προηγήθη ἡ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τῆς Η΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας γενομένη ἐργασία ἀνανεώσεως τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιχρισμάτων καὶ ἐλαιοχρωμάτων τῆς αἰθούσης. Κατὰ τὸν καταρτισμὸν τῆς ἐκθέσεως ἐπεδιώχθη ἡ παρουσίασις τοῦ μεγαλυτέρου κατὰ τὸ δυνατὸν ἀριθμοῦ τῶν σημαντικῶν εἰκόνων τῆς συλλογῆς καὶ ἡ ἐκπροσώπησις εἰς αὐτὴν ὅλων τῶν ὑπογεγραμμένων ἔργων τῶν Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς ζωγράφων, μέχρι καὶ τοῦ ΙΗ΄ αἰ. Τοῦτο, λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν εἰκόνων καὶ τοῦ ὀπωσδήποτε περιωρισμένου χώρου τῆς αἰθούσης, ἐγένετο κατ' ἀνάγκην εἰς βάρος, ἐνίοτε, τῆς ἀνέσεως τῶν ἐκθεμάτων, ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ ἀφιεμένου μεταξὺ των ἐλευθέρου χώρου, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς τηρήσεως τῆς αὐστηρᾶς χρονολογικῆς συνεχείας τῶν ἐκτιθεμένων ἔργων κατὰ τὴν τοπογραφικὴν σειράν των. Κατὰ βάσιν καὶ ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω περιορισμούς, ἐπεδιώχθη ἡ πληρεστέρα παρουσίασις καὶ ἀνάδειξις τῶν εἰκόνων διὰ τῆς καθ' ὁμάδας, ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων τῆς αἰθούσης, συσχετίσεως τῶν ἔργων ἀπὸ χρονολογικῆς καὶ τεχνοτροπικῆς ἀπόψεως, τηρουμένης σχηματικῶς τῆς τοπογραφικῆς χρονολογικῆς σειρᾶς των. Διὰ τὴν συμπληρωματικὴν ἔκθεσιν τῶν μικροαντικειμένων τῆς συλλογῆς (νομισμάτων, εἰκονιδίων κ.ἄ.) παρηγγέλθησαν δύο ξύλιναι προθῆκαι.

Εἰς τὴν Α΄ αἴθουσαν, ὅπου ἡ ἔκθεσις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν γλυπτῶν, ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν τῆς συλλογῆς, ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Π. Καράγιαννη μικροσυμπληρώσεις εἰς τὸν τρόπον παρουσιάσεως τῶν ἐκθεμάτων, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ τοποθέτησις ἐπεξηγηματικῶν ἐπιγραφῶν. Κατόπιν τούτων, ἡ εἰς τὰς δύο αἰθούσας ἔκθεσις τῆς συλλογῆς ταύτης τοῦ Μουσείου εἶναι ἑτοίμη νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸ κοινόν.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κωδωνοστάσιον ναοῦ Ἀναφωνητρίας Σκουληκάδου Ζακύνθου[2]

Συνεχίσθη ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1971 ἀρξαμένη ἐργασία στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος κωδωνοστασίου, τοῦ πυργοειδοῦς τύπου, διὰ τῆς κατασκευῆς ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ εἴδους προστατευτικοῦ μανδύου ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, γενομένου μέχρι τοῦ ὕψους τῆς κατεστραμμένης ἐκ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1953 ἀρχικῆς πυραμιδοειδοῦς στεγάσεως τοῦ πύργου. Ἤρχισεν ἐπίσης, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐγκριθείσης τεχνικῆς μελέτης, ἡ ἀνακατασκευὴ ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος τῆς πυραμίδος, ἥτις καὶ δὲν ἀπεπερατώθη λόγῳ λήξεως τοῦ ἔτους.

Ναὸς Ἀσωμάτων Βαφκερῆς Λευκάδος

Ἐγένετο ἐπισκευὴ καὶ συντήρησις τοῦ ἄλλοτε καθολικοῦ ὁμωνύμου μονῆς τῶν Ἀσωμάτων, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Π. Βοκοτοπούλου. Συγκεκριμένως, ἐγένοντο σύρραψις ρωγμῆς πρὸς Α. καὶ ἁρμολόγημα κατὰ μέρη τῆς Α., Β. καὶ Ν. πλευρᾶς ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ· ἐπισκευὴ τῆς στέγης· καθαρισμὸς καὶ ἁρμολόγημα τοῦ παρὰ τὴν Β. πλευρὰν λιθοστρώτου· καθαρισμὸς καὶ στεγάνωσις ὑπαρχούσης ἀποχετευτικῆς αὔλακος πρὸς Α., καθὼς ἐπίσης καὶ διάνοιξις ὁμοίας αὔλακος μετὰ καλύψεως ἐκ λιθίνων πλακῶν κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εἰς **Κέρκυραν**, συνεχίσθη διὰ τῶν ζωγράφων - συντηρητῶν κ. Π. Καράγιαννη καὶ κ. Εὐδ. Καράγιαννη ἡ συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς φορητῶν εἰκόνων τῆς συλλογῆς τοῦ Μουσείου, καθὼς καὶ εἰκόνων μονῶν καὶ ναῶν τῆς νήσου.

Εἰς **Κεφαλληνίαν**, συνεχίσθη διὰ συνεργείου τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου ἡ

1. Βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 333.

2. Βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 359.

συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς φορητῶν εἰκόνων μονῶν καὶ ναῶν τῆς νήσου. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συνεργείου ἐπραγματοποιήθη, ὡσαύτως, ἡ ἀποκόλλησις τῶν σωζομένων πινάκων προφητῶν κατὰ τὰ πλευρικὰ τοιχώματα τῆς οὐρανίας τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πεφανερωμένης Φραγγάτων, κατόπιν τῆς χορηγηθείσης ἀδείας ἀνακατασκευῆς τῆς ἑτοιμορρόπου οὐρανίας. Αἱ ἐν λόγῳ παραστάσεις τῶν προφητῶν εἶναι ἔργα τοῦ β΄ ἡμίσεος μᾶλλον τοῦ ΙΘ΄ αἰ., ἀρκετὰ καλῆς τέχνης. Ὁ μονόχωρος ναός, κτίσμα τοῦ συνήθους ἑπτανησιακοῦ τύπου, ἀνάγεται ἐπίσης χρονολογικῶς εἰς τὸν ΙΘ΄ αἰ.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Εἰς **Ζάκυνθον**, ἐγένοντο ἐργασίαι συνήθους καθαρισμοῦ εἰς τὸ φρούριον, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Καλλιπάδου (Πίν. 390 α - β), πρώην ἰδιοκτησίας τῆς οἰκογενείας Βούλτσου, δι' ἐκριζώσεως τῶν θάμνων κλπ. ἀπὸ τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Σημ. τ. Συντ.: Ὁ Ἔφορος κ. Ἀ. Βαβρίτσας, ἡ Ἔφορος κ. Ὀ. Ἀλεξανδρῆ, ὡς καὶ αἱ Ἐπιμελήτριαι κκ. Εὐγ. Γιούρη καὶ Μ. Σιγανίδου δὲν ἀπέστειλαν τὰς ἐκθέσεις των περὶ τῶν ἐργασιῶν εἰς Κεντρικὴν Μακεδονίαν μέχρι τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ παρόντος τόμου.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 διενηργήθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνασκαφαὶ ἐντὸς τῆς πόλεως Βεροίας καὶ εἰς τὸν Νομὸν Ἡμαθίας, εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς νομοὺς ἡ δραστηριότης περιωρίσθη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τρεχούσης φύσεως ὑπηρεσιακῶν ὑποθέσεων. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰω. Τουράτσογλου ἦτο οὐσιαστικὴ εἰς ὅλας τὰς ἐργασίας. Ἡ παρουσία τοῦ ἀρχιτεχνίτου στερεώσεως μνημείων κ. Σπ. Καρδάμη συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν λεπτῆς φύσεως, ἀποφασιστικῶν διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν καλὴν διατήρησιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων τῆς περιφερείας.

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἐντὸς τοῦ **Μουσείου Βεροίας** συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως καὶ ἐν γένει διευθετήσεως τῶν ἀρχαίων, ἵνα ἀντιμετωπισθῇ ἡ ἔλλειψις χώρου λόγῳ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν εὑρημάτων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΒΕΡΟΙΑ

Ὁδὸς Κυρίμη (Ο.Τ. 221)

Ἐντὸς οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Σ. Ἀσβεστᾶ καὶ κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν αὐτοῦ, εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφικοῦ μηχανήματος τμῆμα ἀψιδωτοῦ κτίσματος συνεχιζομένου καὶ ἐντὸς τοῦ ὁμόρου οἰκοπέδου, ἰδιοκτησίας Γ. Χιονίδη. Τὸ δάπεδον τοῦ κτίσματος ἐκαλύπτετο ὑπὸ συνδυασμοῦ πλακοστρώσεως καὶ μωσαϊκοῦ, κατεστραμμένου ἐν μέρει καὶ διατηροῦντος μόνον τὸ ἐξ ἀσβεστοκονιάματος (κουρασάνι) ὑπόστρωμα εἰς ἄλλα σημεῖα. Ἐκ τοῦ διακόσμου τοῦ δαπέδου σώζονται: τμῆμα ἀβακωτῆς πλακοστρώσεως ἐκ τετραγώνων πλακιδίων (διαστ. 0.14 × 0.14 μ.), λευκοῦ καὶ βαθέος ἰώδους χρώματος, τμῆμα ταινίας, πλ. 0.29 μ., ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, πλαισιούσης βορείως τὴν ἀνωτέρω πλακόστρωσιν καὶ τμῆμα μωσαϊκοῦ μὲ γεωμετρικὰ σχήματα (ρόμβοι, τετράγωνα, παραλληλόγραμμα) μὲ ψηφῖδας λευκοῦ, ἰώδους, ἐρυθροῦ καὶ μέλανος χρώματος. Ὁ ἐκ πωρίνων γωνιολίθων ἀψιδωτὸς τοῖχος ἔφερεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν (Ν.) ὄψιν του ὀρθομαρμάρωσιν, ἧς ἐλάχιστα ἴχνη σώζονται (Σχέδ. 1). Μετὰ τὴν σχεδίασιν, τὸ δάπεδον κατεχώσθη ἐκ νέου μετὰ τῶν σχετικῶν προφυλακτικῶν μέτρων, πρὸς ἀποφυγὴν τελείας καταστροφῆς του. Πρόκειται περὶ κτηρίου τῶν Ὑστάτων Ρωμαϊκῶν χρόνων ἢ ἴσως καὶ τῶν Παλαιοχριστιανικῶν.

Ἀργότερον, εἰς ἄλλο οἰκόπεδον κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Κυρίμη καὶ Μούμογλου (Ο.Τ. 221), ἀπεκαλύφθη τμῆμα μωσαϊκοῦ δαπέδου μὲ γεωμετρικὰ σχήματα, σχεδὸν εἰς τὸ ἴδιον βάθος μὲ τὸ προηγούμενον ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ. Τὸ ἐν λόγῳ δάπεδον συνεχίζετο καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὁμόρου πρὸς Α. οἰκοπέδου καὶ ἴσως νὰ ἡνοῦτο μὲ τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον τοῦ οἰκοπέδου Ἀσβεστᾶ (Σχέδ. 2). Κατὰ τὴν ἐργασίαν καθαρισμοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀποκολλήσεως τούτου εὑρέθη, ἐντὸς τοῦ καλύπτοντος τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ στρώματος ἐκ κεράμων (καταπεσοῦσα στέγη;) καὶ χωμάτων, χαλκοῦν ἀσσάριον Βαλεντίου (364 - 378 μ.Χ.).

Ὁδὸς Καρατάσου (Ο.Τ. 199)

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν λειψάνων μεγάλου κτηρίου Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, περὶ οὗ βλ. ΑΑΑ VII (1974), σ. 174 - 182, εὑρέθησαν εἰς β' χρῆσιν διάφορα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ σπουδαιότερα τῶν ὁποίων ἦσαν:

(α) Τμῆμα ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου, σωζ. μήκ. 1.75 μ. (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 508), φέρον ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως αὐτοῦ (προσθίας) τὴν ἐπιγραφήν: *Διονύσου* (Πίν. 391 γ). Χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων εἰς τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Προσεχῶς θὰ δημοσιευθῇ εἰδικὴ μελέτη περὶ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους εἰς συγκεκριμένον μνημεῖον.

(β) Τμήματα ἰωνικῶν κιόνων, κορινθιακὸν καὶ δωρικὸν κιονόκρανον.

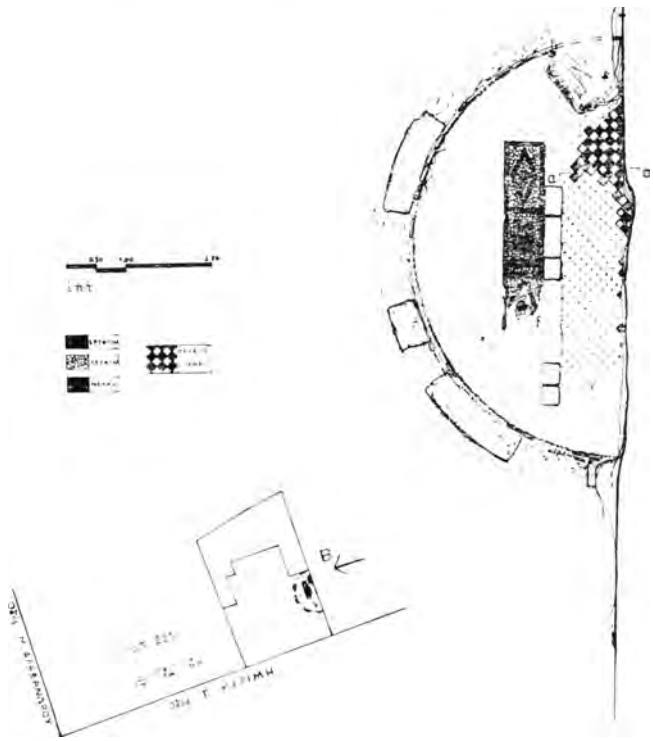
Ὁδὸς Παύλου Μελᾶ (Ο.Τ. 216)

Κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας οἰκοπέδου, ἰδιοκτησίας Π. Σαλτσίδη - Κούτρα, ἀπεκαλύφθη τμῆμα συγκροτήματος βαλανείου Ρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 3 καὶ 4). Παρετηρήθησαν suspensurae ὑποκαύστων κατὰ τὴν ΝΑ. πλευράν. Ἀψιδωταὶ κατασκευαὶ κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευ-

ρᾶς τοῦ οἰκοπέδου πιθανώτατα περιέβαλλον πυέλους (δεξαμενάς). Κατὰ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου, κτιστοὶ ἐκ πηλίνων πλακῶν ἀγωγοὶ καὶ σωληνώσεις ἐτροφοδότουν τὸ κτήριον μὲ ὕδωρ (Πίν. 391 β). Ἐκ τμημάτων τοίχων ἐκ πωρολίθων, ἅτινα διεσώθησαν, συμπεραίνεται, ὅτι τὸ βαλανεῖον κατεσκευάσθη ἐπὶ παλαιοτέρου κτηρίου εὑρισκομένου εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον καὶ ἐνεσωμάτωσεν εἰς τὸ συγκρότημά του τμήματα τῶν προγενεστέρων τοίχων. Δὲν εὑρέθησαν κινητὰ εὑρήματα βοηθοῦντα εἰς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν.

Ὁδὸς Μπιζανίου (Ο.Τ. 213)

Κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας οἰκοπέδου, ἰδιοκτησίας Α. Ντώντου, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοίχου κατεσκευασμένου ἐκ διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς β΄ χρῆσιν (Σχέδ. 6). Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν τοῦ ἀποκαλυφθέντος πρὸ ἐτῶν τοίχου εἰς τὸ ὅμορον οἰκό-

Σχέδ. 1. Βέροια. Ὁδὸς Κυρίμη (Ο.Τ. 221). Κάτοψις ἀνασκαφῆς καὶ τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα περιοχῆς

Ὁδὸς Ἐλιᾶς καὶ Ἐλ. Βενιζέλου (Ο.Τ. 225)

Ἐντὸς τοῦ ἀκαλύπτου χώρου τοῦ οἰκοπέδου, ἰδιοκτησίας Γιαγκούλα - Χατζημούμογλου, ἀπεκαλύφθη τμῆμα ρωμαϊκῆς ὁδοῦ, βαῖνον ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ., σωζόμενον εἰς μῆκος 5.30 μ. (Σχέδ. 5). Πρόκειται περὶ τῆς ἰδίας ὁδοῦ, περὶ ἧς βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 510.

πεδον Πρωτόγερου κλπ. (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 411). Εἰκάζεται ἐκ διαφόρων ἐνδείξεων, ὅτι θὰ εὑρεθῇ ἡ συνέχειά του καὶ εἰς ἄλλα οἰκόπεδα, διότι πρόκειται περὶ μεγάλου κτηρίου τῶν Ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων (Πίν. 391 δ).

Περιοχὴ Γυμνασίου Ἀρρένων (Ο.Τ. 45)

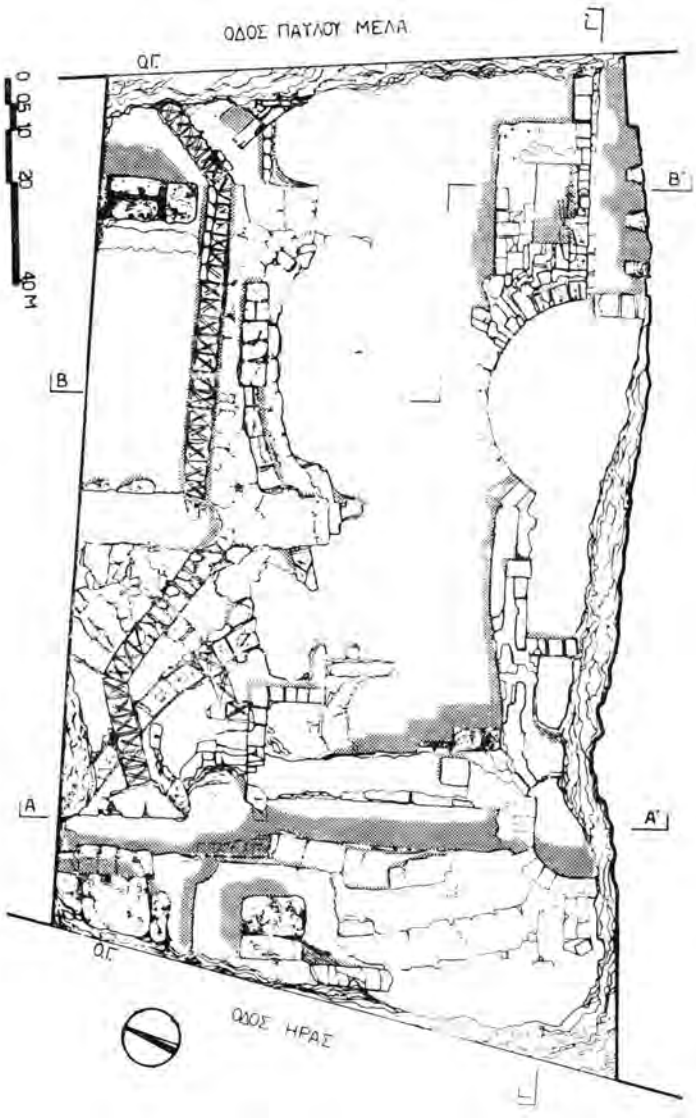
Ἐντὸς οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Κιοσέογλου, εὑρισκομένου ἔναντι τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων, εἰς περιοχὴν ἔνθα καὶ ἄλλοτε ἐπεσημάνθη ἡ ὕπαρξις συστάδων τάφων Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὥστε μετὰ βεβαιότητος νὰ ἀναφερώμεθα

Σχέδ. 2. Βέροια. Ὁδὸς Κυρίμη καὶ Μούμογλου (Ο.Τ. 221). Μωσαϊκὸν δάπεδον καὶ τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα περιοχῆς

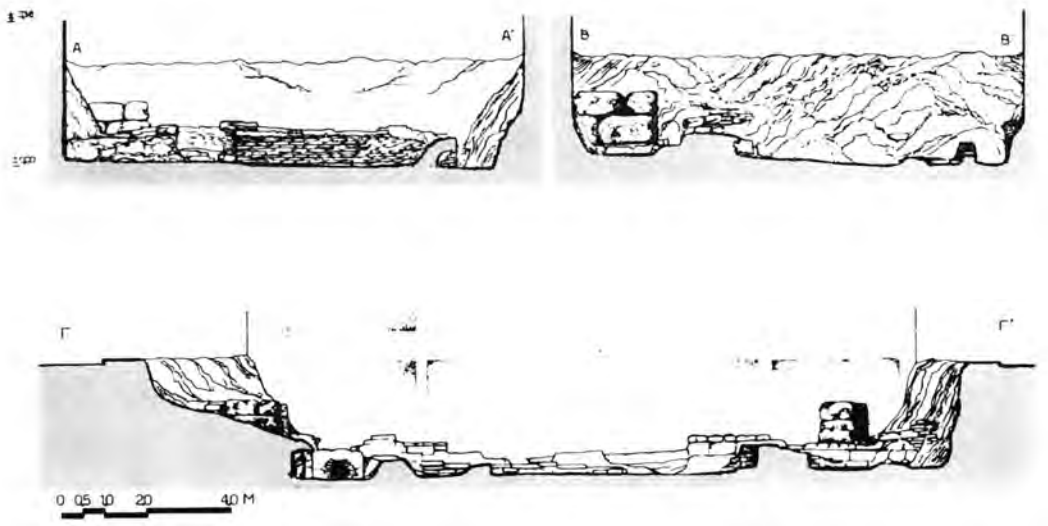
εἰς τὸ Ν. νεκροταφεῖον ἔξωθεν τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Βεροίας (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 350 κ.ἑ., ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 313 κ.ἑ. καὶ ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 403), ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ἐξ αὐτῶν οἱ δύο ἦσαν ἀκτέριστοι. Οἱ τάφοι χρονολογοῦνται εἰς τὸν Γ΄ αἰ. μ.Χ. καὶ πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν ἀλλαχοῦ ἐκτενῶς (Πίν. 391 α).

Συνοικισμὸς Παπάγου (ὁδὸς Ἄρεως)

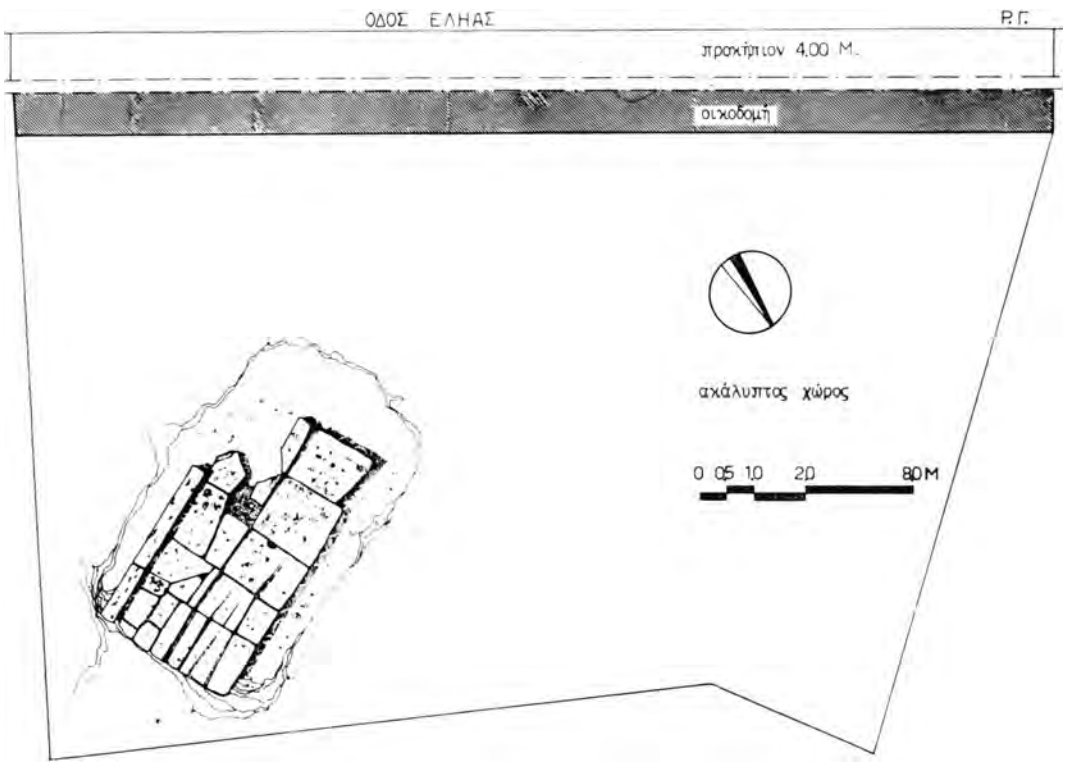
Κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν, διάνοιξιν καὶ ἐν γένει διαμόρφωσιν τῆς ὁδοῦ Ἄρεως καὶ εἰς σημεῖον πλησιέστατον πρὸς τοὺς ἀποκαλυφθέντας κατὰ τὸ παρελθὸν τάφους (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 323, ἀριθ. 13) καὶ εἰς βάθος τοὐλάχιστον 4 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀνευρέθη ἀγωγὸς ἀποτελούμενος ἐκ μαρμαρί-

Σχέδ. 3. Βέροια. Ὁδὸς Παύλου Μελᾶ (Ο.Τ. 216). Ἀποκαλυφθὲν τμῆμα βαλανείου

Σχέδ. 4. Βέροια. Ὁδὸς Παύλου Μελᾶ (Ο.Τ. 216). Τομαὶ Α-Α΄, Β-Β΄, Γ-Γ΄ (πρβλ. Σ χ έ δ. 3)

Σχέδ. 5. Βέροια. Ὁδὸς Ἐλιᾶς καὶ Ἐλ. Βενιζέλου (Ο.Τ. 225). Τμῆμα ἀρχαίας ὁδοῦ

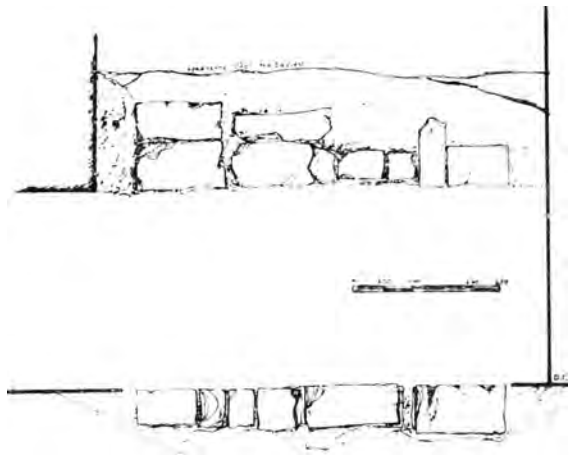
νων καλυπτήρων, μήκ. 0.83 μ., ἐδραζομένων ἑκατέρωθεν ἐπὶ τεσσάρων ἐπαλλήλων πηλίνων πλακῶν, συνολ. ὕψ. 0.18 μ.

Ὁδὸς Μητροπόλεως

Κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ αὐλογύρου τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς γνωστῆς ἀπὸ παλαιοτέρας ἐρεύνας ὁδοῦ Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἥτις ἔβαινε παραλλήλως μὲ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Μητροπόλεως. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα σώζεται εἰς μῆκος 7.40 μ. καὶ εὑρέθη εἰς βάθος 1.15 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου.

Ὁδὸς Ἀφροδίτης

Κατὰ ἐργασίας διανοίξεως περιφερειακῆς ὁδοῦ ἀπὸ τὸ Βῆμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὴν βίλλαν Βικέλα, ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν Ν. παρυφὴν τῆς ὁδοῦ τρεῖς τάφοι λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πωρώδους βράχου τῆς περιοχῆς. Οἱ δύο ἐξ αὐτῶν περιεῖχον ἱκανὸν ἀριθμὸν κτερισμάτων, ἤτοι ἀγγεῖα, κοσμήματα καὶ εἰδώλια. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τῶν τάφων νομισμάτων, οὗτοι χρονολογοῦνται εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους (3ος αἰ. - ἀρχαὶ 2ου αἰ. π.Χ.) καὶ θὰ δημοσιευθοῦν ἀλλαχοῦ προσεχῶς.

Σχέδ. 6. Βέροια. Ὁδὸς Μπιζανίου (Ο.Τ. 213). Κάτοψις καὶ ὄψις ἀρχαίου τοίχου

Ὁδὸς 16ης Ὀκτωβρίου (Ο.Τ. 97)

Κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας ἐντὸς οἰκοπέδου, ἰδιοκτησίας Σαρηγιαννίδη, ἀπεκαλύφθη συστὰς πέντε λαξευτῶν ἐντὸς τοῦ βραχώδους ἐδάφους κιβωτιοσχήμων τάφων, διαστ. κατὰ μέσον ὅρον 2 × 1 × 1.10 μ. Οὗτοι ἦσαν ἀκτέριστοι.

Ὁδὸς Κρήτης

Κατὰ ἐργασίας διανοίξεως αὐλακος ὑδροδοτήσεως εἰς τὴν ὡς ἄνω ὁδόν, ἀνευρέθη ἐπιτυμβία στήλη (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 496) μὲ ἐπίστεψιν ἀψιδωτήν, ὕψ. 0.54 καὶ πλ. 0.395 μ. (Πίν. 392 α). Φέρει ἀνάγλυφον παράστασιν ἱσταμένου κατ' ἐνώπιον ἀνδρὸς ἱματιοφόρου μεταξὺ δύο παίδων καὶ κάτωθεν τῆς παραστάσεως τὴν ἐπιγραφήν:

Τειμόθεος Ἐνδήμῳ
τῷ πατρὶ μνείας
χά vac. *ριν*

Περίχωρα Βεροίας

Κατὰ ἐργασίας ἰσοπεδώσεως ἀγροῦ, ἰδιοκτησίας Σωτ. Σπανοῦ, εὑρισκομένου εἰς τὰς ΒΔ. παρυφὰς τῆς πόλεως, πλησίον τοῦ συνοικισμοῦ Ρωσοπροσφύγων, εὑρέθησαν δύο τάφοι Ρωμαϊκῶν χρόνων· ὁ εἷς, λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου, ἐκαλύπτετο ὑπὸ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ εἶχε προσανατολισμὸν πρὸς Δ. Διαστ. 1.80 × 0.80 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν δύο χρυσᾶ ἐνώτια, χαλκῆ πόρπη, χαλκοῦς δακτύλιος καὶ χαλκοῦν νόμισμα Γαλλιηνοῦ (Γ΄ αἰ. μ.Χ.). Ἐκ τῶν λειψάνων τῶν νεκρῶν συνάγεται, ὅτι τοὐλάχιστον τέσσαρα ἄτομα εἶχον ἐνταφιασθῆ ἐντὸς αὐτοῦ. Ὁ ἕτερος τάφος ἦτο ἐκτισμένος διὰ πηλίνων πλακῶν, τὰ ἐσωτερικά του τοιχώματα ἦσαν κεκονιαμένα καὶ εἶχεν εἴσοδον μετὰ κλίμακος - κατωφλίου. Μῆκ. 1.82, πλ. 0.85, βάθ. 0.96, πλ. εἰσόδου 0.48 καὶ κλίμακος 0.36 μ. Περιεῖχε μόνον ἕνα νεκρὸν καὶ

εἶχε προσανατολισμὸν πρὸς ΒΔ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἓξ μαρμαρίνων στηλῶν εἰς β΄ χρῆσιν, τὰς ἑξῆς:

(α) Στήλη ἐπιτυμβία, ὕψ. 0.80 καὶ πλ. 0.40 μ. (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 498). Εἰκονίζεται ζεῦγος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς καὶ παῖς μεταξὺ αὐτῶν. Ἡ γυνὴ φέρει καλύπτραν καὶ ποδήρη χιτῶνα καὶ ὁ ἀνὴρ ἱμάτιον.

(β) Ὁμοίας τεχνοτροπίας ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 0.69 καὶ πλ. 0.30 μ. (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 499). Εἰκονίζεται ἱστάμενος κατ' ἐνώπιον ἱματιοφόρος ἀνὴρ καὶ παρ' αὐτὸν δοῦλος.

(γ) Ἐπιτυμβία στήλη (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 500) (Πίν. 392 β), σώζουσα εἰς δύο πλευρὰς αὐτῆς τὰς ἐπιγραφάς:

Μεγ]άπυλος Μενά[νδρου
Ἀντιγόνα Λαβρ[είου

καὶ

ζῶν ἐποίησα, θανὼν μνήμην ἐποίησα παροῦσιν

(δ) Μεγάλη ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 1.09 καὶ πλ. 0.44 μ., μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν καὶ παράστασιν ἱσταμένου κατ' ἐνώπιον ἀνδρὸς ἱματιοφόρου καὶ καθημένης καλυπτροφόρου γυναικὸς ἔναντι αὐτοῦ (Πίν. 392 γ). Κάτωθεν αὐτῶν ζεῦγος ἱσταμένων ἀνδρὸς καὶ γυναικός (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 497). Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

Ἀμμία ἡ γυνὴ καὶ Κουαρτίων
ὁ υἱὸς
Γεμέλλῳ μνήμης χάριν
καὶ οἱ συνήθεις οἱ περὶ
Ποσιδῶνιν τὸν ἀρ-
χισυνάγωγον

Περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως *συνήθεις* καὶ *ἀρχισυνάγωγος* βλ. Μακεδονικὰ Δ΄, σ. 270 - 273.

Αἱ λοιπαὶ στῆλαι ἦσαν ἀδιακόσμητοι καὶ μικροτέρων διαστάσεων.

Οἰκόπεδον νέου συγκροτήματος Γυμνασίων

Εἰς περιοχὴν κάτωθεν τοῦ γηπέδου καλαθοσφαιρίσεως, ἔνθα θὰ ἀνεγερθῇ συγκρότημα σχολείων, ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος ἐντὸς τῆς πρώην ἰδιοκτησίας Καραντουμάνη ζεῦγος τάφων Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐκτισμένων διὰ πωρολίθων (Πίν. 393 α - β). Οὗτοι περιεῖχον πλῆθος κτερισμάτων, ἐξ ὧν δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 2ον αἰ. π.Χ. Ἡ ἔρευνά των συνεχίσθη κατὰ τὸ 1973 καὶ ἡ λεπτομερὴς δημοσίευσίς των θὰ παρουσιασθῇ εἰς ἄρθρον μελλοντικῶς. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐξετείνετο νεκροταφεῖον Ἑλληνιστικῶν, Ρωμαϊκῶν καὶ Χριστιανικῶν χρόνων.

Ὁδὸς Αἰόλου

Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν περίπου ὡς ἀνωτέρω, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Δ. Νέστορος, εὑρέθη λαξευτὸς ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου κιβωτιόσχημος τάφος, μήκ. 2.20, μεγ. πλ. 0.96 καὶ ἐλαχ. 0.87, βάθ. 0.62 μ. Περιεῖχεν οἰνοχόην καὶ μίαν ἀργυρᾶν περόνην. Χρονολογεῖται εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἐκ διαφόρων σημείων τῆς πόλεως μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τεμάχια γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν, ὡς καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη· ἐξ αὐτῶν τὰ σπουδαιότερα εἶναι:

(α) Τιμητικὴ ἐπιγραφή, διαστ. 1.04 × 0.70 × 0.10 μ. (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 504), ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

Τὸν διὰ βίου ἀρχιερέα τῶν
σεβαστῶν καὶ ἀγωνοθέτην
τοῦ κοινοῦ Μακεδόνων Τι. Κλαύδιον
Πειερίωνα Τι. Κλαυδίου Πειερίωνος
υἱὸν καὶ δὶς γυμνασίαρχον, δόγματι συνέδρων
Μακεδονίας καὶ πρῶτον τῆς ἐπαρχείας· φυλὴ
Βερεική. Δι' ἐπιμελητοῦ Γ. Μαρίου Λομιτίου
καὶ γραμματέως Λ. Νασιδιηνοῦ Οὐάλεντος

Ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Ἰω. Τουράτσογλου εἰς τὸ Β΄ Συμπόσιον περὶ ἀρχαίας Μακεδονίας 1973, Ἀρχαία Μακεδονία ΙΙ, σ. 481-486, εἰκ. 1. Χρονολογεῖται εἰς τὸν Α΄ αἰ. μ.Χ.

(β) Τμῆμα ἐπιτυμβίας ἐνεπιγράφου στήλης, Ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 393 γ), διαστ. 0.42 × 0.38 × 0.49 μ. (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 568). Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

- -
]ΛΙΝΩΘΕΙΟ.[
]ΑΣΑΘΑΛΗΜΑΤΑ . . . . .[
ΛΟΒΑΤΗCΕΠΟCΥΒΑΤΗCΑΕ.[
ΑΙCΤΗCΤΟΥΘΡΕΨΑΝΤΟCΑΠΑΙC.[
ΓΑΛΟΥΠΑΡΑΜΟΝΟΥΜΑΞΙΜΟΥΛ.[
ΩΝΟΥΝΑΓΩΝΙCΤΗCΟΛΑΙΤΟCΞΗC[
ΕΝΛΟΞΩCΕΝΙΑΥΤΟΥCΕΙΚΟCΙΚΑΙΠΤΑ
ΚΕΙΤΑΙΤΩΘΑΝΑΤΩΜΗΚΕΤΟΦΘΙΝΟ
vac. *ΜΕΝΟC* vac.

(γ) Ἐπιτυμβία στήλη μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ἱσταμένης Ἀφροδίτης καὶ παρ' αὐτὴν κύων, διαστ. 0.76 × 0.30 μ. (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 520). Ρωμαϊκῶν χρόνων. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν (Πίν. 393 δ):

Τιτιανὸς Ἀμυν-
τιανῇ τῷ γλυ-
κυ]τάτῳ τέκτῳ (sic)
μνίας χάριν

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΥΡΓΟΥ ΕΙΣ ΠΛΑΤΕΙΑΝ ΩΡΟΛΟΓΙΟΥ

Συνεχίσθησαν αἱ ἀρξάμεναι τὸ 1971 (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 510) ἐργασίαι διευρύνσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ περὶ τὸν βυζαντινὸν πύργον χώρου καὶ ἐσχεδιάσθησαν πλήρως τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα τῶν μεταγενεστέρων οἰκοδομικῶν φάσεων: τοῖχοι καὶ τοιχάρια ἐποχῆς Τουρκοκρατίας, δίκτυον ἀγωγῶν ἀποχετεύσεως, προτείχισμα ἐποχῆς Τουρκοκρατίας. Ἐπειδὴ γραπταὶ πηγαὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ὁμιλοῦν περὶ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, παρὰ τῷ πύργῳ, τοῦ « Κονακίου » (Διοικητηρίου) τῆς πόλεως (βλ. Γ. Χιονίδη, Ἱστορία τῆς Βεροίας, 1970, σ. 147 - 148), τὰ εὑρεθέντα οἰκοδομικὰ λείψανα ἀνατολικῶς τοῦ πύργου, ὡς σημειοῦνται εἰς τὸ σχέδιον (Σ χ έ δ. 7· Π ί ν. 394 α), πιθανῶς ἀνήκουν εἰς αὐτό, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων, ἅτινα χρονολογοῦνται εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας (σχετικῶς μὲ ἐντειχισμένας ἐπιγραφὰς Ρωμαϊκῶν χρόνων εἰς τὸν παρὰ τὸ « Κονάκι » πύργον, βλ. BCH 1911, σ. 238 - 239 καὶ BSA 1911-1912, σ. 133 - 165). Ὁ βυζαντινὸς πύργος ὡς ἐσώζετο μέχρι τὸ 1909 (βλ. Π ί ν. 394 β), κατηδαφίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἔκτοτε δὲ παρέμεινεν ἐρείπιον ἐνσωματωμένον ἐντὸς συστάδος οἰκίσκων καὶ τοῦ κτηρίου τῶν φυλακῶν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Συνοψίζοντες τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν διακρίνομεν τὰς κάτωθι φάσεις:

(α) Οἰκοδομικὴ φάσις Ἑλληνιστικῶν χρόνων: ὑπολείμματα τῆς θεμελιώσεως καὶ τοῦ κάτω τμήματος τοῦ ἑλληνιστικοῦ τείχους (Ν. πλευρά).

(β) Κατασκευὴ τοῦ πύργου ἐπὶ τῶν ἑλληνιστικῶν ὑπολειμμάτων μὲ χρησιμοποίησιν ἀφθόνου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, προερχομένου ἀπὸ κτήρια Ρωμαϊκῶν χρόνων. Παραμένει ὅμως ἄγνωστον εἰς ποίαν περίοδον τοῦ Βυζαντίου συνετελέσθη ἡ οἰκοδόμησις.

(γ) Μετασκευαὶ καὶ ἐνισχύσεις τοῦ πύργου, ὡς αἱ βάσεις τῶν τεσσάρων ὀρθογωνίων ἀντηρίδων εἰς τὴν Ν. πλευράν (Π ί ν. 394 γ), αἵτινες πρὸ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ πύργου ἀνήρχοντο μέχρι τῶν ἐπάλξεων, καὶ τὸ χαμηλὸν προτείχισμα εἰς τὴν Δ. ὄψιν τοῦ πύργου, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΤΑΦΟΣ ΠΛΗΣΙΟΝ ΤΟΥ ΦΡΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΛΙΛΑΙΑΜΟΝΟΣ

Διὰ πρώτην φορὰν ἐγένοντο συστηματικαὶ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῆς προσόψεως τοῦ τάφου καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 436).

ΚΟΠΑΝΟΣ

Πλησίον τοῦ χωρίου Κοπανός, εἰς θέσιν « Καμάρα », ἐντὸς ἀγροῦ ἰδιοκτησίας Μητσιάνη, ἤρχισε συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ παλαιότερον νεκροταφείου. Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσε περίπου ἕνα μῆνα (Νοέμβριος - Δεκέμβριος) καὶ παρὰ τὰς δυσμενεῖς καιρικὰς συνθήκας ἠρευνήθησαν πεντήκοντα τρεῖς τάφοι, κιβωτιόσχημοι καὶ λακκοειδεῖς, λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ ἡμιπωρίνου βραχώδους ἐδάφους. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τῶν τάφων ἀγγείων καὶ νομισμάτων σαφῶς προκύπτει, ὅτι πρόκειται περὶ νεκροταφείου ἐκτεινομένου χρονικῶς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. μέχρι καὶ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου νεκροταφείου τῆς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκονται καὶ οἱ γνωστοὶ μνημειακοὶ « μακεδονικοὶ » τάφοι τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ πόλις, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ νεκροταφεῖον, δύναται νὰ τοποθετηθῇ μετὰ βεβαιότητος εἰς τὴν περιοχήν, ἣν καταλαμβάνει τὸ σημερινὸν χωρίον Κοπανός. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν πολλῶν εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ καιροὺς ἦλθον εἰς φῶς ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης. Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ νεκροταφείου τῆς Μιέζης (βλ. Φ. Πέτσα, Τάφος Λευκαδίων, σ. 2, 5 - 14).

ΝΕΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΤΑΦΟΣ ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ

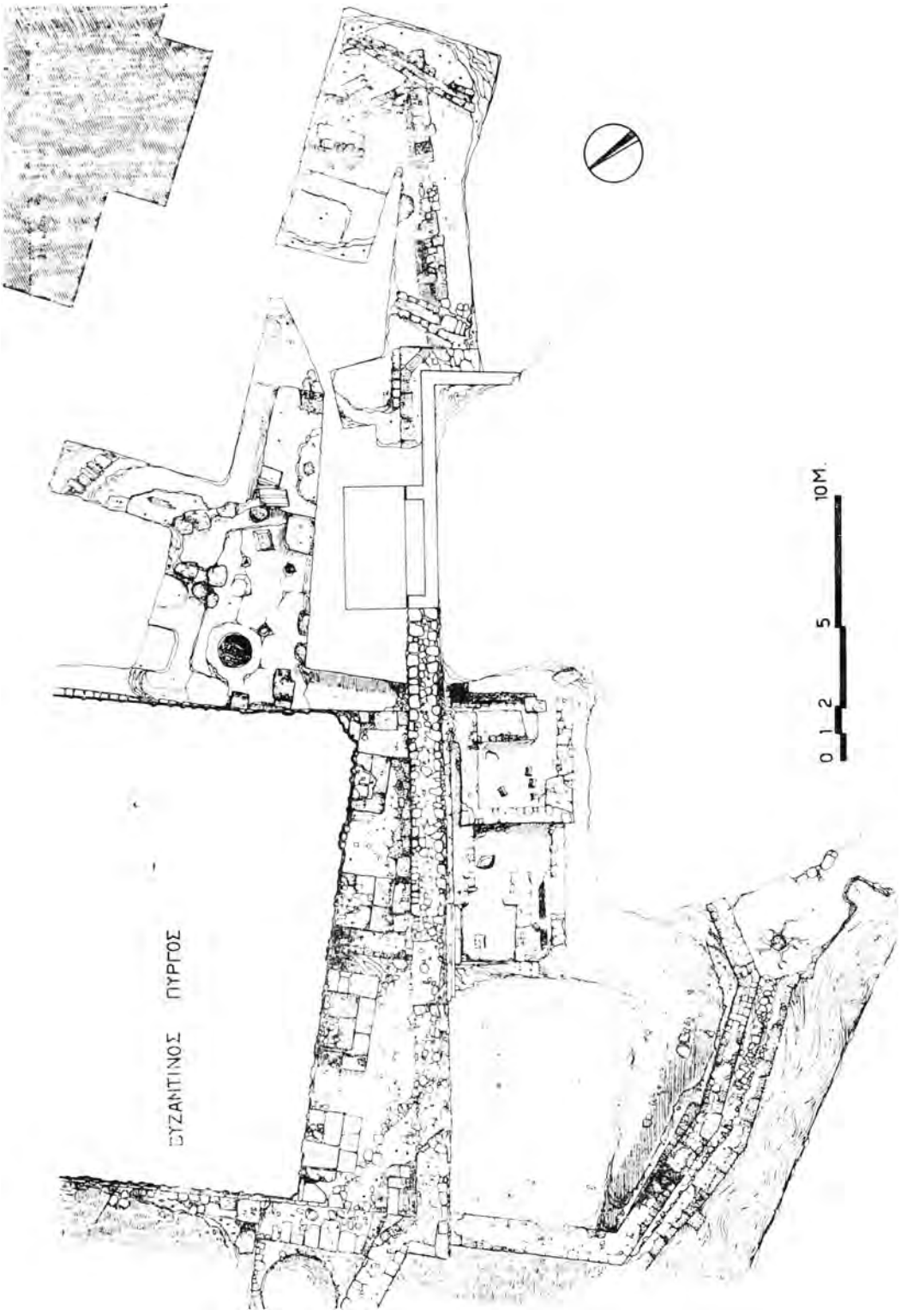
Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαλύψεως καὶ στερεώσεως τῆς ἰωνικοῦ ρυθμοῦ προσόψεως τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ 1971 τάφου, Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Συγχρόνως ἐπραγματοποιήθησαν καὶ αἱ πρῶται ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ πέριξ χώρου. Κατεβλήθη καὶ καταβάλλεται προσπάθεια, ὅπως ἀντιμετωπισθοῦν συστηματικῶς (ἐκπόνησις μελετῶν κλπ.) ἅπαντα τὰ προκύπτοντα προβλήματα τεχνικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς φύσεως, ὥστε ἡ ἐκτελουμένη ἐργασία νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὴν μελλοντικὴν ἀντιμετώπισιν παρομοίων προβλημάτων.

Ἐπειδὴ ἡ δημοσίευσις τοῦ μνημείου θὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον εἰδικῆς μελέτης, δὲν κρίνεται σκόπιμον νὰ δοθοῦν ἐνταῦθα περισσότεραι λεπτομέρειαι περὶ τούτου. Ἀνακοίνωσιν περὶ τοῦ μνημείου βλ. εἰς ΑΑΑ VI (1973), σ. 87 - 92.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΣΕΡΒΙΩΝ

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ

Σχέδ. 7. Βέροια. Πλατεῖα Ὡρολογίου. Διαμόρφωσις τοῦ περὶ τὸν βυζαντινὸν πύργον χώρου

1972 ἡ ἑλληνοαγγλικῆς συνεργασίας ἀνασκαφὴ τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Σερβίων, παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ἀλιάκμονος. Ἀνακοινώσεις περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων βλ. εἰς ΑΑΑ VI (1973), σ. 419 - 426 καὶ Archaeological Reports 1972 - 1973, σ. 22.

Ἀνατολικὸν Ἐορδαίας

Εἰς τὴν θέσιν «Ἄνω Βρύση» τοῦ χωρίου, κατὰ γενομένην τοπογραφικὴν ἔρευναν, ἐπεσημάνθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κτηρίων καὶ ὄστρακα ἀγγείων τῶν ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΘΑΣΟΣ

ΔΗΜΗΝ (ΑΡΧΑΙΑ ΘΑΣΟΣ)

Συνεχίσθησαν αί ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ εἰς ἄλλας θέσεις τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Καβάλας ἐπραγματοποιήθησαν αί κάτωθι δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαὶ εἰς οἰκόπεδα τῆς συγχρόνου κωμοπόλεως, εὑρισκόμενα ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἔλαβε μέρος ἡ πτυχιοῦχος τῆς Ἀρχαιολογίας Ἑλ. Ἀνδρέου.

Οἰκόπεδον Δημητρακοπούλου

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται πρὸς Δ. τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἡρακλέους καὶ πρὸς Β. τῆς ἀψῖδος τοῦ Καρακάλλα.

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τμῆμα πλατείας πλακοστρώτου ὁδοῦ, Ρωμαϊκῶν χρόνων, ταυτιζομένης προφανῶς μὲ τὴν μεγάλην ὁδόν, τὴν διασχίζουσαν τὴν ρωμαϊκὴν πόλιν ἀπὸ τῆς διόδου τῶν Θεωρῶν μέχρι τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἡρακλέους[1].

Ἀπεκαλύφθη τὸ Α. κράσπεδον τῆς ὁδοῦ μετὰ τοῦ ρείθρου καὶ τινα κτίσματα ἀνεγερθέντα ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν Α. παρειὰν τῆς ὁδοῦ (Π ί ν. 395 δ - ε). Ἐνδιαφέροντα τυγχάνουν δύο βάθρα στηλῶν εὑρεθέντα in situ, ὡς καὶ κατεστραμμένον ὀρθογώνιον κτίσμα ἐκ πλίνθων μαρμάρου. Ἔμπροσθεν τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο βάθρων εὑρέθησαν τὰ θραύσματα ὑψηλῆς πεσσοσχήμου στήλης μετὰ ἐπιστέψεως ἐκ φύλλων μαλακῆς ἀκάνθης καὶ τιμητικῆς ἐπιγραφῆς. Εἰς τὸν Π ί ν. 395 α - β, εἰκονίζεται ἡ στήλη, τοποθετηθεῖσα εἰς τὴν θέσιν της πρὸ τῆς μεταφορᾶς της εἰς τὸ Μουσεῖον Θάσου. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἀκολούθως:

[Οἱ] κατὰ τὴν διαθήκην/[τ]ὴν Ζωτίχου τετει-/μη[μένοι Γλαύκιππον Ζω/τίχου μετὰ τῶν τέκνων/ἐπιδόντα αὐτοῖς δραχμὰς/δισχειλίας τῆς εἰς αὐ-/τοὺς/ τιμῆς ἕνεκεν.

Οἰκόπεδον Μπελεγρίνου

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθησαν τρεῖς συνεχόμενοι κιβωτιόσχημοι τάφοι ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ δύο κεραμοσκεπεῖς, ὡς καὶ τμῆμα κτιστοῦ βάθρου, ἐπιτυμβίου προφανῶς μνημείου (Π ί ν. 395 γ, 396 α). Οἱ τάφοι, ἐκ τῶν ἐλαχίστων κτερισμάτων των, χρονολογοῦνται εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Εἰς ἑτέραν τομήν, πραγματοποιηθεῖσαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου, ἀνευρέθη θραῦσμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, Ρωμαϊκῶν χρόνων, σῶζον τὸ κάτω τμῆμα ἐνδεδυμένης μορφῆς καὶ τὴν ἐπιγραφήν:

Πρόσδεξις Ζω/σίμου χαῖρε

Συνοικία ἀρχαϊκῶν οἰκιῶν

Εἰς τὴν συνοικίαν ἀρχαϊκῶν οἰκιῶν (κτῆμα Δημητριάδου) ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν τοίχων τῶν οἰκιῶν, ὡς καὶ γενικαὶ ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου (Π ί ν. 396 γ).

Ἀρχαῖον θέατρον

Ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως εἰς τοὺς ἀναλημματικοὺς τοίχους τῶν παρόδων, ἔνθα ἐκτίσθησαν ὡρισμένα προστατευτικὰ τοιχάρια διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν ὑπερκειμένων πλίνθων. Ἐστερεώθη ὡσαύτως ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ κοίλου, καθὼς καὶ τινα τῶν κατολισθησάντων ἐδωλίων τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ κοίλου, τῶν ὁποίων ἦτο σαφὴς ἡ ἀρχικὴ των θέσις. Ἐπανεκτίσθη ὡσαύτως εἰς τινα σημεῖα ὁ κατὰ τὰς διαμορφώσεις τῶν ἐτῶν 1959 - 1961 κατασκευασθεὶς ἀναλημματικὸς τοῖχος τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν ἐδωλίων τοῦ κοίλου, ἐνῶ νέος ἀναλημματικὸς τοῖχος κατεσκευάσθη εἰς τὴν πρὸς Ν. συνέχειαν τοῦ Α. τοίχου τῆς Ν. παρόδου διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων τοῦ φυσικοῦ λόφου τοῦ κοίλου (Π ί ν. 396 δ).

ΑΛΥΚΗ

Ἀρχαῖον ἱερὸν

Εἰς τὸ ἀρχαῖον ἱερὸν τῆς Ἁλυκῆς ἐπραγματοποιήθησαν ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τῶν δύο ναῶν (Π ί ν. 396 β).

Ἀναλημματικὸς τοῖχος κατεσκευάσθη πρὸς Δ. τῆς προσόψεως τῶν δύο ναῶν διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων. Ἀντίστοιχον ἀνάλημμα ἐκτίσθη ὡσαύτως καὶ περὶ τὴν εἴσοδον τοῦ λατρευτικοῦ σπηλαίου τοῦ Ἀπόλλωνος.

Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἐπραγματοποίησεν ὡσαύτως ἐργασίας στερεώσεως καὶ εἰς τὰς δύο παλαιοχριστιανικὰς βασιλικάς.

Ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ἔκτισεν ἀποθήκην εἰς θέσιν πλησίον τῶν παλαιοχρι-

1. Guide de Thasos, σ. 37, εἰκ. 4.

στιανικῶν βασιλικῶν, διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν γλυπτῶν ἐξ αὐτῶν.

ΘΕΟΔΟΤΟΣ Θ ΙΣΟΥ

Συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν « Καστρὶ » καὶ εἰς τὸ προϊστορικὸν νεκροταφεῖον « Λαρνάκι ».

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς συνειργάσθησαν οἱ Γ. Μάντσιος, Μ. Βογιατζῆ καὶ Μ. Ζαφειροπούλου, πτυχιοῦχοι Ἀρχαιολογίας, Ἀ. Κόντος, φοιτητὴς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Βασιλικὴ Ἀγιὸλ καὶ Β. Πρεμέτη, σχεδιάστριαι, καὶ τεχνικὸν προσωπικὸν ἐκ τοῦ Μουσείου Καβάλας.

Προϊστορικὸς συνοικισμὸς « Καστρὶ »

Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὰ τετράγωνα τῆς ἀνασκαφικῆς τάφρου τοῦ 1971[2]. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1972 ἠρεύνησε κυρίως στρώματα ὑστέρας Νεολιθικῆς ἐποχῆς εἰς ἅπαντα τὰ τετράγωνα.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ὑστέρων νεολιθικῶν στρωμάτων ἐλάχιστα στοιχεῖα προέκυψαν διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφὴν τῶν οἰκιῶν, διότι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἀνασκαφικῆς τάφρου ἐνεφάνισεν ἀραιὰ λιθόστρωτα, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἀνήκουν εἰς ὑπαιθρίους αὐλάς.

Εἷς τινας θέσεις ἐνετοπίσθησαν λείψανα ὑπολειμμάτων ἑστιῶν, καθὼς καὶ τινες ὑποδοχαὶ πασσάλων περιβαλλόμεναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ὀρθίων λίθων, ἀλλὰ ἡ μελέτη τῶν ἀποσπασματικῶν τούτων λειψάνων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν στρωματογραφίαν δὲν ἔχει ὁλοκληρωθῆ εἰσέτι.

Ὁπωσδήποτε ἀξιόλογος ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις ἰπνοῦ εἰς τὸ τετράγωνον 2 (δάπεδον δ), λόγῳ τῶν ἀνευρεθέντων περὶ τὸν ἰπνὸν πίθων καὶ ἀγγείων in situ (Πίν. 396 ε). Εἰς ἑτέραν θέσιν εἰς τὸ αὐτὸ τετράγωνον ἀνευρέθη μικρὸς πίθος καὶ πλησίον αὐτοῦ τριπτήρ. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ πίθου καὶ τοῦ τριπτῆρος περισυνελέγησαν πολλοὶ ἀπηνθρακωμένοι καρποί (Πίν. 397 στ). Ἐν συνόλῳ εἰς τὸ τετράγωνον 1 ἀνεσκάφησαν τρία ἀλλεπάλληλα δάπεδα, εἰς τὸ τετράγωνον 2 τέσσαρα δάπεδα, εἰς τὸ τετράγωνον 3 τρία δάπεδα καὶ εἰς τὸ τετράγωνον 4 τρία ὡσαύτως δάπεδα.

Ἐκ τῆς πραγματοποιηθείσης εἰς τὸ τετράγωνον 4 δοκιμῆς βάθους προέκυψεν, ὅτι τὸ συνολικὸν πάχος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ συνοικισμοῦ εἶναι περὶ τὸ 1.70 μ. καὶ ὅτι εἰς τὰ τετράγωνα ὑπολείπεται πρὸς ἔρευναν ἐπίχωσις, πάχ. 0.50 μ. περίπου.

Τὸ ὕστερον νεολιθικὸν στρῶμα ἐμφανίζεται σχετικῶς ἀδιατάρακτον ἀπὸ τοῦ γ΄ δαπέδου καὶ ἑξῆς.

Ἡ ἀνευρεθεῖσα κεραμεικὴ εἶναι χειροποίητος καὶ περιλαμβάνει ὡρισμένα χαρακτηριστικὰ εἴδη:

1. Κεραμεικὴ μετὰ διακοσμήσεως γραφίτου. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου εἶναι ἄλλοτε στιλπνὴ μελανόχρωμος, ἄλλοτε καστανόχρωμος οὐχὶ ἰδιαιτέρως στιλπνή. Ὁ γραφίτης ἄλλοτε εἶναι ἔντονος (Πίν. 397 β, τὰ γ - δ) καὶ ἄλλοτε ἀμαυρός (Πίν. 397 β, τὸ α καὶ 397 γ, τὸ α). Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν δὲν εἶναι πάντοτε βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ γραφίτου ἢ περὶ λευκοῦ ἀποσβεσθέντος ἐπιθέτου χρώματος (Πίν. 397 α, τὸ β). Χαρακτηριστικὰ σχήματα τῆς μετὰ γραφίτου κεραμεικῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πλέον διαδεδομένη γραπτὴ κεραμεικὴ εἰς τὰ ὑστερονεολιθικὰ στρώματα τοῦ συνοικισμοῦ « Καστρί », διακρίνονται κατὰ τὴν ἀρχικὴν μελέτην τοῦ ὑλικοῦ τὰ κάτωθι:

(α) Φιάλη μετὰ εἰσέχοντος χείλους καὶ ἀποφύσεων ἐνίοτε κάτωθεν τοῦ χείλους (Σχέδ. 1, τὸ 1· Πίν. 397 α, τὰ α - β, 397 γ, τὸ α καὶ 397 ε). Διακοσμητικὰ θέματα κυρίως εὐθύγραμμα.

(β) Ἀγγεῖον ἀνοικτὸν μετὰ κατακορύφου, συνεχίζοντος τὴν γραμμὴν τῶν τοιχωμάτων τοῦ σώματος, χείλους (Πίν. 397 β, τὸ α). Διακοσμητικὰ θέματα σπεῖραι, ρόμβοι, ζίγκ-ζάγκ γραμμαὶ κ.ἄ.

(γ) Ἀγγεῖον κλειστὸν δίωτον μετὰ λαβῶν ταινιωτῶν ἀρχομένων ἀπὸ τοῦ χείλους (Πίν. 397 δ).

2. Κεραμεικὴ μετὰ μελανοχρώμου στιλπνῆς ἐπιφανείας, κοσμουμένης διὰ λευκοῦ ἐπιθέτου χρώματος.

Χαρακτηριστικὸν σχῆμα ἡ φιάλη μετὰ εἰσέχοντος χείλους, ἀντίστοιχος τῆς κατηγορίας 1α (βλ. ἀνωτέρω). Διακοσμητικὰ θέματα εὐθύγραμμα κυρίως ἐκ παραλλήλων λεπτῶν γραμμῶν (Σχέδ. 1, τὸ 2· Πίν. 397 γ, τὸ β, 398 α, τὰ α - β).

3. Κεραμεικὴ μετὰ μελανοχρώμου ἐπιφανείας, κοσμουμένης διὰ γραμμικῶν θεμάτων ἐξ ὑπολεύκου ἢ ὑπερύθρου ἐπιθέτου χρώματος.

Χαρακτηριστικὸν σχῆμα τὸ μόνωτον κυπελλόσχημον ἀγγεῖον. Διακοσμητικὰ θέματα εὐθύγραμμα ἢ καμπυλόγραμμα ἐκ παχειῶν γραμμῶν (Πίν. 398 β καὶ 398 ε, τὸ β).

4. Κεραμεικὴ τοῦ τύπου Γαληψοῦ, μετὰ δια-

2. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 524 - 525.

κοσμήσεως διὰ μέλανος χρώματος ἐπὶ ἐρυθροῦ ἐδάφους (black on red).

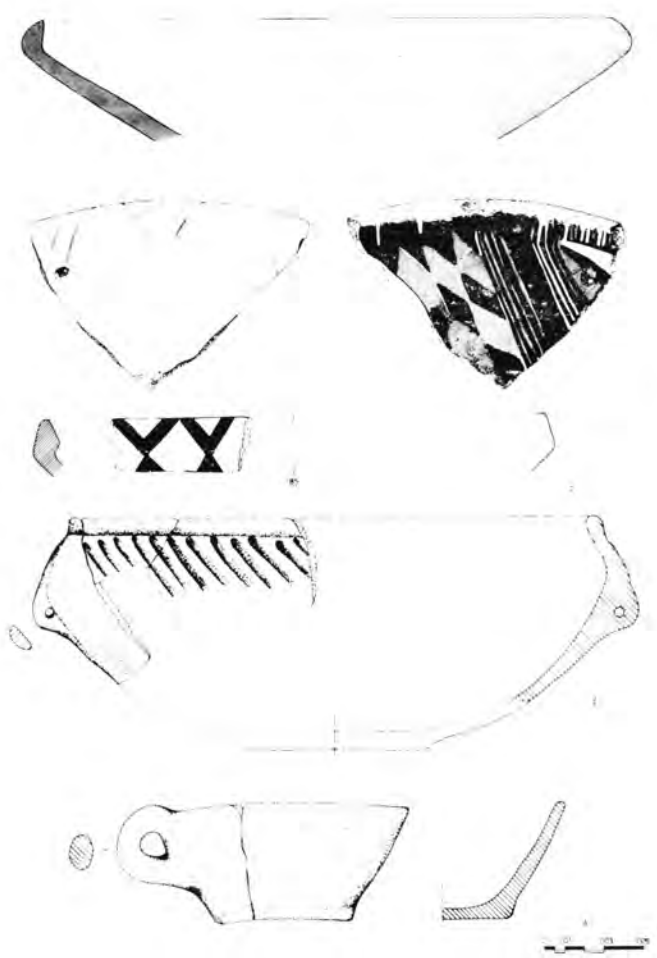
Διακρινόμενον σχῆμα τὸ ἀνοικτὸν φιαλόσχημον ἀγγεῖον μετὰ χείλους κατακορύφου, συνεχίζοντος τὴν γραμμὴν τῶν τοιχωμάτων τοῦ σώματος (Π ί ν. 397 β, τὸ β). Ἀπαντῶνται ἐπίσης ὄστρακα ἐξ ἀγγείων μετὰ ταινιωτῶν λαβῶν (Π ί ν. 398 γ).

5. Μία παραλλαγὴ τῆς black on red κεραμεικῆς εἶναι μετὰ ἐπιφανείας ἐρυθροχρώμου καὶ τριχρώμου ἐπ' αὐτῆς διακοσμήσεως (Π ί ν. 398 στ, τὸ α - β).

6. Κεραμεικὴ καστανόχρωμος μετ' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως. Χρῆσις ἐπιθέτου λευκοῦ χρώματος εἰς τὰς χαράξεις καὶ γραπτὴ διακόσμησις γραφίτου εἰς τὸ λοιπὸν σῶμα τοῦ ἀγγείου.

Χαρακτηριστικὸν σχῆμα τὸ κλειστὸν ἀγγεῖον μετὰ κατακορύφων διατρήτων ἀποφύσεων ἐπὶ τοῦ ὤμου (Σ χ έ δ. 1, τὸ 3· Π ί ν. 398 δ, τὸ α).

7. Κεραμεικὴ καστανόχρωμος μετὰ διακοσμήσεως barbotine.

Σχέδ. 1. Θεολόγος Θάσου. Δείγματα κεραμεικῆς ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ « Καστρὶ »

8. Κεραμεικὴ ἐρυθρόχρωμος μετ' αὐλακωτῆς διακοσμήσεως ἐκ ζιγκ-ζάγκ γραμμῶν καὶ στιλπνῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας (Π ί ν. 399 δ).

9. Κεραμεικὴ καστανόχρωμος μετ' ἐλαχίστης στιλβώσεως. Συχνὴ ἡ παρουσία ἀποφύσεων.

Χαρακτηριστικὸν σχῆμα μόνωτον κυπελλόσχημον ἀγγεῖον (Σ χ έ δ. 1, τὸ 4· Π ί ν. 399 β).

10. Κεραμεικὴ καστανόχρωμος μετὰ rippled διακοσμήσεως, συνδυαζομένης ἐνίοτε μετὰ

διακοσμήσεως γραφίτου καὶ μετὰ χρήσεως ἐρυθροῦ ἐπιθέτου χρώματος (Σ χ έ δ. 1, τὸ 3).

Τὰ προαναφερθέντα εἴδη κεραμεικῆς δὲν ἐξαντλοῦν ὁπωσδήποτε τὰς ἀπαντωμένας εἰς τὸ ὑστερονεολιθικὸν στρῶμα κατηγορίας κεραμεικῆς, τῶν ὁποίων ἡ μελέτη μόλις ἤρχισεν.

Ὁπωσδήποτε, ἤδη ἐκ τῶν ὡς ἄνω χαρακτηριστικῶν εἰδῶν, προκύπτουν σχέσεις πολιτιστικαὶ καὶ πιθανώτατα χρονολογικαὶ μὲ τὴν κεραμεικὴν τῆς Ὑστερονεολιθικῆς φάσεως τῶν συνοικισμῶν τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας, ὡς τὴν φάσιν III τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Σιταγρῶν[3] καὶ τὴν ὑστέραν νεολιθικὴν φάσιν τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ντικιλὶ Τάς[4] (κεραμεικὴ γραφίτου καὶ black on red). Ἀντιστοιχίαι σημειοῦνται ἐπίσης μὲ τὴν κεραμεικὴν τῶν ὑστέρων νεολιθικῶν φάσεων τῶν συνοικισμῶν Κεντρικῆς Μακεδονίας[5] (κεραμεικὴ μετὰ διακοσμήσεως λευκοῦ χρώματος ἐπὶ μέλανος ἐδάφους), καθὼς καὶ συνοικισμῶν τῆς Χαλκιδικῆς[6] (black on red, black on white, rippled).

Ἡ ἐρυθρόχρωμος στιλπνὴ κεραμεικὴ μετ' αὐλακωτῆς ἐκ ζίγκ-ζάγκ γραμμῶν διακοσμήσεως ἐνθυμίζει κεραμεικὴν τῆς περιόδου azzurro τῆς Πολιόχνης Λήμνου[7]. Σχέσεις ἐπίσης ἐμφανίζονται καὶ μὲ τὸ λοιπὸν Αἰγαῖον[8] εἰς τὴν ἀκόσμητον καστανόχρωμον κεραμεικὴν μετ' ἀποφύσεων, καθὼς καὶ εἰς τὴν κεραμεικὴν μετὰ διακοσμήσεως λευκοῦ χρώματος ἐπὶ μέλανος ἐδάφους.

Σχετικῶς μὲ τὰ λοιπὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀναφέρομεν, ὅτι ἀνευρέθησαν πολλὰ θραύσματα πυριτολίθων, ἐλάχιστα θραύσματα ὀψιανῶν, πήλινα σφονδύλια καὶ πολλὰ θραύσματα ὀρείας κρυστάλλου.

Λίαν χαρακτηριστικὴ τυγχάνει ὁπωσδήποτε ἡ τελεία ἀπουσία εἰδωλίων ζώων ἢ ἀνθρωπίνων μορφῶν, ἡ ἀνεύρεσις τῶν ὁποίων εἶναι τόσον συχνὴ εἰς τὰ ὕστερα νεολιθικὰ στρώματα τῶν συνοικισμῶν τοῦ Ντικιλὶ Τὰς καὶ τῶν Σιταγρῶν.

Ἐκ τῶν βαθυτέρων στρωμάτων τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς βάθους εἰς τὸ τετράγωνον 4, ὡς καὶ ἐξ ὑστερονεολιθικῶν — πιθανώτατα διατεταραγμένων — στρωμάτων τῶν τετραγώνων 3 καὶ 4, προέρχονται τὰ κάτωθι εἴδη κεραμεικῆς, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς ἀρχαιοτέραν τῆς φάσεως τῶν προαναφερθέντων ἐποχήν:

(α) Κεραμεικὴ black topped. Χαρακτηριστικὸν σχῆμα τὸ δίωτον ἀγγεῖον μετὰ κατακορύφων λαβῶν (Σ χ έ δ. 2· Π ί ν. 399 ε).

(β) Κεραμεικὴ μετὰ καστανοχρώμου ἐπιφανείας κοσμουμένης διὰ καστανοῦ χρώματος ἐνίοτε ἀραιοῦ, εἰς πλατείας ἀκανονίστους ταινίας (Π ί ν. 399 α).

Σχέδ. 2. Δίωτον ἀγγεῖον ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ « Καστρὶ » Θεολόγου Θάσου

(γ) Κεραμεικὴ μετὰ ἐπιφανείας καλυπτομένης ὑπὸ ὑποκιτρίνου ἐπιχρίσματος καὶ κοσμουμένης διὰ λεπτῶν γραμμῶν παραλλήλων ἐκ βαθέος καστανοῦ χρώματος. Θέματα εὐθύγραμμα ἢ καμπυλόγραμμα (Π ί ν. 399 στ - ζ).

Τὰ δύο τελευταῖα εἴδη κεραμεικῆς ἐμφανίζουν στενὰς συγγενείας μὲ ἀντίστοιχον κεραμεικήν, ἀνευρεθεῖσαν εἰς τὸ μεσονεολιθικὸν στρῶμα τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ντικιλὶ Τάς[9]. Ἡ κεραμεικὴ τῆς γ΄ κατηγορίας εἶναι λίαν διαδεδομένη εἰς τὴν Ἀνατ. Μακεδονίαν καὶ γνωστὴ ὡς κεραμεικὴ τεχνοτροπίας Ἀκροποτάμου[10].

Ἡ black topped κεραμεικὴ δὲν ἐμφανίζει τὴν στιλπνὴν ἐπιφάνειαν τῆς μεσονεολιθικῆς black topped κεραμεικῆς τοῦ Ντικιλὶ Τάς[11], ἀλλὰ αἱ μέχρι στιγμῆς στρωματογραφικαὶ ἐνδείξεις τὴν τοποθετοῦν μετὰ τῆς κεραμεικῆς τῶν (β) καὶ (γ) κατηγοριῶν.

Πιθανώτατα ἡ black topped κεραμεικὴ συνεχίζεται καὶ εἰς τὴν ὑστέραν Νεολιθικὴν ἐποχήν.

3. PPS 36 (1970), σ. 298 - 301, εἰκ. 7.

4. BCH 92 (1968), Chronique, σ. 1064 - 1072.

5. W. A. Heurtley, PM, σ. 70. Βάρδινο, ἔ.ἀ., ἀριθ. 116 (white on black).

6. Ἔ.ἀ., Κρίτσανα, ἀριθ. 133 (γραφίτης), ἀριθ. 134 (white on black), εἰκ. 27 L (rippled).

7. L. B. Brea, Poliochni, πίν. LII, B, LV, A.

8. C. Renfrew, Saliagos, πίν. XXIII (white painted), εἰκ. 46 (coarse ware).

9. J. Deshayes, Zbornik nar. mys. Beograd VI (1970), σ. 23, εἰκ. 3. BCH 92 (1968), Chronique, σ. 1074 - 1075, εἰκ. 23 - 24.

10. G. Mylonas, AJA 1941, σ. 558 - 560. J. Deshayes - M. Garasanin, BCH 88 (1964), σ. 358 - 359.

11. J. Deshayes, Zbornic, ἔ.ἀ., σ. 23. BCH 92 (1968), Chronique, σ. 1072 - 1074, εἰκ. 22.

Νεκροταφεῖον « Λαρνάκι »

Συνεχίσθη ἡ κατὰ τὸ 1970[12] ἀρξαμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ νεκροταφεῖον « Λαρνάκι ». Τὸ 1972 ἀνεσκάφησαν αἱ ἑξῆς συστάδες τάφων:

Συστὰς 2

Τῆς συστάδος ταύτης εἶχον ἐρευνηθῆ οἱ τάφοι Ε, Ζ καὶ Η κατὰ τὸ 1970. Ἐφέτος ἀνεσκάφη καὶ ὁ μεταξὺ τῶν τάφων Ε καὶ Ζ ἐντοπισθεὶς τάφος ΣΤ. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν δύο ταφαὶ πιθανώτατα σύγχρονοι. Τὰ κτερίσματα ἦσαν χειροποίητα ἀγγεῖα μετ' αὐλακωτῆς διακοσμήσεως καὶ θραύσματα δύο σιδηρῶν ἐγχειριδίων (Π ί ν. 400 γ).

Συστὰς 3

Ἡ συστὰς ἔδιδεν ἐξωτερικῶς τὴν ἐντύπωσιν τύμβου ἐκ λιθοσωροῦ (Π ί ν. 400 ε). Ἀνευρέθησαν θραύσματα μεγάλων πλακῶν ἀνήκοντα προφανῶς εἰς τὴν κάλυψιν τῶν τάφων, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι τάφοι ἦσαν κεκαλυμμένοι διὰ στρώματος λίθων.

Ἡ συστὰς ἀπετελεῖτο ἐκ τεσσάρων τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο ἦσαν πιθανώτατα παιδικοί (Λ3Α καὶ Λ3Β). Οἱ τάφοι Λ3Γ καὶ Λ3Δ περιεῖχον πολλαπλᾶς ταφάς. Αἱ νεώτεραι ταφαὶ ἔχουν παραμερίσει τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ κτερίσματα τῶν προγενεστέρων ταφῶν εἰς τὸν τάφον Λ3Δ. Εἰς τὸν τάφον Λ3Γ αἱ νεώτεραι ταφαὶ ἔχουν ἐναποτεθῆ ἐπὶ τῶν προγενεστέρων εἰς ἀντίθετον κατεύθυνσιν (Π ί ν. 400 δ). Τὰ κτερίσματα εἶναι χειροποίητα ἀγγεῖα τοῦ γνωστοῦ τύπου, χαλκᾶ ἐγχειρίδια, χαλκᾶ τινα κοσμήματα, πήλινα « σφονδύλια », ἀκονόπετραι (Π ί ν. 400 α - β).

Χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφὴν τῶν τάφων εἶναι ἡ ὕπαρξις προθαλάμων εἰς τοὺς τάφους Λ3Γ καὶ Λ3Δ (Π ί ν. 401 ε), ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν ἐρριμμένα πολλὰ θραύσματα ἀγγείων.

Συστὰς 4

Ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς μεγάλου τάφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου προσηρτήθη ἀργότερον ἕτερος μικρὸς τάφος.

Εἰς τὸν μεγάλον τάφον Λ4Α διεπιστώθησαν δύο ταφαί. Ἡ μεταγενεστέρα ταφὴ ἔχει παραμερίσει τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ κτερίσματα τῆς προηγουμένης. Τὰ κτερίσματα εἶναι χειροποίητα ἀγγεῖα, πήλινον σφονδύλιον, ἀκονόπετρα καὶ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον εὑρεθὲν εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ τάφου εἰς θέσιν ἀνεξάρτητον τοῦ νεκροῦ.

12. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 414, Πίν. 408 δ καὶ 409.

Διπόταμος

Εἰς τὰς ΝΑ. ὑπωρείας τοῦ ὀρεινοῦ λόφου Καστρὶ εἰς θέσιν Διπόταμος, κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Ποτοῦ - Θεολόγου, ἀνευρέθησαν κιβωτιόσχημοι τάφοι, περιέχοντες ἁπλᾶς ταφάς. Ἐκτεταμένη ἔρευνα δὲν ἐγένετο εἰς τὴν περιοχήν, διὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς ἐκτάσεως τοῦ νεκροταφείου, ἁπλῶς ἠρευνήθησαν οἱ ἐντοπισθέντες κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ τάφοι.

Ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει εἰς χρονολογούμενος εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰ. τάφος, περιέχων χαλκοῦν ἐγχειρίδιον, μικρὸν σιδηροῦν διπλοῦν πέλεκυν κλπ., ὁμοῦ μετὰ ὑστέρας μελανομόρφου ληκύθου (Π ί ν. 401 α - δ).

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν εἶχεν ἐρευνηθῆ παλαιότερον κιβωτιόσχημος ὡσαύτως τάφος, χρονολογούμενος εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

ΠΑΝΑΓΙΑ

Σπήλαιον « Δρακότρυπα »

Εἰς σπήλαιον εὑρισκόμενον εἰς τοὺς ΒΑ. πρόποδας τοῦ ὀρεινοῦ ὄγκου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχει κτισθῆ ἡ κοινότης Παναγία Θάσου, ἐπραγματοποιήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1972.

Τὸ σπήλαιον φέρει τὴν ἐπωνυμίαν « Δρακότρυπα » καὶ, ἐπειδὴ εἶναι εὐκόλως προσιτὸν καὶ συνδεδεμένον μὲ τὰς τοπικὰς παραδόσεις, ἔχει ὑποστῆ, ὡς ἦτο φυσικόν, σημαντικὴν διαταραχὴν μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἦτο λίαν περιωρισμένης ἐκτάσεως, ἀποβλέπουσα ἀρχικῶς εἰς τὴν διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἀρχαιολογικοῦ στρώματος ἐντὸς τοῦ σπηλαίου, τοῦ ὁποίου ἡ κοινότης Παναγίας εἶχε προτείνει τὴν τουριστικὴν ἀξιοποίησιν.

Πλὴν τοῦ τεχνικοῦ συνεργείου ἐκ τοῦ Μουσείου Καβάλας ἔλαβεν ὡσαύτως μέρος εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἡ φοιτήτρια Ἀρχαιολογίας Μ. Βογιατζῆ.

Ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου εἶναι εὐρύχωρος καὶ ὁ ἐσωτερικός του θάλαμος ὑψηλὸς μὲ δάπεδον σχετικῶς ἐπίπεδον. Πλὴν τοῦ κεντρικοῦ θαλάμου ὑπάρχουν μικραὶ κόγχαι μεταξὺ τῶν βράχων τῶν τοιχωμάτων τοῦ σπηλαίου, τὸ δάπεδον τῶν ὁποίων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνώμαλον. Οἱ ὑφιστάμενοι ἐντὸς τοῦ σπηλαίου σταλακτῖται καὶ σταλαγμῖται δὲν εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντες.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπραγματοποιήθη εἰς τρεῖς θέσεις ἐντὸς τοῦ σπηλαίου:

Τομὴ Α΄

Ἡ τομὴ ἐγένετο εἰς μίαν ἐσοχὴν - κόγχην τῶν νοτίων τοιχωμάτων τοῦ σπηλαίου. Ἐπεσημάνθησαν δύο ἀρχαιολογικὰ στρώματα:

Α΄. Στρῶμα ἐπιχώσεως μικροῦ πάχους, περιέχον θραύσματα πίθων, ἀμφορέων καὶ τροχηλάτων ἀγγείων Ἱστορικῶν χρόνων, ὁμοῦ μετὰ ὀστράκων χειροποιήτων ἀγγείων.

Β΄. Κάτωθεν τῆς ἐπιχώσεως ταύτης διεπιστώθη στρῶσις ἐρυθροῦ χώματος μετὰ σαφῶν ἰχνῶν καύσεως. Εἰς φυσικὴν ρωγμὴν τοῦ βράχου πλησίον τοῦ κεκαυμένου χώματος εὑρέθη ἀποθέτης ὀστράκων, ὀστῶν καὶ ὀστρέων. Ἡ ἐντὸς τοῦ ἀποθέτου εὑρεθεῖσα κεραμεικὴ εἶναι ὁμοιογενής, χειροποίητος, καστανόχρωμος ἢ μελανόχρωμος, ἀκόσμητος ἢ διακεκοσμημένη σπανιώτατα διὰ χαράξεων ἢ ἐλαφρῶν ραβδώσεων (rippled) (Πίν. 402 στ). Συνήθη εἶναι τὰ ὄστρακα ἀγγείων μετὰ πλαστικῶν ταινιῶν ἐπὶ τοῦ χείλους ἢ τοῦ ὤμου καὶ μετ' ἀποτυπωμάτων δακτύλων ἐπὶ τῶν ταινιῶν (Πίν. 402 ε).

Κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀποθέτου δὲν συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφή, διότι ἐνεφανίσθη βραχῶδες ἔδαφος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι βέβαιον, ἐὰν εἶναι τὸ ἀρχικὸν ἔδαφος τοῦ σπηλαίου ἢ ὁ ἀσβεστολιθικὸς ἐπίπαγος ἐκ τῶν σταλακτιτῶν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐμφανισθῆ ὡσαύτως καὶ εἰς τινα σημεῖα μεταξὺ τοῦ α΄ καὶ τοῦ β΄ στρώματος.

Τομὴ Β΄

Κόγχη εὑρισκομένη ἐν ἐπαφῇ μὲ τὴν Α. παρειὰν τῆς κόγχης τῆς τομῆς Α΄. Ἡ ἐπίχωσις τῆς κόγχης ἀφηρέθη κατὰ τέσσαρα στρώματα, δὲν προέκυψαν ὅμως ἐνδείξεις διὰ τὴν ὕπαρξιν στρωματογραφικῶν διακρίσεων, ἀντιστοιχουσῶν εἰς ἐπὶ μέρους ἀρχαιολογικὰ στρώματα. Εἰς τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα ἐσημειώθησαν ὄστρακα μεταβυζαντινὰ καὶ ρωμαϊκά, ἐνῷ βαθύτερον ἀνευρέθησαν ὄστρακα 6ου καὶ 5ου π.Χ. αἰ. (ἀττικὰ καὶ ἐντόπια ἰωνικά), ὁμοῦ μετὰ ὀστράκων χειροποιήτων ἐντοπίων ἀγγείων ἄνευ στρωματογραφικῶν διακρίσεων, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω.

Τομὴ Γ΄

Ἐγένετο πλησίον τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου, δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ. Διαστ. τομῆς 4 × 2, πάχ. ἐπιχώσεως 0.50 μ.

Ἐπιφανειακὸν στρῶμα: Ὄστρακα Ἱστορικῶν χρόνων (μεταβυζαντινά, ρωμαϊκά, κλασσικὰ καὶ ἀρχαϊκὰ) ὁμοῦ μετὰ ὀστράκων χειροποιήτων ἀγγείων.

Α΄ στρῶμα: Ὄστρακα χειροποιήτων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀγγείων ἀνευρέθησαν μετὰ ὀστράκων ἀγγείων ἀττικῶν καὶ κορινθιακῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

Β΄ στρῶμα: Διεπιστώθη μία περιοχὴ πυρᾶς μετὰ ὀστῶν ζώων καὶ ὀστρέων πλησίον ταύτης. Ὄστρακα ἀγγείων ἀποκλειστικῶς χειροποίητα.

Ἠρευνήθη ὡσαύτως ἑτέρα κόγχη εὑρισκομένη εἰς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ σπηλαίου ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν τομὴν Γ΄.

Κόγχη Γα

Ἐπιφανειακὸν στρῶμα: Χειροποίητος κεραμεικὴ καὶ ὄστρακα μεταβυζαντινῶν καὶ ρωμαϊκῶν ἀγγείων, καθὼς καὶ ὄστρακα 5ου - 6ου π.Χ. αἰ.

Α΄ στρῶμα: Ὄστρακα ἀγγείων μηλιακῶν, κορινθιακῶν, ἀττικῶν καὶ ἐντοπίων ἰωνικῶν, δυνάμενα νὰ χρονολογηθοῦν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα ὄστρακα ἐντόπια χειροποίητα.

Γενικὰ συμπεράσματα

Αἱ νεώτεραι φάσεις τῆς ἱστορίας τοῦ σπηλαίου δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀπομονωθοῦν στρωματογραφικῶς, διότι ἔχουν ἐπισημανθῆ εἰς τὸ ἐπιφανειακὸν διατεταραγμένον ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπεμβάσεων στρῶμα τοῦ σπηλαίου.

Ὁπωσδήποτε ἐκ τῆς ἀνευρεθείσης κεραμεικῆς προκύπτει ὅτι τὸ σπήλαιον ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τοὺς Μεταβυζαντινοὺς καὶ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Κεραμεικὴ Βυζαντινῶν χρόνων δὲν ἀνευρέθη, ἡ ρωμαϊκὴ δὲ κεραμεικὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Ρωμαιοκρατίας. Κεραμεικὴ Ἑλληνιστικῶν χρόνων δὲν ἔχει ἐπίσης ἀνευρεθῆ.

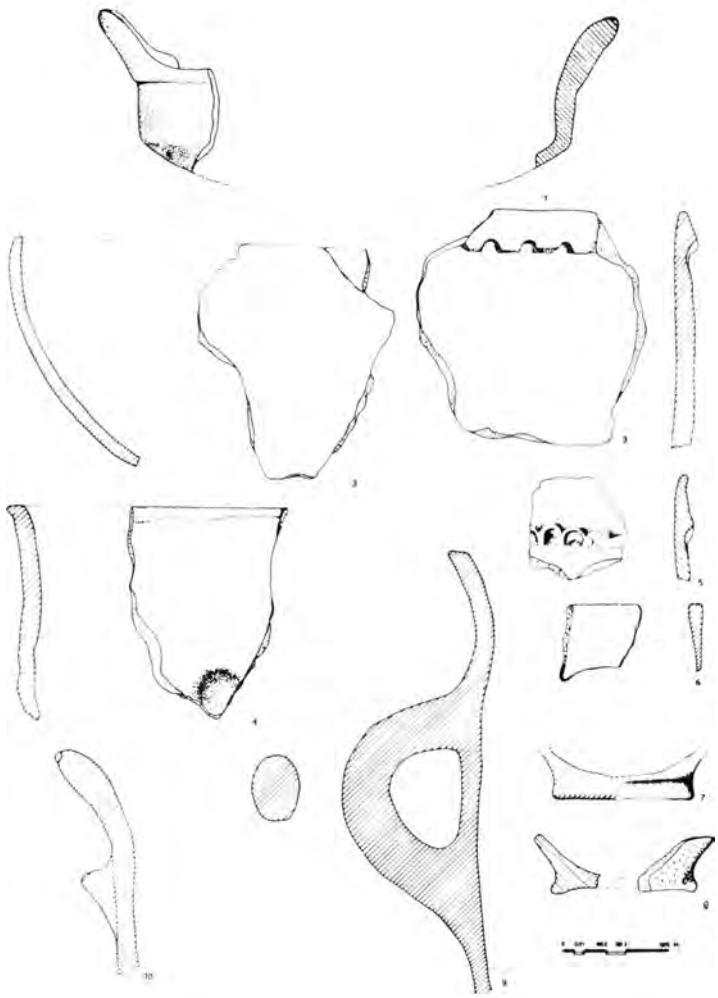
Α΄. Κάτωθεν τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος εἰς ἁπάσας τὰς τομὰς διακρίνεται ἓν ἀρχαιολογικὸν στρῶμα μετὰ κεραμεικῆς χειροποιήτου ἐντοπίου καὶ ὀστράκων ἐπεισάκτων ἀγγείων (μηλιακῶν, κορινθιακῶν, ἀττικῶν), ὡς καὶ ἐντοπίων «ἰωνικῶν» ἀγγείων, τὰ ὁποῖα καλύπτουν μίαν ἐποχὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (Πίν. 402 γ). Ἡ πραγματοποιηθεῖσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἶναι πολὺ περιωρισμένη διὰ νὰ στηριχθοῦν ἐπ' αὐτῆς ἀσφαλῆ συμπεράσματα· ἐκ τῶν μέχρι στιγμῆς ὡστόσο ἀνασκαφικῶν στοιχείων προκύπτει, ὅτι κάτωθεν τοῦ στρώματος τοῦ 7ου - 5ου π.Χ. αἰ. μετὰ τῶν ἐπεισάκτων ἀγγείων ὑφίσταται ἓν στρῶμα μετὰ χειροποιήτου ἀποκλειστικῶς ἐντοπίου κεραμεικῆς.

Β΄. Ἡ χρονολόγησις τοῦ β΄ τούτου στρώματος, τὸ ὁποῖον μέχρι στιγμῆς ἀποτελεῖ τὸ ἀρχαιότερον ἀρχαιολογικὸν στρῶμα τοῦ σπηλαίου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ μετὰ βεβαιότητος, διότι ἡ λεπτομερὴς μελέτη τῆς κεραμεικῆς δὲν ἔχει εἰσέτι πραγματοποιηθῆ, στρωματογραφημένον δὲ ἀντίστοιχον ἀρχαιο-

λογικὸν ὑλικὸν ἐκ τῆς Θάσου ἢ τῆς Θράκης δὲν ὑφίσταται. Ὁπωσδήποτε δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ μεγάλη χρονικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ α΄ καὶ β΄ στρώματος, διότι ἡ ποιότης τῆς κερα-

κατακορύφων λαβῶν εἰς τὸν λαιμὸν κάτωθεν τοῦ χείλους (Σ χ έ δ. 3, 9).

(γ) Ἀνοικτὸν φιαλόσχημον ἀγγεῖον μετὰ τριγωνικῶν ἀποφύσεων ταινιωτῶν, ὑπερυψου-

Σχέδ. 3. Δείγματα κεραμεικῆς ἐκ τοῦ σπηλαίου « Δρακότρυπα » Παναγίας Θάσου

μεικῆς καὶ ὡρισμένα σχήματα δὲν μεταβάλλονται ἐκ τοῦ ἑνὸς στρώματος εἰς τὸ ἑπόμενον.

Χαρακτηριστικὰ σχήματα ἐντοπίου χειροποιήτου κεραμεικῆς, ἐπισημανθέντα ἐντὸς τοῦ α΄ στρώματος, εἶναι τὰ κάτωθι:

(α) Χειροποίητον ἀνοικτὸν φιαλόσχημον ἀγγεῖον μετὰ ἐλαφρῶς καμπυλουμένου πρὸς τὰ ἔσω χείλους καὶ ἐπιπέδου βάσεως (Σ χ έ δ. 3, 2, 7 - 8· Π ί ν. 402 β).

(β) Χειροποίητον κλειστὸν ἀγγεῖον μετὰ δύο μένων τοῦ χείλους. Πηλὸς μελανόχρωμος μετὰ ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας (Π ί ν. 402 δ).

(δ) Εὐρύστομα ἀγγεῖα μετὰ πλαστικῶν ταινιῶν — ἔνθα ἀποτυπώματα δακτύλων — πέριξ τοῦ χείλους ἢ ἐπὶ τοῦ ὤμου. Πηλὸς καστανόχρωμος, μετὰ ἐπιφανείας ἐλαφρῶς ἐστιλβωμένης. Τὰ χειροποίητα ἀγγεῖα τοῦ α΄ στρώματος ἔχουν πηλὸν καστανόχρωμον ἢ σπανιώτερον μελανόχρωμον μετὰ ἐπιφανείας ἐλαφρῶς ἐστιλβωμένης.

Δι' ἐλαχίστων δειγμάτων ἀντιπροσωπεύεται

εἶδος ἐγχαράκτου κεραμεικῆς καὶ αὐλακωτῆς (Πίν. 402 α).

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ ἀρχαιοτέρου (β΄ στρώματος) εἶναι χειροποίητος καὶ δὲν ἐμφανίζει οὐσιώδεις διαφορὰς μὲ τὴν χειροποίητον κεραμεικὴν τοῦ α΄ στρώματος. Ὡρισμένα σχήματα ἀγγείων, ὡς π.χ. τὸ ἀνοικτὸν φιαλόσχημον ἀγγεῖον μετὰ τοῦ καμπυλουμένου πρὸς τὰ ἔσω χείλους ἢ τὰ ἀγγεῖα μετὰ τῶν πλαστικῶν ταινιῶν περὶ τὸ χεῖλος καὶ τὸν ὦμον, ἀπαντῶνται ὡσαύτως καὶ ἐντὸς τοῦ β΄ στρώματος (Πίν. 402 ε).

Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο ἐμφανίζονται ὡρισμένα σχήματα ἀγγείων, ὡς τὸ κλειστὸν ἀγγεῖον μετὰ μελανοχρώμου στιλπνῆς ἐπιφανείας καὶ rippled διακοσμήσεως ἐπὶ τοῦ ὤμου ἢ τὸ φιαλόσχημον ἀγγεῖον μετὰ κυλινδρικῆς διατρήτου ἀποφύσεως - λαβῆς (Πίν. 402 στ), τὰ ὁποῖα δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τὸ α΄ στρῶμα, ἀλλὰ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ὑπῆρξε λίαν περιωρισμένη, διὰ νὰ θεμελιώσῃ βέβαια συμπεράσματα.

Εἰς τὸ ἀρχαιότερον στρῶμα ἐμφανίζονται ὡσαύτως ὡρισμένα ὄστρακα χειροποιήτων ἀγγείων μετ' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως καὶ μικρῶν κύκλων ἢ γραμμῶν (Πίν. 402 στ), τὰ ὁποῖα ἐνθυμίζουν ἀντίστοιχα ἐγχάρακτα ὄστρακα τοῦ στρώματος τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου τοῦ συνοικισμοῦ Βαρδαρόφτσα[13].

Μολονότι διὰ τὴν ἐξαγωγὴν βεβαίων χρονολογικῶν συμπερασμάτων ἀπαιτεῖται λεπτομερὴς μελέτη τοῦ ἀνασκαφέντος ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ καὶ ἐπέκτασις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης καὶ εἰς ἄλλας θέσεις τοῦ σπηλαίου, ἐκ τῆς διαπιστωθείσης συνεχείας τῆς ἐντοπίου χειροποιήτου κεραμεικῆς φαίνεται, ὅτι τὸ β΄ ἀρχαιολογικὸν στρῶμα δὲν ἀπέχει χρονικῶς πολὺ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., εἰς τὰ τέλη τοῦ ὁποίου χρονολογοῦνται τὰ ἀρχαιότερα ὄστρακα τοῦ α΄ στρώματος.

Ὁπωσδήποτε, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προκύπτει μετὰ βεβαιότητος εἶναι ἡ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἐντόπισις πολιτιστικῶν τοπικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν νῆσον Θάσον πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Παρίων ἀποίκων[14].

ΘΑΣΙΑΚΗ ΠΕΡΑΙΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΑΝΤΙΣΑΡΑ

Κατὰ τὸ 1972 ἐγένοντο αἱ κάτωθι δοκιμαστικαὶ καὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς οἰκόπεδα τῆς χερσονήσου Καλαμίτσα, ἔνθα ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας Ἀντισάρας, θασιακοῦ ἐμπορίου[15].

Οἰκόπεδον Κουσουνάδη

Ἡ πραγματοποιηθεῖσα δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν ἔδωσεν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Ἡ ἀνευρεθεῖσα κεραμεικὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου μέχρι τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. καὶ περιλαμβάνει ἀττικὰ καὶ ἐντόπια ἀγγεῖα.

Οἰκόπεδον Μάγου

Τρεῖς δοκιμαστικαὶ τομαὶ διενηργήθησαν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται πλησίον τοῦ Ν. βραχίονος τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Ἀντισάρας καὶ τοῦ ἐντοπισθέντος Ἀσκληπιείου.

Τομὴ Α΄

Εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀνευρέθη ὁ φυσικὸς βράχος, ὁ ὁποῖος ἔφερε χαρακτηριστικὸν λάξευμα. Ἀνευρέθη κεραμεικὴ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰ., ὡς καὶ πολλὰ θραύσματα ἀβαφῶν ὀξυπυθμένων ἀμφορέων.

Τομὴ Β΄

Εἰς τὴν τομὴν ἀνευρέθη κατεστραμμένον κτήριον τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ζωὴ συνεχίσθη μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Πίν. 403 δ - ε). Ἡ ἀνευρεθεῖσα κεραμεικὴ περιλαμβάνει ἀττικὰ καὶ ἐντόπια ἀγγεῖα (Πίν. 403 α - γ), ὡς καὶ ἰδιαιτέρως πολλὰ θραύσματα θασιακῶν ἀμφορέων.

Τομὴ Γ΄

Οὐδὲν ἴχνος κτηρίου ἐπεσημάνθη εἰς τὴν τομήν, ἡ ὁποία ἔδωσε παχὺ στρῶμα ὀξυπυθμένων ἀβαφῶν θασιακῶν ἀμφορέων.

Οἰκόπεδον Σιμίτα

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐν ἐπαφῇ μὲ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου Μάγου.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε λείψανα κτηρίου, προφανῶς οἰκίας. Τοῦ κτηρίου διακρίνεται εἷς χῶρος μετὰ τετραγώνου ἑστίας (Πίν. 404 ε - στ). Ἡ κεραμεικὴ καὶ τὰ λοιπὰ κινητὰ εὑρήματα χρονολογοῦν τὴν οἰκίαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Πλὴν τῆς γνωστῆς ἀττικῆς μελανομόρφου καὶ ἐρυθρομόρφου κεραμεικῆς, ἀπαντᾶται ἡ γνωστὴ ὡσαύτως ἐκ τῆς Θάσου καὶ τῆς Θασιακῆς Περαίας ἐντόπιος ἰωνικὴ κεραμεική (Πίν. 404 α - δ).

13. W. A. Heurtley, ἔ.ἀ., σ. 232, Βαρδαρόφτσα, εἰκ. 105 Q.

14. Σχέσεις τινὲς ἐπισημαίνονται μὲ τὴν χειροποίητον κεραμεικὴν τοῦ προαποικιακοῦ στρώματος τῆς ἀρχαίας Θάσου, BCH 88 (1964), σ. 131, vaissele commune locale, εἰκ. 43, 44.

15. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 397.

ΠΟΝΤΟΛΙΒΑΔΟΝ (ἀρχαία Πίστυρος)[16]

Ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ περὶ τὸν ἀρχαῖον περίβολον τῶν τειχῶν χώρου διενηργήθησαν κατὰ τὸ 1972, ὡς καί τινες ἐργασίαι καθαρισμοῦ τῶν τειχῶν. Πρὸς προστασίαν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μετεφέρθη βορειότερον ἡ διερχομένη διὰ τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν ἀρδευτικὴ αὐλαξ. Τὸ Ὑπουργεῖον Δημοσίων Ἔργων κατεσκεύασεν ὑπόγειον τὸν ἀρδευτικὸν ἀγωγὸν εἰς τὴν περιοχὴν ἔμπροσθεν τοῦ ἀρχαίου τείχους.

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς νέας ἀρδευτικῆς αὔλακος Β. τοῦ περιβόλου ἀνευρέθη ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον, χρονολογούμενον εἰς τὸν Θ΄ μ.Χ. αἰ. (Π ί ν. 405 γ - δ).

ΝΕΑ ΚΩΜΗ (Σταθμὸς Ἐγνατίας ὁδοῦ)

Ἐντὸς τοῦ ἠρειπωμένου περιβόλου διενηργήθη δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ περιβόλου.

Εἰς τὴν δοκιμαστικὴν τομὴν ἐνετοπίσθησαν δύο κτηριακαὶ φάσεις Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν ὁποίων ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (Π ί ν. 405 β).

Οὕτω, μέχρι στιγμῆς, δὲν ἔχομεν στοιχεῖα δι' ἀρχαιοτέραν τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων φάσιν τοῦ φρουρίου τῆς θέσεως ταύτης. Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ παρὰ τὸ Ποντολίβαδον ἀρχαίου πολίσματος, ἐμφανίζει ἐνδιαφέρον ἡ ἔρευνα πρὸς ἐξακρίβωσιν, ἐὰν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λιμνοθαλάσσης Βάσοβας ὑφίσταται καὶ ἕτερον ἀρχαῖον πόλισμα, δυνάμενον νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ἀρχαίαν Πίστυρον[17].

Τὸ παρὰ τὴν Νέαν Κώμην ἀρχαῖον φρούριον πρέπει νὰ χρονολογηθῇ πρὸς τὸ παρὸν εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ νὰ σχετισθῇ μὲ τὴν Ἐγνατίαν ὁδόν. Ἡ παρουσία τοῦ φρουρίου τούτου πλησίον τῆς συγχρόνου ἐθνικῆς ὁδοῦ Καβάλας - Ξάνθης, ὡς καὶ ἡ παρουσία ἑνὸς βυζαντινοῦ πύργου πρὸς Α., πλησίον πάλιν τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινότητος Πετροπηγῆς, ἀποτελοῦν ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις διὰ τὴν πορείαν τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἦτο ἀντίστοιχος περίπου μὲ τὴν πορείαν τῆς συγχρόνου ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Καβάλας - Ξάνθης.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

ΑΒΔΗΡΑ

Εἰς τὴν νεκρόπολιν Ἀβδήρων ἀνεσκάφησαν κατὰ τὸ 1972 δύο τάφοι, ἐπισημανθέντες τυχαίως κατὰ τὴν ἄροσιν. Ἀμφότεροι χρονολογοῦνται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ. Ἄλλα ἐνδιαφέροντα τυχαῖα εὑρήματα τυγχάνουν τὰ κάτωθι:

Θραῦσμα ἐκ τοῦ ριπιδίου ἀνθεμωτῆς ἐπιστέψεως πωρίνης στήλης (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 904). Τοῦτο διεπιστώθη ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν κατὰ τὸ 1971 παραδοθεῖσαν ἠκρωτηριασμένην ἀνθεμωτὴν ἐπίστεψιν (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 890), χρονολογουμένην εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Κορμὸς μαρμάρινος γυμνῆς μορφῆς νέου (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 903), τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος μαρμάρινος κιονίσκος (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 902) (Π ί ν. 407 δ), φέρων τὴν ἐπιγραφήν: *Σύνεσις/Διονυσίου/γυνή.*

Παρεδόθη ὡσαύτως καὶ ἀριθμὸς μικροαντικειμένων (εἰδώλια, σφραγῖδες, νομίσματα κ.ἄ.), εὑρεθέντων ὑπὸ χωρικῶν κατὰ τὴν ἄροσιν ἀγρῶν, εὑρισκομένων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τῆς νεκροπόλεως τῶν Ἀβδήρων.

Ἐκ τοῦ ὑπογείου τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Ἀβδήρων μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας ἐπιτύμβιοί τινες ἐνεπίγραφοι στῆλαι (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 897 - Λ 898, Λ 900, Λ 901).

Ἐξ ἀγροῦ πλησίον τοῦ ναϋδρίου τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος προέρχεται τὸ τυχαίως ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν ἄροσιν θραῦσμα ἐνεπιγράφου σαρκοφάγου, Ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας, Λ 899).

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

ΔΡΑΜΑ

Εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν διενηργήθη δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, κατὰ τὴν ὁποίαν διηρευνήθησαν ἀλλεπαλλήλοι κτηριακαὶ φάσεις ἀπὸ τῶν Μεταβυζαντινῶν μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ ἀρχαιοτέρα ἐντὸς τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς ἐντοπισθεῖσα φάσις χρονολογεῖται εἰς τὸν Δ΄ μ.Χ. αἰ. (Π ί ν. 405 α).

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ

Ἀνασκαφαί

Συνεχίσθησαν διὰ τοῦ Ἐφόρου Δ. Λαζαρίδου αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς τὸν τομέα τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τῆς νεκροπόλεως (βλ. Τὸ Ἔργον 1972, σ. 26 - 32). Διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος - ἀρχαιολόγου Εὐθ. Στίκα συνεχίσθησαν ὡσαύτως αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρ-

16. ΑΑΑ VI (1973), σ. 230.
17. Ἔ.ἀ., σ. 237, ὑποσημ. 14 καὶ 17.

χαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς τὸν τομέα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν (βλ. Τὸ Ἔργον 1972, σ. 18 - 26).

Τυχαῖα εὑρήματα

Τὰ ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τῆς νεκροπόλεως προερχόμενα τυχαῖα εὑρήματα κατὰ τὸ 1972 ἦσαν ὡς συνήθως γλυπτά τινα καὶ ἐνεπίγραφοι στῆλαι, κατὰ τὸ πλεῖστον σωζόμενα εἰς θραύσματα.

Τὰ πλέον ἀξιόλογα μεταξὺ αὐτῶν τυγχάνουν τὰ κάτωθι:

(1) Ἀποκεκρουμένος τὴν κεφαλὴν κορμὸς ἀνδρικοῦ ἀγάλματος, Ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 970).

(2) Θραῦσμα ἐνεπιγράφου βάθρου μετ' ἀποσπάσματος ἀγωνιστικῆς ἐπιγραφῆς (Π ί ν. 407 β):

[- - - Ὀλό]μπια νικῶν
[- - - - -] πατρίδα

Σωζ. μῆκ. 0.28, σωζ. πλ. 0.30, ὕψ. 0.17, ὕψ. γραμμάτων 0.015 μ. Μάρμαρον τεφρὸν λεπτόκοκκον. Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

(3) Ἀγαλμάτιον καθημένης ἐπὶ θρόνου Κυβέλης, ἀποκεκρουμένον τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 906). Μέγ. ὕψ. 0.46 μ. (Π ί ν. 407 α). Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

(4) Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος στήλη, ἀποτετμημένη ἄνω (Π ί ν. 407 γ). Σώζει τὴν ἐπιγραφήν:

- - -] ιδας / Μιθροδάτου

(Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 938). Σωζ. ὕψ. 0.47, πλ. ἄνω 0.20, πλ. κάτω 0.30, πάχ. 0.095 μ. Μάρμαρον ὑπόλευκον χονδρόκοκκον. Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

(5) Ἀπότμημα ἐνεπιγράφου βάθρου ἀγαλματίου μετ' ἀναθηματικῆς πιθανῶς ἐπιγραφῆς (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 927). Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

(6) Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος στήλη μετὰ ἐγγεγραμμένου ἀετώματος εἰς τὴν ἐπίστεψιν (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 930). Ἐντὸς κυματιοφόρου πλαισίου ἡ ἐπιγραφή:

Εὐτυχία / Νετειλίας / Ἡροδότω / τῶ ἀνδρὶ / μνείας χά(ριν) / καὶ ἑαυ / τῆ ζῶσα

Μάρμαρον λευκὸν χονδρόκοκκον. Ρωμαϊκῶν χρόνων (Π ί ν. 406 β).

(7) Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος στήλη (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ 937). Φέρει ἐπιγραφήν:

Φιλόκαλος / κὲ Ἀντιγό / να Φιλοκά / λω τῶ τέκν / ω μνίας χάρι / ν. Ἂν τις τολμή / ση ἀνύξε δώσι / τῶ ταμίω ✶C

Μάρμαρον λευκὸν χονδρόκοκκον. Ρωμαϊκῶν χρόνων (Π ί ν. 406 α). Πιθανώτατα εἰς β΄ χρῆσιν.

ΑΠΟΝΟΧΩΡΙΟΝ (ἀρχαία Τραγίλος)

Συνεχίσθη κατὰ τὸ 1972 ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὰς κάτωθι θέσεις τῆς ἀρχαίας Τραγίλου:

Τομεὺς VI (λόφος Τιμίου Προδρόμου)

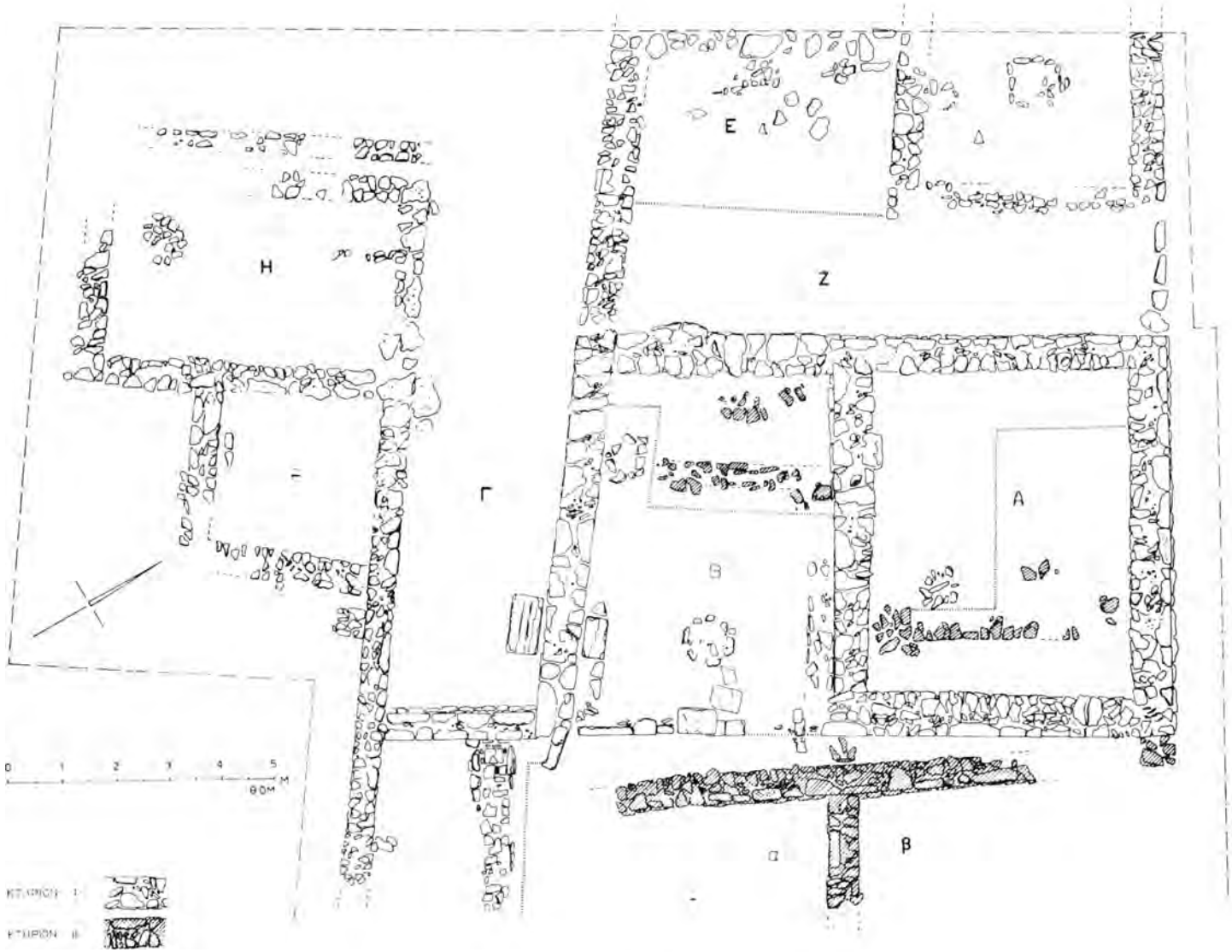
Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης τοῦ κατὰ τὸ 1971 καὶ 1972 ἀνασκαφέντος ἱεροῦ γυναικείας θεότητος συνοψίζονται ὡς ἑξῆς:

Συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τοὺς χώρους Α, Β, καὶ Γ τοῦ κατὰ τὸ 1971 ἐντοπισθέντος κτηρίου[18], τὸ ὁποῖον ἀπεκλήθη κτήριον Ι, τοῦ τομέως VI. Ἀπεμακρύνθη τὸ στρῶμα κεράμων ἐξ ἁπάντων τῶν χώρων καὶ ἐκαθαρίσθη τὸ δάπεδον καὶ αἱ ἐντοπισθεῖσαι ἐντὸς τῶν χώρων μικροκατασκευαί (ἕδρανα, ἐσχάραι) (Π ί ν. 406 γ - δ). Ἡ κεράμωσις τοῦ κτηρίου Ι ἦτο λακωνικοῦ τύπου, τὰ δὲ δάπεδα τῶν ἐπὶ μέρους χώρων συνίσταντο ἐξ ἁπλοῦ πεπατημένου χώματος.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη ὡσαύτως εἰς τὴν περιοχὴν Ν. καὶ Δ. τοῦ κτηρίου Ι, ἔνθα ἐπεσημάνθη κτηριακὸν συγκρότημα προσκεκολλημένον εἰς τὸ κτήριον Ι. Πρὸς Δ. τῶν χώρων Α καὶ Β ἀνεσκάφη ἐπιμήκης χῶρος Ζ καὶ εἰς τὴν Δ. πλευρὰν αὐτοῦ ἐνετοπίσθησαν δύο συνεχόμενα δωμάτια Δ καὶ Ε, τὰ ὁποῖα ἀνεσκάφησαν ἐν μέρει. Ἅπαντες οἱ χῶροι οὗτοι ἦσαν ἐστεγασμένοι διὰ κεράμων λακωνικοῦ τύπου, τὸ δάπεδόν των δὲ συνέκειτο ἐκ πεπατημένου χώματος. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ δωματίου Δ ἀνευρέθη τετράγωνος βωμὸς - ἐσχάρα (Σ χ έ δ. 4· Π ί ν. 408 α).

Ἐπειδὴ ἡ ἐπίχωσις εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην εἶναι ἐλαχίστη καὶ οἱ τοῖχοι ἔχουν σωθῆ εἰς πολὺ ἀποσπασματικὴν κατάστασιν, δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν μεταξὺ τῶν χώρων Ζ καὶ Ε ἐμεσολάβει ἐνδιάμεσος τοῖχος, ὡς διεπιστώθη διὰ τὸ δωμάτιον Δ. Ὁπωσδήποτε τὸ κτηριακὸν συγκρότημα συνεχίζεται πρὸς Δ., πέραν τῶν χαραχθέντων ὁρίων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1972. Τὴν αὐτὴν εἰκόνα πλήρους καταστροφῆς ἐμφανίζει καὶ τὸ πρὸς Ν. τοῦ χώρου Γ ἐντοπισθὲν κτηριακὸν συγκρότημα, ἐκ τοῦ ὁποίου δύο μόνον δωμάτια (Η καὶ Θ) ἀνεσκάφησαν. Τὰ δωμάτια ταῦτα ἦσαν ἐπίσης ἐστεγασμένα διὰ κεράμων λακωνικοῦ τύπου. Οὐδεμία ἰδιαιτέρα ἔνδειξις προέκυψε διὰ τὸ δάπεδον τῶν δωματίων τούτων, διότι τὸ ἄροτρον κατήρχετο ἐνταῦθα μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου (Π ί ν. 408 β).

18. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 531 - 532.

Σχέδ. 4. Ἀρχαία Τράγιλος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς ἱεροῦ εἰς τομέα VI

Κάτωθεν τοῦ κτηρίου Ι καὶ πρὸς Α. αὐτοῦ διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις προγενεστέρου κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀπεκλήθη κτήριον ΙΙ. Τοῦ κτηρίου τούτου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχῃ καταστραφῇ διὰ πυρκαϊᾶς, ἀνεσκάφησαν ἐν μέρει τρεῖς χῶροι, ἤτοι δύο συνεχόμενα δωμάτια (α καὶ β), τὸ Α. τμῆμα τῶν ὁποίων εἶναι κατεστραμμένον, καὶ ἐπίμηκης χῶρος γ, πρὸς Δ. τῶν δωματίων α καὶ β, ἐν μέρει μόνον ἐρευνηθείς, διότι εὑρίσκεται κάτωθεν τῶν χώρων Α καὶ Β τοῦ κτηρίου Ι (Πίν. 408 γ, 409 στ).

Τὸ κτήριον ΙΙ πιθανώτατα συνεχίζεται καὶ πρὸς Δ. τοῦ χώρου γ. Εἰς τὸ Δ. ἥμισυ τοῦ χώρου Α δὲν κατήλθομεν βαθύτερον τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου Ι, ἀλλὰ εἰς τὸν χῶρον Β κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου Ι διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τοίχων διαλελυμένων, οἱ ὁποῖοι σχετίζονται πιθανώτατα μὲ τὸ κτήριον ΙΙ.

Εἰς τὸν χῶρον Γ τοῦ κτηρίου Ι δὲν διεπιστώθησαν λείψανα προγενεστέρου κτηρίου, κάτωθεν ὅμως τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου Γ ἀνευρέθη κεραμεικὴ σχετιζομένη μὲ τὴν χρονολογικὴν φάσιν τοῦ κτηρίου ΙΙ.

Σχετικῶς μὲ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀνασκαφέντων κτηρίων, μέχρι στιγμῆς ἔχουν προκύψει τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

Ἡ ἀνευρεθεῖσα εἰς τὸ κτήριον ΙΙ κεραμεικὴ χρονολογεῖ τὴν ζωὴν τοῦ κτηρίου ΙΙ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Ἔχουν ἀνευρεθῆ ὄστρακα κορινθιακῶν ἀγγείων, ἀττικῶν ὑστέρων μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (Πίν. 409 α - ε). Χαρακτηριστικὰ τυγχάνουν ὡσαύτως τὰ ὄστρακα ἐντοπίου ἰωνικῆς κεραμεικῆς, προερχόμενα ἐκ σκύφων μετὰ ὑπογεωμετρικῆς διακοσμήσεως καὶ κυλίκων τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Θάσου καὶ τῆς Θασιακῆς Περαίας τύπου[19] (Πίν. 410 α - β). Ἐνδιαφέροντα τυγχάνουν ὡσαύτως ὀλίγα ὄστρακα χειροποιήτων τεφροχρώμων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ κτηρίου ΙΙ καὶ τὰ ὁποῖα ἀναμφιβόλως εἶναι ἐντόπια (Πίν. 410 γ).

Ἐπὶ μέρους χρονολογικαὶ φάσεις δὲν προέκυψαν εἰς τὸ κτήριον ΙΙ, ἔνθα τὰ εὑρήματα καλύπτουν μίαν ἐποχὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ κτηρίου ΙΙ πρέπει νὰ ἐκτίσθη ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴν τὸ κτήριον Ι, ἀποτελούμενον ἐκ δύο χώρων Α καὶ Β καὶ ἐμφανίζον συνεχῆ ζωὴν καθ' ὅλον τὸν 4ον π.Χ. αἰ. (Πίν. 406 δ, 410 δ).

Μίαν τρίτην κτηριακὴν φάσιν, προσαρμοσθεῖσαν πρὸς τὸ ὑφιστάμενον κτήριον Ι καὶ χρονολογηθεῖσαν ἐκ τῆς κεραμεικῆς καὶ τῶν νομισμάτων εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ., ἀντιπροσωπεύουν τὰ πρὸς Δ. καὶ Ν. προσκτίσματα τοῦ κτηρίου Ι. Τὸ ἀρχικὸν κτήριον Ι φαίνεται ὅτι συμπεριελάμβανε μόνον τοὺς χώρους Α καὶ Β. Ὁ χῶρος Γ πρέπει νὰ εἶχε διαμορφωθῆ ἀργότερον, ὅταν προσετέθησαν τὰ πρὸς Δ. καὶ Ν. προσκτίσματα, καὶ νὰ ἐλειτούργει ὡς ἐσωτερικὴ αὐλή. Τὰ ὕδατα τῆς ἐσωτερικῆς ὑπαιθρίου ταύτης αὐλῆς, δι' ἑνὸς ἀγωγοῦ εὑρισκομένου εἰς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ χώρου Γ, διωχετεύοντο ἐκτὸς τοῦ κτηρίου (Πίν. 410 ε).

Τὰ προσκτίσματα καὶ τὸ κτήριον Ι εἶχον κοινὴν ζωὴν καθ' ὅλον τὸν 4ον π.Χ. αἰ. καὶ κατεστράφησαν συγχρόνως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., ὡς προκύπτει ἐκ τῶν νομισμάτων τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὸ δωμάτιον Δ καὶ τὸ δωμάτιον Ζ.

Σχετικῶς μὲ τὸν προορισμὸν τῶν δύο ἀλλεπαλλήλων κτηρίων Ι καὶ ΙΙ, τὰ ἀνευρεθέντα καὶ ἐφέτος θραύσματα εἰδωλίων γυναικείας θεότητος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Λήδας καὶ Ἀφροδίτης, τὰ θραύσματα χαλκῶν κοσμημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται δακτύλιοι, ἐνισχύουν τὴν ἀρχικὴν ἑρμηνείαν τοῦ κτηρίου Ι ὡς ἱεροῦ Λήδας - Ἀφροδίτης.

Ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὑποκειμένου κτηρίου ΙΙ, ὡς ἱεροῦ ἐπίσης, συνηγοροῦν τὰ ἀνευρεθέντα θραύσματα προτομῶν γυναικείας θεότητος, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Ὡρισμένα ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνέλθουν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

Οἰκία ΙΙ

Πρὸς ΝΑ. τῆς οἰκίας Ι ἐπραγματοποιήθη δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψεν ἑτέραν οἰκίαν, ἀποκληθεῖσαν οἰκίαν ΙΙ τοῦ τομέως VI. Διαστάσεις ἀνασκαφικῆς τάφρου 16 × 16 μ.

Μέρος τῆς οἰκίας ἀπεκαλύφθη μόνον, φαίνεται δὲ ὅτι συνεχίζεται αὕτη πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἀνασκαφικῆς τάφρου (Πίν. 411 α).

Ἡ οἰκία ΙΙ διασχίζεται ὑπὸ ἐπιμήκους πλακοστρώτου αὐλῆς, κατευθυνομένης ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Πίν. 411 β). Λόγῳ τῆς ἐλαχίστης ἐπιχώσεως οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων εἶναι τελείως κατεστραμμένοι, ἐξ αἰτίας δὲ τῆς ἀρόσεως καὶ τῶν συχνῶν λαθρανασκαφῶν τὸ στρῶμα κατα-

19. Αὐτόθι, ὑποσημ. 34.

στροφῆς τῆς οἰκίας εἰς ἐλάχιστα σημεῖα εὑρέθη ἀδιατάρακτον. Ἡ κεντρικὴ πλακόστρωτος αὐλὴ ἐπεκοινώνει διὰ μιᾶς θύρας εἰς τὴν Β. πλευράν της μὲ τὴν διερχομένην διὰ τῆς Β. πλευρᾶς τῆς οἰκίας ΙΙ λιθόστρωτον ὁδόν. Τὸ κατώφλιον τῆς θύρας ταύτης εὑρέθη ὀλίγον δυτικώτερον τῆς ἀρχικῆς του θέσεως μετακινημένον. Ἡ ὁδός, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος κυμαίνεται μεταξὺ 4, 5 καὶ 6 μ., ἦτο λιθόστρωτος καὶ ἔχει κατεύθυνσιν Β.- Ν. περίπου. Ἡ λιθόστρωτος αὕτη ὁδὸς ταυτίζεται πιθανώτατα μὲ τὸ ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν 1971 λιθόστρωτον νοτίως τῆς οἰκίας Ι (Πίν. 411 γ).

Τὸ λιθόστρωμα τῆς παρὰ τὴν οἰκίαν ΙΙ διερχομένης ὁδοῦ σώζεται ἀποσπασματικῶς, ἀλλὰ τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ καὶ τὰ πρὸς Δ. ὅριά της ὁρίζονται διὰ τοῦ ἐπισημανθέντος τοίχου τρίτου κτηριακοῦ συγκροτήματος (οἰκία ΙΙΙ) πρὸς Δ. τῆς οἰκίας ΙΙ καὶ μὴ ἐρευνηθέντος εἰσέτι.

Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἡ παρουσία βάθρου στήλης μετὰ τόρμου ἐπὶ τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ πρὸς Ν. τῆς εἰσόδου τῆς οἰκίας ΙΙ (Πίν. 411 δ). Ἐκ τῶν ἀνασκαφικῶν παρατηρήσεων προκύπτει ὅτι τὰ ἐπὶ μέρους δωμάτια τῆς οἰκίας ΙΙ ἔχουν ὑποστῆ ὡρισμένας μετασκευὰς καὶ ἐπισκευὰς κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰ. Τὸ στρῶμα καταστροφῆς τῆς οἰκίας χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., ἀλλὰ ἐντὸς τῆς διατεταραγμένης ἐπιχώσεως τῆς οἰκίας ἀνευρέθησαν καὶ ὄστρακα τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ὅτι ἡ κατασκευὴ τῆς οἰκίας πρέπει πιθανώτατα νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Σχετικῶς μὲ τὸ στρῶμα καταστροφῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., παρατηροῦμεν ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ἀποκομιζομένην ἐξ ὅλων τῶν μέχρι στιγμῆς ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν εἰκόνα, ἡ Τράγιλος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ἔχει ὑποστῆ μίαν ἐκτεταμένην καὶ γενικὴν καταστροφήν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἐγκατάλειψις τῆς πόλεως (οἰκίαι τομέως V, οἰκίαι τομέως VI, ἱερόν, ταφικὸν ἡρῷον).

Ἡ καταστροφὴ αὕτη πρέπει νὰ σχετισθῇ μὲ ἐπιδρομὰς Θρακῶν ἢ πολὺ πιθανώτερον Γαλατῶν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς πόλεως, πρέπει νὰ τονισθῇ ὁ πρώιμος ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῆς ἀρχικῶς πιθανώτατα θρακικῆς Τραγίλου[20], ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὴν ἐγκατάστασιν Ἑλλήνων ἀποίκων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Βισαλτίας ὁπωσδήποτε πρὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἀμφιπόλεως. Τὰ ἀρχαιότερα νομίσματα τῆς Τραγίλου χρονολογοῦνται περὶ τὸ 460 π.Χ.[21] καὶ εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν ὡρισμένα ἐκ τῶν εἰδωλίων τοῦ ἱεροῦ καθὼς καὶ ἡ ἀττικὴ καὶ κορινθιακὴ κεραμεική, καὶ ἡ ἐντόπιος ἰωνικὴ κεραμεική, ἡ ὁποία ἀνευρίσκεται εἰς τὸ ἀρχαιότερον στρῶμα τοῦ οἰκισμοῦ.

Ποῖοι ἦσαν οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ἄποικοι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Τραγίλου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ εἰσέτι. Ἐκ τῶν νέων στοιχείων, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Ἀμφίπολιν, διαπιστοῦται ἡ δρᾶσις τῶν Παρίων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Στρυμόνος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοὐλάχιστον τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.[22].

Πρὸς Δ. τοῦ Στρυμόνος εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐκινήθησαν οἱ Ἄνδριοι[23], οἱ ὁποῖοι φέρονται ὡς ἱδρυταὶ τῆς Ἀργίλου εἰς τὰ παράλια πρὸς Δ. τοῦ Στρυμόνος. Ἡ Ἄργιλος ἔχει ὡσαύτως θρακικὸν ὄνομα, ὡς ἡ Τράγιλος. Ὁπωσδήποτε τὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀσφαλῆ, διότι ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἀρχαίας Θράκης εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν μόλις τώρα ἤρχισεν.

Ὁπωσδήποτε, μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ τὴν διείσδυσιν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Στρυμόνος, ἡ Τράγιλος περιέρχεται πλέον εἰς τὴν σφαῖραν ἐπιρροῆς τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας. Τὸ 425 π.Χ. ἐμφανίζεται εἰς τοὺς καταλόγους τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας[24].

ΧΑΪΛΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ ΑΓΓΙΣΤΗΣ

Μακεδονικὸς τάφος

Μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος - ἀρχαιολόγου τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου W. Hoepfner συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ κατὰ τὸ 1967 ἀνακαλυφθέντος μακεδονικοῦ τάφου[25].

Ὁ πρὸς Δ. ἐστραμμένος τάφος εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον περίπου τεχνητοῦ τύμβου, ὑψουμένου ἐπὶ φυσικοῦ λόφου πρὸς Ν. τῆς κοινότητος Σ. Σ. Ἀγγίστης.

Τὸ 1972 ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς προσόψεως καὶ ἐν

20. P. Perdrizet, RN 1906, σ. 149 κ.ἑ., σημ. 1, σ. 154.

21. Gaebler, Münzen Nordgriechenlands, σ. 131.

22. ΠΑΕ 1973, σ. 46 καὶ ΑΑΑ VIII (1975), σ. 63, εἰκ. 14.

23. Δ. Λαζαρίδης, Ἀμφίπολις καὶ Ἄργιλος, Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις, ἀριθ. 13, Ἀθῆναι 1972, σ. 79 κ.ἑ.

24. Ath. Trib. Lists IV, σ. 128.

25. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 359 - 360.

συνεχείᾳ ἡ ἔρευνα τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου. Παραλλήλως ἠρευνήθη ἐν μέρει καὶ ὁ πρὸ τοῦ τάφου χῶρος τοῦ τύμβου, ἔνθα ὁ δρόμος τοῦ τάφου.

(α) Δρόμος

Ὁ μεταξὺ τῆς προσόψεως τοῦ τάφου καὶ τῆς περιφερείας τοῦ τύμβου χῶρος εἶναι περίπου τριγωνικὸς τὴν κάτοψιν, κεκαλυμμένος διὰ στρώματος ἐκ κροκαλῶν. Οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται ἐκ κτιστῶν τοίχων σχετιζομένων μὲ τὴν διαμόρφωσιν τῶν παρειῶν τοῦ δρόμου τοῦ τάφου. Λείψανα τῶν κατολισθησάντων τούτων τοιχαρίων σώζονται ἑκατέρωθεν τῆς προσόψεως τοῦ τάφου (Πίν. 412 α - β).

Πιθανώτατα ἐπίσης μέρος τῶν λίθων τούτων εἶναι ἄσχετον πρὸς τὰ πλάγια τοιχάρια, ἀλλὰ προωρίζετο διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν φερτῶν μαλακῶν χωμάτων τοῦ τύμβου.

Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον, ἔμπροσθεν τῆς προσόψεως τοῦ μνημείου, ἀνευρέθησαν τὰ ὑπόλοιπα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς προσόψεως, τὰ ὁποῖα εἶχον κατολισθήσει λόγῳ τοῦ βάρους τῆς ὑπερκειμένης ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου.

Τὰ περισσότερα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς προσόψεως εἶχεν ἀποκαλύψει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1967 (Πίν. 412 β).

Εἰς τὸν ἄξονα τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἑνὸς λαξευτοῦ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους διαδρόμου. Ὀλίγα μέτρα πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου τὸ φυσικὸν ἔδαφος τοῦ λόφου εἶναι ὑψηλότερον κατὰ 1.20 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδον τοῦ τάφου. Ἐκ τούτου προκύπτει, ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦ τάφου ἔχει θεμελιωθῆ εἰς διανοιχθὲν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους τοῦ λόφου ὄρυγμα καὶ ἐκαλύφθη ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τεχνητοῦ τύμβου.

(β) Τὸ ταφικὸν μνημεῖον

Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἐκ προσόψεως, ὕψους μεγαλυτέρου τῶν 4 μ., ἐκ προθαλάμου καὶ θαλάμου. Αἱ συνολικαὶ διαστάσεις τῆς κατόψεως τοῦ μνημείου εἶναι περίπου 5 × 8 μ. Τὸ συνολικὸν ὕψος (ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ὕψους τῆς καμάρας) εἶναι 5.12 μ.

Τὸ μνημεῖον ἔχει κατασκευασθῆ ἐκ πλίνθων ἐντοπίου πωρολίθου, χρώματος ὑποκιτρίνου ἕως ὑπερύθρου. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν τὰ σταθμὰ καὶ ἡ θύρα τοῦ θαλάμου, ὅπου ἔχει χρησιμοποιηθῆ λευκὸν χονδρόκοκκον μάρμαρον. Ἡ πρόσοψις καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου ἦσαν κεκονιαμένα καὶ ἔφερον χρωματικὴν διακόσμησιν.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ κτηρίου δὲν εἶναι ὁμοιογενής. Αἱ πλίνθοι τῆς προσόψεως καὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ προθαλάμου ἔχουν ἀναθύρωσιν καὶ συνδέονται μεταξύ των ἄνευ κονιάματος ἢ συνδέσμων. Ἀντιθέτως αἱ πλίνθοι τῆς ὀροφῆς τοῦ θαλάμου ἔχουν ἐνισχυθῆ διὰ γόμφων καὶ συνδετικοῦ κονιάματος (Πίν. 412 γ, ε).

(γ) Πρόσοψις

Ἡ πρόσοψις ἔχει πλάτος 5 μ. περίπου καὶ σώζεται μέχρι καὶ τῶν τριγλύφων. Ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου, ἡ ὁποία ἐκλείετο διὰ κτιστοῦ ἐκ κροκαλῶν τοίχου, ἀνὰ δύο ἡμιπαραστάδες, ἐπιστεφόμεναι ὑπὸ χαμηλοῦ ἐπικράνου, ὑποβαστάζουν δωρικὸν ἐπιστύλιον μὲ ταινίαν καὶ κανόνα μετὰ σταγόνων. Ἀκολουθεῖ δωρικὴ ζωφόρος μετὰ τριγλύφων καὶ μετοπῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἰωνικὸν γεῖσον μετὰ λεπτῆς μεταβατικῆς ταινίας καὶ σίμης τομῆς S ἄνωθεν αὐτοῦ.

Ὅλα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς προσόψεως ἔχουν διασωθῆ, ἀλλὰ ἡ κεκονιαμένη ἐπιφάνειά των ἔχει καταστραφῆ εἰς πολλὰ σημεῖα.

Ἡ χρωματικὴ διακόσμησις τῆς προσόψεως διατηρεῖται εἰς πολλὰ σημεῖα κατὰ τρόπον ἱκανοποιητικόν. Τὰ τρίγλυφα ἔχουν χρῶμα κυανοῦν, αἱ μετόπαι λευκόν. Ἡ ταινία τοῦ γείσου φέρει πολύχρωμον μαίανδρον, ἐνῷ τὸ μέτωπον τοῦ γείσου εἶναι λευκόν. Πολύχρωμα εἶναι τὸ ἰωνικὸν καὶ τὸ λέσβιον κυμάτιον τοῦ γείσου, καθὼς καὶ ἡ ζώνη τῶν ἐναλλασσομένων ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων λωτοῦ τῆς σίμης.

(δ) Προθάλαμος

Ἔχει διαστάσεις 2 × 4 μ. Ἡ ὀροφὴ αὐτοῦ εἶχε κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος της κατολισθήσει. Αὕτη συνέκειτο ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων πλίνθων ἐντοπίου πωρολίθου, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τοποθετηθῆ ὁριζοντίως κατὰ μῆκος, ἐρειδόμεναι ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ ἐπιστυλίου τῆς προσόψεως (Πίν. 412 δ). Ἡ κατολίσθησις τῆς ὀροφῆς τοῦ προθαλάμου δὲν πρέπει νὰ εἶχε πραγματοποιηθῆ συγχρόνως, διότι αἱ περισσότεραι τῶν πλίνθων ἔκειντο ἐπὶ στρώματος χώματος, ὑψουμένου ἐνίοτε μέχρι τῆς ὀροφῆς (Πίν. 412 δ). Οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ προθαλάμου μέχρις ὕψους 2.16 μ. ἦσαν κεκονιαμένοι διὰ κονιάματος ἐρυθροῦ, ἐνῷ τὸ ἄνω τμῆμα τῶν τοίχων μέχρι τῆς ὀροφῆς ἔφερε κονίαμα χρώματος λευκοῦ.

Ἐπὶ τῶν σωζομένων κονιαμάτων εὑρέθησαν διάσπαρτα ἀρχαῖα χαράγματα μετὰ ὀνομάτων καὶ συμβόλων, χαραχθέντα προφανῶς πρὸ τῆς κατολισθήσεως τῆς ὀροφῆς καὶ τῆς πληρώσεως τοῦ προθαλάμου διὰ χωμάτων.

Ἡ εἴσοδος, ἡ ὁποία ὡδήγει εἰς τὸν θάλαμον εἶχε κυματιοφόρα σταθμὰ τῆς συνήθους εἰς

τοὺς μακεδονικοὺς τάφους μορφῆς (Πίν. 412 στ). Οἱ ὀρειχάλκινοι σύνδεσμοι τοῦ κατωφλίου εἶχον ἐξαφανισθῆ.

Τὸ δάπεδον τοῦ προθαλάμου ἦτο κεκαλυμμένον διὰ ψηφιδωτοῦ ἐκ λευκῶν κροκαλῶν, ἐνσφηνωμένων ἐντὸς τοῦ ἐρυθροῦ κονιάματος.

(ε) Θάλαμος

Ἔχει διαστάσεις 4 × 5 μ. Αἱ ἀλλεπάλληλοι συλήσεις τοῦ τάφου ἔχουν προκαλέσει τελείαν ἀναστάτωσιν καὶ καταστροφὴν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου. Ἐκ τῶν δύο ἀνοιγμάτων τῆς ὀροφῆς τοῦ θαλάμου προκύπτει, ὅτι δὶς τοὐλάχιστον εἰσῆλθον τυμβωρύχοι ἐντὸς τοῦ θαλάμου. Ἐκ τῶν ἀνοιγμάτων τούτων εἰσέρρευσεν ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἱκανὴ ποσότης χώματος. Οἱ τυμβωρύχοι δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου. Ἀναζητοῦντες θησαυροὺς κατέστρεψαν ἐν συνεχείᾳ τὴν κλίνην, τὴν ὁποίαν ἔθραυσαν εἰς πλῆθος τεμαχίων, ἔθραυσαν ἐπίσης τὴν μαρμαρίνην θύραν τοῦ προθαλάμου καὶ ἀφῆρεσαν πλίνθους ἐκ τῶν τοίχων τοῦ θαλάμου (Σχέδ. 5· Πίν. 413 α - β).

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων καὶ τὴν περισυλλογὴν τῶν διασπάρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, διεπιστώθη ὅτι τὸ δάπεδον ἔφερε τὸ αὐτὸ ψηφιδωτόν, ὡς καὶ ὁ προθάλαμος. Ἡ κλίνη ἦτο τοποθετημένη εἰς τὸν ἔναντι τῆς εἰσόδου τοῖχον τοῦ θαλάμου, ἐλαφρῶς μετατοπισμένη βορειότερον τοῦ κεντρικοῦ ἄξονος τῆς εἰσόδου. Τὰ θραύσματα τῆς κλίνης εὑρέθησαν διάσπαρτα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου καὶ μικρὸν μόνον τμῆμα ἐκ τῆς Ν. στενῆς πλευρᾶς της μετὰ τοῦ διαμορφωμένου εἰς παραστάδα ποδὸς εὑρέθη in situ (Πίν. 413 γ).

Ἡ κλίνη ἦτο ἐκ πωρολίθου, κεκονιαμένη καὶ ἔφερε γραπτὴν διακόσμησιν (Πίν. 413 β).

Οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου ἦσαν ἐπίσης κεκονιαμένοι. Περὶ τὸ δάπεδον ὑπῆρχε ταινία χρώματος κυανοῦ, ἡ ὁποία συνέχιζε τὸ κυανοῦν πλαίσιον τοῦ ἐρυθροῦ ἐδάφους τοῦ δαπέδου. Οἱ τοῖχοι εἶχον χρῶμα ἐρυθρὸν μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ἀρχῆς τῆς καμάρας καὶ ἐν συνεχείᾳ ἦσαν κυανόχρωμοι. Τὸ μοναδικὸν κτέρισμα, τὸ ὁποῖον εὑρέθη ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἦτο θραῦσμα ἀλαβάστρου, εὑρεθὲν παρὰ τὴν κλίνην. Θραῦσμα, προερχόμενον προφανῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου, εὑρέθη ἐκτὸς τοῦ τάφου, εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου τοῦ τάφου.

Πιθανώτατα τὸ εὑρεθὲν ἔμπροσθεν τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου θραῦσμα ἀλαβάστρου σχετίζεται μὲ τὴν πρώτην σύλησιν τοῦ τάφου, ὅτε οἱ τυμβωρύχοι, εἰσελθόντες διὰ τοῦ ἀνοίγματος τῆς ὀροφῆς τοῦ θαλάμου, ἐξῆλθον διὰ τῆς κυρίας εἰσόδου καὶ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου.

(στ) Ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως

Ἅπαντα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς προσόψεως τοῦ τάφου ἄνωθεν τοῦ ἐπιστυλίου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Σερρῶν πρὸς διαφύλαξιν τῆς χρωματικῆς των διακοσμήσεως, μέχρι τῆς κατασκευῆς στεγάστρου διὰ τὴν διαφύλαξίν των ἐπὶ τόπου.

Διὰ λόγους στερεότητος τοῦ μνημείου ἀπεμακρύνθησαν ἐπίσης καὶ πλίνθοι ἐκ τῆς ὀροφῆς τοῦ προθαλάμου, τῶν ὁποίων ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐπὶ τόπου ὑποστύλωσις, λόγῳ τῶν μεγάλων ρωγμῶν, τὰς ὁποίας ἐνεφάνιζον, καὶ τοῦ τεραστίου βάρους των.

Ἐκαθαρίσθη ἐπίσης τμῆμα τῆς ὀροφῆς τοῦ θαλάμου εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δύο ἀνοιγμάτων τῶν τυμβωρύχων. Κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν ἀνοιγμάτων, διεπιστώθη ὅτι αἱ πλίνθοι τῆς ὀροφῆς τοῦ θαλάμου ἔχουν στερεωθῆ καὶ διὰ συνδετικοῦ κονιάματος καθὼς καὶ διὰ γόμφων. Εἷς ξύλινος γόμφος μετὰ μολυβδοχοήσεως ἀφηρέθη ἐκ πλίνθου ἑνὸς ἐκ τῶν δύο ἀνοιγμάτων. Ἐν συνεχείᾳ τὰ δύο ἀνοίγματα ἐφράχθησαν διὰ σιμεντοκονιάματος καὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς ὀροφῆς ἐκαλύφθη διὰ πλαστικοῦ, πισσοχάρτου καὶ χώματος.

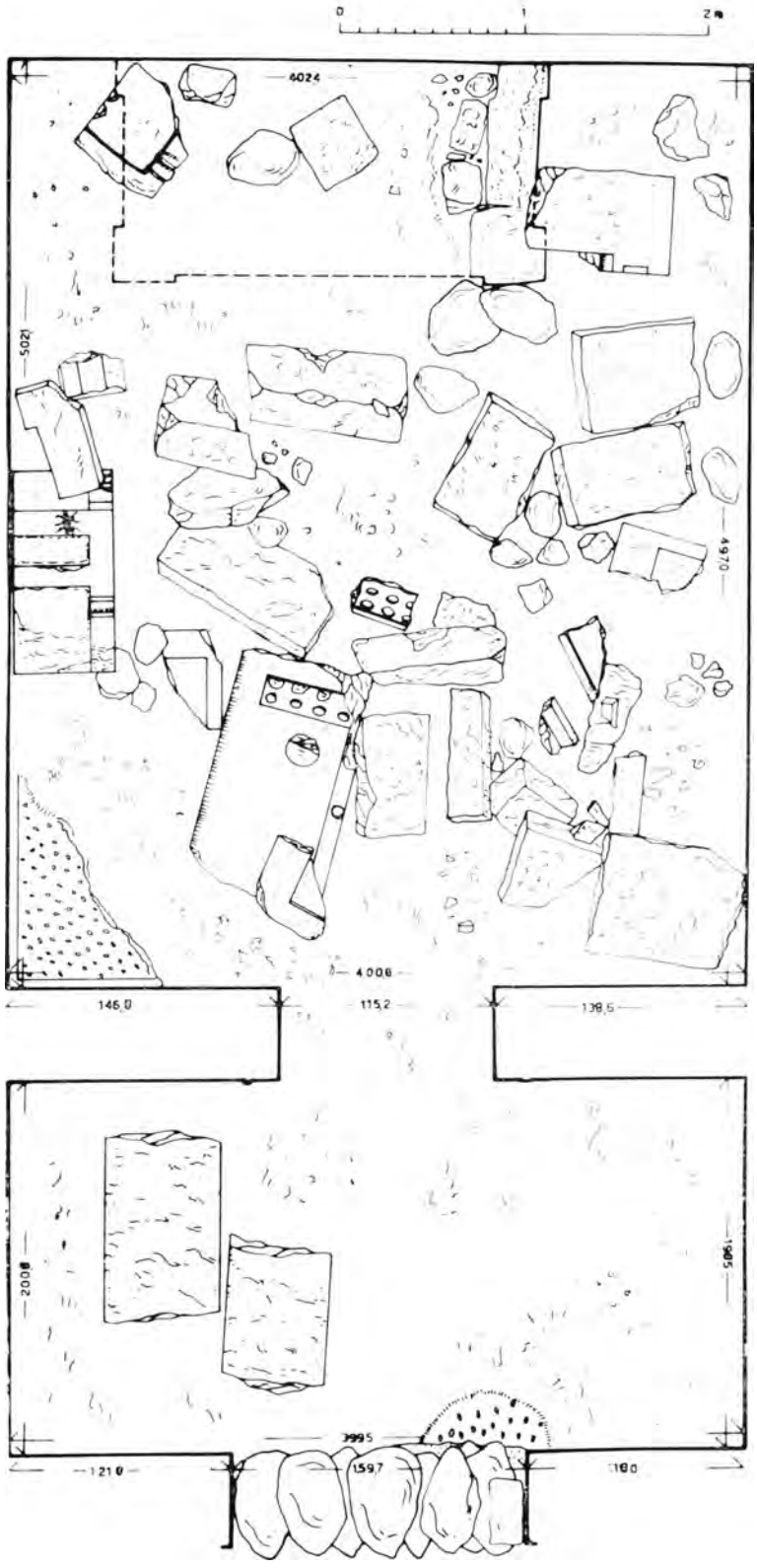
Ὁ τάφος ἐμφανίζει πολλὰς ὁμοιότητας εἰς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον μὲ τὸν γνωστὸν ὡς τάφον τοῦ Kinch μακεδονικὸν τάφον τῆς περιοχῆς τῆς Βεροίας[26]. Ἐκ τῆς μορφῆς τῶν γραπτῶν κοσμημάτων του πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 3ον π.Χ. αἰ. (π.χ. πρβλ. λέσβιον κυμάτιον ἢ ταινίαν ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων λωτοῦ).

Εἰς τὸν τάφον προφανῶς ἔχει ταφῇ μία σημαντικὴ προσωπικότης, σχετιζομένη μὲ τὴν ἐντοπισθεῖσαν εἰς τὸν λόφον «Παλιοκόστρα» ἀρχαίαν πόλιν.

Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ἐκ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐπιφανειακῶν ὀστράκων, προκύπτει ὅτι ἡ πόλις εἶχε συνεχῆ ζωὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Πιθανῶς εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνήκει καὶ τὸ σωζόμενον ἐπὶ τοῦ λόφου «Παλιοκόστρα» ἀρχαῖον φρούριον. Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἡ ἀνεύρεσις νεολιθικῶν ὀστράκων ἐπὶ τοῦ λόφου (black on red, ἐγχάρακτα) (Πίν. 414 α).

26. Αἰκ. Ρωμιοπούλου - Ἰω. Τουράτσογλου, ΑΕ 1971, σ. 146.

Σχέδ. 5. Μακεδονικὸς τάφος εἰς Σιδηροδρομικὸν Σταθμὸν Ἀγγίστης. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου

Ἐκ τῆς ΝΔ. τῆς ἀκροπόλεως « Παλιοκόστρα » κειμένης πεδινῆς περιοχῆς, προέρχονται ὡρισμένα ἐνδιαφέροντα γλυπτὰ ὑστέρων Ἑλληνιστικῶν χρόνων, εὑρισκόμενα σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας[27]. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἔχει ἀνευρεθῆ ὡσαύτως ἐνδιαφέρον ταφικὸν μνημεῖον Ρωμαϊκῶν χρόνων[28] καὶ ἔχομεν ἐνδείξεις διὰ τὴν ὕπαρξιν τάφων. Τάφοι ἔχουν εὑρεθῆ ἐπίσης ἐντὸς τῆς κοινότητος Σ. Σ. Ἀγγίστης.

Προϊστορικὸς συνοικισμὸς

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρισκομένων ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου ὀστράκων, ὀπτοπλίνθων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων Προϊστορικῆς ἐποχῆς, προκύπτει ἡ ὕπαρξις ἑνὸς προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ λόφου, ἔνθα ἀργότερον ἐθεμελιώθη ὁ μακεδονικὸς τάφος. Πιθανώτατα ὁ τάφος ἔχει καταστρέψει μέρος τοῦ οἰκισμοῦ τούτου, διότι εἰς τὰς παρειὰς τοῦ δρόμου τοῦ τάφου, ἔνθα φαίνεται ὅτι δὲν ἔχει ἐπεκταθῆ τὸ ἀρχικὸν ὄρυγμα διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ τάφου, ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται ἐνδείξεις διὰ τὴν ὕπαρξιν προϊστορικοῦ στρώματος.

Ἡ ἀνεύρεσις σειρᾶς πίθων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1967 εἰς τὴν Ν. παρειὰν τοῦ δρόμου καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἑνὸς εἰσέτι πίθου in situ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1972, εἶναι ἡ ἰσχυροτέρα μέχρι στιγμῆς ἔνδειξις διὰ τὴν ἐντόπισιν τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ εἰς τὴν θέσιν τοῦ μακεδονικοῦ τάφου.

Ἡ ἔρευνα ὡστόσο δὲν ἔχει ἐπεκταθῆ εἰσέτι πέραν τῆς διατεταραγμένης ὁπωσδήποτε ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἀνεγέρσεως τοῦ τάφου περιοχῆς.

Δύο τομαὶ γενόμεναι εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ τύμβου δὲν προσεκόμισαν ἀσφαλέστερα στοιχεῖα:

Τομὴ Α΄ (Α. πλευρὰ τοῦ τύμβου)

Οὐδὲν στοιχεῖον δαπέδου ἢ κτίσματος. Ὀστρακα προϊστορικὰ ἀνευρέθησαν ἐλάχιστα ἐντὸς τῶν ὁπωσδήποτε φερτῶν χωμάτων τοῦ τεχνητοῦ τύμβου τοῦ τάφου.

Τομὴ Β΄ (Ν. πλευρὰ τοῦ τάφου)

Εἰς τὴν τομὴν Β΄ ἀπεκαλύφθη τοιχάριον ἐκ κροκαλῶν. Τὰ προϊστορικὰ ὄστρακα ἀνευρέθησαν εἰς τὸ κατώτατον τμῆμα τῆς τομῆς. Πιθανώτατα εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἐθίγη ἐν μέρει ὁ προϊστορικὸς οἰκισμός (Πίν. 413 δ).

Ἡ ἀνευρισκομένη ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου προϊστορικὴ κεραμεικὴ τυγχάνει ἰδιαιτέρως ἀξιόλογος, διότι χρονολογεῖται εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐποχὴν ἄγνωστον εἰσέτι εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν (Πίν. 414 β - δ).

Χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ ἀντιστοιχίαι μὲ τὴν ἐγχάρακτον κεραμεικὴν τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ εἰς τοὺς συνοικισμοὺς Βαρδαρόφτσας καὶ Τσαουζίτσας[29].

Λίαν ἐνδιαφέρουσαι τυγχάνουν ὡσαύτως ὡρισμέναι ἀντιστοιχίαι μὲ τὴν κεραμεικὴν τῶν ἀρχαιοτέρων τάφων τοῦ νεκροταφείου « Κεντριὰ » τῆς περιοχῆς Θεολόγου[30] Θάσου, ὡς καὶ μὲ τὴν ἐκ τῶν προϊστορικῶν συνοικισμῶν τῆς Μαρωνείας καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου[31] προσφάτως ἐπισημανθεῖσαν προϊστορικὴν κεραμεικήν.

ΧΑΪΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ
WOLFRAM HOEPFNER

*

THASOS

La campagne de fouilles de 1972 a porté, comme l'année précédente, principalement sur trois points: les abords Ouest de l'agora, la Porte du Silène et une zone habitée entre celle-ci et l'Héracleion. Dans chacun de ces secteurs l'élargissement de la fouille a permis de nuancer et de compléter les résultats obtenus en 1971.

Aux **abords Ouest de l'agora**, la fouille de la **zone antique** (Pl. 415 a) comprise entre le portique NO et la forteresse byzantine du port a été achevée avec le démontage des murets proto-byzantins et une série de sondages sous le niveau de l'édifice romain. Ceux-ci ont révélé des traces de murs datant du IVème siècle et de l'époque hellénistique, arasés lors de la construction de la cour à péristyle adossée au portique NO. Le niveau élevé de la nappe phréatique a une fois encore empêché d'atteindre la couche d'occupation archaïque. La rue qui borde l'édifice romain au SO et joint les Propylées de l'agora au port fermé n'a jamais été dallée; les différents sols de terre battue qui y ont été repérés attestent sa permanence jusqu'à l'époque proto-byzantine. De l'autre côté de la rue,

27. Ἀριθ. Εὑρ. Μ. Καβάλας Λ 297 - Λ 300, Ὁδηγὸς Μουσείου Καβάλας, σ. 160.
28. Ὁδηγὸς Μουσείου Καβάλας, σ. 88, πίν. 23.
29. Heurtley, ἔ.ἀ., Βαρδαρόφτσα, ἀριθ. 403 - 408.
30. ΑΕ 1970, Χρονικά, πίν. Ι γ.
31. ΠΑΕ 1971, πίν. 117 α - β.

en face de la cour romaine à péristyle, on a entamé la fouille d'un complexe de bâtiments peu soignés et tardifs conservés sur une faible hauteur: en arrière d'un stylobate de marbre qui, à l'époque proto-byzantine a servi de base à un mur fait en grande partie de remplois tirés de la démolition de l'édifice romain situé en face, s'étend une suite de pièces dont les murs sont partiellement établis sur des vestiges plus anciens, dont l'interprétation demeure incertaine. C'est dans une de ces pièces qu'a été trouvée, gisant sur le sol, une stèle portant un décret en l'honneur d'un juge étranger venu arbitrer des litiges thasiens. La poursuite de la fouille en 1973 permettra de préciser le rapport de ces magasins tardifs avec le portique SO de l'agora.

D'autre part, le dégagement de la **forteresse byzantine du port**, construite par le grand primicier Jean vers la fin du troisième quart du XIVème siècle, a été poursuivi et les limites possibles de la fouille ont été atteintes presque partout dans ce secteur. Alors qu'un muret récent avait fait croire jusqu'en 1971 que le mur d'enceinte qui regarde l'agora était d'un seul tenant, il est apparu qu'il était interrompu par un fossé large d'environ 4.50 m joignant la douve à la mer. Aucun indice archéologique ne permet de dire si les deux bastions ainsi délimités étaient complètement séparés ou si, comme c'est plus vraisemblable, ils communiquaient par un passage à un niveau plus élevé. Dans le bastion Est, la tour du XIVème siècle (Pl. 415 b) semble établie sur les vestiges, abandonnés depuis le début du VIIème siècle, d'un bâtiment paléo-chrétien construit sans-doute à la fin du Vème ou au VIème siècle. Les fondations de celui-ci s'appuient sur des murs arasés qui peuvent remonter au début du IIIème siècle avant J.-C. Contrairement à ce qui se passe dans le secteur voisin, il ne semble donc pas y avoir eu ici de niveau d'occupation romain. Ici non plus la fouille n'a pu être poursuivie plus profondément en raison du niveau de la nappe phréatique.

A la **Porte du Silène**, le dégagement, commencé en 1971, du parement interne du rempart et des deux îlots d'habitation situés de part et d'autre de la rue qui mène à la porte, a été continué. A la fin de la campagne, le terrain se trouvait fouillé aux deux-tiers environ (Pl. 416 a), mais le niveau de la nappe phréatique, plus élevé encore que l'an passé, n'a pas permis d'atteindre le sol vierge ni même le pied des murs les plus anciens. On ne peut donc savoir, à l'heure actuelle, à quand remonte l'implantation des premières constructions dans ce secteur excentrique de l'agglomération antique. L'existence d'un niveau archaïque tardif (deuxième moitié du VIème siècle) est cependant d'ores et déjà assurée. A l'époque classique les deux îlots ont subis de nombreux remaniements (entrées condamnées ou au contraire percées dans une paroi ancienne, seuils rehaussés à la suite de l'élévation rapide du sol, cloisons dressées à l'intérieur des pièces, etc.). La date haute de l'abandon du quartier (début du IIIème siècle avant J.-C. au plus tard) a été confirmée, notamment par la trouvaille, dans l'îlot de l'Ouest, d'une centaine de monnaies de bronze thasiennes et d'un nouveau lot de poteries intactes du IVème siècle. A l'époque hellénistique, seule la rue reste en usage. Dans le remplissage de sable de près d'un mètre de haut au moyen duquel on suréleva son niveau (sans doute vers la fin du IIème siècle), ont été découvertes, encore *in situ*, trois bornes distantes l'une de l'autre d'environ cinq mètres. Il s'agi dans les trois cas d'un grand bloc de marbre grossièrement équarri et fiché dans une base; leur fonction reste obscure. Le parement interne du rempart, conservé à l'est sur une hauteur de quatre mètres, est maintenant presque entièrement visible. A l'Ouest de la porte, le bel escalier de courtine découvert l'an passé, a été, lui aussi, complètement dégagé et consolidé; neuf marches de gneiss sont conservées. Il paraît dater du IVème siècle, comme toute la parti haute de la courtine, où les remplois sont nombreux, alors que les assises les plus basses du rempart et l'état le plus ancien de la porte remontent certainement à la fin de l'époque archaïque.

En 1971, un sondage d'urgence dans le **terrain Yannopoulos** avait permis de repérer sur les premières pentes de l'Acropole, entre l'Héracleion et la porte du Silène, l'existence de deux rues parallèles montant vers celle-ci. La fouille de 1972, étendue à l'ensemble du terrain, a permis de dégager plus largement ces deux artères et d'explorer

l'espace intermédiaire. Celle du Nord bordée au Sud par un grand mur en bel appareil (Pl. 416 b), semble avoir été plus importante que celle du Sud. Entre les deux s'étendaient des constructions modestes dont le plan et la chronologie restent obscure. Dans la rue Nord a été relevée une abondante céramique romaine du II-IIIème siècle; dans l'îlot d'habitation, les couches profondes révèlent une occupation archaïque, plus nette au Nord qu'au Sud: dans ce quartier un peu excentrique, l'occupation archaïque à dû être moins dense que sur les pentes dominant le centre de la cité.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Κομοτηνῆς

Σημαντικὸν γεγονὸς διὰ τὴν Ἐφορείαν ὑπῆρξεν ἡ ἀνέγερσις τοῦ νέου Μουσείου Κομοτηνῆς. Ἤδη τὸ 1972, μετὰ τὰς τελευταίας συμπληρωματικὰς ἐργασίας, ἡ Ἐφορεία ἐγκατεστάθη εἰς τὸ νέον Μουσεῖον. Μετεφέρθησαν ὅλα τὰ εὑρήματα ἐκ τοῦ παλαιοῦ Μουσείου καὶ ἤρχισεν ἡ προετοιμασία διὰ τὴν ἐπανέκθεσιν.

Τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Κομοτηνῆς ἐστεγάζετο, ἀπὸ τοῦ 1963 μέχρι σήμερον, εἰς μικρὸν παλαιὸν κτήριον τοῦ Δήμου Κομοτηνῆς, περιελάμβανε δὲ εὑρήματα, κυρίως τυχαῖα, προερχόμενα ἐκ τῶν Νομῶν Ροδόπης καὶ Ἔβρου. Κεντρικὸς πυρὴν τοῦ Μουσείου ὑπῆρξεν ἡ Συλλογὴ τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων Κομοτηνῆς, δημιούργημα τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ὑπηρετούντων καθηγητῶν. Οὗτοι, ὡς καὶ ἕτεροι παράγοντες τῆς πόλεως[1], συνετέλεσαν ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πρώτου Μουσείου. Ἤδη μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ νέου κτηρίου, μία βασικὴ ἐθνικὴ ἀνάγκη διὰ τὴν ἀκριτικὴν Θράκην ἐγένετο πραγματικότης.

Ὁμοίως, μετεφέρθησαν ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων ὡρισμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα εἶχον παραμείνει ἐκεῖ ἐξ ἀρχῆς. Ἐκ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Μαρωνείας μετεφέρθησαν ἐπίσης διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιγραφαί, ἀνάγλυφα κλπ.[2].

Κατόπιν σχετικῆς ἐγκρίσεως τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, ἐπετεύχθη ἡ μεταφορὰ πολλῶν θρακικῶν εὑρημάτων ἐκ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Μουσείου Καβάλας. Ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, μετεφέρθησαν τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Καθηγητῶν Στ. Πελεκίδη καὶ Στ. Κυριακίδη εἰς τὸν προϊστορικὸν οἰκισμὸν Παραδημῆς κατὰ τὰ ἔτη 1932 - 33, ὡς καὶ τὰ εὑρήματα τῆς διενεργηθείσης κατὰ τὸ 1965 στρωματογραφικῆς ἐρεύνης τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη εἰς τὸν αὐτὸν οἰκισμόν.

Ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μετεφέρθησαν τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς ἀρχαίαν Στρύμην τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη κατὰ τὰ ἔτη 1957 - 59[3]. Τέλος, ἐκ τοῦ Μουσείου Καβάλας παρελήφθησαν εὑρήματα προερχόμενα ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων Δικαίας Φαναρίου, Στρύμης καὶ Μεσημβρίας[4].

Ἡ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ Μουσείου ἐπλουτίσθη καὶ ἐφέτος διὰ τῆς παραδόσεως διαφόρων νομισμάτων ἐκ μέρους τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς. Παρεδόθησαν συνολικῶς διακόσια χαλκᾶ, τρία ἀργυρᾶ καὶ δύο χρυσᾶ νομίσματα. Ταῦτα ἀνήκουν κυρίως εἰς τὰς πόλεις Ἄβδηρα, Δίκαια, Μαρώνεια, Ὀρθαγορία, Ζώνη καὶ Σαμοθράκη, ἕτερα δὲ εἶναι Ρωμαίων καὶ Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων[5]. Ἐκ τῶν δύο χρυσῶν τὸ πρῶτον (ΑΚΝ 1140), προερχόμενον ἐκ Μαρωνείας, ἀνήκει εἰς τὸν Ἰωάννην Β΄ Κομνηνόν (1118 - 1143 μ.Χ.), ἐνῶ τὸ δεύτερον (ΑΚΝ 1330) ἐκ Διώνης εἰς τὸν Ἀνδρόνικον Β΄ (1282 - 1328 μ.Χ.).

Μουσεῖον Σαμοθράκης

Ἐγένετο συντήρησις τοῦ κτηρίου τοῦ Μουσείου. Ἐπεσκευάσθησαν ἐπίσης αἱ στοαὶ τοῦ αἰθρίου καὶ τὸ πρὸ τῆς ἀποθήκης ὑπάρχον ὑπόστεγον.

Ἐγένετο περισυλλογὴ ἀρχαίων ἐκ διαφόρων περιοχῶν τῆς νήσου. Ταῦτα μετεφέρθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ αἴθριον τοῦ Μουσείου.

Συλλογαὶ Μαρωνείας - Διδυμοτείχου

Ἡ **Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Μαρωνείας** στεγάζεται εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τοῦ χωρίου. Μέχρι τώρα ἐχρησιμοποιοῦντο μόνον αἱ δύο αἴθουσαι ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου. Πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ χώρου τῆς Συλλογῆς ἐπεσκευάσθησαν καὶ τὰ λοιπὰ δωμάτια τοῦ ἰσογείου. Οἱ ἐπισκευασθέντες χῶροι θὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἀποθήκη καὶ ἐργαστήριον, ἐνῶ εἰς τὰς δύο πρώτας αἰθούσας θὰ ἐκτίθενται τὰ εὑρήματα τῆς Συλλογῆς, τὰ ὁποῖα εἶναι κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιγραφαὶ καὶ ἀνάγλυφα.

Τὰ μικροαντικείμενα τῆς **Συλλογῆς Διδυμοτείχου** ἐφυλάσσοντο μέχρι τοῦδε εἰς μικρὰν

1. Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τιμῆς ἕνεκεν τὸν Γυμνασιάρχην κ. Μαρῖνον Ξηρέα καὶ τὸν κ. Ἀντώνιον Ρωσσίδην, πρόεδρον τότε τοῦ Μορφωτικοῦ Ὁμίλου Κομοτηνῆς.

2. Διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἀρχαίων εἰργάσθησαν φιλοτίμως οἱ φύλακες Ἀρχαιοτήτων Μεντεσίδης, Κωνσταντινίδης, Κανέλλης καὶ Τογκαλίδης.

3. Γ. Μπακαλάκη, Ἀνασκαφὴ Στρύμης, Θεσσαλονίκη, 1967.

4. Γ. Μπακαλάκη, Προανασκαφικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη, Θεσσαλονίκη, 1958. D. Lazaridis, Trouvailles de Mesembria, BCH LXXVII (1953), σ. 404 - 425.

5. Ἡ ἀναγνώρισις τῶν νομισμάτων τούτων, ὡς καὶ τῶν ἐξ ἀνασκαφῶν προερχομένων, ὀφείλεται εἰς τὴν κ. Μάντω Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου, Προϊσταμένην τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν, τὴν ὁποίαν θερμῶς εὐχαριστοῦμεν.

αἴθουσαν τοῦ Γυμνασίου τῆς πόλεως. Λόγῳ ὅμως τῆς αὐξήσεως ἐσχάτως τῶν φοιτώντων μαθητῶν, προέκυψε θέμα χώρου εἰς τὸ Γυμνάσιον καὶ ἡ Συλλογὴ μετεφέρθη εἰς ἐκμισθωθὲν δαπάναις τοῦ ΤΑΠΑ γραφεῖον ἔναντι τοῦ Γυμνασίου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασ. Κωνσταντίνου. Τὰ βαρέα λίθινα ἀντικείμενα τῆς Συλλογῆς παρέμειναν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Γυμνασίου ἐντὸς περιφραχθέντος χώρου.

Ἡ Ἐφορεία ἐπιδιώκει τὴν στέγασιν ὅλων τῶν εὑρημάτων τῆς Συλλογῆς εἰς τὸ ἐν Διδυμοτείχῳ μουσουλμανικὸν τέμενος Βαγιαζήτ, κηρυχθὲν ἀπὸ ἐτῶν διατηρητέον μνημεῖον, ἐφ' ὅσον βεβαίως προηγηθοῦν ἐργασίαι ἐπισκευῆς τοῦ κτηρίου.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Μαρώνεια

Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Μαρωνείας καὶ κυρίως εἰς τὴν περὶ τὴν παραλίαν τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους περιοχήν, ἐκαθαρίσθησαν αἱ ἀνασκαφικαὶ τομαὶ καὶ τὰ ἀρχαῖα κτίσματα. Αἱ σπουδαιότεραι τῶν τομῶν, ὅπως τοῦ λουτροῦ, τῆς ἀψῖδος καὶ τοῦ ναοῦ, περιεφράχθησαν.

Ὁλόκληρος ἡ ἀκτὴ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους ἐκαθαρίσθη ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀτάκτως κατεσπαρμένων λίθων, τοὺς ὁποίους ἡ μανία τῆς θαλάσσης ἀφῆρεσεν ἐκ τῶν ἀρχαίων τειχῶν καὶ θεμελίων καὶ οἱ ὁποῖοι προεκάλουν δυσάρεστον ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἐπισκέπτην (Πίν. 417α). Οἱ λίθοι οὗτοι ἐκτίσθησαν εἰς χαμηλὸν τοῖχον καθ' ὅλον τὸν μῆκος τῆς ἀκτῆς.

Λοιποὶ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι

Περιφράξεις ἐγένοντο καὶ εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Σαμοθράκης, εἰς Ἀναστασιούπολιν, εἰς τὸ βυζαντινὸν φρούριον Διδυμοτείχου, εἰς τὸ νεκροταφεῖον Πλουτινουπόλεως καὶ εἰς τὸ φρούριον Πυθίου.

Καθαρισμὸς καὶ ἐργασίαι διαμορφώσεως ἔλαβον χώραν εἰς Ἀναστασιούπολιν, φρούριον Κομοτηνῆς, Μεσημβρίαν, Τραϊανούπολιν καὶ Διδυμότειχον.

Ξύλινα φυλάκια ἐτοποθετήθησαν εἰς Ἀναστασιούπολιν, Δίκαιαν, Μαξιμιανούπολιν, Στρύμην, Μαρώνειαν, Μεσημβρίαν, Δορίσκον καὶ Διδυμότειχον.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Μαρώνεια

1. Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Μποδοσάκη εἰς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ ὑψώματος Μάλ-τεπὲ (ὕψ. 160 μ.)[6] Μαρωνείας, πρὸς Α. τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους καὶ Ν. τοῦ ὑψώματος Ἅγιος Γεώργιος, ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖον μεταλλευτικὸν φρέαρ. Τὸ στόμιον τοῦ φρέατος εἶχε κλεισθῆ εἰς ἄγνωστον ἐποχὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶχεν ἐπισημανθῆ μέχρι σήμερον. Τὸ νέον στόμιον, τὸ δημιουργηθὲν μετὰ τὴν καταστροφὴν ὑπὸ τοῦ ἐκσκαπτικοῦ μηχανήματος τοῦ ἀρχικοῦ τοιούτου, εἶναι ὡοειδοῦς σχήματος, διαστ. 2 × 1.50 μ. Τὸ βάθος τοῦ φρέατος ἀνέρχεται σήμερον εἰς 5.70 μ. Ἐκ τοῦ πυθμένος αὐτοῦ ἄρχεται σῦριγξ, μήκ. 26.70 μ. περίπου, μὲ κατέθυνσιν Α.-Δ., ὕψ. 1, πλ. 0.80 μ., καὶ μὲ κλίσιν λοξῶς πρὸς τὰ κάτω. Ὑψομετρικὴ διαφορὰ πέρατος σύριγγος ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ πυθμένος τοῦ φρέατος περὶ τὰ 6 μ. Ἄνωθεν τῆς εἰσόδου τῆς σύριγγος καὶ εἰς ὕψος 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ πυθμένος ὑπάρχει κόγχη, διαστ. 1 × 0.50 μ. Μία δευτέρα πιθανῶς σῦριγξ ἄρχεται ἔναντι τῆς πρώτης, σήμερον ὅμως ἔχει κλεισθῆ διὰ χωμάτων. Εἰς τὰ τοιχώματα τοῦ φρέατος καὶ τῆς σύριγγος διετηρήθησαν μέχρι σήμερον τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας σκαπάνης, ὑπενθυμίζοντα ζωηρῶς τὴν ἐποχὴν τῆς λειτουργίας τοῦ μεταλλείου.

Ἡ ἀνεύρεσις τοῦ προαναφερθέντος φρέατος ἀποδεικνύει διὰ πρώτην φορὰν τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίου μεταλλείου ἐξαγωγῆς χρυσοῦ ἢ ἀργύρου εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μαρωνείας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῆ πότε ἤρχισεν ἡ λειτουργία αὐτοῦ, εἰς ποίαν ἔκτασιν ἐγένετο ἡ ἐκμετάλλευσις καὶ πότε ἐσταμάτησεν ἡ ἐξαγωγὴ τοῦ πολυτίμου μετάλλου. Ὁπωσδήποτε, πλὴν τοῦ ἀποκαλυφθέντος φρέατος, θὰ ὑπάρχουν, ὡς πιστεύομεν, καὶ ἕτερα, ὡς καὶ σύριγγες εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὑψώματος, τοῦ ὁποίου ἐπαληθεύεται πλέον καὶ ἡ ὀνομασία (Μάλ-τεπὲ = Λόφος μὲ πρᾶγμα).

Σκέψεις διὰ τὴν ὕπαρξιν μεταλλείου ἀργύρου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἰσμάρου καὶ πλησίον τῆς Μαρωνείας εἶχον ἤδη γίνει, καίτοι οὐδεμία ἀρχαία μαρτυρία διεσώθη, λόγῳ τῆς ἀνθηρᾶς οἰκονομίας, τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ἡ πόλις καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου της, κυρίως δὲ λόγῳ τῆς πλουσίας σειρᾶς τῶν ὡραίων ἀργυρῶν νομισμάτων τῆς περιόδου 520 - 350 π.Χ. καὶ τῶν ἐτῶν μετὰ τὸ 148 π.Χ., τῶν χρυσῶν νομισμάτων τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. καὶ τοῦ φόρου, τὸν ὁποῖον κατέβαλλεν εἰς τὴν πρώτην Ἀθηναϊκὴν

6. Δ. Λαζαρίδη, Μαρώνεια καὶ Ὀρθαγορία, ΑΚΟ 16 (1972), εἰκ. 36.

Συμμαχίαν (1,5 τάλαντον κατ' ἀρχὴν καὶ ἀργότερον 3 τάλαντα)[7].

Ἡ λειτουργία μεταλλείων εἰς τὴν περιοχὴν Μαρωνείας φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Ὁ Ὅμηρος[8] ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς, ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος Μάρων προσέφερεν εἰς τὸν Ὀδυσσέα ἐκτὸς τῶν ἄλλων πολυτίμων δώρων καὶ 7 τάλαντα κατειργασμένου χρυσοῦ.

Λόγῳ τῶν μεταλλείων της ἡ Μαρώνεια φαίνεται ὅτι εἶχε συνάψει λίαν ἐνωρὶς οἰκονομικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἀθηνῶν. Πιθανῶς ἔμπειροι τεχνῖται καὶ ἐργάται μεταλλείων τῆς Μαρωνείας μετέβησαν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ εἰργάσθησαν εἰς τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου. Τοιουτοτρόπως δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος Μαρώνεια, τὸ ὁποῖον ἔφερε θέσις τῆς Ἀττικῆς πλησίον τοῦ Λαυρίου, ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους[9], Δημοσθένους[10] καὶ Ἁρποκρατίωνος[11]. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης αἱ Ἀθῆναι ἐπρομηθεύοντο ἄργυρον κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰ.[12].

2. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διαμορφώσεως εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Μαρωνείας, ἐκαθαρίσθη καὶ τὸ σωζόμενον τμῆμα τετραπλεύρου πύργου, ἀνήκοντος εἰς τὸ παρὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους ὑπάρχον βυζαντινὸν τεῖχος. Ὁ πύργος οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ ΝΔ. πλευρὰ ἔχει καταστραφῆ τελείως, εὑρίσκεται ἀκριβῶς παρὰ τὴν ἀκτὴν εἰς ὕψος 6 μ. ἄνωθεν τῆς θαλάσσης. Ἀπέχει τοῦ βυζαντινοῦ λουτρῶνος 140 μ. πρὸς Ν. καὶ τῆς μητροπολιτικῆς κατασκηνώσεως 30 μ. πρὸς Δ. Αἱ διαστάσεις τοῦ πύργου πρέπει νὰ ἦσαν 12 × 8.30 μ. περίπου, μὲ πάχος τοίχου 2.50 μ. Εἰς τὴν ΝΑ. πλευρὰν ὁ τοῖχος ἐνισχύεται δια δευτέρου ἐσωτερικοῦ, πάχ. 1.40 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πύργου σώζεται τμῆμα δαπέδου, διαστ. 5 × 2.50 μ., ἐξ ἀμμοκονιάματος. Τὸ μέγιστον ὕψος τῶν τοίχων ἀπὸ τοῦ δαπέδου εἶναι 1.50 μ.

Εἰς τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ πύργου ἀπεκαλύφθη μεγάλη ἐνεπίγραφος πλάξ, ἐκτισμένη εἰς τὸ ἄνω μέρος καὶ παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ τοίχου (Πίν. 417 β). Ἦτο τοποθετημένη μὲ τὴν ἐνεπίγραφον ἐπιφάνειαν πρὸς τὰ ἄνω. Πρόκειται περὶ σημαντικοῦ ἐπιγραφικοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον διετηρήθη εἰς καλὴν κατάστασιν. Ἐλλείπει τὸ ἄνω μέρος καὶ κυρίως ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία τῆς πλακός. Ἡ ἐνεπίγραφος ἐπιφάνεια δὲν ἔχει ὑποστῆ σημαντικὴν ζημίαν. Ὡρισμένα μόνον τῶν γραμμάτων ἔχουν ἀποξεσθῆ καὶ κατὰ τόπους διακρίνονται ἴχνη ἀσβεστοκονιάματος. Διαστάσεις πλακός: σωζ. ὕψος μετὰ τοῦ ἐμβόλου 1.14, πλ. ἄνω 0.64, κάτω 0.66, πάχ. 0.13, μῆκ. ἐμβόλου 0.56, ὕψ. ἐμβόλου 0.07 μ.

Ἡ ἐπιγραφὴ (ΑΓΚ 1712) (Πίν. 418) περιλαμβάνει τὸ κείμενον «φιλίας καὶ συμμαχίας καλῆς κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον» μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Μαρωνειτῶν μεθ' ὅλων τῶν συμφωνηθέντων ὅρων, καταλήγει δὲ ὡς ἑξῆς: *Ταύτην τὴν συμμαχίαν γραφῆναι εἰς χάλκωμα καὶ ἀνατεθῆναι ἐν μὲν Ῥώμῃ ἐν τῷ Καπετωλίῳ, ἐν δὲ Μαρωνείᾳ ἐν τῷ Διονυσίῳ.* Σώζονται συνολικῶς τεσσαράκοντα τρεῖς στίχοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πρῶτοι ἐννέα εἶναι ἐλλιπεῖς. Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.[13].

3. Εἰς τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ χωρίου Μαρώνεια, εἰς θέσιν Ἀσπρόβολος καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 μ. Δ. τῆς Δ. γωνίας τοῦ οἰκοπέδου Δημ. Δαλαγδῆ, ἀνευρέθη λακκοειδὴς τάφος Χριστιανικῶν χρόνων, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. (Πίν. 419 α). Ὁ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου λάκκος ἐκαλύπτετο διὰ σειρᾶς ἀκανονίστων πλακῶν, συνολ. μῆκ. 2 καὶ πλ. 1.20 μ. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἄνωθεν τῶν πλακῶν εὑρέθησαν ὀστᾶ ἐκ παλαιοτέρας ταφῆς εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν. Διαστ. τοῦ λάκκου 2 × 0.50, βάθ. 0.50 μ. Μοναδικὸν εὕρημα ἐκ τοῦ τάφου ὑπῆρξεν ἀπότμημα κεράμου στέγης, μὲ ἐγχάρακτον σταυρὸν καὶ εἰς τὰ διάκενα τῶν κεραιῶν αὐτοῦ τὰ γράμματα *ΙΣ - ΧΣ - ΝΙ - ΚΑ*, τὸ ὁποῖον ἦτο τοποθετημένον εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον τοῦ νεκροῦ.

Ὡς ἐπληροφορήθημεν, εἰς τὴν ἰδίαν περιοχήν, 60 μ. ΒΑ. τοῦ ἐρευνηθέντος τάφου, κατὰ τὴν πρὸ πολλῶν ἐτῶν διάνοιξιν θεμελίων ὑπὸ τοῦ Γ. Σπαραγδᾶ, εἶχον ἀποκαλυφθῆ τρεῖς τάφοι, ὁ εἷς τῶν ὁποίων περιεῖχε δύο μικρὰ πήλινα ἀγγεῖα. Ὁμοίως δύο τάφοι εἶχον ἀποκαλυφθῆ καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ Ἰω. Μαυρουδῆ, 100 μ. ΒΑ. τοῦ ἐρευνηθέντος τάφου.

7. Δ. Λαζαρίδη, ἔ.ἀ., σ. 6, 15 καὶ 18.

8. Ὁμήρ. ι, 202.

9. Ἀθηναίων Πολιτεία XXII, 7.

10. Πρὸς Πανταίνετον XXXVII, 4.

11. Λεξικόν, σ. 347.

12. St. Casson, Macedonia, Thrace and Illyria, 1925, σ. 73 - 74. Ἡ θέσις Μαρώνεια ἔχει ταυτισθῆ μὲ τὴν σημερινὴν θέσιν Καμάριζαν, εὑρισκομένην 5 χλμ. Δ. τοῦ Λαυρίου. Τὴν πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Εὐάγ. Κακαβογιάννην, τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ.

13. Περιωρίσθημεν ἐνταῦθα εἰς ἁπλῆν παρουσίασιν τῆς ἐπιγραφῆς, διότι ἑτοιμάζεται ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου ἰδιαιτέρα περὶ αὐτῆς μελέτη.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω συμπεραίνομεν ὅτι εἰς τὴν θέσιν Ἀσπρόβολος Μαρωνείας ὑπῆρχεν ἐκτεταμένον χριστιανικὸν νεκροταφεῖον, χρονολογούμενον πιθανῶς εἰς τοὺς χρόνους ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν κατὰ τὸ 1513 τῶν Μαρωνειτῶν εἰς τὴν Νέαν Μαρώνειαν, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν συχνῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς τὰ παράλια.

4. Κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ τοῦ Μαυρουδῆ Καψιμάλη, εἰς θέσιν Καγκέλες τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Μαρωνείας, ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ Εὐθ. Εὐθυμίου μαρμαρίνη ἐπίστεψις ἐπιτυμβίας στήλης, εἰς βάθος 0.30 μ., ἡ ὁποία μετεφέρθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Μαρωνείας καὶ ἀργότερον εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς.

Εἰς τὸ σημεῖον, ἔνθα ἀπεκαλύφθη ἡ ἐπίστεψις, διενηργήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα μὲ σκοπὸν τὴν πιθανὴν ἀνεύρεσιν καὶ τῆς ἐπιτυμβίας στήλης. Εἰς βάθος 0.30 μ., εὑρέθησαν διεσκορπισμένοι ἐκ τῆς ἀρόσεως λίθοι, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς κυκλικὴν κατασκευήν, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῆς θέσεως ὡρισμένων μὴ μετακινηθέντων λίθων. ΒΔ. αὐτῶν διεπιστώθησαν ἴχνη πυρᾶς. Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο εὑρέθησαν ἀκόμη ἀποτμήματα κεράμων στέγης, βάσεις ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, δακρυδόχος καὶ ὄστρακα Κλασσικῆς ἐποχῆς. Εἰς βάθος 0.50 μ., εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα Μαρωνείας, τῆς περιόδου 400 - 350 π.Χ.

Ἡ εὑρεθεῖσα ἐπίστεψις (Πίν. 420 α) εἶναι ἡ τρίτη κατὰ σειράν, ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ Μαρωνείας[14]. Εἶναι ὀπωσδήποτε νεωτέρα τῶν ἄλλων καὶ κοσμεῖται μὲ ἀνάγλυφον σύνθεσιν ἀρραβδώτων βλαστῶν, ἑλίκων καὶ ἀνθεμίων. Μέγ. ὕψ. 0.71, μέγ. πλ. 0.71, πλ. εἰς τὴν βάσιν τῆς ἐπιστέψεως 0.54 καὶ πάχ. 0.185 μ. Εἰς τὴν βάσιν τῆς ἐπιστέψεως ὑπάρχουν δύο μικροὶ τόρμοι διὰ τὴν σύνδεσιν αὐτῆς μετὰ τῆς στήλης, ἐντὸς τῶν ὁποίων διατηρεῖται μολυβδοχόησις.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ἀναγλύφου συνθέσεως ὑπάρχει ἀνάγλυφον ἀέτωμα, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ἐπικάθηνται ἀναδιπλούμενα φύλλα ἀκάνθης. Ἐκ τῶν φύλλων τούτων ἐκβλαστάνει καὶ ἀνέρχεται κατακορύφως ὁ κεντρικὸς βλαστός, ὁ ὁποῖος καταλήγει εἰς ἐνδεκάφυλλον κορυφαῖον ἀνθέμιον. Τὰ φύλλα αὐτοῦ, ἡνωμένα κατ' ἀρχήν, διαχωρίζονται κατόπιν σαφῶς μεταξύ των καὶ διαγράφουν καμπύλην πρὸς τὰ κάτω, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ κεντρικοῦ κατακορύφου φύλλου. Δύο ἕτεροι βλαστοί, ἐκκινοῦντες ἐκ τῶν φύλλων τῆς ἀκάνθης καὶ ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸν κεντρικὸν βλαστόν, διαγράφουν καμπύλην ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτοῦ καὶ σχηματίζουν τὸ γνωστὸν λυροειδὲς σχῆμα, καταλήγοντες, ἐν συνεχείᾳ, εἰς μικρὰς ἕλικας καὶ πεντάφυλλα ἀνθέμια. Τὰ ἡνωμένα φύλλα αὐτῶν διαγράφουν καμπύλην πρὸς τὰ ἄνω. Ἕκαστος τῶν βλαστῶν τῆς «λύρας» διαιρεῖται εἰς τρία τμήματα διὰ δύο κόμβων μετὰ φυλλαρίου. Ἐκ τῶν κάτω κόμβων ἐκφύονται ἐσωτερικῶς μικροὶ βλαστοί, μεταμορφούμενοι εἰς ἕλικας μὲ πεντάφυλλα ριπίδια, ἐνούμενα ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ κατακορύφου βλαστοῦ. Ὀλίγον χαμηλότερον ἐκκινοῦν μικρότεροι βλαστοί, καταλήγοντες καὶ οὗτοι εἰς ἕλικας καὶ πεντάφυλλα ἀνθέμια ὅμοια τῶν προηγουμένων, ἀλλὰ καμπυλούμενα πρὸς τὰ κάτω. Δύο τελευταῖοι βλαστοί, ἐκφυόμενοι ἐκ τῶν μεταξὺ τῶν φύλλων τῆς ἀκάνθης πλαγίων κενῶν, κατέρχονται λοξῶς πρὸς τὰ κάτω καὶ στηριζόμενοι εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ἀετώματος καταλήγουν εἰς ἕλικας καὶ ἑξάφυλλα ἡμιανθέμια. Τὰ φύλλα τῶν ἡμιανθεμίων στρέφονται πρὸς τὰ μέσα πλὴν τοῦ τελευταίου φύλλου αὐτῶν, τὸ ὁποῖον διαγράφει καμπύλην πρὸς τὰ ἔξω, καθορίζον συγχρόνως τὸ περίγραμμα τῆς ἐπιστέψεως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἐπὶ τῶν τελευταίων βλαστῶν καὶ μεταξὺ τῶν μικρῶν βλαστῶν καὶ τῶν ἑξαφύλλων ἡμιανθεμίων ἵστανται δύο γυναικεῖαι μορφαὶ μὲ πτηνοσχήμους πόδας, πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τὰς χεῖρας ἑνουμένας ἐπὶ τοῦ στήθους. Τὸ σῶμα των διαγράφει καμπύλην πρὸς τὰ ἄνω, ἐνῷ εἰς δεύτερον ἐπίπεδον διακρίνεται ἡ οὐρὰ αὐτῶν. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τῶν μυθικῶν Σειρήνων, γνωστῶν καὶ ἐξ ἑτέρων ἔργων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, κυρίως ἐπιτυμβίων στηλῶν.

Προσκυνηταί

Πρὸς Β. τοῦ χωρίου, 3 χλμ. περίπου, εἰς θέσιν ὀνομαζομένην Μπαλκάνι, ὑπάρχει χαμηλὸς πετρώδης λοφίσκος, περιβαλλόμενος ὑπὸ δύο χειμάρρων, βάθους 20 μ. περίπου, οἱ ὁποῖοι ἑνοῦνται ΝΔ. αὐτοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 100 μέτρων. Πρὸς ΒΔ. τοῦ λοφίσκου ὑπάρχει ἕτερος λόφος ὀνομαζόμενος Ἀλῆ Κεχαγιᾶ. Τὴν ἰδίαν ὀνομασίαν ἔλαβε καὶ ὁ προαναφερθεὶς χείμαρρος. Πρὸς Β. περὶ τὰ 200 μ. ὑπάρχει πηγὴ ὕδατος, τὰ Πλατανάκια, ἐνῷ 700 μ. πρὸς Α. ἡ κρήνη Τσεσμεκάκος.

Ἐπὶ τοῦ λοφίσκου ἐπεσημάνθη μικρὸς φρουριακὸς περίβολος κυκλικοῦ σχήματος, κατεστραμμένος σήμερον, μὲ περίμετρον 90, διάμ.

14. Γ. Μπακαλάκη, Κορύφωμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ Μαρωνείας, Χαριστήριον εἰς Α. Ὀρλάνδον, Α΄, 1965, σ. 46 - 56, πίν. 1 - 3.

30 καὶ πάχ. τοίχου 2 μ. Περὶ τὰ 70 μ. ΒΑ. τοῦ περιβόλου ὑπάρχουν τέσσαρες λιθοσωροί, οἱ ὁποῖοι προέρχονται, ὡς διεκρίναμεν, ἀπὸ κυκλικὰ κτίσματα τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐξ ἑτέρων περιοχῶν τῆς Θράκης τύπου.

Τὰ περισυλλεγέντα ἐπιφανειακὰ ὄστρακα ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ἐντοπίας «θρακικῆς» κεραμεικῆς, διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ὁποίας δὲν ἔχομεν εἰσέτι ἀσφαλῆ κριτήρια. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης τεμάχια πυριτολίθου, ὡς καὶ ἀποτμήματα πλαθάνων.

Κόσμιον

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου τούτου ἐπεσημάνθησαν προσφάτως τρεῖς θέσεις[15], ἐκ τῶν ὁποίων περισυνελέγη κεραμεική, κυρίως Βυζαντινῶν χρόνων.

(1) Θέσις Ἀράπκιοϊ. Εὑρίσκεται περὶ τὰ 3 χλμ. Α. τοῦ χωρίου, ἔχουσα πρὸς Α. περὶ τὰ 500 μ. τὸν λόφον Οὔκ-τεπὲ μὲ τριγωνομετρικὸν καὶ 300 μ. πρὸς Δ. τὸν λόφον Σακὰρ-Ἀλῆ. Τὰ ὄστρακα καλύπτουν ἔκτασιν 90 στρεμμάτων περίπου. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα διακρίνονται πλίνθοι ἐκ πωρολίθου. Οἱ γέροντες τοῦ Κοσμίου ἀνέφερον ὅτι πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἐσώζοντο θεμέλια οἰκιῶν εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἀλλὰ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν χωρικῶν, οἱ ὁποῖοι μετέφερον τοὺς γωνιολίθους εἰς τὸ χωρίον καὶ τοὺς ἐχρησιμοποίουν εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῶν οἰκιῶν των.

(2) Ἡ δευτέρα θέσις εὑρίσκεται ΝΔ. τῆς μεγάλης σιδηροδρομικῆς γεφύρας τοῦ Κοσμίου, εἰς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ ποταμοῦ Ντελῆ Ἰμπράμ (Τρελλοπόταμος). Ἡ βυζαντινὴ κεραμεικὴ καλύπτει ἔκτασιν 22,5 στρεμμάτων. Εἰς τὰ σημεῖα, ἔνθα τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ ἔχουν παρασύρει τὰ χώματα, καὶ εἰς τὰς δύο πλευρὰς αὐτοῦ, διακρίνονται πλῆθος ἀποτμημάτων κεράμων στέγης καὶ θεμέλια κτισμάτων.

(3) Θέσις Τσολὰκ-κίρ. Εὑρίσκεται Δ. τῆς ὁδοῦ πρὸς Κόσμιον καὶ Ν. τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ Κομοτηνῆς. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἐπεσημάνθησαν κυρίως πολλὰ ὄστρακα Βυζαντινῶν χρόνων, καλύπτοντα μεγάλην ἔκτασιν.

Ἅγιοι Θεόδωροι

Δύο νέαι θέσεις ἐπεσημάνθησαν ἐπίσης εἰς τὴν Ν. περιοχὴν τοῦ χωρίου πρὸς τὸν ποταμὸν Φιλιουρί (ἀρχαία Λίσσος). Ἡ πρώτη θέσις, ὀνομαζομένη Γκιόλα, ἀπέχει περὶ τὰ 3 χλμ. Ν. τοῦ χωρίου καὶ εὑρίσκεται Δ. τῆς παλαιᾶς κοίτης τοῦ ποταμοῦ Φιλιουρί. Εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γ. Πάτσου καὶ εἰς ἔκτασιν ἑπτὰ στρεμμάτων περίπου ἀνευρέθησαν ὄστρακα «θρακικῆς κεραμεικῆς», ἀποτμήματα πλαθάνων καὶ πυριτολίθων, ὄστρακα καὶ κέραμοι Κλασσικῆς καὶ Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, λαβαὶ καὶ βάσεις ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, ὡς καὶ πλίνθοι θεμελίων ἐκ κιτρίνου πωρολίθου.

Ἡ ἑτέρα θέσις ἀπέχει 300 μ. πρὸς Δ. τῆς προηγουμένης καὶ ὀνομάζεται Τεκὲς Κουρμπάν. Εἰς τὸν ἀγρὸν Κιουτσοὺκ Μουσταφᾶ ἀνευρέθησαν ὄστρακα καὶ ἀποτμήματα στρωτήρων καὶ καλυπτήρων κεράμων, Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Πόρπη

Εἰς θέσιν Μικρὸ Καβάλι περιοχῆς Ἀνάκιοϊ, κατεστραμμένου σήμερον χωρίου, περὶ τὰ 2 χλμ. ΝΑ. τῆς Πόρπης, 200 μ. ΒΔ. τοῦ χειμάρρου Ντομοὺς-ντερὲ (Χοιρόρεμα) καὶ 1 χλμ. ΒΔ. τοῦ ἀγροκτήματος Λαλάκου, ἐπεσημάνθη οἰκισμὸς Κλασσικῆς καὶ Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Εἰς τὰ κληροτεμάχια τῶν Ματζίρη, Τόλη, Καραμπατζάκη, Βελκίδου, Λοψίδου καὶ Κοτάντση, κατοίκων Παραδημῆς, καὶ εἰς ἔκτασιν περίπου 250 στρεμμάτων, ἀφθονοῦν ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων, μεγαρικῶν σκύφων, βάσεις ὀξυπυθμένων ἀμφορέων καὶ ἀποτμήματα κεράμων στέγης, κυρίως στρωτήρων, διατηροῦντα ζωηρὰ τὰ ἴχνη μέλανος χρώματος. Ἀποκαλύπτονται ἐπίσης κατὰ τὴν ἄροσιν πλίνθοι θεμελίων, ἐκ πωρολίθου, ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδίαν περιοχήν, διότι ὑπάρχει καὶ σήμερον ἄφθονος εἰς πολλὰ σημεῖα πέριξ τῆς θέσεως καὶ κυρίως εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Νικ. Ἄκμπαμπα, κατοίκου Παραδημῆς, ἐγγὺς τοῦ χειμάρρου.

Παραδημὴ

Εἰς θέσιν Βάλτος, παρὰ τὴν Δ. ὄχθην τοῦ χειμάρρου Μπουχλουτζᾶ, 1.200 μ. Α. τοῦ χωρίου καὶ Ν. τοῦ γνωστοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Παραδημῆς, ἐπεσημάνθη οἰκισμὸς Κλασσικῆς καὶ Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ὄστρακα ἀνευρίσκονται εἰς ἔκτασιν 160 στρεμμάτων, κυρίως εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν Σάββα Μπαμπασίδη καὶ Κυριαζῆ Σοκόρη, κατοίκων Παραδημῆς, ἐνῶ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Πασχάλη Μπουρνάρα ὑπάρχουν θεμέλια καὶ πλίνθοι ἐκ πωρολίθων.

Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν εἶχεν εὑρεθῆ προπολεμικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀγγ. Κουρτζῆ, κατοίκου Παραδημῆς, κορμὸς ἀγάλματος γυναικὸς ἐκ μαρμάρου, τοῦ ὁποίου, ὡς ἀνέφερεν ὁ εὑρών, τὸ ὕψος

15. Ἡ ἐπισήμανσις τῶν νέων θέσεων ὀφείλεται εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν φυλάκων Ἀρχαιοτήτων Μαρωνείας καὶ Στρύμης Φ. Κωνσταντινίδου καὶ Κ. Κανέλλη.

ἀνήρχετο εἰς 1 μ. περίπου, ἔλειπον δὲ τὰ κάτω ἄκρα αὐτοῦ. Τὸ ἄγαλμα μετεφέρθη τότε εἰς τὸ Γυμνάσιον Ἀρρένων Κομοτηνῆς, ἀλλ' ἀπωλέσθη ἀργότερον κατὰ τὴν βουλγαρικὴν κατοχήν ὁμοῦ μετ' ἄλλων ἀρχαίων τῆς Συλλογῆς τοῦ Γυμνασίου.

Μεσοχώριον

Εἰς τὴν κτηματικὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου, εἰς θέσιν Συκιές, 1.700 μ. Ν. αὐτοῦ, 1.200 μ. ΒΑ. τῆς Παραδημῆς καὶ 500 μ. Β. τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ αὐτῆς, ἐπεσημάνθη ἕτερος προϊστορικὸς οἰκισμὸς μὲ ἐπιφανειακὴν κεραμεικὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, καλύπτουσαν ἔκτασιν 40 στρεμμάτων περίπου. Αὕτη συγκρινομένη μὲ τὴν κεραμεικὴν τῆς Παραδημῆς τῆς πρωίμου Χαλκοκρατίας εἶναι ὁπωσδήποτε νεωτέρα. Ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ, ἐὰν πρόκειται περὶ διαδόχου φάσεως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς πρωίμου Χαλκῆς ἐποχῆς ἢ ἀνήκει εἰς τὴν μέσην Χαλκῆν ἐποχήν, ὁπότε θὰ διαφωτισθῇ ἡ ἄγνωστος μέχρι σήμερον αὕτη περίοδος τῆς θρακικῆς προϊστορίας. Εἰς τὴν ἰδίαν ἔκτασιν ἀνευρίσκονται ἐπίσης καὶ ὄστρακα βυζαντινῆς κεραμεικῆς.

Παλλάδιον

Ἡ θέσις Μάλ Καπὰ περιλαμβάνει χαμηλὸν ὕψωμα, εὑρισκόμενον περὶ τὰ 2 χλμ. ΝΑ. τοῦ χωρίου καὶ 200 μ. ΝΑ. ἑτέρου ὑψώματος μὲ τριγωνομετρικὸν σημεῖον. Εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν Ἀθ. καὶ Δημ. Λοχόρη, ὡς καὶ τῶν Πέτρου καὶ Ἀθ. Πορτοκαλίδη, εἰς ἔκτασιν 40 στρεμμάτων ἐπὶ τοῦ ὑψώματος καὶ πέριξ αὐτοῦ, ἀνευρίσκονται κυρίως ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων καὶ ἀποτμήματα κεράμων στρωτήρων καὶ καλυπτήρων, τὰ ὁποῖα διατηροῦν ἴχνη τοῦ ἐρυθροῦ καὶ μέλανος χρώματος τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν· Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος ἔχουν ἀποκαλυφθῆ κατὰ καιροὺς καὶ λιθόπλινθοι ἀρχαίων θεμελιώσεων. Πιθανῶς ὑπῆρχεν ἐπ' αὐτοῦ μικρὸς φρουριακὸς περίβολος κατὰ τὴν Κλασσικὴν ἐποχήν.

Πελαγία

Πρὸς Β. τοῦ χωρίου περὶ τὰ 4 χλμ., εἰς θέσιν Κλησοβασῆ (θέσις ἐκκλησίας), σώζεται ἡ ΝΑ. γωνία βυζαντινοῦ ναοῦ, εἰς μέγ. ὕψ. 2.45 μ., εὑρισκομένου ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Εὐστρ. Ἀναχορλῆ, κατοίκου Πελαγίας. Τὸ πρὸς Α. σωζόμενον τμῆμα τοῦ Ν. τοίχου τοῦ ναοῦ ἔχει μῆκος 1.70 καὶ πλάτος 1.20 μ. Τὸ συνεχόμενον τμῆμα τῆς ἁψῖδος ἔχει μῆκος τόξου 0.82 καὶ πάχος 0.60 μ. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ τοίχου καὶ τῆς ἁψῖδος ὑπάρχουν τετράπλευρος τοξωτὴ κόγχη, ἄνω διαστ. 0.64 × 0.43 μ., καὶ ἑτέρα ἡμικυκλική, διαμ. 0.34 μ., τμῆμα τῆς ὁποίας εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς τετραπλεύρου.

Βέννα - Μοίρανα

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὑπὸ τῆς ΔΤΥΝ Ροδόπης ἐκτελουμένων ἔργων διὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ πρὸς τὸ χωρίον Μοίρανα ἐκ τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ Βέννας -Ἐργάνης - Ξυλαγανῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 500 μ. περίπου πρὸς Β. τοῦ χωρίου, ἀπεκαλύφθησαν ἀποτμήματα μεγάλου κρατῆρος καὶ ὀξυπυθμένου ἀμφορέως. Ὁμοίως, κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος 100 μ. περίπου ΒΔ. τοῦ χωρίου Βέννα καὶ ἐπὶ τῆς προαναφερθείσης ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ ἀνευρέθησαν ἀμφορίσκος, κυάθιον, δακρυδόχος καὶ τμῆμα λύχνου. Ἡ Ἐφορεία δὲν εἰδοποιήθη ἐγκαίρως διὰ τὴν διενέργειαν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἀλλ' ἐπληροφορήθη τοῦτο μετὰ παρέλευσιν ἀρκετῶν μηνῶν παρὰ τοῦ χειριστοῦ τοῦ ἐκσκαπτικοῦ μηχανήματος Σταύρου Κιαχίδη, ὁ ὁποῖος εἶχε περισυλλέξει τὰ προαναφερθέντα ἀρχαῖα.

Τὰ εὑρήματα μετὰ τὴν συγκόλλησιν εἶναι ἀναλυτικώτερον τὰ ἀκόλουθα:

(1) Κρατὴρ (ΑΓΚ 1538) (Πίν. 420 β), κορινθιακοῦ τύπου, συγκολληθεὶς ἐκ πολλῶν τεμαχίων, ἐλλιπὴς εἰς σημεῖα τοῦ ὤμου καὶ τῆς κοιλίας. Ἔχει πεπλατυσμένον χεῖλος, χαμηλὸν λαιμὸν καὶ λαβὰς σχεδὸν καθέτους εἰς τὸν ὦμον αὐτοῦ μὲ πλατεῖαν ἐπιφάνειαν ἄνω εἰς τὸ ὕψος τοῦ χείλους. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου μόλις διακρίνονται τὰ ἐγχάρακτα περιγράμματα ὁπλιτῶν ἀνὰ ζεύγη, φερόντων κράνος καὶ κρατούντων δόρυ. Τὰ χρώματα τῆς παραστάσεως τελείως ἐξίτηλα. Ὕψ. 0.43, διάμ. στομίου μετὰ τοῦ χείλους 0.355, μεγ. διάμ. κοιλίας 0.45, διάμ. βάσεως 0.215 καὶ ὕψος βάσεως 0.06 μ.

(2) Ὀξυπύθμενος ἀμφορίσκος (ΑΓΚ 1389), ἀβαφής, μὲ τεθραυσμένην τὴν μίαν λαβὴν αὐτοῦ, ὕψ. 0.08 μ.

(3) Κυάθιον (ΑΓΚ 1402), συγκεκολλημένον ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Ἐπιφάνεια καστανόχρους λίαν ἀπολεπισμένη, ὕψ. 0.04, διαμ. στομ. 0.085 μ.

(4) Δακρυδόχος (ΑΓΚ 1544) μὲ πλατεῖαν κοιλίαν, ἀβαφής, ἐλλιπὴς τὸ στόμιον. Σωζ. ὕψ. 0.12 μ.

Διὰ τῆς γενομένης αὐτοψίας οὐδὲν διεπιστώθη εἰς τὰ σημεῖα, ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἀνωτέρω, διότι ἔλαβε χώραν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιχωμάτωσις. Μόνον μελλοντικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ ἐπαληθεύσῃ τὴν ἄποψιν ὅτι τὰ εὑρήματα προέρχονται ἐκ τάφων.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

'Αλεξανδρούπολις

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ψύλλα - Τρικούπη, πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Δικαστηρίων καὶ Μάρκου Μπότσαρη, ὄπισθεν τοῦ Λιμεναρχείου τῆς πόλεως, ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου κιβωτιόσχημος τάφος, κατεσκευασμένος ἐξ εἰργασμένων λιθίνων πλακῶν, τοῦ ὁποίου τὸ πρὸς Α. τμῆμα κατεστράφη κατὰ τὴν ἐκσκαφήν (Πίν. 419 β). Ὁ τάφος, ἐσωτ. διαστ. 1.94 × 0.62 × 0.60 μ., κατὰ τὸ μέγιστον μέρος αὐτοῦ εὑρίσκετο κάτωθεν τῆς ἀσφάλτου τῆς ὁδοῦ Δικαστηρίων καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. Κατεύθυνσις Δ. πρὸς Α. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τάφου εὑρέθησαν οἱ σκελετοὶ δύο νεκρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἀνήκει εἰς παιδίσκην. Εὑρέθησαν ἐπίσης δύο χρυσᾶ ἐνώτια ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ κρανίου τῆς παιδίσκης, ἐπίχρυσοι ἐκ πηλοῦ ψῆφοι περιδεραίου καὶ τρία νομίσματα Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐφθαρμένα, ἀταύτιστα ἐπὶ τοῦ παρόντος (Πίν. 420 ε). Ὁ τάφος χρονολογεῖται εἰς τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας.

Μαξιμιανούπολις

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς πόλεως καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ἰμπρὰμ Χαλὴλ τοῦ Ἰμπράμ, κατοίκου Μίσχου, ἀπεκαλύφθη, κατὰ τὴν ἄροσιν, τὸ στόμιον μεγάλου πίθου, ὕψ. 1.20, διαμ. στομ. 0.53 μ., εἰς βάθος 0.28 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Κατὰ τὴν διενεργηθεῖσαν μικρὰν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ πίθου ἀπεκαλύφθη ἕτερος, ἰδίου μεγέθους, εἰς βάθος 0.37 μ. πρὸς Α. καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν (Πίν. 420 δ). Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς κοιλίας τοῦ δευτέρου πίθου ὑπάρχουν παλαιαὶ ρωγμαὶ καὶ σύνδεσμοι ἐκ μολύβδου. Πρὸς Ν. τῶν δύο ὀξυπυθμένων πίθων, ἀπεκαλύφθη τοῖχος, πλ. 2.50 καὶ ὕψ. 1.20 μ., κατεσκευασμένος ἐκ λογάδων λίθων ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται πρὸς Ν. ἐκτὸς τῆς τομῆς. Οἱ δύο πίθοι, ἀνήκοντες εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς.

'Αρσάκειον

Εἰς τὸ ΒΔ. ἄκρον τοῦ χωρίου, εἰς θέσιν Κεραμιδαριὸ καὶ εἰς ἀγρὸν τοῦ Σαρὴ Σακὰλ Μεμέτ, εὑρέθησαν ἐπίσης δύο ὀξυπύθμενοι πίθοι, Μεταβυζαντινῶν χρόνων, μὲ πεπλατυσμένον τὸ χεῖλος τοῦ στομίου, εἰς ἀπόστασιν 0.60 μ. ὁ εἷς τοῦ ἄλλου καὶ εἰς βάθος 0.15 καὶ 0.24 μ. ἀντιστοίχως ἀπὸ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἐδάφους (Πίν. 420 γ). Ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ δευτέρου πίθου, ὁ ὁποῖος λόγῳ τῶν ρωγμῶν, τὰς ὁποίας εἶχε, διελύθη εἰς τεμάχια κατὰ τὴν ἐξαγωγήν, ὑπάρχουν διάφορα ἐγχάρακτα σχέδια, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται σταυροί.

Δύμη

Εἰς τὸ λατομεῖον τοῦ Κ. Παπαδοπούλου, πλησίον τοῦ χωρίου καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν, ἀπεκαλύφθη ταφικὸς πίθος, εἰς βάθος 1 μ., μὲ κατεύθυνσιν Δ.- Α. Μῆκος πίθου 1.60, διάμετρος στομίου 0.40 καὶ διάμετρος πυθμένος 0.50 μ. Εἰς τὸ στόμιον καὶ τὸν πυθμένα αὐτοῦ ὑπῆρχον λίθοι ἐκτισμένοι εἰς μῆκος 0.60 καὶ πλάτος 0.34 μ. Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν ὀλίγα διασωθέντα ὀστᾶ ἐκ τοῦ σκελετοῦ τοῦ νεκροῦ καὶ τὰ κάτωθι ἀγγεῖα:

(1) Ἀμφορεύς (ΑΓΚ 447), τεθραυσμένος εἰς τὸ στόμιον καὶ τὸν λαιμὸν αὐτοῦ, ὕψ. 0.193, διαμ. στομίου 0.11 καὶ βάσεως 0.07 μ.

(2) Μικρὸν κυάθιον (ΑΓΚ 448) ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ, ὕψ. 0.04, διαμ. στομίου 0.08 μ. Εἰς τὸ στόμιον φέρει αὐλακωτὴν ταινίαν.

(3) Κυάθιον (ΑΓΚ 449), μικρόν, ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ, ὕψ. 0.05, διαμ. στομίου 0.082 μ.

(4) Κρατηρίσκος (ΑΓΚ 450), ὕψ. 0.075, διαμ. στομίου 0.06 μ. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ διακρίνονται ἴχνη μέλανος χρώματος.

(5) Κρατηρίσκος (ΑΓΚ 451), ἐλλιπὴς τὸ στόμιον καὶ τὴν κοιλίαν. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς κοιλίας αὐτοῦ κοσμεῖται διὰ διπλῆς ἐγχαράκτου γραμμῆς εἰς τὴν μίαν ὄψιν καὶ τριπλῆς εἰς τὴν ἄλλην. Ὕψ. 0.09, διάμ. στομίου 0.072 μ.

(6) Ἀμφορεύς (ΑΓΚ 452), τοῦ ὁποίου σώζεται ὁ λαιμός, ἡ μία τῶν λαβῶν καὶ μέρος τῆς κοιλίας αὐτοῦ. Σωζ. ὕψ. 0.28 καὶ διάμ. στομίου 0.05 μ.

(7) Ἀβαφὲς εὐρύστομον ἀγγεῖον (ΑΓΚ 515), ὕψ. 0.205, διαμ. στομίου 0.16 μ.

(8) Πόρπη (ΑΓΚ 732) ἐκ χαλκοῦ, μήκ. 0.057 μ.

(9) Δύο χαλκᾶ ἐνώτια, εἰς τὸ ἕν τῶν ὁποίων μικρὰ ψῆφος.

Παγούρια

Εἰς τὴν Δ. ὄχθην τοῦ χειμάρρου Πὸς - πός, 500 μ. ΝΑ. τοῦ χωρίου, εἰς τὴν τοποθεσίαν Τουφαλὶκ - καπουσὶ καὶ εἰς τὸ σημεῖον ἔνθα πρόκειται νὰ κατασκευασθῇ γέφυρα διὰ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ χωρίον Ν. Σιδηροχώριον, ἠρευνήθησαν τέσσαρες λακκοειδεῖς τάφοι κεκαλυμμένοι διὰ μικρῶν εἰργασμένων πλακῶν. Ἀφορ-

μὴν διὰ τὴν ἔρευναν παρέσχεν ἡ ἐμφάνισις ὀστῶν εἰς τὴν ὄχθην τοῦ χειμάρρου μετὰ τὴν κατολίσθησιν χωμάτων. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἰς δύο τάφους, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἀκριβῶς παρὰ τὴν ὄχθην, δὲν ἀνευρέθησαν τὰ ὀστᾶ τῶν κάτω ἄκρων, διότι παρεσύρθησαν ὑπὸ τῶν ὑδάτων.

Ἐκ τῶν τεσσάρων τάφων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀκτέριστοι, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ τάφος Ι. Εὑρέθη εἰς βάθος 1.18 μ., συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς πρὸ ἐτῶν γενομένης ἐπιχώσεως εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, πάχ. 0.50 μ. περίπου. Ὁ τάφος, κατευθύνσεως ἀπὸ Δ.-Α., ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν, συνολ. μήκ. 2.20 καὶ πλ. 0.90 μ. (Πίν. 421 δ).

Ἐντὸς τοῦ λάκκου, βάθ. 0.50 μ., ἀπεκαλύφθη σκελετὸς εἰς καλὴν κατάστασιν (Πίν. 421 β). Εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ σκελετοῦ ἀνευρέθησαν σιδηροῖ ἧλοι, ἤτοι τρεῖς περὶ τὸ κρανίον, εἷς ἐπὶ τῶν ὀστῶν τοῦ δεξιοῦ βραχίονος καὶ ἕτερος παρὰ τὸν ἀριστερόν, ἀνὰ εἷς εἰς τὸ δεξιὸν μηριαῖον ὀστοῦν καὶ τὴν ἀριστερὰν κνήμην, ὡς καὶ τέσσαρες εἰς τὰ ἄκρα τῶν ποδῶν.

Δὲν δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν ἐπακριβῶς τοὺς τάφους, λόγῳ ἐλλείψεως εὑρημάτων. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν τάφων εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ ἐτῶν, ὡς ἐπληροφορήθημεν, ἀγγεῖον μὲ αὐλακωτοὺς δακτυλίους εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, προφανῶς Ρωμαϊκῶν χρόνων, συμφώνως βεβαίως πρὸς τὴν περιγραφὴν κατοίκου τῶν Παγουρίων, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἴδει τὸ ἀγγεῖον.

Οἱ εὑρεθέντες ἧλοι, λόγῳ ἀλλοιώσεως ἐκ τῆς μεγάλης ὀξειδώσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν ὑποστῆ, δὲν ἀποτελοῦν ἀσφαλὲς τεκμήριον διὰ ὀρθὴν χρονολόγησιν. Ἐπίσης, ἐπειδὴ κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τάφου δὲν εὑρέθησαν ὑπολείμματα ξύλου, δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐὰν οἱ εὑρεθέντες σιδηροῖ ἧλοι προέρχωνται ἐκ ξυλίνης θήκης, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχε τοποθετηθῆ ὁ νεκρός. Ἐκφράζεται ἐνταῦθα μετ' ἐπιφυλάξεως ἡ σκέψις, ὅτι ἡ παρουσία τῶν ἥλων εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ μαγικὰς ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ νεκροῦ διὰ τὴν ἐξόντωσιν κακῶν πνευμάτων. Δυνατὸν ἀκόμη νὰ ἔχωμεν ἐπιβολὴν σχετικῆς ποινῆς θανάτου ἢ περίπτωσιν βασανισμοῦ διὰ τῶν ἥλων.

Ὁ σκελετὸς μετεφέρθη, ὡς ἀκριβῶς ἔκειτο ἐντὸς τοῦ τάφου, καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς διὰ τὴν ἐν καιρῷ ἐξέτασιν αὐτοῦ ὑπὸ εἰδικοῦ ἀνθρωπολόγου.

Δίκαια Φαναρίου

Ἐπανελήφθη κατὰ τὸ 1972 ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Δικαίας, περιορισθεῖσα ὅμως εἰς τὴν θέσιν Νταοὺτ-Μπουνάρ, ἔνθα τὸ νεκροταφεῖον τῆς πόλεως, παρὰ τὴν λίμνην Βιστονίδα. Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τῶν τύμβων Α καὶ Β[16], παραλλήλως δὲ ἤρχισεν ἡ ἔρευνα τοῦ μικροῦ τύμβου Γ καὶ ἑτέρου Δ, εὑρισκομένου πρὸς Δ. τῶν προηγουμένων καὶ ἐγγύτερον τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης.

Τύμβος Α

Ἐκτὸς τῶν τριῶν λιθίνων σαρκοφάγων, μιᾶς πηλίνης καὶ δύο ταφικῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1971, ἀνευρέθησαν πέντε ἀκόμη πήλιναι σαρκοφάγοι, εἰς λακκοειδὴς τάφος, τέσσαρα ταφικὰ ἀγγεῖα (ἀμφορεῖς), εἷς ταφικὸς πίθος καὶ πέντε καύσεις νεκρῶν (Σχέδ. Ι· Πίν. 422 γ).

Πηλίνη σαρκοφάγος ΙΙΙ. Εὑρέθη εἰς βάθος 0.86 μ. ἀπὸ τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ τύμβου. Διαστ. ἐξωτ. 0.855 × 0.395, βάθ. 0.245 μ. Ἐκαλύπτετο διὰ δύο πηλίνων πλακῶν[17], τοῦ τύπου τῶν κεράμων στρωτήρων, μήκ. 1.065 καὶ πλ. 0.39 μ. (Πίν. 421 α). Προσανατολισμὸς Α. πρὸς Δ. Ἐντὸς τῆς λάρνακος (Πίν. 421 γ) εὑρέθη μελανόμορφος λήκυθος (ΑΓΚ 1381), ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, ὕψ. 0.13 μ. Ἐπὶ τῆς κοιλίας παράστασις ἐφίππου ἀνδρὸς πρὸς δεξιά, κρατοῦντος δόρυ (Πίν. 423 α - β). Πρὸ αὐτοῦ ὁπλίτης μὲ κράνος, ἀσπίδα καὶ δόρυ, τρέχων πρὸς δεξιά, στρέφει τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ του καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀριστερὰ καὶ κατευθύνει τὸ δόρυ ἐναντίον τοῦ ἱππέως. Εἰς τὰ ἄκρα τῆς παραστάσεως ἱματιοφόροι ἄνδρες κρατοῦντες δόρατα. Αἱ λεπτομέρειαι δηλοῦνται δι' ἐγχαράξεως. Ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου ἐσχηματοποιημένα φύλλα κισσοῦ. Χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Πηλίνη σαρκοφάγος ΙΙΙΙ (Πίν. 422 α). Εὑρέθη εἰς βάθος 0.72 μ. Προσανατολισμὸς Α. πρὸς Δ., κάλυμμα ἡμικυλινδρικοῦ τύπου μὲ ἐπίπεδα τὰ ἄκρα, διμερές, συνολ. μήκ. 1.70 καὶ πλ. 0.57 μ. Λόγῳ τῆς ὑγρασίας τοῦ ἐδάφους ὁ σκελετὸς δὲν διεσώθη πλήρης. Ἡ σαρκοφάγος περιεῖχε σκύφον (ΑΓΚ 1372), ἐντοπίου ἐργαστηρίου, τεθραυσμένον, ὕψ. 0.06 καὶ διαμ. στομίου 0.12 μ. (Πίν. 425 β). Εἰς τὴν ταινίαν τοῦ χείλους αὐτοῦ διατηροῦνται ἴχνη μέλανος χρώματος.

Πηλίνη σαρκοφάγος ΙV. Εὑρέθη εἰς βάθος 0.85 μ. Προσανατολισμὸς ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Κάλυμμα ἐκ δύο ἐπιπέδων πηλίνων πλακῶν, σωζ.

16. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 535 - 536.

17. H. Koukouli - Chrysanthaki, Sarcophages en terre cuite d' Abdère, BCH 1970 - II, σ. 356, εἰκ. 31.

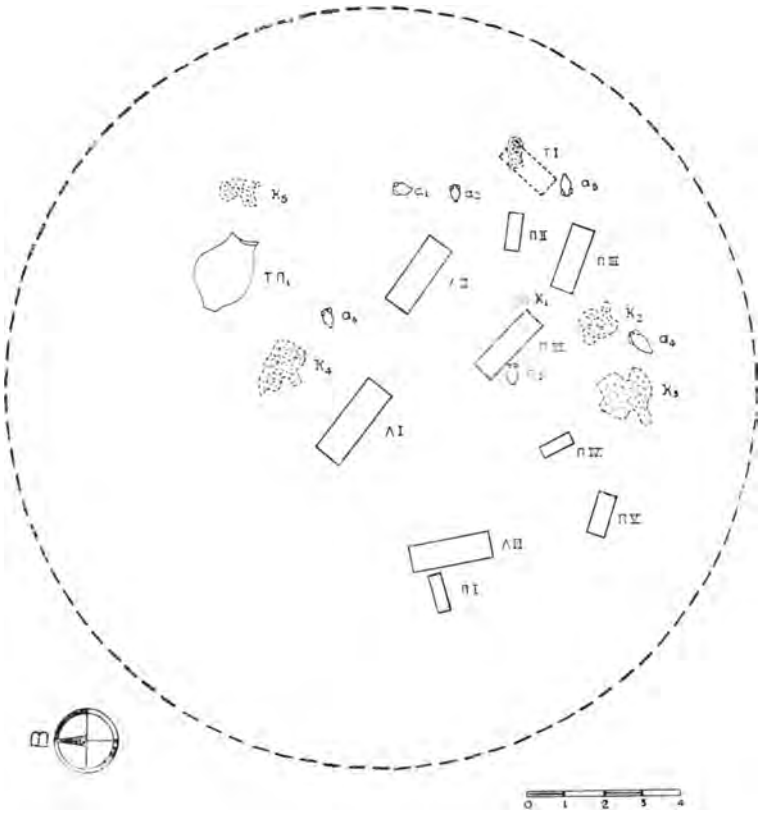
μήκ. 1.05 καὶ πλ. 0.64 μ., προεξέχον εἰς τὰς δύο στενὰς πλευρὰς τῆς λάρνακος. Διαστ. σαρκοφάγου 0.95 × 0.34 × 0.20 μ. καὶ πάχ. χείλους 0.05 μ. Οὐδὲν περιεῖχεν.

Πηλίνη σαρκοφάγος Π V. Εὑρέθη εἰς βάθος 1.08 μ. Προσανατολισμὸς Α. πρὸς Δ. Κάλυμμα ἐξ ἐπιπέδων πηλίνων πλακῶν, συνολ. μήκ. 1.16 καὶ πλ. 0.51 μ. Διαστάσεις σαρκοφάγου ἐξωτερικῶς 0.98 × 0.43 × 0.32 μ. καὶ πάχ. χείλους 0.076 μ. Ἐκ τοῦ σκελετοῦ διεσώθησαν μικρὰ μόνον τεμάχια ὀστῶν.

Πηλίνη σαρκοφάγος Π VI. Εὑρέθη εἰς βάθος 1.02 μ. Προσανατολισμὸς ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Κάλυμμα ἐκ πηλίνων πλακῶν τεθραυσμένων. Διαστ. σαρκοφάγου ἐσωτερικῶς 1.79 × 0.415/0.455 × 0.30 μ. καὶ πάχ. χείλους 0.08 μ. Ὁ σκελετὸς μὲ τὸ κρανίον πρὸς ΝΑ. διετηρήθη εἰς καλὴν κατάστασιν (Π ί ν. 422 β).

Ταφικὸς ἀμφορεὺς α5 (Π ί ν. 424 δ). Εὑρέθη παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ λακκοειδοῦς τάφου Τ Ι, εἰς βάθος 1.05 μ. Τὸ στόμιον αὐτοῦ πρὸς Δ. Ὕψος 0.70 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ εὑρέθησαν κατάλοιπα ὀστῶν καὶ μικρὰ ἀβαφῆς πρόχους (ΑΓΚ 1382) (Π ί ν. 424 α), ἐκ πηλοῦ ἐρυθρωποῦ χονδροκόκκου, προϊὸν ἐντοπίου ἐργαστηρίου. Ὕψος ἀγγείου 0.09, διάμ. στομίου 0.04 μ.

Καῦσις Κ1 (Π ί ν. 425 γ). Παρὰ τὴν Α. γω-

Σχέδ. 1. Δίκαια. Κάτοψις τύμβου Α

νίαν τῆς σαρκοφάγου Π VI, εἰς βάθος 0.75 μ. Ἐκ τῶν ὀστράκων τῆς καύσεως συνεκολλήθησαν τὰ ἀκόλουθα ἀγγεῖα:

(α) Μελαμβαφὴς λήκυθος (ΑΓΚ 1368), ὕψ. 0.21 μ. Ἐπὶ τῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας τοῦ ὤμου αὐτῆς διασώζεται σειρὰ ἀνθεμίων μέλανος χρώματος (Π ί ν. 423 γ).

(β) Σκύφος (ΑΓΚ 1371), ὕψ. 0.07, διαμ. στομ. 0.13 μ. (Π ί ν. 425 α). Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ ταινία τοῦ χείλους καλύπτονται διὰ μέλανος χρώματος. Εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν καὶ μεταξὺ αὐτῶν ταινία μὲ μελαίνας στιγμάς. Πρό-

κειται περὶ ἐντοπίου ἀπομιμήσεως ἰωνικοῦ προτύπου[18].

(γ) Μελαμβαφὴς κύλιξ (ΑΓΚ 1377), ὕψ. 0.101, διαμ. στομ. 0.18 μ. (Πίν. 424 γ). Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὑψηλοῦ ποδὸς δακτύλιος χρώματος ἐρυθρωποῦ. Πρόκειται περὶ ἀγγείου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, τοῦ γνωστοῦ τύπου «droop» καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.[19].

(δ) Εὐρύστομος πρόχους (ΑΓΚ 1380) ἐντοπίου ἐργαστηρίου, ὕψ. 0.17, διαμ. στομ. 0.13 μ., μὲ τὸ χεῖλος αὐτοῦ νεῦον πρὸς τὰ ἔξω. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ διακρίνονται ἴχνη πυρᾶς (Πίν. 424 β).

(ε) Μελανόμορφος λήκυθος (ΑΓΚ 1386), ὕψ. 0.16 μ. (Πίν. 423 δ). Ἐπὶ τῆς κοιλίας σκηνὴ βακχικοῦ συμποσίου. Διακρίνονται δύο μορφαὶ καθήμεναι, γυνὴ εἰς τὸ ἀριστερὸν καὶ ἀνὴρ γενειοφόρος εἰς τὸ δεξιὸν τῆς παραστάσεως. Πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ Διονύσου καὶ μιᾶς Μαινάδος. Μεταξὺ τῶν μορφῶν κλήματα ἀμπέλου. Αἱ λεπτομέρειαι τῶν προσώπων καὶ τῶν ἐνδυμάτων δηλοῦνται δι' ἐγχαράξεως. Εἰς τὸν ὦμον σειρὰ ἀνθεμίων. Χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

Καῦσις Κ2. Εἰς βάθος 0.81 μ., ΝΔ. τῆς σαρκοφάγου Π ΙΙΙ καὶ ΝΑ. τῆς σαρκοφάγου Π VI. Μεταξὺ τῶν ὀστράκων εὑρέθησαν κατάλοιπα κεκαυμένων ὀστῶν καὶ δύο πήλινα εἰδώλια (Πίν. 426 ζ - η): (α) Κεφαλὴ εἰδωλίου ἵππου (ΑΓΚ 1360), ὕψ. 0.03 μ., μὲ ἀποκεκρουμένα τὰ ὦτα αὐτοῦ. Δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν δηλοῦνται οἱ ὀφθαλμοί, οἱ ῥώθωνες καὶ τὸ στόμα. (β) Εἰδώλιον ἀνδρός (ΑΓΚ 1361), ὕψ. 0.065 μ. Ἐλλείπουν αἱ χεῖρες ἀπὸ τῶν ὤμων καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ὀσφύος. Ὁ κορμὸς λεπτός, κιονόσχημος, ἄνευ πλαστικῆς δηλώσεως τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου δηλοῦνται ἐντόνως μὲ προβολὴν τῆς ρινός, ἐνῷ ἡ κόμη εἶναι ἐσχηματοποιημένη.

Καῦσις Κ3. Πρὸς Δ. τοῦ ταφικοῦ ἀγγείου α4, εἰς βάθος 0.90 μ. Ἔκτασις τῆς καύσεως 1.65 × 1.70 μ. περίπου. Ἐξ αὐτῆς προέρχεται μικρὸς σκύφος (ΑΓΚ 1373), ὕψ. 0.04, διαμ. στομίου 0.101 μ., ἐντοπίου ἐργαστηρίου (Πίν. 426 ε). Εἰς τὸ χαμηλὸν χεῖλος ταινία ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ χρώματος. Ὁμοίου χρώματος πλατεῖα ταινία ὑπάρχει εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου ἀμέσως κάτωθεν τῶν λαβῶν.

Καῦσις Κ4. Μεταξὺ τῆς λιθίνης σαρκοφάγου Λ Ι καὶ τοῦ ταφικοῦ πίθου ΤΠ 1, εἰς βάθος 0.55 μ. Ἔκτασις καύσεως 1.25 × 1.10 μ. περίπου. Ἐκ τῶν ὀστράκων αὐτῆς συνεκολλήθησαν τρία ἀγγεῖα καὶ ἓν πήλινον εἰδώλιον: (α) Ἀβαφὴς ἀμφορίσκος (ΑΓΚ 1365), ὕψ. 0.26, διαμ. στομίου 0.05 μ. (Πίν. 426 α). (β) Λήκυθος (ΑΓΚ 1366), ὕψ. 0.22 μ. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου διατηροῦνται ἴχνη μέλανος χρώματος (Πίν. 426 β). (γ) Σκύφος (ΑΓΚ 1379), ὕψ. 0.06, διαμ. στομίου 0.15 μ. (Πίν. 426 δ). Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καλύπτεται ἐν πολλοῖς ὑπὸ μέλανος χρώματος. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ κάτωθεν τῶν λαβῶν δύο ὁριζόντιαι ταινίαι ἐρυθροῦ χρώματος διατρέχουν τὴν περιφέρειαν αὐτοῦ. (δ) Εἰδώλιον ἡμικεκλιμένου Σιληνοῦ (ΑΓΚ 1375), ὕψ. 0.10 (Πίν. 426 στ). Διὰ τῆς κεκαμμένης ἀριστερᾶς χειρὸς αὐτοῦ στηρίζεται ἐπὶ προσκεφαλαίου ἀνακλίντρου καὶ συγχρόνως ἐγγίζει τὸ πλούσιον γένειον αὐτοῦ. Ἡ δεξιὰ ἀναπαύεται ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ. Ἐλλείπουν ὁ δεξιὸς πούς ἀπὸ τοῦ γόνατος καὶ ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ ἀριστερός. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου δὲν διακρίνονται λόγῳ τῆς φθορᾶς τοῦ πηλοῦ. Τὸ στῆθος καὶ ἡ κοιλία δηλοῦνται πλαστικῶς. (ε) Τμῆμα μετὰ λαβῆς κλαζομενιακοῦ ἀμφορέως μὲ τὴν γνωστὴν διακόσμησιν τῆς ὁμάδος τῶν ἀγγείων τούτων (Πίν. 426 γ). Χρονολογεῖται εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

Καῦσις Κ5. Πρὸς Α. τοῦ ταφικοῦ πίθου ΤΠ 1, εἰς βάθος 0.85 μ. Ἔκτασις καύσεως 1.15 × 0.60 μ. περίπου (Πίν. 425 δ). Ἐκ τῶν ὀστράκων αὐτῆς συνεκολλήθησαν: (α) Ἀμφορεύς (ΑΓΚ 1369), ὕψ. 0.235, διαμ. στομίου 0.12 μ. (Πίν. 427 ε). Μέλαν χρῶμα εἰς τὸ χεῖλος, τὰς λαβὰς καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου. Ἄνωθεν τῆς ζώνης ταύτης ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ χρώματος τῆς κοιλίας φυτικὴ διακόσμησις διὰ μέλανος χρώματος ἢ ἐσχηματοποιημένος ὀκτάπους. (β) Σκύφος (ΑΓΚ 1370), ὕψ. 0.05, διαμ. στομίου 0.15 μ. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ταινίαι μέλανος χρώματος (Πίν. 427 α).

Ἐκ τοῦ τύμβου Α προέρχεται ἀκόμη ἀμφορίσκος (ΑΓΚ 1364), ἐλλιπής, συμπεπληρωμένος, ὕψ. 0.18, διαμ. στομίου 0.09 μ., ὁ ὁποῖος εὑρέθη κάτωθεν τοῦ ταφικοῦ ἀγγείου α4 καὶ εἰς βάθος 0.15 μ. ἀπ' αὐτοῦ. Ὁμοίου τύπου μὲ τὸν ὑπ' ἀριθ. 1369 τῆς καύσεως Κ5, ἔχει εἰς τὸ κάτω μέρος πλατεῖαν ζώνην ἐκ μέλανος χρώματος καὶ ἄνωθεν αὐτῆς ὁμοίαν σχεδὸν διακόσμησιν μὲ τὸν ὑπ' ἀριθ. 1369 (Πίν. 427 στ).

18. Lilly Ghali - Kahil, La céramique grecque, Études Thas. VII, Paris 1960, σ. 58, 31, πίν. XXI, 31.

19. Lilly Ghali - Kahil, ἔ.ἀ., σ. 124, 3, πίν. LII, 3.

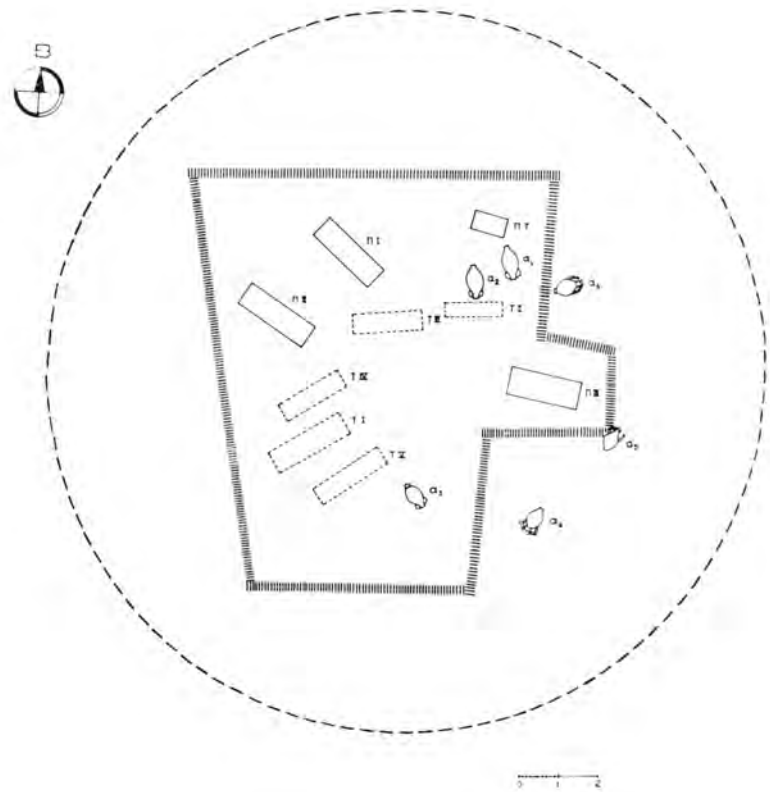
Τύμβος Β

Εἰς τὸν τύμβον Β (Σχέδ. 2) ἀπεκαλύφθησαν τὸ 1972 τρία ταφικὰ ἀγγεῖα (ἀμφορεῖς) (ἀριθ. α4, α5, α6) καὶ μέρος ἑτέρου. Ἐκ τοῦ Α. μέρους τοῦ τύμβου, ἔνθα περιωρίσθη ἡ ἔρευνα, προέρχονται ἐπίσης τὰ ἑξῆς ἀγγεῖα: (α) Μικρὸν κυλινδρικὸν ἀγγεῖον (ΑΓΚ 1387), μὲ ἐπίπεδον βάσιν καὶ στενὸν στόμιον, ὕψ. 0.089, διαμ. βάσεως 0.03 μ. Εἰς τὸ κάτω μέρος αὐτοῦ διακρίνονται ἴχνη μέλανος χρώματος. Εὑρέθη εἰς βάθος 0.30 μ. (β) Μικρὸς σκύφος (ΑΓΚ 1388), ὕψ. 0.04, διαμ. στομίου 0.08 μ. (Πίν. 427 β). Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ἴχνη καστανομέλανος χρώματος. Εὑρέθη εἰς βάθος 0.27 μ. (γ) Μικρὸν πιθοειδὲς ἀγγεῖον (ΑΓΚ 1378), ὕψ. 0.07, διαμ. στομίου 0.03 μ. (Πίν. 427 δ). (δ) Λαιμὸς ἀμφορέως μετὰ τῶν δύο λαβῶν αὐτοῦ, ἀνατολικοῦ ἐργαστηρίου (Πίν. 427 γ). Ἐπ' αὐτοῦ ἐσχηματοποιημένη φυτικὴ διακόσμησις.

Τύμβος Δ (Πίν. 428 γ)

Ἀπεκαλύφθη ταφικὸς περίβολος ἐξ ἀκανονίστων μεγάλων λίθων (Πίν. 428 β). Ἐκτὸς τοῦ περιβόλου καὶ πλησίον αὐτοῦ εὑρέθησαν πηλίνη σαρκοφάγος καὶ δύο λακκοειδεῖς τάφοι.

Πηλίνη σαρκοφάγος Ι (Πίν. 428 α). Κάλυμμα ἡμικυλινδρικοῦ τύπου ἐκ δύο τεμαχίων. Προσανατολισμὸς Α. πρὸς Δ. Διαστ. ἐξωτ. 1.92 × 0.65 × 0.29 μ. καὶ πάχος χείλους 0.10 μ. Εὑρέθη εἰς βάθος 1.05 μ. Ἐκ τοῦ σκελετοῦ ὀλίγα μόνον ὀστᾶ διεσώθησαν λόγῳ τῆς ὑγρασίας τοῦ ἐδάφους (Πίν. 429 στ). Ἐκ τῆς σαρκοφάγου προέρχονται τρία ἀγγεῖα: (α) Σκύφος (ΑΓΚ 1367), ὕψ. 0.07, διαμ. στομίου 0.13 μ. Εἰς τὴν ταινίαν τοῦ χείλους, τὰς λαβάς, τὴν βάσιν καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου διασώζεται τὸ μέλαν χρῶμα (Πίν. 429 γ). (β) Μελανόμορφος σκύφος (ΑΓΚ 1376), ὕψ. 0.10 καὶ διαμ. στομίου 0.20 μ. Εἰς τὴν κοιλίαν αὐτοῦ, μεταξὺ

Σχέδ. 2. Δίκαια. Κάτοψις τύμβου Β

ἀνθεμίων, καὶ εἰς τὰς δύο ὄψεις, παράστασις Ἡρακλέους μαχομένου μὲ τὸν λέοντα τῆς Νεμέας. Αἱ λεπτομέρειαι τῶν μορφῶν δηλοῦνται δι' ἐγχαράξεως (Πίν. 429 β). (γ) Ἀμφορίσκος ἀβαφής (ΑΓΚ 1384), ὕψ. 0.12, διαμ. στομίου 0.035 μ., ἐντοπίου ἐργαστηρίου (Πίν. 429 α). Χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Λακκοειδὴς τάφος 1 (Πίν. 429 ζ). Προσανατολισμὸς ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Εὑρέθη εἰς βάθος 1.07 μ. Μῆκος σκελετοῦ 1.74 μ. Ἐκ τοῦ τάφου προέρχονται δύο ἀγγεῖα: (α) Σκύφος (ΑΓΚ 1374), συγκολληθεὶς ἐκ πολλῶν τεμαχίων, ὕψ. 0.085 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἴχνη μέλανος χρώματος (Πίν. 429 ε). (β) Μικρὸς ἀσκός (ΑΓΚ 1383), μὲ ὑπερυψωμένην λαβήν, ὕψ. 0.07 μ. Εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὤμου καὶ ὀλίγον ἄνωθεν τῆς βάσεως ταινία διὰ μέλανος χρώματος (Πίν. 429 δ).

Ἀρριανὰ

Εἰς θέσιν Καγιαλὶρ Γερλὲρ Γερί (Πετρότοπος), 3 χλμ. Β. τοῦ χωρίου καὶ εἰς τὸ σημεῖον, ἔνθα μετὰ τὰς γενομένας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκσκαφάς, διὰ τὴν κατασκευὴν ἀναχώματος πλησίον τοῦ ποταμοῦ Φιλιουρί, εἶχον ἀποκαλυφθῆ τοῖχοι ἀρχαίου κτίσματος, ὡρισμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τραπεζοφόρον μὲ ἀγαλμάτιον καθημένης γυμνῆς Ἀφροδίτης[20], διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ἐπισημανθέντος κτηρίου. Ἠνοίχθησαν δύο τομαί, ἀπέχουσαι 15 μ. μεταξύ των. Ἡ πρώτη εἰς τὸ σημεῖον, ἔνθα εἶχον ἀναφανῆ τμήματα τοίχων καὶ ἀσβεστοκονιάματα, ἐνῷ ἡ δευτέρα πρὸς Β., ἔνθα ἐφαίνοντο ἀποτμήματα πλίνθων. Δυστυχῶς, διὰ τῶν γενομένων ἐκσκαφῶν ἐπροξενήθησαν σημαντικαὶ ζημίαι εἰς μεγάλην ἔκτασιν, ὡς διεπιστώθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς, διότι ἡ διὰ τῶν μηχανημάτων ἐκσκαφὴ ἐπροχώρησε πολλαχοῦ εἰς ἀρκετὸν βάθος.

1. Διὰ τῆς τομῆς Α΄ ἀπεκαλύφθησαν οἱ χῶροι ρωμαϊκοῦ λουτρῶνος, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐπιμήκη διάταξιν, μὲ κατεύθυνσιν τοῦ κεντρικοῦ ἄξονος αὐτῶν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. (Σχέδ. 3).

Τὸ κτηριακὸν τοῦτο συγκρότημα συνεχίζεται πρὸς ΒΔ. καὶ ΝΑ. πέραν τῶν ὁρίων τῆς τομῆς. Ἐκ τοῦ συστήματος δομήσεως, τοῦ βάθους τῶν ἀποκαλυφθέντων δαπέδων καὶ τῶν τομῶν εἰς τοὺς παλαιοτέρους τοίχους, διὰ νὰ διέλθουν νεώτεροι, διακρίνομεν τρεῖς οἰκοδομικὰς φάσεις μὲ σημαντικωτέραν τὴν δευτέραν, ὅτε ἤλλαξε βασικῶς μορφὴν τὸ κτήριον, ἤτοι διηυρύνθη κατὰ μῆκος καὶ κατὰ πλάτος. Ἀπέκτησεν οὕτω νέους χώρους καὶ ἀψιδωτὰς προεξοχὰς εἰς τὴν ΒΑ. καὶ τὴν ΝΔ. πλευρὰν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν τρίτην φάσιν ὑψώθησαν τὰ δάπεδα τῶν χώρων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ ἐσώζοντο, ἂν δὲν κατεστρέφοντο κατὰ τὰς ἐκσκαφάς. Ἐσώθησαν μόνον μικρὰ τμήματα αὐτῶν εἰς ὡρισμένους χώρους.

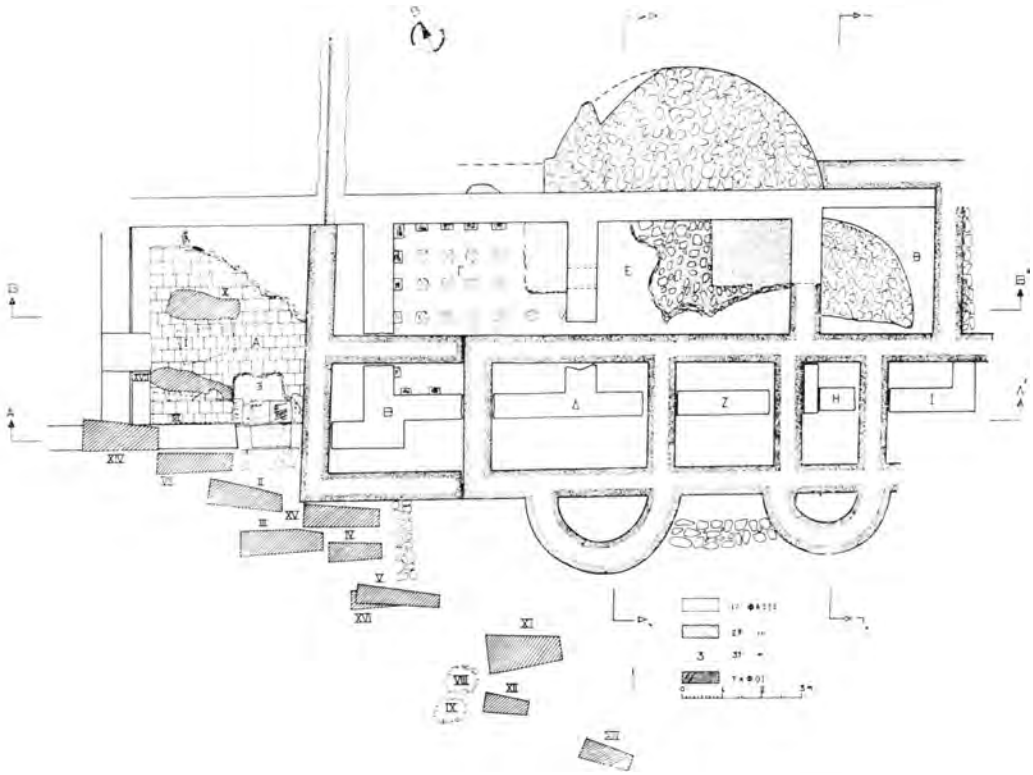
Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν ὁ λουτρὼν περιελάμβανε τοὺς ἑξῆς κατὰ σειρὰν χώρους ἀπὸ ΒΔ.: Χῶρος Α, διαστ. 5.80 × 4.80 μ., μὲ πλακόστρωτον δάπεδον ἐκ πλίνθων, κατεστραμμένον εἰς τὴν Α. καὶ ΝΑ. πλευρὰν τῆς αἰθούσης. Ἐσωτερικῶς εἰς τὸν ΒΔ. καὶ ΒΑ. τοῖχον ὑπῆρχε θρανίον ἐπενδεδυμένον διὰ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν, μικρὰ τμήματα τῶν ὁποίων εὑρέθησαν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. Τοῦτο διεσώθη μόνον εἰς τὴν ΒΔ. πλευρὰν τῆς αἰθούσης, εἰς ὕψος 0.25 μ. Εἰς τὸν τοῖχον τῆς ἰδίας πλευρᾶς ὑπάρχει ἄνοιγμα θύρας, πλ. 0.93 μ., μὲ ὑπερυψωμένον σήμερον κατώφλιον, προερχόμενον ἐκ μεταγενεστέρας φάσεως. Εἰς τὴν Α. γωνίαν καταλήγει ἀγωγὸς ἐκτισμένος διὰ λογάδων λίθων. Ἡ αἴθουσα αὕτη ἦτο πιθανῶς τὸ frigidarium τοῦ λουτρῶνος. Ἕτερος χῶρος πέραν τῆς τομῆς πρὸς ΒΔ. θὰ ἐχρησίμευεν ἀσφαλῶς ὡς apodyterium. Εἰς τοὺς χώρους Γ καὶ Ε ἀνευρέθησαν τὰ δάπεδα δύο ὑποκαύστων, συνδεομένων μεταξύ των διὰ δύο τοξοτῶν θυρίδων, κατεσκευασμένων εἰς τὸ ἄνω μέρος ἐκ πλίνθων, ἡ μία τῶν ὁποίων κατεστράφη κατὰ τὴν β΄ φάσιν διὰ νὰ διέλθῃ νεώτερος τοῖχος (Πίν. 430 α). Εἰς τὴν ΒΔ. καὶ ΒΑ. πλευρὰν τοῦ ὑποκαύστου Γ, διαστ. 4.30 × 4.20 μ., διετηρήθησαν εἰς χαμηλὸν ὕψος οἱ ἐκ τετραπλεύρων πλίνθων ἀποτελούμενοι πεσσίσκοι αὐτοῦ, οἱ στηρίζοντες τὸ δάπεδον τοῦ ἄνωθεν εὑρισκομένου πιθανῶς tepidarium (Πίν. 430 β). Ἄνωθεν τοῦ ὑποκαύστου Ε, διαστ. 4.80 × 4.20 μ., θὰ ἦτο τὸ caldarium. Εἰς τὸν χῶρον Θ θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ τὸ praefurnium. Ἔχομεν δηλαδὴ τὸν ἁπλοῦν τύπον λουτρῶνος (α), Reihentyp[21].

Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν, διὰ τῆς κατασκευῆς νέων τοίχων, ἀφ' ἑνὸς μὲν καθίστανται μικρότεροι οἱ χῶροι Α, Γ, Ε καὶ Θ, ἀφ' ἑτέρου δὲ προστίθενται νέοι, οἱ Β (3.30 × 2.65 μ.), Δ (3.85 × 2.25 μ.), Ζ (2.50 × 2.50 μ.) καὶ Η (2.50 × 1.45 μ.) (Σχέδ. 3). Κατασκευάζονται ἐπίσης ἡ μεγάλη ἁψὶς τῆς ΒΑ. πλευρᾶς ἐξωτερικῶς τοῦ χώρου Ε, ἐκτισμένη ἐκ λογάδων λίθων καὶ σκληροῦ ἀσβεστοκονιάματος, καὶ αἱ

20. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 542.

21. D. Krencker, Die Trieren Kaiserthermen, Augsburg 1929, σ. 177, εἰκ. 234 a.

δύο μικρότεραι τῆς ΝΔ. πλευρᾶς, ἐξωτερικῶς τῶν χώρων Δ καὶ Η (Πίν. 431 α). Ὁ ΒΑ. τοῖχος τῶν χώρων Γ, Ε καὶ Θ διατηρεῖται, ἀλλὰ ἐνισχύεται ἐξωτερικῶς διὰ νέου, πάχους 0.70 μ. Ἡ νέα πτέρυξ περιελάμβανε πιθανῶς τὰ ψυχρὰ διαμερίσματα τοῦ λουτρῶνος, ἐνῷ εἰς τὴν παλαιὰν διετηρήθησαν τὰ ὑπόκαυστα, τὸ tepidarium καὶ τὸ caldarium. Εἰς τοὺς τοίχους τῆς εἰς τὴν ΝΔ. πλευρὰν καὶ κατώφλιον ὁμοίας κατασκευῆς, ἄνωθεν τοῦ παλαιοτέρου εἰς τὸ ἄνοιγμα τῆς ΒΔ. θύρας τῆς αἰθούσης. Τὸ μεταγενέστερον δάπεδον εὑρίσκεται κατὰ 0.30 μ. ὑψηλότερον τοῦ παλαιοτέρου. Τμήματα δαπέδου τῆς τρίτης φάσεως ἐξ ἀσβεστοκονιάματος διετηρήθησαν ἐπίσης εἰς τὴν Α. γωνίαν τῶν ὑποκαύστων Γ καὶ Ε (Πίν. 431 β - γ). Τὰ δά-

Σχέδ. 3. Ἀρριανά. Κάτοψις ρωμαϊκοῦ λουτρῶνος (τομὴ Α΄)

β΄ φάσεως ἔχουν χρησιμοποιηθῆ πολλαχοῦ καὶ τετράπλευροι ὀπτόπλινθοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς παλαιοτέρους, εἰς τοὺς ὁποίους ἔχομεν καθαρῶς ἀργολιθοδομήν. Διαφορὰν ἔχομεν ἐπίσης καὶ εἰς τὸ συνδετικὸν ὑλικόν. Τὸ ὑλικὸν τῆς πρώτης φάσεως εἶναι ἀσβεστοκονίαμα σαθρὸν ἐν πολλοῖς μὲ μεγάλην ἀναλογίαν ἄμμου. Κατὰ τὴν β΄ φάσιν ἔχουν χρησιμοποιηθῆ εἰς τὸ μεῖγμα καὶ τρίμματα κεράμων (κουρασάνι), τὰ ὁποῖα προσδίδουν εἰς αὐτὸ ἐρυθρωπὸν χρῶμα καὶ μεγάλην ἀντοχήν.

Ἐκ τῆς γ΄ φάσεως διετηρήθησαν εἰς τὴν αἴθουσαν Α τμῆμα δαπέδου ἐξ ὀπτῶν πλίνθων πεδα ταῦτα ἐγένοντο ἐπὶ στρώματος καταστροφῆς ἐκ λίθων καὶ ἀσβεστοκονιαμάτων, εὑρίσκονται δὲ κατὰ 0.50 μ. ὑψηλότερον τῶν παλαιοτέρων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου Ε διεκρίναμεν ἴχνη πηλίνων δίσκων, ἀνηκόντων εἰς κιονίσκους ὑποκαύστου. Οἱ ἴδιοι ὡς ἐκ τούτου χῶροι ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ κατὰ τὴν τρίτην φάσιν ὡς ὑπόκαυστα. Ἀντὶ ὅμως πεσσίσκων μὲ τετραπλεύρους ὀπτὰς πλίνθους ἔχομεν νῦν κιονίσκους μὲ πηλίνους δίσκους ἐπὶ νέου ὑψηλοτέρου δαπέδου.

Τὰ δάπεδα τῶν λοιπῶν χώρων, εὑρισκόμενα εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, δὲν διεσώθησαν λόγῳ

τῶν γενομένων διὰ μηχανημάτων ἐκσκαφῶν. Τὸ ἐσωτερικὸν ὅλων τῶν χώρων ἦτο πλῆρες ὑλικῶν, προερχομένων ἐκ τῶν διαδοχικῶν καταστροφῶν τοῦ λουτρῶνος (Πίν. 431 δ). Αἱ ἐν λόγῳ καταστροφαὶ πρέπει νὰ ὀφείλωνται εἰς τὰς πλημμύρας τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ, ἡ ἀνύψωσις δὲ τῶν δαπέδων ἐγένετο ἀσφαλῶς καὶ λόγῳ τῶν ὑπογείων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν εἰς μικρὸν βάθος. Καὶ σήμερον τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν δὲν ἀπορροφῶνται εὐκόλως ὑπὸ τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην διὰ τὸν αὐτὸν λόγον.

Τὰ εὑρήματα ἐκ τῶν διαμερισμάτων τοῦ λουτρῶνος δὲν ὑπῆρξαν σημαντικά. Δύο τεμάχια σιδηρῶν ἐγχειριδίων, τέσσαρα τεμάχια ὀστεΐνων βελονῶν, χαλκοῦν ἄγκιστρον, χαλκῆ πόρπη, τρία χαλκᾶ κομβία καὶ ἀπότμημα λύχνου, χρονολογούμενον μεταξὺ τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ Β΄ καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ΄ μ.Χ. αἰ.[22]. Ἐπίσης ἀβαφὴς πρόχους (ΑΓΚ 1467), ἐκ πηλοῦ χονδροκόκκου, ὕψ. 0.10, διαμ. στομίου 0.10 μ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου διατηροῦνται ἴχνη πυρᾶς (Πίν. 432 β). Εὑρέθησαν καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα: (α) ΑΚΝ 1472. Φόλλις Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, κοπῆς 319 μ.Χ. (πρβλ. RIC VII, σ. 255, ἀριθ. 190). (β) ΑΚΝ 1475. Λέοντος ΣΤ΄ τοῦ Σοφοῦ, 886 - 912 μ.Χ., νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως (πρβλ. Morrison II, ἀριθ. 35/CP/AE/14 κ.ἑ., σ. 555).

Τὰ εὑρήματα ταῦτα εὑρέθησαν δυστυχῶς εἰς μικρὸν βάθος καὶ εἰς τεταραγμένην ἐκ τῶν ἐκσκαφῶν ἐπίχωσιν, οὕτως ὥστε δὲν βοηθοῦν διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ κτηρίου.

Μετὰ τὴν τελικὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου ἡ περιοχὴ ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον. Εἰς τὴν Δ. πλευρὰν αὐτοῦ εὑρέθησαν καὶ ἠρευνήθησαν δεκαεπτὰ τάφοι. Τέσσαρες ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν ἐντὸς τῆς αἰθούσης Α. Εἰς τοὺς δύο (Ι καὶ VI) οἱ νεκροὶ εἶχον ταφῆ ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ λίθων (Πίν. 432 ε), ἐνῷ διὰ τοὺς ἄλλους δύο κατεστράφη τὸ δάπεδον καὶ ἠνοίχθησαν λάκκοι διὰ τὴν ταφήν (Πίν. 432 στ). Ὁ τάφος XIV εὑρίσκετο ἐπὶ τοῦ ΝΔ. τοίχου τῆς αἰθούσης. Τὰ τοιχώματα τῶν τάφων κατεσκευάζοντο συνήθως ἐκ λίθων ἀκανονίστων ἢ εἰργασμένων πλακῶν εἰς ὀλίγας περιπτώσεις (Πίν. 432 γ). Μερικοὶ ἐκαλύπτοντο διὰ σειρᾶς πλακῶν (Πίν. 432 δ), ἕτεροι ἦσαν ἀκάλυπτοι καὶ ὡρισμένοι εὑρέθησαν ἡμικατεστραμμένοι ἐκ τῶν ἐκσκαφῶν. Τὰ κτερίσματα τῶν τάφων ἦσαν ὑάλινα καὶ χαλκᾶ ψέλια, δακτύλιοι καὶ ἐνώτια ἐκ χαλκοῦ καὶ ψῆφοι ὑάλιναι περιδεραίων. Ἐκ τῶν τάφων προέρχονται καὶ τρία νομίσματα: (α) ΑΚΝ 1473. Ἀντωνιανὸς Γορδιανοῦ Γ΄ (238 - 244 μ.Χ.) (πρβλ. RIC IV, III ἀριθ. 3). Εὑρέθη πλησίον καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου Ι. (β) ΑΚΝ 1478. Ἀντωνιανὸς Σαλωνίνης, 265 μ.Χ. (πρβλ. RIC V, I, ἀριθ. 29). Εὑρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου XIII. (γ) ΑΚΝ 1481. Χαλκοῦν νόμισμα Κωνσταντίου Β΄, 337 - 361 μ.Χ., ἐφθαρμένον. Εὑρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου XVII παρὰ τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ.

Τὰ δύο τελευταῖα νομίσματα ἀποτελοῦν ἀσφαλὲς κριτήριον διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων. Συμπεραίνομεν ἐπίσης ἐξ αὐτῶν, ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἦτο ἐν χρήσει ἐπὶ μεγάλον χρονικὸν διάστημα, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Γ΄ μέχρι τῶν μέσων τοῦ Δ΄ μ.Χ. αἰ. Πρέπει ἑπομένως νὰ ὑπῆρχε πλησίον μόνιμος οἰκισμός. Πράγματι εἰς τοὺς γειτονικοὺς ἀγροὺς ἀνευρίσκονται ἐπιφανειακῶς ὄστρακα.

Μετὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων καὶ μέχρις ἀκριβεστέρας χρονολογήσεως, αἱ τρεῖς οἰκοδομικαὶ φάσεις τοῦ λουτρῶνος πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν χρονολογικῶς μεταξὺ τῶν μέσων τοῦ Β΄ καὶ τῶν μέσων τοῦ Γ΄ μ.Χ. αἰ.

2. Εἰς τὴν τομὴν Β΄ ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι ἀγνώστου κτηρίου, κατεσκευασμένοι δι' ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀσβεστοκονιάματος καὶ σύστημα ἀγωγῶν ὕδατος (Πίν. 433 α), ὡς ἐπίσης στρῶμα καταστροφῆς ἐξ ὀπτῶν πλίνθων τετραπλεύρων, προερχομένων ἐκ τοξωτῆς κατασκευῆς, πιθανῶς ἑστίας (Πίν. 433 β). Πέραν τῆς ἑστίας (;), πρὸς ΝΔ., εὑρέθη μαρμάρινον κατώφλιον, διαστ. 1.75 × 0.60 μ., μὲ τόρμους (Σχέδ. 4). Εἰς τὸ Δ. μέρος τῆς τομῆς ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 0.70 μ., τμῆμα ἡμικατεστραμμένου ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται ἐκτὸς τῆς τομῆς, πρὸς Δ. Ἐκρίθη σκόπιμον νὰ μὴ συνεχισθῇ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ψηφιδωτοῦ, διότι ἔχει ἀνάγκην ἀμέσου συντηρήσεως καὶ στερεώσεως.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων τῆς τομῆς Β΄ ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ κάτωθι:

(α) ΑΚΝ 1474. Χαλκοῦν νόμισμα, ἐφθαρμένον, ἑλληνικῆς πόλεως, Αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ Α. τοίχου, ἔνθα καταλήγει ὁ κεντρικὸς ἀγωγός.

(β) ΑΚΝ 1476. Χαλκοῦν νόμισμα Ἀδριανουπόλεως ἐπὶ αὐτοκράτορος Κομμόδου, 175 - 192 μ.Χ. (πρβλ. Mionnet, suppl. 2, ἀριθ. 662). Ἐκ τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος.

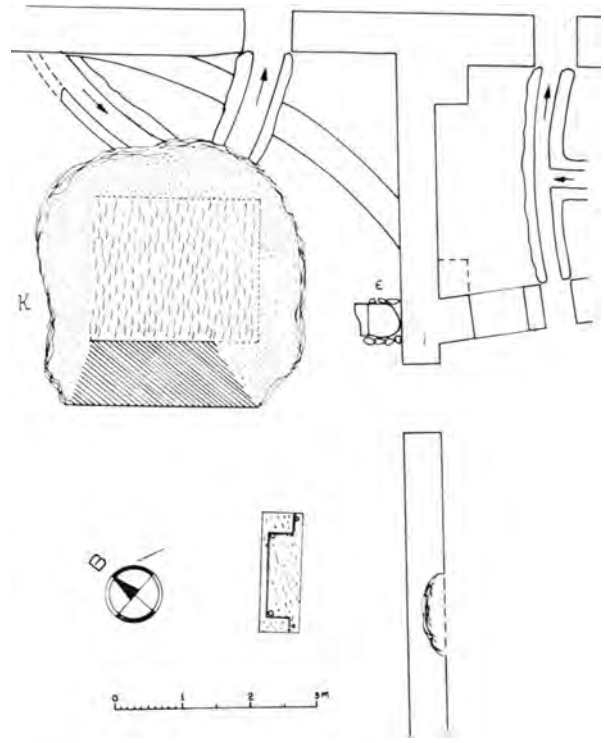
(γ) ΑΚΝ 1477. Ἀντωνιανὸς Κλαυδίου Β΄,

22. J. Perlzweig, Lamps of the Roman Period, The Athenian Agora VII, σ. 84, ἀριθ. 143, πίν. 6.

268 - 270 μ.Χ., (πρβλ. RIC V, ἀριθ. 109). Ἐκ τοῦ Ν. τμήματος τῆς τομῆς, εἰς βάθος 0.36 μ.

(δ) ΑΚΝ 1479. AES III Οὐάλεντος. Ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, εἰς βάθος 0.70 μ.

(ε) ΑΚΝ 1480. AES III Ἰουλιανοῦ, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως. Χρονολογία

Σχέδ. 4. Ἀρριανά. Κάτοψις τομῆς Β΄

κοπῆς 355 - 361 μ.Χ. Ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, εἰς βάθος 0.70 μ.

(στ) ΑΚΝ 1482. Χαλκοῦν νόμισμα Κωνσταντίνου Β΄, 320 - 321 μ.Χ., νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης (πρβλ. RIC VII, σ. 512, ἀριθ. 122). Παρὰ τὸ Β. τμῆμα τοῦ Α. τοίχου, εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.

(ζ) ΑΓΚ 1471. Μικρὸν μαρμάρινον ἀνάγλυφον, ἀποτετμημένον λοξῶς εἰς τὸ ἄνω καὶ δεξιὸν μέρος αὐτοῦ (Πίν. 432 α). Ἐπὶ πλατείας ἐξεχούσης ταινίας κάτω ἵσταται γυμνὴ Ἀφροδίτη, φέρουσα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς αἰδοῦς, τὴν δεξιὰν δὲ ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἡ κεφαλὴ καὶ ὁ ἀριστερὸς ὦμος αὐτῆς ἐλλείπουν. Εἰς τὸ δεξιὸν αὐτῆς εἰκονίζεται Ἔρως ἐπὶ δελφῖνος, ἐνῷ εἰς τὸ ἀριστερὸν μικροῦ σχήματος ἀνδρικὴ μορφὴ μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τῆς κοιλίας. Ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτοῦ καταπίπτει μέχρι τῶν ἄκρων ποδῶν ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀνοικτὸν ἔμπροσθεν ἀφήνει νὰ διαφαίνεται τὸ γυμνὸν σῶμα. Ὀπισθία ἐπιφάνεια ἁδρῶς εἰργασμένη. Σωζ. ὕψ. 0.135, πλ. 0.11 καὶ πάχ. 0.02 μ. Εὑρέθη ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ ΝΑ. τοίχου τῆς τομῆς.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 τὸ ἔργον τῆς 2ας Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς κάτωθι:

1. Στερέωσις, συντήρησις καὶ διαμόρφωσις μνημείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων. 2. Συντήρησις τοιχογραφιῶν, ψηφιδωτῶν καὶ εἰκόνων. 3. Παρακολούθησις ἐκσκαπτομένων οἰκοπέδων. 4. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι. 5. Καταγραφὴ καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων. 6. Προστασία τῶν μνημείων διὰ τοῦ ἐλέγχου τῶν ἀνεγειρομένων πλησίον αὐτῶν οἰκοδομῶν. 7. Ὀργάνωσις καὶ ἐμπλουτισμὸς τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου. 8. Περιοδεῖαι καὶ ἔρευναι.

Ἀναλυτικώτερον καὶ κατὰ περιοχὰς τὸ πραγματοποιηθὲν ἔργον ἐκτίθεται ὑπὸ τῶν Ἐπιμελητῶν τῆς Ἐφορείας Εὐτ. Κουρκουτίδου - Νικολαΐδου διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην καὶ Εὐθ. Τσιγαρίδα διὰ τὴν Κεντρικὴν καὶ Δυτικὴν Μακεδονίαν.

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Α΄. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Βυζαντινὰ τείχη

Τεῖχος ὁδοῦ Εἰρήνης

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἤρχισεν ἡ συντήρησις τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εἰρήνης δυτικοῦ τείχους τῆς πόλεως[1] (Πίν. 434 β). Τὸ ἐν λόγῳ τεῖχος, σωζόμενον εἰς ὕψος 7 - 8 μ., εἶχεν ὑποστῇ σημαντικὰς φθορὰς ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ὑπάρξεως ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸ νεωτερικῶν παραπηγμάτων.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης κατεδάφισιν τῶν παραπηγμάτων, ἀνεφάνησαν ἐκτεταμένα εἰς βάθος κενὰ τῆς τοιχοποιίας, ὡς καὶ νεωτερικαὶ ἐπισκευαὶ τῶν ἐπὶ τῶν ὄψεων φθορῶν τοῦ τείχους, αἵτινες εἶχον ὑποστῇ διόγκωσιν καὶ ἦσαν ἑτοιμόρροποι.

Ἡ ὅλη ἐργασία, ἥτις, λόγῳ τῆς κακῆς διατηρήσεως τοῦ τείχους, ὑπῆρξε λίαν ἐπίπονος καὶ ἐπικίνδυνος, περιελάμβανεν: ἀπόξεσιν ἐπιχρισμάτων, κατεδάφισιν τῶν νεωτερικῶν ἑτοιμορρόπων ἐπισκευῶν, συμπλήρωσιν τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας, συντήρησιν τῶν φθορῶν καὶ ἁρμολόγησιν τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τείχους διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων (Πίν. 434 α). Ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς ἐπισκευῶν τοῦ τείχους διετηρήθησαν καὶ συνετηρήθησαν αἱ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους γενόμεναι τοιαῦται, ἐκ δὲ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ὅσαι διετηροῦντο εἰς καλὴν κατάστασιν.

Βορειοδυτικὸν τεῖχος ἀκροπόλεως

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1971[2] ἀρξαμένη συντήρησις τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορειοδυτικοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως ὡλοκληρώθη κατὰ τὸ ἔτος 1972 μὲ τὴν συντήρησιν τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς (Πίν. 435 β). Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἔχουν ὡς κάτωθι:

(1) Καθαρισμὸς τῆς ἐπιφανείας τοῦ τείχους ἐκ τῶν νεωτερικῶν ἐπιχρισμάτων.

(2) Καθαρισμὸς καὶ ἰσοπέδωσις τοῦ πρὸ τοῦ τείχους χώρου (Πίν. 435 β).

(3) Συμπλήρωσις τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας, τὰ ὁποῖα εἰς τινα σημεῖα ἐξετείνοντο ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ τείχους καὶ εἰς μέγα βάθος (Πίν. 435 α).

(4) Ἀποχωμάτωσις τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς ὀρθογωνίου, κατὰ τὴν κάτοψιν, παλαιοχριστιανικοῦ πύργου, φέροντος κατὰ τὸ σωζόμενον εἰς ὕψος τμῆμα αὐτοῦ ἐπένδυσιν Βυζαντινῶν χρόνων, συμπλήρωσις τῆς κατεστραμμένης ὄψεως τοῦ πύργου καὶ ἀποκατάστασις τῆς συνεχείας αὐτοῦ μετὰ τοῦ λοιποῦ τείχους.

(6) Ἀποχωμάτωσις τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς ἠρειπωμένου τριγωνικοῦ κατὰ τὴν κάτοψιν παλαιοχριστιανικοῦ πύργου καὶ ὁλοκλήρωσις τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος γενομένης μερικῆς ἀποχωματώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ. Συντήρησις τῶν ὑπαρχουσῶν φθορῶν καὶ συμπλήρωσις τῶν ἀποκαλυφθέντων κενῶν τῆς τοιχοποιίας τοῦ πύργου ὡς καὶ στερέωσις τῆς Δ. πλευρᾶς αὐτοῦ, ἥτις παρουσίαζεν ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου. Τέλος, ἐγένετο συντήρησις τῶν σωζομένων τόξων τοῦ πύργου, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἠδράζετο ἡ ὀροφὴ τοῦ ἰσογείου αὐτοῦ (Πίν. 436 α).

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας διεπιστώθη, ὅτι ἡ διασωθεῖσα τριγωνικὴ ἀπόληξις τοῦ πύργου ἀνήκει εἰς ἐπισκευὴν Βυζαντινῶν χρόνων.

1. Περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ τείχους βλ. Π. Παπαγεωργίου, Ἐργατῶν σήματα καὶ ὀνόματα ἐπὶ τῶν μαρμάρων τοῦ θεάτρου Θεσσαλονίκης, ΑΕ 1911, σ. 168 - 173. Γ. Γούναρη, Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῆς χρονολογίας τῶν τειχῶν Θεσσαλονίκης, Μακεδονικὰ 11 (1971), σ. 311 - 323. M. Vickers, Further Observations on the Chronology of the Walls of Thessaloniki, Μακεδονικὰ 12 (1972), σ. 228 - 233.

2. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 548 κ.ἑ.

Δυτικὸν τεῖχος ἀκροπόλεως

Ἐν συνεχείᾳ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1971 γενομένων ἐργασιῶν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως[3] (Πίν. 436 β), κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἐγένετο συντήρησις τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ διὰ τῆς καθαιρέσεως τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων, συμπληρώσεως τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας καὶ συντηρήσεως τῶν ἐπάλξεων αὐτοῦ. Ἐπίσης ὡλοκληρώθη ἡ συντήρησις τοῦ βυζαντινοῦ, πολυγωνικοῦ κατὰ τὴν κάτοψιν, πύργου καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς συνεχείας τῆς βάσεως αὐτοῦ (Πίν. 437 β). Τέλος, ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ ἰσοπέδωσις τοῦ πρὸ τοῦ δυτικοῦ τείχους χώρου.

Ἀνατολικὸν τεῖχος πόλεως

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ἄρχεται ἀπὸ τοῦ πύργου τοῦ Τριγωνίου καὶ διατηρεῖται, μὲ διακοπὰς τῆς συνεχείας αὐτοῦ, μέχρι τῆς πλατείας Συντριβανίου, ἀνελήφθησαν ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως αὐτοῦ. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς τὸ παρὰ τὸν πύργον τοῦ Τριγωνίου τμῆμα τοῦ τείχους, εἰς τὸ τεῖχος τὸ βαῖνον παραλλήλως τῆς ὁδοῦ Κάστρων καὶ εἰς τὸ παρὰ τὴν πλατεῖαν Συντριβανίου τοιοῦτον.

Ἀνατολικὸν τεῖχος παρὰ τὸ Τριγώνιον

Αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, ἐγένοντο εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, ὑπῆρξαν δὲ λίαν ἐπίπονοι, λόγῳ τοῦ ὄγκου τῶν χωμάτων, ἅτινα εἶχον συσσωρευθῆ ἐκ τῶν κρημνισμάτων τοῦ τείχους, καὶ τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ.

Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι λεπτομερέστερον ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

(1) Ἀπομάκρυνσις τῶν νεωτερικῶν ἐπιχώσεων πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν ἐπικεχωσμένων τμημάτων τοῦ τείχους καὶ διαπίστωσιν τοῦ βάθους καὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας.

(2) Στερέωσις τοῦ τείχους διὰ συμπληρώσεως τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας καὶ συντήρησις ἢ συμπλήρωσις ἐφθαρμένων τμημάτων αὐτοῦ, ἵνα ἀποφευχθῆ ἡ περαιτέρω φθορὰ τοῦ τείχους (Πίν. 437 α).

(3) Στερέωσις καὶ συντήρησις τοῦ Παλαιοχριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἐποχῆς τείχους, τοῦ περιβάλλοντος τετράγωνον κατὰ τὴν κάτοψιν, παλαιότερον αὐτοῦ πύργον (Πίν. 438 α - β).

Κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ καὶ ἀποχωματώσεως τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους, ἀπεκαλύφθη ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸ συστὰς ἐκ δώδεκα καμαροσκεπῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι σχετίζονται μὲ ταφικόν, καμαροσκεπὲς ἄλλοτε, παρεκκλήσιον, ἱδρυμένον ἐντὸς τοῦ τετραγώνου κατὰ τὴν κάτοψιν πύργου τοῦ τείχους (Πίν. 439 α - β). Ἐκ τοῦ παρεκκλησίου τούτου διεσώθησαν εἰς τὴν κόγχην καὶ εἰς τὸν Β. κυρίως τοῖχον αὐτοῦ λείψανα τοιχογραφιῶν εἰς δύο ἐπάλληλα στρώματα, ἐξ ὧν τὸ παλαιότερον εἶναι Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων[4] (Πίν. 440 α).

Ὡσαύτως, κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ Α. τείχους διεπιστώθη, ὅτι παραλλήλως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ λεγομένου « Θεοδοσιανοῦ » τείχους, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐπισκευὰς ἢ προσθήκας ἐν εἴδει ἀντηρίδων Βυζαντινῶν χρόνων (Σχέδ. 1, τεῖχος ΙΙ), καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτό, διατηρεῖται δίδυμον τεῖχος, σωζόμενον εἰς ὕψος πλέον τῶν 3 μ. (Πίν. 440 β).

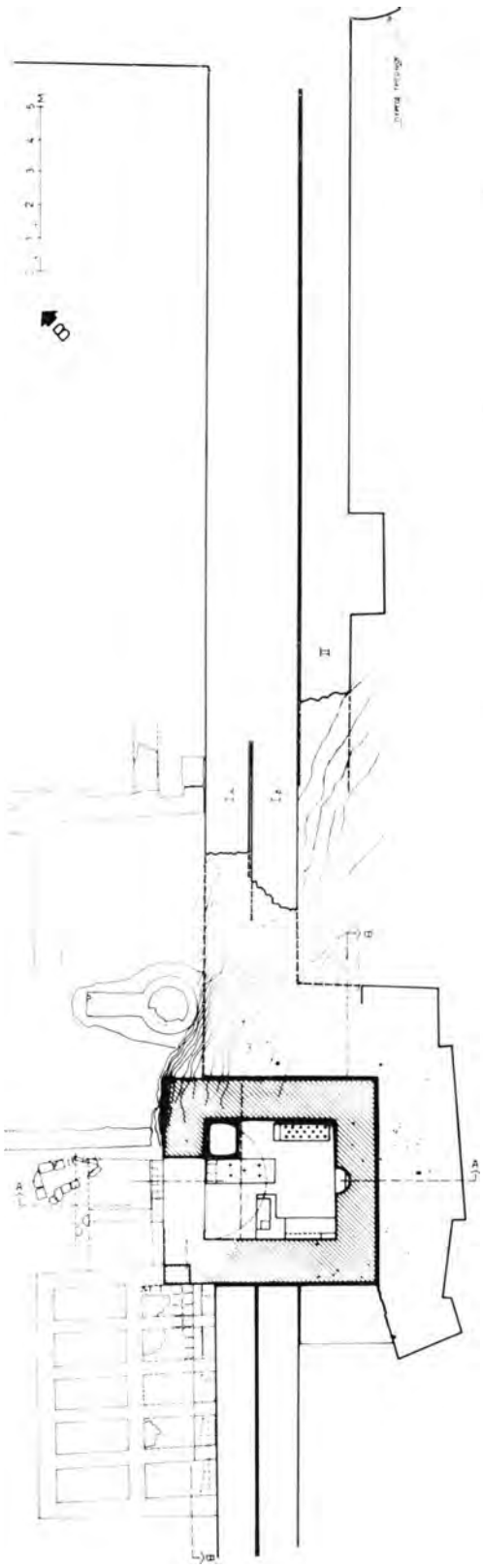
Τὸ τεῖχος τοῦτο ἄρχεται ἀπὸ τοῦ πύργου τοῦ Τριγωνίου καὶ ἐκτείνεται μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Ν. εἰς μῆκος περὶ τὰ 50 - 60 μ. (Πίν. 438 α). Κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ σωζομένου μήκους τὸ δίδυμον τεῖχος διακόπτεται ὑπὸ ἑνὸς τετραγώνου κατὰ τὴν κάτοψίν του πύργου, ὅστις ἂν καὶ δὲν συνδέεται ὀργανικῶς μετὰ τοῦ τείχους ἀνήκει εἰς αὐτό. Ὁ πύργος κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀργολιθοδομῆς, ἐνῷ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν φέρει ἐπένδυσιν ἐκ πωρίνων γωνιολίθων, συνδεδεμένων μετὰ ὑπολεύκου κονιάματος (Πίν. 439 α, 441 α). Τὸ τεῖχος εἶναι ἐκτισμένον μόνον ἐξ ἀργῶν λίθων μετὰ τοῦ αὐτοῦ συνδετικοῦ, ὑπολεύκου κονιάματος, φέρει δὲ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ πλευράν, κατὰ τὸ πέρας τοῦ σωζομένου αὐτοῦ ὕψους, πωρίνην συνεχῆ ταινίαν (Πίν. 437 α).

Τῆς αὐτῆς μορφῆς τεῖχος εἶχεν ἀνευρεθῆ παλαιότερον κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς οἰκοπέδων τῆς πόλεως[5], ὑπὲρ τὴν γῆν σωζόμενον ὅμως διαπιστοῦται τὸ πρῶτον. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ μᾶς ὡδήγησεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς σωζομένης ὀχυρώσεως τῆς πόλεως, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαπιστωθῇ

3. Ἔ.ἀ., σ. 548.

4. Περὶ τοῦ ταφικοῦ τούτου παρεκκλησίου καὶ τῶν τοιχογραφιῶν αὐτοῦ θὰ ἀσχοληθῶμεν ἰδιαιτέρως, εὐθὺς ὡς ὁλοκληρωθῇ ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν.

5. Τὸ τεῖχος τοῦτο ἀνευρέθη εἰς οἰκόπεδα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ παρὰ τὴν πλατεῖαν Συντριβανίου, ἔμπροσθεν τῆς ὁδοῦ Μελενίκου. Βλ. Χ. Μακαρόνα, Χρονικὰ Ἀρχαιολογικά, Μακεδονικὰ 2 (1941 - 1952), σ. 597. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 244, Σχέδ. 3. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 396 - 397, Σχέδ. 18 - 20. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 332, Σχέδ. 6. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 373.

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις τοῦ παρὰ τὸν πύργον τοῦ Τριγωνίου ἀνατολικοῦ τείχους μετὰ τοῦ ταφικοῦ παρεκκλησίου

ὅτι τοῦτο σώζεται εἰς ὕψος καὶ εἰς ἕτερα σημεῖα. Οὕτω, ἐπεσημάνθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος, τὸ βαῖνον παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν Κάστρων (Πίν. 441 β), εἰς τὸ διάμεσον τεῖχος, τὸ μεταξὺ πόλεως καὶ ἀκροπόλεως, καὶ εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τεῖχος τῆς πόλεως[6] (Πίν. 442 α). Δὲν διεπιστώθη μέχρι στιγμῆς εἰς τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, ἐν συνδυασμῷ καὶ μὲ ἄλλα στοιχεῖα, καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως ἀποτελεῖ ἐπέκτασιν τῆς ὀχυρώσεως τῆς πόλεως, γενομένην συγχρόνως ἴσως πρὸς τὸ λεγόμενον «Θεοδοσιανὸν» τεῖχος αὐτῆς.

Τὰ τμήματα αὐτὰ τοῦ τείχους, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν αὐτὴν μορφὴν τοιχοδομίας μὲ τὴν περιγραφεῖσαν[7], διατηροῦνται ἄλλοτε μὲν ἀμέσως ὄπισθεν καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ «Θεοδοσιανὸν» τεῖχος τῆς πόλεως[8], ἄλλοτε δὲ εἶναι ἐνσωματωμένα εἰς αὐτὸ κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι σαφὲς ὅτι τὸ «Θεοδοσιανὸν» τεῖχος συμπληρώνει παλαιοτέραν αὐτοῦ ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ ἀναφερθέντα τμήματα τοῦ τείχους.

Περὶ τῆς παλαιοτέρας αὐτῆς ὀχυρώσεως τῆς πόλεως, ἥτις ἐνδεχομένως ἔγινεν εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ Γ΄ αἰ. ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ΄ αἰ.[9], ἀρκούμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν παροχὴν τῶν ὡς ἄνω πληροφοριακῶν στοιχείων, ἐπιφυλασσόμενοι νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐκτενέστερον εἰς τὸ μέλλον.

Ἀνατολικὸν τεῖχος (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κάστρων)

Εἰς τὸ τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, τοῦ βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν Κάστρων, καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης ἀπομάκρυνσιν παραπηγμάτων, ἐκτισμένων ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους, ἀνελήφθησαν ἐργασίαι συντηρήσεως. Αὗται περιελάμβανον καθαίρεσιν τῶν νεωτερικῶν ἐπὶ τοῦ τείχους κονιαμάτων, ἔμφραξιν ρωγμῶν καὶ συμπλήρωσιν κενῶν τῆς τοιχοποιίας (Πίν. 442 β).

Ἀνατολικὸν τεῖχος (παρὰ τὴν πλατεῖαν Συντριβανίου)

Εἰς τὸ παρὰ τὴν πλατεῖαν Συντριβανίου ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως ἐφθαρμένων τμημάτων αὐτοῦ.

Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανὸς

Αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ περιβάλλοντος τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ὀρφανοῦ χώρου συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972[10]. Αἱ ἐν λόγῳ ἐργασίαι, αἵτινες ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Πλουτ. Θεοχαρίδου, περιελάμβανον τὴν κατασκευὴν λιθοστρώτων διαδρόμων, καθιστικῶν, ἀναλημματικῶν τοίχων χαμηλοῦ ὕψους, πρὸς στήριξιν ἢ διαμόρφωσιν τῶν περὶ τὸν ναὸν διαφόρων ἐπιπέδων (Σχέδ. 2), ὡς καὶ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Δ. περιβόλου, ἡ μορφὴ τοῦ ὁποίου προσηρμόσθη πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ Α. τοιούτου. Πρὸς καλλωπισμὸν τοῦ χώρου ἐτοποθετήθη πράσινος τάπης, ἐφυτεύθησαν δενδρύλλια καὶ θαμνοειδῆ καὶ κατεσκευάσθη δίκτυον παροχῆς ὕδατος. Τέλος, ἐγένετο συντήρησις τῶν λειψάνων τοῦ προπύλου, διαμόρφωσις τοῦ περὶ αὐτὸ χώρου καὶ τοποθέτησις σιδηροῦ κιγκλιδώματος πρὸ τῆς ἀρχικῆς εἰσόδου αὐτοῦ, ἥτις ἐφράσσετο ὑπὸ νεωτερικοῦ τοίχου (Πίν. 443 α).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀνευρέθη κτιστὴ δεξαμενὴ ὕδατος ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ, εἰς τὸ ὕψος τῆς κεντρικῆς ἁψῖδος, ἥτις καὶ διετηρήθη πρὸ τοῦ κατὰ μῆκος τοῦ Α. περιβόλου ἀναλημματικοῦ τοίχου (Πίν. 443 β).

Ἀποτέλεσμα τῶν ἐργασιῶν διαμορφώσεως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ὀρφανοῦ, αἵτινες ἐγένοντο μὲ σεβασμὸν τῶν στοιχείων τοῦ χώρου, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν, ἦτο νὰ εὐτρεπισθῇ ὁ περὶ τὸ μνημεῖον χῶρος, νὰ τονισθῇ ὁ κλειστός, μοναστηριακὸς χαρακτὴρ αὐτοῦ, νὰ προβληθῇ τὸ πρόπυλον τῆς ἄλλοτε μονῆς καὶ νὰ συνδεθῇ τὸ περιβάλλον τοῦ μνημείου μὲ τὸν εὐρύτερον χῶρον τῆς παραδοσιακοῦ χαρακτῆρος «γειτονιᾶς».

6. Εἰς τὸ τεῖχος τοῦτο πρέπει νὰ ἀνήκουν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ο. Tafrali θεωρούμενα τμήματα τῆς ὀχυρώσεως τῆς πόλεως ὡς Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Βλ. Ο. Tafrali, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 71-72, πίν. VI καὶ VII, 1.

7. Εἰς τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐνσωματωμένον εἰς τὸ «Θεοδοσιανὸν» τεῖχος, ἀπαντᾶται τοιχοδομία ἐξ ἀργολιθοδομῆς μὲ ζώνας ἐκ τριῶν ἢ τεσσάρων σειρῶν πλίνθων, κατὰ σύστημα διάφορον τοῦ «Θεοδοσιανοῦ» τείχους.

8. Περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ λεγομένου «Θεοδοσιανοῦ» τείχους τῆς πόλεως βλ. ὑποσημ. 1.

9. Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα τῆς ὀχυρώσεως αὐτῆς εἰς οἰκόπεδα τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας θεωροῦνται ὡς ἔργον τοῦ Γαλερίου, βλ. Χ. Μακαρόνα, ἔ.ἀ. (ὑποσημ. 5). Τὰ εὑρήματα ὅμως τάφων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τείχους παρὰ τὴν πλατεῖαν Συντριβανίου συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεως τοῦ τείχους κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ Γ΄ αἰ. Βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 373. Πρβλ. καὶ ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 352.

10. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 556.

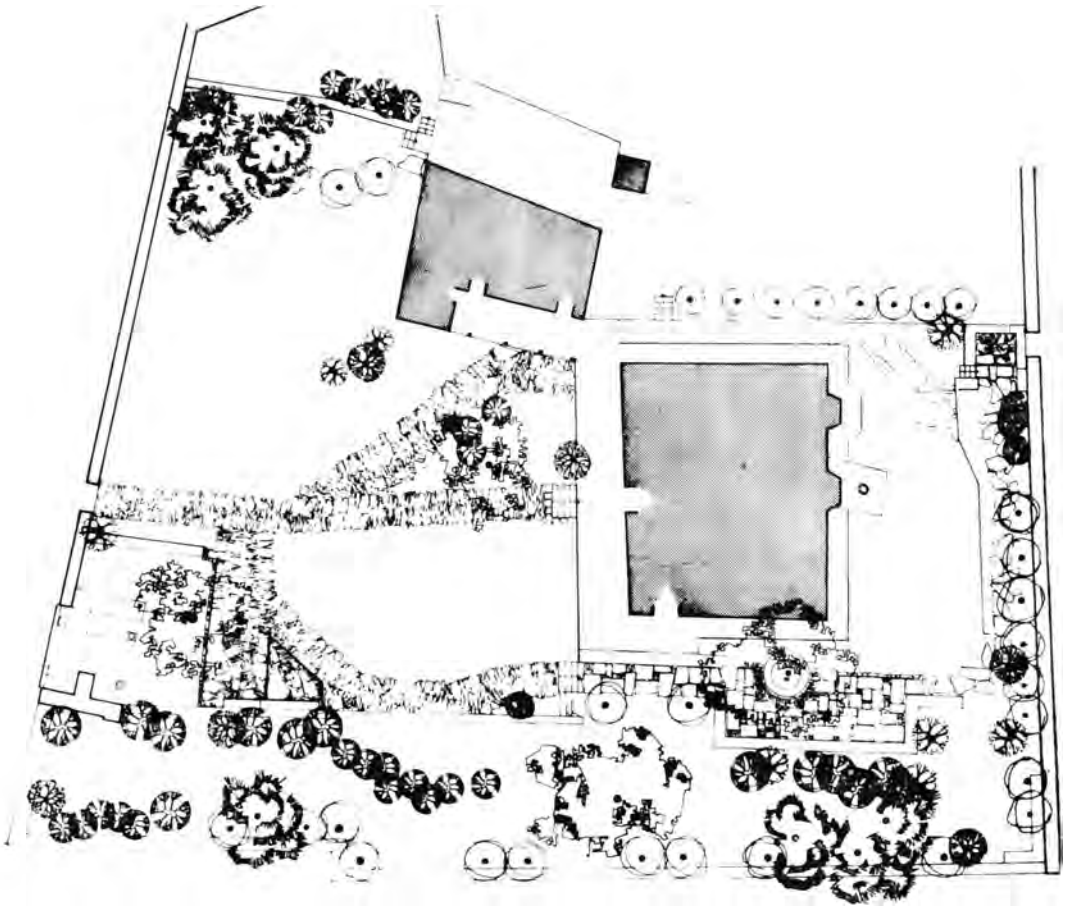
Διὰ τὸ ἔτος 1973 ἐπρογραμματίσθη ἡ στερέωσις ὑπαρχούσης οἰκίας παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ναοῦ. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνετάγη μελέτη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Πλουτ. Θεοχαρίδου.

Προφήτης Ἠλίας

Ἐγένετο διαμόρφωσις τοῦ περιβάλλοντος τὸν βυζαντινὸν ναὸν τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ χώρου διὰ τῆς κατασκευῆς «καθιστικῶν», λιθοστρώτων, χαμηλοῦ ὕψους ἀναλημματικῶν τοίχων καὶ κρήνης. Αἱ ἐν λόγῳ ἐργασίαι ἐγένοντο τῇ συνεργασίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Πλουτ. Θεοχαρίδου.

Ἅγιος Παντελεήμων

Εἰς τὸν βυζαντινὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἐπρογραμματίσθησαν ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ περὶ αὐτὸν χώρου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ δὲ τούτῳ συνετάγη μελέτη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Πλουτ. Θεοχαρίδου. Κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῶν ἐργασιῶν ἐγένετο κατεδάφισις δύο νεωτερικῶν οἰκίσκων, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἦτο ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ σωζομένου τμήματος κλειστῆς στοᾶς, καὶ περιεφράχθη προχείρως ὁ περὶ τὸ μνημεῖον χῶρος (Πίν. 444α). Ἐγένετο ὡσαύτως συντήρησις τῆς στέγης τοῦ μνημείου.

Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός. Κάτοψις τῆς γενομένης διαμορφώσεως τοῦ περὶ τὸν ναὸν χώρου

Ροτόντα Ἁγίου Γεωργίου

Εἰς τὴν ροτόνταν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐγένετο συντήρησις τῆς κεραμοσκεποῦς στέγης καὶ καθαίρεσις λίαν ἐτοιμορρόπων ἐξωτερικῶν κονιαμάτων πρὸς ἀποφυγὴν δυστυχήματος. Ὡσαύτως,

ἐγένετο συντήρησις τοῦ ἐκ πλίνθων νεωτερικοῦ δαπέδου τοῦ μνημείου.

'Αλατζὰ 'Ιμαρὲτ

Εἰς τὸν πρὸς Ν. χῶρον τοῦ ἀξιολόγου τουρκικοῦ τεμένους, τοῦ ἔχοντος τὴν ἐπωνυμίαν « 'Αλατζὰ 'Ιμαρέτ »[11], ἀπεκαλύφθη, κατὰ τὴν κατεδάφισιν νεωτερικοῦ οἰκίσκου, δίδυμος κρήνη, ἀνήκουσα πιθανώτατα εἰς τὸ ἐν λόγῳ τέμενος. Αὕτη ἐκαθαρίσθη ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, ἀπετυπώθη καὶ συνετάγη μελέτη συντηρήσεως αὐτῆς καὶ διαμορφώσεως τοῦ πέριξ αὐτῆς χώρου (Πίν. 444 β).

Τουρκικὸς λουτρὼν « Παράδεισος »

Εἰς τὸν τουρκικὸν λουτρῶνα « Παράδεισος » (Μπέη Χαμάμ), ὅστις ἠγοράσθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας, ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου αὐτοῦ ἐκ παντοειδοῦς ἀχρήστου ὑλικοῦ (Πίν. 446 α). Ὡσαύτως, ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν στεγῶν αὐτοῦ, ἀντικατάστασις τεθραυσμένων κεράμων καὶ τοποθέτησις εἰς τινα παράθυρα σιδηρῶν πλαισίων καὶ ὑαλοπινάκων. Τέλος, ἐγένετο περίφραξις τοῦ πρὸς Ν. καὶ Α. ἐλευθέρου χώρου διὰ σιδηροῦ κιγκλιδώματος καὶ ἀποτύπωσις τῆς κατόψεως αὐτοῦ[12], ἐπὶ τῷ σκοπῷ μελέτης ἀπομακρύνσεως τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ νεωτερικῶν κατασκευῶν, συντηρήσεως καὶ ἀξιοποιήσεως τοῦ μνημείου.

Βυζαντινὴ κινστέρνα Βλαττάδων

Εἰς σωζομένην βυζαντινὴν κινστέρναν[13], ΝΔ. τῆς μονῆς Βλαττάδων, ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς καὶ τοποθέτησις σιδηροῦ κιγκλιδώματος εἰς ἄνοιγμα τοῦ Ν. τοίχου πρὸς ἀπαγόρευσιν τῆς εἰσόδου.

Ὅσιος Δαβὶδ

Εἰς τὸ ΒΔ. διαμέρισμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ παρετηρήθη ὑγρασία, ὀφειλομένη εἰς τὴν ὑπάρχουσαν μεγάλην ἐπίχωσιν τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία διῆκε σχεδὸν μέχρι τῆς στέγης.

Διὰ τὸν περιορισμὸν τῆς ὑγρασίας ἐγένετο ἀποχωμάτωσις εἰς βάθος 2 μ. καὶ ἐδόθη κατάλληλος κλίσις εἰς τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ὡσαύτως, κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐκ λιθοδομῆς, ὕψ. 2 καὶ μήκ. 7 μ. περίπου, πρὸς ἀντιστήριξιν τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ σκάμματος. Τέλος, ἐτοποθετήθη κιγκλίδωμα διὰ τὴν προστασίαν τῶν πεζῶν.

Βυζαντινὸς λουτρὼν

Εἰς τὸν βυζαντινὸν λουτρῶνα[14], τὸν σωζόμενον εἰς τὴν συνοικίαν « Κουλὲ Καφὲ » τῆς πόλεως (Σχέδ. 3), ἀνελήφθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1972 διερευνητικῆς φύσεως ἐργασίαι ἐπὶ τῷ σκοπῷ μελλοντικῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ καὶ διαμορφώσεως τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν χώρου.

Αἱ ἀναληφθεῖσαι ἐργασίαι σκοπὸν εἶχον νὰ ἐπισημάνουν ἢ νὰ ἐπιβεβαιώσουν νεωτερικὰς προσθήκας ἢ ἐπεμβάσεις ἐπὶ τοῦ μνημείου καὶ νὰ ἀνιχνεύσουν στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς μορφῆς αὐτοῦ.

Λεπτομερέστερον αἱ γενόμεναι ἐργασίαι καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν συμπεράσματα ἔχουν ὡς κάτωθι[15]:

(1) Καθαρισμὸς τοῦ λουτρῶνος καὶ τῆς στέγης αὐτοῦ ἐκ τῶν χωμάτων καὶ τῆς πυκνῆς βλαστήσεως (Πίν. 445 α - β).

(2) Καθαίρεσις τῶν κονιαμάτων ἐκ τῶν νεωτερικῶν διαχωριστικῶν τοίχων τοῦ ἐσωτερικοῦ, οἱ ὁποῖοι, ὡς διεπιστώθη, εἶναι ἐκτισμένοι ἐκ πλινθοδομῆς νεωτάτου τύπου. Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς ἀνευρέθη ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου τοῦ χώρου 3 δίλοβον, ἐντετειχισμένον παράθυρον (Σχέδ. 3).

(3) Κατεδάφισις νεωτάτου κτίσματος κατὰ τὴν ΝΑ. καὶ ΝΔ. γωνίαν τοῦ λουτρῶνος, ἐκτισμένου ἐκ πλινθοδομῆς, ὡς ἡ ἀναφερθεῖσα.

(4) Μικρὰ διεύρυνσις τοῦ ὑπάρχοντος ἀνοίγματος εἰς τὸ δάπεδον τοῦ χώρου 5 μὲ σκοπὸν τὴν διερεύνησιν τῶν ὑπὸ τὸ δάπεδον ὑποκαύστων (Σχέδ. 4 - 5). Ἐκ τῆς γενομένης ἐργασίας διεπιστώθη, ὅτι οἱ ὑπὸ τὸ δάπεδον τετράγωνοι πεσσοὶ εἶναι ἐκτισμένοι ἐκ λιθοδομῆς, ὕψ. 0.20 μ., κατὰ τὴν βάσιν, καὶ νεωτάτης πλινθοδομῆς κατὰ τὴν ἀνωδομήν (Σχέδ. 5). Μόνον δύο πεσσοὶ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ χώρου 5 εἶναι ἐκτισμένοι καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ὕψος αὐτῶν ἐκ λιθοδομῆς. Τὸ κενὸν μεταξὺ τῶν πεσσῶν γεφυροῦται ὑπὸ μεγάλων λιθίνων πλακῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχει ἁπλωθῆ παχεῖα στρῶσις ἐξ ἰσχυροῦ ἀσβεστοκονιάματος. Ἐν συνεχείᾳ ὑπάρχει β΄ στρῶσις ἐκ σιμεντοκονιάματος, ἐντὸς

11. M. Kiel, Notes on the History of some Turkish Monuments in Thessaloniki and their Founders, Balkan Studies 11 (1970), σ. 135 κ.ἑ.

12. Ἡ κάτοψις τοῦ λουτρῶνος συνετάγη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Γ. Βελένη.

13. Α. Ξυγγόπουλος, Κινστέρνα καὶ φρέαρ Βυζαντινῶν χρόνων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ΕΕΦΣΠΘ 7 (1957), σ. 49 - 60.

14. Α. Ξυγγόπουλος, Βυζαντινὸς λουτρὼν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ΕΕΦΣΠΘ 5 (1955), σ. 83 - 97.

15. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Πλουτ. Θεοχαρίδου.

τῆς ὁποίας ἔχουν πακτωθῆ αἱ ἐκ μαρμάρου πλάκες τοῦ δαπέδου.

Διεπιστώθη ἐπίσης, ὅτι ὁ Β. κίων τοῦ τριλόβου ἀνοίγματος ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν χώρων 5 καὶ 6 ἐδράζεται εἰς ἐπίπεδον πολὺ χαμηλότερον τοῦ σημερινοῦ δαπέδου, ἐπὶ τοῦ ἐκ λιθοδομῆς κατωτέρου τμήματος πεσσοῦ, ἡ ἐκ πλίνθων ἀνωδομὴ τοῦ ὁποίου περικλείει τὸν κίονα. Ἀντιθέτως οἱ κίονες τοῦ τριλόβου ἀνοίγματος ἐπικοινωνίας τῶν χώρων 3 καὶ 5 ἐδράζονται ἐπὶ τοῦ ὑφισταμένου δαπέδου.

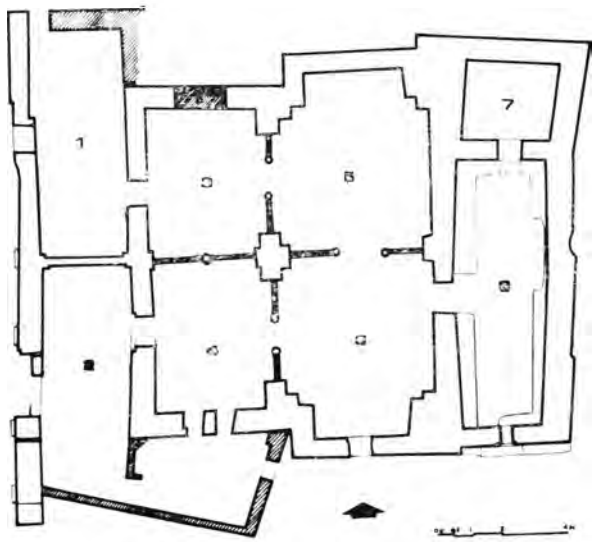
τῆς στέγης. Ἐκ τῆς γενομένης ἀποχωματώσεως ἀπεκαλύφθη ἡ ὄψις τῆς Δ. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ λουτρῶνος, ἡ μορφὴ τῆς ὁποίας, λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως, ἠτο ἄγνωστος (Σ χ έ δ. 3).

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν διὰ νὰ συνεχισθοῦν κατὰ τὸ ἔτος 1973.

ΒΕΡΟΙΑ

Ναὸς Ἁγίων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης

Αἱ κατὰ τὸ ἔτος 1971[16] ἀρξάμεναι ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τοῦ ναοῦ τῶν Ἁ-

Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις βυζαντινοῦ λουτρῶνος

Αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ θέτουν τὸ πρόβλημα τῆς στάθμης τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου, ἂν καὶ θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τοῦτο θὰ εἶχεν ἀρχικῶς τὴν αὐτὴν περίπου στάθμην πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν.

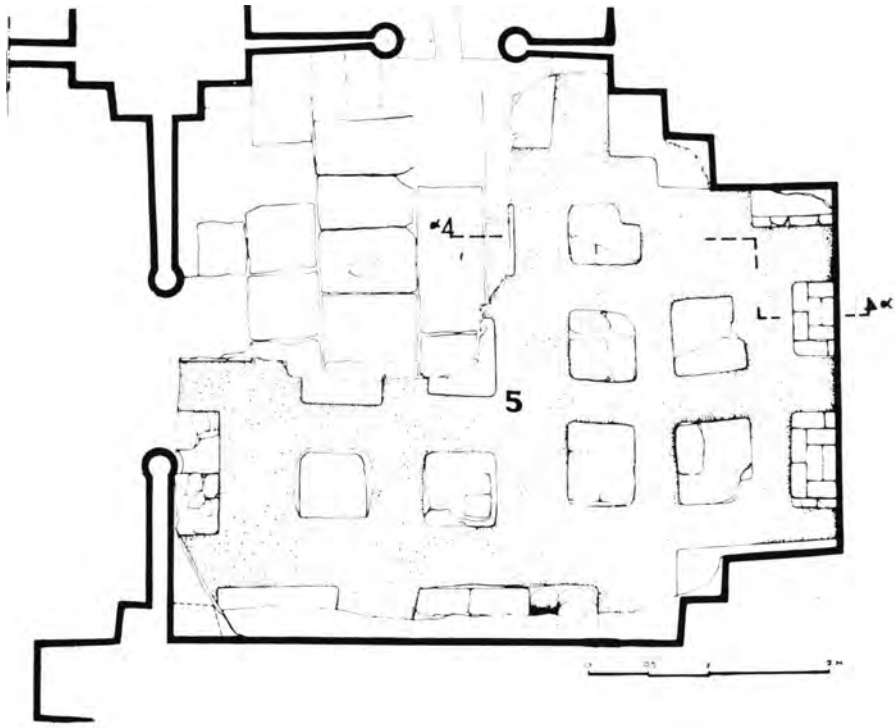
Τέλος, εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ χώρου 5 καὶ εἰς τὸ ὑπὸ τὸ δάπεδον τμῆμα αὐτοῦ εὑρέθησαν τετράγωνα ἀνοίγματα πρὸς τὸν χῶρον 8, εἰς σημεῖα ἀντίστοιχα πρὸς τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν. Τὰ ἀνοίγματα αὐτὰ εἶναι ἴσως ἀγωγοὶ παροχῆς θερμοῦ ἀέρος ἐκ τῆς κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου 8 ἑστίας.

(5) Ἀποχωμάτωσις τοῦ πρὸς Δ. τοῦ λουτρῶνος χώρου, ἡ ἐπίχωσις τοῦ ὁποίου διῆκε σχεδὸν μέχρι τῆς στέγης. Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν καὶ εἰς μικρὸν βάθος τῆς στάθμης τῆς ὑπαρχούσης ἐπιχώσεως, ἀνευρέθη κτιστὸς νεωτερικὸς ἀγωγός, ὁ ὁποῖος παρωχέτευε τὰ ὄμβρια ὕδατα

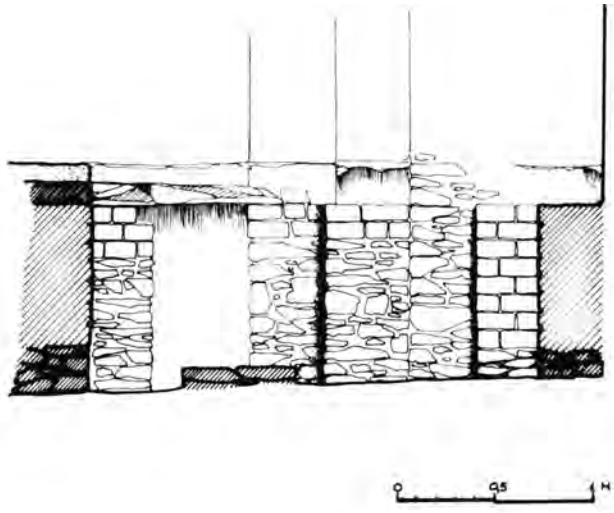
γίων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης ἐπερατώθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1972. Λεπτομερέστερον αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἔχουν ὡς κάτωθι (Π ί ν. 446 β):

(1) Ἀποξύλωσις τῆς σαθρᾶς ξυλίνης στέγης τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοποθέτησις νέας τοιαύτης ἐκ ξύλου καστανέας, ὁμοίου τύπου πρὸς τὴν ἀποξυλωθεῖσαν. Προηγουμένως κατεσκευάσθη περιφερικὸν « σενάζ » ἐπὶ τῆς στέψεως τῶν τοίχων. (2) Ἀνακεράμωσις τῆς στέγης τοῦ ναοῦ καὶ τῆς στέγης τῆς στοᾶς. (3) Ἀνακεράμωσις τῆς στέγης τῶν ἁψίδων καὶ συμπλήρωσις τῆς ὀδοντωτῆς ταινίας αὐτῶν. (4) Τοποθέτησις κουφωμάτων, παραθύρων καὶ μιᾶς θύρας εἰς τὴν Δ. εἴσοδον τῆς στοᾶς. (5) Ἁρμολόγησις τῆς νεωτερικῆς τοιχοποιίας τοῦ ναοῦ πλὴν τῆς σωζομένης τοιαύτης ἐκ τοῦ

16. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 553 - 554.

Σχέδ. 4. Θεσσαλονίκη. Βυζαντινὸς λουτρών. Κάτοψις ὑποκαύστου αἰθούσης 5

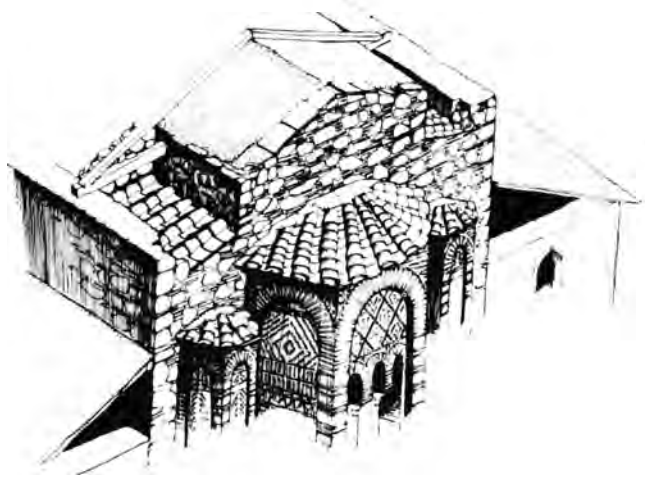

Σχέδ. 5. Θεσσαλονίκη. Βυζαντινὸς λουτρών. Τομὴ α - α (πρβλ. Σχέδ. 4)

ἀρχικοῦ ναοῦ. (6) Πλακόστρωσις τοῦ δαπέδου τῆς στοᾶς καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ. (7) Διευθέτησις τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου καὶ κατασκευὴ « καλντεριμίου » περὶ τὸν ναὸν διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας διεπιστώθη ὅτι ὑπὸ τὴν νεωτερικὴν δικλινῆ στέγην τοῦ ναοῦ διεσώζετο ἡ μονοκλινὴς ἐκ κεράμων στέγη τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ, ἥτις καὶ διετηρήθη ὡς εἶχεν ὑπὸ τὴν ἀνακατασκευασθεῖσαν στέγην (Σ χ έ δ. 6).

Ὡσαύτως, κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τῆς πλακοστρώσεως τοῦ κυρίως ναοῦ ἀνευρέθη ὑπὸ τὸ δάπεδον ὑπόγειος κατασκευή, κατὰ τὴν κάτοψιν σχήματος Π, συγκειμένη ἐκ τοίχων, οἱ ὁποῖοι βαίνουν παραλλήλως πρὸς τὸν Β., Ν. καὶ Δ. τοῖχον τοῦ ναοῦ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν περὶ τὰ 0.50 μ. (Σ χ έ δ. 7). Οἱ κατὰ τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ βαίνοντες τοῖχοι συνεδέοντο ἀρχικῶς, ὡς ἐκ τῶν λειψάνων δύναται νὰ διαπιστωθῇ, μετὰ τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ ναοῦ διὰ καμάρας ἐχούσης κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ὑπογείου κατασκευῆς, ἥτις δὲν διηρευνήθη εἰς βάθος, περισυνελέγησαν διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τέσσαρες βάσεις κιόνων ἀνομοίων μεταξύ των διαστάσεων, ὄστρακα βυζαντινῶν ἀγγείων, σιδηροῦς σταυρός, Βυζαντινῶν ἴσως χρόνων, μὲ παράστασιν τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ εἰς τὴν μίαν ὄψιν καὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου μετὰ τριῶν ἁγίων ἐν προτομῇ εἰς τὴν ἑτέραν.

Σχέδ. 6. Βέροια. Ναὸς Ἁγίων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης. Τμῆμα τῆς Α. πλευρᾶς

Δίδυμος τουρκικὸς λουτρών

Αἱ κατὰ τὸ ἔτος 1972 γενόμεναι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ διδύμου τουρκικοῦ λουτρῶνος[17] ἀφεώρων εἰς τοὺς βοηθητικοὺς χώρους αὐτοῦ, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ΒΑ. αἰθούσης καὶ εἰς τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν χῶρον. Ἀναλυτικώτερον αἱ ἐργασίαι ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

(1) Γενικὴ συντήρησις τοῦ Α. τοίχου τῶν βοηθητικῶν χώρων τοῦ λουτρῶνος διὰ συμπληρώσεως τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας, συντηρήσεως τῶν σωζομένων πλινθίνων γείσων καὶ δι' ἁρμολογήσεως.

(2) Ἀνακατασκευὴ τοῦ Β. τοίχου τῶν βοηθητικῶν χώρων τοῦ λουτρῶνος, ὅστις εἶχεν ὑποστῇ ἐπικινδύνους διογκώσεις καὶ ρήγματα, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐντὸς τῆς τοιχοποιίας αὐτοῦ εἶχον εἰσχωρήσει ρίζαι δένδρων.

(3) Καθαρισμὸς τῶν τρουλλίσκων καὶ τῆς ὀροφῆς τῶν βοηθητικῶν διαμερισμάτων ἐκ τῶν « μπάζων » καὶ τῆς παντοειδοῦς φυτείας, ἔμφραξις τῶν ρηγμάτων καὶ ἐπάλειψις τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν διὰ κουρασανίου καὶ τοποθέτησις ἐνισχυμένων ὑαλοπινάκων ἐπὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων κυκλικῶν ἀνοιγμάτων φωτισμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου (Π ί ν. 447 α).

(4) Συμπλήρωσις τῶν κτιστῶν ἑδράνων τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τῆς ΒΑ. αἰθούσης, συντήρησις τοῦ ὑπάρχοντος δαπέδου ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἐπίστρωσις σιμεντοκονιάματος εἰς τὸ ἐλλεῖπον τμῆμα αὐτοῦ ἐπὶ τῷ σκοπῷ μελλοντικῆς πλακοστρώσεως αὐτοῦ. Ὡσαύτως, ἐγένετο συντήρησις τῶν τοξωτῶν ἀνοιγμάτων πρὸς

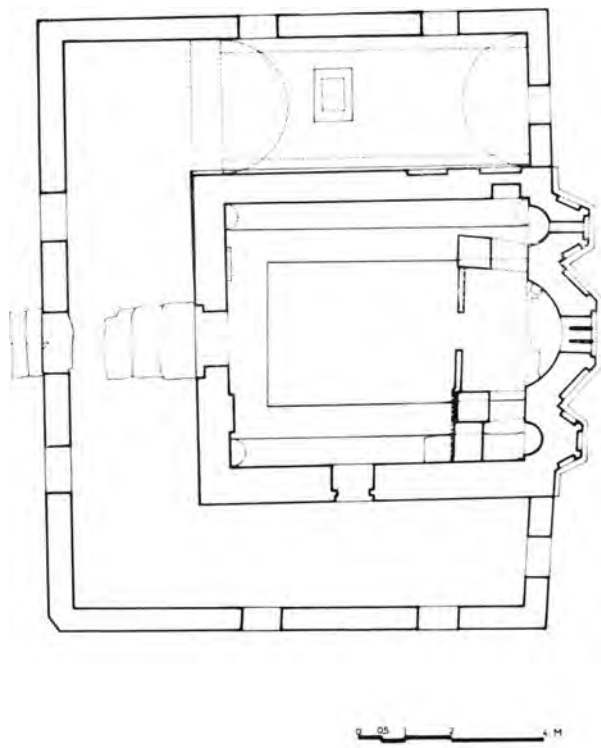
17. Ἔ.ἀ., σ. 554.

τοὺς βοηθητικοὺς χώρους, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἀριστερὸν ὀφείλεται εἰς νεωτερικὴν ἐπέμβασιν.

(5) Καθαρισμὸς τῆς ὀροφῆς τῆς ΝΔ. αἰθούσης ἐκ τῆς παντοειδοῦς φυτείας, μερικὴ ἀποχωμάτωσις εἰς βάθος περὶ τὰ 0.80 μ. τοῦ πρὸ τῆς εἰσόδου αὐτῆς χώρου καὶ κατασκευὴ ἀναλημματικοῦ τοίχου διὰ τὴν ὁμαλὴν πρόσβασιν.

(6) Καθαρισμὸς τοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Β. τοίχου χώρου καὶ περίφραξις αὐτοῦ.

Ἁγίου Ἰωάννου, εἰς τὴν σημερινὴν μορφὴν εἶναι « δίκλιτος » ξυλόστεγος βασιλικὴ μετὰ νάρθηκος καὶ ἐξεχούσης τριπλεύρου ἁψῖδος. Ἀρχικῶς ἐπρόκειτο περὶ μονοκλίτου βασιλικῆς, ἥτις διηυρύνθη μεταγενεστέρως διὰ τῆς προσθήκης κλειστῆς στοᾶς κατὰ τὴν Δ. καὶ τὴν Β. πλευράν. Ὁ ἀρχικὸς Β. τοῖχος διὰ τῆς διανοίξεως ἐπ' αὐτοῦ δύο τόξων μετετράπη εἰς τοξοστοιχίαν, ἥτις διαιρεῖ τὸν ναὸν εἰς δύο κλίτη.

Σχέδ. 7. Βέροια. Ναὸς Ἁγίων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης. Κάτοψις

Κατὰ τὰς ἐργασίας εἰς τὴν ΒΑ. αἴθουσαν, κάτωθεν νεωτερικῶν κονιαμάτων, ἀπεκαλύφθησαν τοιχογραφίαι ἐπὶ τοῦ Δ. τοίχου μὲ σκηνὰς κυνηγίου. Αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ μοναδικαί, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, λόγῳ τοῦ εἰκονιστικοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν, ἀποτελοῦν μέρος ἐκτενεστέρας τοιχογραφήσεως τῆς αἰθούσης, ἡ ἔκτασις καὶ ἡ θεματολογία τῆς ὁποίας θὰ βεβαιωθῇ μετὰ τὴν καθαίρεσιν ἁπάντων τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων.

Ναὸς Ἁγίας Ἄννης

Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Ἄννης, τῆς ἐνορίας τοῦ

Ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ ὑπάρχουν τοιχογραφίαι, διατηρούμεναι εἰς οὐχὶ καλὴν κατάστασιν. Αὗται ἀνήκουν εἰς δύο διαφόρους χρονικὰς περιόδους. Παλαιότεραι (ἴσως τέλη ΙΕ' αἰ.) εἶναι αἱ σωζόμεναι εἰς τὸν Α. τοῖχον τοῦ νάρθηκος[18], νεώτεραι δὲ αἱ διατηρούμεναι εἰς τὸν κυρίως ναόν (ΙΣΤ' - ΙΖ' αἰ.).

Ἡ κατάστασις διατηρήσεως τοῦ ναοῦ δὲν

18. J. Lafontaine - Dosogne, Iconographie de l'enfance de la Vierge dans l'Empire Byzantin et en Occident, Paris 1964, τ. I, πίν. XXVII.

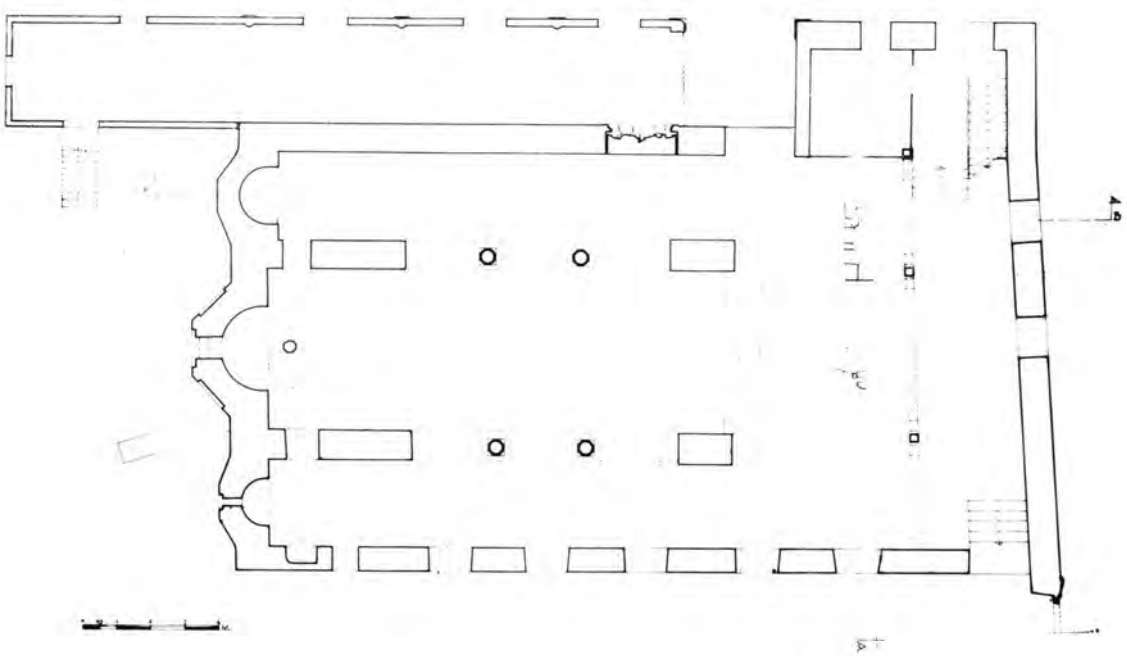
ἦτο καλή, πρὸς ἀποτροπὴν δὲ ἐπιδεινώσεως τῆς καταστάσεως αὐτοῦ ἐγένετο συντήρησις τῆς στέγης καὶ ἀνακατασκευὴ διωγκωμένου τμήματος τοῦ Ν. τοίχου εἰς τὴν παραδοθεῖσαν μορφὴν τοιχοποιίας, ἥτις ἀνήκει εἰς τὴν α΄ φάσιν τοῦ μνημείου (Πίν. 447 β).

Ἅγιος Προκόπιος

Ἐγένετο συντήρησις τῆς στέγης τοῦ ναοῦ, καθαρισμὸς τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν χώρου καὶ περίφραξις τοῦ πρὸς Α. χώρου αὐτοῦ.

τηροῦνται μὲ πολλὰς νεωτερικὰς ἐπεμβάσεις οἱ μόνοι μέχρι στιγμῆς βυζαντινοὶ ναοὶ τοῦ Νομοῦ Πέλλης, ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[19] καὶ ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου[20].

Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου διεσώζετο μὲ πλήρως ἠλλοιωμένην τὴν ἀρχικὴν μορφὴν αὐτοῦ, ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς γενομένων ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν. Ἐξωτερικῶς ὁ ναὸς παρεῖχε τὴν ἐντύπωσιν οἰκίας, στεγαζομένης καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς ὑπὸ δικλινοῦς στέγης.

Σχέδ. 8. Ἔδεσσα. Παλαιὰ Μητρόπολις. Κάτοψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Ἅγιος Βλάσιος

Ἐγένετο συντήρησις τῆς στέγης τοῦ ναοῦ καὶ καθαρισμὸς τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν χώρου.

Χριστὸς

Ἐγένετο συντήρησις τῆς στέγης τοῦ ναοῦ καὶ καθαρισμὸς τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν χώρου.

ΕΛΕΣΣΑ

Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Παλαιὰ Μητρόπολις)

Εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἐδέσσης καὶ εἰς τὸν χῶρον τῆς μὴ σωζομένης βυζαντινῆς ἀκροπόλεως, διατ

Ἐσωτερικῶς παρουσίαζε τὸν τύπον τῆς τρικλίτου ξυλοστέγου βασιλικῆς μὲ εὐρὺν νάρθηκα καὶ ὑπερῷον κατὰ τὴν Δ. καὶ Ν. πλευράν.

Εἰς τὸν ἀρχικὸν ναόν, ὅστις ἦτο τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλικὴ τῶν χρόνων τῶν Παλαιο-

19. Ν. Μουτσόπουλος, Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Ν. Πέλλης, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 16 - 17. Μ. Παναγιωτίδου, Βυζαντινὰ κιονόκρανα μὲ ἀνάγλυφα ζῶα, ΔΧΑΕ, περ. Δ, τ. Γ΄ (1970 - 1972), σ. 82 κ.ἑ. Ε. Τσιγαρίδας, Σημειώσεις στοιχείων παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς μνημειακῆς τοπογραφίας Μακεδονίας, Θράκης, Θεσσαλίας, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 100 - 101.

20. Ν. Μουτσόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 17. Μ. Παναγιωτίδου, ἔ.ἀ., σ. 84 κ.ἑ. Ε. Τσιγαρίδας, ἔ.ἀ., σ. 100.

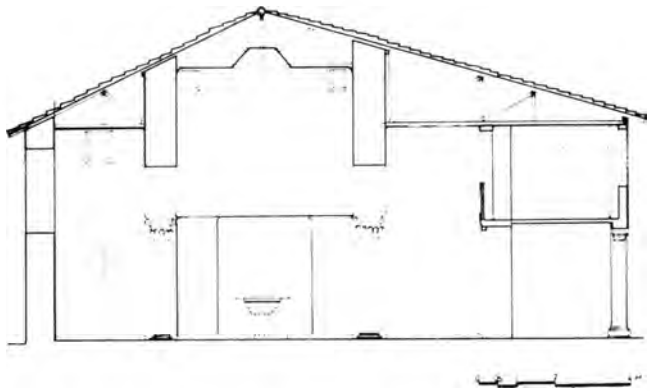
λόγων (Σχέδ. 8-9), διεπιστώθη ἐκ τῶν γενομένων ἐργασιῶν, ὅτι ἀνήκει τὸ κεντρικὸν κλίτος, ὁ Α. τοῖχος μετὰ τῆς κεντρικῆς ἀψῖδος καὶ τμῆμα τοῦ Ν. τοίχου εἰς ὕψος περὶ τὰ 1.50 μ. καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος αὐτοῦ. Εἰς β΄ περίοδον, πιθανώτατα, ἀνήκουν αἱ ἀψῖδες τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ καὶ εἰς μίαν γ΄ περίοδον, δυναμένην νὰ χρονολογηθῇ, βάσει τῶν ἀποκαλυφθέντων στοιχείων, εἰς τὸν ΙΘ΄ αἰ., ὁ Β. τοῖχος, τμῆμα τοῦ Ν., καὶ πιθανώτατα ὁ μὴ σωζόμενος Δ. τοῖχος τοῦ νάρθηκος. Μετὰ τὸν Α΄ Παγκόσμιον πόλεμον, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν κατοίκων καὶ ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐξ ἑτέρων στοιχείων, κατηδαφίσθη ὁ Δ. τοῖχος τοῦ νάρθηκος καὶ ὁ ναὸς ἐπεξετάθη πρὸς Δ., χρησιμοποιήσας ὡς Δ. τοῖχον αὐτοῦ ὑπάρχοντα τοῖχον περιβόλου. Εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἡ πρὸς Ν. ὑπάρχουσα ἀνοικτὴ κιονοστήρικτος στοὰ ἐνετειχίσθη καὶ ἐπ' αὐτῆς προσετέθη ὄροφος, ἐν εἴδει πλαγίου γυναικωνίτου, συνεπείᾳ τοῦ ὁποίου κατηδαφίσθη τμῆμα τοῦ Ν. τοίχου τοῦ ναοῦ, προκειμένου ὁ γυναικωνίτης νὰ ἀποκτήσῃ θέαν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἦτο ἐπικεχρισμένον, πλὴν τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ, ἔνθα διατηροῦνται τοιχογραφίαι Μεταβυζαντινῶν χρόνων, κάτωθεν τῶν ὁποίων διακρίνεται παλαιότερον στρῶμα. Κατὰ γενομένην ὅμως ἔρευναν διεπιστώθη ὅτι εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος ὑπάρχουν τοιχογραφίαι κάτωθεν τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων, δυνάμεναι νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ ΙΔ΄ αἰ.

Πλὴν τῶν κατὰ καιροὺς γενομένων ἐπεμβάσεων ἐπὶ τοῦ μνημείου, αἵτινες ἠλλοίωσαν πλήρως τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν, ἡ κατάστασις διατηρήσεως τῆς παραδοθείσης μορφῆς δὲν ἦτο καλή, λόγῳ τῆς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐγκαταλείψεως τῆς χρήσεως αὐτοῦ ὡς ναοῦ.

Ἡ ξυλίνη στέγη εἶχεν ὑποστῆ ἀποσάθρωσιν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἰσρέουν τὰ ὄμβρια ὕδατα, τὰ ὁποῖα ἐπέφερον σῆψιν τῆς ξυλίνης ὀροφῆς τοῦ ναοῦ καὶ μερικὴν καταστροφὴν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ὡς τοῦτο ἀπεδείχθη μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν κονιαμάτων.

Αἱ ἀναληφθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐργασίαι, πλὴν τῆς συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τοῦ μνημείου, εἶχον ὡς σκοπόν, κατόπιν μελέτης καὶ ἐκτιμήσεως τῶν δυνατῶν λύσεων, τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀρχικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου αὐτοῦ, καθ' ὅσον ἡ διατήρησις τῆς παραδοθείσης μορφῆς, ἔργον τοῦ αἰῶνος μας, οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρουσίαζεν, οὐδεμία δὲ τῶν παλαιοτέρων φάσεων τοῦ μνημείου διεσώζετο ἀμιγῶς. Πέραν τούτου, ἡ ὑπάρχουσα καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ δικλινὴς στέγη καὶ ἡ ξυλίνη ὀροφὴ τῶν κλιτῶν ἀπέκρυπτον τὸ ἐμφανὲς ἄλλοτε τμῆμα τοῦ φωταγωγοῦ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ὡς καὶ τοιχογραφίας ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὄψεων τῶν μακρῶν τοίχων αὐτοῦ.

Σχέδ. 9. Ἔδεσσα. Παλαιὰ Μητρόπολις. Τομὴ κατὰ πλάτος πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Κατόπιν τούτων καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μνημείου ἐγένοντο εἰς α΄ φάσιν αἱ κάτωθι ἐργασίαι (Πίν. 448 α-β):

(1) Σταδιακὴ καθαίρεσις τῆς στέγης τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἀνακατασκευὴ ταύτης. Εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος ἡ στέγη κατεσκευάσθη δικλινής, εἰς δὲ τὰ πλάγια μονοκλινής. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς μονοκλινοῦς στέγης τῶν πλαγίων κλιτῶν ἀπῃτήθη μείωσις τοῦ ὕψους τοῦ Β. τοίχου καὶ συμπλήρωσις καθ' ὕψος τοῦ Ν., καθ' ὅσον τὸ μεγαλύτερον τμῆμα αὐτοῦ εἶχε κατεδαφισθῇ κατὰ τὴν κατασκευὴν ὑπὲρ τὴν στοὰν γυναικωνίτου.

(2) Διάνοιξις παραθύρων εἰς τὸν Ν. τοῖχον καὶ

εἰς τὴν ἀντίστοιχον θέσιν μὲ τὴν τῶν τοῦ Β. τοιούτου, τῶν ὁποίων αἱ ἀναλογίαι ἐσμικρύνθησαν, κατόπιν γενομένης μειώσεως τοῦ ὕψους αὐτῶν.

(3) Συμπλήρωσις κατὰ 0.30 μ. τοῦ ὕψους τοῦ Β. καὶ Ν. τοίχου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, καθ' ὅσον, κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς δικλινοῦς καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ στέγης, κατηδαφίσθη τμῆμα τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως αὐτῶν.

(4) Κατεδάφισις τοῦ ἐπὶ τῆς στοᾶς νεωτερικοῦ γυναικωνίτου καὶ ἀπελευθέρωσις αὐτῆς ἐκ τῶν νεωτερικῶν κατασκευῶν.

(5) Καθαίρεσις τῶν κονιαμάτων τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ Ν. καὶ Β. τοίχου τοῦ ναοῦ καὶ ἀρμολόγησις τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν. Γενικὴ συντήρησις τῆς ἐξωτερικῆς τοιχοποιίας τοῦ φωταγωγοῦ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους.

(6) Τοποθέτησις «κουφωμάτων» καὶ παραθύρων εἰς τὸν Ν. καὶ Β. τοῖχον τοῦ ναοῦ.

(7) Ἀποκατάστασις τῆς συνοχῆς τῆς κεντρικῆς ἀψῖδος μετὰ τῶν διαχωριστικῶν τοίχων τοῦ Ἱεροῦ δι' ἐμποτισμοῦ δι' ἀραιᾶς σιμεντοκονίας.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν καὶ κατόπιν γενομένης ἐρεύνης ἀνευρέθη τὸ θεμέλιον τοῦ μὴ σωζομένου Δ. τοίχου τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος (Σχέδ. 8). Ὁ Δ. τοῖχος τοῦ ναοῦ κατηδαφίσθη, πιθανώτατα, κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὅτε ἀνακατεσκευάσθη ὁ Β. τοῖχος καὶ συνεπληρώθη καθ' ὕψος ὁ Ν.[21]. Τοῦτο εἶναι πρόδηλον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὸν Β. καὶ Ν. τοῖχον εὑρέθησαν ἐκτισμένοι λίθοι, φέροντες λείψανα τοιχογραφήσεως, τὰ ὁποῖα ὡς ἐκ τοῦ θέματός των δύνανται νὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ Δ. τοίχου τοῦ ναοῦ. Ὡσαύτως, ἐπεσημάνθη καὶ ἡ θέσις τοῦ Δ. τοίχου τοῦ νάρθηκος, ὅστις, ὡς προανεφέρθη, κατηδαφίσθη κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα.

Τέλος, κατὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν κονιαμάτων τοῦ Ν. τοίχου τοῦ ναοῦ, ἀνευρέθη ἐντετειχισμένη θύρα, ἥτις ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰ. Ἐπὶ τῆς Α. παρειᾶς αὐτῆς εὑρέθη ἐκτισμένος λίθος, φέρων τοιχογραφίαν μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ θέματος τοῦ Ἀναπεσόντος. Ἡ τοιχογραφία αὕτη προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τοῦ Δ. τοίχου τοῦ ναοῦ.

Αἱ ἐργασίαι, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κυρίως ναοῦ, διεκόπησαν διὰ νὰ συνεχισθοῦν κατὰ τὸ ἔτος 1973.

21. Ὁ Β. καὶ ὁ Ν. τοῖχος ἀκολουθοῦν ἓν σύστημα τοιχοδομίας, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται εἰς ναοὺς τῆς περιοχῆς τοῦ ΙΘ΄ αἰ., μὲ κύρια χαρακτηριστικὰ τὴν χρῆσιν ὁριζοντίων στρώσεων ξυλοδέσμων κατ' ἀποστάσεις καὶ ἠχητικῶν ἀγγείων. Βλ. παραδείγματα εἰς Ν. Μουτσοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 76 - 77.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΙΣΣΑ ΠΙΕΡΙΑΣ

Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου

Εἰς τὸ χωρίον Κουντουριώτισσα, τὸ ὁποῖον ἀπέχει περὶ τὰ 20΄ ἀπὸ τὴν Κατερίνην, σῴζεται ἄγνωστος βυζαντινὸς ναός, ὁ ὁποῖος τιμᾶται εἰς τὴν μνήμην τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[22] (Πίν. 450 α).

Πρόκειται δι' ἀρχιτεκτονικὸν τύπον «τρουλλαίας βασιλικῆς» κατὰ τὴν κάτοψιν μετὰ νάρθηκος καὶ δύο συνεχομένων πρὸς αὐτὸν παρεκκλησίων, ἀνὰ ἓν ἑκατέρωθεν αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται πέραν τῆς εὐθυντηρίας τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ (Σχέδ. 10). Ὁ κυρίως ναὸς καὶ τὰ κλίτη ἀπολήγουν πρὸς Α. εἰς ἡμικυκλικὰς ἐξωτερικῶς ἀψῖδας. Αἱ ἀψῖδες τῶν πλαγίων κλιτῶν διατρυπῶνται ὑπὸ μονολόβου παραθύρου, ἐνῷ ἡ κεντρικὴ ὑπὸ μεγάλου τριλόβου. Τόσον τὸ τρίλοβον ὅσον καὶ τὰ μονόλοβα παράθυρα εἶναι ἐντετειχισμένα. Τὸ κεντρικὸν «κλίτος» ἐπικοινωνεῖ μετὰ τῶν πλαγίων διὰ διβήλων ἀνοιγμάτων, ἐνῷ μετὰ τοῦ νάρθηκος διὰ τριβήλου.

Τὰ πλάγια κλίτη καὶ ὁ νάρθηξ στεγάζονται σήμερον διὰ ξυλίνης μονοκλινοῦς στέγης, ἐνῷ τὰ μετὰ τοῦ νάρθηκος συνεχόμενα παρεκκλήσια διὰ σταυροθολίων, ἐξ ὧν τὸ τοῦ Ν. διαμερίσματος ἔχει καταπέσει. Τὸ κεντρικὸν «κλίτος» καλύπτεται ὑπὸ τρούλλου μεθ' ὑψηλοῦ κυλινδρικοῦ τυμπάνου, διατρυπωμένου ὑπὸ τεσσάρων μονολόβων παραθύρων, φέρεται δέ, τῇ βοηθείᾳ σφαιρικῶν τριγώνων, ἐπὶ ἀβαθῶν τόξων κατὰ τὴν Ν., Β., καὶ Δ. πλευρὰν καὶ ἐπὶ καμάρας κατὰ τὴν Α. Ὁ τροῦλλος περιζώννυται κατὰ τὴν βάσιν του ὑπὸ κυβικῆς κατασκευῆς, ἥτις, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἐργασιῶν, ἔχει ὑποστῆ ἐπέκτασιν μεταγενεστέρων χρόνων κατὰ τὴν Α. καὶ Δ. πλευρὰν αὐτῆς.

Ἡ τοιχοδομία τοῦ ναοῦ σύγκειται ἐξ ἀργολιθοδομῆς μὲ χρῆσιν πλίνθων εἰς ἀκανονίστους ζώνας. Μόνον ὁ τροῦλλος καὶ ἡ κεντρικὴ ἀψὶς εἶναι ἐκτισμένα ἀποκλειστικῶς ἐκ πλίνθων.

Ὁ τύπος τῆς κατόψεως[23], ἡ μορφὴ τοῦ τρούλλου[24], τῶν παραθύρων καὶ τῆς τοιχοδομίας, ἡ ἀπουσία ὀδοντωτῶν ταινιῶν εἰς τὰ παράθυρα καὶ

22. Ε. Τσιγαρίδας, ἔ.ἀ., σ. 145 - 146.

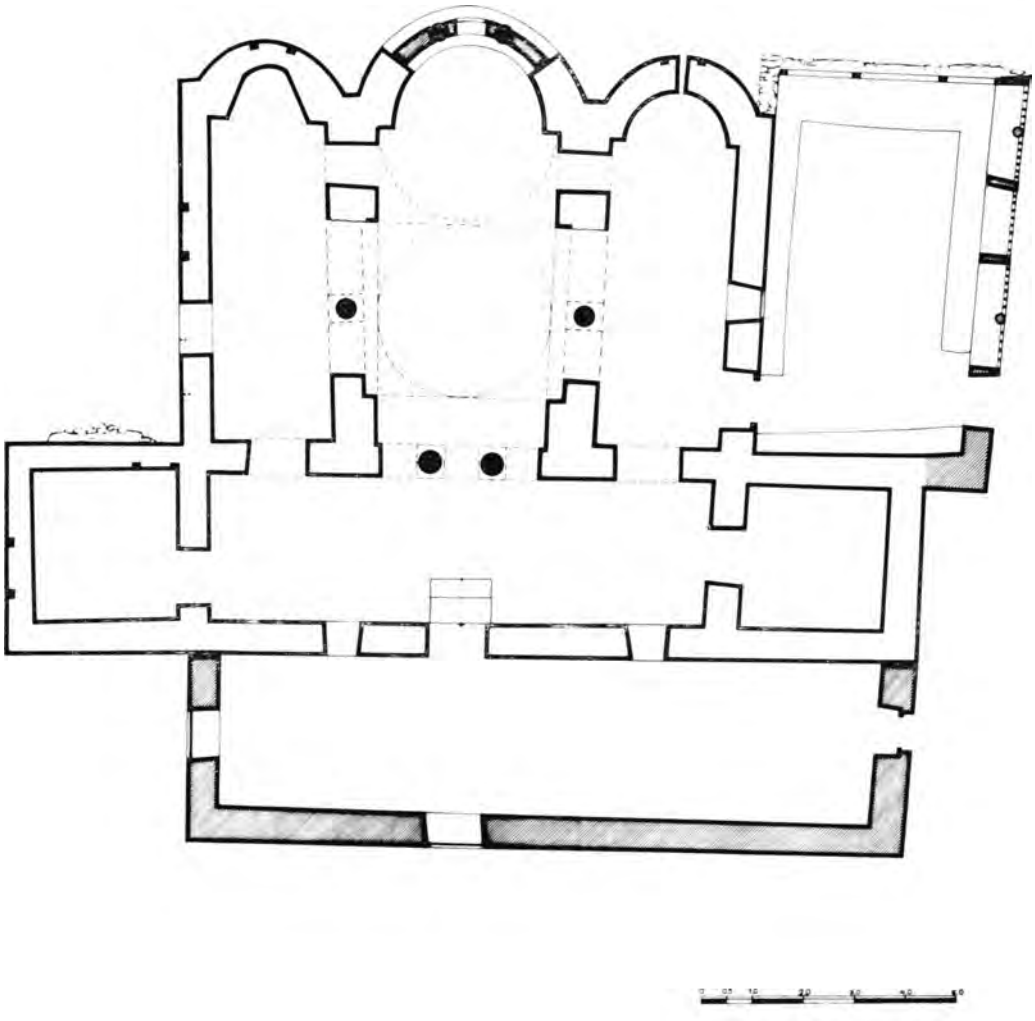
23. Ἡ κάτοψίς του εἶναι ἁπλουστέρα μορφὴ τῆς κατόψεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης.

24. Συγγενοῦς μορφῆς τροῦλλος ἀπαντᾶται εἰς μνημεῖα τοῦ Θ΄-Ι΄ αἰ. εἰς Ἅγιον Ἰωάννην Μεσημβρίας, Παναγιώτισσαν Γαβρολίμνης, Ἅγιον Γερμανὸν Πρεσπῶν, Κουμπελίδικην Καστοριᾶς, Ἐπισκοπὴν Εὐρυτανίας, Ἅγιον Βασίλειον Γεφύρας Ἄρτης κ.ἀ.

τὰ τόξα[25], ἐπιτρέπουν τὴν χρονολόγησιν τοῦ μνημείου πρὸ τοῦ τέλους τῆς 1ης χιλιετηρίδος.

Νεώτεραι ἐπεμβάσεις, ὅπως ἡ προσθήκη ἐξωνάρθηκος κατὰ τὴν Δ. πλευράν, ἀνοικτῆς στοᾶς κατὰ τὴν Ν., ἡ ἐντείχισις τόξων, θυρῶν, παραθύρων, ἡ ἐπίχρισις τοῦ ἐσωτερικοῦ διὰ κονιάματος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ διὰ λευκοῦ γαλακτώματος ἀσβέστου κ.ἄ., εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀλλοίωσιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὸ κεντρικὸν «κλίτος» σώζονται τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι διατηροῦνται εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν. Οὕτω, εἰς τοὺς πεσσοὺς εἰκονίζονται ἅγιοι ὁλόσωμοι καὶ ἄνωθεν αὐτῶν προτομαὶ ἁγίων ἐντὸς στηθαρίων (Π ί ν. 449 α). Εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Β. καὶ Ν. τόξου εἰκονίζονται ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος καὶ ὁ Νιπτήρ, ἐνῶ εἰς τὸ τύμπανον τοῦ τρούλλου, κατὰ παράβασιν τοῦ κανόνος, εἰκονίζονται ἡ Βαϊοφόρος, ἡ Ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου, ὁ Ἐμπαιγμὸς καὶ ἡ Σταύρωσις (Π ί ν. 449 γ). Τέλος, εἰς τὸν τροῦλλον εἰκονίζεται ὁ Παντοκράτωρ, στηθαῖος ἐντὸς κύκλου, τὸν ὁποῖον ἀνακρατοῦν τέσσαρες ἄγγελοι. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ κυρίως ναοῦ ὡς καὶ τοῦ Ἱεροῦ, αἱ ὁποῖαι διεπιστώθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν, σωζόμεναι κάτωθεν

Σχέδ. 10. Κουντουριώτισσα Πιερίας. Κάτοψις ναοῦ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

25. Μ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς τῆς Βοιωτίας, ΑΕ 1931, σ. 119 κ.ἑ.

νεωτερικῶν ἐπιχρισμάτων, εἶναι ἔργον ἐπαρχιακοῦ ἐργαστηρίου τοῦ τέλους τοῦ ΙΕ΄ αἰ.[26].

Ἐκ τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ ἀξιοπρόσεκτα τὰ κιονόκρανα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων κτήριον, πιθανώτατα ἐκ τοῦ γειτονικοῦ Δίου (Πίν. 449 β).

Ὁ ναὸς δὲν ἐσώζετο εἰς καλὴν κατάστασιν. Εἰς τὴν Α. πλευρὰν ὑπῆρχον σοβαρὰ ρήγματα, διήκοντα καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτῆς καὶ ἐκτεινόμενα μέχρι τῆς ὀροφῆς τοῦ Ἱεροῦ (Πίν. 450 α). Ταῦτα ὠφείλοντο εἰς τὰς ἐπανειλημμένας ἐκσκαφὰς παρὰ τὴν Α. πλευρὰν διὰ τὴν διάνοιξιν ταφικῶν ὀρυγμάτων, καθ' ὅσον ὁ ναὸς χρησιμοποιεῖται μέχρι σήμερον ὡς κοιμητηριακός, καὶ εἰς τὴν ὕπαρξιν δένδρων πλησιέστατα πρὸς τὴν Α. πλευράν, ἅτινα ἐπέφερον τὴν διάρρηξιν τῶν θεμελίων.

Ὁ τροῦλλος παρουσίαζε καθίζησιν μὲ ἀπόκλισιν πρὸς Β., γεγονὸς τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ προκληθοῦν σοβαραὶ ρωγμαὶ εἰς τὰ τόξα καὶ τὴν Α. καμάραν, διόγκωσις δὲ τοῦ Β. τοίχου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἐνεῖχε τὸν κίνδυνον ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς καταρρεύσεως τοῦ ναοῦ. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως, οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας προέβησαν εἰς ὑποστύλωσιν τῶν τόξων τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τῆς καμάρας τοῦ Ἱεροῦ διὰ ξυλοτύπων καὶ εἰς τὴν ἐντείχισιν ὅλων τῶν παραθύρων καὶ τῶν τόξων τῶν τριβήλων καὶ διβήλων ἀνοιγμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον διαρραγῆ[27]. Ἡ ἐνέργεια αὕτη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀρχαϊκὴν μέθοδον στερεώσεως μνημείου, διέσωσε τοῦτο ἐκ τῆς καταρρεύσεως.

Τὸ ΒΔ. παρεκκλήσιον παρουσίαζε σοβαρὰς ρωγμὰς εἰς τὸ σταυροθόλιον, λόγῳ καθιζήσεως τῶν περιμετρικῶν τοιχίων αὐτοῦ, ὀφειλομένας ἴσως καὶ εἰς ὑπάρχον φρέαρ κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον σήμερον εἶναι ἐπικεχωσμένον.

Ἡ μονοκλινὴς στέγη τοῦ Β. κλίτους δὲν διετηρεῖτο εἰς καλὴν κατάστασιν. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ μὲ τὴν στέγην τοῦ Ν. κλίτους καὶ τοῦ νάρθηκος, ἡ ὁποία ἦτο ἐνιαία μετὰ τῆς στέγης τῆς νεωτερικῆς στοᾶς καὶ τοῦ ἐξωνάρθηκος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχῃ ὑπερυψωθῆ κατὰ 0.80 - 1 μ. περίπου τῆς ἀρχικῆς στάθμης (Πίν. 450 α).

Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἐπικινδύνου καταστάσεως τοῦ μνημείου, ἐγένοντο εἰς πρώτην φάσιν ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως αὐτοῦ, αἵτινες ἔχουν ὡς κάτωθι (Πίν. 450 β, 451 α):

(1) Ἀποχωμάτωσις τῆς Α. πλευρᾶς, κοπὴ τῶν παρ' αὐτῇ δένδρων καὶ κατασκευὴ ὑποθεμελιώσεως καθ' ὅλον τὸ πλάτος αὐτῆς.

(2) Κατασκευὴ ὡπλισμένης δοκοῦ ἐπὶ τῆς στέψεως τῶν τοίχων τῶν ἀψίδων καὶ πάκτωσις αὐτῆς ἐπὶ τοῦ Α. τοίχου. Πρὸ τῆς ἀνακεραμώσεως τῶν ἀψίδων ἐγένετο ἐμποτισμὸς τῶν ρωγμῶν δι' ὑδαροῦς σιμεντοκονίας.

(3) Ἀνακεράμωσις τῆς στέγης τοῦ τρούλλου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν κυβικῆς κατασκευῆς. Προηγουμένως ἐγένετο ἐπάλειψις τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ἀμφοτέρων διὰ σιμεντοκονίας.

(4) Στερέωσις τοῦ σταυροθολίου τοῦ ΒΔ. παρεκκλησίου, διὰ τῆς κατασκευῆς ὡπλισμένης δοκοῦ ἐπὶ τῆς στέψεως τῶν τοίχων καὶ σιδηροπαγοῦς μανδύου ἐπὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ παρεκκλησίου· ἀνακεράμωσις αὐτοῦ. Ὡσαύτως, ἐγένετο καθαίρεσις τῶν νεωτερικῶν ἐξωτερικῶν κονιαμάτων, συντήρησις τῆς τοιχοποιίας καὶ ἁρμολογήματα.

(5) Καθαίρεσις τῆς κατεστραμμένης στέγης τοῦ Β. κλίτους καὶ κατασκευὴ ὡπλισμένης δοκοῦ διὰ τὴν ὑποστύλωσιν τοῦ Β. τοίχου τοῦ ναοῦ. Ἀνακατασκευὴ τῆς στέγης αὐτοῦ καὶ ἐπικεράμωσις αὐτῆς. Ὡσαύτως ἐγένετο καθαίρεσις τῶν ἐξωτερικῶν κονιαμάτων, συντήρησις τῆς τοιχοποιίας καὶ ἁρμολογήματα.

(6) Καθαίρεσις ὅλων τῶν νεωτερικῶν ἐπιχρισμάτων ἐκ τοῦ τρούλλου, τῆς κυβικῆς περὶ αὐτὸ κατασκευῆς καὶ τῆς Α. πλευρᾶς, ἐν συνεχείᾳ δὲ συντήρησις τῆς ἀποκαλυφθείσης τοιχοποιίας, συμπλήρωσις τῶν ἐφθαρμένων τόξων τῶν παραθύρων, τοῦ τρούλλου καὶ τῶν ἀψίδων.

(7) Ἀποχωμάτωσις κατὰ τὴν Β. πλευρὰν καὶ κατασκευὴ πλακοστρώσεως κατὰ τὴν Β. καὶ Α. πλευρὰν τοῦ ναοῦ διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὑδάτων.

(8) Τέλος, ἐγένετο συντήρησις τῆς ἐνιαίας στέγης, ἥτις καλύπτει τὸ Ν. κλίτος, τὴν Ν. ἀνοικτὴν στοάν, τὸν νάρθηκα καὶ τὸν ἐξωνάρθηκα.

Αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τοῦ μνημείου δὲν ὡλοκληρώθησαν, λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος. Πλὴν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖται καθαίρεσις τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων τοῦ Ν. κλίτους, τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ Ν. παρεκκλησίου. Αἱ ἐργασίαι αὗται θὰ ἐπιτρέψουν τὴν ὁλοκλήρωσιν τῶν παρατηρήσεών μας περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ναοῦ καὶ τῶν κατὰ καιροὺς γενομένων ἐπ' αὐτοῦ ἐπεμβάσεων. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἐκρίθη σκόπιμον, ὅπως κατὰ τὸ παρὸν στάδιον τῶν ἐργασιῶν μὴ καθαιρεθῇ οὐδεμία νεωτερικὴ

26. Ε. Τσιγαρίδας, ἔ.ἀ., σ. 146.

27. Ἡ ἐντείχισις τῶν παραθύρων εἰς πρώτην φάσιν ἐγένετο κατὰ τὸν χρόνον ἐκτελέσεως τῆς σωζομένης τοιχογραφήσεως τοῦ μνημείου.

προσθήκη καὶ μὴ ἀφαιρεθῇ, διὰ λόγους ἀσφαλείας, ἡ γενομένη παλαιότερον ὑποστύλωσις τῆς ὀροφῆς τοῦ μνημείου, ἥτις ὁμολογουμένως ὑπῆρξε λίαν ἀποτελεσματική, προκειμένου νὰ ὁλοκληρωθῇ κατὰ τὸ δεύτερον στάδιον τῶν ἐργασιῶν ἡ εἰκὼν τῶν γενομένων ἐπεμβάσεων ἐπὶ τοῦ μνημείου. Οὕτω θὰ καταστῇ δυνατὴ ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τῶν ἀποκαλυφθησομένων στοιχείων ἡ σύνταξις πλήρους μελέτης ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

Κατωτέρω ἐκθέτομεν ἐν συντομίᾳ τὰ ἀποκαλυφθέντα ἢ διαπιστωθέντα κατόπιν προσωπικῶν παρατηρήσεων νέα στοιχεῖα περὶ τοῦ ναοῦ, συνεπείᾳ τῶν γενομένων ἀποχωματώσεων καὶ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων καὶ ἐπιχρισμάτων.

Τὸ Β. παρεκκλήσιον εἶχε πρὸς Α. ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα, τῆς ὁποίας ἀνευρέθη τὸ θεμέλιον μόνον. Καθ' ὕψος, διακρίνεται ἡ γένεσις τῆς ἀψῖδος, τὸ ἄνοιγμα τῆς ὁποίας εἶναι σήμερον ἐντετειχισμένον (Σ χ έ δ. 10).

Ἡ περὶ τὸν τροῦλλον κυβικὴ κατασκευὴ δὲν διατηρεῖ, ὡς ἐλέχθη, τὴν ἀρχικὴν μορφὴν αὐτῆς, καθ' ὅσον, ὡς διεπιστώθη ἐκ τῆς μελέτης τῆς τοιχοδομίας αὐτῆς, τμῆμα τῆς Α. καὶ Δ. πλευρᾶς ἀποτελεῖ νεωτερικὴν προσθήκην.

Ἡ ὑπὸ τὸ γεῖσον τῆς κεντρικῆς ἀψῖδος διακοσμητικὴ ταινία ἐκ πλίνθων, ἀπομιμουμένη « ψαροκόκκαλον », ἀποτελεῖ ἐνδεχομένως νεωτέραν προσθήκην. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἀρχικὴ μορφὴ ἐπικαλύψεως τῆς ἀψῖδος ἦτο βαθμιδωτή, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα τοῦ τέλους τῆς 1ης χιλιετηρίδος[28].

Τὰ παράθυρα τῆς κεντρικῆς καὶ τῶν πλαγίων ἀψίδων ἐνετειχίσθησαν κατὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἐγένοντο αἱ σωζόμεναι τοιχογραφίαι τοῦ μνημείου, καθ' ὅσον αὗται καλύπτουν καὶ τὰ ἐντετειχισμένα τμήματα τῶν παραθύρων. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐντειχίζονται καὶ τὰ παράθυρα τοῦ Β., τοῦ Δ. καὶ τοῦ Ν. τόξου, ὡς καὶ ἐν μέρει τὰ παράθυρα τοῦ τρούλλου, διὰ τῆς κατασκευῆς ἐν ἐσοχῇ ἑνὸς τρίτου πλινθίνου τόξου, τὸ ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ ἐντειχίζεται πλήρως εἰς γ΄ φάσιν.

Εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ Β. κλίτους ἀπεκαλύφθη μονόλοβον ἐντετειχισμένον παράθυρον μετὰ τοῦ ἐκ πλίνθων τόξου αὐτοῦ, ὡς καὶ μία θύρα ἐντετειχισμένη κατὰ τὸ κάτω τμῆμα, ἔχουσα κατεστραμμένον τὸ πλίνθινον αὐτῆς τόξον. Τὸ ἄνω τμῆμα τῆς θύρας μετετράπη εἰς παράθυρον. Ἕτερον μονόλοβον, ἐντετειχισμένον ἐπίσης, παράθυρον ἀπεκαλύφθη καὶ εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ ΒΔ. παρεκκλησίου.

Εἰς τὸ Β. τόξον τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ κατὰ τὴν γένεσιν τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ Ν. σκέλους, ἀνεφάνη ἡ γένεσις ἑτέρου πλινθίνου τόξου διαφορετικῆς ἀκτῖνος τοῦ σωζομένου.

Τέλος, διεπιστώθησαν τοιχογραφίαι, κάτωθεν νεωτερικῶν ἐπιχρισμάτων, εἰς τὸ Ἱερόν, ὡς καὶ ἐφθαρμένη παράστασις εἰς τὴν καμάραν αὐτοῦ, μὴ δυναμένη ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀναγνωρισθῇ λόγῳ τῆς ὑπαρχούσης ὑποστυλώσεως. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἱεροῦ φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν μὲ τὰς σωζομένας εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος.

Τέλος, πρὸς Β. τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ περὶ τὰ 20 μ., διατηρεῖται ἐντὸς πυκνῆς βλαστήσεως καμαροσκεπὴς δεξαμενὴ ὕδατος.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Μονὴ Βατοπεδίου

Αἱ ἐργασίαι ἀνακατασκευῆς τῆς καείσης πτέρυγος τῆς μονῆς Βατοπεδίου συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972[29]. Αὗται περιωρίσθησαν κυρίως εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ βαφὴν τῶν ξυλίνων ὀροφῶν τῶν ἐσωτερικῶν χώρων καὶ τῶν διαδρόμων ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων ἐγκεκριμένης μελέτης. Ὡσαύτως, ἐγένετο καθαίρεσις τῶν ἐξωτερικῶν κονιαμάτων τῆς τριωρόφου στοᾶς, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ μόνον διασωθὲν τμῆμα ἐκ τῆς καείσης πτέρυγος. Ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων διεπιστώθησαν σημαντικαὶ φθοραὶ τῆς τοιχοποιίας, ἐπροτάθη δὲ ὅπως αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως αὐτῆς ἀναληφθοῦν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας, λόγῳ τῆς εἰδικῆς φύσεως αὐτῶν (Π ί ν. 451 β).

Μονὴ Χελανδαρίου

Ἐπερατώθησαν κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι ἀνεγέρσεως κτηρίου βιβλιοθήκης καὶ σκευοφυλακίου εἰς τὴν μονὴν Χελανδαρίου[30] (Π ί ν. 452 α), ἤρχισε δὲ ἡ μεταφορὰ τῶν εἰκόνων καὶ λοιπῶν κειμηλίων τῆς μονῆς εἰς τοὺς χώρους τοῦ κτηρίου, ὡς καὶ ἡ καταγραφὴ καὶ ἡ φωτογράφησις αὐτῶν, μὲ σκοπὸν τὴν ἐπανέκθεσιν τούτων κατὰ τὸ ἔτος 1973. Λεπτομερέστερον αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

(1) Τοποθέτησις σχιστολιθικῶν πλακῶν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ἰσογείου καὶ τοὺς διαδρόμους τῶν ὀρόφων.

28. Βλ. Ἐπισκοπὴν Μάστρου, Ἐπισκοπὴν Εὐρυτανίας κ.ἀ.

29. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 555.

30. Ἔ.ἀ., σ. 554.

(2) Τοποθέτησις πλινθίνων πλακῶν εἰς τοὺς χώρους τοῦ α΄ καὶ β΄ ὀρόφου.

(3) Ὑδροχρωματισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ κτηρίου καὶ βαφὴ τῶν σιδηρῶν κατασκευῶν (θυρῶν - παραθύρων).

Μονὴ Παντελεήμονος

Εἰς τὴν καεῖσαν κατὰ τὸ 1968 Ν. πτέρυγα τῶν κελλίων τῆς μονῆς Παντελεήμονος[31] καὶ ἐν ὄψει τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν ἀνακατασκευῆς αὐτῆς, ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐργασίαι ἀπομακρύνσεως τῶν ἀδρανῶν ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς ὑλικῶν καὶ καθαιρέσεως ἐπικινδύνως ἑτοιμορρόπων τμημάτων τῆς τοιχοποιίας.

Αἱ ἐργασίαι ἀνακατασκευῆς τῆς πτέρυγος ἀνετέθησαν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας εἰς ἐργολάβον, εἰς πρώτην δὲ φάσιν κατεσκευάσθη ὁ ἐκ μπετὸν σκελετὸς τῆς πτέρυγος ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ τεχνικῆς τοιαύτης τοῦ ἰδιώτου μηχανικοῦ Γ. Ἀλεξάκη (Π ί ν. 452 β).

Μονὴ Παντοκράτορος

Εἴς τινα σημεῖα τῆς ὀροφῆς τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Παντοκράτορος παρετηρήθησαν φθοραὶ τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες προεκλήθησαν ἐξ ὑγρασίας τῆς στέγης. Ἡ ὑγρασία προῆλθεν ἐκ φθορῶν τῶν μολυβδίνων φύλλων τῆς στέγης τοῦ καθολικοῦ καὶ ἐλαφρῶν ρωγμῶν, μὴ ἐμφανῶν, τῆς ὀροφῆς τοῦ κτηρίου.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως ἐγένετο ἔλεγχος τῆς ἐκ μολυβδίνων φύλλων στέγης τοῦ καθολικοῦ, ἀντικατάστασις τῶν ἐφθαρμένων φύλλων μολύβδου καὶ συγκόλλησις ἀποκεκολλημένων τοιούτων.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ διεπιστώθη ὅτι μέρος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ, αἵτινες ἐπεζωγραφήθησαν κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰ.[32], φέρουν ἐλαφρὰν ἐπιζωγράφησιν κυρίως εἰς τὸ πρόσωπον, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διακρίνωνται τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, τὸ β΄ δηλαδὴ ἥμισυ τοῦ ΙΔ΄ αἰ.[33]. Ἐξ αὐτῶν ἐνδεικτικῶς ἀναφέρονται ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος (Π ί ν. 453 β), ὁ Ἅγιος Σάββας, ὁ Ἅγιος Θεοδόσιος ὁ Κοινοβιάρχης, ὁ Ἅγιος Παχώμιος, ὁ Ἅγιος Εὐθύμιος (Π ί ν. 453 γ) καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.

Ὡσαύτως, εἰς τὸ ἀριστερὰ τῆς λιτῆς ὑπάρχον παρεκκλήσιον τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τὸ ὁποῖον φέρει τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1868[34], καὶ εἰς τὸ τόξον ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ διακονικόν, αἱ ἐκεῖσε δύο μορφαὶ ἁγίων δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν τοιχογράφησιν τοῦ ἔτους 1868, τὸ κάτω δὲ τμῆμα αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς παλαιοτέραν φάσιν (Π ί ν. 453 α).

Μονὴ Σταυρονικήτα

Ἐπανελήφθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1972 αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ παρελθὸν ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τῆς μονῆς Σταυρονικήτα[35]. Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἀφεώρων εἰς τὴν Δ. καὶ Β. πτέρυγα τῶν κελλίων καὶ εἰς τὸν πρόναον τοῦ καθολικοῦ, ἔχουν δὲ ὡς κάτωθι:

Δυτικὴ πτέρυξ κελλίων

Τὰ τόξα τῆς στοᾶς τοῦ α΄ ὀρόφου καὶ οἱ πεσσοὶ τῆς στοᾶς τοῦ β΄ ὀρόφου τῆς Δ. πτέρυγος τῶν κελλίων ἐνεφάνιζον ἰσχυρὰν ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου, ἥτις προῆλθε βαθμηδὸν ἐκ τῶν πλευρικῶν πιέσεων τῆς στέγης. Διὰ τὴν στερέωσιν τῆς πτέρυγος ταύτης ἐγένετο καθαίρεσις καὶ ἀνακατασκευὴ εἰς τὴν παραδοθεῖσαν μορφὴν τῆς τοξοστοιχίας τοῦ α΄ ὀρόφου καὶ τῆς πεσσοστοιχίας τοῦ β΄ ὀρόφου, ὡς καὶ ἐπισκευὴ τῆς στέγης αὐτῆς. Ὡσαύτως, ἐγένετο συντήρησις τῆς τοξοστοιχίας τοῦ ἰσογείου καὶ ἁρμολογήματα (Π ί ν. 454 α - β).

Βόρειος πτέρυξ κελλίων

Εἰς τμῆμα τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς Β. πτέρυγος τῶν κελλίων ἐγένετο γενικὴ συντήρησις αὐτῆς διὰ τῆς καθαιρέσεως τῶν ἐφθαρμένων κονιαμάτων, ἁρμολογήσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου, τοποθετήσεως νέων κουφωμάτων καὶ ἀνακατασκευῆς τῶν ἐπιχρισμάτων τοῦ τελευταίου ὀρόφου. Ἐκ τῆς γενομένης ἐργασίας ἀποκατεστάθη ἡ ἀρχικὴ ὄψις τοῦ Ν. τοίχου τῆς Β. πτέρυγος.

Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τῆς Β. πτέρυγος τῶν κελλίων, ἐν συνεχείᾳ παλαιοτέρων ἐργασιῶν[36], ἐγένετο ἀνακατασκευὴ ἐπικινδύνου τμήματος τοῦ κλειστοῦ ἐξώστου τοῦ β΄ ὀρόφου καὶ τμήματος τῆς προσόψεως τοῦ γ΄ ὀρόφου, εἰς μῆκος περὶ τὰ 20 μ. Ἡ ἐργασία, ἥτις ὑπῆρξε λίαν ἐπικίνδυνος, λόγῳ τοῦ μεγάλου ὕψους ἀπὸ θαλάσσης, περιελάμβανε καθαίρεσιν τῶν ἐκ « τσατμᾶ » ἐξωτερικῶν τοίχων, ἀφαίρεσιν καὶ ἀνακατασκευὴν τῶν

31. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 361.

32. Κ. Βλάχου, Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Βόλος 1903, σ. 227.

33. Α. Ξυγγοπούλου, Mosaïques et fresques de l'Athos, Études et mélanges, II (1965), σ. 254.

34. Κ. Βλάχου, ἔ.ἀ., σ. 228.

35. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 555.

36. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 371 καὶ ΑΔ 24 (1969), Χρονικά, σ. 360.

ξυλίνων ἑλκυστήρων, ἀντηρίδων καὶ ὑποστυλωμάτων τῶν ὀρόφων, ἀνακατασκευὴν διὰ πλίνθων τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, τοποθέτησιν νέων κουφωμάτων καὶ παραθύρων καὶ κατασκευὴν νέων ἐπιχρισμάτων δι' εἰδικοῦ ὑλικοῦ, πρὸς ἀποφυγὴν φθορᾶς αὐτῶν ἐκ τῆς ὑγρασίας (Π ί ν. 455 α).

Καθολικὸν

Διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ τρούλλου τοῦ προνάου καὶ πρὸς ἀποφυγὴν διευρύνσεως ρωγμῶν τῆς ὀροφῆς αὐτοῦ ἐγένετο «σενάζ» περὶ τὴν βάσιν τοῦ τρούλλου καὶ ἀντικατάστασις τῶν ἐφθαρμένων φύλλων μολύβδου διὰ νέων τοιούτων.

Τέλος, ἐγένετο συμπλήρωσις τῆς πλακοστρώσεως τῆς αὐλῆς τῆς μονῆς, πλακόστρωσις ἑνὸς διαδρόμου τοῦ α΄ ὀρόφου τῶν κελλίων, ἐπέκτασις ὑποστέγου παρὰ τὴν τράπεζαν καὶ συντήρησις τῆς ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν στέγης τῆς μονῆς.

Σκήτη Ἁγίου Δημητρίου

Εἰς τὴν σκήτην τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἡ ὁποία κεῖται εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ΝΔ. τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐργασίαι προστασίας τοῦ Κυριακοῦ ναοῦ αὐτῆς ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ τῆς ὑγρασίας (Π ί ν. 455 β).

Ὁ ναὸς τῆς σκήτης, ὁ ὁποῖος ἦτο ἄλλοτε ὁ καθολικὸς ναὸς τοῦ βυζαντινοῦ μονυδρίου τοῦ Χαλκέως, ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τοῦ τρικόγχου τετρακιονίου σταυροειδοῦς ναοῦ μετὰ τρούλλου, φέρει δὲ τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1755[37]. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς ὀροφῆς κυρίως τοῦ ναοῦ, λόγῳ τῆς εἰσροῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ τοῦ κακοῦ ἀερισμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ, ἤρχισαν νὰ καταστρέφωνται.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως ἐγένετο ἀνάσυρσις καὶ ἐπανατοποθέτησις τῆς ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν στέγης μὲ ἀνάλογον κλίσιν διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἐπέκτασις τοῦ γείσου τῆς ἐκ φύλλων μολύβδου στέγης τοῦ τρούλλου καὶ ἐπένδυσις τῆς βάσεως τοῦ τρούλλου καὶ τῶν σημείων ἐπαφῆς καθέτων καὶ ὁριζοντίων στοιχείων τῆς ὀροφῆς διὰ φύλλων μολύβδου. Τέλος, ἐγένετο καθαίρεσις ἐτοιμορρόπων ἐξωτερικῶν κονιαμάτων καὶ ἀνακατασκευὴ τούτων.

Κατὰ τὰς ἐργασίας διεπιστώθη ὅτι ἡ στέγη τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ κεῖται ὑψηλότερον κατὰ 1 μ. περίπου τῆς θολωτῆς ὀροφῆς αὐτῶν, ἐδράζεται δὲ ἐπὶ ξυλίνου σκελετοῦ. Ἡ ὑπερύψωσις αὕτη ἐπετεύχθη διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ ὑπὲρ τὴν θολωτὴν ὀροφὴν αὐτῶν[38].

Εἰς τὴν σκήτην τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, πλὴν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ὁ ναός, καὶ τοῦ ἀξιολόγου γλυπτοῦ διακόσμου, τὸν ὁποῖον διατηρεῖ (Π ί ν. 456 β), σώζονται δύο ἀξιόλογοι βυζαντιναὶ εἰκόνες τοῦ ΙΔ΄ - ΙΕ΄ αἰ.[39] (Π ί ν. 456 γ) καὶ τμῆμα ἀποτειχισμένης, Μεταβυζαντινῶν χρόνων, τοιχογραφίας (Π ί ν. 456 α).

Κελλίον τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου

Εἰς τὸ κελλίον τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, κείμενον βορείως τῆς σκήτης τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἐργασίαι συντηρήσεως τῆς στέγης τοῦ παρεκκλησίου, τοῦ ὁποίου ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ γραπτή, ἀνεικονικὴ διακόσμησις τοῦ τρούλλου. Αὕτη συνίσταται ἐξ ἀνθίνου μόνον διακόσμου καὶ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν διακόσμησιν ἀρχοντικῶν τοῦ ΙΘ΄ αἰ. (Π ί ν. 457 α).

Κελλίον «Μολυβδοκκλησιὰ»

Εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ κελλίου «Μολυβδοκκλησιά», τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον τοῦ τρικόγχου ναοῦ μετὰ τρούλλου, φέρει δὲ τοιχογραφίας τοῦ ΙΣΤ΄ αἰ. (Π ί ν. 457 β), αἵτινες ἀποδίδονται εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Θεοφάνους[40], ἀνελήφθησαν ἐργασίαι διὰ τὴν προστασίαν τῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἥτις προεκλήθη ἐκ φθορᾶς τῆς ἐκ φύλλων μολύβδου στέγης (Π ί ν. 458 α).

Οὕτως, ἐγένετο ἀφαίρεσις τῆς ἐφθαρμένης ἐκ φύλλων μολύβδου στέγης, ἐπανατοποθέτησις νέας τοιαύτης, καθαρισμὸς τῆς Α. καὶ Β. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἐκ τῶν ἐπιχώσεων καὶ κατασκευὴ πλακοστρώσεως διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῆς νέας στέγης κατεσκευάσθη περιμετρικῶς τῆς στέψεως τῶν τοίχων τοῦ παρεκκλησίου ὡπλισμένη δοκὸς καὶ ἐγένετο ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν τῆς ὀροφῆς αὐτοῦ.

Νέα Σκήτη

Συνετάγη μελέτη συντηρήσεως καὶ στερεώ-

37. Κ. Βλάχου, ἔ.ἀ., σ. 190.

38. Τὸ αὐτὸ παρετηρήθη καὶ εἰς τὴν στέγην τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Θεσσαλονίκης.

39. Ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ ἔχει δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ Π. Μυλωνᾶ, Athos, Athens 1965, πίν. 11.

40. M. Chatzidakis, Théophane le Crétois, DOP 23 - 24 (1969 - 1970), σ. 322.

σεως τοῦ ἀξιολόγου πύργου τῆς Νέας Σκήτης, ἥτις καὶ ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας (Πίν. 457γ). Αἱ ἐργασίαι ἐπρογραμματίσθησαν διὰ τὸ ἔτος 1973.

Μονὴ Λαύρας

Συνετάγη ἔκθεσις περὶ τῶν ἀπαραιτήτων ἐργασιῶν προστασίας τοῦ κτηρίου τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς Λαύρας ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἥτις καὶ ὑπεβλήθη πρὸς ἔγκρισιν.

Σκήτη Τιμίου Προδρόμου

Συνετάγη ἔκθεσις τῶν ἀπαραιτήτων ἐργασιῶν συντηρήσεως τῆς ρουμανικῆς σκήτης τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Λόγῳ τῆς φύσεως τῶν ἐργασιῶν προετάθη, ὅπως τὸ ἔργον συντηρήσεως τῆς σκήτης ἀναληφθῇ ὑπὸ εἰδικοῦ τεχνικοῦ γραφείου (Πίν. 458β).

Κελλίον Ἁγίου Βασιλείου

Συνετάγη ἔκθεσις στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ περιβόλου τοῦ πάλαι ποτὲ μονυδρίου τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, κειμένου δυτικῶς τοῦ ἀρσανᾶ τῆς μονῆς Χελανδαρίου. Αἱ ἐργασίαι ἐπρογραμματίσθησαν διὰ τὸ ἔτος 1973.

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Νέα Φώκαια

Εἰς δεσπόζουσαν θέσιν τοῦ χωρίου Νέα Φώκαια διατηρεῖται πύργος, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν ἄλλοτε εἰς μετόχιον μονῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ἐκ τοῦ μετοχίου σώζονται, πλὴν τοῦ πύργου, μικρὸς νεωτερικὸς μονόχωρος ναὸς καὶ τμῆμα κτηρίου μὲ τοιχοδομίαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μίμησιν Βυζαντινῶν χρόνων τοιχοδομίας.

Ὁ πύργος, ἔχων ὕψος περὶ τὰ 17 μ. καὶ διαστάσεις κατὰ τὴν κάτοψιν 6.90 × 6.90 μ., παρουσίαζε ρωγμὰς καὶ σοβαρὰ κενὰ τοιχοποιίας, τὰ ὁποῖα προεκλήθησαν ἐκ τῆς καταστροφῆς τῆς ὑποθεμελιώσεως αὐτοῦ, κυρίως κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν.

Εἰς πρώτην φάσιν ἀνελήφθησαν ἐργασίαι διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς κατεστραμμένης ὑποθεμελιώσεως τοῦ πύργου. Οὕτω, κατεσκευάσθη ἰσχυρὸν πέλμα ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος κάτωθεν τῆς Ν. πλευρᾶς καὶ τῆς ΝΔ. γωνίας καὶ συνεπληρώθησαν κενὰ τοιχοποιίας κατὰ τὴν βάσιν τοῦ πύργου.

Αἱ ἐργασίαι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, λόγῳ ἑτέρων ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν, διεκόπησαν διὰ νὰ ἐπαναληφθοῦν τὸ ἔτος 1973.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ, ΕΙΚΟΝΩΝ, ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ[41]

Τοιχογραφίαι

Ὑπὸ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν Φ. Ζαχαρίου ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τῶν κάτωθι μνημείων:

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ὅσιος Δαβὶδ

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ ἀπεκαλύφθησαν, κάτωθεν νεωτερικῶν κονιαμάτων, τὰ λείψανα ἐκτεταμένης τοιχογραφήσεως τοῦ μνημείου κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰ. καὶ τὴν περίοδον τῶν Παλαιολόγων[42]. Ἐκ τῆς τοιχογραφήσεως αὐτῆς διετηρήθησαν τοιχογραφίαι μόνον εἰς τὴν Ν. καμάραν καὶ εἰς τὸν Α. τοῖχον τῆς ὑπαρχούσης ἄλλοτε Β. τοιαύτης.

Εἰς τὴν Ν. καμάραν ἀπεκαλύφθησαν ἡ Γέννησις (Πίν. 459β), ἡ Βάπτισις καὶ ἐλάχιστα λείψανα ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ τῆς Μεταμορφώσεως, εἰς δὲ τὸν Α. τοῖχον τῆς Β. τοιαύτης ἡ Παναγία τοῦ Πάθους, τμῆμα τῆς Προσευχῆς εἰς τὸ Ὄρος τῶν Ἐλαιῶν καὶ τὸ κατώτερον τμῆμα ἐκ τῆς Βαϊοφόρου.

Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι εἰς τὴν Ν. καμάραν τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς αἱ πλέον ἀντιπροσωπευτικαὶ τοῦ κλασσικισμοῦ τῆς τέχνης τῶν Κομνηνῶν, ἔρχονται νὰ συμπληρώσουν σημαντικὸν κενὸν εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσουν μὲ τὴν ἐξαίρετον ποιότητα αὐτῶν τὸν ὑψηλὸν πολιτιστικὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον διεδραμάτισεν ἡ Θεσσαλονίκη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν.

Ἐκτὸς τῶν ἀξιολόγων αὐτῶν τοιχογραφιῶν ἀνεφάνησαν καὶ ὡρισμένα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα, ὡς πιστεύομεν, θὰ συμβάλουν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ σχεδίου ἀποκαταστάσεως τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖον ἐπρότεινεν ὁ Καθηγητὴς Ἀ. Ξυγγόπουλος[43]. Αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν συνεχίζονται.

41. Περὶ τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐφορείας βλ. καὶ ἔκθεσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Κ.Ε.Σ. ὑπὸ τοῦ προϊσταμένου αὐτῆς Μύρ. Μιχαηλίδη, εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ παρόντος τόμου τοῦ ΑΔ, σ. 21.

42. Ἴχνη τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μνημείου ἦσαν ἐμφανῆ κατὰ τὸ Δ. ἥμισυ τῆς Ν. καμάρας, βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ψηφιδωτόν, ΑΔ 12 (1929), σ. 156 - 157. Περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς ἰδίαν μελέτην.

43. Βλ. ΑΔ 12 (1929), σ. 142, εἰκ. 1.

Τάφος συνοικισμοῦ Ραμόνας

Εἰς ἀποκαλυφθέντα ρωμαϊκὸν τάφον τοῦ Δ. νεκροταφείου τῆς πόλεως, ὅστις ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, ἐγένετο ἀποτείχισις τοῦ τοιχογραφικοῦ αὐτοῦ διακόσμου, ἐκτάσεως 5 τ.μ. περίπου, καὶ μεταφορὰ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐργαστήριον τῆς Ροτόντας Ἁγίου Γεωργίου πρὸς συντήρησιν.

Ἀχειροποίητος

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ὑδροχρωματισμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ ἐγένοντο ἐκτεταμέναι ἔρευναι πρὸς ἐξακρίβωσιν τοιχογραφικοῦ διακόσμου. Ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης, διεπιστώθησαν ἐλάχιστα μόνον ἴχνη ζωγραφικῆς, ἐνδεικτικὰ τῆς ὑπάρξεως ἄλλοτε καὶ ἑτέρων τοιχογραφιῶν πλὴν τῶν σωζομένων[44].

Ὡσαύτως, ἐγένετο μικρᾶς ἐκτάσεως συντήρησις τῶν ὑπαρχουσῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὸ Ν. μέτωπον τῆς Ν. κιονοστοιχίας.

Παρεκκλήσιον παρὰ τὸν πύργον τοῦ Τριγωνίου

Εἰς τὸ παρὰ τὸν πύργον τοῦ Τριγωνίου ἀνευρεθὲν παρεκκλήσιον, ἐντὸς πύργου τοῦ τείχους, ἐγένετο πρόχειρος στερέωσις τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν ἐν ὄψει ἀποτειχίσεως αὐτῶν (βλ. ἀνωτέρω, σ. 478· Πίν. 440 α).

Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι

Εἰς τὰς τοιχογραφίας δύο παλαιοχριστιανικῶν τάφων, ἀνηκόντων εἰς συστάδα ἔξωθεν τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κάστρων ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἐγένετο πρόχειρος καθαρισμὸς καὶ στερέωσις αὐτῶν διὰ « στεφανώματος » (Πίν. 439 β).

ΒΕΡΟΙΑ

Παλαιὰ Μητρόπολις

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαλύψεως καὶ στερεώσεως τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος διατηρεῖται μὲ πολλὰς φθορὰς κάτωθεν νεωτερικῶν κονιαμάτων[45] (Πίν. 459 α). Αἱ ἐργασίαι ἐπεξετάθησαν εἰς τὸ Ν. μέτωπον τῆς Β. κιονοστοιχίας, εἰς τὸ Β. κλίτος καὶ εἰς τὸν νάρθηκα, περιελάμβανον δὲ καθαίρεσιν τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων, στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν δι' ἐνέσεων καὶ « στεφανωμάτων », ὡς καὶ μηχανικὸν καθαρισμὸν αὐτῶν. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται.

Ἁγία Βαρβάρα

Ἐπικειμένης τῆς κατεδαφίσεως τοῦ ἀποχαρακτηρισθέντος ναοῦ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, ἀπετειχίσθησαν αἱ σωζόμεναι τοιχογραφίαι καὶ μετεφέρθησαν πρὸς συντήρησιν εἰς τὸν τουρκικὸν λουτρῶνα Βεροίας.

Ἅγιος Δημήτριος

Ἐκ τοῦ ἀποχαρακτηρισθέντος ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς κοινότητος Καβασίλων, ἀπετειχίσθησαν ἐν ὄψει κατεδαφίσεως αὐτοῦ αἱ σωζόμεναι τοιχογραφίαι[46]. Αὗται μετεφέρθησαν εἰς τὸν τουρκικὸν λουτρῶνα Βεροίας πρὸς συντήρησιν.

ΕΔΕΣΣΑ

Παλαιὰ Μητρόπολις

Γενομένης ἐρεύνης ἀπεκαλύφθησαν τοιχογραφίαι κάτωθεν νεωτερικῶν κονιαμάτων, αἱ ὁποῖαι ἐκτείνονται εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων τοῦ κεντρικοῦ μόνον κλίτους καὶ τοῦ Ἱεροῦ. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς τέχνης αὐτῶν δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ ΙΔ' αἰ., διεσώθησαν ἀποσπασματικῶς καὶ μὲ σημαντικὰς φθορὰς τῆς ζωγραφικῆς. Εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι διατηροῦνται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κάτωθεν νεωτέρου στρώματος ζωγραφικῆς.

Αἱ ἐργασίαι ἀποκαλύψεως καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν συνεχίζονται.

Ναὸς Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου

Εἰς τὸν βυζαντινὸν ναὸν τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου[47] διεπιστώθησαν τοιχογραφίαι ἐπὶ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων τοῦ κεντρικοῦ μόνον κλίτους, κάτωθεν νεωτερικῶν κονιαμάτων.

Ἐκ τῆς γενομένης κατὰ τόπους ἐρεύνης, διεπιστώθη ὅτι αἱ τοιχογραφίαι δὲν πρέπει νὰ διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν, λόγῳ φθορᾶς τῆς ζωγραφικῆς αὐτῶν ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

ΓΡΕΒΕΝΑ

Μονὴ Ζάβορδας

Συνεχίσθησαν καὶ ἀπεπερατώθησαν αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ

44. Α. Ξυγγόπουλος, Αἱ τοιχογραφίαι τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα εἰς τὴν Ἀχειροποίητον Θεσσαλονίκης, ΑΕ 1957, σ. 6 - 30.

45. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 558.

46. Ἔ.ἀ., σ. 558.

47. Περὶ τοῦ ναοῦ βλ. ὑποσημ. 20.

στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς[48].

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Μονὴ Χελανδαρίου

Συνεχίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1972 ὁ δειγματολογικὸς καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς ἐκ τῶν νεωτερικῶν ἐπιζωγραφήσεων[49]. Οὕτω, ὡλοκληρώθη ὁ καθαρισμὸς τῆς ἐπὶ τοῦ Ν. χοροῦ παραστάσεως τῆς διώξεως τῶν ἐμπόρων καὶ ἐγένοντο δείγματα καθαρισμοῦ ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Β. χοροῦ. Ἐκ τῶν γενομένων ἐργασιῶν διεπιστώθη, ὅτι ὡρισμέναι τοιχογραφίαι παρουσιάζουν στενὴν τεχνοτροπικὴν συγγένειαν πρὸς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ Θεσσαλονίκης (Π ί ν. 460 β).

Φορηταὶ εἰκόνες

Ἐπανελήφθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τῆς συλλογῆς φορητῶν εἰκόνων τῆς πόλεως Καστοριᾶς[50], τῆς Μονῆς Χελανδαρίου[51] (Π ί ν. 460 α) καὶ τῆς μονῆς Παντοκράτορος.

Ψηφιδωτὰ

Ὑπὸ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Ἰω. Κολέφαν, ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως τῆς ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως τῶν κάτωθι μνημείων.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ἀχειροποίητος

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν τῆς Ἀχειροποιήτου[52]. Κατ' αὐτὰς συνετηρήθησαν τὸ δέκατον, ἐνδέκατον, δωδέκατον καὶ δέκατον τρίτον τόξον τῆς Ν. κιονοστοιχίας, ὡς καὶ τὸ δέκατον τρίτον, δωδέκατον καὶ ἐνδέκατον τῆς Β. τοιαύτης[53] (Π ί ν. 461 α - β).

Οὕτω, ἐγένετο ἀφαίρεσις τῶν σαθρῶν κονιαμάτων, στερέωσις δι' ἐνέσεων τῶν ψηφίδων καὶ τῆς ὑποδομῆς αὐτῶν, ὡς καὶ καθαρισμὸς τῆς ἐπιφανείας τῶν ψηφιδωτῶν δι' ἀπεσταγμένου ὕδατος. Εἰδικώτερον τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ ἐνδεκάτου καὶ δωδεκάτου τόξου τῆς Ν. κιονοστοιχίας ἀπεκολλήθησαν καὶ ἐπανετοποθετήθησαν, καθ' ὅσον ἐνεφάνιζον ἰσχυρὰς διογκώσεις, μὴ δυναμένας νὰ ἀντιμετωπισθοῦν δι' ἁπλῆς στερεώσεως. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται.

Παλαιὸν Μουσεῖον

Ἐπερατώθη ἡ συντήρησις ἀποσπασθέντων τεμαχίων ψηφιδωτῶν δαπέδων ἐκ διαφόρων οἰκοπέδων τῆς πόλεως, τὰ ὁποῖα ἀπόκεινται εἰς τὸ παλαιὸν Μουσεῖον[54].

ΚΟΖΑΝΗ

Ἁγία Παρασκευὴ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἐγένετο ἐπανατοποθέτησις ὁλοκλήρου τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τῆς ἀποκαλυφθείσης εἰς τὸ χωρίον Ἁγία Παρασκευή, ὡς καὶ πλήρης καθαρισμὸς αὐτοῦ[55].

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Νικήτης

Εἰς τὸ χωρίον Νικήτη Χαλκιδικῆς εἶχον ἐντοπισθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐρείπια χριστιανικοῦ ναοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν προσπελάσιμα λόγῳ τῆς πυκνῆς βλαστήσεως.

Ἐκ τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἀπεκαλύφθη τρίκλιτος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μετὰ νάρθηκος καὶ νεωτέρου ἐξωνάρθηκος (Σ χ έ δ. 11· Π ί ν. 462 β).

Ἡ ἐν λόγῳ βασιλική, διαστ. 15.20 × 13.80 μ. περίπου μετὰ τοῦ νάρθηκος, χωρίζεται εἰς τρία κλίτη διὰ κτιστοῦ στυλοβάτου, πάχ. 0.65 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν εὑρέθησαν βάσεις κιόνων, οὔτε καὶ ἀποτυπώματα αὐτῶν.

Τὸ κεντρικὸν κλίτος, πλ. 5.10 μ., ἀπολήγει πρὸς Α. εἰς ἡμικυκλικὴν ἁψῖδα, ἐπὶ τῶν λειψάνων τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἡ μία παρειὰ τριλόβου πιθανώτατα παραθύρου. Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῆς ἁψῖδος διαγράφεται κτιστὸν σύνθρονον ἐκ δύο σωζομένων ἡμικυκλικῶν βαθμίδων. Τὸ Ν. καὶ Β. κλίτος, πλ. 2.50 μ. ἕκαστον, φέρουν κατὰ τὸν Α. τοῖχον, τὸ μὲν πρῶτον θύραν, πλ. 0.95 μ. περίπου, τὸ δὲ δεύτερον παράθυρον μὲ ἄνοιγμα 1.10 μ. περίπου. Ἐπὶ τοῦ Ν. τοίχου τοῦ Ν. κλίτους καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν παρειὰν αὐτοῦ, ἀνευρέθη τμῆμα κτιστοῦ θρανίου.

Ὁ νάρθηξ, πλ. 2.50 μ. περίπου, χωρίζεται εἰς τρία μέρη, ἐξ ὧν τὸ μεσαῖον, ὡς ἀντιστοιχοῦν

48. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 558.
49. Ἔ.ἀ., σ. 558.
50. Ἔ.ἀ., σ. 572.
51. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 22.
52. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 558 - 559.
53. Ἡ ἀρίθμησις τῶν τόξων ἀκολουθεῖ τὴν κίνησιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α.
54. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 18.
55. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 559.

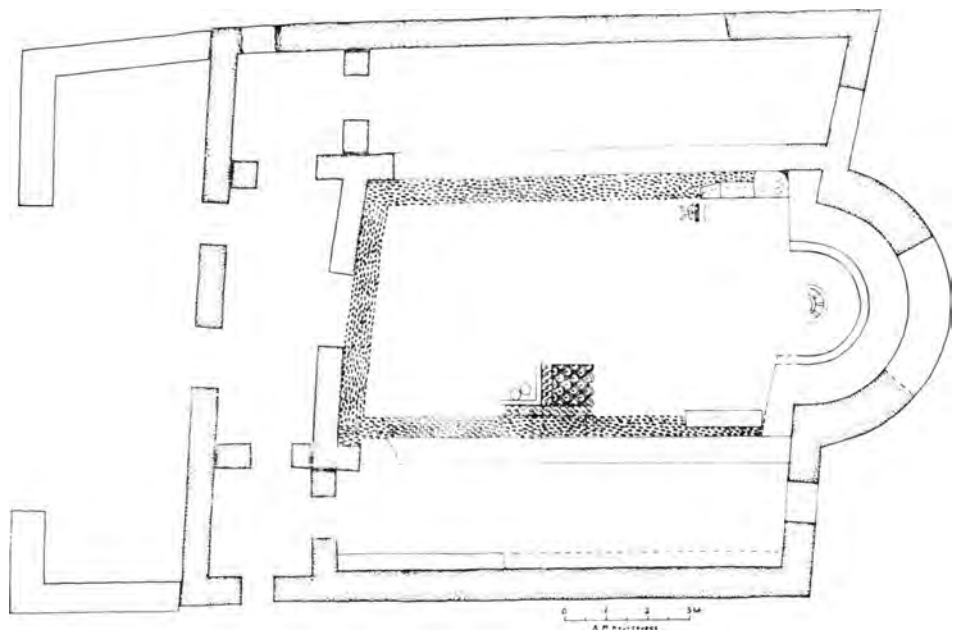
πρὸς τὸ κεντρικὸν κλίτος, εἶναι εὐρύτερον τῶν πλαγίων. Μὲ τὸν κυρίως ναὸν ἐπικοινωνεῖ διὰ τριῶν θυρῶν, ἐξ ὧν ἡ κεντρικὴ εἶναι εὐρυτέρα τῶν πλαγίων, ἐνῷ μὲ τὸν νεώτερον ἐξωνάρθηκα διὰ δύο θυρῶν ἀνομοίου πλάτους, αἱ ὁποῖαι ἀνοίγονται εἰς τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ Δ. τοίχου τοῦ νάρθηκος.

Ἐκ τῶν δαπέδων τοῦ ναοῦ ἀνευρέθησαν λείψανα μόνον τοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Οὕτω, τὸ δάπεδον τοῦ μεσαίου κλίτους διεπιστώθη ὅτι ἐκαλύπτετο ὑπὸ ψηφιδωτοῦ, πλαισιουμένου ὑπὸ ζώνης ὀρθογωνίων πλακῶν. Ἡ πλακόστρωσις αὕτη εἶχεν ὑπόστρωμα ἐκ θαλασσίων χαλίκων, ἐμπεπηγμένων ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ ἔδαφος. Ἴχνη τῆς πλακοστρώσεως διεσώθησαν παρὰ τὸ Α. τμῆμα τοῦ Ν. καὶ τοῦ Β. στυλοβάτου. Ἀντιθέτως τὸ ἐκ χαλίκων ὑπόστρωμα διατηρεῖται καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἀρχικὴν ἔκτασιν αὐτοῦ, κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τῶν στυλοβατῶν καὶ τοῦ Δ. τοίχου.

Ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου διεσώθη μικρὸν τμῆμα εἰς τὸ μέσον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, παρὰ τὸν Ν. στυλοβάτην, μὲ θέμα ἐνσταύρους φολίδας. Τὴν πλαισίωσιν τοῦ θέματος αὐτῶν, ὡς καὶ ἑτέρων μὴ σωζομένων, ἀπετέλει ὀκτώσχημος πλοχμός.

Ἴχνη τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀνευρέθησαν ὡσαύτως εἰς τὸν πρὸ τοῦ συνθρόνου χῶρον καὶ παρὰ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ Β. στυλοβάτου. Ἡ καταστροφὴ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ὀφείλεται, ὡς διεπιστώθη, εἰς λαθρανασκαφὰς καὶ εἰς τὴν πυκνὴν βλάστησιν.

Ἐκ τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου ἀνευρέθησαν θραύσματά τινα ἐκ καλῆς ποιότητος μαρμάρου, ὅπως βάσεις κιόνων, θραύσματα ἀρραβδώτων κορμῶν κιόνων, ἀμφικιόνιον παραθύρου, θραύσματα θωρακίων, σύνθετον κιονόκρανον, κιονόκρανον κιονίσκου μετὰ διακοσμήσεως ἐκ φύλλων παπύρου κ.ἄ.

Σχέδ. 11. Κάτοψις παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Νικήτης

Βασιλικὴ Πανοράματος

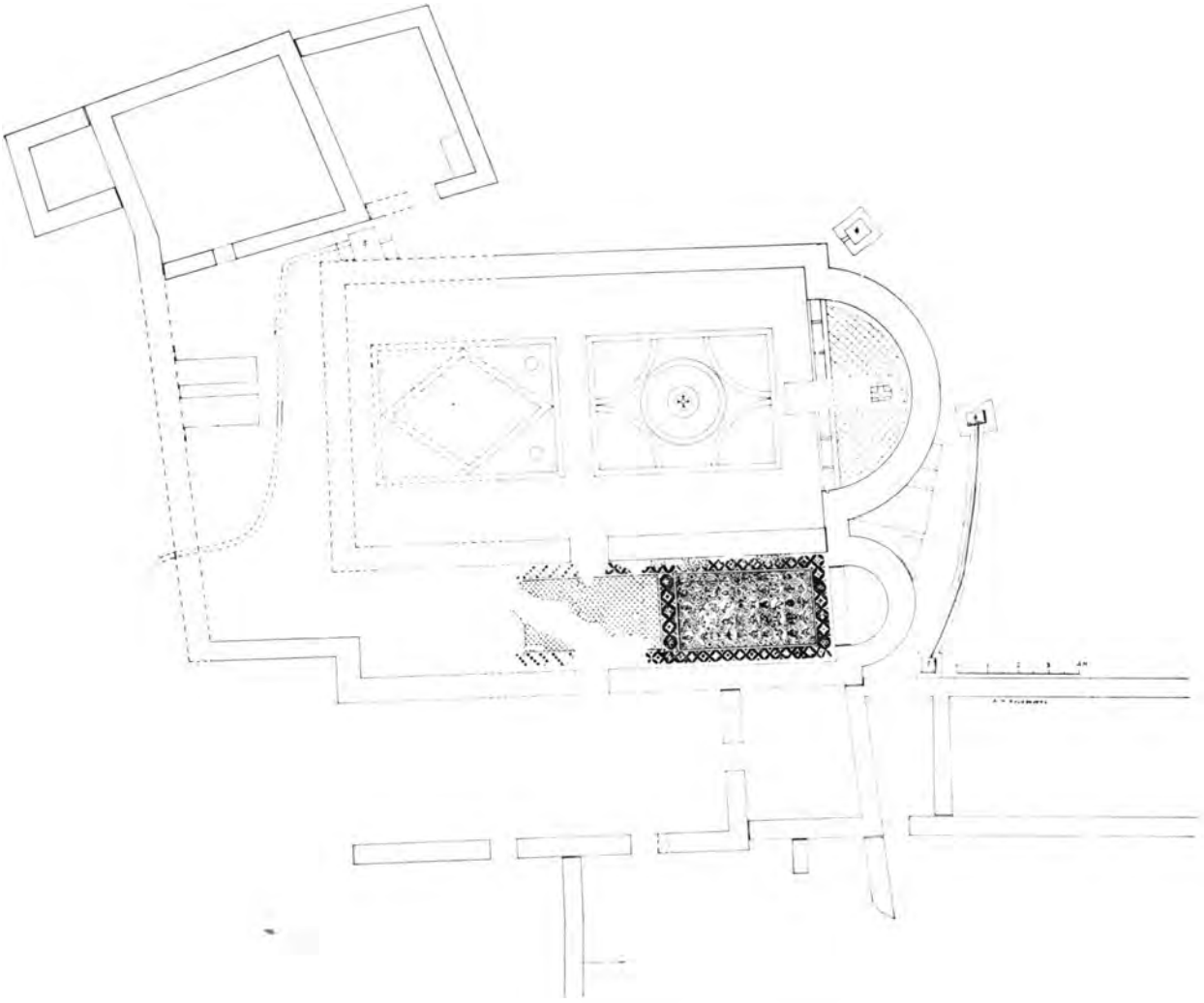
Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰ. Λαδένη, κείμενον δυτικῶς τῆς κοινότητος Πανοράματος Θεσσαλονίκης, ἀπεκαλύφθησαν, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν πρὸς θεμελίωσιν ἐπαύλεως, δύο καμαροσκεπεῖς τάφοι. Τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης τοῦ οἰκοπέδου ἐπελήφθη τὸ πρῶτον ἡ Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, εὐθὺς δὲ ὡς διεπιστώθη ὅτι τὰ ἀποκαλυπτόμενα ἀνήκουν εἰς παλαιοχριστιανικὸν ναόν, τὴν εὐθύνην τῆς περαιτέρω ἐρεύνης ἀνέλαβεν ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Οὕτω, ἐκ τῆς γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἀνεφάνη παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, πλαι-

σιουμένη κατὰ τὴν Ν. καὶ τὴν Β. πλευρὰν αὐτῆς ὑπὸ προσκτισμάτων (Σ χ έ δ. 12). Τὸ Δ. τμῆμα αὐτῆς πλὴν δύο καμαροσκεπῶν τάφων, κατεστράφη κατὰ τὰς ἐκσκαπτικὰς ἐργασίας.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα βασιλικὴ ἀνήκει εἰς ἀσυστερὸν ἔχει πλάτος 2.40 μ. καὶ διεσώθη εἰς μῆκος 15 μ. περίπου, ἐνῷ τὸ δεξιὸν ἔχει πλάτος 3.50 μ. καὶ διετηρήθη εἰς μῆκος περὶ τὰ 15.30 μ.

Τὸ Δ. τμῆμα τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ὁ νάρθηξ κατεστράφησαν, ὡς ἐλέχθη, κατὰ τὰς ἐκσκαπτικὰς

Σχέδ. 12. Θεσσαλονίκη. Κάτοψις παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Πανοράματος

ἤθη τύπον δικλίτου ναοῦ, ἕκαστον κλίτος τοῦ ὁποίου ἀπολήγει πρὸς Α. εἰς ἡμικυκλικὴν ἁψῖδα. Κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ναοῦ κατεστράφη παλαιότερον ταφικὸν κτίσμα, λείψανα τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν παρὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς ἁψῖδος τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους.

Τὰ κλίτη εἶναι ἀνομοίων διαστάσεων. Τὸ ἀριἐργασίας. Ὁ Δ. ὅμως τοῖχος τοῦ νάρθηκος δύναται νὰ ὁρισθῇ κατὰ προέκτασιν τοῦ Δ. τοίχου τοῦ κατὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ ναοῦ προσκτίσματος, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ Δ. πέρας τῶν δύο καμαροσκεπῶν τάφων.

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ νάρθηκος, πλὴν τῶν δύο καμαροσκεπῶν τάφων, ἀνευρέθησαν λείψανα

τοῦ πλινθίνου δαπέδου αὐτοῦ καὶ κτιστὸς ἀγωγὸς ὑδρεύσεως μετὰ φρεατίου, κειμένου κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ Β. τοίχου. Ἕτερα τρία φρεάτια ἀνευρέθησαν ἔξωθι τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ἐξ ὧν τὰ δύο συνδέονται δι' ἀγωγοῦ.

Τὰ δύο κλίτη χωρίζονται διὰ συνεχοῦς τοίχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται θύρα ἐπικοινωνίας αὐτῶν. Ἑτέρα θύρα καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἄξονα μὲ τὴν προηγουμένην ἀνευρέθη ἐπὶ τοῦ Ν. τοίχου τοῦ Ν. κλίτους. Ὁ διαχωριστικὸς μεταξὺ τῶν κλιτῶν τοῖχος, ὡς διεπιστώθη, κατεσκευάσθη εἰς μεταγενεστέραν φάσιν. Πιθανῶς, ὁ χωρισμὸς τοῦ ναοῦ εἰς δύο κλίτη νὰ ἐγένετο ἀρχικῶς διὰ κιονοστοιχίας.

Προσκτίσματα ὑπὸ μορφὴν τετραγώνων καὶ παραλληλογράμμων δωματίων ἀνευρέθησαν ἑκατέρωθεν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, προεκτεινόμενα εἰς γειτονικὰ οἰκόπεδα.

Ὁ ναὸς ἔφερε πλούσιον διάκοσμον ἐκ τοιχογραφιῶν, μαρμαροθετημάτων, ψηφιδωτῶν καὶ γλυπτῶν.

Ἴχνη τῶν τοιχογραφιῶν διεπιστώθησαν εἰς μὲν τὸ ἀριστερὸν κλίτος ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου, καὶ κατὰ τὸ Β. τμῆμα τοῦ Α., εἰς δὲ τὸ δεξιὸν κλίτος ἐπὶ τοῦ Ν. καὶ τοῦ Α. τοίχου αὐτοῦ, εἰς ὕψος 0.30 - 0.50 μ. Ἅπαντα τὰ σωζόμενα θέματα εἶναι γεωμετρικὰ ἢ μιμήσεις ὀρθομαρμαρώσεως. Οὕτω, εἰς τὸ Β. τμῆμα τοῦ Α. τοίχου τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους σώζεται ταινία ὁμοθέτων ρόμβων, χρώματος μέλανος, πρασίνου καὶ λευκοῦ ἐπὶ ὠχροῦ βάθους, εἰς δὲ τὸν Β. τοῖχον τοῦ αὐτοῦ κλίτους ἴχνη μιμήσεως ὀρθομαρμαρώσεως εἰς δύο διαδοχικὰ διάχωρα μαύρου καὶ ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ ὠχροῦ βάθους, ὡς καὶ τρίτον μὲ ταινίαν ὁμοκέντρων, συμπλεκομένων κύκλων, χρώματος καστανερύθρου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βάθους.

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ δεξιοῦ κλίτους ἐπαναλαμβάνουν παρόμοια θέματα, ἀνήκουν ὅμως εἰς δύο φάσεις. Παλαιότεραι καὶ σύγχρονοι, πιθανώτατα, μὲ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους, εἶναι αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ν. τοίχου καὶ τοῦ Α. ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης. Τμῆμα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Β. μετώπου τοῦ Α. τοίχου καλύπτεται ὑπὸ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου τῶν κλιτῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ τὸ μεταγενέστερον τῆς κατασκευῆς τοῦ τοίχου αὐτοῦ. Τὰ θέματα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ν. τοίχου εἶναι διαδοχικὰ διάχωρα, φέροντα μίμησιν ὀρθομαρμαρώσεως, τὸ Α. ἄκρον τῶν ὁποίων ὁρίζεται ὑπὸ γραπτοῦ κίονος. Ταινία ὁμολόγου ζίγκ-ζάγκ, μέλανος χρώματος ἐπὶ ὠχροῦ βάθους, ἀποτελεῖ τὸ κατώτερον πέρας αὐτῶν.

Νεώτεραι εἶναι αἱ τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι καλύπτουν τὸ μεσαῖον τμῆμα τοῦ Α. τοίχου, ὅστις εἰς μεταγενεστέραν φάσιν ἀπέφραξε τὴν ἁψῖδα τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους. Τὰ θέματα τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν εἶναι ἐπίσης διαδοχικὰ διάχωρα μὲ μίμησιν ὀρθομαρμαρώσεως εἰς ἀποχρώσεις βαθυκυάνου, μέλανος καὶ ὠχροῦ.

Μαρμαροθετήματα ἐκάλυπτον τὸ δάπεδον τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους. Εἰς τὴν ἁψῖδα, τὸ μὴ διασωθὲν μαρμαροθέτημα ἀπετελεῖτο ἐκ τετραγώνων πλακιδίων, διατεταγμένων κατὰ διαγωνίους ζώνας, ὡς τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ κονιάματος ἀποτυπωμάτων αὐτῶν. Τὸ κέντρον τῆς ἁψῖδος κατελάμβανε σταυρόσχημον, κτιστὸν ἐκ πλίνθων ἐγκαίνιον, κατὰ δὲ τὴν χορδὴν αὐτῆς ἐξετείνετο τὸ μαρμάρινον τέμπλον.

Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ προαναφερθέντος κλίτους, τὸ σωζόμενον μαρμαροθέτημα ἐκ μικρῶν, ἀκανονίστου σχήματος, τεμαχίων μαρμάρου, συνίσταται ἐκ δύο διαχώρων, ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου σχήματος, ἅτινα φέρουν μέλανα γεωμετρικὰ σχέδια ἐπὶ ὑπολεύκου βάθους. Τὸ Α. διάχωρον περικλείει τρεῖς ὁμοκέντρους κύκλους καὶ φέρει εἰς τὰς γωνίας τεταρτοκύκλια. Τὸ Δ., τὸ ὁποῖον δὲν σώζεται πλήρως, περικλείει ρόμβον καὶ ἔχει παρὰ τὰς γωνίας κυκλικοὺς δίσκους.

Ψηφιδωτὸν καὶ πλίνθιναι πλάκες καλύπτουν τὸ δάπεδον τοῦ δεξιοῦ κλίτους (Πίν. 462 α). Τὸ ψηφιδωτὸν συνίσταται ἐκ δύο διαχώρων, ἅτινα πλαισιοῦνται ὑπὸ ταινίας ροδακοσχήμου κοσμήματος, μέρος τῆς ὁποίας ἔχει ἀντικατασταθῆ εἰς μὲν τὸ Δ. διάχωρον ὑπὸ ἀβακωτοῦ κοσμήματος, εἰς δὲ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ Α. διαχώρου ὑπὸ μαρμαροθετήματος. Τὸ Α. διάχωρον ἀποτελεῖται ἐκ δέκα σειρῶν τετραγώνων, συνδεομένων μεταξύ των διὰ κύκλων. Ἐντὸς τῶν τετραγώνων εἰκονίζονται πτηνά, ἰχθύες, καρποί, ἀγγεῖα καὶ κάλαθοι μετὰ καρπῶν. Τὸ Δ. διάχωρον καλύπτεται ὑπὸ φολιδωτοῦ κοσμήματος.

Τέλος, ἐκ τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου διεσώθησαν ὀλίγα τεμάχια κορμῶν κιόνων, βάσεις κιόνων, ἀμφικιόνιον παραθύρου, θωράκιον φέρον ἐντὸς κύκλου τὸ μονογράφημα τοῦ Χριστοῦ καὶ σύνθετα κιονόκρανα, ἔχοντα ὡς μόνην διακόσμησιν σταυρόν.

Ἐξ ὅσων ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἀποκαλυφθεῖσα δίκλιτος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ ἀνήκει εἰς ἀρχιτεκτονικὸν τύπον μὴ ἀπαντώμενον, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, κατὰ τοὺς Παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους εἰς τὸν Ἑλλαδικὸν χῶρον. Ὁ ἐν λόγῳ τύπος δύναται ἴσως νὰ συνδεθῇ μὲ ἀνάλογα παραδείγματα ἐξ Ἀνατολῆς. Ἀντιθέτως, ἡ διάταξις καὶ τὰ θέ-

ματα τῶν ψηφιδωτῶν καὶ τῶν σωζομένων τοιχογραφιῶν συνδέουν τὴν βασιλικὴν μὲ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου (βασιλικὴν Δίου, Ὅσιον Δαβὶδ καὶ ροτόνταν Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης κ.ἄ.).

Ἐπὶ τοῦ παρόντος περιοριζόμεθα εἰς τὴν παροχὴν τῶν ὡς ἄνω στοιχείων, ἐπιφυλασσόμενοι νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐκτενέστερον εἰς τὸ μέλλον.

Ε. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

*

Β'. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ - ΘΡΑΚΗ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἐκηρύχθησαν διατηρητέοι οἱ οἰκισμοὶ **Παναγία** καὶ **Θεολόγος** Θάσου (Πίν. 463 α - β). Σημαντικὸν μέρος τῆς δραστηριότητος τῆς Ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων **Καβάλας** ἀπερροφήθη εἰς τὸν ἔλεγχον διὰ τὴν προστασίαν τῆς μορφῆς τῶν οἰκισμῶν τούτων, ὡς καὶ τῶν νεωτέρων μνημείων τῆς πόλεως τῆς Καβάλας.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν μετακινήσεων πρὸς ἐπίβλεψιν τῶν στερεωτικῶν ἐργασιῶν εἰς τὰ μνημεῖα τῆς περιφερείας, ἐνεπλουτίσθησαν διὰ νέων στοιχείων τὰ ἀρχεῖα καταγραφῆς καὶ φωτογραφήσεως τῶν μνημείων τῆς περιοχῆς, τὰ ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν τὸ ἔτος 1971.

Εἰδικώτερον, αἱ ἐργασίαι εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης κατὰ τὸ 1972 ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Φίλιπποι

Τεῖχος

Ἐγένετο στερέωσις τοῦ τμήματος τοῦ Α. τείχους τῶν Φιλίππων, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καὶ τῆς πύλης τῆς Νεαπόλεως, συγκεκριμένως δὲ μεταξὺ τῶν πύργων 3 καὶ 4 (πρβλ. J. Roger, L' enceinte basse de Philippes, BCH 1938, σ. 62, πίν. 8).

Τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ τείχους εὑρίσκετο εἰς ἐπικίνδυνον κατάστασιν, διότι εἶχον κατὰ καιροὺς ἀφαιρεθῆ, προφανῶς ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Κρηνίδες, τὰ ἐντετειχισμένα εἰς τὴν βάσιν τοῦ βυζαντινοῦ τείχους ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν κατάρρευσιν τμημάτων τῆς ὑπερκειμένης τοιχοποιίας. Πρὸς ἀποφυγὴν περαιτέρω φθορᾶς τοῦ τείχους, συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία καὶ ἐπληρώθησαν οἱ ἁρμοὶ τῆς λιθοδομῆς, ὥστε νὰ ἀποφευχθῇ ἡ διάβρωσις ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων (Πίν. 464 α). Ἐπίσης, ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ πύργου 4 καὶ πλήρωσις τῶν ἁρμῶν τῆς τοιχοποιίας εἰς τὸ τμῆμα τοῦ τείχους μεταξὺ τοῦ πύργου 4 καὶ τῆς πύλης τῆς Νεαπόλεως, ὅπου εἶχον ἐντειχισθῆ πλεῖστα ρωμαϊκὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ λοιπὰ γλυπτά.

Βασιλικὴ Γ

Παραλλήλως πρὸς ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῆς βασιλικῆς παρὰ τὸ Μουσεῖον τῶν Φιλίππων, συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 αἱ ἐργασίαι συγκολλήσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ μνημείου, εἰδικώτερον δὲ ἐγένετο μελέτη τῶν κιόνων πρὸς ἀνεύρεσιν στοιχείων διὰ πιθανὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ, ὡς καὶ τῶν γλυπτῶν τῶν δύο ἀμβώνων. Προσέτι ἐγένετο περίφραξις τοῦ χώρου.

Μεσαιωνικὸν φρούριον Καβάλας

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ φρουρίου Καβάλας, εἰδικώτερον δὲ τοῦ Α. τμήματος τοῦ παραλίου τείχους, τῆς βάσεως τοῦ στρογγύλου πύργου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως. Αἱ ἐργασίαι αὗται συνίσταντο εἰς στερέωσιν τῆς τοιχοποιίας καὶ συμπλήρωσιν τῶν κενῶν αὐτῆς, ὡς καὶ πλήρωσιν τῶν ἁρμῶν διὰ συνδετικοῦ κονιάματος (Πίν. 464 β - γ). Ἐπίσης, κατεσκευάσθη ἀντέρεισμα καὶ συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία εἰς τὸ Δ. τμῆμα τοῦ παραλίου τείχους, ὄπισθεν τοῦ τελωνείου τῆς πόλεως, ὅπου εἶχε καταρρεύσει τμῆμα αὐτοῦ, λόγῳ διαβρώσεώς του ἐκ τῶν ὑπονόμων, οἱ ὁποῖοι διήρχοντο ὄπισθεν αὐτοῦ.

Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1972 ἐξετελέσθησαν στερεωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Γενεσίου τοῦ Προδρόμου, τὸ ἀποκαλούμενον « Προδρομούδι », τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς τὸ ἀρχαιότερον καθολικὸν τῆς ἱδρυθείσης ὑπὸ τοῦ Ἰωαννικίου, περὶ τὸ 1275, πρώτης μονῆς (βλ. Α. Ξυγγοπούλου, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας, Θεσσαλονίκη 1973, ὅπου καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία).

Τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ μονοχώρου καμαροσκεποῦς ναϋδρίου, στεγαζομένου ὑπὸ δικλινοῦς στέγης ἐκ κεράμων. Κατὰ τὰς ἐκτελεσθείσας ἐργασίας στερεώσεως ἐγένετο ἀνάσυρσις, ἐπανατοποθέτησις καὶ συμπλήρωσις τῶν κεράμων τῆς στέγης, πλήρωσις τῶν ρωγμῶν κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κτηρίου καὶ τὴν καμάραν, ὡς καὶ ἐπισκευαὶ τῶν παραθύρων.

Τέλος, ἐγένετο ἐπισκευὴ τῆς κεραμώσεως τῆς στέγης τοῦ Β. παρεκκλησίου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς (Π ί ν. 465 α).

'Αναστασιούπολις

Εἰς τὴν βυζαντινὴν πόλιν τῆς 'Αναστασιουπόλεως (βλ. Σ. Κυριακίδου, Θρακικὰ ταξείδια. Μπουρού-Καλέ, 'Αναστασιούπολις, Περιθεώριον. 'Ημερολόγιον τῆς Μεγάλης 'Ελλάδος 1931, σ. 195 κ.ἑ.), ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ ἐν γένει διαμορφώσεως τῶν χώρου, περιφράξεως κλπ., ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς 'Εφορείας Κλασσικῶν 'Αρχαιοτήτων Κομοτηνῆς. 'Επίσης ἤρχισαν ἐργασίαι στερεώσεως τῶν τειχῶν τῆς πόλεως εἰς τὰ κάτωθι σημεῖα:

(α) Εἰς τὸ τμῆμα τοῦ τείχους παρὰ τὴν Β. πύλην τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν. 'Εκαθαρίσθη τὸ τεῖχος ἐκ τῆς βλαστήσεως, ἐγένετο στερέωσις τῆς θεμελιώσεως αὐτοῦ, διὰ συμπληρώσεως τῶν κενῶν τῆς λιθοδομῆς, ἐπληρώθησαν οἱ ἁρμοὶ τῆς τοιχοποιίας, κυρίως εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ τείχους, πρὸς ἀποφυγὴν διαβρώσεως αὐτοῦ ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Κατὰ τὴν στερέωσιν τῆς θεμελιώσεως, διεπιστώθη ὅτι πρὸ τῆς πύλης, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευράν, ὑπῆρχε πύργος διὰ τὴν προστασίαν ταύτης, σωζόμενος μόνον εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν θεμελίων του (Π ί ν. 466 α - β).

(β) Εἰς τὸν ΒΔ. πύργον τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν, ὅπου συνεπληρώθησαν κενὰ τῆς τοιχοποιίας εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν θεμελίωσιν.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς Ν. κεντρικῆς πύλης τοῦ τείχους (Π ί ν. 465 β) διεπιστώθη ὑποδομὴ πλακοστρώσεως δαπέδου ἐκ κεραμεικοῦ κονιάματος. Παρὰ τὸ δάπεδον τοῦτο διήρχετο ἀγωγὸς ἐκ πηλίνων σωλήνων, καταλήγων προφανῶς εἰς τὴν ἐκτὸς τῆς πύλης κειμένην λίμνην τῆς Βιστονίδος. 'Εσημειώθη καὶ φρεάτιον καθαρισμοῦ τοῦ ἀγωγοῦ, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς πίθου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπέληγον δύο σωλῆνες ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτου διευθύνσεως (Π ί ν. 465 β, 467 α).

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Σαμοθράκη

Καμαριώτισσα

Εἰς τὸ ἐπίνειον τῆς νήσου, τὴν Καμαριώτισσαν, ἤρχισε κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἡ ἀνέγερσις νέου μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης, εἰς τὴν θέσιν κατεδαφισθέντος παλαιοτέρου ὁμωνύμου ναοῦ, χρονολογουμένου εἰς τὸ 1836 - 1837[1]. Κατὰ τὴν κατεδάφισιν τούτου εὑρέθησαν πλεῖστα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐντειχισθῆ εἰς τὸν ναὸν τοῦ ΙΘ΄ αἰ., ἤτοι πλάκες δαπέδου, ἀμφικιονίσκοι παραθύρων, θωράκια μετ' ἀναγλύφου σταυροῦ (Π ί ν. 468 α), πεσσίσκοι, ἰωνίζον κιονόκρανον μετὰ συμφυοῦς ἐπιθήματος, φέροντος ἐγχάρακτον σταυρόν, κιονίσκοι κλπ. Κατόπιν τούτων ἠρευνήθησαν δοκιμαστικῶς, τὸν 'Ιούλιον τοῦ 1972, δύο σημεῖα τοῦ δαπέδου τοῦ νέου ναοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπικαλυφθῆ διὰ σιμέντου. Τομὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἁψῖδος τοῦ νέου ναοῦ ἀπεκάλυψεν, ὑπὸ τὴν θεμελίωσίν της, μικρὸν τμῆμα ἑτέρας μεγαλυτέρας ἁψῖδος, προφανῶς τοῦ ἀναζητουμένου παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. 'Ατυχῶς, ἐσώζετο μόνον ἡ θεμελίωσις ταύτης καὶ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐξαγωγὴ συμπερασμάτων ἐκ τῆς τοιχοποιίας. Ἑτέρα τομή, καθέτως πρὸς τὴν ἁψῖδα, ἀπεκάλυψε τοῖχον παράλληλον πρὸς τὸν Β. τοῖχον τοῦ νέου ναοῦ. 'Επ' αὐτοῦ εἶχε θεμελιωθῆ ὁ ἐξωτερικὸς Β. τοῖχος τοῦ κατεδαφισθέντος ἤδη ναοῦ τοῦ ΙΘ΄ αἰ. Ὁ παλαιότερος τοῖχος εἶχε θεμέλιον ἐκ λιθοδομῆς, ὕψ. 0.65 μ. 'Επ' αὐτοῦ, εἰς τὸ ὕψος περίπου τοῦ σημερινοῦ δαπέδου, ἔβαινε τοῖχος ἐπιμελοῦς τοιχοποιίας ἐκ δύο σειρῶν ἐπαλλήλων ὀπτοπλίνθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζετο πλίνθος ἐκ μαρμάρου. Ἡ τοιχοποιία αὕτη ἀπετέλει προφανῶς τὴν ὑποδομὴν τοῦ στυλοβάτου τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. Παρὰ τὸν τοῖχον τοῦτον ἀνευρέθη χαλκοῦν νόμισμα τοῦ 'Ιωάννου Α΄ Τσιμισκῆ, φέρον παράστασιν τοῦ Χριστοῦ 'Εμμανουήλ (πρβλ. H. Goodacre, A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire, σ. 214, 4).

Περαιτέρω ἔρευνα ἐντὸς τοῦ ναοῦ δὲν ἦτο πλέον δυνατή, λόγῳ τῆς συντελεσθείσης ἤδη ἀνεγέρσεως τοῦ νέου ναοῦ. Ὡς εἰκάζεται ὅμως ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς ἀρχαιοτέρας ἁψῖδος, ὁ παλαιοχριστιανικὸς ναὸς θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς διαστάσεις μεγαλυτέρας τοῦ συγχρόνου καὶ ὡς ἐκ τούτου δύναται νὰ συνεχισθῇ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ προαύλιον τοῦ νέου ναοῦ.

1. Τὸ ὄνομα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης καὶ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ οἰκισμοῦ, ἔχει ληφθῆ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐξ εἰκόνος τῆς Θεοτόκου, ἡ ὁποία ἦλθεν ἐκ θαύματος διὰ θαλάσσης κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰ., ἐκ τοῦ χωρίου Καμάρες τῆς Προποντίδος ἢ ἐκ τῆς μονῆς τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης τῆς νήσου Χάλκης τῆς Προποντίδος. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι διὰ τῆς ἐπωνυμίας ταύτης τῆς Θεοτόκου συνδέονται δύο νῆσοι, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον ὡς τόπος ἐξορίας τῶν Βυζαντινῶν. Πρβλ. 'Αριστείδου Πασαδαίου, Ἡ ἐν Χάλκῃ Μονὴ Παναγίας Καμαριωτίσσης, ΑΕ 1971, 1 - 55.

Παλαιάπολις

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς προθέσεως τῆς Μητροπόλεως Ἀλεξανδρουπόλεως νὰ ἀνεγείρῃ ναὸν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὸν ἀρχαῖον λιμένα τῆς Σαμοθράκης καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ εὑρισκομένου ἐκεῖ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, ἐγένετο τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1972 καθαρισμὸς τοῦ χώρου καὶ μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ δυνατότης ἀνεγέρσεως συγχρόνου κτίσματος ἐπὶ τοῦ μνημείου[2]. Εἰς τὸ Α. τμῆμα τοῦ ἀρχαίου λιμένος τῆς Σαμοθράκης, ὑπὸ τὸν ἐπιβλητικὸν πύργον τῶν Gattilusi, εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1938, ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, παλαιοχριστιανικὸς ναός[3]. Ἡ ἔρευνα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχεν ἀποκαλύψει τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα τοῦ ναοῦ, ἔχοντος διαστάσεις 24.30 × 13.60 μ. Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔκτοτε διάστημα ὁ χῶρος εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως. Μετὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου ἀπεκαλύφθη καὶ πάλιν τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα τοῦ ναοῦ (Πίν. 467 β). Ἡ τοιχοποιία του ἀποτελεῖται ἐξ ἐπιμελῶς εἰργασμένων λίθων κατὰ τὰς δύο παρειὰς τοῦ τοίχου, ἐνῷ τὸ ἐσωτερικὸν πληροῦται διὰ χυτῆς λιθοδομῆς. Εἰς τὴν τοιχοποιίαν ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἀρχαῖον ἀρχιτεκτονικὸν ὑλικόν, ὡς π.χ. τεμάχιον πωρίνου δωρικοῦ κίονος εἰς τὴν ἀψῖδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ ἀποτμήματα ὀρθοστατῶν εἰς τὸν Α. τοῖχον. Ταῦτα προέρχονται προφανῶς ἐξ ὑπάρχοντος, ὡς εἰκάζεται μετὰ βεβαιότητος, ἀρχαίου ἱεροῦ πλησίον τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ. Οἱ τοῖχοι βαίνουν ἐπὶ κρηπῖδος, ἐξεχούσης κατὰ 0.10 μ. Ἐξωτερικῶς τῆς ἀψῖδος εὑρέθησαν πολλὰ τεμάχια ὑάλου ἐκ τῶν ὑαλοστασίων τῶν παραθύρων. Δύο τομαὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἀπεκάλυψαν ἑτέραν ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα, ἐγγεγραμμένην ἐντὸς τῆς μεγαλυτέρας ἀρχικῶς ἀποκαλυφθείσης ἀψῖδος (Πίν. 467 γ), ὡς καὶ τοῖχον Ν. τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονος τοῦ ναοῦ, παράλληλον δὲ πρὸς αὐτόν. Εἶναι ἐκτισμένος διὰ πλινθοδομῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶναι ἐντετειχισμένα ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐν οἷς καὶ τεμάχιον ἐκ παλαιοχριστιανικοῦ θωρακίου. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι ἐντὸς τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ εἶχε κτισθῆ μεταγενεστέρως, πιθανῶς εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχήν, μικρότερος ναός. Μὴ ὁλοκληρωθείσης τῆς ἐρεύνης τοῦ κτίσματος, δὲν διηρευνήθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο ναῶν χρονικὴ καὶ μορφολογικὴ σχέσις (Σχέδ. 1). Εἰς ἀπόστασιν 30 μ. Α. τῆς ἀψῖδος τοῦ Ἱεροῦ, εἰς τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ λιμένος, ἀπεκαλύφθη τεῖχος, ἡ τοιχοποιία τοῦ ὁποίου σύγκειται ἐξ ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ ληφθέντος ἐξ ἀρχαίων κτηρίων (Πίν. 468 δ)· ὡς ἐκ τούτου δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἀμελοῦς κατασκευῆς λόγῳ τῆς ποικίλης μορφῆς τοῦ ὑλικοῦ καὶ τῆς προχειρότητος ἴσως τῆς κατασκευῆς. Τοῦτο ἀποτελεῖ πιθανῶς τμῆμα τῆς βυζαντινῆς ὀχυρώσεως τοῦ λιμένος (πρβλ. Δ. Λαζαρίδη, Σαμοθράκη καὶ ἡ Περαία της, Ἀθῆναι 1971, εἰκ. 34).

Μαρώνεια

Κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ καὶ διαμορφώσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Μαρωνείας, αἱ ὁποῖαι διενηργήθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1972 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Κομοτηνῆς, εὑρέθη βυζαντινὸν κιονόκρανον, τὸ ὁποῖον μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς (Πίν. 468 β). Ἑκάστην γωνίαν τοῦ κιονοκράνου κοσμεῖ ἐσχηματοποιημένον φύλλον ἀκάνθης. Τὴν ἀκμὴν ἑκάστης γωνίας καταλαμβάνει τὸ στέλεχος τοῦ φύλλου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται ὡς παράλληλοι ὁριζόντιαι γραμμαὶ τὰ νεῦρα τοῦ φύλλου εἰς σχῆμα ριπιδίου. Τὰ ἔντονα ὀδοντωτὰ περιγράμματα τῶν δύο παρακειμένων φύλλων σχηματίζουν εἰς τὸ κέντρον ἑκάστης πλευρᾶς τοῦ κιονοκράνου ρομβοειδὲς κάθετον κόσμημα (πρβλ. Γ. Α. Σωτηρίου, Ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 7ον καὶ 8ον αἰῶνα, ΑΕ 1937, σ. 177 - 178, εἰκ. 8 - 9).

Ὁ τύπος οὗτος τῶν κιονοκράνων εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τοῦ Ζ΄ μέχρι καὶ τοῦ Ι΄ αἰ. εἰς διαφόρους παραλλαγάς, εἰς τὰς ὁποίας παρὰ τὴν σχηματοποίησιν καὶ τὴν ἔντονον γεωμετρικότητα τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων διατηρεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἡ μακρυνὴ ἀνάμνησις τοῦ φυτικοῦ προτύπου[4]. Εἰς τὸ κιονόκρανον τῆς Μαρωνείας ἡ ἀνάμνησις αὕτη εἶναι εἰσέτι ζῶσα, ὥστε νὰ δύναται τοῦτο νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταβατικὸν στά-

2. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβε μέρος ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Ἑλένη Ἀνδρέου.

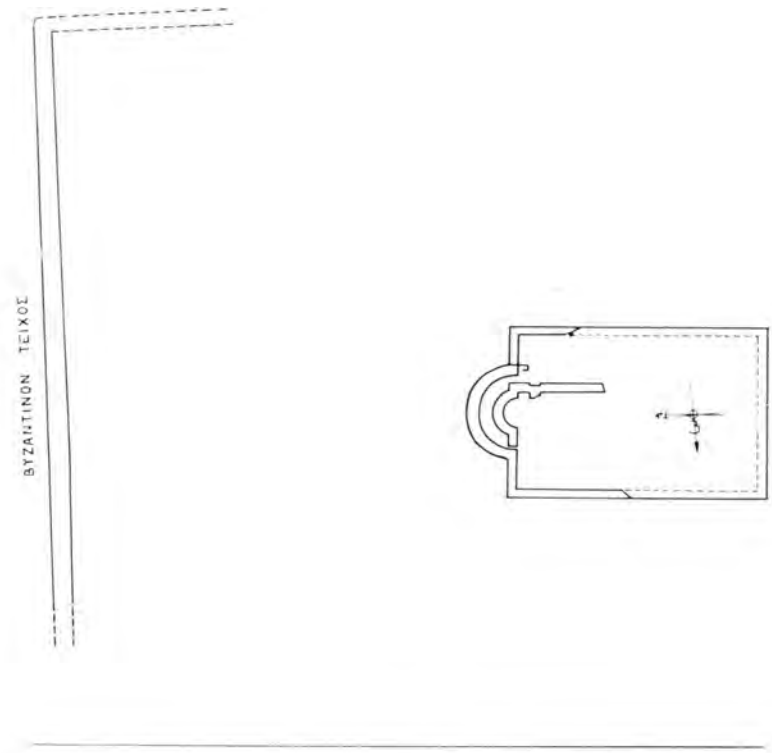
3. Karl Lehmann - Hartleben, Excavations in Samothrace, AJA 43 (1939), σ. 142, καὶ Karl Lehmann, Samothrace, A Guide to the Excavations and the Museum, New York 1955, σ. 16. Εἰς τὸν Ὁδηγὸν ὁ Lehmann διατυπώνει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ἀνέγερσις τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαίου λιμένος ἐγένετο ἴσως εἰς ἀνάμνησιν τῆς διελεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐκ τῆς Σαμοθράκης κατὰ τὴν πορείαν του πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ διὰ τὴν ἀνέγερσιν νέου ναοῦ ἐπὶ τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ μνημείου.

4. Ὁ R. Kautzsch, Kapitellstudien (1936), σ. 234 - 235, ὁμιλεῖ διὰ τὸν «ἐκβαρβαρισμὸν» τοῦ κιονοκράνου. Τὴν ἐξέλιξιν τοῦ τύπου ἐκ τῶν παλαιοτέρων φυτικῶν προτύπων διαβλέπομεν εἰς τὸ τεκτονικὸν κιονόκρανον τοῦ Heluan. Πρβλ. W. von Alten, Geschichte des Altchristlichen Kapitells, πίν. IV, 4.

διον πρὸς τὴν πλήρη σχηματοποίησιν τοῦ τύπου κατὰ τὸν Θ΄ αἰ.[5].

Ἀμφίπολις

Εἰς τὴν θέσιν « Λογγούρι », μεταξὺ Ἀμφιπόλεως καὶ Ὀφρυνίου, εὑρέθη, κατὰ τὴν διάρκειαν ἀμμοληψίας πλησίον χειμάρρου, δίδυμον παλαιοχριστιανικὸν θωράκιον. Τοῦτο κοσμεῖται εἰς ἕκαστον τῶν δύο ὀρθογωνίων τμημάτων του δι' ἀναγλύφου δισκαρίου φέροντος σταυρόν, σχηματιζόμενον ἐκ διαπλατυνομένων κατὰ τὰ ἄκρα κεραιῶν. Τὸ ὁλικὸν μῆκος τοῦ θωρακίου εἶναι 1.90 μ. Κατὰ γενομένην ἐπιτόπιον ἔρευναν εὑρέθησαν καὶ ἕτερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἤτοι οὐδὸς μετὰ δύο τόρμων στροφίγγων, ἑτέρα πλὰξ δαπέδου καὶ τεμάχια πλίνθου μετὰ σημάτων.

Σχέδ. 1. Παλαιάπολις Σαμοθράκης. Κάτοψις παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ παρὰ τὸν ἀρχαῖον λιμένα

Ἐπίσης εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν εἶναι ἐμφανῆ ἴχνη ταφῶν.

Φίλιπποι

Συνεχίσθη καὶ τὸ ἔτος 1972 ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Γ, ἡ ὁποία εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν θεμελίων τοῦ Μουσείου Φιλίππων. Συγκεκριμένως ἀνεσκάφη ἡ ἁγία Τράπεζα ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (Πίν. 468 γ). Ἐξ αὐτῆς διεσώζετο μόνον τὸ κτιστὸν ὀρθογώνιον κρηπίδωμα, ἡ ἐκ μαρμάρου ἐπένδυσις τοῦ ὁποίου ἔχει καταστραφῆ τελείως, πλὴν μικροῦ τεμαχίου διασωθέντος κατὰ χώραν. Εἰς τὸ Ν. ἥμισυ

5. Συγγενικὸς τύπος εἶναι τὸ κιονόκρανον πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βλασίου εἰς Ὡρωπόν, πρβλ. Ἰ. Ν. Κουμανούδη, Χριστιανικὰ μνημεῖα Ὡρωποῦ, ΔΧΑΕ περ. Δ΄, τ. Ε΄, σ. 88, πίν. 44δ. Ἐπίσης τὸ κιονόκρανον τῆς Ρόδου, χρονολογούμενον εἰς τὸν Ζ΄- Η΄ αἰ., παρουσιάζει συγγενικὴν μορφήν, ὡς διάταξις, ἐνῷ ἡ τεχνική του εἶναι διαφορετική, πρβλ. Α. Κ. Ὀρλάνδου, Παλαιοχριστιανικὰ λείψανα τῆς Ρόδου, ΑΒΜΕ ΣΤ΄ (1948), σ. 10, πίν. 5. Ἐπίσης Raffaela Olivieri - Farioli, La scultura architettonica. Corpus della scultura paleocristiana, bizantina ed altomediovale di Ravenna, III, Roma 1969, ἀριθ. 81, πίν. 80. Χρήσιμος ἡ σύγκρισις καὶ πρὸς τὸ κιονόκρανον εἰς Νυδρὶ Λευκάδος, BCH 84 (1960), σ. 723, εἰκ. 4.

τοῦ κρηπιδώματος διακρίνονται ἴχνη σταυροσχήμου θήκης ἐγκαινίου. Ἐκ τῶν εὑρεθέντων πολλῶν τεμαχίων κιονίσκων ἐκ πορφυροῦ μαρμάρου, συνάγεται ὅτι ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος ἔβαινον κιονίσκοι φέροντες τὴν Τράπεζαν. Βορείως τῆς ἁγίας Τραπέζης ἀπεκαλύφθησαν βαθμίδες τοῦ συνθρόνου τῶν πρεσβυτέρων (Π ί ν. 468 γ, 469 β).

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Ἐξωκκλήσιον Ἁγίας Παρασκευῆς

Ναΰδριον, κείμενον ἐπὶ τοῦ Μενοικίου ὄρους, παρὰ τὴν μονὴν Τιμίου Προδρόμου, πλησίον τοῦ παλαιοῦ ὑδραγωγείου (Π ί ν. 469 α). Μονόχωρος, καμαροσκεπὴς ναός, στεγαζόμενος ἐξωτερικῶς διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ἡ εἴσοδος τοῦ ναοῦ εὑρίσκεται εἰς τὴν Ν. πλευρὰν καὶ ὑπεράνω αὐτῆς ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή:

Οὗτος ὁ ἱερὸς ναΐ-
σκος τῆς ἁγίας ὁσιο-
μάρτυρος Παρασκευ-
ῆς ἀνηγέρθη ἐκ θεμε-
λίων ἐν ἔτει ἀπὸ κτίσε-
ως κόσμου ϛΡΛ/7130
ἀπὸ Χριστοῦ δε 1622

Ὑπὸ τὸ μαρμάρινον δάπεδον τοῦ ναοῦ ἀναβλύζει ρύαξ, « ἁγίασμα » καλούμενον. Τὸ τέμπλον, μεταγενέστερον τοῦ ναοῦ, φέρει εἰκόνας τοῦ ΙΘ΄ αἰ. Εἰς τὸν Α. τοῖχον τοῦ ναΐσκου σχηματίζονται δύο κόγχαι. Εἰς τὴν βορειοτέραν τούτων ὑπάρχει τοιχογραφία τῆς Ἄκρας Ταπεινώσεως, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

Η ΑΠΩΚΑΘΥΛΟΣΗΣ
176...
+ ΝΗΚΥΦΩΡΟΥ
ΙΕΡΩΔΥΑΚΟΝ
ΧΡΙΣΟ ΜΑΡΙΑ

Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ εἶναι ἐπικεχρισμένοι ἐσωτερικῶς. Δοκιμαστικὴ ἔρευνα κατέδειξε τὴν ὕπαρξιν τοιχογραφιῶν ὑπὸ τὰ ἐπιχρίσματα τοῦ Β. τοίχου.

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Μουσουλμανικὸν τέμενος

Ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα ἰδιοκτησίας ἀδελφῶν Καλογεροπούλου, καλυπτόμενον διὰ θόλου ὀκταπλεύρου ἐξωτερικῶς. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σχηματίζεται κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν του ὑπερῷον, φέρον κιονοστοιχίαν ἐκ δύο κιόνων, ἀντιστοίχων πρὸς τοὺς κίονας τοῦ ἰσογείου. Εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ τεμένους κατὰ τὴν Δ. πλευράν, σχηματίζεται στοὰ ἐκ δύο πεσσῶν καὶ δύο κιόνων. Τὰ τρία τμήματα τῆς στοᾶς στεγάζονται διὰ τριῶν θολίσκων. Ἡ στέγη τοῦ τεμένους καλύπτεται διὰ κεράμων (Π ί ν. 470 β).

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Ἄβατον

Κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ διδασκάλου τοῦ χωρίου Ἄβατον Ξάνθης κ. Πέτρου Θεοχαρίδη, διὰ τὴν ὕπαρξιν ἀρχαιοτήτων εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἐγένετο ἔρευνα εἰς τοὺς ἀγροὺς τῆς περιφερείας τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου. Ἐκ τῆς θέσεως « Καλὲς » προέρχονται τμήματα ἀρραβδώτου κίονος. Ἐκ τοῦ λεγομένου παλαιοῦ νεκροταφείου « Κοτζᾶ Μεζαρλὸκ » τῆς περιοχῆς « Καλέ », προέρχεται ἰωνίζον κιονόκρανον, φέρον ἐπὶ τῆς μιᾶς στενῆς πλευρᾶς του διακόσμησιν ἐκ καθέτων αὐλακώσεων, εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων προβάλλει σταυρός, τοῦ ὁποίου αἱ κεραῖαι διαπλατύνονται εἰς τὰ ἄκρα. Ἐκ τῆς ἰδίας θέσεως προέρχεται λίθινον ἰγδίον καὶ πίθος. Ἐπίσης, εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν Γ. Νεραντζάκη, Ἀ. Δαβουλτζῆ, Γ. Παπαδοπούλου, Ἀγγ. Παυλακάκη, Γ. Σιδερᾶ καὶ Χρ. Τζελεπάκη, εἶναι ἐμφανὴς ἡ ὕπαρξις κτισμάτων, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν γέμουν λαξευτῶν λίθων καὶ πλίνθων, ἐκ κατακρημνίσεως κτηρίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τοὺς ὡς ἄνω ἀγροὺς ἡ ἐπίχωσις εἶναι ὑψηλοτέρα τῶν ὑπολοίπων ἀγρῶν τῆς ἐκτεταμένης πεδιάδος.

ΘΑΣΟΣ

Ναὸς Παναγίας Θεολόγου

Μονόχωρος ναός, στεγαζόμενος διὰ τετρακλινοῦς στέγης. Εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ ναοῦ σώζονται τοιχογραφίαι τοῦ ΙΖ΄ αἰ. Ἐκ τούτων ἐλλείπουν τελείως λαϊκὰ στοιχεῖα, διατηρεῖται ἡ παραδοσιακὴ τέχνη τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος, πλὴν ὅμως διακρίνει αὐτὰς ξηρότης, κυρίως εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν προσώπων. Εἰς τὸ κάτω τμῆμα τοῦ Β. τοίχου, σειρὰ ὁλοσώμων ἁγίων, ἑκάστου ἱσταμένου ὑπὸ ἓν τόξον. Κατὰ σειρὰν ἀπὸ Δ. ἡ ἁγία Παρασκευή, οἱ ἅγιοι Βίκτωρ, Μηνᾶς, Μερκούριος, Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, Θεόδωρος ὁ Τήρων, Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης, Δημήτριος, Γεώργιος. Ὑπεράνω τῆς σειρᾶς τῶν ὁλοσώμων ἁγίων εἰκονίζονται εἰς πίνακας σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἐπὶ τοῦ Ν. τοίχου σώζεται μόνον ἡ τοιχογραφία ἑνὸς ἁγίου, διαφορετικῆς τεχνοτροπίας, μὲ ἔντονα λαϊκὰ χαρακτηριστικά. Εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα, ἐπὶ τῆς κόγχης τῆς προθέσεως, εἰκονίζεται ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις καὶ ἐπὶ τῆς

κεντρικῆς κόγχης ἡ Παναγία ἡ Βλαχερνίτισσα ἐν προτομῇ, πλαισιουμένη ὑπὸ ἀγγέλων ἐν ἐγκολπίῳ.

Ὑπὸ τὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου εἰκονίζονται οἱ τέσσαρες Ἱεράρχαι καὶ δύο ἄγγελοι ἑκατέρωθεν τῆς παραστάσεως τοῦ Μελισμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν εἰκονίζεται ὁ « ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ » ἐντὸς τοῦ ποτηρίου τῆς μεταλήψεως ἐπὶ ἁγίας Τραπέζης. Ὑπεράνω τῆς κόγχης, ἡ παράστασις τῆς Ἀναλήψεως. Εἰς τὸ Ν. τμῆμα τοῦ Α. τοίχου εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Νικόλαος καὶ ἐπὶ τοῦ Α. τμήματος τοῦ Β. τοίχου ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ ἅγιος Ρωμανὸς ὡς διάκων καὶ ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἡ Σκηνὴ τοῦ Λουτροῦ. Εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην τῶν τοιχογραφιῶν πίνακες μιμούμενοι ὀρθομαρμάρωσιν.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κινύρων

Πρὸς Β. τῶν Κινύρων, εἰς θέσιν γνωστὴν ὡς Ἅγιος Γεώργιος, παρὰ τὴν ἀκτήν, ὑπάρχουν ἐρείπια ναοῦ καλυπτόμενα τελείως ὑπὸ ἀγρίας βλαστήσεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ εἰσχωρήσῃ τις πρὸς ἔρευναν.

Ναὸς Ἁγίας Τριάδος Κινύρων

Μονόχωρον μεταβυζαντινὸν ναΰδριον εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν Κινύρων, ἀπολῆγον κατὰ τὴν Α. πλευρὰν εἰς ἡμικυκλικὴν ἁψῖδα. Στεγάζεται διὰ στέγης δικλινοῦς ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἡ δὲ τοιχοποιία αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἐκ λιθοδομῆς. Τὰ ὑπέρθυρα καὶ τὰ περιθυρώματα εἶναι λίθινα, τώρα ἀσβεστόχριστα, διακρίνεται ὅμως εἰς τὸ ὑπέρθυρον ἐγχάρακτος σταυρός.

Ἀρχαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ἐντὸς τοῦ ναΐσκου ἢ εὑρίσκονται ἐρριμμένα περὶ αὐτόν, ἦτοι τεμάχιον βάσεως κιονίσκου καὶ μικρὸς ἀρράβδωτος κιονίσκος ἐντὸς τοῦ ναοῦ, δύο τεμάχια ἀρραβδώτων κιονίσκων ἐντὸς τοῦ ναοῦ χρησιμεύοντα, ἀνεστραμμένα, ὡς κηροπήγια, ἀρράβδωτος κίων καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀνεστραμμένη βάσις, χρησιμοποιουμένη ὡς ἁγία Τράπεζα, ἕτερος κιονίσκος καὶ βάσις περιρραντηρίου ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Κατὰ πληροφορίας, ὑπὸ τὸ προσφάτως ἐπιστρωθὲν διὰ σιμέντου δάπεδον, ὑπῆρχε παλαιότερον δάπεδον ἐκ πλακῶν μαρμάρου. Ἐκ τῶν δεδομένων τούτων συμπεραίνομεν ὅτι πιθανῶς πλησίον ἢ ὑπὸ τὸν ναΐσκον τοῦτον, ὑπῆρχε παλαιότερος ναός (Πίν. 470 α).

Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων Κινύρων

Πλησίον τοῦ ναΐσκου τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ Δ. αὐτῆς, ὑπάρχουν ἐρείπια ναοῦ καλυπτόμενα ὑπὸ θαμνώδους βλαστήσεως, καθιστώσης ἀδύνατον τὴν πρόσβασιν καὶ ἐξέτασιν τῶν ἐρειπίων.

Νησὶς Κινύρων

Ἐπὶ τῆς νησίδος ἔναντι τῶν Κινύρων σώζονται, ἐπὶ τῆς ἀποκρήμνου βραχώδους ἀκτῆς, ἐρείπια ναοῦ καλουμένου « Παναγία ». Διακρίνεται ἡ ἁψὶς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ ἡ ΒΑ. γωνία τοῦ κτίσματος. Ἡ τοιχοποιία του εἶναι ἐκ λιθοδομῆς, ὁ χῶρος δὲ καλύπτεται ἐκ θραυσμάτων κεράμων καὶ πλίνθων. Πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ παρατηροῦνται καὶ ἄλλοι τοῖχοι κτισμάτων.

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Ποταμιᾶς

Εἰς τὸ μετόχιον τῆς Ποταμιᾶς τῆς Θάσου, ὑπάρχει ναὸς τρίκογχος, ἀθωνιτικοῦ τύπου, τοῦ ἔτους 1845, συμφώνως πρὸς χρονολογίαν ἐπὶ τῆς Ν. κόγχης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Ἡ μορφὴ τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖ παραλλαγὴν ἢ μᾶλλον παρερμηνείαν τοῦ ἀθωνιτικοῦ τύπου, καθ' ὅσον ἡ Β. καὶ ἡ Ν. κόγχη ἀποτελοῦν ἐν κατόψει τετράγωνον μετὰ τῆς Α. ἁψῖδος καὶ τῆς Δ. καμάρας, συνδεόμεναι διὰ ψευδοκογχῶν καὶ ὄχι διὰ σφαιρικῶν τριγώνων. Ἐπὶ τῆς τρουλλοκαμάρας εἰς τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ ὑψοῦται ὑψηλὸς τρουλλίσκος ὡς ὀπαῖον (Πίν. 470 γ).

Ναὸς Ζωοδόχου Πηγῆς Ποταμιᾶς

Πλησίον τοῦ μετοχίου τῆς Ποταμιᾶς, ὑπάρχει ναὸς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καλούμενος « Παναγούδα ». Ἁπλοῦς μονόχωρος, ξυλόστεγος ναός. Ἡ ἁγία Τράπεζα ἀποτελεῖται ἐκ πεσσοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι τοποθετημένη ἀνεστραμμένη βάσις κίονος.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Μουσεῖον Μυτιλήνης

Συνεχίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1972 ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρησις τῶν ἀποθηκευμένων εἰς τὸ Μουσεῖον ἀντικειμένων καὶ κυρίως τοῦ πλήθους τῶν εὑρημάτων τῶν νέων ἀνασκαφῶν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ δημιουργία ἀρχείου φωτογραφιῶν καὶ σχεδίων τῶν ἀρχαίων τῆς Ἐφορείας.

Εἰργάσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ εἰς τὰς ἀνασκαφάς, κατὰ περιόδους, ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ αἱ δδ. Φ. Τσιγγάκου, Σ. Σαατσόγλου, Μ. Καβαρνοῦ, ἡ ἀρχιτέκτων Ε. Καμπούρη, ὁ σχεδιαστὴς κ. Εὐστ. Πισκαρδέλης καὶ ἡ συντηρήτρια κ. Ἐ. Παναγιωτάκη.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότης εἰς τὴν πόλιν τῆς Μυτιλήνης, ἡ ἐντατικὴ διὰ μηχανικῶν μέσων καλλιέργεια εἰς τὴν ὕπαιθρον καὶ ὁ διενεργούμενος ὑπὸ τῶν φυλάκων Ἀρχαιοτήτων ἔλεγχος, ἔδωσαν ἀφορμὴν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν σημαντικῶν ἀρχαίων καὶ τὴν διενέργειαν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν εἰς τὴν πόλιν τῆς Μυτιλήνης καὶ τὴν ὑπόλοιπον νῆσον.

ΜΥΤΙΛΗΝΗ

Οἰκόπεδον Ἐργατικῶν Κατοικιῶν Καλλιθέας

Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν ὁδοῦ καὶ τὴν διάνοιξιν τῆς ἀποχετευτικῆς «δεξαμενῆς» εἰς τὸν συνοικισμὸν Ἐργατικῶν Κατοικιῶν Καλλιθέας, ἀνευρέθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν τάφοι Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ἐκ τούτων ἐννέα εἶναι κιβωτιόσχημοι, ἀποτελούμενοι ἐκ τεσσάρων πλακῶν ἐκ τραχείτου καὶ κεκαλυμμένοι δι' ὁμοίων πλακῶν (τάφοι I-V, IX) ἢ ἐκ δόμων καστανερύθρου πώρου (τάφος VI), εἰς κτιστὸς δι' ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ μὲ ἴχνη ἀσβεστοκονιάματος (τάφος VIII) καὶ εἷς λάκκος ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ὑπολεύκου ἐδάφους κεκαλυμμένος διὰ κεραμίδων κορινθιακοῦ τύπου (Πίν. 471 α-γ). Ἡ κατεύθυνσις ὅλων σχεδὸν ἦτο ἀπὸ Β.-Ν.

Ἐντὸς τῶν τάφων εὑρέθησαν ὀλίγα κτερίσματα, πήλινα ἀγγεῖα, σιδηραῖ στλεγγίδες, χρυσῆ ταινία καὶ ἐπίχρυσοι χάνδραι (αἱ τελευταῖαι ἐντὸς τοῦ τάφου VIII) (Πίν. 473 γ-ε). Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ΝΑ. τοῦ τάφου V εὑρέθη ἐντὸς τοῦ ἐδάφους συστὰς ἐκ δώδεκα πηλίνων εἰδωλίων γυναικείων μορφῶν ἀκεραίων ἢ τεθραυσμένων[1] (Πίν. 472 α-ε, 473 α-β).

Ὁδὸς Ἀρίονος καὶ Ἀλκαίου (οἰκόπεδον Δημ. Β. Κατσάνη) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖος λιθόκτιστος τοῖχος. Κατὰ τὴν διάνοιξιν δοκιμαστικῶν τομῶν καὶ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες τοῖχοι (Σχέδ. 2), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Τ1 εἶναι ἐκτισμένος δι' εἰργασμένων καὶ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ (Πίν. 474 α, 475 α), ὁ Τ2 δι' εἰργασμένων καὶ ἀργῶν λίθων, πηλοῦ καὶ ἀσβεστοκονιάματος (Πίν. 474 β) καὶ οἱ Τ3 καὶ Τ4 δι' εἰργασμένων λίθων ἄνευ συνδετικῆς ὕλης ἢ μετ' ἐλαχίστου πηλοῦ. Ἡ ἐπίχωσις ἦτο λίαν τεταραγμένη καὶ περιεῖχεν ὀλίγα σχετικῶς ὄστρακα, Ρωμαϊκῆς καὶ Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Παρὰ τὸν τοῖχον Τ3 καὶ κυρίως Α. αὐτοῦ εὑρέθησαν ἔνδεκα χαλκᾶ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἓν εἶναι τεσσαρακοντανούμμιον Ἡρακλείου, ἓν Μυτιλήνης, χρονολογούμενον εἰς τοὺς χρόνους 350-300 π.Χ., καὶ τὰ λοιπὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἐφθαρμένα[2].

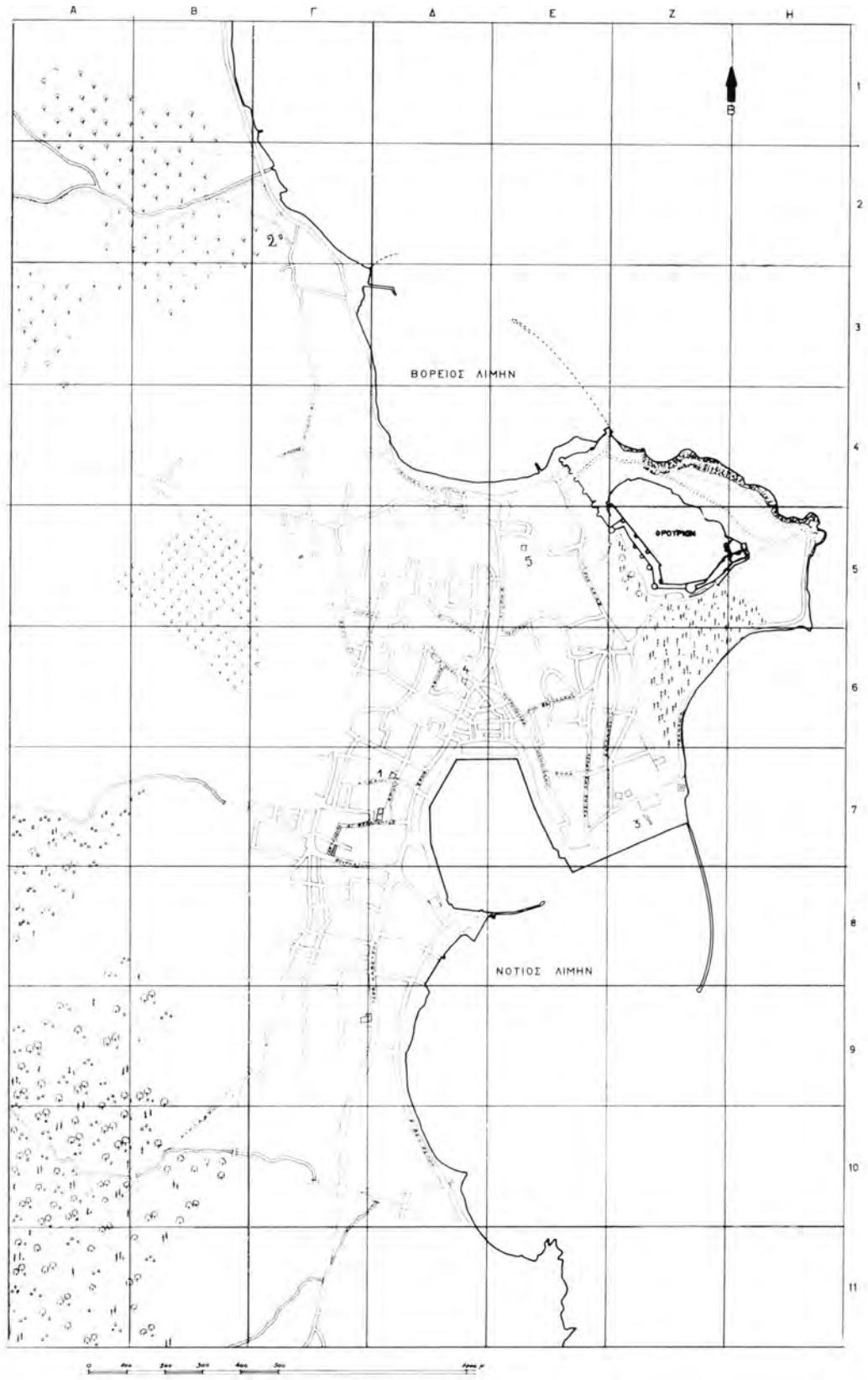
Περιοχὴ Κουρτζῆ (οἰκόπεδον ἐργοστασίου ΕΠΟΜ) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 2)

Κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ οἰκοπέδου διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐργοστασίου τῆς ΕΠΟΜ, εἰς τὴν θέσιν Κουτζοὺκ Λοιτζᾶ τῆς περιοχῆς Κουρτζῆ, Β. τῆς πόλεως Μυτιλήνης, ἀπεκαλύφθησαν ὀστᾶ καὶ λίθοι εἰργασμένοι (Σχέδ. 3). Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἔρευναν ἀνεσκάφησαν τρεῖς τάφοι διαλελυμένοι, ἔχοντες κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Α φαίνεται ὅτι ἦτο κιβωτιόσχημος, ἐκτισμένος δι' εἰργασμένων λίθων, ὁ Β κεραμοσκεπὴς ἐκ κεραμίδων κορινθιακοῦ τύπου καὶ ὁ Γ κιβωτιόσχημος, ἀποτελούμενος ἐκ καθέτων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους πλακῶν ἀνίσων διαστάσεων καὶ κεκαλυμμένος δι' ὁμοίων.

Ἐντὸς τῶν τάφων Α καὶ Β (Πίν. 474 γ) εὑρέθησαν μόνον ὀλίγα ὄστρακα 4ου-3ου π.Χ. αἰ. καὶ διαλελυμένα ὀστᾶ. Ἐντὸς τοῦ τάφου Γ, τοῦ ὁποίου ἐσώζετο μόνον τὸ Α. ἄκρον, εὑρέθησαν ὄστρακα διαλελυμένου τεφροῦ ἀγγείου

1. Ἡ δημοσίευσις τῶν τάφων θὰ γίνῃ ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἀνασκαφέντων εἰς Μυτιλήνην.

2. Ἡ ταύτισις ὅλων τῶν νομισμάτων τῆς παρούσης ἐκθέσεως ἔγινεν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν, πρὸς τὴν Διεύθυντριαν τῆς ὁποίας κ. Μ. Οἰκονομίδου ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι.

Σχέδ. 1. Τοπογραφικὸν σχέδιον τῆς πόλεως Μυτιλήνης, ἐφ' οὗ σημειοῦνται αἱ κατὰ τὸ 1972 ἀνασκαφαί

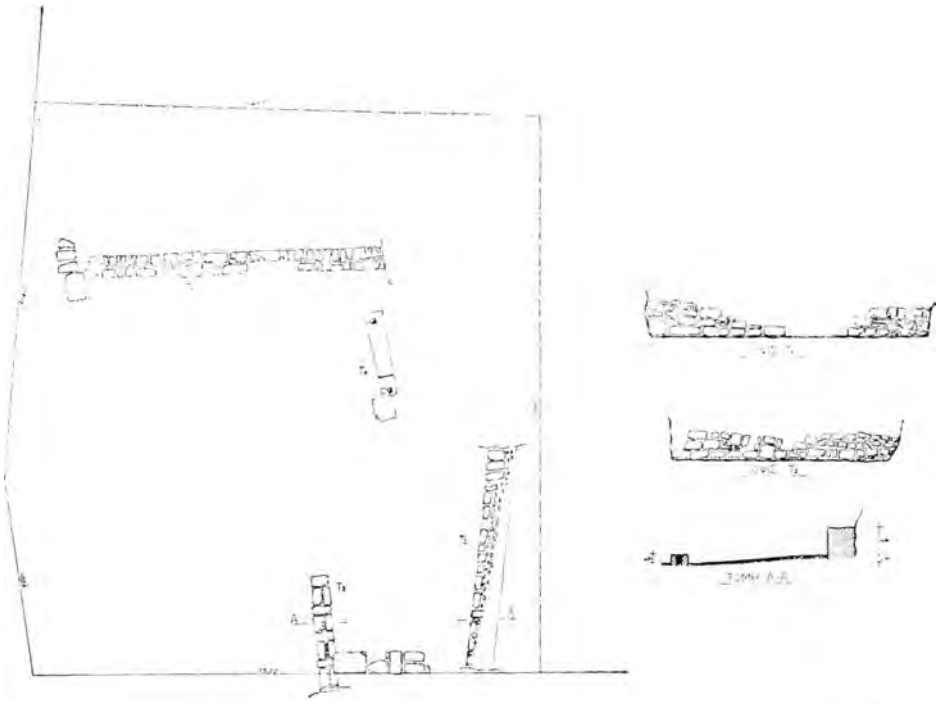
(ὑστέρου bucchero) καὶ ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα Μυτιλήνης, χρονολογούμενα εἰς τοὺς χρόνους 400 - 350 π.Χ. (πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 370 κ.ἑ.).

Τὸ οἰκόπεδον τῆς ΕΠΟΜ εὑρίσκεται εἰς τὴν κατωφέρειαν τοῦ λόφου, ἀπ' ὅπου διέρχεται τὸ Β. τμῆμα τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας πόλεως Μυτιλήνης, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν Δ. λιμενοβραχίονα τοῦ Β. λιμένος, ἤτοι Β. τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως.

τῆς ἀπολήξεως τοῦ ἀρχαίου τείχους ἀλευρομύλου Καλαμάρη, ὡς καὶ ὁμὰς ὑαλίνων ἀγγείων (Πίν. 476 α - γ), προερχομένων ἐκ τάφου διαλυθέντος κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρου ἐντὸς τοῦ στρατοπέδου Κουρτζῆ, Δ. τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ, ἐπιβεβαιώνουν καὶ ἐνισχύουν τὴν ἄποψιν.

Οἰκόπεδον Ἐθνικοῦ Κολυμβητηρίου Μυτιλήνης (Σχέδ. 1, ἀριθ. 3)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος διὰ τὴν κατα-

Σχέδ. 2. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Δ. Κατσάνη. Κάτοψις καὶ τομαὶ ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων

Ἡ περιοχὴ Κουρτζῆ ἦτο γνωστὴ παλαιόθεν, ὡς θέσις τοῦ Β. ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς πόλεως[3]. Νεώτερα εὑρήματα, ὡς ἡ εὑρεθεῖσα εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς ΔΕΗ ἐνεπίγραφος στήλη[4], τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων, ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος, Δ. τῆς δημοσίας ὁδοῦ πρὸς Παναγιούδαν, πλησίον τοῦ ἀνεγερθέντος ἐπὶ σκευὴν ὑποστυλώματος παρὰ τὴν ΝΔ. πλευρὰν τοῦ κτισθέντος ἤδη πρὸ δύο ἐτῶν κλειστοῦ κολυμβητηρίου τῆς Μυτιλήνης, ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς προσέκρουσεν εἰς μεγάλην λιθίνην πλίνθον. Ἠκολούθησε, παρὰ τὰς πανταχόθεν δυσκολίας, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις ἀπεκάλυψε τμῆμα τείχους τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἔχον κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Τοῦτο, ἀκολουθοῦν τὴν βραχώδη διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νησίδος, ὅπου ἔκειτο ἡ ἀρχαϊκὴ καὶ κλασσικὴ πόλις τῆς Μυτιλήνης, εἰσεχώρει

3. R. Koldewey, Die antiken Baureste der Insel Lesbos, Berlin 1890, σ. 10, πίν. 1 - 2.
4. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 456.

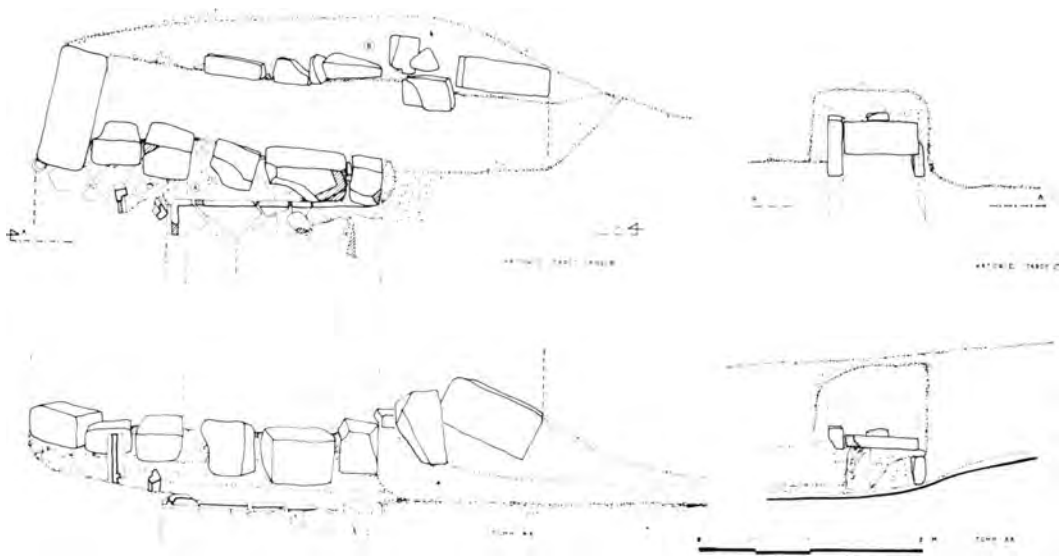
ἐντὸς τῆς θαλάσσης, ἀπολῆγον εἰς πύργον καὶ ἀποτελοῦν ἐν τέλει λιμενοβραχίονα προφανῶς κλειστοῦ λιμένος[5].

Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ τείχους - λιμενοβραχίονος ἔχει συνολικὸν μῆκος 33.60 μ. (μῆκος πύργου 11 μ.) καὶ εἶναι ἐκτισμένον κατὰ τὸ ἀκανόνιστον ἰσόδομον σύστημα, μὲ μεγάλας πλίνθους τραχείτου συνδεδεμένας μὲ πελεκίνους συνδέσμους, ἐκτὸς μικροῦ τμήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκτισμένον κατὰ τὴν λεσβίαν δομήν. Τὸ τεῖχος προχωρεῖ πρὸς ΒΔ., ἔνθα ὅμως δὲν συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφή (Πίν. 475 β, 477 α - β).

καθ' ἑαυτὸ τὸ ἀνασκαφὲν τεῖχος παρουσιάζει μοναδικὸν ἐνδιαφέρον ἀπὸ οἰκοδομικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ ἀπόψεως τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας Μυτιλήνης καὶ δὴ τῶν λιμένων αὐτῆς[6] (Πίν. 479 γ).

Ὁδὸς Ἁγίου Συμεὼν (οἰκόπεδον Μιχ. Κ. Κουτρῆ) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 4)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται πλησίον τῆς ὁδοῦ τῆς Κεντρικῆς Ἀγορᾶς τῆς Μυτιλήνης, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας ἑνώνει τοὺς δύο λιμένας τῆς πόλεως. Ὁ Koldewey[7] καὶ

Σχέδ. 3. Μυτιλήνη. Κάτοψις καὶ τομαὶ τάφων εἰς οἰκόπεδον ἐργοστασίου ΕΠΟΜ

Ἡ περιοχὴ τοῦ Κολυμβητηρίου ἕως τοὺς πρὸ τοῦ πολέμου χρόνους ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἐπεχωματώθη δὲ καὶ διεμορφώθη, ὡς ἔχει σήμερον, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο μὲ συνεχῆ ἄντλησιν τῶν θαλασσίων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα ἀνέβλυζον καὶ ἐκάλυπτον τὰ ἀρχαῖα, περίπου εἰς ὕψος 1 μ. Δυστυχῶς ἡ μελέτη, ἥτις ἐγένετο διὰ τὴν ὑπερύψωσιν τοῦ τμήματος τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος τὸ κύριον κτήριον τοῦ Κολυμβητηρίου ὑποστέγου χώρου, ὥστε τοῦτο νὰ εἶναι ὁρατόν, δὲν ἐξετελέσθη ἐν τέλει καὶ ὁλόκληρος ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεχώσθη. Αὐτὸ νεώτεροι[8] ὑποθέτουν ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη κατέχει τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου Εὐρίπου, ἤτοι τοῦ θαλασσίου « καναλίου », τὸ ὁποῖον ἐχώριζε τὴν κειμένην ἀνατολικώτερον μικρὰν νῆσον, ὅπου ἦτο ἡ ἀκρόπολις καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ πόλις τῆς Μυτιλήνης, ἀπὸ τῆς ἔναντι στερεᾶς, ὅπου ἐπεξετάθη ἀργότερον ἡ πόλις.

Ἡ μελέτη ἀνεγέρσεως τῆς νέας οἰκοδομῆς τοῦ κ. Κουτρῆ προέβλεπε τὴν κατασκευὴν δεκαὲξ πεδίλων ὑποθεμελιώσεως ἐντὸς τοῦ μικροῦ οἰκοπέδου, ἀπεχόντων μεταξύ των 3 - 4 μ., ἤτοι τὴν

5. Μελέτη διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀρχαίου τούτου λιμενοβραχίονος θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἐνάλια ».

6. Βλ. ὑποσημ. 5.

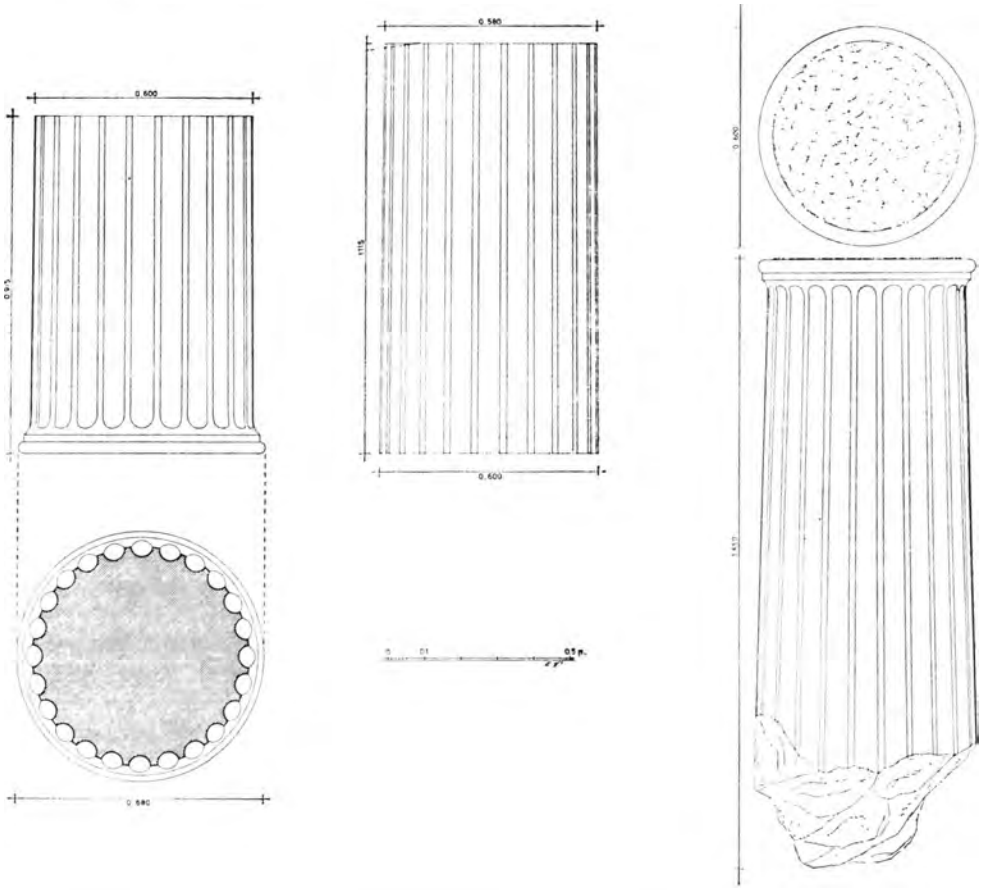
7. R. Koldewey, ἔ.ἀ., σ. 3, πίν. 1, 2.

8. Ἰ. Δ. Κοντῆς, Λεσβιακὸ Πολύπτυχο, σ. 71 κ.ἑ., 134 κ.ἑ., 175.

Σχέδ. 4. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ. Κάτοψις καὶ τομὴ ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν

ἐκσκαφὴν ὅλης σχεδὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου. Αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῆς Ὑπηρεσίας. Ἐξ ἀρχῆς κατέστη σαφὲς ὅτι τὸ οἰκόπεδον ἦτο πλῆρες «μπάζων» ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων καταστροφῶν τῶν διαφόρων κτηρίων, τὰ ὁποῖα εἶχον οἰκοδομηθῆ ἐκεῖ κατὰ

Ἐκτὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κατὰ τὸν καθαρισμόν, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχων ἀνηκόντων εἰς κτήρια νεωτέρων χρόνων καὶ ἑνὸς Ρωμαϊκῶν. Πλησίον τούτου ἐσώθησαν καὶ δύο μικρὰ τεμάχια ψηφιδωτοῦ δαπέδου μὲ γεωμετρικὴν διακόσμησιν, τὸ ὁποῖον ἀπεκολλήθη

Σχέδ. 5. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη

καιρούς, δεδομένου ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη τῆς πόλεως φαίνεται ὅτι ἦτο πυκνότατα κατῳκημένη ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἕως σήμερον.

Μεταξὺ τῶν «μπάζων» ὅμως εἰς τὸ Δ. ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθησαν διάσπαρτα ἀξιοσημείωτα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, Ρωμαϊκῶν χρόνων, τὰ ὁποῖα ἐκαθαρίσθησαν ὑπὸ συνεργείου τῆς Ἐφορείας, ἐσχεδιάσθησαν in situ καὶ ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης[9] (Σχέδ. 4· Πίν. 478 α).

9. Νῦν ἔχουν μεταφερθῆ καὶ εὑρίσκονται ἀριστερὰ (ΒΔ) τῆς ἀγούσης πρὸς τὸ κάστρον ὁδοῦ.

καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ καιροὺς ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν, διότι ἔφερον ἴχνη ἀσβεστοκονιάματος καί τινα ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν ἐντετειχισμένα εἰς τὰ ὡς ἄνω λείψανα τοίχων (Πίν. 478 β - γ).

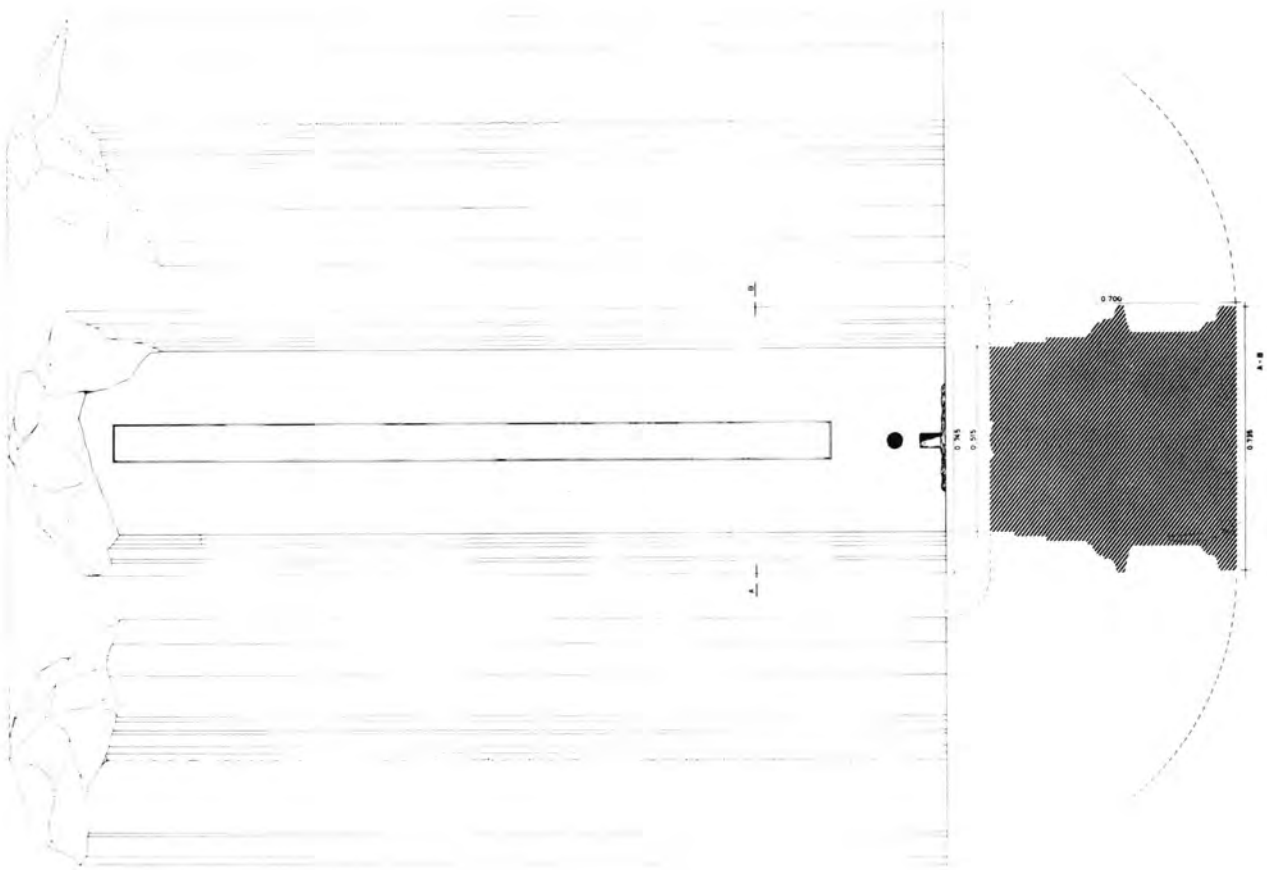
Ἡ ἐκσκαφὴ διὰ τὴν θεμελίωσιν ἔφθασεν εἰς βάθος 2 - 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς παρακειμένης ὁδοῦ, τινὰ ὅμως ἐκ τῶν μελῶν εὑρέθησαν σχεδὸν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους (Σχέδ. 4, τομὴ Α - Α).

Τα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἶναι τὰ ἑξῆς:

(1) Σπόνδυλος μαρμαρίνου ἰωνικοῦ κίονος

(ἀριθ. Εὐρ. 5205), μήκ. 1.115, διαμ. 0.60 μ. Οὗτος ἦτο ἐντετειχισμένος εἰς μικρόν, νεωτέρων χρόνων, λιθόκτιστον τοῖχον, κάθετον πρὸς τὴν παρακειμένην ὁδόν (Σχέδ. 5· Πίν. 478 β).

τόρμοι καθέτων συνδέσμων. Αἱ ἐξέχουσαι ἐπιστέψεις τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τῆς ζωφόρου κοσμοῦνται μὲ ἀργὰ κυμάτια καὶ ἀστράγαλον (Σχέδ. 6· Πίν. 478 α, 479 β).

Σχέδ. 6. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ. Ἀμφίγλυφον ἰωνικὸν ἐπιστύλιον

(2) Τμῆμα ἀμφιγλύφου ἰωνικοῦ τριταινιωτοῦ ἐπιστυλίου μετὰ συμφυοῦς ἀκοσμήτου ζωφόρου, ἐλλιπὲς τὸ ἓν ἄκρον (ἀριθ. Εὐρ. 5302), σωζ. μήκ. 2.67, ὕψ. 0.70, πλ. κάτω ἐπιφανείας 0.515, ἄνω ἐπιφανείας 0.735 μ. Εἰς τὸ μέσον τῆς κάτω ἐπιφανείας ὑπάρχει ἐπιμήκης γλυπτὴ αὔλαξ, παρὰ τὸ σωζόμενον ἄκρον τόρμοι ὁριζοντίου καὶ καθέτου συνδέσμου, εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τρεῖς τετράπλευροι

(3) Ὅμοιον ὡς τὸ ἄνω ἰωνικὸν ἐπιστύλιον, ἀποτελούμενον ἐκ δύο τμημάτων συνανηκόντων, ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ ἓν ἄκρον καὶ τὸ γεῖσον (ἀριθ. Εὐρ. 5312 α, β). Ὁλικὸν μῆκος 2.725 μ. Αἱ λοιπαὶ διαστάσεις ὡς καὶ ἡ μορφὴ εἶναι ὅμοιαι μὲ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 (Σχέδ. 7). Εἰς τὸ διατηρούμενον ἄκρον τῆς κάτω ἐπιφανείας διακρίνονται ἴχνη ἀναθυρώσεως καὶ τόρμος συνδέσμου. Τὸ μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου τούτου

δυνατὸν νὰ δίδῃ τὸ μεταξόνιον τῆς στοᾶς, εἰς ἣν ἀνήκει.

(4) Τμῆμα ὁμοίου ἐπιστυλίου, σωζομένου μήκους 0.85 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 5202). Μορφὴ καὶ διαστάσεις ὡς τῶν ἀνωτέρω. Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας ταινίας τοῦ ἐπιστυλίου σώζεται ἡ ἐπιγραφή : *ιοτατους Καισαρ*.... (Σ χ έ δ. 8· Π ί ν. 482 α).

(5) Τμῆμα μαρμαρίνου ἰωνικοῦ κίονος, σώζοντος τὴν ἄνω ἀπόληξιν (ἀριθ. Εὐρ. 5207), σωζ. ὕψ. 1.65, διαμ. κάτω μέρους 0.60, ἄνω 0.55, διαμ. ἐπιστέψεως 0.60 μ. Εὑρέθη μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3 (Σ χ έ δ. 5· Π ί ν. 478 α, 480 α).

(6) Σπόνδυλος μαρμαρίνου ἰωνικοῦ κίονος, μετὰ τῆς ἄνω ἀπολήξεως ἀποκεκρουμένης (ἀριθ. Εὐρ. 5199), ὕψ. 0.915, διαμ. 0.60, διαμ. ἐπιστέψεως 0.68 μ. Εὑρέθη ἐντετειχισμένος εἰς νεώτερον τοῖχον μετὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. 5200, 5196 (Σ χ έ δ. 5· Π ί ν. 478 γ).

(7) Σπόνδυλος μαρμαρίνου ἰωνικοῦ κίονος (ἀριθ. Εὐρ. 5196). Σώζ. μήκ. 1.48, διαμ. 0.60 μ.

(8) Τμῆμα μαρμαρίνου ἰωνικοῦ κίονος, μετὰ τῆς κάτω ἀπολήξεως ἀποκεκρουμένης (ἀριθ. Εὐρ. 5200), σωζ. μήκ. 1.54, διαμ. βάσ. 0.73 μ. Αἱ αὔλακες μεταξὺ τῶν ἀκμῶν εἶναι πλήρεις καὶ ἐλαφρῶς κυρταί (Π ί ν. 480 β).

(9) Τμῆμα σπονδύλου μαρμαρίνου ἰωνικοῦ κίονος ὅμοιον τοῦ τμήματος ὑπ' ἀριθ. 8 (ἀριθ. Εὐρ. 5198), σωζ. ὕψ. 0.98, διαμ. 0.68 μ.

(10) Τμῆμα μαρμαρίνου γείσου εἰς δύο τεμάχια, σώζοντος γεισήποδας, σωζ. μήκ. 1.65, πάχ. 0.35 μ. (Σ χ έ δ. 9· Π ί ν. 479 α).

Σχέδ. 7. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ. Ἰωνικὸν ἐπιστύλιον

Ἐκτὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς τὰ « μπάζα » τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ ἐννέα νομίσματα ἐφθαρμένα πλὴν ἑνός, τὸ ὁποῖον ἦτο τεσσαρακοντανούμμιον Ἡρακλείου (πρβλ. Morrison I, πίν. XLIII, ἀριθ. 50 - 55).

Ὅμοια μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ὡς πρὸς τὴν μορφὴν καὶ τὰς διαστάσεις, ἤτοι τμήματα ἐπιστυλίου μετὰ συμφυοῦς ζωφόρου καὶ ἰωνικῶν κιόνων, εἶχον ἀνευρεθῆ καὶ παλαιότερον εἰς θεμέλια οἰκοδομῆς, κειμένης ἐπὶ τῆς ἰδίας ὁδοῦ, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΒΔ. τοῦ οἰκοπέδου Κουτρῆ[10]. Σπόνδυλοι τινές, ἐξ ἐκείνων μάλιστα

10. Βλ. ὑποσημ. 9.

οἱ ὁποῖοι φέρουν εἰς τὸ κατώτερον μέρος αὔλακας πλήρεις - κυρτὰς καὶ εἰς τὸ ἀνώτερον κοίλας (Πίν. 480 γ), δεικνύουν τὴν σχέσιν τῶν ἐφετινῶν δύο εἰδῶν σπονδύλων καὶ ἐξηγοῦν τὴν διαφορὰν τῆς διαμέτρου των. Ἀποτελοῦνται λοιπὸν οἱ κίονες ἐκ δύο τμημάτων καὶ ἔχουν ἀρκούντως ἰσχυρὰν μείωσιν. Σχεδίασις καὶ τῶν παλαιότερον εὑρεθέντων σπονδύλων καὶ μελέτη ὅλων ὁμοῦ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, δυνατὸν νὰ δώσῃ τὸ ὕψος τῶν κιόνων καὶ νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κιονοστοιχίας, ἐφ' ὅσον ἐξακριβωθῇ καὶ τὸ μεταξόνιον. Οἱ ἰωνικοὶ κίο-

Σχέδ. 8. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ. Τμῆμα ἐνεπιγράφου ἐπιστυλίου

νες καὶ τὰ ἀμφίγλυφα ἰωνικὰ ἐπιστύλια κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουν εἰς κιονοστοιχίαν ἑνὸς ἰωνικοῦ κτηρίου, Ρωμαϊκῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εὑρίσκετο εἰς τὴν περιοχὴν τῶν δύο οἰκοπέδων, διότι τὸ βάρος τόσων πολλῶν μαρμαρίνων μελῶν μᾶλλον δὲν ἐπιτρέπει μετακόμισιν ἀπὸ μεγάλην ἀπόστασιν, ἤτοι πλησίον τοῦ Εὐρίπου. Ἄλλωστε τὰ ὡς ἄνω ἀρχιτεκτονικὰ μέλη φέρουν εἰς τὸν νοῦν τὰς περὶ Μυτιλήνης ἀναφορὰς τοῦ Λόγγου[11]: *Πόλις ἐστὶ τῆς Λέσβου Μυτιλήνη, μεγάλη καὶ καλή· διείληπται γὰρ εὐρίποις ὑπεισρεούσης τῆς θαλάσσης, καὶ κεκόσμηται γεφύραις ξεστοῦ καὶ λευκοῦ λίθου. Νομίσαις οὐ πόλιν ὁρᾶν ἀλλὰ νῆσον,* καὶ τοῦ Στράβωνος[12]: *Ἔχει δ' ἡ Μιτυλήνη λιμένας δύο . . . πρόκειται δ' ἀμφοῖν νησίον, μέρος καὶ πόλεως ἔχον αὐτόθι συνοικούμενον· κατεσκεύασται δὲ τοῖς πᾶσι καλῶς.*

Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀποτελοῦν τὰ μόνα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁμοῦ μετὰ τῶν ὡς ἄνω ἀναφορῶν ἐπιτρέπουν νὰ φαντασθῇ τις τοὐλάχιστον τὴν μορφὴν τῆς Μυτιλήνης εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Εὐρίπου, κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους.

11. Λόγγου, Ποιμενικά, I,ι.
12. Στράβων, Γεωγραφικὰ XIII, C 617. 2.

Οἰκόπεδον Ἀσύλου Ἀνιάτων (Σχέδ. 1, ἀριθ. 5)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς νέας πτέρυγος τοῦ Ἀσύλου Ἀνιάτων Μυτιλήνης, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀχιλλέως, εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Ἐπάνω Σκάλας, ἀπεκαλύφθη καμπύλος τοῖχος, πάχ. 1 μ., ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἰσχυροῦ στρώματος ἀσβεστοκονιάματος. Ἠκολούθησεν ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ΝΔ. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη τμῆμα ρωμαϊκοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται εἰς τὸ γειτονικὸν πρὸς Ν. κείμενον οἰκόπεδον (Σχέδ. 10). Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ὡς ἄνω καμπύλου τοίχου (τ. Α), ἐξ ἑνὸς τοίχου, ἔχοντος κατεύθυνσιν Β. - Ν., πιθανῶς στυλοβάτου, εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι ἐντετειχισμένα εἰς δευτέραν χρῆσιν λίθινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (τ. Β), ἑνὸς μικροῦ τοίχου καθέτου ἐπὶ τοῦ Β. ἄκρου τοῦ τ.Β καὶ συστήματος κτιστῶν ἀγωγῶν μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω τοίχων, ἐχόντων διαφόρους κατευθύνσεις. Πρὸς Δ. τοῦ τοίχου Β καὶ κατὰ μῆκος αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη πλακόστρωτον δάπεδον. Εἰς βαθύτερα στρώματα, κάτωθεν τοῦ τοίχου Α καὶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ συστήματος τῶν ἀγωγῶν, εὑρέθησαν πηλόκτιστοι τοῖχοι ἀνήκοντες εἰς παλαιότερον κτήριον (Πίν. 481 α).

Ἐπειδὴ παρὰ ταῦτα ἐδόθη ἄδεια ἀνεγέρσεως τοῦ νέου κτηρίου, ἡ Ἐφορεία ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν. Κατὰ τὴν διάνοιξιν χανδάκων εἰς τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἐνῷ ἤδη εἶχον κατασκευασθῇ τέσσαρα πέδιλα ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, ἀνεσύρθησαν ἀπὸ τὰ βαθύτερα στρώματα ὄστρακα bucchero καὶ ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖος τοῖχος. Τοῦτο ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν νὰ συνεχισθῇ σταδιακῶς ἡ ἀνασκαφὴ σχεδὸν εἰς ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον, μὲ λίαν σημαντικὰ ἀποτελέσματα.

Ὑπὸ ἀλλεπαλλήλους τοίχους καὶ δάπεδα διαφόρων ἐποχῶν, χρόνων Τουρκοκρατίας, Ρωμαϊκῶν κυρίως, Ἑλληνιστικῶν καὶ Κλασσικῶν, ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος 2.60 μ. ἀπὸ τῆς παρακειμένης ὁδοῦ, τοῖχοι ἀρχαϊκῶν κτηρίων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἑνὸς ἀψιδωτοῦ (Σχέδ. 10· Πίν. 481 β).

Τὸ ἀψιδωτὸν κτήριον ἔχει πλάτος 5.50 μ. (ἐξωτ. διαστ.), τὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος του εἶναι 8.30 μ. καὶ ἔχει κατεύθυνσιν Β. - Ν. Ὁ χῶρος τῆς ἀψῖδος εἰς τὸ Β. ἄκρον χωρίζεται ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον κτήριον δι' ἑνὸς τοίχου, πλ. 0.30 - 0.37 μ., κειμένου 0.70 μ. βαθύτερον τῆς σωζομένης ἐπιφανείας τοῦ καμπύλου τοίχου (Πίν. 483 δ).

Ὁ Δ. τοῖχος τοῦ κτηρίου εἶναι κατεστραμμένος σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους του, ἐνῷ ὁ Α. διεσώθη ὑπὸ νεωτέρους τοίχους εἰς ἱκανὸν ὕψος καὶ εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν.

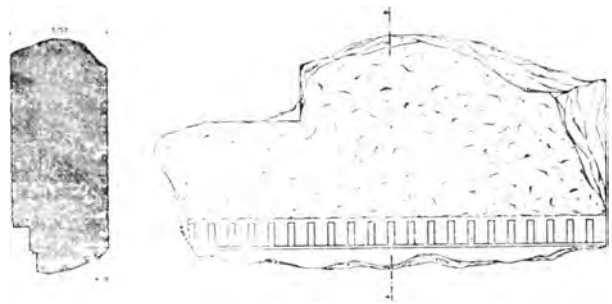
Διακρίνονται δύο οἰκοδομικαὶ φάσεις τοῦ κτηρίου. Ὁ τοῖχος τῆς Δ. πλευρᾶς καὶ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς ἀψῖδος, πλ. 0.43 - 0.46 μ., εἶναι ἐκτισμένος μὲ μικροὺς ἀργοὺς λίθους καὶ πηλόν, μὲ παχεῖς ἁρμοὺς καὶ σχετικῶς ἐπιμελεστέραν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν, ἐνῷ ὁ τοῖχος τῆς Α. πλευρᾶς (πλ. 0.45 - 0.49 μ.) εἶναι ἐκτισμένος κατὰ τὴν λεσβίαν δομὴν εἰς τὰς δύο ὄψεις, μὲ μικροτέρους ἀργοὺς λίθους εἰς τὴν ἐσωτερικήν, μὲ μεγαλυτέρους καὶ ἔχοντας λίαν εἰργασμένην τὴν ἐπιφάνειαν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν (Πίν. 483 β). Ὁ τοῖχος οὗτος σώζεται εἰς ὕψος 1.50 - 1.60 μ. ἄνωθεν τοῦ λιθολογήματος, εἰς τὸ ἀνώτερον δὲ τμῆμα του, ὅπου ζώνη ὀρθογωνίων λίθων, φαίνεται ὅτι ἔχει μικρὰν κλίσιν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου. Τεμάχια πλίνθων ἐκ πηλοῦ, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὸ στρῶμα τοῦ δαπέδου, προέρχονται πιθανῶς ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴν τοῦ κτηρίου. Ἡ κατασκευὴ τοῦ Α. τοίχου παρὰ τὸ Ν. σωζόμενον ἄκρον του, δεικνύει ἄνοιγμα θύρας.

Ἴχνη πυρᾶς εἰς διάφορα σημεῖα καὶ κυρίως ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀψιδωτοῦ κτηρίου ἀποτελοῦν ἔνδειξιν τοῦ τρόπου καταστροφῆς του. Τὰ εὑρεθέντα ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐπίσης ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα δίδουν ἓν terminus post quem τῆς καταστροφῆς καὶ ἐγκαταλείψεως τοῦ κτηρίου (Πίν. 484 α - γ, ε), ἂν καὶ ἡ στρωματογραφία ἄνωθεν τοῦ κτηρίου ἦτο κατεστραμμένη ἀπὸ τοὺς νεωτέρους τοίχους.

Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν τοίχων τούτων (Σχέδ. 10, τ. ΕΗΡΧ), ὡς καὶ τὰ πλακόστρωτα Α′ καὶ Β′, ἀνήκουν εἰς κτήριον Ρωμαϊκῶν χρόνων, οἱ μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ ἀψιδωτοῦ εἰς κτήρια Κλασσικῶν καὶ Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὡσαύτως, ὁ τοῖχος Ε φαίνεται ὅτι ἐκτίσθη ἐπὶ παλαιοτέρου, ἐκτισμένου μὲ ὀρθογωνίους πωρίνας πλίνθους, πιθανῶς Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Εἰς ἀπόστασιν 0.80 μ. περίπου ΒΔ. τῆς ἀψῖδος τοῦ ἀψιδωτοῦ κτηρίου, καὶ 0.80 - 0.90 μ. βαθύτερον τῆς σωζομένης ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου του, ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἑτέρου καμπύλου τοίχου (Σχέδ. 10, τ. Σ), ὁ ὁποῖος προχωρεῖ κάτωθεν τοῦ τοίχου Ε. Οὗτος φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ παλαιότερος τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων.

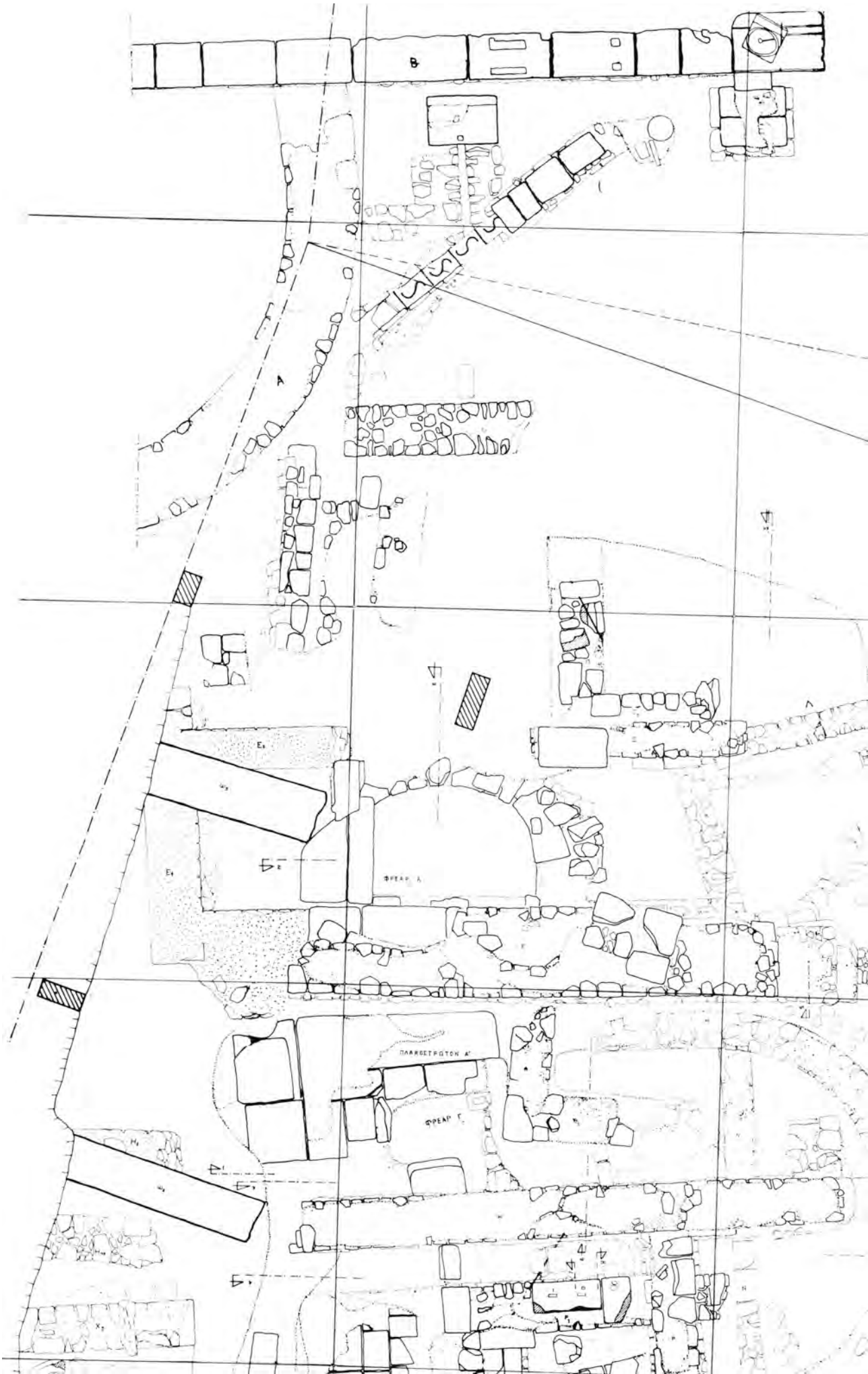
Δυτικώτερον τοῦ ἀψιδωτοῦ κτηρίου καὶ τοῦ τοίχου Ε ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἑτέρου ἀρχαϊκοῦ κτηρίου μὲ κτιστὸν ἀγωγὸν (Σχέδ. 10, τ. Κ - Λ· Πίν. 483 γ) καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῖχοι κτηρίου Κλασσικῆς ἐποχῆς (Σχέδ. 10, τ. Ξ1 - Π).

Σχέδ. 9. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ. Τμῆμα μαρμαρίνου γείσου

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθησαν τέσσαρα φρέατα. Ἐξ αὐτῶν τὸ φρέαρ Α (Σχέδ. 10) ἔχει σχῆμα ἐλλειψοειδὲς καὶ εὑρίσκεται ἐν μέρει κάτωθεν τοῦ τοίχου Ε, ἀμέσως μὲ ἐκεῖνον συνδεόμενον, ἐκτισμένον μὲ μεγάλας πλίνθους ἐκ τραχείτου καὶ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (σπονδύλους κλπ.) ἀπὸ παλαιότερα κτήρια, καὶ ἐν μέρει κεκαλυμμένον διὰ λιθίνων πλακῶν. Ἀνεσκάφη μέχρι βάθους 2.45 μ. ἀπὸ τοῦ στομίου του (Πίν. 482 β).

Τὸ φρέαρ Β (Σχέδ. 10), τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον εὑρίσκεται 3 μ. βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἔχει διάμετρον 0.44 μ. καὶ εἶναι ἐκτισμένον μὲ ἀργοὺς μᾶλλον πλακοειδεῖς λίθους (Πίν. 482 γ). Ἀνεσκάφη μὲ εἰδικῶς κατασκευασθέντα «ἀρυτῆρα», ἀνὰ 0.10 μ., μέχρι βάθους 2.20 μ. Τὰ ἐξαχθέντα ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα ἕως τὸ βάθος τοῦτο, ἂν καὶ δὲν ἔχει ὁλοκληρωθῆ ἡ μελέτη των, εἶναι Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ σχέσις τῶν φρεάτων Α καὶ Β ὡς καὶ τῶν ἐνδιαμέσων τοίχων φαίνεται εἰς τὸ Σχέδ. 11. Σημειοῦται ὅτι καὶ σήμερον εἰς τὰ βα-

B
A
ΠΛΑΚΟΣΤΡΩΤΟΝ Α'
ΦΡΕΑΡ Γ.

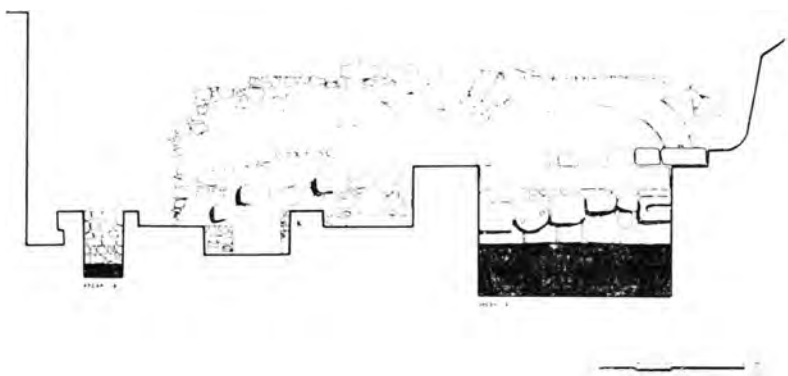
θύτερα στρώματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀναβλύζουν ὕδατα, τὸ δὲ φρέαρ Α πληροῦται ὑδάτων μέχρις ὕψους 1 μ. κάτωθεν τοῦ στομίου του.

Τὸ φρέαρ Γ εὑρίσκεται μεταξὺ τοῦ τοίχου Η καὶ τοῦ πλακοστρώτου Α. Τὸ χεῖλος του εὑρίσκεται 2.15 μ. βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἔχει διάμετρον 0.41 μ. Ἀνεσκάφη μέχρι βάθους 2.20 μ. Φαίνεται ὅτι εἶχε «μπαζωθῆ» κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, διότι ἐκτὸς ὀλίγων ὀστράκων, ὀστῶν ζώων καὶ ὀστρέων ἦτο πλῆρες λίθων.

Τὸ τέταρτον φρέαρ, πρὸς Δ. τοῦ Β καὶ ἐντὸς τοῦ ἀρχαϊκοῦ στρώματος, εὑρέθη κατεστραμμένον.

Κατὰ μῆκος τοῦ Α. τμήματος τοῦ οἰκοπέδου διαφέροντα (Πίν. 484 α - στ, 485 α - ε, 486 α - δ). Σημαντικὰ μεταξὺ τούτων εἶναι πλῆθος ὀστράκων καὶ ὀλίγα ἀκέραια ἀγγεῖα bucchero (Πίν. 484 α, 485 δ), τὰ ὁποῖα ἐνισχύουν τὴν ἄποψιν τῆς ὑπάρξεως τοπικῶν ἐργαστηρίων κεραμεικῆς καὶ σχετικοῦ ἐμπορίου[13]. Μέγας ἐπίσης εἶναι ὁ ἀριθμὸς ὀστράκων εἰσηγμένων ἀγγείων καὶ δὴ ἀττικῶν μελανομόρφων (Πίν. 486 α - δ). Τὸ σημαντικώτερον ὅμως κινητὸν εὕρημα ἦτο ἀνάγλυφον ἀκεφάλου Κυβέλης, κρατούσης λέοντα ἐπὶ τῶν γονάτων της, πρωίμων Ἀρχαϊκῶν χρόνων, εὑρεθὲν ἐντετειχισμένον εἰς τὸν τοῖχον Χι.

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, τὸ πλῆθος τῶν εὑρημάτων, ὁ λεσβίας δομῆς περίβολος καὶ τὸ συντηρητικὸν ἀψιδωτὸν κτήριον ἀποτελοῦν ἴσως ἐνδεί-

Σχέδ. 11. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Ἀσύλου Ἀνιάτων. Τομὴ 2 - 2 (πρβλ. Σχέδ. 10)

καὶ πλησίον τοῦ ἀψιδωτοῦ κτηρίου, εἰς ἀπόστασιν 1 - 3 μ. ἀπ' αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη τοῖχος, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται πρὸς Ν. καὶ Α. κάτωθεν τῆς παρακειμένης ὁδοῦ Ἀχιλλέως. Ἡ Δ. ὄψις τοῦ τοίχου εἶναι ἐκτισμένη εἰς τὸ κατώτερον τμῆμα κατὰ τὴν λεσβίαν δομήν, διὰ μεγάλων ὑπολεύκων λίθων μὲ ἁδρῶς εἰργασμένην τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ εἰς τὸ ἀνώτερον σωζόμενον τμῆμα διὰ δύο σειρῶν λίθων ἐκ τραχείτου κατὰ τὸ ψευδοϊσόδομον σύστημα. Τὸ μεγαλύτερον ὕψος τοῦ τοίχου εἶναι 2.10 μ., ἐνῷ τὸ πάχος του, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ μικροὺς ἀργοὺς λίθους καὶ χῶμα, εἶναι μεγαλύτερον τῶν 3 μ., μὴ δυνάμενον νὰ μετρηθῇ ἀκριβῶς (πρὸς Α.), διότι ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ οἰκοπέδου καὶ τῆς ἀνασκαφῆς (Πίν. 483 α). Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι ἴσως ἀναλημματικός, διότι ὑπάρχει κλίσις τοῦ ἐδάφους ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν, ἢ ἴσως ἀποτελεῖ τμῆμα περιβόλου.

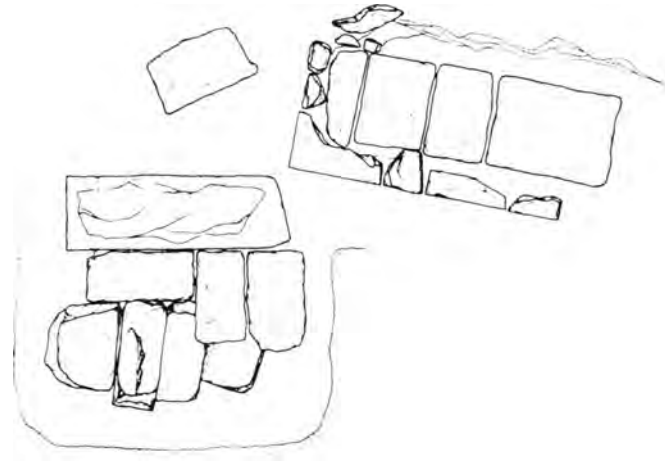
Τὰ εὑρήματα εἰς ὁλόκληρον τὸν χῶρον τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν πάρα πολλά, ποικίλα καὶ ἐνδιαφέροντα. Ἐξ αὐτῶν ἀναφέρομεν τὰ ἑξῆς: Ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ ἀψιδωτοῦ κτηρίου καὶ τοῦ παρακειμένου τοίχου προῆλθον ἀρκετὰ ἀγγεῖα ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιοσημείωτα εἶναι ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΗΡΑΚΛΕΣ ΚΑΛΟΣ, ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ, ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ, ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ, ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ, ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ, ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ, ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ, ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ, ἕνα ἀττικὸν μελανόμορφον ἀμφορίσκιον μὲ ἐπιγραφὴν ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ ΚΑΛΟΣ ΜΕΝΕΣΘΕΥΣ ΚΑΛΟΣ ΠΑΝΑΙΤΙΟ

σης, τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου εἰς τὸ ἀκρωτήριον - νησῖδα (Πίν. 488 α) καὶ τοῦ τοίχου λεσβίας δομῆς εἰς τὴν ΝΑ. κλιτὺν τοῦ λόφου[15], διακρίνονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τοῖχοι δύο κτηρίων βορείως τοῦ ὡς ἄνω τοίχου, ἓν κτήριον ἐπὶ τῆς ΝΔ. κλιτύος τοῦ λόφου, ἕτερον ἐπὶ τῆς παραλίας βορείως τοῦ λιμενοβραχίονος καὶ τάφοι εἰς τὴν Ν. παρειὰν τοῦ λόφου. Ὁ χῶρος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Miss W. Lamb εἶχεν ἐπιχωσθῆ. Ὄστρακα ὅλων τῶν ἐποχῶν ὑπάρχουν διάσπαρτα εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν καὶ κυρίως εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ λόφου καὶ τοῦ λαιμοῦ τῆς μικρᾶς χερσονήσου.

πλευρὰν καὶ ἀργῶν εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ τάφου.

Ἐντὸς τοῦ τάφου τὸ χῶμα ἦτο λίαν σκληρόν. Οὐδὲν εὑρέθη πλὴν ὀλίγων μικρῶν ὀστράκων ἐρυθροῦ πηλοῦ μὲ ἐφθαρμένην ἐπιφάνειαν.

Τάφος II (Πίν. 488 β). Διαστ. λάκκου 1.45 × 0.38 (0.41 μ. εἰς τὸ Δ. ἄκρον), βάθ. 0.15 - 0.32 μ. Αἱ τρεῖς καλυπτήριοι πλάκες ἐστηρίζοντο ἐπὶ σειρᾶς λίθων εἰς τὴν Β. πλευράν, εἰς ἣν ἐστηρίζετο καὶ ἡ καλυπτήριος πλὰξ τοῦ τάφου IV, καὶ ἐπὶ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν τοῦ τάφου III. Τὸ ἐντὸς τοῦ τάφου χῶμα ἐξαιρετικῶς σκληρόν. Ὀστᾶ κρανίου εὑρέθησαν παρὰ τὸ Α. ἄκρον, ὅπου καὶ πηλίνη δακρυδόχος, χαλκοῦς ἧλος καὶ

Σχέδ. 12. Ἀρχαία Ἄντισσα. Τάφοι I - IV

Διενηργήθησαν δύο μικραὶ ἀνασκαφικαὶ τομαὶ εἰς περιοχάς, ὅπου διεπιστώθη ὅτι εἶχεν ἐπιχειρηθῆ λαθρανασκαφή.

(1) Εἰς τὴν Ν. κλιτὺν τοῦ λόφου πλησίον (πρὸς Α.) συληθέντος κιβωτιοσχήμου τάφου, ἀνεσκάφησαν τέσσαρες τάφοι, οἱ ὁποῖοι διακρίνονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Ἅπαντες εἶναι λάκκοι λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ πώρου, κεκαλυμμένοι διὰ πλακῶν ἐκ τραχείτου καὶ ἔχοντες κατεύθυνσιν Α. - Δ. (Σχέδ. 12). Τὸ ἔδαφος ἔχει κλίσιν πρὸς Ν.

Τάφος I (Πίν. 487 α). Διαστ. λάκκου 1.83 × 0.53 (0.45 μ. εἰς τὸ Δ. ἄκρον), βάθ. 0.40 μ. Τὰ χείλη τοῦ τάφου λελαξευμένα ἐπίπεδα. Ἐπὶ τούτων ἐστηρίζοντο αἱ τέσσαρες καλυπτήριοι πλάκες, ὡς καὶ σειρὰ τεσσάρων λίθων μὲ εἰργασμένην τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν εἰς τὴν Ν. λευκὴ ψῆφος σχήματος κολούρου κώνου. Εὑρέθησαν ἐπίσης τεμάχια ἄνθρακος.

Τάφος III. Διαστ. λάκκου 1.17 × 0.35 (0.50 μ. εἰς τὸ Δ. ἄκρον), βάθ. 0.40 μ. Κεκαλυμμένος διὰ τεσσάρων πλακῶν, στηριζομένων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ πώρου. Παρὰ τὸ Δ. ἄκρον εὑρέθη ἐπὶ τοῦ πυθμένος πήλινον εἰδώλιον γυναικὸς τεθραυσμένον. Νοτίως τοῦ τάφου ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ πώρου εὑρέθη τεθραυσμένον πήλινον ἀβαφὲς ἀγγεῖον.

Τάφος IV. Διαστ. λάκκου 1.28 × 0.40 (0.33 μ. εἰς τὸ Δ. ἄκρον), βάθ. 0.40 - 0.50 μ. Ἦτο κεκαλυμμένος μὲ μεγάλου πάχους πλάκα, τῆς ὁποίας ἡ κάτω ἐπιφάνεια ἦτο λεία καὶ αἱ πλάγιαι ἔφερον ἀναθύρωσιν· ἡ πλὰξ προέρχεται πιθανῶς ἐξ οἰκοδομήματος. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν μόνον ὀλίγα ἀβαφῆ ὄστρακα.

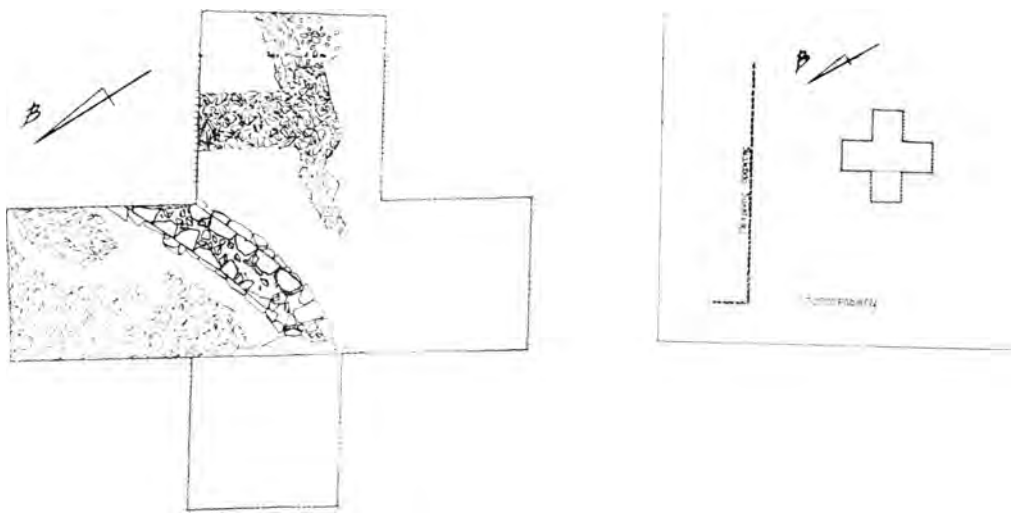
Ἐκ τῆς μορφῆς τῶν τάφων καὶ τῶν ἐλαχίστων εὑρεθέντων κτερισμάτων χρονολογοῦνται οὗτοι εἰς τοὺς πρωίμους Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἐκ

15. W. Lamb, BSA 32 (1931 - 32), σ. 48, VII.

τῶν τεσσάρων ὀλίγον παλαιότερος φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ τάφος III.

(2) Ἡ δευτέρα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενηργήθη εἰς τὸ Β. τμῆμα τοῦ κτήματος Κ. Βρησαώτη, εἰς τὸν λαιμὸν τῆς χερσονήσου, δυτικῶς τοῦ χώρου, ὅπου ἡ Miss Lamb ἀνέσκαψε τὸ ἀψιδωτὸν κτήριον[16], εἰς ἀπόστασιν 5 μ. νοτίως τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, μεταξὺ τῶν κτημάτων Κ. Βρησαώτη καὶ Χαρ. Καραγεωργίου. Ἐγένετο δοκιμαστικὴ τομὴ σχήματος σταυροῦ, πλευρᾶς 2 μ. (Σχέδ. 13). Εἰς τὸ Δ. σκέλος τοῦ σταυροῦ, ὅμως τῆς πρώτης σειρᾶς λίθων (ὕψ. 0.19 - 0.21 μ.) ἐξέχει κατὰ 0.06 - 0.115 μ. (Πίν. 489 β - γ). Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ εὑρέθησαν ὄστρακα bucchero καὶ ἀβαφῆ, τρία νομίσματα ἀρχαῖα ἑλληνικά, δυστυχῶς ἐφθαρμένα, καὶ ἄνθρακες. Παρὰ τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ τοίχου εὑρέθησαν τεμάχια λυωμένου σιδήρου.

Βορείως τοῦ τοίχου τούτου, καὶ εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη στρῶμα ἀργῶν λίθων μὲ διάσπαρτα τεμάχια

Σχέδ. 13. Ἀρχαία Ἄντισσα. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντος τοίχου καὶ τοπογραφικὸν

ἀμέσως κάτωθεν τοῦ καλλιεργημένου στρώματος (βάθ. 0.36 μ.), ἀνεφάνη στρῶμα μικρῶν ἀργῶν λίθων. Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθη εἰς τὰ ὑπόλοιπα τμήματα, εἰς τὸ κέντρον δὲ περίπου τῆς τομῆς καὶ εἰς βάθος 1.68 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, κάτωθεν στρώματος, πάχ. 0.05 μ., μαλακοῦ ἀμμώδους χώματος, ἤρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται τοῖχος, μήκους 2.45 μ., ἔχων κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Οὗτος παρουσιάζει καμπυλότητα πρὸς τὸ ΝΔ. ἄκρον, φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι ἀποτελεῖ τμῆμα ἀψιδωτοῦ κτηρίου, ἔχοντος τὴν ἀψῖδα πρὸς ΝΔ. Εἶναι ἐκτισμένος κατὰ τὴν λεσβίαν δομὴν μὲ μετρίου μεγέθους λίθους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιμήκεις, ἔχοντας λείαν τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν καὶ εἰς τὰς δύο ὄψεις, καὶ λεπτοὺς ἁρμούς. Τὸ πλάτος τοῦ τοίχου εἰς τὴν ἄνω σωζομένην ἐπιφάνειαν εἶναι 0.43 μ., βαθύτερον ὀστῶν, ἐνῷ πρὸς Α. εὑρέθη στρῶμα λίθων θαλασσίων.

Ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διὰ νὰ συνεχισθῇ ἐν καιρῷ συστηματικώτερον.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Σκάλα Συκαμνιᾶς

Εἰς ἐλαιόκτημα πρὸς Α. τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τῆς Σκάλας Συκαμνιᾶς καὶ πλησίον τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ, ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος παλαιοχριστιανικὸς ἀμφικιονίσκος ἐκ τραχείτου μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν (Πίν. 489 α).

Θερμὴ

Εἰς ἐλαιόκτημα τοῦ Π. Λύχνου, εἰς θέσιν «Δράκος» τῆς ἀγροτικῆς περιοχῆς Θερμῆς, ἐξήχθησαν κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος ἀρχι-

16. Αὐτόθι, σ. 42 κ.ἑ.

τεκτονικὰ μέλη ἐκ τραχείτου καὶ ἀπεκαλύφθη λιθόκτιστος τοῖχος (Πίν. 490 γ).

Μήθυμνα

Εἰς ἐλαιόκτημα τοῦ Ἀνδρέου Σταυράκη εἰς τὴν ἀγροτικὴν περιοχὴν Μηθύμνης, ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ πρὸς Μήθυμναν καὶ ἕως τὴν παραλίαν, κατὰ τὴν διάνοιξιν χανδάκων ὑπὸ τῆς ΔΕΗ, ἀπεκαλύφθησαν λιθόκτιστοι τοῖχοι καὶ δάπεδον ἐκ μαρμαροθετημάτων, ἀνήκοντα εἰς κτήρια Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς ἐπίσης καὶ παλαιοχριστιανικὸς ἀμφικιονίσκος ἐκ τραχείτου (Πίν. 490 α - β).

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Πέτρα. Οἰκία Βαρελτζίδαινας

Διὰ μικροῦ συνεργείου ἔγιναν ἐργασίαι στερεώσεως, συντηρήσεως καὶ ἐν γένει εὐτρεπισμοῦ τῆς οἰκίας Βαρελτζίδαινας εἰς τὸ χωρίον Πέτρα, ἡ ὁποία εἶχεν ἐπισκευασθῆ καὶ παλαιότερον ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας. Ἐπεσκευάσθη ἡ κεραμοσκεπὴς στέγη, τὰ ξύλινα δάπεδα τοῦ ὀρόφου, τὰ ἐσωτερικὰ κονιάματα τοῦ ἰσογείου καὶ ἐστερεώθησαν τμήματα τῶν τοίχων τοῦ ἰσογείου. Κυρίως ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν, προσωρινῶς, αἱ μοναδικαὶ διὰ τὴν Λέσβον τοιχογραφίαι τοῦ ὀρόφου τῆς οἰκίας (Πίν. 491 α - δ).

ΧΙΟΣ

Ἐπερατώθησαν αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι τοῦ νέου Μουσείου Χίου. Εἰς τὰς ἀποθήκας κατεσκευάσθησαν ἐνθέμια ἐκ ντέξιον καὶ ἤρχισεν ἡ μεταφορὰ τῶν ὀστράκων ἐκ τοῦ παλαιοῦ Μουσείου. Συγχρόνως ἐγένετο καταγραφὴ καὶ φωτογράφησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ γλυπτῶν τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ τεμένους.

ΛΗΜΝΟΣ

Ἀρχαία Ἡφαιστεία

Κατὰ περιοδείαν εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας Ἡφαιστείας εὑρέθη μεταξὺ λίθων νεωτέρου μανδροτοίχου μικρὸν εἰδώλιον ἐκ λίθου πρασινωποῦ, μεγ. σωζ. ὕψ. 0.06 καὶ πλ. 0.045 μ., τὸ ὁποῖον μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Μυρίνης (Πίν. 492 β).

Ἐκ τοῦ χώρου ἐπίσης τῆς ἀρχαίας Ἡφαιστείας περισυνελέγη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Μυρίνης λίθινον ὁρόσημον τοῦ συνήθους εἰς Λῆμνον τύπου (Πίν. 492 α).

Προγόμυλος

Εἰς τὸν χαμηλὸν λόφον τοῦ Προγομύλου, ὁ ὁποῖος κεῖται ἐν τῷ μέσῳ πεδιάδος εἰς τὸ κέντρον τῆς νήσου (εἰς τὰ σύνορα τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν Δάφνης καὶ Ἀτσίκης), ἐπεσημάνθη προϊστορικὸς οἰκισμὸς σύγχρονος τῆς Πολιόχνης (Πίν. 492 γ). Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους διακρίνονται τοῖχοι κτηρίων, περισυνελέγη δὲ ἱκανὸς ἀριθμὸς ὀστράκων, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Μυρίνης (Πίν. 493 α - ε).

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΧΑΤΖΗ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΑΜΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΝ

Συνεχίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1972, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδα τοῦ Πυθαγορείου Σάμου. Εἴς τινα ἐξ αὐτῶν αἱ ἐργασίαι εἶχον ἤδη ἀρχίσει κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, διὰ τεχνικοὺς ὅμως λόγους (ἐρείπια παλαιῶν οἰκοδομῶν καὶ μεγάλαι ἐπιχώσεις) εἶχον προσωρινῶς ἀνασταλῆ.

Τὰ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ παλαιοῦ λιμένος, μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ὁδοῦ Πολυκράτους καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου πρὸς Β. καὶ τῆς ὁδοῦ Ἀριστάρχου πρὸς Δ., ἀνασκαφέντα οἰκόπεδα Σωτ. Σωτηροπούλου (ἀριθ. 417)[1], Ἱερ. Ζαβουδάκη (ἀριθ. 394) καὶ Κωνστ. Τσαλπαρᾶ (ἀριθ. 378, νῦν ξενοδοχεῖον «Δελφίνι») παρουσίασαν μόνον νεωτέραν ἐπίχωσιν ἢ ἄμμον μὲ ὀλίγα ἐφθαρμένα ὄστρακα.

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀν. Γιαννούλη (ἀριθ. 123) ἐξ ἄλλου, εὑρισκόμενον εἰς τὸ δεξιὸν τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ Εὐπαλίνειον, ἀπεκάλυψεν ὀλίγους ἀργοὺς λίθους μεγάλων διαστάσεων, ἀποτελοῦντας λείψανον πηλοκτίστου τοίχου, Βυζαντινῶν ἢ πιθανώτερον ἔτι μεταγενεστέρων χρόνων, καὶ τὸ φυσικὸν βραχῶδες ἔδαφος εἰς βάθος 1 - 1.20 μ.

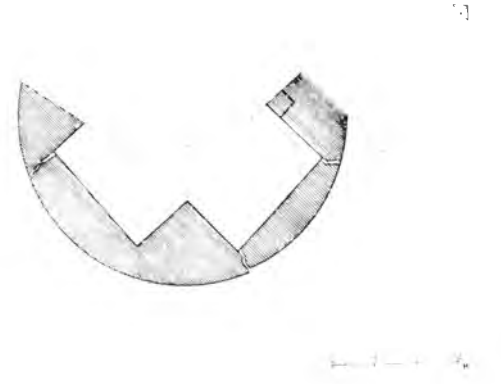
Μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον παρουσίασεν ἡ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Κίμ. Κωνσταντάκη (ἀριθ. 309), εἰς τὸ κέντρον τῆς συγχρόνου πόλεως, ὅπου ἐνετοπίσθησαν λείψανα τοίχου καὶ ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως καὶ περισυνελέγησαν ἐκ τῆς ἐπιχώσεως πολλὰ ὄστρακα καὶ ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀγγείων, Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἡ ὕπαρξις ὅμως πορτοκαλλεῶνος ἐμποδίζει πρὸς τὸ παρὸν τὴν συνέχισιν τῆς ἐρεύνης.

Σημαντικώτερα ἀποτελέσματα παρουσίασεν ἡ ἐργασία εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς πόλεως:

Οἰκόπεδον Ἑλ. Νέγρη (ἀριθ. 473)

Εὑρίσκεται πρὸς Α. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἡ μεγάλη ὑψομετρικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ οἰκοπέδου καὶ τοῦ ἀμέσως πρὸς Ν. κτήματος (ἀριθ. 471, 474) ὑποδηλοῖ προφανῶς τὴν διὰ τοῦ σημείου τούτου διέλευσιν τοῦ Α. τείχους τοῦ λιμένος. Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ χώρου ἐκαθαρίσθη, κατὰ τὰ δύο τρίτα περίπου τῆς περιφερείας του, κυκλικὸν κτίσμα, τοῦ ὁποίου τὸ Δ. τμῆμα εὑρίσκεται ὑπὸ τὰ θεμέλια παρακειμένης παλαιᾶς οἰκίας καὶ τὸ Β. ὑπὸ τὸ ἀνάλημμα τῆς ἐκεῖθεν διερχομένης ὁδοῦ (Σχέδ. 1).

Ἡ ἐπὶ τοῦ κτηρίου ἐπίχωσις, μὲ ἔντονον κλίσιν πρὸς Ν., ἤρχιζεν εἰς ὕψος 1.10 μ., παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ κατέληγεν εἰς τὸ μηδὲν πρὸς Ν., ὅπου μέρος τῶν θεμελίων ἦτο, ἤδη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν, ὁρατόν. Εἰς τὴν συστηματικὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ὑλικοῦ καὶ τὴν χρησιμοποίησίν του εἰς νεωτέρας οἰκοδομάς, ὀφείλεται ἡ σημερινὴ κακὴ διατήρησις τοῦ κτίσματος. Τὰ θεμέλιά του, κατεσκευασμένα δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, διατηροῦνται εἰς ὕψος 0.90 μ. Ἐπ' αὐτῶν ἐστηρίζοντο οἱ τοῖχοι, ἐκτισμένοι δι' ὀπτοπλίνθων εἰς ὁριζοντίους ζώνας, ἐναλλασσομένας πρὸς ταινίας ἀσβεστοκονιάματος ἴσου πάχους, ἢ διὰ λιθοδομῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήθησαν λιθόπλινθοι παλαιοτέρων κτισμάτων. Ἐνίοτε γίνεται χρῆσις διακοσμητικῶν μυστρισμάτων (Πίν. 494 β-γ). Κατὰ τὴν Β. πλευρὰν ὁ τοῖχος σώζεται εἰς ὕψος 0.70 μ., ἐνῷ κατὰ τὴν ΝΑ. διατηρεῖται μόνον ἡ α΄ καὶ ἐν μέρει ἡ β΄ στρῶσις ὀπτοπλίνθων, εἰς ὕψος ὀλίγων ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ (πρόσωπον) τοῦ τοίχου εὑρίσκεται 0.25 μ. ἐσωτερικῶς τῆς περιφερείας τοῦ θεμελίου.

Σχέδ. 1. Πυθαγόρειον. Οἰκόπεδον Ἑλ. Νέγρη. Τὸ κυκλικὸν κτίσμα

Ἐσωτερικῶς ὁ χῶρος ἔχει σχῆμα σταυροῦ μὲ ἀβαθῆ τὴν Β. κεραίαν. Ἀπεκαλύφθησαν πλήρως ἡ Ν. κεραία, μήκ. 1.60 καὶ πλ. 2.96 μ., καὶ ἡ Α., μήκ. 1.68 καὶ πλ. 3 μ. Τὸ μῆκος (βάθος) τῆς Β. κεραίας ἀνέρχεται εἰς 0.49 μ., τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῆς ὅμως, ὡς καὶ ἡ Δ. κεραία, εὑρίσκονται εἰσέτι ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου εὑρίσκετο εἰς τὸ ὕψος τῆς πρώτης σωζομένης σειρᾶς ὀπτοπλίνθων τοῦ τοίχου. Σώζονται

1. Οἱ ἀριθμοὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ ἐπίσημον σχέδιον πόλεως.

εἰσέτι, κατὰ μῆκος τῶν τοίχων τῆς Β. καὶ Α. κεραίας, λείψανα στρώσεως λίθων καὶ κονιαμάτων, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο μωσαϊκόν, πιθανῶς, δάπεδον· εἰς τοῦτο μᾶλλον ἀνήκουν αἱ ὀλίγαι περισυλλεγεῖσαι μαρμάριναι ψηφῖδες. Ἡ μέχρι τῶν θεμελίων καταστροφὴ τῶν τοίχων δὲν ἐπιτρέπει τὴν μετὰ βεβαιότητος τοποθέτησιν τῆς θύρας. Πιθανῶς αὕτη εὑρίσκετο ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τῆς Ν. κεραίας, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ὁ τοῖχος παρουσιάζει μεγαλυτέραν φθοράν (Π ί ν. 494 α). Τὰ μεταξὺ τῶν κεραιῶν τμήματα τῶν τοίχων παρουσιάζονται ἐνισχυμένα καὶ συμπαγῆ· δημιουργοῦνται οὕτω ἰσχυραὶ παραστάδες, αἱ ὁποῖαι πιθανώτατα ὑπεστήριζον τόξα. Ἐπ' αὐτῶν ἐστηρίζετο ἴσως θόλος, στεγάζουσα τὸν χῶρον κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τὸ θολωτὸν κτίσμα τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κοιμητηρίου τῆς Παναγίτσας[2], πρὸς τὸ ὁποῖον τὸ ἀνασκαπτόμενον κτήριον παρουσιάζει καὶ ἄλλας ὁμοιότητας. Ἀντιθέτως πρὸς τὰς παραστάδας, τὰ τύμπανα τῶν κεραιῶν εἶναι ἀδύνατα καὶ δὲν συνδέονται πρὸς αὐτάς. Διὰ τοῦτο καὶ παρουσιάσθησαν ρήγματα κατὰ τὰς συνδέσεις (Π ί ν. 494 α).

Ἡ μέχρι τῶν θεμελίων νεωτέρα ἐπίχωσις καὶ ἡ ἀπουσία εὑρημάτων δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου. Ὁ τρόπος κατασκευῆς τῶν τοίχων ὅμως ὁδηγεῖ εἰς Παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς ΒΔ,, ὅπου ὑπάρχει μεγαλυτέρα καὶ ἴσως ἀδιατάρακτος ἐπίχωσις, ἴσως βοηθήσῃ εἰς ἀκριβεστέραν τοποθέτησιν τοῦ κτίσματος.

Δυσκολίαι ὑπάρχουν ἐπίσης εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτηρίου. Μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς κυκλοφορεῖ παράδοσις σχετικὴ μὲ τὴν ὕπαρξιν « ἀρχαίας ἐκκλησίας » εἰς τὸν χῶρον, ἐνῷ βορειοδυτικῶς τοῦ οἰκοπέδου, ἐπὶ τῆς ὑπερκειμένης ὁδοῦ, σώζεται ἡμικεχωσμένη κόγχη καὶ τμῆμα μεγάλου τοίχου, μήκ. 5 καὶ πλ. 0.75 μ., τοῦ ὁποίου ἡ ἀρίστη διατήρησις εἶχεν ἐντυπωσιάσει ὅσους ἐκ τῶν περιοίκων τὸν εἶχον ἴδει παλαιότερον κατὰ τυχαίαν ἐκσκαφὴν τοῦ χώρου. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι εἰς τὸν χῶρον ὑπῆρχε πιθανῶς παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, πρόσκτισμα τῆς ὁποίας, βαπτιστήριον ἢ μαρτύριον, ἀπετέλει τὸ ἀποκαλυφθὲν κυκλικὸν κτίσμα[3]. Ἡ ὑπόθεσις ἐνισχύεται καὶ ἐκ σχετικῆς πληροφορίας τοῦ Pockock[4] καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν.

Λείψανα τοίχων, κατεσκευασμένα διὰ μικρῶν λίθων καὶ χώματος, ἐνετοπίσθησαν κατὰ τὸ μέσον τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου· θεμελιωμένα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εὑρίσκονται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ὑπὸ τὴν ὁδὸν καὶ εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ κυκλικὸν κτίσμα. Ἐκ τοῦ τρόπου κατασκευῆς καὶ τῶν λειψάνων ἀσβεστοκονιαμάτων συνάγεται ὅτι ἀνήκουν εἰς κτήριον, πιθανῶς οἰκίαν, ἐποχῆς μεταγενεστέρας τῶν ὑστέρων Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Οἰκόπεδον Δημ. Τζερέτα (ἀριθ. 398)

Εὑρίσκεται Δ. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Εἰς τὴν μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ἀμέσως πρὸς Ν. (ὑπ' ἀριθ. 400) οἰκοπέδου διέλευσιν τοῦ τείχους τοῦ λιμένος, ὀφείλεται καὶ ἡ μεταξὺ τῶν δύο κτημάτων μεγάλη ὑψομετρικὴ διαφορά.

Δοκιμαστικὴ τομὴ εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου ἀπεκάλυψε τμῆμα τοίχου (Τ1), κατεσκευασμένου διὰ λίθων καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος, πλ. 0.80 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Πρὸς Α. τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.45 μ., ἐκαθαρίσθη παράλληλος τοῖχος (Τ2), τοῦ ὁποίου ἡ Α. παρειὰ δὲν διαγράφεται σαφῶς. Μεταξὺ τῶν δύο τοίχων ὑπάρχει ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως, σώζων ἐπίστρωσιν τοῦ δαπέδου του δι' ὀπτοπλίνθων, ἐνῷ τὰ τοιχώματα καλύπτονται ὑπὸ ἐρυθρωποῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἀγωγοῦ ἐκαλύπτετο διὰ λιθίνων πλακῶν, τρεῖς τῶν ὁποίων σώζονται κατὰ χώραν. Κατὰ τὰ δύο ἄκρα των αἱ πλάκες στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν τοίχων, ὑποστηριζόμεναι κατὰ τὴν Α. πλευρὰν διὰ συσσωρεύσεως μικροτέρων λίθων ἐπὶ τοῦ Τ2, τὰ μεταξὺ των δὲ κενὰ φράσσονται διὰ λευκοῦ κονιάματος. Λόγῳ τῆς μεταξὺ τῶν δύο τοίχων ὑψομετρικῆς διαφορᾶς (ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ Τ1 εὑρίσκεται εἰς βάθος 1 μ., ἐνῷ τοῦ Τ2 εἰς βάθος 1.40 μ.), οἱ λίθοι δὲν εὑρίσκονται εἰς ὁριζοντίαν θέσιν, ἀλλὰ παρουσιάζουν κλίσιν 45°. Τὸ δάπεδον τοῦ ἀγωγοῦ εὑρίσκεται εἰς βάθος 0.95 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ τοίχου Τ1. Φρεάτιον διὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀγωγοῦ, κατεσκευασμένον διὰ μικρῶν λίθων καὶ κονιάματος, εὑρίσκεται κατὰ τὸ Ν. ἄκρον τῆς τομῆς (Σ χ έ δ. 2).

Τμῆμα πηλοκτίστου τοίχου, 0.30 μ. ἀνατολικώτερον, μὲ κατεύθυνσιν οὐχὶ ἀκριβῶς παράλληλον πρὸς τοὺς προηγουμένους, δὲν φαίνεται

2. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 417 κ.ἑ., Πίν. 352 α.

3. Ὁμοιότητα παρουσιάζει τὸ κτίσμα πρὸς τὸ βαπτιστήριον τοῦ Ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων (ΠΑΕ 1962, σ. 173, παρ. πίν. Α), τὸ Σαντζακτὰρ Μεσγεδὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Ὀρλάνδου, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική, σ. 66, εἰκ. 97), τὸ μαρτύριον τοῦ Λεωνίδη τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἰλισοῦ (ΑΕ 1919, σ. 8, εἰκ. 7) κλπ.

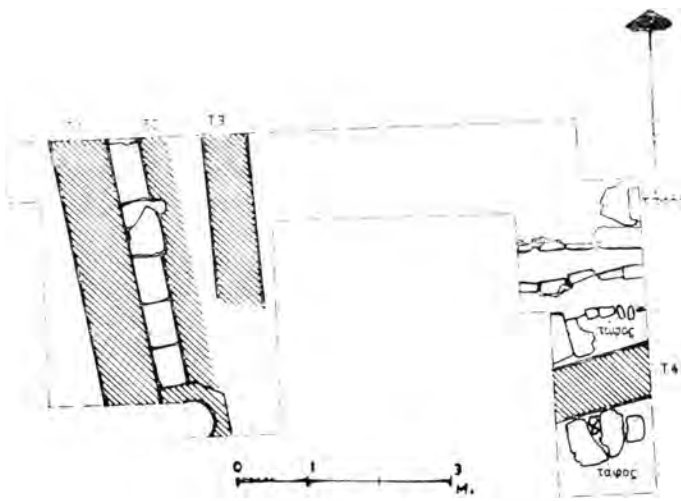
4. ΑΜ 1929, σ. 121, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

νὰ σχετίζεται πρὸς αὐτούς. Σώζεται εἰς ὕψος 0.15 μ., βαίνει ἐπὶ ὑποθεμελιώσεως, ὕψ. 0.50 μ., ἀποτελουμένης ἐκ σωροῦ λίθων, καὶ ἔχει πλάτος 0.65 μ. Ἀντιθέτως, σχέσιν πρὸς τοὺς προηγουμένους καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὸν Τ1, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁμοιάζει κατὰ τὴν κατασκευήν, παρουσιάζει ἕτερος τοῖχος (Τ4), πλ. 0.75 καὶ σωζ. ὕψ. 0.40 μ., εὑρεθεὶς κατὰ τὸ Α. μέρος τῆς τομῆς. Ἡ ἔρευνα κατὰ τὸ σημεῖον τῆς πιθανῆς συναντήσεως τῶν δύο τοίχων δὲν ἐπραγματοποιήθη, λόγῳ ὑπάρξεως ὀπωροφόρων δένδρων.

Ἡ ἐπίχωσις τοῦ οἰκοπέδου εἶχε πολλάκις ἀναταραχθῆ, λόγῳ τῆς ἀλλεπαλλήλου χρήσεως ἐπιχώσεως τοῦ ἀγωγοῦ εὑρεθέντα ὀλίγα ὄστρακα σκευῶν οἰκιακῆς χρήσεως, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος. Μεταξὺ τούτων εὑρίσκεται μικκύλη, ἀκεραία, ἀβαφὴς πρόχους καὶ τμήματα λύχνων Γ΄ - Δ΄ αἰ. μ.Χ., τὰ ὁποῖα δύναται νὰ θεωρηθοῦν ὡς terminus ante quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἀγωγοῦ καὶ τῶν τοίχων Τ1-Τ4.

Οἰκόπεδον Ἰω. Σερβίου (ἀριθ. 462)

Αἱ δυσκολίαι ἐκ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ ὄγκου τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς

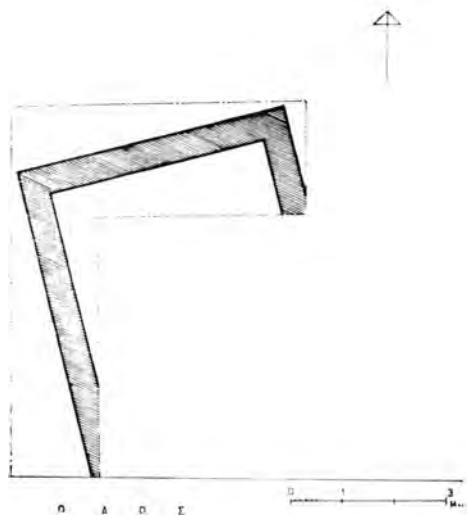
Σχέδ. 2. Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπεδον Δ. Τζερέτα. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

τοῦ χώρου διὰ ταφάς. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν τέσσαρες τάφοι[5], περὶ τὸν τοῖχον Τ4, τὰ τοιχώματα τῶν ὁποίων ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἁπλῆν σειρὰν ἀργῶν λίθων, ἐνῷ διὰ τὴν κάλυψιν ἐχρησιμοποιήθησαν μικραὶ ἢ μεγαλύτεραι λίθιναι πλάκες, προερχόμεναι ἐκ τοῦ παλαιοτέρου κτίσματος. Οὐδὲν κτέρισμα εὑρέθη ἐντὸς τῶν τάφων καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν σκελετῶν ἦσαν ἐντελῶς σεσαθρωμένα, κατέστη ὅμως δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ θέσις τοῦ κρανίου πρὸς Δ. Ἴσως σχετίζονται μὲ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τὴν ὕπαρξιν νεκροταφείου εἰς τὴν περιοχήν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἢ ἀνήκουν εἰς παλαιοτέρους, Βυζαντινοὺς χρόνους.

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ὑπολοίπων λειψάνων μικρὰν βοήθειαν προσφέρουν τὰ ἐντὸς τῆς κλιτύος τοῦ λόφου, ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἔλλειψιν σημαντικῶν εὑρημάτων, ὡδήγησαν εἰς τὴν διακοπὴν τῆς ἐρεύνης. Κατὰ τὸ Ν. τμῆμα τοῦ χώρου ἐκαθαρίσθη τὸ δάπεδον μεγάλης δεξαμενῆς (Σχέδ. 3· Πίν. 494 δ), εὑρισκόμενον σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ δαπέδου ἔχει καταστραφῆ· σώζεται μόνον ζώνη, πλ. 0.20 - 0.40 μ., κατὰ μῆκος τοῦ Β. τοίχου τῆς δεξαμενῆς. Τούτου διετηρήθη τμῆμα, ὕψους ὀλίγων ἑκατοστῶν, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὴν βάσιν συγχρόνου ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ὑπερκειμένου ἀνδήρου. Ἐπίστρωσις ὑδραυλικοῦ κονιάματος ἐκάλυπτε τὸ δάπεδον καὶ τοὺς πλαγίους τοίχους, ἐνῷ ταινία ἐκ τοῦ ἰδίου κονιάματος ἐνίσχυε τὰς μεταξὺ τούτων γωνίας, ἐν εἴδει κυματίου τριγωνικῆς τομῆς. Τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον σώζεται

5. Τὸ μῆκος ἑνὸς τῶν τάφων εἶναι 1.80 μ.

καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, ἀποτελεῖται ἐκ κουρασανίου μετ' ἐνθέτων μικρῶν καὶ μεγάλων λίθων (« κολυμβητὲς πέτρες »). Ἐντὸς τοῦ κουρασανίου εὑρέθη στερεωμένον τμῆμα μολυβδίνου σωλῆνος, σχετικοῦ προφανῶς πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς δεξαμενῆς. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν πολλὰ ὄστρακα βυζαντινῶν ἀγγείων μὲ ἐφυάλωσιν, ἡ δεξαμενὴ ὅμως συνδέεται μᾶλλον μὲ τὰ ἔργα ὑδρεύσεως τῆς πόλεως κατὰ τοὺς Αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.

Σχέδ. 3. Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπεδον Ἰω. Σερβίου. Κάτοψις δεξαμενῆς

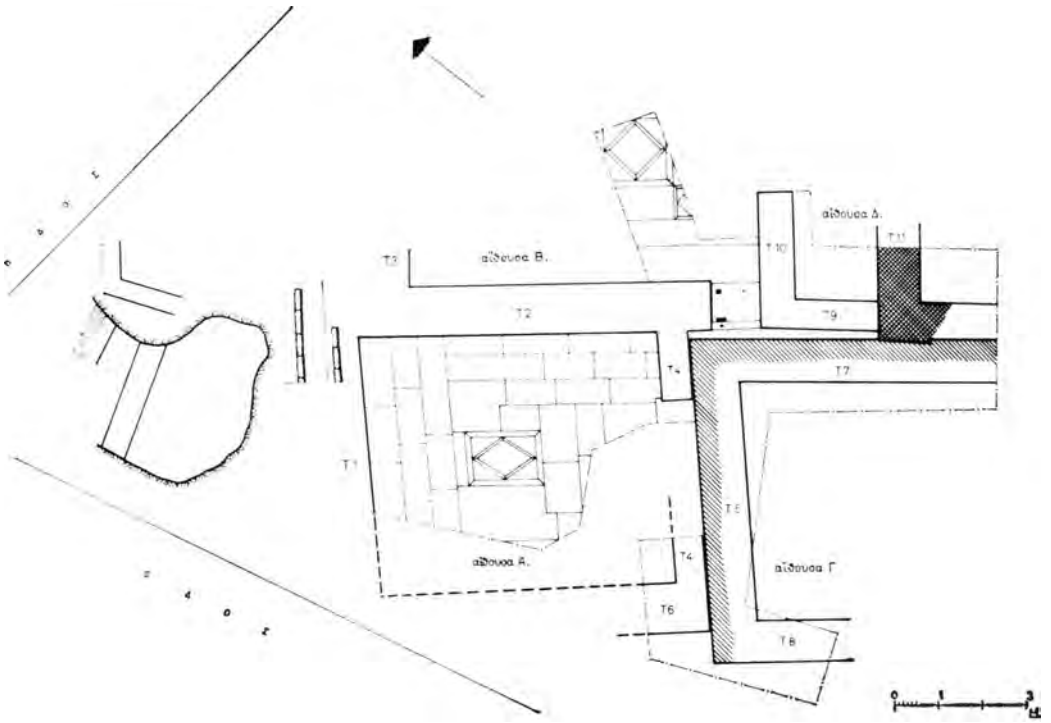
Τὸ ὑψηλότερον Β. ἄνδηρον ἠρευνήθη διὰ τομῆς, πλ. 1 μ., ἡ ὁποία ἐκάλυψεν ὁλόκληρον τὸ πλάτος αὐτοῦ. Κατὰ τὸ Ν. ἄκρον αὐτῆς, εἰς βάθος 2.20 μ., ἀπεκαλύφθη δάπεδον μὲ ἐπίστρωσιν ἀσβέστου ἐπὶ λιθίνου ὑποστρώματος καὶ μικρὸν τμῆμα πηλοκτίστου τοιχαρίου. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθησαν ὄστρακα βυζαντινῶν ἀγγείων μετ' ἐφυαλώσεως. Κατὰ τὸ Β. ἄκρον τῆς τομῆς ἡ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς στρωματογραφικὰς παρατηρήσεις. Ἡ ἀνωτέρα στρῶσις ἀποτελεῖ νεωτέραν ἐπίχωσιν μαύρου χώματος, πάχ. 0.75 μ., τῆς ὁποίας ἡ ἐπιφανειακὴ ζώνη, πάχ. 0.35 μ., ἀνήκει εἰς τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν. Ἡ ἑπομένη στρῶσις, πάχ. 0.50 μ., περιέχει μεγάλους ἀργοὺς λίθους, προερχομένους ἐκ τῶν τοίχων κατεστραμμένου κτηρίου, ἐνῷ ἀμέσως βαθύτερον ὑπάρχει στρῶσις, πάχ. 0.15 μ., περιέχουσα τμήματα κεράμων καὶ πλίνθων. Ἀκολουθεῖ στρῶσις ἀσπροχώματος, πάχ. 1.10 μ., καὶ εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τὸ φυσικὸν βραχῶδες ἔδαφος. Ἐκ τῆς τελευταίας στρώσεως περισυνελέγησαν ὄστρακα ἀγγείων μετ' ἐφυαλώσεως καὶ ἕτερα συνήθη ἀβαφῶν ἀγγείων μεθ' ὁριζοντίων αὐλακώσεων.

Οἰκόπεδον Ἐπαμ. Σολούνια (ἀριθ. 283)

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου εἶχεν ἤδη ἀρχίσει τὸ 1969, ὅτε κατὰ τὴν Β. γωνίαν του εἶχεν εὑρεθῆ πλούσιος εἰς ἀρχαϊκὰ ἀγγεῖα ἀποθέτης, ἐνῷ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ χώρου εἶχον ἐντοπισθῆ λείψανα ἐκτεταμένου κτηρίου, Ρωμαϊκῶν χρόνων[6]. Μετὰ μακρὰν σχετικῶς διακοπὴν συνεχίσθη ἡ ἔρευνα δι' ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1971 καὶ κατόπιν τὸν Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον 1972. Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθη αἴθουσα (Α), διαστ. 6.95 × 5.85 μ. (Σχέδ. 4· Πίν. 495 α), τῆς ὁποίας ἡ εἴσοδος εὑρίσκεται κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν καὶ σώζει μαρμάρινον κατώφλιον. Τὸ πλάτος τοῦ ἀνοίγματος δὲν εἶναι γνωστόν, διότι τὸ Δ. τμῆμα τοῦ χώρου παραμένει ἄσκαπτον. Λείψανα ἀσβεστοκτίστου τοιχαρίου ἐπὶ τοῦ κατωφλίου, φανερώνουν ὅτι εἰς νεωτέραν φάσιν ἡ εἴσοδος πρὸς τὴν αἴθουσαν Α εἶχεν ἀποκλεισθῆ. Τὸ δάπεδον τῆς αἰθούσης ἐκαλύπτετο διὰ λεπτῶν πλακῶν λευκοῦ μαρμάρου· σώζονται τμήματα πολλῶν, ἐνῷ ἐκ τῶν ἰχνῶν, τῶν διατηρουμένων ἐπὶ τοῦ κουρασανίου τοῦ ὑποστρώματος, δύναται νὰ ὑπολογισθῆ ἀκριβῶς τὸ σχῆμα καὶ αἱ διαστάσεις των. Τὸ κέντρον τοῦ χώρου καταλαμβάνει ρόμβος, μὲ πλευράν, μήκ. 0.85 μ., ἐκ πλακῶν ἐρυθροῦ μαρμάρου, πλ. 0.05 μ., ἐγγεγραμμένος ἐντὸς τετραγώνου, διαστ. 1.70 × 1.20 μ., ὁριζομένου ὑπὸ ταινίας μελανοφαίου μαρμάρου, πλ. 0.15 μ. Εἰς καλὴν κατάστασιν διατηροῦνται οἱ τοῖχοι τῆς αἰθούσης, ἐκτισμένοι διὰ λίθων καὶ κονιάματος. Τὸ μέγιστον ὕψος τοῦ καλύτερον διατηρουμένου βορείου φθάνει εἰς 2.45 μ. Ἡ ἐσωτερικὴ των ἐπιφάνεια σώζει ἐπίστρωσιν κουρασανίου, πάχ. 0.08 - 0.10 μ. Ἐπ' αὐτοῦ διατηροῦνται μικρὰ τμήματα πλακῶν μαρμάρου καὶ τὰ ἴχνη τῶν περισσοτέρων πλακῶν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ λεπτομερὴς ἀναπαράστασις. Αἱ πολύχρωμοι μαρμάρινα πλάκες, ταινίαι καὶ κυμάτια συνεκρατοῦντο ἐπὶ τῶν τοίχων διὰ σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος Γ, στερεουμένων ἐντὸς τοῦ κονιάματος διὰ γύψου. Μάρμαρον λευκὸν ἢ λευκόφαιον χρησιμοποιεῖται διὰ τὰ χαμηλότερα μέρη τῶν τοίχων καὶ πολύχρωμον (ἐρυθρόν, πράσινον, κίτρινον) διὰ τὰ ὑψηλότερα. Τὸ πλάτος τῶν τοίχων τῆς αἰθούσης ποικίλλει· τοῦ Ν. τοίχου φθάνει εἰς 0.60 μ., τοῦ

6. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 416.

Α. (Τ2) εἰς 1 μ. καί τοῦ Δ. (Τ6) εἰς 1.15 μ. Ἄγνωστον εἶναι τὸ πλάτος τοῦ Β. τοίχου (Τ1), ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ σωζόμενον τμῆμα του προσαρμόζεται πρὸς τὸν ἐκεῖ ὑπάρχοντα βράχον. Λιθόπλινθοι ἀρχαιοτέρων κτηρίων καὶ τμήματα ὀπτοπλίνθων χρησιμοποιοῦνται κυρίως διὰ τὰς γωνίας τοῦ κτίσματος καὶ τὰς παραστάδας τῆς θύρας, ἐνῷ εἰς τὰ ἄλλα μέρη χρησιμοποιοῦνται ἀργοὶ λίθοι. Μέγα μέρος τῆς λιθοδομῆς τῶν τοίχων ἔχει ἀφαιρεθῆ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶχεν ἀποφραχθῆ εἰς νεωτέραν φάσιν διὰ κονιάματος καὶ λίθων (Πίν. 495 β). Διὰ μικρᾶς δοκιμαστικῆς τομῆς διεπιστώθη, ὅτι τὸ μαρμάρινον δάπεδον τῆς αἰθούσης διατηρεῖται καλύτερον παρ' ὅσον εἰς τὴν προηγουμένην αἴθουσαν, ἡ δὲ διακόσμησίς του εἶναι πλουσιωτέρα· κεντρικὸν κόσμημα ρόμβου, ἐγγεγραμμένου ἐντὸς τετραγώνου, συμπληρώνεται κατὰ τὰς γωνίας διὰ τεσσάρων ὁμοίων κοσμημάτων. Διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ δαπέδου ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ

Σχέδ. 4. Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπεδον Ἐπ. Σολούνια. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

κατὰ τρόπον, ὥστε ἡ ἐκ κουρασανίου ἐπένδυσις νὰ παραμείνῃ ἀνέπαφος.

Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς αἰθούσης, πλὴν τῶν συνήθων ὀστράκων ἀγγείων μὲ ὁριζοντίας αὐλακώσεις, περισυνελέγησαν ἀποτμήματα φύλλων ἀκάνθης κορινθιακῶν κιονοκράνων καὶ μικρὰ θραύσματα ἀγάλματος γυμνῆς ἀνδρικῆς μορφῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἓν μεγαλύτερον σώζει τμῆμα τῆς πλίνθου μετὰ τῶν δακτύλων τοῦ ἑνὸς ἄκρου ποδός.

Ἀνατολικῶς τῆς αἰθούσης Α διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἑτέρας αἰθούσης Β, τῆς ὁποίας ἡ εἴσοδος, κατὰ τὴν Ν. προέκτασιν τοῦ Τ2, πλ. 0.95 μ., σώζει μαρμάρινον κατώφλιον. Καὶ αὕτη ὁμοίως πάλιν πολύχρωμα μάρμαρα (βαθὺ ἐρυθρόν, λευκόν, κίτρινον καὶ πράσινον), πολλὰ τμήματα τῶν ὁποίων περισυνελέγησαν. Παχὺ στρῶμα τέφρας καὶ ἴχνη πυρᾶς ἐπὶ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου σχετίζονται προφανῶς μὲ τὴν διὰ πυρὸς καταστροφὴν τοῦ κτηρίου. Δυστυχῶς τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως (πλέον τῶν 2.80 μ.) καὶ ἡ ὕπαρξις ὀπωροφόρων δένδρων δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης εἰς τὸν χῶρον τῆς αἰθούσης. Τὴν αἴθουσαν Β ἀπὸ Ν. ὁρίζει τοῖχος (Σχέδ. 4, Τ10), πάχ. 0.70 μ., ὁμοίας κατασκευῆς πρὸς τοὺς τοίχους τῆς αἰθούσης Α, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶναι σύγχρονος. Εἰς ἀπόστασιν 3.40 μ. ἀπὸ τοῦ Δ. ἄκρου του ὑπάρχει ἄνοιγμα, διὰ

τοῦ ὁποίου ἐπεκοινώνει ἡ αἴθουσα Β πρὸς ἑτέραν (Δ), σύγχρονον πρὸς τὰς προηγουμένας. Ἔρευνα κατὰ τὴν γωνίαν τῶν τοίχων Τ9 καὶ Τ10 ἀπέδειξεν, ὅτι καὶ αὕτη ἔφερε πλουσίαν διακόσμησιν διὰ μαρμαροθετημάτων καὶ ὀρθομαρμαρώσεως, τῆς ὁποίας διατηροῦνται πολλὰ λείψανα. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αἰθούσης, εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου σωζομένου ὕψους τοῦ τοίχου Τ10, εὑρέθησαν καὶ πάλιν ἴχνη πυρᾶς.

Εἶναι προφανές, ὅτι αἱ τρεῖς αἴθουσαι ἀποτελοῦν τμῆμα εὐρυτέρου κτηριακοῦ συγκροτήματος, πιθανώτερον ἰδιωτικῆς οἰκίας, ἔκεντο δὲ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν αἰθρίου, τοῦ ὁποίου τὸν χῶρον κατέλαβεν ἀργότερον ἡ ὀνομασθεῖσα αἴθουσα Γ. Ἴσως τὸ αἴθριον ἐκοσμεῖτο διὰ περιστυλίου, ὡς δύναται νὰ ὑποτεθῇ ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἀποτμημάτων κιονοκράνων, οὐδὲν ὅμως ἕτερον στοιχεῖον ἐνισχύει πρὸς τὸ παρὸν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.

Ἐκ τῶν εὑρεθέντων λειψάνων ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ κτήριον, μετὰ τὴν διὰ πυρὸς καταστροφήν του, ἐγκατελείφθη. Ἡ ἐπίχωσις τῆς αἰθούσης Β δίδει σαφῶς τὴν εἰκόνα τῆς ἀργῆς καταρρεύσεως: ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρίσκονται ἡ τέφρα καὶ τὰ λοιπὰ ἴχνη τῆς πυρᾶς, ἐπ' αὐτῶν τὰ τμήματα τῶν πλακῶν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τῶν τοίχων, ἀκολουθοῦν τὰ κονιάματα καὶ ὑψηλότερον οἱ λίθοι ἢ καὶ ὁλόκληρα τμήματα τῶν τοίχων.

Τὸν χῶρον τοῦ ὑποτιθεμένου αἰθρίου κατέλαβεν ἀργότερον ἡ αἴθουσα Γ, τῆς ὁποίας ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἀπεκαλύφθησαν αἱ τρεῖς πλευραί (τοῖχοι Τ5, Τ7, Τ8), σωζ. ὕψ. 0.30 - 0.70 μ. καὶ μόνον κατὰ τὰς γωνίας 1.20 μ. Μεγάλα τμήματα τῶν τοίχων ἔχουν κατασκευασθῆ δι' ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος εἰς ἐπαλλήλους ἰσοϋψεῖς σειράς. Οἱ νεώτεροι οὗτοι τοῖχοι ἔχουν ἐπικολληθῆ ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ παλαιοτέρου κτηρίου, τοῦ ὁποίου αἱ θύραι ἔχουν ἀποφραχθῆ διὰ τοιχαρίων. Αἱ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αἰθούσης πλευραὶ τῶν τοίχων ἔχουν καταστραφῆ, ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως προφανῶς τῶν ὀπτοπλίνθων, μέχρι τοῦ δαπέδου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σώζει, μόνον κατὰ μῆκος τοῦ Τ5, στρῶσιν λίθων, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπεκάθητο ἴσως τὸ μωσαϊκόν, ὡς δύναται νὰ εἰκασθῇ ἐκ τῶν εἰς τὸν χῶρον εὑρεθέντων σπαραγμάτων καὶ ψηφίδων. Ἀξιοσημείωτος εἶναι εἰσέτι ἡ παρουσία στρώματος τέφρας, πάχ. 0.10 μ., εἰς ὕψος 0.08 - 0.10 μ., ὑπεράνω τῆς στρώσεως τῶν λίθων τοῦ δαπέδου.

Εἰς ἔτι νεωτέραν φάσιν ἀνήκουν λείψανα τοίχων (Τ11), εὑρεθέντα ἐπὶ τοῦ Ν. τμήματος τῶν τοίχων Τ7 καὶ Τ9, εἰς βάθος 0.085 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Τὸ πλάτος των κυμαίνεται ἀπὸ 0.80 ἕως 0.95 μ., διατηροῦνται δὲ εἰς ὕψος 2.10 μ. κατὰ τὴν γωνίαν τῆς συναντήσεώς των. Τὸ δάπεδον τοῦ ὑπ' αὐτῶν ὁριζομένου χώρου, εἰς βάθος 1.60 μ., ἀποτελεῖται ἐκ στρώσεως σκληροῦ κονιάματος. Κατὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ Τ11 ἀντιθέτως οὐδὲν ἴχνος δαπέδου παρετηρήθη μέχρι βάθους 2.10 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τοίχου, ὅπου οὗτος θεμελιοῦται ἐπὶ στρώσεως λίθων καὶ κονιαμάτων τοῦ παλαιοτέρου κτηρίου. Ἡ Β. ἐξ ἄλλου παρειὰ τοῦ τοίχου Τ11 ἔχει κατασκευασθῆ χωρὶς ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν, ὡς νὰ μὴ ἦτο ποτὲ ὁρατή. Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τῶν δύο τοίχων σώζονται λείψανα κουρασανίου καὶ τμῆμα μιᾶς τῶν πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως, τῆς ὁποίας τὸ σχῆμα παρακολουθεῖται ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ κουρασανίου ἰχνῶν. Οἱ τοῖχοι ἔχουν κατασκευασθῆ διὰ μικρῶν λιθίνων πλακῶν καὶ μεγαλυτέρων ἀργῶν λίθων.

Κατὰ τὸ Β. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, μεταξὺ τοῦ ὀρύγματος τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀποθέτου καὶ τῆς αἰθούσης, ἐκαθαρίσθησαν τμήματα δύο ὑδαταγωγῶν, στερεουμένων ἐπὶ τοῦ βράχου, εἰς βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ἀμφότεροι ἀκολουθοῦν πορείαν παράλληλον πρὸς τὸν τοῖχον Τ1 τῆς αἰθούσης Α, μὲ κλίσιν πρὸς Δ. καὶ ἀπόστασιν μεταξύ των 0.80 μ. Ὁ εἷς τοὐλάχιστον τούτων σχετίζεται πρὸς τὸ κτήριον, ἀφοῦ ἔχει περιληφθῆ ἐντὸς τοῦ τοίχου Τ1, σώζει δὲ δύο ἀκεραίους πηλίνους κυλινδρικοὺς σωλῆνας καὶ τμῆμα τρίτου, ἐνῷ ὁ ἕτερος ἀγωγὸς σώζει πέντε κυλινδρικὰ τμήματα σωλήνων. Τὸ μῆκος τῶν τμημάτων ποικίλλει ἀπὸ 0.33 ἕως 0.59 μ., ἀμφότεροι ὅμως οἱ ἀγωγοὶ ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν. Οἱ ἁρμοί των ἐφράσσοντο δι' ἀσβέστου καὶ ἐπροστατεύοντο ὑπὸ στρώματος κουρασανίου, πάχους 0.10 μ. (Πίν. 496 δ).

Ἀπροσδόκητος ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ ὀρύγματος τοῦ ἀποθέτου ἀποκάλυψις μικρᾶς δεξαμενῆς, διαστ. 1.50 × 1.50 μ. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα της ὡς τοίχωμα χρησιμοποιεῖται ἡ παρειὰ τοῦ βράχου, ἐνῷ ἄλλοῦ ἔχει κατασκευασθῆ λιθόκτιστον τοιχάριον. Τὰ τοιχώματά της σώζουν ἐπίστρωσιν ὑδραυλικοῦ κονιάματος, τὸ δὲ δάπεδον καλύπτει κατὰ τμῆμα ἐξόχως διατηρηθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον, διαστ. 1.50 × 0.90 μ., μὲ κομψὴν παράστασιν δελφῖνος, ἀποδοθεῖσαν διὰ μελανῶν ψηφίδων ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους (Πίν. 496 ε). Τὸ ψηφιδωτὸν ἀνήκει εἰς νεωτέραν φάσιν, ἡ ὁποία δὲν φαίνεται νὰ ἀπέχῃ πολὺ χρονικῶς ἀπὸ τὴν πρώτην, ὅταν τὸ ὑδραυλικὸν κονίαμα ἐκάλυπτεν ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς δεξαμενῆς. Ἡ σχέσις τῆς δεξαμενῆς καὶ τῶν

φάσεων αὐτῆς πρὸς τὸ κτήριον τῶν αἰθουσῶν Α, Β, Δ, δὲν ἔχει ἀκόμη ἐξακριβωθῆ. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ χρονολόγησις τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου βοηθεῖ εἰς μίαν πρώτην χρονολόγησιν καὶ τοῦ κτηρίου. Χρονικὴν καὶ τεχνικὴν συγγένειαν παρουσιάζει τὸ εὑρεθὲν ψηφιδωτὸν πρὸς τὰ ὅμοια δάπεδα ἀπὸ τὴν Ὄστιαν καὶ ἰδιαιτέρως ὅσα ἀνήκουν εἰς τὰς περὶ τὰ μέσα τοῦ Α΄ μ.Χ. αἰ. δεκαετίας, κυρίως διὰ τὴν παντελῆ σχεδὸν ἔλλειψιν τῆς διὰ λευκῶν ψηφίδων ἀποδόσεως τῶν λεπτομερειῶν[7].

Νεώτερον, Παλαιοχριστιανικῶν ἴσως χρόνων, ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν τοίχων εἰκάζεται, εἶναι τὸ κτήριον Γ. Δι' ὁριστικὴν καὶ ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν θὰ πρέπει νὰ ἀναμείνωμεν τὴν περάτωσιν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴν μελέτην τῶν εὑρημάτων.

Οἰκόπεδον Χαρικλείας Πλατανιώτου (ἀριθ. 255)

Ἡ ἔρευνα ἐγένετο εἰς τὸν ἐλεύθερον χῶρον, μεταξὺ τῶν τοίχων τοῦ καταλαμβάνοντος τὴν ἔκτασιν ἠρειπωμένου κτηρίου. Κατὰ τὸ Α. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 1.10 μ., εὑρέθη τὸ φυσικὸν ἔδαφος (πουρί). Ἐπ' αὐτοῦ ἐκαθαρίσθησαν λείψανα δαπέδου ἐκ κουρασανίου, ἐδραζομένου ἐπὶ στρώσεως λιθίνων πλακῶν, ὡς καὶ μικρὰ τμήματα τοίχων, ἀνήκοντα εἰς ἐντελῶς κατεστραμμένον κτήριον τῶν ὑστέρων ἴσως χρόνων τῆς ἀρχαιότητος. Κατὰ τὸ Δ. τμῆμα τοῦ χώρου εὑρέθη τὸ φυσικὸν ἔδαφος εἰς βάθος ὀλίγων ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνορυχθῆ φρέαρ, διαμ. 1.40 καὶ συνολ. βάθ. 6 μ. Κατὰ τὸ ἀνώτατον τμῆμα αὐτοῦ, ὅπου τὰ τοιχώματα ἦσαν σαθρά, ἐνισχύθησαν διὰ λιθοδομῆς, ἐνῷ βαθύτερον ὡς τοίχωμα ἐχρησίμευσεν ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου. Ὁλόκληρος ἡ κυλινδρικὴ ἐπιφάνεια τοῦ φρέατος σώζει ἐπένδυσιν ἐκ κονιάματος εἰς δύο στρώσεις· ἐπὶ τῆς πρώτης, ἐξ ἀδροῦ ἀσβεστοκονιάματος μὲ ἐγχαράξεις, ἐπικάθηται στρῶσις ἐρυθροῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος.

Τρεῖς στοαί, μήκ. 4 καὶ πλ. 0.60 μ. πρὸς τὴν εἴσοδον καὶ 0.70 μ. πρὸς τὸ βάθος, ἐστεγασμέναι δι' ὀξυκορύφου καμάρας, ἀνοίγονται ἀκτινοειδῶς πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ πυθμένος, μὲ ἀπόστασιν μεταξύ των 0.90 μ., προφανῶς διὰ τὴν αὔξησιν τῆς ἐπιφανείας μαστεύσεως. Τὰ τοιχώματά των σώζουν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ φρέατος διπλῆν στρῶσιν κονιαμάτων.

Μεγάλην ὁμοιότητα παρουσιάζει τὸ φρέαρ πρὸς τὴν δεξαμενὴν 2 τοῦ κάστρου τοῦ Λογοθέτου[8], πρὸς τὴν ὁποίαν σχετίζεται μᾶλλον καὶ χρονικῶς.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ἐκ τοῦ φρέατος εὑρήματα, καθ' ὅσον, ἀπὸ τοῦ χείλους μέχρι τοῦ πυθμένος καὶ τοῦ προσθίου μέρους τῶν στοῶν (τὸ ὀπίσθιον μέρος αὐτῶν εὑρέθη κενόν), τὸ φρέαρ ἦτο πλῆρες ὀστράκων ἢ ἀκεραίων ἀγγείων καὶ ἄλλων εὑρημάτων. Ἐκαθαρίσθησαν καὶ συνεκολλήθησαν 1.000 ἀντικείμενα (καταγραφέντα εἰς τὸ εὑρετήριον ὑπ' αὐξ. ἀριθ. 1001-2000), ἀκέραια ἢ ἐλλιπῆ κατὰ τμήματα ἀγγεῖα, πήλινα εἰδώλια καὶ μικροαντικείμενα ἐκ πηλοῦ, χαλκοῦ, μολύβδου, ὑάλου καὶ ὀλίγα, πολὺ ἐφθαρμένα, νομίσματα. Ἕτερα 1.500 περίπου ἀγγεῖα καὶ σκεύη καθημερινῆς χρήσεως ἐσώθησαν εἰς μικρὰ ἢ μεγαλύτερα τμήματα. Πλουσία εἶναι ἡ συλλογὴ πινακίων, κυαθίων, φιαλῶν καὶ μεγαρικῶν σκύφων (Π ί ν. 496 α - γ, 497 α - ζ). Τὸ ὑλικόν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε μελέτης, εἶναι ὁμοιογενὲς καὶ καλύπτει τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ 2ου καὶ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.[9]. Πιθανῶς τὰ εὑρήματα προέρχονται ἀπὸ κάθαρσιν ἱεροῦ ἢ δημοσίου κτηρίου, εὑρισκομένου πλησίον τοῦ φρέατος. Ἡ ὕπαρξις ἱεροῦ εἰς τὴν περιοχὴν ἐξ ἄλλου θεωρεῖται λίαν πιθανή. Εἰς τοῦτο συνηγορεῖ ἡ θέσις, ὑπὲρ τὸν λιμένα καὶ τὴν ἀγοράν, ἡ ὁποία θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ περὶ τὴν διασταύρωσιν τῶν δύο κυριωτέρων ὁδῶν τῆς συγχρόνου πόλεως (βλ. κατωτ. οἰκόπεδον ἀριθ. 98).

Ἡ συσχέτισις ἐξ ἄλλου τῆς καθάρσεως μὲ καταστροφὴν τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν πειρατῶν τῆς Κιλικίας, συμμάχων τοῦ βασιλέως Μιθριδάτου εἰς τοὺς ἀγῶνας του κατὰ τῶν Ρωμαίων, κατὰ τὴν τρίτην δεκαετίαν τοῦ 1ου π.Χ. αἰ., εἶναι ὄχι μόνον γοητευτικὴ ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως πιθανή[10].

Οἰκόπεδον Στυλ. Βουδούρη (ἀριθ. 741)

Εὑρίσκεται εἰς τὸ δεξιὸν τῆς παρόδου Ὁδ. Ὡρολογᾶ, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων Α. τοῦ κάστρου.

Κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν εὑρέθησαν, εἰς βάθος 1.80 μ., τμήματα τοίχων κτίσματος τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Κατεσκευασμένοι διὰ λίθων

7. G. Becatti, Alcune caratteristiche del mosaico bianco-nero in Italia. La mosaïque grecoromaine, Paris 1965, σ. 21. Διὰ πρόχειρον σύγκρισιν βλ. τοὺς δελφῖνας ἐν Scavi di Ostia IV, 46, πίν. 122-123.

8. Samos XIV, σχέδ. 115-117, πίν. 185-187, σ. 114.

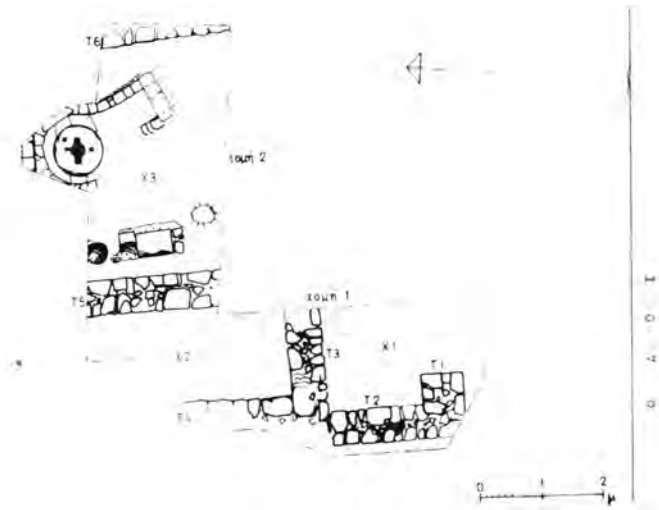
9. Προφανὴς εἶναι ἡ ὁμοιότης τοῦ ὑλικοῦ μὲ τὰ εὑρήματα τῶν γαλλικῶν ἀνασκαφῶν εἰς Δῆλον (L'îlôt de la maison des comédiens, Délos XXVII, πίν. 38-52).

10. Ἀππιανοῦ, Ρωμαϊκὴ Ἱστορία 9, 63, Πλουτάρχου, Πομπήιος 24, 5.

καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων καὶ χώματος, οἱ τοῖχοι σώζονται εἰς ὕψ. 0.30 - 0.50 μ. Ἐκ τῶν τριῶν ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντων χώρων τοῦ κτίσματος σημαντικώτερος εἶναι ὁ Α. (Σ χ έ δ. 5· Π ί ν. 498 β). Ἐπὶ τοῦ δαπέδου του, ἀποτελουμένου ἐκ στρώσεως σκληροῦ « πατημένου » χώματος, εὑρέθη ἐπιμήκης λιθόκτιστος κατασκευή, πλ. 0.42 μ., τῆς ὁποίας τὸ Β. μέρος ἀνοίγεται καὶ περιβάλλει κυκλικῶς, ἐξ ἀποστάσεως 0.20 μ., μαρμαρίνην κυλινδρικὴν βάσιν, διαμ. 0.85 μ. καὶ ὕψ. 0.83 μ. (Π ί ν. 498 α). Ἐπὶ τῶν καθέτων ἐπιφανειῶν τῆς βάσεως διακρίνονται πέντε ἐπιγραφαί, ἡ τριβεῖον[12]. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν ὄστρακα ἀκοσμήτων ἀγγείων καὶ βυζαντινῶν πινακίων μὲ ἐφυάλωσιν. Εἰς δοκιμαστικὸν ὄρυγμα κατὰ τὸ Δ. σκέλος τῆς τομῆς ἀνεφάνησαν, εἰς βάθος 3.60 μ., σωροὶ λίθων, προερχόμενοι ἐκ παλαιοτέρων κτισμάτων καὶ ὀλίγα ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, ἐνῷ ἔτι βαθύτερον ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ μαλακοῦ ἀμμώδους χώματος, περιέχοντος ἐφθαρμένα ὄστρακα ἀγγείων.

Οἰκόπεδον Ἐμμ. Ἀνδρονίκου (ἀριθ. 747)

Εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς ὁδοῦ Κ. Κα-

Σχέδ. 5. Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπεδον Στ. Βουδούρη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

παλαιοτέρα καὶ καλύτερον διατηρουμένη τῶν ὁποίων ἀναφέρει:

Ο ΔΗΜΟΣ Ο ΣΑΜΙΩΝ
ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΝ ΒΟΙΣΚΟΥ
ΕΥΕΡΓΕΤΗΝ

Πρόκειται περὶ βάσεως ἀναθηματικοῦ ἀνδριάντος, στηθέντος πρὸς τιμὴν τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ πολλὰς ἐπιγραφὰς Σαμίου, ὁ ὁποῖος ἐχρημάτισε ναύαρχος τοῦ Πτολεμαίου ΙΙ Φιλαδέλφου κατὰ τὸ β΄ τέταρτον τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.[11].

Λείψανα ἑτέρων κατασκευῶν καὶ διάφορα εὑρήματα, ὡς μᾶζα σιδήρου, ἄνθρακες καὶ τέφρα, εὑρεθέντα εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, ὁδηγοῦν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ δωμάτιον εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς ἐργαστήριον, ἴσως σιδηρουργεῖον ἢ ἐλαιονάρη, ἡ ὁποία φέρει ἀπὸ τοῦ λιμένος πρὸς τὸ κάστρον, ὀλίγον δυτικώτερον τοῦ τείχους τοῦ λιμένος.

Κατὰ τὸ Ν. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 0.30 μ., ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι ἐπιμήκους κτίσματος (Σ χ έ δ. 6, Τ1, Τ2, Τ4), πλ. 2.50 μ., τὸ ὁποῖον τὸ Δ. μέρος εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν αὐλὴν παρακειμένης οἰκίας. Πολλαὶ λιθόπλινθοι παλαιοτέρων κτηρίων ἔχουν χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων, ὁμοῦ μετ' ἀργῶν λίθων. Ἐπὶ τοῦ Ν. τούτων (Τ1), ὑπάρχει ἄνοιγμα θύρας, πλ. 1.20 μ., μὲ κατώφλιον ἐκ λιθοπλίνθων, δύο τῶν ὁποίων σώζονται κατὰ χώραν (Π ί ν. 498 γ), εἰς βάθος 0.65 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ 0.35

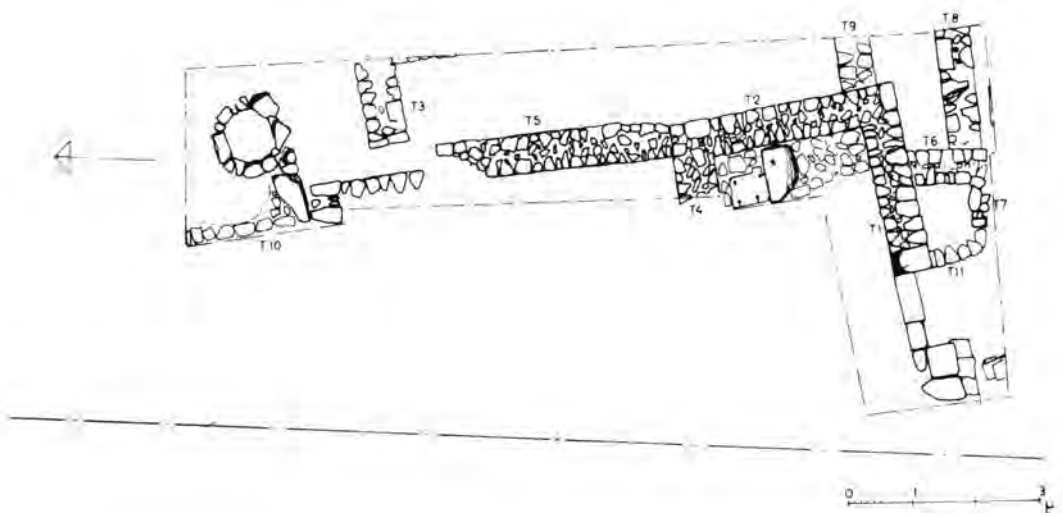
11. AM 9 (1884), σ. 196 - 197, AM 44 (1919), σ. 23, 10. AA 86 (1971), σ. 229, εἰκ. 14.

12. Μυλόλιθοι ἐκ παλαιῶν σπονδύλων κίονος π.χ. εὑρέθησαν εἰς τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν (Agora XIV, πίν. 81 a).

μ. ἀπὸ τοῦ σωζομένου ὕψους τῶν τοίχων. Οἱ τελευταῖοι, πλ. 0.69 μ., ἔχουν θεμελιωθῆ ἐπὶ ἐπιχώσεως λίθων καὶ χώματος, προερχομένων ἐκ παλαιοτέρου κατεστραμμένου κτηρίου. Περὶ τὰ 0.15 μ. χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου, ἐνετοπίσθη στρῶσις σκληροῦ χώματος, ἀποτελοῦντος τὸ δάπεδον τοῦ χώρου. Κατὰ μῆκος τοῦ Α. τοίχου Τ2, ἐκαθαρίσθη σωρὸς λίθων, ἀποτελῶν ὑπόστρωμα διὰ τὴν στήριξιν λιθίνης κλίμακος, τῆς ὁποίας σώζονται κατὰ χώραν αἱ δύο χαμηλότεραι βαθμίδες ἐκ παλαιοτέρων μαρμαρίνων πλακῶν. Ἡ δευτέρα, ὕψ. 0.20 καὶ πλ. 0.80 μ., δίδει τὸ πλάτος τῆς κλίμακος καὶ τὸ ὕψος τῶν βαθμίδων. Ὑπῆρχον τρεῖς ἢ τέσσαρες εἰσέτι βαθμίδες μέχρι τοῦ τοίχου Τ1, ὅπου ἡ κλῖμαξ ἐστρέφετο πρὸς Δ., καὶ ὡδήγει πρὸς τὸν ὄροφον κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου Τ1. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ δεύτερον τοῦτο σκέλος τῆς κλίμακος ἦτο ξύλινον, καθ' ὅσον δὲν εὑρέθη ἀνάλογος θεμελίωσις διὰ τὴν στήριξίν του. Τοιαύτη λύσις εἶναι συνηθεστάτη μέχρι σήμερον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ προτιμοτέρα, λόγῳ τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξοικονομήσεως περισσοτέρου χώρου εἰς τὸ ἰσόγειον.

Κατὰ τὴν Β. προέκτασιν τοῦ τοίχου Τ2, εὑρέθη ἕτερος (Τ5), πλ. 0.70, μήκ. 2.90 καὶ ὕψ. 0.80 μ., στηριχθεὶς ἐπὶ θεμελίου ἐκ διπλῆς στρώσεως ἀργῶν λίθων. Ἡ κατασκευή του εἶναι ὁμοία καὶ σύγχρονος πρὸς τὴν τοῦ Τ2, ἀλλ' ἡ πρὸς αὐτὸν σύνδεσις χαλαρά· καὶ τοῦτο διότι τὸ πρῶτον τμῆμα τοῦ τοίχου, μήκ. 0.70 μ., ἀποτελεῖ νεωτέραν κατασκευήν, ἡ ὁποία ἀπέφραξε τὸ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπάρχον ἄνοιγμα θύρας. Κατὰ τὸ Β. ἄκρον του ὁ τοῖχος Τ5 ἔχει καταστραφῆ, φαίνεται ὅμως ὅτι συνεδέετο πρὸς ἕτερον τοῖχον, παράλληλον πρὸς τὸν Τ4, ὁρίζοντα τὸν δεύτερον χῶρον ἀπὸ Β. Ὁ τοῖχος Τ4 δὲν ἀνεσκάφη εἰς ὅλον τὸ μῆκος του, ὥστε νὰ βεβαιωθῆ ἡ ὕπαρξις θύρας διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν δύο χώρων. Σύγχρονα, ἢ ὀλίγον μεταγενέστερα, εἶναι καὶ τὰ τμήματα τῶν τοίχων Τ3 καὶ Τ9, πλ. 0.55 - 0.60 μ., τὰ ὁποῖα ὁρίζουν ἕτερον, μὴ ἀνασκαφέντα πλήρως, χῶρον, πρὸς Α. τῶν προηγουμένων. Κατὰ τὸ Ν. τμῆμα του, εἰς βάθος 0.50 μ., εὑρέθη στρῶσις καθαροῦ πηλοῦ (ἀσπροπηλιά), καλύπτουσα λίθους τοῦ παλαιοτέρου κτίσματος καὶ ἀποτελοῦσα ἴσως ἐπίστρωσιν τοῦ δαπέδου, ἐὰν τὸ πάχος της (0.20 μ.) δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Σειρὰ πέντε μεγάλων λίθων, εἰς βάθος 0.75, συνολ. μήκ. 1.40 μ., καὶ ἄλλα λείψανα κτίσματος πρὸς Β. ἔχουν καταστραφῆ κατὰ τὴν πρὸ ἐτῶν διάνοιξιν ἀσβεστολάκκου καὶ ἡ σχέσις των πρὸς τὸ κτήριον δὲν εἶναι σαφής. Ὑπὸ ταῦτα ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 0.90 μ., φρέαρ, σῶζον τὴν δι' ἀργῶν λίθων ἐπένδυσιν τῶν τοιχωμάτων του (διαμ. 0.90 μ.). Ἡ ἐντὸς αὐτοῦ ἐπίχωσις ἀπέδωσε, μέχρι βάθους 1.50 μ., ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων μὲ ὁριζοντίας αὐλακώσεις· ἡ προσπάθεια περαιτέρω διερευνήσεώς του ἐγκατελείφθη λόγῳ τῶν παρουσιαζομένων δυσκολιῶν.

Τμήματα δύο ἑτέρων τοίχων, ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου,

Σχέδ. 6. Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπεδον Ἐμμ. Ἀνδρονίκου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

ἀνήκουν εἰς κτίσματα παλαιοτέρων φάσεων. Ὁ τοῖχος Τ6, πλ. 0.60 μ., θεμελιοῦται ἤδη ἐπὶ παλαιοτέρων λειψάνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ τοῖχος Τ8, ἐνῷ ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ θεμέλιον τοῦ ἔτι νεωτέρου Τ1. Σειρὰ λίθων ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν γωνίαν τῶν τοίχων Τ1 καὶ Τ6, ὁρίζει κοίλωμα ἀγνώστου προορισμοῦ· παρόμοιαι κατασκευαὶ ἔχουν εὑρεθῆ παλαιότερον εἰς ἀνασκαφὴν ἐν Σάμῳ[13].

Ἡ προχειρότης τῆς κατασκευῆς, τὸ ἐπεστρωμένον διὰ χώματος δάπεδον καὶ ἡ κλῖμαξ ἀποτελοῦν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συναντῶνται μέχρι σήμερον εἰς τὴν λαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν εἰς τὰς ἁπλᾶς ἀγροτικὰς οἰκίας, ὅπου χρησιμοποιεῖται συνήθως τὸ ἰσόγειον διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν στέγασιν τῶν ζώων, ἐνῷ ὁ ὄροφος ὡς κατοικία. Εἰς τοιαύτην μικρὰν ἀγροτικὴν οἰκίαν μὲ τοὺς βοηθητικούς της χώρους ἀνήκουν τὰ εὑρεθέντα λείψανα. Εἰς παλαιοτέραν, ἀλλ' οὐχὶ πολὺ ἀπομεμακρυσμένην χρονικῶς φάσιν, ἀνήκουν τὰ τμήματα τῶν τοίχων Τ6, Τ8 καὶ τὸ φρέαρ.

Τὰ ἐκ τῶν ἐπιχώσεων συγκεντρωθέντα ὄστρακα βυζαντινῶν ἀγγείων μετ' ἐφυαλώσεως, σύγχρονα τῶν εὑρεθέντων εἰς τὸ οἰκόπεδον Στ. Βουδούρη, ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ κάστρου, ὑπῆρχε κατὰ τοὺς μέσους Βυζαντινοὺς χρόνους ἐκτεταμένη ἐγκατάστασις[14].

Λόγῳ τοῦ ὕψους τῆς νεωτέρας ἐπιχώσεως καὶ τοῦ ὄγκου τοῦ ἐξαχθέντος ἐκ τῶν τομῶν χώματος, ἡ εἰς βάθος διερεύνησις τοῦ οἰκοπέδου περιωρίσθη εἰς στρωματογραφικὰς παρατηρήσεις εἰς δύο σημεῖα. Ὑπὸ τὴν νεωτέραν στρῶσιν, πάχ. 4 μ., εὑρέθη ἐπίχωσις μαλακοῦ χώματος, περιέχουσα ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων καὶ λίθους κατεστραμμένων τοίχων, τῶν ὁποίων ἡ θέσις δὲν ἐνετοπίσθη.

Οἰκόπεδον Ἰω. Λυμπέρη (ἀριθ. 748)

Εὑρίσκεται ἀμέσως Ν. τοῦ προηγουμένου καὶ Α. τοῦ κάστρου. Λόγῳ τῶν προαναφερθεισῶν δυσκολιῶν, αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς τὴν εἰς βάθος διερεύνησιν τοῦ οἰκοπέδου διὰ δύο τομῶν, διαστ. 2 × 2 μ., κατὰ τὸ Β. καὶ Ν. ἄκρον τοῦ χώρου.

Εἰς τὴν Ν. τομήν, εἰς βάθος 1.60 μ., ἐνετοπίσθη στρῶσις σκληροῦ χώματος καὶ τμήματα δύο πηλοκτίστων τοίχων, ὕψ. 0.40 - 0.65 μ., ἐκτισμένων διὰ λιθίνων πλακῶν καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων, ἐνῷ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν ὄστρακα βυζαντινῶν πινακίων μετ' ἐφυαλώσεως.

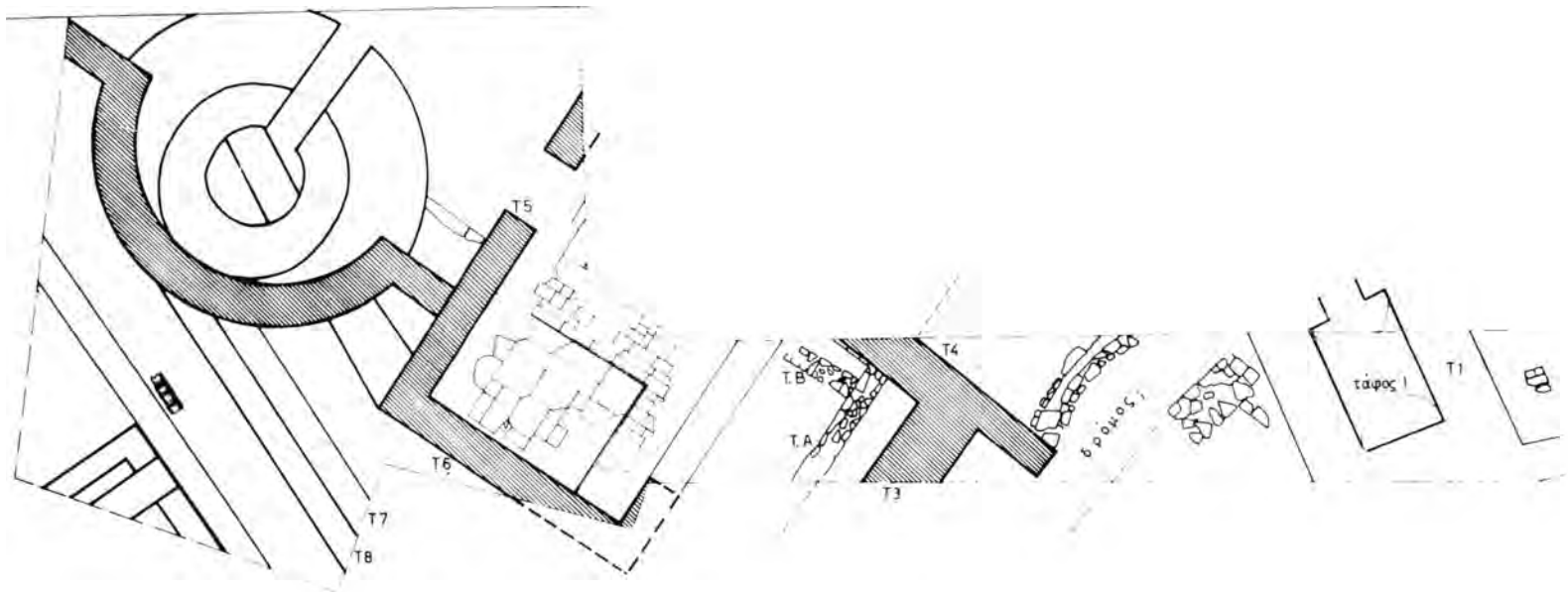
Εἰς τὴν Β. τομὴν ἡ ἐπίχωσις εἶχε διαταραχθῆ, μέχρι βάθους 1.40 μ., ὑπὸ νεωτέρου ἀσβεστολάκκου. Ἔτι βαθύτερον, μέχρι 3.40 μ., εὑρέθη στρῶσις μέλανος χώματος μὲ νεώτερα ἐπίσης ὄστρακα· μέχρι βάθους 3.80 μ., ἡ ἐπίχωσις περιεῖχεν ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων· τέλος, μέχρι βάθους 5.50 μ., εὑρέθησαν πολλοὶ ἀργοὶ λίθοι καὶ ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλὰ μὲ διακόσμησιν ρυθμοῦ δυτικῆς κλιτύος, καὶ ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων. Εἰς βάθος 4 μ., τὰ τοιχώματα παρουσίασαν ἔντονον ὑγρασίαν, ἐνῷ εἰς βάθος 5.30 μ. ἀνέβλυσεν ὕδωρ. Προφανῶς εἰς τὸ βάθος τοῦτο εὑρίσκεται ἡ στάθμη τῆς θαλάσσης ἐντὸς τοῦ λιμένος, ὁ ὁποῖος πρὸ τῶν νεωτέρων ἐπιχώσεων ἔφθανεν εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων δεκάδων μέτρων ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου.

Οἰκόπεδον Γ. Ὀλλανδέζου (ἀριθ. 254 α - β)

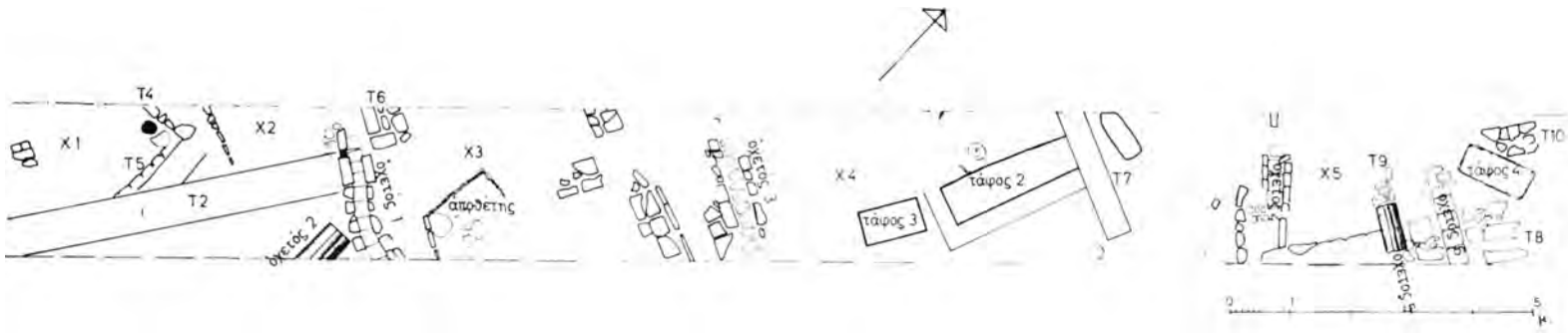
Εὑρίσκεται εἰς τὴν κεντρικὴν περιοχὴν τῆς πόλεως. Λόγῳ τῆς ἐκτάσεως τοῦ χώρου ἡ ἔρευνα ἐγένετο διὰ μεγάλης τομῆς, μήκ. 50 καὶ πλ. 2.50 μ., ἡ ὁποία ἐκάλυψε τὸ οἰκόπεδον ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Κατὰ τὸ Ν. ἄκρον της ἡ τομὴ διηυρύνθη μέχρι πλάτους 10 μ. Ἀπεκαλύφθη παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τῆς ὁποίας ἐκαθαρίσθη ἤδη ἡ ἁψὶς καὶ τμῆμα τοῦ περὶ αὐτὴν χώρου, ἐνῷ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κτηρίου εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ πρὸς ΒΔ. κτήματος. Ὁ τοῖχος τῆς ἁψῖδος, ἐκ λίθων καὶ κονιάματος, πλ. 0.70 μ., σώζεται εἰς ὕψος 0.55 μ. καὶ διατηρεῖ κατὰ τὴν ἐξωτερικήν του πλευρὰν λείψανα λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Εἰς τὴν κατασκευὴν ἔχουν χρησιμοποιηθῆ εὐρέως λιθόπλινθοι καὶ μαρμάρινα τεμάχια ἐκ παλαιοτέρων κτηρίων. Συγκεχυμένη παρουσιάζεται ἡ εἰκὼν κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χώρου τῆς ἁψῖδος, ὅπου ἐκαθαρίσθη πηλόκτιστος κατασκευή, ἀποτελουμένη ἐκ δύο ἐναλλήλων κυκλικῶν τοιχαρίων, πλ. 1.20 καὶ 0.60 μ. Ἄνοιγμα, πλ. 0.60 μ., κατὰ τὴν Β. πλευράν των, φέρει εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου (Σχέδ. 7 - 8· Πίν. 499 α). Ὁ ἐσωτερικὸς κύκλος φέρει ἔντονα ἴχνη καύσεως. Προφανῶς πρόκειται περὶ νεωτέρας ἀσβεστοκαμίνου, διὰ τὴν ἀσβεστοποίησιν τοῦ μαρμαρίνου ὑλικοῦ τῆς βασιλικῆς καὶ ἴσως καὶ τῶν πέριξ κτηρίων. Νεώτερος ἀκόμη τοῖχος, πηλόκτιστος, πλ. 0.70 - 1. μ., εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου ἔχουν χρησιμοποιηθῆ καὶ λίθοι ἐκ τῆς καμίνου, διεπέρασε τοὺς δύο κυκλι-

13. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 385, Σχέδ. 7.

14. Λείψανα τοῦ βυζαντινοῦ κάστρου σώζονται ὑπὸ τὸ μεταγενέστερον κάστρον τοῦ Λυκούργου (Samos XIV, σ. 5 κ.ἑ.).

Σχέδ. 7. Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπεδον Γ. Ὁλλανδέζου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς (δυτικὸν ἥμισυ)

Σχέδ. 8. Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπεδον Γ. Ὁλλανδέζου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς (ἀνατολικὸν ἥμισυ)

κοὺς τοίχους κατὰ τὴν φορὰν διαμέτρου ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Τὸ δάπεδον τῆς ἀψῖδος, ὡς τοὐλάχιστον συμπεραίνεται ἐξ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὴν Α. γωνίαν τμήματος, εὑρίσκεται 0.25 μ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ πρὸς ΒΑ. χώρου, ὑποστηριζόμενον διὰ μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν παλαιοτέρων κτισμάτων. Στρῶσις κονιάματος εὑρέθη καθ' ὅλην τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἔκτασιν τοῦ κλίτους καὶ τῆς ἀψῖδος, διατηροῦσα ἴχνη τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τῆς ἐπιστρώσεως τοῦ δαπέδου.

Ἀριστερὰ τῆς ἀψῖδος ἐκαθαρίσθη τμῆμα τετραπλεύρου χώρου, πλ. 3.75 μ., ἀποκαλυφθέντος μήκ. 5 μ. Τούτου οἱ τοῖχοι ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς ἀψῖδος, ἔχουν κατὰ τμήματα καταστραφῆ, ἐνῷ ἀντιθέτως σώζεται εἰς καλὴν κατάστασιν ἡ διὰ λευκῶν καὶ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν ἐπίστρωσις τοῦ δαπέδου. Τὸ κατά τι ἀνυψωμένον δάπεδον τῆς Ν. γωνίας τοῦ χώρου ὑποστηρίζεται δι' ἀργοῦ κυματίου, ἐνῷ τὸ κέντρον τοῦ χώρου κοσμεῖται διὰ μαρμαροθετήματος ἐκ τεμαχίων ἐρυθροῦ μαρμάρου, πλαισιουμένου ὑπὸ ταινίας μελανοφαίου, πλ. 0.42 μ. (Πίν. 499 β). Δὲν εἶναι ἀκόμη σαφὲς ἐὰν ὁ χῶρος ἀποτελῇ τὸ ἄκρον τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους, παρεκκλήσιον ἢ ἄλλον τι πρόσκτισμα. Ὀλίγον ἀνατολικώτερον ἀπεκαλύφθησαν τμήματα δύο κατ' ὀρθὴν γωνίαν συναντωμένων τοίχων, ἀμέσως σχετιζομένων πρὸς τὴν βασιλικήν (Σχέδ. 7, Τ3 - Τ4), ὡς καὶ ὁ ὄπισθεν, ἐπὶ τῆς ἀψῖδος ἀπολήγων τοῖχος Τ8, μολονότι οὗτος φαίνεται ὡς νὰ προσηρμόσθη ἐπὶ τῆς ἀψῖδος ὑστερώτερον. Πρὸς Ν. τοῦ Τ8 παρουσιάσθησαν τμήματα τοίχων, μὴ ἐρευνηθέντα εἰσέτι διεξοδικῶς. Ἀλλεπάλληλοι στρώσεις σκληροῦ πεπατημένου χώματος μὲ λατύπην μαρμάρου καὶ μικρὰ θρυμματισμένα ὄστρακα, ὡς καὶ τμῆμα ἀγωγοῦ ὕδατος, τοῦ ὁποίου σώζονται κατὰ χώραν δύο πήλινοι κυλινδρικοὶ σωλῆνες, συνολ. μήκ. 0.75 μ., συνδεδεμένοι διὰ ταινίας ἀσβεστοκονιάματος, καὶ τμῆμα τρίτου, ὑποδηλώνουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὕπαρξιν ὁδοῦ, παραλλήλου πρὸς τὴν κεντρικὴν ὁδὸν καὶ διερχομένης νοτίως τῆς ἀψῖδος, ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτήν.

Ἴχνη ὁδῶν, παραλλήλων πρὸς τὴν κεντρικὴν ἱερὰν ἢ τὴν διὰ τοῦ οἰκοπέδου Ἐμμ. Σκούφου διερχομένην ὁδόν (βλ. κατωτ.), ἔχουν ἐντοπισθῆ καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα[15], ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται, ὅτι ἴσως ἀπὸ τῶν ὑστέρων ἤδη Ἑλληνιστικῶν χρόνων ὑπῆρχεν εἰς τὴν πόλιν ὠργανωμένον πολεοδομικὸν σχέδιον.

15. Οἰκόπεδα Ἐπ. Σολούνια (ἀριθ. 283), Κ. Πάσσα (ἀριθ. 279), Ἐμμ. Τσακουμάκη (ἀριθ. 297).

Λόγῳ τῆς μικρᾶς σχετικῶς ἐπιχώσεως (μέχρις ὕψους 0.50 μ. ὑπεράνω τῶν τοίχων) καὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἀσβεστοκαμίνου εἰς τὸν χῶρον τῆς βασιλικῆς, τὰ κινητὰ εὑρήματα ἦσαν ἀσήμαντα. Ἐξ ἄλλου ὁ χῶρος ΝΑ. τῆς βασιλικῆς, ὅπου ἡ ἐπίχωσις εἶναι μεγαλυτέρα, δὲν ἀνεσκάφη εἰσέτι.

Μὲ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἱστορίαν τοῦ χώρου συνδέονται οἱ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς τομῆς πρὸς ΒΑ. εὑρεθέντες τάφοι. Σημαντικώτερος τούτων εἶναι ὁ πλησίον τῆς βασιλικῆς ἀποκαλυφθεὶς καμαροσκεπὴς τάφος 1, δυστυχῶς σεσυλημένος καὶ κατεστραμμένος κατὰ τὸ ἄνω μέρος (Σχέδ. 7). Ὁ τύπος, κοινὸς καὶ διαδεδομένος εἰς τοὺς Παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους εἰς ὁλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, συναντᾶται εἰς τὴν Σάμον διὰ πρώτην ἐξ ὅσων γνωρίζω φοράν. Τὰ τοιχώματά του εἶναι ἐκτισμένα δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῶν τοίχων ὑπάρχει ζώνη ὀπτοπλίνθων, ἐνῷ ἡ καμάρα εἶχε κατασκευασθῆ ἀποκλειστικῶς δι' ὀπτοπλίνθων. Τὸ ὕψος τῶν τοίχων εἶναι 0.90, τὸ δὲ σωζ. ὕψος τῆς καμάρας εἶναι 0.30 μ. Ἐπὶ τῶν καθέτων τοίχων διατηρεῖται κατὰ τμήματα στρῶσις κουρασανίου, πάχ. 0.05 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας διακρίνονται ἀποτυπώματα τῶν πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως καὶ σιδηροῖ ἧλοι διὰ τὴν στερέωσίν των. Λευκὸν κονίαμα καλύπτει τὴν Δ. πλευρὰν καὶ τὰς παραστάδας τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. Τὸ δάπεδον δὲν ἔφερεν ἐπίστρωσιν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (κιμηλιά).

Ἕτερος, ὁμοίως σεσυλημένος, κιβωτιόσχημος τάφος (2), βάθ. 0.60 καὶ διαστ. 2.20 × 0.68 μ., εὑρέθη 17 μ. ΒΑ. τοῦ πρώτου. Τοιχάριον, πλ. 0.30 μ., πρόχειρον δι' ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, ὁρίζει τὴν Ν. καὶ Α. πλευράν του. Κατὰ τὴν Β. πλευρὰν ἐχρησιμοποιήθη τμῆμα προϋπάρχοντος τοίχου (Τ7), ἐνῷ κατὰ τὴν Δ. τὸ σκληρὸν φυσικὸν ἀργιλῶδες ἔδαφος ἐπεχρίσθη ἁπλῶς δι' ἐρυθροῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον καλύπτει ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ τάφου πλὴν τῆς Β. Τὸ δάπεδον σώζει ἁπλῆν διὰ λίθων καὶ τμημάτων ὀπτοπλίνθων ἐπίστρωσιν. Νοτίως καὶ εἰς σχέσιν πρὸς αὐτόν, καθ' ὅσον προσαρμόζεται πρὸς τὴν Ν. πλευράν του (Πίν. 498 δ), εὑρέθη μικρὸς παιδικὸς κιβωτιόσχημος τάφος (3), διαστ. 1.10 × 0.40, βάθ. 0.50 μ., ἀνοιχθεὶς ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἀργιλώδους ἐδάφους. Τὰ τοιχώματά του καλύπτονται ἐπιμελῶς διὰ κουρασανίου. Ὁ μόνος ἀσύλητος τάφος (4), εὑρεθεὶς εἰς βάθος 0.90 μ. κατὰ τὸ ΒΑ. ἄκρον τῆς τομῆς, ἐκαλύπτετο διὰ σειρᾶς πλακῶν ἐγχωρίου λίθου, ἡ μεγαλυτέρα τῶν ὁποίων, διαστ. 0.98× 0.57 μ., κατὰ τὸ Δ. τμῆμα, ἐ-

σώθη ἀκεραία. Ἐπ' αὐτῶν ὑπῆρχε σωρὸς λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων, προερχομένων ἐκ τῶν παλαιοτέρων εἰς τὸν χῶρον τοίχων, καταστραφέντων κατὰ τὴν διάνοιξιν τοῦ τάφου. Τὰ τοιχώματά του, κατεσκευασμένα δι' ἀργῶν λίθων καὶ τμημάτων κεράμων, ἔφερον πρόχειρον δι' ἀσβέστου ἐπίστρωσιν. Εἰς τὸ δάπεδον ἁπλῆ στρῶσις λίθων καὶ κεράμων. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν μόνον ἐλάχιστα σεσαθρωμένα ὀστᾶ, ἀνήκοντα εἰς ἄτομον προχωρημένης ἡλικίας.

Εἰς παλαιοτέρας φάσεις ἀνήκουν τὰ λείψανα τοίχων καὶ ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς τομῆς (Σχέδ. 7 - 8) πολὺ κατεστραμμένα, ἀφ' ἑνὸς ἕνεκα τῆς μικρᾶς ἐπιχώσεως καὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ χώρου, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα τῆς ἐπ' αὐτῶν ἀνεγέρσεως τῆς βασιλικῆς μετὰ τῶν προσκτισμάτων καὶ τῶν τάφων. Ὅλα ἔχουν θεμελιωθῆ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰς πολλὰ σημεῖα εὑρέθη λατύπη μαρμάρου μετ' ὀστράκων ὑστεροελληνιστικῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν terminus post quem διὰ τὰ κτίσματα.

Κατὰ τὸ Ν. ἄκρον τῆς τομῆς, ὀλίγα μόλις ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου χαμηλότερον τοῦ ἐκ κουρασανίου δαπέδου τῶν τοίχων Τ4 - Τ3 τῆς βασιλικῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σώζονται λείψανα μαρμαρίνων πλακῶν τῆς ἐπιστρώσεως, ἐκαθαρίσθησαν τμήματα δύο τοίχων (Τ.Α - Τ.Β), συναντωμένων κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Οὗτοι, πλ. 0.40 καὶ σωζ. ὕψ. 0.10 μ., ἔχουν κτισθῆ διὰ μικρῶν πλακοειδῶν πωρολίθων καὶ πηλοῦ, εἰς βάθος 0.75 μ. ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν Τ4 - Τ3 (συνολικῶς 1.25 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας), φαίνονται δὲ παλαιότεροι τῶν Ὑστεροελληνιστικῶν χρόνων. Τὸ δάπεδον τοῦ ὑπ' αὐτῶν ὁριζομένου χώρου (ἁπλῆ στρῶσις σκληροῦ πηλοῦ) εὑρίσκεται μόλις 0.16 μ. χαμηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ κουρασανίου.

Οἱ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς τομῆς ἐντοπισθέντες ἐξ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ (Σχέδ. 8) ἔχουν κλίσιν πρὸς ΝΑ., ἀκολουθοῦντες τὴν φυσικὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους. Εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ λίθων καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων, σώζουν δὲ εἰς τὸν πυθμένα ἐπίστρωσιν διὰ πλακῶν μαρμάρου, πλακοειδῶν λίθων καὶ πλίνθων. Ἡ κατασκευὴ φρεατίου κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ ἀγωγοῦ 4 δύναται νὰ ἑρμηνευθῆ ὡς ἁπλοῦν φρέαρ καθαρισμοῦ διὰ τὴν συγκράτησιν οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποφράξουν τὸν ὀχετόν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὡς καὶ ἡ εὕρεσις σκωρίας καὶ λειψάνων ὀργανικῶν καὶ ἀνοργάνων οὐσιῶν ἐντὸς τῶν ἀγωγῶν, ὑποδηλώνουν ὅτι οὗτοι ἀνήκουν εἰς ἁπλᾶ ἐργαστήρια, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν περιοχὴν πρὸ τῶν Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων[16].

Τὸ παλαιότερον λείψανον κτίσματος εἰς τὸν ἐρευνηθέντα χῶρον εἶναι ὁ μικρὸς τοῖχος (Τ7), μήκ. 2.30, πλ. 0.40 μ., ἐσφηνωμένος εἰς κοίλωμα τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (κιμηλιά), εἰς βάθος 0.80 μ., τμῆμα τοῦ ὁποίου ἐχρησιμοποίησεν ὁ τάφος 2. Τοῦτο ἔχει κατασκευασθῆ διὰ σειρῶν πλακῶν ἐκ πωρολίθου καὶ χώματος, τὰ δὲ ἐντὸς τοῦ πρὸ αὐτοῦ κοιλώματος εὑρεθέντα ὄστρακα ἀνήκουν εἰς τὸν 5ον - 4ον αἰ. π.Χ.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει λιθίνη μήτρα διὰ τὴν κατασκευὴν χαλκῶν πορπῶν τοῦ συνηθισμένου εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ὑστερογεωμετρικοῦ τύπου III, I τοῦ Blinkenberg[17], ἡ ὁποία εὑρέθη ἐντὸς τοῦ χώρου Χ3 ὁμοῦ μετὰ τῶν γεωμετρικῶν ὀστράκων, εἰς βάθος 0.80 μ., εἰς σημεῖον ὅπου ἡ ἐπίχωσις εἶχε μείνει περιέργως ἀδιατάρακτος.

Οἰκόπεδον Ἐμμ. Σκούφου (ἀριθ. 98)

Εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀρχαίας πόλεως, δεξιὰ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Βαθέος, ὀλίγα μέτρα πρὸ τῆς διασταυρώσεως αὐτῆς πρὸς τὴν κεντρικὴν ὁδὸν ἀπὸ Πυθαγορείου πρὸς Ἡραῖον.

Ἀμέσως Β. τῆς συγχρόνου ὁδοῦ, εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ ὑπερυψωμένου καταστρώματος αὐτῆς (0.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τοῦ οἰκοπέδου), ἐκαθαρίσθησαν τὰ λείψανα πολὺ κατεστραμμένου ψηφιδωτοῦ δαπέδου (Σχέδ. 9, Χ.Ι). Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα σωζόμενα τμήματα τοῦ ἐμβλήματος, συνάγεται ὅτι τοῦτο ἐκοσμεῖτο διὰ γεωμετρικῶν σχεδίων ἐν εἴδει ὀκταγωνικῶν ροδάκων, ἀποτελουμένων ἐκ τεσσάρων ζευγῶν κατὰ κορυφὴν συναντωμένων τριγώνων[18]. Τὸ κέντρον τῶν ροδάκων καταλαμβάνει κόσμημα συμπλεκομένων κύκλων. Τὸ περιβάλλον τὸ ἔμβλημα λευκὸν πλαίσιον ὁρίζεται κατὰ τὰ ἄκρα ὑπὸ διπλῆς σειρᾶς λευκῶν ψηφίδων, πλαγίως ὡς πρὸς τὰς ἄλλας τοποθετημένων, καὶ ταινίας ἐπιμήκων τμημάτων πλακῶν μαρμάρου. Τῆς τελευταίας σώζεται τμῆμα, μήκ. 0.65 μ., κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου Τ2. Τούτου μόνον ἡ κατωτέρα στρῶσις λίθων σχετίζεται πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον, ὡς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς διατηρηθὲν κατὰ χώραν μαρμάρινον κατώφλιον,

16. Βλ. σχετικῶς καὶ οἰκόπεδον Κωνστ. Σπαχῆ (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 459, 461).

17. Blinkenberg Chr., Fibules grecques et orientales, σ. 83, 87.

18. Τὸ θέμα βλ. ἐν Doro Levi, Antioch mosaic pavements II, πίν. 93 καὶ I, σ. 28 κ.ἑ. (1ος αἰ. π.Χ.).

Σχέδ. 9. Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπεδον Ἐμμ. Σκούφου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

διαστ. 1.60 × 0.60 μ., τὸ ὁποῖον σώζει τόρμους διὰ τὴν στερέωσιν διφύλλου θύρας καὶ παρουσιάζει μεγάλην φθορὰν ἐκ μακροχρονίου ἢ συχνῆς χρήσεως. Τμῆμα ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως, σῶζον ἐξ πηλίνους κυλινδρικοὺς σωλῆνας μὲ παραλλήλους αὐλακώσεις, μήκ. 0.365 μ., μὲ κλίσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α., εὑρέθη εἰς βάθος 0.02 - 0.06 μ. ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ μωσαϊκοῦ, ἐνῷ ἀκόμη βαθύτερον, κατὰ τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ κατωφλίου, ἐκαθαρίσθη τὸ κάτω μέρος μεγάλου ἀγγείου, διαμ. 0.40 καὶ ὕψ. 0.40 μ., ἐσφηνωμένον ἐντὸς τοῦ σκληροῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀγωγοῦ ἔχει καταστρέψει τμῆμα τοῦ ἀγγείου (Π ί ν. 499 γ). Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον, καταστραφὲν δι' ἄγνωστον αἰτίαν, ἐπεσκευάσθη προχείρως διὰ πλακιδίων μαρμάρου καὶ ἐκαλύφθη διὰ λεπτῆς στρώσεως ἀσβεστοκονιάματος (πάχ. 0.005 μ.). Ἑτέρα στρῶσις ἀσβεστοκονιάματος (πάχ. 0.01 - 0.02 μ.) εὑρέθη 0.25 μ. ὑψηλότερον τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐπ' αὐτῆς δὲ εὑρέθησαν πολλὰ τμήματα κεράμων καὶ ὄστρακα ἀγγείων μὲ ὁριζοντίας αὐλακώσεις.

Ὁμοίας φάσεις παρουσιάζουν καὶ οἱ τοῖχοι, οἱ ὁρίζοντες τὸν χῶρον Τ1, Τ2, Τ7, πλ. 0.60 - 0.70, σωζ. ὕψ. 0.50 μ., ἐκτισμένοι διὰ λίθων καὶ χώματος. Οὗτοι κατὰ τὴν πρώτην των φάσιν σχετίζονται πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον, κατὰ δὲ τὴν νεωτέραν πρὸς τὸ ἀνώτερον δάπεδον ἐξ ἀσβεστοκονιάματος. Ὁ ἀπὸ Ν. ὁρίζων τὸν χῶρον τοῖχος Τ8, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλύτερον μέρος εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ὁδόν, ἀνήκει εἰς τὴν νεωτέραν φάσιν. Ἀρχαῖαι λιθόπλινθοι καὶ λοιπὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἔχουν χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων. Ἰδιαιτέρως ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ ἐκ λευκοφαίου μαρμάρου μικρὰ βάσις κίονος ἢ ἀναθήματος, διαμ. 0.53, ὕψ. 0.13 μ., ὁμοία πρὸς τὰς βάσεις τῶν κιόνων τοῦ νεωτέρου Ἡραίου.

Τὸ κτήριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἡ αἴθουσα Χ.Ι, εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν σύγχρονον ὁδόν. Νοτίως ταύτης, κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον 262 ὑπαρχούσης σήμερον οἰκίας, εἶχον εὑρεθῆ προπολεμικῶς « μωσαϊκὰ καὶ θεμέλια », τὰ ὁποῖα προφανῶς σχετίζονται πρὸς τὸ κτήριον. Μωσαϊκὸν μὲ ψηφῖδας μεγαλυτέρου μεγέθους ἐκάλυπτε καὶ τὸ δάπεδον τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ Χ.Ι δωματίου (Χ.Ια), ὡς φαίνεται ἐκ μικροῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος. Ἐπὶ τῶν παρειῶν τῶν τοίχων τῆς νεωτέρας φάσεως διατηροῦνται ἐλάχιστα λείψανα λευκοῦ κονιάματος.

Τὸ πλέον σημαντικὸν εὕρημα εἰς τὸν χῶρον ἀποτελεῖ ἡ ὁδός, ἡ ὁποία διέρχεται Β. τοῦ τοίχου Τ2. Ἡ κατεύθυνσίς της ἀπὸ Δ. πρὸς Α., συμπίπτουσα μὲ τὴν τῆς συγχρόνου ὁδοῦ πρὸς Βαθύ, ὁδηγεῖ πρὸς τὸ Α. τμῆμα τῆς νήσου, τὸν εὔφορον κάμπον τοῦ Μισοκάμπου καὶ τὸν λιμένα τοῦ Βαθέος. Ὅθεν, πρόκειται περὶ τῆς δευτέρας εἰς σημασίαν ὁδοῦ τῆς πόλεως μετὰ τὴν ἱεράν, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ νέα ὁδὸς θὰ πρέπει νὰ συναντηθῇ ὀλίγας δεκάδας μέτρων δυτικώτερον. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς συμβολῆς τῶν δύο ὁδῶν θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ ἀγορὰ τῆς ἀρχαίας Σάμου (οἰκόπεδα 82 - 84). Ἀξίζει ἀκόμη νὰ τονισθῇ ὅτι οὕτως αἱ δύο κυριώτεραι ἀρτηρίαι τῆς ἀρχαίας πόλεως συμπίπτουν πρὸς τὰς δύο πλέον σημαντικὰς τῆς συγχρόνου. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνει διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὴν ἐπίδρασιν τῆς μορφολογίας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ πολεοδομικοῦ συστήματος μιᾶς πόλεως.

Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ εἶναι 3.80 μ., τὸ Β. ὅριον δὲ αὐτῆς ἀποτελεῖ μακρὸς τοῖχος (Τ11), παρουσιάζων δύο τοὐλάχιστον διαδοχικὰς χρονικὰς φάσεις. Τμῆμα τοῦ λιθόστρωτου τῆς ὁδοῦ διατηρεῖται εἰσέτι εἰς καλὴν κατάστασιν (Σ χ έ δ. 9· Π ί ν. 499 δ). Κατὰ μῆκος τοῦ Β. ὁρίου αὐτῆς διέρχεται μέγας ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, τοῦ ὁποίου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια καλύπτεται διὰ μεγάλων λιθίνων πλακῶν, πλ. 0.40 - 0.50 καὶ μήκ. 1 μ. περίπου. Τὰ μεταξὺ τῶν πλακῶν ὑπάρχοντα κενὰ ἐφράχθησαν διὰ μικρῶν σφηνοειδῶν λίθων. Παραλλήλως πρὸς τὴν πρώτην ταύτην σειρὰν σώζονται 3 - 5 ἄλλαι σειραὶ μικροτέρων λίθων, πάχ. 0.20 - 0.25 μ. Ἡ φθορὰ τῶν λίθων ὑποδηλώνει μακροχρόνιον χρῆσιν καὶ ἐνθυμίζει τὰ λιθόστρωτα ὁδῶν ἐφθαρμένων ἐκ τῆς συχνῆς διελεύσεως ἁμαξῶν, οὐδαμοῦ ὅμως παρετηρήθησαν ἴχνη τροχῶν. Ἡ πρώτη αὕτη στρῶσις τῶν πλακῶν τῆς ὁδοῦ ἔχει στηριχθῆ ἐπὶ ἑτέρας ἐκ μικροτέρων λίθων καὶ χαλίκων, βαθύτερον δὲ ἐνετοπίσθη ἀσαφὴς ἀκόμη στρῶσις ἀσβεστοκονιαμάτων.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα Β. τῆς ὁδοῦ λείψανα προυποθέτουν τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς, εἴτε κατὰ μίαν πρώτην μορφήν, πρὸ τῆς πλακοστρώσεως, εἴτε κατὰ τὴν δευτέραν, μετὰ τὴν πλακόστρωσιν.

Ὑπὸ τὸ μεταξὺ τῶν τοίχων Τ6 καὶ Τ3 τμῆμα τοῦ τοίχου Τ11, ἐνετοπίσθη παλαιότερος τοῖχος, συναντώμενος κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς ἕτερον τμῆμα (Τ12α) (Σ χ έ δ. 9). Ἀμφότεροι οἱ τοῖχοι ἔχουν κτισθῆ δι' ἀσβεστοκονιάματος καὶ λίθων καὶ σώζονται εἰς ὕψος 0.12 μ.

Πρὸς τὴν ὁδὸν ἔχουν σχέσιν καὶ οἱ χῶροι VI, XIII, XVI. Οἱ τοῖχοι των εἶναι κατεσκευασμένοι μὲ σχετικὴν ἐπιμέλειαν δι' ἀργῶν λίθων ἢ λιθοπλίνθων, εἰς δευτέραν χρῆσιν, καὶ χώματος, μὲ

πλάτος 0.60 - 0.70 μ. Παράλληλος πρὸς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ τοίχου Τ12 ἐκαθαρίσθη κατασκευή, πλ. 0.63, σώζ. ὕψ. 0.59 μ., ἐν εἴδει θρανίου (« πεζούλι ») παρὰ τὸν τοῖχον. Κατὰ τὸ Β. τμῆμα της δημιουργοῦνται δύο ἀνοίγματα, πλ. 0.30 - 0.37 μ., διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθησαν παλαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη — τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος, τρίγλυφον καὶ μαρμαρίνη ἀκροκέραμος (Πίν. 499 στ).

Οἱ χῶροι εἶχον ὁπωσδήποτε εἴσοδον ἐκ τῆς ὁδοῦ, μόνον ὅμως ὁ χῶρος VI ἀνεσκάφη, ὥστε νὰ ἐντοπισθῇ τὸ κατώφλιον. Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ τελευταίου τούτου χώρου (σκληρὸν χῶμα) ἐκαθαρίσθη ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους σειρὰ λίθων, ἀποτελοῦσα τὴν κατωτάτην στρῶσιν θεμελίου τοίχου, ἀνήκοντος εἰς κτήριον παλαιοτέρας ἐποχῆς. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς φάσεως ταύτης, ἀποτελουμένου ὁμοίως ἐκ στρώσεως σκληροῦ χώματος, εὑρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα ὑστεροελληνιστικῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα καὶ ἀποτελοῦν terminus post quem διὰ τὸ νεώτερον συγκρότημα (τῶν τοίχων Τ11, Τ12, Τ13 καὶ Τ24).

Πρόχειρον δάπεδον ἐκ λίθων καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων σώζεται κατὰ τὴν γωνίαν τῶν τοίχων Τ11 καὶ Τ12α (χῶρος VII). Μεταξὺ τῶν ὀπτοπλίνθων εὑρέθη ἐσφηνωμένον τὸ κάτω μέρος κλειστοῦ ἀγγείου, ἐνῷ παρόμοιον σώζεται 2.20 μ. ΒΔ. καὶ παρ' αὐτῷ ἀκεραία χύτρα, ἐσφηνωμένα ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (Πίν. 499 ε). Εἰς παράλληλον σειράν, περὶ τὰ 2 μ. πρὸς Α. τούτων, ὁμοίως ἐσφηνωμένον ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εὑρέθη τὸ κάτω μέρος δύο ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, διαμ. 0.47, ὕψ. 0.40 μ., περιβαλλόμενον ὑπὸ ἀτέχνων τετραγωνικῶν κατασκευῶν διὰ πλακιδίων καὶ κονιάματος, διαστ. 0.78 × 0.78 μ., ἐν εἴδει περιχειλώματος. Λείψανα τρίτης ὁμοίας κατασκευῆς, διαστ. 0.82 × 0.62 μ., ἡ ὁποία ὅμως δὲν περιεῖχεν ἀγγεῖον, εὑρέθη μεταξὺ τῶν προηγουμένων καὶ τοῦ Τ11.

Εἰς ἀπόστασιν 2.35 μ. πρὸς Α. τοῦ Τ12α, παράλληλος καὶ ὅμοιος πρὸς αὐτὸν ἀσβεστόκτιστος τοῖχος ἔκλειε τὸν χῶρον Χ.VII, ἀμέσως ὄπισθεν τῆς σειρᾶς τῶν ἀγγείων. Ταῦτα ὅμως ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ ἀγγεῖον τοῦ χώρου Χ.Ι καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῶν Τ11, Τ12α εὑρίσκοντο ἤδη ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν. Ὁπωσδήποτε ἅπαντα τὰ μεταξὺ τῶν Τ11 καὶ Τ12α λείψανα ἦσαν ἤδη κατεστραμμένα, ὅταν, εἰς μίαν νεωτέραν φάσιν, τὸ δάπεδον τοῦ χώρου ὑψώθη κατὰ 0.30 μ. Εἰς αὐτὴν τὴν περίοδον ἀνήκει ἡ σειρὰ τῶν λίθων, καθέτως ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῶν παλαιοτέρων λειψάνων στερεωθέντων, οἱ ὁποῖοι ὁρίζουν τὸν χῶρον VIII. Ἐντὸς τοῦ χώρου εὑρέθησαν μόνον λίθοι καὶ « μπάζα » τῶν παλαιοτέρων φάσεων. Πιθανῶς ἡ κατασκευὴ εἶχε σκοπὸν νὰ συγκρατήσῃ τὰ ἐρείπια ἐκτὸς τῶν χώρων Χ.VII καὶ Χ.IX, οἱ ὁποῖοι προχείρως ἐκαθαρίσθησαν μετά τινα καταστροφήν. Οὕτω ἡ σχέσις τῆς κατασκευῆς τοῦ χώρου Χ.VIII μετὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ λειψάνων, φαίνεται λίαν πιθανή.

Μέγαν χῶρον κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου τούτου συγκροτήματος, ὁρίζουν οἱ τοῖχοι Τ14 καὶ Τ17, κατεσκευασμένοι διὰ λιθίνων πλακῶν μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν κατὰ τὰ μέτωπα· ἡ σχέσις των ὅμως πρὸς τὰ διαγωνίως εὑρισκόμενα ἀσβεστόκτιστα τμήματα τῶν τοίχων Τ11 καὶ Τ12α δὲν εἶναι σαφής.

Πρὸς τοὺς τοίχους τούτους (Τ14, Τ17) ὁπωσδήποτε σχετίζονται τὰ βορειότερον καὶ ἀνατολικώτερον εὑρεθέντα λείψανα (τοῖχοι Τ25, Τ26, Τ26α, Τ27, Τ28, Τ21 καὶ Τ20), καθ' ὅσον ἀφ' ἑνὸς μὲν συνδέονται πρὸς αὐτούς, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρουσιάζουν ὁμοιότητα κατασκευῆς. Σώζονται εἰς ὕψος μιᾶς ἢ δυὸ σειρῶν λίθων, ἔχουν πλάτος 0.50 - 0.70 μ. καὶ ὁρίζουν μικροὺς χώρους κτίσματος, προφανῶς οἰκίας. Ἐκ τοῦ τρόπου κατασκευῆς τοῦ τοίχου Τ21 (διὰ μεγάλων λιθοπλίνθων εἰς β' χρῆσιν, περιβαλλομένων ὑπὸ μικρῶν λιθίνων πλακῶν καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων ἐν εἴδει πρωτογόνου ἀκόμη πλινθοπερικλείστου), θὰ ἠδύνατο νὰ συσχετισθῇ τὸ κτίσμα πρὸς τοὺς Παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Ἡ σχέσις ὅμως τοῦ Τ21 πρὸς τὸν Τ14 δὲν εἶναι ἀκόμη ἐντελῶς σαφὴς καὶ ἡ χρονολόγησις τοῦ κτίσματος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁριστικὴ μέχρι περατώσεως τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς μελέτης τῶν εὑρημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καί τινα νομίσματα.

Μέγας ὀφιοειδὴς ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, μήκ. 8.15, πλ. 0.28 καὶ βάθ. 0.22 μ., διασχίζει τὸν χῶρον ἀπὸ Β. πρὸ Ν., διερχόμενος διὰ τῶν συγχρόνων του τοίχων Τ14, Τ25 (Σχέδ. 9· Πίν. 500 γ). Τὸ δάπεδόν του ἔχει στρωθῆ δι' ἀκεραίων ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀπτοπλίνθων, τὰ δὲ τοιχώματά του δι' ἀργῶν ἢ κατειργασμένων λίθων. Πρὸς Ν. ὁ ἀγωγὸς χάνεται ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν, ἐνῷ ἡ συνέχειά του διεκόπη πρὸς Β. διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ τοίχου Τ19. Ὁ τελευταῖος μετὰ τοῦ τοίχου Τ18 (ὁ ὁποῖος ἐθεμελιώθη ἐπὶ τοῦ Τ14) καὶ τῆς στρώσεως πλακῶν καὶ ὀπτοπλίνθων τῆς ἀποκαλυφθείσης ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ὁριζομένου ὑπὸ τῶν τοίχων Τ18, Τ19, Τ20, Τ21 δεξαμενῆς, ἀνήκει εἰς νεωτέραν φάσιν.

Τμῆμα δευτέρου μικροτέρου ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, πλ. 0.25, σωζ. ὕψ. 0.11 μ., παραλλήλου

πρὸς τὸ Ν. τμῆμα τοῦ μεγάλου, μὲ τοιχώματα κατασκευασθέντα δι' ἁπλῆς παρατάξεως λίθων καὶ ἐπαλείψεως ἐρυθροῦ κονιάματος, ἐπὶ τοῦ σκληροῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἀνήκει μᾶλλον εἰς προγενεστέραν κατασκευήν. Τὴν συνέχειάν του πρὸς Β. ἀπέκοψεν ὁ τοῖχος Τ25. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεώς του προῆλθον ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων καὶ ἄλλων ἑλληνιστικῶν ἀγγείων.

Ἐπὶ τοῦ φυσικεῦ ἐδάφους, εἰς βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἐντὸς τοῦ χώρου Χ.Ι ἐνετοπίσθησαν τμήματα πλακῶν (ψαρόπλακες) καὶ στρῶσις καθαροῦ πηλοῦ, μεταξὺ δὲ τούτων εὑρέθησαν ὀλίγα ἀρχαϊκὰ ὄστρακα, ἐνῷ Δ. τῆς κατεστραμμένης γωνίας τῶν τοίχων Τ26 καὶ Τ27 εὑρέθη λείψανον κατασκευῆς ἐκ δύο καθέτων καὶ μιᾶς ὁριζοντίας πλακὸς μὲ ὀλίγα ἀρχαϊκὰ ὄστρακα καὶ θαλάσσια ὄστρεα, προφανῶς ἐλαχίστη ὑπόμνησις τοῦ ἀρχαϊκοῦ παρελθόντος τῆς περιοχῆς.

Ἡ νεωτέρα οἰκοδομικὴ φάσις μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καθαρισθέντα λείψανα (τοῖχοι καὶ κατασκευαὶ Τ2 — νεώτερος —, Τ9, Τ10, Τ16, Τ3 καὶ τὸ τμῆμα τοῦ Τ11 μεταξὺ τῶν τοίχων Τ3 καὶ Τ6) (Σχέδ. 9). Ὁ τρόπος κατασκευῆς καὶ τὰ εὑρήματα ἐνθυμίζουν τὰ μεσοβυζαντινὰ λείψανα τοῦ οἰκοπέδου ὑπ' ἀριθ. 747 (βλ. ἀνωτέρω). Ἐκεῖ ὁδηγεῖ καὶ ἡ κατασκευὴ Τ4: σειρὰ μεγάλων λίθων, παράλληλος πρὸς τὸν τοῖχον Τ3, ὁρίζει τὴν Δ. ὄψιν, ἐνῷ τὸ ἐσωτερικὸν μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ Τ3 πληροῦται διὰ λίθων καὶ χώματος. Σώζεται εἰς ὕψος 0.40, ἔχει μῆκος 3.60, πλάτος βόρειον 0.90 καὶ νότιον 1.40 μ. καὶ ἀποτελεῖ τὴν κρηπῖδα λιθίνης κλίμακος ἀνόδου πρὸς ὄροφον, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη βαθμὶς σώζεται κατὰ τὸ Β. ἄκρον της. Τὰ λείψανα τοῦ τοίχου Τ5 καὶ οἱ τοῖχοι Τ6 καὶ Τ16 ἀνήκουν ἴσως εἰς προσπάθειαν ἐπισκευῆς καὶ διαφορετικῆς διαρρυθμίσεως τῶν χώρων τῆς οἰκίας, καθ' ὅσον στηρίζονται ἐπὶ μαρμαρίνων πλακῶν νεωτέρου δαπέδου, εὑρισκομένου 0.35 μ. ὑψηλότερον τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Ἅπαντες οἱ τοῖχοι ἔχουν κατασκευασθῆ διὰ λίθων καὶ χώματος. Ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ ἀρχαῖα μέλη, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ βάσις περιρραντηρίου (Πίν. 500 α).

Ἐντὸς τοῦ χώρου IV, ἐπὶ τοῦ κατεστραμμένου τοίχου Τ5, ἐκαθαρίσθη ταφή (πλ. 0.38, σωζ. μήκ. 1.37 μ.), ὁριζομένη ὑπὸ ἁπλῆς σειρᾶς ἀργῶν λίθων. Ὁ σκελετὸς εὑρέθη ἀποσεσαθρωμένος, ἐνετοπίσθη ὅμως τὸ κρανίον πρὸς Δ. καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν χειρῶν ἐσταυρωμένα ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἴχνη ταφῆς ἐνετοπίσθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου VI.

Ὁ ἀκριβὴς διαχωρισμὸς τῶν λειψάνων τῶν διαφόρων φάσεων καὶ ἡ χρονολόγησίς των δὲν δύναται νὰ θεωρηθοῦν ὁριστικά, πρὸ τῆς περατώσεως τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς μελέτης τῶν εὑρημάτων.

Ἐκ τῶν μέχρι στιγμῆς παρατηρήσεων δύναται νὰ ὁρισθῇ ὡς παλαιοτέρα φάσις (ἐξαιρουμένων βεβαίως τῶν ἀσαφῶν ἀρχαϊκῶν λειψάνων τοῦ χώρου Χ.Ι) ἡ τοῦ τοίχου ἐντὸς τοῦ χώρου VI καὶ τῶν ἀγγείων τῶν χώρων Ι καὶ VII, χρονολογουμένη ἐκ τῶν εὑρημάτων εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, μᾶλλον τοὺς ὑστέρους. Εἰς πρωίμους Αὐτοκρατορικοὺς χρόνους δύναται νὰ τοποθετηθῇ τὸ κτήριον τοῦ χώρου Χ.Ι, μετὰ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τοῦ κατωφλίου καὶ τοῦ ὑδραγωγοῦ. Ἡ οἰκοδομὴ σχετίζεται πρὸς τὴν ὁδόν, ἡ ὁποία οὕτω προϋπῆρχε, δὲν ἔχει ὅμως ἐξακριβωθῆ ἐὰν καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην (ἑλληνιστικὴν) φάσιν εὑρίσκετο ἡ ὁδὸς ἤδη εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν. Ἡ σχέσις ὅμως τοῦ λιθοστρώτου τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ οἰκοδόμημα τοῦ χώρου Χ.Ι δὲν εἶναι σαφής, ἐνῷ αἱ ὁμοιότητες τῆς κατασκευῆς πρὸς τὸ τμῆμα τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ εἰς Ἡραῖον καθιστοῦν λίαν πιθανὴν μίαν ἀρκετὰ μεταγενεστέραν χρονολόγησιν αὐτῆς. Ἡ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ἀνέγερσις οἰκίας ἐξ ἄλλου προϋποθέτει μεγάλην καταστροφὴν καὶ μακροχρόνιον ἢ ἔστω ὀλιγόχρονον ἐγκατάλειψιν τοὐλάχιστον τῆς περιοχῆς αὐτῆς τῆς πόλεως. Ἡ ἐγκατάλειψις καὶ ἀχρήστευσις μιᾶς τῶν σημαντικωτέρων ὁδῶν τῆς πόλεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ὑπὸ ὁμαλὰς συνθήκας. Αἱ ἀνωμαλίαι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ζ' αἰ. μ.Χ.[19] καὶ αἱ ἐπακολουθήσασαι καταστροφαί, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν προετοιμασιῶν τῶν Ἀράβων διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσουν terminus post quem διὰ τὰ βυζαντινὰ ἐρείπια ἢ τὸ ὅριον θὰ πρέπει νὰ μετατεθῇ ἔτι ὑψηλότερον εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς καταλήψεως τοῦ κάστρου ὑπὸ τοῦ Λέοντος Τριπολίτου;

Εἰς ἐνδιαμέσους φάσεις, ἤτοι εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος ἀφ' ἑνὸς καὶ τοὺς Παλαιοχριστιανικοὺς ἀφ' ἑτέρου, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν τὰ δύο συγκροτήματα, τὰ καθαρισθέντα Β. τῆς ὁδοῦ: τῶν χώρων XVI, XIII, XVI καὶ τῶν τοίχων Τ14 - Τ28.

Οἰκόπεδα Γιαννοπούλου (ἀριθ. 115)

Τὰ ὡς ἄνω οἰκόπεδα ἀποτελοῦν μεγάλην ἔκτασιν εἰς τὸ δεξιὸν τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Βαθέος, εἰς τὴν

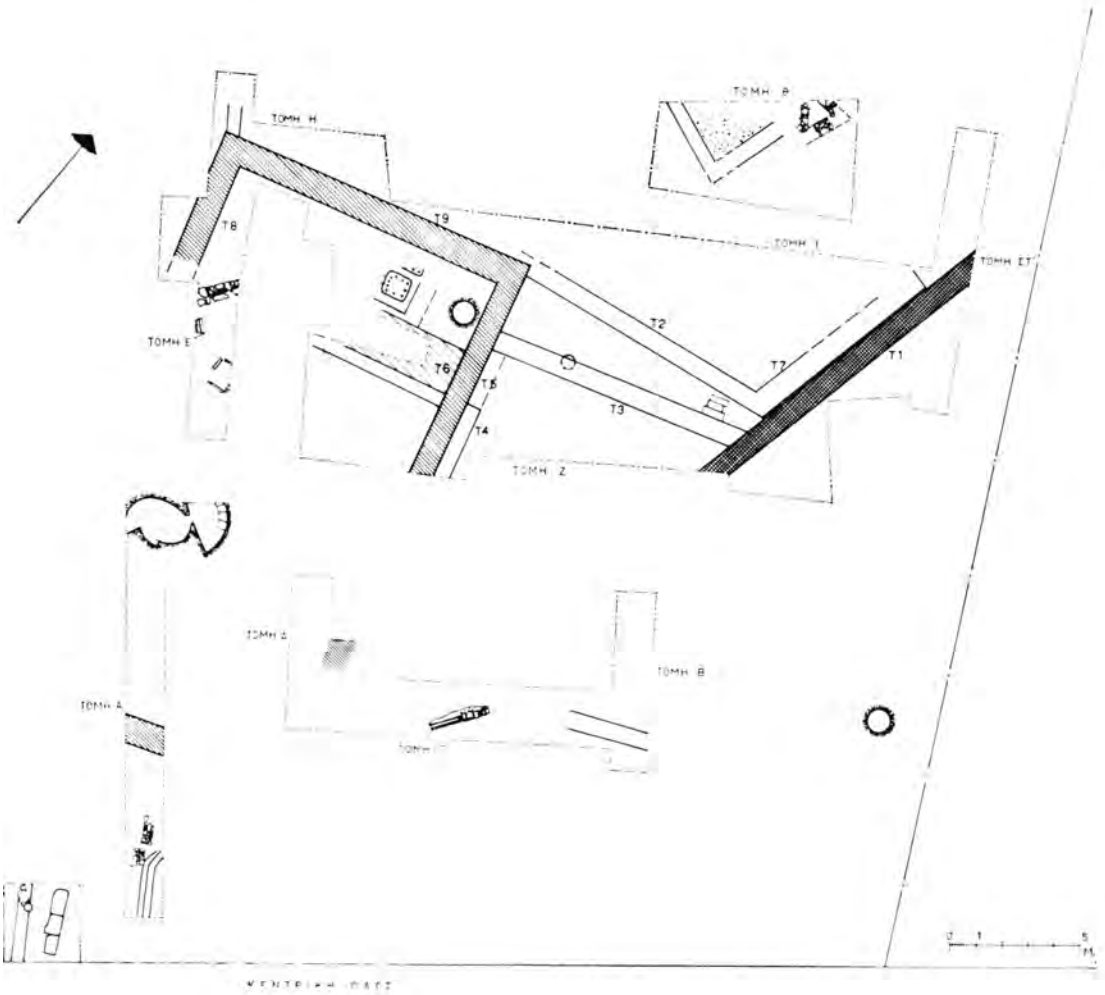
19. ΑΑ 88 (1973), σ. 413, σημ. 16.

ὁποίαν συμπεριλαμβάνονται τὰ δύο οἰκόπεδα Γ. καὶ Στ. Γιαννοπούλου καὶ τρίτον τῆς Ἀθαν. Κοτζάμπαση (νῦν Ἰω. Νέττου). Δι' ἀναλημματικοῦ τοίχου παραλλήλου πρὸς τὴν ὁδόν, τὸ οἰκόπεδον χωρίζεται εἰς δύο ἀνδηρα, τῶν ὁποίων τὸ Α. εὑρίσκεται εἰς ἐπίπεδον κατὰ 1 μ. περίπου ὑψηλότερον (Σχέδ. 10). Ἕνεκα τῆς ἐκτάσεώς του, ἡ ἔρευνα ἐγένετο διὰ δοκιμαστικῶν τομῶν, δέκα τὸν ἀριθμόν, αἱ ὁποῖαι διηυρύνθησαν μόνον ὅπου εὑρέθησαν ἀξιόλογα εὑρήματα. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ΝΑ. ἀνδήρου ἐνετοπίσθη, εἰς βάθος 0.70 - 1.30 μ., ἡ συνήθης εἰς τὴν περιοχὴν στρῶσις κοκκινοχώματος μὲ κροκαλοπαγεῖς λίθους, ἡ ὁποία, ὡς ἐξάγεται ἐκ παρατηρήσεων εἰς τὰ τοιχώματα παλαιῶν καὶ νεωτέρων φρεάτων, ἔχει πάχος 1.10 μ. περίπου καὶ ἐπικάθηται ἐπὶ στρώματος κιμηλιᾶς. Τὸ πάχος αὐτῆς, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν φρεάτων, ὑπερβαίνει τὰ 10 μ. Ἕνεκα τοῦ μικροῦ ὕψους τῆς ἐπιχώσεως καὶ τῆς μακροχρονίου καλλιεργείας τοῦ ἀγροῦ, τὰ εὑρεθέντα λείψανα κτισμάτων ἦσαν ἐλάχιστα. Ἐκαθαρίσθησαν θεμέλια ἀσβεστοκτίστων τοίχων κατὰ τὴν γωνίαν τῶν τομῶν Γ, Δ καὶ περὶ τὸ μέσον τῆς τομῆς Α, σχετιζόμενα προφανῶς πρὸς τὸ κτήριον τῶν τομῶν Ε, Η τοῦ Δ. ἀνδήρου (βλ. κατωτέρω), καὶ τμήματα δύο μικρῶν ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν, κατεσκευασμένων διὰ λίθων καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος καὶ διατηρούντων εἰσέτι τὴν διὰ πλακῶν σχιστολίθου ἢ πρασίνου μαρμάρου εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐπικάλυψιν.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τρία κατὰ τὸ ΒΔ. ἄκρον τῆς τομῆς Α ἀποκαλυφθέντα ὀρύγματα. Τὸ πρῶτον τούτων (ὄρυγμα Α), λελαξευμένον ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (κιμηλιά), εἶναι ἀπιόσχημον μὲ βάθος 3.50 καὶ διαστάσεις κάτω 2.40 × 1.70 μ. Ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἀρκετὰ ὑψηλότερον τοῦ στομίου του, εὑρέθη πρόχειρος στρῶσις πλακῶν πωρολίθου, σχετιζομένη μᾶλλον πρὸς νεωτέρας φάσεις καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ ὄρυγμα. Ἡ ἐντὸς τοῦ κοιλώματος ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ καθαροῦ ἀργιλώδους χώματος μὲ λατύπην πωρολίθου καὶ ὀλίγα ὑστερογεωμετρικὰ ὄστρακα ἀγγείων. Ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ ὀρύγματος ἔχουν λαξευθῆ πρόχειροι βαθμίδες, διαστ. 0.34 × 0.30 ἢ 0.22 × 0.30 κλπ. καὶ ὕψ. 0.20 - 0.25 μ., προφανῶς διὰ τὴν ἐντὸς τοῦ κοιλώματος κάθοδον. Δεύτερον κοίλωμα (Β) ἐκαθαρίσθη Ν. τοῦ πρώτου, μὲ ὕψος 1.40 καὶ διάμετρον 1.50 μ., καὶ τρίτον ὅμοιον (Γ) πρὸς Β. τοῦ πρώτου. Τὸ τελευταῖον, ὕψους 1.50 μ. καὶ μεγίστης διαμέτρου 2.40 μ., ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ πρώτου δι' ἀνοίγματος, ὕψ. 1.16 καὶ πλ. 0.90 μ., καὶ σώζει ὁμοίως, ὅπως καὶ τὸ Β., ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων του ἁπλᾶς βαθμίδας διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς καθόδου. Ἐπειδὴ τὰ τοιχώματα τῶν ὀρυγμάτων δὲν παρουσιάζουν διάβρωσιν ἐκ τῆς ὑγρασίας ἢ οἱανδήποτε στεγάνωσιν, δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς δεξαμεναὶ ὕδατος. Πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν ὀρυχεῖα διὰ τὴν ἐξαγωγὴν τῆς περιφήμου λευκῆς σαμιακῆς γῆς ἢ πηλοῦ διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν σαμιακῶν ἀγγείων. Ὄστρακα ὑστερογεωμετρικῶν ἀγγείων ἐξήχθησαν καὶ ἐκ τῶν ὑπολοίπων δύο ὀρυγμάτων (Β καὶ Γ) (Πίν. 501 δ).

Περισσότερον ἐνδιαφέρον εἶχεν ἡ ἔρευνα εἰς τὸ ΒΔ. ἄνδηρον. Κατὰ τὸ Δ. τμῆμα του, εἰς βάθος 0.65 μ., ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια μεγάλου ὀρθογωνίου κτίσματος, κατεσκευασμένα δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Σώζονται εἰς ὕψος 0.80 - 1 μ. καὶ ἔχουν πλ. 1.10 - 1.35 μ. Τὸ πλάτος τοῦ κτηρίου ἀπὸ Δ. πρὸς Α. φθάνει εἰς 8.55 μ., ἐνῷ τὸ πρὸς Ν. ὅριόν του πρέπει νὰ ἀποτελῇ ὁ τοῖχος, τμῆμα τοῦ ὁποίου εὑρέθη ἐντὸς τῆς τομῆς Α (Σχέδ. 10). Ἀσβεστόκτιστος εἶναι καὶ ὁ, εἰς ἀπόστασιν 2.80 μ. ἀπὸ τοῦ Β. (Τ9) τοίχου τοῦ κτηρίου, ἀποκαλυφθεὶς παράλληλος τοῖχος (Τ6), φαίνεται ὅμως νεώτερος τοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων παραλλήλων τοίχων ἀπεκαλύφθη δίδυμος κεραμεικὸς κλίβανος (Πίν. 500 β), τοῦ ὁποίου τὸ Β. ἥμισυ κατεστράφη κατὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ θεμελίωσιν τοῦ κτηρίου. Τοῦ Ν. τμήματος διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν ἡ ἐσχάρα, μὲ δάπεδον ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ πηλοῦ, στηριζόμενον ἐπὶ κιονίσκου, κατεσκευασμένου διὰ τμημάτων κεράμων, πλίνθων, ὀστράκων ἀγγείων καὶ πηλοῦ. Ὀπαὶ εἰς τὴν ἐσχάραν ἐπέτρεπον τὴν διοχέτευσιν τῆς θερμότητος ἐκ τοῦ ὑποκαύστου εἰς τὸν χῶρον τοῦ κλιβάνου. Τὸ δάπεδον τοῦ ὑποκαύστου, ἐστρωμένον διὰ πλακῶν πωρολίθου καὶ ὠπτημένου πηλοῦ ἐπ' αὐτῶν, εὑρίσκεται εἰς βάθος 1.40 μ. ἀπὸ τὸ ἀνώτατον σωζόμενον ὕψος τῶν τοίχων. Θυρίς, διαστ. 0.40 × 0.40 μ., ἀνοίγεται ἐπὶ τοῦ Δ. τοιχώματος τοῦ ὑποκαύστου. Ἐπὶ τῆς ἐσχάρας σώζονται τμήματα τῶν καθέτων τοιχωμάτων τοῦ κλιβάνου ἐξ ὠπτημένου πηλοῦ μετὰ τεμαχίων κεράμων καὶ πλίνθων. Στρῶσις πηλοῦ, πάχ. 0.15 μ., μετὰ μικρῶν τμημάτων ὀπτοπλίνθων εὑρέθη ἐπὶ τῆς ἐσχάρας. Εἰς τὸν χῶρον Δ. τοῦ κλιβάνου, ὅπου ἡ ἐπίχωσις ἦτο σχετικῶς ἀδιατάρακτος, εὑρέθησαν μέχρι βάθους 2.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, τμήματα εἰδωλίων καὶ μικρὸν τμῆμα μήτρας διὰ τὴν κατασκευὴν ἀγγείων μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως. Ὄπισθεν τοῦ κλι-

βάνου (πρὸς Α.), περὶ τὸ στόμιον ἀποκαλυφθέντος φρέατος καὶ ἐντὸς αὐτοῦ, εὑρέθησαν ὀλίγα ὑστερογεωμετρικὰ ὄστρακα (Πίν. 501 ε). Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου, εἰς βάθος 0.60 μ., ἐκαθαρίσθη τετράπλευρος κατασκευὴ ἐκ πωρίνων ἢ λιθίνων πλακῶν, ἐμπεπηγμένων σεων (Σχέδ. 10· Πίν. 503 γ). Δὲν διηυκρινήθη εἰς ποίου εἴδους κτήρια ἀνήκουν, πιθανώτατα ὅμως πρόκειται περὶ ἐργαστηρίων ἢ ἀποθηκῶν. Ὑπὸ τὸν σωρὸν τῶν λίθων τῶν κατεστραμμένων τοίχων καὶ τῶν κεράμων τῆς στέγης, εἰς βάθος 0.50 μ., εὑρέθησαν ἄφθονα ὄστρα-

Σχέδ. 10. Πυθαγόρειον Σάμου. Οἰκόπεδα Γιαννοπούλου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, διαστ. 0.95×1.10 μ., σώζουσα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐπίστρωσιν κιμηλιᾶς καὶ ἐπ' αὐτῆς ἴχνη πυρᾶς. Πλησίον τῆς κατασκευῆς εὑρέθη ἀκέφαλον εἰδώλιον καθημένης θεᾶς.

Πρὸς Α. τοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου ἐκαθαρίσθησαν τμήματα τοίχων, ἐκ λίθων καὶ χώματος, ἀνηκόντων εἰς κτήρια διαφόρων χρονικῶν φάκα χονδρῶν ἀγγείων καὶ τμήματα λύχνων, Αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἀσβεστόκτιστος εἶναι ὁ τοῖχος Τ1 (πλ. 0.90 μ.), ὁ ὁποῖος μὲ κατεύθυνσιν διαγώνιον πρὸς τὸ κτήριον διασχίζει τὸ ἄκρον τῶν τομῶν ΣΤ καὶ Ζ. Κατὰ τὴν Δ. ὄψιν του σώζεται εἰς ὕψος 0.50 μ., ἐνῷ ἡ Α. προσαρμόζεται πρὸς τὸ (ὑπερυψωμένον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο) φυσικὸν ἔδαφος, εἰς βάθος 0.45 μ. Κά-

θετος ἐπ' αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ σύγχρονος, εἶναι ὁ τοῖχος Τ3, μήκ. 10, πλ. 0.80, σωζ. ὕψ. 0.80 μ., ἐνῷ 0.90 μ. βορειότερον, εὑρίσκεται ὅμοιος τοῖχος (Τ2), πλ. 0.60 μ., μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Δ. Ὁ τοῖχος Τ4, ἐφαπτόμενος τοῦ Τ5 τοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου, εἶναι νεώτερος τούτου, ἐφ' ὅσον μόνον κατὰ τὴν Α. πλευρὰν ἔχει τὴν ὄψιν ἐπιμελῶς ἐκτισμένην διὰ μεγάλων λιθοπλίνθων εἰς β΄ χρῆσιν, ἐνῷ ἡ Δ. προσαρμόζεται πρὸς τὸν προϋπάρχοντα Τ5. Οἱ δύο τοῖχοι Τ3 καὶ Τ4 ὁρίζουν χῶρον πρὸς Α., τοῦ ὁποίου τὰ τοιχώματα σώζουν ἴχνη ἀσβεστοκονιάματος. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου, κατὰ μῆκος τοῦ Τ3, σώζεται στρῶσις ἀσβεστοκονιάματος, ἐνθυμίζουσα τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τοῦ οἰκοπέδου Ἐμμ. Σκούφου (βλ. ἀνωτ. σ. 533). Ἕτερον χῶρον πρὸς ΒΔ. ὁρίζουν οἱ τοῖχοι Τ2 καὶ Τ7. Ὑπὸ τὸν τοῖχον Τ2 ἠρευνήθη φρέαρ, διαμ. 0.60 μ., περιέχον πολλὰ χονδρὰ ὑστεροελληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ὄστρακα.

Εἰς τὸ ΒΔ. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, κατὰ μῆκος τῆς κοίτης τοῦ Χησίου, τὸ φυσικὸν ἔδαφος εὑρέθη εἰς βάθος 3 μ. (τομὴ Θ). Εἰς βάθος 2.20 μ., ἐνετοπίσθησαν λείψανα ἁπλοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου μὲ θαλασσίους χάλικας, ὑπολείμματα τοίχων καὶ περισυνελέγησαν ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων.

Εἰς μικροὺς ἀποθέτας, τέλος, εἰς κοιλώματα τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου, εὑρέθησαν ὀλίγα, ἀλλ' ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ἀγγείων (Πίν. 501 α - γ, στ), ἀποτελοῦντα τὰ μόνα δυστυχῶς λείψανα τῆς ζωῆς τοῦ χώρου κατὰ τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ 7ου μέχρι τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Μεταξὺ τούτων, ἰδιαιτέρως ἀναφέρονται δύο, ἐλλιπῆ κατὰ τμήματα, προσωπεῖα, σώζοντα ἴχνη χρωμάτων (Πίν. 501 ζ).

ΠΕΡΙΟΧΗ «ΤΡΙΑ ΔΟΝΤΙΑ»

Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Δημητρίου

Σύντομος, ἀνιχνευτικὴ καὶ μόνον, ἔρευνα ἐγένετο εἰς τὴν περιοχὴν Β. καὶ Α. τῶν ἐρειπίων, γνωστῶν μὲ τὸ ὄνομα «Τρία Δόντια», τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Τὰ κατ' αὐτὴν ἐντοπισθέντα λείψανα, παρὰ τὴν ἀποσπασματικήν των διατήρησιν, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς πόλεως.

Κάτωθεν τοῦ νεωτέρου ἀναλημματικοῦ τοίχου, τοῦ ὑποστηρίζοντος κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν τὸ ἐπίπεδον τῶν ρωμαϊκῶν θερμῶν[20], εὑρέθη ἀρχαῖος τοῖχος (Πίν. 502 α), ἐξυπηρετῶν προφανῶς τὸν αὐτὸν σκοπὸν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἐκαθαρίσθη τμῆμα, μήκ. 30 μ., διατηρούμενον εἰς ὕψος 1.10 μ., κατεσκευασμένον διὰ μαρμαρίνων λιθοπλίνθων. Μεταξὺ τούτων ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἔχουν χρησιμοποιηθῆ κυβόσχημοι τράπεζαι Κλασσικῶν χρόνων, μεταφερθεῖσαι ἐκ τοῦ παρακειμένου Δ. νεκροταφείου. Παράλληλος, πρὸς Ν., σειρὰ τεσσαράκοντα ἓξ μεγάλων πλακῶν μαρμαρολίθου, θεμελιουμένων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους καὶ κατὰ τὸ Α. τμῆμα ἐπὶ βράχου, ἤτο ἤδη ὁρατή. Τὸ συνολικόν της μῆκος ἀνέρχεται εἰς 40 μ. περίπου, ἐνῷ τὸ πλάτος τῶν πλακῶν κυμαίνεται ἀπὸ 0.90 ἕως 1.20 μ. καὶ τὸ ὕψος των κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν (ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ μόνη παρουσιάζουσα «πρόσωπον») εἶναι 0.50 μ. Ἡ ἀντίστοιχος Β. πλευρὰ τῶν πλακῶν ἔχει ἀφεθῆ ἡμίεργος καὶ οὐδεμία προσπάθεια γίνεται διὰ τὴν εὐθυγράμμισιν (Πίν. 502 β). Τοῦτο σημαίνει βεβαίως ὅτι ἡ πλευρὰ αὕτη δὲν ἦτο ὁρατή. Καλῶς εἰργασμένος ἡμικυλινδρικὸς ἀγωγός, λαξευθεὶς ἐπὶ δέκα ἐπιμήκων μαρμαρίνων τεμαχίων, μήκ. 0.75 - 1 μ., σώζεται κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς καὶ εἰς βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν πλακῶν, κατὰ τὰ πρῶτα 8.60 μ. ἀπὸ Α., ἐνῷ ἡ πρὸς Δ. συνέχειά του ἔχει καταστραφῆ. Δύο ἕτερα τμήματα τοῦ ἀγωγοῦ περισυνελέγησαν ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς, ὡς καὶ δύο τμήματα τῶν μαρμαρίνων πλακῶν. Ὁ ἀγωγός, πλ. 0.50 καὶ βάθ. 0.14 μ., ἐχρησίμευε προφανῶς διὰ τὴν παροχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

Εἰς τομάς, αἱ ὁποῖαι ἠνοίχθησαν εἰς τὴν ὑπόλοιπον ἐπίπεδον ἔκτασιν πρὸς τὴν θάλασσαν, εὑρέθη μόνον καθαρὰ ἐπίχωσις μαύρου χώματος μὲ ὀλίγα ὄστρακα ἀκοσμήτων ἀγγείων ὑστέρων χρόνων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια ἦτο ἐφθαρμένη ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θαλάσσης. Εἰς βάθος 0.70-0.80 μ. εὑρέθη θαλασσία ἄμμος.

Ἰσχυρὸν θεμέλιον, πλ. 1.70 - 1.80 μ., ἐκαθαρίσθη κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, καταλαμβάνον ὁλόκληρον τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ κτήματος, εἰς μῆκος 56 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ ἐρειπίου τῶν «Τριῶν Δοντιῶν» πρὸς Α. Τὰ μέτωπα τοῦ τοίχου ἔχουν κατασκευασθῆ διὰ μεγάλων λιθοπλίνθων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, προερχομένων ἐκ παλαιοτέρων κτηρίων, ἐνῷ τὸ ἐσωτερικὸν πληροῦται δι' ἐπισωρεύσεως λίθων καὶ κονιάματος. Κάθετοι ἢ ἐγκάρσιαι λιθόπλινθοι κατ' ἀποστάσεις ἐνισχύουν τὴν στερεότητά του. Ὁ τρόπος κατασκευῆς ὁμοιάζει πρὸς αὐτὸν τῆς κατασκευῆς τῶν πεσσῶν («Τρία Δόντια») καὶ πρὸς τὸ κάτωθεν τούτων εὑρισκόμενον (παλαιότερον;) τμῆμα τοίχου, πρὸς τὸ ὁ-

20. ΑΑ 90 (1975), σ. 46, εἰκ. 33.

ποῖον φαίνεται νὰ συνδέεται ὁ νέος τοῖχος. Τὸ μέγιστον σωζόμενον ὕψος τοῦ νέου τοίχου εὑρίσκεται παρὰ τὴν Α. γωνίαν τῆς βασιλικῆς καὶ ἀνέρχεται εἰς 1.90 μ., θεμελιοῦται δὲ ἐπὶ τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους. Ἡ ἐξωτερικὴ (Ν.) ὄψις του φέρει ἔντονα ἴχνη διαβρώσεως ἐκ τῆς γειτνιάσεως πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἡ σχέσις τοῦ θεμελίου πρὸς τὸ θαλάσσιον τεῖχος δὲν ἐξηκριβώθη κατὰ τὴν σύντομον ἔρευναν. Ὁπωσδήποτε ὅμως τοῦτο ἀποτελεῖ ἰσχυρόν, πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς θαλάσσης, ἀνάλημμα διὰ τὸν ἀμέσως πρὸς Β. καὶ μέχρι τοῦ ἀναλήμματος τῶν θερμῶν ἐπιμήκη χῶρον.

Δύσκολος εἶναι ἡ ταύτισις τῶν πρὸς Β. εὑρεθέντων λειψάνων. Ἡ ἑρμηνεία τῆς σειρᾶς τῶν πλακῶν ὡς κατωτέρας βαθμίδος κρηπῖδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔβαινε κιονοστοιχία στοᾶς, ἀνοιγομένης πρὸς Ν., ἔμπροσθεν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ σχετιζομένης πρὸς τὸ γυμνάσιον, ἔχει βεβαίως πολλὰ στοιχεῖα ὑπὲρ αὐτῆς. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ βασικαὶ δυσκολίαι διὰ τὴν ἀποδοχήν της. Κατὰ τὸ Α. ἄκρον τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου ὑπάρχει μέγα καμαροσκεπὲς κτίσμα, σύγχρονον πρὸς τὰ εὑρεθέντα λείψανα (2.60 μ. Β. τοῦ «στυλοβάτου») καὶ πρὸ τῆς Ν. πλευρᾶς αὐτοῦ ὁ βράχος εἶναι τόσον ὑψηλότερον τοῦ στυλοβάτου, ὥστε θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξέχῃ ὑπεράνω τοῦ ὑποτιθεμένου δαπέδου τῆς στοᾶς. Τὸ καμαροσκεπὲς κτίσμα ἐξ ἄλλου δὲν δύναται νὰ ἔχῃ λόγον ὑπάρξεως ἐντὸς τῆς στοᾶς.

Ἡ σχέσις τοῦ χώρου βεβαίως πρὸς τὸ γυμνάσιον καὶ τὰς λοιπὰς ἐγκαταστάσεις τῆς περιοχῆς δὲν ἀμφισβητεῖται. Ἡ μορφὴ ὅμως τοῦ χώρου καὶ αἱ διαστάσεις του (μῆκ. 190 - 200 καὶ πλ. 40 - 50 μ.), τὸ πρὸς Β. ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθοῦν ἑδώλια, ἐπὶ καμαρωτῶν στοῶν, ὡς τὸ ὑπάρχον τμῆμα ἢ κατ' ἄλλον τρόπον, ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην εὑρίσκεται τὸ στάδιον τῆς πόλεως, τοῦ ὁποίου μέχρι στιγμῆς δὲν ἦτο γνωστὴ ἡ θέσις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ παρουσία βαθμίδος εἰς τὸ 1/3 τοῦ μήκους τοῦ στυλοβάτου (ἄλλως ἀνεξήγητος), ὡς ἡ πρώτη βαθμὶς μιᾶς τῶν κλιμάκων, αἱ ὁποῖαι ἔφερον πρὸς τὰ ὑψηλότερα ἑδώλια, ἐνῷ ὁ «στυλοβάτης» ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν ἑδωλίων[21]. Σχετικὰ πρὸς τὰ ἐρείπια εἶναι καὶ τὰ παλαιότερον εὑρεθέντα λείψανα εἰς τὸ κτῆμα Ἀλεξ. Σπαχῆ, τὰ ὁποῖα ὁρίζουν τὸν χῶρον ἀπὸ Α.[22].

Διὰ τὴν μορφὴν καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν ἑδωλίων οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ, πιθανῶς ὅμως ἐκ τοῦ ὑποτιθεμένου σταδίου προέρχονται τὰ κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, Ν. τοῦ κτήματος, ὑπάρχοντα λίθινα ἑδώλια. Διὰ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὑποθέσεως ἀπαραίτητος τυγχάνει βεβαίως ἡ κανονικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου.

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟΝ ΠΑΝΑΓΙΤΣΑΣ

Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὸν χῶρον τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κοιμητηρίου, Δ. τῶν ἐρειπίων τῆς βασιλικῆς τῆς Παναγίτσας, τμῆμα τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐρευνηθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1969[23].

Κατὰ τὴν παροῦσαν φάσιν ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη εἰς τὸν χῶρον πρὸ τῶν ἀρκοσολίων, τὰ ὁποῖα στηρίζονται ἐπὶ τῆς παρειᾶς τοῦ βράχου καὶ ὁρίζουν τὸ κτήριον κατὰ τὴν Δ. πλευράν. Ἡ Β. πλευρὰ τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου, ὁρίζεται διὰ σειρᾶς τεσσάρων ἀρκοσολίων εἰς δύο ὀρόφους ἔμπροσθεν ἰσχυροῦ τοίχου. Ἕτερος ἰσχυρὸς τοῖχος φράσσει ἐπίσης τὸν χῶρον ἐξ Α. Δημιουργεῖται οὕτω τετράγωνος αἴθουσα, τῆς ὁποίας τὸ μῆκος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. εἶναι ἀκόμη ἄγνωστον, καθ' ὅτι δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι τοῖχος ὁρίζων τὸν χῶρον ἀπὸ Ν. Εἰς τὸ μέσον τοῦ Α. τοίχου εὐρύχωρον ἄνοιγμα φέρει πρὸς ἕτερον διαμέρισμα πρὸς Α., μὴ ἐρευνηθὲν εἰσέτι (Πίν. 503 α - β).

Δύο ἀκόμη ἀρκοσόλια (ἀριθ. 7 καὶ 8), ὅμοια πρὸς τὰ παλαιότερον εὑρεθέντα, ἀνοίγονται εἰς τὸν Α. τοῖχον (κατὰ τὸ Ν. τμῆμα αὐτοῦ), ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ δύο πρῶτα τῆς Δ. πλευρᾶς. Αἱ καμάραι τούτων εἶναι κατὰ μέγα μέρος κατεστραμμέναι, ἐνῷ αἱ παραστάδες τοῦ ἀρκοσολίου 7 διατηροῦν ἀμυδρὰ ἴχνη χρωματικῆς διακοσμήσεως.

Κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι, ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αἰθούσης, τοποθετημένοι κατὰ ὁμάδας, καθέτως ἢ ὁριζοντίως, ἄνευ συγκεκριμένου σχεδίου, κατεσκευάσθησαν εἰς διαφόρους περιόδους, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας, μὲ μόνον περιορισμὸν τὴν ὑποχρέωσιν διατηρήσεως μεταξὺ των στενῶν διαδρόμων προσπελάσεως. Ἠρευνήθησαν εἴκοσι ἐκ τούτων καὶ εὑρέθησαν ἅπαντες σεσυλημένοι καὶ κατεστραμμένοι κατὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμα των. Οἱ περισσότεροι ἀκολουθοῦν τὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἄξονα τοῦ κτηρίου καὶ μόνον τέσσαρες κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν ἔχουν κατεύθυνσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α., παράλληλον πρὸς

21. Διὰ τὴν μορφὴν βλ. π.χ. τὸ στάδιον τῆς Πριήνης (Th. Wiegand - H. Schrader, Priene (Berlin 1904), σ. 263, εἰκ. 266 - 267).

22. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 387, Πίν. 397 β.

23. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 417 κ.ἑ., Πίν. 352.

τὴν θέσιν τῶν Β. ἀρκοσολίων. Τὰ τοιχώματά των, πάχ. συνήθως 0.12 - 0.13 μ., ἔχουν κτισθῆ διὰ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων ἢ μικρῶν πλακοειδῶν λιθαρίων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Τὸ δάπεδόν των φέρει ἐπίστρωσιν δι' ὁμοίων ὑλικῶν ἢ μεγαλυτέρων τμημάτων μαρμαρίνων πλακῶν. Ἅπαντα τὰ ὑλικὰ προέρχονται ἐκ παλαιοτέρων χρήσεων καὶ πρέπει νὰ ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν ἐρειπίων κτισμάτων, τὰ ὁποῖα μέχρι σήμερον διατηροῦνται εἰς τοὺς πέριξ ἀγρούς. Τινὲς τῶν τάφων σώζουν ἀκόμη λείψανα τῆς διὰ λεπτῶν ἢ ἀδροτέρων μαρμαρίνων πλακῶν ἐπενδύσεως τῶν καθέτων ἐπιφανειῶν των, ὡς π.χ. ὁ τάφος ΙΙ, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει καὶ ἐν ἀκόμη ἐνδιαφέρον στοιχεῖον: τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ δαπέδου του καταλαμβάνει μαρμαρίνη πλάξ, διαστ. 1.18 × 0.60 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνοίγονται δέκα ὀκτὼ ὀπαὶ διηθήσεως, ὅπερ δὲν εἶναι ἀσύνηθες εἰς τάφους τῶν χρόνων αὐτῶν[24]. Αἱ διαστάσεις τοῦ τάφου (μῆκ. 2.05, πλ. 0.80 μ.) δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὰς τῶν ὑπολοίπων. Κατὰ τὴν Β. στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου ὑπάρχει κτιστὸν προσκεφάλαιον, πλ. 0.25 καὶ ὕψ. 0.17 μ. Ὅμοιον, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν πλευράν, προσκεφάλαιον ἔχουν καὶ οἱ τάφοι 17, 10, 11, 16, ἐνῷ ἄλλοι ἔχουν τοῦτο κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν (π.χ. ὁ τάφος 20) ἢ κατὰ τὴν Δ. (τάφος 3). Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει ὁ τάφος 4 (διαστ. 1.90 × 0.90, βάθος 0.52 μ.), ὁ ὁποῖος σώζει ἀκόμη τμήματα ὀρθομαρμαρώσεως. Κάτω ἀπὸ τὴν πλακόστρωσιν τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου, ὑπάρχουν δύο ἐπιμήκεις αὔλακες, πλ. 0.15 καὶ βάθ. 0.16 μ., παράλληλοι πρὸς τὸν μεγάλον ἄξονα τοῦ τάφου, αἱ ὁποῖαι ἔχουν καὶ πάλιν σχέσιν μὲ τὴν ἀποστράγγισιν τῶν ὑγρῶν αὐτοῦ. Αἱ διαστάσεις γενικῶς τῶν τάφων εἶναι: μῆκος 2.35 - 1.76, πλ. 0.95 - 0.70 καὶ σωζ. βάθος 0.80 - 0.30 μ. Τὰ ἰδιαίτερα στοιχεῖα τούτων θὰ δοθοῦν κατὰ τὴν τελικὴν δημοσίευσιν τοῦ ὑλικοῦ τοῦ νεκροταφείου, μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὸ δάπεδον τῶν μεταξὺ τῶν τάφων ὑποτυπωδῶν διαδρόμων ἀνυψοῦτο κατὰ καιροὺς διὰ τῆς ἐπιστρώσεως χωμάτων, προερχομένων ἐκ τάφων παλαιοτέρων. Διὰ τοῦτο ἐντὸς αὐτῶν εὑρέθησαν πολλὰ ὄστρακα λύχνων καὶ τμήματα ὀστῶν, ἅπαντα ἀποσεσαθρωμένα ἐκ τῆς ὑγρασίας. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως προέρχονται ὀλίγοι ἀκέραιοι λύχνοι καὶ τμήματα περισσοτέρων, ὡς καὶ πολλὰ ἐντελῶς σεσαθρωμένα ὀστᾶ. Ἰδιαιτέρας μνείας ἀξία εἶναι μικρὰ ψῆφος χρυσῆ (μεγέθους κόκκου σίτου) καί, ἐκ τοῦ ἀρκοσολίου 7, χαλκοῦς σταυρὸς μὲ ἐγχάρακτον παράστασιν δεομένης μορφῆς καὶ ἀρχικὰ *ΙΧ+CNIK.A*, ὕψ. 0.07 μ., ἀνοίγματος κεραιῶν 0.045 μ.[25].

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὁμοιότης τῶν εὑρημάτων καὶ τοῦ κτηρίου, ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφὴν καὶ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ χώρου, πρὸς τὸ κοιμητήριον τῶν Ἑπτὰ Παίδων τῆς Ἐφέσου[26].

Παραλλήλως ἐπερατώθη ἡ ἔρευνα τοῦ σπηλαίου. Ἡ εἴσοδος πρὸς αὐτὸ γίνεται διὰ στενῆς ἀψιδωτῆς θύρας, εὑρισκομένης κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ κτηρίου. Τὸ τόξον τῆς θύρας στηρίζεται ἐπὶ κτιστῆς παραστάδος κατὰ τὴν δεξιὰν πλευράν, ἐνῷ κατὰ τὴν ἀριστερὰν ἔχει προσαρμοσθῆ ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἀριστερά, ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον, εὑρέθη λελαξευμένον εἰς τὸν βράχον ἀρκοσόλιον, πλ. 2.15 καὶ βάθ. 1.40 μ., τὸ τύμπανον τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι κατακόρυφον ἀλλὰ καμπύλον. Εἰς τὸ βαθύτερον σημεῖον αὐτοῦ ἀνοίγεται τετράγωνος κόγχη μὲ πλευρὰν 0.50 καὶ βάθος 0.24 μ. Οὐδὲν εὑρέθη ἐντὸς τοῦ ἀρκοσολίου, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε δὲν ἔχει εἰς τὸ κάτω μέρος κανονικὸν κιβωτιόσχημον τάφον. Ἴσως δὲν ἐλαξεύθη λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς σκληρότητος τοῦ βράχου. Ἀμέσως βαθύτερον ὁ χῶρος τοῦ σπηλαίου εὐρύνεται πρὸς Α., ὥστε τὸ ὁλικὸν πλάτος τοῦ δημιουργουμένου χώρου (χῶρος Α) νὰ φθάσῃ τὰ 4.50 μ. καὶ τὸ μῆκος του 2.50 μ. Ὁλόκληρον τὴν Α. πλευρὰν τοῦ χώρου καταλαμβάνουν δύο τάφοι, μήκ. 1.36 καὶ πλ. 0.67 - 0.72 μ. Μέγας κατακόρυφος λίθος, μήκ. 1.36 καὶ πλ. 0.27 μ., διαχωρίζει τοὺς δύο τάφους. Τὰ τοιχώματά των ἀποτελοῦν ὀγκόλιθοι καθέτως τοποθετημένοι ἢ ὁ βράχος, ἀνὰ δύο δὲ λίθιναι πλάκες μεγάλων διαστάσεων καλύπτουν αὐτούς. Τὸ κενὸν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ σπηλαίου, ἡ ὁποία εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι πολὺ χαμηλή (τὸ ὕψος τοῦ σπηλαίου εἶναι ἐδῶ 1.10 μ. συνεχῶς μειούμενον πρὸς Α., ἐνῷ περὶ τὸ κέντρον τοῦ χώρου Α φθάνει εἰς 2.20 μ.), ἐπληρώθη διὰ σωροῦ λίθων καὶ χώματος. Διὰ τὴν ἔνθεσιν τῶν νεκρῶν ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ Δ. στενὴ πλευρὰ τῶν τάφων.

Ἔτι βορειότερον, τὰ τοιχώματα τοῦ σπηλαίου στενεύουν, δημιουργουμένης οὕτως εἰσόδου, πλ. 0.90 μ., πρὸς χῶρον Β, διαστ. 2.50 × 2.50 μ.

24. Πρβλ. ταφικὸν κτίσμα πανεπιστημιουπόλεως Θεσσαλονίκης π.χ. (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, Πίν. 347 α), ὅπου τὸ κοίλωμα ἔχει σχῆμα ἀνθρωπίνου σώματος.

25. Ὅμοιοι Corinth XII, πίν. 110, 2058 - 2069, ἰδιαιτέρως ὁ ὑπ' ἀριθ. 2059.

26. Ephesos IV, 2. Das Cömeterium der sieben Schläfer (Wien 1937).

περίπου, μὲ τοιχώματα ἀνώμαλα. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ὀροφῆς τοῦ χώρου ὑπάρχει κυλινδρικὸν ἄνοιγμα, διαμ. 1.60 μ., τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὑπεράνω τοῦ σπηλαίου ἀγροῦ. Δὲν ἔχει μέχρι στιγμῆς ἀποσαφηνισθῆ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ σπήλαιον.

Τὸ Α. τμῆμα τοῦ χώρου ἐπίσης καταλαμβάνει ἕτερος τάφος. Τούτου ἡ Δ. πλευρὰ φράσσεται διὰ τοίχου, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται τετράγωνος θύρα. Καὶ ὁ τοῖχος οὗτος ἔχει κτισθῆ διὰ μεγάλων λιθοπλίνθων παλαιοτέρων κτηρίων. Ἅπαντες οἱ τάφοι εὑρέθησαν τεταραγμένοι καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν εὑρήματα, πολλὰ τῶν ὁποίων εἰς θρύμματα, εἶχον διασκορπισθῆ εἰς τὸ δάπεδον τῶν χώρων τοῦ σπηλαίου καὶ ταφῆ ὑπὸ στρῶσιν μαλακῆς « κιμηλιᾶς » καταπεσούσης ἐκ τῆς ὀροφῆς. Περισυνελέγησαν πλεῖστα μυροδοχεῖα, ἀκέραια ἢ ἐλλιπῆ κατὰ τμήματα, πήλινα καὶ ὑάλινα, τμήματα χαλκῶν κατόπτρων καὶ τμήματα εἰδωλίων. Μεταξὺ τούτων εἰδώλιον Ἔρωτος καὶ ἀκεφάλου ἱματιοφόρου μορφῆς, ὡς καὶ σώματα καὶ κεφαλαὶ πλαγγόνων. Εὑρέθησαν ἐπίσης λύχνοι καὶ νομίσματα, ἐσχηματοποιημένα χρυσᾶ φύλλα στεφάνων, δακτυλιόλιθοι ἐξ ὑαλομάζης καὶ σιδηροῖ ἧλοι ἐκ τῶν ξυλίνων φερέτρων. Τὰ εὑρήματα καλύπτουν χρονικὴν περίοδον ἀπὸ τῶν Ἑλληνιστικῶν μέχρι τῶν πρωίμων Αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἡ ἀπουσία δὲ νεωτέρων εὑρημάτων, τοὐλάχιστον εἰς τὸν χῶρον Β, φανερώνει ὅτι οὗτος δὲν ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς λειτουργίας τοῦ κοιμητηρίου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΚΟΣ

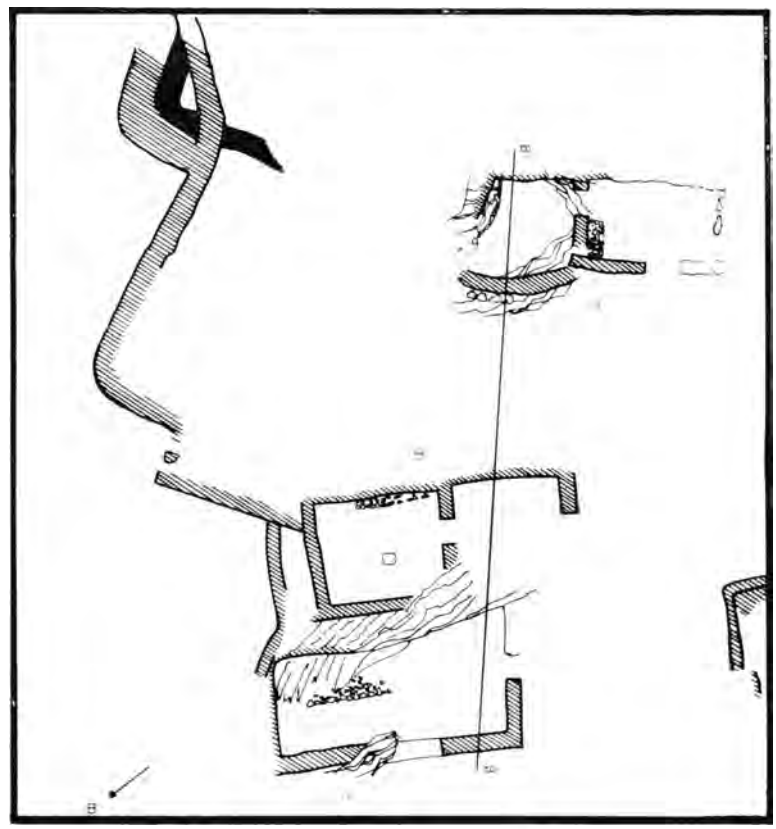
*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΔΟΝΟΥΣΑ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1972, ἀπὸ 23ης Ἰουλίου μέχρι καὶ τῆς 7ης Αὐγούστου συνεχίσθη διὰ τετάρτην ἀνασκαφικὴν περίοδον[1], ἡ ἔρευνα εἰς τὸν γεωμετρικὸν συνοικισμὸν τῆς Δονούσης. Εὐγενῶς προσφερθεῖσα ἐβοήθησεν ἡ πτυχιοῦχος ἀρχαιολογίας δ. Ντόλλυ Ἀναγνωσταρᾶ, τὰ δὲ σχέδια ἐξεπόνησεν ὁ καλλιτέχνης - ζωγράφος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Κωνστ. Ἡλιάκης[2], ὁ ὁποῖος καὶ ἄλλως ἐβοήθησε σημαντικῶς εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἠρευνήθη κυρίως τὸ Β. τμῆμα τοῦ συνοικισμοῦ καὶ συνεπληρώθη σχεδὸν ἡ εἰκὼν τῆς ἀμέσως ἐντὸς τοῦ τείχους περιοχῆς (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 504 α - β). Ἐδῶ, ἐπίσης, ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ συνοικισμοῦ (Σ χ έ δ. 2), λόγῳ τῆς μεγάλης κλίσεως τοῦ ἐδάφους, ἐφάνησαν εἰς τρία διάφορα ἐπίπεδα τρία κτίσματα (Σ χ έ δ. 3). Εἰς τὸ ὑψηλότερον, ἀνατολικώτερον, σημεῖον

Σχέδ. 1. Δονοῦσα. Κάτοψις τοῦ τείχους καὶ τῶν παρ' αὐτὸ κτηρίων

τῆς κλιτύος ἐκαθαρίσθη κτίσμα (Α), τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει κανονικὸν τετράπλευρον σχῆμα, ἀλλ' ὁ μὲν Δ. τοῖχος, ἰσχυρὸς διὰ τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους, διαγράφει καμπύλην, ὁ δὲ Β. ἀκολουθῶν τὸ ἔξαρμα τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατεῖ, παρουσιάζει ἀπόκλισιν (Π ί ν. 505 α). Ἡ εἴσοδος πιθανῶς ἦτο κατὰ τὴν ΒΔ. πλευράν. Ἀριστερὰ τῆς ὑποτιθεμένης εἰσόδου καὶ κατὰ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς ὑπάρχει πεζούλιον, ἀκολουθοῦν τὸ σχῆμα τοῦ βράχου (Π ί ν. 505 β). Ὁ χῶρος ἔχει μῆκος κατὰ τὸ μέσον 4.10 καὶ πλάτος 4 μ., ἐπικοινωνεῖ δὲ πρὸς τὸ νοτιώτερον δι' ἀνοίγμα-

1. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 390 - 393, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 426 - 428, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 465 - 467. ΑΑΑ IV (1971), σ. 210 κ.έ., ΑΑΑ VI (1973), σ. 256 κ.έ.

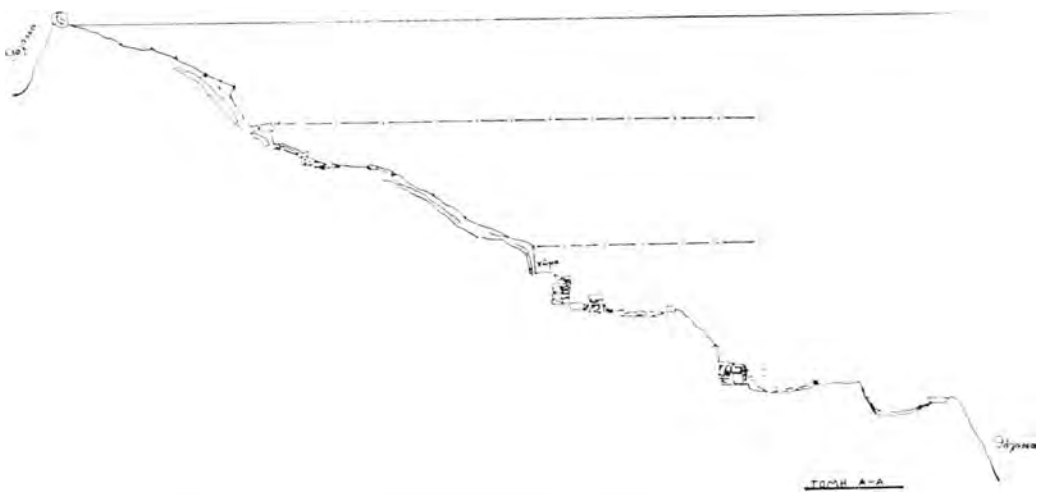
2. Αἱ δύο τομαὶ τῶν Σ χ ε δ. 2 - 3 εἶναι πρόχειρα σχέδια τῆς ὑπογραφομένης, ἄνευ εἰδικῶν ὀργάνων.

τος, πλ. 0.95 μ. (Π ί ν. 507 α). Ὁ Ν. χῶρος, μήκ. 4.70 καὶ πλ. 3.20 μ., ἔχει τὸ κύριον ἄνοιγμα κατὰ τὴν Δ. μακρὰν πλευράν, πλ. 1.35 μ. Τῶν τοίχων, κατὰ τὸ Ν. τμῆμα, ὀλίγα λείψανα σώζονται.

Τὸ κτίσμα τοῦτο εὑρέθη πλῆρες ὀστράκων (Π ί ν. 507 β), πολλὰ τῶν ὁποίων, συγκολληθέντα, ἐσχημάτισαν περίπου δεκάδα ἀγγείων, ὧν κυριώτερα εἶναι τὰ ἑξῆς:

(1) Μεγάλη ὑδρία μὲ ἐπίμηκες ᾠοειδὲς σῶμα. Φέρει εἰς τὸν ὦμον, μεταξὺ δύο ὁριζοντίων γραμμῶν, ἀνὰ μίαν ὁμάδα ἑτέρων τεσσάρων καθέτων πλατεῖα ζώνη γανώματος μεταξὺ λεπτῶν ταινιῶν. Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ὡς καὶ περὶ τὴν βάσιν ἀνὰ μία πλατεῖα ταινία γανώματος. Ὕψ. 0.622 μ. (Π ί ν. 508 γ).

(4) Ὑδρία ἐλλιπὴς κατὰ τμῆμα τοῦ λαιμοῦ μετὰ τοῦ χείλους καὶ τὰς τρεῖς λαβάς, ὧν σώζονται αἱ ἐκφύσεις. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ δύο ὁριζόντιαι ταινίαι καὶ πλατεῖα ζώνη, φέρουσα εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν καθέτους κυματοειδεῖς γραμμάς. Εἰς τὸν ὦμον ζώνη μὲ σειρὰν ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, τῶν ὁποίων σώζονται δύο· μεταξὺ τῶν ἡμικυκλίων ἀνὰ δύο κάθετοι κυματοειδεῖς

Σχέδ. 2. Δονοῦσα. Τομὴ κτηρίων ἀνασκαφῆς

ὑπεράνω τῆς ἀρχῆς ἑκάστης λαβῆς. Εἰς τὸ σῶμα πλατεῖαι ταινίαι γανώματος· ὁ λαιμὸς καλύπτεται ἐξ ὁλοκλήρου διὰ γανώματος. Ὕψ. 0.552 - 0.57 μ. (Π ί ν. 508 δ).

(2) Μικρὸς κρατὴρ μὲ ζώνην εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν, φέρουσαν ἐφ' ἑκάστης ὄψεως ὁμάδας πυκνῶς διατεταγμένων γραμμῶν, ἐλαφρῶς λοξῶν[3]. Τὸ ὑπόλοιπον σῶμα ὡς καὶ τὸ χεῖλος καλύπτονται ὑπὸ γανώματος. Ὕψ. 0.252, διάμ. χείλ. 0.225 - 0.245 μ. (Π ί ν. 508 ε).

(3) Ἀμφορεὺς ἐλλιπὴς τὴν μίαν λαβήν, τὸ ἥμισυ τῆς ἄλλης ὡς καὶ τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ σώματος. Φέρει εἰς μὲν τὸν λαιμὸν στενὴν ζώνην μὲ ὁμάδας καθέτων γραμμῶν, εἰς δὲ τὸν ὦμον ἄλλην πλατεῖαν μὲ ἡμικύκλια. Ὑποκάτω γραμμαί. Ὑποκάτω πλατεῖα ζώνη γανώματος μεταξὺ δύο ταινιῶν καὶ εἰς τὸ ὑπόλοιπον σῶμα δύο ταινίαι γανώματος. Σωζ. ὕψ. 0.44 μ.

(5) Σκύφος ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ σώματος. Ἐπὶ τοῦ χείλους ἐσωτερικῶς φέρει ὁμάδας καθέτων κεραιῶν, ἐξωτερικῶς δέ, ἐφ' ἑκάστης ὄψεως, ἀνὰ μίαν μετόπην, ὁριζομένην κάτω ὑπὸ τριῶν ὁριζοντίων γραμμῶν καὶ εἰς τὰ πλάγια ὑπὸ τριῶν καθέτων· ἐντὸς ἑκάστης μετόπης τριπλῆ σειρὰ τεθλασμένης[4]. Ὕψ. 0.095, διάμ. χείλ. 0.155 μ. (Π ί ν. 508 α, δεξιά).

(6) Κύαθος, φέρων εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν στενὴν ἐπιμήκη μετόπην μὲ ζώνην διαγράμμων τριγώνων μεταξὺ ὁριζοντίων γραμμῶν. Ἑκατέρωθεν τῆς μετόπης ἀνὰ μία μικρὰ μαστοειδὴς ἀπόφυσις.

3. Ἡ διακόσμησις τοῦ κρατῆρος ἐνθυμίζει τὴν ἀνάλογον εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδος Aa ἐκ Δήλου, Délos XV, πίν. XIV, 58, 59, 61, 63.

4. Συγγένειαν παρουσιάζει πρὸς τὸν σκύφον Α 1469 τοῦ Μουσείου Μυκόνου. J. N. Coldstream, Greek Geometric Pottery, πίν. 34 d.

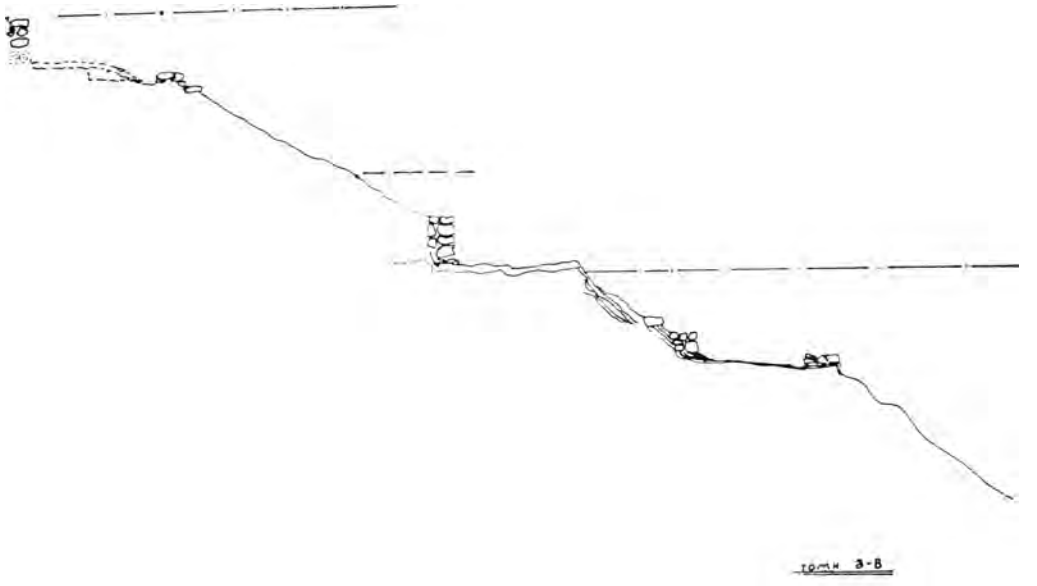
Ὕψ. 0.10, διάμ. χείλ. 0.135 μ. (Πίν. 508 α, ἀριστερά).

Τὰ περισσότερα τῶν ὀστράκων περισυνελέγησαν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ Β. τμῆμα τοῦ Ν. χώρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ καὶ πρὸ τοῦ πεζουλίου τοῦ Β. χώρου (Πίν. 505 β), ὅπου μεταξὺ τῶν ὀστράκων εὑρέθησαν δύο χαλκᾶ ψέλια, διαλελυμένος χαλκοῦς δακτύλιος, σιδηρᾶ αἰχμὴ λόγχης καὶ λίθος εἰς σχῆμα πελέκεως.

Τὸ ἀμέσως χαμηλότερον κείμενον κτίσμα εἶναι ἐπίσης διμερές (Β), μὲ φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., συνολ. μήκ. 9.90 καὶ πλ. 3.10 - 3.65 μ. Ὁ Β. χῶρος ἔχει μῆκ. 5 καὶ πλ. 4.05 μ. Κατὰ τὸ μέσον ὑπάρχει τετράγωνος λίθος, διαστ. 0.45 × 0.45 καὶ ὕψ. 0.30 μ., ὁ ὁποῖος πατεῖ ἐπὶ ἄλλων πλακοειδῶν λίθων καὶ φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς βάσις ξυλίνου στύλου πρὸς στήριξιν ὀροφῆς[5] (Πίν. 506 β). Πρόκειται περὶ τοῦ πρώτου μέχρι στιγμῆς εὑρεθέντος ἐσωτερικοῦ στηρίγματος εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Δονούσης. Εἰς τὸν διαχωριστικὸν τοῖχον σχηματίζεται ἄνοιγμα, πλ. 0.70 μ., ἀλλὰ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθοῦν ἄλλα ἀνοίγματα, διότι οἱ τοῖχοι λόγῳ τῆς μεγάλης κλίσεως τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν Δ. καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Ν. πλευρᾶς εἶχον καταπέσει.

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ τὸ πλάτος τοῦ Ν. τοίχου δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ μὲ ἀκρίβειαν, διότι εἰς ἀπόστασιν 3.10 μ. ἀπὸ τὸν Α. τοῖχον ὁ βράχος καταπίπτει ἀποτόμως. Πιθανὸν νὰ ὑπῆρχεν ἄνοιγμα εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς Ν. πλευρᾶς. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἔδωσε τὸν μικρότερον σχετικῶς ἀριθμὸν ὀστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγα συνεκολλήθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τμήματα ἀγγείων.

Δυτικώτερον τῶν δύο ἄλλων, παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὸ προηγούμενον, ὁμοίως εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον (Σχέδ. 1 καὶ 3· Πίν. 506

Σχέδ. 3. Δονοῦσα. Τομὴ κτηρίων παρὰ τὸ τεῖχος

β), ἀπεκαλύφθη τρίτον κτίσμα, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς μόνον, λίαν ἐπιμήκους, χώρου Γ. Οὗτος δὲν ἀποτελεῖ κανονικὸν ὀρθογώνιον, ἀλλὰ κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν ἔχει μῆκος 9.30 μ., κατὰ δὲ τὴν Α. 9.70 μ. Τὸ πλάτος του εἶναι πρὸς Β. 3.90 μ. καὶ πρὸς Ν. 5.10 μ. Τὸ ἄνοιγμα κεῖται κατὰ τὴν Δ. μακρὰν πλευρὰν καὶ ἔχει πλάτος 2.20 μ., εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν τὸ ἔδαφος εἶναι ἰσοπεδωμένον μόνον κατὰ μῆκος τῆς Δ. πλευρᾶς. Εἰς ἀπόστασιν 2.15 μ. κατὰ μέσον ὅρον ἀπὸ τὸν Δ. τοῖχον, ὑψοῦται μικρὸν πεζούλιον, μήκ. 3.60 μ., τὸ ὁποῖον συγκρατεῖ γέμισμα ἐξ ἀργῶν λίθων, μετὰ τὸ ὁποῖον πρὸς Α. ἀνυψοῦται τὸ φυσικὸν πέτρωμα μέχρις ὕψους 1.65 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου (Πίν. 506 γ). Πιθανῶς ὑπῆρχε καὶ δεύτερον ἄνοιγμα εἰς τὴν στενὴν μακρὰν πλευράν, πλ. 1 μ., πρὸς ἐπικοινωνίαν μὲ ἄλλον χῶρον (;). Ὁ Δ. τοῖχος μετὰ τὸ ἄνοιγμα, καθὼς καὶ ὁ Ν., ἔχουν κτισθῆ

5. Διὰ τοὺς ἐσωτερικοὺς κίονας εἰς γεωμετρικὰς οἰκίας βλ. H. Drerup, Griechische Baukunst in geometrischer Zeit, O 112.

διὰ μεγάλων ὀρθοστατῶν (Πίν. 506 α).

Ἱκανὸς ἀριθμὸς ὀστράκων, μεγάλων ἰδίως ἀγγείων, περισυνελέγη ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω κτίσματος, κυρίως ὅμως ἐπὶ τοῦ πεζουλίου. Ἐκ τούτων συνεκολλήθησαν τὰ ἑξῆς:

(1) Μέγας σκύφος, φέρων ἐφ' ἑκάστης ὄψεως ἀνὰ δύο ὁμάδας κρεμαμένων ἡμικυκλίων, εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος. Ὕψ. 0.145, διάμ. χείλ. 0.195 - 0.20 μ. (Πίν. 508 β).

(2) Μέγας πιθοειδὴς ἀμφορεὺς μὲ σῶμα ᾠοειδές. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ, τὸ σῶμα καὶ τὴν βάσιν πέντε συνολικῶς ταινίαι διακοσμοῦν τὸ ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἰς πρώτην χρῆσιν θὰ εἶχεν ὑψηλὸν λαιμόν, κατόπιν ὅμως ἀπεκόπη ὁ λαιμὸς εἰς ἄνισον ὕψος ἀπὸ τῆς βάσεώς του μέχρις ὕψους 0.06 μ. Ὁ λαιμὸς ἔχει διάμετρον 0.157 μ., τὸ δὲ ἀγγεῖον ὕψος 0.575 - 0.61 μ.

Πλὴν τοῦ παρὰ τὸ τεῖχος τομέως ἀνεσκάφη ἐπίσης κτίσμα εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ συνοικισμοῦ, διμερὲς καὶ τοῦτο (Δ) (Πίν. 507 γ). Ἔχει συνολικὸν μῆκος 12 μ. καὶ πλάτος κατὰ τὴν Β. πλευρὰν 2, κατὰ δὲ τὴν Ν. 3.70 μ. Ἕνεκα τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους ἡ σύνδεσις τῶν δύο χώρων δὲν εἶναι εἰς εὐθεῖαν γραμμήν, ἀλλὰ σχηματίζει ἀμβλεῖαν γωνίαν. Τὰ δύο δωμάτια ἐπικοινωνοῦν μεταξύ των δι' ἀνοίγματος, πλ. 1.10 μ. (Πίν. 507 δ). Γενικῶς οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος δὲν σώζονται εἰς καλὴν κατάστασιν, μέγα δὲ μέρος αὐτοῦ ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος πυρᾶς. Ἐκ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ περισυλλεγέντων ὀστράκων μόνον τμήματα ἀγγείων κατέστη δυνατὸν νὰ συγκολληθοῦν.

ΦΩΤΕΙΝΗ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

*

AYIA IRINI IN KEOS

The workrooms were opened on June 21st and closed on November 1st. Twenty-two members of the staff took part in the work for longer or shorter periods during the season, being engaged in archaeological and other scientific studies, technical and clerical activities. Five local workmen were employed.

Supplementary excavation was carried out at a few places in connection with architectural and stratigraphical study. (For general plans of the site, see *Hesperia* XL (1971), figs. 2 and 3).

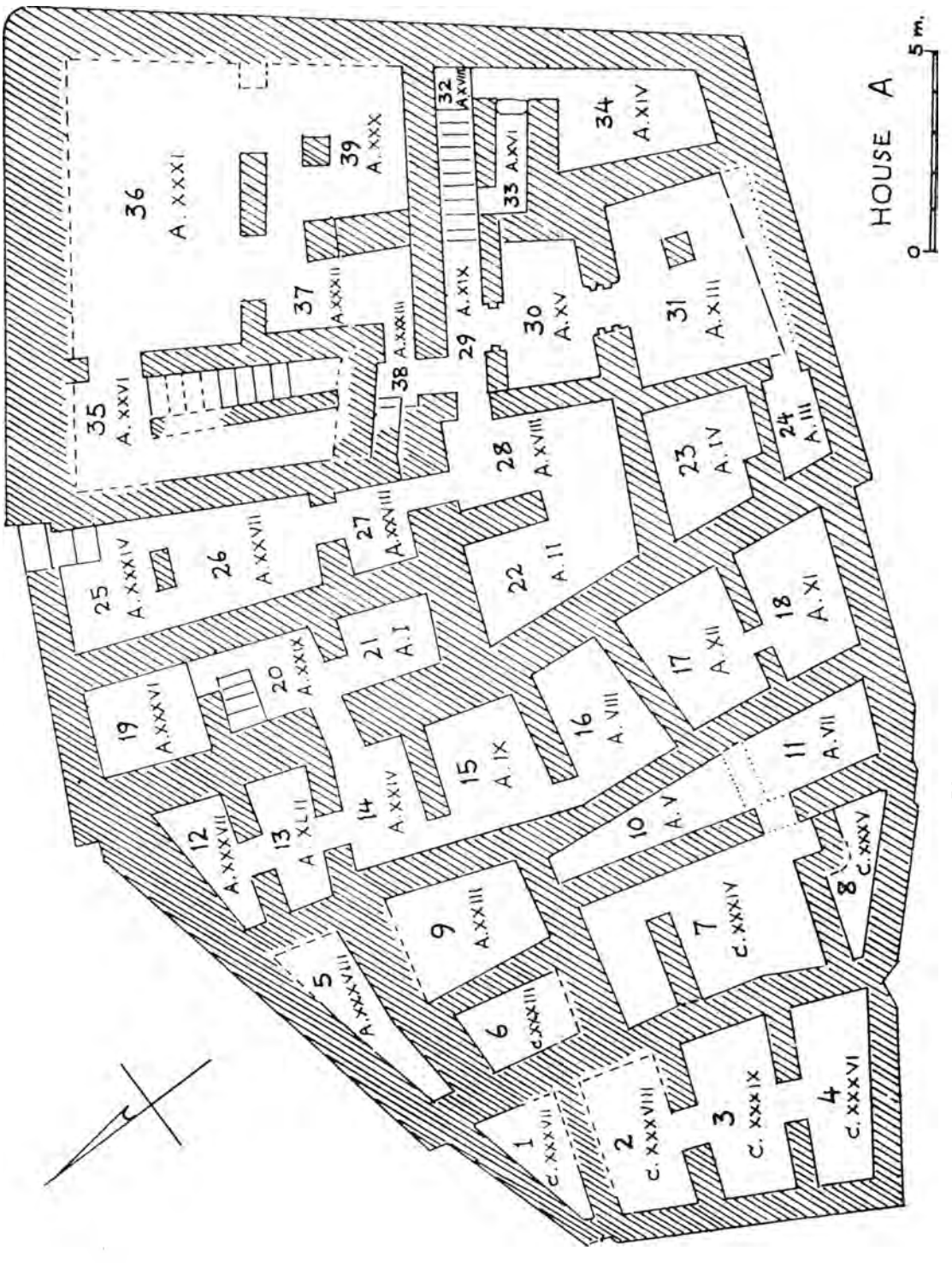
House A

Most of the rooms and other divisions of this large building have been designated up to now by Roman numerals, which were assigned as the several parts were exposed, the greater number being in Area A but a few at the west in Area C. All have now been renumbered with Arabic numerals, 1 - 39, as shown on the diagrammatic plan herewith (Plan 1). Other single buildings and groups of rooms on the site will be renumbered in similar fashion as the architectural studies proceed.

In the NW. and SW. corners of Room 31 two large pithoi had remained in place since their discovery in 1961. This year the protective sheathings were removed and the great jars, cracked but nearly complete, were taken to the workrooms, where one has been mended (Pl. 509 a). Debris which had fallen into them from the storey above was found to contain fragments of frescoes, notably certain pieces of the frieze or panel with blue birds (rock doves), of which many other pieces had been scattered throughout the room when the building was destroyed by the earthquake of LM IB/LH II.

Room 3 at the western end of the building was cleared in 1968 and a sounding showed that there were earlier remains under the floor. In 1972 all the space within the room was excavated to a depth of *ca.* 0.75 m., where bedrock was reached. Parts of two small cellars or semibasements were revealed, their walls having been set down into ground dug out for the purpose and having been constructed with regular faces on the inside only, essentially in the same manner as in the much larger buildings, e.g. Houses A, C, and F, of succeeding periods. The small cellars belong to an early phase of the Middle Bronze Age. They contained burnt debris and much broken pottery: gray Minyan, fine Cycladic red (Pl. 509 c) and gray-brown burnished and bichrome Matt-painted wares, and a few bits of imported pots in Kamares ware of MM IB/IIA style (Pl. 509 b). Outside the walls, in deposits which had been cut through to receive these cellars, there were remains of the Early Bronze Age settlement.

The place of the main entrance to House A is still now known. From the small courtyard or *plateia* inside the town's principal gateway one could enter the basements of the house by narrow steps leading down into

Plan 1. Ayia Irini in Keos. House A

Room 25 (Plan 1), but undoubtedly there were other doorways opening directly upon the rooms of the ground floor. None of the latter have been found, presumably because their remains have been cut away by erosion since ancient times. In 1972 we examined and removed a flight of large stone steps which led upward from the *plateia* (Pl. 509 d) to the outer wall of the house at Room 35. The position at first glance would seem suitable for a principal entrance, but the placing of the steps themselves made it clear that they belonged with a rebuilding of relatively late date. Further examination of the meager ceramic evidence may help to explain the clouded history of this region.

Temple Road

The roadway, 1.75 to 1.95 m. wide, along the northeast side of the temple was recognized in 1963 and partly excavated in 1966. This year the excavation and study of the stratification was completed by Mrs. Eliot (Pl. 510 a).

1. A wall of the Early Bronze Age ran below, and was later incorporated into the northeast wall of the temple near its upper (NW) end.

2. The temple itself was built in an early phase of the Middle Bronze Age. From its NE. side at this time two walls ran out at right angles, bounding a space which was paved with stones. There was as yet no roadway next to the temple. This stage ended with a destruction and collapse of masonry.

3. The temple wall was rebuilt. Now also the wall opposite, closing the series of rooms inside the new system of fortifications, was first constructed, being aligned parallel to the temple. A road was built for the first time, and paved with stones; this crossed the remains of the walls which had stood in stage 2 and the debris which was heaped over them. The pottery of stage 3 is characteristic of the first period of the great fortifications, corresponding to the styles of MM III.

4. A new roadway was thereafter installed at a higher level, with a rough paving of cobblestones. The pottery here is chiefly of LM IB/LH II styles. (Remains of the intervening phase, LH IA/LH I, are not plentiful, presumably having been cut or swept away during renovations). The fourth stage ended with the great earthquake (Pl. 510 b).

5. The wall of the temple was then rebuilt and further deposits accumulated in the roadway. The distinctive pottery at this stage was Mycenaean of LH IIIA1 style.

There can be little doubt that the street continued to be used throughout the Mycenaean period; perhaps also thereafter. It would have passed at higher levels than, e.g., the LH IIIC floors inside the temple. The uppermost deposits, being near the modern surface, were found to be disturbed and mixed.

Area D

A small sounding was made in Area D, near the western shore of the promontory in order to examine a segment of the Middle Bronze Age fortification wall, DJ.

Conservation of the Site

As in preceding seasons, much time has been devoted to reinforcing the ancient walls and preparing the site for visitors.

Little damage had occurred during the winter of 1971-72; only the end of one wall beside Corridor 29 of House A (Plan 1) had collapsed (Pl. 510 d). This is in the region where damage from the great earthquake of LM IB was most severe, as we have noted before, and it is not surprising that the end of another wall just here fell in during the great storm and downpour of rain and hail on August 25, 1972. In each case we removed the weak parts and rebuilt the walls to their former height, using a similar but not identical style of masonry and cementing the joints for extra strength (Pl. 510 c). Several places in passageway 38 and room 37 (Plan 1) have needed reinforcement. Similar work of reconstruction, underpinning, and filling has been done in House F (Pl. 511 b) and elsewhere on the site.

Since the ancient buildings in many places are close together or contiguous, it is inevitable that visitors will walk on some of the walls. In order to make circulation possible and reasonably safe we have laid out a series of paths, with steps and staircases as required (Pl. 511 a). Where passage along the tops of walls is necessary we have chosen those with solid masonry and have laid firmly-cemented stone pavings which provide

secure footing and also protect the walls themselves (Pl. 512 c). Many of these paths have now been built. It is our plan not to demolish any ancient structures which can be preserved nor to rebuilt walls to a height or length greater than that which is attested by the original parts *in situ*. Reinforcements and reconstructions are to be inconspicuous but not to deceive the eye. Records of all such work are being kept.

A program of planting, chiefly around the edges of the site, has been followed for several years. Owing to salt in the earth and exposure to high winds, the ground is not favorable to growth, but eucalyptus, olive, and certain pines, as well as oleanders, *bouzi* and other flowering plants, are taking root.

Objects Found

Not much pottery has been collected in the limited digging of the current season. The finest pieces, which also help to fill gaps in the whole collection, are those from Middle Bronze Age rooms under House A. After the severe storm and consequent flooding on August 25 a number of objects were exposed on the surface of the ground at and near Ayia Irini; among them: fragments of three marble figurines of Early Cycladic type and one of flat cruciform shape (cf. *Hesperia* XL (1971), p. 121, nos. 30-36), some stone beads, and part of a delicate ivory comb.

The most remarkable single object among those recovered this year is a small bronze figure of a man (Pl. 512 a - b). It was found by Mrs. Bikaki partly exposed in a bank of earth at the summit of the Troullos, where a small excavation had been made in 1966 (*Hesperia* XL (1971), pp. 392-395). She brought it to the workrooms, and it was given a preliminary cleaning by electrolysis. The statuette as preserved is about 7 centimetres tall; the feet and lower legs are missing. The man wears Minoan dress and stands in a well-known Minoan posture, erect with shoulders thrown back, right arm raised and hand to forhead, left arm downward at the side. The unique feature of this piece is the object which he holds firmly under his left arm: a rod of uneven thickness, about 9 centimetres long, pointed at the lower tip, flattened and shaped into a circular loop at the upper end (the loop was complete; a fragment broke off in the cleaning but can be set back after further treatment). No close parallel suggests itself, though one may perhaps think of the « Chieftain » and the soldier on the steatite cup from Ayia Triada. It is not altogether impossible that the pinlike object, made for another purpose, was thrust under the man's arm for some idle reason, but for the moment that explanation seems improbable.

Studies

J. L. Angel completed the examination of all the human skeletal remains which have been collected from 57 graves and scattered contexts since 1960, registering a total of 137 individuals represented by one or more bones. Jennie Coy also finished her examination of all the animal bones, measuring and recording each significant piece; over the course of five seasons she has handled more than 300,000 bones and fragments recovered from our excavations at Ayia Irini and Kephala. Mr. and Mrs. Kittredge this year completed the basic recording of all the pottery in *ca.* 2400 lots which were collected in areas excavated under his direct supervision during ten seasons (these « lots » varying in bulk from a mere handful of sherds to six or eight tinfuls each). Mrs. Caskey made further progress in studying the terracotta statues from the temple; certain pieces have had to be taken apart and remended more accurately in the light of new knowledge and improved techniques; the study has been advanced through large - scale drawings by Miss Bouzaki and Miss Voutsina, showing elevations of the exteriors at different angles and sectional views of the interiors with their complex systems of construction and wooden supports. Excellent drawings were made this year by Mrs. Fäthke to illustrate our considerable collection of stone vases and certain other objects. Meanwhile, the continuing study of architecture, pottery and stratigraphical sequences has engaged many members of the staff.

J. L. CASKEY

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 ὑπηρέτησαν εἰς τὴν 4ην Περιφέρειαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων οἱ Ἐπιμεληταὶ Ν. Ζίας καὶ Θ. Ἀλιπράντης καὶ εἰς τὴν Κρήτην ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Ἐμμ. Μπορμπουδάκης. Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὸ προσωπικὸν τῆς Ἐφορείας, ὀλιγάριθμον ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλῆθος ἀλλὰ καὶ τὴν γεωγραφικὴν ἰδιομορφίαν τῶν μνημείων, ἐμερίμνησε διὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἐν μέρει ἀναστήλωσιν τῶν μνημείων (ναῶν, φρουρίων, ἀρχοντικῶν κλπ.), τὴν συντήρησιν τοιχογραφιῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων, τὴν ἐπίβλεψιν τῶν προστατευομένων οἰκισμῶν (Πυργί, Μεστὰ Χίου, Ἀμοργός, Νάξος, Πάρος κλπ.) καὶ ἀκόμη διὰ τὴν ἐν γένει λῆψιν μέτρων προστασίας, τὴν καταγραφὴν καὶ φωτογράφησιν, ὡς καὶ τὴν ἐπισήμανσιν ἀγνώστων μνημείων, μὲ συχνὰς μεταβάσεις τῶν Ἐπιμελητῶν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς νήσους. Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν ἐργασιῶν ἀκολουθεῖ κατωτέρω, πλὴν τῆς Κρήτης, καταχωριζομένης εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν.

ΝΑΞΟΣ

Ἀπὸ ἐτῶν ἡ νῆσος αὕτη ἐπισύρει τὸ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τῆς Ὑπηρεσίας, καθ' ὅσον συγκεντρώνει, ὡς γνωστόν, μέγαν ἀριθμὸν ναῶν Βυζαντινῆς ἐποχῆς, τῶν πλείστων εἰκονογραφημένων. Συνεργεῖα, ἀφ' ἑνὸς ἀναστηλώσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου συντηρήσεως τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων, εἰργάσθησαν σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους εἴτε εἰς συνεχιζόμενα ἔργα, εἴτε εἰς νέα τοιαῦτα. Τοῦ συνεργείου τῶν συντηρητῶν τὴν εὐθύνην καὶ καθοδήγησιν εἶχεν ὁ ζωγράφος - συντηρητὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Σταῦρος Μπαλτογιάννης, ἐνῷ εἰς τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας προῖστατο ὁ ἀρχιτεχνίτης κ. Π. Πανουτσόπουλος.

Πρωτόθρονος[1]

Αἱ ἐργασίαι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο περιωρίσθησαν εἰς τὴν κατάλληλον ἐπεξεργασίαν τοῦ ἀποκολληθέντος πρώτου στρώματος ζωγραφικῆς τοῦ τρούλλου, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἶχε τὴν ἰδίαν περίπου εἰκονογραφίαν μὲ τὸ δεύτερον, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι, ὡς τοὐλάχιστον διαφαίνεται εἰς τὸ στάδιον τοῦτο τῆς ἐργασίας, δὲν ὑπάρχουν Ἅγιοι, ἀλλὰ μόνον Προφῆται (Πίν. 513 α), Ἀρχάγγελοι ὡς καὶ Ἑξαπτέρυγα, τὰ ὁποῖα ἀντιθέτως δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὸ νεώτερον στρῶμα. Αἱ παραστάσεις τῶν Προφητῶν καὶ τῶν Ἀρχαγγέλων, μετωπικαί, ἤρεμοι, μεγαλειώδεις, μὲ λιτὸν ἀλλ' ἐκφραστικὸν σχέδιον, πλούσιον καὶ ἐλεύθερον χρωματισμόν, ἐμφανίζουν πολλὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προσιδιάζουν εἰς τὴν μνημειακὴν τεχνοτροπίαν τοῦ ΙΑ΄ αἰ., μὲ τὴν ἐλευθερίαν τὴν ὁποίαν ἐπιτρέπει ἡ τεχνικὴ τῆς τοιχογραφίας. Διὰ τὴν ἐπανασύστασιν τῆς ὅλης μορφῆς τοῦ τρούλλου, κατεσκευάσθη ἐξ ἐλαφρῶν ὑλικῶν ὁμοίωμα, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὁποίου ἐπεκολλήθησαν αἱ ἀποτετειχισμέναι τμηματικῶς τοιχογραφίαι.

Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Κεραμὶ

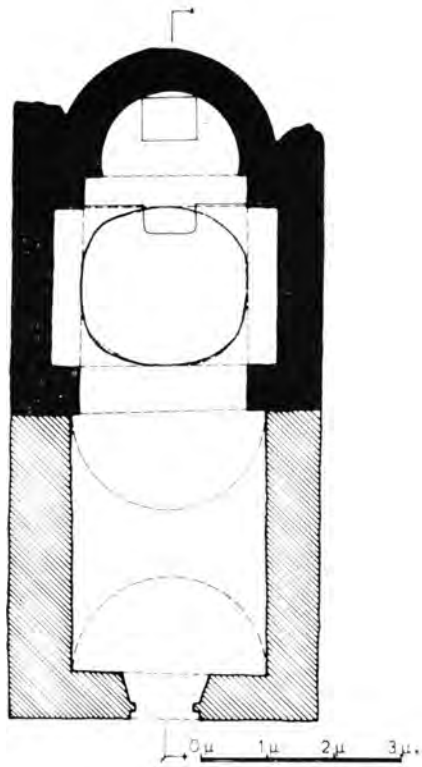
Συνεχίσθησαν[2] καὶ ὡλοκληρώθησαν αἱ ἐργασίαι εἰς τὸν γνωστὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Μετὰ τὴν στερέωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἤρχισαν ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν, ὡς καὶ ἀποκαλύψεως τῶν ὑπὸ νεωτερικὰ κονιάματα ὑπαρχουσῶν. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κονιαμάτων ἐφάνη, ὅτι πρὸς τὴν Δ. πλευρὰν καὶ εἰς τὴν σύνδεσιν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ μὲ τὴν μεταγενεστέραν προσθήκην, τὸ τόξον εἶχε ἐνδυθῆ ἐσωτερικῶς διὰ τοιχοποιίας, ἥτις καὶ ἀφηρέθη. Ὡσαύτως, τὸ τόξον τῆς Ν. πλευρᾶς εἶχε διὰ προσθήκης τοίχου διαιρεθῆ εἰς δύο πρὸς ἐνίσχυσίν του. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς ἀλλὰ καὶ πιθανὴν ἀποκάλυψιν τοιχογραφιῶν, ἀφηρέθησαν αἱ μεταγενέστεραι αὐταὶ στερεωτικαὶ προσθῆκαι καὶ οὕτω ὁ ναὸς ἔλαβε τὴν πιθανωτέραν ἀρχικὴν μορφήν του (Σχέδ. 1 - 2). Ἐπειδὴ ὅμως, λόγῳ τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν, ὑπῆρχε μικρὰ ὑποψία κινδύνου, ἐκ τοῦ βάρους τοῦ μεγάλου ἐν σχέσει πρὸς τὸν ναὸν τρούλλου, κατεσκευάσθησαν δύο ἀντηρίδες εἰς τὴν Ν. πλευράν.

Εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα ὑπῆρχε κτιστὴ ἁγία Τράπεζα, ἡνωμένη μετὰ τοῦ τοίχου τῆς ἁψῖδος κατὰ τὸν συνήθη τύπον τῶν μικρῶν μεταβυζαντινῶν ναῶν (Πίν. 514 α). Κατὰ τὰς ἐργασίας ἐφάνη ὅτι αἱ τοιχογραφίαι συνεχίζοντο εἰς τὸν τοῖχον, ἔνθα εἶχε προσκολληθῆ ἡ νεωτέρα Τράπεζα. Αὕτη καθηρέθη καὶ ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ρωμαϊκοὶ κιονίσκοι περιρραντηρίου, ὡς καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν στηριζομένη πλάξ. Ἡ ζωγραφικὴ διακό-

1. Διὰ τὰς προγενεστέρας ἐργασίας βλ. Ν. Ζίας, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 613. Βιβλιογραφίαν βλ. εἰς Ν. Ζία, Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν εἰς Πρωτόθρονον Νάξου, ΑΑΑ IV (1971), σ. 368 - 377, καὶ Μ. Χατζηδάκη, Ἐπιτάφιος χρονολογημένη ἐπιγραφὴ στὴν Πρωτόθρονη Νάξου, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Ζ' (1973 - 1974), σ. 78.

2. Ν. Ζίας, ΑΔ 27 (1972). Χρονικά, σ. 614 - 615

σμησις τοῦ τοίχου ἐδείκνυε σαφῶς τὴν θέσιν τῆς ἁγίας Τραπέζης, ἥτις καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικήν της μορφήν (Πίν. 514 β). Τὸ ὅλον δάπεδον τῆς ἐκκλησίας ἐπεστρώθη διὰ φυσικῶν πλακῶν. Μετὰ ταῦτα τὸ εἰκονογραφικὸν πρό-

Σχέδ. 1. Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Κεραμί. Κάτοψις

γραμμα τοῦ ναοῦ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Εἰς τὸν τροῦλλον εἰκονίζεται ὁ Παντοκράτωρ ἐντὸς κύκλου, τὸν ὁποῖον φέρουν τέσσαρες ἄγγελοι[3] διατεταγμένοι κατὰ τὰς διαγωνίους τοῦ ναοῦ, ἐνῷ τοὺς τέσσαρας κυρίους ἄξονας ὁρίζουν ταινίαι μὲ διπλοῦς κύκλους (Πίν. 513 β, 516 α). Εἰς τὰ λοφία εἰκονίζονται οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταί, εἰς τὸ ΒΔ. ὁ Λουκᾶς, εἰς τὸ ΝΔ. ὁ Μᾶρκος (Πίν. 515 α), εἰς τὸ ΝΑ. πιθανῶς ὁ Ἰωάννης.

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης ἀπεκαλύφθησαν ἴχνη ἀπὸ τὸν λαιμὸν τοῦ Χριστοῦ, λείψανα πιθανώτατα Δεήσεως, παραστάσεως συνήθους διὰ τὴν ἱστόρησιν τῆς κόγχης τῶν ναξιακῶν ναῶν (Πρωτόθρονος, Ἅγιος Γεώργιος Ἀπειράνθου, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος Ἀπειράνθου, Ἅγιος Γεώργιος κ.ἄ.). Εἰς τὸν ἡμικύλινδρον εἰκονίζεται ὁ Μελισμὸς καὶ ἑκατέρωθεν ἀνὰ τρεῖς ἐκ τῶν μεγάλων ἱεραρχῶν (Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων, Πολύκαρπος Σμύρνης, Χρυσόστομος κλπ.)[4].

Τὰ ἐσωράχια τῶν τόξων, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸν τροῦλλον, διακοσμοῦν μετάλλια ἁγίων κλπ. Εἰς τὸ Ν. τόξον οἱ ἅγιοι Ἀρσένιος, Εὐθύμιος, Βαρλαάμ, Κοσμᾶς ὁ Ποιητής, Ἰεζεκιὴλ καὶ εἰς τὴν βάσιν λείψανα ὁλοσώμου ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Εἰς τὸ τύμπανον Γέννησις. Εἰς τὸ Δ. τόξον ὁλόσωμος ὁ ἅγιος Ἰσίδωρος καὶ εἰς μετάλλια οἱ ἅγιοι Αὐξέντιος, Εὐστάθιος καὶ Εὐστράτιος (Πίν. 515 β). Εἰς τὸ Β. τόξον οἱ ἅγιοι Φιλήμων, Σίμων, Ἀνδρέας, Κοσμᾶς (;), Παῦλος. Εἰς τὸ τύμπανον ἴχνη τῆς παραστάσεως τῆς εἰς Ἅδου Καθόδου καὶ ὁλόσωμοι οἱ ἅγιοι Ἀρτέμιος καὶ Θεόδωροι. Εἰς τὸ Α. τόξον οἱ ἅγιοι Ἰωάννης, Σαμψών. Ἅγιοι ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι δυσδιάγνωστοι. Ὅπου δὲν εὑρέθησαν παραστάσεις ἐγένοντο κονιάματα εἰς οὐδέτερον τόνον. Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῶν τοιχογραφιῶν νομίζομεν ὅτι ἡ ἀρχικῶς ὑπὸ τῆς κ. Μ. Σωτηρίου[5] προταθεῖσα διὰ τὸν ΙΓ' αἰ. δὲν μεταβάλλεται βασικῶς[6].

Ἅγιος Κωνσταντῖνος Βουρβουριᾶς

Εἰς τὴν Τραγαίαν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν δεξιὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Χώρας εἰς Χαλκί, εἰς τὴν τοποθεσίαν Βουρβουριά, εὑρίσκεται ὁ δημοσιευμένος καὶ μὲ χρονολογημένας (1311) τοιχογραφίας μονοκάμαρος ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου[7]. Κατὰ τὸ 1960-61 κατέπεσεν ὁ θόλος τοῦ ναοῦ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραμείνουν αἱ τοιχογραφίαι εἰς τὸ ὕπαιθρον ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον (Πίν. 516 β). Πρὸς σωτηρίαν τῶν τοιχογραφιῶν εἶχεν ἀποφασισθῆ ἡ ἀποτείχισις αὐτῶν. Κατόπιν ὅμως ἐπισταμένης ἐξετάσεως τῆς

3. Ἡ κ. Μ. Σωτηρίου ἀναφέρει τὴν παράστασιν ὡς Ἀνάληψιν (Ἡ πρώιμος παλαιολόγειος ἀναγέννησις εἰς τὰς χώρας καὶ τὰς νήσους τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 13ον αἰ., ἐν ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Δ' (1966), σ. 263), προφανῶς λόγῳ τῆς δυσδιαγνώστου καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο τότε αἱ τοιχογραφίαι.

4. Ὁ κ. Κ. Καλοκύρης ἀναφέρει τέσσαρας ἀντὶ ἓξ Ἱεράρχας διὰ τὸν αὐτόν, ὡς ἀνωτέρω, προφανῶς λόγον (Ἔρευναι Χριστιανικῶν Μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξον, Ἀμοργὸν καὶ Λέσβον, Ἀθῆναι 1960, σ. 14 15).

5. Ἔ.ἀ., σ. 264.

6. Περὶ τῶν χρονολογικῶν, εἰκονογραφικῶν καὶ τεχνοτροπικῶν προβλημάτων θὰ ἐπιληφθῇ ὁ ὑπογραφόμενος ἀλλαχοῦ προσεχῶς.

7. Γ. Δημητροκάλλη, Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος Βουρβουριᾶς Νάξου, ἐν Συμβολαῖ εἰς τὴν μελέτην τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Νάξου, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1972, σ. 115 - 138.

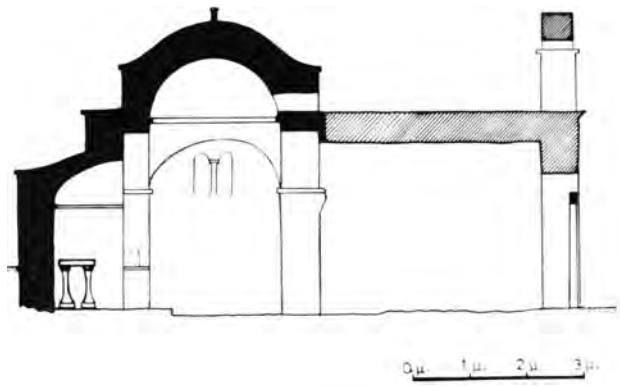
καταστάσεως τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ δεδομένου ὅτι ὑπῆρχον δημοσιευμένα ὅλα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα τοῦ ναοῦ (σχέδια, φωτογραφίαι), ἐκρίθη ὡς καλυτέρα λύσις ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ναΐσκου, οὕτως ὥστε αἱ διασωθεῖσαι τοιχογραφίαι νὰ μὴ ἀλλοτριωθοῦν ἀπὸ τὸ περιβάλλον των. Ἐγένετο πρῶτον ἐπιμελὴς καθαρισμὸς τῶν ἐρειπίων διὰ τὴν περισυλλογὴν τῶν καταπεσόντων τμημάτων τοιχοποιίας μὲ ζωγραφικὴν διακόσμησιν καὶ ἐν συνεχείᾳ, βάσει τῶν προαναφερθέντων στοιχείων ἐπὶ τῶν εὑρεθέντων κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἐρειπίων, ἀνεστηλώθη ὁ ναός.

Ἅγιοι Ἀπόστολοι Ἀκαδήμων

Μετὰ τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος[8] στεγανοποίησιν καὶ τὴν ἐν γένει στερέωσιν τοῦ κομψοῦ καὶ διακεκοσμημένου διὰ κεραμεικῶν ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων εἰς θέσιν Ἀκάδημοι[9] Τραγαίας, καὶ ἀφοῦ ἐγένετο πλακόστρωσις τοῦ δαπέδου διὰ φυσικῶν πλακῶν, ἤρχισεν ἡ διερεύνησις ὑπὸ τὰ νεώτερα ἀσβεστοχρισμένα κονιάματα δι' ἀποκάλυψιν τοιχογραφιῶν. Ὡς ἀνεμένετο, ὁ ναὸς (ὡς τὸ πλεῖστον τῶν βυζαντινῶν ναῶν τῆς Νάξου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς μεταβυζαντινοὺς ναοὺς τῆς ἰδίας νήσου) ἔφερε τοιχογραφίας, αἵτινες δὲν διατηροῦνται καλῶς εἰς ὅλην πιθανῶς τὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε διασώζονται σημαντικὰ τμήματα αὐτῶν. Δημοσιεύομεν ἐνδεικτικῶς τοιχογραφίαν, ἀποκαλυφθεῖσαν ἐπὶ τῆς Ν. παραστάδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ εἰκονίζουσαν τὴν Θεοτόκον (Π ί ν. 517 α), προφανῶς ἐκ συνθέσεως τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ὀρθία, ἐστραμμένη πρὸς δεξιά, μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν τῆς κεφαλῆς, ἡ Θεοτόκος κατευθύνει τὰς χεῖρας της πρὸς τὸν Γαβριήλ. Ἡ Παναγία ἵσταται ὑπὸ τοξύλλιον, μιμούμενον τὰ εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν μαρμάρινα. Ἡ μὲ ἁπλότητα καὶ λιτότητα ἐζωγραφημένη μορφή, τὸ ᾠοειδὲς πρόσωπον, μὲ τοὺς μεγάλους ὀφθαλμούς, τὴν ἀπέριττον διάπλασιν τῶν παρειῶν, ἐμψυχουμένων ἀπὸ ἐρυθρὰν κηλῖδα, ἡ γραμμικότης τῶν πτυχῶν καὶ ἡ ἔλλειψις σχεδὸν ἐντελῶς τῆς τρίτης διαστάσεως ὁδηγοῦν πρὸς τὸ τέλος τοῦ ΙΒ΄ αἰ. ἢ συντηρητικὸν ἐπαρχιακὸν ζωγράφον τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ΄ αἰ.

Δροσιανὴ

Ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Νικ. Δρανδάκη συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι εἰς τὸν ναὸν τῆς Δροσιανῆς[10]. Συνηρμολογήθη ἐκ τῶν ὑφισταμένων μελῶν (θωράκια, κιονίσκοι κλπ.) τμῆμα τοῦ τέμπλου ὑπὸ τοῦ γλύπτου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἐμμ. Νουκάκη, ἐνῷ εἰς τὰς τοιχογραφίας αἱ ἐργασίαι ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ἀποτείχισιν παλαιοτέρων στρωμάτων εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ.

Σχέδ. 2. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Κεραμί. Τομὴ κατὰ μῆκος

Ραχιδιώτισσα

Εἰς τὴν τόσον πλουσίαν διὰ τὴν βυζαντινὴν τέχνην περιοχὴν τῆς Τραγαίας, εἰς τὰ Μονοίτσια, ἐπὶ τῆς κορυφῆς μικροῦ λόφου ἐναντι σχεδὸν τῆς Δροσιανῆς, μεθ' ἧς συνδέονται διὰ τοπικῶν θρύλων καὶ παραδόσεων[11], ἔχει ἀνεγερθῆ ὁ λευκὸς ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Ραχιδιώτισσας[12]. Ὁ ναὸς ἔχει σχῆμα ἐλευθέρου λατινικοῦ σταυ-

8. Ν. Ζίας, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 613 - 614.
9. Κ. Καλοκύρης, ἔ.ἀ., σ. 14.
10. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 613.
11. Ν. Κεφαλληνιάδη, Οἱ ἐκκλησίες τῆς Νάξου καὶ οἱ θρύλοι των, τόμ. Α΄, Ἀθῆναι 1971, σ. 13 - 15.
12. Κ. Καλοκύρης, ἔ.ἀ., σ. 13.

ροῦ (μήκ. 8.17 καὶ πλ. 5.84 μ.) μὲ κυλινδρικὸν τροῦλλον. Διατηρεῖ μέρος τῆς ζωγραφικῆς ἱστορίας του, ὅσον ἀπέφυγε τὸν ἀσβέστην καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ χρόνου. Πρὸς ἄμεσον ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως, τὸ εἰς τὴν περιοχὴν ἐργαζόμενον συνεργεῖον ἔλαβε μέτρα διὰ τὴν ἄμεσον συγκράτησιν καὶ στερέωσιν τῶν περισσότερον ἐπικινδύνων τμημάτων, ὡς ἔγινε καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τῆς περιοχῆς, ἐνῷ ἐπὶ πλέον συστηματικὴ ἐργασία ἐπρογραμματίσθη διὰ τὸ ἔτος 1973.

Ἅγιος Νικόλαος εἰς Σαγκρὶ

Ἡ περιοχὴ τοῦ χωρίου Σαγκρὶ παρουσιάζει καὶ αὕτη ἀξιόλογον ἀριθμὸν μνημείων, ἀπὸ τὴν Παλαιοχριστιανικὴν[13] ἐποχὴν μέχρι τὰς ὡραίας εἰκόνας τῆς Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ναῶν εἶναι ὁ Ἅγιος Νικόλαος[14], μονόχωρος σταυροειδὴς μὲ κυλινδρικὸν τροῦλλον καὶ δύο ἢ ἴσως τρία στρώματα τοιχογραφιῶν[15], ὧν τὸ νεώτερον χρονολογεῖται ἐξ ἐπιγραφῆς εἰς τὸ 1270[16]. Δεδομένου ὅτι εἶχον παλαιότερον ληφθῆ μέτρα διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ναοῦ, ἡ προσπάθεια τῆς Ἐφορείας ἐστράφη πρὸς τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν. Ἐγένετο στερέωσις τῶν κονιαμάτων, ἀφαίρεσις τῶν ἀσβεστοχρισμάτων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφανισθοῦν σημαντικὰ τμήματα τῶν παραστάσεων, π.χ. τῆς Βαπτίσεως (Πίν. 517 β) (ὅπως ὁλόκληρον τὸ σῶμα τοῦ Προδρόμου, οἱ τρεῖς ἄγγελοι μὲ τὰ λέντια, ἡ περίεργος μορφὴ τῆς προσωποποιήσεως τοῦ Ἰορδάνου, οἱ ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ κολυμβῶντες κλπ.) καὶ τῆς Γεννήσεως (Πίν. 518 α) (ὅπως ὁ πειράζων τὸν Ἰωσὴφ ποιμὴν κλπ.). Ἐν τῷ συνόλῳ κατέστη πλέον σαφὴς ἡ τεχνοτροπία τοῦ ζωγράφου, ὅστις εἰς τὸν ΙΓ΄ αἰ. ἀκολουθεῖ ἀκόμη τὰ διδάγματα τῆς γραμμικῆς ἀντιλήψεως τοῦ ΙΒ΄, ἑρμηνεύων κατὰ ἁπλούστερον τρόπον αὐτά, μὲ ἐνιαίας χρωματικὰς ἐπιφανείας καὶ ἀφελεῖς γραμμάς, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ ἀφαιρῇ ἀπὸ τὰς ἀσκητικὰς μορφὰς τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἔντασιν. Ἡ ἐργασία πλήρους καθαρισμοῦ, παρουσιάσεως κλπ. τελικῶς περιωρίσθη εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα (Πίν. 518 β).

Ἅγιος Γεώργιος εἰς Ποταμιὲς

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι ἓν τῶν ἐντελῶς ἀπερίττων καὶ ἐν τῇ ἁπλότητί των χαριτωμένων ἐκκλησιδίων, τὰ ὁποῖα ἀφειδῶς προσφέρει ἡ Νάξος εἰς τὸν ἐρευνητήν. Εἰς Ποταμιές, πλὴν τοῦ γνωστοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάμαντος[17], εἰς ὃν ἐγένοντο κατὰ τὸ παρελθὸν στερεωτικαί τινες ἐργασίαι[18], ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ἀξιόλογοι ναΐσκοι, ὡς ὁ μονόχωρος σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος τῆς Ἁγίας Ἄννης (Πίν. 519 α). Ὁ Ἅγιος Γεώργιος (Πίν. 519 β-γ) εἶναι ἁπλούστατον μονοκάμαρον κτίσμα (διαστ. 6.42 × 3.77 μ.), ἔχον κτιστὸν τέμπλον, καὶ κοσμεῖται διὰ τοιχογραφιῶν (Πίν. 520 α), κεκαλυμμένων εἰσέτι ὑπὸ τῶν ἁλάτων κλπ. Αἱ ἐργασίαι ἀπέβλεψαν εἰς τὴν κτηριακὴν στερέωσιν. Ἀποκατεστάθη ἡ τοξωτὴ θύρα τῆς Δ. πλευρᾶς (Πίν. 520 β), ἐπεσκευάσθησαν τὰ ἐξωτερικὰ κονιάματα καὶ ἡ στέγη διὰ φυσικῶν πλακῶν, ἐπιτευχθείσης οὕτω τῆς στεγανότητος τοῦ ναΐσκου πρὸς προστασίαν τῶν τοιχογραφιῶν.

Φορηταὶ εἰκόνες

Ἡ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν ἀρξαμένη, παράλληλος πρὸς τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν, συντήρησις καὶ τῶν φορητῶν εἰκόνων[19] τῆς νήσου συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972. Ὡλοκληρώθη ὁ δυσκολώτατος καθαρισμὸς τῆς μεγάλης ἀμφιπροσώπου εἰκόνος τῆς Μητροπόλεως τῶν Καθολικῶν, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ἐπιζωγραφήσεων, πλὴν παραστάσεως γονυπετοῦς ἐπισκόπου, φέροντος ὠμόφορον καὶ λατινικὴν τιάραν καὶ ἐπάνω τὴν ἐπιγραφὴν διὰ πολὺ μεταγενεστέρων γραμμάτων: *ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) ΕΠ(Ι)Σ(ΚΟ)ΠΟΣ ΝΗΚΟΜΗΔΗΑΣ* (Πίν. 521 α). Ἡ εἰκὼν εἰς τὴν μίαν πλευρὰν εἰκονίζει μεγαλοπρεπῆ καὶ ἤρεμον, εἰς τὴν κλειστὴν στιβαρὰν μορφήν της, τὴν Θεοτόκον, βαθὺ πορφυροντυμένην, κρατοῦσαν εἰς τὴν ἀγκάλην της τὸν μικρὸν Χριστὸν ἀσπαίροντα ἐκ τῶν χρυσοκονδυλιῶν. Ἡ σιτόχρους μελαγχολικὴ κεφαλὴ μὲ τὴν τονισμένην ρῖνα κλείνει ἐλαφρῶς μὲ ἀγάπην, μελαγχολίαν καὶ σεβασμὸν πρὸς τὸν νήπιον Υἱόν της καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις πλήρης χάριτος εὐλογεῖ (Πίν. 522 α).

Τὸ ὅλον ἦθος τῆς παραστάσεως, διὰ τῆς εὐ-

13. Ν. Κοντολέοντος, Εἰδήσεις περὶ τῶν χριστιανικῶν Μνημείων τῆς Νάξου, εἰς Μνήμην Κ. Ἀμάντου, Ἀθῆναι 1960, σ. 469 κ.ἑ.

14. Ν. Καλογεροπούλου, Τριακονταπέντε ἄγνωστοι βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Νάξου (ἀνάτυπον), σ. 16. Κ. Καλοκύρης, ἔ.ἀ., σ. 16. Ν. Δρανδάκης, Εἰκονογραφία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἰωάννινα 1969, σ. 26, ὑποσημ. 48, πίν. 4α, 5α.

15. Τοιχογραφίας ἐδημοσίευσεν ὁ Ν. Κοντολέων, ἔ.ἀ., εἰκ. 12, 13, ὁ Γ. Δημητροκάλλης, ἔ.ἀ., σ. 160, εἰκ. 8, σ. 161, εἰκ. 9, σ. 162, εἰκ. 10.

16. Γ. Δημητροκάλλης, ἔ.ἀ., σ. 21.

17. Γ. Δημητροκάλλης, ἔ.ἀ., σ. 63 - 112.

18. Ν. Ζίας, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 614.

19. Ν. Ζίας, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 482, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 615.

γενείας, τῆς χάριτος, τοῦ ἠρέμου κάλλους, ὁδηγεῖ πρὸς χρονολόγησιν εἰς τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων. Εἰς τὴν ἑτέραν ὄψιν εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (Π ί ν. 522 β). Ὄρθιος, μετωπικός, εὐλογῶν ἢ μᾶλλον κηρύττων διὰ τῆς δεξιᾶς, ἐνῷ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ σκῆπτρον, τὸ ὁποῖον καταλήγει εἰς σταυρόν, ὡς καὶ εἰλητάριον μὲ τὴν γνωστὴν ρῆσιν *«Μετανοεῖτε, ἤγγικεν....»*. Φορεῖ βραχὺν τρίχινον χιτῶνα, ὅστις ἀφήνει ἀκαλύπτους τοὺς ἀποστεωμένους πόδας του, οἵτινες ὡς καὶ αἱ χεῖρες του ἔχουν ἐκ τῆς πολλῆς ἀσκήσεως ὑποστῆ τὴν «καλὴν ἀλλοίωσιν». Ἡ κεφαλὴ ἰσχυρά, στεφανουμένη διὰ πλουσίας κόμης καὶ γενείου, εἰκονογραφεῖ τὸν θελληματικὸν αὐστηρὸν χαρακτῆρα τοῦ μείζονος τῶν προφητῶν. Καὶ ἡ ζωγραφικὴ αὕτη θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς τελευταίους Βυζαντινοὺς χρόνους.

ΜΥΚΟΝΟΣ

Εἰς τὴν γραφικὴν νῆσον, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ συναδέλφου Ἐπιμελητοῦ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Κ. Τσάκου, ἐφωτογραφήθησαν καὶ ἐσημειώθησαν διάφορα ἀπομεμακρυσμένα καὶ ἐνίοτε εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν παρεκκλήσια, ὅπως π.χ. ἡ Ἁγία Μαρῖνα στὴ Λινώ, ἡ ὁποία διασώζει λείψανα τοιχογραφιῶν (Π ί ν. 521 β), ἡ Ἁγία Ἄννα Καλαφάτη κ.ἄ. Ἐπίσης ἐφωτογραφήθησαν φορηταὶ εἰκόνες καὶ ξυλόγλυπτα τέμπλα εἰς ναοὺς τῆς νήσου, πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι χρονολογημένα (ΙΖ΄-ΙΗ΄ αἰ. κυρίως) (Π ί ν. 523 γ). Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, μονόχωρον, σταυροειδῆ ναὸν παρὰ τὸ Δημαρχεῖον, ἐγένετο, ἐπ' εὐκαιρίᾳ αἰτήσεως ἀνακαινίσεως, ἔρευνα ὑπὸ τὰ κονιάματα καὶ ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοιχογραφιῶν ΙΖ΄-ΙΗ΄ αἰ. (Π ί ν. 523 α), ὡς καὶ περίεργον εἶδος διακοσμητικοῦ ψηφιδωτοῦ εἰς τὰ λοφία τοῦ τρούλλου (Π ί ν. 523 β).

ΧΙΟΣ

Σημαντικὴν δραστηριότητα ἀνέπτυξεν ἡ Ἐφορεία εἰς τὴν νῆσον, τόσον διὰ τὴν προστασίαν τῶν δύο διατηρητέων μεσαιωνικῶν χωρίων Πυργὶ καὶ Μεστά, ὅσον καὶ διὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν ἐν γένει τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων.

Νέα Μονὴ

Τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς βοηθητικὰ κτήρια τῆς μονῆς καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν πλήρη ἀναστήλωσιν τοῦ ἀμέσους κινδύνους ἐμφανίζοντος ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ καὶ τοῦ ὀστεοφυλακίου, ὅπου ἔχουν ἐναποτεθῆ τὰ ὀστᾶ, τινὰ τῶν ὁποίων φέρουν ἐμφανῆ τὰ σημεῖα τῆς μεγάλης σφαγῆς. Ἐστερεώθη τὸ θολωτὸν κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἀνακατεσκευάσθη, καὶ ἐν γένει ὁ χῶρος ἔλαβε τὴν προσήκουσαν πρὸς τὴν λειτουργίαν του μορφήν (Π ί ν. 524 γ).

Εἰς τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀναστηλωθεῖσαν κρήνην ἔξωθι τῆς μονῆς ἐγένοντο δευτερεύουσαί τινες ἐργασίαι (ἀναλημματικοὶ τοῖχοι κλπ.).

Πύργος Ὀλύμπων

Εἰς τὸ γραφικὸν μεσαιωνικὸν χωρίον Ὀλύμποι, τὸ ὁποῖον σώζει ἐν πολλοῖς λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἀρχιτεκτονικήν, διατηρεῖται εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν ὁ κεντρικὸς ἀμυντικὸς τετράγωνος πύργος του, στοιχεῖον πέριξ τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσονται τὰ ὠχυρωμένα χωρία τῆς Χίου (Π ί ν. 524 α). Εἰς Ὀλύμπους διατηρεῖται εἰς τὸ ἀρχικὸν σχεδὸν ὕψος του, τὸ δὲ ἰσόγειον εἶναι σήμερον ἐν χρήσει. Οἱ τοῖχοι ὅμως εἰς πολλὰ σημεῖα ἐνεφάνιζον φωλεάς, διογκώσεις, κλπ. Ἔγινεν ἀποκατάστασις ὅλων τῶν φθορῶν καὶ στερέωσις ἐν γένει τοῦ πύργου.

Πυργόπουλα Μεστῶν

Τὰ ἰδιόμορφα Μεστά, ὡς γνωστόν, διατηροῦν εἰς ἱκανοποιητικὸν βαθμὸν τὴν ἐξωτερικήν των ὀχύρωσιν καὶ μάλιστα μικρούς τινας πύργους, καλουμένους πυργόπουλα. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἦσαν εἰς ἐπικίνδυνον κατάστασιν· εἰς ταῦτα ἐγένοντο στερεωτικαὶ ἐργασίαι.

Φρούριον Χίου

Εἰς τὸ φρούριον Χίου, ἐκτὸς τοῦ ἐλέγχου τῶν οἰκοδομῶν, ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι:

(α) Μεγάλης ἐκτάσεως καθαρισμὸς τῶν τειχῶν καὶ προσπάθεια ὁριστικῆς διὰ ραντισμῶν ἀπαλλαγῆς ἐκ τῶν φυομένων θάμνων κλπ.

(β) Καθαρισμὸς ἐκ τῶν χωμάτων καὶ ἄλλων ὑλικῶν, προερχομένων ἐκ τῶν τουρκικῶν λουτρῶν.

(γ) Εἰς τὴν μίαν σημαντικὴν κινστέρναν, τὴν γνωστὴν ὡς «Κρύα Βρύση», τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἴσως ἀνάγεται εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ὁπωσδήποτε εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Giustiniani, ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ ἀποκατάστασις τοῦ ὀμβροδέκτου εἰς τὰ σημεῖα τῶν ρωγμῶν.

(δ) Διεξήχθη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, παλαιᾶς μητροπόλεως Χίου. Ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐκ δόμων καὶ σειρᾶς πλίνθων, πλ. 1.35 μ. περίπου (Π ί ν. 524 β), καθὼς καὶ λεί-

ψανα ἄλλων τοίχων. Ἡ στενότης τοῦ χώρου (ἡ μία πλευρὰ κλείεται ἀπὸ τὸν νεώτερον ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ φρουρίου) δὲν ἐπέτρεψε περαιτέρω διερεύνησιν πρὸς προσδιορισμὸν τῆς λειτουργίας τῶν εὑρεθέντων λειψάνων.

Πόλις Χίου

Ἔγινε καθαρισμὸς τῶν ἐρειπίων εἰς τὸν δημοτικὸν κῆπον τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῶν Πετροκοκκίνων, μητροπολιτικοῦ ναοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Ὡσαύτως, ἐλήφθησαν πρόχειρα μέτρα διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ τζαμίου τῆς πλατείας, ὅπου προσωρινῶς στεγάζεται τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

Βασιλικὴ Ἁγίου Ἰσιδώρου

Σημαντικῆς ἐκτάσεως ἐργασίαι καθαρισμοῦ ἐπραγματοποιήθησαν εἰς τὴν γνωστὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου καὶ ἀπεκαλύφθησαν ἐκ νέου διάφορα τμήματα (π.χ. τοῦ στυλοβάτου), τὰ ὁποῖα εἶχον μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν σχεδὸν καταχωσθῆ καὶ πάλιν. Διὰ τὰ διαφόρων ἐποχῶν ψηφιδωτὰ δάπεδα, ἀπὸ τοῦ Ε΄ καὶ κυρίως τοῦ Ζ΄ αἰ., ἐλήφθησαν πρόχειρα μέτρα καλύψεως πρὸς προστασίαν, ἐνῷ ἐπρογραμματίσθη διὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος πλέον συστηματικὴ συντήρησις αὐτῶν.

Ν. ΖΙΑΣ

ΛΕΣΒΟΣ

Ἀνασκαφὴ βασιλικῆς Ἁγίου Ἀλεξάνδρου εἰς Λαφιῶνα Λέσβου

Συνεχίσθη ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1971 ἀρξαμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς θέσιν Ἅγιος Ἀλέξανδρος τῆς κοινότητος Λαφιῶνος Λέσβου, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο ὁ ἀναγκαῖος καθαρισμὸς τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

Ἡ περαιτέρω ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς τὸ ἕτερον ἥμισυ τοῦ μεσαίου κλίτους (πλ. 7.80 μ), ἐστρωμένου εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ διὰ πλίνθων (διαστ. 0.31 × 0.35 μ.), τὸ ἀριστερὸν κλίτος (Πίν. 525 α), ἐστρωμένον ὁμοίως διὰ πλίνθων, τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ (Πίν. 525 β), ἕνα τάφον (διαστ. 1.90 × 0.68 μ.) (Πίν. 526 β) εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ μεσαίου κλίτους, τμῆμα θωρακίου, φέρον ἀνάγλυφον σταυρόν, καί τινα ὄστρακα Βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Ἐπίσης, εἰς βάθος 1.50 μ. περίπου ὄπισθεν καὶ ἀριστερὰ τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἱεροῦ, εὑρέθησαν ὀστᾶ ἀνθρώπου. Ἐκ τῆς θέσεως τούτων συμπεραίνεται ὅτι προέρχονται ἐκ ταφῆς χριστιανοῦ. Τὰ διαλελυμένα σχεδὸν ὀστᾶ τῆς χειρὸς περιέβαλλε χειροπέδη.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰς φῶς ἐλθόντων νέων εὑρημάτων, ὡς καὶ τῶν παλαιοτέρων, ἀπεδείχθη ὅτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην εἶχεν ἱδρυθῆ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική (Πίν. 526 α), ἡ ὁποία πιθανώτατα ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἀλεξάνδρου, ὡς μαρτυρεῖ οὐ μόνον ἡ παράδοσις, ἀλλὰ κυρίως ἡ διασωθεῖσα παλαιοχριστιανικὴ λάρναξ.

Ἐπὶ πλέον, ὁ ἀποκαλυφθεὶς τάφος ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ ἐπιμαρτυρεῖ ὡς ἀληθῆ τὴν ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ[1], Μητροπολίτου Μηθύμνης, παρεχομένην πληροφορίαν, καθ' ἣν, ὅτε περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ὁ ναὸς μετὰ τῶν κελλίων, κατέσκαψαν οὗτοι τὸ θυσιαστήριον καὶ ἀπέρριψαν τὴν λάρνακα τοῦ ἁγίου μετὰ τῶν λειψάνων του.

Μετὰ ταῦτα ἐπέτρεψαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τοὺς Χριστιανοὺς νὰ προσέρχωνται εἰς τὸν ναόν, ὁ ὁποῖος εἶχε μετατραπῆ εἰς τέμενος καὶ κατοικίαν δερβισῶν, ἀλλὰ πρὸς παραπλάνησιν τούτων κατεσκεύασαν ἕτερον ψευδῆ τάφον. Δὲν ἀποκλείεται, λοιπόν, ὁ ἀποκαλυφθεὶς τάφος νὰ εἶναι ὁ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατασκευασθεὶς τάφος τοῦ ἁγίου Ἀλεξάνδρου.

Μία εἰσέτι συμπληρωματικὴ ἀνασκαφὴ πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τῶν λοιπῶν μερῶν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (δεξιὸν κλίτος, νάρθηξ καὶ πέριξ κτίσματα) θὰ ἦτο σκόπιμος καὶ ἐπιβεβλημένη, διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ τούτου χώρου τῆς Λέσβου, ἡ ὁποία ἐνδεχομένως θὰ ἐπέλυε τὸ μέχρι σήμερον παραμένον, παρὰ τὰς γενομένας ἀνασκαφικὰς ἐρεύνας, ἀκανθῶδες ἁγιολογικὸν πρόβλημα περὶ τῆς ἱστορικῆς μορφῆς τοῦ ἁγίου Ἀλεξάνδρου.

Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων Μυτιλήνης

Εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὅστις ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῶν συνήθων μεταβυζαντινῶν τρικλίτων βασιλικῶν καὶ κοσμεῖται δι' ὡραίου ξυλογλύπτου τέμπλου μετ' ἀξιολόγων μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ΄ - ἀρχῶν ΙΗ΄ αἰ., ἐγένοντο ὡρισμέναι στερεωτικαὶ ἐργασίαι, ὡς ἀφαίρεσις τῶν ἐφθαρμένων ἐπιχρισμάτων καὶ σεσηπότων ξύλων τῆς ὀροφῆς καὶ ἀντικατάστασις τούτων δι' ὁμοίων πρὸς τὰ ἀφαιρεθέντα, ἁρμολόγησις τῆς ἐξωτερικῆς τοιχοποιίας, στεγανοποίησις τῆς κεραμοσκεποῦς

1. Ἰω. Μ. Φουντούλη, Γαβριὴλ, Μητροπολίτου Μηθύμνης, Περιγραφὴ τῆς Λέσβου, Ἀθῆναι 1960.

στέγης διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν τεθραυσμένων κεράμων, ὡς καὶ στερέωσις τῶν τόξων τοῦ προπύλου, εἰς τὰς γενέσεις τῶν ὁποίων εἶχον ἀρχίσει νὰ διαφαίνωνται ἐπικίνδυνοι ρωγμαί.

Μονὴ Λειμῶνος Λέσβου

Εἰς τὴν μονὴν Λειμῶνος, κειμένην πλησίον τῆς Καλλονῆς καὶ τιμωμένην ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τοῦ πολιούχου τῆς ἐπαρχίας Μηθύμνης ἁγίου Ἰγνατίου, κατεσκευάσθησαν δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας κατάλληλοι προθῆκαι, τοποθετηθεῖσαι εἰς τὰς δύο εὐρυχώρους αἰθούσας τοῦ σκευοφυλακίου τῆς μονῆς, ἔνθα ἐξετέθησαν, τῇ φροντίδι τοῦ ἡγουμένου π. Νικοδήμου Παυλοπούλου, τὰ πολλὰ καὶ λίαν ἀξιόλογα κειμήλια τῆς μονῆς, ὡς χρυσοκέντητα ἄμφια[2], χειρόγραφα, εἰκόνες, συγκεντρωθεῖσαι ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς μητροπόλεως πρὸς καλυτέραν διαφύλαξιν, ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης κλπ., χρήσιμα διὰ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου.

Φρούριον Μυτιλήνης

Τὸ φρούριον Μυτιλήνης, κείμενον ΒΑ. τῆς σημερινῆς πόλεως Μυτιλήνης καὶ ἄνωθεν τοῦ πευκῶνος αὐτῆς, παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον οὐ μόνον διὰ τὴν διάταξιν καὶ τὸ πλούσιον ἐξ ἀρχαίων μνημείων χρησιμοποιηθὲν οἰκοδομικὸν ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μακρὰν ἱστορίαν του[3]. Μὴ κατοικουμένου σήμερον, ἡ στερέωσις, ἡ ἀναστήλωσις καὶ ἡ ἐν γένει ἔρευνα καὶ ἀνάδειξίς του δὲν δημιουργοῦν προβλήματα.

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως αὐτοῦ, ἐγένετο συστηματικὸς καθαρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ του χώρου, διὰ νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐπίσκεψις τούτου καὶ εὐχερὴς ἡ προσπέλασις τῶν τειχῶν ὑπὸ τῶν ἐργατοτεχνιτῶν[4].

Αἱ στερεωτικαὶ καὶ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ὑπῆρξαν ἀξιόλογοι καὶ ἐκτεταμέναι.

Οὕτως ἡ ἀριστερὰ τοῦ πολυγωνικοῦ πύργου σημαντικὰς φθορὰς ὑποστᾶσα ἀντηρὶς (Πίν. 527 α) καὶ καταστᾶσα σχεδὸν ἑτοιμόρροπος, ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθη, ἀποκατασταθεῖσα εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν· ὁ πολυγωνικὸς πύργος (Πίν. 527 β) συνεπληρώθη εἰς τὰ ἐπικίνδυνα σημεῖα, ὅπου εἶχον σημειωθῆ καταστροφαί· κατεσκευάσθησαν δύο ἀντηρίδες (Πίν. 528 β) εἰς κατεστραμμένον τμῆμα τοῦ τείχους, κείμενον ΝΑ. τοῦ φρουρίου καὶ ἀποκατεστάθη ἐπιτυχῶς εἰς τὸ αὐτὸ τμῆμα τοῦ τείχους κατεστραμμένη τοξωτὴ θύρα (Πίν. 528 α)· αἱ ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ πύργου (Πίν. 529 α), ἔνθα ὑψοῦται ὁ σιδηροῦς κοντὸς τῆς σημαίας, καὶ ἑκατέρωθεν τούτου, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἐπὶ τῶν τειχῶν, κατεστραμμέναι ἐπάλξεις ἀνεστηλώθησαν, συμφώνως πρὸς τὴν μορφὴν τῶν διασωθεισῶν· εἷς βυζαντινὸς πύργος (Πίν. 529 β) ἐστερεώθη διὰ τῆς πληρώσεως τῶν κενῶν καὶ τῶν ἁρμῶν διὰ σιμέντου, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ΝΑ. πύλη. Τέλος, ἀποκατεστάθη ἡ εἰς πολλὰ σημεῖα κατεστραμμένη λιθόστρωτος ὁδός (Πίν. 528 γ), ἡ ἄγουσα ἀπὸ τοῦ Ν. λιμένος τῆς πόλεως εἰς τὸ φρούριον.

ΝΑΞΟΣ

Δροσιανὴ

Κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Νικ. Β. Δρανδάκη, μελετητοῦ[5] τοῦ λίαν ἀξιολόγου, διὰ τὸν ζωγραφικόν του διάκοσμον, μνημείου τῆς Δροσιανῆς, ἀφῃρέθησαν τὰ ἐξωτερικὰ ἐπιχρίσματα καὶ συγχρόνως ἐκαθαρίσθη τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἐκ τῶν πολλῶν ἀναφυέντων χόρτων. Ἐν συνεχείᾳ ἐγένετο προσεκτικὸν ἁρμολόγημα διὰ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας ὑπὸ τὸν ἀρχιτεχνίτην Παν. Πανουτσόπουλον καὶ οὕτως ὁ ναὸς οὐ μόνον ἐπροστατεύθη ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων διὰ τῆς οὕτω πως ἐπιτευχθείσης στεγανοποιήσεως, ἀλλὰ καὶ ἰσχυροποιήθη ἡ τοιχοποιία τοῦ κτηρίου.

ΠΑΡΟΣ

Καταπολιανὴ

Κατόπιν προφορικῆς συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Καθηγητοῦ - Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου συνεχίσθη τὸ ἔργον τῆς ἀναπαλαιώσεως τῆς Καταπολιανῆς.

Συγκεκριμένως αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἔνθα ἀφῃρέθησαν τὰ μεταγενέστερα ἐπιχρίσματα καὶ ἀπεκαλύφθη ἡ τοιχοποιία, οἱ ἐκ πολυχρώμων πωρολίθων θόλοι καὶ ὁ τροῦλλος, μικρὸν τμῆμα ψηφιδωτοῦ, κεκαλυμμένου ὑπὸ πυκνῶν ἁλάτων, διαστ. 0.10 × 0.15 μ., εἰς τὸ μεσαῖον κλίτος, ἄνωθεν τῆς δεξιᾶς τοξοστοιχίας, ὡς ἐπίσης καὶ

2. Βλ. Θεολ. Χρ. Ἀλιπράντη, Χρυσοκέντητα ἄμφια τῆς Ἱ. Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου, Ἀθῆναι 1975.

3. Βλ. Σ. Ι. Χαριτωνίδη, Οἰκοδομικὲς φάσεις τοῦ Κάστρου τῆς Μυτιλήνης, εἰς Δελτίον Ἑταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν, τόμ. Δ' (1962), σ. 8.

4. Αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ συνεργείου τοῦ ἐμπείρου τεχνίτου κ. Δημ. Εὐστρ. Φεργαδιώτη, τῇ ἐπιβλέψει καὶ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Εὐστρ. Φεργαδιώτη.

5. Ν. Β. Δρανδάκη, Προεικονοκλαστικαὶ τοιχογραφίαι τῆς Νάξου, εἰς ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 414 κ.ἑ.

τμήματα τοιχογραφιῶν ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου. Εἰς ἓν τῶν τμημάτων τούτων ἀπεικονίζεται ἡ Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα.

Ἡ ἐν λόγῳ τοιχογραφία, ἔργον πιθανῶς τοῦ ΙΔ΄ αἰ., ἀποδεικνύει ὅτι ἀρχικῶς ὁ Ἅγιος Νικόλαος, τὸ πρῶτον κτίσμα τῆς Καταπολιανῆς, εἶχε ζωγραφικὸν διάκοσμον, ἴσως δὲ καὶ εἰς ὡρισμένα μέρη νὰ ἐκοσμεῖτο δι' ἐντειχίου ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων ἐγένετο, ὡς καὶ εἰς τὸν μέγαν ναὸν καὶ τὸ Βαπτιστήριον, ἁρμολόγημα τῆς τοιχοποιίας.

ΣΕΡΙΦΟΣ

Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου Χώρας

Ὁ ναός, μονόκλιτος τρίκογχος (διαστ. 19.20× 11.50 μ.), εὑρίσκετο εἰς κακὴν κατάστασιν, διότι ἐξωτερικῶς διεποτίζετο ἡ στέγη ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἐσωτερικῶς δὲ εἶχον φθαρῆ τὰ ἀσβεστοκονιάματα καὶ ἐκινδύνευον σὺν τῷ χρόνῳ νὰ καταπέσουν. Ἐγένετο στεγάνωσις τοῦ τρούλλου καὶ τῶν θόλων, συμφώνως πρὸς μελέτην συνταχθεῖσαν ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Αἴ. Βαζιργιαντζίκη.

ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΧΡ. ΛΑΜΠΡΑΝΤΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Μουσεῖον Ἡρακλείου

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῶν νέων εὑρημάτων, καταγραφῆς, ταξινομήσεως καὶ ἐκθέσεως αὐτῶν, κυρίως διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀγγ. Λεμπέση καί, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους, καὶ διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀλεξάνδρας Ἰωαννίδου. Εἰς τὸ ἐργαστήριον διὰ τῶν τεχνιτῶν Ἰ. Μεραμβελλιωτάκη, Κ. Βιτοράκη, Γ. Ἠλιάκη, Α. Παπαδάκη καὶ τῶν ἐκ τῆς Σχολῆς Συντηρητῶν προελθόντων Ἐμμ. Στεφανάκη, Στ. Λιάγκουρα καὶ Δ. Βασιλακάκη, συνεχίσθη ἡ συγκόλλησις τῶν ὀστράκων, κυρίως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Ζάκρου, Ἀρχανῶν, Κάτω Σύμης Βιάννου καὶ Ἁγίας Πελαγίας. Ἐπειδὴ δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἔκθεσις τῶν εὑρημάτων τοῦ G. Cadogan ἐκ τῆς νεοανακτορικῆς ἐπαύλεως τῆς Μύρτου Ἱεραπέτρας εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου, ἐξετέθη εἰς Ἡράκλειον ἐπιλογὴ χαρακτηριστικῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων ἐξ αὐτῆς, τῶν λοιπῶν εὑρημάτων μεταφερθέντων πρὸς περαιτέρω μελέτην καὶ ἀποκατάστασιν εἰς τὸ Στρωματογραφικὸν Μουσεῖον τῆς Κνωσοῦ. Ἀποκατεστάθησαν καὶ ἐξετέθησαν ἐπίσης τὰ μετ' αἰλούρων ΜΜ ΙΙ ἀγγεῖα ἐκ Μαλίων.

Διὰ μικρᾶς πιστώσεως ἐκ τῶν Ἐπειγόντων Ἔργων Μουσείων, ἐγένετο μερικὴ συντήρησις κονιαμάτων καὶ ὑδροχρωματισμὸς τμημάτων τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν Μουσείων, κατηρτίσθη δὲ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας, διὰ τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Χρυσῆς Τζομπανάκη, πλήρης μελέτη διὰ τὴν συντήρησιν τῶν εἰς κακὴν κατάστασιν εὑρισκομένων ἐξωτερικῶν κονιαμάτων τοῦ Μουσείου, καὶ ὑπεβλήθη, πρὸς ἔγκρισιν καὶ ἔκδοσιν τῆς σχετικῆς πιστώσεως, εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ, Διεύθυνσιν Ἀναστηλώσεως.

Ὁμοίως, κατόπιν ἐνεργειῶν τῆς Ἐφορείας, κατηρτίσθη ὑπὸ τοῦ ἠλεκτρολόγου - μηχανικοῦ κ. Γ. Παπαματθαιάκη μελέτη ἐγκαταστάσεως συστήματος κλιματισμοῦ καὶ θερμάνσεως (κεχωρισμένως) καὶ ὑπεβλήθη ὁμοίως, πρὸς ἔγκρισιν καὶ ἐκτέλεσιν, εἰς τὴν Διεύθυνσιν Ἀναστηλώσεως. Τὸ μέτρον κρίνεται ἀπαραίτητον καὶ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν στοιχειωδῶν ὅρων διὰ τὸ προσωπικὸν καὶ τοὺς ἐπισκέπτας κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀντικειμένων ἐκ τῆς ὑγρασίας, κυρίως δὲ τῶν τάχιστα φθειρομένων χαλκῶν. Παρὰ τῆς αὐτῆς Διευθύνσεως ἐζητήθη ἡ σύνταξις μελέτης συστήματος αὐτομάτου συναγερμοῦ διὰ τὸ Μουσεῖον.

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου ἀπεμονώθη διὰ τῆς ἐπανακατασκευῆς μιᾶς θύρας εἰς τὴν θέσιν ἔνθα ὑπῆρχε τοιαύτη καὶ παλαιότερον, ἀφαιρεθεῖσα κατὰ τὰς μεταπολεμικὰς τροποποιήσεις τοῦ κτηρίου.

Εἰς τὴν Γραμματείαν τοῦ Μουσείου, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχον διάφορα ποικίλου σχήματος ἑρμάρια (ἀκόμη καὶ ἑρμάριον τύπου ὑπνοδωματίου), κατασκευασθέντα κατὰ καιροὺς διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν καρτῶν, βιβλίων, διαφανειῶν καὶ γενικῶς πωλητέων εἰδῶν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ὡς καὶ τοῦ ἀρχείου τοῦ Μουσείου, κατεσκευάσθη σειρὰ ὁμοιομόρφων, προσηρμοσμένων ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τῶν τριῶν τοίχων, ξυλίνων ἑρμαρίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτοποθετήθη τὸ ὡς ἄνω ὑλικόν (ὅπερ πρότερον ἔκειτο ἐν μέρει καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου, λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν παλαιῶν ἑρμαρίων), ὡς καὶ τὸ παλαιὸν καὶ σύγχρονον ἀρχεῖον τῆς Ὑπηρεσίας, ταξινομηθὲν ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Ἀλεξ. Ἰωαννίδου. Ὁμοίως ἐταξινομήθη καὶ ἐφυλάχθη εἰς κατάλληλον ἀρχειοθήκην, ἐξασφαλίζουσαν τὸν ἀερισμόν, ἡ Συλλογὴ χειρογράφων καὶ παλαιῶν βιβλίων τοῦ Μουσείου, ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Ἀγγ. Λεμπέση (τὸ ὑλικὸν τοῦτο ἦτο προηγουμένως συσσωρευμένον εἰς ἀκατάλληλα ἑρμάρια).

Ἐταζέραι dexion κατεσκευάσθησαν εἰς τὴν Δ. ἀποθήκην τοῦ Μουσείου διὰ τὴν προώθησιν τοῦ ἔργου ταξινομήσεως τοῦ ὑλικοῦ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν. Κατεσκευάσθη ἐπίσης μία σχεδιοθήκη διὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια καὶ ἐγένετο προμήθεια ἠλεκτρικοῦ σαρώθρου καὶ γραφομηχανῶν.

Δι' ἀρωγῆς τοῦ Ἱδρύματος Ψύχα, χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τῆς προέδρου αὐτοῦ κ. Χριστίνας Σταθάτου, συνεχίσθη κατὰ τὸ 1972 ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ νεοδημιουργήτου ἐργαστηρίου ἀποκαταστάσεως μεταλλικῶν ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου διὰ συγχρόνων μέσων καὶ ὀργάνων, ἤτοι διὰ μεγάλου μεγεθυντικοῦ φακοῦ.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἡ Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ συνέχισε διὰ τοῦ P. Warren τὰς ἐρεύνας παρὰ τὸν Βασιλικὸν Δρόμον Κνωσοῦ καὶ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Καιράτου, διὰ τοῦ M. Popham εἰς τὴν ΥΜ ΙΙ «ἀνεξερεύνητον οἰκίαν» καὶ διὰ τοῦ G. Cadogan εἰς τὴν ΥΜ Ι ἔπαυλιν, εἰς θέσιν Πύργος Μύρτου Ἱεραπέτρας. Ὁμοίως εἰργάσθησαν οἱ D. Blackman καὶ K. Branigan εἰς προανακτορι-

κὸν τάφον εἰς Ἁγιοφάραγγο περιοχῆς Ὁδηγητρίας. Ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ ἀνέσκαψεν ἐπίσης διὰ τοῦ J.- C. Poursat εἰς τὰς παλαιοανακτορικὰς οἰκίας Δ. τοῦ ἀνακτόρου τῶν Μαλίων.

Ὁμοίως συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Καθηγητοῦ Ν. Πλάτωνος εἰς Ζάκρον καὶ τοῦ Ἰω. Σακελλαράκη εἰς Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Περὶ τούτων βλ. Τὸ Ἔργον 1972, σ. 105 - 113 καὶ σ. 118 - 125 ἀντιστοίχως.

Συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου, μὲ συμμετοχὴν τῆς ἀρχαιολόγου κ. Ἀθ. Κάντα, ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἑλληνιστικῶν χρόνων πόλεως ἐν **Ἁγίᾳ Πελαγίᾳ** Ἀχλάδας Ἡρακλείου. Διελύθησαν οἱ διάδρομοι τῶν ἀνασκαφικῶν τετραγώνων τῆς προηγουμένης περιόδου, ἄνωθεν τῆς ἑλληνιστικῆς ἑστίας καὶ τῆς ἐσχάρας τοῦ 6ου - 5ου αἰ. π.Χ., καὶ διεπιστώθη ὅτι ὁ πρὸς Β. τῆς δευτέρας (ἀλλ' ὄχι τελείως παράλληλος πρὸς αὐτὴν) τοῖχος, ὅστις κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφικὴν περίοδον εἶχε θεωρηθῆ ὡς ΥΜ ΙΙΙ, εἶναι πιθανώτερον σύγχρονος πρὸς τὴν ἐσχάραν καὶ ἀνήκει εἰς τὸ περιέχον αὐτὴν μικρὸν οἰκοδόμημα. Οὗτος ἔχει θεμελιωθῆ ἐντὸς τοῦ ΥΜ ΙΙΙ στρώματος καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν παρουσίαν τῶν ΥΜ ΙΙΙ ὀστράκων παρ' αὐτόν. Τὸ ἐπίπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασίζεται ἡ ἐσχάρα, συμπίπτει περίπου πρὸς τὸ ἀνώτερον σωζόμενον σημεῖον τῶν τοίχων τοῦ ΥΜ ΙΙΙ δωματίου μὲ τὴν θύραν (ΑΑΑ V (1972), σ. 239, εἰκ. 11), ἐπὶ τῶν ὁποίων πιθανῶς ἐβασίσθησαν οἱ μὴ ὑφιστάμενοι σήμερον τοῖχοι τοῦ ἀρχαϊκοῦ οἰκοδομήματος, ἤτοι ὁ Ν. καὶ ὁ Α. (λείψανα τοῦ Δ. σώζονται ἴσως ὑπὸ τὴν ἑστίαν).

Ἡ ἀπουσία οἰκιακῶν σκευῶν εἰς τὸ οἰκοδόμημα Ι ἐνίσχυσε τὴν ἐκφρασθεῖσαν κατὰ τὸ 1971 ἄποψιν (λόγῳ τῶν δύο ἐπαλλήλων ἑστιῶν), ὅτι πρόκειται δημόσιον οἰκοδόμημα. Τούτου ἐκαθαρίσθη ἐφέτος ὁλόκληρος ὁ Δ. τοῖχος (μήκους 7.05 μ.) καὶ τμῆμα τοῦ Β. μέχρι μήκους 7.20 μ., συνεχιζομένου καὶ περαιτέρω πρὸς Α. Παρηκολουθήθη ἐπίσης ἡ Δ. τοῦ οἰκοδομήματος ἐν τῇ στενωπῷ κλῖμαξ (Πίν. 530 α), καθαρισθεισῶν δεκαὲξ βαθμίδων ἐκ πλακῶν σχιστολίθου, καὶ ἀνεφάνη πλησίον αὐτῆς πίθος τοποθετημένος ἐντὸς τῆς στενωποῦ εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον, ὅταν αὕτη εἶχεν ἐπιχωσθῆ διὰ μικρῶν λίθων καὶ χώματος. Ἀσφαλῶς ὁ πίθος ἀνήκει εἰς τὴν ὑστεροελληνιστικὴν οἰκίαν, τῆς ὁποίας εἰς τοῖχος διακρίνεται σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ καὶ ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ Β. τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος. Εὑρέθη ἐπίσης τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τῆς στενωποῦ, ἀποτελούμενον ἐκ μεγάλων πλακῶν σχιστολίθου κατ' ἀναβαθμούς.

Δυτικῶς αὐτῆς παρηκολουθήθη πρὸς Β. ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ Α. τοίχου τοῦ ἑτέρου οἰκοδομήματος ΙΙ, καλῶς κατεσκευασμένη ἐκ μεγάλων πελεκητῶν ὀγκολίθων, ὡς καὶ ὁ σχεδὸν ἐξ ἀργῶν λίθων κατεσκευασμένος Ν. τοῖχος αὐτῆς, ὁ ὁποῖος σώζει λίθον μὲ ἀβαθὲς λάξευμα (Πίν. 531 γ) παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν, ἐκβάλλον εἰς ἀγωγὸν ἐντὸς μικρᾶς πλακοστρώτου αὐλῆς. Προεξοχὴ τῶν τοίχων τοῦ δωματίου ἐσωτερικῶς, εἰς τὸ ὕψος τοῦ λαξεύματος, σημειοῖ ἄνευ ἀμφιβολίας τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐκ χώματος δαπέδου, ὑπὸ τὸ ὁποῖον διεπιστώθη στρῶμα χονδρῆς ἄμμου καὶ πολλοὶ λίθοι ἐπιμήκεις, ἐμπεπηγμένοι καθέτως εἰς τὸ χῶμα πρὸς στερέωσιν τοῦ δαπέδου τούτου.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθη κοτύλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. μὲ ὁριζοντίας λαβὰς καὶ γάνωμα ἐρυθρόν, ὕψ. 0.12 μ., ἐπίσης δὲ μὲ χάραγμα Χ ὑπὸ τὴν μίαν λαβήν (Πίν. 531 β), ἐνεπίγραφον ὄστρακον ἀττικῆς κύλικος τοῦ 5ου αἰ. καὶ τμήματα κυπέλλου. Κέραμοι εἰς τεμάχια περισυνελέγησαν ἐπίσης ἐκ τοῦ χώρου τούτου ἄνωθεν τοῦ δαπέδου. Αἱ διαστάσεις τοῦ δωματίου δὲν εἶναι γνωσταί, μὴ ἀποκαλυφθέντος εἰσέτι τοῦ Β. τοίχου (ὁ Δ. ἐκαθαρίσθη ἐσωτερικῶς ἐν μέρει). Τὸ ἐπὶ τῆς στενωποῦ ὕψος τοῦ οἰκοδομήματος φθάνει τὰ 0.54 μ., ἐπὶ δὲ τῆς πρὸς Ν. αὐλῆς τὰ 0.78 μ.

Ἐντὸς τοῦ κυρίου οἰκοδομήματος (Ι), παρὰ τὴν Α. πλευρὰν τῆς ἑστίας καὶ εἰς βάθος 0.34 μ. ἀπὸ τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου αὐτῆς, εὑρέθη τὸ ἐπίχριστον διὰ κονιάματος (μείγματος χονδρῆς ἄμμου, λευκῆς ἀσβέστου καὶ ἴσως κουρασανίου) δάπεδον, καλῶς διατηρούμενον εἰς ἔκτασιν 1 τ. μ. περίπου (οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἑστίαν λίθοι βασίζονται εἰς τὸ χῶμα εἰς βάθος 0.12 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐπιχρίστου δαπέδου). Ἡ στάθμη αὐτοῦ συμπίπτει περίπου πρὸς λαξευτὴν προεξοχήν, παρατηρουμένην εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν ὀγκολίθων τῆς Β. πλευρᾶς ἐσωτερικῶς, παρακολουθεῖται δὲ τὸ δάπεδον καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν τοῦ οἰκοδομήματος μὲ διακυμάνσεις ὕψους καὶ λόγῳ κατασκευῆς καὶ λόγῳ καθιζήσεων. Μία διαφορὰ 0.10 μ., παρατηρηθεῖσα Β. τῆς ἑστίας, ἐθεωρήθη ἀρχικῶς ὡς ἔνδειξις δύο ἐπαλλήλων δαπέδων ἀνηκόντων εἰς διαφορετικὰς περιόδους, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐπεβεβαιώθη ἐκ τῆς μετέπειτα ἐρεύνης καὶ μᾶλλον ἐπρόκειτο περὶ τμημάτων κονιαμάτων, πεσόντων ἐκ τῶν τοίχων ἄνωθεν τοῦ κονιάματος τοῦ πραγματικοῦ δαπέδου. Τοιαῦται πτώσεις παρετηρήθησαν εἰς πολλὰ σημεῖα. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου πρὸς Δ. τῆς ἑστίας ἀνευρέθησαν ἐπίσης τεμάχια κεράμων καὶ ἤλοι ἐκ τῆς ὀροφῆς σι-

δηροῖ, ὡς καὶ τμήματα πίθου. Τὸ στρῶμα τῶν κεράμων, ἀρκούντως παχύ, ἔφθανεν εἰς τινα σημεῖα μέχρις ὕψους 0.30 μ. ἄνωθεν τῆς ἐστίας.

Ἡ ἑστία αὕτη (τοῦ ἑλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος) διεπιστώθη ὅτι ἦτο τοποθετημένη κατὰ τὸν μακρὸν ἄξονα τοῦ χώρου καὶ πρὸς τὸ Δ. τμῆμα αὐτοῦ. Αὕτη εἶναι τετράπλευρος καὶ ἔχει διαστάσεις 1.45 × 0.92 μ. (ἐσωτερικῶς 0.87 × 0.37 μ.), ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων ἐπεξειργασμένων ὀγκολίθων πώρου καὶ εἶναι πλήρης λεπτῆς τέφρας. Πλησίον τῆς Α. πλευρᾶς αὐτῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.49 μ., ἦτο τοποθετημένον ἐντὸς τοῦ ἐπιχρίστου δαπέδου πήλινον κυλινδρικὸν σκεῦος, ὥστε νὰ ἀποτελῆται βόθρος, διαμ., κατὰ τὸ ἄνοιγμα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ δαπέδου, 0.22 μ. Τὸ σκεῦος τοῦτο, ὕψ. 0.26 μ., ἦτο προφανῶς ὁ λαιμὸς καὶ τὸ στόμιον θραυσθέντος πίθου τοποθετηθέντος μὲ τὰ χείλη πρὸς τὰ κάτω, ἐνῷ τὸ ἄνω ἄνοιγμα τοῦ βόθρου ἐσχηματίζετο ἐκ τῆς ἀνωμάλως θραυσθείσης βάσεως τοῦ λαιμοῦ. Τὸ σκεῦος τοῦτο περιεῖχε μικροὺς ἄνθρακας καὶ μέλαιναν, πιθανῶς ὀργανικήν, ὕλην, τῆς ὁποίας δὲν ἔγινεν ἀκόμη ἀνάλυσις.

Ὑπὸ τὴν ἑστίαν καὶ Α. αὐτῆς, εἰς βάθος 0.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιχρίστου δαπέδου, εὑρίσκεται ἡ ἐσχάρα (Πίν. 530 β), κληθεῖσα οὕτω πρὸς διάκρισιν, καίτοι ἀμφότεραι ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν βασικῶς τύπον, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ δευτέρα σχηματίζεται ἐκ λεπτῶν καὶ χαμηλοτάτων ὀρθίων πλακῶν σχιστολίθου καὶ ἄλλων λίθων, εἶναι δὲ καὶ πολὺ μεγαλυτέρα. Πλάτος ἔχει αὕτη 1.80 μ., τὸ δὲ συνολικὸν μῆκος της εἶναι ἀκόμη ἄγνωστον, διότι ἡ Β. καὶ ἡ Ν. πλευρὰ ἐπεκτείνονται πρὸς Δ. εἰς τὸν εἰσέτι ἄσκαπτον χῶρον (πιθανῶς αὕτη προσετέθη ἐκ τῶν ὑστέρων, διὰ νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἐκ τῆς παλαιοτέρας στενοτέρας ἐσχάρας ἐκχυνομένην τέφραν). Μεταξὺ τῆς τέφρας, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς ἐσχάρας, ἀνευρέθησαν μικρὰ ὀστᾶ ζώων καὶ ἀστράγαλος, ἀσφαλῶς λείψανα παρασκευῆς τροφῶν. Ἐντὸς τῆς ἐσχάρας περιορίζονται διὰ λίθων μικρότεροι χῶροι, ἴσως διὰ τὴν στήριξιν μαγειρικῶν σκευῶν. Αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν ἐσχάραν πλάκες καὶ λίθοι βασίζονται ἐπὶ στρώματος ἐκ μικρῶν λίθων καὶ χονδρῆς ἄμμου, καλύψαντος τοὺς ΥΜ ΙΙΙ τοίχους καὶ τὸν μεταξὺ αὐτῶν χῶρον. Δι' ἀναλόγου στρώσεως, ἄμμου κυρίως, ἐκαλύφθη ἄλλως καὶ ὁ χῶρος τῆς ἐσχάρας μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ 6ου - 5ου αἰ. καὶ ἐπὶ τῆς στρώσεως αὐτῆς ἔγινε τὸ ἐπίχριστον δάπεδον τοῦ νεωτέρου οἰκοδομήματος (τοῦ 4ου - 3ου αἰ.).

Ἀνατολικῶς τῆς ἐσχάρας, εἰς ἀπόστασιν 0.38 μ. ἀπὸ τῆς Α. πλευρᾶς αὐτῆς, ὑπάρχει λάκκος, διαμ. 0.85 καὶ βάθ. 0.60 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν ὄστρακά τινα στιλπνὰ μελανά, ἀνάλογα πρὸς τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς καὶ πέριξ τῆς ἐσχάρας (ΑΑΑ V (1972), σ. 237), πιθανῶς δὲ ἀποτελεῖ οὗτος τὸν βόθρον τῆς παλαιοτέρας φάσεως, ἀντίστοιχον πρὸς τὸν πήλινον σωλῆνα τῆς νεωτέρας. Ὁ χῶρος τοῦ βόθρου ὁρίζεται διά τινων ἐπιμήκων λίθων ἐμπεπηγμένων ὀρθίων εἰς τὸ χῶμα.

Εὑρέθησαν ὀστεῖνη περόνη (Πίν. 531 α), δύο μολύβδινα βλήματα σφενδόνης, ὑφαντικά τινα βάρη (τρία στρογγύλα δισκοειδῆ, ὧν ἓν μὲ χάραγμα Τ, καὶ ἓν πυραμιδικὸν) ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Β. ὑστεροελληνιστικοῦ τοίχου, λαβὴ (;) μολυβδίνη καὶ χαλκοῦς κρίκος ἐκ τοῦ Δ. τμήματος τοῦ Ι, πῶμα πυξίδος πήλινον, σταθμίον καὶ κέρας βοὸς ἐκ τῆς στενωποῦ, δυσανάγνωστος ἔντυπος λαβὴ καὶ μικρὸν μαρμάρινον τεμάχιον ἀετωματικῆς στήλης, εἰς ὕψος 0.30 μ. Ν. τοῦ ΙΙ, ἄνωθεν τῆς πλακοστρώτου αὐλῆς.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος Ι, ἡ ὑπόθεσις ὅτι πρόκειται πρυτανεῖον ἢ «ἀνδρεῖον» εἶναι ἡ πιθανωτέρα. Ὁδηγεῖ πρὸς αὐτὴν ἡ ὕπαρξις ἑστίας καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῆς κατασκευῆς, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀπουσία πολλῶν οἰκιακῶν σκευῶν καὶ καταλλήλου διαρρυθμίσεως (τοῦ χώρου ὄντος ἐνιαίου), ὡς καὶ ἡ ἔλλειψις ἐνδείξεων λατρείας (πλὴν τοῦ βόθρου) ἢ γλυπτοῦ κόσμου, καθιστοῦν ἀπιθάνους τὰς ὑποθέσεις ὅτι πρόκειται ἰδιωτικὴ οἰκία ἢ ναός.

Σχετικῶς πρὸς τὸ ζήτημα ταυτίσεως τῆς ἐν Ἁγίᾳ Πελαγίᾳ ἀρχαίας πόλεως πρὸς μίαν τῶν παραδιδομένων ὑπὸ τῶν γεωγράφων πόλεων τῆς Β. ἀκτῆς τῆς Κρήτης, μεταξὺ Ἡρακλείου καὶ Δίου ἄκρου, δυνάμεθα, νομίζω, μετὰ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς ὀνομασίας Δῖον (ΑΑΑ V (1972), σ. 241) νὰ ὑπογραμμίσωμεν τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος παρατήρησιν (Κρητ. Χρον. Α΄ (1947), σ. 16 κ.έ., σημ. 12), ὅτι τὸ ὄνομα Πάνορμος (ὅπερ ἀναφέρεται εἰς μίαν ἐκ τῶν πόλεων τούτων) «ἐδόθη παρ' ἀρχαίοις πάντοτε εἰς ὅρμους ἀσφαλεῖς καὶ παρέχοντας φυσικὸν λιμένα», ἐπίσης δὲ ὅτι εἷς τῶν ὅρμων Μπαλῆ, Φόδελε ἢ Ἁγίας Πελαγίας «θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν ἀρχαίαν Πάνορμον». Καίτοι ὁ Ν. Πλάτων κατέληξε τότε εἰς τὴν ταύτισιν τῆς ἀρχαίας Πανόρμου πρὸς τὴν κληθεῖσαν οὕτω κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους παραλιακὴν πολίχνην τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου, ἐνδείκνυται νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἀσφαλῆ ὅρμον, φυλασσόμενον ἀπὸ τοῦ Βορρᾶ, παρέχει μεταξὺ τῶν θέ-

σεων τούτων μόνον ἡ Ἁγία Πελαγία (οὔτε ὁ ὅρμος Φόδελε εἶναι ἀσφαλής). Συγκεκριμένως, ἐκτὸς τοῦ κυρίου μεγάλου κόλπου τῆς Ἁγίας Πελαγίας, ὑπάρχουν παρ' αὐτὴν οἱ μικρότεροι ὅρμοι Κλαδισοῦ, Λυγαριᾶς, Φυλακῶν, ἀποτελουμένου οὕτω μοναδικοῦ συνόλου καταλληλοτάτου διὰ τὸν προσορμισμὸν μεγάλων καὶ μικρῶν πλοίων καὶ ἀπολύτως δικαιολογοῦντος τὴν ὀνομασίαν Πάνορμος. Ἀντιθέτως, ἡ νῦν ἐπισήμως καλουμένη οὕτω θέσις, διατί θὰ ἐκαλεῖτο Πάνορμος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, στερουμένη ὅρμου, ἐκτὸς μικροτάτου κειμένου Δ. τῆς πολίχνης, τελείως ἀνεπαρκοῦς καὶ ἀνοικτοῦ εἰς τὰς τρικυμίας τοῦ Κρητικοῦ Πελάγους; Ἡ ἐπὶ τῶν ἐνετικῶν χαρτῶν τοποθέτησις τῆς Πανόρμου εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν δύναται βεβαίως, ὡς καὶ ἄλλαι ταυτίσεις τῶν χρόνων ἐκείνων, νὰ εἶναι αὐθαίρετος, ὅτι δὲ τοπωνύμιον Πάνορμος ἦτο ἀνύπαρκτον εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν κατὰ τὴν Ἐνετοκρατίαν, παρὰ τὰ χωρία Ἐνετῶν λογίων τὰ παρατιθέμενα ὑπὸ τοῦ Pashley (I, σ. 157 κ.ἑ.), πείθει χωρίον τοῦ Κρητὸς λογίου Ἀγαπητοῦ (Θ. Δετοράκης, Κρητ. Χρον. 23 (1971), σ. 69).

Ἂν πράγματι ἡ ἀρχαία Πάνορμος ἔκειτο εἰς τὴν σημερινὴν Ἁγίαν Πελαγίαν, θὰ ἐδικαιολογεῖτο καὶ ἡ εὐθὺς μετὰ τὸ Ἡράκλειον θέσις, ἣν δίδει εἰς αὐτὴν ὁ Πτολεμαῖος κατὰ τὴν ἐξ Α. πρὸς Δ. ἀπαρίθμησιν τῶν πόλεων. Περὶ τοῦ θέματος ἐν γένει βλ. μελέτην τοῦ ὑπογραφομένου εἰς Κρητ. Χρον. 26 (1974) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ, ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ, ΠΕΡΙΦΡΑΞΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Ἐργασίαι στερεώσεως ἐξετελέσθησαν εἰς τὰ ἀνάκτορα Κνωσοῦ καὶ (εἰς περιωρισμένην κλίμακα, κυρίως πρὸς ἀποκατάστασιν ζημιῶν ἐκ τοῦ χειμῶνος) εἰς τὰ ἀνάκτορα Μαλίων καὶ τὰς μινωικὰς οἰκίας Τυλίσου, ἐπίσης δέ, κατόπιν σημαντικῆς ζημίας ἐκ σεισμοῦ, εἰς τὴν ἔπαυλιν τῆς Ἁγίας Τριάδος. Εἰς τὴν **Κνωσόν**, ὅπου τὸ ἔργον ὑπῆρξεν εὐρύτερον, ἐγένετο συντήρησις τῶν Δ. ἀποθηκῶν καὶ κυρίως τοῦ διαδρόμου, καὶ πρὸς πρόληψιν περαιτέρω φθορῶν τοῦ ἐξ ἀλαβαστρίνων πλακῶν δαπέδου αὐτοῦ, ἀπεμονώθη οὗτος διὰ τῆς τοποθετήσεως πλαισίων μεταλλίνου πλέγματος εἰς τὰ δύο ἄκρα του καὶ εἰς τὴν δίοδον πρὸς τὰς κρύπτας τῶν πεσσῶν. Διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ἀπεμονώθη ὁ χῶρος τῶν γιγαντιαίων πίθων τῆς Α. πτέρυγος, ἐπίσης δὲ τὸ δωμάτιον τοῦ λιθοξόου. Προστατευτικὰ μετάλλινα κιγκλιδώματα ἐτοποθετήθησαν πρὸς πρόληψιν ἀτυχημάτων εἰς τοὺς ἀποθέτας ἢ «κουλοῦρες» τῆς Δ. αὐλῆς. Ἐστερεώθησαν πλακόστρωτα καὶ τοῖχοι εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἀνακτόρου, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἱεροῦ βήματος, εἰς τὰ μέγαρα τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης καὶ εἰς τὸν χῶρον τῶν κρυπτῶν τοῦ θησαυροφυλακίου. Οὗτος, ὡς καὶ ὁ προθάλαμος τῶν κρυπτῶν μετὰ πεσσῶν (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ δωματίου τοῦ ὑψηλοῦ πίθου), ἐκαλύφθη δι' ἐλαφροῦ στεγάστρου ἐκ πλαστικῆς ἡμιδιαφανοῦς ὕλης οὐδετέρου χρώματος, βαίνοντος ἐπὶ λεπτῶν μεταλλίνων στύλων, κατὰ τὴν ἐγκεκριμένην μελέτην τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Χρυσῆς Τζομπανάκη. Ἐπροστατεύθη οὕτως ὁ χῶρος ἐκ τῆς ἐπικινδύνως προϊούσης φθορᾶς. Ἐπίσης ἀνενεώθησαν τὰ ξύλινα πλαίσια μετὰ πλέγματος τοῦ πηλίνου ὑδραγωγείου τῆς Α. πτέρυγος καὶ τῆς ὑπὸ τὴν κλίμακα ἀποθήκης παρὰ τὴν αἴθουσαν τοῦ θρόνου. Εἰς καταρρεύσας ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐκ ξηρολιθιᾶς παρὰ τὴν οἰκίαν τῶν τοιχογραφιῶν ἀνακατεσκευάσθη. Ἐπεσκευάσθη ἐπίσης ἡ ὑπάρχουσα περίφραξις τοῦ ἀνακτόρου, ἐν ὄψει τῆς κατασκευῆς τῶν νέων ὁριστικῶν περιφράξεων, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἐδημοπρατήθησαν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου.

Ἐξετελέσθησαν ἐπίσης αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον θολωτῶν τάφων **Πλατάνου** Μεσαρᾶς (προανακτορικῶν μινωικῶν χρόνων). Ἐκαθαρίσθη ὁ χῶρος ἐκ τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν κειμένων εἰσέτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀνασκαφῆς σωρῶν χωμάτων καὶ λίθων. Ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι τῶν δύο κυκλικῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν σχεδὸν ἀθέατοι, παρέχοντες τὴν μορφὴν μᾶλλον φυσικῶν ἐξαρμάτων τοῦ ἐδάφους, καὶ ἐκαθαρίσθησαν οὗτοι ἀπὸ τῶν χωμάτων. Ἀκολούθως οἱ τοῖχοι ἐστερεώθησαν διὰ κονιάματος, συμπληρωθέντων ρηγμάτων τινῶν, ἐκεῖ ὅπου ὑφίστατο κίνδυνος καταρρεύσεως. Τὸ κονίαμα ἐκαλύφθη διὰ κουρασανίου. Ἐγένοντο ἐνδιαφέρουσαι παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ τρόπου κατασκευῆς τοῦ Β. τμήματος τοῦ τάφου Β (ἐκ μεγάλων κυψελοειδῶς τοποθετημένων ὀγκολίθων) καὶ τοῦ Ν. τμήματος (ἐκ μικρῶν λίθων) πιθανῶς ἐξ ἐπισκευῆς (Πίν. 532 α). Ἀπεκαλύφθη καὶ ἐκαθαρίσθη τὸ μεταξὺ τῶν δύο τάφων πλακόστρωτον (Πίν. 532 β), ὅπερ ἦτο τελείως ἀθέατον, παρατηρηθέντος καὶ κατωφλίου μὴ δηλουμένου εἰς τὴν δημοσιευμένην κάτοψιν, οὖσαν γενικῶς πρόχειρον καὶ ἀνακριβῆ. Ὁμοίως ἀπεκαλύφθη ἐκ νέου ὁ πρὸς Ν. τοῦ πλακοστρώτου μακρὸς τοῖχος. Διεπιστώθη καταστροφὴ καὶ κάλυψις μεγάλου μέρους τῶν ἐξωτερικῶν διαμερισμάτων τοῦ τάφου Α, ὡς καὶ μέρους τῆς περιφερείας αὐτοῦ, συνεπείᾳ ἐκτελεσθέντος ὑπὸ τῆς Κοινότητος πρὸ ἐτῶν

ἔργου κατασκευῆς δρόμου ἐκ σιμέντου κατὰ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ χώρου τῶν τάφων (Πίν. 533 α - β). Ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν τὰ σωζόμενα τμήματα τῶν διαμερισμάτων τούτων (παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ χώρου) καὶ ἐπίσης τῶν ἐν εἴδει ἀντηρίδων τοίχων ἐξωτερικῶς τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ τάφου Α. Παρετηρήθη πιθανὸς χῶρος, ἀντιστοιχῶν πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου Α, μὴ ὁρατὸς εἰς τὴν κάτοψιν, τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου.

Ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ζημιῶν ἐγένοντο καὶ εἰς τὴν μινωικὴν ἔπαυλιν Σκλαβοκάμπου, ὅπου εἶχε θραυσθῆ ὑπὸ ἀγνώστων μία τῶν βάσεων τοῦ περιστύλου. Αὕτη ἀποκατεστάθη.

Ἐπραγματοποιήθησαν ἐπίσης βάσει ἐγκεκριμένων μελετῶν, καταρτισθεισῶν μερίμνῃ τῆς Ἐφορείας ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Χρυσῆς Τζομπανάκη, τὰ προστατευτικὰ στέγαστρα τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου Κνωσοῦ καὶ τοῦ μεγάρου Νίρου (Πίν. 534 α - β), κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς ἀνωτέρω σύστημα, καὶ ἐμειώθησαν οὕτω οἱ κίνδυνοι περαιτέρω φθορῶν τῶν ἐξ εὐπαθῶν ὑλικῶν (γυψοπετρῶν) τμημάτων τῶν ἐξαιρέτων τούτων ἔργων τῆς μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἤτοι δαπέδων, ὀρθομαρμαρώσεων, παραστάδων θυρῶν, θρανίων κλπ. Ἐγένετο ἐπίσης συντήρησις.

Ἐπεσκευάσθησαν τὰ φυλακεῖα Κνωσοῦ (ἀντικατάστασις μαλτεζοπλακῶν ἐξωτερικῶς, χρώματα, ἐπισκευὴ τελάρου μουκαμβίλιας), Νίρου, ὡς καὶ τὸ τελείως ἠρειπωμένον, ἐγκαταλελειμμένον καὶ ἄνευ στέγης, τῆς Ἀμνισοῦ. Ἐπεσκευάσθη τὸ στέγαστρον τοῦ μεγάλου κλιμακοστασίου Κνωσοῦ, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸ ἔτος 1971, εἶχεν ὑποστῆ ζημίας ἐκ τοῦ σφοδροῦ Ν. ἀνέμου (Πίν. 535 α), θραυσθέντων τῶν ὑαλοπινάκων, καὶ ἀφηρέθησαν οὗτοι μετὰ τῶν ὑελοστασίων, ὡς οὐδὲν ἄλλως ἐξυπηρετούντων, καθ' ὅσον ἡ στέγη προστατεύει ἐπαρκῶς τὰς βαθμίδας καὶ τὰ θωράκια τῆς κλίμακος, τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ κλιμακοστασίου ἀνακατασκευασθέντων ὑπὸ τοῦ Evans κατὰ τὸ πλεῖστον (Πίν. 535 β).

Ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας περίφραξις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἁγίας Τριάδος καὶ τῶν χώρων Ἀμνισοῦ, μεγάρου Νίρου, θολωτῶν τάφων Πλατάνου, τῶν θολωτῶν τάφων Κουμάσας καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος Γόρτυνος. Οὕτως ἐπροστατεύθησαν διὰ πρώτην φορὰν οἱ χῶροι οὗτοι ἐκ τῶν αὐξανομένων καθ' ἡμέραν κινδύνων φθορᾶς καὶ ρυπάνσεως, συνεπείᾳ τοῦ τουρισμοῦ.

ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ

Ἐπροχώρησαν αἱ διαδικασίαι ἀπαλλοτριώσεως τῶν οἰκιῶν παρὰ τοὺς θολωτοὺς τάφους Πλατάνου, Ἀμνισοῦ, ὡς καὶ τῆς τουρκικῆς οἰκίας Χρονάκη Ἡρακλείου, ἐπίσης δὲ τοῦ ἀκινήτου Σκουλιδᾶ παρὰ τὸν προμαχῶνα τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου καὶ τοῦ λατομείου Μαρτιμιανάκη παρὰ τὸ φρούριον τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (Ρόκκα Κανλὶ Καστελλίου). Ἀντιθέτως, οὐδὲν ἐγένετο διὰ τὰς ἀπαλλοτριώσεις Γόρτυνος (τοῦ παρεμβαλλομένου χώρου μεταξὺ Ὠδείου καὶ Ἐπιγραφῆς Νόμων ἀφ' ἑνὸς καὶ ναοῦ Ἁγίου Τίτου ἀφ' ἑτέρου), καίτοι τοῦ χώρου κτηματογραφηθέντος ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1971, καθισταμένης οὕτως ἀδυνάτου τῆς περιφράξεως, ἐξασφαλίσεως καὶ ἐν καιρῷ ἐπιβολῆς εἰσιτηρίου. Ὁμοίως οὐδὲν ἐγένετο διὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τῆς ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ ζώνης, ὅπου αἱ τρῶγλαι (τὸ σχετικὸν διάγραμμα ὑπεβλήθη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1969).

ΛΟΙΠΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

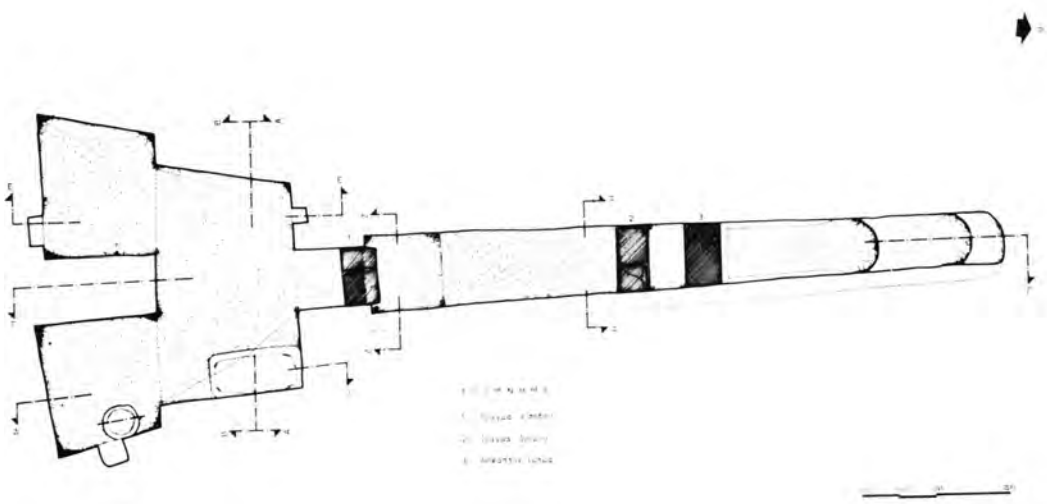
Ἀπετράπη ἡ ἐκτέλεσις ὑπὸ τοῦ ΕΟΤ προγράμματος καταρτισθέντος, τῇ εἰσηγήσει τοῦ Γάλλου εἰδικοῦ ἐπὶ τοῦ θεάματος « Ἦχος καὶ Φῶς » Arnaud, περὶ διανοίξεως ὁδοῦ, γεφυρώσεων, διαμορφώσεως χώρων θεατῶν καὶ σταθμεύσεως λεωφορείων ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Κνωσοῦ, πλησίον τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου Προφήτου Ἠλία, ἤτοι ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν νεκροπόλεων, τῶν ἐν μέρει ἀνασκαφεισῶν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς (τὸ σχέδιον, διὰ τῶν ἔργων τούτων, κοπῆς δένδρων, μπάζων κλπ., θὰ ἐσήμαινε πλήρη καταστροφὴν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, μὲ βεβαίαν ἄλλως καὶ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ δι' αὐτῶν ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, ἤτοι τῆς ὀργανώσεως θεάματος « Ἦχος καὶ Φῶς », δεδομένου ὅτι οἱ χῶροι τοῦ ἀνακτόρου καλύπτονται κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ στεγάστρων ἐκ σιμέντου καὶ ἄλλων ὑλικῶν!). Ἡ πραγματοποίησις τῆς περιέργου ταύτης ἐμπνεύσεως, παρὰ τὰς πιέσεις ἐματαιώθη, τῆς σχετικῆς προτάσεως τοῦ ΕΟΤ ἀπορριφθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, μόνης ἁρμοδίας ἐν προκειμένῳ ἀρχῆς.

Ὁμοίως ἀπετράπη ἕτερος κίνδυνος, ὃν διέτρεξεν ὁ χῶρος τῆς Κνωσοῦ, εἷς τῶν κυριωτέρων τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τῆς προταθείσης ὑπὸ τῆς Νομαρχίας Ἡρακλείου συνδέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν... βιομηχανικὴν ζώνην διὰ τῆς διελεύσεως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ « Ἦχος καὶ Φῶς », ὁδοῦ πρὸς Ἁλικαρνασσὸν διὰ μέσου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου! Τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν (ἐκτὸς τῆς

φυσικῆς παραμορφώσεως) καὶ μεταφορὰν τῆς κινήσεως τῶν ὀχημάτων ἐντὸς τοῦ χώρου, ταχεῖαν οἰκοπεδοποίησιν κλπ. Τὰ ὡς ἄνω δεικνύουν τοὺς ἀπροβλέπτους κινδύνους, οὓς διατρέχουν, ἐν ἀπουσίᾳ στοιχειώδους χωροταξίας καὶ ἐπαρκοῦς νομοθετικῆς καλύψεως, ἡ φύσις καὶ αἱ μοναδικαὶ ἀρχαιότητες, καὶ τὸν φόρτον, ὃν ἐπωμίζονται οἱ ἀρχαιολογικοὶ ὑπάλληλοι, εἰς οὓς μόνους ἔχει ἀνατεθῆ τὸ ἔργον τῆς προστασίας αὐτῶν.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Ὁ τάφος ἐσυλήθη κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς πρὸς Δ. τοῦ δρόμου εὑρισκομένης οἰκίας, δηλαδὴ κατὰ τὸ 1930, ὅτε καὶ παρεβιάσθη τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ τριῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν, διαστ. 0.95 × 0.70 μ., αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ θαλάμου[1]. Τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου κατὰ τὸ πρὸς τὸν δρόμον ἄνοιγμα, ἐξετείνετο ὑπεράνω τοῦ ὁριζοντίου ὑπερθύρου (Σχέδ. 3, τομὴ Z - Z), ἐνῷ κατὰ τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸν θάλαμον, τὸ ὁποῖον ἔχει συγκλίνοντα πρὸς τὰ ἄνω τοιχώματα

Σχέδ. 1. Κάτοψις θαλαμωτοῦ τάφου Νέας Ἁλικαρνασσοῦ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Νέα Ἁλικαρνασσὸς Ἡρακλείου

Ἐκ τῶν τυχαίων ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ διενεργηθεῖσα εἰς τὸ προάστιον Νέα Ἁλικαρνασσὸς τῆς πόλεως τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψε λαξευτὸν θαλαμωτὸν τάφον τῆς ΥΜ ἐποχῆς. Οὗτος ἐπεσημάνθη κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων οἰκίας ἰδιοκτησίας Κωνστ. Καρβουνάκη, ἡ ὁποία εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ἡροδότου καὶ Ἀρτεμισίας, πρὸς Δ. τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

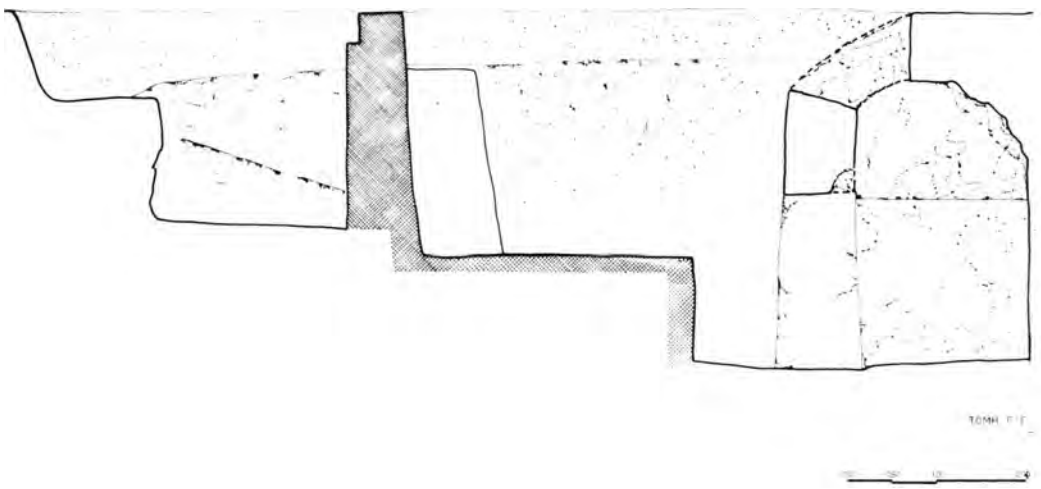
Ὁ τάφος ἔχει θάλαμον τραπεζιόσχημον, διαστ. 3.50 × 3.20 μ. (Σχέδ. 1· Πίν. 536 α, γ), ὁ ὁποῖος διαιρεῖται εἰς τρεῖς χώρους ὑπὸ μεγάλου πεσσοῦ, συμφυοῦς μετὰ τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ θαλάμου. Ἡ ὀροφή του, ἡ ὁποία κατεστράφη ἐν μέρει εἰς τὸν χῶρον ὑπεράνω τῆς εἰσόδου, ἦτο κατὰ τὸ μέσον ὁριζοντία, καμπυλουμένη κατὰ τὰς πλευράς (Σχέδ. 2). καὶ εἶναι κανονικώτερον λελαξευμένον, ἔφθανε μέχρι τοῦ ὑπερθύρου (Σχέδ. 3, τομὴ Α - Α). Ὁ μακρὸς δρόμος, μήκ. 8.60 μ., τοῦ ὁποίου ἡ ἔρευνα εἰς τὸ Ν. ἤμισυ ἐσταμάτησεν εἰς βάθος 2.70 μ., λόγῳ τοῦ κινδύνου καταρρεύσεως τῆς παρακειμένης οἰκίας, παρουσιάζει εἰς τὴν ἀρχὴν δύο λελαξευμένους ὑψηλοὺς ἀναβαθμούς[2]. Ἡ στενὴ ἀναθύρωσις ἐπὶ τῶν λελαξευμένων εἰς τὸ μαλακὸν πέτρωμα παρειῶν τοῦ δρόμου μετὰ τὸν δεύτερον ἀναβαθμὸν (Σχέδ. 1 καὶ 2) ὑποδηλώνει ἴσως τὴν παρουσίαν κεκλιμένου κινητοῦ ξυλίνου ἐπιπέδου, τὸ ὁποῖον ἐτοποθετεῖτο κατὰ

1. Πλὰξ καὶ φράγμα λίθων ἔκλειον τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου Α τοῦ Κατσαμπᾶ, Στ. Ἀλεξίου, Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ), σ. 3 κ.ἑ., παρ. πίν. Α. Τὰ σχέδια τοῦ τάφου ἐξετέλεσεν ἡ ἀρχιτέκτων κ. Χρ. Μπασιούδη - Τζομπανάκη.

2. Ὑψηλὸν ἀναβαθμὸν ἔχει καὶ ὁ τάφος 4 εἰς Γοῦρνες, βλ. ΑΔ 4 (1918), σ. 63 κ.ἑ. καὶ I. Pini, Beiträge zur minoischen Gräberkunde (1968), σ. 43, εἰκ. 68.

τὸ ἑκάστοτε ἄνοιγμα τοῦ τάφου, διὰ τὴν ἄνετον πρόσβασιν ἐκ τοῦ δρόμου πρὸς τὸν θάλαμον. Κατὰ τὸ μέσον πάντως τοῦ δρόμου ὑπάρχει καὶ δεύτερον φράγμα ἐξ ἐπαλλήλων δόμων καλῶς πελεκημένων λιθοπλίνθων (Σχέδ. 3, τομὴ Η-Η), αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἐξ οἰκοδομήματος καταστραφέντος ἴσως κατὰ τὴν μεγάλην καταστροφὴν τοῦ 1450 π.Χ. Τὸ δεύτερον αὐτὸ φράγμα ἀπετέλεσε πιθανῶς μεταγενεστέραν προσθήκην, ἡ ὁποία ἐπεβλήθη ἴσως ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ μεταξὺ τῶν δύο φραγμάτων τμήματος τοῦ δρόμου ὡς χώρου ἐναποθέσεως ταφῶν[3]. Ἡ διακοπὴ τῆς εἰς βάθος ἐρεύνης δὲν ἐπιτρέπει τὴν ὑποστήριξιν μετὰ βεβαιότητος τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Ὁπωσδήποτε τὸ διπλοῦν φράγμα εἶναι σπάνιον διὰ τοὺς θαλαμωτοὺς τάφους τῆς Κρήτης[4], ἐνῷ ἀπαντᾷ συχνότερον εἰς τοὺς ὁμοίους τάφους τῆς κυρίως Ἑλλάδος[5].

Αἱ παρειαὶ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου ἔχουν λαξευθῆ ἐπιμελῶς δι' ἀξινοπελέκεως (Πίν. 536 β)[6], ὡς καὶ αἱ τρεῖς μικραὶ κόγχαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀνοιχθῆ εἰς μικρὰν κάτωθι τῆς ὀροφῆς ἀπόστασιν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τῆς εἰσόδου πλευρᾶς (Πίν. 536 γ), ἐπὶ τῆς Ν. (Πίν. 536 α) καὶ ἐπὶ τῆς Α. (Πίν. 536 β), ἀντιστοιχοῦσαι ἑκάστη πρὸς τοὺς τρεῖς χώρους τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου. Αἱ κόγχαι ἦσαν κεναί, τῶν κτερισμάτων συληθέντων προφανῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Τὸ μικρόν των μέγεθος ἀποκλείει τὴν ἐντὸς τούτων ἐναπόθεσιν ταφῶν ἢ τὴν χρησιμοποίησίν των ὡς ἀποθετῶν, συμφώνως πρὸς ἄλλα γνωστὰ παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ κόγχαι εἶναι μεγαλύτεραι καὶ εὑρίσκονται εἰς τὸν δρόμον τοῦ τάφου καὶ ὄχι ἐντὸς τοῦ θαλάμου[7]. Ὡς ἐκ τούτου αἱ κόγχαι τοῦ τάφου τῆς Ἁλικαρνασσοῦ θὰ πρέπει νὰ συνδεθοῦν μὲ τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν[8] καὶ ὄχι μὲ τὴν ἀνάγκην δημιουργίας χώρου διὰ τὴν ταφὴν των[9].

Σχέδ. 2. Τομὴ Γ-Γ θαλαμωτοῦ τάφου Νέας Ἁλικαρνασσοῦ (πρβλ. Σχέδ. 1)

Ὁ λάκκος, ὁ εὑρισκόμενος ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου (διαστάσεων 1.25 × 0.60 καὶ βάθους 0.60 μ.) (Σχέδ. 3, τομαὶ Β-Β καὶ Δ-Δ· Πίν. 536 γ), ἐξυπηρέτησε τὴν δευτέραν αὐτὴν

3. Ἀνάλογα παραδείγματα βλ. εἰς νεκροπόλεις Μιώρου Σπηλιοῦ καὶ Γουρνῶν, Pini, ἔ.ἀ., σ. 43, εἰκ. 69-70. Τὸ ὄπισθεν τοῦ φράγματος ἄσκαφον τμῆμα τοῦ δρόμου δὲν ἠρευνήθη διὰ λόγους ἀσφαλείας τῆς παρακειμένης οἰκίας.

4. Ἓν μόνον παράδειγμα γνωρίζομεν ἐκ Δαμανίων, ΑΔ 2 (1916), σ. 171 κ.ἑ. καὶ Pini, ἔ.ἀ., σ. 47, εἰκ. 95, ὅπου τὰ φράγματα εὑρίσκονται εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ μέσον τοῦ δρόμου.

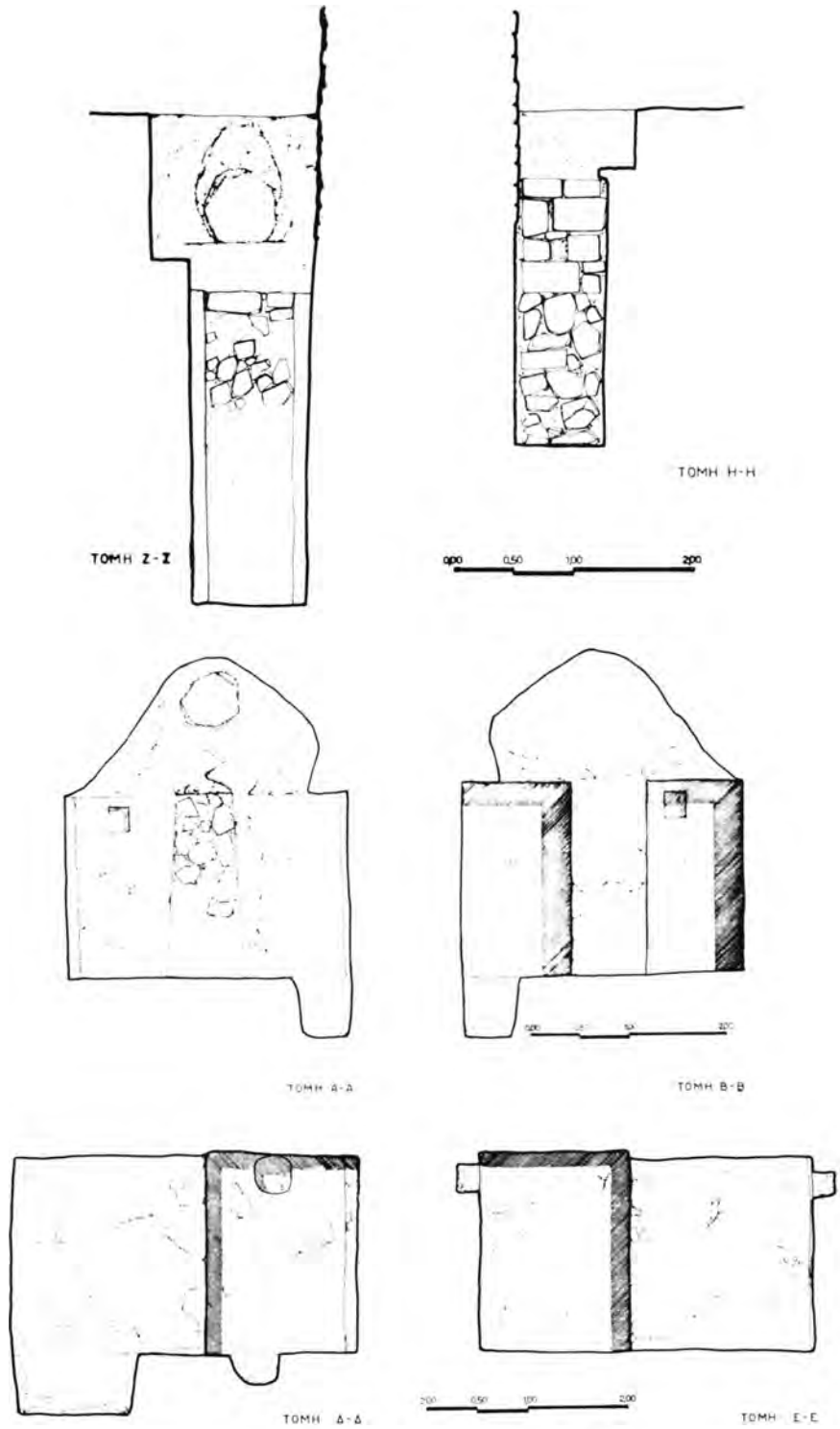
5. A. Persson, NTD, σ. 51, ἀριθ. 9, εἰκ. 55 καὶ σ. 56, 61, εἰκ. 68 καὶ 70.

6. Ὁμοία λάξευσις καὶ εἰς τὸν τάφον Ζ τοῦ Κατσαμπᾶ, Ἀλεξίου, ἔ.ἀ., σ. 18 κ.ἑ.

7. Βλ. σχετικῶς Pini, ἔ.ἀ., σ. 43-44. Βλ. καὶ τάφον Δ Κατσαμπᾶ, Ἀλεξίου, ἔ.ἀ., σ. 14.

8. Βλ. σχετικῶς Nilsson, MMR², σ. 587 κ.ἑ.

9. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ὑποστηρίζει δι' ὅλας τὰς κόγχας ὁ Mylonas, Studies Robinson I, σ. 85 κ.ἑ.

Σχεδ. 3. Τομαὶ θαλαμωτοῦ τάφου Νέας Ἁλικαρνασσοῦ (πρβλ. Σχέδ. 1)

ἀνάγκην. Οὗτος ἦτο πλήρης χωμάτων καὶ μικρῶν λίθων μετὰ πολλῶν ὀστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο ἀκέραια σχεδὸν κρανία. Καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ βάθος τοῦ λάκκου εὑρέθησαν διάσπαρτα τεμάχια κονιάματος, σώζοντα ἴχνη χρώματος κυανοῦ, κιτρίνου καὶ ἐρυθροῦ, τὰ ὁποῖα συνανήκουν μεθ' ὁμοίων τεμαχίων εὑρεθέντων εἰς τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου καὶ προέρχονται ἐκ τριποδικοῦ βωμοῦ (Πίν. 537 ε). Ἐντὸς τοῦ λάκκου εὑρέθησαν μία πηλίνη ἀμφικωνικὴ ψῆφος μετ' ἀναγλύφων ραβδώσεων, μία κωνικὴ ἐκ φαιοῦ λίθου μετὰ λευκῶν φλεβῶν, δύο κωνικαὶ ἐκ στεατίτου καὶ μία ἐπιπεδόκυρτος ἐξ ὑαλομάζης, ὡς καὶ εἷς ἀργυροῦς κρίκος μετ' ἀναδιπλωμένων ἄκρων καὶ τμῆμα ἑτέρου (Πίν. 537 στ). Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λάκκου εὑρέθη ψευδόστομος ἀμφορίσκος (Πίν. 537 β) τῆς ΥΜ ΙΙΙ περιόδου καὶ πρόχους ἄνευ κοσμήσεως τῆς ἰδίας φάσεως, ἐνῷ εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἰδίου λάκκου εὑρέθη ἀνοικτὸν ἀγγεῖον μετὰ προχύσεως ἐκ φαγεντιανῆς (Πίν. 537 γ), τὸ ὁποῖον λόγῳ ὑλικοῦ θὰ πρέπει νὰ εἶναι πολὺ παλαιότερον τῶν πηλίνων ἀγγείων[10].

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ τοῦ τάφου, ἡ ὁποία εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ τάφου τῶν «Διπλῶν πελέκεων» τῆς Κνωσοῦ[11] καὶ τῶν Ἰσοπάτων[12], ἀποτελεῖ τὸ μόνον βέβαιον χρονολογικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς λαξεύσεως τοῦ τάφου εἰς τὴν ΥΜ ΙΙ ἢ ΥΜ ΙΙΙΑ1 ἐποχήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ἴσως καὶ τὸ ἐκ φαγεντιανῆς ἀγγεῖον, ὡς καὶ ὡραία ψῆφος ἐκ σαρδίου εἰς σχῆμα νήσσης (Πίν. 537 δ). Ἡ διάρκεια χρησιμοποιήσεως τοῦ τάφου ὁρίζεται ἐκ τῶν προαναφερθέντων ἀγγείων τῆς ΥΜ ΙΙΙΓ φάσεως, ὁ λάκκος δὲ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου καὶ ὁ μικρότερος κυκλικὸς κάτωθι τῆς κόγχης τῆς Α. πλευρᾶς (Σχέδ. 3, τομὴ Δ - Δ· Πίν. 536 β), ὅστις ἦτο συλημένος, δεικνύουν ὅτι ὁ τάφος ἐκαθαρίσθη ἀπὸ παλαιὰς ταφὰς καὶ κτερίσματα καὶ ὅτι οἱ λάκκοι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς ἀποθέται[13].

Ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ὡς ἄνω τάφου δεικνύει, ὅτι ἡ ἔκτασις τῶν νεκροπόλεων τῆς λιμενικῆς πόλεως τῆς Κνωσοῦ εἶναι μεγαλυτέρα τῆς ἤδη γνωστῆς, ἐκτεινομένων πρὸς Α. τῆς πρὸ ἐτῶν ἀνασκαφείσης νεκροπόλεως τοῦ Κατσαμπᾶ[14].

Χουμέρι

Εἰς τὸ χωρίον Χουμέρι τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος, μεταξὺ Ἀστριτσίου καὶ Ἀρκαλοχωρίου, εἰς χαμηλὸν λόφον ὀνομαζόμενον «Κεφάλα» καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ ἰδιοκτησίας Ἀντ. Ἐμμ. Ζερβοῦ, ἐπεσημάνθησαν, κατόπιν γενομένης ἀρόσεως, λείψανα πρωτοελληνικοῦ οἰκοδομήματος, ὡς δεικνύει τὸ πλῆθος τῶν ἀναμοχλευθέντων λιθοπλίνθων καὶ τὰ ὄστρακα μεγάλων ἀναγλύφων πίθων, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν ἔκτασιν 24 × 16 μ. Τὰ ὄστρακα φέρουν τὴν συνήθη εἰς ζώνας διακόσμησιν ἐντύπων ροδάκων ἢ ἀσπιδίων καὶ προέρχονται ἐκ τοῦ λαιμοῦ κυρίως καὶ τοῦ ὤμου τῶν πίθων, τῶν ὑπολοίπων τεμαχίων εὑρισκομένων προφανῶς βαθύτερον. Ἓν ἐξ αὐτῶν φέρει ὡραίαν ἐραλδικὴν παράστασιν δύο σφιγγῶν, στηριζομένων διὰ τῶν ἐμπροσθίων σκελῶν ἐπὶ ἀνθεμίου (Πίν. 537 α), ὡς καὶ εἰς τὸ ἐξ Ἀρκάδων γνωστὸν ὄστρακον ὁμοίου πίθου[15], ἐνῷ ἕτερον ἐκ τοῦ χείλους κοσμεῖται διὰ ᾠῶν καὶ λογχῶν. Τὸ σύνολον τῶν ὀστράκων χρονολογεῖ τὸ οἰκοδόμημα εἰς τὸ γ΄ τέταρτον τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. καὶ ἡ καλὴ ποιότης τινῶν ἐξ αὐτῶν ὑποδηλώνει τὴν παρουσίαν ἀξιολόγου οἰκισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θέλει ἀποκαλύψει ἐν ἄγνωστον εἰσέτι κέντρον τῆς δωρικῆς Κρήτης.

Χερσόνησος

Εἰς τὴν Χερσόνησον καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὴν θέσιν Πόλις, ἡ ὁποία ἐκτείνεται πρὸς Δ. τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ λόφου Καστρὶ καὶ ἐντὸς ἀγροῦ ἰδιοκτησίας Κωνστ. Γ. Φιλιππάκη, εὑρέθη κατὰ τὴν διάνοιξιν λάκκου τῆς ΔΕΗ κιβωτιόσχημος τάφος μὲ προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., διαστ. 1.20 × 0.60 καὶ βάθ. 1.20 μ. Οὗτος εὑρίσκεται εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς καλλιεργουμένης ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Αἱ πλευραί του ἀποτελοῦνται ἐξ ἐπαλλήλων δόμων μικρῶν ἀργῶν λίθων μὲ πηλόν, τὸ δάπεδον εἶναι ἀπὸ χῶμα καὶ ἡ κάλυψις ἐκ δύο λιθίνων ὀρθογωνίων πλακῶν, διαστ. 0.60 × 0.60 καὶ πάχ. 0.10 - 0.15 μ. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ἐλάχιστα μόνον διαλελυμένα ὀστᾶ. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ εἰς τὸν Δ΄ αἰ. μ.Χ. χρονολόγησίς του στηρίζεται εἰς τὰ ὄστρακα τῆς ἐπιχώσεως καὶ εἰς τὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὡς ἄνω ἀγροῦ.

10. Τὰ γνωστὰ ἐκ φαγεντιανῆς ἀγγεῖα, ὡς τὰ τῆς Κνωσοῦ, τοῦ τάφου τῶν Καλυβίων ἢ τῆς Ζάκρου, ἀνήκουν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς.

11. Archaeologia 65 (1913), σ. 14 κ.ἑ. Furumark, Anal. σ. 171, σημ. 6. Pini, ἔ.ἀ., σ. 43, εἰκ. 16 - 17.

12. Pini, ἔ.ἀ., σ. 43, εἰκ. 18.

13. Παράλληλον παράδειγμα τοποθετήσεως τριποδικοῦ βωμοῦ ὑπεράνω λάκκου ἀποθέτου βλ. Ἀλεξίου, ἔ.ἀ., σ. 11 καὶ σημ. 1, ὅπου ἀναφέρονται καὶ ἄλλα παραδείγματα. Γενικῶς βλ. Nilsson, MMR², σ. 589 κ.ἑ. καὶ ἰδιαιτέρως σ. 591 κ.ἑ.

14. Ἀλεξίου, ἔ.ἀ., σ. 1 - 2 (Εἰσαγωγή).

15. Βλ. ASAtene 10 - 12 (1927 - 28), σ. 67, εἰκ. 47 α.

Μητρόπολις Γόρτυνος

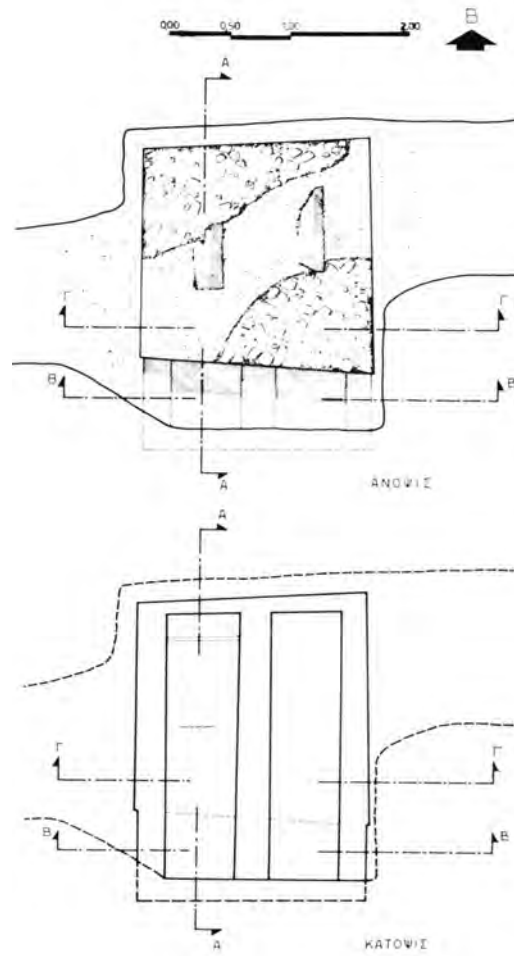
Εἰς τὴν Μητρόπολιν Γόρτυνος, εἰς θέσιν «Παλιόστερνο» καὶ ἀκριβέστερον εἰς τοῦ «Καουκάκη τ' ἁλώνι», ὅπου ὁ ἀγρὸς τοῦ Εὐθ. Ν. Γκιαουράκη, εὑρέθη κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀρδευτικῆς τάφρου τάφος, ἀποτελούμενος ἐκ δύο παραλλήλων ὀρθογωνίων θηκῶν, καμαροσκεπῶν, αἱ ὁποῖαι καλύπτονται δι' ἐνιαίας ὁριζοντίας στέγης, ἀποτελουμένης ἐκ σκληροῦ ἀσβεστοκονιάματος καὶ μικρῶν ἀδρῶν λίθων. Ἡ στέγη κατεστράφη ἐν μέρει κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς τάφρου (Σχέδ. 4-5· Πίν. 538 α-β). Αἱ παρειαὶ τῶν θηκῶν καὶ αἱ καμάραι ἀποτελοῦνται ἐξ ἐπαλλήλων δόμων ὀρθογωνίων πηλίνων κεράμων μὲ πηλόν, ἐνῷ τὸ δάπεδον εἶναι ἐκ χώματος. Ἑκάστη θήκη ἐφράσσετο κάτωθι τοῦ τόξου τῆς καμάρας διὰ πηλίνης στρωτῆρος κεράμου, διαστ. 0.95 × 0.46 καὶ πάχ. 0.055 μ., ἐνῷ ὁμοία πλὰξ ἐκάλυπτε τὰ ὀστᾶ ταφῆς εἰς τὸν πρὸ τῆς εἰσόδου χῶρον τῆς Δ. θήκης (Σχέδ. 4-5, τομὴ Α-Α καὶ Β-Β) καὶ ἑτέρα ὁμοία, καθέτως τοποθετημένη, ἀπεχώριζεν, ἐντὸς τῆς ἰδίας θήκης καὶ παρὰ τὸ Β. πέρας αὐτῆς, χῶρον, διαστ. 0.20 × 0.60 μ., ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἐναπόθεσιν ὀστῶν παλαιοτέρων ταφῶν (Σχέδ. 4 καὶ 5, τομὴ Α-Α καὶ Γ-Γ). Καὶ ὁ πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς Δ. θήκης χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀποθέτης, ὁ ὁποῖος περιεῖχεν ὀστᾶ καὶ τὸ κρανίον ἑνὸς νεκροῦ, ἐνῷ δύο κρανία εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ προαναφερθέντος ἀποθέτου. Ἐντὸς τῶν θηκῶν ἔκειτο ἀνὰ εἷς μόνον νεκρὸς μὲ τὸ κρανίον πρὸς Β. Ἐντὸς τῆς Α. θήκης εὑρέθη εἷς λύχνος, τύπου ὁ ὁποῖος ἀπαντᾷ εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν λεγόμενον «ἐφεσιακὸν» τοῦ Ιου π.Χ. αἰ. (Broneer, Corinth IV_2, τύπος XIX καὶ Howland, The Athenian Agora IV, τύπος 49) καὶ ὁ ὁποῖος συνεχίζεται καὶ κατὰ τὸν Α΄ μ.Χ. αἰ.[16], ἐνῷ ἐντὸς τῆς Δ. θήκης εὑρέθη δίωτον μὲ σφαιρικὴν κοιλίαν καὶ πρόχυσιν εἰς τοὺς ὤμους ἀγγεῖον, χρονολογούμενον εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχήν[17]. Ὁ τάφος οὗτος, τοῦ Α΄ μ.Χ. αἰ., εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 300 μ. πρὸς Δ. δύο κιβωτιοσχήμων τάφων, οἱ ὁποῖοι ἠρευνήθησαν ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Ἀλ. Ἰωαννίδου τὸ αὐτὸ ἔτος (βλ. κατωτέρω, σ. 570).

16. Συγκεντρωμένα παραδείγματα ὁμοίου τύπου ἐκ Κρήτης, ἐν BSA 67 (1972), σ. 274. Ἀγγ. Λεμπέση, ΠΑΕ 1969, σ. 248, πίν. 278 β (πρῶτος ἐκ δεξιῶν).

17. Ἐντελῶς ὅμοιον ἀγγεῖον ἔχει εὑρεθῆ εἰς τάφον τῶν Ἁγίων Δέκα, ΠΑΕ, ἔ.ἀ., σ. 245, πίν. 277 β.

Μέση Βιάννου

Κατὰ τὴν διενεργηθεῖσαν αὐτοψίαν εἰς τὸ Μετόχι Μέση τῆς ἐπαρχίας Βιάννου καὶ εἰς θέσιν «Φραμένου Κεφάλα», ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Γ.

Σχέδ. 4. Μητρόπολις Γόρτυνος. Κάτοψις καὶ ἄνοψις τάφου εἰς θέσιν «Παλιόστερνο»

Ἐμμ. Ἁγιογιωρτάκη, διεπιστώθη ἡ παρουσία οἰκοδομήματος Ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὡς δεικνύουν τὰ ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους συλλεγέντα ὄστρακα. Λείψανα τοίχων δὲν ἦσαν ὁρατά. Πολλαὶ ὅμως οἰκοδομικαὶ λιθόπλινθοι, ἐξαχθεῖσαι κατὰ τὴν καλλιέργειαν, κεῖνται συσσωρευμέναι κατὰ μῆκος τῶν ὁρίων τοῦ ἀγροῦ. Μεταξὺ τούτων ὑπῆρχε καὶ μέγα λίθινον ἰγδίον μετὰ κυλινδρικοῦ ποδός, συνολ. ὕψ. 0.63 καὶ διαμ. 0.48 μ., τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἀδρῶς

εἰργασμένη. Τοῦτο μετεφέρθη καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸν Σταθμὸν Χωροφυλακῆς Βιάννου.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἐκ τῶν εἰσαχθέντων κατὰ τὸ ἔτος 1972 εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου εὑρημάτων ἀξιόλογα εἶναι:

Θραύσματα ἀναγλύφων πίθων τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. (Πίν. 539 γ), μὲ ἐντύπους ζώνας ροδάκων καὶ σπειρῶν ἢ προσθέτους ὀφιοειδεῖς ταινίας, προερχόμενα ἐκ τοῦ χωρίου Ἀφρατὶ τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος καὶ ἀκριβέστερον ἐκ τῆς θέσεως «Ζωνές», ὅπου τὸ κτῆμα τοῦ Ν. Κανακουσάκη.

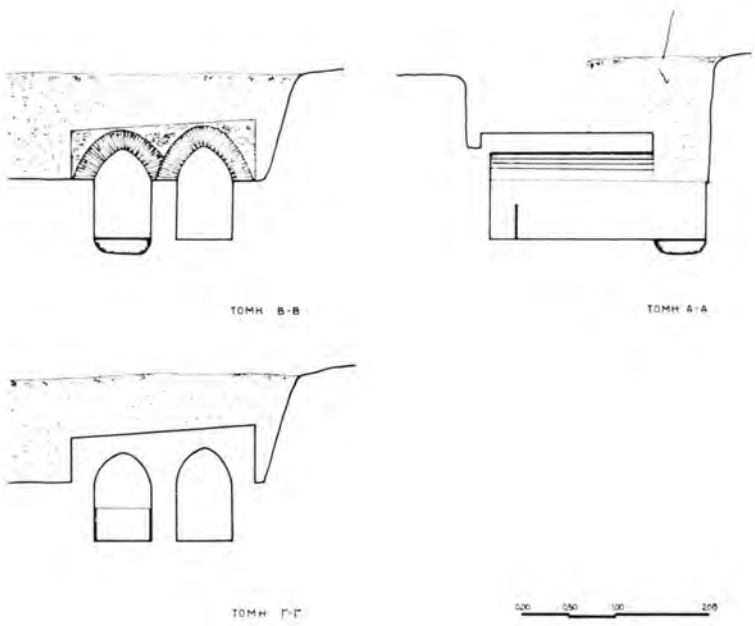
Τὸ ἥμισυ μικρᾶς ἐπιτυμβίου στήλης ἐκ μαρμάρου (ἀριθ. Μ. Ἡρακλείου 506, ὕψος 0.55, σωζ. πλ. 0.27, πάχ. 0.10 μ.) (Πίν. 539 α), φερούσης ἀρχιτεκτονικὸν διάκοσμον καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἐπιγραφήν:

Ἀν]τέρωτος θυγάτηρ

Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖ τὴν στήλην εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.[18]. Ἡ προέλευσις τῆς στήλης εἶναι ἄγνωστος. Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ παραδώσαντος ταύτην ἀξιωματικοῦ, εὑρίσκετο ἀπὸ ἐτῶν εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ 3ου τμήματος Χωροφυλακῆς Ἡρακλείου.

Θαυμασίας τέχνης κεφαλὴ Αὐγούστου τοῦ τύπου τῆς Prima Porta[19] (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Ἡρακλείου 507, ὕψ. 0.58 μ.) (Πίν. 540 γ), ἐκ μαρμάρου, προσεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τοῦ κ. Ἀνδρέα Ἀνεμογιάννη, κατοίκου Ἡρακλείου, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὡς οἰκογενειακὸν κειμήλιον.

Ὑπὸ τοῦ ἰδίου παρεδόθη καὶ ἰδεαλιστικὴ μαρμαρίνη κεφαλὴ ἀνδρός (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Ἡρακλείου 508, ὕψ. 0.36 μ.) (Πίν. 540 α - β), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἴσως σύγχρονον μετάπλασιν μετακλασσικοῦ ἔργου.

Σχέδ. 5. Μητρόπολις Γόρτυνος. Τομαὶ τάφου εἰς θέσιν «Παλιόστερνο» (πρβλ. Σχέδ. 4)

Ἐκ τῆς θέσεως «Ἑλληνικὰ» Κνωσοῦ προέρχεται μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικός (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Ἡρακλείου 505, ὕψ. 0.107 μ.) (Πίν. 539 β), ρωμαϊκὸν ἀντίγραφον μετακλασσικοῦ ἔργου.

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος δι' ὑδατοκαλλιέργειαν, εἰς τὴν πρὸς Ν. τοῦ χωρίου **Μητρόπολις**

18. Διὰ τὸ ὄνομα *Ἀντέρως*, βλ. Pape - Benseler, Wörterbuch der griechischen Eigennamen.

19. Πρβλ. K. Poulsen, Les portraits romains, ἀριθ. 32, πίν. 47 - 49 καὶ ἀριθ. 33, πίν. 50 - 51.

Μεσαρᾶς θέσιν « Παλιόστερνο » κι' ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Στυλ. Ἐμμ. Φραγκιαδουλάκη, ἀνευρέθησαν κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σκάμματος καὶ εἰς βάθος 0.70 - 0.80 μ. ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι τῶν πρώτων Ρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 1). Ἀμφότεροι εἶχον προσανατολισμὸν ἐξ Α. πρὸς Δ., ἀπεῖχον δὲ μεταξύ των 10.50 μ.

Τάφος Α. Ὁ τάφος (ἐσωτ. διαστ. 1.64 × 0.75 × 0.51 μ. βάθος) ἐκαλύπτετο διὰ τριῶν πλακῶν πωρολίθου, διαστ. 0.77 × 0.92, 0.94 × 0.33 καὶ 0.95 × 0.85, πάχ. 0.10 μ. ἀντιστοίχως, ἐξ Α. πρὸς Δ. Τὸ ἐνδιάμεσον αὐτῶν ἐπληροῦτο διὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων. Αἱ μακραὶ πλευραὶ ἀπετελοῦντο ἐκ τριῶν σειρῶν, ἀκανονίστως πελεκημένων, πλακοειδῶν λιθοπλίνθων καὶ κεράμων. Εἰς ἐκ διαμέτρου ἀντιστοίχους γωνίας τῶν μακρῶν πλευρῶν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς ἐπίσης εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὀρθογώνιοι λελεασμέναι πλάκες πωρολίθου, πάχ. 0.12 μ.

Ὁ τάφος Α (Πίν. 543 α) περιεῖχε δύο νεκρούς, οἵτινες ἔβλεπον πρὸς Α., ἔκειντο δὲ εἰς ὑπτίαν θέσιν μὲ κεκαμμένους τοὺς πόδας. Παρὰ τὴν λεκάνην τοῦ τελευταίου ἀνευρέθη τὸ μοναδικὸν κτέρισμα τοῦ τάφου, μόνωτον ἐρυθροβαφὲς ἀπιόσχημον ἀγγεῖον μετὰ ταινιοσχήμου, ἔσω νεύοντος χείλους καὶ ὀμφαλωτοῦ πυθμένος (ἀριθ. Εὐρ. 20565). Ὕψ. 0.15, διάμ. χείλους 0.055, βάσ. 0.035 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἦτο ἀπὸ χῶμα.

Τάφος Β. Ἐκαλύπτετο καθ' ὅμοιον πρὸς τὸν ἀνωτέρω τρόπον, εἶχεν ἐσωτ. διαστ. 1.88 × 0.50 × 0.45 μ., ἑκάστη δὲ στενὴ πλευρά του ἀπετελεῖτο ὑπὸ τριῶν λελεασμένων πλακῶν πωρολίθου (« ἀπαλόπετρας »), πάχ. 0.12 μ. Πλακοειδεῖς κέραμοι, ἐν μέρει σωζόμεναι, ἐσχημάτιζον τὸ περιχείλωμα τοῦ τάφου[1]. Ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ εἶχε πλὴν τοῦ πρὸς Α. κειμένου κρανίου ἐντελῶς ἀποσαθρωθῆ. Οὐδὲν κτέρισμα περιείχετο ἐντὸς τοῦ τάφου.

Εἰς ἀπόστασιν 300 μ. περίπου πρὸς Δ. τῶν περιγραφέντων τάφων ἠρευνήθη ὑπὸ τῆς συναδέλφου δ. Ἀγγ. Λεμπέση δίλοβος ρωμαϊκὸς τάφος (βλ. ἀνωτ., σ. 568).

Εἰς τὰ **Μάταλα,** περὶ τὰ 400 μ. πρὸ τῆς ἀκτῆς, εἰς θέσιν Φουρνόπλαγο, παρὰ τὸ Δ. ρεῖθρον τῆς ὁδοῦ Φαιστοῦ - Ματάλων, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν αὐτῆς καὶ ἐν πολλοῖς κατεστραμμένη ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως μικρὸς κιβωτιόσχημος τάφος (Πίν. 543 β), κατευθύνσεως ἐκ Β. πρὸς Ν. Οὗτος εἶχεν ἐσωτ. διαστ. 1 × 0.46 × 0.55 μ. (βάθος). Ἡ πρὸς Β. στενὴ πλευρά του εἶχε λαξευθῆ εἰς τὸν μαλακὸν βράχον (« κούσκουρας »), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐξ ὀρθογωνίων πλακῶν ἀποτελουμένας λοιπὰς πλευράς. Ἐκ τούτων ἡ πρὸς Α. ἀπετελεῖτο ἐκ δύο πλακῶν, ἐξ ὧν ἡ μία κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως (Πίν. 543 β). Πωρίνη ἐπίσης μονολιθικὴ πλὰξ ἐκάλυπτε τὸν τάφον. Τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ δαπέδου του ἦτο ἐκ κτυπητοῦ χώματος καὶ μικρῶν θαλασσίων χαλίκων. Πλήν τινων ἀποσεσαθρωμένων ὀστῶν καὶ τεμαχίου χονδροειδοῦς πίθου, οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη ἐντὸς αὐτοῦ. Ἔξωθι τοῦ τάφου, παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν, ἐσώζετο in situ τμῆμα τοῦ κάτω ἡμίσεος ὀξυπυθμένου ἀμφορέως τῶν πρώτων Ρωμαϊκῶν χρόνων, οὐδὲν περιέχοντος.

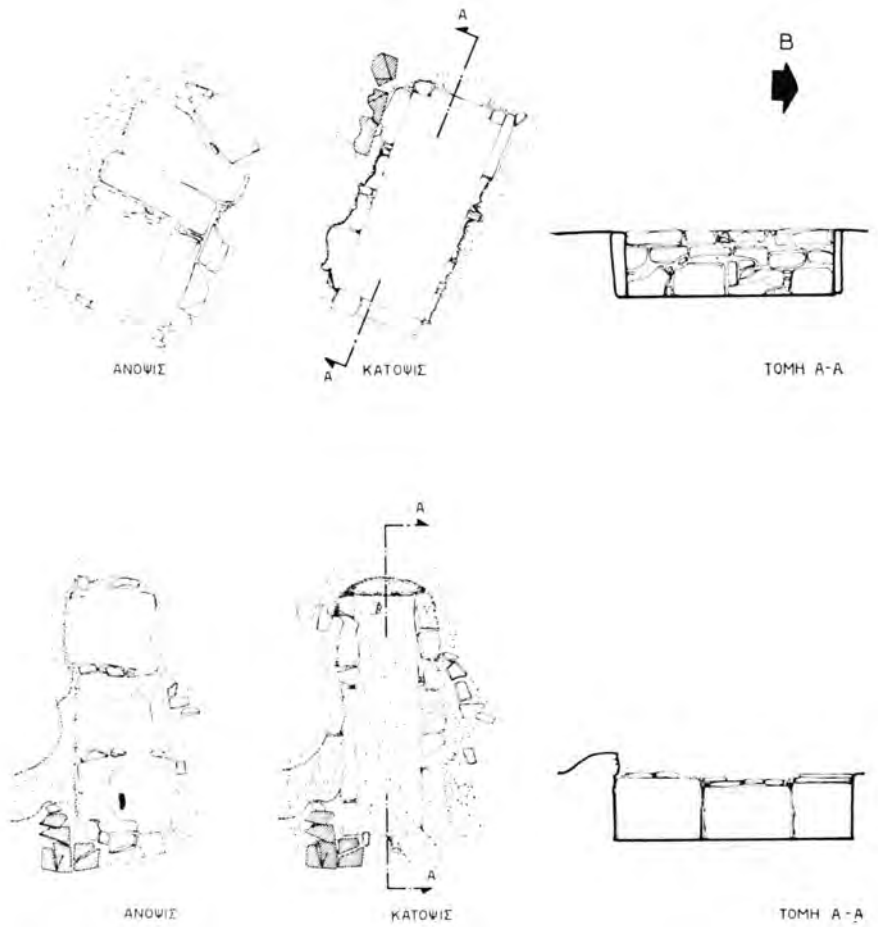
Εἰς ἀπόστασιν 150 μ. περίπου ΒΑ. τῶν **Κασάνων Πεδιάδος** καὶ κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ ἐκ τοῦ χωρίου πρὸς τὴν ΒΑ. αὐτοῦ κειμένην περιοχὴν Βρυσιδάκη, ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως τεμάχια ἀρχαϊκῶν πίθων, ὡς καὶ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Τὰ τελευταῖα ἠρευνήθησαν ἐν μέρει καὶ ἀπεκαλύφθη ἡ ἐσωτερικὴ γωνία κτίσματος λίαν κατεστραμμένου. Ἐκ τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου (ἐκτάσεως 4 τ.μ.) περισυνελέγησαν κυρίως τεμάχια πίθων μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως ἐξ ἐπαλλήλων ταινιῶν, ἐντύπων ροδάκων, μαιάνδρου κλπ. Δύο συγκολληθέντα τεμάχια πίθου φέρουν μεταξὺ πλαστικῶν « σχοινίων » ἀνάγλυφον παρατακτικὴν παράστασιν σφιγγῶν[2] (Πίν. 541 δ) μετὰ « δαιδαλικῆς » κόμης. Ἡ μία ἐκ τούτων σώζεται ὁλόκληρος, παριστάνεται δὲ κατὰ κρόταφον βαδίζουσα πρὸς ἀριστερά, ἐνῶ ἡ φέρουσα τὸ κρινοειδὲς στέμμα κεφαλὴ βλέπει κατ' ἐνώπιον. Τῆς ἑτέρας σώζεται ἡ κεφαλὴ ἐπίσης πλὴν τοῦ δεξιοῦ τμήματος τῆς κόμης της.

Τὸ ἥμισυ σχεδὸν εὐρυστόμου διώτου ἀγγείου (Πίν. 541 γ) ἐκ κιτρινωποῦ πηλοῦ μεθ' ὁριζοντίων ραβδοσχήμων λαβῶν, ταινιοσχήμου λαιμοῦ, πεπλατυσμένης κοιλίας καὶ δισκοειδοῦς βάσεως συνεκολλήθη ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων. Τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ ἀγγείου φέρει καστανομέλαν ἐξίτηλον χρῶμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐγράφησαν αἱ λίαν ἐξίτηλοι ἐπίσης ὀφιοειδεῖς γραμμαὶ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ καὶ τῶν ὤμων (ἀριθ. Εὐρ. 20569). Ὕψ. 0.135, σωζ. διάμ. χείλ. 0.12, βάσ. 0.07 μ.

1. Ἀναλόγου κατασκευῆς τάφους βλ. καὶ ἐν ΠΑΕ 1971, σ. 294 κ.ἑ.

2. Γενικῶς περὶ ἀναγλύφων παραστάσεων ἐπὶ πίθων βλ. Jorg Schäfer, Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8.- 6. Jahr. v. Chr., κυρίως σ. 15, 17 - 18.

Κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς οἰκίας Ἀντ. Δημ. Παπαδάκη εἰς **Γωνιὲς Πεδιάδος,** ἀνευρέθησαν καὶ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου καὶ τοῦ ἐργάτου Μιχ. Παπαδάκη τὰ τρία πρωτομινωικὰ ἀναρτώμενα ἀγγεῖα τοῦ Πίν. 542 α. Τὰ ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 19811 καὶ 19812 ἐκ μελανοσεων[3]. Τέσσαρες ἐγχάρακτοι ρόμβοι μὲ στιγμὴν εἰς τὸ μέσον κοσμοῦν τὸν λαιμὸν ἀμφοτέρων τῶν ἀγγείων, ἐνῷ τὸ μικρότερον τούτων (ἀριθ. Εὐρ. 19812) φέρει ἐπὶ τῶν ὤμων ἑκάστης ὄψεως ἀνὰ δύο ἐγχαράκτους ἐπίσης γωνιουμένας ζώνας, αἵτινες πληροῦνται διὰ παραλλήλων λοξῶν

Σχέδ. 1. Μητρόπολις Μεσαρᾶς. Τάφοι Α καὶ Β εἰς θέσιν « Παλιόστερνο »

φαίου πηλοῦ, ἔχουν σφαιρικὸν σῶμα, κυρτὴν βάσιν, κυλινδρικὸν λαιμὸν μὲ τοιχώματα σχεδὸν κάθετα[3]. Ἐπὶ τῶν ὤμων φέρουν καθέτους ἐπίσης ταινιοσχήμους λαβὰς τριγωνικοῦ περιγράμματος[4], ἀντὶ τῶν ὁριζοντίων διατρήτων ἀποφύγραμμῶν, ἐπαλλήλων γωνιῶν ἢ διαγραμμισμένων ὀρθογωνίων, ἐναλλασσομένων πρὸς ἀντιρρόπους ὁμάδας λοξῶν ἐπίσης γραμμῶν. Ἡ ἐπιφάνειά των, ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν ὀπτήσεως, ἐμφανίζεται ἀπὸ τεφρὰ καπνισμένη ἕως μελανή. Ὕψ. 0.085, διάμ. χείλους 0.033 καὶ ὕψ. 0.072, διάμ. χείλους 0.034 μ., ἀντιστοίχως.

Τὸ τρίτον, ἀκόσμητον, ἀγγεῖον (ἀριθ. Εὐρ.

3. Πρβλ. ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀγγείου μὲ ΠΜ ἀγγεῖον ἐξ Ἁγίας Εἰρήνης Μεσαρᾶς, VTM, σ. 52, πίν. XXXVI, ἀριθ. 5012.

4. Πρβλ. ΠΜ ἀγγεῖον ἐκ τοῦ σπηλαίου Εἰλειθυίας, ΠΑΕ 1929, σ. 96, εἰκ. 1, ΠΑΕ 1930 σ. 95, εἰκ. 6 ἀριθ. 9441 καὶ Zervos, Crète, εἰκ. 81.

5. Διὰ πρόχειρον παραβολὴν μὲ ἀγγεῖα Κουμάσας βλ. VTM, πίν. XXV ἀριθ. 4191, 4293 κ.ἀ.

19813, Πίν. 542 α) ἔχει περισσότερον πεπλατυσμένην κοιλίαν καὶ καλυκόσχημον τὸν λαιμόν. Ἐκ καστανοκιτρίνου πηλοῦ, φέρει ἐπὶ τῆς μετρίως διατηρουμένης ἐπιφανείας του μελανὴν κατὰ τόπους χροιὰν ἐκ τῆς ἀνίσου ὀπτήσεως. Ὕψ. 0.072, διάμ. χείλους 0.043 μ.

Ἐκ τῶν δημοσιευθέντων κρητικῶν ἀγγείων τῆς Πρωτοχαλκῆς περιόδου τὰ πλησιέστερα παράλληλα, ὡς πρὸς τὴν διάρθρωσιν κυρίως τοῦ σχήματος, εὑρίσκει ἡ περιγραφεῖσα ὁμὰς τῶν Γωνιῶν Πεδιάδος μεταξὺ τῶν ἀμφορίσκων τοῦ σπηλαίου Εἰλειθυίας (βλ. ἀνωτ. ὑποσημ. 4), οἱ ὁποῖοι συγκριτικῶς ἀνήκουν εἰς τὸν ἐνδιάμεσον τύπον τῶν ἀμφορίσκων τῆς ὁμάδος τῶν Παρτίρων[6].

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἰδιώτου παρεδόθησαν ἐπίσης τρία λίθινα σφονδύλια (ἀριθ. Εὐρ. 3324), ἐκ λευκοῦ καὶ ἀνοικτοῦ καστανοῦ λίθου, διαμπερῆ κατ' ἄξονα.

Ἐκ θέσεως Μπουγάδα Μετόχι τῆς **Κνωσοῦ** περισυνελέγη ἀπότμημα πωρίνης ἐπιγραφῆς Ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἐκ τριῶν στίχων:

. . . . *ΛΑ* . .
. . . . *ΝΟΣΙ* . .
. . . . *ΟΜΟ* . .

Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφή (ἀριθ. Εὐρ. 345), ὕψ. 0.32, πλ. 0.21, πάχ. 0.086, ὕψ. γραμμ. 0.06 μ., ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς θεμελίων εἰς τὴν οἰκοδομὴν Εὐαγγ. Ἱππ. Μεσσαριτάκη (Πίν. 541 α)[7].

Ἕτερον τμῆμα πωρίνης ἐπιγραφῆς ἐξ ἑνὸς στίχου, σώζοντος τρία γράμματα *(ΛΤΠ)* τῶν ὑστέρων, πιθανώτατα, Ρωμαϊκῶν χρόνων, περισυνελέγη ἐκ τῆς **Φορτετσανῆς Καμάρας** καὶ φυλάσσεται εἰς τὸ στρωματογραφικὸν Μουσεῖον τῆς Κνωσοῦ. Ὕψ. 0.40, σωζ. πλ. 0.32, πάχ. 0.12 μ.

Παρὰ τὸ χωρίον **Κρουσώνας**[8] καὶ εἰς τὴν θέσιν « Χαλέπα », ὅπου τὸ 1972 ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Στ. Ἀλεξίου παιδικὴ ἐντὸς πίθου ταφὴ τῶν Πρωτογεωμετρικῶν χρόνων, εὑρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς τεμαχίων ἐρυθροβαφῶν πίθων τῆς ἰδίας ἐποχῆς.

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐπίσης οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, δυτικῶς τοῦ ΥΜ Ι - ΥΜ ΙΒ μεγάρου τοῦ **Σκλαβοκάμπου**[9], ἀνεφάνησαν καὶ ἠρευνήθησαν ἰδίας ἐποχῆς ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, κακῆς διατηρήσεως, περισυνελέγησαν δὲ τεμάχια μονοχρώμων πίθων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

Ὑπὸ τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων Ἀρχανῶν Ἐλευθ. Συναδινάκη, προσεκομίσθη ψῆφος ὀψιανοῦ εἰς σχῆμα ὀκτωσχήμου ἀσπιδίου[10] (Πίν. 542 δ), ὕψ. 0.021, πλ. 0.013, πάχ. 0.009 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 2482). Ἡ ψῆφος, ἀποκεκρουμένη εἰς σημεῖα τοῦ περιχειλώματός της, ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου Μιχ. Γριβάκη εἰς τὸν συνοικισμὸν Βορνὰ **Ἄνω Ἀρχανῶν.** Ἡ ὀπισθία ἐπιφάνειά της εἶναι ἐπίπεδος καὶ ἀκόσμητος. Ἡ εἰκονιζομένη ἀνάγλυφος πλευρά, διαμπερὴς εἰς τὸ μέσον τοῦ ὀκτωσχήμου περιγράμματος αὐτῆς, πλαισιοῦται ὑπὸ κυρτεπιπεδοσχήμου ἐλλιποῦς ταινίας.

Φακοειδὴς σφραγίς, ΥΜ ΙΙΙ περιόδου, ἐκ μέλανος στεατίτου μὲ παράστασιν λέοντος πρὸς ἀριστερά, παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Β. Καμπουράκη, κατοίκου Μπουγάδας Μετόχι τῆς **Κνωσοῦ.** Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ παραδώσαντος ἡ ὡς ἄνω σφραγὶς προέρχεται ἐκ τῆς θέσεως Ἑλληνικά, Ν. τοῦ φυλακείου Κνωσοῦ. Διάμ. 0.016, πάχ. 0.005 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 2480).

Ὁ φύλαξ Ἀρχαιοτήτων Κ. Στρατάκης προσεκόμισε τὸ ΜΝΜ Ι γυναικεῖον εἰδώλιον τοῦ Πίν. 542 ε, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη εἰς **Κασάνους** ἐντὸς τοῦ ἀγροκτήματος Γεωργίου Κωνστ. Τζιράκη, εἰς θέσιν Πετροκαλύβα. Τὸ εἰδώλιον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τεμαχίων, σώζεται δὲ μέχρι τῆς ὀσφύος. Αἱ ἀποκεκρουμέναι εἰς τὰ ἄκρα χεῖρες φέρονται μὲ κυκλικὴν κίνησιν πρὸς τὰ ἐμπρός. Χαρακτηριστικὸς ὁ κυλινδρικὸς λαιμός, ὅστις ἀδιαφοροποίητος καταλήγει εἰς τὴν ἐπίπεδον ἄνω κεφαλήν. Ἡ ρὶς ἀποδίδεται ὡς ράμφος πτηνοῦ, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ δι' ἐπιθέτων δισκοειδῶν φυμάτων. Ζεῦγος ὁμοίων κωνικῶν προσφυμάτων ἀποδίδει τοὺς μαστούς.

Τὸ περιγραφόμενον εἰδώλιον (ἀριθ. Εὐρ. 19885, ὕψ. 0.09 μ.) ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ διατηρεῖ, ἐν μέρει, ἐρυθρὰν ἐπίσης στιλβωτὴν ἐπιφάνειαν, ὡς πρὸς τὴν διάρθρωσιν δὲ τοῦ κορμοῦ γενικῶς ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἰδίας ἐποχῆς πήλινον ἀνδρικὸν εἰδώλιον ἐκ τοῦ χωρίου Σείσι[11], τὸ ὁποῖον τυχαίως ἐπίσης ἀνευρέθη τὸ 1962 (ἀριθ. Εὐρ. 18735).

Κατασχεθεὶς εἰς τὸ ἀεροδρόμιον προσεκομίσθη ὑπὸ τῆς Ἀσφαλείας λύχνος (ἀριθ. Εὐρ. 3506), ἐκ φαιοῦ λίθου μετὰ λευκῶν φλεβώσεων

6. Βλ. Χρ. Μόρτζου, Πάρτιρα, ἐν Ἐπετ. Ἐπιστ. Ἐρευνῶν, τόμ. Γ', σ. 398 - 399, 418.
7. Βλ. καὶ Τὸ Ἔργον 1972, σ. 130.
8. Ἐ.ἀ., 1970, σ. 189 κ.ἑ.
9. ΑΕ 1939 - 41, σ. 69 - 96.
10. Γενικῶς περὶ ὀκτωσχήμων ψήφων (amulet) βλ. PM II - I, κυρίως σ. 52 - 53 καὶ PM III, σ. 315 - 316.
11. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 313. Τὴν παρατήρησιν ὀφείλω εἰς τὸν Ἔφορον κ. Στ. Ἀλεξίου.

(Π ί ν. 541 β), ὕψ. 0.176 μ., διαμ. χείλ. 0.185, διαμ. βάσ. 0.105 μ., ΜΜ Ι ἐποχῆς. Ὁ λύχνος, ὅστις πιθανώτατα, κατὰ τὰς δοθείσας πληροφορίας, προέρχεται ἐκ **Θραψανοῦ**, φέρει τὰς τυπικὰς κερατοειδεῖς ἀποφύσεις κάτωθι τοῦ αὐλακωτοῦ χείλους. Ὁ πούς, ὑψηλὸς καὶ κυλινδρικός, καταλήγει εἰς εὐρυτέραν βάσιν.

Νοτίως τῶν ΠΜ κυκλικῶν τάφων Α καὶ Β τοῦ **Πλατάνου**, ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν διανοίξεως βόθρου εἰς τὴν οἰκίαν Λάμπρου Ξηρουδάκη ὁμὰς λιθίνων ΠΜ ΙΙ ἀγγείων[12] ὁμοῦ μετὰ ὀστράκων, ἐξ ὧν ἓν ρυθμοῦ barbotine. Τὰ ἀνευρεθέντα λίθινα ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα προφανῶς προέρχονται ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν διαμερισμάτων τῶν ἀνωτέρω τάφων, εἶναι τὰ ἑξῆς:

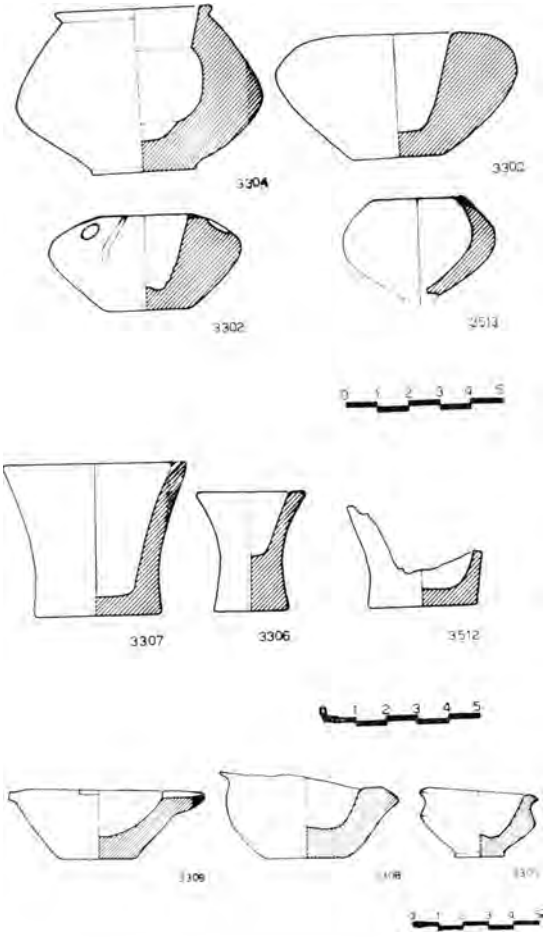
(1) Μικρὸν φωλεόσχημον ἀγγεῖον ἐκ φαιοπρασίνου λίθου (Π ί ν. 542 β), ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐγχάρακτος διακόσμησις ἐκ πέντε διπλῶν γραμμῶν μεταξὺ τῶν κοιλοτήτων[13] διὰ τὴν ἔνθεσιν ἑτέρας ὕλης (ἀριθ. Εὐρ. 3302). Ὕψ. 0.03, διάμ. χείλ. 0.029 μ. (Σ χ έ δ. 2).

(2) Ἕτερον ὅμοιον φωλεόσχημον[14], ἄνευ διακόσμου, μετ' ἐπιφανείας λίαν διαβεβρωμένης ἐκ τῆς πυρᾶς, ἴχνη τῆς ὁποίας ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ σώματος. Τὸ ἀγγεῖον, ἐν μέρει συμπληρωμένον, ἔχει ὕψ. 0.04, ἐσωτ. διάμ. χείλ. 0.035 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 3303) (Σ χ έ δ. 2).

(3) Ἀγγεῖον μετὰ τροπιδωτοῦ σώματος ἐκ λευκοῦ λίθου μετὰ μελανῶν φλεβώσεων, δακτυλιοσχήμου χείλους, πεπλατυσμένης κοιλίας καὶ δισκοειδοῦς βάσεως (ἀριθ. Εὐρ. 3304). Ὕψ. 0.054, ἐσωτ. διάμ. χείλ. 0.046 μ. (Σ χ έ δ. 2).

(4) Ἕτερον μικρότατον ἀγγεῖον τροπιδωτοῦ[15] ἐπίσης σχήματος ἀλλὰ διαφόρου πρὸς τὸ προηγούμενον διαρθρώσεως, ἐκ λευκοῦ λίθου μετὰ μελανῶν φλεβώσεων. Τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου ἔχει καμπύλην τομήν, ὑψηλοτέραν δισκοειδῆ βάσιν, τὰ δὲ προεξέχοντα τοιχώματά του γωνιοῦνται ἐπὶ τῶν ὤμων. Ἔχει ὕψος 0.026, διάμ. χείλ. 0.036 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 3305) (Σ χ έ δ. 2· Π ί ν. 542 γ).

(5) Λίθινον ἀγγεῖον τύπου « tumbler A »[16], ἐκ λευκοῦ λίθου μετὰ μελανῶν φλεβώσεων (ἀριθ. Εὐρ. 3306). Ὕψ. 0.039, διάμ. χείλ. 0.036 μ. (Σ χ έ δ. 2· Π ί ν. 542 γ).

Σχέδ. 2. Λίθινα ἀγγεῖα Πλατάνου

(6) Ἕτερον ὅμοιον τῆς κατηγορίας « tumbler B »[17] ἐξ ἐρυθροῦ λίθου μετὰ λευκῶν φλεβώσεων (ἀριθ. Εὐρ. 3307). Ὕψ. 0.049, διάμ. χείλ. 0.058 μ. (Σ χ έ δ. 2· Π ί ν. 542 γ).

(7) Ἕτερον ὁμοίου τύπου, ἐλλιπές (Σ χ έ δ. 2), ἀριθ. Εὐρ. 3512, ὕψ. 0.033, διαμ. βάσ. 0.037 μ.

(8) Μικρὸν ἀγγεῖον μετὰ σφαιρικοῦ σώματος,

12. Τὸ Ἔργον 1972, σ. 130, εἰκ. 121.

13. Τὸ μοτίβον ἀπαντᾶται συχνότατα, βλ. καὶ VTM πίν. III 1873, 1911 ἢ εἰς διαφόρους παραλλαγὰς αὐτόθι, 1910, 1872, 1860 κ.ἀ.

14. Ὡς γνωστὸν τὸ μέγιστον ποσοστὸν τῶν λιθίνων ἀγγείων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν τάφων τοῦ Πλατάνου ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα τῶν « φωλεοσχήμων », ἡ πρώτη ἐμφάνισις τῶν ὁποίων τοποθετεῖται εἰς τὴν ΠΜ ΙΙ ἐποχήν. Βλ. καὶ P. Warren, Minoan Stone Vases, σ. 8 - 9.

15. P. Warren, ἔ.ἀ., σ. 21 κ.ἑ., form C, D 71 καὶ VTM πίν. LIII a, ἀριθ. 1676 ἀγγεῖον ἐκ Πλατάνου, σ. 100.

16. Βλ. P. Warren, ἔ.ἀ., σ. 44 καὶ VTM, σ. 101, πίν. LIII b ἀριθ. 1645 ἐκ Πλατάνου.

17. P. Warren, ἔ.ἀ. καὶ VTM, πίν. XXXIX ἀριθ. 2087 καὶ LIII b ἀριθ. 1643.

τοῦ ὁποίου ἐλλείπει τὸ χεῖλος ὡς καὶ αἱ κάτωθι τούτου ἀποφύσεις, τῶν ὁποίων σώζεται ἡ συνάφεια. Ἔχει συγκολληθῆ καὶ συμπληρωθῆ εἰς μικρὸν τμῆμα τῆς περιφερείας του (ἀριθ. Εὐρ. 3308). Ὕψ. 0.035, σωζ. διάμ. 0.043 μ. (Σχέδ. 2· Πίν. 542 β).

(9) Λοπάδιον μετὰ μικρᾶς προχύσεως ἐν εἴδει αὐλακος καὶ τριῶν μικρῶν ἀποφύσεων, ὀρθογωνίου τομῆς, παρὰ τὸ χεῖλος. Ἐκ κροκαλοπαγοῦς φαιοπρασίνου λίθου μετὰ λευκῶν κυκλικῶν ψηφίδων, ἔχει ὕψος 0.029, διάμ. χείλους 0.055 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 3309) (Σχέδ. 2· Πίν. 542 β).

(10) Ἕτερον λοπάδιον, σωζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ, μετὰ θλαστοῦ περιγράμματος, ἐκ λευκοῦ λίθου μετὰ μελαινῶν φλεβώσεων. Τὰ χείλη τοῦ ἀγγείου νεύουν πρὸς τὰ ἔσω (Σχέδ. 2· Πίν. 542 β) (ἀριθ. Εὐρ. 3513), ἐκ τῶν ὤμων δ' ἐκφύεται συμπαγὴς κάθετος λαβή.

Μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω παραδοθέντων περιελαμβάνετο καὶ χαλκοῦν φυλλόσχημον ἐργαλεῖον, μήκ. 0.177 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 3106).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

*

KNOSSOS

Excavation in the area of the Royal Road

Dr. Peter Warren, then Assistant Director of the British School, from May 2nd to June 10th 1972 continued his excavation, begun in 1971, in the area immediately south of the Royal Road, between the 1971 site at the west end of the road, and the earlier excavation sites of Sir Arthur Evans and Mr. Sinclair Hood to the east.

The eastern end of the site lay opposite Mr. Hood's Royal Road North excavation of 1957 - 61. The final week was spent largely on study of the pottery. The team was Dr. K. Wardle, Mrs. E. Warren, Mrs. K. Heywood, Miss C. Barton, Messrs. J. Younger and P. Lee, all as site supervisors, and as apotheke staff Mrs. E. Catling (cataloguing), Mrs. D. Wardle and Mr. G. Denning (drawing), Miss C. Browne (pottery) and Mr. P. Petrakis (vase-mender). Miss J. Carrington Smith and Miss K. Eustratiou excavated for part of the time and Mr. R. Ashton came for two weeks to complete his study of the coins. Dr. K. Wardle traced the architectural plans, each drawn on the site by the supervisors. A. Zidhianakis was again foreman, with twelve to fourteen workmen. We were much indebted to Dr. St. Alexiou, Ephor of Antiquities in Crete, and to the Director of the School, Dr. Catling, for their constant support and encouragement.

The object of the excavation was to recover stratigraphical evidence for the Minoan and post-Bronze Age history of this part of Knossos, in particular to investigate a substantial line of fine Minoan ashlar masonry facing on to the Royal Road at the level of the latter, in the hope that evidence would come to light of houses fronting the south side of the Road. Unfortunately, in terms of good finds of the Palatial period, this hope proved vain, since the line of ashlar masonry turned out not to be house construction (see below, phase 11). However, substantial architectural evidence, Minoan and later, was recovered: sixty nine walls were found. In addition quite unexpected and rich Early Minoan II levels were recovered, included in which were fragments of at least five imported Early Helladic sauceboats (AAA V (1972), pp. 392 - 398).

Five trenches, E, F, G, H and J (in sequence from the 1971 trenches A - D), and some of their baulks were excavated. The following stratigraphical sequence was obtained. The absolute dating must in several cases be regarded as provisional since a very complicated series of fragmentary buildings was recovered, their interrelations are not yet fully studied and only two thirds of the pottery had been processed at the time of writing. There are fourteen main phases, of which brief summaries are given (Pl. 544 e).

1) Late 4th century A.D. or later. A scrap of wall in G, remains of rectangular buildings in other trenches. A large oven with a built entrance in F and F/RR is contemporary with or later than phase 1.

2) Second half of 4th century A.D. or later. An oven in J, wall scraps stratified below phase 1 in G. A north-south street, in FG, was still in use from earlier times. The wall remains are stratified above a series of mid to late 4th century coins.

3) First half of 4th century A.D. Building remains in J, G and G/RR and a good drainpipe system with the street in FG. The build-

ings are stratified below the coins mentioned under phase 2 and have several early 4th century coins at their foundations in J. There was a small pot deposit (dated to the late 3rd/early 4th century by Dr. J. W. Hayes) in G/RR. Extensive building remains in F and E are probably contemporary, linked to the J and G group by the FG street.

4) Rectangular building at the south end of J and G, to which the phase 3 building was later added. The rectangular building is pre-3 and post-5 but a close absolute date is not yet possible. It may be 1st century A.D. and go with the large Roman street above the Royal Road. This street was found and removed by Evans when he excavated the Royal Road, but a long line of blocks forming its south edge was left. Under one section excavated by us was an important coin of Knossos, reign of Tiberius, in fine condition, so the street is probably of early 1st century date.

5) Hellenistic, late 3rd century B.C. The latest Hellenistic phase found was a building complex in J, G and G/RR. A small pot deposit came with it in J and an amphora in G. Coins suggest a late 3rd century B.C. date for the phase. A big drain in FG and G may belong to this phase, more probably to 4. Well built walls in F and E are also datable by coins to phase 5. With the wall in F were miniature cups like those of the Hellenistic sanctuary of Demeter on Cypsadhes.

6) 4th? - early 3rd century B.C. Hellenistic walls on top of which the phase 5 buildings were constructed, reusing the walls of 6. Three coins give a date early in the 3rd century B.C. and Black Glaze sherds suggest the phase may extend back to the 4th century. A pit in J belongs either to this phase or to 5; if to 6 the phase extends down to the later 3rd century B.C.

7) Hellenistic, pre-phase 6. A wall and rough paving of large slabs in G and G/RR and the associated remains of a Hellenistic street below the Roman one on the Royal Road were found. The paving and wall in G were built over by the works of 6.

8) A sherd level in F, with no associated structures, contained mixed Late Geometric and Protogeometric material (kindly examined by J. N. Coldstream). The LG included a few fairly complete vases.

9) The Protogeometric material with 8. This material might represent occupation rubbish in the context of the PG house from Mr. Hood's excavations on Royal Road South some metres further east.

10) Possible LM III remains. Excavation in J reached the tops of two or three large wall fragments. Inspection of the pottery as it was excavated (at the time of writing it had not been studied) showed that some of it at least is LM IIIA, about contemporary with the Palace destruction.

11) Late Minoan I-II, possibly III. The long wall of ashlar masonry fronting the Royal Road turned out to belong to a large structure stratified below phase 7 in G and G/RR, below 5, 8 and 9 in F and F/RR, below 5 in E and E/RR and below the Roman street on the Royal Road. Removal of parts of the walls showed the structure to have been built in LM I. It continued in use certainly to LM II (Ephyraean kylix fragments) and possibly LM III. The building has a preserved length of 17.70 m. (the west end was beyond the limits of our excavations) and the width is from 4.68 to 4.80 m. The building seems clearly not to have been a house: the wall on the Royal Road was continuous ashlar with no doors; the parallel south wall, also ashlar, had no cross walls running out from it in the excavated areas. To its preserved height the interior of the rectangle had rough wall faces and consisted of a huge core of rubble built around and stabilized by earlier house remains. Because of the difficulty of access for daily use it is unlikely that living rooms stood on top of this core. To the south of the building was open ground, with a cobbled level in trench E. My tentative conclusion is that the building was a large stand or grandstand for observing processions along the Royal Road or activities, such as the bull-sports, on the open ground to the south. This was in any case a major building with external wall faces of ashlar, intended to be seen both from the Royal Road and from the south. The core of the building contained a great deal of pottery, including an almost complete Late Minoan IB cup with papyrus decoration in the finest style (Pl. 544 a), and there was also a fragment of an imported Late Helladic IIA vase (Pl. 544 b).

Roughly contemporary with the building

was the basal level reached in the south-east corner of trench G where the finds included a fragment of a stone bull's head rhyton and of an Egyptian XVIIIth Dynasty stone alabastron.

12) Middle Minoan. Under the building of 11 was another very large construction whose north-east corner walls where preserved, being set further out than those of 11. The huge blocks present a smooth external wall face but are trapezoidal as they go back into the wall, rather than rectangular, with smaller blocks fitting the interstices and forming most of the inner face. Because of later constructions too little of the building was preserved for its purpose to be known. But, like that of phase 11, it does not seem to have been a house: no entrance was found in the preserved parts and, again like 11, it was built around earlier buildings which also formed the core of 11. In appearance it looks just like an earlier version of the great building of 11 and the arrangement with its east and north walls set further out than those of 11 reminds one of Phaistos where the west façade of the Second Palace was set above and further in than the façade of the First.

13) Middle Minoan IA. The wall remains within the core of 11, the large rectangle, were shown to be MM IA constructions by sherds recovered from two cuts through them. The main wall belonged to a house, with white plaster on the interior face in F and an entrance on the east in FG. Unfortunately no pottery deposits survived the later building work of 11 and probably 12.

14) Early Minoan (probably all Early Minoan IIA). At least three subphases of 14 were found in F. The latest wall (which might be post-EM IIA) had been cut into by the big MM IA wall of 13. This latest wall had been built against a mudbrick wall on a stone foundation. The latter wall exhibited remarkable mudbrick construction of regular headers and stretchers. Further south was a big EM stone wall preserved to over a metre in height. The room between this and the mudbrick wall had at least two phases of occupation, both datable to EM IIA by a rich series of pots and sherds. Dark grey or black burnished bowls and goblets (Pl. 544 c), fine dark on light painted wares (especially with hatched patterys) and red painted pieces were found. The remains included a hearth, an adjacent area with hundreds of small chips and flakes of obsidian, thus indicating an obsidian workshop, and fragments of at least four Early Helladic II sauceboats with black urfirnis. The spout of a fifth (Pl. 544 d) came from the EM II level under the Middle Minoan I house remains in trench E. This is the first time sauceboats have been found in Crete in a context contemporary with their *floruit* on the mainland and in the Cyclades. They thus form an important new element in Aegean chronology.

1971 Excavation site (ΑΔελτ 27 (1972): Chronika, pp. 627 - 629)

The baulk between trench A and the Royal Road was excavated in order to elucidate the date of the Minoan walls in it, their relation to the Minoan earth levels in A and of both to the cobbled court going with the new West Royal Road. The walls were found to be all later than the MM I court and to relate well with the Late Minoan IA staircase built over the West Royal Road.

Conservation

In order to preserve the West Royal Road and Court properly they were thoroughly cleaned and the missing portions of the road and parts of the court were restored in cement, like the Royal Road itself. Where the modern parapet had been removed in the excavation of baulks fronting the Royal Road on both 1971 and 1972 sites the ends of the pararet were rebuilt and rendered with cement.

P. WARREN

Excavation in the Unexplored Mansion

Mr. Mervyn Popham and Mr. Hugh Sackett completed a fourth season of excavation at the Unexplored Mansion, continuing their investigation of this important Late Minoan building begun in 1967 and continued in 1968 (see *ΑΔελτ* 23 (1968): Chronika, 420, and *ΑΔελτ* 24 (1969): Chronika, 422 f.), and resumed after an interval in 1971. The seasons of 1967 and 1971 had been each concerned with the excavation of the post-Minoan levels overlying the Minoan House.

In 1968 about a third of the Unexplored Mansion was excavated. Basically it consisted of a series of rooms opening off an inner passage. There were three such rooms, each with cists sunk in the floors, while the most westerly compartment contained a stairway. Outside the north face of the building was a flagged passage running east-west, dividing the Mansion from a raised platform to the north. There was evidence of two destructions, in LM II and LM IIIA1, after which there had been extensive repairs: walls were patched up, and blocking walls inserted. Most of the restored part of the building continued to be occupied into LM IIIB. Subsequently much of the face of the building was robbed of stones in the Geometric period.

Unexpectedly the history of the remaining part of the Mansion excavated in 1972 is quite different. It suffered from a disastrous fire in LM II, and its rooms were left for the most part choked with their destruction debris, disturbed only by the occasional later pit or well. A considerable area remains standing to the full height of the lower floor walls while in a few places parts of the second storey still survive though fallen somewhat out of position with the burning of the beams on which they had rested. The slight trace of subsequent occupation in LM IIIA1 was at the level of the second storey, though a corridor on the east face of the building had been reoccupied in LM IIIB.

It is now possible to consider the building as a whole. It is a completely rectangular structure, except for a slight jog in the south wall, which allowed for a narrow earth ramp which originally led up between the Mansion and another building further to the south. Except for the west wall, which is terraced into the hillside, the Mansion was faced with finely dressed large ashlar blocks, the lower courses of which on the east and south were set back in a series of shallow steps. To the north it is separated from an artificial raised platform by a flagged passageway: to the south, a narrow ramp divides it from a presumed further unexplored mansion to the south of it. Just to the east lies the Little Palace with which it has an obvious relationship. From the east front of the Unexplored Mansion two buttresses project out towards the Little Palace: these Evans surmised to have been constructed to carry a bridge between the two buildings. The finding this year of a doorway midway between these buttresses shows his surmise to have been correct.

This doorway leads into an east-west corridor which runs the full width of the Unexplored Mansion. To the south of it, open off a stairway and a series of small rooms, probably magazines for the most part. Immediately inside the doorway to the north is a passage leading into the portion of the building excavated in 1968: this passage was in part reoccupied in LM IIIB. Adjacent to it lies another narrow compartment, the frame for a fine stairway with a gypsum jamb and with steps of gypsum, a few of which are still in place. The remaining area to the west, approached by a doorway at the extreme north of the east-west corridor, is occupied by a large pillar hall measuring 8.65 × 5.65 m. (Pl. 545 e). Its finely dressed ashlar blocks contrast vividly with the usual rubble and mud interior walls in other parts of the building. It was clearly the most important room on the lower floor, and its fill of similar ashlar blocks, pottery and other finds fallen from above, show that a room above it too, which lay over its western part, was an important area as well. The hall had four square pillars, three of which survive: one stands to its full height, two are partly destroyed, while the remaining column has been completely robbed out in later times for building stone.

Over the west wall of this room, two courses of the upper storey were preserved though thrown slightly out of position by the decay of the wooden beams on which they had rested. Two courses, also, of the upper interior wall, which stretched across the two most westerly columns, still survived in part though it, too, had been somewhat displaced in the general collapse. During the excavation, these remains of the upper storey were lifted away by a crane and later replaced in what was considered to have been their original position, after the restoration in cement of the lost pillar and the beams.

The most surprising feature of the excavation, however, was the use to which the pillar room had been put before its reconstruction in LM II. Low partition walls had been

built between some of the pillars, dividing the area into small compartments. A fireplace had been constructed of mud against one of the columns and in the eastern part there was a series of ash floors. These alterations had been made after an earlier and clearly less disastrous fire of which indications were found in other parts of the building. This destruction too occurred in the course of the LM II period and it is possible that it may account for the incomplete state of the building, the lower storey of which has unpaved floors, some being of earth and others seemingly of timber. It certainly led to structural alterations: the east-west corridor was blocked off, a door into the pillar room was closed and the dividing walls there set up.

Another unexpected feature was the finding of two child burials below the floors: a third similar burial was discovered in the 1958 season.

Many of the objects recovered from the destruction debris had clearly fallen from the upper floor: fragments of several large vases, for instance, were found in different rooms and some objects lay high up in the fill. The finds included vases, bronzes, stone vessels and a few seal stones.

Much of the pottery remains unmended but it is clear that, apart from the usual kitchen ware and conical cups, the standard vessels are the stemmed goblet (or kylix) (Pl. 545 a), the cup and the bowl; jugs are surprisingly few.

Kylikes, which have low stems, are both plain and decorated, there being a marked preference for a single motive on each side, usually the «iris» cross. More variety is displayed in the decoration of the bowls, with the foliate scroll well represented. Cups come in a variety of shapes and sizes: a small version frequently has a blob of paint on each side: the larger example is often painted all over though it occasionally bears decoration. Three Palace Style amphoras (Pl. 545 c) have been restored and there is a large part of a fourth: all had fallen from the upper floor. Some ritual use on this level is suggested by the existence of a rhyton (Pl. 545 b), two unusual basket vases, two pyxides, a flat large alabastron and a figurine of a goddess or adorant (Pl. 545 d). This is, however, hard to harmonize with other finds from the same region, especially several crucibles and a nozzle used in bronze working, though the large number of fragmentary bronze vessels, including an «incence burner», a cup, chisel, spears, a dagger hilt and a figurine, may, it has been suggested, represent scrap metal collected for resmelting.

The stone vases were mostly badly broken or had sufferd from the conflagration which was particularly severe in the south-west region. However, two fine stone lamps in good condition were found on the floor of the east-west corridor.

Of the seal stones, the two outstanding examples, an amygdaloid of agate and a carnelian lentoid, belong in all probability to the main destruction though some doubt exists in both instances.

The small amount of decorated fresco, depicting foliage, seems to have fallen from an upper room south of the corridor. Part of the underlying room, into which more may have fallen, remains to be excavated next summer.

Certainly about the date of construction of the Unexplored Mansion must await further tests which it is hoped will be made next year. Strata of LM IA to LM IIIB pottery had been dumped against the south face of the building after the ramp there had been closed or fallen out of use. This suggests that the outer wall at least may have been completed by LM IA but so far the earliest floors found inside the building contain pottery of the LM II period. So its earliest use may have taken place at that time. Naturally, suspicion arises that it was the arrival of Mycenaeans in LM II which prevented the completion of the building as it had been originally planned and which led to the strange uses to which the Unexplored Mansion was then put.

M. POPHAM - H. SACKETT

*

FOUILLES EFFECTUÉES À MALIA

Quartier Mu

Les recherches complémentaires effectuées dans le quartier Mu en 1972 ont permis de dégager l'aile Nord du bâtiment Ouest (Pl.

546 b), immédiatement au Nord des pièces en sous-sol découvertes en 1967 et du hall stuqué qui communique avec elles.

Un premier ensemble de pièces, de plan très régulier, donne sur ce hall. Il est limité au Nord par un long mur rectiligne au-delà duquel commence la zone de l'atelier de sceaux fouillée par A. Dessenne en 1956. Cet ensemble comprend quatre pièces, dont les trois premières sont séparées de la quatrième par l'emplacement d'un escalier à double volée conduisant à l'étage; seules les deux premières pièces, à l'Est, qui avaient été partiellement fouillées en 1971, ont fourni une assez abondante céramique provenant de l'étage. L'accès oriental du hall qui desservait cet ensemble a été lui aussi en partie dégagé; il était précédé, à l'extérieur du bâtiment, d'une courette traversée par un caniveau.

Un autre groupe de pièces, contigues au premier ensemble, a été mis au jours vers l' Ouest. Il comporte en premier lieu, juste au Nord des salles an sous-sol, une courette rectangulaire dont l'état de conservation ne permet pas de voir exactement la relation avec les pièces voisines. Cette courette était bordée, au Nord, par une étroite et longue salle stuquée divisée en trois petits compartiments juxtaposés par de minces cloisons d'argile. Le compartiment central, le plus vaste, contenait, renversées ou brisées sur le sol, plusieurs grandes lampes à vasque circulaire en pierre et en argile. Près de ces lampes, était entassé un amas de pesons en pierre et argile de formes diverses; un autre amas, plus important, occupait tout un angle du compartiment Est.

C'est dans le compartiment central qu'a été faite la découverte la plus intéressante de la campagne: celle de vases, malheureusement fragmentaires, décorés de motifs en relief. A côté d'éléments de style marin (coquillages, crabes), appliqués sur des vases à barbotine, figurent des motifs beaucoup plus nouveaux, qui posent notamment le problème des rapports avec l'art égyptien: chats assis dans un paysage d'arbres (Pl. 546 a), sphinx couché.

Les nettoyages complémentaires dans le bâtiment principal, à l'Est, ont porté essentiellement sur la «chaussée Nord-Est » où l'on avait constaté la présence de plusieurs états. Les travaux de consolidation entrepris les années précédentes ont été poursuivis dans ce secteur oriental.

Signalons, parmi le matérial recueilli pendant cette campagne, la découverte d'un nouveau sceau à hiéroglyphes.

J. - CL. POURSAT

*

PRINIAS

Nei mesi di luglio e agosto 1972 la missione archeologica dell' Università di Catania ha condotto a Priniàs una quarta campagna di scavi. I lavori si sono svolti in località «Siderospilia», dove è stata continuata l'esplorazione della necropoli disposta ai due lati della strada Priniàs - Asites, poco meno di un kilometro a Nord-Nord Ovest della Patèla.

Sono state complessivamente esplorate 93 tombe che si dispongono, come quelle scoperte negli anni precedenti, in due distinte fasi: la più antica caratterizzata da tombe scavate nella roccia; la più recente costituita da cinerari circondati e coperti da pietrame disposto in un'unica grande massicciata continua, sostenuta qua e là da muretti. In quasi tutti i tratti di necropoli esplorati nel 1972 le tombe appartenenti alle due fasi si trovarono in strati l'uno all'altro sovrapposti.

Dal punto di vista tipologico le tombe della fase più antica si possono distinguere in due gruppi: uno costituito da tombe a fossetta ovoidale, scavata nella roccia, con copertura a lastra; l'altro da vere e proprie tombe a tholos, o da tombe che conservano più o meno palesemente nella loro struttura gli elementi caratteristici della tomba a tholos. Le tombe a fossetta ovoidale appartengono tutte al momento iniriale della necropoli, mentre quelle a tholos si dispongono in una serie continua che, con le forme più stilizzate, scende fino alla fine di questa prima fase.

Le tombe della seconda fase presentano la tipica sistemazione già identificata e chiarita nelle campagne precedenti: nella maggior parte dei casi, i resti umani si trovarono cremati e conservati in cinerari dentro e attorno ai quali era deposto il corredo (Tav. 547 a). Insieme ai cinerari si trovarono anche, ma in minor numero, sepolture in pithoi i quali contenevano in genere resti di ragazzi o di bambini (Tav. 547 b); in questo caso si potè accertare che le reste erano state stac-

cate e accuratamente sistemate insieme al corredo. Pithoi e cinerari erano circondati e coperti da pietrame che costituiva un'unica estesa massicciata. In mezzo alla massicciata si trovarono ancora alcuni casi di ossa combuste, con o senza corredo, deposte direttamente in mezzo alle pietre senza alcun recipiente che le contenesse.

Le constatazioni fatte nella campagna del 1972 confermono e chiariscono quanto osservato nelle tre precedenti campagne. In particolare è stato osservato che lo sviluppo tipologico delle tombe trova una puntuale corrispondenza nella successione cronologica delle medesime, sicchè l'estrema stilizzazione delle forme della tomba a tholos viene a coincidere con la fase finale della necropoli più antica.

Fra le tombe del gruppo più antico è da segnalare la tomba BA (T a v. 547 c), del tipo a fossetta ovoidale, ma realizzata in grandi dimensioni, e chiusa con un grosso lastrone di pietra calcarea incavato nella parte inferiore, in corrispondenza dell'imboccatura della fossa, in modo da costituire, una volta sovrapposto alla medesima, come una volta di forma ovoidale. Il corredo era costituito da un grande bacile emisferico in bronzo (T a v. 547 d), due anforette a staffa, numerose armi e oggetti in ferro e in bronzo.

La tomba AQ, ancora vicina al tipo canonico delle tombe a tholos, si può anch'essa collocare nel gruppo delle tombe più antiche: conservava la tipica struttura delle tombe a tholos, con largo dromos, grandi lastre a rivestimento degli stipiti dell'ingresso, e muri perimetrali accuratamente costruiti in progressivo aggetto verso l'alto; la copertura era tuttavia costituita da grandi lastroni disposti in piano sulla sommità della tomba, al livello del piano di roccia (T a v. 548 b - d).

Pochi elementi sempre più sclerotizzati del tipo della tholos si conservavano invece nelle tombe AL e AR, ridotte a semplici escavazioni nella roccia a pianta ovoidale o circolare, con dromos, e ingresso fiancheggiato e chiuso da grandi lastre. L'estrema semplificazione di questo tipo è rappresentata dalle tombe AV e 243, che appartengono alla fase finale della necropoli più antica, e sono stratigraficamente a contratto con la necropoli della seconda fase.

Al gruppo delle tombe più antiche, scavate nella roccia, appartengono anche un gruppo di fosse circolari, identificate al centro della necropoli, ed in cui si trovarono seppelliti dei cavalli; le fosse misuravano in media m. 1.50 di diametro alla sommità, ed erano profonde altrettanto (T a v. 548 a). In alcune di esse si trovarono morsi di cavallo in ferro e in bronzo.

I materiali delle tombe più antiche si collocano, per tipologia e stile, alla fine del miceneo; quelli delle tombe più recenti sono ancora compresi nell'ambito dello stile geometrico. Materiale di stile orientalizzante, e qualche statuetta di stile dedalico, sono stati rinvenuti qua e là sporadicamente nell' area della necropoli, ma nessuna tomba di questo periodo è stata ancora identificata.

GIOVANNI RIZZA

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Χανίων

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι συγκολλήσεως τῶν κεραμεικῶν καὶ λοιπῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν ἑλληνοσουηδικῶν ἀνασκαφῶν εἰς Καστέλλι Χανίων καὶ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ὑστερομινωικοῦ νεκροταφείου εἰς Ἀρμένους Ρεθύμνης (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 639 κ.ἑ.). Ὡσαύτως, ἤρχισεν ἡ συγκόλλησις τῶν ἀγγείων ἐκ τῶν ἐφετεινῶν ἀνασκαφῶν. Ἅπασαι αἱ ἐργασίαι ἐκτελοῦνται διὰ τοῦ ἱκανωτάτου συντηρητοῦ κ. Κ. Κωνσταντάκη.

Ἐπερατώθη ἡ καταγραφὴ ἁπάντων τῶν παλαιῶν καὶ νέων εὑρημάτων τοῦ Μουσείου καὶ συνεχίσθη ἡ καταλογογράφησις καὶ φωτογράφησις τούτων. Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην ἔλαβον μέρος αἱ ἀρχαιολόγοι δδ. Α. Λεντάρη, Α. Μαυρεδάκη καὶ Κ. Εὐστρατίου.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΚΑΣΤΕΛΛΙ ΧΑΝΙΩΝ

Ἡ ἀνασκαφικὴ δραστηριότης εἰς τὸν χῶρον τοῦ λοφίσκου Καστέλλι τῆς πόλεως Χανίων, ὅπου ἀπὸ ἐτῶν διενεργοῦνται συστηματικαὶ ἑλληνικαὶ (βλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 428 κ.ἑ., ὅπου καὶ ἡ παλαιοτέρα βιβλιογραφία, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 465 - 466, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 508 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 635) καὶ ἑλληνοσουηδικαὶ ἀνασκαφαὶ (βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 508 - 509 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 635, ΑΑΑ V (1972), σ. 387 κ.ἑ., ΑΑΑ IV (1971), σ. 223 - 224), περιωρίσθη κατὰ τὸ τρέχον ἔτος εἰς στρωματογραφικὰς παρατηρήσεις, καθαρισμόν, μετρήσεις, ὡς καὶ μικρὰν τομὴν παρὰ τὴν ἑστίαν, ἡ ὁποία ἔδωσεν ὑστέραν ΥΜ ΙΙΙΑ κεραμεικήν (Πίν. 551 α). Ὡσαύτως, διενηργήθη ἔλεγχος τριῶν οἰκοπέδων, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ ἐργασίαι θεμελιώσεως διεκόπησαν λόγῳ ἀνευρέσεως μινωικῶν ἀρχαιοτήτων. Βασικὴ ἐπιδίωξις ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις τῆς σπουδαιότητος τῶν εὑρημάτων καὶ ἡ πιθανότης ἀπαλλοτριώσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἔρευνα ἔσχε χαρακτῆρα δοκιμαστικόν.

Οἰκόπεδον Μανουσογιαννάκη

Τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον κεῖται εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Λιθινῶν καὶ Ψαρομηλίγκων καὶ εἰς ἀπόστασιν 80 - 100 μ. ἀπὸ τῆς πλατείας Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ τῶν λοιπῶν οἰκοπέδων, τὰ ὁποῖα ἤδη ἀνεσκάφησαν. Εἰς τὴν ἔρευναν ἔλαβον μέρος ἡ ἀρχαιολόγος δ. Α. Κάντα καὶ ἡ φοιτήτρια τῆς ἀρχαιολογίας δ. Μ. Ἀνδρεαδάκη.

Συνολικῶς ἠνοίχθησαν τρεῖς τάφροι. Εἰς τὴν τάφρον Α καὶ κάτωθεν τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἐνετοπίσθη ἓν καθαρὸν ΥΜ ΙΙΙΒ στρῶμα. Εἰς τοῦτο ἀνήκουν τμήματα τοίχου καὶ δαπέδου. Εἰς τῶν λίθων τοῦ τοίχου, εἰς δευτέραν προφανῶς χρῆσιν, φέρει ἐγχάρακτον σημεῖον γραμμικῆς Β γραφῆς (ἀναγιγνώσκεται JI) (Πίν. 549 α). Τὸ δάπεδον, εἰς βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ μικρῶν τεθραυσμένων τεμαχίων κονιάματος πολυχρώμου (κυανοῦν, λευκόν, ἐρυθρόν), μὲ τὴν ἐπιφάνειαν πρὸς τὰ κάτω, ἀναμεμειγμένων μετὰ μικρῶν κροκαλῶν (Πίν. 551 δ). Ὡσαύτως ἐσημειώθησαν ἴχνη πυρᾶς ἄνωθεν τοῦ δαπέδου.

Τόσον ὁ ἐγχάρακτος λίθος, ὅσον καὶ τὸ ὑλικόν, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη τὸ δάπεδον, δηλοῦν παρουσίαν πρωιμωτέρου κτίσματος εἰς τὸν χῶρον τοῦτον. Πρὸς τοῦτο ἐγένετο δοκιμαστικὴ τομὴ κάτωθεν τοῦ δαπέδου· εἰς βάθος 1 μ. ἀπεκαλύφθη ἕτερος τοῖχος καὶ εἰς βάθος 1.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἐσημειώθησαν ἴχνη δαπέδου. Ἡ κεραμεικὴ εἶναι ΥΜ ΙΙΙΑ/Β καὶ φαίνεται λίαν πιθανόν, ὅτι τόσον ὁ ἐγχάρακτος λίθος, ὅσον καὶ τὰ τεμάχια κονιάματος ἀνήκουν εἰς τὸ κτίσμα τοῦτο.

Εἰς τὴν τάφρον Β αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν σχεδὸν ἀμέσως, καθ' ὅσον τὸ μεγαλύτερον ταύτης τμῆμα ἐκαλύπτετο ὑπὸ «ἀσβεστολάκκου».

Εἰς τὴν τάφρον Γ ἀπεκαλύφθησαν δύο τοῖχοι δωματίου μετ' ἴχνῶν δαπέδου τῆς ΥΜ ΙΙΙΒ περιόδου, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς τάφρου Α κτήριον. Ἡ ἐργασία δὲν συνεχίσθη εἰς βάθος.

Αἱ τάφροι Α καὶ Γ ἔδειξαν ὅτι καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ λοφίσκου ὑπῆρχον κτίσματα τῆς ΥΜ ΙΙΙΑ/Β περιόδου, ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀνακτορικὴν ἐγκατάστασιν τῆς Κυδωνίας, ἀρκούντως σημαντικά, ἐὰν κρίνῃ τις ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου τούτου, διὰ τῆς ἑνοποιήσεως τῶν τάφρων καὶ τῆς εἰς βάθος ἐρεύνης, θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀρτιωτέραν μελέτην τῶν προβλημάτων τῆς ἐγκαταστάσεως. Ἐλπίζεται ἀκόμη ὅτι ἡ εἰς ἔκτασιν ἀποκάλυψις τοῦ στρώματος πυρᾶς, τὸ ὁποῖον ἀνεφάνη ἄνωθεν τοῦ ΥΜ ΙΙΙΒ δαπέδου, ὑποδηλοῖ καταστροφὴν κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον (βλ. ἐκθέσεις προηγουμένων ἐτῶν εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ ΑΔ).

Οἰκόπεδον Μαθιουδάκη

Κεῖται ἐπὶ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ Καναβάρου καὶ εἰς ἀπόστασιν 100 μ. περίπου ἀπὸ τῆς πλατείας Ἁγίας Αἰκατερίνης. Εἰς τὴν ἔρευναν ἔλαβε μέρος ἡ ἀρχαιολόγος δ. Κλ. Εὐστρατίου. Συνολικῶς ἠνοίχθησαν τέσσαρες τάφροι.

Ἡ στρωματογραφία τῆς τάφρου 1 εἶναι λίαν καθαρά. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιφανειακῶν χωμάτων, διαπιστοῦται ὕπαρξις ΥΜ ΙΙΙΒ φάσεως καὶ δάπεδον ἐκ κονιάματος εἰς βάθος 0.40 μ. Πέραν τῶν συλλεγέντων ὀστράκων ἀνευρέθη ἀγγεῖον in situ. Τὸ δάπεδον ἔχει ἀκριβῶς ὁμοίαν κατασκευὴν πρὸς τὸ τοῦ οἰκοπέδου Μανουσογιαννάκη (βλ. ἀνωτέρω). Ὡσαύτως ἀπεκαλύφθη καὶ εἰς τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου τούτου (Πίν. 549 β).

Δοκιμαστικὴ τομὴ πρὸς Β. καὶ ἀρκετὰ βαθύτερον τοῦ δαπέδου ἔδωσε στρῶμα κισήρεως, πάχ. 0.15 μ., ἀνάμεικτον μετ' ἰχνῶν πυρᾶς. Κάτωθεν τούτου ἀπεκαλύφθη κεκαυμένον στρῶμα μετὰ κεραμεικῆς ΥΜ Ι. Ἡ πλέον πιθανὴ ἑρμηνεία τῆς παρουσίας κισήρεως (εἰς λεπτοὺς κόκκους), εἶναι ὅτι εἶχε τεθῆ εἰς τὴν ὀροφὴν ΥΜ Ι κτίσματος, τὸ ὁποῖον κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς. Ἑτέρα δοκιμαστικὴ τομὴ Β. τῆς τάφρου Α ἔδειξεν ὅτι τὸ στρῶμα τῆς κισήρεως συνεχίζεται εἰς ἔκτασιν (τάφρος 3). Τὸ κάτωθεν τοῦ κεκαυμένου στρώματος κεραμεικὸν ὑλικὸν εἶναι ΜΜ.

Ἡ τάφρος 2 ἔδωσε τμήματα ΥΜ ΙΙΙΒ τοίχων μετὰ δαπέδων τῆς αὐτῆς ὑφῆς καὶ ὡρισμένων χαρακτηριστικῶν ὀστράκων καὶ ἀγγείων τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Κυδωνίας (Πίν. 550 α, 551 β - γ). Εἰς δοκιμαστικὴν τομὴν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις πρωιμωτέρων οἰκοδομικῶν λειψάνων (ΥΜ ΙΙΙΑ, ΥΜ Ι - ΙΙ) μετὰ κεραμεικῶν εὑρημάτων, τέλος δὲ ΜΜ στρῶμα.

Ἡ τάφρος 4 ἐγκατελείφθη, καθ' ὅσον τὸ σύνολον σχεδὸν ταύτης ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐνετικῶν καὶ νεωτέρων τοίχων.

Ἡ ἀποκάλυψις στρώματος κισήρεως εἰς ἀρκετὴν ἔκτασιν καὶ βάθος, τὸ ὁποῖον πιθανώτατα εὑρίσκεται εἰς λειτουργικὴν σχέσιν πρὸς κτίσμα ἢ κτίσματα τῆς ΥΜ Ι περιόδου καταστραφέντα ἐκ πυρκαϊᾶς ἢ ἑτέρας αἰτίας, εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὸν εὕρημα, ἄξιον περαιτέρω ἐρεύνης. Ἐπὶ πλέον ἐδείχθη ἡ παρουσία καθαρῶν ΥΜ ΙΙΙΑ, ΥΜ Ι - ΙΙ καὶ ΜΜ στρωμάτων. Τοῦτο θὰ βοηθήσῃ τοὺς μελετητὰς διὰ τὴν ἐπίλυσιν πολλῶν προβλημάτων, ἀφορώντων εἰς τὰς μεταβατικὰς φάσεις, μετὰ τὴν πλήρη ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου.

Οἰκόπεδον Γαλλιᾶ

Κεῖται ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν ἐσωτερικῶν ἐνετικῶν τειχῶν, τὰ ὁποῖα περιθέουν τὸν λοφίσκον, καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δασκαλογιάννη. Εἶναι ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν σημειοῦται ὕπαρξις τμημάτων ἐγκαταστάσεως τῆς μινωικῆς Κυδωνίας εἰς τὸν χῶρον τοῦτον. Εἰς τὴν ἔρευναν ἔλαβε μέρος ἡ δ. Κλ. Εὐστρατίου.

Τόσον τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα (δάπεδα - τοῖχοι), ὅσον καὶ τὰ κινητὰ εὑρήματα (βασικῶς κεραμεική), ἀνήκουν εἰς δύο φάσεις: τὴν ΜΜ ΙΙ - ΙΙΙ καὶ τὴν ΥΜ ΙΙΙΒ (Πίν. 550 γ - δ). Τὸ πλῆθος τῶν ἀποκαλυφθέντων τεμαχίων κυπέλλων καὶ τῶν ἀκεραίων μονώτων καὶ διώτων (ΜΜ ΙΙ - ΙΙΙ) ἴσως ὑποδηλοῖ τὴν παρουσίαν κεραμεικοῦ ἐργαστηρίου ἢ ἀποθηκῶν. Ἡ ἔρευνα, λόγῳ τῶν διαστάσεων τοῦ οἰκοπέδου, εἶναι λίαν δύσκολος καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀνασκαφὴ ἀνεβλήθη μέχρι πέρατος τῆς ἀπαλλοτριώσεως.

ΣΤΕΡΝΕΣ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ

Εἰς ἀγροτικὴν περιοχὴν εἰς θέσιν Ἀμυγδαλοκεφάλι, κατὰ τὴν ἀνόρυξιν δεξαμενῆς ἀνευρέθησαν παρὰ τῶν ἐργατῶν μινωικὸς πίθος (Πίν. 550 ε) καὶ χαλκοῦς πέλεκυς (Πίν. 550 β), παραδοθέντες εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων. Εἰς τὴν δοκιμαστικὴν ἔρευναν ἔλαβε μέρος ἡ φοιτήτρια τῆς ἀρχαιολογίας δ. Μ. Ἀνδρεαδάκη.

Ὁ πίθος προήρχετο ἐξ ἑνὸς τῶν δωματίων τοῦ κτηρίου, ὅπου ἀνευρέθη καὶ ἕτερος in situ (Πίν. 550 στ, 552 β). Διὰ τῆς ἀνορύξεως κατεστράφη τελείως τμῆμα τοῦ δωματίου τούτου, πλὴν ὅμως ἐκ τῶν παρατηρήσεων εἰς τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ὀρόφου, ἐπὶ τοῦ ἐκ πλακῶν δαπέδου τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν ἀπηνθρακωμένοι καρποί (σῦκα, ἀμύγδαλα), καὶ στρῶμα κιτρινωποῦ πηλοῦ (προερχόμενον ἐκ πλίνθων) ὡς καὶ ἴχνη πυρᾶς (Πίν. 552 α). Ἡ κεραμεικὴ εἶναι ΥΜ ΙΙΙΒ (Πίν. 553 α) μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα ΥΜ ΙΙΙΑ, τὰ ὁποῖα δυνατὸν νὰ ὑπῆρχον ἐντὸς τῶν πλίνθων.

Ἐσημειώθησαν ὡσαύτως ἴχνη καὶ δευτέρου δωματίου, πλὴν ὅμως ἡ ἐργασία δὲν ἐπροχώρησεν εἰς ἔκτασιν, καθ' ὅσον προετάθη ἡ ἀπαλλοτρίωσις τοῦ ἀγροῦ.

Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα ἀνήκουν εἰς μινωικὴν ἔπαυλιν, τὴν πρώτην εἰς τὴν περιοχὴν Χανίων. Ἡ χρονολόγησίς της εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙΒ περίοδον, τὴν καθιστᾷ ἐξ ἄλλου μοναδικὸν μέχρι στιγμῆς δεῖγμα εἰς Κρήτην.

ΚΟΥΜΑΡΟΣΠΗΛΑΙΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ

Ἡ μικρὰ ἔρευνα εἰς τὸ σπήλαιον σκοπὸν

εἶχε τὴν συλλογὴν στρωματογραφικῶν παρατηρήσεων, διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ Καθηγητοῦ κ. U. Jantzen τοῦ ἔτους 1942 (βλ. Matz› Forschungen auf Kreta, σ. 1 - 11). Εἰς τὴν ἔρευναν ἔλαβε μέρος ἡ φοιτήτρια τῆς ἀρχαιολογίας δ. Μ. Ἀνδρεαδάκη καὶ ἡ ἀρχαιολόγος δ. L. Schaaf.

Εἰς τὸ βαθύτερον σημεῖον τοῦ σπηλαίου ἀνευρέθη «πέρασμα» ἀπότομον καὶ στενόν, τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον. Μικρὰ δοκιμαστικὴ τομὴ ἔδωσεν ΥΜ ΙΙΙΑ - Β στρώματα, σωζόμενα εἰς μικρὰν ἔκτασιν, καὶ κάτωθεν τούτων ὑστέραν μεσονεολιθικὴν καὶ ὑστερονεολιθικὴν κεραμεικήν. Δοκιμαστικαὶ τομαὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ σπηλαίου, ὅπου εἶχον ἐργασθῆ τὰ ἀνασκαφικὰ συνεργεῖα τοῦ κ. Jantzen, ἀπεκάλυψαν κεραμεικὴν ὑστερονεολιθικὴν (Πίν. 553 β) καὶ ΥΜ ΙΙΙΒ (Πίν. 553 γ - στ), ὡς καὶ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον.

Ἡ παρουσία μεσονεολιθικῆς κεραμεικῆς εἶναι στοιχεῖον ἰδιαιτέρως σημαντικὸν διὰ τὴν μελέτην τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου εἰς Κρήτην.

ΑΣΦΕΝΔΟΥ ΣΦΑΚΙΩΝ

Εἰς θέσιν «Σκορδολάκια», ὀλίγον ἔξωθι τοῦ οἰκισμοῦ, καὶ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ μικροῦ ὀροπεδίου, εἶχεν ἀποκαλυφθῆ rock - shelter μετὰ πιθανῶν βραχογραφιῶν. Μικρὸν συνεργεῖον ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν βοηθὸν δ. Α. Μαυρεδάκη ἠσχολήθη μὲ τὸν καθαρισμὸν τοῦ σπηλαίου, τὴν περισυλλογὴν ὀστράκων καὶ τὴν δοκιμαστικὴν ἔρευναν εἰς τὸν πέριξ τούτου χῶρον.

Ἡ συλλεγεῖσα κεραμεικὴ εἶναι κυρίως ΠΜ Ι - ΙΙ, οὐδὲν ὅμως οἰκοδομικὸν ἴχνος ἀπεκαλύφθη. Ἡ ἔρευνα θὰ πρέπει νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ μικροῦ ὀροπεδίου καὶ νὰ ἐρευνηθῇ μετὰ μεγίστης προσοχῆς τὸ rock - shelter.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Κουμαρὲς Ἀκρωτηρίου

Εἰς τὴν θέσιν «Λίδια» ἐπεσημάνθη ΜΜ νεκροταφεῖον μὲ ταφὰς εἰς πίθους. Δυστυχῶς ὅμως, ἐκ τῆς συνεχοῦς ἀμμοληψίας καὶ πιθανῶς ἐκ τῆς δράσεως ἀρχαιοκαπήλων, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Περισυνελέγησαν πολλὰ τεμάχια ἐκ ταφικῶν πίθων, ἐξ ὧν συνεκολλήθησαν τρεῖς (Πίν. 553 ζ).

Ἅγιος Ὀνούφριος Ἀκρωτηρίου

Εἰς θέσιν «Νησὶ» διεπιστώθη ἡ παρουσία τοίχων καὶ κεραμεικῆς, κυρίως ΥΜ ΙΙΙΒ, ὡς καὶ τεμαχίων ὀψιανοῦ. Δυστυχῶς ἡ περιοχὴ ἐλέγχεται κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῆς πολεμικῆς Ἀεροπορίας καὶ διὰ τοῦτο ἡ περισυλλογὴ περιωρίσθη εἰς ἔκτασιν.

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Ἁλόιδες Μυλοποτάμου

Ἀφορμὴν διὰ τὴν διενέργειαν δοκιμαστικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εἰς θέσιν «Ἁλωνάκι», ΝΔ. τοῦ χωρίου, ἔδωσεν ἡ ἀνεύρεσις τεμαχίων ἀναγλύφου ἀρχαϊκοῦ πίθου, κατὰ τὴν διάνοιξιν αὔλακος πρὸς τοποθέτησιν σωλήνων ὑδρεύσεως. Εἰς τὴν ἔρευναν ἔλαβε μέρος ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Α. Μαυρεδάκη.

Ἠνοίχθησαν μικραὶ δοκιμαστικαὶ τομαί, καθ' ὅσον ὁ χῶρος καλύπτεται ὑπὸ ἐλαιῶνος. Διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος, κακῆς ὅμως διατηρήσεως, λόγῳ τῆς ἐντατικῆς καλλιεργείας. Εἰς ἓν τῶν δωματίων, διαστ. 4.60× 4.10 μ., ἀπεκαλύφθησαν ἀρκετοὶ πίθοι εἰς τεμάχια (ἀποθήκη πίθων τοῦ συγκροτήματος).

Πρόκειται προφανῶς περὶ ἀγροικίας τῶν ὑστέρων Ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἡ ὁποία ὅμως ἦτο ἐν χρήσει μέχρι καὶ τῆς προηγμένης Κλασσικῆς περιόδου. Μία πλέον συστηματικὴ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν καλυτέραν μελέτην τόσον τοῦ οἰκοδομήματος, ὅσον καὶ τῆς χρονικῆς ταύτης περιόδου εἰς Κρήτην, ἡ ὁποία σήμερον εἶναι ἐλάχιστα γνωστή.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΕΔΑΚΙΣ

*

ΒΡΥΣΙΝΑΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Βρύσινας, Ν. τοῦ Ρεθύμνου (ὑψόμετρον 858 μ.), ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ γνωστοῦ μινωικοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς τοῦ ἐντοπισθέντος τὸ 1962 ὑπὸ τοῦ Paul Faure[1]. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐχρηματοδοτήθη ὑπὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης διὰ χορηγίας πρὸς αὐτὴν τοῦ Προέδρου τῆς Παγκρητίου Ἑνώσεως κ. Βογιατζάκη. Τὸ ἱερὸν καταλαμβάνει ἱκανὴν ἔκτασιν ἐπὶ τῆς ὁμαλῆς κλιτύος ἀμέσως πρὸς Β. τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους, ὑφίστατο δὲ ἀτυχῶς σύλησιν κατὰ διαστήματα πρὸ μακροῦ χρόνου, αἱ δὲ προβλέψεις ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν μᾶλλον ἀπαισιόδοξοι.

1. BCH 87 (1963), σ. 504 - 507, 89 (1965), σ. 49 - 51, 91 (1967), σ. 127 καὶ 131, 93 (1969), σ. 185 - 186, 96 (1972), σ. 397.

Κατὰ τὴν διεξαχθεῖσαν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν, μὲ βοηθὸν τὸν ἱκανὸν ἀρχιτεχνίτην τοῦ Μουσείου Ἁγίου Νικολάου κ. Κ. Νικάκην, κατέστη δυνατὴ ἡ διαπίστωσις ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ σύλησις ὑπῆρξε σχετικῶς ἐπιπολαία, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι τὸ ἱερὸν εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων καὶ σημαντικωτέρων τῆς μεσομινωικῆς Κρήτης, ἐὰν ὄχι τὸ μέγιστον. Τὰ πήλινα ἀναθήματα, ὄστρακα ἀγγείων καὶ κυρίως τὰ τεμάχια εἰδωλίων καὶ ζωδίων, ὑπῆρξαν ἀνελπίστως ἀφθονώτατα. Ταῦτα εἶχον ἀποτεθῆ ὡς συνήθως ἐντὸς τῶν ρωγμῶν μεταξὺ τῶν βράχων ἀλλὰ συχνάκις, ἀσφαλῶς λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, εἰς μέγα σχετικῶς βάθος, πρᾶγμα σπάνιον ὅσον καὶ καλόν, ἐφ' ὅσον τοιουτοτρόπως παρημποδίσθη μία πλέον ἐκτεταμένη σύλησις. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνευρέθησαν πολλαὶ ἑκατοντάδες τεμαχίων ὁμοιωμάτων βοῶν, συχνάκις ἀσυνήθως μεγάλου σχήματος, ἐνθυμίζοντος τὰ ἀντίστοιχα ζῴδια τοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς Κόφινα τῶν Ἀστερουσίων. Μεγάλου ἐνδιαφέροντος εἶναι ὁ πλούσιος ἀμητὸς τῶν εἰδωλίων λάτρεων εἰς ποικίλας χαρακτηριστικὰς στάσεις, φερόντων ἰδιοτύπους ἐνδυμασίας καὶ κοσμήματα. Τινὰ ἐξ αὐτῶν σώζουν καὶ ἴχνη χρωμάτων. Ἀνευρέθη ἐπίσης θραῦσμα λιθίνου ἀγγείου, τέλος δὲ σημαντικώτατον χαλκοῦν εἰδώλιον γυναικός, φερούσης ποδήρη ἐσθῆτα, εἰς στάσιν λατρείας. Τὸ εἰδώλιον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων χαλκῶν εἰδωλίων τῆς μινωικῆς Κρήτης.

Αἱ δυσμενεῖς καιρικαὶ συνθῆκαι δὲν ἐπέτρεψαν τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς, τῆς ὁποίας ἐξ ἄλλου ἡ ἀποπεράτωσις θὰ ἀπαιτήσῃ ἱκανὸν χρόνον. Τὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν προσωρινῶς εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων, εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ ὁποίου θὰ καθαρισθοῦν καὶ θὰ ἀνασυγκροτηθοῦν, μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως ἐν καιρῷ μεταφερθοῦν πρὸς ἔκθεσιν εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου. Σημειωτέον, ὅτι δαπάναις τῆς Ἑταιρείας ἐτοποθετήθη φύλαξ εἰς τὸν χῶρον πρὸς ἀποφυγὴν περαιτέρω διαταράξεως καὶ συλήσεως τοῦ ἱεροῦ.

ΣΤΥΛΟΣ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ

Συνεχίσθησαν καὶ τὸ 1972 ἐπ' ὀλίγον αἱ ἔρευναι εἰς Στῦλον Ἀποκορώνου Χανίων[2] διὰ τρίτην ἀνασκαφικὴν περίοδον, δαπάναις πάντοτε τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης. Λόγῳ τῶν προώρων δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν αἱ ἐργασίαι εἰς τὸν ΥΜ ΙΙΙΒ οἰκισμὸν ὑπῆρξαν περιωρισμέναι. Ἐπερατώθη ἡ ἔρευνα μερικῶν τάφρων καὶ ἤρχισεν ἡ ἔρευνα ἄλλων. Τμήματα κτηρίων ἦλθον εἰς φῶς ὁμοῦ μετὰ μεγάλου ἀριθμοῦ ὀστράκων.

Ἡ ἔρευνα ἐπισημανθείσης θέσεως πρὸς Ν. τοῦ γνωστοῦ θολωτοῦ τάφου ὑπῆρξεν ἀρνητική. Ἀντιθέτως, ἡ ἔρευνα εἰς θέσιν κατὰ τὸν αὐχένα, μεταξὺ τοῦ λοφίσκου ἔνθα ὁ τάφος καὶ τοῦ τοιούτου ἔνθα τὸ ἀνασκαπτόμενον τμῆμα τοῦ οἰκισμοῦ, ἔφερεν εἰς φῶς παράδοξον κτήριον, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς στενεπιμήκους ἐλλειψοειδοῦς δωματίου καὶ ἑνὸς τετραγώνου προθαλάμου Ν. αὐτοῦ. Τὸ ἐλλειψοειδὲς δωμάτιον, μὲ προσανατολισμὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἔχει διαστάσεις 7.60 × 3 μ. καὶ ὁρίζεται ὑπὸ ἰσχυροτάτου καμπυλογράμμου τοίχου, πλ. μέχρις 1 μ., ἀποτελουμένου ἐκ διπλῆς σειρᾶς ὀρθίων ἐπιπέδων ὀγκολίθων — δίκην ὀρθοστατῶν — μὲ ἐσωτερικὸν παραγέμισμα. Ὁ καμπυλόγραμμος οὗτος τοῖχος, ὁ ὁποῖος σώζεται εἰς ὕψος ἕως 0.70 μ., εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὴν Α. πλευράν του, ἀφήσας μόνον ἴχνη ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἡ εἴσοδος τοῦ δωματίου εἶναι κατὰ τὴν στενὴν Ν. πλευρὰν καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς μονολιθικοῦ κατωφλίου, πλ. 0.80 μ., σώζοντος τὰ ἴχνη τῶν ὅλμων τῆς θύρας, πλαισιουμένου ὑπὸ δύο ὑψηλῶν μονολιθικῶν παραστάδων, αἱ ὁποῖαι φθάνουν εἰς ὕψος 0.85 μ. Κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην δημιουργεῖται τετράγωνος προθάλαμος, ἐσωτ. διαστ. 3.80 × 2.60 μ., μὲ εἴσοδον, πλ. ἐπίσης 0.80 μ., κατὰ τὸ μέσον τῆς Α. πλευρᾶς του. Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ προθαλάμου εὑρέθη χαμηλὸν κτιστὸν θρανίον, μήκ. 0.80, πλ. 0.55 καὶ ὕψ. 0.25 μ.

Τὸ δάπεδον τοῦ ἐλλειψοειδοῦς δωματίου καὶ τοῦ προθαλάμου σχηματίζεται ἐκ τοῦ φυσικοῦ μαλακοῦ βράχου, ἀδρομερῶς ἰσοπεδωθέντος, ἐμφανίζει δὲ ἐλαφρὰν κατωφέρειαν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὰ ἐλάχιστα ἀνευρεθέντα ὄστρακα ΥΜ ΙΙΙ ἐποχῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τεμάχιον πίθου μετὰ κοσμήματος σχοινίου (ἐπιφανειακῶς εὑρέθησαν καί τινα βυζαντινὰ ἢ μεταγενέστερα ὄστρακα), δὲν εἶναι ἐπαρκῶς διαφωτιστικὰ ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν ἀλλὰ καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ κτηρίου. Τοῦτο ἔχει ὄντως αἰνιγματικὸν χαρακτῆρα λόγῳ τοῦ σπανιωτάτου σχήματός του καὶ γεννῶνται ἀπορίαι κατὰ πόσον πρόκειται περὶ οἰκίας ἢ περὶ χώρου λατρείας ἢ ἔχοντος ἕτερόν τινα κοινοτικὸν προορισμόν.

ΚΩΣΤΗΣ ΔΑΒΑΡΑΣ

2. Διὰ τὰς προηγουμένας περιόδους βλ. Κ. Δαβάρας, ΑΑΑ IV (1971), σ. 42 - 44, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 517 κ.ἑ. Διὰ τὴν αὐτόθι εὑρεθεῖσαν κεραμεικὴν κάμινον βλ. ΑΕ 1973, σ. 75 - 80.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Εἰς τὸ **Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου** συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως. Αἱ προθῆκαι ἐνεπλουτίσθησαν διὰ παλαιοῦ καὶ νέου ὑλικοῦ διαφόρων ἐποχῶν. Διὰ συνεργείου ἀποσταλέντος ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας ἐπετεύχθη ἡ ἀναγκαία στεγανοποίησις τῶν ὀροφῶν τοῦ κτηρίου. Ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἡρακλείου κ. Ἰω. Τζομπανάκη, ὁ ὁποῖος ἐσχεδίασε τὸ ὑπάρχον Μουσεῖον, ἐξεπονήθησαν τὰ σχέδια τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ἐργαστηρίου καὶ τὰ προσχέδια τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ὅλου Μουσείου. Ἐξ ἄλλου ἔγιναν ἐκτεταμέναι ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ πέριξ τοῦ Μουσείου χώρου, συμπεριλαμβανομένης τῆς τοποθετήσεως κιγκλιδωμάτων καὶ τῆς δενδροφυτεύσεως καὶ καλλιεργείας πρασίνου. Ἰδιαιτέρα μέριμνα ἐλήφθη διὰ τὸν ἐξοπλισμὸν εἰς σκεύη καὶ ὄργανα τοῦ ἐργαστηρίου. Αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ ἀνασυγκροτήσεως διαφόρων ἀρχαιοτήτων, κυρίως μέρους τοῦ πολυαρίθμου ὑλικοῦ ἐκ τοῦ ΠΜ I/II νεκροταφείου τῆς Ἁγίας Φωτιᾶς, ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Κ. Νικάκη, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλ. Νικάκη καὶ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ἀναστ. Καρούσου, προστεθέντος μονίμως εἰς τὸ προσωπικὸν τοῦ ἐργαστηρίου. Εἰς τὴν ἐργασίαν καταγραφῆς εἰς τὰ εὑρετήρια, ἠσχολήθη ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἡ ἀρχαιολόγος δ. Αἰκατ. Παπαζαφείρη.

Εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου ἠνοίχθη ἡ ἀργυρᾶ ΠΜ « πυξίς », ἡ εὑρεθεῖσα τὸ ἔτος 1971 εἰς Μόχλον (ἀριθ. Εὑρ. 4298). Ἐντὸς τῆς « πυξίδος » ἀνευρέθη μετὰ θησαυροῦ διαφόρων χρυσῶν κοσμημάτων καὶ ἐξαίρετον διάδημα ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος (ἀριθ. Εὑρ. 4313, μήκ. 0.292 μ.) μὲ ἔκτυπον ἐκ στιγμῶν παράστασιν τριῶν ζώων, μᾶλλον αἰγάγρων, φέρον ἄνω τρία ζεύγη ὑψηλῶν κεραιῶν ἐκ λεπτοτέρου ἐλάσματος, διακοσμουμένων διὰ σειρῶν ἐκτύπων στιγμῶν καὶ παρομοίων ζώων ἐν μικρογραφίᾳ (Πίν. 554 γ). Τὸ διάδημα εἶχεν ἀποτεθῆ ἐντὸς τῆς « πυξίδος » διπλωμένον μὲ προσοχὴν καὶ σφικτὰ κατὰ τμήματα, ἡ δὲ ἀναδίπλωσίς του ὑπῆρξεν ἔργον λεπτὸν καὶ δυσχερές.

Τὸ διάδημα δὲν διατηρεῖ τὸ ἀρχικόν του πλάτος, διότι τὸ κατώτερον τμῆμα του εἶχεν ἀποκοπῆ κατὰ μῆκος καμπύλης γραμμῆς, ἡ ὁποία εἶχε χαραχθῆ προηγουμένως. Διὰ τῆς ἀποκοπῆς ταύτης ἐπῆλθε ζημία καὶ εἰς τὴν παράστασιν, ἀποκοπέντων τῶν κατωτέρων μερῶν τῶν εἰκονιζομένων ζώων. Τὸ διάδημα ἐδένετο περὶ τὴν κεφαλὴν δι' ὀπῶν εὑρισκομένων κατὰ τὰ ἄκρα του. Τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς τὰ εὑρεθέντα παλαιότερον εἰς Μόχλον, ἀλλ' εἶναι μοναδικὸν ὡς πρὸς τὰς κεραίας τὰς ὁποίας φέρει. Ἡ ὕπαρξις κεραιῶν ἐπὶ ΠΜ διαδήματος ἐπιτρέπει τὴν ἐπανεξέτασιν τῶν παλαιότερον εὑρεθέντων καὶ τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ συμπεράσματος ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν διαδημάτων ἐκ Μόχλου ἔφερον ἐπίσης παρομοίας κεραίας, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ὕπαρξις ὀπῶν ἢ σχισμῶν εἰς ἀντιστοίχους θέσεις, ἡ ὁποία μέχρι σήμερον δὲν εἶχεν ἑρμηνευθῆ ὀρθῶς, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχεν ἡ σχετικὴ προσλαμβάνουσα παράστασις. Κατέστη ἐπίσης δυνατὴ ἡ ταύτισις ἕνδεκα τοὐλάχιστον τοιούτων χρυσῶν κεραιῶν προερχομένων ἐκ Μόχλου, περίπου τοῦ αὐτοῦ σχήματος, μήκους καὶ διακοσμήσεως πρὸς ἐκείνας τοῦ νέου διαδήματος, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὸ ἓν ἄκρον πάντοτε ἐλεύθερον, τὸ δὲ ἕτερον πάντοτε προσκεκολλημένον, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως εἴτε ὀπῶν ἀναλόγων πρὸς ἐκείνας τῶν διαδημάτων, εἴτε ἀναδιπλώσεων ὁμοίων πρὸς ἐκείνας τῶν κεραιῶν τοῦ νέου διαδήματος. Αἱ κεραῖαι αὐταὶ εἶχον παρερμηνευθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως ὡς κοσμήματα ραπτόμενα ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων. Κατόπιν τῶν νέων συμπερασμάτων σκοπεῖται ἡ μελέτη τοῦ συνόλου τῶν διαδημάτων καὶ ἡ ἐνδεχομένη προσαρμογὴ τῶν κεραιῶν καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν διαδημάτων εἰς τὴν ἀρχικήν των λαμπρότητα.

Ἡ ὕπαρξις κεραιῶν ἐπὶ ΠΜ διαδημάτων ὄχι μόνον συνδέει αὐτὰ στενότερον πρὸς τὴν χρυσοχοΐαν τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Ur, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὅτι τὰ ἐνέπνευσεν, ἀλλὰ καὶ ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν ἀρχαιοτάτων προτύπων διὰ σειρὰν περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον παρομοίων μεταγενεστέρων μινωικῶν διαδημάτων καὶ στεμμάτων, ὅπως ἐκεῖνα τῶν ἱερειῶν ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου ἐξ Ἁγίας Τριάδος, τοῦ Ἱερέως - Βασιλέως τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Θεᾶς τῶν Μηκώνων ἐκ Γάζι. Καθίσταται ἐπίσης δυνατὴ ἡ ἀναθεώρησις τῶν ἐπικρατουσῶν θεωριῶν ὅτι τὰ ΠΜ διαδήματα ἦσαν καθαρῶς νεκρικῆς χρήσεως καὶ ὅτι ἀπετέλουν τὰ πρότυπα τῶν νεκρικῶν προσωπίδων τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν, ὅπως εἶχε πιστεύσει ὁ Evans.

Τὸ διάδημα ἐξετέθη μετὰ τῶν λοιπῶν χρυσῶν κοσμημάτων, τὰ ὁποῖα περιεῖχεν ἡ « πυξίς », καὶ μετὰ τῶν εὑρεθέντων κατὰ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας τοῦ ἔτους 1971 εἰς Μόχλον, εἰς τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται περόνη, ἀπολήγουσα

εἰς μαργαρίταν (Πίν. 554 α), τριάκοντα ἓν φύλλα διαφόρων σχημάτων, μιμούμενα ἐνίοτε φύλλα ἐλαίας, πλατὺ ψέλιον ἐκ δύο τμημάτων, περίαπτον, θαυμασία ψῆφος ἐκ λεπτοτάτου στρεπτοῦ σύρματος, μοναδικὸν πράγματι λεπτούργημα, κ.ἄ.

Εἰς **Σητείαν** συνεχίσθησαν μὲ ἐντατικὸν ρυθμὸν αἱ ἐργασίαι ἀνεγέρσεως Μουσείου περιλαμβάνοντος ἓξ αἰθούσας ἐκθέσεως, τεταγμένας πέριξ κεντρικοῦ αἰθρίου. Εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν ἐπετεύχθη ἡ ἐκκένωσις τῆς « Καζάρμας », ἐνετοτουρκικοῦ κάστρου μετρίας διατηρήσεως, τὸ ὁποῖον κατείχετο ὑπὸ ὑπηρεσίας τῆς Πολιτικῆς Ἀεροπορίας. Εἰς τὸ μέλλον καὶ κατόπιν ἐκτελέσεως ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν ἐντὸς τῆς « Καζάρμας », θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ δημιουργία καὶ στέγασις Ἱστορικοῦ καὶ Λαογραφικοῦ Μουσείου τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Εἰς **Ἱεράπετραν** — συνεπικουρούσης καὶ τῆς κακῆς καταστάσεως τῆς στέγης — ἐπετεύχθη ἡ ἐκκένωσις τοῦ μουσουλμανικοῦ τεμένους τῆς πόλεως, κατεχομένου ὑπὸ τῆς Δημοτικῆς Ὀρχήστρας. Τὸ τέμενος τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον πλατείας καὶ εἶναι κτήριον εὐρύχωρον ὅσον καὶ ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως, χρῄζον ὅμως ἐκτεταμένων ἐπισκευῶν καὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ διάφορα παραμορφωτικὰ προσκτίσματα. Ἡ ἁρμοδία Ἐφορεία Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων ἐπρογραμμάτισεν ἤδη τὰς ἀναγκαίας ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας, μετὰ τὸ πέρας τῶν ὁποίων θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ μεταφορὰ τῆς ἀξιολόγου Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς τῆς πόλεως (στεγαζομένης ἀπὸ ἐτῶν εἰς χῶρον ἀκατάλληλον καὶ ἀσφυκτικῶς στενόν, δυνάμενον ὅμως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μουσειακὴ ἀποθήκη) καὶ ἡ δημιουργία Μουσείου Ἱεραπέτρας.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἅγιος Νικόλαος

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ κ. Ἐμμ. Παπαδούλη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λατοῦς (ἔναντι ἀριθ. 16) εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων δύο τάφοι Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι ἠρευνήθησαν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ εἷς ἦτο λελαξευμένος εἰς τὸν κούσκουραν καὶ κεραμοσκεπής, μήκ. 1.55, πλ. 0.38 καὶ ὕψ. 0.48 μ., ὁ δὲ ἕτερος κιβωτιόσχημος, μήκ. 1.60, πλ. 0.40 καὶ ὕψ. 0.51 μ. Ἀμφότεροι οἱ τάφοι εὑρέθησαν κενοί.

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ κ. Ἰακ. Μπετούρα, παρὰ τὸν λιμένα καὶ ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Λασθένους καὶ Μιχ. Σφακιανάκη, ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων ἐρείπια κτηρίου τῆς ὑστέρας Ἑλληνιστικῆς περιόδου (Σχέδ. 1· Πίν. 554 δ, 555 α - δ), καταλαμβάνοντα τὸ Δ. μέρος τοῦ οἰκοπέδου. Ἴσως πρόκειται περὶ τῆς συνεχείας τοῦ πρὸ ἐτῶν ἐντοπισθέντος καὶ καταστραφέντος κτηρίου, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦ ἔναντι κινηματογράφου. Ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψε μεταξὺ ἄλλων δύο χώρους μὲ πλακόστρωτα δάπεδα (Πίν. 555 β) καὶ πρὸς Δ., ὑπὸ τὴν ὁδὸν Σφακιανάκη, τὴν ἀρχὴν τρίτου. Πρὸς τὴν ὁδὸν Λασθένους ἐκαθαρίσθη κτιστὸς κεκονιαμένος ὑδραγωγὸς τετραγώνου διατομῆς καὶ ἀνοικτὸς ἄνω, ἐστρωμένος διὰ τετραγώνων πλίνθων φερουσῶν ἐγχάρακτον Χ διαγωνίως (Πίν. 555 γ - δ). Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἀπερριμμένον δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ πωρολίθου (Πίν. 555 γ - δ), συνολ. ὕψ. 0.27 μ. (ἄβαξ πλ. 0.51 μ. μετὰ τόρμου διαστ. 0.08 × 0.09 μ.) (ἀριθ. Εὑρ. 5356), ἀκέραιος πίθος κατὰ χώραν (Πίν. 554 δ, 555 α - γ), ὕψ. 0.80 μ., μετὰ στομίου, διαμ. 0.30 μ. (ἀριθ. Εὑρ. 5361), φέρων εἰσέτι τὸ ἐκ λιθίνης πλακὸς κάλυμμά του, τέλος δὲ τετραγωνικὴ χοανοειδὴς γούρνα ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου (διαστ. 0.57 × 0.51, ὕψ. 0.35 μ.) (ἀριθ. Εὑρ. 5357), ἐν μέρει ἀποκεκρουμένη. Τὰ ἐρείπια ταῦτα δὲν ἐθεωρήθησαν ὡς διατηρητέα ὑπὸ τῶν προϊσταμένων ἀρχῶν καὶ κατεστράφησαν μετὰ τὴν σχεδίασιν καὶ φωτογράφησίν των καὶ τὴν μεταφορὰν τῶν κινητῶν εὑρημάτων εἰς τὸ Μουσεῖον.

Ἐλούντα Μιραμπέλλου

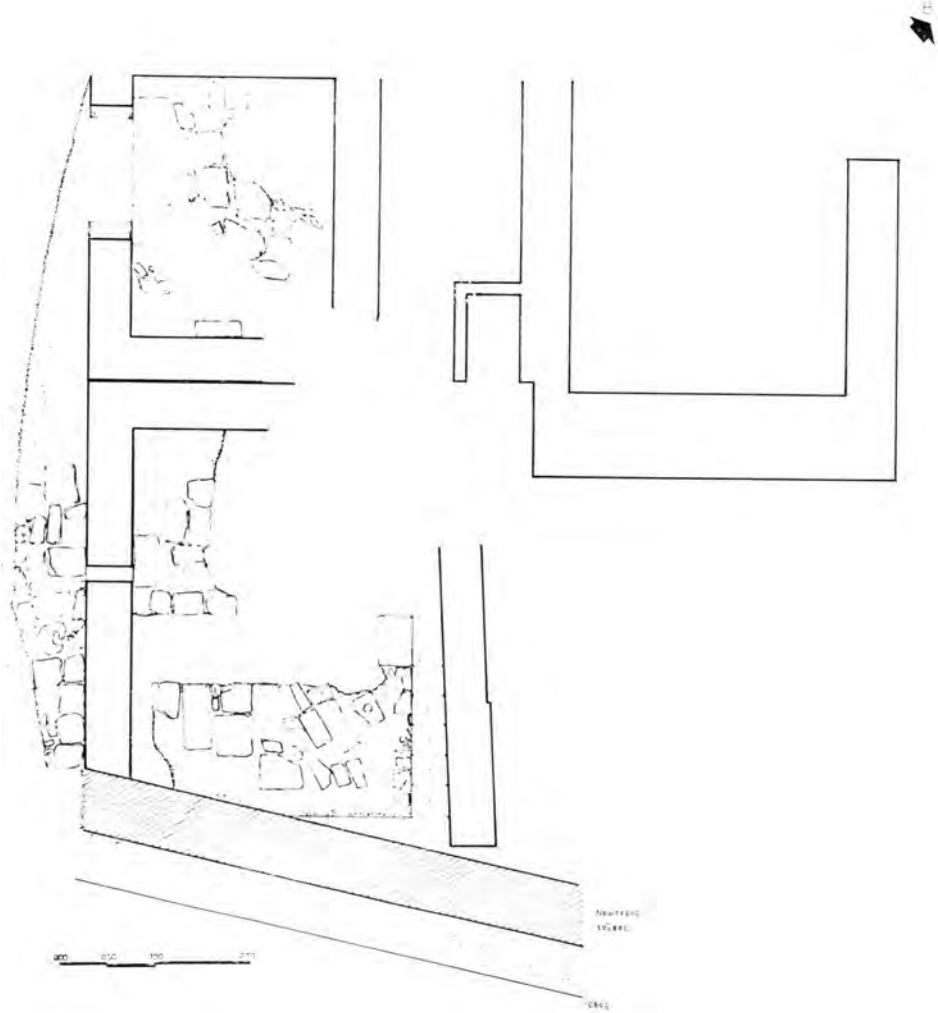
Κατὰ θέσιν Πύργος καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κ. Θεοχάρη Δημ. Πετράκη ὑπεράνω τοῦ Σχίσματος Ἐλούντας, ἀνεσκάφη τάφος ἀνήκων εἰς τὸ ὑστερομινωικὸν - πρωτογεωμετρικὸν νεκροταφεῖον τῆς Ἐλούντας, τὸ ἐρευνηθὲν πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς[1]. Ὁ τάφος εἶναι προφανῶς ὁ ἀνατολικώτατος ἐκ τῶν τάφων τῆς ὑπεράνω τοῦ Σχίσματος συστάδος. Πρόκειται περὶ ταφῆς ἀποτεθείσης ἐντὸς εὐρυχώρου κοιλότητος τοῦ βράχου καὶ καλυφθείσης διὰ χώματος. Τὸ σημερινὸν βάθος τοῦ τάφου εἶναι 0.40 μ. Ὁ ἰδιότυπος οὗτος τρόπος ταφῆς ἐπιχωριάζει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἐλούντας[2]. Ἡ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς ταφικὸν πίθον

1. Henri Van Effenterre, Nécropoles du Mirabello, Études Crétoises VIII (1948), σ. 7 κ.ἑ., πιν. XXVIII (χάρτης περιοχῆς). Πρβλ. Desborough, Protogeometric Pottery, σ. 260. Last Mycenaeans, σ. 169, 188 κ.ἑ. Μ. Ἀνδρόνικος, Πεπραγμένα Β' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου 1968, σ. 117. Totenkult (Archaeologia Homerica III, W), σ. 55, 58. Snodgrass, The Dark Age of Greece, σ. 43, 168, 210.

2. Περὶ τοῦ τύπου τούτου τῆς ταφῆς βλ. Van Effenterre, ἔ.ἀ., σ. 11. Ingo Pini, Beiträge zur minoischen Gräberkunde, σ. 36.

ἐν τεμαχίοις (ὕψ. 1.02, διαμ. βάσεως 0.35 μ., ἀριθ. Εὐρ. 5187), φέροντα κόσμημα σχοινίου καὶ περιέχοντα τὰ κατάλοιπα καύσεως νεκροῦ. Τὸ στόμιον ἦτο πρὸς ΒΑ., ὅπως καὶ τῶν λοιπῶν πίθων τοῦ νεκροταφείου. Εὑρέθη ἐπίσης δεκὰς πρωιμώτεραι[3]. Διαπιστοῦται ἐπίσης ἡ 23η καῦσις τοῦ νεκροταφείου[4].

Τὸ σπουδαιότερον εὕρημα ὑπῆρξε κυλινδρικὸς πεπιεσμένος σφραγιδόλιθος ἐκ βαθέος ἐρυθροῦ σαρδίου μετὰ κιτρίνων κηλίδων, πλ. 0.011,

Σχέδ. 1. Ἅγιος Νικόλαος. Οἰκόπεδον Ἰακ. Μπετούρα. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

διαφόρων ἀγγείων, περιλαμβάνουσα καὶ ὑψίποδα κύλικα (Πίν. 555 ε-στ). Διὰ τοῦ τάφου τούτου τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἐλούντας ἀποκτᾷ τὴν 26ην ταφὴν — προφανῶς ὑπομινωικὴν — ἐντὸς πίθου: τοιουτοτρόπως αἱ ταφαὶ αὐταὶ καθίστανται ἰσάριθμοι πρὸς τὰς ταφὰς ἐντὸς λάρνακος, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὡς μήκ. 0.014 καὶ πάχ. 0.006 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 3296). Ἡ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια φέρει παράστασιν ἐσχη-

3. Πρβλ. Ingo Pini, ἔ.ἀ., σ. 56, 60 (YM IIIB).

4. Πρβλ. Van Effenterre, ἔ.ἀ. σ. 11. Snodgrass, ἔ.ἀ., σ. 168.

ματοποιημένης σηπίας[5] ἐν μέσῳ ζεύγους ἀντωπῶν μηνίσκων καὶ δικτυωτοῦ εἰς τὸ βάθος (Πίν. 554 β· σχέδιον Θωμᾶ Φανουράκη). Ὁ σφραγιδόλιθος ἀνήκει προφανῶς εἰς τὴν ΥΜ ΙΑ ἐποχήν (πρβλ. CMS IV, ἀριθ. 182). Οὗτος εἶναι ὁ δεύτερος, ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ αὐτόθι νεκροταφείου, ἂν καὶ ἀριθμὸς σφραγίδων τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ φέρεται ὡς εὑρεθεὶς εἰς Ἐλούνταν[6].

Γουρνιὰ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως εἰς Γουρνιὰ — περὶ ὧν κατωτέρω — μὲ βοηθὸν τὸν ἀρχιτεχνίτην κ. Σπυρ. Βασιλάκην, ἠρευνήθησαν τμήματα τῶν ΠΜ καὶ ΜΜ κτιστῶν τάφων ἢ « ὀστεοφυλακίων », κειμένων εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ οἰκισμοῦ καὶ πρὸς Β. αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀνασκαφῆ κατὰ τὸ παρελθόν[7]. Ἡ νέα ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ἡ παλαιὰ ἀνασκαφὴ ὑπῆρξεν ἡμιτελὴς καὶ δὲν εἶχε συμπεριλάβει διάφορα σημεῖα τῶν τάφων. Οὕτως, εἰς τὸν βορειότερον ἐξ αὐτῶν[8], τὸν κείμενον ἀμέσως ὑπὸ τοὺς ὑψηλοὺς βράχους τῆς κορυφῆς τοῦ αὐτόθι μικροῦ ὑψώματος, ἤλθον εἰς φῶς τέσσαρες ἄθικτοι σωροὶ ὀστῶν. Ὁ πλέον ἐκτεταμένος τούτων, κατὰ τὸν ΒΔ. μυχὸν τοῦ τάφου, κατελάμβανεν ἔκτασιν περίπου 1.40 × 1.60 μ. (Πίν. 556 γ). Εἰς τὸν τάφον ἀνευρέθησαν ἐν συνόλῳ 16 κρανία καὶ ἀριθμὸς ΠΜ Ι ἀγγείων, ὅπως δύο δίωτα σφαιρικὰ ἀγγεῖα (ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 4395 καὶ 4400) μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν, περιλαμβάνουσαν καὶ σειρὰν ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, ὕψ. 0.085, διαμ. 0.077 μ., ὕψ. 0.05, διαμ. 0.066 μ.[9], ἕτερον παρόμοιον, ὕψ. 0.078, διαμ. 0.105 μ. (Πίν. 556 β), μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν ἐξ ἐπαλλήλων ταινιῶν μετὰ λοξῶν γραμμιδίων ἐναλλὰξ ἀντιρρόπων εἰς ἑκάστην ταινίαν (ἀριθ. Εὐρ. 4397), ἕτερον σφαιρικὸν ἀγγεῖον ἀλλὰ ἄωτον, ὕψ. 0.043, διαμ. 0.086 μ., ἄνευ λαιμοῦ, κοσμούμενον κατὰ τὸ ἄνω τμῆμα διὰ πυκνῶν στιγμῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν δι' ἐκβαθύνσεων (ἀριθ. Εὐρ. 4398), λοπάδιον δίωτον ἐκ τεφροῦ πηλοῦ, ὕψ. 0.074, διαμ. 0.20 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4394), προχοΐδιον μετὰ κυλινδρικῆς λαβῆς καὶ πλατυτάτης βάσεως, διακεκοσμημένον δι' ἐμπιέσεως δακτύλων ἐπὶ τοῦ νωποῦ πηλοῦ, ὕψ. 0.065, διαμ. βάσεως 0.077 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4396), τέλος δὲ πεπιεσμένον σφαιρικὸν ἀγγείδιον δίωτον, ἀκόσμητον, ὕψ. 0.06, διαμ. 0.103 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4393). Ἐξ ἄλλου, μεταξὺ τῶν ὀστῶν ἀνευρέθησαν ἐπίσης μικρὰ χαλκῆ σμίλη τετράεδρος, μήκ. 0.08 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4690), χαλκοῦν ἔλασμα εἰς σχῆμα φυλλαρίου, μήκ. 0.037 καὶ πλ. 0.018 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4689) καὶ χρυσοῦν λεῖον ἔλασμα, ἔχον περίπου τὸ σχῆμα δακτυλήθρας, μήκ. 0.037, διαμ. περίπου 0.018 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4688), προφανῶς ἐπένδυσις ἀπωλεσθέντος τινὸς ἀντικειμένου, ἴσως ἐλεφαντίνης σφραγῖδος, ἢ ἄλλου ἀντικειμένου ἐκ φθαρτοῦ ὑλικοῦ.

Πρὸς Ν. τοῦ « ὀστεοφυλακίου » καὶ ἐντὸς παρομοίου τάφου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποδώσει ΜΜ κεραμεικὴν κατὰ τὴν παλαιὰν ἀνασκαφήν[10], ἀνεκαλύφθη κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ δαπέδου εὐρύχωρος βόθρος, διαμέτρου 1 μ. περίπου, στενούμενος πρὸς τὰ κάτω καὶ φθάνων εἰς ὁλικὸν βάθος 1.05 μ. Ὁ βόθρος ἦτο πλήρης λίθων, χωμάτων καὶ ὀστῶν. Τὸ καθαρῶς ταφικὸν στρῶμα κατελάμβανε τὸ βάθος τοῦ βόθρου (0.60 μ.). Μεταξὺ τῶν ὀστῶν ἐνετοπίσθησαν τεμάχια ὀκτὼ κρανίων ὡς καὶ ἀριθμὸς θαλασσίων ὀστρέων. Τὰ εὑρεθέντα κτερίσματα ὑπῆρξαν ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα, περιλαμβάνοντα δύο σφραγίδια ἐκ στεατίτου (ἀριθ. Εὐρ. 4693 καὶ 4696), εἰκονίζοντα τὸ μὲν πρῶτον σβάστικαν, ἀπολήγουσαν εἰς κεφαλὰς πτηνῶν καὶ κυνῶν ἐναλλάξ (ἡ κεφαλὴ ἑνὸς τῶν κυνῶν κατεστραμμένη), τὸ δὲ δεύτερον κύνα βαδίζοντα πρὸς τὰ δεξιά, μὲ τὸ ρύγχος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Εὑρέθησαν ἀκόμη μεγάλη καδοειδὴς γεφυρόστομος πρόχους τρίωτος[11] ἐκ τεφροκυάνου ὀφείτου, συνολ. ὕψ. 0.195 μ., μετὰ πώματος δισκοειδοῦς, φέροντος κυλινδρικὴν λαβὴν εἰς τὸ κέντρον, ἤτοι τύπου σπανίου (ἀριθ. Εὐρ. 4401), λιθίνη σφαιρικὴ πεπιεσμένη πυξὶς δίωτος, τροπιδωτή, μετὰ πώματος φέροντος κομβίον, συνολ. ὕψ. 0.05 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4403), ἐρυθροβαφὲς σφαιρικὸν ἀγγεῖον μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ καὶ δύο ζευγῶν λαβῶν - ἀποφύσεων, ὕψ. 0.083 καὶ διαμ. 0.082 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4405), σφαιρικὸν ἀμφικωνικὸν ἀγγεῖον ἐφ' ὑψηλοῦ ποδός, ἐκ τεφροῦ πηλοῦ, φέρον ἐγχάρακτον διακόσμησιν, περιλαμβάνουσαν δύο σειρὰς ἐναλλήλων ἡμικυκλίων ἐπὶ στιγμωτοῦ βάθους, ὕψ. 0.105, διαμ. 0.103 μ. (ἀριθ. Εὐρ.

5. Περὶ τοῦ θέματος βλ. V. E. G. Kenna, The Cretan Talismanic Stone in the LM Age, SIMA XXIV (1969), σ. 27 καὶ σποράδην.

6. CMS IV, ἀριθ. 132, 183, 256 καὶ 40 D.

7. Boyd, Trans. Univ. Pennsylv. I (1904), σ. 186 κ.ἑ.

8. Boyd, ἔ.ἀ. (House - Tomb II).

9. Πρβλ. Pendlebury, The Archaeology of Crete, σ. 48, εἰκ. 4, 1.

10. Boyd, ἔ.ἀ., εἰκ. 5 (House - Tomb I).

11. Πρβλ. Peter Warren, Minoan Stone Vases, Cambridge 1969, σ. 34 κ.ἑ. (bucket - jars).

4408), εὐμέγεθες σφαιρικὸν ἀγγεῖον ἐκ διχρώμου κροκαλοπαγοῦς λίθου, ὕψ. 0.113, διαμ. 0.193 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4409), κομψότατον κυλινδρικὸν πυξίδιον ἐκ φλεβωτοῦ λίθου ἐπὶ στενῆς δισκοειδοῦς βάσεως, φέρον πῶμα μετὰ κομβίου, συνολ. ὕψ. 0.066, διαμ. 0.045 - 0.038 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4399 καὶ 4406), τέλος δὲ δύο μελαμβαφῆ πώματα ἢ καρποδοχεῖα τοῦ γνωστοῦ ΠΜ ΙΙ τύπου[12], συνολ. ὕψ. 0.85, διαμ. 0.198 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4402) τὸ ἕν, συνολ. ὕψ. 0.082, διαμ. 0.162 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4404) τὸ ἕτερον, τὸ ὁποῖον φέρει καὶ τέσσαρας ὁμάδας ἐκ τριῶν διακοσμητικῶν ἐξογκωμάτων κατὰ τὴν περιφέρειαν. Ἡ μαρτυρία τοῦ ὅλου εὑρήματος πείθει ὅτι πρόκειται περὶ « καρποδοχείων » καὶ ὄχι πωμάτων, ἐφ' ὅσον καὶ ἱκανοποιητικὴν εὐστάθειαν παρουσιάζουν τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐὰν τοποθετηθοῦν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ των ποδός, ἄλλως θεωρουμένου ὡς ὑπερμεγέθους λαβῆς, καὶ σαφὲς καθίσταται ὅτι ἐτοποθετήθησαν αὐτοτελῶς ἐντὸς τοῦ στενοῦ βόθρου[13].

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ἦσαν δεκαπεντὰς λεπτῶν πλακιδίων ἐξ ἐλεφαντόδοντος, ἐχόντων κατὰ κανόνα ὀρθογώνιον περίπου σχῆμα, ἀποτελούντων προφανῶς ἐπένδυσιν κιβωτιδίου τινός, ἀπωλεσθέντος, ἴσως ἐκ φθαρτοῦ ὑλικοῦ ὅπως τὸ ξύλον. Ἕκαστον πλακίδιον ἔφερεν ἀριθμὸν ὀπῶν προσηλώσεως[14]. Κεχωρισμένως εὑρέθησαν καὶ ὀλίγοι ἡλίσκοι ἐξ ἐλεφαντόδοντος. Ἐντὸς τοῦ βόθρου ἀνευρέθησαν ἀκόμη ὅρμος ἐξ ἐννέα ἀργυρῶν σφαιρικῶν ψήφων (ἀριθ. Εὐρ. 4691) καὶ χαλκῆ ψῆφος κυλινδρικὴ μὲ χρυσῆν ἐπένδυσιν, μετ' ἐπαλλήλων γραμμώσεων κατὰ πλάτος, μήκους 0.011 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4692).

Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας

Νοτίως τοῦ ΠΜ οἰκισμοῦ Βασιλικῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 500 μ., εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κ. Ἐμμ. Γ. Γράσσου κατὰ θέσιν Ἀσηπόταμος, ἀνευρέθη τυχαίως κατὰ τὴν ἄροσιν καὶ ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας μὲ βοηθὸν τὴν ἀρχαιολόγον κ. Αἰκατ. Παπαζαφείρη ἡμικατεστραμμένον ταφικὸν περίφραγμα. Τὸ περίφραγμα τοῦτο, ἐκ μεγάλων ἀργῶν ὀγκολίθων, εἶχε σχῆμα ὀρθογώνιον, διαστ. 1.50 × 3 μ., καὶ περιεῖχεν ὀκτὼ πίθους ἐν τεμαχίοις. Ἐξ αὐτῶν ὁ μέγιστος εἶχεν ὕψος περίπου 0.80 μ. (Πίν. 556 α). Τινὲς τῶν πίθων εἶχον σχῆμα σχεδὸν κυλινδρικόν. Οἱ πίθοι ἐκοσμοῦντο διὰ καταλειβάδων ἢ διὰ κοσμήματος σχοινίου καὶ περιεῖχον διαλελυμένας ταφάς. Ἀνευρέθη ἐπίσης ὀπισθότμητος πρόχους ἀκόσμητος, ὕψ. 0.12 μ. Τὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου. Πλησιέστατα τοῦ ἐρευνηθέντος περιφράγματος φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἕτερα παρόμοια.

Ἱεράπετρα

Εἰς τὴν συνοικίαν Βιγλιὰ Ἱεραπέτρας, ἔνθα τοποθετεῖται τὸ σημαντικώτερον τμῆμα τῆς ἀρχαίας Ἱεραπύτνης, εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ κ. Γ. Μ. Ἀγγελάκη, ἡ Ὑπηρεσία προέβη εἰς ἐκτεταμένην δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν κατόπιν ἐμφανίσεως ἀρχαιοτήτων κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων. Εἰς τὰς ἀνασκαφικὰς ἐργασίας ἐβοήθησεν ἡ ἀρχαιολόγος κ. Αἰκατ. Παπαζαφείρη.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς τμήματα ἐκτεταμένου δημοσίου κτηρίου Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, περιλαμβάνοντος δάπεδον (Πίν. 557 α - β) ἐστρωμένον διὰ μεγάλων ἀνισομεγέθων πλακῶν, βαινουσῶν ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ λίθων καὶ ἀσβέστου. Τὸ δάπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη εἰς ἔκτασιν 14.50 × 13.50 μ., χωρὶς ὅμως νὰ εὑρεθῇ τὸ πρὸς Ν. καὶ Δ. πέρας του. Πρὸς Β. ἀντιθέτως, εὑρέθη μέγας τοῖχος ἐκ μιᾶς σειρᾶς πωρίνων ὀρθογωνίων ὀγκολίθων, μήκ. 18.70 μ. καὶ πλ. 0.70 μ., ὑπερυψούμενος τοῦ δαπέδου κατὰ 0.20 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ. (Πίν. 557 α). Τὸ Δ. πέρας του δὲν ἀνευρέθη, ἐνῷ πρὸς Α. ὁ τοῖχος στρέφεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Ν. (Πίν. 557 α), ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 11.60 μ., προφανῶς συνεχιζόμενος περαιτέρω. Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι μᾶλλον στυλοβάτης περιστυλίου, περικλείοντος τὴν πλακόστρωτον ἔκτασιν. Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου καὶ τοῦ στυλοβάτου ἀνευρέθησαν, κείμενα ἐκτάδην, ἔνδεκα τμήματα ἀρραβδώτων κιόνων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἐρυθρωπῶν φλεβώσεων, διαφόρων μεγεθῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μικρότερον ἔχει μῆκος 1 μ. καὶ τὸ μέγιστον 2.40 μ. (Πίν. 557 β). Αἱ βάσεις τῶν κιόνων, διαμ. 0.45 μ., φέρουν περιτένειαν. Δύο τῶν τεμαχίων φέρουν κατὰ μῆκος ἀβαθῆ ἐλλειπτικὴν ἐγκοπήν. Οἱ κίονες φαίνεται ὅτι κατέπεσαν ἱκανὸν χρόνον μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κτηρίου καὶ τὴν ἐπιχωμάτωσιν τοῦ πλακοστρώτου, διότι μεταξὺ τοῦ τελευταίου καὶ τῶν κατερριμμένων κιόνων ὑπάρχει παχὺ στρῶμα

12. Πρβλ. Pendlebury, ἔ.ἀ., σ. 66 κ.ἑ., πίν. X a. Evans, PM I, 75. Xanthoudides, The Vaulted Tombs of Mesara, σ. 10.

13. Ἐκτὸς ἐὰν ἀκολουθήσωμεν τὴν γνώμην τοῦ Ξανθουδίδου, δεχομένου μίαν οὐδόλως πειστικὴν συνύπαρξιν ἑτεροκλίτων ὑλικῶν, ἤτοι πηλοῦ διὰ τὸ πῶμα καὶ ἑτέρου ὑλικοῦ ἀλλὰ φθαρτοῦ, ὡς τὸ ξύλον, διὰ τὸ κυρίως ἀγγεῖον.

14. Πρβλ. Α. Σακελλαρίου, ΑΕ 1957, Χρονικά, σ. 4, εἰκ. 2 δεξιά, ἐκ Μυκηνῶν.

χώματος. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πέραν τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ στυλοβάτου ἀνευρέθη κυβικὸς βωμός, διαστ. 0.60 × 0.48 × 0.48 μ., φέρων καθ' ὕψος ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἀκεραίαν ὀρθογωνίαν ἀπόφυσιν τετραγώνου διατομῆς, ἴχνη δὲ ὁμοίας ἀποφύσεως ἐπὶ τῆς γειτονικῆς πλευρᾶς (Πίν. 557 α). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς τεθραυσμένων κεράμων, ὡς καὶ ἐφθαρμένον χαλκοῦν νόμισμα.

Μακρυγιαλὸς Σητείας

Δυτικῶς τοῦ οἰκισμοῦ Μακρυγιαλοῦ[15] τῆς κοινότητος Ἁγίου Στεφάνου Σητείας, κειμένου ἐπὶ τοῦ Λιβυκοῦ Πελάγους, ἀνεσκάφησαν, κατὰ θέσιν Πλακάκια, μέρη ἑνὸς οἰκισμοῦ ἢ μᾶλλον ἑνὸς ἐκτεταμένου κτηρίου, προφανῶς ἀγρεπαύλεως, ΥΜ ΙΒ χρόνων, καταστραφέντος ἐκ πυρκαϊᾶς. Συνολικῶς ἠρευνήθησαν δεκαπέντε ἀνασκαφικὰ τετράγωνα, διαστάσεων 5 × 5 μ. ἕκαστον, μετ' ἐνδιαμέσου λωρίδος, πλ. 1 μ. (Πίν. 558 α - στ). Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἐβοήθησαν οἱ τεχνῖται τοῦ Μουσείου κκ. Κ. Νικάκης καὶ Ἀναστ. Καρούσος. Ὁ χῶρος ἐκαλλιεργεῖτο μέχρι πρό τινος ὡς ἀμπελών, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέφερε σημαντικὰς ζημίας εἰς ἀρκετὰ μέρη τῶν κτισμάτων. Ἀπεκαλύφθησαν πολλοὶ ἰσχυροὶ τοῖχοι, πάχ. 0.60 - 0.80 καὶ ὕψ. ἕως 0.60 μ., ὡς καὶ ἕτεροι στενότεροι τοῖχοι, ἐσωτερικοί. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης ἀριθμὸς κατωφλίων καὶ κλιμακίδων (Πίν. 558 ε), ὡς καὶ διάφορα κεκονιαμένα δάπεδα (Πίν. 558 γ, ε). Ἓν τῶν δωματίων ἔχει ὡραῖον πλακόστρωτον δάπεδον, τοῦ ὁποίου αἱ μεγάλαι πλάκες ἦσαν ἐντόνως ἠμαυρωμέναι ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς. Εἰς τὰ ἄκρα ἑνὸς τῶν κατωφλίων εὑρέθησαν οἱ ὄλμοι ὑποδοχῆς τῆς φλιᾶς τῆς θύρας, πλήρεις τεμαχίων ἀπηνθρακωμένου ξύλου. Οἱ τοῖχοι ἐνίων δωματίων ἔφερον ἐπίστρωσιν ἐκ κονιάματος.

Ἡ γενικὴ διάταξις τῶν χώρων δὲν εἶναι εἰσέτι σαφής. Εἰς ἓν τῶν δωματίων εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς πίθων τεθραυσμένων, φερόντων τὸ κόσμημα τοῦ σχοινίου (Πίν. 558 α - β, δ). Εἰς ἄλλους χώρους εἶχον ἀνοιγῆ λάκκοι βάθους ἕως 0.80 μ., ἔνθα εἶχον τοποθετηθῆ πίθοι (Πίν. 558 στ), διασωθέντες ἀκέραιοι σχεδόν. Εἰς τούτων κοσμεῖται διὰ καταλειβάδων. Τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν τοίχων ἦσαν ἐκ πλινθοδομῆς, ὡς ἐφάνη ἐκ τῆς ἀνευρέσεως ἱκανοῦ ἀριθμοῦ πλίνθων, ἀκεραίων ἢ τεθραυσμένων, διαστ. 0.35 - 0.46 × 0.10 - 0.12 × 0.30 - 0.34 μ., οἱ ὁποῖοι εἶχον καταπέσει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δωματίων (Πίν. 558 α - β, δ). Ἡ εὕρεσις ἀκεραίων πλίνθων ὑπῆρξεν ἐνδιαφέρουσα λόγῳ τῆς σπανιότητός των[16]. Ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος ἦτο ἡ περισυλλογὴ πολλῶν τεμαχίων πηλοῦ, φερόντων ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἀποτυπώματα καλάμων, τῆς ἑτέρας ὄψεως οὔσης λείας. Ὁ πηλὸς οὗτος προήρχετο ἐκ τῆς ἐπενδύσεως τῆς ὀροφῆς, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται ὅτι ἦτο ἐστρωμένη διὰ καλάμων. Τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζουν τὰ τεμάχια ταῦτα πηλοῦ, ὀφείλεται εἰς τὴν μεγάλην σπανιότητα τῶν μαρτυριῶν περὶ τῆς χρήσεως καλάμων εἰς τὴν μινωικὴν ἀρχιτεκτονικήν[17].

Πλησίον μιᾶς τῶν κλιμακίδων εὑρέθη σωρὸς τεθραυσμένων ἀγγείων. Ἐντὸς τοῦ σωροῦ ὑπῆρχον δύο ἀντικείμενα ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος: (α) Χαλκοῦν εἰδώλιον γυναικὸς μὲ στῆθος ὑψηλὰ τοποθετημένον καὶ χεῖρας φερομένας πρὸ τοῦ στήθους, ὕψ. 0.068 μ., πρωίμου τύπου (ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 4652) καὶ (β) Σφραγὶς ἀμυγδαλόσχημος ἐκ στεατίτου, μήκ. 0.02, πλ. 0.012 καὶ πάχ. 0.008 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 4653). Ἐπὶ τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας εἰκονίζεται ἱερὸν πλοῖον ἢ λέμβος, ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῆς ὁποίας ἀποδίδονται συμβατικῶς τὰ ἐγκοίλια[18]. Ἐντὸς τῆς λέμβου ὑπάρχει ἱερὸς περίβολος ἢ βωμός, εἰς τὸ κέντρον ἱερὸν δένδρον φοινικοειδές, ὁμοιάζον πρὸς ἱστίον, δεξιὰ δέ, ἔνθα ἡ κατά τι ὑψηλοτέρα πρῷρα τοῦ ἔχοντος σχῆμα μηνίσκου σκάφους, λάτρις ἢ ἱέρεια προσβλέπουσα πρὸς τὸ κέντρον καὶ φέρουσα τὸν γρόνθον εἰς τὴν ὀφρύν, κατὰ τὴν γνωστὴν μινωικὴν χειρονομίαν λατρείας. Ἡ λατρευτικὴ αὕτη παράστασις, ὅλως ἰδιαιτέρας σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μινωικῆς θρησκείας καὶ προσιδιάζουσα μᾶλλον εἰς χρυσοῦν σφραγιστικὸν δακτύλιον ἢ εἰς κοινὴν σφραγῖδα, συνάπτεται θεματολογικῶς πρὸς τὸν περίφημον χρυσοῦν

15. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὁ Pendlebury ἀναφέρει τὴν ὕπαρξιν ἐπιφανειακῶν ὀστράκων τῆς ΜΜ ΙΙΙ περιόδου, ἔ.ἀ., σ. 179 καὶ BSA 33 (1932 - 33), σ. 100. Προφανῶς ἐκ τῆς θέσεως τῆς ἡμετέρας ἀνασκαφῆς προέρχονται τὰ περισυλλεγέντα ὑπὸ τῆς Χωροφυλακῆς καὶ παραδοθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ΥΜ Ι ἀγγεῖα (Ν. Πλάτων, Κρητ. Χρον. ΙΒ' (1958), σ. 482.

16. Πρβλ. Glotz, La civilisation égéenne, σ. 125. Πρβλ. μινωικὴν πλίνθον, διαστ. 0.345 × 0.235 × 0.08 μ., ἐξ Αὐγοῦ παρὰ τὰ Γουρνιά, Boyd, Gournia, σ. 19, εἰκ. 9.

17. Πρβλ. Boyd, ἔ.ἀ., σ. 28. J. W. Graham, The Palaces of Crete, Princeton 1962, σ. 149 «... backing for plaster ceilings». Παραδείγματα ἔχομεν π.χ. ἐκ Βασιλικῆς καὶ προσφάτως εἰς Μύρτον, πρβλ. P. Warren, Myrtos, σ. 259 καὶ σποράδην. Πρβλ. παράδειγμα ἐκ προϊστορικῆς οἰκίας παρὰ τὴν Ἀμφίπολιν, Δ. Λαζαρίδης, Τὸ Ἔργον 1965, σ. 37, εἰκ. 40. ΠΑΕ 1965, σ. 51, πίν. 72 α.

18. Πρβλ. ἐσχάτως Στ. Ἀλεξίου, ΑΕ 1972, σ. 92 καὶ σημ. 2 - 3.

δακτύλιον ἐκ Μόχλου[19], ὁ ὁποῖος ἐκλάπη πρὸ ἐτῶν ἀπὸ τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἡ παράστασις τῆς σφραγῖδος ἐκ Μακρυγιαλοῦ, ἄσχετος πρὸς ἀπεικονίσεις μυθολογικοῦ περιεχομένου, τὰς ὁποίας βλέπομεν ἐνίοτε ἐπὶ χρυσῶν δακτυλίων, παρέχει τὴν πρώτην σαφῆ μαρτυρίαν περὶ τῆς πιθανολογουμένης ὑπάρξεως ἱερῶν λέμβων εἰς τὴν μινωικὴν λατρείαν, κατ' ἀναλογίαν τῶν παραδειγμάτων τῶν θρησκειῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας.

Ἐκ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς σημειοῦμεν ἀγγεῖα μὲ ἠθμόν, ἐκ τῶν ὁποίων ἓν μετὰ τεσσάρων ποδῶν, μέγα δοχεῖον ὅμοιον μὲ τὸ σημερινὸν ἀγροτικὸν σκεῦος τὸ λεγόμενον ἐν Κρήτῃ « φρασκὶ » ἢ « βρασκί », χαλκᾶ ἐλάσματα, χαλκοῦν ἄγκιστρον, ἀριθμὸν λιθίνων σφονδυλίων καὶ διάφορα ἐξαίρετα ὄστρακα μὲ διακόσμησιν τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ.

Διασκάρι Σητείας

Κατὰ θέσιν Διασκάρι τῆς κοινότητος Πεύκων Σητείας καὶ ἐπὶ τοῦ παραλίου ὑψώματος Βίγλα ἐπὶ τοῦ Λιβυκοῦ Πελάγους, πλησίον τοῦ Μακρυγιαλοῦ καὶ πρὸς Α. αὐτοῦ, ἐνετοπίσθη ἐκτεταμένος ΥΜ ΙΙΙ οἰκισμὸς καταλαμβάνων τὸ σύνολον τοῦ ὑψώματος καὶ περιέχων σημαντικά, ὡς φαίνεται, κτήρια. Αὐτόθι, καὶ ἐπὶ τῶν κτημάτων τῶν κκ. Ἐμμ. Καραντινοῦ καὶ Π. Κοπανάκη, ἠρευνήθησαν διάφορα σημεῖα. Συνολικῶς ἠνοίχθησαν ἔνδεκα ἀνασκαφικὰ τετράγωνα, διαστ. 5 × 5 μ. ἕκαστον, ἔνθα ἤλθον εἰς φῶς τμήματα διαφόρων κτηρίων ἀρκετὰ κατεστραμμένων. Ἓν τῶν δωματίων εἶχε δάπεδον πλακόστρωτον. Τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν τοίχων ἦσαν ἐκ πλινθοδομῆς, ὡς δεικνύει ἡ ἀνεύρεσις θραυσμάτων πλίνθων. Μεταξὺ ἄλλων εὑρέθησαν τμήματα μεγάλου ψευδοστόμου ἀμφορέως καὶ ἐνδιαφέρον γυναικεῖον εἰδώλιον, συμφυὲς ὄπισθεν μετὰ πλακιδίου, τέλος δὲ μέγα λίθινον χοανοειδὲς « χαβάνι », παρόμοιον πρὸς εὑρεθὲν παρὰ τὸ χωρίον Σίβα Μεσαρᾶς[20], ἀλλὰ κατὰ χώραν.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ, ἤρχισεν ἡ ἔρευνα σπηλαίου, εὑρισκομένου ἐπὶ τῆς Βίγλας καὶ περιβαλλομένου ὑπὸ τῶν κτηρίων τοῦ οἰκισμοῦ.

Παλαίμυλος Ζάκρου

Εἰς θέσιν Παλαίμυλος παρὰ τὴν Ἐπάνω Ζάκρον, πλησίον τῆς ἀρχῆς τῆς λεγομένης « Φάραγγος τῶν Νεκρῶν » καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κ. Ἀϊλαμάκη, ἀνεσκάφη ταφικὸς πίθος. Οὗτος, ὕψ. 0.95, διαμ. στομίου 0.41 καὶ βάσεως 0.26 μ., ἔφερε κόσμημα σχοινίου καὶ εἶχε τοποθετηθῆ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς του, εὑρέθη δὲ ἐν τεμαχίοις (ἀριθ. Εὑρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 5258). Προερχόμενοι ἐκ γειτονικοῦ ἀγροῦ παρεδόθησαν μέγας σφαιρικὸς ψευδόστομος ἀμφορεύς (ἀριθ. Εὑρ. 4927), ὕψ. 0.25, διαμ. βάσεως 0.14 μ. (Πίν. 559 α, ἀριστερά), ἕτερος μικρός, ἐν τεμαχίοις ἀλλ' ἀνασυγκροτηθείς (ἀριθ. Εὑρ. 4928), ὕψ. 0.18, διαμ. βάσεως 0.055 μ. (Πίν. 559 α, κέντρον), ἀμφότεροι ἄνευ ὀπῆς ἀέρος, πήλινον στέλεχος (Πίν. 559 α, δεξιά), τέλος δέ, φερομένη ὡς εὑρεθεῖσα μετὰ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων, λίαν ἐνδιαφέρουσα εὐμεγέθης τεφροδόχος κάλπη ἢ πυξίς, δίωτος, σχήματος κυλινδρικοῦ, ὕψ. 0.29, διαμ. στομίου 0.18 καὶ βάσεως 0.298, ὕψους μετὰ τοῦ πώματος 0.37 μ., μετὰ κυλινδρικοῦ στομίου διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ τελευταίου (ἀριθ. Εὑρ. 4925). Χαρακτηριστικοῦ κρητικοῦ σχήματος[21]. Πλευραὶ κατακόρυφοι, ἀπολήγουσαι εἰς ζεῦγος βαθειῶν αὐλάκων ὑπὸ τὸν ὦμον καὶ ὑπεράνω τῆς ἐλαφρῶς προεξεχούσης βάσεως. Δύο κυλινδρικαὶ λαβαὶ ὑψοῦνται ὑπεράνω τοῦ ὤμου. Ἡ κάλπη ἢ πυξίς (Πίν. 559 γ - δ), φέρουσα ἐπὶ λευκῆς ἀλοιφῆς καστανέρυθρον διακόσμησιν ἐξ ὑψηλῶν ἰσοσκελῶν τριγώνων μετὰ δικτυωτοῦ ἀνὰ ζεύγη μὲ ἡνωμένην τὴν κορυφὴν καὶ σχηματίζοντα « κλεψύδραν » ἐκ ζίγκ - ζάγκ, ὡς καὶ ἐξ ὁμάδων ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, ἐνθυμίζει τὰς ἀντιστοίχους ΥΜ ΙΙΙΓ χρόνων, τὰς εὑρεθείσας ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος εἰς Κριτσὰν[22] καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓν τῶν πρωιμωτέρων παραδειγμάτων καύσεως τῶν νεκρῶν εἰς Κρήτην, κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ[23]. Ἡ παροῦσα καῦσις εἶναι ἡ ἀνατολικωτάτη τῆς νήσου, γεγονὸς ἀσφαλῶς ὄχι ἄνευ σημασίας ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν τοῦ ταφικοῦ ἐθίμου.

Ἐντὸς τῆς κάλπης, ἐν μέσῳ τῶν ὀστῶν, ἀνευρέθη ταινιώδης χρυσοῦς δακτύλιος (ἀριθ. Εὑρ. 4926), διαμ. 0.018 - 0.02, πλ. 0.005 μ. Ἡ ἐξωτερική του ἐπιφάνεια εἶναι ἐλαφρῶς κυρτή, ἐνῷ ἡ ἐσωτερικὴ ἀντιστοίχως ἐλαφρῶς κοίλη. Ὁ χρυσὸς περιέχει καὶ ποσότητα ἀργύρου, ὡς δεικνύει τὸ ὠχρόν του χρῶμα. Δακτύλιοι παρομοίου σχήματος, κυπριακῆς ὡς πιστεύεται

19. Seager, Mochlos, σ. 89 κ.ἑ., εἰκ. 52. Evans, PM II, σ. 250, εἰκ. 147· IV, 952, εἰκ. 919.

20. Σπ. Μαρινάτος, ΑΔ 9 (1924 - 25), σ. 78, εἰκ. 12.

21. Πρβλ. δεκατρία παραδείγματα ἐκ Καρφίου, M. Seiradaki, BSA 55 (1960), σ. 18 κ.ἑ., εἰκ. 12 (ὑπομνωσικά). Ἡ παροῦσα πυξὶς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν τύπον 2 ἐκ Καρφίου.

22. Κρητ. Χρον. Ε' (1951), σ. 444 κ.ἑ. M. Popham, BSA 62 (1967), σ. 350, εἰκ. 7, 10.

23. Σχετικῶς βλ. Pini, ἔ.ἀ., σ. 60 κ.ἑ.

ἐμπνεύσεως, ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν μεταγενεστέραν χρυσοχοΐαν τῆς Ἀττικῆς[24].

Βίγλα Ζάκρου

Εἰς τὸ συνεχισθὲν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 πρόγραμμα ἐρεύνης τῶν ΜΜ Ἱερῶν Κορυφῆς τῆς Α. Κρήτης, μὲ βοηθὸν τὸν ἀρχιτεχνίτην τοῦ Μουσείου κ. Κ. Νικάκην, ἠρευνήθη ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος Βίγλα (ὑψόμετρον 711 μ.), ὑπεράνω τῆς κοινότητος Ἐπάνω Ζάκρου καὶ πρὸς τὰ ΝΔ. αὐτῆς, τὸ γνωστὸν Ἱερὸν Κορυφῆς, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐντοπισθῆ πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Paul Faure[25]. Δυστυχῶς, τῆς Ὑπηρεσίας εἶχον προηγηθῆ οἱ δραστήριοι ἀρχαιοκάπηλοι τῆς περιοχῆς, οἱ ὁποῖοι καὶ εἶχον συλήσει πλήρως τὸ ἱερόν. Περισυνελέγησαν πάντως ὡρισμένα ἀντιπροσωπευτικὰ τεμάχια εἰδωλίων καὶ ἐξηκριβώθη ὅτι τὸ ἱερὸν ἦτο τελείως ἐξηντλημένον ἀπὸ ἀνασκαφικῆς ἀπόψεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ κέρδος, ἔστω ἀρνητικόν.

Ἐντιχτὴς Ζάκρου

Ἠρευνήθη ὡσαύτως ὁ χῶρος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος Ἐντιχτής[26] (ὑψόμετρον 560 μ.), Δ. τοῦ οἰκισμοῦ Ἀδραβάστων τῆς κοινότητος Ζάκρου, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Paul Faure εἶχε πιστεύσει εἰς τὴν ἐνδεχομένην ὕπαρξιν ἰδιοτύπου Ἱεροῦ Κορυφῆς[27]. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται περὶ τοιούτου Ἱεροῦ. Οὐδὲν ἀπολύτως εἰδώλιον ἀνευρέθη. Περισυνελέγησαν μόνον ὀλίγαι εὐμεγέθεις κωνικοσφαιρικαὶ ἀγνῦθες μετὰ ζεύγους ὀπῶν ἀναρτήσεως, αἱ πλεῖσται εἰς τεμάχια, ὅμοια ἐκείνων ἐξ ὀπτοῦ πηλοῦ τὰ ὁποῖα εἶχον περισυλλεγῆ ὑπὸ τοῦ Faure, ὀλίγα ὄστρακα ἴσως μινωικά, λιθίνη ἀκόνη, δύο τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ καὶ δύο πήλινα ἀμφικωνικὰ πεπλατυσμένα σφονδύλια. Παρὰ τὴν ἐξαντλητικὴν ἔρευναν οὐδὲν ἕτερον ἀνευρέθη καὶ οὐδὲν βέβαιον ἴχνος κτίσματος ἐνετοπίσθη. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς παρατηρηθείσας « gravures à triangles empalés »[28], κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην πρόκειται μᾶλλον περὶ φυσικῶν ρωγμῶν τοῦ βράχου, παρομοίων πρὸς τὰς ἐμφανιζομένας καὶ ἐπὶ γειτονικῶν βράχων, ἡ δὲ παρατηρηθεῖσα ὁμοιότης πρὸς μινωικὰ σύμβολα πρέπει νὰ εἶναι συμπτωματικὴ καὶ ἔργον τῆς φύσεως.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἠρευνήθησαν δύο εἰσέτι κορυφαὶ παρὰ τὸν Ἐντιχτήν, πρὸς Β. μὲν ὁ Πύργος, ἔνθα καὶ γεωδεσικὸν σημεῖον τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ, πρὸς Δ. δὲ « τοῦ Ἀστοιβιδόκαμπου τὸ Κεφάλι ». Εἰς ἀμφοτέρας τὰς θέσεις ἡ ἔρευνα πρὸς ἐντοπισμὸν Ἱερῶν Κορυφῆς ἢ φυλακείων ἀπέβη ἀρνητική.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἅγιος Νικόλαος

Εἰς τὸ σπήλαιον « ἡ τρύπα τοῦ Ξερόκαμπου », εὑρισκόμενον κατὰ τὴν ἐξ Ἡρακλείου εἴσοδον εἰς Ἅγιον Νικόλαον, πρὸς Β. τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐξ αὐτῆς, παρὰ τὴν στρατιωτικὴν ἐγκατάστασιν τῆς ΜΟΜΑ, περισυνελέγη ἀριθμὸς ΥΜ ΙΙΙ γραπτῶν ζωδίων, ἑλληνιστικῶν εἰδωλίων καὶ ζωδίων καὶ λύχνων τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, πάντων ἐν τεμαχίοις, ὡς καὶ πλῆθος διαφόρων ὀστράκων. Τὸ εἶδος τῶν εὑρημάτων δεικνύει ὅτι μᾶλλον πρόκειται περὶ ἀγνώστου μέχρι σήμερον ἱεροῦ σπηλαίου, ἔχοντος ὑπερχιλιετῆ ἱστορίαν λατρείας. Τὸ σπήλαιον τοῦτο ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ ἀκαταπονήτου ἐρευνητοῦ τῶν κρητικῶν σπηλαίων Paul Faure ἀπὸ γεωλογικῆς ἀπόψεως[29], δὲν ἐπισημαίνεται ὅμως ἡ ὕπαρξις ἀρχαιοτήτων.

Ὁ κάτοικος Ἁγίου Νικολάου κ. Νικ. Τουτουδάκης ἐδώρησεν εὐγενῶς εἰς τὸ Μουσεῖον ἐνδιαφέρουσαν χαλκῆν αἰχμὴν βέλους (ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 4685), ἀποκεκρουμένην τὸ ἄκρον τῆς αἰχμῆς, συνολ. σωζ. μήκ. 0.052 μ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ὑπάρχει ἐγχάρακτον μονογράφημα πόλεως (Πίν. 559 β).

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νικολάου Πλαστήρα καὶ παρὰ τὸν ἀριθμὸν 55 ἀνευρέθησαν καὶ κατεστράφησαν, κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλάκων πρὸς τοποθέτησιν ὑδραγωγῶν σωλήνων, ἓξ τάφοι Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Οἱ τάφοι ἦσαν λελαξευμένοι εἰς τὸν μαλακὸν κούσκουραν καὶ κατεστράφησαν πρὶν καταστῇ δυνατὴ ἡ λῆψις τῶν στοιχείων των. Ἐξ ἑνὸς τῶν τάφων περισυνελέγησαν τεμάχια τεσσάρων ὁμοίων εἰδωλίων γυναικῶν, ἐχουσῶν τὸν κορμὸν ἀκάλυπτον πλὴν τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος καὶ τοῦ ὤμου καὶ στηριζομένων διὰ τῆς δεξιᾶς ἐπὶ πεσσίσκου (Πίν. 560 β). Εἰς ἔνια σημεῖα σώζεται καὶ ἡ ἔγχρωμος διακόσμησις.

24. Πρβλ. Higgins, BSA 64 (1969), σ. 144, πίν. 34 g-h.

25. BCH 91 (1967), σ. 118, εἰκ. 1 - 2.

26. Περὶ τοῦ τοπωνυμίου, σημαίνοντος τὸ « φυλακεῖον », τὸ « ἐνδεικτικὸν ὄρος », βλ. Paul Faure, BCH 93 (1969), σ. 176 - 178, ἔνθα κατάλογος. Πρόσθες BCH 96 (1972), σ. 390 καὶ σημ. 4.

27. BCH 96 (1972), σ. 390 - 392, εἰκ. 1 - 2.

28. Faure, ἔ.ἀ., σ. 392, εἰκ. 2.

29. Fonctions des cavernes crétoises, Paris, 1964, σ. 27, ὑποσημ. 7. «Effondrement carstique d' environ 50 m. de diamètre sur 30 m. de profondeur, sur les bords duquel ouvrent quelques grottes».

Ἐν τούτων, ἀκέραιον πλὴν τῆς ἐλλειπούσης κεφαλῆς, ἔχει ὕψος 0.145 μ. Ἐξ ἑτέρου τάφου προῆλθε πυξὶς τροπιδωτή, συνολ. ὕψ. 0.115 καὶ διαμ. 0.162 μ. (Πίν. 559 στ). Τὸ πῶμα της εἶχεν ὑψηλὴν λαβὴν εἰς σχῆμα ραδινοῦ κώνου, λήγοντος εἰς πεπλατυσμένον κομβίον. Ἡ πυξὶς αὕτη, καλυπτομένη ὑπὸ ροδολεύκου ἀλοιφῆς ἡμιαπολεπισμένης, συνεπληρώθη εἴς τινα σημεῖα πέριξ τοῦ χείλους (ἀριθ. Εὐρ. 5217). Ἕτερος τάφος ἀπέδωσε γυναικείαν προτομήν, συνολ. ὕψ. 0.19 μ. (ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 4895), ἡ ὁποία συνδέεται μετὰ τῆς πλίνθου της μόνον διὰ μιᾶς στενῆς ταινίας εὑρισκομένης ὄπισθεν. Ἡ πλίνθος ἔχει σχῆμα περίπου τροχαλιοειδὲς καὶ διάμετρον 0.103 μ. Ἡ ἶρις τῶν ὀφθαλμῶν ἀποδίδεται δι' ἐγχαράξεως, ἡ δὲ κόμη σώζει ἴχνη καστανερύθρου χρώματος. Ἑτέρα προτομὴ (ἀριθ. Εὐρ. 4896) εἶναι σχεδὸν ὁμοία ἀλλ' ἀνευρέθη εἰς τεμάχια καὶ συνεπληρώθη μερικῶς (Πίν. 560 α). Εὑρέθησαν ἐπίσης δύο ὅμοιαι προτομαὶ νεαρῶν σατύρων, μία ἀκεραία (ἀριθ. Εὐρ. 4893), ὕψ. 0.12 μ., μετὰ ζεύγους ὀπῶν ἀναρτήσεως ὄπισθεν (Πίν. 559 ε), ὡς καὶ ἄλλη ἐν τεμαχίοις, συμπληρωθεῖσα (ἀριθ. Εὐρ. 4894). Ἡ κόμη καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἀποδίδονται ὡς εἰς τὰς γυναικείας προτομάς. Εἰς τὸν αὐτὸν τάφον εὑρέθησαν ἀκόμη δύο ἀκέραια λοπάδια ἐπίπεδα (ἀριθ. Εὐρ. 4891 α - β), ὕψ. 0.019 καὶ διαμ. 0.064 μ., τέλος δὲ πυξὶς εἰς τεμάχια ἐφ' ὑψηλοῦ ποδός, ἄνευ πώματος, μετὰ δύο ὑπερυψουμένων κατακορύφων λαβῶν, συνολ. ὕψ. 0.165 μ. περίπου (ἀριθ. Εὐρ. 4892).

Ἡ Ὑπηρεσία ἠρεύνησε δύο κενοὺς τάφους εἰς τὸ ἔναντι τοῦ ἀριθμοῦ 55 τμῆμα τῆς ὁδοῦ Πλαστήρα, οἱ ὁποῖοι εἶχον σχῆμα ἐλλειψοειδές (διαμ. 1.25 × 0.45 μ. ἀμφότεροι, βάθ. δὲ 0.85 καὶ 0.65 μ. ἀντιστοίχως).

Προερχόμενοι ἀσφαλῶς ἐκ τάφου Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς κατὰ τὸ οἰκόπεδον τοῦ ἱερέως κ. Ἐμμ. Καροφυλλάκη, ἔνθα εἶχεν ἀνευρεθῆ πέρυσιν ἕτερος τάφος[30], παρελήφθησαν ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς, ὕψ. 0.515, μετὰ στομίου διαμ. 0.075 μ., ἐλαφρῶς τεθραυσμένος, πυξὶς ἐπὶ ποδός, ἄνευ πώματος, μετὰ λαβῶν ὑπερυψουμένων κατακορύφως, ὕψ. 0.23 μ., ὡς καὶ διάφορα ὄστρακα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τινὰ ἀνήκοντα εἰς ἀτρακτοειδῆ ληκύθια.

Κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως αὐλακος ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ εἰς θέσιν Σταυρὸς κατεστράφη τάφος Ρωμαϊκῶν χρόνων. Περισυνελέγησαν τεμάχια μεγάλης πρόχου στρογγυλοστόμου καὶ ἀκοσμήτου, ὡς καὶ θραῦσμα ἀτρακτοειδοῦς ληκυθίου.

Ἐλούντα Μιραμπέλλου

Εἰς ἑστιατόριον παρὰ τὰς ἁλυκὰς κατεσχέθη ὑπὸ τῆς Χωροφυλακῆς, βοηθουμένης ὑπὸ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου ἀριθμὸς κατεστραμμένων ἐπιγραφῶν, περισυλλεγεισῶν πρὸς οἰκοδόμησιν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ἀρχαίου Ὀλοῦντος. Ἡ καταστροφὴ τῶν ἐνεπιγράφων ἐπιφανειῶν ὑπῆρξεν ἐσκεμμένη. Ἐξ αὐτῶν διεσώθη μόνον μία, ἐπικαλυφθέντων τῶν γραμμάτων διὰ σιμέντου πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς ἐπιγραφῆς. Μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἐφάνη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς IG I, XXII, 25. Αὕτη ἔλαβεν ἀριθ. Εὐρ. 3860. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ δημοσιεύεται διὰ πρώτην φορὰν φωτογραφία τῆς ἐπιγραφῆς (Πίν. 561 α), ἐφ' ὅσον εἰς IG δίδεται μόνον τὸ κείμενον.

Εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἰδίου καὶ προερχόμενα ἐκ τοῦ βάθους τοῦ διαύλου τοῦ τέμνοντος τὸν ἰσθμὸν τοῦ Ὀλοῦντος, ὡς γνωστὸν τὸ πλεῖστον βυθισμένου σήμερον, εὑρέθησαν δύο γλυπτὰ τῆς ὑστέρας Ρωμαϊκῆς περιόδου. Ταῦτα ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Ὑπηρεσίας ἐκβαθύνσεως τοῦ διαύλου διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Πρόκειται περὶ τῶν ἑξῆς:

(α) Ἀκέφαλος προτομὴ ἀνδρὸς ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου. Σωζ. ὕψος 0.43 μ. (Πίν. 560 ζ - η) (ἀριθ. Εὐρ. 3173). Ἡ προτομὴ καταλήγει εἰς κυκλικὴν πλίνθον, διαμ. 0.15 μ. Ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη. Ἐπὶ δέλτου, κατὰ τὴν ἀποκεκρουμένην ἀριστερὰν βάσιν τῆς προτομῆς, ὑπάρχει ἡ τρίστιχος ἐπιγραφή (ὕψος γραμμ. 0.015 - 0.02 μ.):

Σώ-
πα-
τρος

Γράμματα τοῦ Β΄ ἢ Γ΄ αἰ. μ.Χ. Τετράγωνοι τόρμοι ἑκατέρωθεν τοῦ πρώτου στίχου, προφανῶς πρὸς ἔνθεσιν μεταλλικῆς τινος διακοσμήσεως. Τὸ ὄνομα τοῦτο τυγχάνει ἀμάρτυρον εἰς τὰς κρητικὰς ἐπιγραφάς[31].

(β) Κεφαλὴ ρωμαίου αὐτοκράτορος ἐκ μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη βιαίως τὸ πρόσωπον διὰ σφύρας. Σωζ. ὕψος 0.38 μ. (Πίν. 560 ε - στ). Οὔλη κόμη καὶ γένειον (ἀριθ. Εὐρ. 3172).

Κατὰ γενομένην ἔρευναν ἐντὸς τῆς ἰλύος τῆς

30. Ἀμάλθεια 3 (1972), σ. 34. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 645.

31. Ἐμφανίζεται μόνον μία Σώπατρα εἰς τὴν ἐκ Λύττου ἐπιγραφὴν IG I, XVIII, 160, i. Γενικῶς βλ. Bechtel, Hist. Personenn., σ. 413 κ.ἑ. Ἐπίσης Pape - Benseler, Griech. Eigennamen.

ἀνασυρθείσης ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως ἐκ τοῦ βάθους τοῦ διαύλου εὑρέθη ὀγκόλιθος, ὕψ. 0.42, πλ. 0.18 καὶ πάχ. 0.21 μ., προερχόμενος προφανῶς ἔκ τινος κτηρίου (ἀριθ. Εὐρ. 5297). Ἐπὶ τῆς λείας ὄψεως τοῦ λίθου ὑπάρχει ἐπίκρουστον σχέδιον διπλοῦ πελέκεως εὐθυγράμμου καὶ ἐσχηματοποιημένου, παρομοίου πρὸς τοὺς διπλοῦς πελέκεις τοὺς χαρασσομένους ὡς «τεκτονικὰ σημεῖα» ἐπὶ τῶν μινωικῶν τοίχων καὶ πεσσῶν. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας διακρίνονται καὶ ἄλλα ἴχνη ἐπικρούσεως, μὴ σχηματίζοντα ὅμως τι τὸ συγκεκριμένον. Τὸ ὅλον δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ τεχνίτης ἐπέκρουσε τὸν λίθον ἀσκόπως καὶ παιδιᾶς χάριν, ἢ πρὸς ἄσκησιν, σχηματίσας ταυτοχρόνως καὶ τὸ σημεῖον τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Σημειωτέον ὅτι τοῦτο, ὡς τεκτονικὸν σημεῖον, εἶναι σπανιώτατον καθ' ὅλην τὴν ἑλληνορρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα[32] καὶ ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἐπιβίωσιν τοῦ μινωικοῦ τοιούτου, τοῦ ὁποίου διατηρεῖ συνήθως καὶ τὸ ἀκριβὲς σχῆμα.

Ἐξ ἄλλου, ἐκ διαφόρων ἀγρῶντῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλοῦντος, περισυνελέγη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἀριθμὸς ἐπιγραφῶν, ἀπερριμμένων ἢ ἐντετειχισμένων εἰς φράκτας ξηρολιθιᾶς:

(α) Ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 3293 (Πίν. 562 δ). Ἐπιτύμβιος κύβος[33] ἀπὸ σιδερόπετραν, διαστ. 0.51 × 0.48 × 0.37 μ., φέρων ἐπὶ τῆς διὰ λεπτοῦ κτενὸς κατειργασμένης ἐμπροσθίας ἐπιφανείας τὴν δίστιχον ἐπιγραφήν (ὕψος γραμμ. 0.015 μ.):

ΧΑΡΙΝ[- - -]
ΧΩ [- - -]

(β) Ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 3295 (Πίν. 562 γ). Ἐπιτύμβιος λίθος ἀπὸ σιδερόπετραν, ἀκανονίστου σχήματος, διαστ. 0.43 × 0.475 × 0.15 μ., φέρων κατενώπιον ἐπὶ ἐπιφανείας ἀδρομερῶς λελαξευμένης καὶ σχεδὸν ἐπιπέδου τὴν πρόχειρον ἐπιγραφήν (ὕψ. γραμμ. 0.023 μ.):

ΜΝΕ [- - -]

(γ) Ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 3294 (Πίν. 561 β). Ἀπότμημα ἐπιτυμβίου στήλης ἀπὸ σιδερόπετραν, ἀδρομερῶς λελαξευμένης καὶ μετὰ γωνιῶν ἐστρογγυλωμένων, ἀποκεκρουμένης τὸ κάτω δεξιὸν τμῆμα, διαστ. 0.63 × 0.42 × 0.12 μ., φερούσης τὴν πρόχειρον ἐπιγραφὴν ὄχι εἰς κανονικοὺς στίχους (ὕψος γραμμ. 0.063 - 0.045 μ.):

ΟΜ.
..Τ
ΝΑΛ
ΠΟ

(δ) Ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 3292. Πρόκειται περὶ τῆς γνωστῆς IG I, XXII, 17. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ δημοσιεύεται διὰ πρώτην φορὰν φωτογραφία τῆς ἐπιγραφῆς (Πίν. 562 α), ἐφ' ὅσον εἰς IG ἐδόθη μόνον τὸ κείμενον.

Μίλατος Μιραμπέλλου

Εἰς Μίλατον περισυνελέγη ὑπὸ τοῦ συνεργάτου τῆς Ὑπηρεσίας ἀρχιτέκτονος κ. Τάσου Ζέρβα, κατὰ παράκλησιν τῆς Ἐπιμελητείας, καὶ προσεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγ. Νικολάου (ἀριθ. Εὐρ. 3096) ἡ ἐπιτύμβιος στήλη, ἡ ἐντοπισθεῖσα καὶ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Paul Faure εἰς Κρητ. Χρον. ΚΑ' (1969), σ. 316 κ.ἑ., εἰκ. 4. Ἐνταῦθα δίδομεν νέαν φωτογραφίαν (Πίν. 562 β), διότι ἡ δημοσιευθεῖσα ἀνωτέρω ἦτο πρόχειρος καὶ δυσανάγνωστος. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρέχομεν νέαν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιγραφῆς:

Σωτέλεια (κάλαθος)
Νείκῃ τῇ μητ-
ρὶ μνήμης χά-
ριν (κάτοπτρον, κτένιον)

Ἡ νέα ἀνάγνωσις διαφέρει μόνον εἰς τὸ ὅτι γίνεται διάκρισις τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία τῆς ἐνεπιγράφου ὄψεως τοῦ λίθου εἶναι μὲν ἀποκεκρουμένη ἀλλὰ πρὸ τῆς χαράξεως τῆς ἐπιγραφῆς. Τοῦτο ὑπεχρέωσε τὸν ἐπιγραφοποιὸν νὰ ἀφήσῃ αὐτὸ τὸ σημεῖον κενὸν καὶ νὰ συνεχίσῃ εἰς τὸν δεύτερον στίχον, χαράσσων ὅμως ἐπὶ τῆς εἰς δεύτερον ἐπίπεδον ἐπιφανείας, ἔνθα ἡ ἀπόκρουσις, τὴν δεξιὰν κεραίαν τοῦ Α τοῦ πρώτου στίχου, περαιτέρω δὲ τὸ σύμβολον τοῦ καλάθου, ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὰ λοιπὰ ἐπιτύμβια σύμβολα τὰ χαραχθέντα ἐν συνεχείᾳ τοῦ τετάρτου στίχου. Τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς — χαρακτηριστικῶς γυναικεῖα — σύμβολα ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς ἑτέραν ἐπιτύμβιον ἐπιγραφὴν γυναικὸς ἐκ Λύττου[34], ἔνθα παρόμοια σύμ-

32. Ὅσον γνωρίζω ἀπαντᾷ μόνον δίς: ἐπὶ ὀγκολίθου τοῦ διόλκου τῆς Κορίνθου, τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (Ν. Βερδελῆς, ΠΑΕ 1960, σ. 142, πίν. 112. AM 73 (1958), σ. 144, πίν. 117, 1) καὶ ἐπὶ ὀγκολίθου τείχους ἐν Κῷ κτισθέντος τὸ 336 π.Χ. (R. Herzog, Man, 1901, σ. 52. AA (1901), σ. 132.

33. Περὶ τοῦ εἴδους τούτου τοῦ ταφικοῦ μνημείου βλ. Γ. Δεσπίνης, Ἐπιτύμβιοι τράπεζαι, ΑΕ 1963, σ. 46 - 68· παραδείγματα ἐκ Κρήτης, αὐτόθι σ. 49, σημ. 5. Πρόσθες Ν. Πλάτων, Κρητ. Χρον. ΙΒ' (1958), σ. 480 (παραδείγματα ἐκ Λύττου).

34. Κ. Δαβάρας, Κρητ. Χρον. ΙΔ' (1960), σ. 463, κ.ἑ., πίν. Γ' 1.

βολα εἶναι συνήθη[35]. Διὰ τῆς νέας ἀναγνώσεως δυνάμεθα πλέον νὰ διακρίνομεν ὅτι τὸ ὄνομα τῆς θανούσης μητρὸς ἦτο *Νείκη* καὶ ὄχι --- *νείκη*, ὡς εἰς τὴν παλαιὰν ἀνάγνωσιν. Τὸ ὄνομα τοῦτο μαρτυρεῖται ἤδη εἰς τρεῖς κρητικὰς ἐπιγραφάς, τὰς IG I, V, 29, 4 καὶ 48, 1 κ.ἑ. ἐξ Ἀρκάδων καὶ τὴν IG I, XVIII, 120 C 1 ἐκ Λύττου.

Πινὲς Μιραμπέλλου

Ὑπὸ τοῦ κ. Νικήτα Δ. Τυράκη προσεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγ. Νικολάου (ἀριθ. Εὐρ. 3097) χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς πραγματικῆς χρήσεως, μήκ. 0.155, πλ. 0.045 - 0.062 καὶ πάχ. 0.024 μ., μὲ ἐλλειψοειδῆ ὀπὴν στειλεώσεως, διαμ. 0.016 - 0.032 μ., ἄνευ ἐγκοπῶν ἑκατέρωθεν διὰ τὴν προσήλωσιν. Αἱ αἰχμαὶ τοῦ πελέκεως φέρουν ἐμφανῆ ἴχνη χρήσεως. Ὁ πέλεκυς εὑρέθη εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ προσκομίσαντος, κατὰ θέσιν Φραματάκη (Πίν. 561 γ - δ).

Ἱεράπετρα

Εἰς τὴν παράλιον θέσιν Περιστερᾶ, ἀνευρέθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Ν. Τζιρβελάκη τρία τεμάχια ὀξυπυθμένων ἀμφορέων ἐγκαταλειφθέντων ὑπὸ τοῦ εὑρόντος αὐτὰ εἰς τὸν βυθὸν τῆς θαλάσσης παρὰ τὸν Λέντα Ἡρακλείου, ὡς ἀνέφερε σημείωμα εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἐντὸς τῶν τεμαχίων.

Εἰς Ἱεράπετραν ἀνευρέθησαν τυχαίως διάφορα ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα παρεδόθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Ἱεραπέτρας. Οὕτως ὁ κ. Ἰω. Σ. Τριχάκης παρέδωσε χεῖρα μαρμαρίνου ἀγαλματιδίου καὶ πώρινον βωμίσκον. Ὁ κ. Ἐμμ. Ἀ. Γεωργιλάκης προσεκόμισε λίθινον ἀγγεῖδιον, Ρωμαϊκῶν χρόνων, καὶ λύχνον μετὰ παραστάσεως ἐρωτιδέως, οἱ δὲ κκ. Ἀ. Ἐμμ. Σκύβαλος καὶ Στ. Θ. Καλαντζάκης ἠκρωτηριασμένον ἀγαλματίδιον Ἀφροδίτης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, καλῆς ἐκτελέσεως.

Καλαμαύκα Ἱεραπέτρας

Ὁ κ. Ἰω. Ἀν. Μαλιωτάκης παρέδωσεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγ. Νικολάου (ἀριθ. Εὐρ. 4346) ἀργυροῦν βοιωτικὸν στατῆρα καλῆς διατηρήσεως (Πίν. 560 γ - δ), εὑρεθέντα εἰς τὸν ἀγρόν του εἰς Καλαμαύκαν, ἔνθα τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία Λάρισα. Ἡ κ. Ἀδ. Οἰκονομίδου τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλονται θερμαὶ εὐχαριστίαι, μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι ὁ στατὴρ φέρει ὄνομα ἄρχοντος (*Δαμοκλείδης*) καὶ χρονολογεῖται γενικῶς εἰς τὴν περίοδον 379 - 338 π.Χ.[36].

Παλαίκαστρο

Ἐκ Παλαικάστρου προσεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγ. Νικολάου εὐμεγέθης ἀγνὺς κυλινδρικὴ ἐστρογγυλωμένη, διαμ. 0.068 καὶ ὕψ. 0.05 μ., Μινωικῶν χρόνων.

Τραόσταλος Ζάκρου

Ὑπὸ τοῦ τέως ἀρχαιοφύλακος κ. Νικ. Καραντώνη προσεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγ. Νικολάου τεμάχιον λιθίνου σκεύους, εὑρεθὲν ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ὄρους Τραόσταλος, ὄχι μακρὰν τῆς θέσεως τοῦ γνωστοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς.

Ἐπάνω Ζάκρος

Ἐκ τῆς περιοχῆς Ἐπάνω Ζάκρου περισυνελέγη μεγάλη λεκάνη ἐκ φαιοῦ λίθου, ἀκεραία, ὕψ. 0.33 καὶ διαμ. ἄνω 0.81 καὶ κάτω 0.55 μ., φέρουσα κατὰ τὸ κέντρον τετραγωνικὸν τόρμον. Προφανῶς πρόκειται περὶ σκεύους ἀγροτικῆς χρήσεως (ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 4791).

Μακρυγιαλὸς Σητείας

Ἐκ τοῦ παραλιακοῦ κέντρου Νοταρᾶ τοῦ χωρίου περισυνελέγη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγ. Νικολάου (ἀριθ. Εὐρ. 4790) τὸ κάτω τμῆμα μαρμαρίνου στρεπτοῦ κίονος, σωζ. ὕψ. 0.81, διαμ. 0.41 μ. (βάσεως 0.48 μ.), φέροντος κάτω περιτένειαν. Ὁ κίων εἶχε μεταφερθῆ διὰ σκάφους πρὸ ἐτῶν ἐξ Ἱεραπέτρας.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Σκινοκέφαλο καὶ Κουμιὰ Χαμαιζίου

Πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ πιθανολογουμένου Ἱεροῦ Κορυφῆς εἰς θέσιν Σκινοκέφαλο ἢ Κουμιά, 2 χλμ. πρὸς Β. τοῦ Χαμαιζίου Σητείας (Ν. Πλάτων, ΠΑΕ 1953, σ. 297· πρβλ. Paul Faure, BCH 91 (1967), σ. 121), διενηργήθη αὐτοψία. Ἐὰν βασισθῶμεν εἰς τὰς πληροφορίας τῶν ὁδηγῶν ἐκ τοῦ χωρίου, φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων θέσεων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν Σκινοκέφαλο εἶναι

35. Γενικῶς πρβλ. Κ. Δαβάρας ἔ.ἀ., σ. 463 καὶ σημ. 38 - 47, πίν. Θ΄ 2. Paul Faure, Κρητ. Χρον. ΚΑ΄ (1969), σ. 315 κ.ἑ., ἀριθ. 2 - 3. Ἐσχάτως βλ. Στ. Ἀλεξίου ΠΑΕ 1969, σ. 239, πίν. 273 β, Τὸ Ἔργον 1969, σ. 194, εἰκ. 236. Ἀγγ. Λεμπέση, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 460, Πίν. 403 β. BCH 94 (1970), σ. 1163, εἰκ. 602. Πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς στήλης ἀλλὰ δίδεται ἑκάστοτε διαφορετικὸς τόπος προελεύσεως.

36. Πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 324 - 327 (διαφορετικὰ σύμβολα). Ἐπίσης B. V. Head, History of the Coinage of Boeotia, σ. 68, πίν. V 3.

λόφος περιβαλλόμενος ὑπὸ ἄλλων ὑψηλοτέρων πλησιοχώρων καὶ εὐκόλως προσπελασίμων ὑψωμάτων, ἄνευ ἐμφανῶν εἰς ἐμὲ ὀστράκων ἢ τεμαχίων εἰδωλίων, τὰ δὲ γειτονικὰ Κουμιὰ δὲν εἶναι κἂν ὕψωμα ἀλλ' ἁπλῆ ἔξαρσις τοῦ ἐδάφους (« παπούρι »), ἔνθα ὑφίστανται ἀρκετὰ ὄστρακα οἰκιακῆς κεραμεικῆς, ὡς καὶ πόδες τριποδικῶν χυτρῶν. Εἰς τὴν σκέψιν ὅτι πρόκειται περὶ Ἱεροῦ Κορυφῆς ὡδήγησεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ὕπαρξις ἑνὸς πλησιοχώρου κυκλοτεροῦς κτίσματος, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὡς συγγενὲς πρὸς τὴν γνωστὴν ἐλλειψοειδῆ οἰκίαν τοῦ Χαμαιζίου (Σουβλωτὸ Μουρί), ἀνασκαφεῖσαν ὑπὸ Ξανθουδίδου[37] καὶ θεωρηθεῖσαν μεταγενεστέρως ὡς Ἱερὸν Κορυφῆς[38], ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ παράδοσις τὸ 1961 εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἀριθμοῦ εἰδωλίων ὑπὸ χωρικῶν, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίσθησαν ὅτι τὰ ἀνεῦρον εἰς Κουμιά. Ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τῶν χωρικῶν δὲν φαίνεται ἐπιβεβαιούμενος ἐκ τῶν πραγμάτων, ἡ δὲ ἐλλειψοειδὴς οἰκία τοῦ Χαμαιζίου, μετὰ τὴν γενομένην νέαν ἔρευναν[39], δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ὄντως Ἱερὸν Κορυφῆς καὶ συνεπῶς τὸ σχῆμα τοῦ κτηρίου δὲν δύναται πλέον νὰ θεωρηθῇ ὡς παράδειγμα λατρευτικοῦ κτίσματος Ἱεροῦ Κορυφῆς. Οἱ χωρικοὶ πάντως, ἐὰν δυνάμεθα νὰ βασισθῶμεν εἰς τὰς πληροφορίας των, ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ κυκλοτερὲς κτίσμα εἰς Κουμιὰ εἶναι παλαιὸν ἁλώνιον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, κατὰ τὸν ὑπογραφόμενον ὁ χῶρος οὗτος θὰ ἔπρεπε νὰ διαγραφῇ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν Ἱερῶν Κορυφῆς ἕως τῆς ἐκ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἀποδείξεως περὶ τοῦ ἀντιθέτου.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Γουρνιά

Διὰ μεγάλου συνεργείου ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Σπυρ. Βασιλάκη καὶ μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ φοιτητοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Ἀντ. Βασιλάκη, ἐξετελέσθησαν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους 1972 ἐκτεταμένα ἔργα καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως εἰς Γουρνιά. Ἐστερεώθη μέγας ἀριθμὸς ἑτοιμορρόπων τοίχων, ἐξεκενώθησαν πολλὰ δωμάτια ἐκ τοῦ « φερτοῦ » τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, ἐγένοντο σαφέστερα τὰ διαγράμματα διαφόρων οἰκιῶν καὶ τέλος ἤρξατο ἡ κατασκευὴ νέας ὁδοῦ προσπελάσεως τοῦ σημαντικοῦ τούτου χώρου ἀπὸ Β. καὶ πρὸ τοῦ φυλακίου. Τοιουτοτρόπως ὁ χῶρος ἔλαβεν ὄντως νέαν ὄψιν.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν δωματίων περισυνελέγησαν διάφορα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶχον διαλάθει τῆς προσοχῆς τῶν ἀνασκαφέων. Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος ἦτο λίθινος λύχνος μόνωτος, εὑρεθεὶς ἐντὸς κενοῦ εἰς τοῖχον τοῦ δωματίου Η 26, κατὰ τὸ Ν. τμῆμα τοῦ οἰκισμοῦ. Ὁ λύχνος (ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 4412), ὕψ. 0.03 καὶ μήκ. 0.142 μ., βαίνει ἐπὶ τριῶν μικρῶν συμφυῶν ποδῶν καὶ ἀπολήγει εἰς μακρὰν καὶ πλατυτάτην λαβήν, φέρουσαν ἄνω παραλλήλους ἐγχαράκτους γραμμάς. Τὸ σχῆμα τοῦ λύχνου τούτου φαίνεται ὅτι εἶναι μέχρι σήμερον μοναδικόν (Πίν. 561 ε). Ἀνευρέθη ἐπίσης λίθινον σφαιρικὸν ἀγγεῖον τροπιδωτὸν μετὰ δύο ὁριζοντίων συμπαγῶν λαβῶν[40], ὕψ. 0.044 καὶ διαμ. 0.075 μ. (ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Ἁγ. Νικολάου 4411).

Μύρτος Ἱεραπέτρας

Μικρὰ στερεωτικὴ ἐργασία ἐγένετο εἰς τὸ παρὰ τὴν ἐπαρχιακὴν ὁδόν, κατὰ τὴν πρὸς Δ. ἔξοδον τοῦ χωρίου, εὑρισκόμενον ἀλλὰ μὴ ἀνασκαφὲν εἰσέτι ρωμαϊκὸν βαλανεῖον, τοῦ ὁποίου τμήματα μετὰ ψηφιδωτοῦ ἀπειλοῦντα κατάρρευσιν ἦσαν ἐμφανῆ ἐντὸς τοῦ Β. πρανοῦς τῆς ὁδοῦ.

ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ

Κατόπιν προτάσεως τῆς Ἐπιμελητείας πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ γενομένης ἀποτυπώσεως καὶ κτηματογραφήσεως δι' εἰδικοῦ συνεργείου τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, ἤρχισεν ἡ διαδικασία ἀπαλλοτριώσεως ἢ ἀγορᾶς μεγάλων ἐκτάσεων εἰς τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους Λατοῦς, Βασιλικῆς, Γουρνιῶν καὶ Ἁγίας Φωτιᾶς Σητείας, ἔνθα τὸ ἀνασκαφὲν πέρυσι μέγα ΠΜ νεκροταφεῖον. Αἱ ἀνωτέρω ἀπαλλοτριώσεις εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα διὰ τὴν περίφραξιν καὶ ἀξιοποίησιν τῶν χώρων ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας. Δι' αὐτῶν διευκολύνεται ἐπίσης ἡ ἀπρόσκοπτος συνέχισις τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν, ἰδίως εἰς Λατὼ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω χώρους ἀπηγορεύθη ἤδη ἡ εἴσοδος καὶ νομὴ τῶν ποιμνίων.

37. ΑΕ 1906, σ. 117 - 156.

38. Ν. Πλάτων, Κρητ. Χρον. Ε' (1951), σ. 122 κ.ἑ. Τοῦτον ἠκολούθησεν ὁ Paul Faure ἔ.ἀ., σ. 121 καὶ σημ. 2. Πρβλ. Paul Faure, ἐν BCH 96 (1972), σ. 390, σημ. 3. Πρβλ. ἐπίσης Keith Branigan, The Foundations of Palatial Crete, 1970, σ. 104, 106.

39. Κ. Δαβάρας, Πεπραγμένα Γ' Κρητολ. Συνεδρίου (Ρέθυμνον 1971), σ. 38 - 42. ΑΑΑ V (1972), σ. 283 - 288. Ἀμάλθεια 3 (1972), σ. 38 - 41, εἰκ. 1 - 3.

40. Πρβλ. Warren, ἔ.ἀ., τύπος 7.

ΚΩΣΤΗΣ ΔΑΒΑΡΑΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης ἀπέβλεψε κυρίως εἰς τὴν κτηριακὴν στερέωσιν καὶ ἀποκατάστασιν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ τοιχογραφημένων ναῶν, μὲ σκοπὸν τὴν διασφάλισιν τοῦ διακόσμου ἐκ τῆς φθορᾶς. Παραλλήλως ἐνετάθη καὶ ἡ προσπάθεια προωθήσεως τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως τοῦ περιβόλου τῶν ἐνετικῶν τειχῶν καὶ τῶν κτισμάτων τοῦ ἐνετικοῦ λιμένος Ἡρακλείου. Ἐπίσης, πλὴν τῆς διεξαγωγῆς τῆς συνήθους διοικητικῆς ὑπηρεσίας, ἐκαταλογογραφήθη σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀγνώστων τοιχογραφημένων ναΐσκων τῆς Κρήτης, ἐπραγματοποιήθη ἡ καταγραφὴ εἰκόνων τῆς Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀποκειμένων εἰς μονὰς καὶ ναοὺς τῆς νήσου, καὶ τέλος ἐπραγματοποιήθησαν ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαιαστάσεως τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΑΙ ΚΤΗΡΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ναὸς Παναγίας Λημιώτισσας Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 500)

Ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης, συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως κ. Μ. Κουρουνιώτη, ἐπραγματοποιήθησαν ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας, μονοκλίτου μετὰ τρούλλου ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας πλὴν τοῦ τρούλλου, εἶχε καταρρεύσει ἱκανὸν τμῆμα τῆς Δ. ἡμικυλινδρικῆς καμάρας, ὡς καὶ μέγα τμῆμα τοῦ Ν. τοίχου. Οὕτω ἀνακατεσκευάσθη τὸ καταστραφὲν τμῆμα τοῦ Ν. τοίχου διὰ κοινῆς ἐξ ἀργῶν μεγάλων λίθων τοιχοποιίας, μετὰ τοῦ τυφλοῦ καὶ ἐπὶ κτιστῶν παραστάδων βαίνοντος ἀψιδώματος, δι' οὗ μορφοῦται ἡ ἐξωτερικὴ παρειὰ τοῦ Ν. τοίχου κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ.

Ἐπὶ τῇ βάσει εἰδικῶς πρὸς τοῦτο κατασκευασθέντος ξυλοτύπου ἀνακατεσκευάσθη καὶ τὸ καταρρεῦσαν τμῆμα τῆς Δ. ἡμικυλινδρικῆς καμάρας διὰ κοινῆς ἐξ ἀργῶν μεγάλων λίθων θολοδομῆς, εἰς τὴν ἀρχικήν της μορφήν. Παραλλήλως καὶ πρὸς πλήρη στεγανοποίησιν τοῦ κτηρίου, ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τῆς τοιχοποιίας τοῦ ναοῦ, διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτῆς καὶ λεπτομεροῦς ἁρμολογήσεως αὐτῆς διὰ κονιάματος κουρασανίου. Παχύ, τέλος, στρῶμα κονιάματος ἐκ κουρασανίου ἐστερεώθη εἰς τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰν τῆς ἀναστηλωθείσης Δ. ἡμικυλινδρικῆς καμάρας, ὡς ἦτο καὶ ἀρχικῶς, διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ κονιάματος συνεπληρώθη καὶ τὸ ἀποσαθρωθὲν τμῆμα τοῦ ἀρχικοῦ στρώματος τοῦ αὐτοῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκάλυψε τὴν Α. ἡμικυλινδρικὴν καμάραν ἐξωτερικῶς. Μετὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως, ἐγένοντο καὶ αἱ κατὰ τόπους ἀναγκαῖαι ἐργασίαι στερεώσεως τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, διὰ συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτῶν καὶ διὰ ἁρμολογήσεως αὐτῆς διὰ κονιάματος κουρασανίου. Διὰ τὴν προσωρινήν, τέλος, στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἐτοποθετήθη ἰδίας μορφῆς κονίαμα εἰς τὰς παρυφὰς τῶν σωζομένων τμημάτων, πρὸς προστασίαν αὐτῶν ἀπὸ τὴν πτῶσιν.

Τοιχογραφίαι σώζονται κυρίως εἰς τὴν Α. καμάραν καὶ τοὺς πλαγίους τοίχους, ὡς καὶ εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ. Σημειωθήτω, ὅτι, καὶ εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ ναοῦ, ἡ πτῶσις τοιχογραφημένου κονιάματος τοῦ δευτέρου στρώματος τῶν τοιχογραφιῶν, ἔδειξε τὴν ὕπαρξιν καὶ ἑνὸς πρώτου στρώματος. Τοῦτο, ἂν καὶ διεσώθη εἰς περιωρισμένην ἔκτασιν, εἶναι λίαν ἀξιόλογον, ὡς ἀποτελοῦν δεῖγμα τῆς συντηρητικῆς ἐκφραστικῆς τεχνοτροπίας, ἡ ὁποία καὶ χαρακτηρίζει τὴν τέχνην τῆς νήσου κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ΙΒ΄ καὶ τοῦ ΙΓ΄ αἰ. (Πίν. 563 α - β). Χαρακτηριστικὴ ἐξ ἄλλου τῆς «ἀρχαϊζούσης» τάσεως εἶναι καὶ ἡ αὐστηρῶς μετωπικὴ στάσις τῶν ἱεραρχῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποκαλυφθῆ εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (Πίν. 563 β). Ὑπὸ τὴν ἄποψιν τῆς ἀναγκαίας διακρίσεως τῶν τοιχογραφικῶν διακοσμήσεων τῆς Κρήτης, αἱ ὁποῖαι ἐξετελέσθησαν κατὰ τὴν Κομνήνειον ἐποχήν, ἀπὸ τὰς «ἀρχαϊζούσας» τοιχογραφίας τοῦ ΙΓ΄ αἰ., εἶναι πιθανὸν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ α΄ στρώματος τῆς Παναγίας Λημιώτισσας Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος, οἱ ἱεράρχαι τοῦ β΄ στρώματος εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ τῆς μονῆς Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης, αἱ ὁποῖαι προσφάτως ἀπεκαλύφθησαν, ὡς καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ἀρχικοῦ κλίτους τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Γαλύφας Πεδιάδος, νὰ ἐκπροσωποῦν τὴν μνημειακὴν τέχνην τῆς Κομνηνείου ἐποχῆς τῆς Κρήτης, ἐκτελεσθεῖσαι κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰ.

Τὸ β΄ στρῶμα τῆς τοιχογραφικῆς διακοσμήσεως τῆς Παναγίας Λημιώτισσας, διασωζόμενον καὶ αὐτὸ εἰς μικρὰν ἔκτασιν εἰς τὸ Α. τμῆμα τοῦ ναοῦ, ἐκπροσωπεῖ τὴν παλαιολόγειον παράδοσιν, ὡς αὕτη διεμορφώθη εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς Κρήτης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ΄ αἰ. Αἱ μορφαὶ εἶναι κομψαὶ καὶ λυγεραὶ καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν εἶναι πλασμένα μὲ διαβάθμισιν χρώματος,

τὰ προεξέχοντα δὲ σημεῖα αὐτῶν τονίζουν ὀλίγαι λευκαὶ παράλληλοι γραμμαί, τὰ «φῶτα» (Πίν. 563 γ).

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ἁγίας Τριάδος Πυργιώτισσας (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 584)

Εἰς τὸν μονόχωρον, καμαροσκεπῆ ναΐσκον, ἐπραγματοποιήθησαν ἐπείγουσαι ἐργασίαι ἀποβλέψασαι εἰς τὴν κτηριακὴν στερέωσιν αὐτοῦ, καταστᾶσαν ἀναγκαίαν λόγῳ τῶν ἐκ σεισμοῦ προκληθεισῶν μεγάλων ρωγμῶν εἰς τὴν καμάραν καὶ τοὺς τοίχους καὶ τῆς καθιζήσεως τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Οὕτω κατεσκευάσθη, ἐν ἐπαφῇ μετὰ τῶν θεμελίων τῆς Δ. πλευρᾶς, τοιχίον ἐκ σκυροδέματος πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεμελιώσεως, ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας καὶ τῶν τοίχων διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι), ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κοίλων κεράμων καὶ ἐγένετο λεπτομερὴς ἁρμολόγησις τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως διὰ κονιάματος κουρασανίου, ἀφοῦ προηγουμένως ἀφῃρέθησαν τὰ νεωτερικὰ ἀσβεστοκονιάματα (Πίν. 564 α). Μετὰ τὴν στερέωσιν τοῦ κτηρίου, ἐγένετο συστηματικὴ ἐπὶ τῆς τοιχοποιίας στερέωσις τῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ ἀποκολληθέντων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τμῆμα τῆς ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς θύρας εἰσόδου κτητορικῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐπραγματοποιήθη δι' ἐνέσεων κόλλας καὶ ἀσκήσεως ἰσχυρᾶς μηχανικῆς πιέσεως (πρέσσες).

Αἱ σωζόμεναι, εἰς περιωρισμένην ἔκτασιν, τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ, ἐκτελεσθεῖσαι ὑπὸ ἀνωνύμου ζωγράφου κατὰ τὸ 1302, συμφώνως πρὸς τὴν σωζομένην κτητορικὴν ἐπιγραφήν (Gerola, Monumenti, IV, σ. 536, ἀριθ. 5), ἀποτελοῦν ἀξιόλογον δεῖγμα τῆς, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς μόλις τοῦ ΙΔ΄ αἰ., διεισδυσάσης καὶ εἰς τὴν Κρήτην παλαιολογείου τεχνοτροπίας. Αἱ μορφαί, πλασμέναι μὲ τὴν τεχνικὴν τῆς φωτοσκιάσεως καὶ μὲ συμπληρωματικὰ χρώματα, ἀποβαίνουν ὀγκώδεις, ζωνταναὶ καὶ ἐκφραστικαί, ἡ δὲ κίνησις αὐτῶν εἰς τὰς συνθέσεις, τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου, εἶναι ζωηρά ('Ανάληψις). Ἐκ τῆς ἀρχικῆς τοιχογραφικῆς διακοσμήσεως τοῦ ναΐσκου, καταστραφείσης κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτῆς μέρος ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς ὑγρασίας προκληθείσης ἀποσαθρώσεως τοῦ τοιχογραφημένου κονιάματος, διατηροῦνται εἰσέτι: οἱ συλλειτουργοῦντες ἱεράρχαι τῆς κόγχης (Πίν. 565 β) καὶ οἱ δύο διάκονοι (Πίν. 565 α) εἰς τὰς ἑκατέρωθεν αὐτῆς λωρίδας τοῦ Α. τοίχου, ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ μέτωπα ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης καὶ εἰς τὸ μέσον, εἰς τὸ τύμπανον ὑπεράνω τῆς ἀψῖδος, ἡ Φιλοξενία τοῦ 'Αβραάμ. Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης διατηρεῖται ἡ παράστασις τῆς Δεήσεως (Τρίμορφον), μὲ ἐκτεταμένους ἀπολεπισμοὺς καὶ εἰς τὸ πρὸ τῆς κόγχης Α. τμῆμα τῆς καμάρας ἡ 'Ανάληψις, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἰς τὸ Ν. μέρος ἀπεικονίζονται τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. 'Ολίγαι παραστάσεις ἐκ τοῦ εὐαγγελικοῦ κύκλου εἰς τὴν καμάραν ἔχουν ὑποστῆ λίαν ἐκτεταμένους ἀπολεπισμούς, ὥστε νὰ ἔχουν καταστῆ σχεδὸν ἀδιάγνωστοι. Εἰς καλυτέραν κατάστασιν διατηρήσεως εὑρίσκονται οἱ ὁλόσωμοι ἅγιοι τῶν πλαγίων τοίχων.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ξειδᾶ Πεδιάδος (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 519)

Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου, ἐκτελεσθέντος κατὰ τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν τὸ 1321 (βλ. Gerola, Monumenti, IV, σ. 515, ἀριθ. 17. Μ. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη, Κρητ. Χρον. ΣΤ΄ (1952), σ. 67), ἐπραγματοποιήθησαν ἐργασίαι κτηριακῆς στερεώσεως, ἀποβλέψασαι εἰς τὴν στεγανοποίησιν τοῦ κτηρίου διὰ τὴν προστασίαν τῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τῆς εἰσερχομένης, διὰ τῆς κατεστραμμένης στέγης καὶ τῶν ρωγμῶν τῆς τοιχοποιίας, ὑγρασίας. Οὕτω ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κοίλων κεράμων (κουτσουνάρες), ἀφοῦ προηγουμένως ἐφράχθησαν διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι) αἱ ρωγμαὶ τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας καὶ ἐτοποθετήθη λεπτὸν στρῶμα κισήρεως πρὸς μόρφωσιν τῶν ἐπιφανειῶν διὰ τὴν εὐχερῆ ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς. Ἐν συνεχείᾳ, ἀφῃρέθη τὸ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν τοίχων ἀσβεστοκονίαμα, ἐγένετο στερέωσις τῆς τοιχοποιίας, διὰ συμπληρώσεως τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων δι' ἀργῶν λίθων, καὶ λεπτομερὴς ἁρμολόγησις τῆς τοιχοποιίας διὰ κονιάματος κουρασανίου. Ἐκ τῆς Β. καὶ Α. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ μνημείου, ἀφῃρέθησαν ὑψηλαὶ ἐπιχώσεις (Πίν. 564 β), πρὸς προστασίαν ἐκ τῆς ὑγρασίας τῶν κατὰ τὰς πλευρὰς ταύτας τοῦ ναοῦ τοιχογραφιῶν. Τέλος, διὰ τὴν πρόχειρον στερέωσιν τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου, ἐτοποθετήθη κονίαμα κουρασανίου, τόνου οὐδετέρου, εἰς τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν δημιουργηθέντα κενά (Πίν. 566 α).

Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Σγουροκεφαλίου Πεδιάδος (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. (501

Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοιχογραφικοῦ διακόσμου τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς ναΐσκου ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἐξετελέσθησαν κτηριακαὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι συνίσταντο εἰς τὴν ἔμφραξιν τῶν ρωγμῶν τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας καὶ τῶν τοίχων διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι), τὴν ἀνακεράμωσιν τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κοίλων κεράμων (κουτσουνάρες) καὶ τὴν λεπτομερῆ ἁρμολόγησιν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς τοιχοποιίας διὰ κονιάματος κουρασανίου, ἀφοῦ προηγουμένως ἀφῃρέθησαν τὰ νεωτερικὰ ἀσβεστοκονιάματα (Π ί ν. 568 α).

Ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος συνίσταται ἐκ θεμάτων τοῦ λειτουργικοῦ, εὐαγγελικοῦ καὶ ἁγιολογικοῦ κύκλου. Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ ἀπεικονίζεται ὁ Παντοκράτωρ καὶ εἰς τὸ ἄνωθεν αὐτοῦ τύμπανον, ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ. Ὁ Εὐαγγελισμὸς κατανέμεται εἰς τὰ ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης μέτωπα. Εἰς τὸ Β., πρὸ τῆς κόγχης, τμῆμα τῆς καμάρας εἰκονογραφεῖται ἡ Ἀνάληψις, κάτωθι δὲ αὐτῆς ἡ Βαϊοφόρος καὶ ἡ Ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου. Τρεῖς ὁλόσωμοι μετωπικοὶ ἱεράρχαι κοσμοῦν τὸν πλάγιον Β. τοῖχον. Εἰς τὰς ἀντιστοίχους θέσεις τοῦ Ν. τμήματος τῆς καμάρας εἰκονίζονται ἡ Γέννησις, ἡ Ὑπαπαντὴ καὶ ἡ Βάπτισις, εἰς τὸν Ν. δὲ πλάγιον τοῖχον διακρίνονται ὁλόσωμοι ἱεράρχαι. Αἱ παραστάσεις τοῦ δυτικωτέρου τμήματος τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας ἔχουν καλυφθῆ δι' ἀσβεστοκονιάματος.

Αἱ τοιχογραφίαι εὑρίσκονται ἐντὸς τοῦ ρεύματος τῆς παλαιολογείου τέχνης τοῦ ΙΔ΄ αἰ. Αἱ διαπιστούμεναι δυσαναλογίαι τῶν μορφῶν καὶ αἱ ἀδεξιότητες τοῦ σχεδίου καὶ τῆς συνθέσεως, δεικνύουν τὸν μιμούμενον παλαιότερα πρότυπα τῆς περιοχῆς τῆς Μακεδονίας ἐπαρχιακὸν ζωγράφον (Π ί ν. 566 β).

Ναὸς Παναγίας Κασάνων Πεδιάδος (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 540)

Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ σημαντικοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς ναοῦ ἐπραγματοποιήθησαν στερεωτικαὶ ἐργασίαι, ἤτοι ἔμφραξις τῶν ρηγμάτων διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι), ἀνακεράμωσις τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κοίλων κεράμων (κουτσουνάρες), ἀφοῦ προηγουμένως ἐτοποθετήθη εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῆς καμάρας στρῶμα κισήρεως εἰς τρόπον, ὥστε αὕτη νὰ λάβῃ τὰς ἀπαραιτήτους κλίσεις διὰ τὴν εὐχερῆ ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῆς τοιχοποιίας καὶ λεπτομερῆ ἁρμολόγησιν αὐτῆς διὰ κονιάματος κουρασανίου. Διὰ τὴν πρόχειρον τέλος στερέωσιν τοῦ διακόσμου, συνεπληρώθησαν τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν δημιουργηθέντα κενά, διὰ κονιάματος κουρασανίου τόνου οὐδετέρου, διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ κονιάματος συνεκρατήθησαν καὶ αἱ παρυφαὶ τῶν διατηρουμένων τοιχογραφιῶν.

Ἡ διακόσμησις τοῦ ναοῦ ἐξετελέσθη ὑπὸ ἀνωνύμου ζωγράφου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄ αἰ.

Εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ Βήματος σώζονται τὰ ὑπολείμματα τῶν συλλειτουργούντων ἱεραρχῶν, ἐκ τῶν ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῶν διακόνων σώζονται οἱ ἐπὶ τῆς Β. στενῆς λωρίδος τοῦ Α. τοίχου δύο διάκονοι. Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης διατάσσεται ἡ Θεοτόκος, εἰς τὰ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ μέτωπα ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ εἰς τὸ τύμπανον ὑπεράνω τῆς ἁψῖδος, μεταξὺ τοῦ Ἀγγέλου καὶ τῆς Θεοτόκου, τὸ Ἅγιον Μανδήλιον. Εἰς τὸ πρὸ τῆς κόγχης τμῆμα τῆς καμάρας διατάσσεται ἡ μεγάλη παράστασις τῆς Ἀναλήψεως καὶ κάτωθι αὐτῆς, εἰς τὰς γενέσεις τῆς καμάρας καὶ εἰς στενὰς ζώνας, στηθάρια ἁγίων. Οἱ ὁλόσωμοι ἱεράρχαι τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ Βήματος εἶναι κατεστραμμένοι ἢ κεκαλυμμένοι ὑπὸ ἀσβεστοχρισμάτων. Εἰς τὴν λοιπὴν καμάραν, τὴν πρὸς τὸν κυρίως ναὸν ἀντιστοιχοῦσαν, διατάσσονται ὁκτὼ σκηναὶ ἐκ τοῦ εὐαγγελικοῦ κύκλου, ἤτοι Γέννησις, Ὑπαπαντή, Δεῖπνος καὶ Προδοσία εἰς τὸ Β. τμῆμα αὐτῆς καὶ Βάπτισις, Ἔγερσις Λαζάρου, Σταύρωσις (Π ί ν. 567 α) καὶ εἰς Ἅδου Κάθοδος (Π ί ν. 567 β) εἰς τὸ Ν. Ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἀκολουθεῖ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν σκηνῶν τοῦ Δωδεκαόρτου. Ἡ σκηνὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰκονίζεται εἰς τὸ τύμπανον τοῦ Δ. τοίχου ἄνωθεν τῆς θύρας εἰσόδου, τέλος δὲ οἱ ὁλόσωμοι ἅγιοι, οἱ διατασσόμενοι εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους τοῦ ναοῦ, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν κεκαλυμμένοι ὑπὸ ἀσβεστοχρισμάτων.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν ἐκτελέσεως, χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἔντονος πλαστικότης τῶν προσώπων τῶν μορφῶν, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται πολλάκις μὲ συμπληρωματικὰ χρώματα — πράσιναι σκιαὶ καὶ ροδαλὰ σαρκώματα —, ἡ ἀνάδειξις τοῦ ὄγκου τῶν σωμάτων καὶ ἡ ζωηρὰ κίνησις καὶ ἡ ἀναζήτησις τῆς τρίτης διαστάσεως εἰς τὰς συνθέσεις, χαρακτηριστικὰ τῆς παλαιολογείου τέχνης τῆς νήσου.

Ναὸς Ἁγίου Ἀντωνίου Κεραμουτσίου Μαλεβυζίου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 421)

Τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς ναΐσκου κατεστράφη ἐξ ὁλοκλήρου ἡ ἡμικυλινδρικὴ καμάρα καὶ αἱ διατηρούμεναι εἰς τοὺς σωζομένους πλαγίους τοίχους τοιχογραφίαι τῶν ὁλοσώμων ἁγίων ἐκινδύνευον, ἐκτεθειμέναι ὡς ἦσαν, νὰ καταστραφοῦν. Πρὸς διάσωσιν τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ διακόσμου, ἐπραγματοποιήθη, τῇ βοηθείᾳ ξυλοτύπου, ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας τοῦ ναοῦ διὰ θολοδομίας ἐξ ἀργῶν λίθων (Πίν. 568 β) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐγένετο ἡ συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῆς τοιχοποιίας τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ, τῶν πλαγίων τοίχων, ὡς καὶ τοῦ Δ. δι' ἀργῶν λίθων, ὡς ἦτο καὶ ἀρχικῶς, τέλος δὲ διὰ κονιάματος κουρασανίου ἡρμολογήθη ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ τοίχου τοῦ ἀποκατασταθέντος ναΐσκου.

Ἡ ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμησις τοῦ ναΐσκου ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι ἀποτελεῖ ἓν τῶν ὀλίγων χρονολογημένων μνημείων τοῦ ΙΕ΄ αἰ. Χρονολογοῦνται κατὰ τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν τὸ 1434 - 35.

Παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ καθεδρικοῦ Μικρᾶς Ἐπισκοπῆς Μονοφατσίου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 703)

Εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ ἡμιηρειπωμένου καθεδρικοῦ τῆς Μικρᾶς Ἐπισκοπῆς, σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου ναοῦ, εἶναι προσκεκολλημένον τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, μονόχωρον, καμαροσκεπὲς ναΰδριον, τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὁποίου κοσμεῖται διὰ τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐξετελέσθησαν, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Gerola (Monumenti, IV, σ. 572, ἀριθ. 1) δημοσιευθεῖσαν κτητορικὴν ἐπιγραφήν, τὸ 1444. Λόγῳ τῶν ἐπικαθημένων πυκνῶν κρυσταλλικῶν ἁλάτων καὶ λειχήνων, αἱ τοιχογραφίαι τοῦ παρεκκλησίου ἔχουν, ἐν πολλοῖς, καταστῇ ἀδιάγνωστοι, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατή, πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ τούτων, ἡ περιγραφὴ καὶ ἡ διάταξις εἰκονογραφικοῦ προγράμματος. Ἐκ τῶν ὀλίγων ὅμως εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν διατηρουμένων τοιχογραφιῶν, ὡς ὁ ἅγιος Νικόλαος (Πίν. 569 α) εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ καὶ ὀλίγαι μορφαὶ ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Σταυρώσεως ἐπὶ τοῦ Β. τμήματος τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας, διαπιστοῦται ὅτι ἡ τεχνοτροπία ἐκτελέσεως σχετίζει τὰς τοιχογραφίας αὐτὰς πρὸς τὴν ἐκ τῆς Πρωτευούσης ἐξαρτωμένην, ὡς συνηθίζεται τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὰ ἔργα τῶν ζωγράφων Φωκάδων καὶ ἄλλων (περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν τοιχογραφιῶν αὐτοῦ βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 484 - 485, Σχέδ. 6, Πίν. 421 β - γ καὶ 422 α - β).

Διὰ τὴν προστασίαν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ παρεκκλησίου, ἡ μελέτη τῶν ὁποίων, μετὰ τὰς προγραμματιζομένας ἐργασίας στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ, θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν πληρεστέραν γνωριμίαν τῆς τέχνης εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὸν ΙΕ΄ αἰ., ἐπραγματοποιήθησαν κτηριακαὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι, σκοπὸς τῶν ὁποίων ἦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐξασφάλισις αὐτῶν ἀπὸ τὴν εἰσερχομένην ὑγρασίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ προστασία αὐτῶν ἀπὸ τὴν καταστροφήν, λόγῳ τῆς ἀπειλουμένης πτώσεως τῆς καμάρας, τῆς ὁποίας τὸ δυτικώτερον τμῆμα καὶ ὁ Δ. τοῖχος εἶχον ἤδη καταρρεύσει. Οὕτω ἀνακατεσκευάσθη ὁ Δ. τοῖχος καὶ τὸ Δ. ἄκρον τῆς καμάρας, ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας καὶ τῶν τοίχων διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι), συνεπληρώθησαν τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῆς τοιχοποιίας δι' ἀργῶν λίθων, ὡς ἦτο καὶ ἀρχικῶς, καὶ ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κοίλων κεράμων (κουτσουνάρες), ἀφοῦ προηγουμένως ἐτοποθετήθη εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῆς καμάρας στρῶμα κισήρεως.

Τέλος, διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου, ἐτοποθετήθη κονίαμα κουρασανίου, τόνου οὐδετέρου, εἰς τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τοιχογραφιῶν δημιουργηθέντα κενά.

Ναὸς Παναγίας Ἁγίου Νικολάου Μεραμπέλλου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 561)

Μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαλύψεως τῶν κάτωθι νεωτερικῶν ἀσβεστοκονιαμάτων ἐν μέρει σωζομένων τοιχογραφιῶν τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς ναοῦ, τὴν στερέωσιν καὶ τὸν καθαρισμὸν αὐτῶν κατὰ τὸ 1970 (βλ. Κρητ. Χρον. ΚΓ΄ (1971), σ. 505 - 506, πίν. ΠΔ΄ καὶ ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, Πίν. 542), κατέστησαν ἀναγκαῖαι κτηριακαὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀποκαλυφθέντος διακόσμου ἐκ τῆς εἰσερχομένης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ, ἐκ ρωγμῶν τοῦ καλύπτοντος τοὺς τοίχους καὶ τὴν ἡμικυλινδρικὴν καμάραν σιμεντοκονιάματος, ὑγρασίας. Οὕτω, διὰ τὴν στεγανοποίησιν τοῦ κτηρίου: (α) Ἀφῃρέθη τὸ ἐπικαλύπτον τὰς ἐξωτερικὰς παρειὰς τῶν τοίχων καὶ τὴν ἡμικυλινδρικὴν καμάραν στρῶμα σιμεντοκονιάματος καὶ ἐγένετο ἐν συνεχείᾳ ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν αὐτῶν διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι). Τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῆς τοιχοποιίας συνεπληρώθησαν δι' ἀργῶν λίθων, ὡς ἦτο καὶ

ἀρχικῶς, καὶ ἐγένετο λεπτομερὴς ἁρμολόγησις αὐτῆς διὰ κονιάματος κουρασανίου, πρὸς προστασίαν τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἡ ὁποία καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν, τὴν στερέωσιν καὶ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν, εἶχε προκαλέσει κατὰ τόπους ἀπολεπισμοὺς τοῦ χρώματος καὶ δημιουργίαν, εἰς περιωρισμένην ἔκτασιν, κρυσταλλικῶν ἁλάτων. Τέλος, ἐγένετο καὶ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κοίλων κεράμων, ἀφοῦ προηγουμένως ἐτοποθετήθη στρῶμα κισήρεως ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς καμάρας.

Μονὴ Βαλσαμονέρου Καινούργιου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 590)

Εἰς τὸ καθολικὸν τῆς ἐρήμου σήμερον καὶ παρὰ τὴν κοινότητα Βορίζια κειμένης μονῆς Βαλσαμονέρου, τοῦ τύπου τῶν διδύμων καμαροσκεπῶν ναῶν μετ' ἐγκαρσίου καμαροσκεποῦς κλίτους καὶ ἐξωνάρθηκος, ἐπραγματοποιήθη κατὰ πρῶτον ἡ ἀνακεράμωσις τῶν στεγῶν, ἐργασία ἀποτελοῦσα τὴν πρώτην φάσιν εὐρυτέρου προγράμματος ἐργασιῶν κτηριακῆς στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ σωζομένου τοιχογραφικοῦ διακόσμου, θεωρουμένου ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων τῆς Κρήτης, τόσον διὰ τὴν ἐκλεκτὴν ἐν γένει ποιότητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκτελέσεως, ὅσον καὶ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν τεχνοτροπικῶν τάσεων τῆς σταδιακῶς πραγματοποιηθείσης καὶ διαπιστουμένης διὰ χρονολογημένων ἐπιγραφῶν διακοσμήσεως (βλ. Μ. Χατζηδάκη, Κρητ. Χρον. ΣΤ΄ (1952), σ. 72 - 75, πίν. Δ, 1 καὶ Ε, 1. Α. Ξυγγοπούλου, Σχεδίασμα, σ. 80 - 81 καὶ πίν. 19, 2. Gerola, Monumenti, IV, σ. 540, ἀριθ. 2).

Ἡ στερέωσις τῶν καμαρῶν καὶ ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς κεραμώσεως ἀποτελεῖ τὴν πρώτην φάσιν ἐργασιῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπετεύχθη ἡ στεγανοποίησις τοῦ μνημείου καὶ ἡ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁριστικὴ προστασία τῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τῆς ὑγρασίας.

Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου τοῦ ΙΕ΄ αἰ. καὶ τῶν φορητῶν εἰκόνων Κρητικῆς Σχολῆς, κατεσκευάσθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν ξύλιναι, παλαιοῦ τύπου, θύραι εἰς τὴν εἴσοδον, εἰς τὸ Ν. κλίτος καὶ εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ἐγκαρσίου ἐξωνάρθηκος.

Ναὸς Τιμίου Σταυροῦ Βοριζίων Καινούργιου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 591)

Ἐγένοντο στερεωτικαὶ ἐργασίαι, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν στεγανοποίησιν τοῦ κτηρίου, διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου ἐκ τῆς εἰσερχομένης ὑγρασίας, καὶ εἰς τὸν μονόχωρον καμαροσκεπῆ ναΐσκον τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, κείμενον ἐπὶ κλιτύος λόφου παρὰ τὴν μικρὰν κοινότητα Βοριζίων. Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι συνίσταντο εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων τῆς κοινῆς, δι' ἀργῶν λίθων, τοιχοποιίας, τὴν ἔμφραξιν τῶν ρωγμῶν τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι), τὴν ἀνακεράμωσιν τῆς δικλινοῦς στέγης διὰ παλαιῶν κοίλων κεράμων καὶ τὴν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν στερέωσιν τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου, διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτοῦ διὰ κονιάματος κουρασανίου.

Εἰς δευτέραν φάσιν ἐργασιῶν θὰ ἀποκατασταθῇ ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος, δεδομένου ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ναΐσκου ὡς τυροκομείου ὑπὸ ποιμένων τῆς περιοχῆς ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν κατὰ τὸ παρελθόν, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπὸ πυκνοῦ στρώματος αἰθάλης κάλυψιν τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας. Αἱ παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν μάλιστα τοιχογραφίαι, ἔνθα οἱ ποιμένες ἤναπτον πυράν, ἔχουν παντελῶς καταστραφῆ. Περὶ τῆς ποιότητος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ, ἰδέαν δίδουν αἱ εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ σωζόμεναι, εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν, μορφαὶ τῶν συλλειτουργούντων ἱεραρχῶν. Πρόκειται περὶ ζωγραφικῆς ἐκτελεσθείσης εἰς ἐλευθέραν τεχνοτροπίαν, ὑψηλῆς καλλιτεχνικῆς ποιότητος τοῦ ΙΕ΄ αἰ. (βλ. Μ. Χατζηδάκη, Κρητ. Χρον. ΣΤ΄ (1952), σ. 75).

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Χόνδρου Βιάννου (ἀκαταλογογράφητος)

Καὶ εἰς τὸν μικρὸν μονόχωρον καμαροσκεπῆ ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐπραγματοποιήθησαν στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἀποβλέψασαι εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τῆς, διὰ τῆς κατεστραμμένης στέγης, εἰσερχομένης ὑγρασίας. Οὕτω, ἐγένετο ἡ ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν τῶν τοίχων καὶ τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας διὰ σιμεντοκονίας (ἀεράνι), ἡ ἀποκατάστασις ἐφθαρμένων τμημάτων τῆς κοινῆς δι' ἀργῶν λίθων τοιχοποιίας, ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης διὰ παλαιῶν κοίλων κεράμων καὶ ἡ πρόχειρος στερέωσις τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν, μικρῶν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, κατεστραμμένων τμημάτων αὐτοῦ, διὰ κονιάματος κουρασανίου οὐδετέρου τόνου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ παρεμβάλλωνται ξένα πρὸς τὸν διάκοσμον αἰσθητικὰ στοιχεῖα.

Ἡ διάταξις τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων ἀκολουθεῖ τὸ καθιερωμένον σύστημα, πλὴν δὲ

τῆς κατεστραμμένης σχεδὸν εἰκονογραφήσεως τῆς κόγχης, ὁ λοιπὸς διάκοσμος τοῦ ναΐσκου σώζεται ἀκέραιος καὶ εἰς καλὴν κατάστασιν διατηρήσεως. Οὕτω εἰς τὸ πρὸ τῆς κόγχης τμῆμα τῆς καμάρας ὑπάρχουν ἡ Ἀνάληψις, ἡ Γέννησις καὶ ἡ Βάπτισις εἰς τὸ Ν. τμῆμα τῆς καμάρας, ὁ Δεῖπνος καὶ ἡ Σταύρωσις εἰς τὸ Β., ἐνῷ ἡ Κοίμησις κοσμεῖ τὸ τύμπανον τοῦ Δ. τοίχου τοῦ ναοῦ. Εἰς τὰ κάτω μέρη τοῦ αὐτοῦ τοίχου διατάσσονται Τιμωρίαι Κολασμένων εἰς τὸ Β. τμῆμα καὶ ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ εἰς τὸ Ν. Εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους διατάσσονται σειραὶ ὁλοσώμων ἁγίων, σώζονται δὲ οἱ στρατιωτικοὶ ἔφιπποι ἅγιοι Θεόδωρος, Γεώργιος, Δημήτριος, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Καλυβίτης, ἡ Θεοτόκος φέρουσα τὸν Χριστόν, οἱ ἅγιοι Πολύκαρπος καὶ Βασίλειος εἰς τὸν Β. καὶ οἱ ἅγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, ἡ ἁγία Ἄννα φέρουσα τὴν Παναγίαν καὶ ὁ ἅγιος Ἀλέξιος ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν Ν.

Χάραγμα παρὰ τοὺς στρατιωτικοὺς ἁγίους δίδει τὴν χρονολογίαν 1495, ἡ τεχνοτροπία ὅμως ἐκτελέσεως τοῦ διακόσμου, μὲ τὴν ἀνάδειξιν τῆς πλαστικότητος τῶν σωμάτων καὶ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ βάθους καὶ τῆς κινήσεως εἰς τὰς συνθέσεις, ἐντάσσει τὰς τοιχογραφίας εἰς τὸ παλαιολόγειον ρεῦμα τοῦ ΙΔ΄-ΙΕ΄ αἰ.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας κτηριακῆς στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῶν τοιχογραφημένων ναῶν, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς διακοσμήσεως αὐτῶν ἐκ τῆς καταστροφῆς, ἐπραγματοποιήθησαν, ὑπὸ εἰδικευμένων συντηρητῶν τῶν συνεργείων ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Στ. Μπαλτογιάννη τοῦ Κ.Ε.Σ. τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, συστηματικαὶ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τοιχογραφιῶν τῶν βυζαντινῶν ναῶν τῆς Κρήτης.

Μονὴ Κερᾶς Πεδιάδος (ἀκαταλογογράφητος)

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι ἀποκαλύψεως τῶν κάτωθι νεωτερικῶν ἀσβεστοκονιαμάτων τοιχογραφιῶν εἰς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς Κερᾶς Πεδιάδος, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν κατὰ τὸ παρελθόν. Διὰ τῶν γενομένων κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐργασιῶν, ἀπεκαλύφθησαν αἱ τὸ Δ. τμῆμα τῆς καμάρας τοῦ ἀρχικοῦ ναΐσκου τοῦ καθολικοῦ κοσμοῦσαι τοιχογραφίαι. Ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν εἰς τὸ Β. τμῆμα τῆς καμάρας παραστάσεων τῆς Ἀποποιήσεως τῶν Προσφορῶν τοῦ Ἰωακεὶμ καὶ τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἀσπασμοῦ τοῦ Ἰωακεὶμ καὶ τῆς Ἄννης εἰς τὴν ἄνω ζώνην, τοῦ Ἀσπασμοῦ τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς Ἐλισάβετ καὶ τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν κάτω (Πίν. 569 β, 570 α), ὡς καὶ ἐκ τῶν εἰς τὸ Ν. τμῆμα αὐτῆς παραστάσεων τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τοῦ Ἰωακείμ, τῆς Προσευχῆς τῆς ἁγίας Ἄννης εἰς τὴν ἄνω διακοσμητικὴν ζώνην καὶ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν κάτω (Πίν. 570 β). Τέλος, εἰς τὰς παραστάδας τοῦ Δ. τοξωτοῦ ἀνοίγματος ἐπικοινωνίας μὲ τὰ μεταγενέστερα κλίτη, ἀπεκαλύφθησαν οἱ ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος, καθὼς καὶ ὁλόσωμος ἄγγελος. Σημειωθήτω, ὅτι σπανία διὰ τοὺς καμαροσκεπεῖς ναΐσκους τῆς Κρήτης εἶναι ἡ διάταξις εἰκονογραφικῶν θεμάτων ἐξ ὁλοκλήρου εἰλημμένων ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου, εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένος ὁ ναός, εἰς τὸ ἐκτὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος Δ. τμῆμα τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας. Ἀνάλογον ἰδιορρυθμίαν διατάξεως τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων εἰς τὴν καμάραν τοῦ ναοῦ ἐμφανίζουν καὶ οἱ καμαροσκεπεῖς ναΐσκοι Ἁγίου Γεωργίου Χειλιανῶν Μυλοποτάμου (βλ. Κρητ. Χρον. ΚΑ΄ (1969), σ. 545-546), Ἁγίας Παρασκευῆς Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος, Ἀσωμάτου Ἀρχανῶν Τεμένους, καθὼς καὶ τὸ κλίτος τῆς Παναγίας τῆς μονῆς Βαλσαμονέρου Καινούργιου.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι προσέτι καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῆς σκηνῆς τῆς Ἀποποιήσεως τῶν Προσφορῶν τοῦ Ἰωακεὶμ καὶ τῆς Ἄννης, λόγῳ τῆς σπανιότητος αὐτῆς εἰς τὰς κρητικὰς τοιχογραφίας, ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ Βίου τῆς Θεοτόκου.

Μὲ τὰς ἐφετεινὰς ἐργασίας συνεπληρώθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ διακόσμου τοῦ ἀρχικοῦ ναΐσκου τοῦ καθολικοῦ, διεπιστώθη δὲ προσέτι ἡ ἑνότης τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ, ἡ ὁποία καὶ τυγχάνει ἔργον ἑνὸς μόνον ζωγράφου, ἐπαρχιακοῦ ἀλλὰ ἐπηρεαζομένου ἀπὸ πρότυπα διακοσμήσεων τῆς περιοχῆς Μακεδονίας τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ΄ αἰ.

Ναὸς Παναγίας Κερᾶς Κριτσᾶς Μεραμπέλλου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 568)

Εἰς τὸ κλίτος τῆς Ἁγίας Ἄννης τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Κερᾶς εἰς Κριτσὰν Μεραμπέλλου συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (βλ. Κρητ. Χρον. ΚΔ΄(1972), σ. 499-500). Διὰ τῆς πραγματοποιηθείσης ἐργασίας ἐστερεώθησαν δι' ἐνέσεων κόλλας αἱ ἀποκεκολλημέναι τοιχογραφίαι τοῦ Δ. τμήματος τῆς καμάρας καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκαθαρίσθησαν ἀπὸ κρυσταλλικὰ ἅλατα, λειχῆνας καὶ στρῶμα αἰθάλης. Οὕτω ἀπο-

κατεστάθησαν αἱ τοιχογραφίαι τῆς καμάρας Εὐλογία τῆς Παρθένου, Γέννησις Θεοτόκου, Ὕδωρ ἐλέγξεως, Κολακεία, Θλίψις τοῦ Ἰωσήφ, Εἰσόδια, Ταξίδι εἰς Βηθλεέμ, Θεοτόκος ἡ Πύλη, (Πίν. 571 α), ὡς καὶ ἡ Κοινωνία τῆς Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας ὑπὸ τοῦ Ἀββᾶ Ζωσιμᾶ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ Δ. τοίχου. Ἐπίσης ἐκαθαρίσθησαν καὶ αἱ σειραὶ τῶν ὁλοσώμων ἁγίων τῶν πλαγίων τοίχων, ὡς καὶ τὰ στηθάρια τῶν ἁγίων, τὰ ὁποῖα εἶναι διατεταγμένα εἰς στενὴν ζώνην εἰς τὴν γένεσιν τῆς καμάρας. Περὶ τῆς τέχνης τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν, τῶν ὁποίων ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ αἰσθητικὴ παρουσίασις διὰ τῆς ἐκτελέσεως μικρῶν ζωγραφικῶν συμπληρώσεων δι' ὑδροχρώματος εἰς τὰ ἐφθαρμένα μέρη τῆς ζωγραφικῆς, βλ. Κ. Καλοκύρη, Κρητ. Χρον. ΣΤ΄(1952), σ. 211 κ.ἑ. Μ. Χατζηδάκη, Κρητ. Χρον. ΣΤ΄ (1952), σ. 61 καὶ 89. Σ. Παπαδάκη, Περιοδικὸν ΗΩΣ 1964, σ. 131-139. Σ. Παπαδάκη, ΑΔ 22 (1967): Μελέται, σ. 87 κ.ἑ.

Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου (Gerola - Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 291)

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι ἀποκαλύψεως τῶν κάτωθι νεωτερικῶν ἀσβεστοκονιαμάτων σωζομένων τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (βλ. Κρητ. Χρον. ΚΔ΄(1972), σ. 500, πίν. ΚΘ΄ καὶ Ν). Ἐφέτος ἀπεκαλύφθησαν αἱ τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν τὴν καμάραν τῆς Ν. κεραίας τοῦ σταυροῦ, τὸ τύμπανον τῆς αὐτῆς κεραίας καὶ τὸ ΝΔ. γωνιαῖον διαμέρισμα. Ἐκ τῶν διακοσμήσεων τῶν χώρων αὐτῶν σώζονται ἡ Ὑπαπαντὴ εἰς τὸ Δ. σκέλος τῆς Ν. καμάρας καὶ κάτωθι αὐτῆς ἡ παράστασις τῆς Προσευχῆς τῆς Ἁγίας Ἄννης (Πίν. 573 α), εἰς δὲ τὸ Α. ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ (Πίν. 571 β) καὶ ἓν στηθάριον στρατιωτικοῦ ἁγίου. Εἰς τὸ τύμπανον σώζεται ἐν μέρει καὶ κατὰ τὰ δύο ἄκρα αὐτῆς ἡ παράστασις τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (Πίν. 572 α - β) καὶ κάτωθεν αὐτῆς σειρὰ ὁλοσώμων ἁγίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἁγία Ἄννα φέρουσα εἰς τὴν δεξιὰν τὴν Παναγίαν. Σειρὰ ἐπίσης ὁλοσώμων μετωπικῶν ἁγίων σώζεται καὶ εἰς τὸ ΝΔ. γωνιαῖον διαμέρισμα, εἰς τὸν Ν. τοῖχον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡ παράστασις τῆς Δεήσεως (Πίν. 573 β), Ν. δὲ τῆς θύρας ὑπάρχει ἡ ἀπεικόνισις ὁλοσώμου τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ. Αἱ τελευταῖαι τοιχογραφίαι ἔχουν ὑποστῆ ἐκτεταμένους ἀπολεπισμοὺς τοῦ χρώματος. Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι ἐστερεώθησαν ἐπὶ τοῦ τοίχου δι' ἐνέσεων κόλλας καὶ ἀσκήσεως ἐπ' αὐτῶν ἰσχυρᾶς μηχανικῆς πιέσεως, ἀκολούθως δὲ ἐγένετο ὁ καθαρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας ἀπὸ κρυσταλλικὰ ἅλατα καὶ λειχῆνας. Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς αἰσθητικῆς ἑνότητος τῆς ζωγραφικῆς, ἐγένοντο μικραὶ ζωγραφικαὶ συμπληρώσεις δι' ὑδροχρώματος, ἐπραγματοποιήθη δὲ καὶ ἡ τελικὴ στερέωσις τοῦ χρώματος. Τέλος, τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τοῦ διακόσμου δημιουργηθέντα κενὰ συνεπληρώθησαν διὰ κονιάματος κουρασανίου τόνου οὐδετέρου. Ἡ τεχνοτροπία ἐκτελέσεως τοῦ ἀποκαλυφθέντος διακόσμου δὲν εἶναι ἑνιαία. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Ν. καμάρας καὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ Ν. τοίχου, περιλαμβάνουσαι τὰς παραστάσεις τῆς Ὑπαπαντῆς, τῆς Προσευχῆς τῆς ἁγίας Ἄννης, τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου καὶ στηθάριον στρατιωτικοῦ ἁγίου, ἔχουν ἐκτελεσθῆ κατὰ τὸ 1323, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Α. γενέσεως τῆς Ν. καμάρας μερικῶς σωζομένην κτητορικὴν ἐπιγραφήν (περὶ τῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις ἦλθεν ἐκ νέου εἰς φῶς κατὰ τὰς προσφάτους ἐργασίας, βλ. Α. Κύρου, Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως, σ. 198, 203, εἰκ. 3 καὶ Κ. Λασσιθιωτάκη, Ὁ ναὸς τῶν Εἰσοδίων καὶ μία παλαιότερη Βασιλικὴ στὸ Φόδελε, Κρητ. Χρον. Ε΄ (1951), σ. 85). Αἱ τοιχογραφίαι αὐταί, ἂν καὶ ἔχουν κατασκευασθῆ ἀρχομένης τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ ΙΔ΄ αἰ., ἐμφανίζουν ἐμμονὴν εἰς τὴν τέχνην τῶν ἀρχῶν τοῦ προηγουμένου αἰῶνος. Εἰς τοὺς πίνακας παρατάσσονται αἱ ἐντελῶς ἀπαραίτητοι μορφαὶ εἰς στάσεις ἠρέμους, δυσκάμπτους ἀλλὰ καὶ ἐκφραστικάς. Ἐπικρατεῖ ἐπίσης ἡ γραμμικὴ δήλωσις τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, συνδυαζομένη ἐνίοτε μὲ τὴν ἀναζήτησιν τῆς πλαστικότητος, ἐπιτυγχανομένης μὲ τὰς ἐντόνους σκιὰς εἰς τὰς παρειὰς ἢ καὶ μὲ τὰς φωτεινὰς ἀνταυγείας τῶν ἐνδυμάτων. Εἰς τεχνοτροπίαν προσηρμοσμένην εἰς τὴν Παλαιολόγειον τέχνην ἔχουν ἐκτελεσθῆ αἱ τοιχογραφίαι, αἱ κοσμοῦσαι τὸ κάτω μέρος τοῦ τοίχου τῆς Ν. κεραίας, ἀποτελούμεναι ἀπὸ σειρὰν ὁλοσώμων μετωπικῶν ἁγίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ ἁγία Ἄννα, φέρουσα εἰς τὴν δεξιὰν τὴν Θεοτόκον. Εἰς τὰς τοιχογραφίας αὐτὰς τὰ σώματα εἶναι ὀγκώδη καὶ τὰ πρόσωπα ἀποδίδονται μὲ κάποιαν πλαστικότητα, ἐπιτυγχανομένην μὲ ἀποχρώσεις καστανοῦ καὶ λευκὰ φῶτα. Εἰς ἀνάλογον τεχνοτροπίαν ἐξετελέσθη καὶ ἡ μορφὴ τοῦ ὁλοσώμου Ἀρχαγγέλου εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τῆς Δ. θύρας εἰσόδου. Ὑπὸ ἄλλου ζωγράφου, τέλος, ἔχουν ἐκτελεσθῆ αἱ τοιχογραφίαι αἱ κοσμοῦσαι τὸ ΝΔ. γωνιαῖον διαμέρισμα, ἀποτελούμεναι ἀπὸ

σειρὰς ὁλοσώμων μετωπικῶν ἁγίων μὲ τὴν Δέησιν εἰς τὸ μέσον (Πίν. 574 α - γ).

Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης (ἀκαταλογογράφητος)

Μετὰ τὴν ἐπισήμανσιν κατὰ τὸ 1970 τοιχογραφιῶν, διατηρουμένων κάτωθι νεωτερικῶν κονιαμάτων, εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ τῆς μονῆς Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης (βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 528, Πίν. 543 γ, Κρητ. Χρον. ΚΓ΄ (1971), σ. 506 - 507), ἐπραγματοποιήθη ἐφέτος ἡ ἀποκάλυψις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (Πίν. 575 α) τοῦ σταυρικοῦ μετὰ τρούλλου ναοῦ, συνισταμένων εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν συλλειτουργούντων ἱεραρχῶν εἰς τὴν κόγχην καὶ τὴν ἡμικατεστραμμένην Θεοτόκον, ἑνθρονον μεταξὺ Ἀγγέλων, εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον. Ἐκ τῶν ἱεραρχῶν διασώζεται ἀριστερὰ μὲν τῆς εἰς τὸ μέσον τῆς κόγχης παραστάσεως τῆς ἁγίας Τραπέζης ὁ Χρυσόστομος (Πίν. 575 β), δεξιὰ δὲ οἱ ἅγιοι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Μέγας Βασίλειος (Πίν. 575 γ, 577 β). Εἰς τὸ δεξιὸν τμῆμα τῆς κόγχης ἀπεκαλύφθη τμῆμα κεφαλῆς μετωπικοῦ ἱεράρχου (Πίν. 577 γ), ὑπόλειμμα τοιχογραφίας τοῦ πρώτου στρώματος διακοσμήσεως. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔντονον ἀρχαϊκότητα μὲ τοὺς μεγάλους ὀφθαλμούς, τὰ ἔντονα περιγράμματα, τὴν γραμμικὴν δήλωσιν τῶν χαρακτηριστικῶν, τὴν ἔντονον σχηματοποίησιν ἐπὶ τοῦ ἁπλοῦ προπλασμοῦ τοῦ προσώπου, δυναμένου νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς ΙΑ΄- ΙΒ΄ αἰ. Οἱ ἱεράρχαι τοῦ δευτέρου στρώματος, οἱ ὁποῖοι προσκλίνουν πρὸς τὴν εἰς τὸ μέσον αὐτῶν ἁγίαν Τράπεζαν, κατὰ τὸν τύπον τῶν συλλειτουργούντων μὲ ἀνοικτὰ εἰλητάρια εἰς τὰς χεῖρας, ὡς ἐπεκράτησεν ἀπὸ τοῦ ΙΒ΄ αἰ., χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν πλασμένην ἐπιφάνειαν τοῦ προσώπου μὲ τὰ ἀνοικτὰ φῶτα, τὴν διαγραφὴν τῶν χαρακτηριστικῶν μὲ καθαρὰς καὶ ἐντόνους γραμμάς, τὴν ἰσχυρὰν σχηματοποίησιν τῆς γενειάδος, τὸ ἔντονον συνωφρυωμένον βλέμμα, τὸ ὑψηλὸν μέτωπον, ἐκφραστικὰ δηλαδὴ μέσα τῆς μνημειακῆς τέχνης τῆς τελευταίας Κομνηνείου περιόδου δύνανται δὲ νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς ΙΒ΄ καὶ ΙΓ΄ αἰ.

Δοκιμαὶ ἐγένοντο καὶ εἰς ἄλλα τμήματα τοῦ ναοῦ καὶ ἐδείχθη ὅτι τοιχογραφικὸς διάκοσμος διασώζεται εἰς τὰς καμάρας καὶ τὸν τροῦλλον. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Συνεργεῖον ὑπὸ τὸν συντηρητὴν Χρ. Ἀρχιμανδρίτην ἐπεράτωσεν ἐφέτος τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν στερέωσιν τῶν εἰκόνων τῆς μονῆς Γωνιᾶς Κισάμου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν διεπιστώθη ὅτι τρεῖς λατρευτικαὶ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, ἤτοι ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος, ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ (Πίν. 577 α) καὶ ὁ Πρόδρομος (Πίν. 576 α), τυγχάνουν ἔργα τοῦ ζωγράφου Παρθενίου, ἐνῷ ἔργον τοῦ ζωγράφου Ἡσαΐου εἶναι ἡ μεγάλη εἰκὼν μὲ τὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου ὡς Ζωοδόχου Πηγῆς (Πίν. 576 β). Συνολικῶς, κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἐργασιῶν τῶν ἐτῶν 1971 καὶ 1972, συνετηρήθησαν τεσσαράκοντα δύο εἰκόνες τῆς μονῆς καὶ πλὴν τοῦ γνωστοῦ ἤδη Παλαιοκαπᾶ, ἐγένοντο γνωστοὶ καὶ οἱ λίαν ἀξιόλογοι ζωγράφοι τῆς Κρητικῆς Σχολῆς Νεῖλος (Εἰκὼν ἱστορίας παγκάλου Ἰωσήφ, σπανία διὰ τὸ θέμα καὶ ἐξαιρέτου τέχνης, τοῦ 1642 (Πίν. 578 α - β, 579 α - β, 580 α - β) Παρθένιος καὶ Ἡσαΐας. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, τέλος, συνεργείου συνετηρήθησαν καὶ τρεῖς εἰκόνες τοῦ μικροῦ Ἁγίου Μηνᾶ Ἡρακλείου, τέσσαρες τοῦ Σιναϊτικοῦ μετοχίου τοῦ Ἁγίου Ματθαίου Ἡρακλείου, τρεῖς ἐκ τῆς Κριτσᾶς Μεραμπέλλου καὶ δύο τῆς μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Ἀνωπόλεως.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Τετράκογχον Μεσαρᾶς

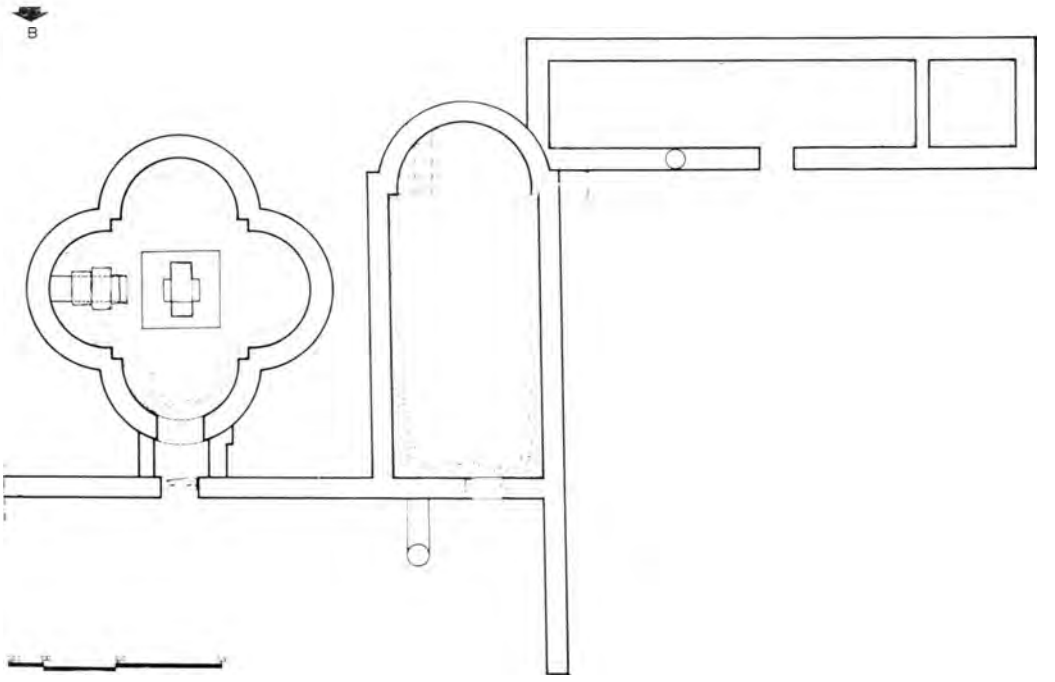
Κατὰ τὴν διάρκειαν καλλιεργείας ἐντὸς τοῦ κτήματος τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς Μεσαρᾶς, ἤλθον εἰς φῶς λείψανα παλαιοῦ κτηρίου, διὰ γενομένης δὲ ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἀπεκαλύφθη τετράκογχον παλαιοχριστιανικὸν κτίσμα, πιθανώτατα μαρτύριον, τὸ ὁποῖον, ὡς δεικνύουν ἐπισημανθέντα ὑπολείμματα κτισμάτων, ἀνήκει εἰς εὐρύτερον κτηριακὸν συγκρότημα μὴ ἀνασκαφὲν εἰσέτι. Τὸ βασικὸν σχέδιον τοῦ τετρακόγχου ἀποτελεῖται ἀπὸ κεντρικὸν τετράγωνον καὶ ἀπὸ τέσσαρας ἡμικυκλικὰς κόγχας ἀνοιγομένας εἰς τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. Ἡ στέγασις θὰ ἐγένετο διὰ κτιστοῦ ἡμισφαιρικοῦ τυφλοῦ θόλου, καλύπτοντος τὸν τετράγωνον κεντρικὸν χῶρον, καὶ διὰ τεταρτοσφαιρίων εἰς τὰς κόγχας, ὡς βεβαιοῦν αἱ πλίνθοι, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν. Εἴσοδος μετὰ βραχέος « λαιμοῦ » εὑρέθη εἰς τὴν Β. κόγχην. Εἰς τὸ μέσον τοῦ τετραγώνου εἶναι ἱδρυμένη τετράγωνος κτιστὴ κατασκευή, περικλείουσα ἐπίμηκες ὀρθογώνιον μὲ ἐγκοπὰς εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, ἴχνη δὲ καύσεως εἰς τὰς ἐγκοπὰς αὐτὰς καὶ τὸ πώρινον δάπεδον, ὡς καὶ ἡ ἀπουσία παντὸς ἴχνους συστήματος ἀπορροῆς ὑδάτων, βεβαιοῦν τὴν χρῆσιν τοῦ κτίσματος ὡς μαρτυρίου. Εἰς τὴν Α. κόγχην διεπιστώθησαν ἴχνη τοιχογρα-

φικῆς διακοσμήσεως συνισταμένης ἐκ φυτικῶν θεμάτων (Σχέδ. 1).

Βασιλικὴ Καστρίου Χερσονήσου Πεδιάδος

Δοκιμαστικὴ ἐπίσης ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, πραγματοποιηθεῖσα Α. τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Καστρίου Χερσονήσου Πεδιάδος, ἐνετόπισε, πλὴν μικροῦ τμήματος δαπέδου ἐκ μωσαϊκοῦ, καὶ ἀποθέτην Ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐξ οὗ περισυνελέγησαν πήλινα εἰδώλια.

Ἐξ αἰτίας κατασκευῆς βόθρου ἐντὸς τοῦ Λιμένος Χερσονήσου ἐνετοπίσθη παλαιοχριστιανικὸς κτιστὸς τάφος, εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ὁποίου διεσώθη τμῆμα τοιχογραφικῆς διακοσμήσεως ἐξ ἀνθέων καὶ γραπτὴ ἐπιγραφή.

Σχέδ. 1. Γεωργικὴ Σχολὴ Μεσαρᾶς. Κάτοψις τετρακόγχου κτίσματος

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΕΝΕΤΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Τείχη Ἡρακλείου

Αἱ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1971 ἀρξάμεναι ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τοῦ περιβόλου τῶν ἐνετικῶν τειχῶν τοῦ Ἡρακλείου (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 662 - 667, Κρητ. Χρον. ΚΔ΄ (1972), σ. 501 - 502), συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 μὲ ἐντατικώτερον ρυθμόν, χρηματοδοτούμεναι ἀπὸ τὴν Διεύθυνσιν Ἀναστηλώσεως καὶ τὸν ΕΟΤ. Οὕτω, ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῶν ἐπάλξεων εἰς τὰ εὐθύγραμμα τμήματα: (α) Μεταξὺ τῶν προμαχώνων Παντοκράτορος καὶ Βηθλεέμ, (β) μεταξὺ τῶν προμαχώνων Ἰησοῦ καὶ Βιτούρι, (γ) τὸ εὐθύγραμμον τμῆμα Μπέμπο, ὡς καὶ αἱ ἐπάλξεις τῶν τετραγωνικῶν προμαχώνων Βηθλεὲμ καὶ Παντοκράτορος, ἐργασίαι αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν πραγματοποιούμεναι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1971, ὁπότε ἤρχισε καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν ἐπάλξεων τοῦ εὐθυγράμμου τμήματος μεταξὺ τῶν προμαχώνων Μαρτινέγκο καὶ Βηθλεέμ, ἡ ἀποχωμάτωσις τῆς τάφρου τοῦ αὐτοῦ τμήματος, ὡς καὶ ἡ διαμόρφωσις τῆς Α. τάφρου κειμένης πρὸ τοῦ εὐθυγράμμου τμήματος Μπέμπο (βλ. ΑΔ ἔ.ἀ., σ. 663, Σχέδ. 2).

Δι' ἐνεργειῶν τῆς Ἐφορείας ἀπετράπη ὁ κίνδυνος κατασκευῆς κολυμβητηρίου εἰς τὸ τμῆμα τῆς τάφρου, τὸ εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν προμαχώνων Μαρτινέγκο καὶ Βηθλεέμ, ἔργον μὴ συμβιβαζόμενον πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν ἀποκαταστάσεως τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς τάφρου τῶν τειχῶν τοῦ Ἡρακλείου.

Κοῦλες Ἡρακλείου

Διὰ πιστώσεων τοῦ ΕΟΤ πρὸς τὸ Νομαρχια-

κὸν Ταμεῖον, συνεχίσθησαν καὶ αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τοῦ ἑνετικοῦ φρουρίου (Κοῦλε) λιμένος Ἡρακλείου, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν κατὰ τὸ ἔτος 1971 (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 667, Κρητ. Χρον. ΚΔ΄ (1972), σ. 502 - 503). Τὸ 1972 ἐπερατώθη ἡ ἐργασία καθαρισμοῦ τῶν θολωτῶν δωματίων καὶ διαδρόμων τοῦ ἰσογείου ἀπὸ τὰς μεταγενεστέρας ἐπιχώσεις καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπραγματοποιήθη ἡ στρῶσις τῶν δαπέδων διὰ μεγάλων πωρίνων πλακῶν, ἐτοποθετήθησαν θύραι εἰς τὰς εἰσόδους τῶν αἰθουσῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν πύλην τοῦ φρουρίου, κατὰ μίμησιν παλαιῶν προτύπων. Ἐπίσης, ἀποκατεστάθη δι' ἰσοδομικῆς τοιχοποιίας ἐκ πωρολίθων ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ φρουρίου καὶ ἐγένοντο αἱ μηχανολογικαὶ ἐγκαταστάσεις τῶν χώρων ὑγιεινῆς καὶ ὁ ἠλεκτροφωτισμὸς τοῦ μνημείου.

Νεώρια Ἡρακλείου

Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν νεωρίων ΙΙ (nuovi arsenali) (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 667, Κρητ. Χρον. ΚΔ΄ (1972), σ. 503), ἐπραγματοποιήθη ἐφέτος ἡ στρῶσις τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας τοῦ μεγάλου νεωρίου τῆς ΝΔ. πλευρᾶς τοῦ ἑνετικοῦ λιμένος, διὰ κονιάματος κουρασανίου ὡς ἦτο καὶ ἀρχικῶς, εἰς δὲ τὸ δῶμα τῶν δύο συνεχομένων εἰς τὴν Ν. πλευρὰν αὐτοῦ ὑδατοδεξαμενῶν, ἐτοποθετήθη δάπεδον ἐκ πωρίνων πλακῶν διὰ τὴν στεγανοποίησιν αὐτοῦ, παραλλήλως δὲ ἀποκατεστάθησαν καὶ οἱ κυκλικοὶ φωταγωγοὶ διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτῶν.

Loggia Ἡρακλείου

Διὰ πιστώσεων τοῦ ΕΟΤ πρὸς τὸ Νομαρχιακὸν Ταμεῖον Ἡρακλείου, συνεχίσθησαν τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τῆς ὑπαιθρίου ἐσωτερικῆς αὐλῆς (atrium) τῆς ἑνετικῆς λέσχης (loggia) Ἡρακλείου (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 667 - 668, Κρητ. Χρον. ΚΔ΄ (1972), σ. 503), διὰ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ἐργασίας ἀνακατασκευῆς — δι' ἰσοδομικῆς τοιχοποιίας ἐκ πωρολίθων — τῆς τριπλεύρου ὄψεως τῆς Α. πλευρᾶς, ἡ ὁποία καὶ κοσμεῖται μὲ κόγχην εἰς τὸ μέσον, θύρας καὶ παράθυρα τοξωτά, ὡς καὶ ἐπαλλήλους κίονας, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τῆς κάτω σειρᾶς εἶναι δωρικοῦ καὶ τῆς ἄνω κορινθιακοῦ ρυθμοῦ. Τὸ ἐπιστύλιον τῆς κάτω σειρᾶς τῶν κιόνων μιμεῖται τὸ δωρικὸν διάζωμα καὶ κοσμεῖται μὲ τρίγλυφα καὶ μετόπας διακοσμουμένας μὲ ἑνετικὰ οἰκόσημα, τὸ δὲ γεῖσον, τὸ ὁποῖον ἐπιστέφει τὴν ἄνω σειρὰν τῶν κιόνων, φέρει εἰς τὴν κάτω πλευρὰν γεισήποδας. Τὸ σύνολον τυγχάνει χαρακτηριστικὸν ἔργον ἀναγεννησιακοῦ ρυθμοῦ, μιμούμενον κλασσικὰ πρότυπα. Ἐφέτος ἐπίσης ἤρχισε καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ξυλίνων ψευδοροφῶν τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ ἀνωγείου.

Φρούριον Σπιναλόγκα Μεραμπέλλου

Διὰ παραστάσεων τῆς Ἐφορείας πρὸς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν, καθὼς καὶ τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ, τοῦ ΕΟΤ καὶ τῆς Περιφερειακῆς Διευθύνσεως Κρήτης, ἐματαιώθη ἡ ἀπόφασις τῆς χρήσεως, ὡς ναυτικῆς βάσεως τορπιλλικάτων τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, τῆς νησῖδος Σπιναλόγκα τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου, μοναδικοῦ εἰς τὸ εἶδος αὐτοῦ διὰ τὴν Κρήτην φρουριακοῦ συγκροτήματος ἐπὶ νησῖδος τῶν Ἑνετικῶν χρόνων. Ἡ ἀποφασισθεῖσα κατασκευὴ τῶν ἀπαραιτήτων ἐγκαταστάσεων ἐξυπηρετήσεως τῆς ναυτικῆς βάσεως, πλὴν τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ χώρου, προϋπέθετε βεβαίως καὶ τὴν καταστροφήν, κατὰ τόπους, τῶν σωζομένων παλαιῶν κτισμάτων διὰ τὴν ἀνέγερσιν εἰς τὸν χῶρον αὐτῶν βοηθητικῶν κτηρίων τῆς βάσεως.

Ναὸς Σωτῆρος (Βαλιδὲ τζαμὶ) Ἡρακλείου

Παρὰ τὰς καταβληθείσας ἐντόνους προσπαθείας ἐπὶ ἔτος καὶ πλέον τῆς Ἐφορείας, συνεπικουρουμένης γενναίως πρὸς τοῦτο καὶ ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου Εἰσαγγελέως Πρωτοδικῶν Ἡρακλείου κ. Ἀ. Τσεβᾶ, δὲν ἀπετράπη τελικῶς ἡ κατεδάφισις τοῦ ἀξιολόγου γοτθικοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος (Βαλιδὲ τζαμί) (βλ. Gerola, Monumenti, II, σ. 120 - 121, εἰκ. 72 - 73), πραγματοποιηθεῖσα τελικῶς διὰ προσωπικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ τότε ἀντιπροέδρου τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀποχαρακτηρισμοῦ τοῦ ναοῦ ὡς διατηρητέου μνημείου ὑπὸ τοῦ τότε Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Ὁ κατεδαφισθεὶς ναός, καθολικὸν τοῦ τάγματος τῶν Αὐγουστιανῶν μοναχῶν, ἀνηγέρθη τὸν ΙΔ' αἰ. εἰς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον τῆς μονοκλίτου ξυλοστέγου βασιλικῆς, τὸ Ἱερὸν Βῆμα τῆς ὁποίας ἐκάλυπτον ἐν σειρᾷ δύο γοτθικὰ σταυροθόλια μετὰ νευρώσεων, τὰς δὲ μακρὰς πλευρὰς ἐνίσχυον ἐξέχουσαι ἀντηρίδες ὑπὸ μορφὴν παραστάδων. Μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Χάνδακος ὑπὸ τῶν Τούρκων (1669), ὁ ναὸς μετετράπη εἰς τέμενος τῆς Βαλιδὲ Σουλτάνας ἄνευ ἑτέρας ἀλλοιώσεως αὐτοῦ, πλὴν τῆς προσθήκης μιναρὲ εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν αὐτοῦ ἐξωτερικῶς καὶ τῆς κατασκευῆς mihrab (κόγχης προσευχῆς) καὶ mimrab (εἴδος ἄμβωνος) εἰς τὸ ἐσωτερικόν,

κατασκευαὶ αἱ ὁποῖαι δὲν προεκάλεσαν τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐνιαίου χώρου. Ὅτε ὅμως περὶ τὸ 1926 ἐχρησιμοποιήθη πρὸς στέγασιν τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων, προεκλήθη μερικὴ ἀλλοίωσις τοῦ μνημείου διὰ τῆς τοποθετήσεως πλακὸς ἐκ σκυροδέματος, περὶ τὸ μέσον τοῦ ὕψους αὐτοῦ, διὰ τὴν κατασκευὴν ἀνωγείου, καὶ διὰ τῆς διανοίξεως θυρῶν καὶ δύο σειρῶν παραθύρων, κατασκευῶν εὐκόλως ἀφαιρουμένων, διὰ τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς, δεδομένης μάλιστα τῆς στατικῆς ἐπαρκείας αὐτοῦ, βεβαιωθείσης ὑπὸ ἐπιτροπῆς μηχανικῶν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν, τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων, παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς ἑτοιμορρόπων τῆς Διευθύνσεως Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν Ἡρακλείου. Τὸ οἰκόπεδον τοῦ μνημείου μετετράπη εἰς χῶρον ἰσχνοῦ πρασίνου.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΡΟΔΟΣ

Ἡ συσταθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 1971 προσωρινὴ ἔκθεσις μυκηναϊκῶν ἀγγείων καὶ ὅπλων, προερχομένων ἐκ Ρόδου, Καρπάθου καὶ Ἀστυπαλαίας, περιωρίσθη εἰς τὴν τελευταίαν αἴθουσαν τῆς Β. πτέρυγος τοῦ Μουσείου, προκειμένου νὰ ἐπεκταθῇ ἡ συνεχιζομένη μόνιμος ἔκθεσις τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν νεκροπόλεων τῆς Καμίρου.

Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Τρίτωνος, τὸ ὁποῖον εὑρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον Χατζηανδρέου, ἀπεκολλήθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου, ὅπου ἤρχισεν ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωσίς του ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ κ. Ἰ. Κολέφα. Ἐπίσης, ἀπεκολλήθη καὶ ἤρχισεν ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρησις τοῦ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν τεχνικήν του ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ γρυπός, τὸ ὁποῖον εἶχε παλαιότερον εὑρεθῇ ἐντὸς οἰκοπέδου παρὰ τὴν ὁδὸν Πίνδου (κτηματολ. μερὶς 124), ἐντὸς τῆς ἀρχαιολογικῆς ζώνης τῆς ἀκροπόλεως.

Ἀμφότερα ἀπεικονίζονται εἰς ΑΑΑ VI (1973), σ. 120 κ.ἑ., εἰκ. 9 - 10.

ΚΑΣΟΣ

Μὲ τὴν προοπτικὴν νὰ συμβάλουν εἰς τὴν δημιουργίαν Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Κάσου, οἱ κάτοικοι τοῦ Πόλιν παρέδωσαν μὲ ἐξαιρετικὴν προθυμίαν τυχαῖα εὑρήματά των, ἀγγεῖα κλπ., κυρίως ὅμως ἐβοήθησαν εἰς τὴν συγκέντρωσιν σημαντικοῦ ἀριθμοῦ τῶν χαρακτηριστικῶν διὰ τὴν Κάσον λιθίνων δισκοειδῶν ἐνεπιγράφων σημάτων (Πίν. 581 α). Τὰ σήματα προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς κλασσικῆς νεκροπόλεως, ἡ ὁποία ἐκτείνεται εἰς τὰς κλιτὺς τῆς κοιλάδος Δ. τοῦ κάστρου, τοῦ Πόλιν, ὅπου ἐντοπίζεται καὶ ἡ ἀρχαία πόλις[1] (βλ. κατωτ. σ. 640). Μέχρι τοῦδε ἦσαν γνωστὰ τριάκοντα δύο δημοσιευμένα εἰς IG XII 1, 1044 - 1059, εἰς ASAtene XLI - XLII, N.S. XXV - XXVI (1963 - 64), σ. 219 - 224 (G. Susini) καὶ εἰς Hesperia 28 (1959), σ. 119, ἀριθ. 23 (Jameson). Ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν τὸ 1972 μόνον τὰ ὀκτώ[2]. Συνεκεντρώθησαν ὅμως τριάκοντα ἄλλα ἄγνωστα, τὰ ὁποῖα θὰ δημοσιευθοῦν ἐν καιρῷ. Ἅπαντα φυλάσσονται προσωρινῶς εἰς τὸ Δημαρχεῖον.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΠΟΛΙΣ ΡΟΔΟΥ

Ἡ ἀρχαία ὀχύρωσις

Νότιον τμῆμα

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἤρχισεν ἡ ἀποκάλυψις σημαντικῶν τμημάτων τῆς Ν. ὀχυρώσεως τῆς πόλεως, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναμένεται ἡ λύσις πολλῶν προβλημάτων, ἀφορώντων εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν τειχῶν καὶ εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῆς Ρόδου γενικώτερον. Λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἔτους αὐτοῦ καὶ λόγῳ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῶν ἀποκαλυπτομένων τειχῶν, ἡ ἔρευνα δὲν ἐπερατώθη, πρόκειται δὲ νὰ συνεχισθῇ καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὰ κατωτέρω ἐκτιθέμενα ἔχουν προσωρινὸν μόνον χαρακτῆρα, τὰ δὲ παρατιθέμενα σχέδια καὶ αἱ φωτογραφίαι περιωρίσθησαν εἰς τὸ ἐλάχιστον.

Οἰκόπεδον Μυριαλλῆ (ἔναντι τοῦ Βενετοκλείου Γυμνασίου παρὰ τὴν ὁδὸν Κωνσταντίνου Παλαιολόγου)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τὸ 1967 σημαντικὸν τμῆμα τῆς ὀχυρώσεως, τάφοι καὶ οἰκοδομικὰ λείψανα[3]. Ἡ ἔρευνα τότε διεκόπη, ἐπειδὴ ὁ ἰδιοκτήτης μὲν δὲν ἠπείγετο νὰ οἰκοδομήσῃ, ἡ Ἐφορεία δὲ προσεπάθει νὰ ἀπελευθερώσῃ τὸ τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου μὲ τὴν ἀρχαίαν ὀχύρωσιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ἐπέτυχεν.

Ἐφέτος ἤρχισε καὶ πάλιν ἡ ἔρευνα, συνδυασθεῖσα ἀφ' ἑνὸς μὲ τὴν πρὸς Ν. τοῦ «πύργου» καὶ εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον ἔκτασιν, ὅπου θὰ οἰκοδομηθῇ σειρὰ πολυκατοικιῶν τοῦ Συνεταιρισμοῦ Διδασκάλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ τὴν δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πρὸς Α. καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον κειμένου οἰκοπέδου Κ. Κυπριώτη. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπερατώθη ἀλλὰ πρόκειται νὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ ἐρχόμενον ἔτος.

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ 1967 εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἡ συμβολὴ τῆς ἀπὸ Β.- Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 39 μὲ τὴν περιφερειακὴν Ρ 40 (διεπιστώθησαν ὁ-

1. G. Susini ἐν ASAtene XLI - XLII, N.S. XXV - XX (1963 - 64), σ. 203 κ.ἑ. BSA 65 (1970), σ. 69 κ.ἑ. καὶ BSA 68 (1973), σ. 169.

2. Κατὰ τοὺς κατοίκους σημαντικὸς ἀριθμὸς σημάτων, φυλασσομένων παλαιότερον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου, ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ ἐργολάβου διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ νέου κωδωνοστασίου.

3. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 446 κ.ἑ., Σχέδ. 8.

δοστρώματα ἀμφοτέρων τῶν ὁδῶν), τὸ ὅριον τοῦ ἐπὶ τῆς Α. γωνίας τῆς συμβολῆς οἰκοδομικοῦ τετραγώνου (ἐδόθη πρὸς καταστροφὴν καὶ οἰκοδόμησιν), ὁ ὑπόνομος τῆς Ρ 40 μετὰ τῆς ἐκβολῆς εἰς αὐτὸν τοῦ ὑπονόμου τῆς Ρ 39, τὸ εἰς ἀπόστασιν 13 μ. ἀπὸ τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου ἀπὸ ΒΔ.- ΝΑ. βαῖνον τεῖχος καὶ εἰς ἀπόστασιν 9.20 μ. ἀπ' αὐτοῦ « πύργος » τετράγωνος, διαστ. 14 × 10.40 μ.[4]. Κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ πύργου καὶ εἰς ἐλαχίστην ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν εἶχον ἀποκαλυφθῆ τέσσαρες μικροὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι - θῆκαι μὲ καῦσιν.

Τὰ τεθέντα τότε ἐρωτήματα ἦσαν: (α) Ἡ σχέσις τοῦ πύργου πρὸς τὸ τεῖχος, διότι εἶχε δημιουργηθῆ ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ πύργος ἦτο ἀνεξάρτητος τοῦ τείχους. (β) Ἡ ὕπαρξις ἢ μὴ πύλης κατὰ τὴν προέκτασιν πρὸς Ν. τῆς Ρ 39, διότι τὸ Δ. ἄκρον τοῦ τείχους εἰς τὸν ἀνώτερον δόμον εἶχεν ἔξεργον πρὸς Δ. (γ) Ἡ χρονολόγησις τῆς καταργήσεως καὶ καταστροφῆς τοῦ τείχους, δεδομένου ὅτι τὰ ὁδοστρώματα τῆς Ρ 39 διήρχοντο εἰς πολὺ ὑψηλότερον ἐπίπεδον τοῦ σωζομένου τείχους. Ἡ ἐφετεινὴ ἔρευνα ἀπέδειξε:

1. Ὅτι πράγματι εἰς τὴν προέκτασιν τῆς Ρ 39 ὑπῆρχεν ἄνοιγμα εἰς τὸ τεῖχος, τὸ πλάτος τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῆ. Τὰ ὁδοστρώματα τῆς Ρ 39 διέρχονται μέχρι καὶ 0.40 μ. ὑψηλότερον τοῦ τελευταίου σωζομένου δόμου τοῦ τείχους καὶ ἐκάλυπτον τὰς προαναφερθείσας ταφάς. Γενομένη τομὴ παρὰ τὸν πύργον πρὸς Β. αὐτῶν ἔφερεν εἰς φῶς κάτωθεν τῶν ὁδοστρωμάτων πέμπτον, ὅμοιον μὲ τοὺς προηγουμένους, τάφον.

2. Ἀπεκαλύφθη τὸ τεῖχος ἀπὸ τῆς Ρ 39 μέχρι τοῦ Α. ὁρίου τοῦ οἰκοπέδου, παραλλήλως πρὸς τὸν ὑπόνομον τῆς Ρ 40, καὶ διεπιστώθη, κατὰ γενομένας δοκιμαστικὰς τομάς, ἡ συνέχισίς του ἐντὸς τοῦ πρὸς Α. συνορεύοντος **οἰκοπέδου Κυπριώτη.**

3. Ἀπεδείχθη ὅτι ὁ θεωρούμενος ἀνεξάρτητος πύργος συνδέεται καθ' ὅλον τὸ πλάτος του μὲ τὸ τεῖχος. Ἡ συμπαγὴς κατασκευή, πλ. 14, μήκ. 19.20 μ., πρέπει νὰ παραβληθῆ μὲ τὴν ἀνάλογον εἰς τὸ τεῖχος τῆς ὁδοῦ Γρηγορίου Ε΄ (οἰκόπεδα Χαστᾶ - Βογιατζῆ - Παπαγεωργίου)[5]. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ἡ ἐσωτερικὴ ἀντηρίς[6]. Ὁμοία κατασκευὴ πρέπει νὰ ἦτο καὶ ὁ πύργος κάτωθεν τῆς οἰκίας Ἀρβανίτη, ἀνατολικώτερον τοῦ περιγραφομένου[7], ὅπως ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τείχους παρὰ τὴν ὁδὸν Ἁγίου Κωνσταντίνου (βλ. κατωτέρω).

4. Πρὸς Α. τοῦ « πύργου », εἰς σχετικὴν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ κατὰ μῆκος τοῦ τείχους, τόσον ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μυριαλλῆ ὅσον καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κυπριώτη, ἐνετοπίσθησαν τάφοι ὁμοίας μορφῆς μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν Ρ 39 εὑρεθέντας, ἤτοι τετράγωνοι κτισταὶ θῆκαι. Οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἠρευνήθη εἰσέτι.

5. Ὅτι ὁ ὑπόνομος τῆς Ρ 40 συνεχίζεται, ἂν καὶ κατεστραμμένος, εἰς τὸ οἰκόπεδον Κυπριώτη.

Τὸ Ν. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου αὐτοῦ, κείμενον εἰς τὸν προβλεπόμενον ἀκάλυπτον χῶρον τῆς οἰκοδομῆς, δὲν ἠρευνήθη συστηματικῶς, ἀναβληθείσης τῆς ἀνασκαφῆς δι' εὐθετώτερον χρόνον. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ οἰκοπέδου, εἰς τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι αἱ ταφαὶ ἦσαν πυκνότεραι, ἔδωσεν εἰς τὰς ὀλίγας δοκιμαστικὰς τομάς, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο, ἄφθονα κινητὰ μικρὰ εὑρήματα, εἰδώλια, νομίσματα κ.ἄ. Ἐνδεικτικῶς εἰκονίζονται: (α) Πήλινον εἰδώλιον καθημένης γυμνῆς γυναικείας μορφῆς μὲ ἐλλειπούσας τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς χεῖρας. Εἰς τὸν δεξιὸν μηρὸν ἔχει κάθετον τετράγωνον ὀπὴν διαμπερῆ, γενομένην πρὸ τῆς ὀπτήσεως. Εἰς τοὺς μαστοὺς ἔχει προστεθῆ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπὸ ἓν τεμάχιον πηλοῦ. Ὕψ. 0.188 μ. (Πίν. 581 β). Πρόκειται διὰ παραλλαγὴν τοῦ τύπου τῶν « ἱεροδούλων » κατὰ τὴν ὀνομασίαν τῆς D. Thompson[8] ἢ τῆς «Ἀφροδίτης τοῦ ἀνατολικοῦ τύπου » κατὰ τὸν Pottier καὶ Mollard - Besques[9]. Τελευταίως ἡ Chr. Bauchhenss[10] ὑπογραμμίζει τὴν ἀπουσίαν τοῦ τύπου ἀπὸ ἀποθέτας ἱερῶν τῆς Ἀφροδίτης καὶ θεωρεῖ τὴν μορφὴν ὡς κάποιαν θεότητα τῆς γονιμότητος. (β) Πήλινον εἰδώλιον καθημένου Γανυμήδους (Πίν. 581 γ), ὕψ. 0.095 μ. Διὰ τὸν τύπον αὐτόν, γνωστὸν ἀπὸ μίαν σειρὰν ροδιακῶν ἀγαλματίων[11], ἑτοιμάζεται ἰδιαιτέρα μελέτη.

6. Τέλος, αἱ γενόμεναι ἀποχωματώσεις πρὸς Ν. τῶν οἰκοπέδων Μυριαλλῆ καὶ Κυπριώτη, διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν **πολυκατοικιῶν τοῦ Συνεταιρισμοῦ Διδασκάλων,** ἀπεκάλυψαν: (α) Τὴν ὕπαρξιν προτειχίσματος βαίνοντος, ὅπως φαίνεται, παραλλήλως πρὸς τὸ τεῖχος. Προτείχι-

4. Αὐτόθι καὶ Γρ. Κωνσταντινόπουλος, ΑΕ 1967, σ. 115 κ.ἑ.

5. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 501, Σχέδ. 1, ἀριθ. 5.

6. Ἔ.ἀ., Σχέδ. 1, ἀριθ. 4.

7. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 595.

8. Troy, Suppl. 3, σ. 87 κ.ἑ.

9. Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs et romains II, Myrina, πίν. 10 καὶ 11.

10. ΑΑ 1973, σ. 5 κ.ἑ.

11. Πρβλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, Πίν. 390 β.

σμα εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῆ εἰς τὸ ἀνατολικώτερον κείμενον οἰκόπεδον Μπακίρη - Καραγιάννη[12], καθὼς καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἡροῦς Χαλκιοπούλου[13]. (β) Εἰς τὸ Α. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ὑπόνομον κτιστόν, μὲ ἀμφικλινῆ στέγην, κατευθυνομένον ἀπὸ Α.- Δ. Ἡ ὕπαρξίς του ἐδῶ δείχνει τὴν μέριμναν διὰ τὴν ἀποστράγγισιν τῶν ὑδάτων εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τοῦ προτειχίσματος χῶρον.

Οἰκόπεδα Κατσαρᾶ - Κακᾶ - Ἰατρίδη

Εἰς ἀπόστασιν δύο οἰκοδομικῶν τετραγώνων ΝΑ. τοῦ οἰκοπέδου Μυριαλλῆ, ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μεγ. Κωνσταντίνου καὶ Γαριβάλδη, ἀπεκαλύφθη νέον τμῆμα τοῦ ἀρχαίου τείχους εἰς μῆκος, πρὸς τὸ παρόν, 34 μ., κατευθυνόμενον ἀπὸ ΒΔ. - ΝΑ.[14]. Καὶ ἐδῶ ἡ ἔρευνα δὲν ἐπερατώθη λόγῳ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως, τὴν ὁποίαν καλύπτουν τὰ τρία οἰκόπεδα, καὶ τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ μετακινηθοῦν. Κατωτέρω περιοριζόμεθα εἰς γενικὰς μόνον παρατηρήσεις. Τὸ τεῖχος ἔχει ὑποστῆ σημαντικὰς καταστροφάς. Ὡρισμένα τμήματα διατηροῦνται μέχρι καὶ τοῦ ἕκτου δόμου θεμελιώσεως, ἄλλων ὅμως ἔχει ἀφαιρεθῆ τελείως τὸ ὑλικὸν καὶ εἶναι ἀναγνωρίσιμος ἡ πορεία του ἀπὸ τὰ σαφέστατα διατηρούμενα ἀποτυπώματα τῶν πλίνθων ἐπὶ τῆς ἀργίλου τῆς κοίτης. Λόγῳ τοῦ πρὸς Α. ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους, παρατηρεῖται κλιμάκωσις εἰς τὴν θεμελίωσιν.

Ὅπως καὶ εἰς τὸ παρὰ τὴν ὁδὸν Γρηγορίου Ε΄ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς ὀχυρώσεως (βλ. ὑποσημ. 5) καὶ ἐδῶ τὸ τεῖχος ἔχει ἐσωτερικὰς ἀντηρίδας. Μέχρι στιγμῆς ἔχουν ἀποκαλυφθῆ τρεῖς, ἔχουσαι διαστάσεις (ἀπὸ Α. πρὸς Δ.): (α) πλ. 6.40, μῆκ. 8.30 μ., (β) πλ. 6.70, μῆκ. 8.70 μ., (γ) πλ. 9, μῆκ. 6.50 μ. (Πίν. 582). Ὑπολογίζεται ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τοὐλάχιστον μία ἀκόμη εἰς τὸ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἁγίου Κωνσταντίνου τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου. Μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἀπὸ Α. ἀντηρίδος, ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους εἶναι προωθημένη ἐν σχέσει πρὸς τὸ Δ. τμῆμα του. Τὸ προωθημένον τοῦτο τμῆμα πλαισιώνεται ἀπὸ δύο κάθετα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευράν του σκέλη, πάχ. 3.60 μ., ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰς δύο ἐσωτερικὰς ἀντηρίδας. Ἡ διαμόρφωσις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν παρατηρηθεῖσαν εἰς τὸ Β. τμῆμα τοῦ τείχους τῆς ὁδοῦ Γρηγορίου Ε΄[15]. Πρὸς τὸ παρὸν ἀπεκαλύφθη τὸ Α. σκέλος, εἰς μῆκος 2 μ., συνεχίζεται ὅμως ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως. Παρὰ τὸ σκέλος αὐτὸ καὶ κατὰ τὴν Α. πλευράν του, ἀπεκαλύφθησαν τάφοι τῆς ἰδίας μορφῆς μὲ τοὺς εὑρεθέντας παρὰ τὸ τεῖχος Μυριαλλῆ (βλ. ἀνωτ. σ. 608 κ.έ.), διὰ τοὺς ὁποίους θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

Τὸ τεῖχος εἰς τὴν δομήν του παρουσιάζει ὡρισμένας ἰδιορρυθμίας, ἡ ἑρμηνεία τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῆς ἀνασκαφῆς: Ἡ Δ. ἀντηρὶς ἀποτελεῖ, ὡς φαίνεται, μεταγενεστέραν προσθήκην, διότι αἱ πλίνθοι της δὲν συμπλέκονται μὲ τὸ τεῖχος, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰς πλίνθους τῶν ἄλλων ἀντηρίδων. Εἰς δύο τοὐλάχιστον σημεῖα παρατηροῦνται διάδρομοι ἐντὸς τοῦ συμπαγοῦς τείχους, οἱ ὁποῖοι, δεδομένου ὅτι πρόκειται διὰ τὴν θεμελίωσιν, ἦσαν ὑπόγειοι. Παρατηρεῖται ὕπαρξις ὑλικοῦ εἰς β΄ χρῆσιν.

Πρὸς Β. τοῦ τείχους καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος διεπιστώθησαν ὁδοστρώματα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν περιφερειακὴν ὁδὸν Ρ 40. Ἡ ἔρευνα συνεχίζεται καὶ εἰς τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ οἰκοπέδου.

Πρὸς Ν. τέλος τοῦ τείχους καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἁγίου Κωνσταντίνου, αἱ ἀρξάμεναι ἐργασίαι θεμελιώσεως οἰκοδομῆς ἔφερον εἰς φῶς τμῆμα τοῦ προτειχίσματος. Ἡ ἀνασκαφή του θὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Οἱ τάφοι (Σχέδ. 1)

Οἱ τάφοι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἀποχωματώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο μὲ τὸν μηχανικὸν ἐκσκαφέα, δι' αὐτὸ καὶ οἱ δύο πρῶτοι ἀποκαλυφθέντες (τάφος 1 καὶ 2) ὑπέστησαν ζημίας καὶ τελικῶς κατέρρευσαν.

Τάφος 1: Κατεστράφη ἀπὸ τὸν ἐκσκαφέα. Ἦτο κιβωτιόσχημος, ἀποτελούμενος ἀπὸ τέσσαρας πωρίνας πλάκας. Εὑρέθη ἀκάλυπτος. Αἱ διαστάσεις του, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἀπὸ τὸν ἐκσκαφέα τῆς μιᾶς πλευρᾶς του, ἦσαν: Μῆκ. 0.39, πλ. 0.44 μ. Εἶχε βάθος 0.42 μ.

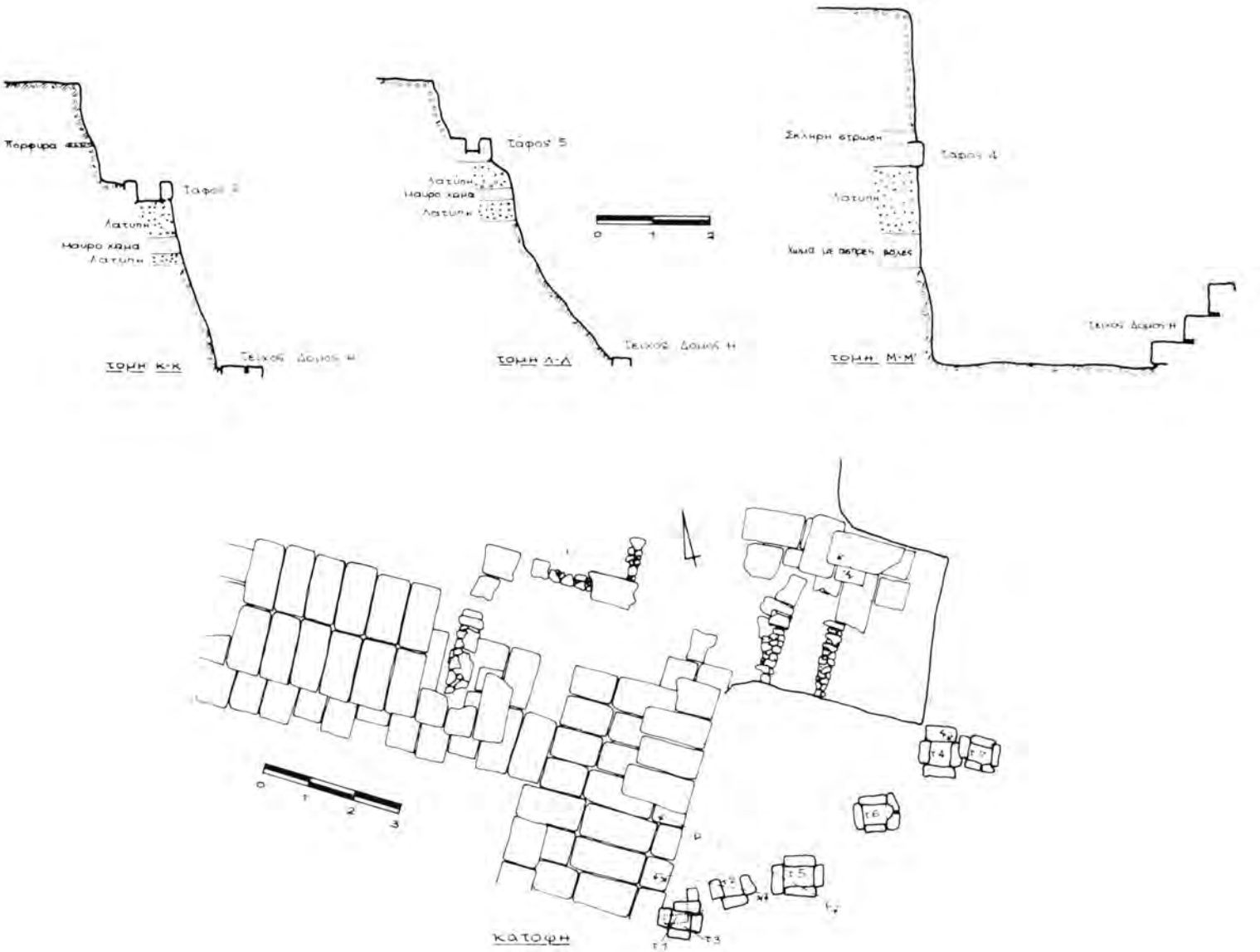
Ἡδράζετο ἐπὶ λατύπης καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώσεως, πάχ. 0.25 μ., λασπώδους χώματος, ὑπεράνω τῆς ὁποίας στρῶσις λατύπης, πάχ. 0.30 μ., καὶ ἡ ἐπίχωσις τοῦ ἀγροῦ. Εὑρίσκετο 1.35 μ. ὑψηλότερον ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δ΄

12. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 447.

13. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 454, Σχέδ. 23.

14. Γρ. Κωνσταντινόπουλος, ΑΑΑ VI (1973), σ. 115 κ.έ., εἰκ. 1.

15. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 501, Σχέδ. 1, ἀριθ. 4, 5, 6, 7. Ἀνάλογος κατασκευή, τετραγωνικὸς πύργος ἢ πρόβολος καὶ ἰδιαιτέρως ἐνισχυμένη ἀντηρὶς εἰς τὸ Α. ἄκρον τοῦ τείχους τοῦ οἰκοπέδου Συνεταιρισμοῦ Βιοτεχνῶν, βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 444, Σχέδ. 7.

Σχέδ. 1. Ρόδος. Οἰκόπεδον Κακᾶ - Κατσαρᾶ - Ἰατρίδη. Οἱ τάφοι ἔξωθεν τοῦ τείχους

θεμελίου δόμου τοῦ τείχους. Εἰς βάθος 0.25 μ. ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ τάφου, διεπιστώθη καῦσις: μέλαν χῶμα μὲ τεμάχια ἄνθρακος, κεκαυμένα ὀστᾶ καὶ κυάθια, παραμορφωμένον ἀπὸ τὴν πυράκτωσιν εἰδώλιον, θραύσματα χαλκοῦ κατόπτρου. Ἐπίσης εὑρέθη χαλκοῦν ροδιακὸν νόμισμα (Α. Κεφαλὴ νύμφης Ρόδου πρὸς δεξιά. Β. Ρόδον μὲ κάλυκα), τῆς περιόδου 394 - 304 π.Χ. Πρβλ. SNG von Aulock, Karien, Heft 7, ἀριθ. 2796, 2797.

Συνεκολλήθησαν δώδεκα δίωτα κυάθια (Πίν. 583 α - β, 584 α), ὕψους κυμαινομένου μεταξὺ 0.03 καὶ 0.043, διαμ. 0.068 καὶ 0.08 μ., φέροντα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς περὶ τὸ χεῖλος καστανέρυθρον ἕως καστανομέλαν ἐπίχρισμα. Τὰ κυάθια, συγκρινόμενα πρὸς τὰ κυάθια τοῦ τάφου 25 τῆς Ἀντιμαχείας[16], τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.[17], καὶ πρὸς τὰ τοῦ τάφου 6 τοῦ τείχους (βλ. κατωτέρω), χρονολογοῦν τὴν ταφὴν ἐνωρίς, εἰς τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Τάφος 2: Ὁ ἐκσκαφεὺς εἶχε παρασύρει τμῆμα τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος ἦτο τοῦ ἰδίου τύπου μὲ τὸν προηγούμενον. Εὑρίσκετο 0.45 μ. ΒΑ. τοῦ τάφου 1 καὶ ἐντὸς τῶν ἰδίων στρώσεων ἐπιχώσεως μὲ ἐκεῖνον. Ἡ θέσις τῶν δύο τάφων σημειοῦται κατὰ προσέγγισιν εἰς τὸ Σχέδιον 1.

Ἐντὸς τοῦ μέλανος χώματος τῆς καύσεως, τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ὁ τάφος, εὑρέθησαν ὄστρακα κεκαυμένων κυαθίων τοῦ τύπου τῶν προηγουμένων.

Τάφος 3: Εὑρίσκεται 0.25 μ. ὑψηλότερον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τάφου 1. Πατεῖ εἰς τὴν στρῶσιν τοῦ λασπώδους ἐδάφους, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τοὺς τάφους 1 καὶ 2 καὶ εἶναι κατεσκευασμένος ἐντὸς τῆς ὑπεράνω αὐτῆς στρώσεως λατύπης. Μία στρῶσις πορφύρας, πάχ. 0.05 - 0.10 μ., ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀπὸ Δ. πρὸς Α. εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, μέχρις 1.20 μ. πρὸς Β. τοῦ τάφου 3, ἐκάλυπτε τὸν τάφον.

Εἶναι κιβωτιόσχημος, ἀποτελούμενος ἀπὸ τέσσαρας κανονικὰς πωροπλίνθους, ἔχει διαστάσεις 0.44 × 0.58 μ., μὲ προσανατολισμὸν Β.- Ν. Δὲν εἶχεν ἐπικάλυψιν. Ἡ πορφύρα εὑρέθη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου μέχρι βάθους 0.25 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους. Εἰς τὸ βάθος αὐτὸ ἀπὸ τῆς Δ. πλευρᾶς καὶ μέχρι τοῦ μέσου τοῦ τάφου ὑπῆρχε στρῶσις, πάχ. 0.10 μ., μέλανος χώματος μὲ τεμάχια ἄνθρακος καὶ κυάθιον. Ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς πυρᾶς εὑρέθη ὅμοιον κυάθιον καὶ κάτωθεν αὐτῆς, ἐντὸς στρώσεως ἀνοικτοχρώμου χώματος, πάχ. 0.10 μ., ἄλλα ἑπτά (Πίν. 584 β).

Τὰ τελευταῖα εἶναι τοῦ τύπου τῶν κυαθίων μὲ τὴν δακτυλιόσχημον βάσιν καὶ τὸ τονισμένον μὲ ἐλαφρὰν αὐλάκωσιν, πρὸς τὰ ἔσω κυρτούμενον, χεῖλος, ὅπως τὰ κυάθια τοῦ τάφου 1. Εἶναι ὅμως νεώτερα ἐκείνων, ὅπως δεικνύει ἡ μείωσις τῆς μαλακῆς καμπύλης τοῦ περιγράμματος, ἡ κωνικὴ ἔξαρσις τοῦ πυθμένος καὶ ἡ σύγκρισις μὲ τὰ κυάθια τῶν τάφων 5 καὶ 6 (βλ. κατωτέρω). Τὰ εὑρεθέντα εἰς βάθος 0.28 μ. κυάθια, τὸ ἓν ἐντὸς καὶ τὸ ἄλλο ἐκτὸς πυρᾶς, ἀνήκουν εἰς ἄλλην κατηγορίαν: εἶναι προχείρως κατεσκευασμένα, μὲ διαφορετικὸν τὸ περίγραμμα, ἐπίπεδον τὴν βάσιν, ἐξ ὁλοκλήρου βαμμένα μὲ σκοτεινὸν καστανέρυθρον. Ἡ διαφορὰ τῶν δύο τύπων δὲν εἶναι χρονολογική, διότι συνυπάρχουν καὶ εἰς τὸν τάφον 5 (βλ. κατωτέρω). Ἡ ταφὴ πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονος μὲ τὰς τῶν τάφων 5 καὶ 6.

Τάφος 5: Εἰς ἀπόστασιν 1.40 μ. Β. τοῦ τάφου 3, εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον καὶ ἐντὸς τῶν ἰδίων στρώσεων μὲ αὐτόν. Εἶναι κιβωτιόσχημος, σχηματιζόμενος ἀπὸ τέσσαρας πωρίνας πλάκας (πάχ. 0.16 μ.), ἐπενδεδυμένος ἐσωτερικῶς μὲ κονίαμα. Εὑρέθη ἄνευ καλύμματος. Ἔχει διαστάσεις 1 × 0.75, βάθος 0.85 μ. Κατεύθυνσις Α.- Δ., μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν πρὸς Ν. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς στρώσεως τῆς πορφύρας. Εἰς βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τὸ χεῖλος, εὑρέθησαν πέντε κυάθια καὶ μικρὰ φιάλη. Κάτωθεν αὐτῶν (εἰς βάθος 0.28 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους), ἐντὸς κεκαυμένου χώματος, εὑρέθησαν ἄλλα πέντε κυάθια. Εἰς βάθος 0.36 μ. εὑρέθησαν τὰ ἑπόμενα ἓξ (Πίν. 586 α) καὶ εἰς βάθος 0.60 μ. ἓξ ἀκόμη ὅμοια, ὡς καὶ δύο σιδηροῖ ἧλοι. Μία ἐπιλογὴ ἐκ τῶν εἰκοσιπέντε κυαθίων δίδεται εἰς τὸν Πίν. 585 α - β.

Ἡ φιάλη (Πίν. 585 α), τοῦ τύπου μὲ τὰ νεύοντα πρὸς τὰ ἔσω χείλη[18], ἔχει ὕψ. 0.05 καὶ μεγ. διάμ. 0.105 μ. Πηλὸς λεπτός, μαλακός, χλωμός, μὲ μαρμαρυγίαν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικῶς περὶ τὸ χεῖλος καστανὸν ἕως ἐρυθροκάστανον χωρὶς στιλπνότητα. Πυθμὴν μὲ κωνικὴν ἔξαρσιν. Δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν φιάλην τοῦ τάφου D εἰς τὸ Πέργαμον, τὴν ὁποίαν δημοσιεύει ὁ N. Kunisch[19] καὶ χρο-

16. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, Πίν. 636 β.

17. Τὸ unguentarium τοῦ τάφου τῆς Ἀντιμαχείας χρονολογεῖται μὲ τὸ μελαμβαφὲς τοῦ Κεραμεικοῦ, Dipylon - Brunnen B I, AM 85 (1970), πίν. 56, 86. Πρβλ. Agora XII, πίν. 63, 1941, 1942.

18. J. Schäfer, Perg. Forsch. II (1968), σ. 37 κ.ἑ. « einfache Napf » (« Bowls with incurved rims »).

19. Perg. Forsch. I (1972), σ. 100 κ.ἑ., εἰκ. 8.

νολογεῖ εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Τὰ κυάθια (Π ί ν. 585 α - β) εἶναι νεώτερα τῶν τοῦ τάφου 1, πρέπει ὅμως νὰ εἶναι σύγχρονα μὲ αὐτὰ τῶν τάφων 6 καὶ 3.

Ἡ ταφὴ ἐπομένως, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ τάφου 6 (βλ. κατωτέρω), θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ τὸ ἀργότερον εἰς τὸ β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Τάφος 6: Εὑρέθη ΒΑ. τοῦ τάφου 5 (εἰς ἀπόστασιν 0.95 μ. Α. αὐτοῦ) (Π ί ν. 586 β), εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον καὶ ἐντὸς τῶν ἰδίων στρώσεων μὲ τοὺς τάφους 3 καὶ 5. Εὑρέθη ἄνευ καλύμματος (Π ί ν. 586 γ). Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς στρώσεως τῆς πορφύρας. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 0.95 × 0.75, βάθ. 0.48 μ., ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων πωρίνων πλακῶν καὶ ἔχει ἐσωτερικῶς ἐπένδυσιν κονιάματος, ὅπως ὁ τάφος 5. Κατεύθυνσις Α.- Δ., μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν πρὸς Ν.

Μέχρι βάθους 0.22 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους ἡ ἐπίχωσις περιεῖχε θραύσματα ἀμφορέων καὶ ἀβαφῶν ἀγγείων. Εἰς τὸ βάθος τῶν 0.22 μ., εὑρέθη λύχνος πήλινος. Εἰς βάθος 0.29 μ., ἤρχιζε τὸ κεκαυμένον χῶμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν δύο κυάθια. Εἰς βάθος 0.33 μ., εὑρέθη εἰς τὸ κεκαυμένον χῶμα μικρὸν χαλκοῦν ροδιακὸν νόμισμα καὶ ὀλίγον βαθύτερον, 0.38 μ., δύο ἀκόμη κυάθια.

Τὸ νόμισμα εἶναι τοῦ γνωστοῦ τύπου τῆς περιόδου 394 - 304 π.Χ.: Α. Κεφαλὴ νύμφης Ρόδου, δεξ. Β. Ἔγκοιλον τετράγωνον. Ρόδον μὲ κάλυκα. Πρβλ. SNG, Danish National Museum, Caria II, πίν. 17, 750.

Ὁ λύχνος (Π ί ν. 584 γ) ἀνήκει εἰς τὸν τύπον 29 Α τοῦ Howland[20] καὶ παραβάλλεται μὲ τὸν Agora IV, πίν. 41, 410 (πρβλ. πίν. 14, 410), ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται εἰς τὸ α΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Τὰ κυάθια ἔχουν τὰ παράλληλά των εἰς τοὺς τάφους 5 καὶ 3.

Ἡ ταφὴ θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ τὸ ἀργότερον εἰς τὸ β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Τάφος 7: Εὑρίσκεται 1.60 μ. ΒΑ. τοῦ τάφου 6, ἑδράζεται ἐπὶ λατύπης καὶ εἶναι ἐκτισμένος 0.14 μ. ὑψηλότερον τοῦ τάφου 4 (βλ. κατωτέρω) καὶ ἐπὶ τῆς Α. παρειᾶς του (Π ί ν. 586 β, δ). Κιβωτιόσχημος, σχηματίζεται ἐκ τεσσάρων πωρίνων πλακῶν μὲ ἐσωτερικὴν ἐπένδυσιν κονιάματος. Εὑρέθη ἀνοικτός. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος ἄμμου καὶ ὀλίγης λατύπης. Ὑπεράνω αὐτῶν ὑπῆρχεν ἡ φυσικὴ ἐπίχωσις τοῦ ἀγροῦ. Ἡ στρῶσις τῆς πορφύρας, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τοὺς ἄλλους τάφους, δὲν ἔφθανεν μέχρι τῆς θέσεως ταύτης.

Μέχρι βάθους 0.31 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους ἡ ἐπίχωσις τοῦ τάφου περιεῖχε λατύπην, ὄστρακα ἀμφορέων κ.ὅ. Εἰς βάθος 0.34 μ. εὑρέθησαν δύο κυάθια. Εἰς τὸ βάθος τῶν 0.47 μ. ἦτο ἡ στρῶσις τῆς καύσεως μὲ τέφραν καὶ τεμάχια ἄνθρακος. Ἐντὸς τῆς στρώσεως αὐτῆς εὑρέθησαν κεκαυμένα καὶ διαλελυμένα εἰς τὴν θέσιν των δεκατρία κυάθια. Εἰς βάθος 0.50 μ., ἄλλα τρία κυάθια καὶ ἄωτον σκυφίον. Ἡ ταφὴ εἶναι σύγχρονος μὲ τὰς δύο προηγουμένας.

Τάφος 4: Εὑρίσκεται 0.14 μ. βαθύτερον τοῦ τάφου 7, ὁ ὁποῖος πατεῖ ἐπὶ τῆς Α. πλευρᾶς του (Π ί ν. 586 β, δ). Ἑδράζεται ἐπὶ στρώσεως λατύπης. Εὑρέθη ἀκάλυπτος. Ὑπεράνω αὐτοῦ σκληρὰ στρῶσις, πάχ. 0.20 μ., τὴν ὁποίαν ἐκάλυπτεν ἡ φυσικὴ ἐπίχωσις τοῦ ἀγροῦ. Ὁ τάφος, κιβωτιόσχημος, ἐξ ὀρθογωνίων πωρίνων πλακῶν, ἔχει διαστάσεις 0.80 × 0.80 μ. καὶ κατεύθυνσιν Β.- Ν.

Μέχρι βάθους 0.27 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους περιεῖχεν ἀμμώδες χῶμα καὶ λατύπην, ὄστρακα μελαμβαφῶν, διχρώμων καὶ ἐρυθροβαφῶν ἀγγείων, θραύσματα ἀμφορέων. Ἀπὸ τοῦ βάθους αὐτοῦ, 0.27 ἕως 0.35 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους, εὑρέθη ἡ στρῶσις τῆς καύσεως, κάτωθεν τῆς ὁποίας καθαρὸν ἀμμῶδες χῶμα μέχρι τῆς στρώσεως τῆς λατύπης. Ἡ καῦσις περιεῖχε δύο κυάθια καὶ χαλκοῦν νόμισμα: Α. Κεφαλὴ ἀνδρικὴ (;) δεξ. Β. Τρίαινα πλαισιουμένη ὑπὸ δύο ἀντιστρόφως τοποθετημένων δελφίνων.

Οἱ τάφοι 1 καὶ 2, οἱ καὶ βαθύτερον κείμενοι, ἡδράζοντο ἐπὶ στρώσεως λατύπης καὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ στρώσεως (±0.25 μ.) λασπώδους χώματος, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε δευτέρα στρῶσις λατύπης. Οἱ τάφοι 3, 5, 6 ἦσαν ἐκτισμένοι ἐντὸς τῆς δευτέρας στρώσεως λατύπης καὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ στρώσεως πορφύρας. Ἡ στρῶσις τῆς πορφύρας δὲν ἔφθανεν ἕως τοὺς τάφους 4 καὶ 7 ἀντιθέτως πρὸς τὴν δευτέραν στρῶσιν τῆς λατύπης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡδράζετο ὁ τάφος 4. Δηλαδὴ αἱ ταφαὶ ἔλαβον χώραν ὅτε ἤδη εἶχον σχηματισθῇ αἱ στρώσεις τῆς λατύπης, παρεβιάσθησαν δὲ πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς στρώσεως τῆς πορφύρας. Ἡ στρῶσις τῆς πορφύρας, ἡ ὁποία συχνάκις ἀπαντᾶται εἰς τὰ νεκροταφεῖα τῆς περιοχῆς αὐτῆς[21] (βλ. κατωτέρω, οἰκόπεδον Παν. Μανιᾶ), περιεῖχεν ἑλληνιστικὰ ἀλλὰ

20. Agora IV, πίν. 41, σ. 94.

21. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 542 (οἰκόπεδον Νεσγοῦ).

κυρίως ρωμαϊκὰ ὄστρακα. Ἐπομένως ἡ παραβίασις τῶν τάφων ἐγένετο τὸ ἐνωρίτερον εἰς τὸν 1ον αἰ. π.Χ. Αἱ στρώσεις τῆς λατύπης ἐδημιουργήθησαν ὡς εἶναι φυσικὸν κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τείχους. Ἄρα αἱ ταφαὶ ἐγένοντο μετὰ τὴν οἰκοδόμησίν του καὶ προσφέρουν τὸ terminus ante quem διὰ τὴν χρονολόγησίν του. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, τὸ ἀποκαλυφθὲν τεῖχος πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τὸ α΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὸ τεῖχος τῆς ἐποχῆς τῆς πολιορκίας ὑπὸ τοῦ Δημητρίου δὲν ἦτο ἰδιαιτέρως ἰσχυρόν[22], — ὅπως ἀντιθέτως φαίνεται ἀπὸ τὴν θεμελίωσίν του ὅτι θὰ ἦτο τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐδῶ τμῆμα —, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶναι τὸ ἀμέσως μετὰ τὴν πολιορκίαν ἀνακαινισθέν[23]. Ἡ μορφὴ καὶ ἡ δομή του παρουσιάζουν πολλὰς ὁμοιότητας μὲ τὰ τμήματα τῆς ὀχυρώσεως εἰς τὰ οἰκόπεδα Μυριαλλῆ (βλ. ἀνωτ. σ. 608) καὶ ὁδοῦ Γρηγορίου Ε΄ (οἰκόπεδον Χαστᾶ - Βογιατζῆ - Παπαγεωργίου) (βλ. ὑποσημ. 5), ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, καὶ προϋποθέτει ἴσως σύγχρονον οἰκοδόμησιν. Οἱ τάφοι τοῦ οἰκοπέδου Μυριαλλῆ ἐλπίζεται νὰ δώσουν τὰ ἀπαραίτητα χρονολογικὰ στοιχεῖα. Αἱ μετασκευαὶ καὶ προσθῆκαι, αἱ ὁποῖαι φαίνεται νὰ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ τεῖχος τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς ὁδοῦ Γρηγορίου Ε΄, θὰ πρέπει νὰ ἐγένοντο κατὰ τὰς μαρτυρουμένας μεταγενεστέρας ἐπισκευὰς καὶ μετασκευὰς τῆς ὀχυρώσεως[24].

Τὰ μέχρι στιγμῆς ὑπάρχοντα στοιχεῖα διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀποκαλυφθέντων τμημάτων τῆς ὀχυρώσεως τῆς Ρόδου εἶναι πολὺ ὀλίγα. Ἐκτὸς τῶν ἀναφερθέντων τάφων, ταῦτα εἶναι: (α) Αἱ ταφαὶ τοῦ τέλους τοῦ 5ου - ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἔξωθι τοῦ τείχους εἰς τὸ Ν. ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως[25]. (β) Αἱ ταφαὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τοῦ προτειχίσματος καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τὸ προτείχισμα εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἡροῦς Χαλκιοπούλου[26]. (γ) Ὁ τάφος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ὑπὸ τὴν Ρ 40 καὶ τὸ κατηργημένον φρέαρ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς ὁδοῦ Γρηγορίου Ε΄[27]. (δ) Τὰ στρωματογραφικὰ στοιχεῖα εἰς τὸ παρὰ τὸν μεγάλον λιμένα ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τείχους, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν τὴν χρονολόγησιν τῆς ἀνακατασκευῆς τοῦ τμήματος ἐκείνου εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς πολιορκίας τοῦ Μιθριδάτου[28]. Δυστυχῶς οἱ λαξευτοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι, πρὸ τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν τμήματος τοῦ τείχους μὲ τὴν πύλην, εἰς τὸ Ν. ἄκρον τῆς ὁδοῦ Γρηγορίου Ε΄ [29], φαίνεται ὅτι ἦσαν παλαιόθεν σεσυλημένοι, διότι δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰς δημοσιεύσεις.

Ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸ τεῖχος καὶ τὸ προτείχισμα, ἡ ὕπαρξις τοῦ ὁποίου ἔχει πλέον βεβαιωθῆ διὰ τὴν περιοχὴν ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου Μυριαλλῆ εἰς τὴν προέκτασιν τῆς Ρ 39 πρὸς Δ. μέχρι τοῦ οἰκοπέδου Ἡ. Χαλκιοπούλου (βλ. ὑποσημ. 26) εἰς τὴν προέκτασιν τῆς Ρ 32 πρὸς Α., θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν τὰ ἑπόμενα δύο εὑρήματα ἀκόμη. Ἡ ἑρμηνεία των παρέμεινε προβληματικὴ λόγῳ τῆς κατ' ἀνάγκην προχείρως γενομένης ἀνασκαφῆς. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅμως συνδυαζόμενα μὲ μελλοντικὰ εὑρήματα νὰ ἀποβοῦν χρήσιμα:

Οἰκόπεδον Λεβέντη - Πολυχρόνη

Παρὰ τὴν ὁδὸν Ἄννης Μαρίας καὶ παλαιᾶς ὁδοῦ Γαριβάλδη (Σχέδ. 2 - 3), κατὰ τὴν διάνοιξιν βόθρου εἰς ἀπόστασιν 3 μ. Β. τῆς ἀνεγερθείσης πολυκατοικίας, εἰς τὰ θεμέλια τῆς ὁποίας οὐδὲν ἴχνος ἀρχαίου ὑπῆρχεν, ἀπεκαλύφθη τοῖχος εἰς ἑπτὰ δόμους, ὕψ. 3.80 καὶ πλ. 0.70 μ. (Πίν. 587 α - β). Εἶναι κατεσκευασμένος ἀπὸ τὰς ἰδίας πωροπλίνθους, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται καὶ εἰς τὸ τεῖχος. Εἰς τὴν πρὸς Β. τοῦ τοίχου παρειὰν τῆς τομῆς διεκρίνοντο σαφῶς ἐντὸς τῆς συνήθους ἐπιχώσεως ὁδοστρώματα. Ἡ πρὸς Ν. τοῦ τοίχου ἐπίχωσις ἐσχηματίζετο ἀπὸ καθαρὰν « πατελιὰν » καθ' ὅλον τὸ ὕψος καὶ πλάτος τῆς τομῆς. Ἔρευνα δὲν ἐγένετο. Τὸ σημεῖον εὑρίσκεται ΝΔ. τοῦ τείχους καὶ τοῦ προτειχίσματος τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου (βλ. ἀνωτέρω), ΝΑ. τοῦ προτειχίσματος τοῦ οἰκοπέδου Μπακίρη - Καραγιάννη (βλ. ὑποσημ. 12). Ἐὰν πρόκειται περὶ ἀναλημματικοῦ τοίχου ἢ ἄλλης μεγάλης κατασκευῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ.

Οἰκόπεδον Παν. Μανιᾶ

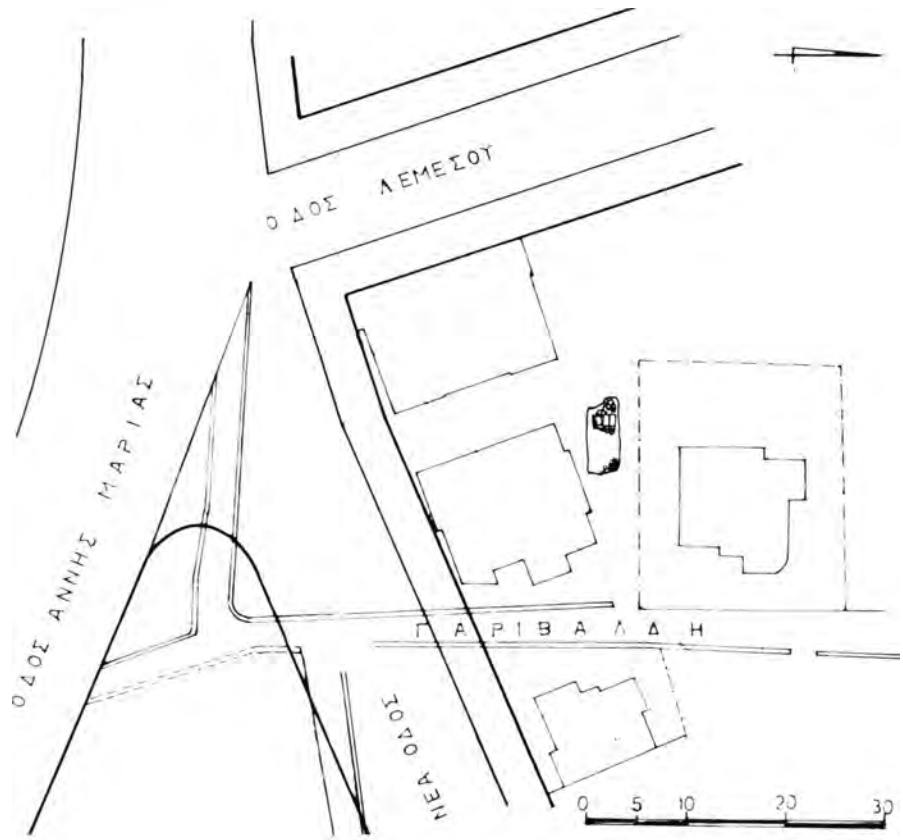
Παρὰ τὴν ὁδὸν Στεφ. Καζούλλη 32 εἰς τὴν περιοχὴν Ἑπτὰ Χουρμαδιές, περιωρισμένη ἔρευνα εἰς τὰ πέδιλα ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς ἔφερεν εἰς φῶς (Σχέδ. 4):

(α) Εἰς ἀπόστασιν 5 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Στεφ. Καζούλλη, τοῖχον (1), μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ., ἀποτελούμενον ἐκ μικρῶν κυρίως λίθων, προερ-

22. Βλ.. Ἰ. Κοντῆ, ΑΔ 18 (1963): Μελέται, σ. 89.
23. Διόδ. XX, 100, 4. Πρβλ. Κοντῆ, ἔ.ἀ.
24. Βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 504 κ.ἑ.
25. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 324 κ.ἑ.
26. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 472 κ.ἑ.
27. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 503 κ.ἑ.
28. ΠΑΕ 1953, σ. 278.
29. Clara Rhodos I, σ. 44 κ.ἑ.

χομένων ἀπὸ πελεκήματα πωροπλίνθων, μήκ. 4 καὶ ὕψ. 2.20 μ. Εἶναι πολὺ κατεστραμμένος καὶ συνεχίζεται ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν πρὸς Α. Ἡ ἐπίχωσις πρὸς Δ. τοῦ τοίχου, εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου, περιεῖχε παχεῖαν στρῶσιν ἐπιτοιχίων κονιαμάτων μὲ χρώματα καὶ ἀρχιτεκτονικὰς διακοσμήσεις. Ἡ πρὸς Ν. τοῦ τοίχου ἐπίχωσις, ὅπως διεκρίνετο εἰς τὴν Α. νωμένα ὄστρακα. Κατὰ τὴν Β. παρειὰν τοῦ τοίχου ὑπάρχει κατεστραμμένη ὀρθογώνιος (;) κατασκευή (Πίν. 587 γ, 589 α). Τὰ ὄστρακα τῆς ἐπιχώσεως ἦσαν κυρίως ἑλληνιστικά.

Τὸ οἰκόπεδον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ, ὥστε νὰ διασαφηνισθοῦν αἱ κατασκευαί. Ἐὰν ὅμως συσχετισθῇ ἡ θέσις τοῦ εὑρήματος μὲ τὸ τεῖχος καὶ τὸ προτείχισμα τοῦ οἰκοπέδου Χαλ-

Σχέδ. 2. Ρόδος. Οἰκόπεδον Λεβέντη - Πολυχρόνη. Τοπογραφικὸν περιοχῆς

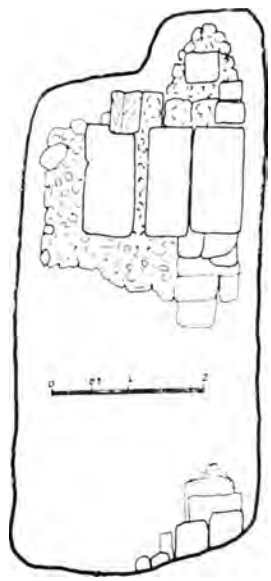
καὶ Ν. παρειὰν τοῦ πεδίλου, εἶχεν, εἰς βάθος 0.80 μ., στρῶσιν πορφύρας, πάχους 0.30 μ., λίαν χαρακτηριστικὴν διὰ τὴν περιοχήν (βλ. ἀνωτ. σ. 613).

(β) Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Στεφ. Καζούλλη ἀπεκαλύφθη ἄλλος τοῖχος (2), μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ. - ΝΔ., εἰς μῆκος 3.40, πλάτος 0.80 καὶ ὕψος 0.90 μ. Ὑπεράνω τοῦ ὕψους αὐτοῦ συνεχίζεται μὲ πάχος 0.58 μ. (σώζεται μικρὸν μόνο τμῆμα). Εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ πωροπλίνθων διαφόρων μεγεθῶν, εἰς τοὺς ἁρμοὺς δὲ κυρίως τοῦ ἄνω τμήματος εἶναι ἐσφηκιοπούλου — ἡ συνεχιζομένη ἐκεῖθεν πρὸς ΒΔ. ὀχύρωσις πρέπει νὰ διέρχεται κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Στεφ. Καζούλλη καὶ οὐχὶ μακρὰν τοῦ οἰκοπέδου Μανιᾶ, διὰ νὰ συναντήσῃ τὸ τεῖχος καὶ τὸ προτείχισμα τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου —, ὡς καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς στρώσεως πορφύρας, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἄφθονος εἰς τὰς Ν. νεκροπόλεις, θὰ πρέπει ἴσως νὰ συσχετισθοῦν καὶ οἱ τοῖχοι μὲ τὸ προτείχισμα. Ἡ παρουσία τῶν ὀστράκων εἰς τοὺς ἁρμοὺς τοῦ τοίχου 2 πιθανῶς νὰ ὀφείλεται εἰς μεταγενεστέραν ἐπισκευήν, ὅτε ἐγένετο ἡ πρὸς Β. κατασκευή, ἡ ὁποία ἦτο ἴσως τάφος.

Ἀνατολικὸν τμῆμα

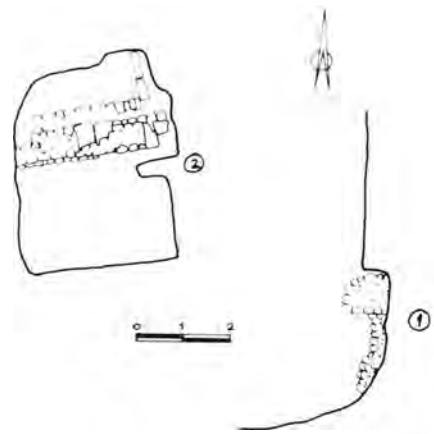
Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ.

Εἰς τὸν ἀκάλυπτον χῶρον Ν. τοῦ ἐργοστασίου παρὰ τὴν παραλιακὴν ὁδόν, κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς διὰ τὴν κατασκευὴν νέας δεξαμενῆς, ἀπεκαλύφθη τὸ τεῖχος, εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ἐργοστασίου (Σχέδ. 5 ἀριθ. 1, καὶ 6).

Σχέδ. 3. Ρόδος. Οἰκόπεδον Λεβέντη - Πολυχρόνη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Τὸ τεῖχος, πλ. 2.80 μ., μὲ κατεύθυνσιν ΝΔ.- ΒΑ., κάμπτεται κατ' ἀμβλεῖαν γωνίαν πρὸς Β. μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν πρὸς Α. εἰς τὰ 6 μ. ἀπὸ τοῦ νοτιωτέρου σημείου του, μετρούμενα ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς Β. παρειᾶς του (Σχέδ. 6· Πίν. 588 α - β). Τοῦ πρὸς Β. σκέλους σώζονται μόνον πέντε πωρόπλινθοι τοῦ θεμελίου δόμου, ἐνῷ τοῦ Ν. τμήματος σώζεται εἰς ἱκανὸν μῆκος καὶ ὁ δεύτερος δόμος. Αἱ πλίνθοι ἔχουν τὰς συνήθεις διαστάσεις 1.30 × 0.60/0.70 μ. Εἰς τὸν κατώτερον δόμον εἶναι τοποθετημέναι ἀνὰ δύο κατὰ πλάτος, ὅπως καὶ εἰς τὸ διερχόμενον εἰς τὴν Πανὸς Ἄκραν, εἰς τὸ Β. ἄκρον τῆς πόλεως ὑπὸ τὸ ξενοδοχεῖον Τσαβαρῆ, τεῖχος, ὅπου μόνον ὁ θεμέλιος δόμος ἔχει σωθῆ[30]. Τὸν δεύτερον δόμον σχηματίζουν τρεῖς σειραὶ πλίνθων, τοποθετημέναι αἱ μὲν τῶν δύο ἐξωτερικῶν παρὰ μῆκος, αἱ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς κατὰ πλάτος. Ὅμοία εἶναι ἡ κατασκευὴ τοῦ τείχους ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασ. Κωνσταντίνου ὑπὸ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ οἰκοπέδου Μυλωνᾶ[31] καὶ τοῦ μώλου τοῦ Δ. λιμένος[32]. Τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τῆς γωνίας ἐπὶ τοῦ Β. σκέλους ἐνισχύει τετράγωνος πύργος. Οὗτος εἶναι συμπαγὴς καὶ σώζεται κατὰ τὸ Β. τμῆμα του εἰς ὕψος τριῶν δόμων καὶ πλάτος 4.50 μ. Αἱ πλίνθοι τοῦ Ν. τμήματος ἔχουν ἀφαιρεθῆ μέχρι τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὅμως διακρίνονται σαφῶς τὰ ἴχνη τῆς ἑδράσεώς των. Τοιουτοτρόπως διαπιστοῦται ὅτι τὸ συνολικὸν πλάτος του ἦτο 6 μ., τὸ δὲ μῆκος του — μετρούμενον ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς παρειᾶς τοῦ τείχους — 3.70 μ.

Σχέδ. 4. Ρόδος. Οἰκόπεδον Παν. Μανιᾶ. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Ἔξωθεν τοῦ τείχους σκληρὰ στρῶσις χώματος παρομοία πρὸς τὴν τῶν ὁδοστρωμάτων ἐκάλυπτε τὴν κοίτην τῶν πλίνθων, ὅπου αὗται εἶχον ἀφαιρεθῆ. Ἐπ' αὐτῆς τῆς στρώσεως καὶ ἐπὶ τοῦ τείχους εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν δέκα λίθιναι σφαῖραι, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν φέρουν τὰς χαρακτὰς ἀρχαίας ἐνδείξεις βάρους[33]. Ἡ ἐπίχωσις περιεῖχε μεγάλον ἀριθμὸν ὀστράκων ἑλληνιστικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ μεταγενεστέρων, μέγα μέρος τῶν ὁποίων εἶχε τὴν χαρακτηριστικὴν λείανσιν ἐκ τῆς τριβῆς τοῦ κύματος.

30. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, Πίν. 415 β. Πρβλ. καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ λεγομένου « διαύλου », ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, Πίν. 435 α.

31. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πίν. 752 α.

32. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, Πίν. 461 β.

33. Σχετικῶς βλ. Laurenzi ἐν Memorie FERT II, σ. 33 κ.ἑ.

Σχέδ. 5. Ρόδος. Ἐργοστάσιον K.A.I.P. Τοπογραφικὸν

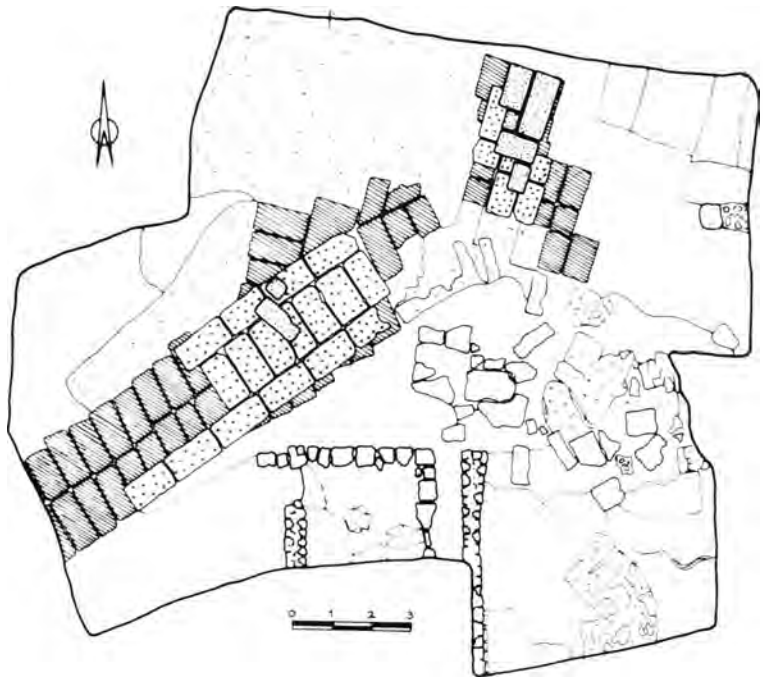
Λιμενικαὶ ἐγκαταστάσεις

Οἰκόπεδον πολυκατοικιῶν Δημ. Ὑπαλλήλων

Εὑρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν Ζέφυρος — ΝΑ. παραλία τῆς πόλεως, παλαιὰ Κόβα —, παρὰ τὴν ὁδὸν Κλαυδίου Πέππερ, ὅπου αἱ δεξαμεναὶ πετρελαίου.

Κατὰ τὰς γενομένας ἀποχωματώσεις διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως ἤλθον εἰς φῶς ἀρχαῖα, ἐνῷ εἰς τὰς τομὰς διὰ τὴν μελέτην τοῦ ὑπεδάφους ἀνέβλυσεν ὕδωρ καὶ ἀνεσύρθη ἡ χαρακτηριστικὴ εἰς τοὺς λιμένας ἰλύς. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ ἡ τεχνητὴ ἀρχαία διαμόρφωσις τῶν βράχων κατὰ τὴν Α. καὶ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου (Σχέδ. 7), ὡδήγησαν τὸν Ἔφορον κ. Γρ. Κωνσταντινόπουλον εἰς τὴν σκέψιν ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ὅπου καὶ σήμερον σχηματίζεται ἀβαθὴς κόλπος, πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἀρχαῖος λιμὴν μὴ ἀναφερόμενος εἰς τὰς πηγάς[34]. Εἰς τὸν λιμένα αὐτὸν κατέληγε καὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν παρὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ περιβόλου τοῦ οἰκοπέδου τμῆμα τείχους ἢ μῶλος (Σχέδ. 7 καὶ 8).

Τὸ τεῖχος, μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., σώζεται πολὺ κατεστραμμένον (Πίν. 589 β-γ), εἰς μῆκος 5.60 καὶ ὕψος ἐν μέρει δύο δόμων, ±0.80 μ. Τὸ πλάτος του εἶναι 3.20 μ. Ἐπὶ τῆς πρὸς Ν. προεκτάσεώς του ἀπεκαλύφθη τοῖχος, μήκ. 23, πλ. 0.80 μ., ὁ ὁποῖος ἔχει κατασκευασθῆ ἀπὸ πωροπλίνθους τοῦ τείχους καὶ ἄλλο οἰκοδομικὸν ὑλικὸν εἰς δευτέραν χρῆσιν (Σχέδ. 7).

Σχέδ. 6. Ρόδος. Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ. Κάτοψις τοῦ τείχους

Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τῆς ἀκτῆς ὁ Inglieri, Carta archeologica dell' isola di Rodi (1936), Foglio città, ἀριθ. 22, σημειώνει τεῖχος χωρὶς ἰδιαίτερον σχόλιον εἰς τὸ συνοδεῦον κείμενον (αὐτόθι, σ. 18). Εἶναι φυσικόν, κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν δεξαμενῶν καὶ τῶν πυροβολείων ἐπὶ τῆς παραλίας, οἱ Ἰταλοὶ νὰ εἶχον ἀνακαλύψει τὸ τεῖχος καὶ ἴσως περισσότερα λείψανα τῶν σήμερον σωζομένων.

Πρὸς Δ. τοῦ τείχους καὶ παρὰ τὸ λατομημένον Β. τμῆμα τοῦ βράχου (Β. πλευρὰ τοῦ λιμένος), ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κατασκευῶν, ἴσως τάφων, ἀγνώστου ἐποχῆς.

Οἰκόπεδον Τεχνικῶν Σχολῶν Ρόδου (Ε.Η.Σ.Χ.)

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὕπαρξιν λιμένος εἰς τὴν ὡς ἄνω θέσιν, καθίσταται δυνατὴ καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων εἰς τὸ ἐπὶ

34. Διὰ τοὺς λιμένας τῆς Ρόδου βλ. ΑΜ 73 (1958), σ. 154.

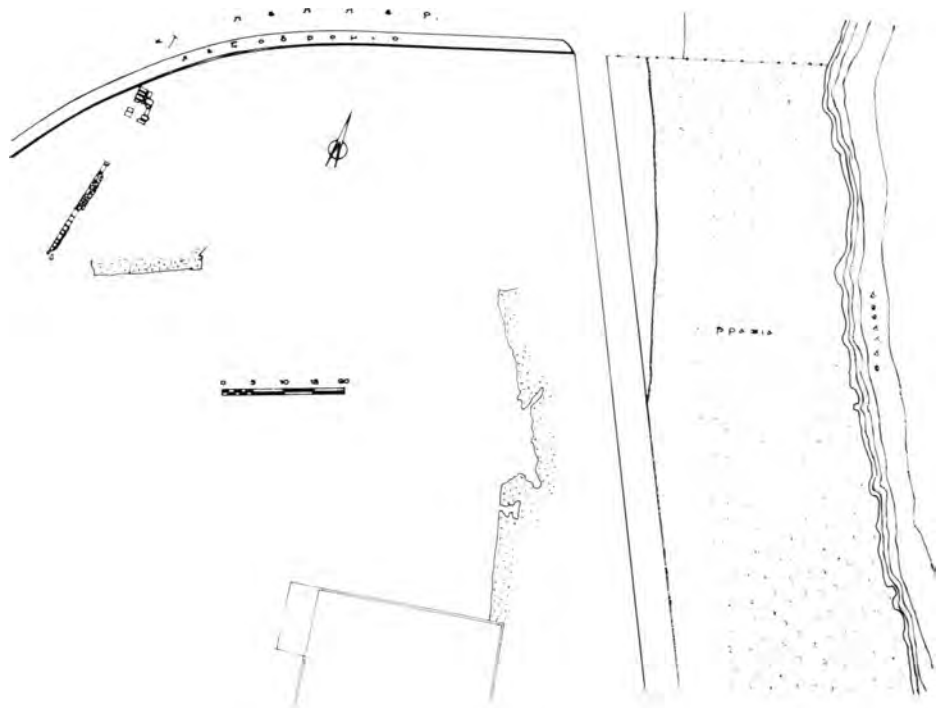
τῆς ὁδοῦ Χρίστου Τσιγάντε (ΝΑ. ἄκρον τῆς πόλεως) οἰκόπεδον.

Εἰς τὰς γενομένας ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τομὰς ἀπεκαλύφθησαν (Σ χ έ δ. 9):

(α) Τρεῖς βάσεις πεσσῶν, διαστ.: ἡ α΄ 1.45 × 1.14, ὕψ. 0.58 μ., ἡ β΄, εἰς ἀπόστασιν 6.50 μ. Β. τῆς α΄, 1.67 × 1.40, ὕψ. 0.37 μ., ἡ γ΄, εἰς ἀπόστασιν 7 μ. ΒΑ. τῆς α΄, 1.40 × 0.72, ὕψ. 0.95 μ. Ὅμοιαι κατασκευαί, ἑρμηνευθεῖσαι ὡς βάσεις πεσσῶν, ἔχουν ἀποκαλυφθῆ εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς πόλεως[35]. Γύρω ἀπὸ τοὺς πεσσοὺς διεπιστώθησαν ἐπάλληλοι σκληραὶ στρώσεις χώματος, πάχ. 0.15 μ., κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τοῦ βράχου ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατοῦν οἱ πεσσοί.

(β) Τάφρος λελαξευμένη ἐντὸς τοῦ βράχου, βάθ. 0.30 - 0.50, πλ. 1.80 μ., μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ. Ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 22.15 μ. Ἐχρησίμευε προφανῶς διὰ τὴν θεμελίωσιν τοίχου. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς σκληραὶ στρώσεις χώματος, πάχ. 0.15 μ.

Τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον, ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ διαπιστωθέντα κατὰ τὸ 1961 λείψανα τείχους εἰς τὰς πρὸς Β. κειμένας λαϊκὰς κατοικίας (ὁδὸς Τσιγάντε)[36], κεῖται ἐκτὸς τῶν τειχῶν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπιτρέπει, κατὰ τὸν κ. Γρ. Κωνσταντινόπουλον, τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων ὡς ἐγκαταστάσεων μεγάλων ἀποθηκῶν, σχέσιν ἐχουσῶν πρὸς τὸν ΝΑ. λιμένα.

Σχέδ. 7. Ρόδος. Οἰκόπεδον πολυκατοικιῶν Δημ. Ὑπαλλήλων. Τοπογραφικὸν

Οἰκόπεδον Οἰκονομίδη

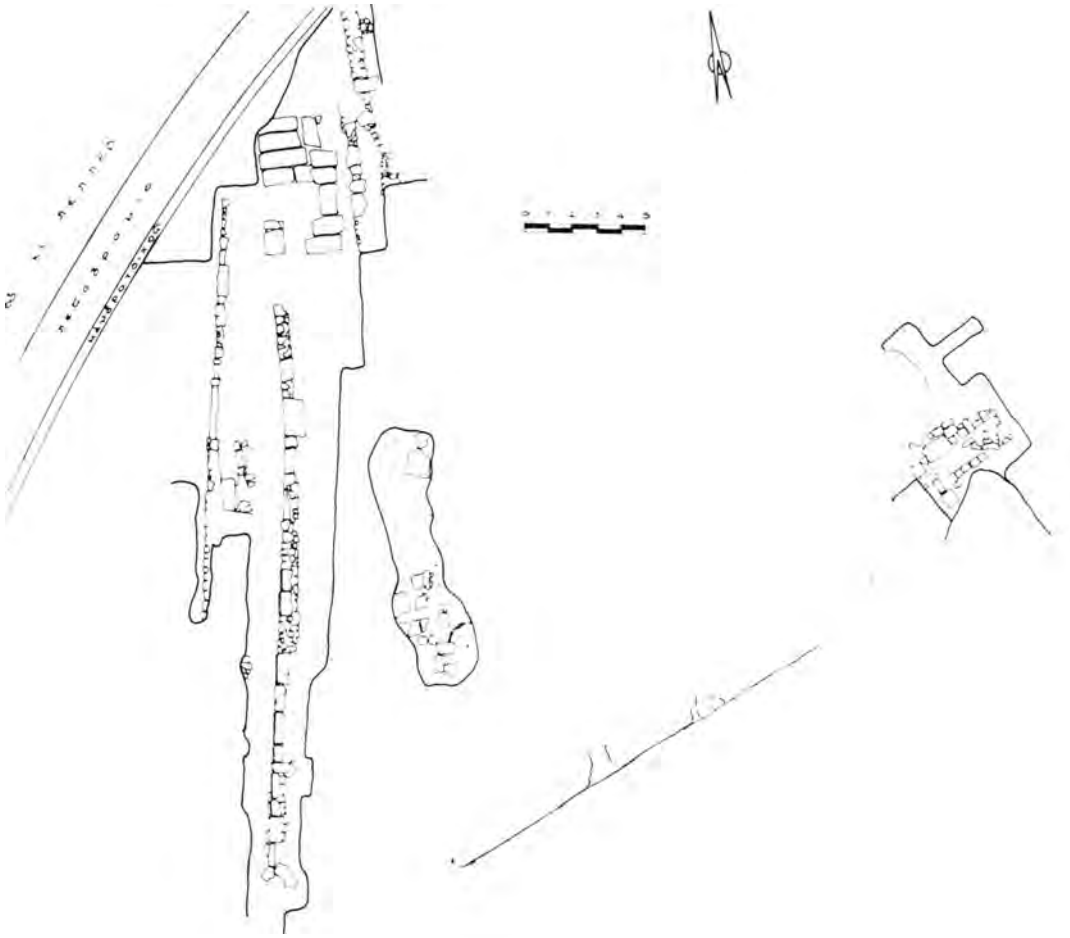
Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλόπαιδος Μαρίας (Β. τμῆμα τῆς πόλεως) καὶ συνορεύει μὲ τὸ Β. ὅριον τοῦ οἰκοπέδου Κλαδογένη — σήμερον ξενοδοχεῖον « Ἀκαντιά » —, ὅπου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἡ Ν. πλευρὰ τοῦ ὑποτιθεμένου « διαύλου », συνεχιζομένη καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μυριαλλάκη, ἐπὶ τῆς Α. πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Βασιλόπαιδος Μαρίας καὶ Ἰω. Καζούλλη[37].

35. Π.χ. οἰκόπεδον Τσουβαλᾶ, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 464, Σχέδ. 2, Πίν. 543 β. Οἰκόπεδον Σταματᾶ, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 440, Σχέδ. 1, Πίν. 481 γ. Οἰκόπεδον Συνεταιρισμοῦ Βιοτεχνῶν, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 444, Σχέδ. 7. Οἰκόπεδον Παπαγεωργίου, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 501, Σχέδ. 1, ἀρι0. 8, 9.

36. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 302.

37. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 534 κ.έ., Πίν. 391 γ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 507, Σχέδ. 3, Πίν. 475 α.

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Οἰκονομίδη δὲν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τοίχου καὶ δὴ τοῦ ἀναμενομένου Β. τοίχου τοῦ « διαύλου », μέχρι βάθους 4 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου, ὅπου καθίστατο ἀκόμη δυνατὴ ἡ ἔρευνα. Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἀνέβλυζεν ὕδωρ καὶ ὑπῆρχεν ἡ ἰδία ἰλύς, ἡ ὁποία εὑρέθη Κλαδογένη καὶ Μυριαλλάκη τοῖχος δὲν ἀνήκει εἰς δίαυλον ἐνοῦντα τὸν δυτικὸν μὲ τὸν μικρὸν λιμένα (Μανδράκι), ἀλλὰ ὅτι πιθανῶς πρόκειται διὰ τὸν τοῖχον τῆς προκυμαίας τοῦ εἰσχωροῦντος βαθέως εἰς τὴν σημερινὴν ξηρὰν λιμένος, ἴσως τοῦ δυτικοῦ[38].

Σχέδ. 8. Ρόδος. Οἰκόπεδον πολυκατοικιῶν Δημ. Ὑπαλλήλων. Τὸ τεῖχος

εἰς τὰ οἰκόπεδα Κλαδογένη καὶ Μυριαλλάκη, ἀνεσύρθησαν δὲ κεραμεικὰ εὑρήματα ἀνάλογα πρὸς τὰ τῶν προαναφερθέντων οἰκοπέδων.

Αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ ἀφ' ἑνὸς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν οἰκοπέδων Γεωργιάδη καὶ Καραγιάννη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰω. Καζούλλη (βλ. κατωτ. σ. 622) ἀφ' ἑτέρου, ὡς καὶ αἱ γενόμεναι παρατηρήσεις κατὰ τὰς διαφόρους ἐργασίας τοῦ δήμου ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, ἀπέδειξαν ὅτι ὁ ἀποκαλυφθεὶς εἰς τὰ οἰκόπεδα

Οἰκόπεδον Ἐμμ. Βασιλειάδη

Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασ. Κωνσταντίνου (Β. τμῆμα τῆς πόλεως).

Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. Β. τοῦ πεζοδρομίου καὶ εἰς βάθος 1.40 μ. ἀπὸ τὸν δρόμον, εὑρέθη ἡμικα-

38. Διὰ τὸν μῶλον τοῦ δυτικοῦ λιμένος βλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 457, Σχέδ 3, Πίν. 461 β. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ δυτικοῦ λιμένος, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 537, Σχέδ. 13.

τεστραμμένη κατασκευή, ὀρθογωνίου περίπου (σήμερον) σχήματος, ἐδραζομένη ἐπὶ τῆς ἄμμου (Σχέδ. 10· Πίν. 590 α - β). Τὴν κατασκευήν, ἔχουσαν κατεύθυνσιν Β.- Ν., σχηματίζουν τοποθετημέναι κατὰ τὸ περίγραμμά της πωρόπλινθοι ὅμοιαι τῶν τοιούτων τοῦ τείχους, τινὲς τῶν ὁποίων εἰς τὴν Δ. πλευρὰν ἔχουν ἔξεργον ἀποκεκρουμένον. Τὸ ἐσωτερικὸν πληροῦται διὰ συμπαγοῦς στερεᾶς μάζης χώματος καὶ λίθων. Ὁμοίας σχεδὸν συστάσεως μᾶζα σώζεται εἰς ἀπόστασιν 1.15 μ. Β. τῆς τελευταίας πλίνθου τῆς Α. πλευρᾶς καὶ ἐπὶ τῆς νοητῆς πρὸς Β. προεκτάσεώς της. Ἐὰν καὶ αὐτὴ ἀνήκῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν κατασκευήν, τότε ἀσφαλῶς ἡ μορφὴ τῆς κατασκευῆς δὲν θὰ ἦτο ἡ παρουσιαζομένη σήμερον ἐπιμήκης. Δυστυχῶς οὐδὲν ἄλλο στοιχεῖον διεσώθη.

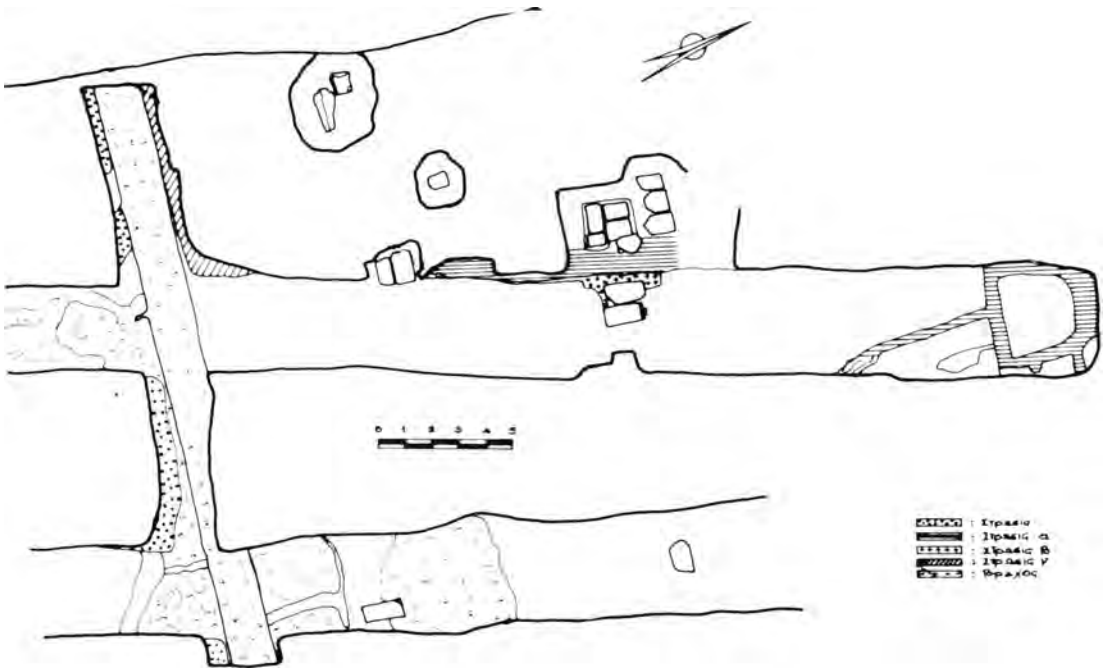
Οὐδεμία ἑρμηνεία κατέστη δυνατὸν νὰ δοθῇ εἰς τὴν κατασκευήν, τόσον ἀπὸ τεχνικῆς πλευρᾶς ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως συσχετισμοῦ τῆς θέσεως πρὸς τὰ λοιπὰ γνωστὰ ἀρχαῖα λείψανα τῆς περιοχῆς.

Τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα ἀπὸ τῆς γενομένης εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τῆς κατασκευῆς τομῆς, μέχρι βάθους 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας της, ἦσαν κυρίως θραύσματα ἀμφορέων, λειασμένα ἀπὸ τὴν θάλασσαν, οὐδὲν χρονολογικὸν στοιχεῖον προσφέροντα.

Ξενοδοχεῖον «Grand Hotel» (ἐπὶ τῆς Δ. παραλίας)

Παρὰ τὸ Ν. ὅριον τοῦ οἰκοπέδου, ὅτε ἤρχισαν αἱ ἐκσκαφαὶ διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς νέας πτέρυγος τοῦ ξενοδοχείου, ἀπεκαλύφθη κτιστὸς ὑπόνομος μὲ σαμαρωτὴν στέγην. Ἔχει κατεύθυνσιν ΝΑ.- ΒΔ. καὶ εὑρίσκεται καὶ σήμερον εἰς χρῆσιν, ὑποστὰς διαφόρους ἐπισκευάς. Τὸ ἀρχαῖον τμῆμα ἀρχίζει εἰς ἀπόστασιν 4.60 μ. ΒΔ. τοῦ φρεατίου τοῦ Δήμου εἰς τὸν Ν. μανδρότοιχον τοῦ ξενοδοχείου καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 17 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ ὑπονόμου εἶναι 0.70 μ. (ἐξωτ. πλ. 1 μ.). Τὸ βάθος του δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ μετρηθῇ. Ἐπίσης δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ περισυλλογὴ χρονολογικῶν στοιχείων.

Ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀρχαίου ὑπονόμου εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν δημιουργεῖ ὡρισμένα προβλήματα σχετικὰ πρὸς τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν μορφὴν τοῦ δυτικοῦ λιμένος (βλ. ἀνωτέρω, οἰκόπεδον Οἰκονομίδη).

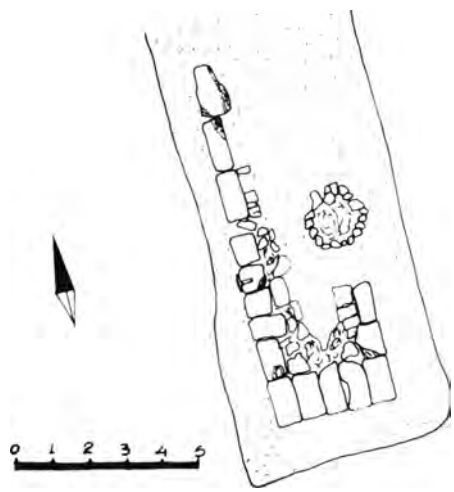
Σχέδ. 9. Ρόδος. Οἰκόπεδον Τεχνικῶν Σχολῶν Ρόδου (Ε.Η.Σ.Χ.). Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Οἰκοδομικὰ λείψανα

Βόρειον τμῆμα τῆς πόλεως

Οἰκόπεδον Γεωργιάδη

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ Ἰω. Καζούλλη (Σχέδ. 11, 1). Εἰς τὸ οἰκόπεδον εἶχε γίνει ἤδη ἀποχωμάτωσις μέχρι τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης — ἀνέβλυζεν ὕδωρ —, ὅταν ἐπενέβη ἡ Ἐφορεία καὶ μόνον εἰς τὸ Δ. στενὸν τμῆμα, τὸ ὁποῖον προωρίζετο διὰ

Σχέδ. 10. Ρόδος. Οἰκόπεδον Βασιλειάδη. Κάτοψις

τὸν ἀκάλυπτον χῶρον τοῦ ὑπὸ ἀνέγερσιν ξενοδοχείου, ἡ ἐκσκαφὴ ἦτο ἐπιφανειακή, ὥστε νὰ ἔχῃ νόημα μία ἔρευνα. Εἰς τὸ τμῆμα αὐτό, τοῦ ὁποίου ἀρκετὴν ἔκτασιν κατελάμβανεν ἡ ὑδατοδεξαμενὴ καὶ θεμέλια τῆς κατεδαφισθείσης οἰκίας, ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφή, ἡ ὁποία ταχέως ἔφερεν εἰς φῶς λείψανα ἐπιτρέποντα τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐγκαταστάσεων ἱεροῦ.

Εὑρέθησαν μικραὶ τετράγωνοι κατασκευαί, θεμελιωμέναι εἰς τὸ παρθένον ἔδαφος, ἐκτὸς τοῦ συνήθους διὰ τὴν Ρόδον προσανατολισμοῦ. Ἐντὸς ἢ καὶ πλησίον ὡρισμένων ἐξ αὐτῶν ἦσαν συσσωρευμένα μικρογραφικὰ ἀγγεῖα, ὑδρίαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον (Πίν. 591 α), ὅλπαι, λύχνοι καὶ πλῆθος εἰδωλίων, ὑδριαφόροι, κουροτρόφοι, γυναῖκες μὲ χοιρίδια κλπ., τὰ ὁποῖα ἐμαρτύρουν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀποθετῶν. Πλὴν τῶν εἰδωλίων καὶ ἀγγείων περισυνελέγησαν καὶ ἄλλα μικρὰ ἀφιερώματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μολύβδινον τετράγωνον ἔλασμα μὲ ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις (Πίν. 591 γ).

Ἡ ἐπανειλημμένη διέλευσις τῶν μηχανικῶν ἐκσκαφέων πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ὑπεράνω τοῦ χώρου εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ συνθλιβοῦν τὰ περισσότερα τῶν εἰδωλίων, τὰ ὁποῖα μετὰ κόπου περισυνελέγησαν ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Μουσείου καὶ θὰ ἀπαιτήσουν μακρὰν ἐργασίαν διὰ τὴν συγκόλλησιν καὶ στερέωσίν των.

Οἰκία Καραγιάννη

Ἐπειδὴ ἦτο φανερὸν ὅτι τὰ κτίσματα συνεχίζοντο καὶ εἰς τὴν πρὸς Δ. κειμένην ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰω. Καζούλλη οἰκίαν Καραγιάννη, ἐπίσης ὑπὸ κατεδάφισιν, ἐπεξετάθη ἡ ἔρευνα καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον αὐτό, ὥστε νὰ ἐρευνηθῇ ὁ χῶρος ἐνιαίως. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπερατώθη καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἔκθεσις θὰ δοθῇ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐρεύνης. Πρὸς τὸ παρὸν κρίνεται ἀπαραίτητον νὰ συσχετισθῇ ὁ ἀνασκαπτόμενος χῶρος πρὸς τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς περιοχῆς (Σχέδ. 11, 2):

Πρὸς Δ. ὁρίζεται ἀπὸ τὴν ἀπὸ Β.- Ν. ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ 29[39], τῆς ὁποίας τὰ ὁδοστρώματα διεπιστώθησαν κατὰ μῆκος τοῦ αὐλοτοίχου τῆς οἰκίας Καραγιάννη ἐντὸς τοῦ πρὸς Δ. κειμένου οἰκοπέδου. Πρὸς Α. διέρχεται ἡ συμπίπτουσα μὲ τὴν ὁδὸν Ἀμερικῆς, ἀπὸ Β. - Ν., ὁδὸς Ρ 39[40]. Ἡ πρὸς Β. συνέχισις τῆς ὁδοῦ ἔχει διαπιστωθῇ μέχρι τῆς διασταυρώσεώς της μὲ τὴν ἀπὸ Α.- Δ. ὁδὸν Ρ 1α[41], δὲν ἐδόθη ὅμως μέχρι στιγμῆς ἡ εὐκαιρία νὰ διαπιστωθῇ ἡ ἐπέκτασίς της βορειότερον.

Πρὸς Ν., εἰς τὸ ἀμέσως μὲ τὸ οἰκόπεδον Γεωργιάδη συνορεῦον οἰκόπεδον ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀμερικῆς καὶ Γ. Εὐσταθίου, ὅπου τὸ ξενοδοχειον «Κωνσταντῖνος», οὐδὲν οἰκοδομικὸν λείψανον εἶχεν εὑρεθῇ. Ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἄμμον.

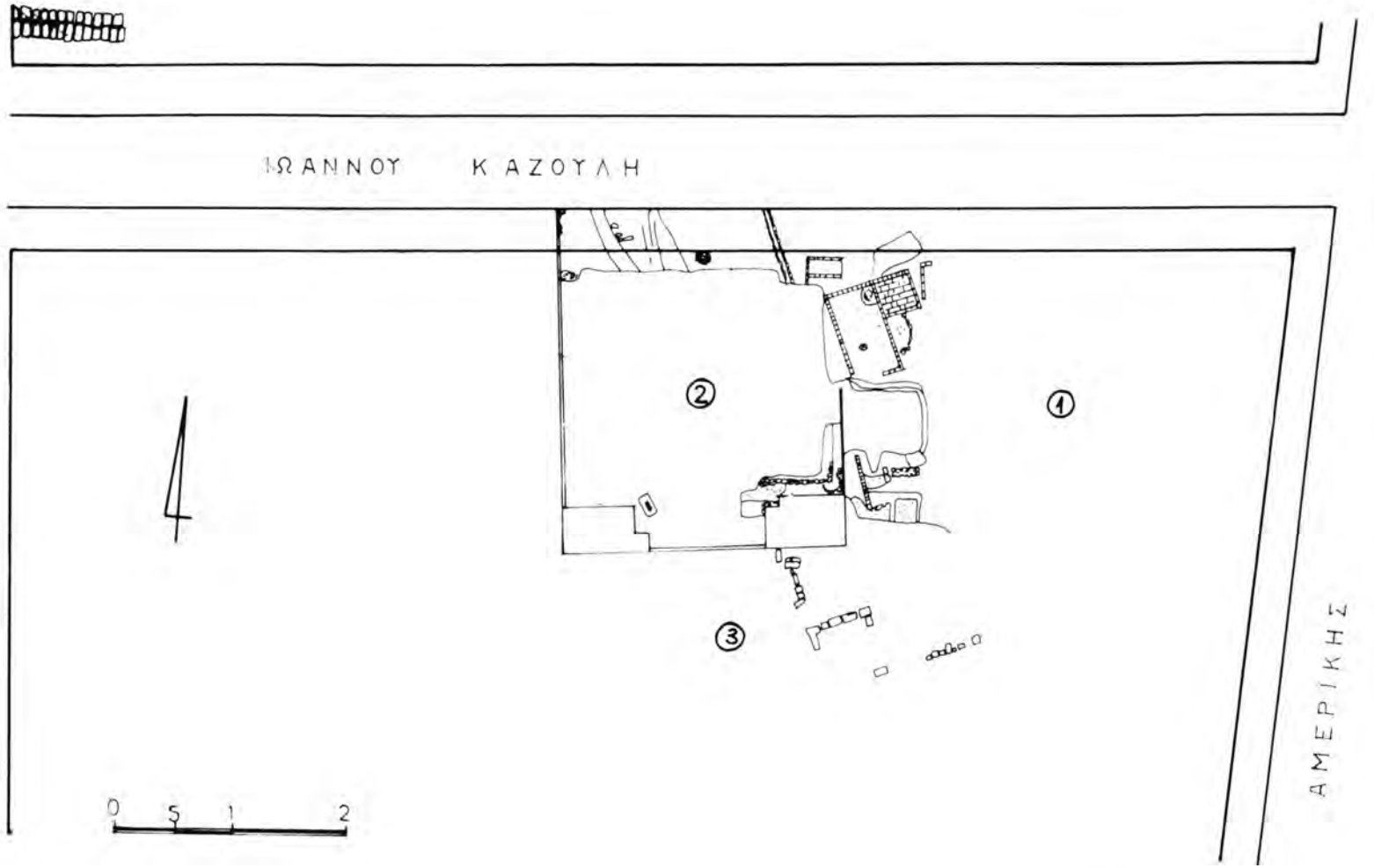
Οἰκόπεδον Σαλαχούρη

Εἰς τὸ πρὸς Ν. τῆς οἰκίας Καραγιάννη οἰκόπεδον Σαλαχούρη, ὅπου τὸ ξενοδοχεῖον «El Greco» (Σχέδ. 11, 3), ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γ. Εὐσταθίου, εὑρέθησαν ἐντὸς ἐπιχώσεως ἄμμου λείψανα οἰκοδομῶν, αἱ ὁποῖαι παρουσίαζον ἀπόκλισιν ἀπὸ τὸν κανονικὸν προσανατολισμὸν

39. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 517, 531. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 433.

40. Ἡ Ρ 39 ἔχει ἐπισημανθῇ ἐπανειλημμένως, ΠΑΕ 1957, 126 κ.ἑ. καὶ 1958, σ. 235 κ.ἑ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 447. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 433, 434, 435. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 457, 458. Βλ. κατωτέρω οἰκόπεδον Ἁγιακάτσικα.

41. ΠΑΕ 1957, σ. 126 κ.ἑ.

Σχέδ. 11. Ρόδος. Τοπογραφικόν περιοχῆς ἱεροῦ (1. Οἰκόπεδον Γεωργιάδη, 2. Οἰκόπεδον Καραγιάννη, 3. Ξενοδοχεῖον « El Greco »)

τῆς Ρόδου[42], ὅπως καὶ τά κτίσματα τοῦ ἀνασκαπτομένου ἱεροῦ. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γ. Εὐσταθίου, ΝΔ. τοῦ οἰκοπέδου Σαλαχούρη, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου Πάχου καὶ τὴν πρὸς Β. ἐπέκτασιν αὐτῆς, διεπιστώθη « εὐρυχωρία », ἐλευθέρα οἰκοδομικῶν λειψάνων μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ἑλληνιστικὰ ὁδοστρώματα[43].

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΒΑ. τοῦ ἀνασκαπτομένου ἱεροῦ, διέρχεται τὸ ἀρχαῖον τεῖχος, τμῆμα τοῦ ὁποίου εἶναι ὁρατὸν παρὰ τὸ Ἐθνικὸν θέατρον[44]. Ἄλλο τμῆμα τοῦ τείχους διατηρεῖται ἐν ὑπογείῳ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ οἰκοπέδου Μυλωνᾶ (βλ. ὑποσημ. 31), ΒΔ. τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου. Τέλος, τὰ οἰκόπεδα Γεωργιάδη καὶ Καραγιάννη ἀπὸ Β. ὁρίζονται ὑπὸ τῆς ἀπὸ Α.- Δ. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 1γ[45], ἡ ὁποία συνεχίζεται καὶ πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ Βασιλόπαιδος Μαρίας, ὅπως ἀπεδείχθη ἀπὸ τοὺς εὑρεθέντας, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἰω. Καζούλλη, πηλίνους ἀγωγοὺς κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἐργασίας τῆς Ε.Δ.Υ.Ρ. Ἡ διαπίστωσις συνεχίσεως τῆς ὁδοῦ Ρ 1γ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἱεροῦ ἀφ' ἑτέρου ἀποδεικνύουν ἐσφαλμένην τὴν ὑπόθεσιν ὑπάρξεως « διαύλου », ἑνοῦντος τὸν δυτικὸν μὲ τὸν μικρὸν λιμένα (Μαντράκι), ὁ ὁποῖος θὰ ἔπρεπε νὰ διέρχεται διὰ τῶν οἰκοπέδων Καραγιάννη - Γεωργιάδη, ἐὰν ἦτο πράγματι ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος εἰς τὰ οἰκόπεδα Κλαδογένη καὶ Μυριαλλάκη ὁ Ν. τοῖχος αὐτοῦ (βλ. ἀνωτ. σ. 620).

Ἀπὸ τὰς ἐκσκαφὰς τῆς Ε.Δ.Υ.Ρ. ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰω. Καζούλλη, τέλος, παρὰ τὸ Δ. ὅριον τοῦ οἰκοπέδου Καραγιάννη, προέρχεται ἡ εἰκονιζομένη (Πίν. 591 β) μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ Ἀσκληπιοῦ.

Οἰκόπεδον Ἁγιακάτσικα

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς καὶ Ἀλεξ. Διάκου, ἡ ὁποία ἠκολούθησε τὴν ἀπὸ τὸν μηχανικὸν ἐκσκαφέα ἐπελθοῦσαν καταστροφήν, ἔφερεν εἰς φῶς τὰ ἑξῆς (Σχέδ. 12):

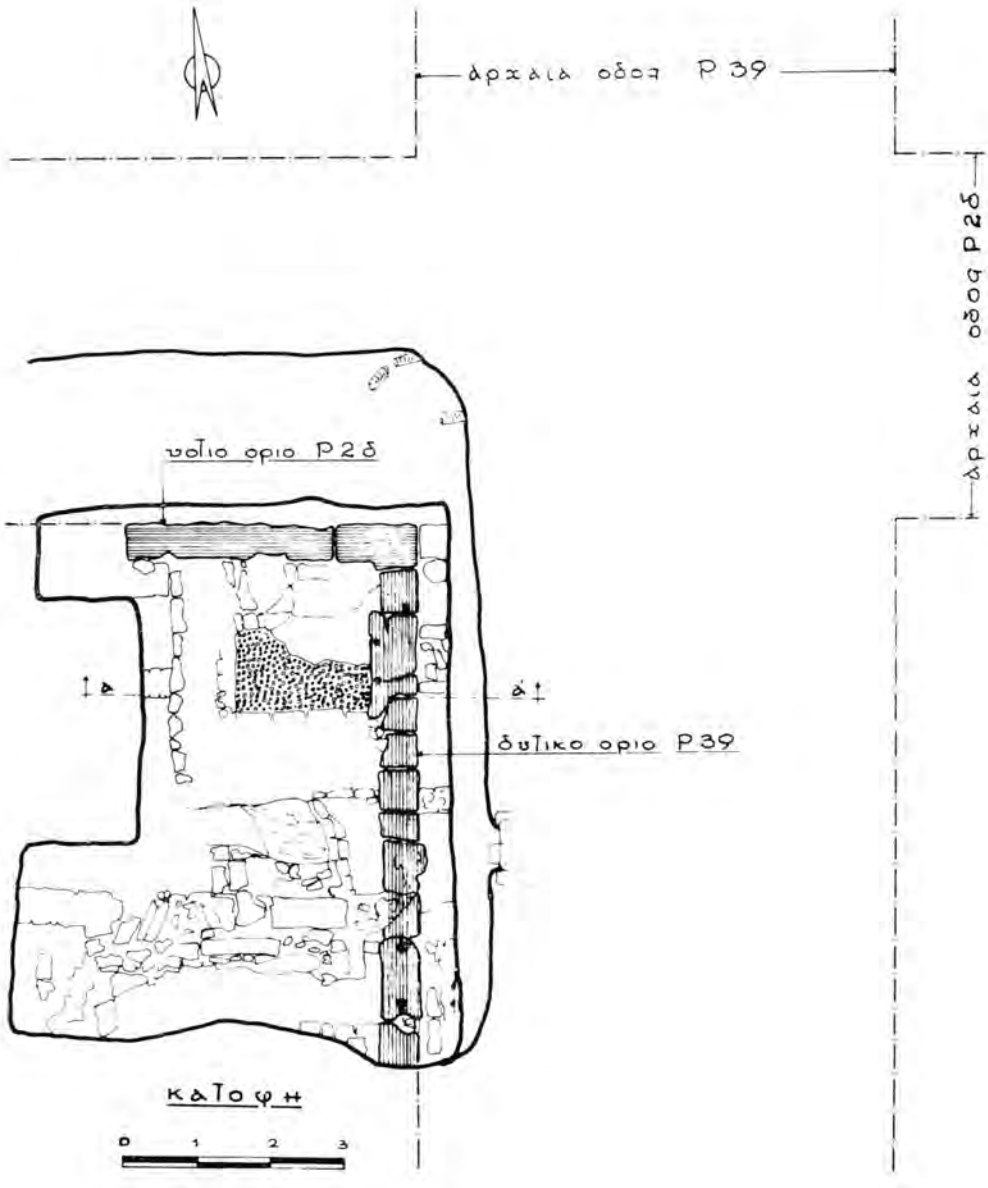
Τὸ Δ. ὅριον τῆς ἀπὸ Β.- Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 39, εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς. Τὸ ὅριον ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 7.50 μ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ πωροπλίνθους καὶ ἔχει πλάτος 0.50 μ. (βλ. ὑποσημ. 40). Εἰς τὸ Β. ἄκρον του συναντᾶται μὲ τὸ Ν. ὅριον τῆς ἀπὸ Α.- Δ. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 2δ. Τοῦτο ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 3.07 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ πωροπλίνθους, πλ. 0.50 μ. Ἡ Ρ 2δ[46] διέρχεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ οἰκοπέδου Ἁγιακάτσικα καὶ τοῦ πρὸς Β. οἰκοπέδου Κατσαρᾶ, ὅπου τὸ ξενοδοχεῖον « Ἀνθισμένος Πύργος ». Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἔρευνα τῆς ὁδοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει διεπιστώθησαν, μέχρις ὕψους 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁρίου τῆς Ρ 39 εἰς τὴν παρειὰν τῆς τομῆς, ἐννέα ὁδοστρώματα (Σχέδ. 13). Κάτωθεν τοῦ ἀνωτέρου (1) διήρχετο πήλινος ἀγωγός. Τὸ κατώτερον (9), ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ ἐπίπεδον διατηρήσεως τῶν δύο ὁρίων, καλύπτεται ἐξ ὑπολειμμάτων καύσεως, πάχ. 0.10 μ., ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθησαν ἑλληνιστικὰ ὄστρακα. Ἐπὶ τῆς Ρ 39, εἰς ὅσον τμῆμα της ἦτο δυνατὸν ἀκινδύνως νὰ ἀποκαλυφθῇ κατὰ μῆκος τοῦ Α. ὁρίου τοῦ οἰκοπέδου, εὑρέθησαν τὰ συνήθη ὀρθογώνια φρεάτια ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ ὅριον τοῦ οἰκόπεδου. Τῆς οἰκίας, τῆς ὁποίας τὴν ΒΑ. γωνίαν ἐσχημάτιζον τὰ δύο ὅρια, ἐσώζοντο ἐλάχιστα λείψανα, ἤτοι, ἐκτὸς τῶν δύο κατωφλίων τῶν πρὸς τὴν Ρ 39 ἐξόδων, τὸ χαλικωτὸν δάπεδον τοῦ γωνιαίου χώρου.

Τέλος, εἰς τὸ Δ. ὅριον τοῦ οἰκοπέδου, εἰς ἀπόστασιν 7.20 μ. πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ Ἀλεξ. Διάκου, ἀπεκαλύφθη φρέαρ ὀρθογώνιον ἐπίμηκες ἢ διασκευασθεὶς ὑπόνομος κτιστὸς μὲ σαμαρωτὴν στέγην. Ἐσωτερικαὶ διαστάσεις 1.20 × 0.80 μ. (Σχέδ. 14).

Οἰκόπεδον Κρητικάκη - Στεφανίδη

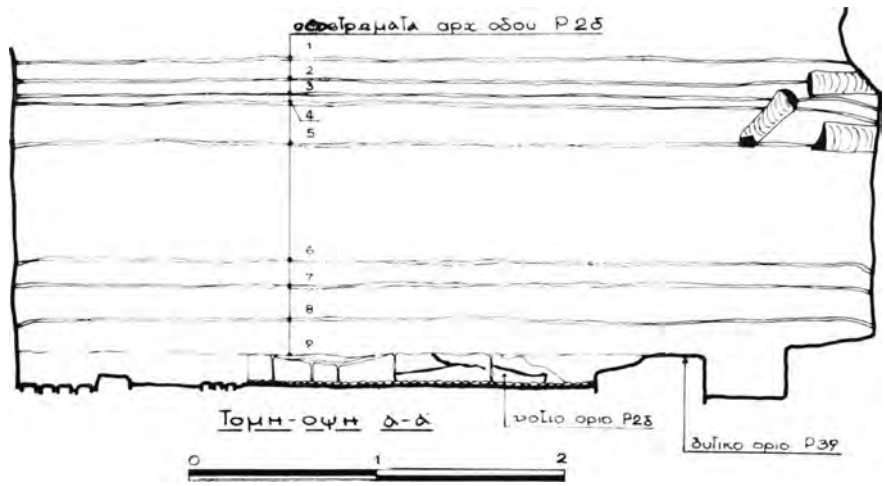
Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀλεξ. Διάκου (Σχέδ. 15), εἰς τὴν ἀπόληξιν τῶν Β. ὑπωρειῶν τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως (Μόντε Σμὶθ) καὶ παρουσιάζει μεγάλην κατωφέρειαν. Λόγῳ τῆς κατωφερείας καὶ τῆς ριζικῆς καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεύς, ἡ ἔρευνα, λίαν σύντομος, περιωρίσθη εἰς τὴν στενὴν λωρίδα γῆς κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἀλεξ. Διάκου (Πίν. 590 γ). Παρὰ ταῦτα, τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν ἱκανοποιητικά, διότι διεπιστώθη ἡ πρὸς Β. συνέχεια τῆς ἀπὸ Β.- Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 27, ἡ ὁποία μέχρι τώρα δὲν ἦτο βέβαιον ἂν συνεχίζετο πέραν τῆς ἀπὸ Α.- Δ. ὁδοῦ Ρ 6[47]. Εὑρέθη-

42. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 441 κ.ἑ., Σχέδ. 2.
43. ΠΑΕ 1958, σ. 235 κ.ἑ., σχέδ. 2.
44. L. Laurenzi, Memorie FERT II, σ. 35 κ.ἑ., πίν. XXX,1.
45. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 535, Σχέδ. 12.
46. Βλ. κατωτέρω οἰκόπεδον Στεφανίδη - Κρητικάκη καὶ ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 462, 463, 464, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 592, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 441, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 433.
47. Ἡ Ρ 27 συμπίπτει μὲ τὴν ὁδὸν Θεμ. Σοφούλη. Μέχρι τοῦδε ἦτο ἄγνωστον τὸ ἀκριβὲς πλάτος της. ΠΑΕ 1954, σ. 340 κ.ἑ. ΠΑΕ 1955, σ. 267 κ.ἑ. ΑΜ 73 (1958), σ. 147, 148, 151, 153, 154. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 433.

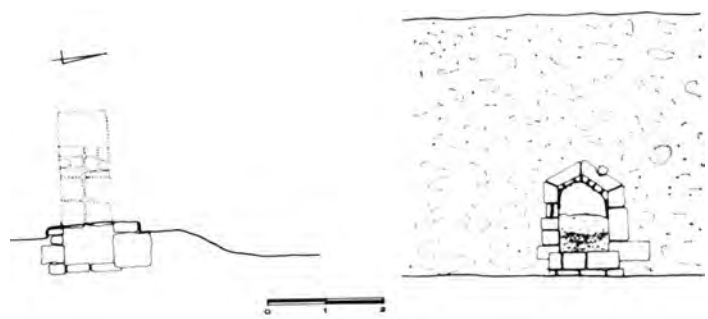

Σχέδ. 12. Ρόδος. Οἰκόπεδον Ἁγιακάτσικα. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

σαν ἀμφότερα τὰ ὅρια τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἔχει πλάτος 14.50 μ., καὶ λείψανα τῶν ὁδοστρωμάτων. Ἀμφότερα τὰ ὅρια εἰς τὸ Β. ἄκρον των κάμπτονται καὶ σχηματίζουν γωνίαν ἐπὶ τῆς διασταυρουμένης μὲ τὴν Ρ 27 ὁδοῦ, ἀπὸ Α.- Δ., Ρ 2δ. Τῆς Ρ 2δ (βλ. ὑποσημ. 46) εὑρέθησαν πήλινοι συμπίπτει πρὸς τὴν σημερινήν[48]. Τὸ ὅριον ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ παρθένου κοκκινοχώματος καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ πωροπλίνθους, πολλαὶ τῶν ὁποίων εἰς δευτέραν προφανῶς χρῆσιν. Ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 11.40 μ. καὶ ὕψος τεσσάρων δόμων, ἤτοι 2 μ. Τὸ πλάτος του εἶναι 0.50 μ.

Σχέδ. 13. Ρόδος. Οἰκόπεδον Ἁγιακάτσικα. Τομὴ α - α'

Σχέδ. 14. Ρόδος. Οἰκόπεδον Ἁγιακάτσικα. Κάτοψις καὶ τομὴ ὑπονόμου

ἀγωγοὶ εἰς τομὴν γενομένην ἐντὸς τοῦ πρὸς Α. παρακειμένου κήπου.

Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Λουϊζίδη

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῶν ὁδῶν Λοχαγοῦ Φανουράκη καὶ Ἀμμοχώστου 9 (Σχέδ. 16· Πίν. 590 δ).

Κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Λοχαγοῦ Φανουράκη ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ δρόμου, τὸ Δ. ὅριον τῆς ἀπὸ Β.- Ν. ὁδοῦ Ρ 38, ἥτις

Τὸ ἀναμενόμενον Ν. ὅριον ἢ ὁδοστρώματα τῆς ἀπὸ Α.- Δ. ἀπὸ τοῦ Β. ἄκρου τοῦ οἰκοπέδου διερχομένης ὁδοῦ Ρ 2β[49] δὲν κατέστη δυνατὸν

48. Βλ. κατωτέρω οἰκόπεδον Παπαμιχαήλ. Ἐπίσης ΠΑΕ 1957, σ. 129. ΑΜ 73 (1958), σ. 137, 154. ΠΑΕ 1959, σ. 189. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 443, 450 - 452. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 515, 534. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 433, 439.

49. Ἡ Ρ 2β ἔχει πλάτος 2.70 μ. ΑΔ 17 (1961 /62): Χρονικά, σ. 301. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 322. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 433, 437.

νὰ διαπιστωθοῦν, διότι τμῆμα αὐτοῦ κατελάμβανεν ἡ ὑδατοδεξαμενὴ τῆς κατεδαφισθείσης οἰκίας, ἐνῷ εἰς τὰ ἐρευνηθέντα σημεῖα εὑρέθησαν λείψανα ρωμαϊκῶν τοίχων (καταπάτησις τῆς ὁδοῦ;). Τῆς ἰδίας ἐποχῆς κατασκευαὶ ἐσώζοντο καὶ πρὸς Δ. τοῦ ὁρίου τῆς Ρ 38, θεμελιωμέναι κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ τοῦ κοκκινοχώματος.

Ξενοδοχεῖον « Θέρμαι » (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλίσσης Φρειδερίκης)

Κατὰ τὰς γενομένας εἰς τὸν πρὸ τοῦ ξενοδοχείου κῆπον ἐκσκαφὰς διὰ τὴν κατασκευὴν « πισίνας » καὶ ἀνέγερσιν ἀποδυτηρίων, ἐπεκαλύφθη τμῆμα χώρου μὲ χαλικωτὸν δάπεδον.

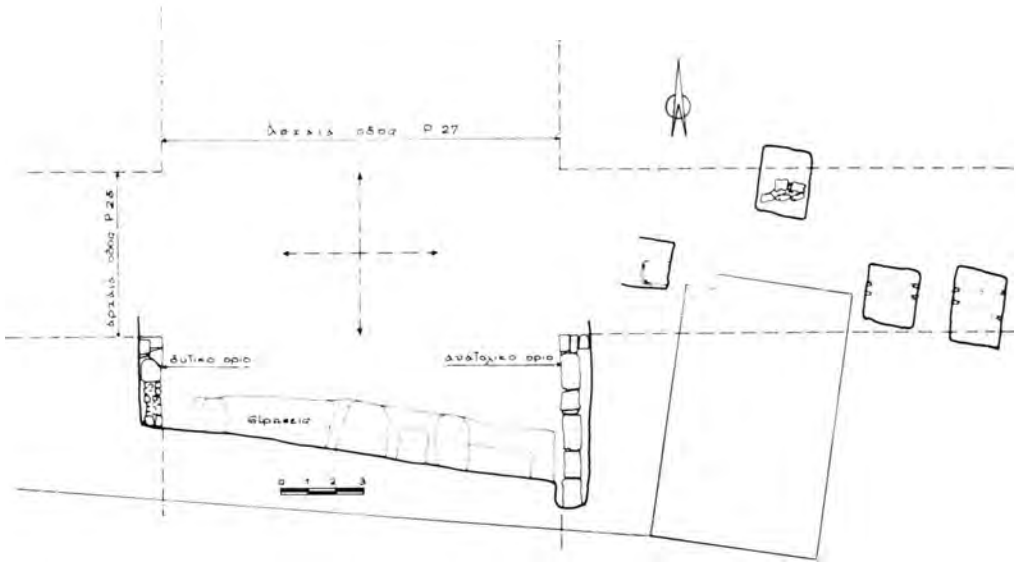
(γ) ΒΔ. τῶν ἀποδυτηρίων ἀπεκαλύφθη τμῆμα ὀρθογωνίου χώρου λαξευτοῦ εἰς τὸν βράχον, μὲ κατεύθυνσιν Β.- Ν., διαστ. 2.10 × 1.52 μ. Ἠρευνήθη μέχρι βάθους 1.52 μ.

(δ) Εἰς γενομένην τομὴν εὑρέθησαν συσσωρευμένα πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται διὰ κονιάματος (Πίν. 594 β).

Κεντρικὸν τμῆμα τῆς πόλεως

Οἰκόπεδον Παπαμιχαὴλ (Σχέδ. 18 - 19)

Κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφὴν εἰς τὸ πρὸς

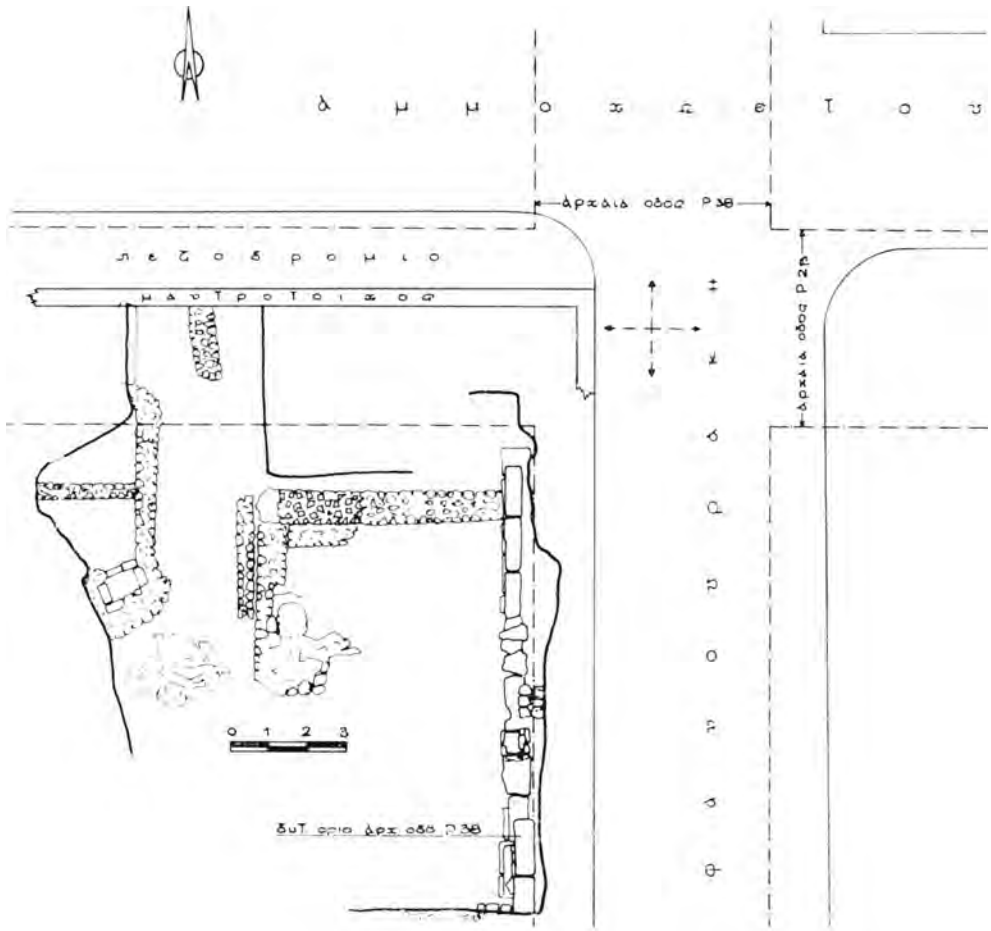
Σχέδ. 15. Ρόδος. Οἰκόπεδον Στεφανίδη - Κρητικάκη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

σημάνθησαν ἀρχαῖα λείψανα καὶ ἐγκαταστάσεις, τὰ ὁποῖα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνηθοῦν συστηματικῶς. Σημειοῦνται μόνον (Σχέδ. 17):

(α) Πρὸς Α. τῆς δεξαμενῆς κτιστὸς ἀγωγός, ἐπενδεδυμένος μὲ κονίαμα, λελαξευμένος εἰς τὸν βράχον, μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ. Ἐπεσημάνθη εἰς μῆκος 8 μ. Β. αὐτοῦ καὶ καθέτως πρὸς αὐτὸν εὑρέθη τοῖχος, πλ. 1.82 μ. Ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 5 μ. Εἶναι ἐκτισμένος μὲ ἀρχιτεκτονικὸν πώρινον ὑλικὸν εἰς δευτέραν χρῆσιν.

(β) ΒΑ. τῶν ἀποδυτηρίων διεπιστώθη ἀγωγὸς λαξευτὸς εἰς τὸν βράχον, ἐπενδεδυμένος μὲ κονίαμα. Ἔχει κατεύθυνσιν Α.- Δ. Περὶ τὸ μέσον τοῦ ἀγωγοῦ καὶ εἰς τὴν Β. πλευράν του οἰκοδόμησιν Ν. τμῆμα τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Ναυαρίνου οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη ἡ ἀπὸ Β.- Ν. ὁδὸς Ρ 38, πλ. 9.30 μ. (βλ. ὑποσημ. 48), τῆς ὁποίας ἀμφότερα τὰ ὅρια εἶναι λελαξευμένα εἰς τὸν μαλακὸν βράχον. Τὸ Α. ὅριον, πλ. 1.20 μ., ἀποτελεῖ τὸν λελαξευμένον κατακορύφως Δ. τοῖχον δύο ὑπογείων συνεχομένων χώρων. Οἱ χῶροι, πλ. 4.30 μ., ὁρίζονται πρὸς Α. ἀπὸ παράλληλον πρὸς τὸ ὅριον τῆς Ρ 38 τοῖχον, ἐν μέρει κτιστὸν καὶ ἐν μέρει λελαξευμένον εἰς τὸν βράχον. Ὁ τοῖχος αὐτὸς εἰς τὸ Β. τμῆμα του ἔχει μέγα τοξωτὸν ἄνοιγμα (Σχέδ. 19· Πίν. 592 α - β), τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ Ν. ἤμισυ, εἰς ἄγνωστον ἐποχήν, ἐφράχθη μὲ τοῖχον. Ὁ διαχωριστικὸς τῶν δύο χώρων τοῖχος, κτιστός, ὕψ. 3.50, πάχ. 0.70 μ.,

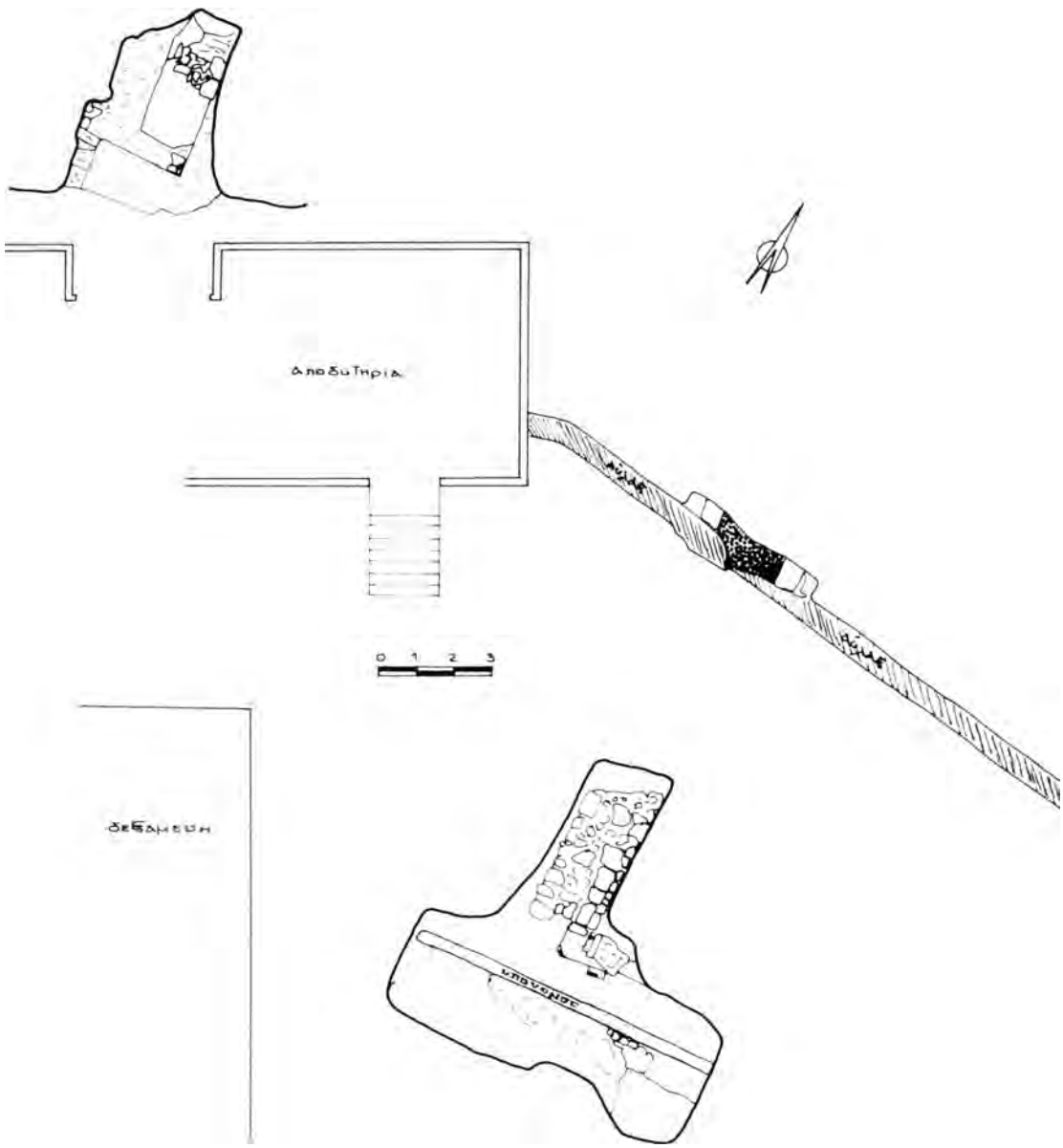
ἔχει θύραν εἰς τὸ μέσον (Πίν. 593γ), ἡ ὁποία εὑρέθη πεφραγμένη. Ὁ τοῖχος αὐτὸς δὲν εἶναι σύγχρονος μὲ τὸν Α., διότι οἱ λίθοι των δὲν συμπλέκονται. Ἐπειδὴ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ οὔτε πρὸς Ν. οὔτε πρὸς Β., δὲν διεπιστώθη τὸ μῆκος τῶν δύο χώρων. Ὁ σχηματίζεται εἰς τὸ δάπεδον. Τὸ πῶς ὡρίζετο ὁ χῶρος πρὸς Α. δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διευκρινηθῇ, διότι ὑποχρεωτικὰ ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησε κατὰ τὴν νοητὴν προέκτασιν τοῦ Α. τοίχου. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ δαπέδου εἰς δύο ἐπίπεδα ὀφείλεται εἰς τὴν ἡμιτελῆ λατόμευσιν

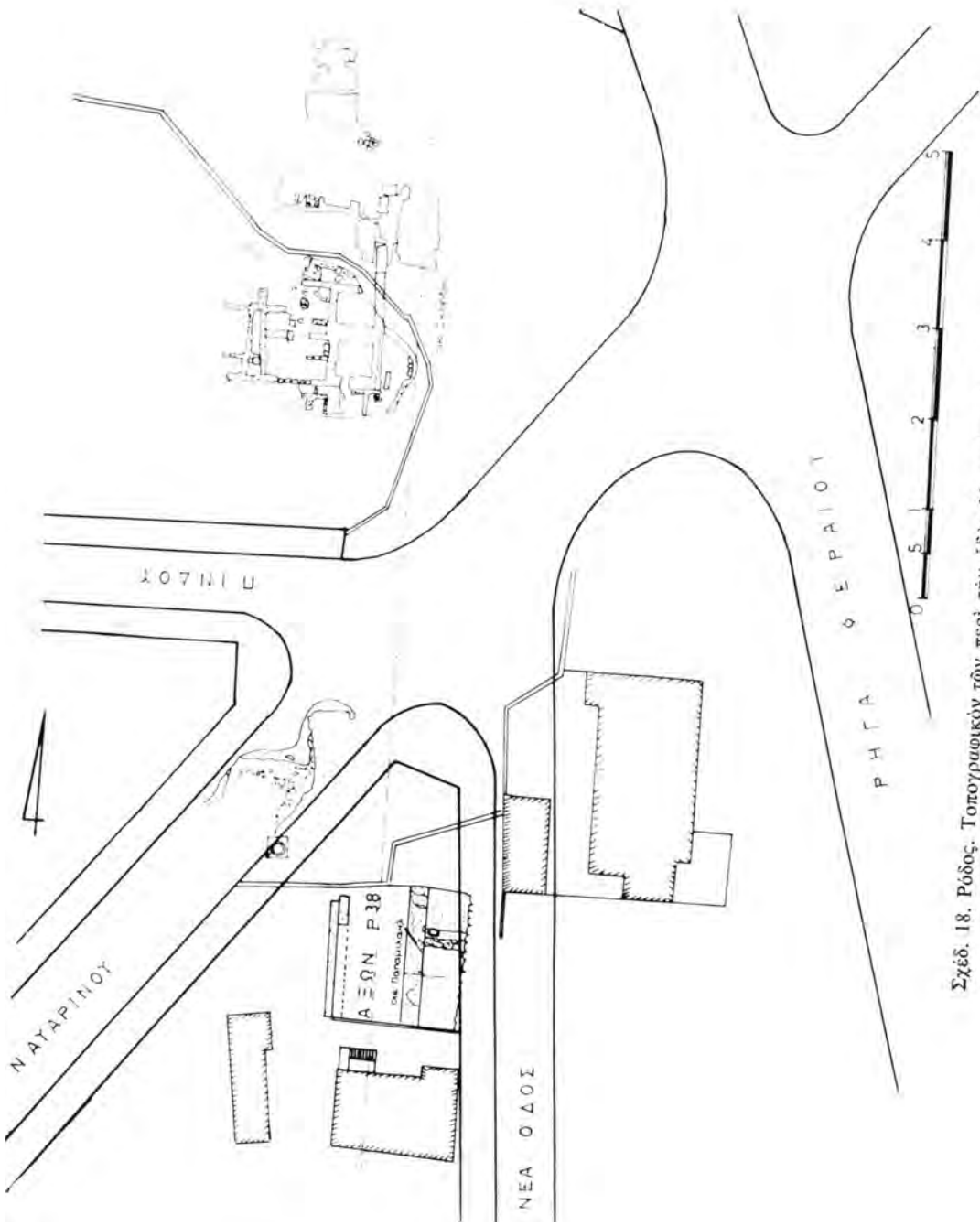
Σχέδ. 16. Ρόδος. Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Λουϊζίδη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Ν., ἐρευνηθεὶς εἰς μῆκος 9.50 μ., δὲν ἀνεσκάφη μέχρι τοῦ πραγματικοῦ δαπέδου, διότι ἐδημιουργοῦντο κίνδυνοι καὶ διὰ τὴν παρακειμένην οἰκίαν καὶ διὰ τοὺς ἀρχαίους τοίχους. Ἡ ἀποχωμάτωσις ἔφθασεν εἰς βάθος 3.50 μ. Εἰς τὸν Β. χῶρον, ἐρευνηθέντα εἰς μῆκος ±4 μ., εὑρέθη τὸ δάπεδον εἰς βάθος 3 μ., σχηματιζόμενον ἐκ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ὁ Α. τοῖχος διακόπτεται ἐντὸς τοῦ χώρου 1.50 μ. πρὸς Β. τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, δηλαδὴ εἰς τὴν βαθμίδα ἡ ὁποία τοῦ χώρου. Ἡ περιοχὴ (Σχέδ. 18)[50] πρέπει ἀρχικῶς νὰ ἐχρησιμοποιήθη ὡς λατομεῖον διὰ πορισμὸν οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ, οἱ δημιουργηθέντες ἐκ τῆς λατομεύσεως χῶροι νὰ μετετράπησαν εἰς κατοικησίμους ἢ νὰ ἔτυχον παρεμφεροῦς χρήσεως. Ποία ἦτο ἡ χρῆσις τῶν ἀνασκαφέντων χώρων δὲν εἶναι δυνατὸν

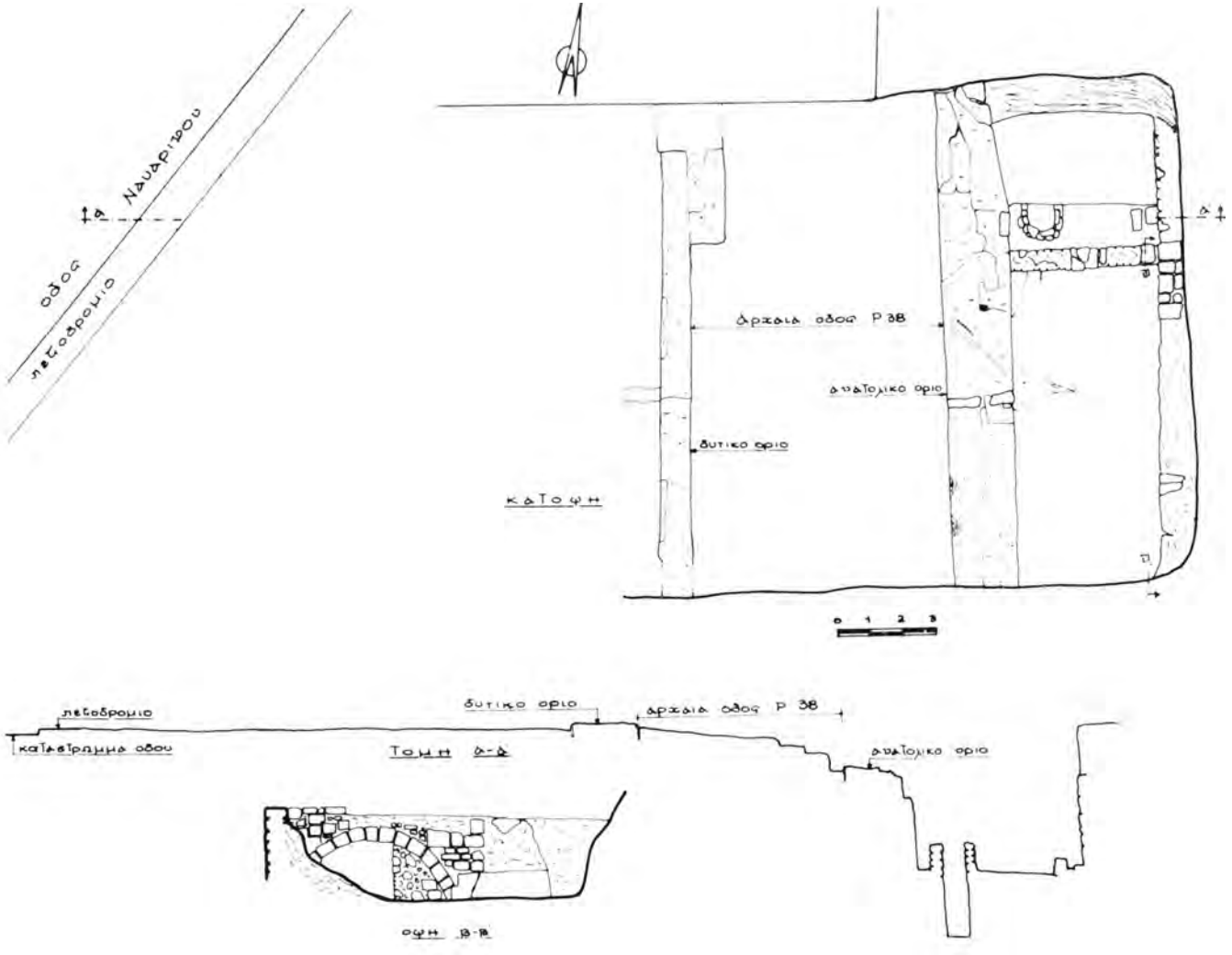
50. Βλ. ἀνασκαφὴν ὁδοῦ Ναυαρίνου, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 539, Σχέδ. 3.

Σχέδ. 17. Ρόδος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς ξενοδοχεῖον « Θέρμαι »

Σχέδ. 18. Ρόδος. Τοπογραφικόν τῶν περὶ τὴν ὁδὸν Ναυαρίνου ἀνασκαφῶν

Σχέδ. 19. Ρόδος. Οἰκόπεδον Παπαμιχαήλ. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς, τομὴ α - α΄, ὄψις β - β΄

νὰ λεχθῇ, ἐὰν δὲν ἐπεκταθῇ ἡ ἀνασκαφὴ καὶ εἰς τὰ πέριξ οἰκόπεδα. Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ Β. χώρου ὑπάρχει λαξευτὸν φρέαρ, τοῦ ὁποίου τὸ κτιστὸν περιχείλωμα ἔχει σχῆμα πεταλοειδές. Τὸ φρέαρ ἠρευνήθη μέχρι βάθους 3 μ.

Ἡ ἐπίχωσις τῶν χώρων ἦτο ὁμοιόμορφος, ἐνῷ τὰ ὄστρακα ὑστεροελληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκά.

Κατὰ τὴν μετακίνησιν τῶν ἐπιφανειακῶν χωμάτων εἰς τὸ ΝΔ. κείμενον, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ναυαρίνου, οἰκόπεδον τοῦ ἰδίου ἰδιοκτήτου, εὑρέθησαν ἀκέφαλον ἄγαλμα ἱματιοφόρου γυναικός, ὕψ. 0.49 μ. (Π ί ν. 593 α) (ἀριθ. Εὐρ. Γ 12), καὶ μαρμάρινον Ἑκαταῖον μὲ δᾳδοφόρους κόρας, ἱσταμένας παρὰ τὸν κεντρικὸν πεσσόν, ὕψ. 0.397 μ. (Π ί ν. 593 β) (ἀριθ. Εὐρ. Γ 14). Σχετικῶς ὑπενθυμίζεται ὅτι πλησίον τοῦ ἰδίου οἰκοπέδου κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ Ναυαρίνου, εἶχεν εὑρεθῇ πώρινον κορινθιακὸν κιονόκρανον μεγάλων διαστάσεων, ἐνῷ ἐντὸς τῶν μεταφερθέντων ἐκεῖθεν χωμάτων εὑρέθη μαρμάρινον ἀκρωτήριον Νίκης[51].

Δυτικὸν τμῆμα τῆς πόλεως

Οἰκόπεδον Θεοδ. Ζησιμάτου

Κατὰ τὴν ἐκβάθυνσιν τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κέννεντυ καὶ ἰδιωτικῆς ὁδοῦ κειμένου οἰκοπέδου, διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, διεπιστώθη ὁδόστρωμα τῆς ἀπὸ Β.- Ν. ὁδοῦ Ρ 26β, ἥτις συμπίπτει πρὸς τὴν ὁδὸν Κέννεντυ[52]. Δὲν ἐγένετο ἀνασκαφή.

Νοτιοδυτικὸν τμῆμα τῆς πόλεως

Τεχνικαὶ Σχολαὶ « Ὁ Νιρεὺς »

Ἡ ἀνασκαφὴ εἶχεν ὡς ἀφορμὴν τὴν ἐγκατάστασιν δεξαμενῆς περὶ τὸ μέσον τοῦ ἐλευθέρου χώρου τῆς παρὰ τὴν ὁδὸν Ἁγίου Ἰωάννου καὶ Διαγοριδῶν Σχολῆς, πρὸς τὸν Δ. αὐλότοιχον.

Εἰς βάθος 0.75 - 1.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφάνειας, ἦλθον εἰς φῶς οἱ λαξευτοὶ εἰς τὸν βράχον τοῖχοι τετραγώνου χώρου, διαστ. 5.30 × 4.90 μ., δημιουργηθέντος ἐκ λατομεύσεως[53] (Σ χ έ δ. 20 - 21). Χαρακτηριστικῶς ὁ πυθμὴν τοῦ δωματίου, εἰς βάθος 4 μ., φέρει τὰς αὔλακας λατομεύσεως καὶ ἀποτμήματα τῶν ἀποσπασθεισῶν πλίνθων. Οἱ τοῖχοι ἔχουν πάχος 0.72 μ., ὁ δὲ Ν. ἔχει κατακόρυφον ἄνοιγμα, πλ. 1.63 μ. (Π ί ν. 594 γ), τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ εἰς ἀνάλογον χῶρον μὴ ἀνασκαφέντα. Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος εὑρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Ν. τῆς ἀπὸ Α.- Δ. ὁδοῦ Ρ 16α καὶ μεταξὺ τῶν ἀπὸ Β.- Ν. διερχομένων Ρ 28 πρὸς Α. καὶ Ρ 28α πρὸς Δ.

Ἡ χρῆσις του, ὅτε ἐθεωρήθη ὡς ἐξαντληθὲν λατομεῖον, εἶναι ἄγνωστος. Διὰ τελευταίαν ὅμως φορὰν ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν συσσώρευσιν ἀχρήστου ὑλικοῦ. Εὑρέθη πλήρης θραυσμάτων ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ἀκεραίων ἀμφορέων (Π ί ν. 594 δ) — περισυνελέγησαν 49 —, ὡς καὶ ἀφθόνων ὀστράκων μελαμβαφῶν κυρίως ἀγγείων. Τὴν ἐπίχωσιν αὐτὴν διέκοπτεν, εἰς βάθος 3 μ. περίπου, παχεῖα στρῶσις λατύπης, κάτωθεν τῆς ὁποίας ἠκολούθει νέα συσσώρευσις ὀστράκων καὶ ἀμφορέων, πάχους περὶ τὸ 1 μ., μέχρι τῆς τελευταίας στρώσεως λατύπης, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὸ δάπεδον.

Ἐπειδὴ τὸ συλλεγὲν κεραμεικὸν ὑλικὸν παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, θὰ μελετηθῇ, μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συγκόλλησιν, ἰδιαιτέρως.

Οἰκόπεδον Παναγ. Σπυροπούλου

Ἡ ἔρευνα, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου 49, ὑπῆρξε λίαν περιωρισμένη, διότι ἐδημιουργοῦντο κίνδυνοι διὰ τοὺς περιοίκους.

Ἡ ἀνασκαφὴ κεῖται μεταξὺ τῶν ἀπὸ Β.- Ν. ὁδῶν Ρ 29 καὶ Ρ 29β. Ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψεν, εἰς ἀπόστασιν 3 μ. Ν. τοῦ πεζοδρομίου, τοῖχον, μήκ. 2.61 μ., βαίνοντα ἀπὸ Α.- Δ., ἀποτελούμενον ἀπὸ πωροπλίνθους, διαστ. 1.20 × 0.70, ὕψ. 0.53 μ., καὶ ἑδραζόμενον ἐπὶ τοῦ κατακορύφως λελαξευμένου φυσικοῦ βράχου. Εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου καὶ 0.17 μ. Ν. τῆς παρειᾶς τοῦ βράχου, ἀπεκαλύφθησαν πωρόπλινθοι, ἀποτελοῦσαι τὸ δάπεδον φρεατίου (;), πλ. 0.72 μ. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθη, εἰς ἀπόστασιν 0.55 μ. Ν. τοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 0.43 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας του, πήλινος ἀγωγὸς ὕδατος μὲ τὴν ἰδίαν πρὸς τὸν τοῖχον κατεύθυνσιν (Π ί ν. 594 α).

Αἱ κατασκευαὶ αὐταὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθοῦν λόγῳ τῆς περιωρισμένης ἐρεύνης. Ἐπειδὴ ὅμως εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς νοητῆς πρὸς Δ. προεκτάσεως τῆς ἀπὸ Α.- Δ. ὁδοῦ Ρ 20 σημειοῦνται ἐδῶ, ὥστε νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν εἰς μελλοντικὰς ἐρεύνας, δεδομένου ὅτι ἡ σημειουμένη ἐπὶ τοῦ χάρτου διακοπὴ τῆς Ρ 20 εἰς τὴν συμβολήν της μὲ τὴν Ρ 39, ὡς καὶ ἡ πορεία τῆς Ρ 40 πρὸς Δ., εἶναι τελείως ὑποθετικαί.

51. Ἐ.ἀ., Πίν. 551 β.

52. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 455.

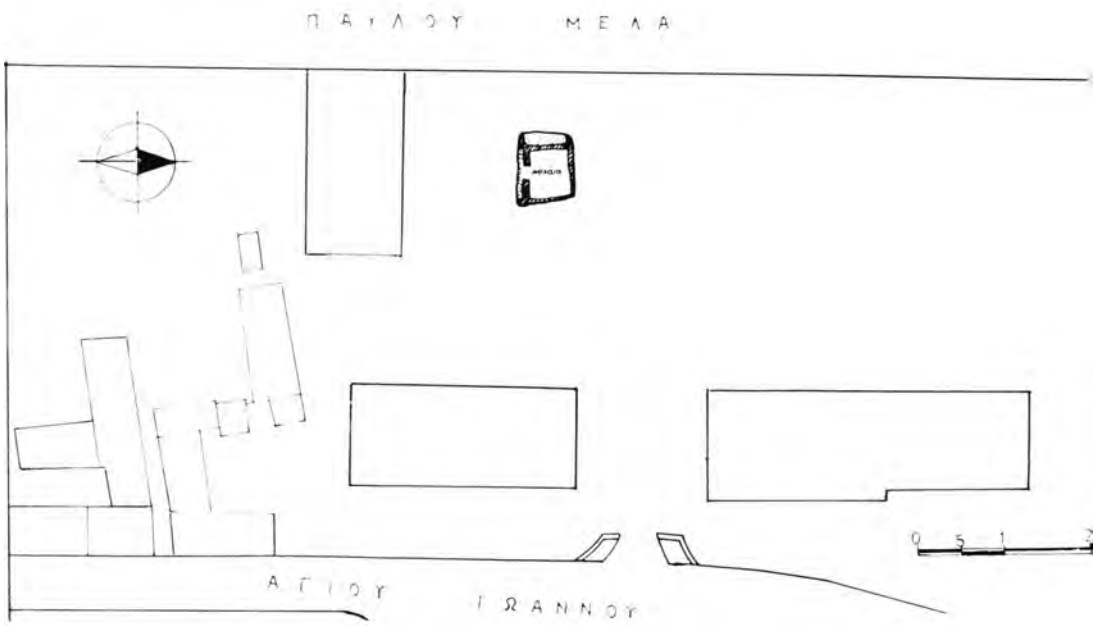
53. Βλ. οἰκόπεδον Παπαμιχαὴλ (ἀνωτέρω) καὶ ἀνασκαφὴν οἰκοπέδου Παπαγεωργίου, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 540, Σχέδ. 1, Α - Δ.

Νοτιοανατολικὸν τμῆμα τῆς πόλεως

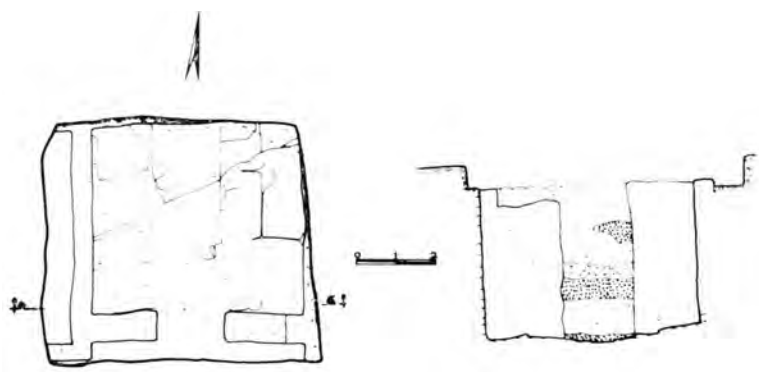
Οἰκόπεδον Σταυριᾶ - Λαοῦ Ο.Ε.

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς πρὸς Β. προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Νικολάου, μεταξὺ τῶν ὁδῶν Μπέβιν καὶ Βενετοκλέων, ἔναντι διατηρητέας ἀγροικίας τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

Εἰς βάθος 2.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη (Σχέδ. 22) τοῖχος, σχηματιζόμενος ἀπὸ τὸν κατακορύφως λελαξευμένον βράχον, εἰς μῆκος 11 μ. Ὁ τοῖχος ἔχει πλάτος 0.80 μ. καὶ βαίνει ἀπὸ Β.- Ν. Εἰς τὸ Β. τμῆμα του καὶ εἰς μῆκος 4.70 μ., φέρει πέντε μεγάλας πωρο-

Σχέδ. 20. Ρόδος. Τοπογραφικὸν περιοχῆς Τεχνικῶν Σχολῶν «Ὁ Νιρεὺς»

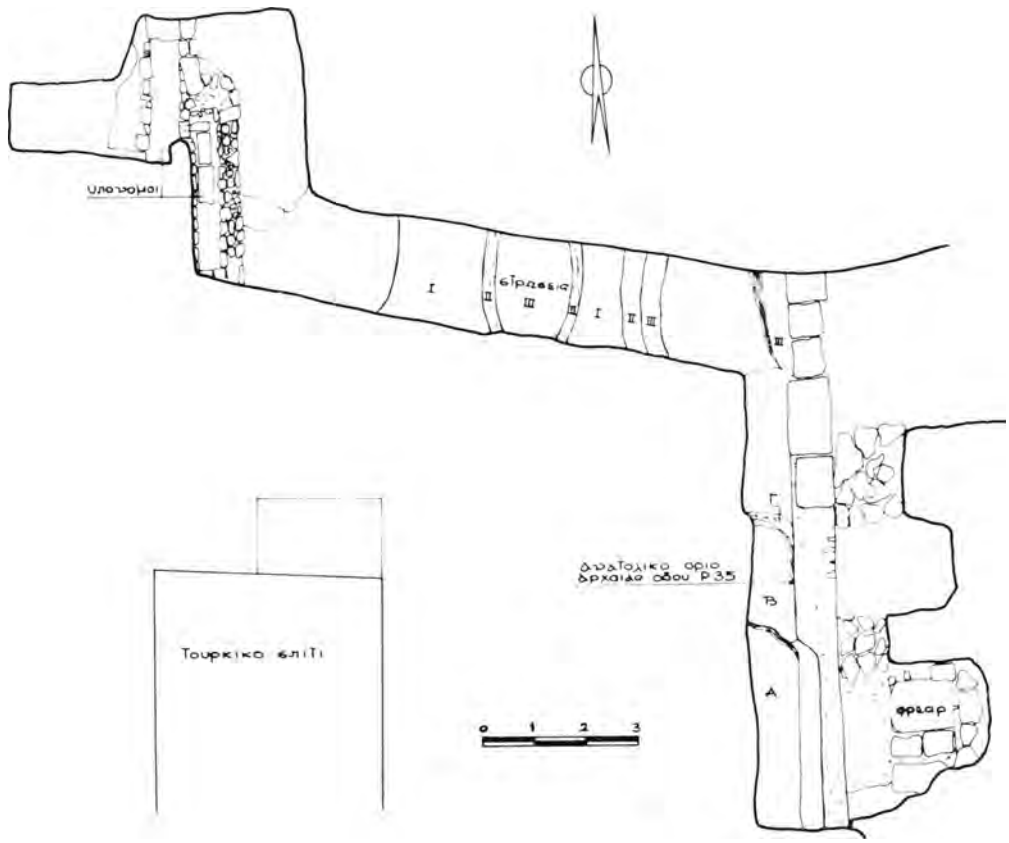

Σχέδ. 21. Ρόδος. Τεχνικαὶ Σχολαὶ «Ὁ Νιρεύς». Κάτοψις καὶ τομὴ ἀνασκαφῆς

πλίνθους, πλ. 0.80 μ. Εἰς τὴν πρὸς Α. τοῦ τοίχου γενομένην τομὴν ἐντὸς τῶν πεδίλων τῆς οἰκοδομῆς, ἀπεκαλύφθη, εἰς ἀπόστασιν 0.75 καὶ βάθος 1.25 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου, ὀρθογώνιον φρέαρ λελαξευμένον εἰς τὸν βράχον μὲ κτιστὸν περιχείλωμα, διαστ. 1.20 × 0.93 μ. Εἰς τὴν πρὸς Δ.

τοῦ τοίχου γενομένην τομὴν διεπιστώθησαν ὁδοστρώματα, τὰ ὁποῖα ἐπεβεβαίωσαν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ τοῖχος ἀποτελεῖ τὸ Α. ὅριον τῆς ἀπὸ Β.- Ν. ὁδοῦ Ρ 35.

Ἡ ὁδὸς Ρ 35 ἐσημειοῦτο ἐπὶ τοῦ ρυμοτομικοῦ χάρτου τῆς Ρόδου[54] ὡς ὑποθετική, χαραχθεῖσα σαφῆ ὁδοστρώματα, καὶ εἰς ἀπόστασιν 10.75 μ. ἀπὸ τοῦ Α. ὁρίου τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς βάθος 1.15 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δρόμου, εὑρέθησαν δύο κτιστοὶ ὑπόνομοι. Ὁ Α., ἀπὸ Β.- Ν., ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 3.80 μ., εἶχεν ἐσωτερικῶς πλάτος 0.40 μ. καὶ ἦτο ἐστρωμένος μὲ κεραμίδας.

Σχέδ. 22. Ρόδος. Οἰκόπεδον Σταυριᾶ - Λαοῦ Ο.Ε. Ὅριον, στρώσεις καὶ ὑπόνομοι τῆς Ρ 35

εἰς τὴν θέσιν τοῦ παλαιοῦ δρομίσκου τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας (ὅπου ἡ ἀνασκαφή), ἐπειδὴ κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἰ. Κοντῆ ἀντεστοίχει ἐδῶ μία ὁδός. Ἐφέτος πιστοποιεῖται διὰ πρώτην φορὰν ἡ ὀρθότης τοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ γενομένη πρὸς Δ. ἐντὸς τοῦ δρομίσκου καὶ ἐν μέρει τῶν ἰδιωτικῶν κήπων τομή, μήκ. 12 μ., μὲ σκοπὸν τὴν διαπίστωσιν τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ, δὲν ἔφερεν ἀποτέλεσμα, διότι δὲν εὑρέθη τὸ Δ. ὅριον. Ἐντὸς τῆς τομῆς διεπιστώθησαν τρεῖς διαφορετικαὶ στρώσεις, χωρὶς ὅμως Εἰς τὸ Β. ἄκρον του κάμπτεται πρὸς Δ. καὶ συναντᾷ τὸν Δ., ὁ ὁποῖος καλύπτεται διὰ λιθίνων πλακῶν, ἔχει πλ. 0.40, ὕψ. 0.80 καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 2.50 μ. Ἐντὸς τοῦ ἀγωγοῦ αὐτοῦ εὑρέθησαν τὰ θραύσματα δύο ρωμαϊκῶν ἀγγείων.

Τὰ ὄστρακα τῆς ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὸ Α. ὅριον τῆς Ρ 35 ἦσαν ὑστεροελληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκά. Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁρίου καὶ κάτω, τὴν ἐπίχωσιν ἐσχημάτιζε τὸ καθαρὸν κοκκινόχωμα. Ἐντὸς τοῦ φρέατος, ἐρευνηθέντος μόνον μέχρι βάθους 0.70 μ., τὰ ὄστρακα ἦσαν βυζαντινὰ καὶ ὑστερορρωμαϊκά.

54. Ἰ. Κοντῆς, ΑΔ 18 (1963): Μελέται, σ. 92 - 93, Σχέδ. 4.

Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ. (προαύλιον τοῦ ἐργοστασίου παρὰ τὴν ὁδὸν Αὐστραλίας) (Σχέδ. 5 ἀριθ. 3, καὶ 23)

Κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς διὰ τὴν οἰκοδόμησιν νέων γραφείων εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ προαυλίου, Α. τῶν παλαιῶν κτηρίων, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ προαυλίου, ὁ Β. τοῖχος ὀρθογωνίου (;) χώρου (Σχέδ. 23· Πίν. 595 α), βαίνων ἀπὸ Α.- Δ., ἐκτισμένος ἐκ λίθων διαφόρων μεγεθῶν μὲ ὄστρακα εἰς τοὺς ἁρμούς, ἐδραζόμενος εἰς τὸν «ἀσπρόπηλον». Ὁ τοῖχος ἔχει ὕψ. 3.80, μῆκ. 6.30 καὶ πλ. κάτω 0.90 - 0.70 μ. καὶ εἰς τὸ ἄνω τμῆμα 0.55 μ. Κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα του συναντᾶται κατ' ὀρθὴν γωνίαν μὲ ὁμοίας κατασκευῆς τοίχους, βαίνοντας πρὸς Ν. Ἐξ αὐτῶν ὁ Α. ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 2 καὶ ἔχει πλάτος ±0.50 μ., ὁ Δ. εἰς μῆκος 1.50 μ. καὶ ἔχει τὸ αὐτὸ πλάτος. Ἀμφότεροι συνεχίζονται ὑπὸ τὴν μὴ ἀνασκαφεῖσαν ἐπίχωσιν.

Εἰς τὸ Δ. ἄκρον του ὁ Β. τοῖχος ἔχει πατήσει ἐπὶ τῆς Ν. πλευρᾶς τετραγώνου, κτιστοῦ μὲ πωροπλίνθους, φρέατος. Τοῦτο ἔχει διαστάσεις 0.56 × 0.52 μ., ὁ δὲ πυθμήν του εὑρέθη εἰς βάθος 2.35 μ. Εἰς τὸ Α. καὶ τὸ Δ. τοίχωμα ἀνὰ τρεῖς λαξευταὶ ἐντομαί, «πατήματα», διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς καθόδου. Εἰς ἀπόστασιν 1.60 μ. πρὸς Β. τοῦ τοίχου ὑπάρχει δεύτερον φρέαρ, ὀρθογώνιον, λαξευτὸν εἰς τὸν βράχον, τοῦ ὁποίου ἡ Α. καὶ ἡ Ν. πλευρὰ ἔχουν ἐπενδυθῆ μὲ τοῖχον.

Ἡ ἔρευνα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῆ περισσότερον, ὥστε νὰ ἑρμηνευθοῦν τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα.

Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ. (Β. πτέρυξ τοῦ κεντρικοῦ ἐργοστασίου παρὰ τὴν ὁδὸν Μακρυγιάννη) (Σχέδ. 5 ἀριθ. 2, καὶ 24 - 25)

Κατὰ τὴν κατασκευὴν νέας δεξαμενῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν μόλις 1.50 - 2 μ. ἀπὸ τῶν τοίχων τοῦ ἐργοστασίου, ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, δύο τοῖχοι σχηματίζοντες γωνίαν, θεμελιωμένοι εἰς τὸν «ἀσπρόπηλον». Ὁ ἀπὸ Β.- Ν. τοῖχος (Τ.1), ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 10.20 μ., συνεχιζόμενος κάτωθεν τοῦ ἐργοστασίου, ἔχει πλάτος 1.80 μ. καὶ σώζεται εἰς μέγ. ὕψος 2.30 μ. εἰς τὸ Ν. ἄκρον του, ἀποτελούμενον ἀπὸ πέντε δόμους. Τὸ Ν. καὶ Β. ἄκρον τοῦ τοίχου εἶναι βαθύτερον θεμελιωμένα ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπον τοῖχον, ὅπως βαθύτερον, κατὰ 1.07 μ., θεμελιωμένος εἶναι καὶ ὁ ἀπὸ Α.- Δ. τοῖχος (Τ.2), ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 5.90 μ. καὶ συνεχιζόμενος ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ἐργοστασίου πρὸς Α. Ὁ τοῖχος σώζεται εἰς ὕψος 2.30 μ. καὶ ἔχει τὸ αὐτὸ πλάτος, 1.80 μ., μὲ τὸν Δ., μὲ τοὺς λίθους τοῦ ὁποίου εἰς τὴν σχηματιζομένην γωνίαν συμπλέκεται (Πίν. 596 α). Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τοίχους ἔχει χρησιμοποιηθῆ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ χρησιμοποίησις εἰς τὸν Δ. τοῖχον ὁμοιομεγέθων τμημάτων πωρίνων πεσσῶν, ἐπενδεδυμένων καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς μὲ λευκὸν κονίαμα (Πίν. 596 β). Τὰ τμήματα αὐτὰ ἔχουν ὕψος 0.60 καὶ πλευρὰν 0.40 μ. Εἰς τὴν ἄνω καὶ κάτω ἐπιφάνειάν των ἔχουν γόμφους, διαστ. 0.07 × 0.08, βάθ. 0.10 μ. Ἐπομένως συνεδέοντο μεταξύ των, ὅπως οἱ σφόνδυλοι κίονος, καὶ ἐσχημάτιζον πεσσοὺς κτηρίου ἢ ὑποστέγου. Ἀποτμήματα διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν πωρίνων μελῶν μὲ τῆς αὐτῆς ποιότητος κονίαμα εἶναι ἐνσωματωμένα εἰς τὴν θεμελίωσιν ἀμφοτέρων τῶν τοίχων.

Παρόμοιον ὑλικὸν ἔχει χρησιμοποιηθῆ καὶ εἰς τὴν θεμελίωσιν μιᾶς πεσσοειδοῦς κατασκευῆς (Πίν. 595 β), εἰς ἀπόστασιν 3.10 μ. Α. τοῦ τοίχου Τ.1 καὶ 2.50 μ. πρὸς Ν. τοῦ τοίχου Τ.2. Αὕτη εἶναι θεμελιωμένη 0.20 μ. ὑψηλότερον τοῦ τοίχου Τ.2, ἔχει πλευρὰν 1.10 × 1.10 μ. καὶ σώζεται εἰς ὕψος 1.60 μ. Ὁ προορισμὸς καὶ ἡ πραγματικὴ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς κατασκευῆς δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ διαπιστωθῆ, διότι εὑρέθη ἐνσωματωμένη εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀποξηλωθέντος τοίχου τοῦ ἐργοστασίου.

Ἀπὸ τὴν τάφρον θεμελιώσεως τῶν δύο τοίχων περισυνελέγησαν σχετικῶς ὀλίγα ὑστεροελληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ὄστρακα καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῆς γωνίας.

Δυστυχῶς, ἡ ἀδυναμία ἐπεκτάσεως τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἐπέτρεψε συγκεκριμένα συμπεράσματα. Ἁπλῶς σημειοῦται, ὅτι τὸ κτήριον εὑρίσκεται εἰς σχετικῶς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ παραλιακὸν τεῖχος (Σχέδ. 5, ἀριθ. 1 - 2) καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ λιμένος τῆς Ἀκαντιᾶς[55] καὶ τοῦ νέου ἐπισημανθέντος ΝΑ. (βλ. ἀνωτ. σ. 618). Διετηρήθη ἐν ὑπογείῳ.

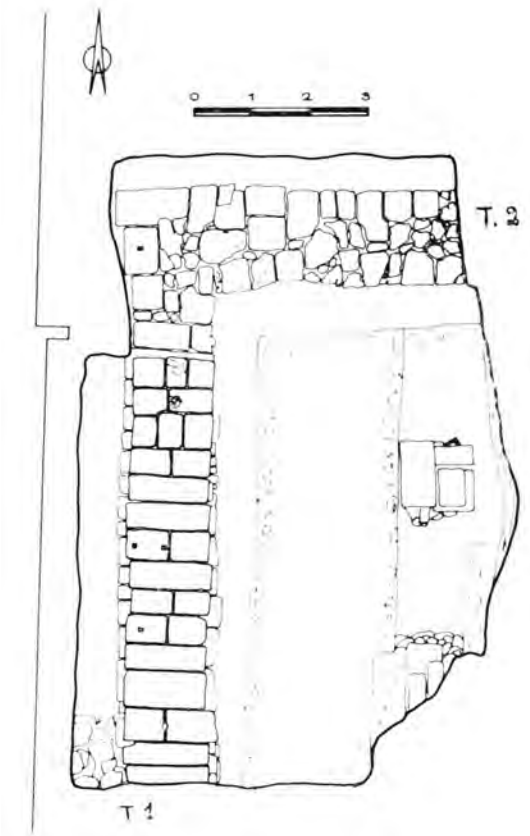
Νοτιοδυτικὴ νεκρόπολις

Μὲ ἀφορμὴν τὸ οἰκοδομικὸν πρόγραμμα τοῦ Συνεταιρισμοῦ Ὑπαλλήλων «Ἡ Ἀνοικοδόμησις» ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ σχέδιον κατασκευῆς νέας Ἐθνικῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ ἀεροδρόμιον Μαριτσῶν ἀφ' ἑτέρου, ἡ Ἐφορεία ἤρχισε συστηματικὴν ἀνασκαφὴν εἰς δύο σημεῖα τῆς ἐκτεταμένης νοτιοδυτικῆς νεκροπόλεως τῆς Ρόδου.

55. Διὰ τὸν λιμένα τῆς Ἀκαντιᾶς, βλ. ἔ.ἀ., σ. 84.

Σχέδ. 23. Ρόδος. Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ. Κάτοψις ἀνασκαφῆς προϊστορικοῦ

Ἡ περιοχή, ὅπου γίνονται αἱ ἔρευναι, ὁρίζεται πρὸς Β. ἀπὸ τὸ Ντοκοὺζ Σοκάκ, εἰς τὸ Α. ἄκρον τοῦ ὁποίου εἶχον ἀνασκαφῆ τὸ 1959 καὶ τὸ 1968 συγκροτήματα τάφων[56], πρὸς Ν. δὲ ἀπὸ τὸ διερχόμενον ἀπὸ τὰς Λαϊκὰς Πολυκατοικίας τμῆμα τῆς ὁδοῦ Θεμιστ. Σοφούλη, τὸ ὁποῖον διασχίζει τὴν νοτιοδυτικὴν νεκρόπολιν. Εἰς τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς ὁδοῦ, ὅπου

Σχέδ. 24. Ρόδος. Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ. Κάτοψις ἀνασκαφῆς παρὰ τὴν ὁδὸν Μακρυγιάννη

καταλήγει τὸ Μακρὺ Στενό, εὑρίσκονται οἱ ὑπόγειοι τάφοι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου[57], δυτικώτερον καὶ ἐπὶ τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ τὸ συγκρότημα τάφων τοῦ Τζένιο[58] καὶ οἱ ἀνασκαφέντες τὸ 1969 μὲ ἀφορμὴν τὰς ἐργασίας τῆς Ε.Δ.Υ.Ρ. τάφοι[59]. Ἐπὶ τῆς Β. πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ καὶ κατὰ τὸ Δ. της ἄκρον ἔχει ἀνασκαφῆ σειρὰ τάφων εἰς τὸ οἰκόπεδον Στουπῆ[60] καὶ βορειότερον αὐτῶν ἄλλο συγκρότημα εἰς τὸ οἰκόπεδον Καμπερίδη[61].

Ἡ ἀναληφθεῖσα ἀνασκαφή, ἐκτελουμένη μὲ διακοπὰς καὶ ἔχουσα νὰ καλύψῃ ἰδιαιτέρως μεγάλην ἔκτασιν, δὲν ἐπερατώθη. Ἐπειδὴ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὰ προκύψαντα χρονολογικά, μορφολογικὰ κ.ἄ. προβλήματα δὲν ἔχουν λυθῆ, θὰ δοθῆ κατωτέρω σύντομος μόνον ἔκθεσις. Σχέδια καὶ φωτογραφίαι θὰ δημοσιευθοῦν μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία θὰ συνεχισθῆ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Μνημεῖον τῆς Ἀσπίδος

Τὸ πρῶτον σημεῖον, ὅπου ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφή, εὑρίσκεται περὶ τὸ μέσον τοῦ Ντοκοὺζ Σοκὰκ καὶ ἐπὶ τῆς Ν. πλευρᾶς του, ὅπου ὑπερεῖχε τοῦ ἐδάφους κατακόρυφος βράχος μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ἀσπίδος καὶ κυμάτιον.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε τὴν πρὸς Α. ὄψιν λελαξευμένου, καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὸν βράχον, ταφικοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖον βαίνει ἐπὶ ποδίου μὲ τρεῖς βαθμίδας. Εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ὄψιν, ἔχει παρασταθῆ ἐν ἀναγλύφῳ πρόσοψις κτηρίου μὲ θύραν καὶ παράθυρα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπὶ τοῦ ποδίου κτιστὰ καθίσματα. Ὑπολείμματα κονιάματος δείχνουν ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια ἦτο ἐπικεχρισμένη. Εἰς τὸ Ν. παράθυρον, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου ἡ ἀσπίς, ὑπάρχει τὸ ἄνοιγμα τάφου, εὑρεθέντος κενοῦ[62]. Ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ παραθύρου ὁ βράχος σχηματίζει ὀρθὴν γωνίαν, καμπτόμενος πρὸς Δ., ἐπὶ τῆς ὁποίας λαξευτὴ παραστὰς δεικνύει, ὅτι ἡ ἀνάγλυφος διαμόρφωσις πρέπει νὰ συνεχίζετο καὶ πρὸς Δ. Εἰς τὸ Β. ἄκρον τῆς ἀποκαλυφθείσης Α. ὄψεως τοῦ μνημείου ὑπάρχει καμαροσκεπὴς λαξευτὸς ταφικὸς θάλαμος, εὑρεθεὶς κενός. Ἀνοίγματα ὀρθογωνίων τάφων, μὴ ἀνασκαφέντων εἰσέτι, διαγράφονται καὶ ἐπὶ τοῦ ποδίου.

Τὸν πρὸ τοῦ μνημείου χῶρον κλείει, κατὰ μῆκος τοῦ Ντοκοὺζ Σοκάκ, κατακορύφως λελαξευμένος βράχος, ὁ ὁποῖος σχηματίζει ὀρθὴν γωνίαν μὲ τὴν μνημειακὴν πρόσοψιν. Ἡ πρὸς Β. κατακόρυφος ὄψις του ἀποτελεῖ τὸ Ν. ὅριον ἀρχαίας ὁδοῦ ἀπὸ Α.- Δ., τῆς ὁποίας πολλὰ στοιχεῖα διακρίνονται κατὰ μῆκος τοῦ Ντοκοὺζ

56. ΠΑΕ 1959, σ. 193, παρὲν0. πίν. Δ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 475, Σχέδ. 11, 12.

57. Inglieri, Carta Archeologica dell' isola di Rodi (1936), Foglio città, σ. 20, ἀριθ. 33. Κανονικὴ δημοσίευσις τῶν τάφων δὲν ὑπάρχει.

58. ΑΔ 20 (1965): Χρονικὰ σ. 597.

59. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 515 κ.ἑ.

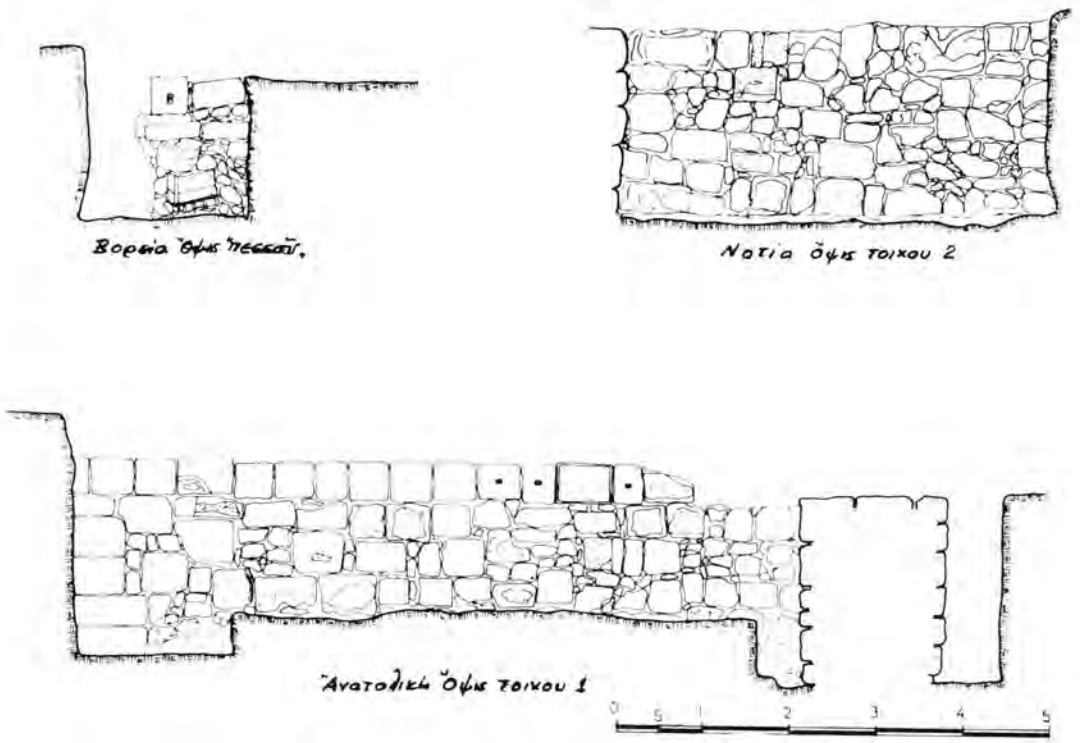
60. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 447 κ.ἑ.

61. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 538.

62. ΑΑΑ VI (1973), σ. 115 κ.ἑ., εἰκ. 2 καὶ 3.

Σοκάκ. Ἡ ὁδὸς αὐτή, συμπίπτουσα μὲ τὸ Ντοκοὺζ Σοκάκ, ἴσως διέσχιζε τὴν νεκρόπολιν. Ἡ πρὸς Ν. κατακόρυφος ὄψις τοῦ βράχου φέρει εἰς τὸ Δ. ἄκρον της παρὰ τὴν μνημειακὴν πρόσοψιν τὰ κάθετα ἀνοίγματα λαξευτῶν τάφων. Κατὰ μῆκος τοῦ βράχου καὶ πρὸ τοῦ ποδίου τοῦ μνημείου, ἀπεκαλύφθη συγκρότημα μεγάλων κιβωτιοσχήμων κτιστῶν τάφων, μὴ ἀνασκαφέντων εἰσέτι.

Εἰς τὸ Δ. ἄκρον τῆς ἀνασκαπτομένης περιοχῆς, ὅπου ὁ βράχος φαίνεται ὅτι προσεφέρετο ἰδιαιτέρως διὰ λατόμευσιν, αὕτη ἔλαβε χώραν εἰς μεγάλην κλίμακα, αἱ δὲ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς θέσεως ὡς λατομείου γενόμεναι ταφαὶ ἐκμεταλλεύονται κάθε πρόσφορον διὰ τὴν λάξευσιν τοῦ τάφου σημεῖον. Εἰς ὡρισμένας ὅμως περιπτώσεις φαίνεται ὅτι ἀκολουθοῦν συγκεκριμένον σχέδιον, συγκροτούμεναι εἰς

Σχέδ. 25. Ρόδος. Ἐργοστάσιον K.A.I.P. Ἀνασκαφὴ παρὰ τὴν ὁδὸν Μακρυγιάννη. Ὄψεις τῶν τοίχων καὶ τοῦ «πεσσοῦ»

Τὸ δεύτερον σημεῖον, ὅπου ἤρχισε καὶ συνεχίζεται ἡ ἀνασκαφή, εὑρίσκεται ἀνατολικώτερον τοῦ Μνημείου τῆς Ἀσπίδος παρὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ Ντοκοὺζ Σοκὰκ καὶ Β. φυσικῆς κοιλάδος.

Λόγῳ τῆς μεγάλης πρὸς ἀνασκαφὴν ἐκτάσεως, ἐγένετο κατ' ἀρχὴν προσπάθεια ἐντοπίσεως τῶν συστάδων ἢ συγκροτημάτων τάφων, ἡ μορφὴ τῶν ὁποίων ποικίλλει, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τὸ κατὰ περιοχὰς προσφερόμενον ἔδαφος καὶ ἀπὸ τὰς κατὰ ἐποχὰς ἐπικρατούσας συνηθείας. Ἡ νεκρόπολις δὲν φαίνεται νὰ εἶναι χρονολογικῶς ἐνιαία.

ὁμάδας περὶ τετράπλευρον χῶρον κατὰ ἓν συνηθες εἰς τὴν Ρόδον σύστημα[63]. Εἰς τὸ Α. πάλιν τμῆμα, ὅπου ὁ βράχος εἶναι σαθρὸς καὶ δὲν καταλαμβάνει ὅλην τὴν ἔκτασιν, οἱ τάφοι εἶναι λαξευτοὶ ἀλλὰ καὶ κτιστοὶ καὶ ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ παράταξιν.

Ἡ συνεχὴς ἄροσις καὶ ἡ φυσικὴ ἀποσάθρωσις τοῦ πετρώματος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ συστηματικὴ σύλησις ἀφ' ἑτέρου ἔχουν ἐπιφέρει μεγάλην καταστροφὴν εἰς τὴν νεκρόπολιν. Οἱ παραμείναν-

63. Γρ. Κωνσταντινόπουλος, ΑΔ 21 (1966): Μελέται, σ. 60.

τες ἄθικτοι τάφοι εἶναι ὀλίγοι. Ἐφ' ὅσον συνεχίζεται ἡ ἀνασκαφή, δίδομεν κατωτέρω ἐνδεικτικῶς μόνον τὰ εὑρήματα καὶ συντόμους περιγραφὰς ὡρισμένων ἐξ αὐτῶν:

Τάφος 13: Κιβωτιόσχημος, λελαξευμένος εἰς τὴν κατακόρυφον παρειὰν τοῦ βράχου. Ἐκλείετο μὲ πλάκας. Εὑρέθη τεταραγμένος. Περιεῖχε τοὺς εἰκονιζομένους (Π ί ν. 597 α) δύο ἀμφορεῖς, μελαμβαφῆ κάνθαρον (πρβλ. Agora XII, πίν. 28, 657), μελαμβαφὲς bolsal μὲ ἐνσφράγιστον πυθμένα (πρβλ. ἔ.ἀ., πίν. 2, 556) καὶ ἀλάβαστρον (Π ί ν. 597 β). Χρονολογεῖται εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Διὰ τὸν τύπον τοῦ τάφου πρβλ. ἀναλόγους μορφὰς εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἀντιμαχείας εἰς Κῶ (τύπος Β)[64].

Τάφος 60: Κιβωτιόσχημος, λελαξευμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, μὲ περιχείλωμα («πατούραν»), πλ. 0.10 μ., εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας του, διὰ τὴν στήριξιν τῶν πλακῶν ἐπικαλύψεως (τύπος Α τῆς Κῶ, βλ. ὑποσημ. 64). Ἐσώζετο εἰς τὴν θέσιν της μία ἐξ αὐτῶν. Ὁ τάφος ἦτο κενός· ὀπὴ εἰς τὴν Α. παρειὰν του ἔδειχνε τὴν διέλευσιν τῶν συλητῶν, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν ἀντελήφθησαν τὴν ὕπαρξιν τάφου εἰς τὴν Δ. παρειάν του. Αὕτη ἐσχηματίζετο ἐκ τεσσάρων ὀρθίων πλακῶν, ὕψ. 0.68, πλ. ±0.52 μ., αἱ ὁποῖαι ἔφρασσον τὸν ὁριζοντίως λελαξευμένον κιβωτιόσχημον τάφον 60 β. Ὁ τάφος περιεῖχεν ὀλίγα χώματα. Ὁ σκελετὸς εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν του, μὲ τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ Ν. ἄκρον, ἦτο πολὺ ἐφθαρμένος. Εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, διπλωμένην ἐπὶ τοῦ θώρακος, ἔφερε σιδηροῦν ἁπλοῦν δακτύλιον. Εἰς τὸ στόμα εἶχεν ἐφθαρμένον ἀργυροῦν νόμισμα. Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ τάφου, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ, ἦσαν τοποθετημένα τὰ ἀγγεῖα (Π ί ν. 597 γ)[65]. Ἡ εἰκονιζομένη μελαμβαφὴς πυξὶς εὑρέθη ἔξωθεν τοῦ τάφου. Τὸ bolsal δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀττικόν, πιθανῶς ἐγχωρία ἀπομίμησις. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ εἷς τῶν ἀμφορέων ἐτοποθετήθη θρυμματισμένος καὶ ἐλλιπὴς εἰς τὸν τάφον. Ἡ ταφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Τάφος 31: Λελαξευμένος εἰς τὸν βράχον κιβωτιόσχημος τάφος, τοῦ τύπου Α τῆς Κῶ (βλ. ὑποσημ. 64). Ὁ τάφος εἶχεν ἀμφικλινῆ ἐπικάλυψιν (Π ί ν. 598 β) καὶ κανονικὸν προσανατολισμὸν ἀπὸ Α.-Δ. Εὑρέθη ἄθικτος. Ὁ σκελετὸς ἦτο σχεδὸν τελείως διαλελυμένος. Τὰ κτερίσματα περιωρίζοντο εἰς τοὺς δύο ἀμφορεῖς τοῦ Π ί ν. 599 α, τοποθετημένους ἀνὰ ἕνα εἰς τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλήν, δύο χαλκοῦς ἐφθαρμένους δακτυλίους καὶ μίαν ἐπίσης ἐφθαρμένην βελόνην. Ἡ ταφὴ εἶναι σύγχρονος μὲ τὰς δύο προηγουμένας.

Τάφος 62: Κιβωτιόσχημος, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., εἰς τὸ δάπεδον χώρου τετραπλεύρου, εἰς τὰς τρεῖς κατακορύφους πλευρὰς τοῦ ὁποίου (Β., Α., Δ.) ὁριζοντίως λελαξευμένος ἀνὰ εἷς τάφος. Σύνθετος μορφὴ τῶν τύπων Β καὶ Γ τῆς Κῶ (βλ. ὑποσημ. 64). Αἱ ταφαὶ εὑρέθησαν συλημέναι. Ὁ τάφος 62, ἀνοικτός, ἦτο πλήρης χωμάτων. Μέχρι βάθους 0.40 μ. εὑρέθησαν πολλὰ θραύσματα κονιαμάτων. Ἀπὸ τὰ ἐντὸς τοῦ τάφου συλλεγέντα ὄστρακα συνεκολλήθησαν τὰ ἀγγεῖα τοῦ Π ί ν. 599 β. Ὁ εἰκονιζόμενος λύχνος εὑρέθη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου[66]. Τὸ unguentarium, τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.[67], δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ὑπολοίπων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Τάφος 59: Ἦτο λελαξευμένος Δ. τοῦ τάφου 60 β μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν. Εἶναι τοῦ τύπου Α τῆς Κῶ. Εἰς βάθος 1 μ. σχηματίζεται τὸ περιχείλωμα (πλ. 0.18 μ.), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζοντο αἱ πλάκες ἐπικαλύψεως. Αἱ πλάκες εἶχον κατὰ μῆκος τῶν στενῶν πλευρῶν ἐγκαρσίους ἐγκοπὰς δίκην λαβῶν. Ὁ τάφος εἶχε διαστάσεις 2.40 × 0.72 καὶ βάθος 0.80 μ. Εὑρέθη παραβιασμένος. Ὁ σκελετὸς ἦτο σχεδὸν τελείως διαλελυμένος. Εἰς τὸ Ν. ἄκρον τῆς ἐπικαλύψεως, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε μετατοπισθῆ, ἦσαν τοποθετημένοι ὄρθιοι δύο ἀμφορεῖς (Π ί ν. 598 α καὶ 599 γ, ἀριστ.) Ἡ τοποθέτησις ἀγγείων ἐπὶ τῆς ἐπικαλύψεως τοῦ τάφου συνήθης[68]. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν τὰ εἰκονιζόμενα εἰς τὸν Π ί ν. 599 γ - δ ἀγγεῖα. Μέσα εἰς τὸ μελαμβαφὲς φιαλίδιον κελύφη ᾠῶν. Περισυνελέγη ἐπίσης ἐφθαρμένος σιδηροῦς δακτύλιος. Ἡ ταφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Τάφος 50: Λελαξευμένος, κιβωτιόσχημος, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ. Διαστ. 2.34 × 0.78, βάθ. 0.65 - 0.80 μ. Αἱ πλάκες ἐπικαλύψεως εὑρέθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου. Ἡ καταστροφὴ δυνατὸν νὰ ὀφείλεται μόνον εἰς τὸν μηχανικὸν ἐκσκαφέα. Ἐκ τῶν εἰκονιζομένων εἰς τὸν Π ί ν. 600 α ἀγγείων, τῶν περισυλλεγέντων ἀπὸ

64. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 683.

65. Διὰ τὸν τύπον τῆς ἀβαφοῦς οἰνοχόης πρβλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, Πίν. 477 α.

66. Agora IV, Howland, τύπος 24 C Prime.

67. Agora V, Roman Pottery, Chronology, πίν. 5, G 98.

68. Jacopi ἐν Clara Rhodos III, σ. 13. Πρβλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 473, τάφος 3 (οἰκόπεδον Χαλκιοπούλου), ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 684.

τὰ χώματα τοῦ τάφου, ἡ λήκυθος, ὁ ἀμφορεύς, ἡ κοτύλη, τὸ «κύπελλον» (mug;) εὑρέθησαν πετρωμένα ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου, ὅπου καὶ τὰ ἐλάχιστα ἴχνη τοῦ σκελετοῦ. Ἡ ταφὴ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ α΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Τάφος 66: Κιβωτιόσχημος, λελαξευμένος εἰς τὸν βράχον, διαστ. 1.15 × 0.45, βάθ. 0.50 μ., προσανατολισμένος ἀπὸ Β.-Ν. Ὁ τάφος ἦτο ἀνοικτὸς καὶ τεταραγμένος. Τὰ ἀγγεῖα (Πίν. 600 δ-ε) εὑρέθησαν συγκεντρωμένα εἰς τὸ Ν. τμῆμα τῆς Α. πλευρᾶς, ἐκτὸς τῆς πυξίδος, ἡ ὁποία ἔκειτο παρὰ τὴν Β. Οἱ κρατηρίσκοι εὑρέθησαν τοποθετημένοι ἀνὰ εἷς εἰς ἑκάστην φιάλην. Ἡ ταφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

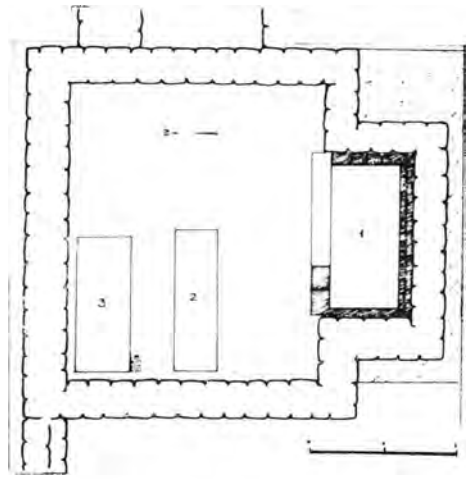
ΚΑΣΟΣ

Δύο μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφαὶ ἐγένοντο εἰς Κάσον μὲ ἀφορμὴν τυχαῖα εὑρήματα κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ὑπὸ ἰδιωτῶν.

Εἰς **Χοχλακούλια**, μεταξὺ τοῦ Ἐμπορειοῦ καὶ τοῦ Φρῦ, ἐπὶ τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ, εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Δημ. Νικολαντῆ, ἀπεκαλύφθη τετράγωνος σχεδὸν ταφικὸς περίβολος (;), ἐσωτ. διαστ. 3.40 × 3.96 μ., ἐντὸς ἰοῦ ὁποίου ἦσαν λελαξευμένοι εἰς τὸν βράχον τοῦ δαπέδου τρεῖς κιβωτιόσχημοι τάφοι, εὑρεθέντες συλημένοι (Σχέδ. 26).

Ὁ «περίβολος», ἐκτισμένος διὰ τετραγώνων λίθων (διαστ. 0.36/0.24 × 0.23 μ.) καὶ ἀσβεστοκονιάματος μετὰ ὀστράκων εἰς τοὺς ἁρμούς, ἔχει πάχος 0.50-0.60 μ. καὶ σώζεται μέχρι μεγ. ὕψους 1.50 μ. Εἰς τὸ μέσον τῆς Ν. πλευρᾶς του σχηματίζεται τρίπλευρος κόγχη περιβάλλουσα τὸν τάφον 1. Ὁ τάφος, διαστ. ±0.90 × 1.90 μ., ἦτο κατὰ τὸ κάτω μέρος λελαξευμένος εἰς τὸν βράχον καὶ κατὰ τὸ ἄνω κτιστός. Ἐσωτερικῶς εἶχεν ἐπένδυσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν. Οἱ δύο ἄλλοι τάφοι ἦσαν ἐξ ὁλοκλήρου λελαξευμένοι εἰς τὸ δάπεδον καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ μιᾶς ἢ περισσοτέρων πλακῶν, διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὁποίων ὑπάρχει εἰς τὸ περιχείλωμα ἀνάθύρωσις.

Ὁ τάφος 3 εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ «περιβόλου», μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἔχει διαστ. 1.84 × 0.70 καὶ βάθος 0.76 μ. Εἰς τὸ περιχείλωμα σώζονται ὑπολείμματα τοῦ κονιάματος διὰ τὴν σφράγισιν τῆς ἐπικαλύψεως. Ὁ τάφος 2, εἰς ἀπόστασιν 0.58 μ. πρὸς Ν. τοῦ προηγουμένου καὶ παράλληλος πρὸς αὐτόν, ἔχει διαστάσεις 1.84 × 0.59 καὶ βάθος ±0.50 μ. Εὑρέθη πλήρης ὀστῶν καὶ λίθων. Εἰς γενομένας ἔξωθεν τοῦ «περιβόλου» τομάς, διεπιστώθη ὅτι ὁ Β. τοῖχος προεκτείνεται πρὸς Δ. Ἀπὸ τὸν Α. ἐκκινοῦν πρὸς Α. δύο παράλληλοι τοῖχοι ὁμοίας κατασκευῆς πρὸς τοὺς ὑπολοίπους. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ Ν. τοίχου ὑπάρχει πλακόστρωτον, συνεχιζόμενον πρὸς Ν. ἐντὸς τοῦ συνορεύοντος κτήματος. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν, ὅτι ὁ «περίβολος» ἀνήκει εἰς εὐρύτερον σύνολον, κατεσκευάσθη δὲ ἀρχικῶς ἐν ἀμέσῳ συναρτήσει πρὸς τὸν τάφον 1, διὰ τὸν ὁποῖον ἐδημιουργήθη ἡ κόγχη καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι πολυ-

Σχέδ. 26. Κάσος. Κάτοψις «ταφικοῦ περιβόλου» εἰς Χοχλακούλια

τελέστερος τῶν ἄλλων. Οὐδὲν χρονολογικὸν στοιχεῖον προέκυψε κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὰ γειτονικὰ κτήματα διὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁλόκληρον τὸ συγκρότημα.

Εἰς τὸ **Πόλιν**[69], εἰς θέσιν Ἀσκέληνος, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως, ὁ Ἐμμ. Μηνακᾶς εὗρεν ἐντὸς τοῦ κτήματός του τάφον (1), τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου διεσώθη καὶ παρεδόθη εἰς τὴν Ἐφορείαν μὲ τὴν φροντίδα τοῦ ἀγροτικοῦ ἰατροῦ Ἀνδρέα Πλαϊτάκη. Κατόπιν τούτου ἐγένετο μικρὰ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχήν, ὅπου εἶχον ἐντοπισθῇ διάφοροι τάφοι ὑπὸ τῶν ἀγροτῶν. Οἱ περισσότεροι εὑρέθησαν συλημένοι. Κατωτέρω ἀναφέρομεν τοὺς πλέον ἐνδιαφέροντας:

Τάφος 1 (κενωθεὶς ὑπὸ Ἐμμ. Μηνακᾶ). Κι-

69. Βλ. ὑποσημ. 1, Susini ἔ.ἀ., σ. 205. Τὸ ἀναφερόμενον ἐκεῖ (ὑποσημ. 5 καὶ εἰκ. 2) ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἔχει μεταφερθῇ ἀπὸ τὴν Κάρπαθον εἰς τὴν Ρόδον.

βωτιόσχημος, λελαξευμένος εἰς τὸν βράχον, μὲ κατεύθυνσιν Β.- Ν., διαστ. 0.86 × 0.36, βάθ. 0.38 μ., ἦτο κεκαλυμμένος διὰ πλακός. Περιεῖχε :

(α) Πήλινον εἰδώλιον ζεύγους καθημένων θεαινῶν, κεκαλυμμένων μὲ κοινὸν ἱμάτιον, ὕψ. 0.105 μ. Πηλὸς σκοτεινός, πορτοκαλλόχρους, λεπτὸς μὲ μαρμαρυγίαν. Ἀκέραιον. Κάτω ἀνοικτόν. Ὑπολείμματα λευκοῦ ἐπιχρίσματος (Π ί ν. 600 στ). Ὁ τύπος ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ρόδον[70]. Χρονολογεῖται ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων κτερισμάτων τοῦ τάφου εἰς τὸν πρώιμον 4ον αἰ. π.Χ.

(β) Bolsal μελαμβαφές. Εἰς τὸν πυθμένα τρία ἔντυπα ἀνθέμια (Π ί ν. 600 γ, 601 α). Ὕψ. 0.043, διάμ. 0.098 μ. Πρβλ. Agora XII, πίν. 24, 556. Πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.

(γ) Bolsal μελαμβαφές. Εἰς τὸν πυθμένα τέσσαρα ἔντυπα ἀνθέμια (Π ί ν. 600 β). Ὕψ. 0.045, διάμ. 0.093 μ.

(δ) Οἰνοχόη τριφυλλόστομος, ἐρυθρόμορφος. Εὑρέθησαν τὸ στόμιον μὲ τμῆμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν, εἰς τὸν λαιμὸν καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος (κάτωθεν τῆς παραστάσεως), ἐρυθρόμορφον ἰωνικὸν κυμάτιον.

(ε) Θραύσματα μικροῦ σκύφου κορινθιακοῦ τύπου μὲ δικτυωτὸν εἰς τὴν βάσιν.

(στ) Τριάκοντα δύο ἀμφικωνικαὶ μικραὶ ψῆφοι ἐκ κυανῆς ὑαλομάζης, τέσσαρες πράσιναι καὶ δύο στρογγύλαι πράσιναι μὲ λευκοὺς κύκλους.

(ζ) Ὄστρεον.

Ἡ ταφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸν πρώιμον 4ον αἰ. π.Χ.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν τάφον περισυνελέγη κατὰ τὸν καθαρισμὸν μελαμβαφὴς ραβδωτὸς κάνθαρος, μὲ διακόσμησιν τύπου « δυτικῆς κλιτύος » (Π ί ν. 601 στ), τοῦ β΄ τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.[71].

Τάφος 2 (εἰς κτῆμα Δηλμπεράκη). Κιβωτιόσχημος, λελαξευμένος εἰς τὸν βράχον, μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ., διαστ. 2 × 0.72, βάθ. 0.75 - 0.79 μ. Ἡ πλὰξ ἐπικαλύψεως εἶχεν ἀφαιρεθῆ. Διὰ τὴν ἐφαρμογήν της ἐσχηματίζετο περιχείλωμα, πλ. 0.12 καὶ βάθ. 0.12 - 0.20 μ., περὶ τὸ στόμιον τοῦ τάφου.

Ὁ νεκρὸς ἔκειτο μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Αἱ χεῖρες μὲ ἐλαφρῶς κεκαμμένους τοὺς ἀγκῶνας. Τὰ κτερίσματα, συγκεντρωμένα εἰς τὸ Δ. ἄκρον τοῦ τάφου, ἦσαν:

(α) Ἐξάλειπτρον μετὰ πώματος, ὕψ. 0.14 μ. (Π ί ν. 601 ε).

(β) Κοτύλη μελαμβαφής, μὲ ἔντυπον διακόσμησιν εἰς τὸν πυθμένα (Π ί ν. 601 β - δ). Πρβλ. Agora XII, πίν. 26, 586, (420 - 410 π.Χ.).

(γ) Μελαμβαφὴς οἰνοχόη.

(δ) Κύπελλον ραβδωτὸν μελαμβαφές (Π ί ν. 602 ζ). Πρβλ. Agora XII, πίν. 11, 204.

(ε) Bolsal μελαμβαφές, μὲ ἔντυπον διακόσμησιν εἰς τὸν πυθμένα (τέσσαρα ἀνθέμια) (Π ί ν. 602 ε, τὸ α).

(στ) Bolsal μελαμβαφές, μὲ ἔντυπον διακόσμησιν εἰς τὸν πυθμένα, τέσσαρα ἀνθέμια περὶ κύκλον (Π ί ν. 602 γ καὶ 602 ε, τὸ β).

(ζ) Bolsal μελαμβαφές, μὲ ἔντυπον διακόσμησιν εἰς τὸν πυθμένα, τέσσαρα μικροσκοπικὰ ἀνθέμια περὶ κύκλον (Π ί ν. 602 δ, καὶ 602 ε, τὸ γ). Πρβλ. Agora XII, πίν. 24, 548 - 549, μὲ τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται καὶ τὰ τρία τοῦ τάφου 2 εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

(η) Ἀσκὸς ἐρυθρόμορφος, μὲ παράστασιν ἰχθύος καὶ πτηνοῦ (περιστερὰ ἢ γλαῦξ), τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Π ί ν. 602 α - β).

(θ) Μικρὸς χαλκοῦς κύλινδρος, μήκ. 0.05, διαμ. 0.015 μ., ἴσως θήκη.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου εὑρέθησαν θραύσματα ἀμφορέως καὶ μικρὸν μελαμβαφὲς φιαλίδιον.

Ἡ ταφὴ θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Τάφος 5 (κτῆμα Μαρίνης Παραλῆ). Κιβωτιόσχημος, λελαξευμένος εἰς τὸν βράχον, μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ., διαστ. 1.78 × 0.51, μεγ. βάθ. 0.42 μ. Εὑρέθη ἀκάλυπτος. Ὁ νεκρὸς εἶχε τοποθετηθῆ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Ἐσώζετο ἡ λεκάνη, τὰ μηριαῖα ὀστᾶ καὶ οἱ πήχεις μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ ὑπογαστρίου.

Ἐκ τῶν κτερισμάτων εὑρέθησαν:

(α) Χαλκοῦς δακτύλιος μὲ ἐλλειψοειδῆ σφενδόνην, ἄνευ παραστάσεως, εἰς δάκτυλον τῆς ἀριστερᾶς χειρός.

(β) Μικρὰ χαλκᾶ, πολὺ ἐφθαρμένα, νομίσματα ὑπὸ τὴν δεξιὰν παλάμην.

(γ) Στλεγγὶς εἰς τὸν ἀριστερὸν μηρόν.

(δ) Τὰ ὄστρακα τοῦ συγκολληθέντος μελαμβαφοῦς σκύφου (Π ί ν. 602 στ), εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ τάφου.

Ὁ σκύφος χρονολογεῖται εἰς τὸ β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., εἰς τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ καὶ ἡ ταφή.

70. Mollard - Besques, ἔ.ἀ. I, C 138. II, Myr. 1211. Higgins, Terracottas in the British Museum, I, πίν. 39, 231. Lindos I, Les petits objets, πίν. 102, 2234 b.

71. Πρβλ. τοὺς κανθάρους τοῦ Κεραμεικοῦ, Dipylon - Brunnen B I, K. Braun, ἐν AM 85 (1970), σ. 166 κ.ἑ., κυρίως ἀριθ. 113, πίν. 59 καὶ 79, 78, 100, 113.

ΤΗΛΟΣ

Εἰς τὴν Τῆλον ἡ Ἐφορεία παρηκολούθησε τὰς ἐρεύνας τοῦ Γεωλογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, γενομένας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν Καθηγητῶν κκ. Γ. Μαρίνου καὶ Ν. Συμεωνίδη, εἰς τὸ σπήλαιον Χαρκαδιὸ καὶ εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ ὅρμου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου.

Τὸ **Σπήλαιον Χαρκαδιὸ** εὑρίσκεται εἰς τὴν Δ. κλιτὺν τοῦ λόφου, ὅπου τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον τῆς Μεσαριᾶς, Ν. τοῦ Μεγάλου Χωριοῦ[72]. Εἰς τὸ σπήλαιον εἶχον ἀνευρεθῆ κατὰ τὸ 1971 ὀστᾶ νάνων ἐλεφάντων καὶ κατόπιν τούτου ἤρχισεν ἐφέτος ἡ ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου προγραμματισθεῖσα διὰ πολλὰ ἔτη ἀνασκαφὴ τοῦ σπηλαίου. Ἔκθεσιν τῶν πρώτων πορισμάτων δημοσιεύει ὁ Καθηγητὴς Ν. Συμεωνίδης εἰς Annales géologiques des pays helléniques, 1972, σ. 445 κ.ἑ.

Αἱ στρώσεις τῆς ἐπιχώσεως τοῦ πρώτου θαλάμου τοῦ σπηλαίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιωρίσθη τὸ 1972 ἡ ἀνασκαφή, αἱ ὁποῖαι περιεῖχον ὄστρακα, ἦσαν τόσον τεταραγμέναι, ὥστε νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὀστᾶ ἐλεφάντων καὶ εἰς βαθύτερα στρώματα μεσαιωνικὰ ὄστρακα. Μόνιμοι ἀρχαῖαι κατασκευαὶ δὲν εὑρέθησαν, περισυνελέγησαν ὅμως ὄστρακα μεσαιωνικά, ρωμαϊκά, κλασσικὰ καὶ νεολιθικά. Ἐπίσης εὑρέθησαν εἰς ξηροτοίχους, οἱ ὁποῖοι ἔφρασσον τὴν διέλευσιν εἰς τοὺς ἄλλους θαλάμους τοῦ σπηλαίου, λίθινα νεολιθικὰ ἐργαλεῖα: πέλεκυς ἐκ τιτανολίθου, πέλεκυς ἐξ ἀνθεσίτου, τριπτὴρ ἐξ ἡφαιστειακοῦ λίθου, μὴ ὑπάρχοντος εἰς τὴν περιοχήν.

Ὁ ὅρμος τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ΒΔ. τοῦ Μεγάλου Χωριοῦ, ὅπου ἡ ἀρχαία πόλις καὶ ἀκρόπολις[73], ἀποτελεῖ τὸν φυσικὸν λιμένα του. Κατὰ μῆκος τοῦ ὅρμου παλαιότερον εἶχεν ἀνασκαφῆ σειρὰ κλασσικῶν τάφων, εἰς ὅλην δὲ τὴν περιοχὴν εὑρίσκεται ἄφθονον ἀρχαῖον οἰκοδομικὸν ὑλικόν. Εἰς τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ ὅρμου ἐπὶ τῆς παραλίας, ὅπου σχηματισμοὶ ψαμμίτου, ὑπάρχουν ἐγκεκλεισμένα εἰς τὸ πέτρωμα ἀνθρώπινα ὀστᾶ καὶ κρανία, ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν, ὡς καὶ δύο εὐδιάκριτοι ἐλλειψοειδεῖς κατασκευαὶ ἐκ κροκαλῶν παρατεταγμένων εἰς μίαν σειράν. Αἱ κατασκευαὶ αὐταί, διαστ. 2.50 × 1/1.50 μ., εἶναι πιθανόν, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῆ, νὰ ἔχουν σχέσιν μὲ τὰ ὀστᾶ.

Ὁ Καθηγητὴς Ν. Συμεωνίδης, διὰ νὰ μελετήσῃ τὴν ἐποχὴν δημιουργίας τοῦ ψαμμιτικοῦ πετρώματος (beach rock) τῆς παραλίας τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ἀπέσπασεν ἓν κρανίον διὰ νὰ τὸ ὑποβάλῃ εἰς ἐργαστηριακὴν μελέτην. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐξετάσεως καὶ τὰ συμπεράσματά του δημοσιεύει μετὰ τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Μαρίνου[74]. Μὲ τὴν μέθοδον τοῦ C 14 χρονολογεῖ τὸ κρανίον εἰς τὸ 545 π.Χ. καὶ διὰ τῆς κρανιομετρήσεως τὸ κατατάσσει εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν τύπον. Βάσει τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συμπεραίνει ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιδρομέων, οἱ ὁποῖοι ἐξεβράσθησαν ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἢ ἐτάφησαν προχείρως ἐντὸς τῶν ἐλλειψοειδῶν κατασκευῶν.

Ὁπωσδήποτε οὐδὲν συγκεκριμένον ἀρχαιολογικὸν στοιχεῖον εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογήσῃ τὰς ἐλλειπτικὰς κατασκευάς, οὔτε διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ὀστράκων τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. ἐγκεκλεισμένων εἰς τὸν ψαμμίτην.

72. Dawkins - Wace, BSA XII (1905/6), σ. 164.

73. R. Hope - Simpson and J. F. Lazenby, BSA 65 (1970), σ. 63.

74. Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν beach rocks τοῦ Αἰγαίου. Περίπτωσις σχηματισμοῦ beach rock μὲ ἀνθρωπολογικὰ λείψανα τῆς ἱστορικῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν νῆσον Τῆλον Δωδεκανήσου. Annales géologiques des pays helléniques, 1972, σ. 433 κ.ἑ.

ΗΩΣ ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Τάφοι Ἁγ. Θεοδώρων Ἀρχαγγέλου (Σχέδ. 1)

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται εἰς τὴν ὁμώνυμον θέσιν, 3 - 4 χλμ. ΝΔ. τοῦ χωρίου Ἀρχάγγελος καὶ παρὰ τὴν νέαν ὁδὸν Ρόδου - Λίνδου, ἀπεκαλύφθησαν πρὸ τῆς Δ. θύρας αὐτοῦ τρεῖς τάφοι. Οὗτοι εἶναι λακκοειδεῖς καὶ ἔχουν λαξευθῆ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου τοῦ ἐδάφους.

Τὸ μῆκος των κυμαίνεται ἀπὸ 2 ἕως 1.90 μ., τὸ πλάτος εἶναι ±0.50 - 0.56 καὶ τὸ βάθος ±0.50 μ. Οἱ νεκροί, τοποθετημένοι ὑπτίως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., εἶχον τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. καὶ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας πρὸ τῆς κοιλίας. Ἐντὸς τῶν τάφων καὶ ἄνωθεν τῶν σκελετῶν εὑρέθησαν φύρδην μίγδην ὀστᾶ, τὰ ὁποῖα προφανῶς προήρχοντο ἐκ παλαιοτέρων ταφῶν. Ἐντὸς τοῦ τάφου 2 εὑρέθη ἀκέραιον ὑάλινον ἀγγεῖον.

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ «Ἄφωτης» Καρπάθου

Εἰς τὴν Δ. ἀκτὴν τοῦ κόλπου τῶν Πηγαδίων Καρπάθου, εἰς τὴν θέσιν «Ἄφωτη»[1], μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς ἐνεργῶν ἀμμοληψίαν ἔφερεν εἰς φῶς δύο μαρμάρινα ἰωνικά, μετὰ συμφυῶν ἐπιθημάτων, κιονόκρανα, μαρμάρινον κιλλίβαντα καὶ τέσσαρας ἀρραβδώτους μαρμαρίνους κορμοὺς κιόνων. Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου ἤρχισεν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μνημείου. Κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἀπεκαλύφθη ἡ ἡμικυλινδρικὴ ἐσωτερικῶς ἁψίς, διαμ. 4 καὶ βέλους 2 μ., τμῆμα τοῦ μέσου κλίτους, μήκ. ±11.30 καὶ πλ. ±5.55 μ., καὶ τμῆμα τοῦ Ν. κλίτους. Τὸ δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ πηλίνων ὀπτῶν πλακῶν, διαστ. 0.49 × 0.47 μ. Δύο στυλοβάται, κατεσκευασμένοι ἐκ λαξευτῶν ὀρθογωνίων πωρολίθων, ὕψ. 0.25 - 0.325 καὶ πλ. 0.61 - 0.57 μ., διεχώριζον τὸν κυρίως ναὸν εἰς τρία κλίτη. Ἐντὸς τοῦ Ν. κλίτους εὑρέθησαν κατακρημνισμένοι τρεῖς μαρμάρινοι ἀρράβδωτοι κορμοὶ κιόνων καὶ δύο μαρμάρινα ἰωνικὰ κιονόκρανα μετὰ συμφυῶν ἐπιθημάτων.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς ἐκτίσθη ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος αὐτῆς μονόχωρος ναΐσκος, διαστ. 4.77 × 2.40 μ. Ἡ διάμετρος τῆς ἁψῖδος ἦτο 1.20 καὶ τὸ βέλος της 0.59 μ. Οἱ τοῖχοι, ᾠκοδομημένοι ἐκ τῶν ὑλικῶν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, εἶχον πάχος 0.70 - 0.60 μ. καὶ εὑρέθησαν μέχρι ὕψους 0.50 - 1 μ.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἰλκ - Μιχράμπ[2]

Ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως τῆς Ρόδου καὶ παρὰ τὸ τμῆμα τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἐφύλασσεν ἡ Γλῶσσα τῆς Προβηγκίας, ἵσταται μικρὸς τρίκλιτος ναός, γνωστὸς μὲ τὴν μουσουλμανικήν του ὀνομασίαν Ἰλκ- Μιχράμπ (πρώτη κόγχη προσευχῆς).

Ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαί, αἱ ὁποῖαι διέσχιζον τὴν στέγην καὶ τοὺς τοίχους τοῦ μνημείου καὶ ἀντικατεστάθησαν οἱ ἐφθαρμένοι πωρόλιθοι τῆς προσόψεως. Ἕκαστον κλίτος ἀρχικῶς ἐπεκοινώνει πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν διὰ μιᾶς θύρας. Αἱ δύο ἐξ αὐτῶν (τοῦ μέσου καὶ Ν. κλίτους), αἱ ὁποῖαι εἶχον φραχθῆ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, ἀποκατεστάθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν θυρόφυλλα.

Ἅγιοι Θεόδωροι καὶ Ἅγιος Ἰωάννης Ἀρχαγγέλου

Ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῶν τοίχων καὶ τῆς στέγης ἀμφοτέρων τῶν ναΐσκων καὶ οὕτως ἀπεφεύχθη φθορά των ἐκ τῶν εἰσρεόντων ὀμβρίων ὑδάτων.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ἡ συστηματικὴ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ρόδου, ἡ ὁποία ἤρχισε κατὰ τὸ 1965, διακοπεῖσα κατὰ τὰ ἔτη 1967 - 1970, ἐπανήρχισε τὸ 1972 καὶ πάλιν. Εἰς τὸ συνεργεῖον συντηρήσεως ἐτέθη ὡς σκοπὸς ἡ ἐντόπισις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Ρόδου καὶ εἰς α΄ φάσιν ἡ στερέωσις αὐτῶν. Ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Φώτη Ζαχαρίου, τὸ συνεργεῖον συντηρήσεως τοιχογραφιῶν εἰργάσθη εἰς τὰ κάτωθι εἴκοσι τέσσαρα μνημεῖα τῆς Ρόδου:

Μεσαιωνικὴ πόλις

1. Ἰλκ-Μιχράμπ (Ἁγία Αἰκατερίνη;).
2. Ντολαπλί[3] (Ἁγία Τριάς;).

1. Ἠλ. Κόλλια, Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς «Ἄφωτης» Πηγαδίων Καρπάθου, ΑΕ 1973, σ. 143 κ.ἑ.

2. A. Gabriel, La cité de Rhodes, Paris 1963, τ. II, σ. 184 - 185. Α. Ὀρλάνδου, Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Ρόδου, ΑΒΜΕ ΣΤ΄ (1948), σ. 142 κ.ἑ.

3. A. Gabriel, ἔ.ἀ., σ. 194. Α. Ὀρλάνδου, ἔ.ἀ., σ. 175 κ.ἑ.

3. Ἁγία Μαρῖνα.
4. Κιζίλ Καπού[4] (Ἅγιος Ἰωάννης), παρὰ τὴν μεσαιωνικὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

Λίνδος

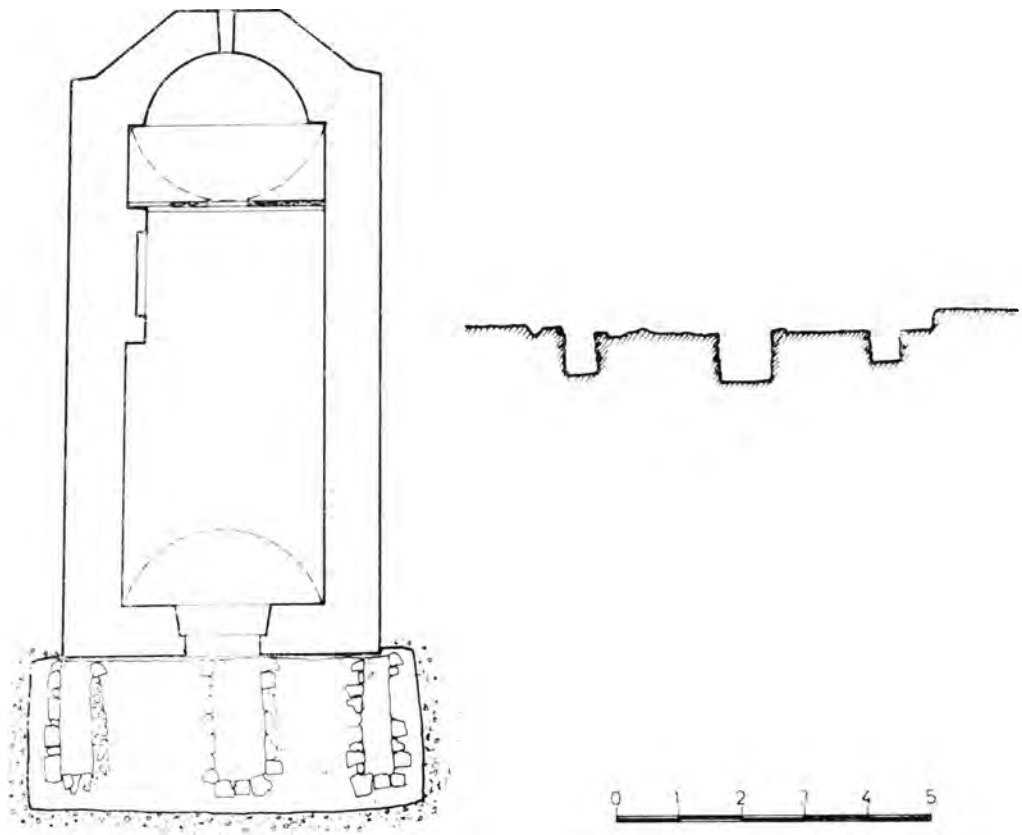
1. Ἅγιος Γεώργιος ὁ Χωστός.
2. Ἅγιος Γεώργιος ὁ Παχυμαχιώτης ἢ ὁ Ἐπάνω (Π ί ν. 603 α).
3. Ἅγιος Δημήτριος.

Πυλῶν

1. Παναγία ἡ Κυρά[6] (Π ί ν. 605 α - β).
2. Ἅγιος Γεώργιος.

Κάλαθος

1. Ἅγιος Γεώργιος εἰς τὸ Καπί.
2. Ἁγία Κυριακή.
3. Παναγία ἡ Κυρά.

Σχέδ. 1. Κάτοψις ναοῦ Ἁγίων Θεοδώρων Ἀρχαγγέλου καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τάφων

4. Ταξιάρχης Μιχαήλ.
5. Ἅγιος Ἰωάννης εἰς τὸν Πευκιά.

Λάρδος

1. Παναγία ἡ Καθολική[5] (Π ί ν. 603 β, 604 α - β).

Ἀρχάγγελος

1. Ἅγιοι Θεόδωροι (Π ί ν. 603 γ).
2. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.
3. Ἅγιος Γεώργιος ὁ Πετρωνιάτης.
4. Παναγία ἡ Πλατανιώτισσα.
5. Προφήτης Ἠλίας.

4. A. Gabriel, ἔ.ἀ., σ. 202.
5. Ἀ. Ὀρλάνδου, ἔ.ἀ., σ. 213.
6. Ἀ. Ὀρλάνδου, ἔ.ἀ., σ. 212.

Παστίδα

1. Ἀξεστράτηγος (Ἀρχάγγελος Μιχαήλ).

Μαριτσὰ

1. Ἅγιος Γεώργιος.
2. Ἅγιος Νικόλαος.
3. Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος.

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω εἴκοσι τεσσάρων μνημείων, τὰ ὁποῖα ἠρευνήθησαν καὶ συνετηρήθησαν, τὰ δέκα ὀκτὼ ἔχουν ζωγραφικὸν διάκοσμον, χρονολογούμενον μεταξὺ τοῦ ΙΔ΄ αἰ. μ.Χ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΣΤ΄ αἰ. μ.Χ., δηλαδὴ ἀνήκουν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἱπποτοκρατίας τῆς νήσου, δύο ἀνήκουν εἰς τὴν προϊπποτικὴν ἐποχὴν (ΙΑ΄-ΙΓ΄ αἰ. μ.Χ.) καὶ τέσσαρα εἶναι μεταβυζαντινά. Τρία ἐκ τῶν μνημείων τῆς ἐποχῆς τῆς Ἱπποτοκρατίας χρονολογοῦνται ἀκριβῶς διὰ κτητορικῶν ἐπιγραφῶν.

Τὸ ἓν εὑρίσκεται 2.500 μ. ΝΔ. τοῦ χωρίου Ἀρχάγγελος καὶ εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τοὺς **Ἁγίους Θεοδώρους**. Μονόχωρος, καμαροσκεπὴς ναΐσκος, ἐπὶ τοῦ Δ. τοίχου τοῦ ὁποίου ἦλθεν εἰς φῶς τετράστιχος κτητορικὴ ἐπιγραφή. Τὴν 21ην Δεκεμβρίου, ἀναγινώσκομεν, τοῦ ἔτους 6881 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἤτοι τὸ 1372 μ.Χ., ἐκτίσθη καὶ διεκοσμήθη ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Μαυδῆ καὶ τῆς συζύγου του Εἰρήνης τῆς Ἀτουμίσσης[7].

Ὁ ναὸς τοῦ **Ἁγίου Νικολάου** εὑρίσκεται εἰς πευκόφυτον γραφικὴν θέσιν ΝΔ. τοῦ χωρίου Μαριτσά, συμφώνως δὲ πρὸς κτητορικὴν ἐπιγραφὴν *ἀνηγέρθη καὶ ἀνιστορήθη κατὰ τὸ ἔτος 6943 ἀπὸ κτίσεως κόσμου*, ἤτοι τὸ 1434/35 μ.Χ., δαπάνῃ τοῦ *χωρίου τοῦ Μαριτζᾶ* διὰ ψυχικὴν σωτηρίαν τῶν κατοίκων. Τὰς τοιχογραφίας ἐφιλοτέχνησεν ὁ *Ἀλέξιος ἁμαρτωλὸς τάχα καὶ ζουγράφος*[8].

Τὸ τρίτον μνημεῖον, μονόχωρος, σταυροειδὴς τρουλλαῖος ναός, εὑρίσκεται εἰς τὴν ΒΔ. παρυφὴν τοῦ χωρίου Λίνδος καὶ εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν **Ἅγιον Γεώργιον**. Εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ μετώπου τοῦ τόξου τῆς ἁψῖδος ἀπεκαλύφθη ἡμικατεστραμμένη ἐπιγραφή, ἐκ τῆς ὁποίας μανθάνομεν, ὅτι ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Παχυμαχιώτης *ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνιστορήθη* ὑπό τινος ἱερέως καὶ τῆς συζύγου του Καλῆς τὸ ἔτος 6903 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἤτοι τὸ 1394/95 μ.Χ., *πατριαρχοῦντος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νέας Ρώμης Ἀντωνίου*[9].

Ἔχοντες, λοιπόν, ὡς βάσιν τὰ ὡς ἄνω ἀκριβῶς χρονολογημένα τρία μνημεῖα καὶ ἑπτὰ εἰσέτι τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, δυνάμεθα πλέον νὰ χρονολογήσωμεν μετὰ σχετικῆς ἀκριβείας τὰς τοιχογραφίας τῶν λοιπῶν δεκαπέντε ναῶν καὶ μέγαν ἀριθμὸν μνημείων, κατεσπαρμένων εἰς τὰς νήσους τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος.

Τὸ σύνολον τῶν ἱστορημένων μνημείων τῆς Ἱπποτοκρατίας εἰς τὴν Δωδεκάνησον ὑπερβαίνει τὰ ἑκατόν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ἑξήκοντα περίπου εὑρίσκονται εἰς τὴν Ρόδον. Ἡ ὕπαρξις τόσον μεγάλου ἀριθμοῦ τοιχογραφιῶν, μεταξὺ τοῦ ΙΔ΄ καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΣΤ΄ αἰ., ἑρμηνεύεται ὄχι μόνον ἐκ τῆς σχετικῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τῆς ὁποίας ἔχαιρον οἱ ὀρθόδοξοι ἐντὸς τοῦ κράτους τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ἀκμῆς τῶν Ἑλλήνων Δωδεκανησίων κατὰ τὴν Ἱπποτοκρατίαν[10].

7. Ἠλ. Κόλλια, Τοιχογραφίαι τῆς Ἱπποτοκρατίας (1309 - 1522) εἰς Ρόδον, ΑΑΑ VI (1973), σ. 268 - 270.

8. Ἔ.ἀ., σ. 270 - 271.

9. Ἔ.ἀ., σ. 270.

10. Ἔ.ἀ., σ. 271.

ΗΛΙΑΣ Ε. ΚΟΛΛΙΑΣ

*

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1972 ἡ Ἐφορεία παραλλήλως πρὸς τὴν συνέχισιν τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀρχείου της, προέβη καὶ εἰς τὴν διεξαγωγὴν διαφόρων ὑπηρεσιακῶν ὑποθέσεων, αἱ ὁποῖαι εἶχον σχέσιν μὲ τὴν προστασίαν τῶν μνημείων τῆς ἁρμοδιότητός της.

Οὕτω, εἰς τὰς Ἀθήνας εἰσηγήθη τὴν διατήρησιν οἰκιῶν, τῶν ὁποίων ἐζητήθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ κατεδάφισις. Αἱ οἰκίαι αὐταὶ ἐνεφάνιζον ποικίλα ἐνδιαφέροντα, ὡς δείγματα κυρίως διαφόρων παραλλαγῶν νεοκλασσικῆς τεχνοτροπίας, συνδυαζομένης πρὸς ἄλλα τεχνοτροπικὰ ρεύματα, ἐπενεργήσαντα ἐπὶ τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Αἱ ἐν λόγῳ οἰκίαι εἶναι αἱ ἑξῆς:

(α) Οἰκία ἐπὶ τῶν ὁδῶν Πραξιτέλους καὶ Παπαρρηγοπούλου, (β) Οἰκία ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Αἰόλου 73, (γ) Οἰκία ἐπὶ τῶν ὁδῶν Αἰσώπου καὶ Μίκωνος, (δ) Οἰκία ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἐπικούρου καὶ Εὐριπίδου 88, (ε) Οἰκία ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀλκιβιάδου 103, (στ) Οἰκία ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βουκουρεστίου 15, (ζ) Οἰκία ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Ἀμαλίας 14.

Εἰδικῶς αἱ δύο τελευταῖαι οἰκίαι ἐνεφάνιζον τὸ ἑξῆς ἐνδιαφέρον, ὑπογραμμισθὲν εἰς τὰς οἰκείας ἐκθέσεις. Ἦσαν ἐκ τῶν ἐλαχίστων πλέον ἀπομενόντων παραδειγμάτων τῆς τεχνοτροπίας Jugendstil, συνδυαζομένης ἐνταῦθα πρὸς νεοκλασσικὸν πνεῦμα, ἐμφανὲς ἰδίως εἰς τὴν διάρθρωσιν τῆς προσόψεως.

Ἰδιαιτέρως ἐτονίσθη ἡ ἀνάγκη διατηρήσεως, καὶ δὴ ἀναλλοιώτου, τοῦ συγκροτήματος νεοκλασσικῶν οἰκιῶν ἐπὶ τῶν ὁδῶν Χίλλ καὶ Σχολείου.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐσημειώθησαν εἰς τὴν οἰκείαν ἔκθεσιν τὰ ἑξῆς: «Τὸ ἐν θέματι ἀρχιτεκτονικὸν συγκρότημα παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, τόσον ἀπὸ μορφολογικῆς ἀπόψεως ὅσον καὶ ἀπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς συνθέσεως.

Τὸ ἐπὶ τῆς προσόψεως (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Χίλλ) κτήριον ἔχει κατ' ἐξοχὴν νεοκλασσικὸν χαρακτῆρα. Ἡ ἰσόρροπος διάθεσις τῶν ἀνοιγμάτων καὶ τῶν μαρμαρίνων ἐξωστῶν, ἡ διαφοροποίησις τῶν ὀρόφων δι' ἀπομιμήσεως εἰς ἑκάτερον αὐτῶν ἄλλου εἴδους ἰσοδόμου λιθοδομίας ἐπὶ τῶν κονιαμάτων, τὰ ἐκλεπτυσμένα σχέδια τῶν μαρμαρίνων φουρουσιῶν καὶ τῶν σιδηρῶν κιγκλιδωμάτων τῶν ἐξωστῶν, ὡς καὶ ἡ κομψότης τῶν κυματίων τῶν διακοσμούντων τὰ πλαίσια τῶν ἀνοιγμάτων, τὴν διαχωριστικὴν ζώνην τῶν ὀρόφων καὶ τὸ γεῖσον, εἶναι τυπικὰ στοιχεῖα τῆς ἀθηναϊκῆς νεοκλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Κατὰ τὴν Ν. καὶ Δ. πλευρὰν τοῦ κτηρίου τούτου, ἤτοι ὄπισθεν αὐτοῦ, ἀναπτύσσονται εἰς σχῆμα Γ ἕτερα δύο κτήρια πέριξ αὐλῆς, ἐχούσης ἐπίσης σχῆμα Γ καὶ συνδεούσης τὰ κτήρια ταῦτα μετὰ τοῦ νεοκλασσικοῦ κτηρίου τῆς προσόψεως. Καὶ τὰ ἐν λόγῳ ἐσωτερικὰ κτήρια ἔχουν ἐνδιαφέροντα μορφολογικὰ στοιχεῖα, ἐπίσης τυπικὰ τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν χρόνων μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ἤτοι χαγιάτια, τὴν μαρμαρίνην κλίμακα μετὰ τῆς σιδηρᾶς κουπαστῆς, τὸ δι' ἀκανονίστου σχήματος πλακῶν ἐστρωμένον δάπεδον τῆς αὐλῆς κλπ.

Πέραν ὅμως τῶν σημειωθέντων ἐνδιαφερόντων μορφολογικῶν στοιχείων, τὸ ἐν λόγῳ οἰκοδομικὸν συγκρότημα παρουσιάζει καὶ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαν ἀρχιτεκτονικὴν σύνθεσιν. Εἰς τὴν σύνθεσιν ταύτην τὴν θέσιν πυρῆνος ἐπέχει, ὡς συνήθως, ἡ αὐλή, πρὸς τὴν ὁποίαν βλέπουν οἱ εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὀρόφου καὶ τῶν τριῶν κτηρίων διαμορφούμενοι χῶροι, ἤτοι ὁ κλειστὸς ἐξώστης, τὸ χαγιάτι καὶ ἡ «τζαμαρία».

Ἐπειδὴ τὸ ὡς ἄνω οἰκοδομικὸν συγκρότημα εἶναι ἐκ τῶν ἐλαχίστων πλέον ἐναπομεινάντων τυπικῶν δειγμάτων τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰς τὴν παλαιὰν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ ἄποψις τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων εἶναι ὅτι τὸ συγκρότημα τοῦτο πρέπει νὰ διατηρηθῇ ὡς ἔχει καὶ νὰ ἐπισκευασθῇ ὑπὸ τὴν ὑφισταμένην του μορφήν, ἀποκαθιστάμενον μορφολογικῶς, ὅπου παρίσταται ἀνάγκη.

Οἱαδήποτε μεταβολὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἢ τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ προαναφερθέντος οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος θὰ ἀποτελέσῃ οὐσιώδη βλάβην τοῦ συνόλου καὶ ἀλλοίωσιν τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐν λόγῳ ἀθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς».

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ μέγαρον Μαυρομιχάλη ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀμαλίας καὶ Ξενοφῶντος καὶ τὰ κινητὰ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα περιέχει, περὶ τοῦ ὁποίου βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 559, ἐγένετο καὶ νέα εἰσήγησις, ὑπογραμμισθείσης καὶ πάλιν τῆς ἀνάγκης διατηρήσεώς του διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα διαλαμβάνονται εἰς τὴν ἔκθεσιν ἐκείνην.

Κατόπιν εἰσηγήσεως τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων ἐγένετο ἡ ἀνακήρυξις εἰς ἱστορικὸν διατηρητέον μνημεῖον τῆς οἰκίας Δεκόζη - Βούρου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἄριστον δεῖγμα τῆς ἀθηναϊκῆς νεοκλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς πρώτης περιόδου, χρονολογουμένη τὸ 1833. Ἐπὶ πλέον ἡ οἰκία αὕτη ἔχει καὶ ἱστορικὸν ἐνδια-

φέρον, ἐφ' ὅσον ἐχρησίμευσεν ὡς προσωρινὸν ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως Ὄθωνος μέχρι τῆς οἰκοδομήσεως τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων.

Ἔκθεσις, περὶ τῶν δυναμένων νὰ γίνουν ἐργασιῶν εἰς τὸ κτήριον τοῦ Προγυμναστηρίου **Πόρου** (Π ί ν. 606 α - β, 607 α - β, 608 α), ὑπεβλήθη ἐπίσης ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων κατόπιν ἐπεμβάσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία διέκοψε τὰς ἀρξαμένας ἐπιβλαβεῖς ἐργασίας μετασκευῆς του. Περὶ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἐσημειώθη εἰς τὴν οἰκείαν ἔκθεσιν ὅτι, « κατασκευασθέν, συμφώνως πρὸς σωζομένας ἐπιγραφάς, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος τῷ 1846, ἀποτελεῖ μικρογραφίαν τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀνακτόρου του, διατηρεῖ δὲ μέχρι σήμερον χαρακτηριστικῶς τὸ ὄνομα « παλατάκι ».

Εἰς **Ναύπλιον** ἐγένετο εἰσήγησις περὶ τῆς οἰκίας Νίκα, τῆς ὁποίας ἐζητήθη ἡ κατεδάφισις. Ἐσημειώθησαν δὲ τὰ ἑξῆς: «Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ ἰδία ἡ οἰκία, ἑκατέρωθεν αὐτῆς, ὡς καὶ ἐφ' ὅλου τοῦ μήκους τῆς ὁδοῦ, ὑπάρχουν μόνον παλαιοῦ ναυπλιακοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὕφους οἰκίαι. Ὡς ἐκ τούτου ἡ κατεδάφισις μιᾶς ἐξ αὐτῶν, τῆς οἰκίας κ. Γ. Νίκα ἐν προκειμένῳ, καὶ ἡ κατασκευὴ νέας οἰκοδομῆς θὰ εἶχεν ὡς συνέπειαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν διάσπασιν τῆς ἑνότητος τῆς ὄψεως τῆς ὁδοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν βαθμιαίαν ἀντικατάστασιν ὅλων τῶν παλαιῶν οἰκιῶν διὰ νέων.

Ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων πιστεύει ὅτι ἡ παροχὴ ἀδειῶν τοιούτων μεταβολῶν προδικάζει τὴν βαθμιαίαν μεταβολὴν τοῦ χαρακτῆρος τῆς πόλεως, εἰς τὴν προστασίαν τοῦ ὁποίου ἀποβλέπουν οἱ ἐπιβληθέντες ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου περιορισμοί ».

Ἐπὶ ζητηθείσης ὑπὸ τοπικῶν παραγόντων ἄρσεως τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς **Δημητσάνης** (Π ί ν. 608 β, 609 α - β, 610 α - β), ὡς προστατευομένης ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου, ἀνενεώθη ἡ παλαιὰ εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ Δημητσάνα πρέπει νὰ παραμείνῃ προστατευομένη ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου, ὄχι μόνον λόγῳ τῆς σημασίας τὴν ὁποίαν παρουσιάζει διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ὑψίστης σημασίας τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἥτις κατέληξεν εἰς τὴν Ἐθνεγερσίαν τοῦ 1821.

Σχετικῶς ἐγένοντο ὑποδείξεις τρόπων διευκολύνσεως τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐποπτείας ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Ἐπὶ αἰτήσεως ἀνεγέρσεως κοινοτικοῦ καταστήματος τῆς Δημητσάνης καὶ πάλιν ἐδόθη ἡ κάτωθι ἀπάντησις:

« Τὰ ὑποβληθέντα σχέδια διὰ τὴν ἀνέγερσιν κοινοτικοῦ καταστήματος εἰς Δημητσάναν εἶναι ἐντελῶς ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν χαρακτῆρα τῆς κωμοπόλεως. Δὲν εἶναι νοητὸν αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως νὰ μὴ παρέχουν πρῶται πρὸς μίμησιν τὸ παράδειγμα διατηρήσεως τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἱστορικῆς κωμοπόλεως.

Εἰς τὴν Δημητσάναν ὑπάρχουν θαυμάσιαι μεγάλαι λιθόκτιστοι ἀρχοντικαὶ οἰκίαι, διώροφοι ἢ καὶ τριώροφοι, τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι σώζονται εἰς ὅλον τὸ ὕψος των. Μία τῶν οἰκιῶν τούτων, ἀγοραζομένη ὑπὸ τῆς Κοινότητος καὶ ἐπισκευαζομένη, θὰ ἠδύνατο ἀσφαλῶς νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἐγκατάστασιν τοῦ κοινοτικοῦ καταστήματος καὶ μάλιστα λίαν εὐπρεπῶς ».

Ἀρνητικὴ ἦτο ὡσαύτως ἡ εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων ἐπὶ τῆς ζητηθείσης ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας « ΑΤΛΑΝΤΙΚ ΝΑΥΤΙΚΗ, ΕΠΕ » ἐγκαταστάσεως δεξαμενῶν ἐναποθηκεύσεως ὑγρῶν καυσίμων ἐπὶ τῆς νήσου **Σφακτηρίας,** εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Ναυαρίνου, πρὸς ἀνεφοδιασμὸν ὠκεανοπόρων πλοίων. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐσημειώθη ὅτι « ἀντεδείκνυται ἀπολύτως τόσον ἀπὸ ἀπόψεως τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τοπίου.

Μία τοιαύτη ἐγκατάστασις θὰ ἐπιφέρῃ οὐσιώδη ἀλλοίωσιν εἰς τὸ ὡς ἄνω ἱστορικὸν τοπίον, τὸ ὁποῖον, ἐπιπροσθέτως, ἐνδιαφέρει ἰδιαιτέρως καὶ ἀπὸ ἀπόψεως φυσικοῦ κάλλους ».

Θετικὴ ἦτο ἡ εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων διὰ τὴν χρῆσιν τῆς οἰκίας Πηχιὼν (Π ί ν. 611 α - β) εἰς **Καστοριὰν** πρὸς στέγασιν Μουσείου Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος. Ἡ οἰκία αὕτη ἐμφανίζεται ὡς ἐνδιαφέρον δεῖγμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Καστοριᾶς τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐσημειώθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι « ἡ χρῆσις της ὡς μουσείου, πλὴν τῆς πραγματοποιήσεως ἑνὸς σοβαροῦ σκοποῦ, θὰ συντελέσῃ καὶ εἰς τὴν ἀρτιωτέραν συντήρησίν της ».

Ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων συνηγόρησε, συμφωνήσασα πρὸς τὴν εἰσήγησιν τοῦ Προισταμένου τῆς Β΄ Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, περὶ παροχῆς δανείου, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατὸν ἐκ τῶν ἰσχυόντων, πρὸς ἐπι-

σκευὴν τῆς οἰκίας Παπατέρπου[1] εἰς Καστοριάν. Ἡ οἰκία αὕτη «εἶναι ἡ πλέον μνημειώδης οἰκία ἐκ τῶν ἀρχοντικῶν τοῦ ΙΘ΄ αἰ. τῆς πόλεως ταύτης, ἐκ τῶν ἐλαχίστων δὲ πλέον ἀπομεινάντων ἀρχοντικῶν γενικῶς».

Ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας **Ἰωαννίνων** ἐζητήθη ὁ ἀποχαρακτηρισμὸς τῆς οἰκίας Β. Πυρσινέλλα (Πίν. 612α-β, 613β) ὡς διατηρητέας καὶ τοῦτο πρὸς εὐθυγράμμισιν τῆς παρακειμένης ὁδικῆς ἀρτηρίας. Ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων, ἐνισχύουσα τὴν ὀρθῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου διατυπωθεῖσαν ἄρνησιν τῆς τοπικῆς Ἐφορείας τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἐσημείωσε τὰ ἑξῆς: «Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν τὸ αἴτημα ἀποχαρακτηρισμοῦ τῆς οἰκίας Β. Πυρσινέλλα ἐν Ἰωαννίνοις. Πλὴν τοῦ ἰδιαιτέρου ἀρχιτεκτονικοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ οἰκία αὕτη, ἡ ἐν χώρῳ τοποθέτησίς της ἀποτελεῖ λύσιν πολεοδομικῆς συνθέσεως ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσαν καὶ μοναδικὴν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων. Δὲν εἶναι ὅθεν νοητὸν νὰ θυσιασθῇ τὸ ἐν λόγῳ, μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του, μνημεῖον, πολὺ περισσότερον ὅταν τοῦτο εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ Δήμου, διὰ νὰ διανοιγῇ «μία εὐθύγραμμος ἀρτηρία».

Αἱ εὐθύγραμμοι ἀρτηρίαι καὶ αἱ ὁμοιόμορφοι πολυκατοικίαι, δύνανται νὰ κατασκευάζωνται ἀνέτως ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει καλλιτεχνικὴ κληρονομία τοῦ παρελθόντος. Ὅταν ὅμως ὑπάρχουν ὑπερέχουσαι καλαισθητικῶς μορφαί, ἐπιβάλλεται ὁ σεβασμός των, ἡ δὲ διατήρησίς των ἀποτελεῖ χρέος καὶ ἔναντι τῶν ἐπερχομένων γενεῶν».

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ Κάστρον τῶν Ἰωαννίνων ἐγένετο ἡ κάτωθι εἰσήγησις ὡς πρὸς τὸ ὑφιστάμενον ρυμοτομικὸν σχέδιον: «Ἡ διὰ τοῦ ἰσχύοντος ρυμοτομικοῦ σχεδίου προβλεπομένη εὐθυγράμμισις τοῦ πλείστου τῶν παλαιῶν ὁδῶν ἀντίκειται πλήρως πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τοῦ ἐν λόγῳ ἱστορικοῦ διατηρητέου οἰκισμοῦ ἀπὸ πολεοδομικῆς ἀπόψεως.

Ἐπὶ πλέον ἡ εὐθυγράμμισις ἢ ἡ ἐπίσης προβλεπομένη διαπλάτυνσις, ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν καταστροφὴν τῶν προσόψεων τῶν παλαιῶν οἰκιῶν.

Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἄποψις τῆς Ἐφορείας εἶναι ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ κατάργησις τοῦ ἰσχύοντος ρυμοτομικοῦ σχεδίου καὶ ἡ διατήρησις τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου τοῦ παλαιοῦ οἰκισμοῦ ὡς ἔχει, ὡς ἀναφέρεται ἄλλωστε ρητῶς εἰς τὴν σχετικὴν κήρυξιν (ΦΕΚ 152/16.6.25 καὶ 35/2.2.62 τ. β΄)».

Ἀρνητικὴ ἦτο ἡ εἰσήγησις ἐπὶ αἰτήσεως οἰκοδομήσεως ξενοδοχείου ἐπὶ τῆς νήσου τῶν Ἰωαννίνων ὑπὸ τοῦ κ. Ἀθ. Σούλη, ἐξ αἰτίας τῆς ἀκαταλληλότητος τῶν ὑποβληθέντων σχεδίων, τὰ ὁποῖα προέβλεπον οἰκοδομὴν δυσανάλογον πρὸς τὴν κλίμακα τὴν ἐπιβαλλομένην ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ διαμεμορφωμένου ἤδη ἀρχιτεκτονικοῦ περιβάλλοντος τῆς νήσου. Ἐπίσης δὲ καὶ μορφὴν μὴ συμφωνοῦσαν πρὸς τὸ περιβάλλον τοῦτο.

Ἀρνητικὴ ἐπίσης ἦτο ἡ εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας ἐπὶ σειρᾶς αἰτήσεων κατοίκων τοῦ χωρίου **Δολόν**, ὅπως ἀρθῇ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ οἰκισμοῦ τούτου ὡς προστατευομένου ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου.

Εἰς τὸ Δολὸν ἐπίσης ἡ Διεύθυνσις Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν Νομοῦ Ἰωαννίνων ἠθέλησε νὰ διανοίξῃ ὁδὸν διερχομένην ἐκ τοῦ οἰκισμοῦ, πλάτους μέχρι 30 μ., ὡς νὰ ἐπρόκειτο ὄχι περὶ μικροῦ χωρίου ἀλλὰ περὶ μεγαλουπόλεως. Τοῦτο βεβαίως θὰ συνεπήγετο πλήρη καταστροφὴν τῶν παρακειμένων παλαιῶν οἰκιῶν καὶ ἰδίως τῶν χαρακτηριστικῶν αὐλείων θυρῶν των, προσέτι δὲ καὶ ἀλλοίωσιν βασικὴν τοῦ παραδοσιακοῦ χαρακτῆρος τοῦ οἰκισμοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον ἀκριβῶς ἐκηρύχθη ὡς προστατευόμενος.

Ἡ Ἐφορεία συνεφώνησε πρὸς τὴν εἰσήγησιν τῆς τοπικῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ὅπως κηρυχθῇ δι' ἱστορικοὺς λόγους ὡς ἱστορικὸν διατηρητέον μνημεῖον ἡ οἰκία τοῦ Φιλικοῦ Νικολάου Σκουφᾶ εἰς τὸ **Κομπότι Ἄρτης**. Κατὰ τὰ λοιπὰ πρόκειται περὶ ἁπλῆς μᾶλλον ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς κτίσματος, χαρακτηριστικοῦ ὅμως τοῦ τύπου τοῦ προσιδιάζοντος εἰς τὴν περιοχήν.

Εἰς τὸ **Μεσολόγγι** ἐτέθη θέμα διατηρήσεως ἢ μὴ τῆς οἰκίας Μάγερ, μεταγενεστέρως οἰκίας κ. Φ. Μελισσάρη καὶ νῦν ἰδιοκτησίας τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης (Πίν. 613α, 614α-β). Ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων, ἔχουσα τὴν γνώμην ὅτι ἔπρεπε νὰ διασωθῇ ἡ οἰκία, ἡ συνδεομένη πρὸς τὸν Ἑλβετὸν Φιλέλληνα, ὑπέβαλε τὴν ἑξῆς ἀναλυτικὴν εἰσήγησιν:

«Ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ ὑπόθεσις ἔχει τρεῖς κυρίως πλευράς. (α) Τὴν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱερὰν πόλιν τοῦ Μεσολογγίου θέσιν τῆς ἐν λόγῳ οἰκίας. (β) Τὴν σημασίαν αὐτῆς ταύτης τῆς οἰκίας ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως. (γ) Τὴν σημασίαν αὐτῆς ὡς μνημείου συνδεομένου πρὸς τὴν ἐν Μεσολογγίῳ, εἰς κρι-

1. Βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 452. Ν. Μουτσοπούλου, Καστοριά, Τὰ ἀρχοντικά. Ἔκδοσις Ἀρχιτεκτονικῆς. Ἀθῆναι 1962, σ. 22, 23, 55-60.

σιμωτάτας διὰ τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα στιγμάς, παρουσίαν ἑνὸς τῶν σπουδαιοτέρων Φιλελλήνων, πεσόντος μάλιστα μετὰ τῆς οἰκογενείας του κατὰ τὴν Ἔξοδον.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὑπ' ἀριθ. (α) καὶ (β) παραγράφους σημειώνεται ἐπεξηγηματικῶς ὅτι, κατόπιν τῶν ἐπανειλημμένων μέχρι σήμερον κατεδαφίσεων καὶ ἀλλοιώσεων τῶν σημαντικωτέρων μερῶν τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου, ἡ πόλις αὕτη σήμερον κινδυνεύει νὰ ἀπολέσῃ πλήρως τὸν παλαιικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, τὸν συνδεόμενον πρὸς τὴν ἱστορίαν της καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἐντυπώσεως αὐτῆς, ὡς ἐνιαίου μνημείου ἱεροῦ διὰ τὸ Ἔθνος μας.

Ἕνεκα τούτου ἐπιβάλλεται ἡ μετ' ἀπολύτου αὐστηρότητος διατήρησις τῶν ἤδη διασωζομένων, ὀλίγων δυστυχῶς, παλαιῶν στοιχείων ἀντὶ πάσης θυσίας οἰκονομικῆς ἢ ἄλλης, δικαιολογουμένης ὁπωσδήποτε προκειμένου περὶ τοῦ Μεσολογγίου.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν προσωπικότητα, περὶ ἧς ἡ ὑπὸ στοιχεῖον (γ) παράγραφος, παρατηρεῖται ὅτι ὁ ἰατροφιλόσοφος Ἰωάννης -Ἰάκωβος Μάγερ συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῶν δικαίων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας καὶ τὴν ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὑπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης, ὡς ἐνεργείας ἐπιβαλλομένης καὶ ἀξίας ὑποβοηθήσεως, εἰς αὐτὸν δὲ ἰδίᾳ ὀφείλεται ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Φιλελληνισμοῦ ἐν Ἑλβετίᾳ. Πιστὸς εἰς τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν Ἑλλάδα, παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ἐντὸς τῆς ἀποκλεισμένης πόλεως, δημοσιογραφικῶς ἀγωνιζόμενος καί, τέλος, ἐφονεύθη κατὰ τὴν Ἔξοδον.

Ἀξίζει νὰ μεταφερθῇ ἐνταῦθα μία χαρακτηριστικὴ παράγραφος εἰλημμένη ἐκ τοῦ ἡμερολογίου του, τοῦ συνταχθέντος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας, δι' ἧς αἰτιολογεῖ τὰς προσπαθείας του διὰ τὴν προστασίαν τοῦ τυπογραφείου του, ἀπειλουμένου ὑπὸ τοῦ βομβαρδισμοῦ τῶν Γαλλο - Αἰγυπτίων: « Διὰ νὰ φυλαχθῇ τὸ ὄργανον τοῦτο, ὄργανον δι' οὗ ἡ Εὐρώπη μανθάνει ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠξεύρουν νὰ νικοῦν καὶ τακτικὰ στρατεύματα. . .».

Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι ἐπιβάλλεται, ὡς καθῆκον ἐθνικὸν πλέον, ἡ διατήρησις παντὸς διασωζομένου στοιχείου, ἐνθυμίζοντος τὴν παρουσίαν καὶ δρᾶσιν μιᾶς τοιαύτης προσωπικότητος ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου.

Εἰς τὴν οἰκίαν τὴν παρὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Τρικούπη καὶ Βύρωνος ὑπάρχει ἐπιγραφή, ἐντειχισθεῖσα ὑπὸ τοῦ δήμου Μεσολογγίου τῷ 1935, δι' ἧς ἀναφέρεται ὅτι ἐν αὐτῇ ἦτο ἐγκατεστημένον τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Μάγερ.

Στοιχεῖα βασίζοντα τὴν ἄποψιν ταύτην δὲν ἔχουν τοὐλάχιστον δημοσιευθῆ. Ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦτο δὲν ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι τόσον ἡ οἰκία αὕτη ὅσον καὶ ἡ παρακειμένη (ἰδιοκτησίας μέχρι πρό τινος τοῦ κ. Φ. Μελισσάρη), χωριζομένη ἀπὸ τῆς πρώτης διὰ μεταγενεστέρως διανοιγείσης ὁδοῦ, ἀνῆκον εἰς τὸν Γεώργιον Ἰγγλέζον, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα ἔλαβεν ὡς σύζυγον ὁ Μάγερ. Εἰς τὴν δευτέραν μάλιστα οἰκίαν ἤτοι εἰς τὴν πρώην οἰκίαν τοῦ κ. Φ. Μελισσάρη, ἡ ὁποία προσφάτως περιῆλθεν εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης, ἔχουν ἀνευρεθῆ τὰ διασωζόμενα τεμάχια τοῦ τυπογραφείου.

Σημειωτέον, ὅτι ἡ ὑπό τινων συγγραφέων ἀναφερομένη καταστροφὴ τοῦ κτηρίου τοῦ στεγάζοντος τὸ τυπογραφεῖον ἀναιρεῖται ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Μάγερ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1826 γράφει τὰ ἑξῆς: « Πολλάκις τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικὰ ἔλαβον διακοπὴν μὲ λόγον βάσιμον. Μία ἀπὸ τὰς διακοπὰς ταύτας εἶναι καὶ ἡ παροῦσα, ἥτις στηρίζεται εἰς αἰτίας πολὺ βασιμωτέρας καὶ ἰσχυροτέρας ἀπὸ τὰς πρώτας· διότι, ἐνῷ κατεκρημνίσθησαν ὑπὸ τὸ ἀδιάλειπτον πῦρ τῶν Γαλλο-Αἰγυπτίων καὶ ἄλλαι πολλαὶ τῆς πόλεως ταύτης οἰκίαι, τὸ τυπογραφεῖον ἔμεινεν ὡσαύτως ἐκτεθειμένον καὶ ἐπαπειλεῖτο τὸ αὐτὸ δυστύχημα. Διὰ νὰ φυλαχθῇ λοιπὸν τὸ ὄργανον τοῦτο, ὄργανον δι' οὗ ἡ Εὐρώπη μανθάνει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠξεύρουν νὰ νικοῦν καὶ τακτικὰ στρατεύματα, ἔπρεπε νὰ μεταφερθῇ εἰς τόπον ἀσφαλέστερον· καὶ διὰ τὴν μετακόμισιν ταύτην ἐπέρασαν ἱκαναὶ ἡμέραι, ὥστε νὰ ἀργοπορήσῃ καὶ ἡ δημοσίευσις τῆς ἐφημερίδος μας ».

Σημειωτέον ὅτι ἐνῷ ἡ πρώτη οἰκία, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει ἐντειχισθῆ ἡ πλάξ, ἔχει ἀνοικοδομηθῆ περὶ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἡ παρακειμένη διατηρεῖ πλήρως τὴν παλαιὰν μορφὴν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν οἰκιῶν τοῦ Μεσολογγίου τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀγῶνος. Ἐπισκευαὶ εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἔγιναν καὶ εἰς τὴν οἰκίαν ταύτην (εἰς τὰ ξύλινα ἴσως μέρη), ὁπωσδήποτε ὅμως δὲν ἦσαν τοιαῦται ὥστε νὰ ἀλλοιώσουν τὴν ὄψιν καὶ τὸν χαρακτῆρα της.

Ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἀμφότερα τὰ ὡς ἄνω κτίσματα συνδέονται πρὸς τὸν Ἰωάννην -Ἰάκωβον Μάγερ καὶ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ἐν Μεσολογγίῳ. Τὸ δεύτερον μάλιστα, διατηροῦν τὴν ἀρχικήν του μορφήν, εἶναι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης σημαντικώτερον. Ἡ κατεδάφισις αὐτοῦ καὶ ἡ ἀντικατάστασίς του διὰ συγχρό-

νου κτίσματος δὲν θὰ ἀπετέλει μόνον ἔλλειψιν σεβασμοῦ πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Φιλέλληνος, ἀλλὰ καὶ βλάβην τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου ὡς παλαιικοῦ ἱστορικοῦ συνόλου, τοῦ ὁποίου τὰ ὑπολειπόμενα στοιχεῖα θὰ ἔπρεπε νὰ διατηρηθοῦν.

Ἀρνητικὴ ὡσαύτως ἦτο ἡ ἀπάντησις τῆς Ἐφορείας ἐπὶ αἰτήσεως ἀποχαρακτηρισμοῦ τοῦ οἰκήματος τοῦ Δημητριαδείου Οἰκοτροφείου **Λαμίας**[2].

Συνηγορία ὑπεβλήθη ὡσαύτως διὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῶν οἰκισμῶν Παναγία καὶ Θεολόγος **Θάσου**, ὡς προστατευομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου.

Ἐπὶ ὑποβληθείσης προμελέτης «ἀξιοποιήσεως τῆς περιοχῆς τοῦ ἐνετικοῦ λιμένος» **Ρεθύμνης**[3] (Πίν. 615 β, 616 α - β), ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθη τὰ ἑξῆς: «Ἡ μελέτη αὕτη, προβλέπουσα τὴν διασκευὴν τοῦ περὶ τὸν λιμένα χώρου, εἶναι ὅ,τι ἀκριβῶς χρειάζεται διὰ νὰ ἀλλοιωθῇ πλήρως ἡ ἀρίστη ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν παρέχει σήμερον ὁ ἱστορικὸς λιμήν. Ἐὰν ἐφηρμόζετο αὕτη, τὰ ἤδη σωζόμενα γνήσια στοιχεῖα τοῦ λιμένος θὰ παρέμενον ὡς ἀναμνήσεις μόνον ἄχρηστοι τῆς παλαιᾶς του μορφῆς, μαρτυροῦσαι πόσον ἐσφαλμένως ἀντιμετωπίσθη τὸ ὅλον θέμα.

Συγκεκριμένως, αἱ προβλεπόμεναι εἰς τὴν ἐν λόγῳ μελέτην νέαι κατασκευαί, αἱ ὅλως ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ὄψιν τῶν παλαιῶν, ἀκόμη δὲ καὶ τὸ «μασκάρεμα» κάποιων νεωτέρων κατασκευῶν, διὰ νὰ μετατραποῦν αὐταὶ ὡς ἐκ θαύματος εἰς ἀρχαιοειδεῖς, οὐδὲν ἀπολύτως περιθώριον ἀφήνουν εἰς τὰ ὑφιστάμενα ἤδη γνήσια στοιχεῖα τοῦ λιμένος νὰ ἀσκήσουν τὴν καὶ σήμερον ἀσκουμένην ὑπ' αὐτῶν γοητείαν.

Τὸ συμπέρασμα συνάγεται ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ ἐν λόγῳ μελέτη δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῇ οὔτε ἐν συνόλῳ οὔτε ἐν μέρει, ἀλλ' οὔτε καὶ μερικῶς τροποποιουμένη. Πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ.

Ἐφ' ὅσον ἤδη προκηρύσσεται μελέτη διὰ τὴν ἐν συνόλῳ προστασίαν τοῦ χαρακτῆρος τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Ρεθύμνης, δὲν πρέπει παραλλήλως νὰ γίνωνται χωρισταὶ μελέται, ὡς ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος, ἀφορῶσαι εἰς μέρη μόνον τῆς πόλεως. Ἄλλως ὑπάρχει κίνδυνος ἑτερογενοῦς ἀντιμετωπίσεως τῶν σπουδαιοτάτων θεμάτων τῆς πόλεως, ἐπιζημίας διὰ τὴν ἐντύπωσιν αὐτῆς.

Καὶ τὸ οἰκιστικὸν μέρος τῆς παλαιᾶς πόλεως καὶ ὁ λιμὴν καὶ ἡ Φορτέτζα πρέπει νὰ μελετηθοῦν ὡς ἑνιαῖον σύνολον πρὸς ἐπίτευξιν ἱκανοποιητικοῦ, ἀκινδύνου καὶ χρησίμου ἀποτελέσματος».

Ἐπὶ τοῦ θέματος «Ἀναδείξεως τοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου Φορτέτζα Ρεθύμνης», πρὸς μελέτην τοῦ ὁποίου συνεστήθη ὑπὸ τῆς Περιφερειακῆς Διοικήσεως Κρήτης Ὁμὰς Ἐργασίας, ἡ ὑπογραφομένη, ὡς μέλος τῆς Ὁμάδος Ἐργασίας, εἰσηγήθη τὰ ἑξῆς:

«Ἡ ὑφισταμένη παλαιὰ μελέτη Πικιώνη διὰ τὴν Φορτέτζαν Ρεθύμνης ἔχει ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως εἰς ὡρισμένα σημεῖα της, ὡς εἶναι π.χ.

1. Ἡ προβλεπομένη κατεδάφισις τοῦ ἐξωτερικοῦ προμαχῶνος, ἄλλωστε καὶ ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου ἀποκλειομένη, πρὸς δημιουργίαν χώρου σταθμεύσεως ὀχημάτων, ὡς καὶ ἡ κατεδάφισις ἑτέρων παλαιῶν κτισμάτων.

2. Ἡ κατασκευὴ ὑπαιθρίου λιθοκτίστου θεάτρου «ἀρχαϊκοῦ τύπου», χωρητικότητος 800 θέσεων. Ἡ ἀσυμφωνία τῆς τοιούτου εἴδους κατασκευῆς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ φρουρίου εἶναι αὐτονόητος.

3. Ἡ κατασκευὴ ξενώνων ἀρχικῆς δυνάμεως 50 περίπου κλινῶν. Ἡ κατασκευὴ ξενῶνος οἱασδήποτε δυναμικότητος ἀντενδείκνυται κατ' ἀρχήν, ὡς συνεπαγομένη νέας οἰκοδομήσεις.

4. Ἡ κατασκευὴ ἐντὸς τοῦ φρουρίου σκιάδων, κρηνῶν, ἀναπαυτηρίων, πλακοστρώσεων κλπ. Ἡ τοιούτου εἴδους ρωμαντικὴ «ἀρχαιοποιία» ἀπέτυχεν ἀκόμη καὶ ὅταν ἐφηρμόσθη πλησίον μὴ ὀχυρωματικοῦ χαρακτῆρος ἀρχαιολογικῶν χώρων».

Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς δημιουργίας ξενώνων ἐπὶ τῆς Φορτέτζας ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων, ἐπαναλαμβάνουσα τὴν ἄποψιν τὴν διατυπωθεῖσαν καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ὅτι δηλαδὴ πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ ἵδρυσις ξενοδοχειακῆς μονάδος ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἐσημείωσεν εἰς ἁρμοδίως ὑποβληθεῖσαν ἔκθεσιν, τὰ ἑξῆς:

«Ὑπεστηρίχθη ὑπό τινων μελῶν τῆς Ὁμάδος Ἐργασίας ἡ ἀναβίωσις οἰκιστικοῦ πυρῆνος ὁλικῆς δυνάμεως 150 κλινῶν «διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως ἐνετικῶν οἰκιῶν ἐπὶ τῇ βάσει ἀποδεικτικῶν στοιχείων, διατεταγμένων εἰς ἐνετικὸν δρομίσκον ἢ πλατεῖαν».

Ὡσαύτως, ὑπεστηρίχθη καὶ ἄλλη ἐξ ἴσου ἀντενδεικνυομένη ἀπὸ ἀπόψεως κανόνων ἀναστηλώσεως ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὑπηρεσιακῆς ἀπόψεως λύσις, δηλαδὴ ἡ δι' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, μεταφερομένων ἐξ ἐγκαταλελειμμένων κτισμάτων

2. Βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 550, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 457.

3. Βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 691 - 692.

τῶν χωρίων τῆς Κρήτης, κατασκευὴ ἐπὶ τῆς Φορτέτζας ἐνετικοειδῶν κτισμάτων.

Ἡ ρητῶς ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς Ἐφόρου Νεωτέρων Μνημείων ἄποψις, εἶναι ὅτι θὰ ἠδύναντο ἐνδεχομένως νὰ μετατραποῦν εἰς ξενῶνας διὰ φιλοξενίαν προσώπων τινων ἐπισημοτέρας ἰδιότητος ὡρισμένα ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς Φορτέτζας σωζομένων κτισμάτων, ἐφ' ὅσον ταῦτα διασώζουν πλήρως τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ μορφολογικὰ στοιχεῖα των, ἀποκαθιστάμενα καὶ καταλλήλως διασκευαζόμενα ἐσωτερικῶς, ἄνευ ἀλλοιώσεως τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν μορφικῶν στοιχείων, ἐπ' οὐδενὶ ὅμως λόγῳ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἐπὶ τῆς Φορτέτζας ἱκανοποίησις ξενοδοχειακῶν ἀναγκῶν ἔστω καὶ « ὑψηλοῦ τουρισμοῦ », διότι τοῦτο, οἱανδήποτε μορφὴν καὶ ἐὰν ἐλάμβανε, θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν σημαντικωτάτην βλάβην τοῦ ἱστορικοῦ μνημείου.

Ὡς πρὸς τὴν προσθήκην νέων κτισμάτων ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων διεφώνησε πλήρως.

Ἅπαντα τὰ λοιπὰ μέλη τὰ μετέχοντα τῆς Ὁμάδος Ἐργασίας ἐδέχθησαν τὴν προσθήκην ἐπὶ τῆς Φορτέτζας νέων κτισμάτων, τὰ ὁποῖα, κατὰ γενομένην πρότασιν, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λάβουν τήν, πλήρως ἀντενδεικνυομένην, μορφὴν ἀπομιμήσεως παλαιῶν κτισμάτων ».

Ἀρνητικὴ ἦτο ἡ εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας ἐπὶ τῆς ζητηθείσης ὑπὸ τῆς Μητροπόλεως Ρεθύμνης κατεδαφίσεως τοῦ ἐπισκοπικοῦ μεγάρου τῆς πόλεως (Π ί ν. 615 α). Σχετικῶς ἐσημειώθησαν τὰ ἑξῆς: « Τὸ ἐπισκοπικὸν μέγαρον, τοῦ ὁποίου ζητεῖται ἡ κατεδάφισις, συμφωνεῖ ἄριστα πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ νεοκλασσικὸς ρυθμὸς κατέχει ὅλως ἰδιαιτέραν θέσιν. Ἡ κατάστασις τοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ ἀπόψεως συντηρήσεως εἶναι καλή. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ζητουμένη ἀντικατάστασις τοῦ παρόντος ἀρίστου οἰκοδομήματος δι' ἄλλου, συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν ἐνδιαφερομένων « προσαρμοζομένου ἀφ' ἑνὸς ἀπολύτως πρὸς τὸ χρῶμα τοῦ ἔναντι αὐτοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ περιβάλλοντος, « θὰ σημάνῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ ὑπάρχοντος συμπαθεστάτου μνημείου καὶ τὴν ἀντικατάστασίν του δι' ἄλλου οἰκοδομηθησομένου κατὰ τὸν οἰκτρῶς βυζαντινίζοντα συνήθη ρυθμόν, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐκτίσθησαν πλεῖστα ἐπισκοπικὰ μέγαρα ἐσχάτως. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ ἐπιτραπῇ ἡ κατεδάφισις τοῦ ἐν λόγῳ ἐπισκοπικοῦ μεγάρου καὶ δὴ καὶ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἔχει ἀναληφθῇ ἁρμοδίως προσπάθεια διασώσεως τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς παραδόσεως τῆς πόλεως ».

Ἀρνητικὴ ἦτο ἡ εἰσήγησις τῆς Ἐφορείας ἐπὶ τῆς ζητηθείσης ὑπὸ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν κατεδαφίσεως τοῦ Διοικητηρίου Ρεθύμνης (Π ί ν. 614 γ) καὶ ἀνεγέρσεως εἰς τὴν θέσιν του νέου διοικητικοῦ κτηρίου. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Ἐφορεία ἀνέφερεν ἁρμοδίως τὰ ἑξῆς: « Ἐν σχέσει πρὸς τὸ κτήριον τοῦ Διοικητηρίου Ρεθύμνης ὑπενθυμίζεται ἡ μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς τὴν πραγματικότητα ἀντίληψις ἡ ὑποστηριζομένη ὑπό τινων τοπικῶν παραγόντων, ὅτι πρόκειται περὶ δείγματος τουρκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Δὲν γνωρίζουν ὅμως βεβαίως οἱ παράγοντες οὗτοι, ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἤσκουν τὰς τέχνας οἱ ἴδιοι καὶ ὅτι τὰ ἐν Ἑλλάδι ἔργα τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι κατὰ κανόνα ἔργα Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων ἢ πρωτομαστόρων καὶ τεχνιτῶν. Ἡ ὑποστήριξις τοῦ ἀντιθέτου σημαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα ἀπαλλοτρίωσιν τοῦ νομίμου δικαιώματος τῶν Ἑλλήνων νὰ θεωροῦν καὶ τὰ κτήρια τῆς κατηγορίας ταύτης δημιουργήματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, μὴ ἀποβαλόντος τὴν δημιουργικήν του δύναμιν οὐδὲ κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας του.

Ἀρκεῖ ἄλλωστε καὶ ἓν βλέμμα εἰς τὴν σύμμετρον καὶ ἰσόρροπον διάθεσιν τῶν ὄγκων τοῦ κτηρίου καὶ τὴν ἀνάλογον διάταξιν τῶν ἀνοιγμάτων του διὰ νὰ κατανοηθῇ ἀμέσως, ὅτι πρόκειται περὶ ἀρίστου δείγματος νεοκλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς ὁποίας βεβαίως τὸ πνεῦμα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατανοήσῃ, νὰ ἐγκολπωθῇ καὶ πρὸ παντὸς νὰ μορφοποιήσῃ τὸ τουρκικὸν ἔθνος ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ κτηρίου (1866 - 1872).

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἐπιβάλλεται εἰς τὴν ἡμετέραν Ὑπηρεσίαν νὰ σώσῃ τὸ ἀξιόλογον τοῦτο δεῖγμα τῆς ἑλληνικῆς νεοκλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὸ ὁποῖον κινδυνεύει νὰ ἀπολεσθῇ, ἀντικαθιστάμενον ὑπὸ τῶν ἀκαλαισθήτων ἐκ beton - armé σημερινῶν δημοσίων κτισμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν κατορθώνουν, παρ' ὅλους τοὺς ἐπιβαλλομένους καλαισθητικοὺς ἐλέγχους τῶν σχεδίων κλπ., νὰ λάβουν μορφὴν ὄχι πλέον καλαίσθητον ἀλλ' ἁπλῶς ἀνεκτήν ».

Εἰσηγήσεις τῆς Ἐφορείας ἐγένοντο ἐπίσης ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως ἀρχιτεκτονικῶς ἐνδιαφερόντων κτισμάτων καὶ οἰκοδομικῶν συνόλων, εὑρισκομένων εἰς τὴν **Μυτιλήνην** (μουσουλμα-

νικὸν τέμενος Γενὶ Τζαμί), τὴν **Μήθυμναν,** τὴν **Πέτραν,** τὴν **Καβάλαν**[4] (παλαιὰ κτίσματα παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Τιμίου Προδρόμου, καπναποθήκη ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μητροπόλεως - Φιλίππου - Δαγκλῆ καὶ Βενιζέλου, οἰκία ἐπὶ τῶν ὁδῶν Κομνηνῶν 48 καὶ 16ης Ταξιαρχίας) καὶ ἀλλαχοῦ.

ΚΑΝΤΩ ΦΑΤΟΥΡΟΥ-ΗΣΥΧΑΚΗ

4. Βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 456, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 532, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 692.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

Ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ ἔτος 1972[1] ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἐγένοντο τακτικαὶ ἐπισκέψεις εἰς τὰ ἀρχαιοπωλεῖα πρὸς ἔλεγχον τῶν ὑπὸ τούτων ἀγοραζομένων ἀρχαίων ἀντικειμένων καὶ εἰκόνων. Συνεχίσθη ἡ ταύτισις τῶν ἀρχαίων ἀντικειμένων ἐνίων καταστημάτων.

Ἐπανειλημμένως ἐδόθη γνωμάτευσις περὶ τῆς παλαιότητος ἢ μὴ ἀντικειμένων, εἰσαγομένων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑπὸ συλλογέων καὶ ἀρχαιοπωλῶν. Τὰ ἐκ τούτων ἐμπίπτοντα εἰς τὰς διατάξεις τοῦ Νόμου 5351/32 « Περὶ ἀρχαιοτήτων » κατεγράφησαν ἐν καταλόγοις.

Ἡ Ἐφορεία κατέγραψε καὶ παρέδωσεν εἰς τὰ καθ' ὕλην Μουσεῖα ἀρχαῖα, εἰκόνας καὶ νομίσματα, κατασχεθέντα εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν ἢ τῇ προτροπῇ της παραδοθέντα ὑπὸ τούτων. Δειγματοληπτικῶς παρουσιάζομεν δύο τούτων:

1. Τὸ κάτω τμῆμα ἀνδρικοῦ κορμοῦ ἀγάλματος, Ἀρχαϊκῶν χρόνων (Πίν. 617α). Διατηρεῖται ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τῶν γονάτων. Ὕψ. 0.40, μέγ. πλ. 0.27 μ. Λίθος σκληρός, περιέχων μικροοργανισμούς. Ἀσφαλῶς ἐγχωρίου προελεύσεως. Εὑρέθη ἐν Τουρκολέκκᾳ Μεγαλοπόλεως καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ κ. Ἰω. Σπανοῦ.

2. Ἐπιτύμβιος λήκυθος, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (Πίν. 617β). Προερχομένη ἐκ κατασχέσεως παρεδόθη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον καὶ ἔλαβε τὸν ἀριθμὸν Β. Εἰσ. 6α/1971. Σωζ. ὕψ. 0.60, μεγ. περίμ. 1.02 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

Αἰσχίδιππος ἐκ Κολωνοῦ
Αἰσχύλος ἐκ Κολωνοῦ

Τῶν μέσων τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.[2].

Συνεχίσθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἡ ἐν καταλόγῳ πλήρης περιγραφὴ ἀρχαίων, εἰκόνων καὶ νομισμάτων, εὑρισκομένων ἐν ἰδιωτικαῖς συλλογαῖς ἢ κατεχομένων ἁπλῶς ὑπὸ ἰδιωτῶν. Οὕτω κατεγράφησαν περὶ τὰς δύο χιλιάδας τετρακόσια ἀρχαῖα ἀντικείμενα, περὶ τὰς ἑξακοσίας εἰκόνες καὶ περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας διακόσια νομίσματα, ἀνήκοντα ἐν συνόλῳ εἰς τριάκοντα καὶ ἕνα ἰδιώτας.

Ἐγένετο εἰσήγησις περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἀγορᾶς τοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς κ. Ἀνδρομάχης Μελᾶ εὑρισκομένου ξυλογλύπτου ἐπιχρύσου εἰκονοστασίου (Πίν. 618α-β). Τοῦτο ἔχει ὕψος 2.27, πλάτος 0.70 καὶ βάθος 0.65 μ. Εἰς τὸ κέντρον ἑκάστης τῶν τριῶν ὄψεών του ἀνὰ μία εἰκὼν ἐν μεταλλίῳ. Ἐπὶ τῆς προσόψεως ἡ Ζωοδόχος Πηγή, διαμ. 0.27 μ. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς ἡ Φυγὴ πρὸς Αἴγυπτον, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου. Αἱ πλάγιαι εἰκόνες εἶναι ὀλίγον μικρότεραι τῆς κεντρικῆς, διαμ. 0.24 μ.

Ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐγένετο εἰσήγησις σχετικῶς, ὡς καὶ αἱ δέουσαι ἐνέργειαι, πρὸς ἐκπλήρωσιν ἐπιθυμίας τῶν κκ. Γεωργ. Τσακίρογλου, ἰατροῦ, καὶ Θεοδ. Κωνσταντίνου, καθηγητοῦ θεολόγου, οἵτινες παρεχώρησαν διὰ δωρεᾶς, ὁ μὲν πρῶτος ἑκατὸν εἰκόνας εἰς τὴν Ἑστίαν Ν. Σμύρνης, ὁ δὲ δεύτερος ἅπαντα τὰ ἀρχαῖα τῆς συλλογῆς του εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Λαύρας. Ἡ Ἐφορεία, συντάξασα τοὺς καταλόγους καὶ τὰ σχετικά, συνώδευσε τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ παρέδωσε διὰ πρωτοκόλλου εἰς τὴν μονήν, ὅπου καὶ ἐκτίθενται ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν ἐπισκεπτῶν.

Γενομένων ἀποδεκτῶν τῶν δωρεῶν, παρεδόθησαν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοπωλείων εἰς μὲν τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον ἡ συλλογὴ τῶν κκ. Ἐμμ. καὶ Νικ. Ἀλτηγοῦ, εἰς δὲ τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν ἡ τοῦ †Καθηγητοῦ Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου.

Τῇ προτροπῇ καὶ ἐνεργείαις τῆς Ἐφορείας παρεχώρησαν διὰ δωρεᾶς εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων τὰς ἰδιωτικάς των συλλογὰς αἱ κκ. Ἀνδρομάχη Μελᾶ καὶ Λυδία Μελᾶ[3]. Τὰ κατωτέρω παρουσιαζόμενα ἀρχαῖα ἀποτελοῦν μικρὸν τμῆμα τῶν συλλογῶν τούτων.

Α΄. Ἐκ τῆς συλλογῆς Λυδίας Μελᾶ:

(1) Πήλινον περίτμητον πλακίδιον, ἀπεικονίζον σφίγγα (Πίν. 619α) (ἀριθ. Εὐρ. 75). Ἀκέραιον. Ὕψ. 0.094, μῆκ. 0.065, πάχ. 0.011 μ. Ἡ κόμη ἐπικεχρισμένη διὰ μέλανος, τὸ στῆθος δι' ἐρυθροῦ. Ἐπὶ τῶν πτερύγων ὑπολείμματα μέλανος, λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ. Τοῦ α΄ τετάρτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.[4].

(2) Ἀμφορίσκος ἐκ πολυχρώμου ὑελομάζης (Πίν. 619δ)[5] (ἀριθ. Εὐρ. 54). Ἀκέραιος.

1. Καὶ πάλιν πολύτιμος ὑπῆρξεν ἡ βοήθεια τῶν παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ ὑπηρετούντων δ. Βασ. Κελόμβα, ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ, καὶ κ. Δημ. Ἀκρίβου.

2. Πρβλ. B. Schmaltz, Untersuchungen zu den attischen Marmorlekythen, 1970, πίν. 38-39, ἀριθ. 218.

3. Ἀμφοτέρας εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν, διότι μοι ἐχορήγησαν τὴν ἄδειαν μελέτης καὶ δημοσιεύσεως τῶν συλλογῶν των.

4. Πρβλ. P. Jacobsthal, Die melischen Reliefs, 1931, πίν. 66 b. Ἐπίσης ΠΑΕ 1958, πίν. 129 β (ἐκ Μυκηνῶν). Περὶ τῶν ἐργαστηρίων βλ. Σ. Καρούζου, ΑΔ 15 (1933-35), σ. 30, εἰκ. 15.

5. Πρβλ. A. Kisa, Das Glas im Altertum, II, 1908, πίν. II, 4 καὶ Délos XVII πίν. 52, 7. Βλ. ἐπίσης Münzen und Medaillen, A. G. Basel, März 1968, ἀριθ. 130 καὶ σ. 37, ὅπου ἡ νεωτέρα βιβλιογραφία.

Ὕψ. 0.075, μεγ. περίμ. 0.14 μ. Κυανοῦν τοῦ κοβαλτίου μετὰ κιτρίνων καὶ λευκῶν τεθλασμένων λεπτῶν ταινιῶν. Τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

(3) Ἀμφορίσκος ἐξ ὑελομάζης μέλανος καὶ λευκοῦ χρώματος (Πίν. 619 δ)[6] (ἀριθ. Εὐρ. 73). Συγκεκολλημένος τὰ χείλη. Ὕψ. 0.113, μεγ. περίμ. 0.19 μ. Ὁ κορμὸς φέρει καθέτους αὐλακώσεις. Τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

(4) Ἀμφορίσκος ἐξ ὑελομάζης χρώματος κυανοῦ τοῦ κοβαλτίου μετὰ κιτρίνης ταινίας κατὰ τὴν κοιλίαν (Πίν. 619 δ)[7] (ἀριθ. Εὐρ. 50). Ἀκέραιος. Ὕψ. 0.08 μ. Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

(5) Μυροδοχεῖον ἐκ πρασίνης ὑέλου (Πίν. 619 β) (ἀριθ. Εὐρ. 74). Ἀκέραιον. Ὕψ. 0.14, μεγ. περίμ. 0.115, διάμ. χείλους 0.03 μ. Ρωμαϊκῶν χρόνων.

(6) Μυροδοχεῖον ἐκ κυανῆς ὑέλου μετὰ λευκῶν φλεβώσεων (Πίν. 619 β)[8] (ἀριθ. Εὐρ.11). Συγκεκολλημένον τὸν λαιμόν. Ὕψ. 0.10, μεγ. διάμ. 0.065 μ.

(7) Ὑέλινον πινάκιον φωτεινοῦ πρασίνου χρώματος (Πίν. 619 γ) (ἀριθ. Εὐρ. 49). Ἀκέραιον. Ὕψ. 0.035, ἐξωτ. διάμ. περιχειλώματος 0.13 μ. Ρωμαϊκῶν χρόνων.

(8) Ὑέλινον, ἄωτον ποτήριον μετὰ δισκοειδοῦς βάσεως (Πίν. 619 γ) (ἀριθ. Εὐρ. 40). Συγκεκολλημένον κατὰ τὴν κοιλίαν. Ὕψ. 0.096, διάμ. στομίου 0.07 μ. Ρωμαϊκῶν χρόνων[9].

(9) Ὑέλινον μυροδοχεῖον μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ (Πίν. 619 γ) (ἀριθ. Εὐρ. 48). Ἀκέραιον. Ὕψ. 0.155, διάμ. βάσεως 0.088, διάμ. χείλους 0.042 μ. Ρωμαϊκῶν χρόνων[10].

Β΄. Ἐκ τῆς συλλογῆς Ἀνδρομάχης Μελᾶ:

(1) Ψευδόστομος ἀμφορεύς, ἀκέραιος (Πίν. 620 δ) (ἀριθ. Εὐρ. 3). Ὕψ. 0.24, μεγ. περίμ. 0.65, διάμ. βάσ. 0.078 μ. Αἱ ἐπάλληλοι ζῶναι καὶ ὁ λοιπὸς διάκοσμος δι' ἐρυθροῦ γανώματος. Τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ1 ἐποχῆς[11].

(2) Γεωμετρικὸς κρατὴρ (Πίν. 621 α) (ἀριθ. Εὐρ. 101). Συγκεκολλημένος ἐκ πλειόνων τεμαχίων. Ὕψ. 0.273, μεγ. περίμ. 1.02, διάμ. χείλ. 0.24, διάμ. βάσ. 0.12 μ. Γάνωμα καστανέρυθρον. Ἐπὶ τῶν διτόξων ὁριζοντίων λαβῶν πυκνῶς καὶ παραλλήλως διατεταγμένα γραμμίδια. Ἐπὶ τῶν ὤμων μαίανδροι διάγραμμοι καὶ τετράφυλλα ἐπίσης διάγραμμα ἐντὸς μετοπῶν ἐξ ἐπαλλήλων τεθλασμένων γραμμῶν. Εἰς τὸ ὕψος τῆς γενέσεως τῶν λαβῶν ταινία ἐξ ὀδοντωτοῦ κοσμήματος. Ἐπὶ τῆς κοιλίας πλατεῖαι μελαμβαφεῖς ζῶναι καὶ συστήματα ὁριζοντίων παχειῶν γραμμῶν ἐναλλάξ.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ διάταξις τοῦ διακόσμου ἐνθυμίζουν προϊόντα τοῦ ἀργείου ἐργαστηρίου τῆς Ὑστερογεωμετρικῆς Ι ἐποχῆς[12]. Ὁ συνδυασμὸς μαιάνδρου καὶ ὀδοντωτοῦ κοσμήματος, καθαρῶς ἀττικῆς προελεύσεως, μαρτυρεῖ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γειτονος ἐπὶ τῆς Ἀργολίδος[13].

(3) Γεωμετρικὸς ἀμφορεύς (Πίν. 620 γ) (ἀριθ. Εὐρ. 93). Ἐλλιπὴς τμῆμα τοῦ λαιμοῦ μετὰ τοῦ στομίου καὶ συγκεκολλημένος κατὰ τὴν κοιλίαν. Σωζ. ὕψ. 0.39, μεγ. περίμ. 0.61, διάμ. βάσ. 0.092 μ.

Ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων τοῦ λαιμοῦ μετόπη μετὰ σκέλους διαγράμμου μαιάνδρου, ὁριζομένη κάτωθεν ὑπὸ ταινίας καθέτων γραμμιδίων. Διὰ γραμμιδίων ἐπίσης, ἀλλ' ὁριζοντίων, κοσμοῦνται καὶ αἱ ταινιόσχημοι λαβαί. Τὸ ἐπὶ τοῦ κορμοῦ καστανομέλαν γάνωμα διακόπτεται κατ' ἀποστάσεις ὑπὸ ἐξῃρημένων ταινιῶν, ἐκ τριῶν ἐδαφοχρώμων γραμμῶν. Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου τῆς Ὑστερογεωμετρικῆς ΙΒ περιόδου[14].

(4) Γεωμετρικὴ πρόχους μεθ' ὑψηλοῦ καὶ εὐρέος λαιμοῦ, στρογγύλου στομίου καὶ ὑπερυψωμένης ταινιοσχήμου λαβῆς (Πίν. 620 α-β) (ἀριθ. Εὐρ. 2). Συγκεκολλημένη τὸν λαιμόν, τὴν λαβὴν καὶ τμήματα τῆς κοιλίας. Μικρόταται συμπληρώσεις καὶ φθοραὶ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν. Ὕψ. μετὰ λαβῆς 0.405, μεγ. περίμ. 0.73, διάμ. χείλους 0.165, διάμ. βάσεως 0.14 μ.

Περὶ τὸν λαιμὸν ὀφιοειδής, διαγραμμος ταινία. Ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τρίγωνα μετὰ πλέγματος. Ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ εἰς θέσιν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὴν λαβὴν δύο μαστοειδεῖς ἀποφύσεις, ἀποτελοῦσαι τὸν πυρῆνα δύο ζωγραφικῶς ἀποδιδομένων ροδάκων. Κατὰ τὰς πλαγίας ὄψεις ἀνὰ εἷς ἀγκυλωτὸς σταυρός, διάγραμμος. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ζώνη ὁμοκέντρων ὀξειῶν ἐλ-

6. Πρβλ. Kisa, ἔ.ἀ., εἰκ. 200 καὶ Münzen und Medaillen, ἔ.ἀ., ἀριθ. 132.

7. Πρβλ. Kisa, ἔ.ἀ., πίν. II, 2.

8. Πρβλ. αὐτόθι, τόμ. I, εἰκ. 83-84.

9. Πρβλ. αὐτόθι εἰκ. 90. Ἐπίσης C. Niessen, Die Sammlung Niesser., Köln, 1911, πίν. 45, ἀριθ. 848.

10. Πρβλ., Kisa, ἔ.ἀ., τόμ. I, εἰκ. 56. Niessen, ἔ.ἀ., πίν. 41 ἀριθ. 717.

11. Πρβλ. A. Furumark, Mycenaean Pottery, Analysis and Classification, 1972, σ. 293, ἀριθ. 147.

12. Πρβλ. J. N. Coldstream, Greek Geometric Pottery, 1968, πίν. 27 a. P. Courbin, La céramique géometrique de l' Argolide, 1966, πίν. 39 C. 423. BCH 96 (1972), σ. 236, εἰκ. 10 (c 7747).

13. Πρβλ. Coldstream, ἔ.ἀ., σ. 116. Διά συγγενοῦς πως τεχνοτροπίας μεγάλην ἀττικὴν πυξίδα, εὑρεθεῖσαν ἐν Τίρυνθι, βλ. Courbin, ἔ.ἀ., πίν. 149.

14. Πρβλ. Coldstream, ἔ.ἀ., πίν. 10 a, σ. 46.

λείψεων καὶ ταινία παχειῶν στιγμῶν, συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας ἐν εἴδει κυματοσπείρας. Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, τῆς Ὑστερογεωμετρικῆς ΙΙΑ περιόδου (rattle group)[15].

(5) Δίωτος γεωμετρικὸς σκύφος (Πίν. 621 β - γ) (ἀριθ. Εὐρ. 92). Συγκεκολλημένος ἐκ πλειόνων τεμαχίων. Ὕψ. 0.085, διάμ. χείλους 0.163, διάμ. βάσεως 0.08 μ.

Ὑπὸ τὰ χείλη ἄλυσις ρόμβων μετὰ πλέγματος καὶ ἀνὰ μία σειρὰ τελειῶν εἰς τὰ ἑκατέρωθεν διάκενα. Ἐπὶ τῶν ταινιοσχήμων λαβῶν σειρὰ ρόμβων μετὰ τελείας ἐν τῷ κέντρῳ των. Εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν κόσμημα ζατρικίου καὶ κάτωθεν τούτου λεπταί, ὁριζόντιοι γραμμαί. Παρόμοιαι γραμμαί, ἀνὰ τρεῖς, πλαισιοῦν τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καλύπτεται ὑπὸ μέλανος γανώματος, πλὴν δύο ἐξῃρημένων ταινιῶν (μιᾶς παρὰ τὸ χεῖλος καὶ μιᾶς παρὰ τὸν πυθμένα), κοσμουμένων διὰ λεπτῶν, παραλλήλων γραμμῶν. Ἐπὶ τοῦ περιχειλώματος συστάδες παραλλήλων γραμμιδίων.

Παρ' ὅλον ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ σκύφου δὲν εἶναι σύνηθες διὰ τοὺς ἀττικούς, τὰ διακοσμητικά του στοιχεῖα μεμονωμένως ἀπαντοῦν ἐπὶ ἀττικῶν ἀγγείων τῆς ὑστέρας Γεωμετρικῆς ΙΒ - ΙΙΑ περιόδου[16].

(6) Ἀμφορεὺς μετὰ καθέτων, ταινιοσχήμων λαβῶν καὶ σφαιρικῆς κοιλίας (Πίν. 621 δ - ε) (ἀριθ. Εὐρ. 100). Φθοραὶ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν. Ὕψ. 0.355, μεγ. περίμ. 0.79, διάμ. χείλους 0.125, διάμ. βάσεως 0.10 μ. Λευκὸν ἐπίχρισμα καλύπτει ὅλον τὸ ἀγγεῖον. Ὁ διάκοσμος ἀποδίδεται διὰ καστανομέλανος γανώματος.

Ἂν καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ὑπὸ τὰς λαβὰς παχεῖα ὀφιοειδὴς γραμμὴ κυρίως ἀλλὰ καὶ ἄλλα μεμονωμένα στοιχεῖα τοῦ ἀμφορέως ἐνθυμίζουν μίαν κατηγορίαν σπανίων πως ἀγγείων ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, τοῦ τέλους τοῦ 7ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.[17], ἡ ὑπ' αὐτοῦ προκαλουμένη γενικὴ ἐντύπωσις ὁδηγεῖ μᾶλλον εἰς τοὺς Ὑπομυκηναϊκοὺς χρόνους[18].

(7) Ἐρυθρόμορφος πελίκη, συγκεκολλημένη ἐκ πλειόνων τεμαχίων (Πίν. 622 α) (ἀριθ. Εὐρ. 99). Φέρει πολλὰς φθορὰς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν. Ὕψ. 0.32, μεγ. περίμ. 0.78, διάμ. χείλ. 0.19, διάμ. βάσεως 0.163 μ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν ὄψεων τρεῖς ζωηρῶς χειρονομοῦσαι μορφαί. Γυνὴ ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἑκατέρωθεν ἀνὰ εἷς ἀνήρ. Ὁ ἀριστερά, ὥριμος, μετὰ γενειάδος. Ὁ δεξιά, ἀγένειος. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας, νέος ἀγένειος ἐν τῷ κέντρῳ, βλέπων πρὸς ἀριστερὰ καὶ συνομιλῶν μετὰ τῆς πρὸ αὐτοῦ ἱσταμένης γυναικός. Μεταξὺ των βωμὸς καὶ ὄπισθεν τοῦ νέου γενειοφόρος ἀνήρ. Αἱ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων ἀνδρικαὶ μορφαὶ φέρουν βραχὺν χιτῶνα καὶ ἱμάτιον. Ὡς ἔδαφος τῶν παραστάσεων χρησιμοποιεῖται ταινία μαιάνδρου, διακοπτομένου ὑπὸ χιαστὶ τεμνομένων γραμμῶν. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ταινία μετὰ κλάδου δάφνης. Ὑπὸ τὰς λαβὰς δίδυμα ἀνθέμια μεθ' ἑλίκων. Τῶν περὶ τὸ 430 - 420 π.Χ. χρόνων[19].

(8) Ἐρυθρόμορφος πελίκη, συγκεκολλημένη ἐκ πλειόνων τεμαχίων (Πίν. 622 β - γ) (ἀριθ. Εὐρ. 7). Ὕψ. 0.33, μεγ. περίμ. 0.57, διάμ. χείλους 0.20 μ. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως γρῦπες καὶ Ἀριμασποί. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας τρεῖς ἱστάμενοι ἱματιοφόροι, τῶν ὁποίων ὁ εἷς κρατεῖ στλεγγίδα. Ἄνω καὶ κάτω κυμάτιον ᾠῶν μετὰ λογχῶν καὶ ἀστραγάλου. Κατὰ τὴν γένεσιν τῶν λαβῶν ἀνὰ ἓν μέγα δίδυμον ἀνθέμιον. Ἐκ τῶν τελευταίων ἔργων τῆς ὁμάδος G (Γρυπός)[20]. Τῶν περὶ τὸ 330 - 320 π.Χ. χρόνων.

(9) Ἐρυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατὴρ (Πίν. 623 γ) (ἀριθ. Εὐρ. 94). Ἐλλιπὴς τμήματα τοῦ χείλους καὶ συγκεκολλημένος τὰ λοιπά. Ὕψ. 0.212, διάμ. χείλους 0.22, διάμ. βάσεως 0.095 μ. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως Σάτυρος καὶ ὀρχουμένη Μαινάς, ἀμφότεροι κρατοῦντες δέρματα ζώων καὶ τύμπανα. Τὰ γυμνὰ μέρη τῆς γυναικὸς καὶ τὰ δέρματα διὰ λευκοῦ. Ἐπὶ τῆς ἄλλης ὄψεως δύο ἱματιοφόροι ἑκατέρωθεν στήλης. Ὑπὸ τὰς λαβὰς ἀνὰ εἷς βωμίσκος. Τῆς ὁμάδος L. C (Late Calyx - kraters)[21]. Τῶν περὶ τὸ 350 - 340 π.Χ. χρόνων.

(10) Μελαμβαφὴς λεκανίς, ἀκεραία (Πίν. 623 δ) (ἀριθ. Εὐρ. 18). Ὕψ. μετὰ πώματος 0.115, ἄνευ πώματος 0.07, διάμ. χείλους 0.107, διάμ. βάσεως 0.065 μ.

Στιλπνότατον μέλαν γάνωμα. Βάσις διαμορφουμένη εἰς τροχίλον. Ἀνήκει εἰς τὸν λυκίνειον

15. Αὐτόθι, πίν. 13 b, σ. 71-72.

16. Αὐτόθι πίν. 8 a, 9 h, 12 e, 15 e. Διὰ τὸν διευρυνόμενον λαιμὸν πρβλ. πίν. 15 m.

17. Πρβλ. μίαν σειρὰν ὑδριῶν ἐν Agora XII, 2, πίν. 70 (ἰδίᾳ τοὺς ἀριθ. 1579 καὶ 1585). Διὰ τὸ χεῖλος καὶ τὴν λαβὴν βλ. ἐν Délos XV, πίν. 43, 5 καὶ 10, 38.

18. Πρβλ. V. Desborough, Protogeometric Pottery, 1952, πίν. 2.

19. Διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν διάταξιν τοῦ διακόσμου πρβλ. τὸ ἐν D. Buitron, Attic Vase Painting in New England Collections, 1972, ἀριθ. 72.

20. Πρβλ. ARV² 1464, 39 καὶ 1468, 140.

21. Πρβλ. ARV² 1460, 60. Ὁ κρατὴρ τῆς συλλογῆς Μελᾶ πιθανώτατα κρύπτεται ὑπὸ τὸν ἐν ARV² 1460, 62.

τύπον τῶν λεκανίδων, τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.[22].

(11) Μελαμβαφὴς σκύφος, ἀκέραιος (Πίν. 623 δ) (ἀριθ. Εὐρ. 17). Ὕψ. 0.083, διάμ. χείλ. 0.105, διάμ. βάσεως 0.055 μ. Πλὴν τοῦ κατὰ τὴν βάσιν ἐξηρημένου δακτυλίου, τὸ λοιπὸν τοῦ ἄγγείου καλύπτεται διὰ μέλανος, στιλπνοῦ γανώματος. Κορινθιακοῦ τύπου ἀττικὸς σκύφος, τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.[23].

(12) Πήλινον εἰδώλιον Ἀθηνᾶς, ἐπὶ ὑψηλοῦ, ὀρθογωνίου, βαθμιδωτοῦ βάθρου (Πίν. 623 α) (ἀριθ. Εὐρ. 106). Ἐλλείπει ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Συνολ. ὕψ. 0.425, μῆκ. βάθρου 0.15 μ. Φέρει πέπλον μετὰ μακροῦ ἀποπτύγματος, ἐζωσμένου ὑπὸ τὸ στῆθος. Ἄνωθεν τούτου ἡ αἰγίς. Τὸ δεξιὸν σκέλος στάσιμον, τὸ ἀριστερὸν ἄνετον. Ἐπὶ τῆς κόμης διάδημα. Ὑπολείμματα λευκοῦ καὶ ἐπὶ τῆς κόμης ἐρυθροῦ. Βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου[24], τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων.

(13) Ταναγραία, συγκεκολλημένη ἐκ τριῶν τεμαχίων (Πίν. 623 β) (ἀριθ. Εὐρ. 36). Ὕψ. 0.26, μῆκ. βάσεως 0.09 μ. Ἡ κόμη, τοῦ τύπου «Melonen Frisur», διατηρεῖ ὑπολείμματα λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Τῶν πρωίμων Ἑλληνιστικῶν χρόνων[25].

(14) Εἰδώλιον ἠθοποιοῦ ἐκ πηλοῦ (Πίν. 623 ε) (ἀριθ. Εὐρ. 35). Ἀκέραιον. Ὕψ. 0.10, μῆκ. βάσεως 0.045 μ. Ἵσταται κατ' ἐνώπιον, ἔχων διεστῶτα τὰ σκέλη. Φέρει προσωπεῖον καὶ χλαμύδα, περιειλιγμένην κατὰ τὴν ὀσφὺν καὶ πίπτουσαν ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Τὸν ἀγκῶνα τῆς κεκαμμένης δεξιᾶς στηρίζει ἐπὶ ὑψηλῆς στήλης. Ὑπολείμματα ροδίνου χρώματος. Ἑλληνιστικῶν χρόνων[26].

(15) Πήλινον εἰδώλιον ἐχίνου, τοῦ εἴδους ericaneus vulgaris (Πίν. 623 ε) (ἀριθ. Εὐρ. 44). Ἀκέραιον. Μῆκος 0.09, ὕψ. 0.055 μ. Ἐπὶ τῆς ράχεώς του φέρει καρπούς, πιθανῶς σῦκα[27]. Εἰδώλια ἐχίνων, μεταφερόντων καρποὺς πρὸς ἀποθήκευσίν των ἐν τῇ φωλεᾷ των, σπανιώτατα ἀπαντοῦν ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ. Ἡ Dorothy B. Thompson, ἡ ὁποία δημοσιεύει παρόμοιον πρὸς τὸ ἡμέτερον εἰδώλιον, γράφει[28]: «Despite the mention in literature of this amusing habit of the hedgehog, no other representation, to my knowledge, exists from Greek times». Προστίθεται τώρα καὶ τὸ ἐν τῇ συλλογῇ τῆς κ. Ἀνδρ. Μελᾶ εἰδώλιον, προερχόμενον ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ τὸ τῆς Ἀγορᾶς, ἐργαστηρίου καὶ χρονολογούμενον εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ.

(16) Ἀλάβαστρον ἐκ πολυχρώμου ὑελομάζης, χρώματος κυανοῦ τοῦ κοβαλτίου μετ' ἐπαλλήλων τεθλασμένων ταινιῶν, κιτρίνων καὶ λευκῶν (Πίν. 624 γ)[29] (ἀριθ. Εὐρ. 14). Συγκεκολλημένον ἐκ δύο τεμαχίων. Ὕψ. 0.11, περίμ. 0.12, διάμ. χείλους 0.035 μ. Ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἓν ὠτίον. Ἐκ τῶν συνήθων «φοινικίων». Τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

(17) Δακρυδόχος ἐξ ὑελομάζης, χρώματος κυανοῦ τοῦ κοβαλτίου μετ' ἐπαλλήλων τεθλασμένων λευκῶν γραμμῶν (Πίν. 624 γ)[30] (ἀριθ. Εὐρ. 13). Ἀκεραία. Ὕψ. 0.085, μεγ. περίμ. 0.12, διάμ. χείλους 0.022 μ. Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

(18) Ὑέλινον μυροδοχεῖον μετὰ λίαν ὑψηλοῦ λαιμοῦ (Πίν. 624 β)[31] (ἀριθ. Εὐρ. 12). Συγκεκολλημένον καὶ συμπεπληρωμένον τὴν βάσιν. Ὕψ. 0.12, διάμ. βάσ. 0.072 μ.

(19) Ὑέλινος ἀμφορίσκος μετὰ σφαιρικῆς κοιλίας (Πίν. 624 β) (ἀριθ. Εὐρ. 15). Ἐλλείπει τμῆμα τῆς κοιλίας. Ὕψ. 0.085, διάμ. χείλους 0.038 μ. Ὕελος ἀνοικτοῦ πρασίνου χρώματος. Ἐπὶ τῶν δακτυλιοσχήμων λαβῶν προσαρτᾶται ἀνὰ εἷς χαλκοῦς κρίκος καὶ ἀπ' αὐτῶν κρέμαται χαλκῆ τοξοειδὴς λαβή. Ἡ ὀπὴ τοῦ στομίου πολὺ μικρά, πρὸς τοποθέτησιν χαλκοῦ πώματος[32]. Διὰ τὴν χρῆσιν τῶν λουομένων.

(20) Ἄνω ἀριστερὸν τμῆμα ἐπιτυμβίου στήλης, διασῶζον γυναικείαν μορφὴν μέχρι τῶν μηρῶν καὶ παρ' αὐτὴν κεφαλὴν παιδίσκης (Πίν. 624 α) (ἀριθ. Εὐρ. 118). Ἐλλείπει ἡ ἀετωματικὴ ἐπίστεψις. Ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου διαβεβρωμένη. Σωζ. ὕψ. 0.40, μέγ. σωζ. πλ. 0.24 μ. Μάρμαρον λευκὸν μετὰ κρυστάλλων. Ὁ ἀπέριττος, ἄνευ πτυχώσεων, χειριδωτὸς χιτὼν καὶ ἡ ἐντὸς σάκκου κόμη χαρακτηρίζουν τὴν γυναικείαν μορφὴν ὡς θεραπαινίδα. Τὸ σχεδὸν εἰς

22. Πρβλ. Agora XII, 2, πίν. 42, ἀριθ. 1242 - 1246, σ. 168 κ.ἑ.

23. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 15, ἀριθ. 321, σ. 81 κ.ἑ.

24. Πρβλ. S. Mollard - Besques, Catalogue raisonné des figurines et reliefs, I, 1954, πίν. 66, c 63.

25. Πρβλ. N. Breitenstein, Danish National Museum. Catalogue of Terracottas, 1941, πίν. 67, 547 - 548. K. Schefold, Meisterwerke griechischer Kunst, 1960, εἰκ. 376.

26. Πρβλ. Breitenstein, ἔ.ἀ., πίν. 74, 618, 623.

27. Πρβλ. Dor. Thompson, Hesperia 23 (1954), πίν. 19, 11, σ. 79 κ.ἑ.

28. Αὐτόθι, σ. 80.

29. Πρβλ. Délos XVII, πίν. 52, 4. Münzen und Medaillen, ἔ.ἀ., ἀριθ. 123.

30. Πρβλ. A. Kisa, ἔ.ἀ. II, 1908, πίν. II, 2. Münzen und Medaillen, ἔ.ἀ., ἀριθ. 134.

31. Πρβλ. Kisa, ἔ.ἀ. I, εἰκ. 56.

32. Πρβλ. αὐτόθι, σ. 125, εἰκ. 63.

τὸ ὕψος τῶν ὤμων της σωζόμενον ὑπόλειμμα ἑνὸς ὀρθογωνίου τετραπλεύρου ἀντικειμένου πιθανὸν νὰ ὑποδηλοῖ πυξίδα, ἂν καὶ αὕτη θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρίσκηται χαμηλότερον, εἰς τὸ ὕψος τοῦ στήθους. Τὸ πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένον πρόσωπον τῆς παιδίσκης θὰ ἠτένιζε τὴν νεκρὰν μητέρα, ἥτις θὰ ἐκάθητο ἐπὶ κλισμοῦ. Ἡ διαμόρφωσις τῶν καθέτων πλαισίων εἰς πεσσοὺς μετ' ἐπικράνων, ὁ λεπτὸς κανών, ὁ περικλείων τὴν παράστασιν ἄνωθεν, ἡ θέσις τῆς θεραπαινίδος καὶ ἡ ὅλη στάσις καὶ ἔκφρασίς της μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ἀναγλύφου τῆς Ἡγησοῦς[33]. Ἡ στήλη θὰ εἶχεν ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν καὶ συνολικὸν ὕψος 1 μ. περίπου.

Ἡ φθορὰ τῆς ἐπιφανείας δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐξαγωγὴν ἀξιολογικῶν συμπερασμάτων. Πιθανὸν ὁ καλλιτέχνης νὰ ἦτο ταπεινὸς τεχνίτης. Ἡ μεγάλη ὅμως ἐποχή, εἰς τὴν ὁποίαν ζῇ καὶ δημιουργεῖ, καὶ τὰ λαμπρὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα τὸν περιβάλλουν καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐμπνέεται, τὸν μεταβάλλουν εἰς ἀξιόλογον δημιουργόν, χειριζόμενον λίαν ἐπιδεξίως τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ μαρμάρου. Τὰ πρόσωπά του ἐκφράζουν κατ' ἄριστον τρόπον τὰς συναισθηματικὰς των καταστάσεις, αἱ μορφαί του ἀποπνέουν εὐγένειαν καὶ ὑψηλὸν ἦθος.

(21) Ἐπίκρανον ἀμφικιονίσκου (Π ί ν. 625 α) (ἀριθ. Εὐρ. 119). Ἀκέραιον. Μάρμαρον λευκόν. Μῆκ. 0.59, πλ. 0.135, ὕψ. 0.155 μ. Αἱ στεναὶ πλευραὶ κοσμοῦνται κατὰ τὴν ἐπιπεδόγλυφον τεχνικήν. Ἡ μία δι' ἀνθεμίου, ἡ ἑτέρα διὰ παραστάσεως ἀμνοῦ, φέροντος τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς ῥάχεώς του. Ὡραῖον ἔργον τοῦ Ι΄ ἢ τοῦ ΙΑ΄ μ.Χ. αἰ.[34].

(22) Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, ἀριστεροκρατούσης (Π ί ν. 625 β) (ἀριθ. Εὐρ. 120). Ὕψ. 0.615, πλ. 0.46 μ. Τοῦ τύπου τῆς Ὁδηγητρίας. Ὁ Ἰησοῦς κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς εἰλητάριον. Βάθος χρυσοῦν.

Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Θεοδ. Κωνσταντίνου εἰς τὴν Ἁγίαν Λαύραν δωρηθέντων ἀρχαίων παρουσιάζονται τὰ κάτωθι:

(1) Τριφυλλόσχημος οἰνοχόη, συγκεκολλημένη ἐκ δύο τεμαχίων (Π ί ν. 626 β) (ἀριθ. Εὐρ. 5). Ὕψ. 0.29, μεγ. διάμ. 0.22, διάμ. χείλους 0.08 μ. Τοῦ τέλους τῆς Κυπροαρχαϊκῆς Ι περιόδου[35].

(2) Γεωμετρικὸς ἀμφορεύς (Π ί ν. 626 α) (ἀριθ. Εὐρ. 8). Συγκεκολλημένος κατὰ τὸν λαιμόν. Ὕψ. 0.34, μεγ. διάμ. 0.193, διάμ. χείλους 0.14 μ. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ μέγας ρόμβος, πληρούμενος διὰ κοσμήματος ζατρικίου καὶ πέριξ αὐτοῦ ἁλύσεις μικρῶν ρόμβων. Ἐπὶ τοῦ κορμοῦ ζῶναι καθέτων κυματοειδῶν γραμμῶν, ἁλύσεων ρόμβων καὶ ὁμοκέντρων διαγράμμων ἐλλείψεων. Χρονολογεῖται εἰς τὴν ὑστέραν Γεωμετρικὴν ΙΙΑ περίοδον καὶ εἶναι ἀττικὸν προϊὸν τῶν pitcher workshops[36].

(3) Κορινθιακὸς σφαιρικὸς ἀρύβαλλος (Π ί ν. 626 γ) (ἀριθ. Εὐρ. 147). Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ περιχειλώματος. Μεγάλαι φθοραὶ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν. Ὕψ. 0.09, μεγ. διάμ. 0.08 μ. Ἐπὶ τῆς καθέτου πλευρᾶς τοῦ περιχειλώματος σειρὰ στιγμῶν. Ἐπὶ τῆς κοιλίας κωμαστὴς πρὸς δεξιὰ καὶ ὑπερμεγέθεις παραπληρωματικοὶ ῥόδακες μετ' ἐγχαράξεων. Τῆς πρωίμου Κορινθιακῆς περιόδου[37].

(4) Ἡμίλευκος λήκυθος (chimney), ἀκεραία (Π ί ν. 626 δ - ε) (ἀριθ. Εὐρ. 43). Ὕψ. 0.202, μεγ. διάμ. 0.056, διάμ. βάσεως 0.035 μ. Παράστασις ἁρματοδρομίας. Δύο τέθριππα μετὰ τῶν ἡνιόχων των, φερόντων πλατύγυρον πῖλον καὶ ποδήρη χιτῶνα. Εἰς τὸ βάθος πίθος (;). Τῆς ὁμάδος τοῦ ζωγράφου τοῦ Αἴμονος[38].

(5) Μελανόμορφος μικρὰ λήκυθος (Π ί ν. 626 δ - ε) (ἀριθ. Εὐρ. 18). Συγκεκολλημένη τὸν λαιμόν. Ὕψ. 0.096, μεγ. διάμ. 0.039, διάμ. στομίου 0.027 μ. Ἐπὶ τῶν ὤμων ἀλέκτωρ καὶ ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἓν μέγα φύλλον κισσοῦ. Ἐπὶ τῆς κοιλίας δύο ὁπλῖται μονομαχοῦντες καὶ εἰς τὰ ἄκρα ἀνὰ μία ἱσταμένη μορφή. Τῆς ὁμάδος τοῦ ἀλέκτορος, χρονολογουμένης εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.[39].

(6) Μελαμβαφὴς λήκυθος (Π ί ν. 626 δ) (ἀριθ. Εὐρ. 166). Ἀκεραία. Ὕψ. 0.115, μεγ. διάμ. 0.045, διάμ. χείλ. 0.022 μ.

(7) Ἐρυθρόμορφος καλυκόσχημος κρατὴρ (Π ί ν. 627 α - γ)[40] (ἀριθ. Εὐρ. 1). Συγκεκολλημένος ἐκ πλειόνων τεμαχίων. Ὕψ. 0.31, διάμ. χείλους 0.265 μ. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως πτερωτὸς Ἔρως διὰ λευκοῦ, παίζων λύραν, ἐπίσης διὰ

33. Conze, I, πίν. 30, ἀριθ. 68.

34. Πρβλ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, Πίν. 4 α.

35. Πρβλ. V. Karageorghis, Excavations in the Necropolis of Salamis II, 1970, πίν. 55, ἀριθ. 4.

36. Διὰ τὰ διακοσμητικὰ θέματα πρβλ. J. N. Coldstream, Greek Geometric Pottery, 1968, πίν. 12 a, c, g, 13 b.

37. Πρβλ. Necrocorinthia, πίν. 22, 8. Hesperia XXI (1952), πίν. 51, 155, 156, σ. 189.

38. Βλ. Haspels, ABL, πίν. 41, ἀριθ. 1, 5 a καὶ σ. 131, 137, 165.

39. Βλ. αὐτόθι σ. 67 κ.ἑ. Πρβλ. καὶ τὸ ὁμοιότατον ἐν CVA, Italia 40, πίν. 15, 3 - 4, χρονολογούμενον ὅμως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως περὶ τὸ 530 π.Χ.

40. Ἀπεικόνισιν τῆς κυρίας ὄψεως βλ. ἐν ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, Πίν. 429 α.

λευκοῦ ἀποδιδομένην. Ἑκατέρωθεν αὐτοῦ Σάτυρος μετὰ θύρσου καὶ Μαινάς, φέρουσα ποδήρη χιτῶνα μετ' ἀποπτύγματος καὶ κρατοῦσα θύρσον· Παρ' αὐτὴν τύμπανον. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τρεῖς νέοι, ἱματιοφόροι. Ὁ ἐν τῷ μέσῳ κρατεῖ στλεγγίδα καὶ σφαιρικὸν ἀρύβαλλον. Τὸ ἀγγεῖον συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν προκεχωρημένων ἔργων τῆς ὁμάδος L.C[41]. Τῶν περὶ τὸ 330 - 320 π.Χ. χρόνων.

Κύριον ἔργον τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ὑπῆρξεν ἡ καταγραφὴ τῆς μεγάλης ἰδιωτικῆς συλλογῆς τοῦ κ. Παύλου Κανελλοπούλου, ἀποτελουμένης ἐκ πέντε περίπου χιλιάδων ἀρχαίων ἀντικειμένων καὶ τετρακοσίων εἰκόνων[42]. Ἡ συλλογὴ αὕτη, ὁμοῦ μετὰ τῶν πολλῶν καὶ πολυτίμων νομισμάτων της, τὰ ὁποῖα ὅμως παρεδόθησαν ἀργότερον, ἐδωρήθη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον καὶ ἀπετέλεσε τὸ περιεχόμενον ἑνὸς νέου μουσείου, τοῦ παρὰ τὴν Β. κλιτὺν τῆς Ἀκροπόλεως Μουσείου Παύλου καὶ Ἀλεξάνδρας Κανελλοπούλου[43].

41. Πρβλ. ARV², 1457, 8, 19, 1458, 34, 1459, 52. Διὰ τὸ θέμα πρβλ. αὐτόθι 1459, 48.

42. Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τὴν ἀρχαιολόγον κ. Μαρίαν Ἐλευθεριάδου, διὰ τὴν βοήθειάν της εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐργασίας τῆς Ἐφορείας.

43. Εἰς ἀμφοτέρους ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν τὰς θερμάς μου εὐχαριστίας διὰ τὴν παραχώρησιν τοῦ δικαιώματος δημοσιεύσεως τῶν χαλκῶν ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς των καὶ διὰ τὴν παροχὴν πάσης διευκολύνσεως κατὰ τὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ των μελέτην τούτων.

ΛΓΓ. Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

*

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ 27 (1972)

Σελ. 435, στήλη β΄, ὑποσημ. 1:
ἀντὶ (α) P.M. Fraser - T. Rönne, ...10, πίν. IX, 9, διάβασε (α) BMC 10, πίν. IX, 9.

Σελ. 494, στήλη β΄, στ. 25ος:
ἀντὶ ΑΔ 29 (1974): Μελέται ... διάβασε ΑΔ 28 (1973): Μελέται ...

Πίν. 420 β. Ἡ φωτογραφία τῆς ἐπιτυμβίας στήλης ἔχει τυπωθῆ ἀνάποδα.

ΧΡΟΝΙΚΑ 28 (1973)

Σελ. 6, στήλη β΄, στ. 2ος:
ἀντὶ RIC IX, σ. 244, ἀριθ. 20 b, διάβασε RIC IX, σ. 244, ἀριθ. 20d.

Σελ. 8, στήλη β΄, στ. 17ος:
ἀντὶ ... πρβλ. Ἐ.ἀ., σ. 715, διάβασε πρβλ. Ἐ.ἀ., σ. 315.

Σελ. 9, στήλη β΄, στ. 25ος:
ἀντὶ Φιλίππου Ε΄, διάβασε Φιλίππου Β΄

Σελ. 80, στήλη β΄, στ. 12ος:
ἀντὶ (Πίν. 80 β), διάβασε (Πίν. 80 α - β)

Σελ. 80, στήλη β΄, στ. 25ος:
ἀντὶ (Πίν. 78 γ), διάβασε (Πίν. 78 β)

Σελ. 81, στήλη β΄, στ. 46ος:
ἀντὶ (Πίν. 80 α), διάβασε (Πίν. 78 α)

Σελ. 82, στήλη α΄, στ. 19ος:
ἀντὶ (Πίν. 78 α), διάβασε (Πίν. 79 α)

Σελ. 83, στήλη α΄, στ. 17ος:
ἀντὶ (Πίν. 78 β, 79 α), διάβασε (Πίν. 79 β - γ)

Σελ. 83, στήλη α΄, στ. 20ος:
ἀντὶ (Πίν. 79 β), διάβασε (Πίν. 79 δ)

Σελ. 83, στήλη α΄, στ. 22ος:
ἀντὶ (Πίν. 79 γ - δ), διάβασε (Πίν. 79 ε - στ)

Σελ. 85, στήλη α΄, στ. 8ος:
ἀντὶ (Πίν. 81 γ - δ, 83 α, 85 α), διάβασε (Πίν. 81 γ - δ, 83 α, 85 β)

Σελ. 109, στήλη α΄, στ. 47ος:
ἀντὶ (ὕψ. 0.30 μ.), ὅπου ... κεφαλὴ ἀθλητοῦ, διάβασε ὅπου ... κεφαλὴ ἀθλητοῦ (ὕψ. 0.30 μ.)

Σελ. 210, στήλη α΄, στ. 14ος - 15ος:
ἀντὶ ταφικῶν κατασκευῶν, διάβασε ταφικῶν περιβόλων.

Σελ. 214, στήλη β΄, στ. 14ος:
ἀντὶ ὀρθογωνίων βάθρων ἢ τοιχοβατῶν, διάβασε ὀρθογωνίων βάθρων προωρισμένων πιθανῶς διὰ πεσσούς.

Σελ. 218, στ. α΄, στήλη 4ος:
ἀντὶ τοῖχοι πλινθόκτιστοι, διάβασε πεσσοὶ πλινθόκτιστοι

Σελ. 219, στήλη α΄, στ. 9ος:
ἀντὶ παλαιοτέρου ταφικοῦ μνημείου, διάβασε παλαιοτέρου ταφικοῦ περιβόλου

Σελ. 219, στήλη β΄, στ. 24ος:
ἀντὶ κύστις, διάβασε κίστη

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

Λάρισα: Οἰκόπεδον Α. Βάη: α. Γωνία οἰκοδομήματος ἀπὸ Δ., β. Τμῆμα ἀπελευθερωτικῆς ἐπιγραφῆς

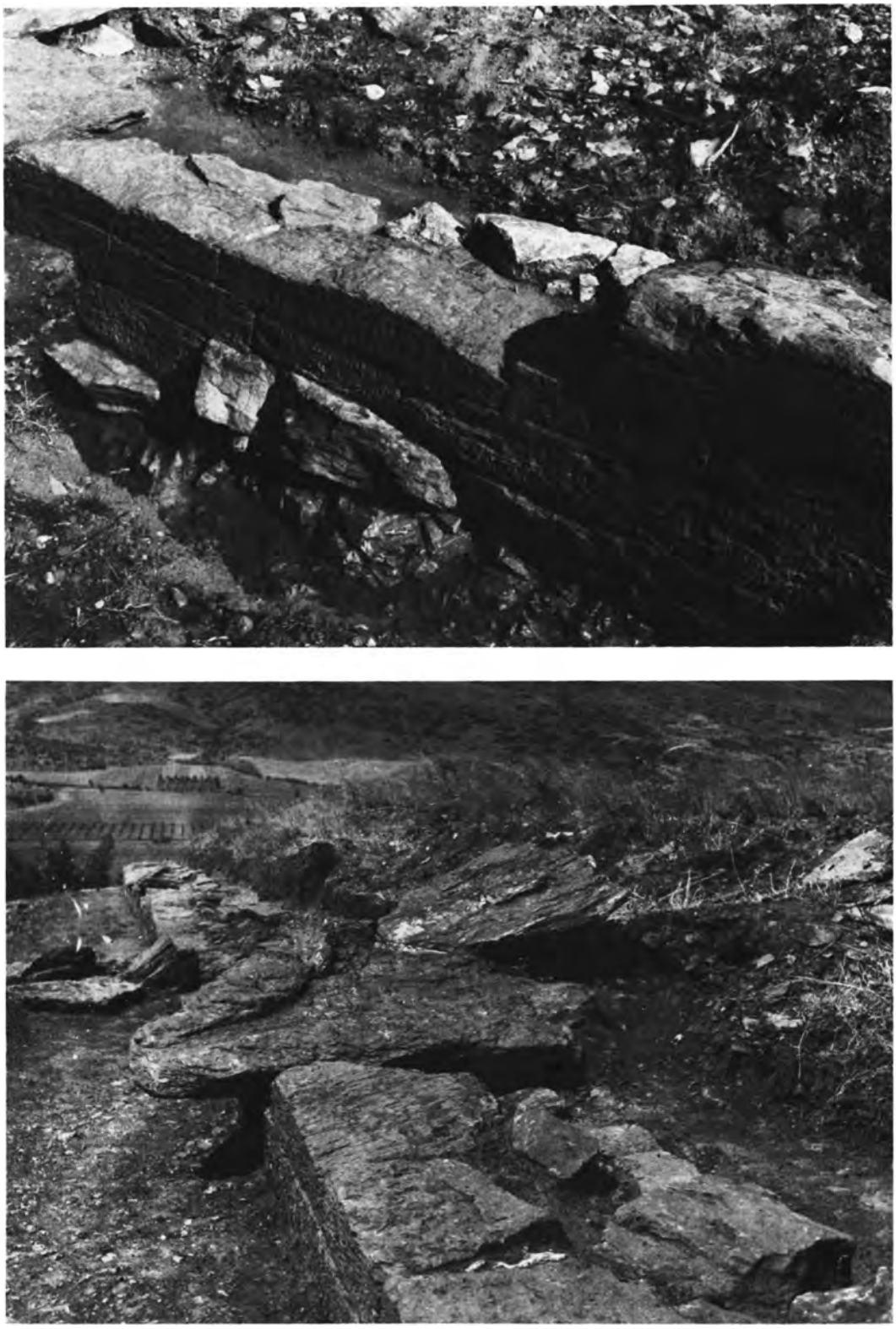
Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Παλαιόκαστρον Νεοχωρίου Ἁγιᾶς: α-β. Ὁ τοῖχος ΚΓ ἀπὸ Ν. καὶ τμῆμα αὐτοῦ ἀπὸ Δ.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Παλαιόκαστρον Νεοχωρίου Ἁγιᾶς: α-β. Ὁ τοῖχος ΑΒ ἀπὸ Δ. καὶ Ν.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Ἀγιά: α-β. Παλαιόκαστρον Νεοχωρίου. Ὄστρακα ἀγγείων καὶ τμῆμα πλακὸς μετὰ λελαξευμένης ἐκροῆς, γ. Τάφος Γερακαρίου. Ὁ δρόμος καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἀπὸ Δ., δ. Παλαιόκαστρον Νεοχωρίου. Τμῆμα τείχους παρὰ τὴν κορυφὴν Β τοῦ λόφου

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Τάφος Γερακαρίου Ἁγιᾶς: α. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου καὶ ὁ δρόμος ἐκ τῶν ἔσω, β. Τὸ ἄνοιγμα εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τάφου καὶ ἡ καλυπτήριος πλάξ

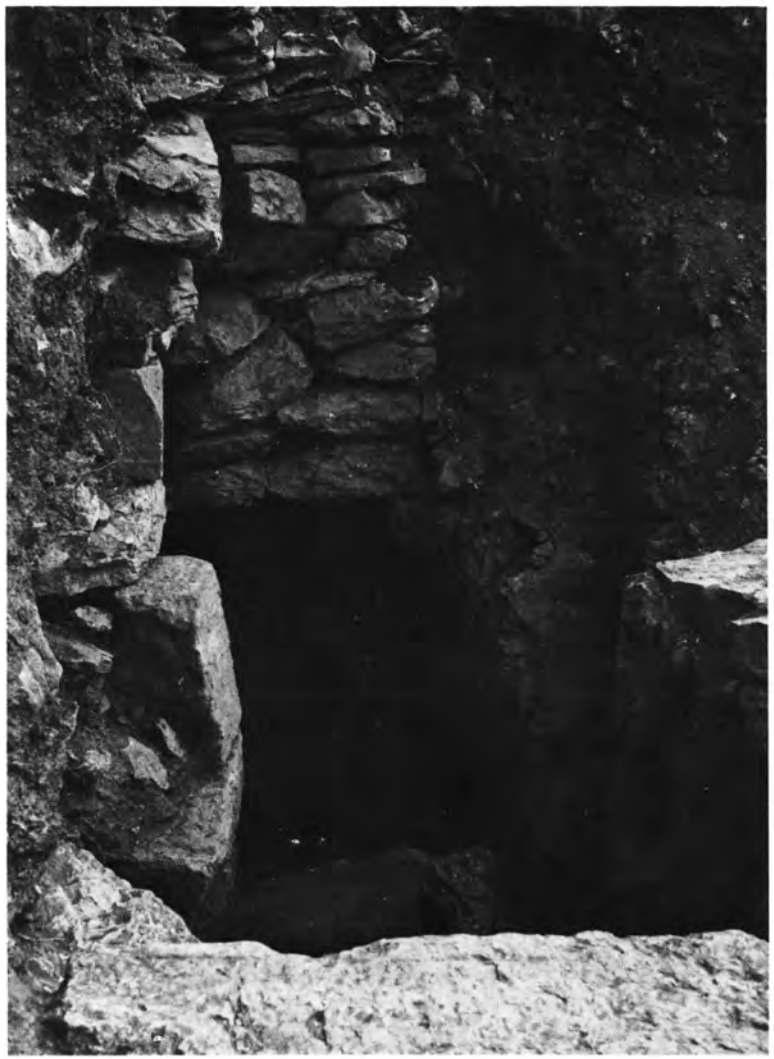
Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Τάφος Γερακαρίου Ἁγιᾶς: α-β. Λεπτομέρειαι τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α. Φάρσαλα. Οἰκόπεδον Λ. Γεωργίου. Ἄποψις ἀνασκαφῆς ἀπὸ Α., β. Κραννών. Κιβωτιόσχημος τάφος ἀπό ΝΔ.
εἰς θέσιν Μαγούλα Ντούμα

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Φάρσαλα. Οἰκόπεδον Ἀ. Ἀρσενοπούλου: α-β. Ἡ εἴσοδος καθόδου καὶ ἡ ὑπόγειος σῦριγξ τοῦ ἀρχαίου ὑδραγωγείου Φαρσάλων

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-β. Τάφος Γερακαρίου Ἁγιᾶς. Σκύφοι εὑρεθέντες ἐντὸς τῶν σαρκοφάγων, γ-ε. Φάρσαλα. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Γ. Ραΐου

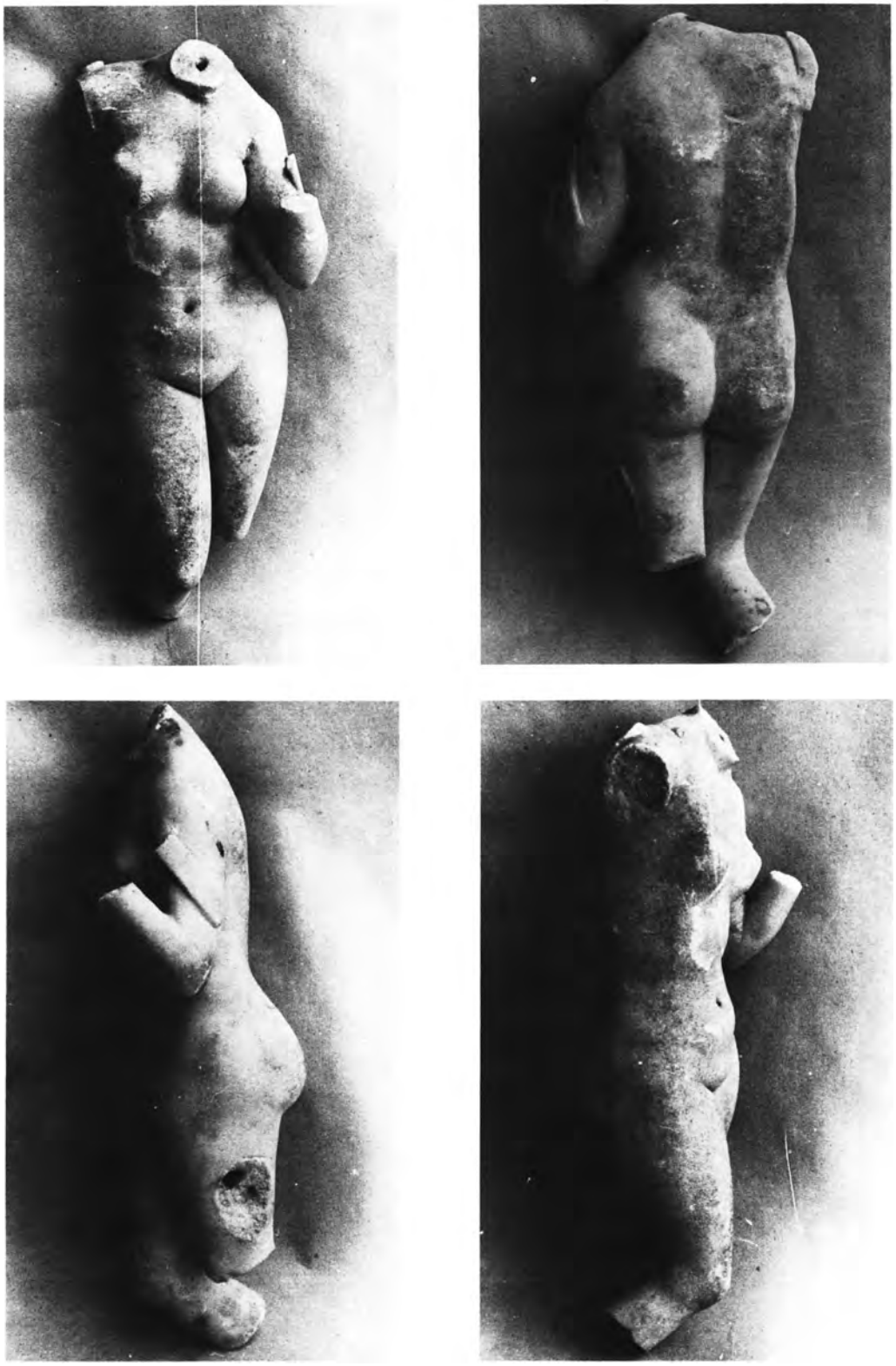

Φάρσαλα: α-β. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Γ. Ραΐου, γ-δ. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Λ. Γεωργίου

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Μουσεῖον Λαρίσης: α-δ. Κορμὸς ἀγαλματιδίου Ἀφροδίτης ἐκ Φθιωτίδων Θηβῶν

α-β. Κορμὸς ἀθλητοῦ παραδοθεὶς εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης, γ. Τμῆμα γλυπτοῦ ἐκ Κραννῶνος, δ. Τμῆμα ἀγάλματος ἐξ Ἀργίσσης

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

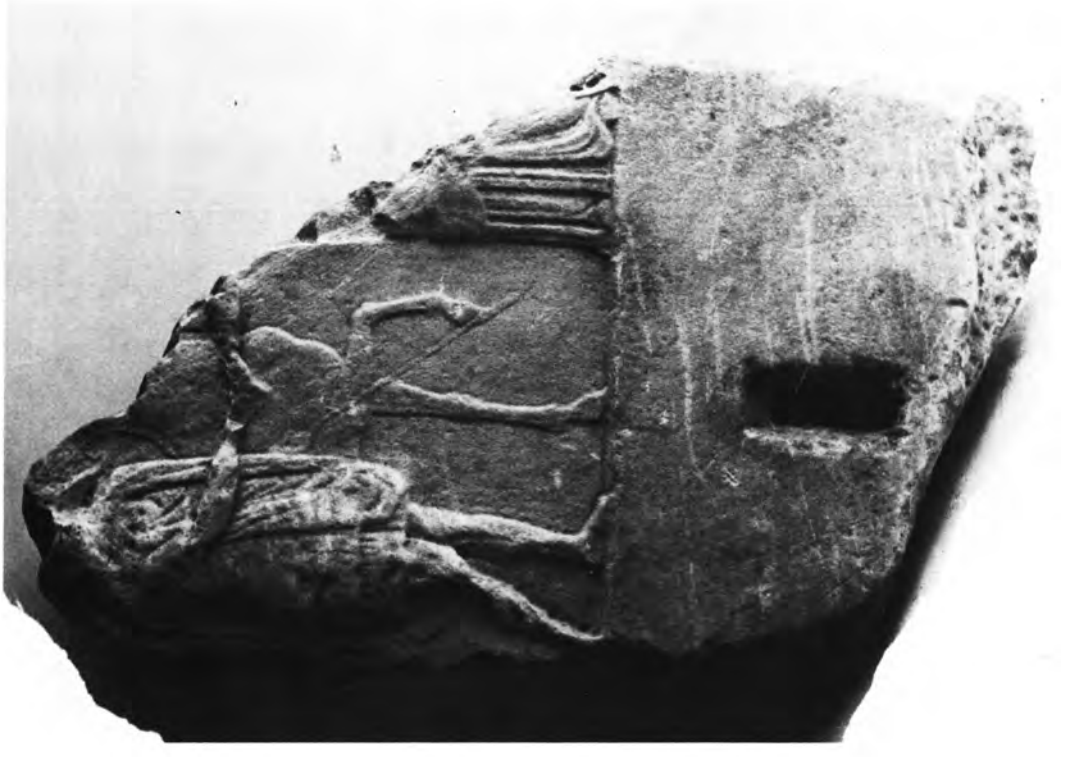

α-γ. Γλυπτὰ ἐκ Κραννῶνος, δ. Χαλκοῦν ξίφος παραδοθὲν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης

α. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Φαρσάλων, β. Ἐπιτυμβία στήλη ἐξ Ὁμολίου

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-β. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐκ Δομένικου

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐκ Δομένικου, β-γ. Ἐπιτύμβια μνημεῖα ἐκ Γόννων

α-δ. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐξ Ἄτραγος

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-β. Ἀναθηματικὴ στήλη ἐξ Ἄτραγος

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-β. Ἀναθηματικὴ στήλη ἐξ Ἄτραγος

Pevkakia: a-b. Vorratsräume der mittelhelladischen Bebauung; Mauer mit Fischgrätentechnik

V. MILOJČIĆ

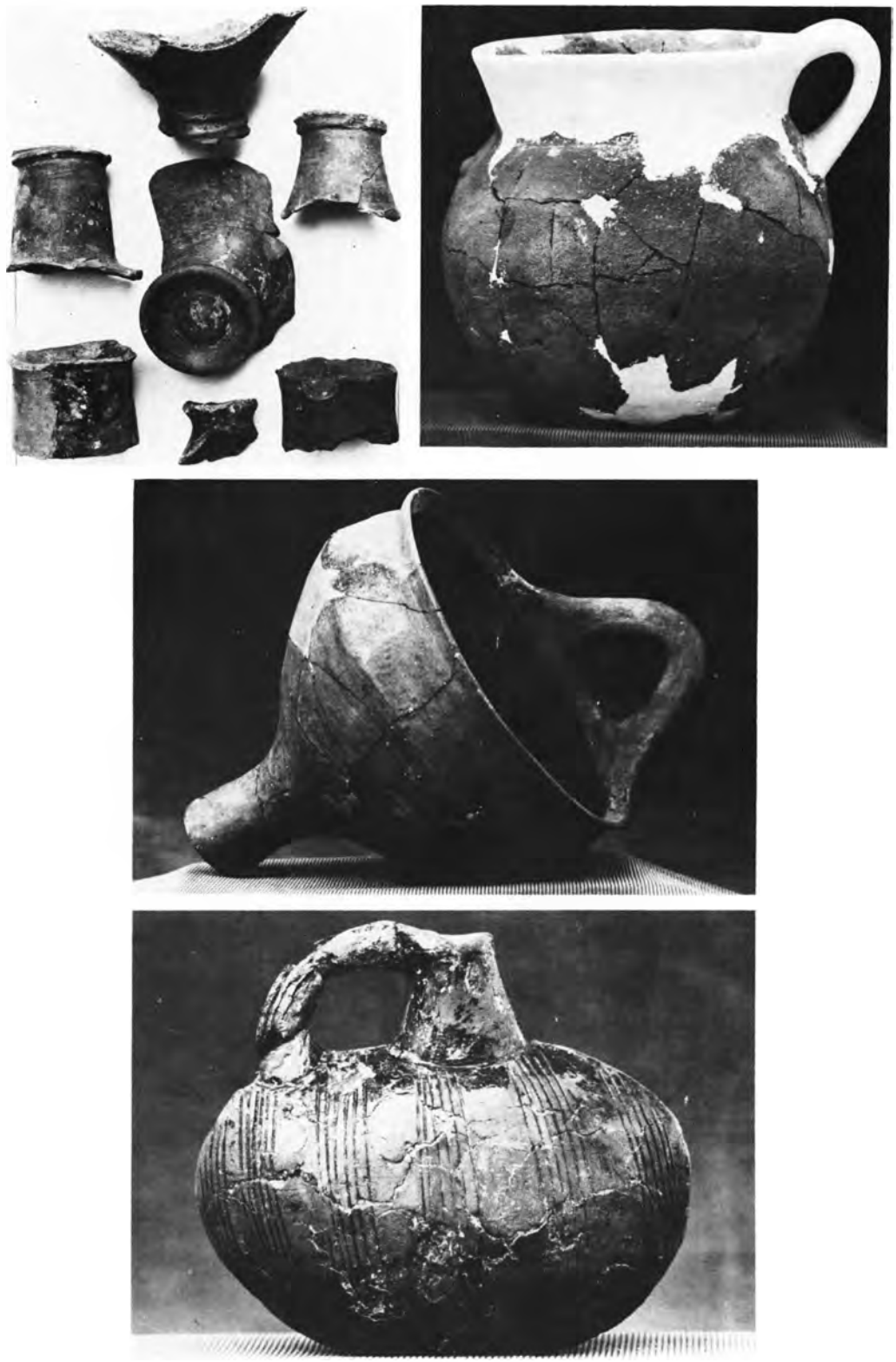

Pevkakia: a. Frühthessalische Häuser; Apsidenhaus, verbrannt; im Vordergrund Reste einer Terrassemauer aus einer älteren frühthessalischen Periode, b. Frühthessalisches Haus 323; Steinmauer gegen den Berg, talseitig Mauer aus luftgetrockneten Lehmziegeln, c. Gegen den Berg gebaute Mauer eines mittelhelladischen Hauses

V. MILOJČIĆ

Pevkakia: a, c. Grauminysche Keramik aus den Häusern, b. Frühthessalisches Gefäss, d. Mittelhelladische Importe von den Kykladen

V. MILOJČIĆ

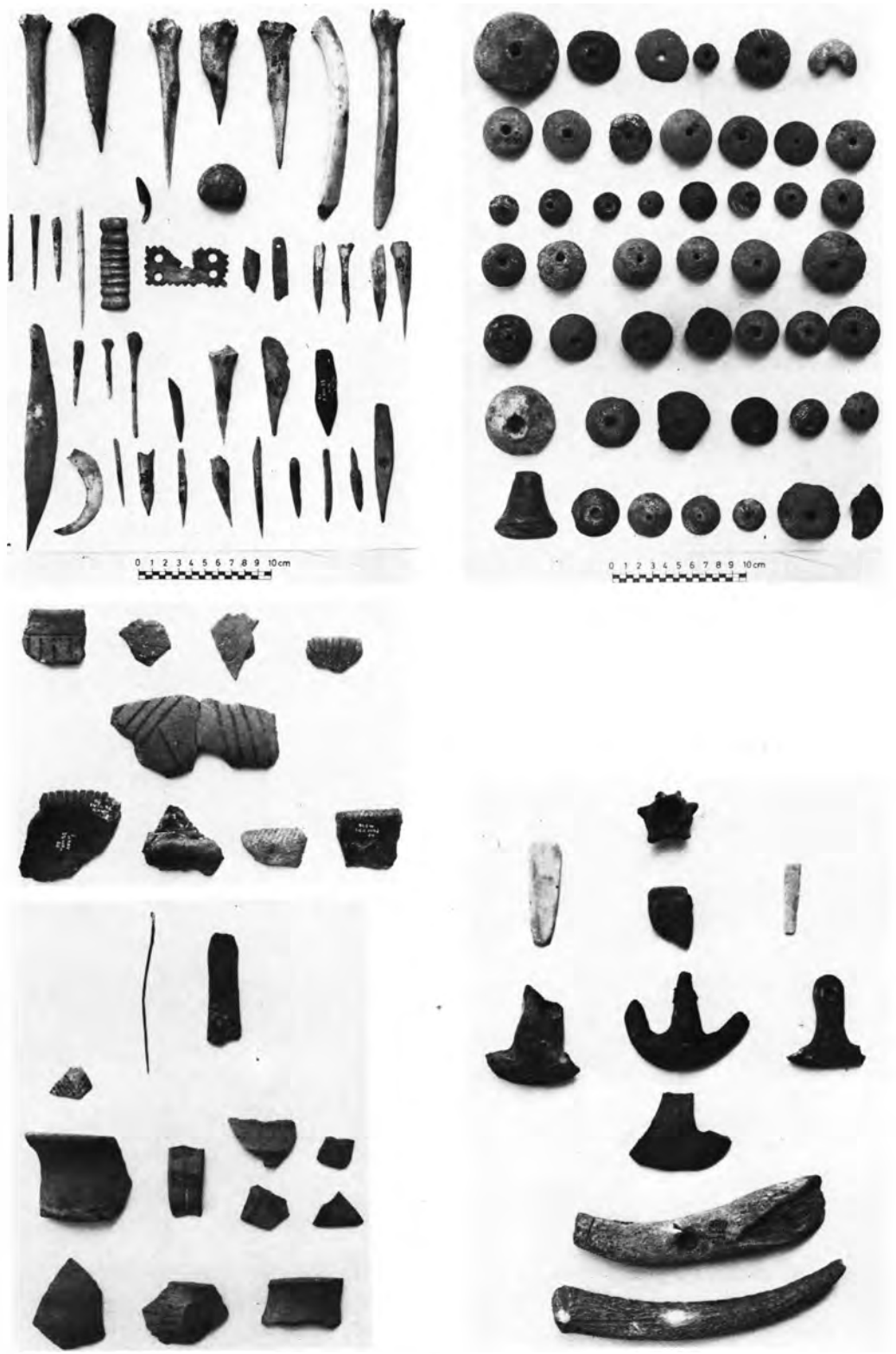

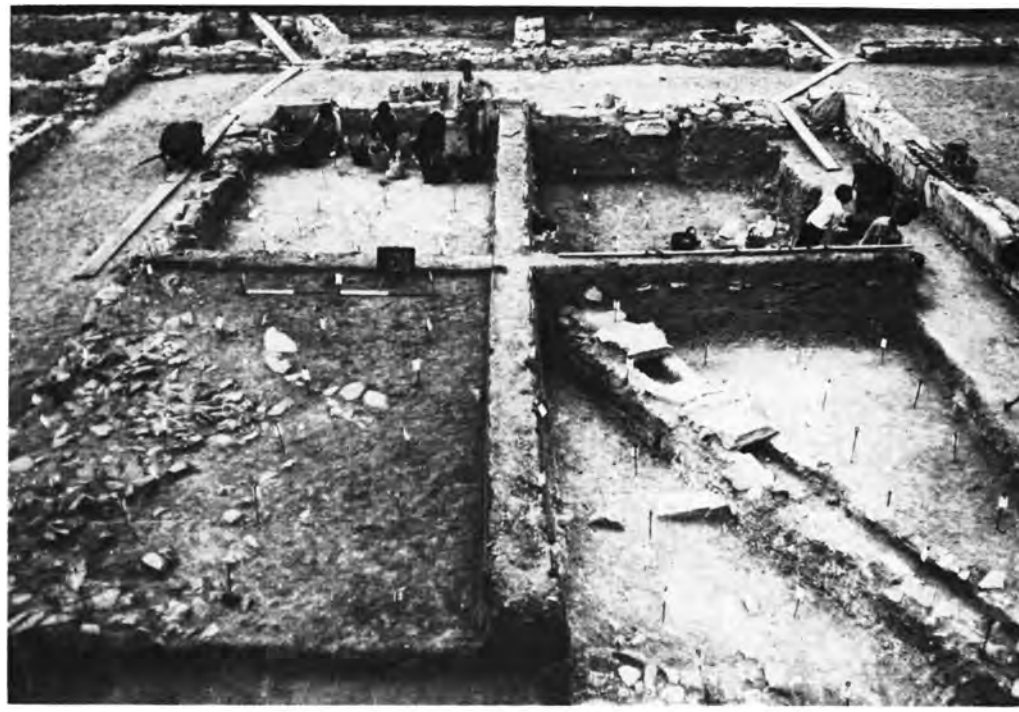
Pevkakia: a-b. Einheimische und importierte mattbemalte Keramik mittelhelladischer Zeitstellung, c. Mittelminoisch I und IIa Keramik, von Kreta importiert, d. Firnisbemalte Importkeramik aus Frühhelladisch II und III

Pevkakia: a. Frühthessalische Flachteller, vermutlich aus trojanischem Kulturbereich importiert, b. Frühthessalische Pfannen, c-d. Keramik mit Randkerbung ostbalkanischer Herkunft und trojanische Becher aus Haus 323

V. MILOJČIĆ

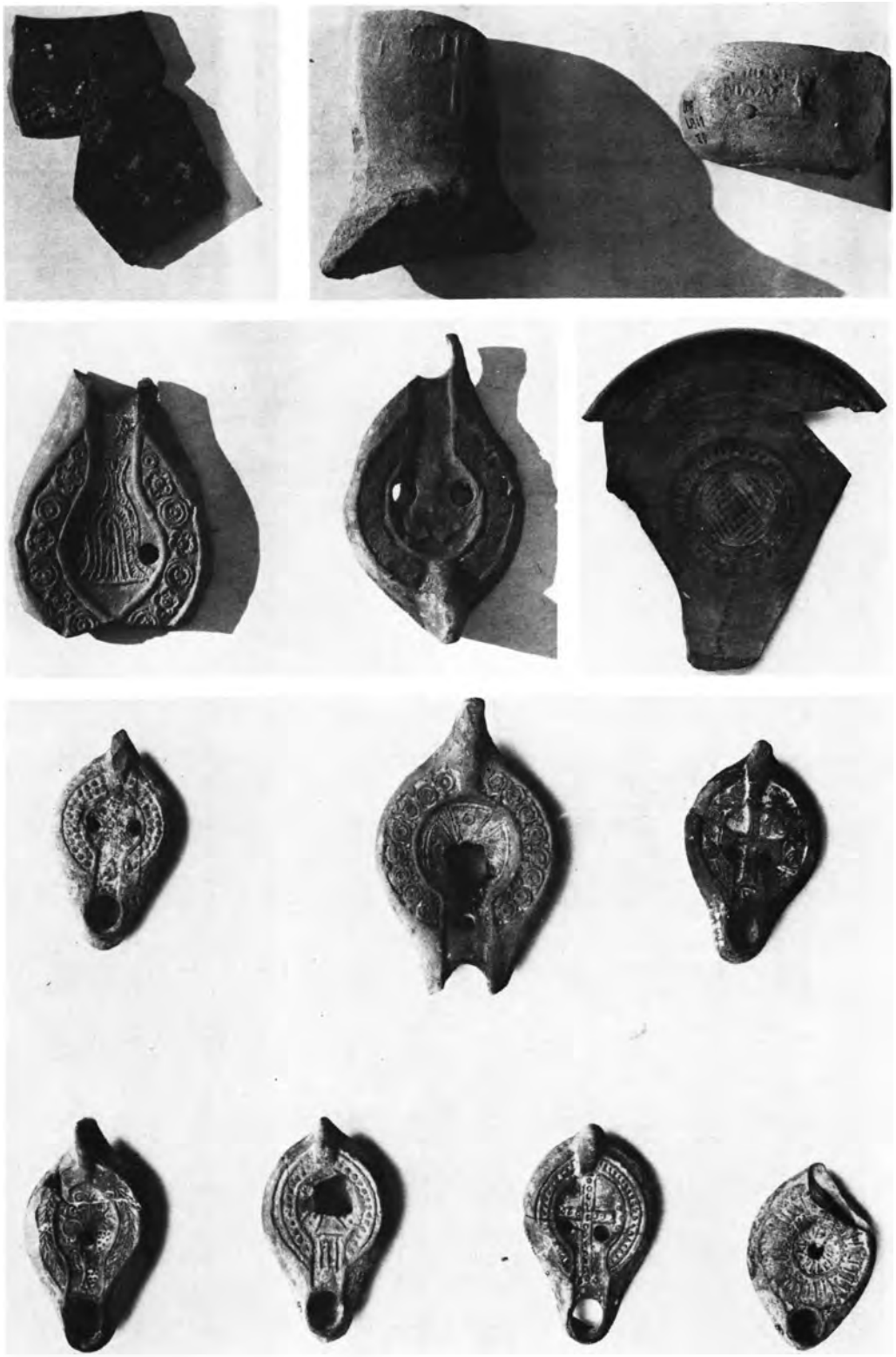
Pevkakia: a-b. Geräte aus Bein und Wirtel aus Ton von bronzezeitlichen Schichten, c. Schnurverzierte Keramik der späten frühthessalischen Schichten, aus dem Schwarzmeergebiet importiert, d. Bronzegerät und firnisbemalte frühthessalische Keramik, e. Idolköpfe, Tonanker und Geräte aus Horn von frühthessalischen Schichten

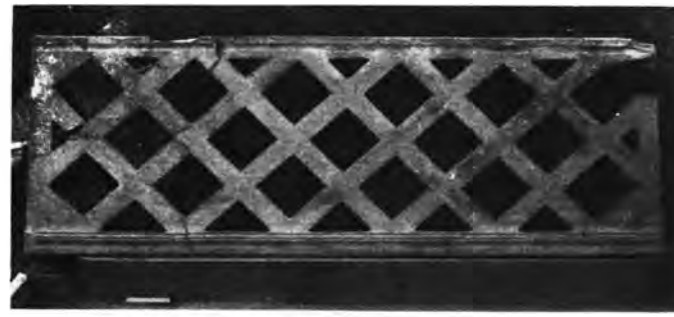
Demetrias. Damokratia-Basilika: a. Feinstratigraphische Grabung im Hof, Blick von Süden, b. Westliche Hofmauer der Basilika und darunterliegende Reste des Vorgängerbaues

V. MILOJČIĆ

Demetrias. Damokratia-Basilika. Feinstratigraphische Grabung: a. Stempelverzierte Teller, b. Amphorenhenkel mit hellenistischen und frührömischen Stempeln aus Schicht IV, c, e. Lampen des späten 5. Jh., d. Teller der sog. «Central Greek Painted ware» des späten 5. Jh.

V. MILOJČIĆ

Demetrias. Friedhofs-Basilika: a. Schranke des Presbyteriums, b. Das Presbyterium, c. Mosaik des Presbyteriums mit Störungen durch Grabgruben

V. MILOJČIĆ

Demetrias: a. Friedhofs-Basilika. Grabstele der Eustathia, b-c. Höhe 36. Statuetten aus der Favissa

Demetrias: a. Akropolis. Eckturn 151, b. Westliche Stadtbefestigung gegen Akropolis

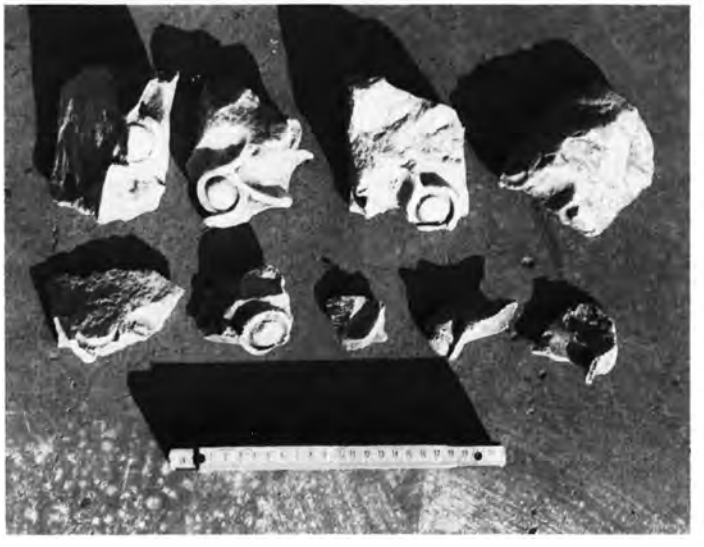

Demetrias: a. Blick auf die Höhe des «Heroon», b-c. «Heroon». Hauptbau von Nord- und Südwesten

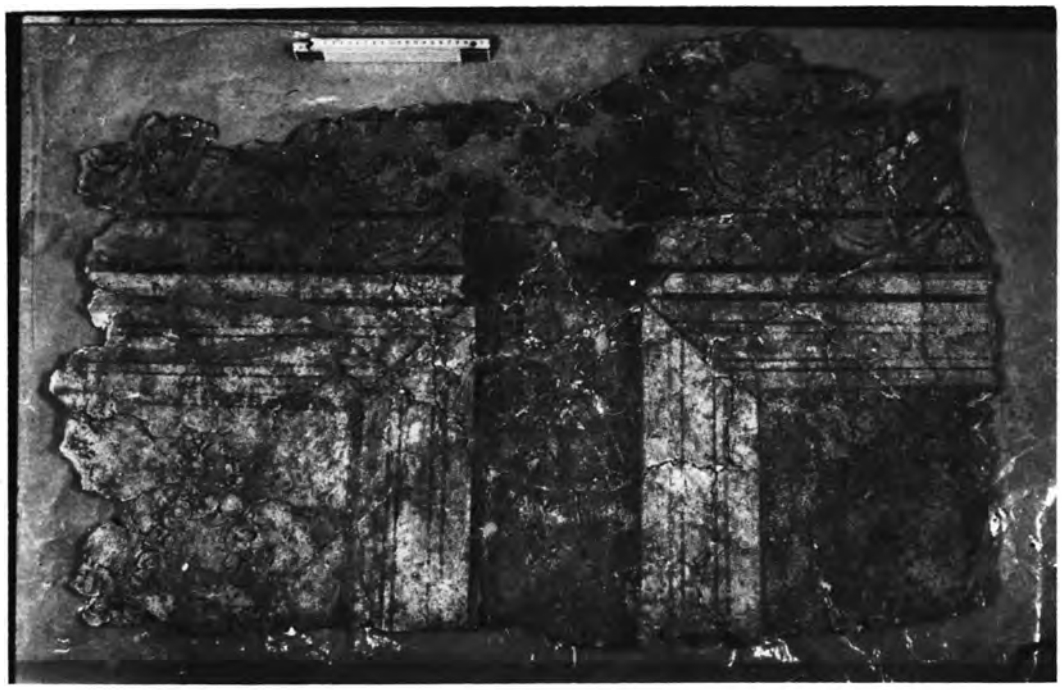

Demetrias: a, c. «Heroon». Aufgefundene Bruchstücke der Marmordekoration, b, d. Nordnekropole. Brandgräber und Felsterrasse mit Exedra

V. MILOJČIĆ

Demetrias. Damokratia-Basilika. Freskenzusammensetzung 1971-72: a. Scheinarchitektur, b. Idealstadt und alttestamentliche Inschrift

V. MILOJČIĆ

Goritsa: a. The Great Battery 12M. Central Curtain and Tower 12Mb. Levelled Border of Limestone Sockle, b. Tower 22M. South-West Flank of Original Tower (cleaned)

S. C. BAKHUIZEN

Goritsa: a. Tower 22M. Cutting at Northern Corner of Extention, b. Lagoumi. Two Covering Slabs (cleaned), c. Acropolis Inner Wall with Bar Shaft of Gate. In Front Base *in situ*, d. Lagoumi. Short Leg with Blocking Slab (partly cleaned)

S. C. BAKHUIZEN

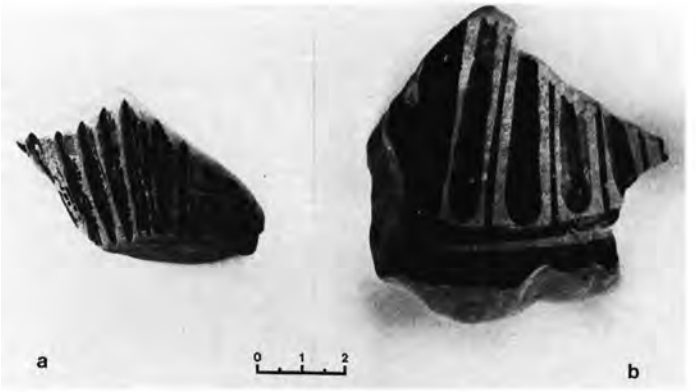

Goritsa: a. Base in *insula* DIO UNIT 1 (cleaned), b. Lagoumi. Blocking Slab (cleaned), c. Selection of Stone-Balls

S. C. BAKHUIZEN

Goritsa: a. Fragments of Pottery, b. Circular Structure in Open Area II. Support for Threshold (?), c. Monnaies, d. Circular Structure in Open Area II

S. C. BAKHUIZEN - C. TH. F. VERMEULEN WINDSANT - G.-J.-M.-J. TE RIELE

Πορταριά. Παναγία Πορταρέα: α. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ μετὰ τὴν συντήρησιν, β. Τοιχογραφία μετὰ τὴν συντήρησιν

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α. Πορταριά. Παναγία Πορταρέα. Ὁ ναὸς μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Μεγαλόβρυσον Ἀγιᾶς. Μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Ἀσκητήρια Ἁγίων Ἀναργύρων Ἁγιᾶς: α-β. Τοιχογραφίαι μετὰ τὴν στερέωσιν

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α. Αἰτόλοφος. Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ἡ Α. πλευρὰ κατὰ τὰς ἐργασίας, β. Κόκκινο Νερό. Ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ μετὰ τὸν καθαρισμόν

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α-β. Μονὴ Ἁγίας Τριάδος Φυλακτῆς μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Ἀχλαδοχώριον. Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α. Γέφυρα Πορταϊκοῦ. Τὸ Ν. βάθρον κατὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως, β. Ζάρκον. Ἐρείπια βασιλικῆς μετὰ τὸν καθαρισμόν

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α. Πόρτα-Παναγιά. Ἡ Β. πλευρὰ μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς τάφρου, β. Μετέωρα. Μονὴ Μεταμορφώσεως κατὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Μετέωρα: α. Μονὴ Ἁγίου Στεφάνου. Παρεκκλήσιον Ἁγίου Στεφάνου. Λεπτομέρεια μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Μονὴ Βαρλαάμ. Λεπτομέρεια μετὰ τὰς ἐργασίας

α-β. Νῆες Σούρπης. Μονὴ Ἁγίας Τριάδος ἀπὸ ΒΔ. καὶ Ν., γ. Ἅγιος Γεώργιος Ἀγιᾶς. Ἡ Α. πλευρὰ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α. Σκήτη Ἁγιᾶς. Ἐρείπια μεσαιωνικοῦ φρουρίου, β. Σωτηρίτσα Ἁγιᾶς. Ναΰδριον τοῦ Σωτῆρος, γ. Παλαιόπυργος Τρικάλων. Ὁ πυλὼν τοῦ βυζαντινοῦ φρουρίου

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α-β. Καστράκι. Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Τμῆμα ξυλογλύπτου τέμπλου καὶ τεμάχιον τοιχογραφίας·
γ. Ἁγιόκαμπος Ἁγιᾶς. Παλαιοχριστιανικὰ μέλη

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α. Ἀσπροεκκλησιά. Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἀπὸ ΒΑ., β. Κλοκωτός. Ναὸς Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου, γ-δ. Κρήνη. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀπὸ Δ. καὶ ΒΑ. ἀντιστοίχως

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Κρήνη. Ναός Ἁγίου Νικολάου: α. Τοιχογραφίαι Ν. ἐξωτερικῆς ὄψεως (λεπτομέρεια), β. Λάρισα. Ἐρείπια δεξαμενῆς

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Μονὴ Τατάρνας: α-β. Εἰκόνες

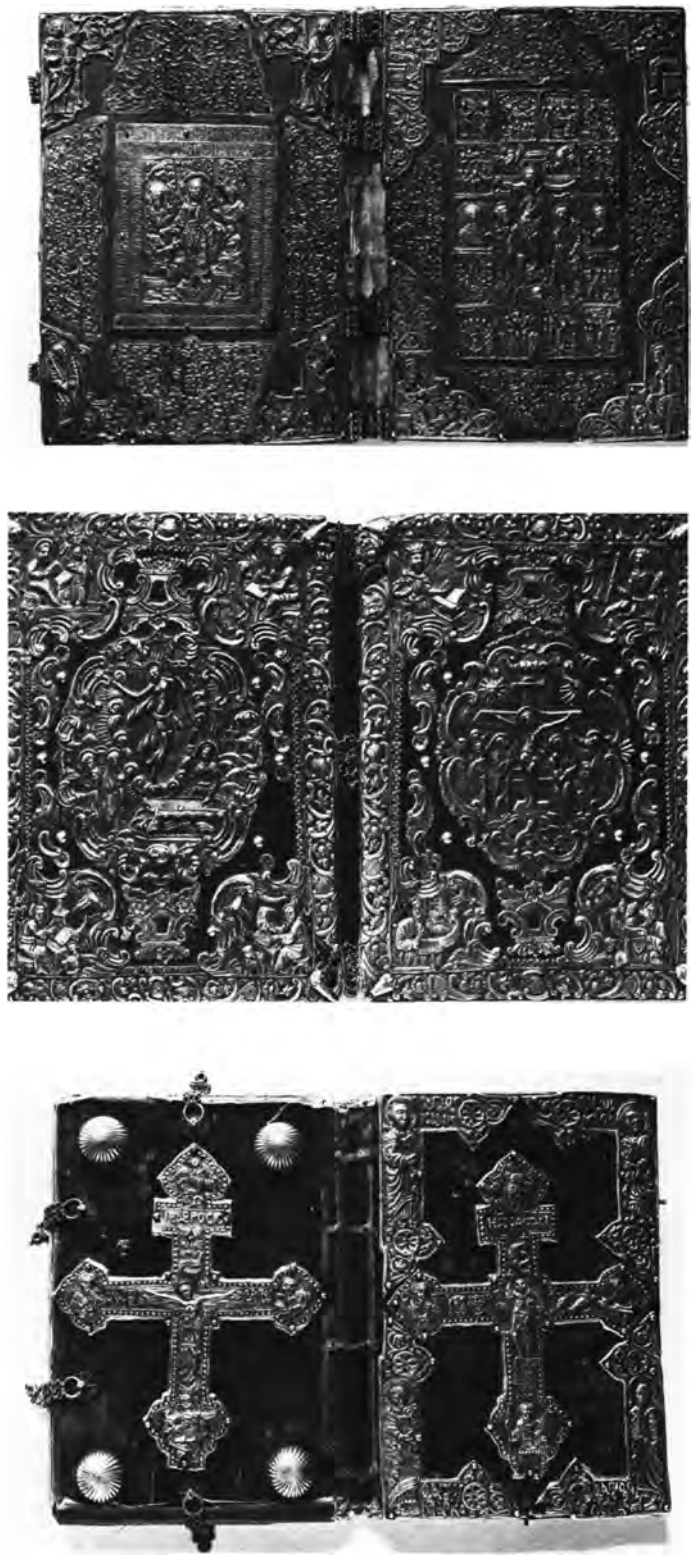
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Τατάρνας: α-β. Εἰκὼν καὶ στάχωσις Εὐαγγελίου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Τατάρνας: α-γ. Σταχώσεις Εὐαγγελίου

Μονὴ Τατάρνας: α-δ. Ξυλόγλυπτοι σταυροί

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Τατάρνας: α-δ. Ξυλόγλυπτοι σταυροὶ καὶ Ἅγιον Ποτήριον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

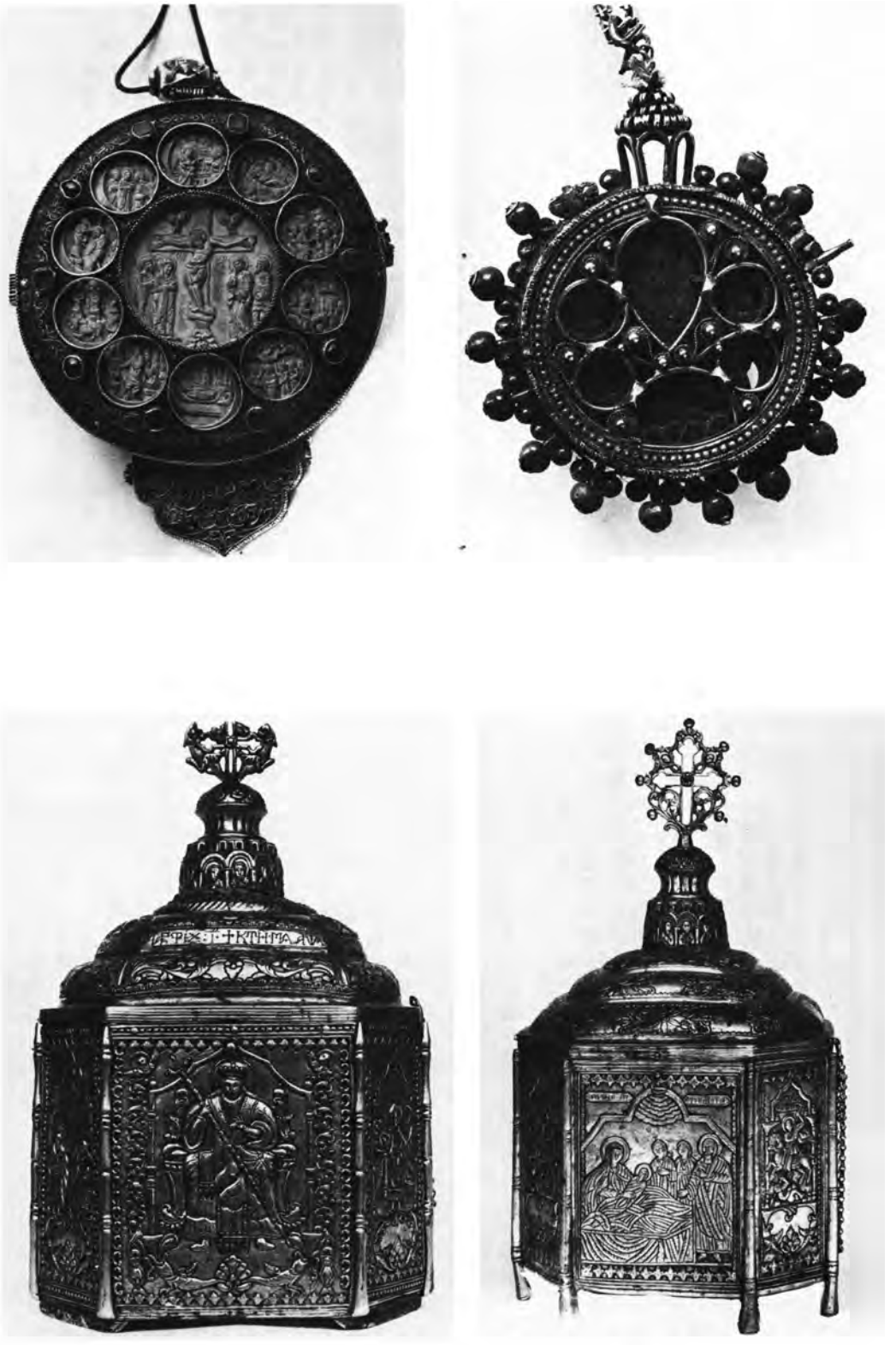

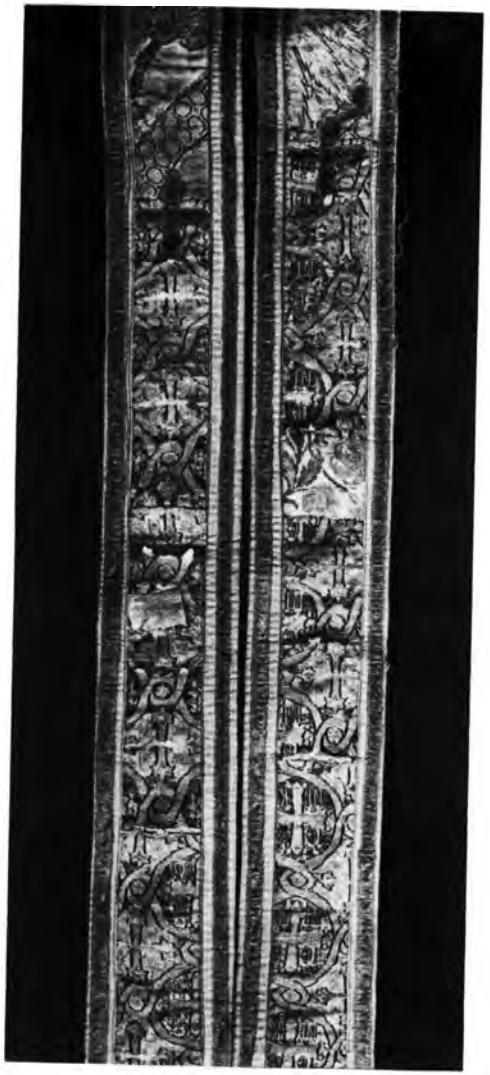

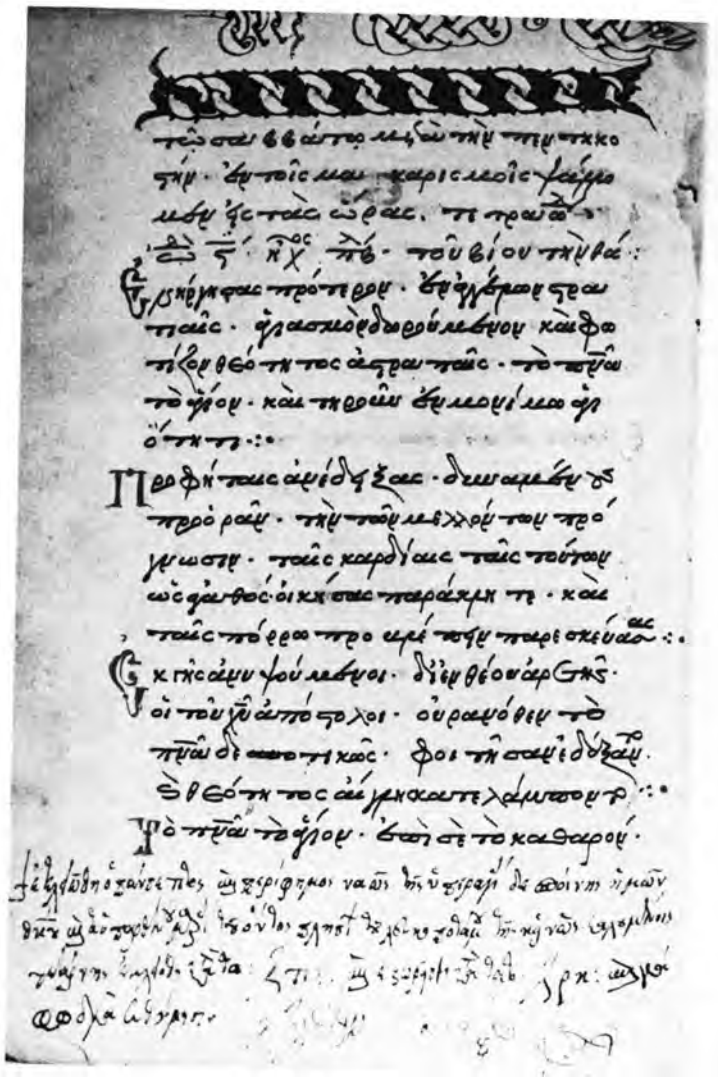
Μονὴ Τατάρνας: α-β. Ἅγια Ποτήρια, γ. Ἐνεπίγραφος βάσις Ἁγίου Ποτηρίου, δ. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ ἀρτοφορίου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

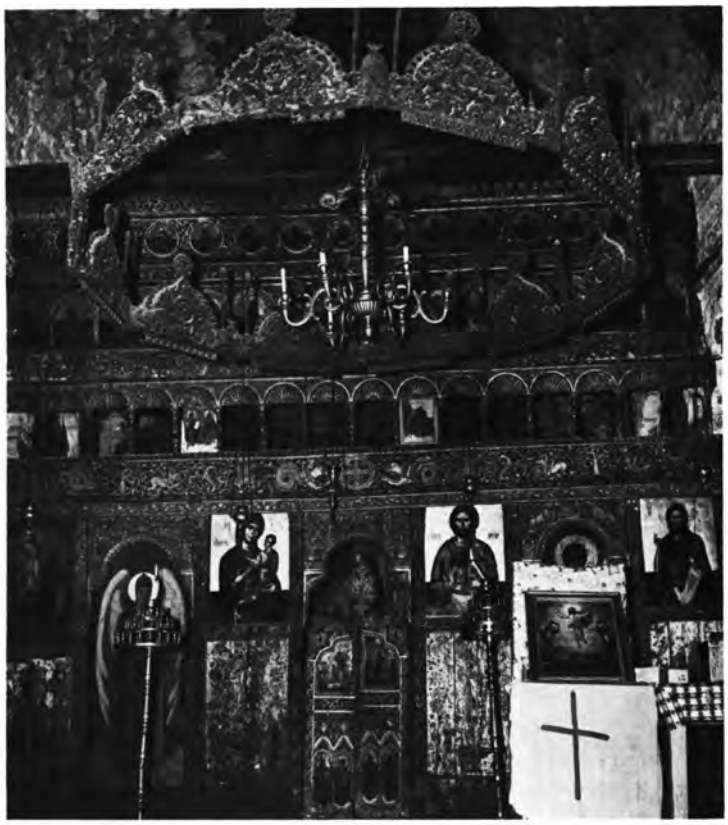
Μονὴ Τατάρνας: α-β. Ἐγκόλπια-περίαπτα, γ-δ. Ἀργυρᾶ ἀρτοφόρια

Μονὴ Τατάρνας: α. Ἐπιτραχήλιον, β. Χειρόγραφον τοῦ ΙΣΤ΄ αἰ.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀνατολικὴ Φραγκίστα. Ναὸς Σωτῆρος: α. Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον, β. Ὁ ναὸς μετὰ τὰς ἐργασίας

'Ανατολικὴ Φραγκίστα. Ναὸς Σωτῆρος: α. 'Η ὡραία Πύλη, β. Λεπτομέρεια τοιχογραφικοῦ διακόσμου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀνατολικὴ Φραγκίστα. Ναὸς Σωτῆρος: α-β. Λεπτομέρειαι τοιχογραφικοῦ διακόσμου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α. Ἀνατολικὴ Φραγκίστα. Ναὸς Σωτῆρος. Λεπτομέρεια τοιχογραφικοῦ διακόσμου, β. Παπαδιά. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α. Παπαδιά. Αἱ τρεῖς κόγχαι τοῦ Ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, β. Δομιανοί. Ὄψις τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος τοῦ ναοῦ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

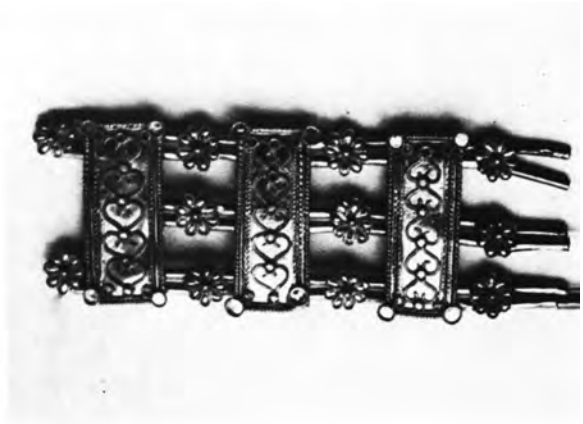

Δομιανοί: α. Λεπτομέρεια τοιχοδομίας κτηριακοῦ συγκροτήματος τοῦ ναοῦ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, β. Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς εἰς Συνοικισμὸν Δομιανῶν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ναύπακτος: α. Ταφικὸς πίθος 1, β. Χρυσοῦν ψέλιον, γ. Κιβωτιόσχημος τάφος εἰς θέσιν 'Οβρυόλακκα

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ - Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Ναύπακτος: α-ε. Κτερίσματα ἐκ τοῦ ταφικοῦ πίθου 1 καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Ναύπακτος: α-η. Λήκυθοι ἐκ τοῦ ταφικοῦ πίθου 1

Ναύπακτος: α-β. Λήκυθοι ἐκ τοῦ ταφικοῦ πίθου 1, γ-δ. Λήκυθος ἐκ τοῦ ταφικοῦ πίθου 2 καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Ναύπακτος: α-γ. Λήκυθοι ἐκ τοῦ ταφικοῦ πίθου 4, δ. Κιβωτιόσχημος τάφος

Ναύπακτος. Παλαιοχριστιανική βασιλική: α. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς ἀψῖδος καὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς Β. τοξοστοιχίας ἀπὸ ΒΔ., β. Τοιχοποιία τῆς ἀψῖδος

Π. Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ναύπακτος: α. Τμῆμα βυζαντινοῦ ἐπιστυλίου τέμπλου ἐντειχισμένον εἰς τὸ φρούριον, β-γ. Βυζαντινὸν γλυπτὸν μὲ ἐπιγραφὴν τοῦ Μητροπολίτου Λέοντος

Π. Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ναύπακτος: α. Βυζαντινὸν γλυπτόν, β. Βυζαντινὸν γλυπτὸν ἐντειχισμένον εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος, γ. Τμῆμα βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς εἰς οἰκίαν Γ. Κοτίνη

Π. Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄρτα. Μουσεῖον Παρηγορητίσσης: α-β. Ἄποψις τῆς ἐκθέσεως

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

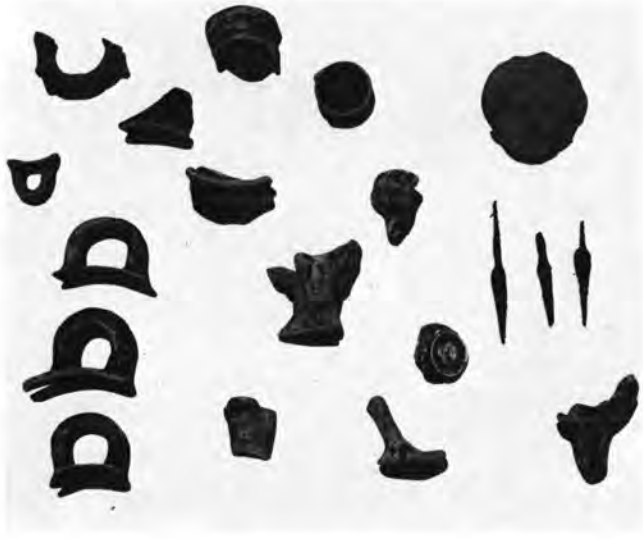

α. Μουσεῖον Νικοπόλεως, β-γ. Ἄρτα. Ὁδὸς Κομμένου. Ἑλληνιστικοὶ τάφοι

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

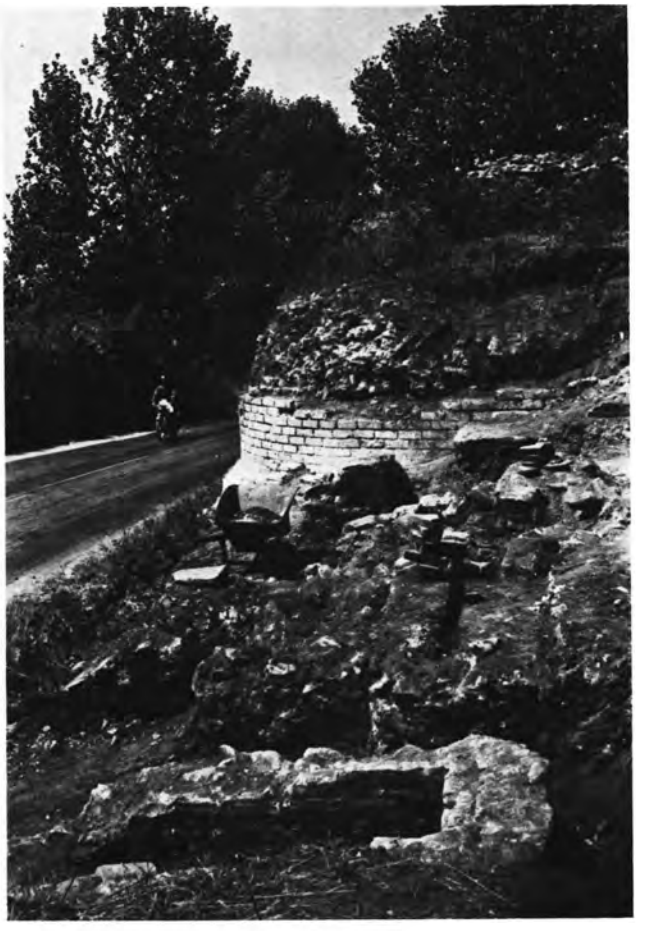
α. Μουσιωτίτσα Ἰωαννίνων. Τυχαῖα εὑρήματα, β-γ. Βίτσα Ζαγορίου. Ἡ ἑστία τῆς οἰκίας Ζ καὶ ἡ οἰκία, ἀντιστοίχως

Νικόπολις: α. Πλακόστρωτα δάπεδα ὄπισθεν τοῦ Μουσείου, β. Ἀποχωμάτωσις ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ παρὰ τὸ Μουσεῖον βυζαντινοῦ τείχους

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Νικόπολις: α-β. Τάφοι πρὸ τῆς Ν. πύλης τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους καὶ ἡ Ν. πύλη, ἀντιστοίχως

Νικόπολις: α-β. Πινάκιον ἐκ τοῦ τάφου 9 καὶ ἡ ὑπὸ τὴν βάσιν ἐπιγραφή, γ, ε. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ τῆς Ν. πύλης τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους, δ. Λύχνος ἐκ τοῦ τάφου 9

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

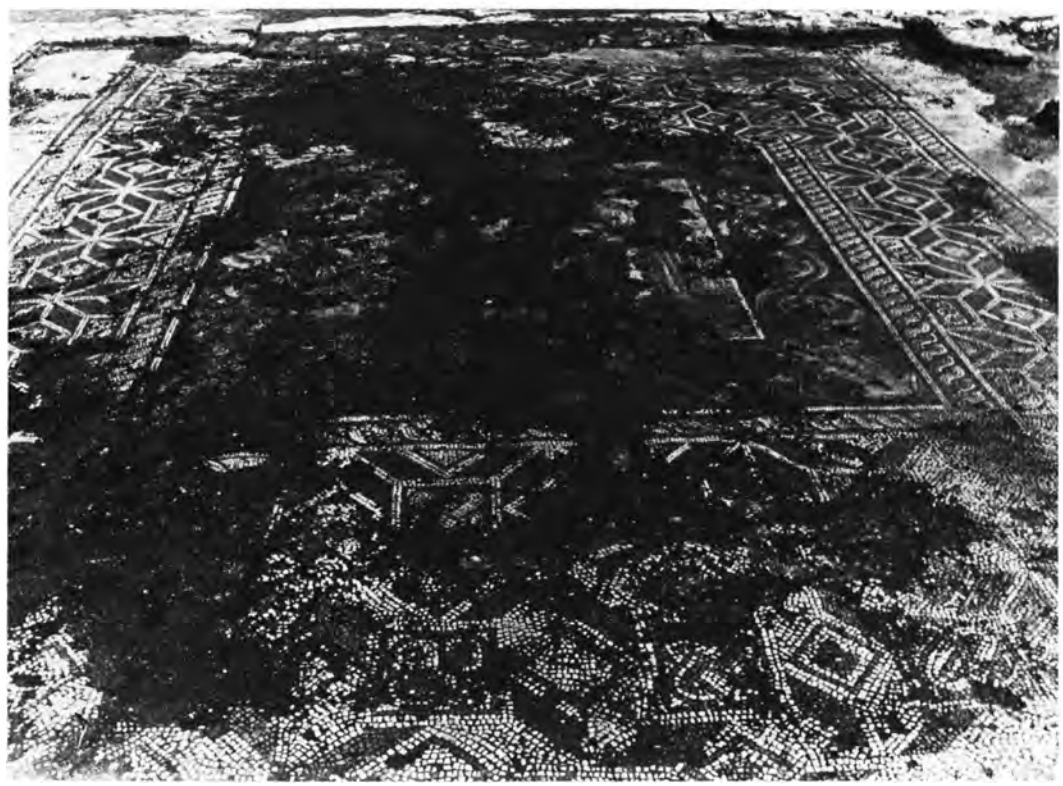

Νικόπολις. Θέσις «Νικολάρα»: α-β. Ὑελίνη τεφροδόχος κάλπις καὶ ἐπιτυμβία στήλη ἐκ ταφικοῦ θαλάμου, γ. Ὁ ταφικὸς θάλαμος

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Νικόπολις: α-β. Ρωμαϊκὴ οἰκία πλησίον τοῦ Ὠδείου καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ δωματίου Β αὐτῆς

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Νικόπολις. Ρωμαϊκὴ οἰκία: α. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ (βλ. Π ί ν. 360 β), β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον δωματίου Π

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

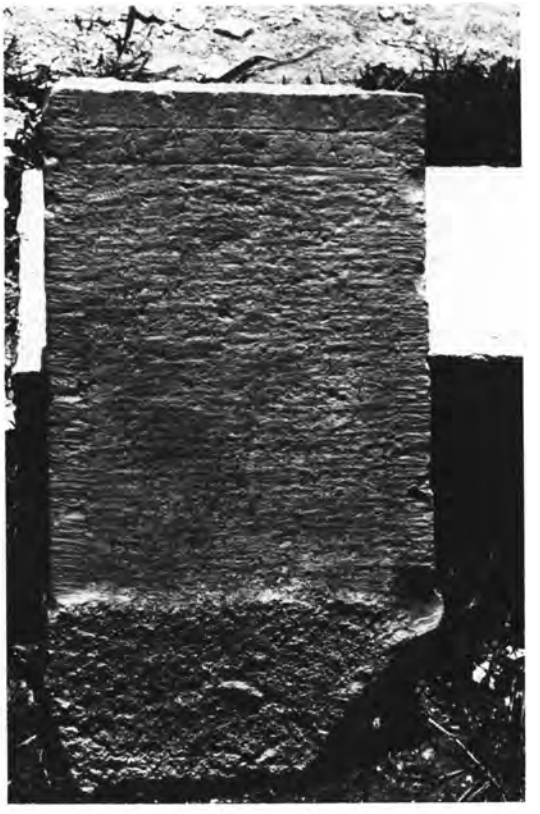

Νικόπολις. Ρωμαϊκὴ οἰκία: α. Ἡ δεξαμενὴ τῆς ὑπαιθρίου αὐλῆς, β. Προθάλαμος Ε. Ψηφιδωτὴ κτητορικὴ ἐπιγραφή

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

α. Νικόπολις. Βωμὸς Σαβίνης, β. Μιχαλίτσι Πρεβέζης. Ἐπιτυμβία στήλη Γλαυκιδοῦς, γ. Ὠδεῖον Νικοπόλεως. Πλακόστρωτον δάπεδον μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

α-β. Πέρδικα Θεσπρωτίας. Τὰ τείχη τοῦ Δυμοκάστρου, γ. Ὠδεῖον Νικοπόλεως. Πλακόστρωτον τῆς Α. παρόδου

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

α-β. Ἀμμότοπος Ἄρτης. Ὁ Ν. τοῖχος τῆς οἰκίας Β πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Ὠδεῖον Νικοπόλεως. Πλακόστρωτον δάπεδον τῆς κεντρικῆς διόδου

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀμμότοπος Ἄρτης. Οἰκοδόμημα Δ: α. Ἡ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν γενομένη τομὴ θεωμένη διὰ τῆς θύρας, β. Τὸ οἰκοδόμημα Δ

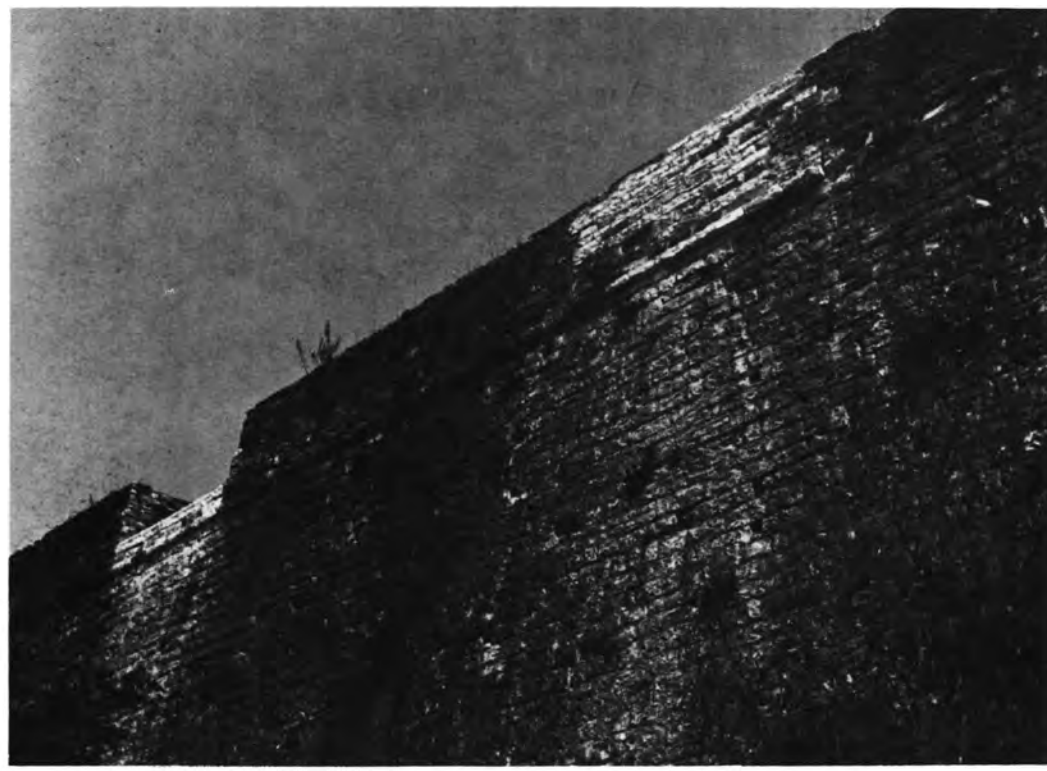
Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

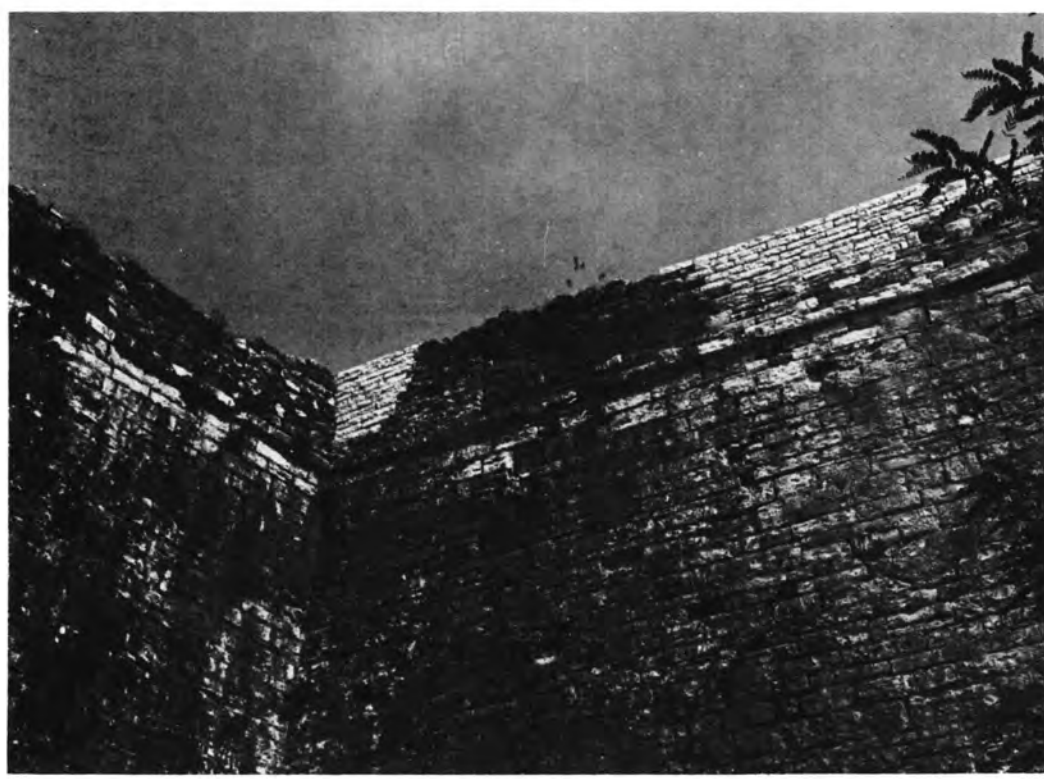

Φρούριον Ἰωαννίνων: α. Μερικὴ ἄποψις Α. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Μερικὴ ἄποψις ΒΔ. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Φρούριον Ἰωαννίνων: α-β. Μερικὴ ἄποψις τῆς ΒΔ. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Φρούριον Ἰωαννίνων: α-β. Ἄποψις τοῦ ΒΔ. πύργου τῆς ὀχυρώσεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Τουρκικὴ Βιβλιοθήκη Κάστρου Ἰωαννίνων: α. Ἄποψις τοῦ θόλου μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Μερικὴ ἄποψις τῆς κυρίας αἰθούσης πρὸ τῶν ἐργασιῶν

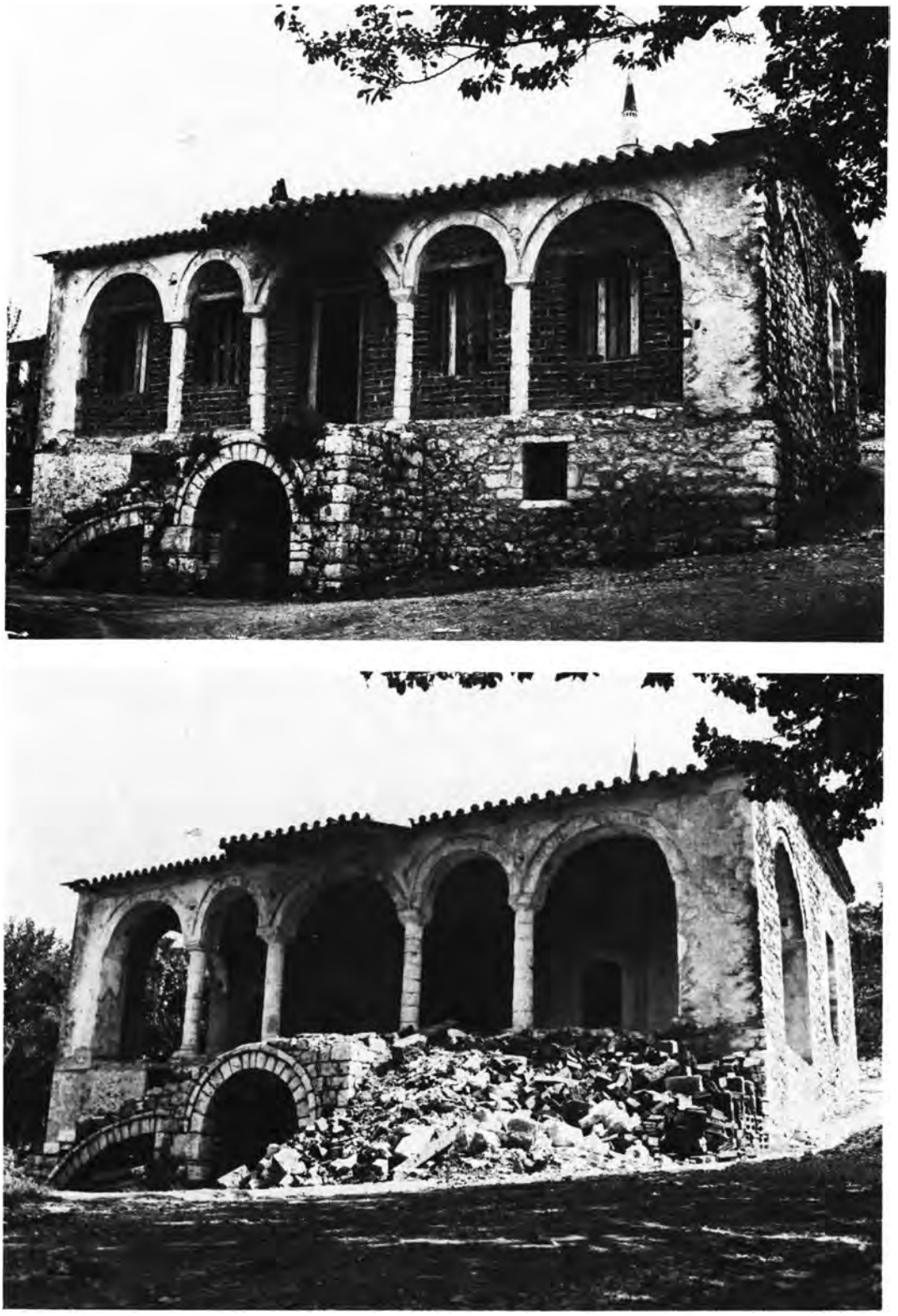
Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

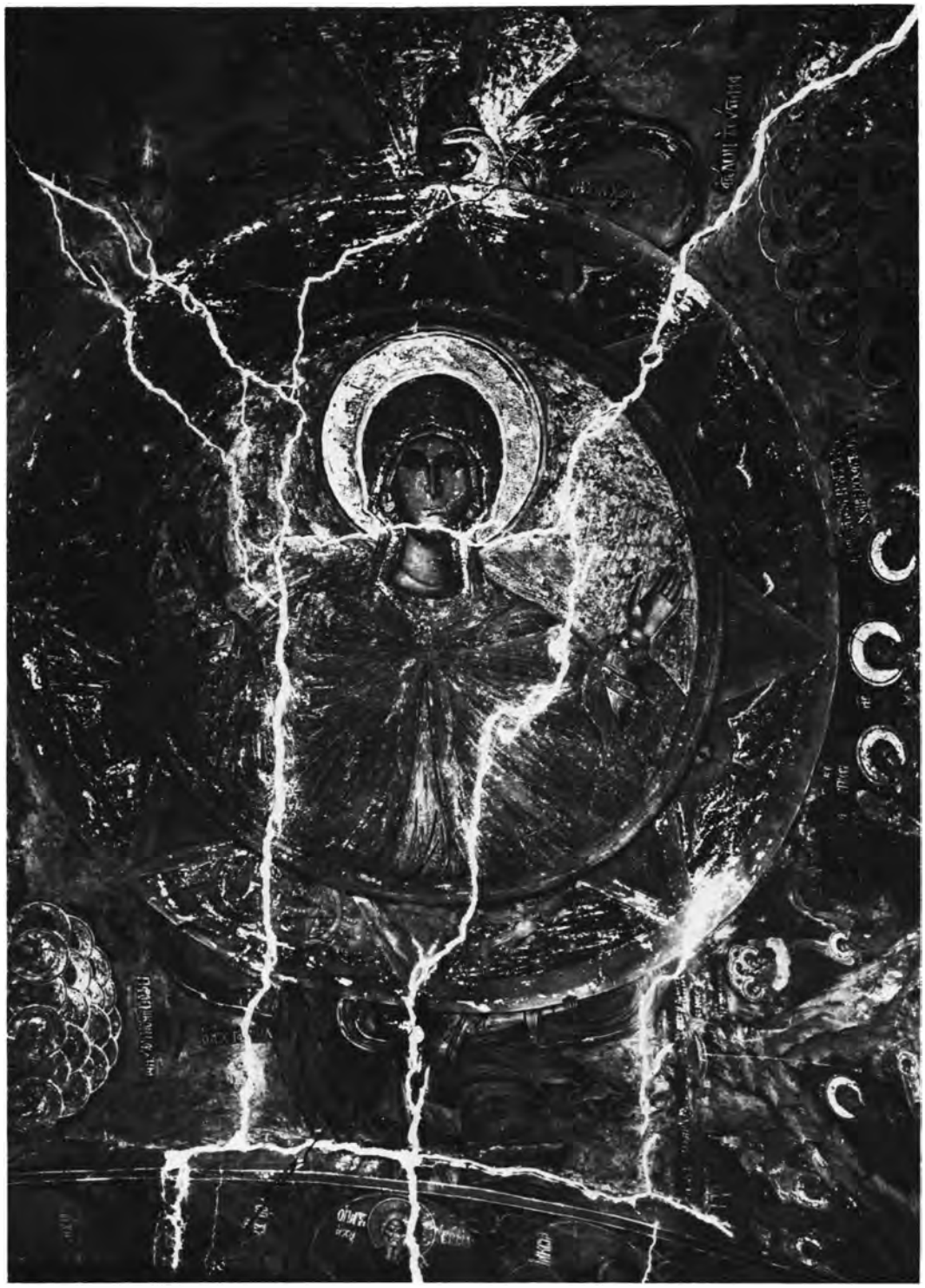
Τουρκικὴ Βιβλιοθήκη Κάστρου Ἰωαννίνων: α-β. Ὄψις τοῦ κτηρίου ἀπὸ ΒΔ. πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Τουρκικὴ Βιβλιοθήκη Κάστρου Ἰωαννίνων: α-β. Τὸ κτήριον ἀπὸ ΒΑ. πρὸ τῶν ἐργασιῶν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Μονὴ Ἐλεούσης Νήσου Ἰωαννίνων. Μερικὴ ἄποψις τοῦ θόλου τοῦ καθολικοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Νῆσος Ἰωαννίνων: α. Μονὴ Ἁγ. Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν. Μερικὴ ἄποψις τοῦ Δ. παρανάρθηκος τοῦ καθολικοῦ πρὸ τῆς στερεώσεως, β. Μονὴ Ἐλεούσης. Μερικὴ ἄποψις τοῦ θόλου τοῦ καθολικοῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

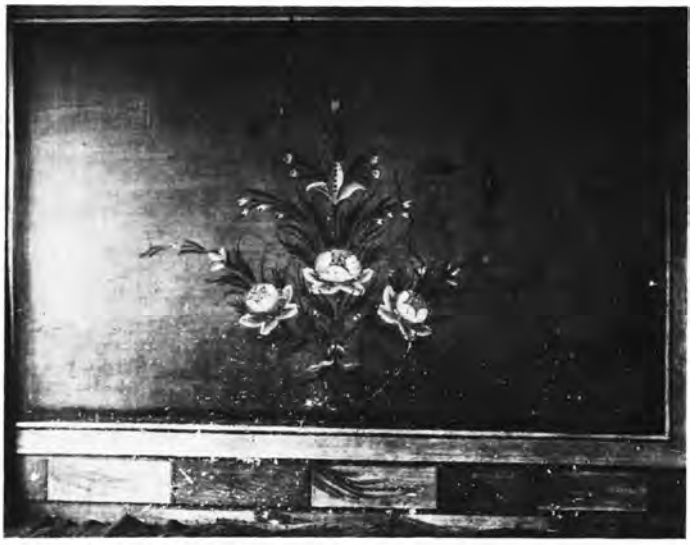

Ζαγόρι: α. Οἰκία Γκοδίμη εἰς Μονοδένδρι μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Οἰκία Δούβαλη εἰς Τσεπέλοβον

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Τσεπέλοβον Ζαγορίου. Οἰκία Φερεντίνου: α. Παλαιὰ ξυλόγλυπτος κασέλλα, β. Λεπτομέρεια τοιχογραφικοῦ διακόσμου, γ. Ἡ θύρα εἰσόδου μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Ζαγόρι: α. Τσεπέλοβον. Οἰκία Τσουμάνη μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Κῆποι. Γέφυρα Πλακίδα ἢ Καλογήρου μετὰ τὰς ἐργασίας

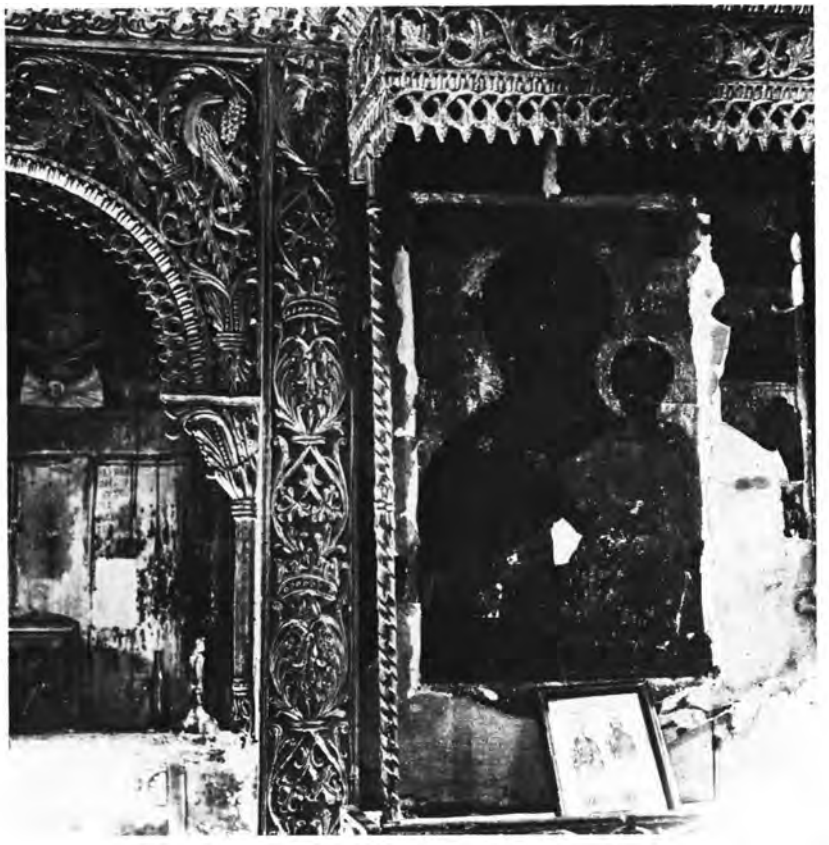
Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α. Ναὸς Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου Λευκοθέας ἀπὸ ΝΔ., β. Μονὴ Πατέρων Ζίτσας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α. Μονὴ Πατέρων Ζίτσας. Τὸ τέμπλον τοῦ καθολικοῦ (λεπτομέρεια), β. Μονὴ Ἀβάσου Βρυσούλας Πρεβέζης. Τὸ καθολικὸν μετὰ τὴν στερέωσιν

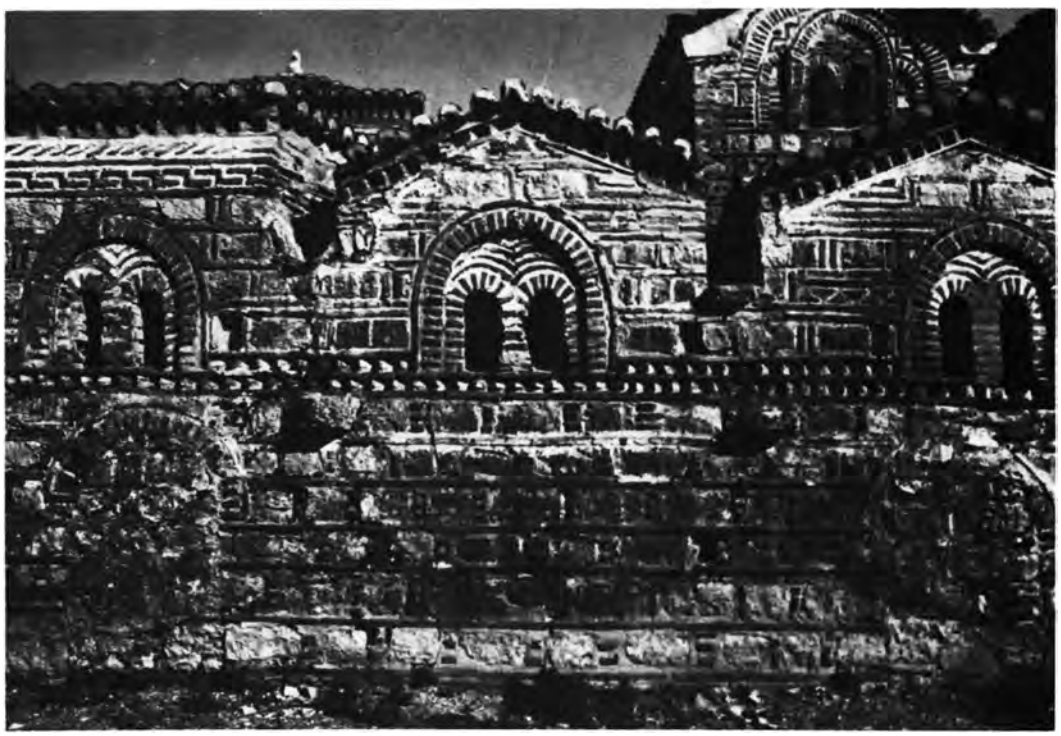
Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α. Ταξιάρχης Οὐζντίνας. Ἡ Α. πλευρά, β. Μονὴ Ἁγ. Παρασκευῆς Βίκου πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Ναὸς Ἁγ. Δημητρίου Κυψέλης: α-β. Τὸ κτήριον ἀπὸ Ν. πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α. Ταξιάρχης Οὐζντίνας. Δύο τῶν τοποθετηθέντων ἑλκυστήρων, β. Γέφυρα Κλειδωνιᾶς. Ἄποψις ἀπὸ ΒΔ.

Π. Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Κέρκυρα: α. Οἰκόπεδο Παδοβᾶ. Λίθινο κατώφλι, β. Οἰκόπεδο Ἀτσοπάρδη. Ἀρχαία οἰκία, γ. Οἰκόπεδο Πουλιάση. Τμῆμα τείχους, δ. Οἰκόπεδο Μαρτζούκου. Ἀρχαῖος δρόμος μὲ ἀγωγό

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

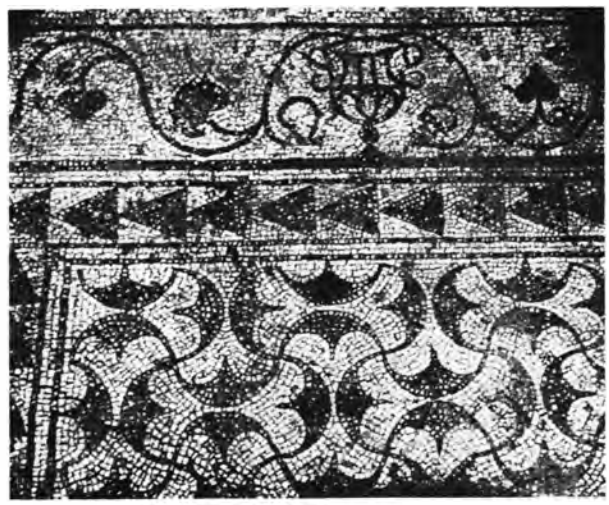

Κέρκυρα: α-γ. Γουβιά. Τεμάχια κεραμίδων καὶ λεπτομέρεια ἑτέρας, δ-ε. Ἰνστιτοῦτο Ἐλαίας. Ρωμαϊκὸς ἀγωγὸς καὶ τοῖχος Κλασσικῶν χρόνων

ΠΗΝ. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ - Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

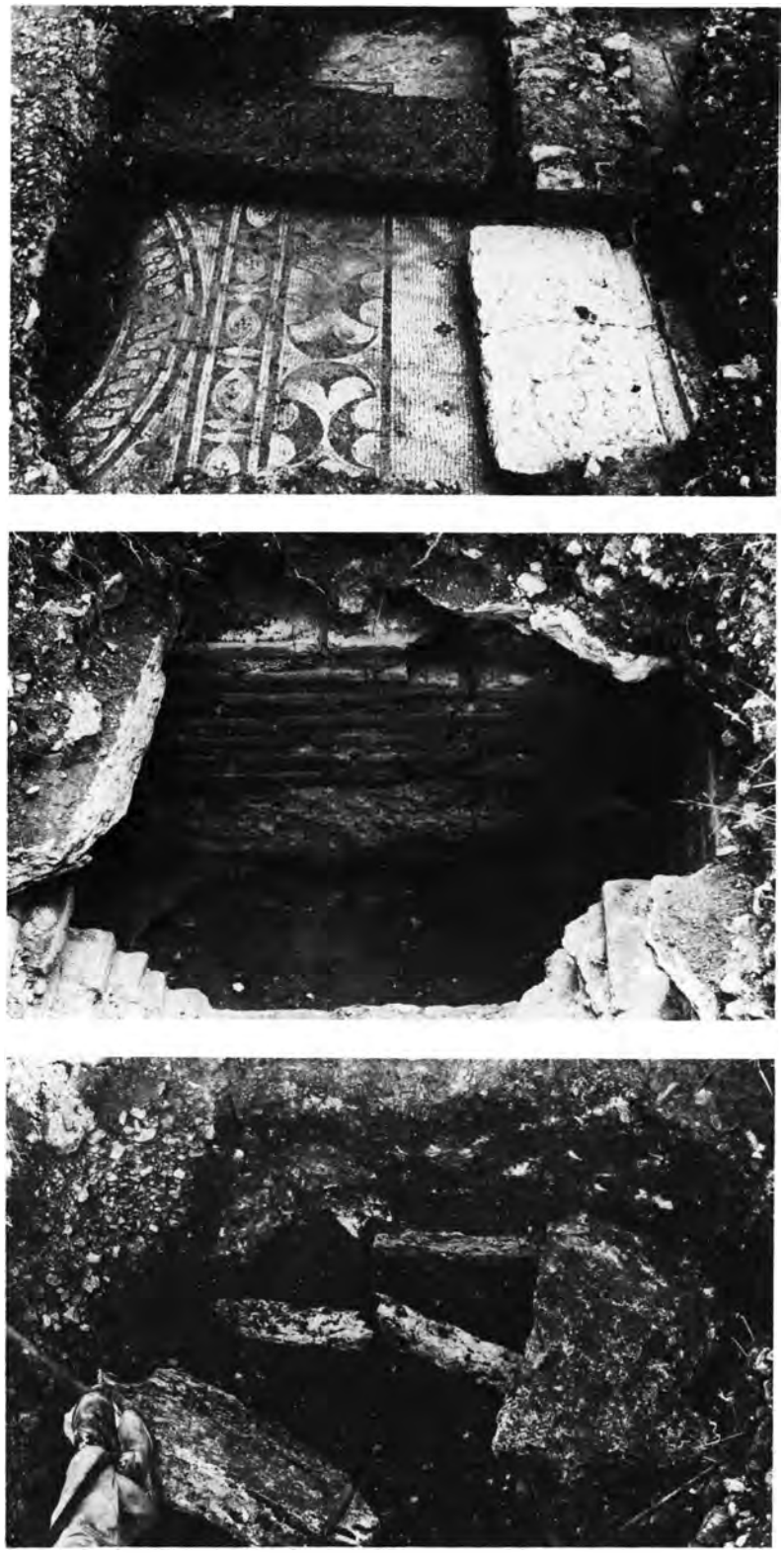

α. Κεφαλληνία. Σάμη. Οἰκόπεδο Τουλάτου. Ψηφιδωτὸ δάπεδο αἴθουσας Α΄, β-γ. Κέρκυρα. Παλαιοκαστρίτσα. Τάφος ΙΙ καὶ χαλκᾶ εὑρήματα ἐκ τάφων, ἀντιστοίχως, δ. Κεφαλληνία. Σάμη. Ρωμαϊκὰ λουτρά. Τοῖχος μετὰ τὴν στερέωση

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ - ΠΗΝ. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Σάμη Κεφαλληνίας: α. Οἰκόπεδο Τουλάτου. Ψηφιδωτὸ δάπεδο αἴθουσας Β΄, β-γ. Οἰκόπεδο Γαλατσάτου. Τάφοι Ρωμαϊκῶν καὶ Ἑλληνιστικῶν χρόνων

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

α, γ. Ἐπιτύμβιες στῆλες ἀπὸ τὴ Λευκάδα, β. Σάμη Κεφαλληνίας. Ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Γαλατσάτου, δ. Ἰθάκη. Ἐπιγραφὴ στὸ Μουσεῖο Βαθέος

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

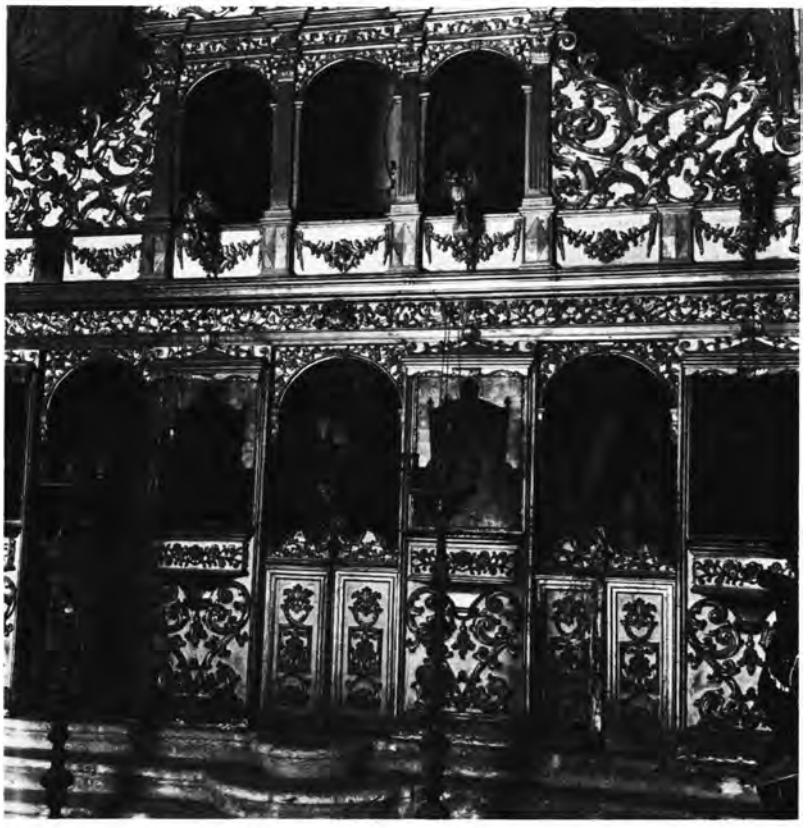
α. Κυψέλη Ζακύνθου. Κιβωτιόσχημος τάφος, β. Λευκάς. Μέγας Βάτος Καρυωτῶν. Δωρικὸν κιονόκρανον, γ-δ. Καρυῶτες Λευκάδος. Κιβωτιόσχημος τάφος καὶ ἐπιτύμβιος στήλη

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ - ΠΗΝ. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Κερκύρας: α-β. Αἴθουσα εἰκόνων

Ζάκυνθος: α-β. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Καλλιπάδου. Ἄποψις τοῦ τέμπλου καὶ ὁ ναὸς ἀπὸ ΝΔ.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

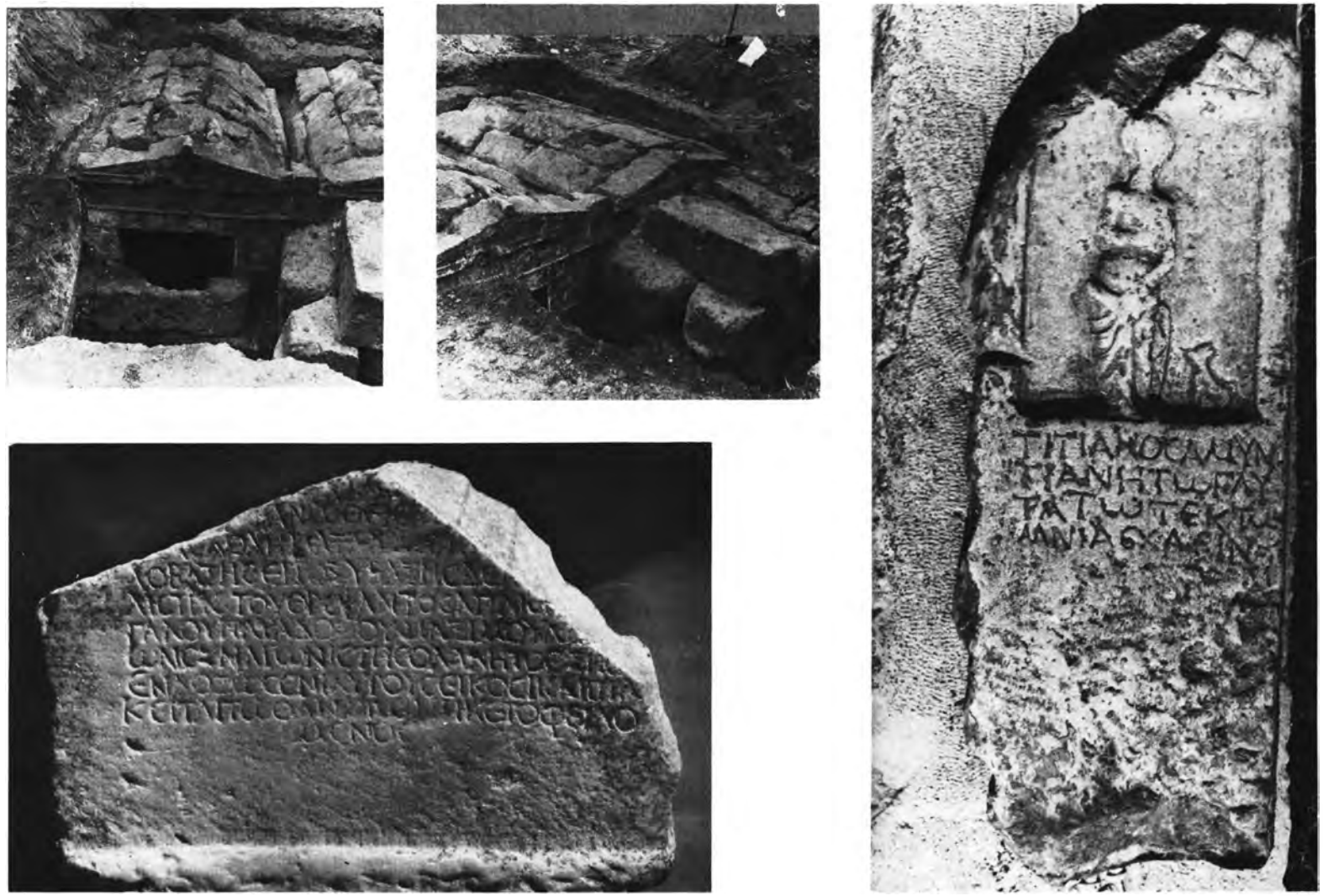
Βέροια: α. Περιοχὴ Γυμνασίου Ἀρρένων. Κιβωτιόσχημοι τάφοι, β. Ὁδὸς Παύλου Μελᾶ. Ἀποκαλυφθὲν τμῆμα βαλανείου, γ. Ὁδὸς Καρατάσου. Τμῆμα ἐνεπιγράφου ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου, δ. Ὁδὸς Μπιζανίου. Τμῆμα τοίχου αὐτοκρατορικῶν χρόνων

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Βέροια: α. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ τῆς ὁδοῦ Κρήτης, β-γ. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐκ καλύψεως τάφου

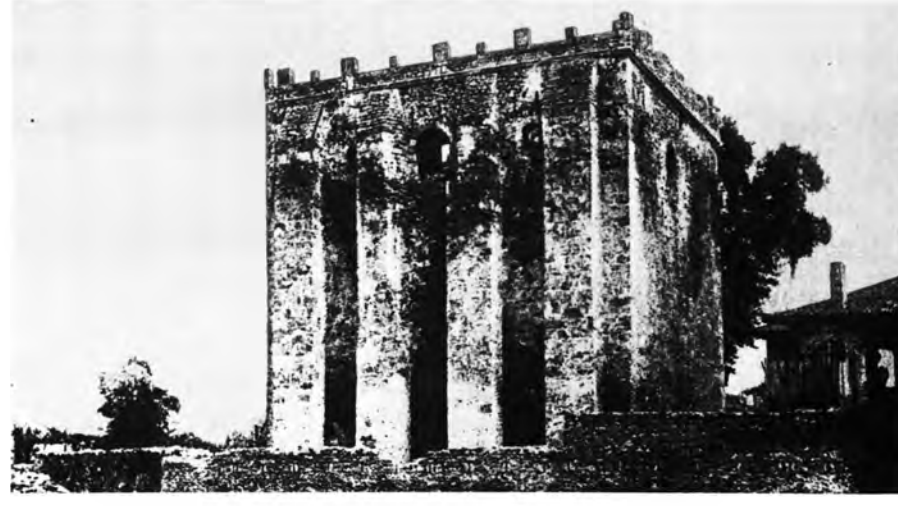
ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Βέροια: α-β. Ζεῦγος τάφων εἰς οἰκόπεδον νέου συγκροτήματος Γυμνασίων, γ-δ. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐκ περισυλλογῆς

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Βέροια. Πλατεῖα Ὡρολογίου: α. Οἰκοδομικὰ λείψανα πρὸς Α. τοῦ βυζαντινοῦ πύργου, β. Ὁ βυζαντινὸς πύργος ὡς διεσώζετο μέχρι τὸ 1909, γ. Βάσεις ἀντηρίδων τοῦ πύργου

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Θάσος: α-β. Οἰκόπεδον Δημητρακοπούλου. Πεσσόσχημος ἐνεπίγραφος στήλη παρὰ τὴν ρωμαϊκὴν ὁδόν, γ. Οἰκόπεδον Μπελεγρίνου. Κιβωτιόσχημοι τάφοι, δ-ε. Οἰκόπεδον Δημητρακοπούλου. Ἡ ρωμαϊκὴ ὁδὸς παρὰ τὴν ΝΑ. καὶ ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

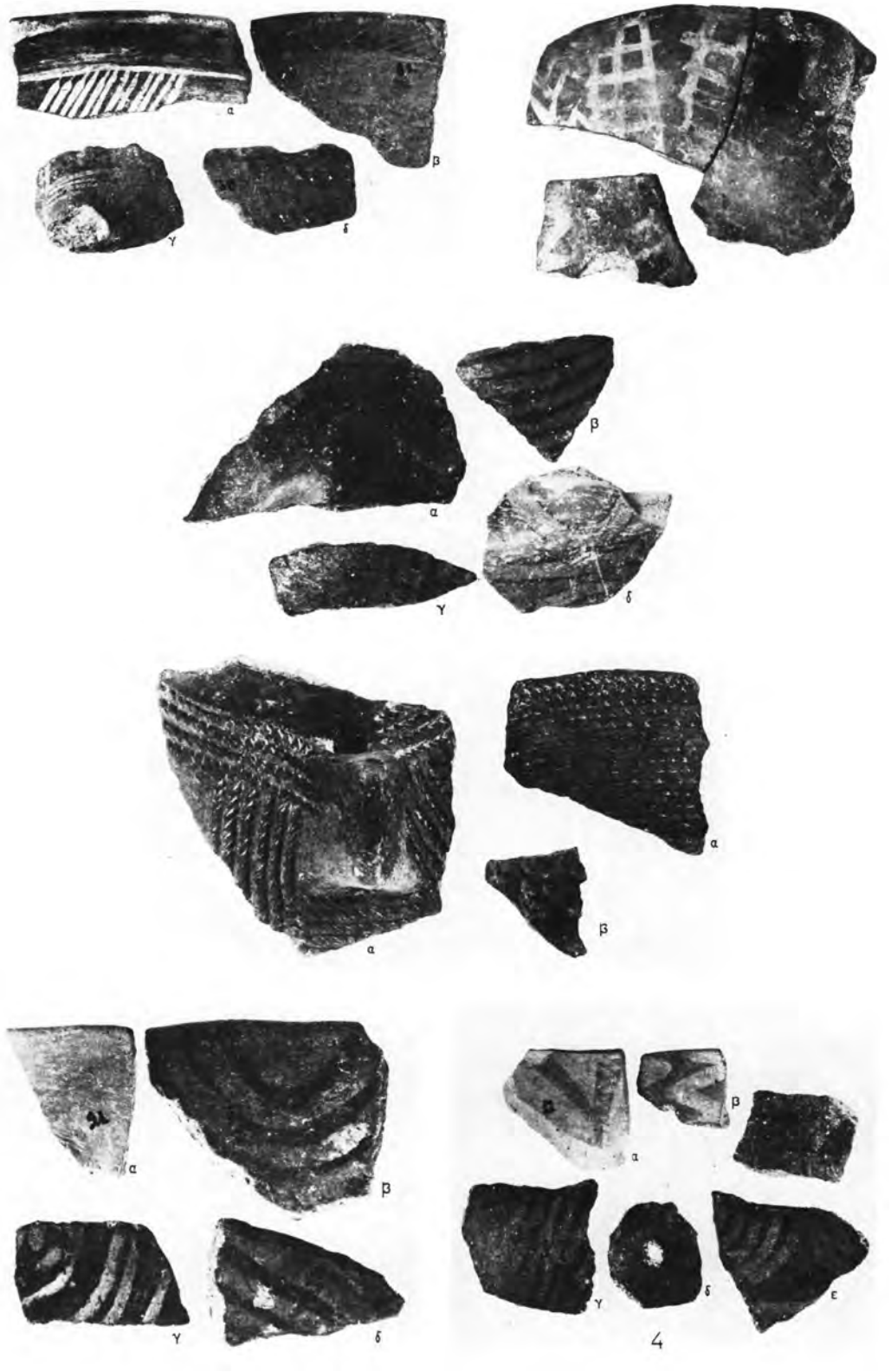
Θάσος: α. Οἰκόπεδον Μπελεγρίνου. Βάθρον ἐπιταφίου μνημείου, β. Ἱερὸν Ἀλυκῆς, γ. Συνοικία ἀρχαϊκῶν οἰκιῶν ἐναντι πύλης Σεμέλης, δ. Θέατρον. Ἀνάλημμα Β. παρόδου, ε. Προϊστορικὸς συνοικισμὸς «Καστρί». Τετράγωνον 2, δάπεδον δ

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

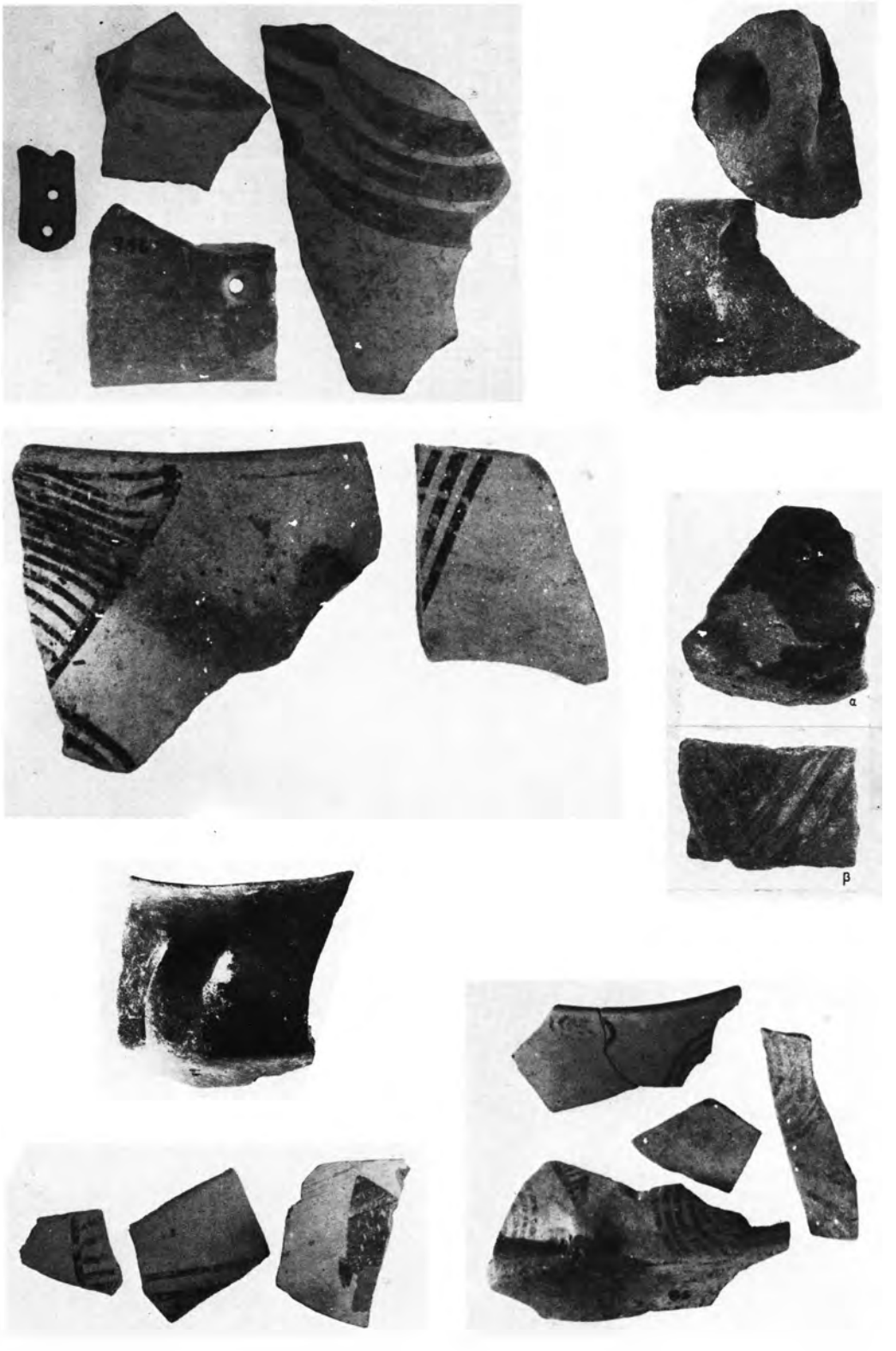

Θάσος. Προϊστορικὸς συνοικισμὸς «Καστρί»: α-ε. Δείγματα κεραμεικῆς, στ. Πίθος εἰς τετράγωνον 2, δάπεδον γ

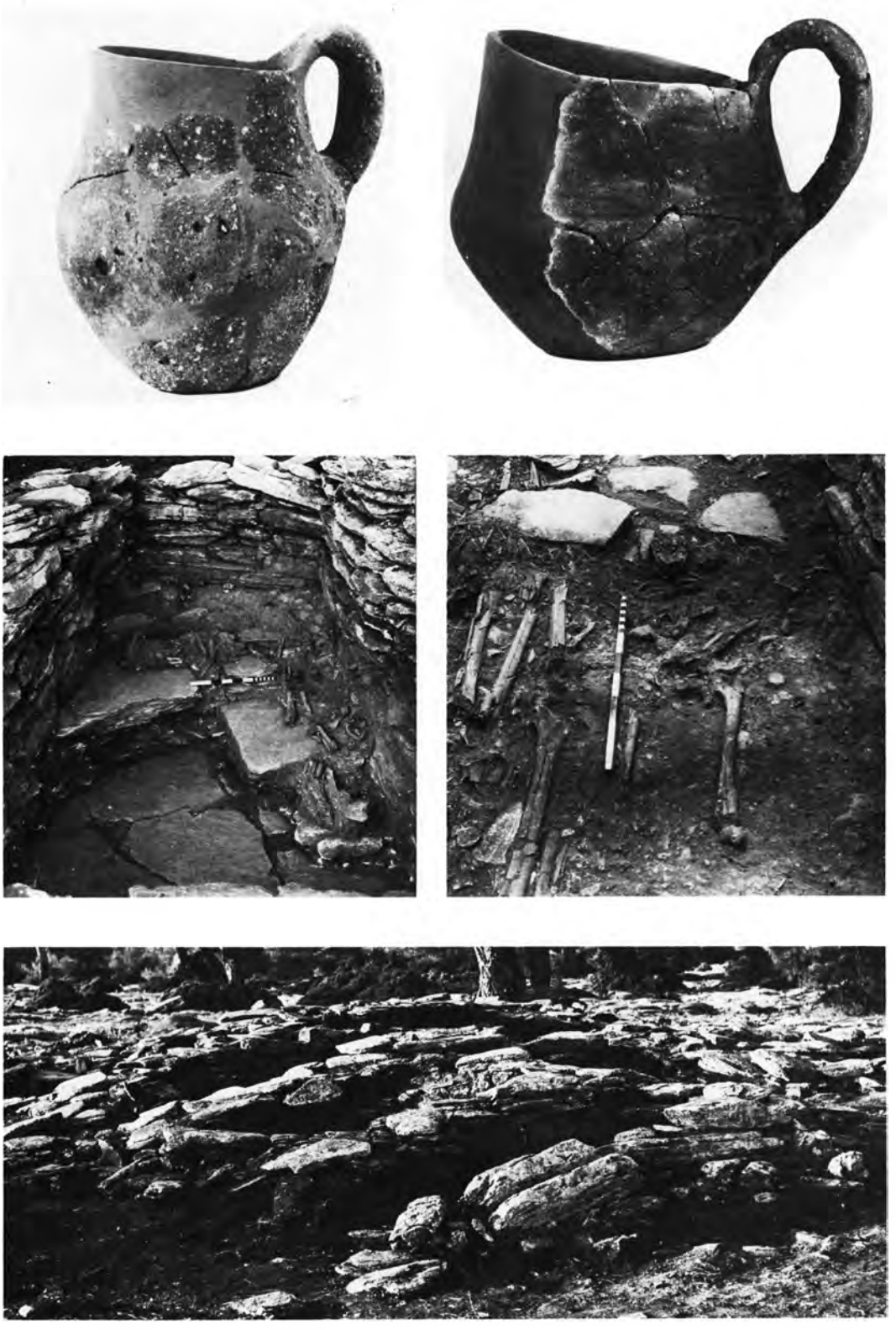

Θάσος. Προϊστορικὸς συνοικισμὸς «Καστρί»: α-στ. Δείγματα κεραμεικῆς

Θάσος. Προϊστορικὸς συνοικισμὸς «Καστρί»: α-ζ. Δείγματα κεραμεικῆς

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Θάσος. Προϊστορικὸν νεκροταφεῖον «Λαρνάκι»: α-β. Ἀγγεῖα, γ. Ὁ τάφος Λ2ΣΤ, δ. Ἐσωτερικὸν τάφου Λ3Γ, ε. Συστὰς τάφων Λ3

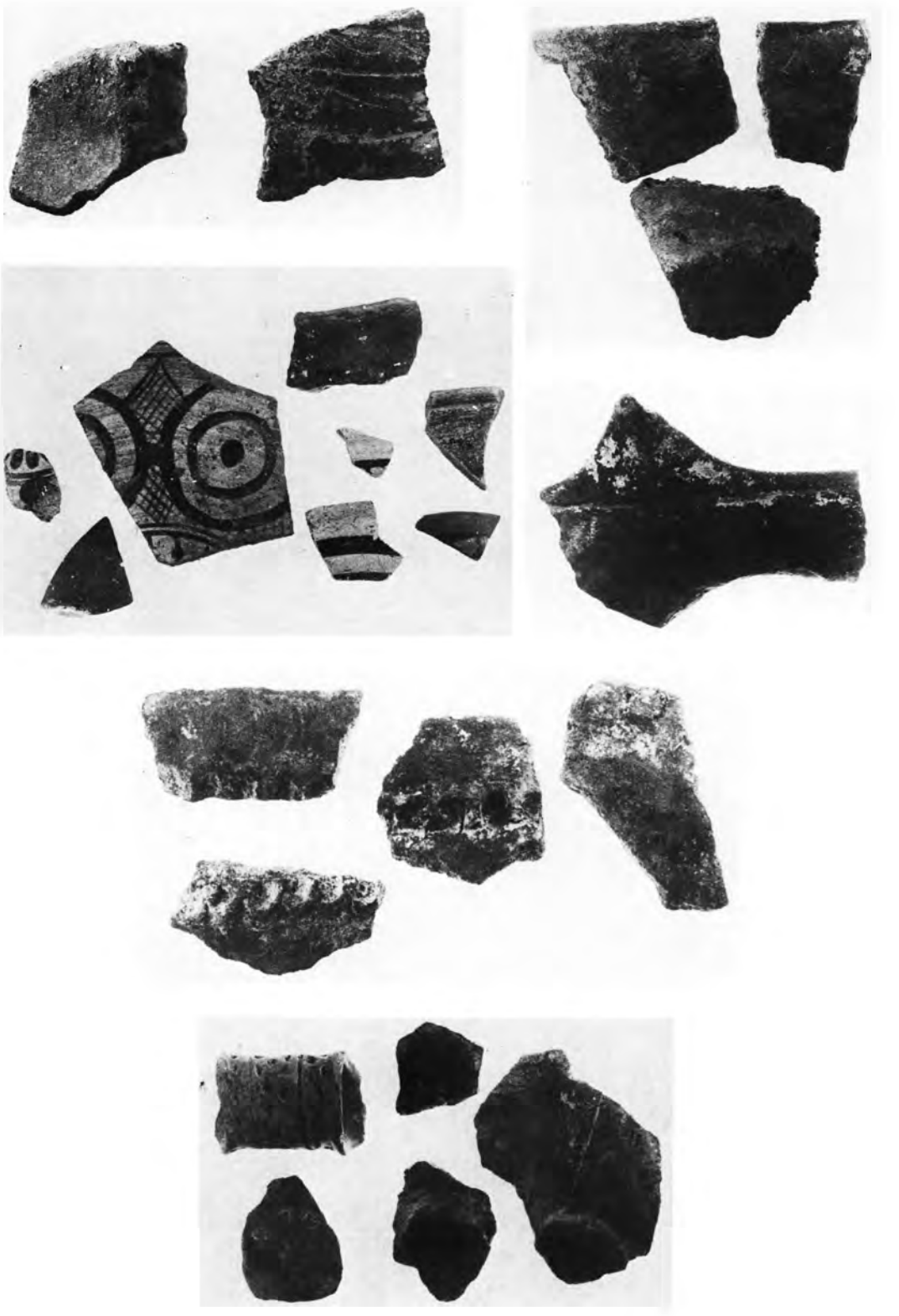
Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

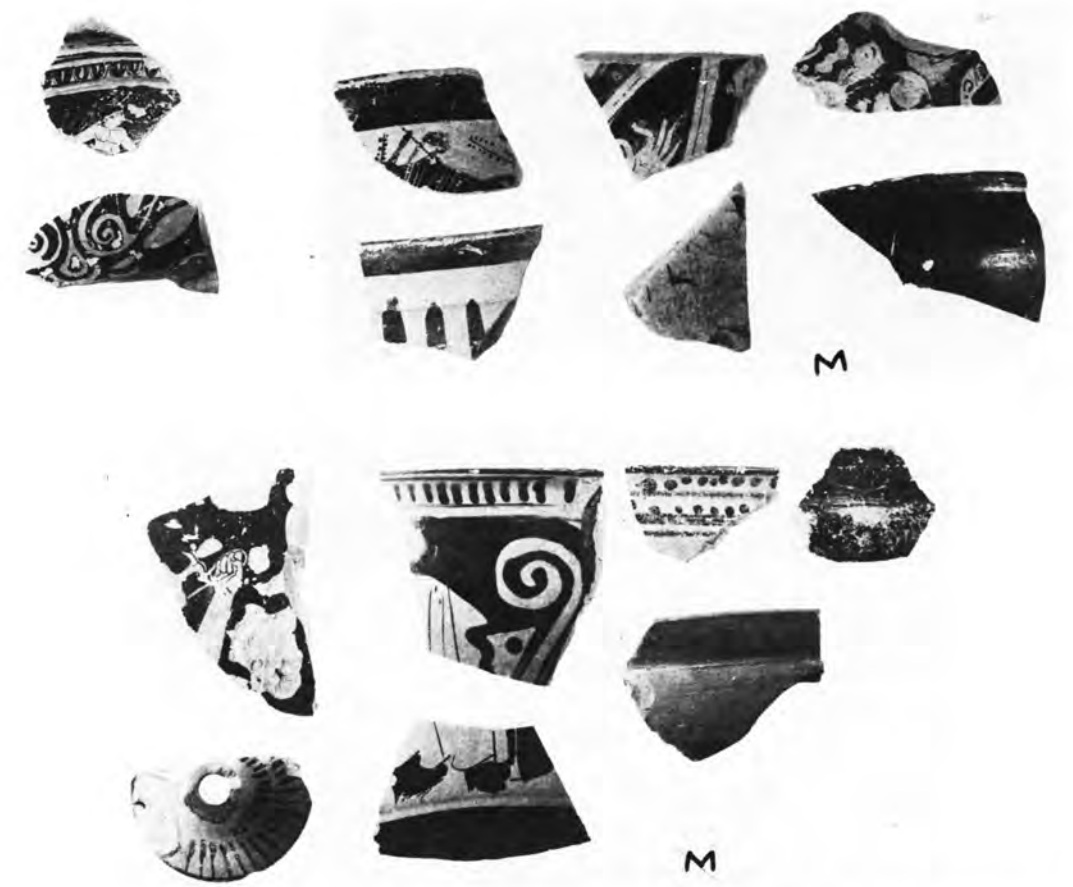

Θάσος: α-δ. Διπόταμος Θεολόγου. Κτερίσματα κιβωτιοσχήμου τάφου, ε. Προϊστορικόν νεκροταφεῖον «Λαρνάκι». Τάφος Λ3Δ

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Θάσος. Σπήλαιον «Δρακότρυπα»: α-στ. Ὄστρακα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Ἀρχαία Ἀντισάρα. Οἰκόπεδον Μάγου: α-γ. Κεραμεική, δ-ε. Τοῖχοι ἀρχαίου κτηρίου

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

'Αρχαία 'Αντισάρα. Οἰκόπεδον Σιμίτα: α-δ. Κεραμεική, ε-στ. Τμῆμα ἀρχαίου κτηρίου καὶ ἑστία ἐντὸς αὐτοῦ

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

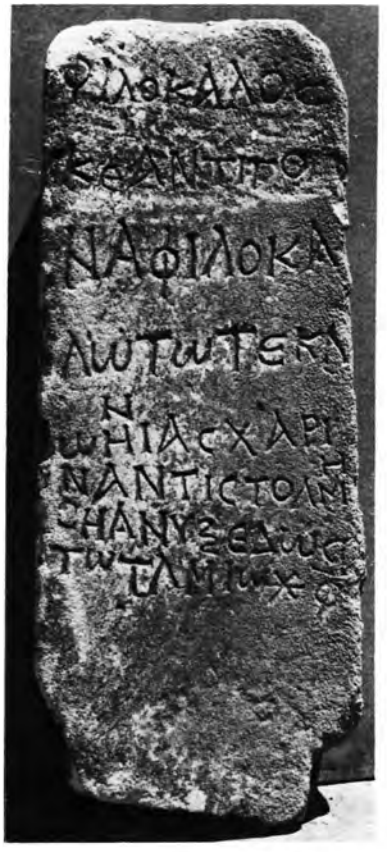

α. Δράμα. Τοῖχοι ρωμαϊκῶν κτηρίων εἰς περίβολον ναοῦ Ταξιαρχῶν, β. Νέα Κώμη Καβάλας. Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ τομὴ ἐντὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ φρουρίου, γ-δ. Ἀρχαία Πίστυρος. Ἐσωτερικὸν τάφου καὶ κιβωτιόσχημος τάφος τοῦ βυζαντινοῦ νεκροταφείου

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

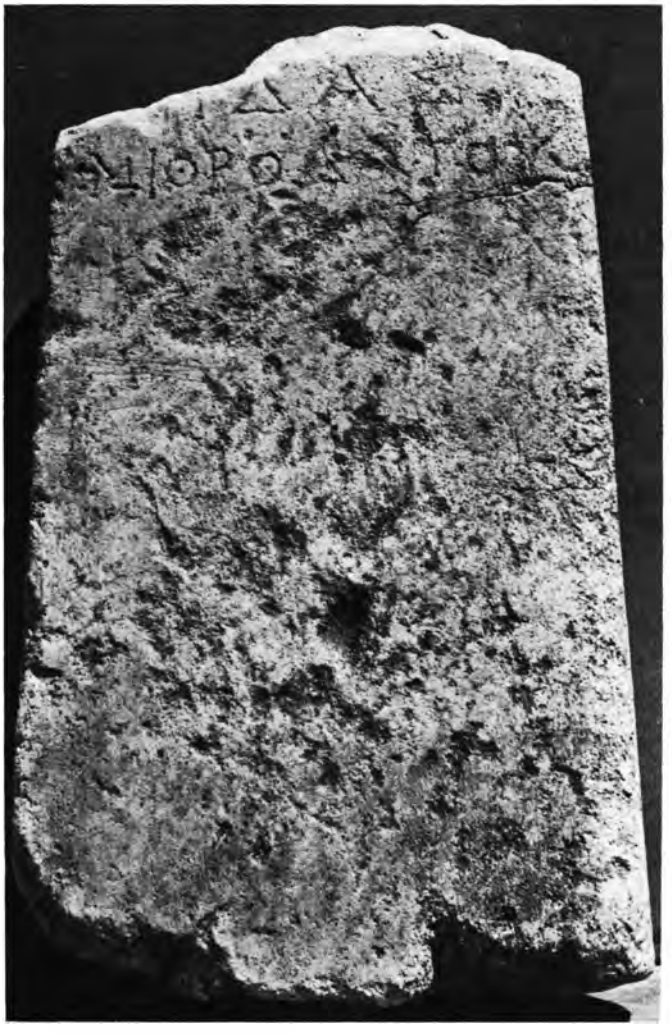

α-β. Ἐπιτύμβιοι στῆλαι ἐξ Ἀμφιπόλεως, γ. Ἱερὸν ἀρχαίας Τραγίλου. Ἐσχάρα καὶ ἕδρανον εἰς χῶρον Β, δ. Ἱερὸν ἀρχαίας Τραγίλου. Ὁ χῶρος Α μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος τῶν κεράμων

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

α. Ἀγαλμάτιον Κυβέλης ἐξ Ἀμφιπόλεως, β-γ. Ἐνεπίγραφον βάθρον καὶ ἐπιτύμβιος στήλη ἐξ Ἀμφιπόλεως, δ. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος ἐξ Ἀβδήρων

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

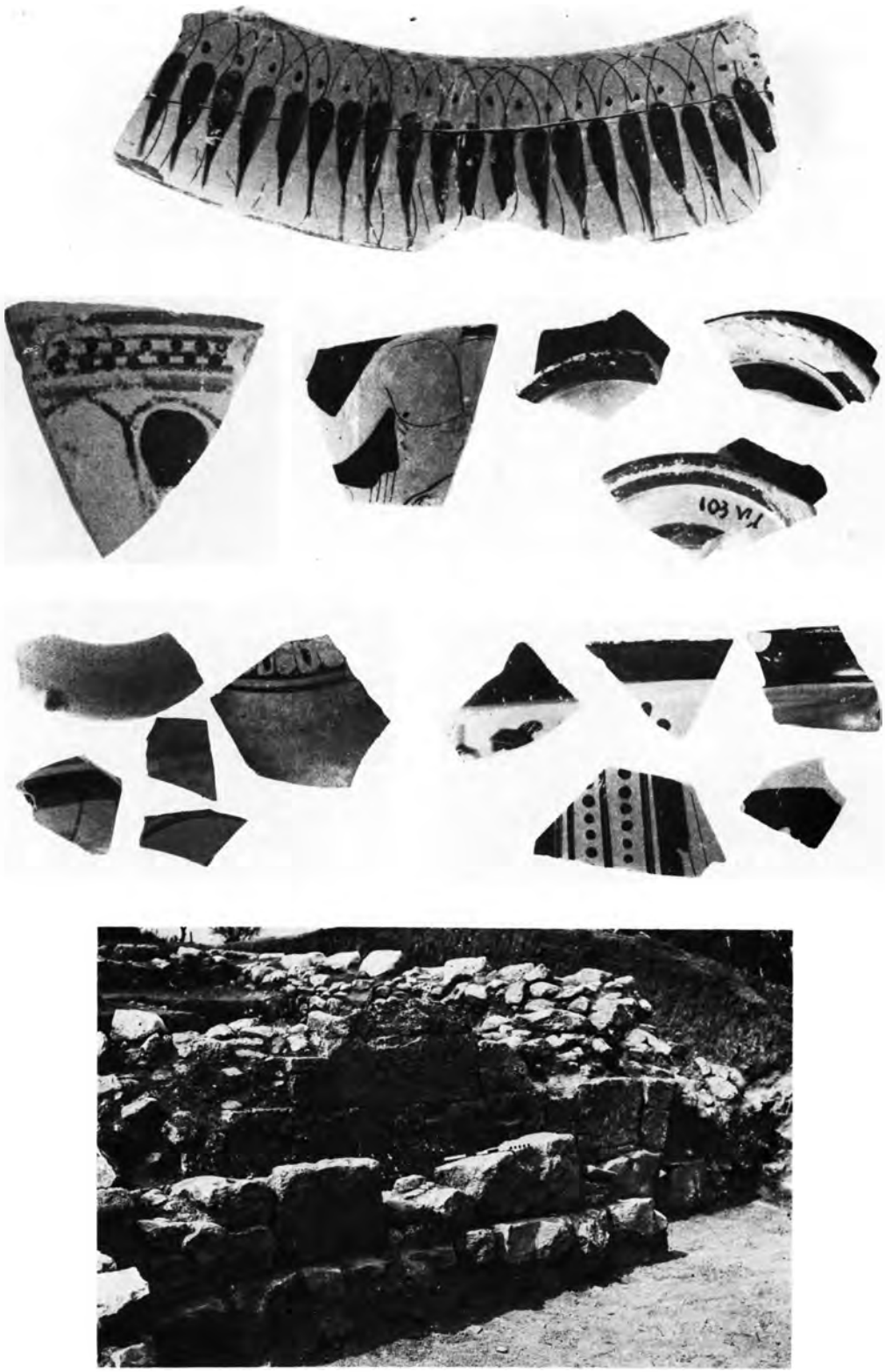

Ἀρχαία Τράγιλος: α-β. Προσκτίσματα πρὸς Δ. καὶ πρὸς Ν. τοῦ ἱεροῦ, ἀντιστοίχως, γ. Κτήριον ΙΙ

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Ἀρχαία Τράγιλος: α-ε. Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ κτηρίου II, στ. Ὁ Α. τοῖχος τοῦ κτηρίου I (ἱεροῦ) καὶ ὁ Δ. τοῦ κτηρίου II

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

᾽Αρχαία Τράγιλος: α-γ. Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ κτηρίου ΙΙ, δ. Ὄστρακα ἐκ τοῦ κτηρίου Ι, ε. Κτήριον Ι. ᾽Εξωτερικὸς ἀγωγὸς εἰς χῶρον Γ

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Ἀρχαία Τράγιλος: α-β. Ἡ οἰκία ΙΙ καὶ πλακόστρωτος αὐλὴ αὐτῆς, γ. Ἡ λιθόστρωτος ὁδὸς ἀπὸ Ν., δ. Βάθρον ἐπὶ τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ

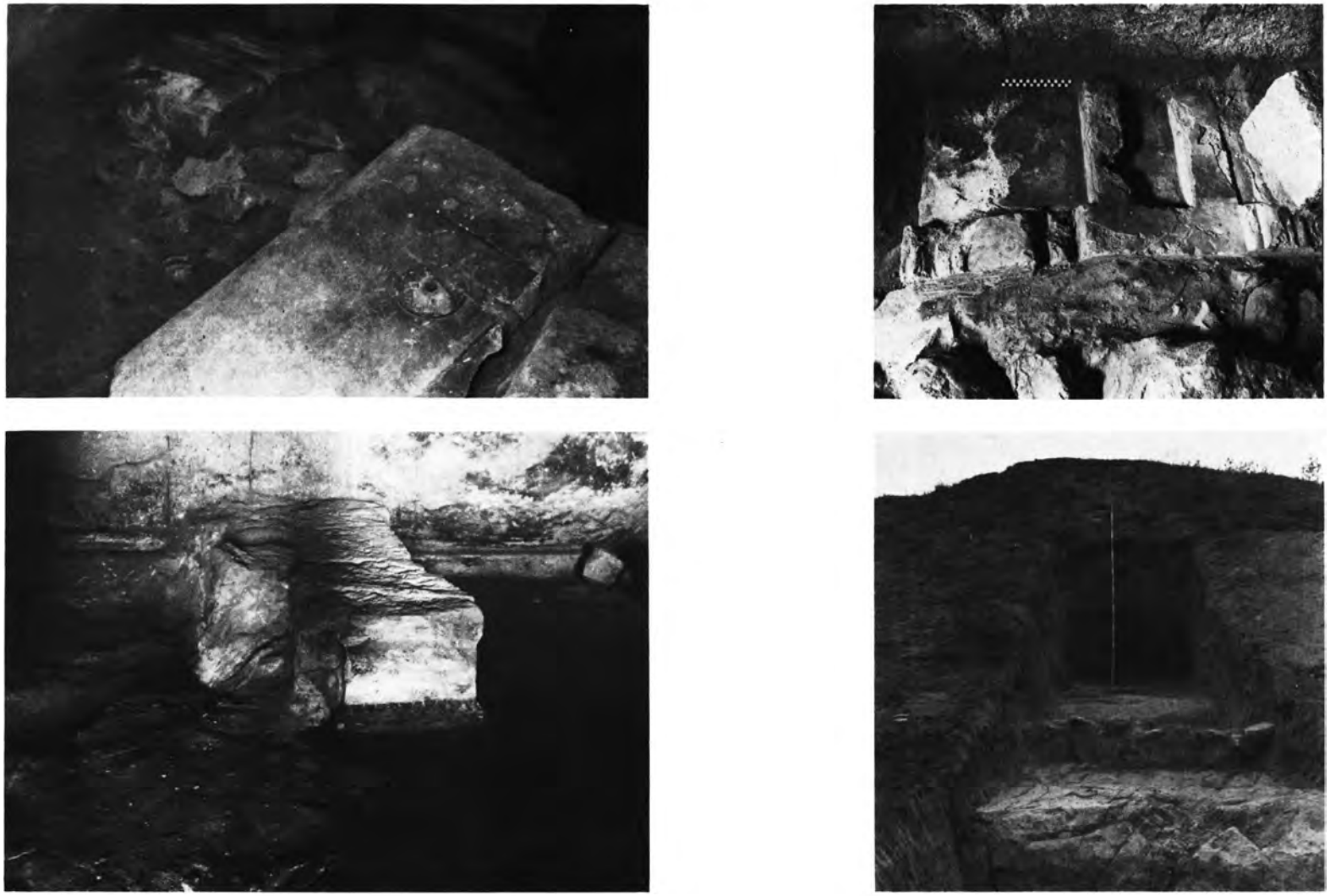
Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Σ.Σ. Ἀγγίστης Σερρῶν. Μακεδονικὸς τάφος: α-β. Βόρειον καὶ νότιον τμῆμα προσόψεως τάφου, γ, ε. Γόμφωσις πλίνθων ὀροφῆς θαλάμου καὶ ἡ ὀροφή, δ, στ. Ἡ ὀροφὴ τοῦ προθαλάμου καὶ τὸ Β. τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ

Σ.Σ. Ἀγγίστης Σερρῶν. Μακεδονικὸς τάφος: α. Ἐσωτερικὸν θαλάμου, β. Θραῦσμα καταστραφείσης κλίνης, γ. Τὸ διασωθὲν in situ τμῆμα τῆς κλίνης, δ. Τομὴ Β΄ εἰς τύμβον μακεδονικοῦ τάφου

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ - W. HOEPFNER

Σ.Σ. Ἀγγίστης Σερρῶν: α. Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ λόφου Παλιοκόστρα, β-δ. Κεραμεικὴ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ μακεδονικοῦ τάφου

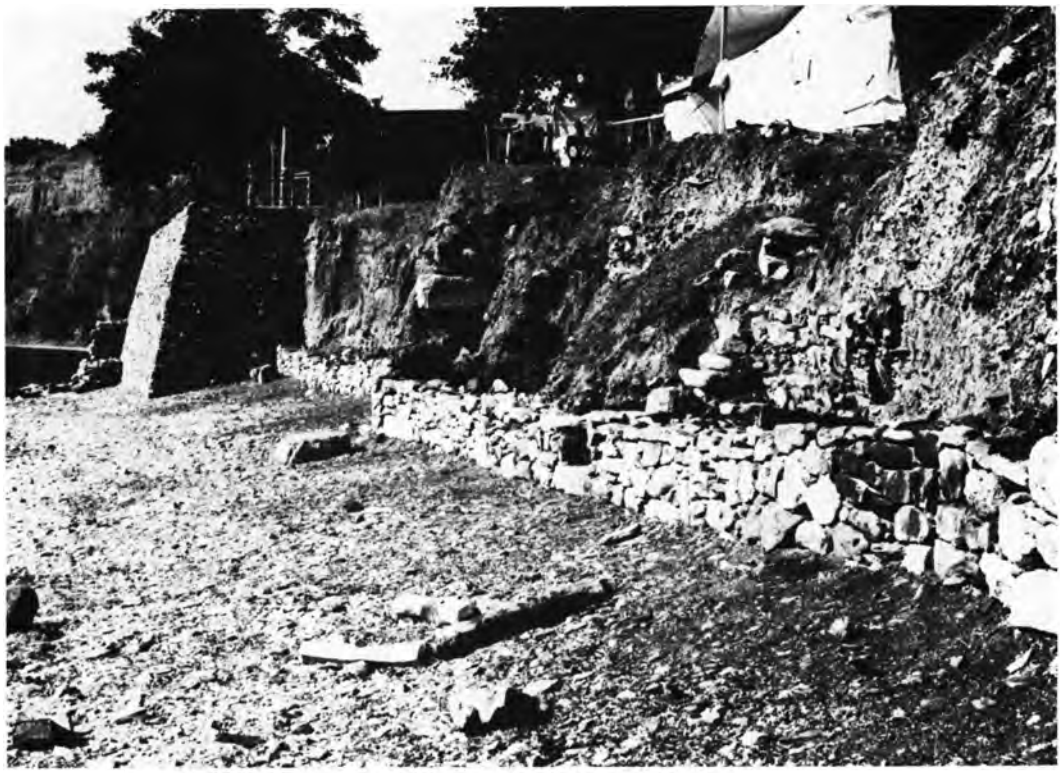

Thasos. Les abords Ouest de l'Agora: a. Cour de l'exèdre, vue d'ensemble du Nord-Ouest, b. Bâtiment central, vu de l'Est

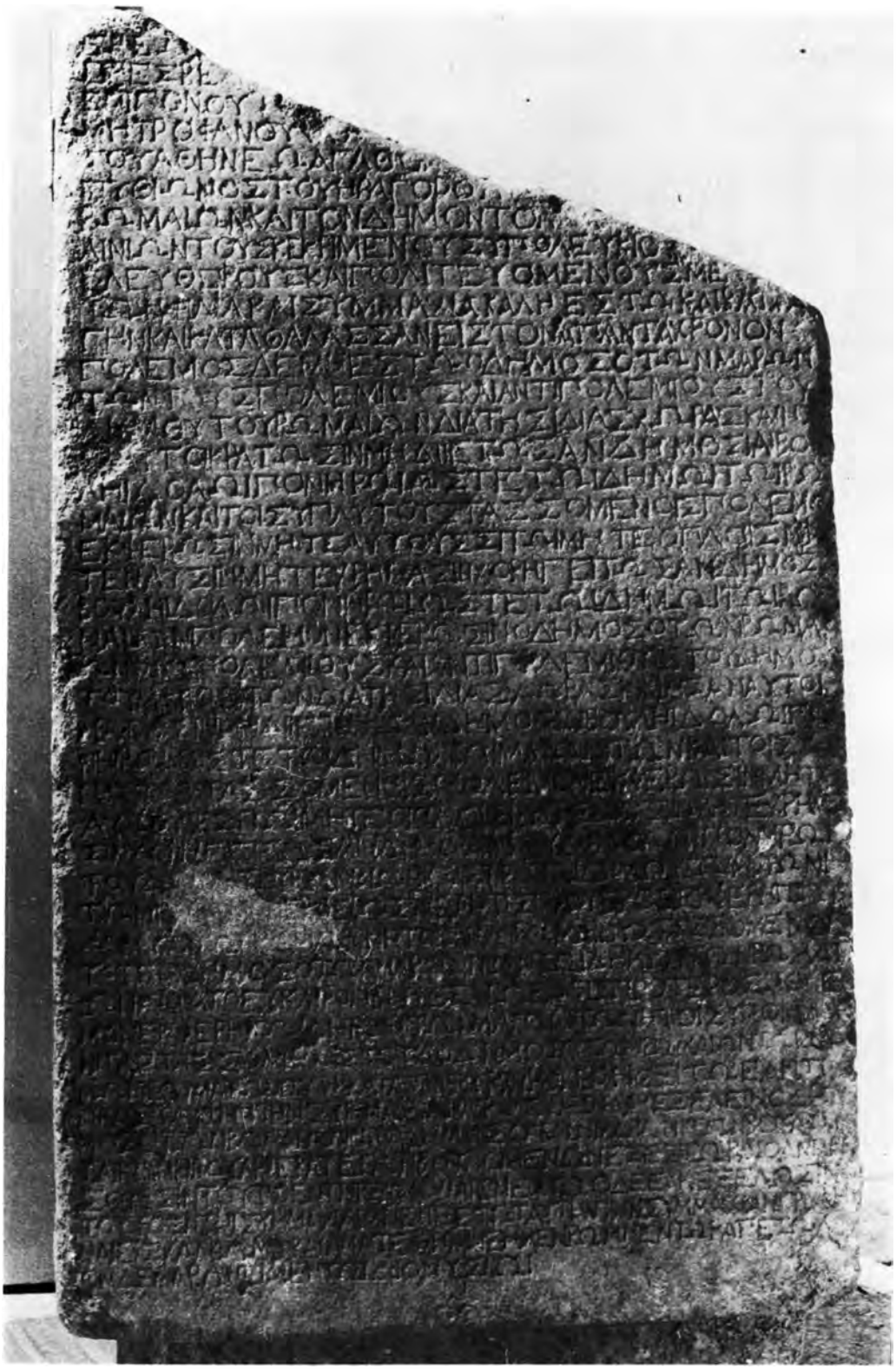
Thasos: a. La porte du Silène. Vue générale du secteur occidental, b. Sondage Yannopoulos. La rue Nord

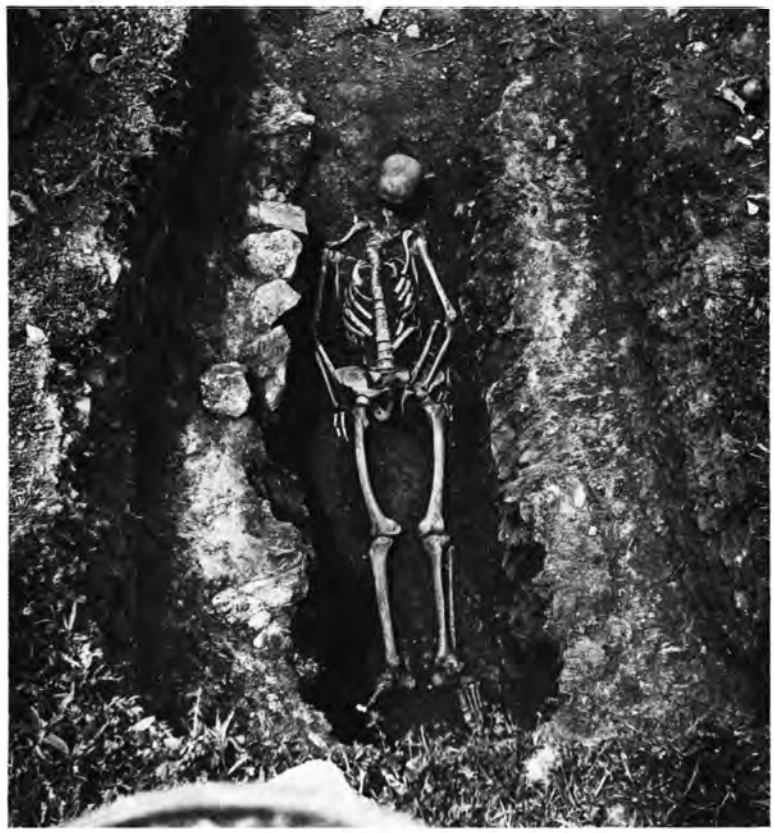
Μαρώνεια. Ἅγιος Χαράλαμπος: α. Ἡ ἀκτὴ μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ βυζαντινοῦ πύργου

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Μαρώνεια. Ἅγιος Χαράλαμπος. Ἡ ἐπιγραφὴ μὲ τὴν συμμαχίαν Ρωμαίων καὶ Μαρωνειτῶν

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

α. Νέα Μαρώνεια. Ὁ χριστιανικὸς τάφος μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Ἀλεξανδρούπολις. Κιβωτιόσχημος τάφος εἰς τὴν ὁδὸν Δικαστηρίων

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

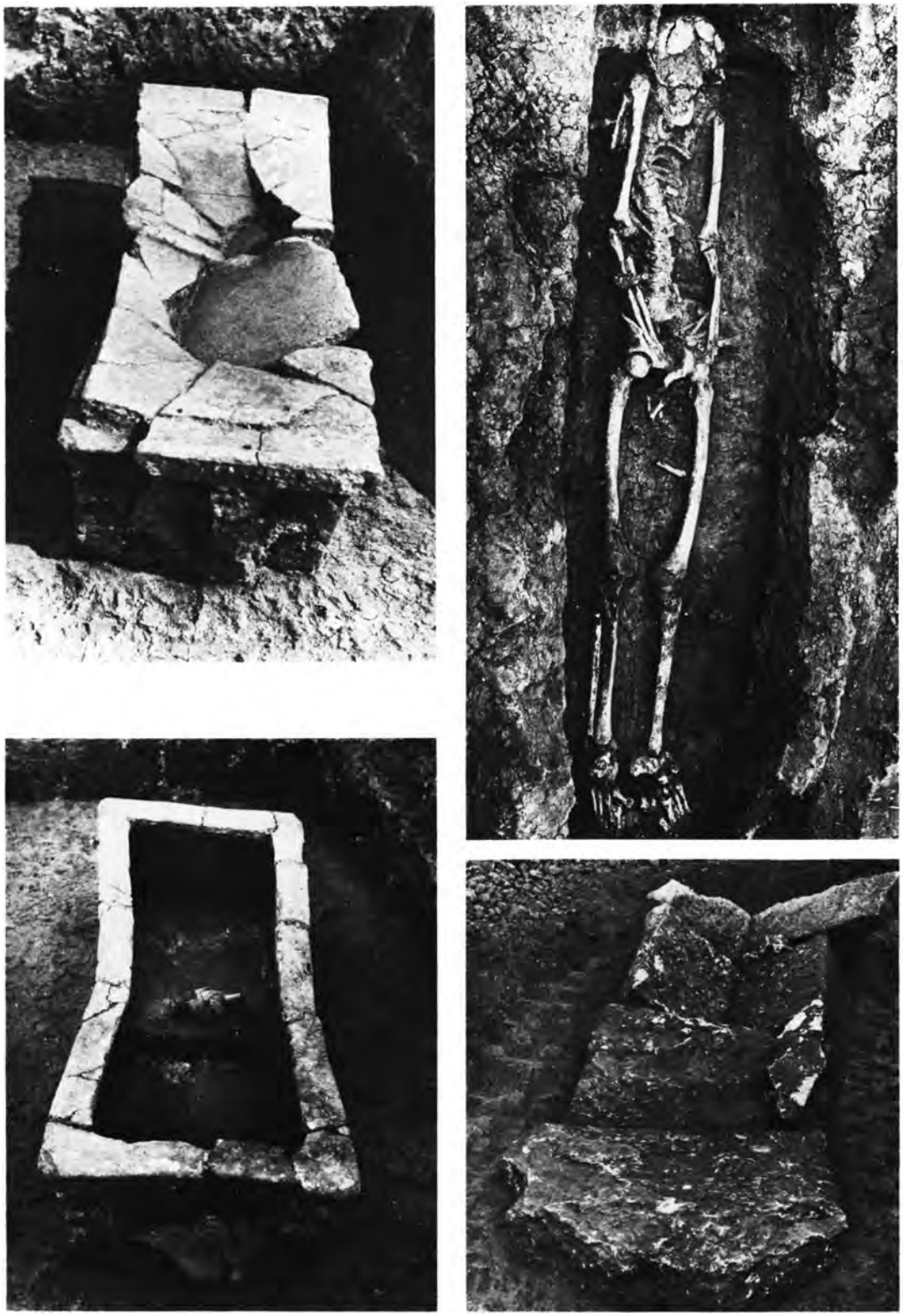

α. Μαρώνεια. Ἐπίστεψις ἐπιτυμβίας στήλης, β. Μοίρανα. Κρατὴρ κορινθιακοῦ τύπου, γ. Ἀρσάκειον. Πίθοι Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, δ. Μαξιμιανούπολις. Πίθοι Βυζαντινῆς ἐποχῆς, ε. Ἀλεξανδρούπολις. Τὰ εὑρήματα τοῦ τάφου τοῦ Π ί ν. 419 β

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

α, γ. Δίκαια. Τύμβος Α. Ἡ σαρκοφάγος ΙΙ καὶ τὸ ἐσωτερικόν της, β, δ. Παγούρια. Ὁ τάφος Ι

Δίκαια. Τύμβος Α: α-β. Πήλινοι σαρκοφάγοι ΙΙΙ καὶ VI, γ. Ἄποψις τοῦ τύμβου κατὰ τὴν ἀνασκαφήν

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Δίκαια: α-δ. Λήκυθοι ἐκ τοῦ τύμβου Α

Δίκαια. Τύμβος Α: α-γ. Ἀγγεῖα ἐκ ταφῶν, δ. Ταφικὸς ἀμφορεὺς α5

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

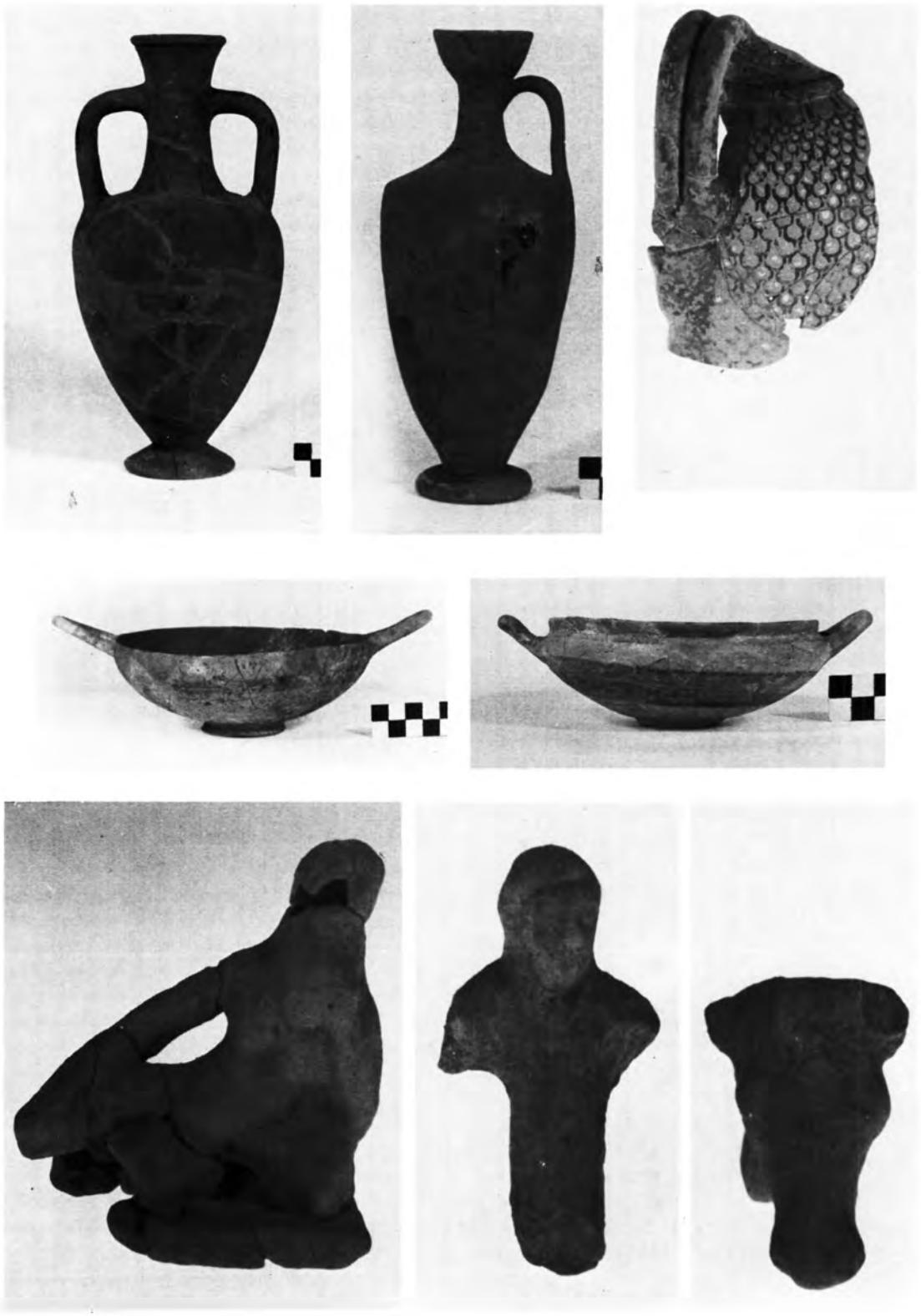

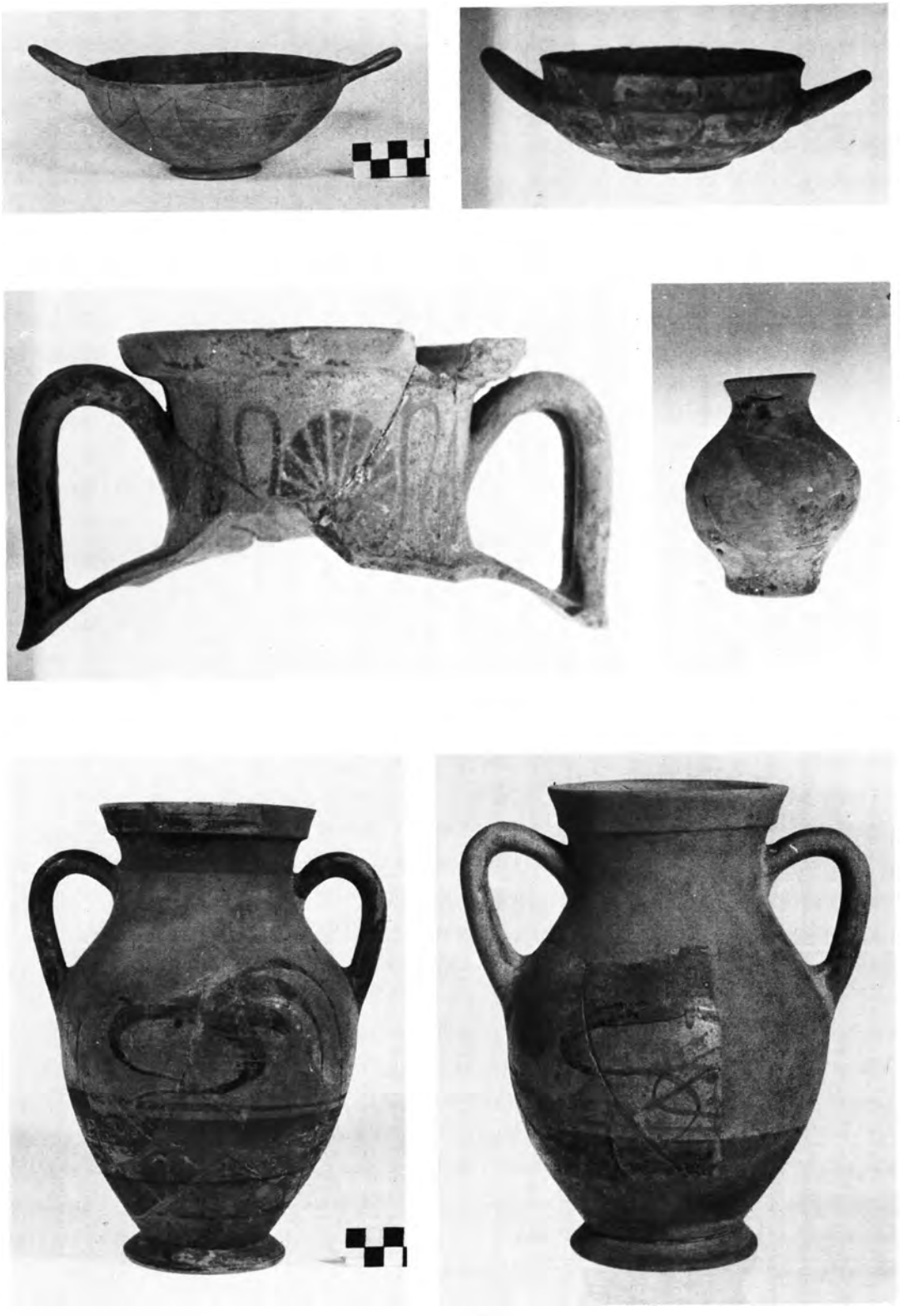

Δίκαια. Τύμβος Α: α-β. Σκύφοι ἐκ ταφῶν, γ-δ. Αἱ καύσεις 1 καὶ 5, ἀντιστοίχως

Δίκαια: α-η. Εὑρήματα ἐκ τοῦ τύμβου Α

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Δίκαια: α-στ. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν τύμβων Α καὶ Β

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Δίκαια: Τύμβος Δ: α. Πηλίνη σαρκοφάγος Ι, β. Ταφικὸς περίβολος, γ. Ὁ τύμβος πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Δίκαια. Τύμβος Δ: α-γ, στ. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς σαρκοφάγου Ι καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς, δ-ε, ζ. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ λακκοειδοῦς τάφου 1 καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Ἀρριανά. Τομὴ Α: α. Ἡ τοξωτὴ θυρὶς μεταξὺ τῶν ὑποκαύστων Γ καὶ Ε, β. Τὸ ὑπόκαυστον Γ

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

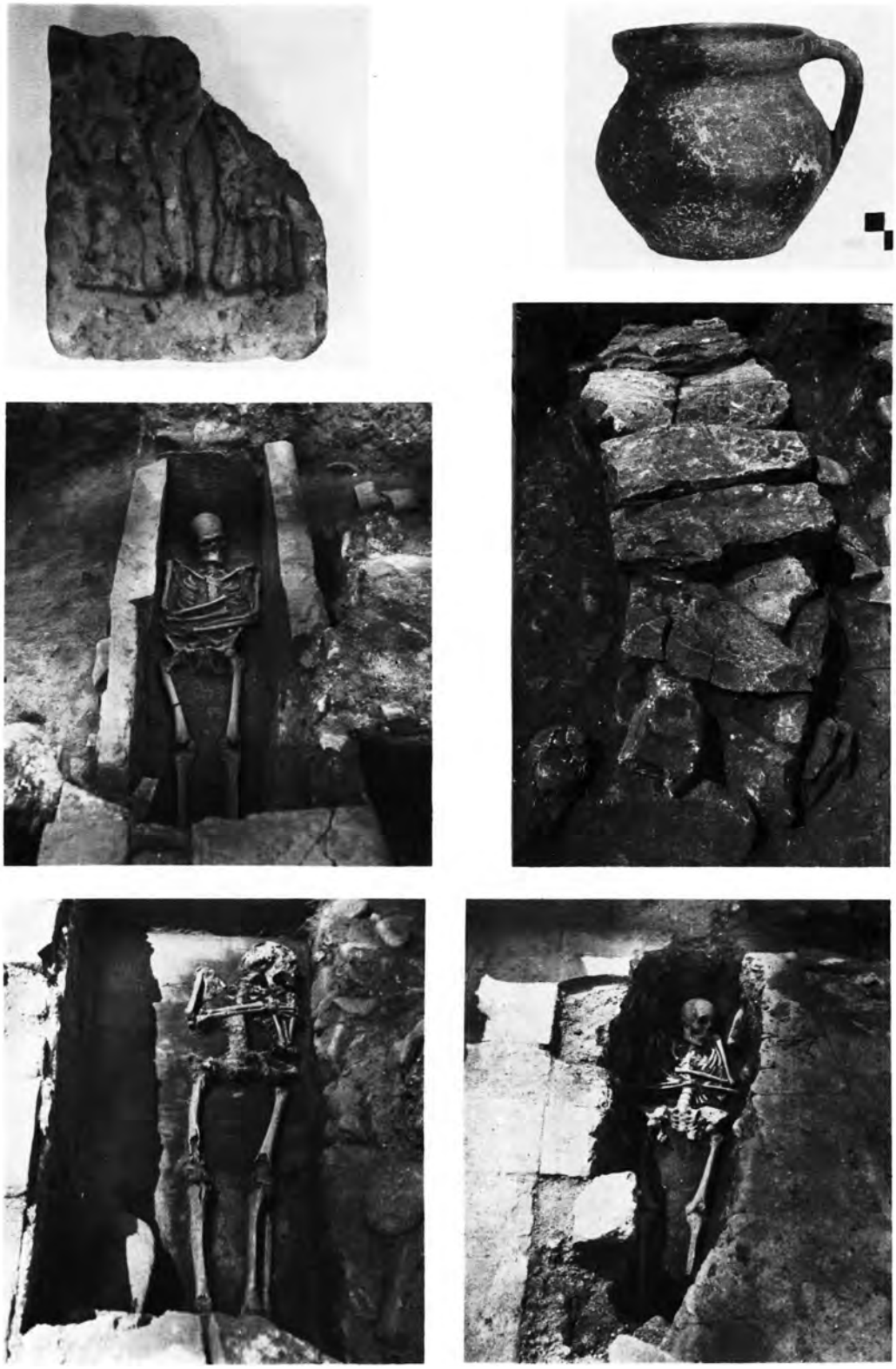

'Αρριανά. Τομὴ Α: α. Αἱ ἀψῖδες τῆς ΝΔ. πλευρᾶς, β-γ. Δάπεδον γ΄ φάσεως εἰς ὑπόκαυστα Γ καὶ Ε ἀντιστοίχως, δ. Ἡ Ν. πτέρυξ τοῦ λουτρῶνος

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

'Αρριανά: α. 'Ανάγλυφον πλακίδιον ἐκ τῆς τομῆς Β, β. 'Η πρόχους ἀριθ. 1467, γ-στ. Οἱ τάφοι XIV, III, VI, XVII ἀντιστοίχως

Ἀρριανά: α-β. Ἄποψις τομῆς Β καὶ ἡ ἑστία ἀντιστοίχως

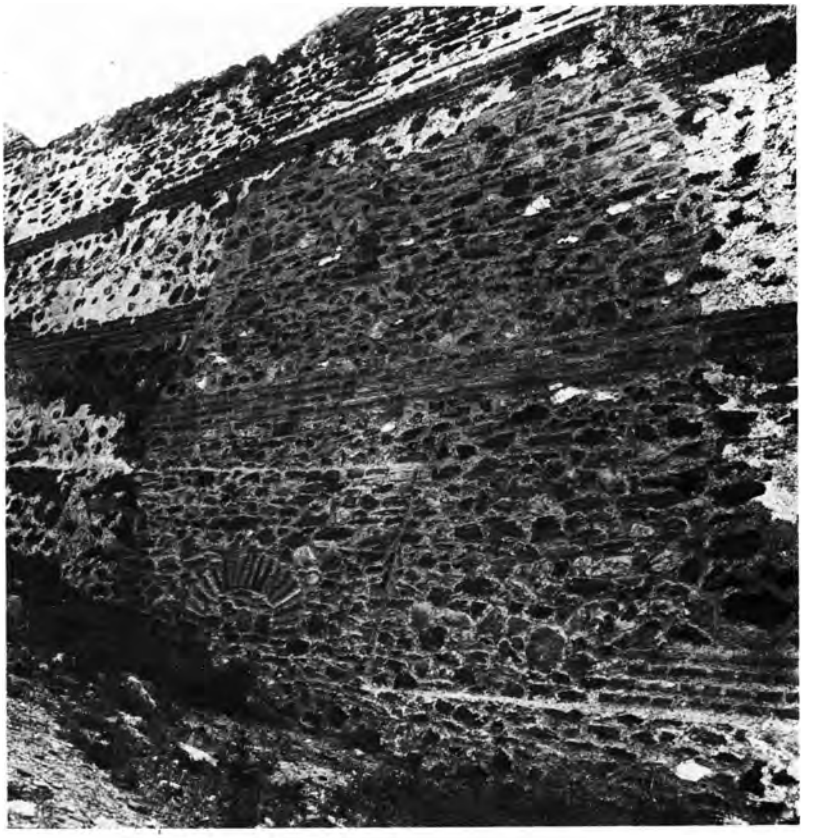
Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θεσσαλονίκη. Τεῖχος ὁδοῦ Εἰρήνης: α-β. Λεπτομέρειαι μετὰ τὰς ἐργασίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

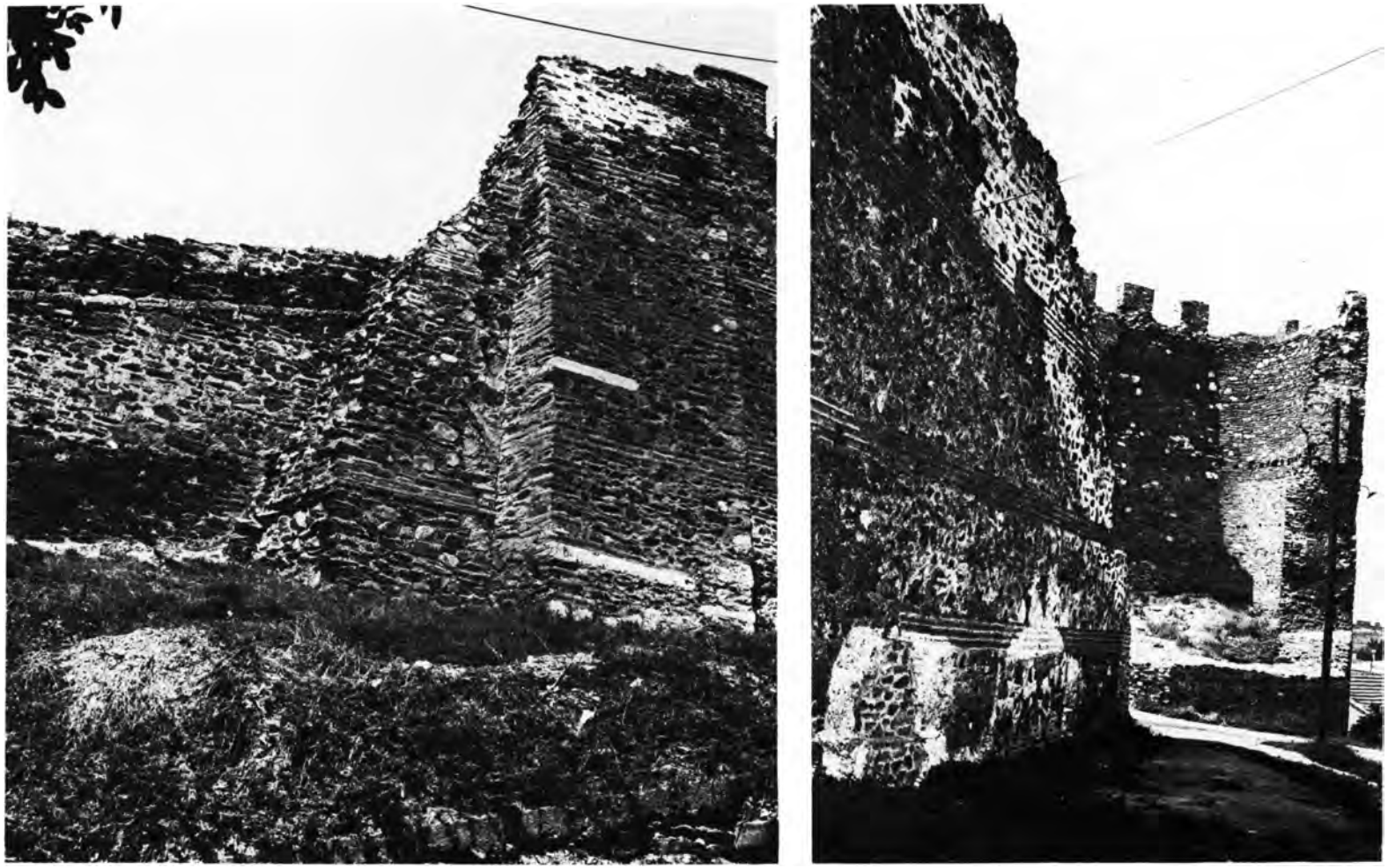
Θεσσαλονίκη. Βορειοδυτικὸν τεῖχος ἀκροπόλεως: α-β. Λεπτομέρειαι μετὰ τὰς ἐργασίας

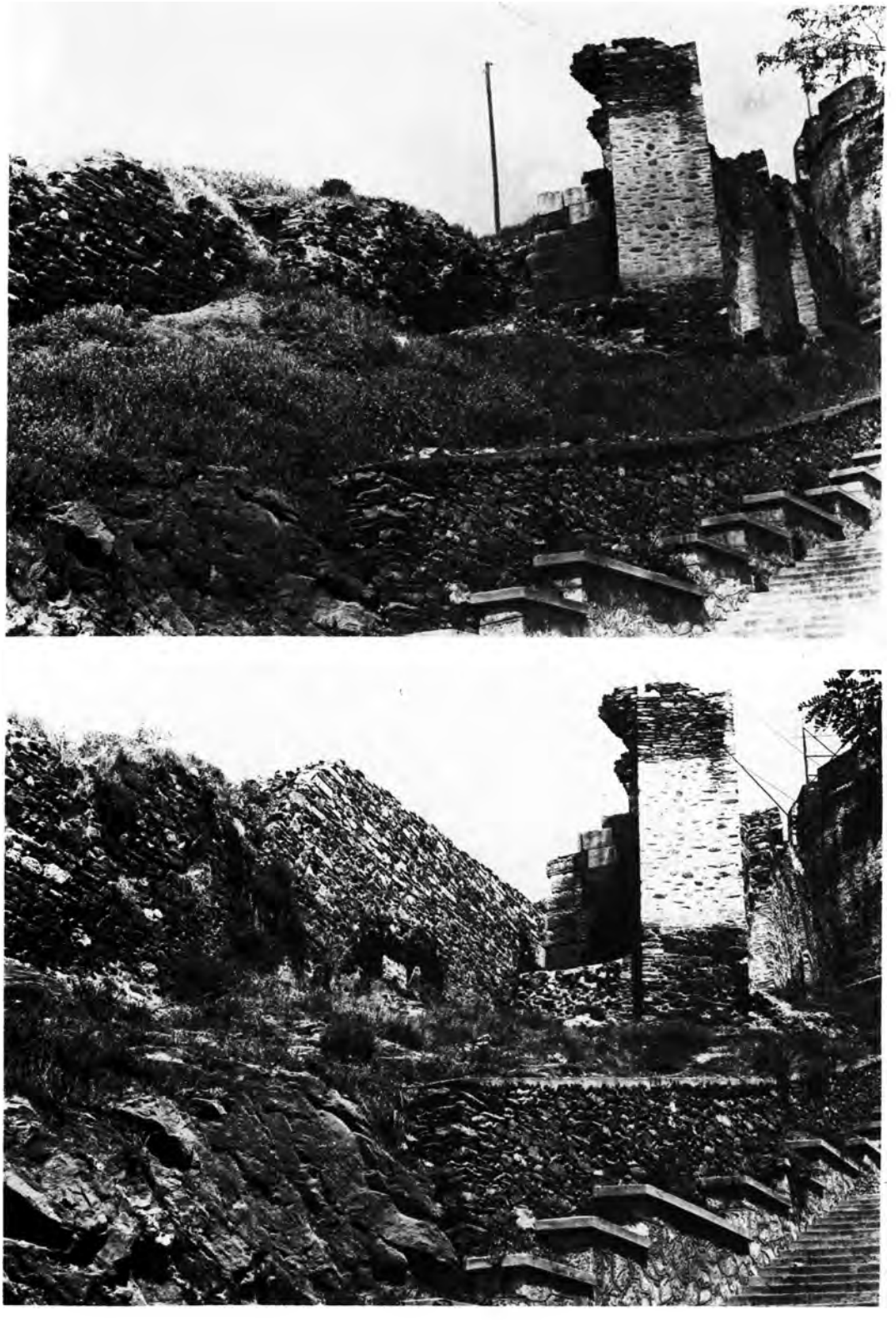
Θεσσαλονίκη: α. Πύργος βορειοδυτικοῦ τείχους ἀκροπόλεως μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Δυτικὸν τεῖχος ἀκροπόλεως

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Θεσσαλονίκη. Τείχη ἀκροπόλεως: α. Τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Πολυγωνικὸς πύργος τοῦ δυτικοῦ τείχους μετὰ τὰς ἐργασίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἀνατολικὸν τεῖχος: α-β. Τμῆμα τοῦ τείχους πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Θεσσαλονίκη. Ἀνατολικὸν τεῖχος: α. Ταφικὸν παρεκκλήσιον, β. Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι

Θεσσαλονίκη. Ἀνατολικὸν τεῖχος: α. Τοιχογραφία εἰς τὴν κόγχην τοῦ ταφικοῦ παρεκκλησίου, β. Τὸ «Θεοδοσιανόν» τεῖχος καὶ τὸ παλαιότερον αὐτοῦ δίδυμον τεῖχος

Θεσσαλονίκη. Ἀνατολικὸν τεῖχος: α. Πύργος τοῦ παλαιοτέρου τοῦ «Θεοδοσιανοῦ» τείχους, β. Πύργος τοῦ «Θεοδοσιανοῦ» τείχους καὶ τὸ παλαιότερον αὐτοῦ τεῖχος

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Θεσσαλονίκη: α. Βορειοδυτικὸν τεῖχος. Τὸ «Θεοδοσιανὸν» καὶ τὸ παλαιότερον αὐτοῦ τεῖχος, β. Τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος μετὰ τὰς ἐργασίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός: α. Τὸ πρόπυλον μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Δεξαμενὴ ὕδατος

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Θεσσαλονίκη: α. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Κρήνη πρὸς Ν. τοῦ Ἀλατζᾶ Ἰμαρὲτ

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

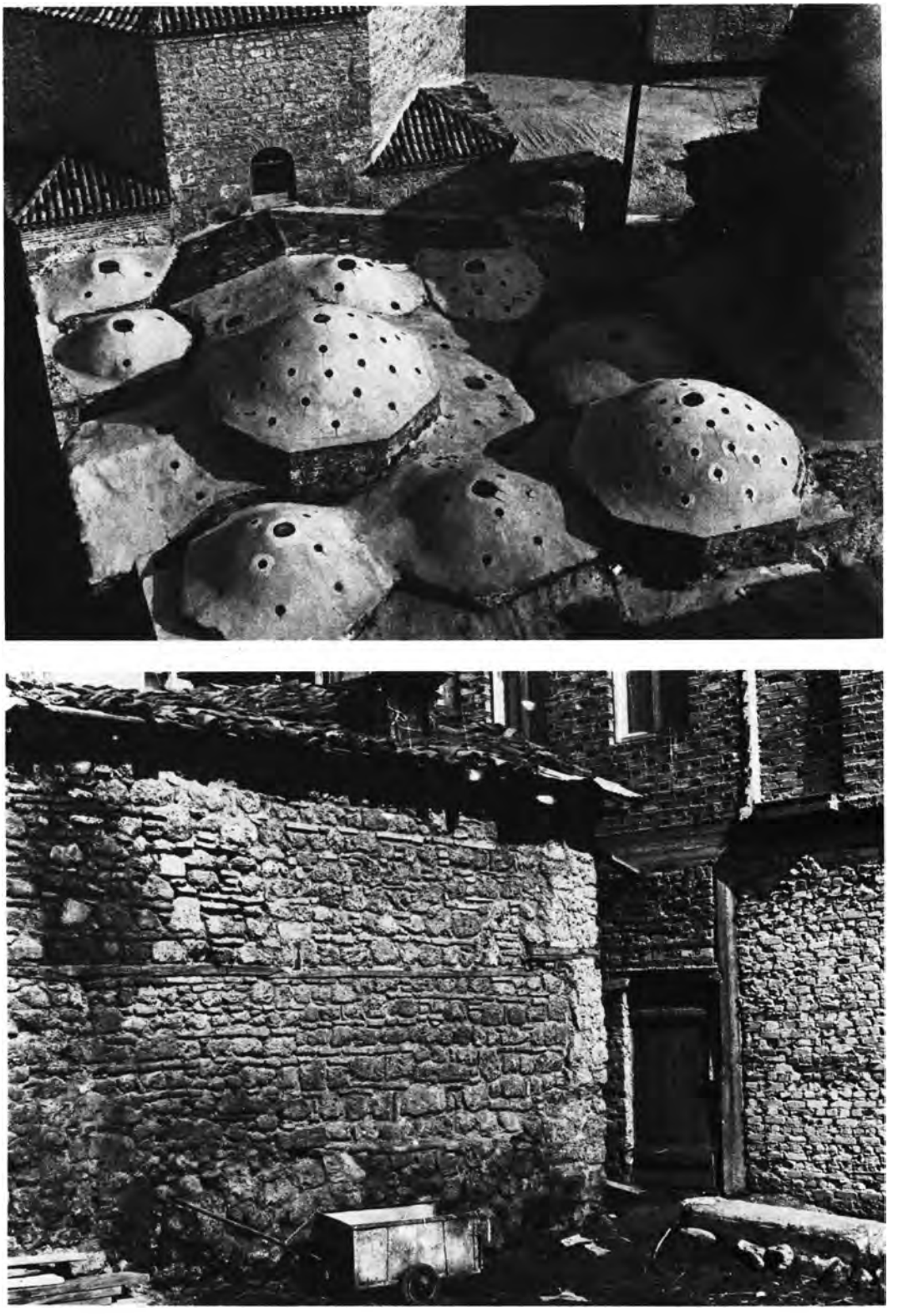
Θεσσαλονίκη: α-β. Ὁ βυζαντινὸς λουτρὼν μετὰ τὰς ἐργασίας

α. Θεσσαλονίκη. Λουτρὰ «Παράδεισος» (Μπέη Χαμάμ), β. Βέροια. Ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης μετὰ τὰς ἐργασίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Βέροια: α. Δίδυμος τουρκικὸς λουτρὼν μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ναὸς Ἁγίας Ἄννης. Τμῆμα τοῦ Ν. τοίχου μετὰ τὰς ἐργασίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Ἔδεσσα. Παλαιὰ Μητρόπολις: α. Ἡ Α. πλευρὰ μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ἄποψις κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Κουντουριώτισσα Πιερίας. Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου: α. Τοιχογραφία Ἁγίου, β. Σύνθετον κιονόκρανον τοῦ Β. διβήλου, γ. Τοιχογραφία Σταυρώσεως

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Κουντουριώτισσα Πιερίας. Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου: α-β. Ὁ ναὸς πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

α. Κουντουριώτισσα Πιερίας. Ἡ Ν. πλευρὰ τοῦ ναοῦ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Μονὴ Βατοπεδίου. Ἡ Ν. ὄψις τῆς καείσης πτέρυγος κατὰ τὰς ἐργασίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Ἅγιον Ὄρος: α. Μονὴ Χελανδαρίου. Ἡ Βιβλιοθήκη μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Μονὴ Παντελεήμονος. Ἡ καεῖσα πτέρυξ πρὸ τῶν ἐργασιῶν

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Ἅγιον Ὄρος. Μονὴ Παντοκράτορος: α-γ. Τοιχογραφίαι

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Ἅγιον Ὄρος. Μονὴ Σταυρονικήτα: α-β. Ἡ Δ. πτέρυξ κελλίων πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Ἅγιον Ὄρος: α. Μονὴ Σταυρονικήτα. Ἐξωτερικὴ ἄποψις Β. πτέρυγος κελλίων πρὸ τῶν ἐργασιῶν, β. Σκήτη Ἁγίου Δημητρίου. Τὸ Κυριακὸν πρὸ τῶν ἐργασιῶν

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

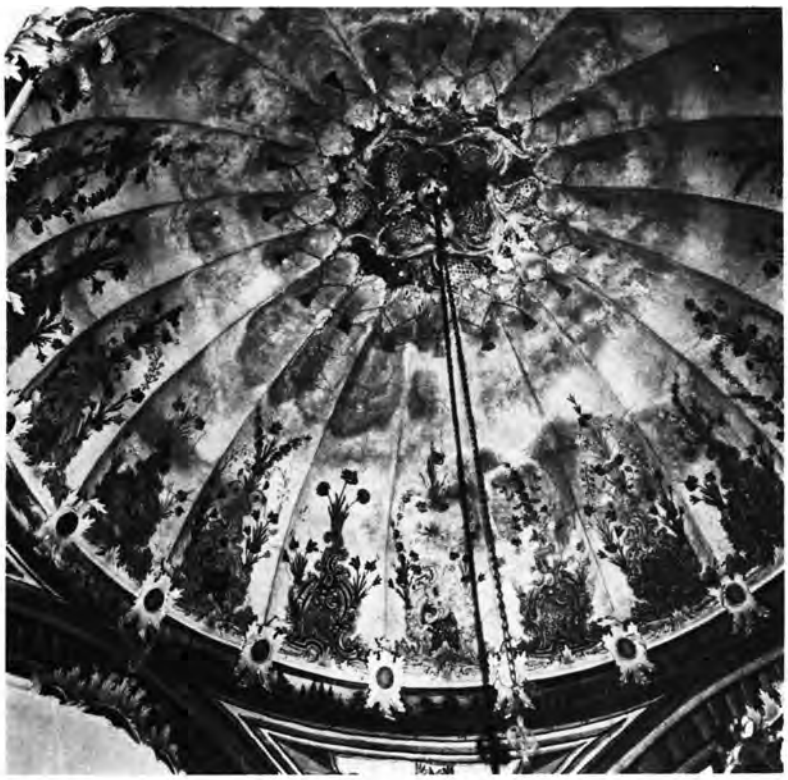

Ἅγιον Ὄρος. Σκήτη Ἁγίου Δημητρίου: α. Ἀποτειχισμένη τοιχογραφία, β. Κιονόκρανον εἰς τὸ Κυριακόν, γ. Εἰκὼν Παναγίας Ὁδηγητρίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Ἅγιον Ὄρος: α. Ὁ τροῦλλος τοῦ παρεκκλησίου τοῦ κελλίου Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, β. Τοιχογραφία Ἀναλήψεως εἰς παρεκκλήσιον κελλίου «Μολυβδοκκλησιά», γ. Ἡ Ν. ὄψις τοῦ πύργου τῆς Νέας Σκήτης

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Ἅγιον Ὄρος: α. Κελλίον «Μολυβδοκκλησιά». Τὸ παρεκκλήσιον πρὸ τῶν ἐργασιῶν, β. Σκήτη Τιμίου Προδρόμου

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

α. Βέροια. Παλαιὰ Μητρόπολις. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας Ἐνταφιασμοῦ κατὰ τὰς ἐργασίας, β. Θεσσαλονίκη. Ὅσιος Δαβίδ. Ὁ Ἰωσὴφ τῆς Γεννήσεως κατὰ τὰς ἐργασίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Ἅγιον Ὄρος. Μονὴ Χελανδαρίου: α. Εἰκὼν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Δεῖγμα καθαρισμοῦ τοιχογραφίας Β. χοροῦ καθολικοῦ

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἀχειροποίητος: α-β. Ψηφιδωτὸν τόξου Ν. κιονοστοιχίας πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

α. Θεσσαλονίκη. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Πανοράματος. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ δεξιοῦ κλίτους, β. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Νικήτης ἀπὸ Ν.

Θάσος: α. Οἰκισμὸς Παναγίας. Δρόμος τοῦ χωρίου, β. Οἰκισμὸς Θεολόγου. Οἰκία

ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

α. Φίλιπποι. Τὸ Α. τεῖχος μετὰ τὴν στερέωσιν, β. Καβάλα. Ἡ Β. πλευρὰ τοῦ τείχους μετὰ τὴν στερέωσιν, γ. Καβάλα. Τὸ παράλιον τεῖχος μετὰ τὴν στερέωσιν

ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

α. Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν. Τὸ καθολικὸν ἀπὸ Δ., β. Ἀναστασιούπολις. Ἡ Ν. πύλη τοῦ τείχους

Ἀναστασιούπολις: α-β. Ἡ Β. πύλη τοῦ τείχους πρὸ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν

ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

α. Ἀναστασιούπολις. Ἀγωγὸς ὑπὸ τὴν Ν. πύλην τοῦ τείχους, β-γ. Παλαιόπολις Σαμοθράκης. Παλαιοχριστιανικὸς ναὸς ἀρχαίου λιμένος καὶ ἡ ἁψὶς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος

ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

α. Καμαριώτισσα Σαμοθράκης. Παλαιοχριστιανικὸν θωράκιον, β. Κιονόκρανον ἐκ Μαρωνείας, γ. Φίλιπποι, βασιλικὴ Γ. Χῶρος Ἱεροῦ Βήματος (ἀπὸ Δ.), δ. Παλαιόπολις Σαμοθράκης. Βυζαντινὸν τεῖχος ἀρχαίου λιμένος

ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

α. Ὑδραγωγεῖον ἐπὶ τοῦ Μενοικίου ὄρους, β. Φίλιπποι, βασιλικὴ Γ. Σύνθρονον πρεσβυτέρων

ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

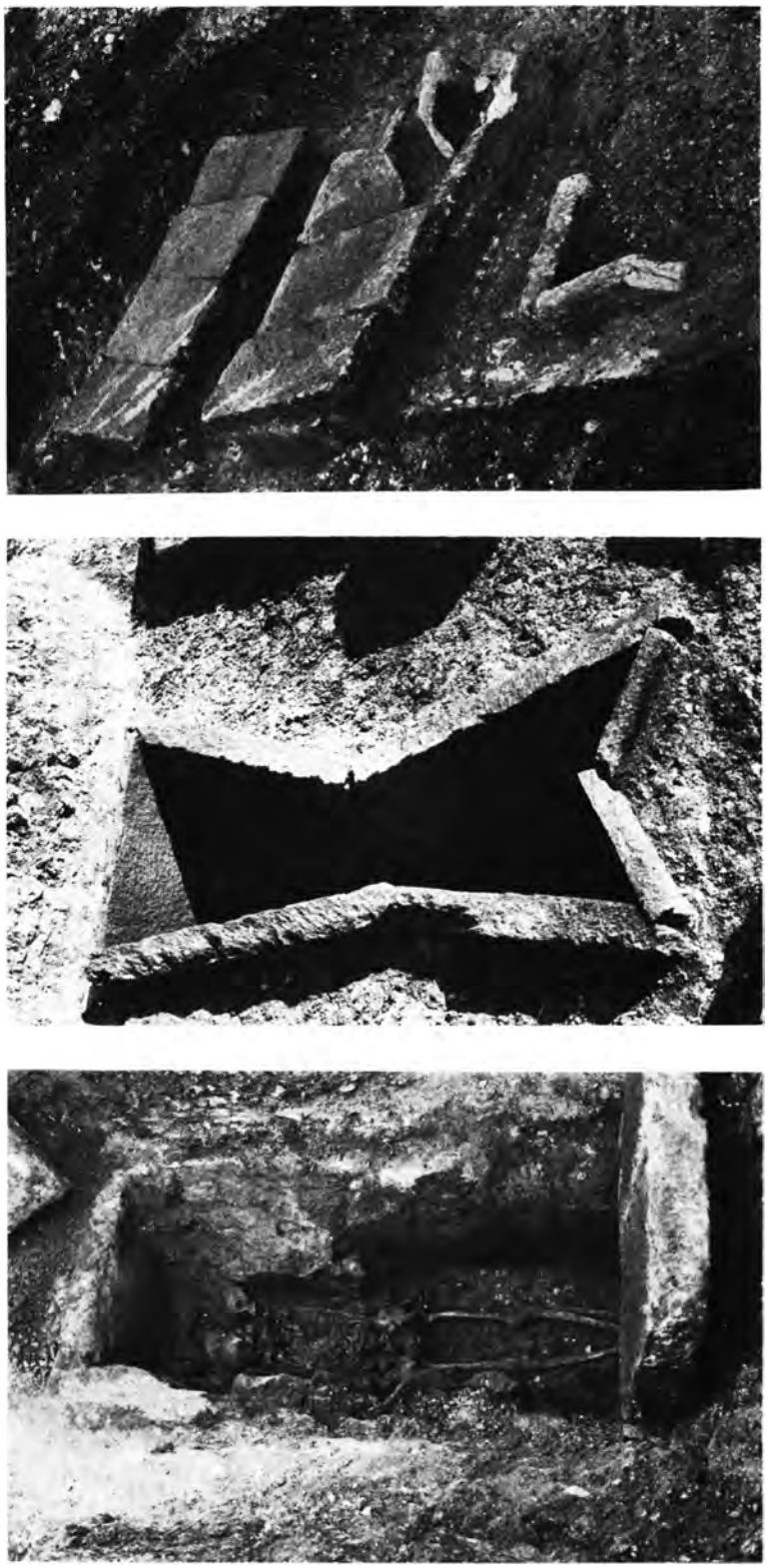

α. Ἁγία Τριὰς Κινύρων Θάσου, β. Μουσουλμανικὸν τέμενος εἰς Δράμαν, γ. Ἅγιος Δημήτριος εἰς Μετόχιον Ποταμιᾶς Θάσου

ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Ἐργατικῶν Κατοικιῶν Καλλιθέας: α-γ. Τάφοι

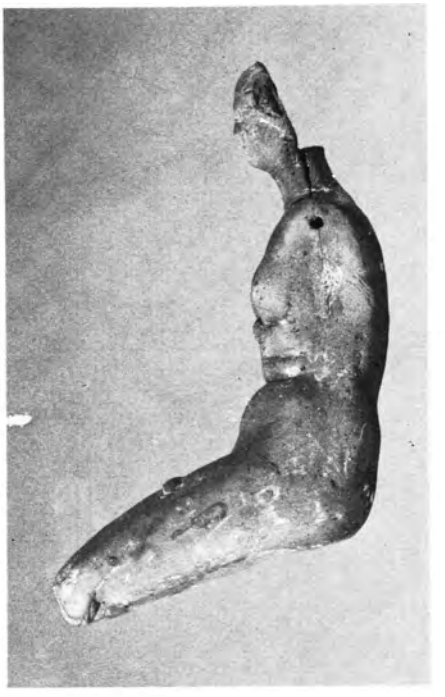
Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Ἐργατικῶν Κατοικιῶν Καλλιθέας: α-δ. Πήλινα εἰδώλια, ε. Τὰ εἰδώλια κατὰ χώραν

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Ἐργατικῶν Κατοικιῶν Καλλιθέας: α-ε. Κτερίσματα τάφων

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη: α-β. Οἰκόπεδον Δημ. Κατσάνη. Τοῖχοι Τ1 καὶ Τ2 ἀντιστοίχως, γ. Οἰκόπεδον ἐργοστασίου ΕΠΟΝ. Τάφοι Α καὶ Β

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη: α. Οἰκόπεδον Δ. Κατσάνη. Τοῖχος Τ1, β. Ὁ πύργος τοῦ ἀρχαίου λιμενοβραχίονος ἀπὸ Β.

Μυτιλήνη. Στρατόπεδον Κουρτζῆ: α-γ. Ὑάλινα ἀγγεῖα ἐκ τάφων

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Ἀνασκαφὴ ἀρχαίου λιμενοβραχίονος: α-β. Ὄψεις ἀπὸ Β. καὶ Ν.

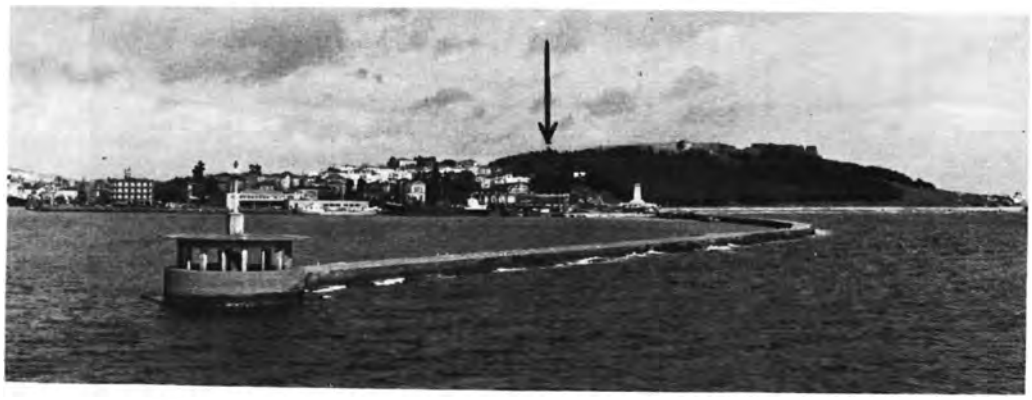
Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ: α-γ. Οἰκοδομικὰ λείψανα καὶ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη: α-β. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, γ. Ἄποψις τῆς πόλεως καὶ τοῦ Ν. λιμένος

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη: α-β. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, γ. Ἰωνικὸς σπόνδυλος ἐκ τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Συμεών

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Ἀσύλου Ἀνιάτων: α. Τμῆμα ρωμαϊκοῦ κτηρίου, β. Γενικὴ ἄποψις ἀνασκαφῆς

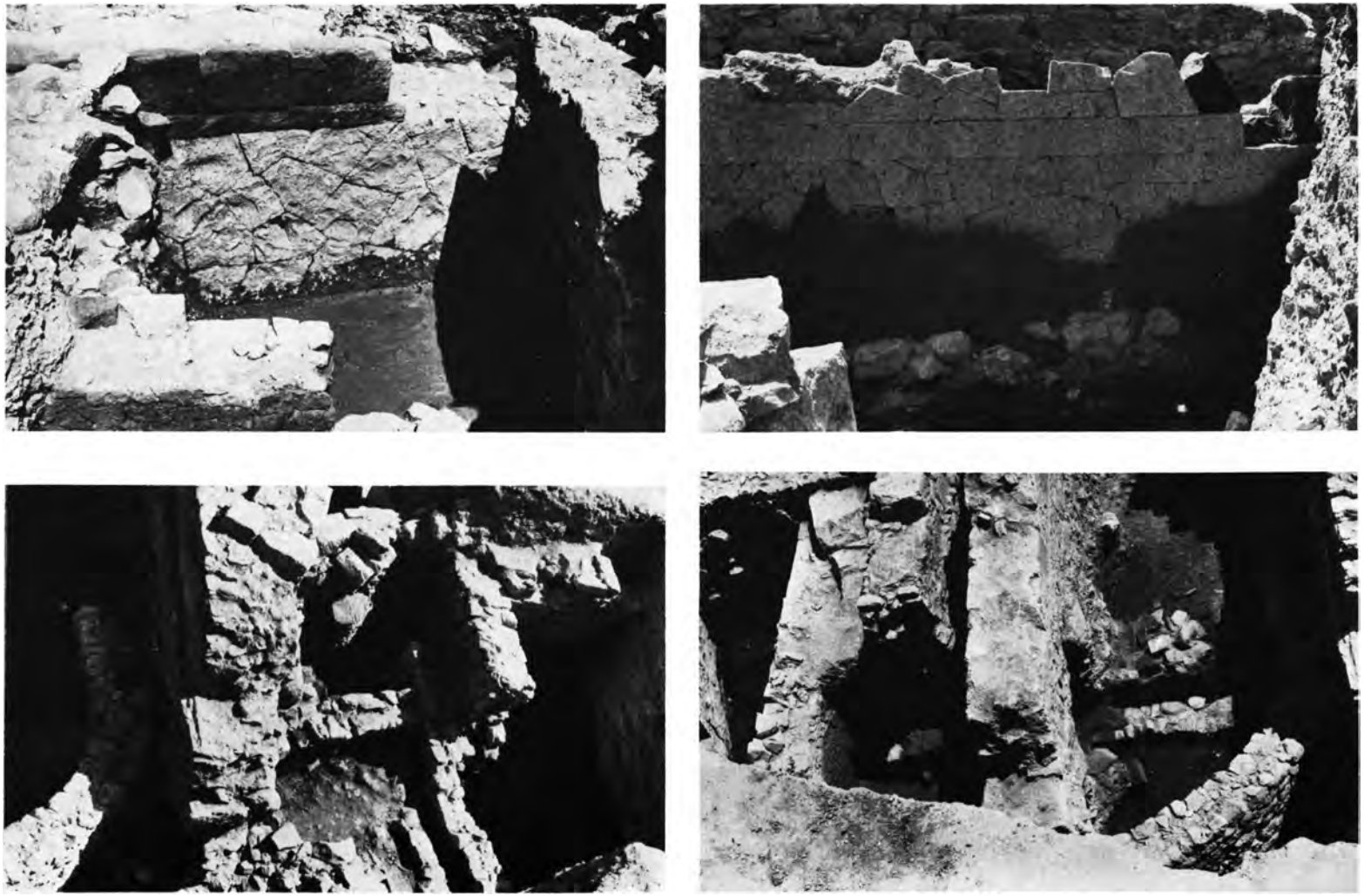
Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη: α. Οἰκόπεδον Μ. Κουτρῆ. Τμῆμα ἐνεπιγράφου ἐπιστυλίου, β-γ. Φρέατα Α καὶ Β

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Ἀσύλου Ἀνιάτων: α. Ἀναλημματικὸς τοῖχος λεσβίας δομῆς, β. Ἐξωτερικὴ ὄψις τοίχου ἀψιδωτοῦ κτηρίου, γ-δ. Τὰ πρὸς Δ. τοῦ ἀψιδωτοῦ κτηρίου οἰκοδομικὰ λείψανα καὶ τὸ ἀψιδωτὸν κτήριον

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον 'Ασύλου 'Ανιάτων: α-στ. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Ἀσύλου Ἀνιάτων: α-ε. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Δ. ΧΑΤΖΗ

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Ἀσύλου Ἀνιάτων: α-δ. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Δ. ΧΑΤΖΗ

Ἀρχαία Ἄντισσα: α. Κτῆμα Β. Βρησαώτη. Ὁ τάφος Ι, β. Ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας Ἀντίσσης

Δ. ΧΑΤΖΗ

Ἀρχαία Ἄντισσα: α. Τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον, β. Κτῆμα Β. Βρησαώτη. Οἱ τάφοι II, III, IV

Δ. ΧΑΤΖΗ

α. Σκάλα Συκαμνιᾶς. Παλαιοχριστιανικὸς ἀμφικιονίσκος, β-γ. Ἀρχαία Ἄντισσα. Καμπύλος τοῖχος λεσβίας δομῆς

Δ. ΧΑΤΖΗ

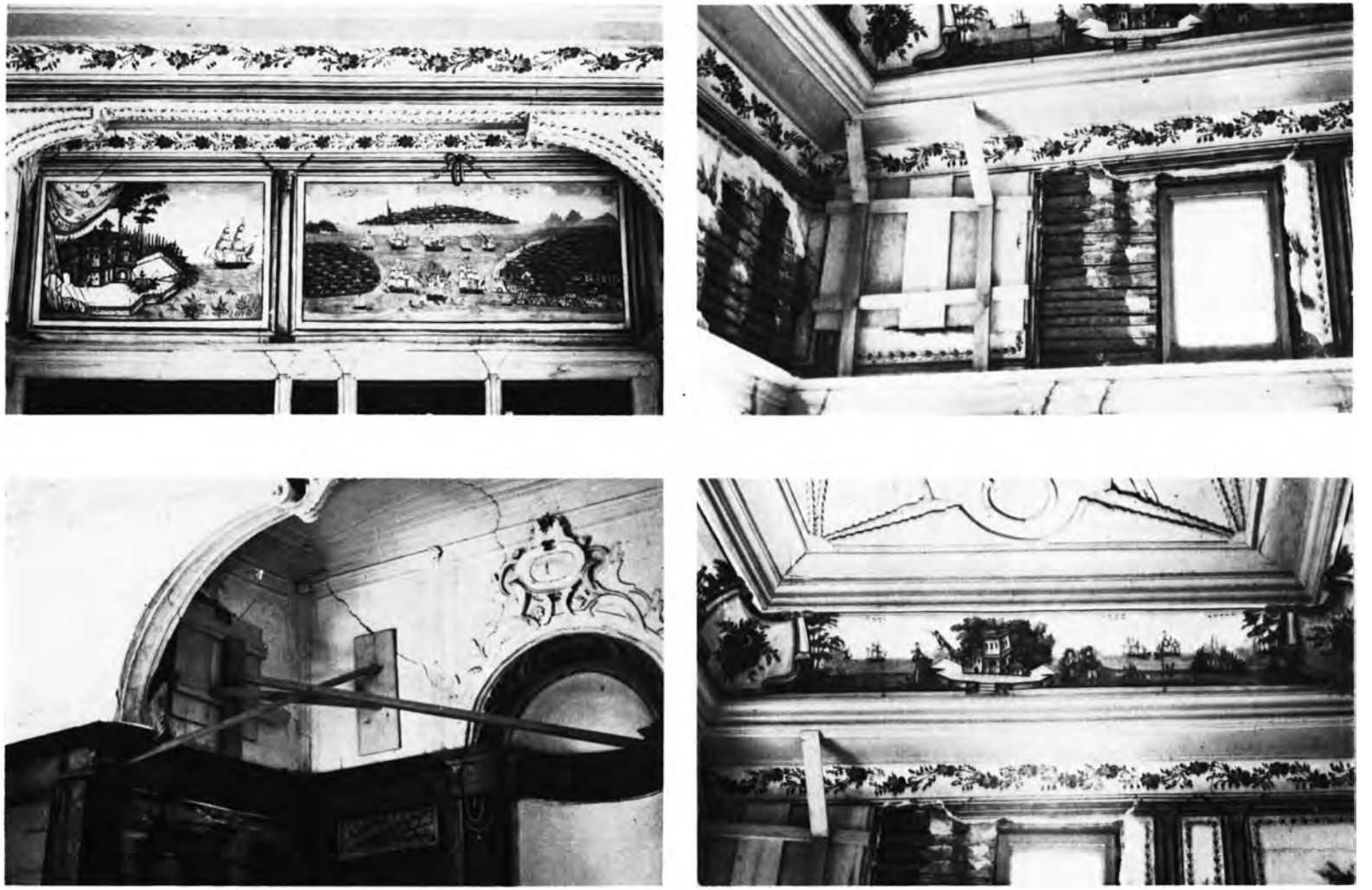

α-β. Μήθυμνα. Ἀρχαῖα εἰς κτῆμα Σταυρακάκη, γ. Θερμή. Θέσις Δράκος. Ἀρχαῖα εἰς κτῆμα Π. Λύχνου

Δ. ΧΑΤΖΗ

Πέτρα. Οἰκία Βαρελτζίδαινας: α-δ. Τοιχογραφίαι μετὰ τὴν συντήρησιν

Δ. ΧΑΤΖΗ

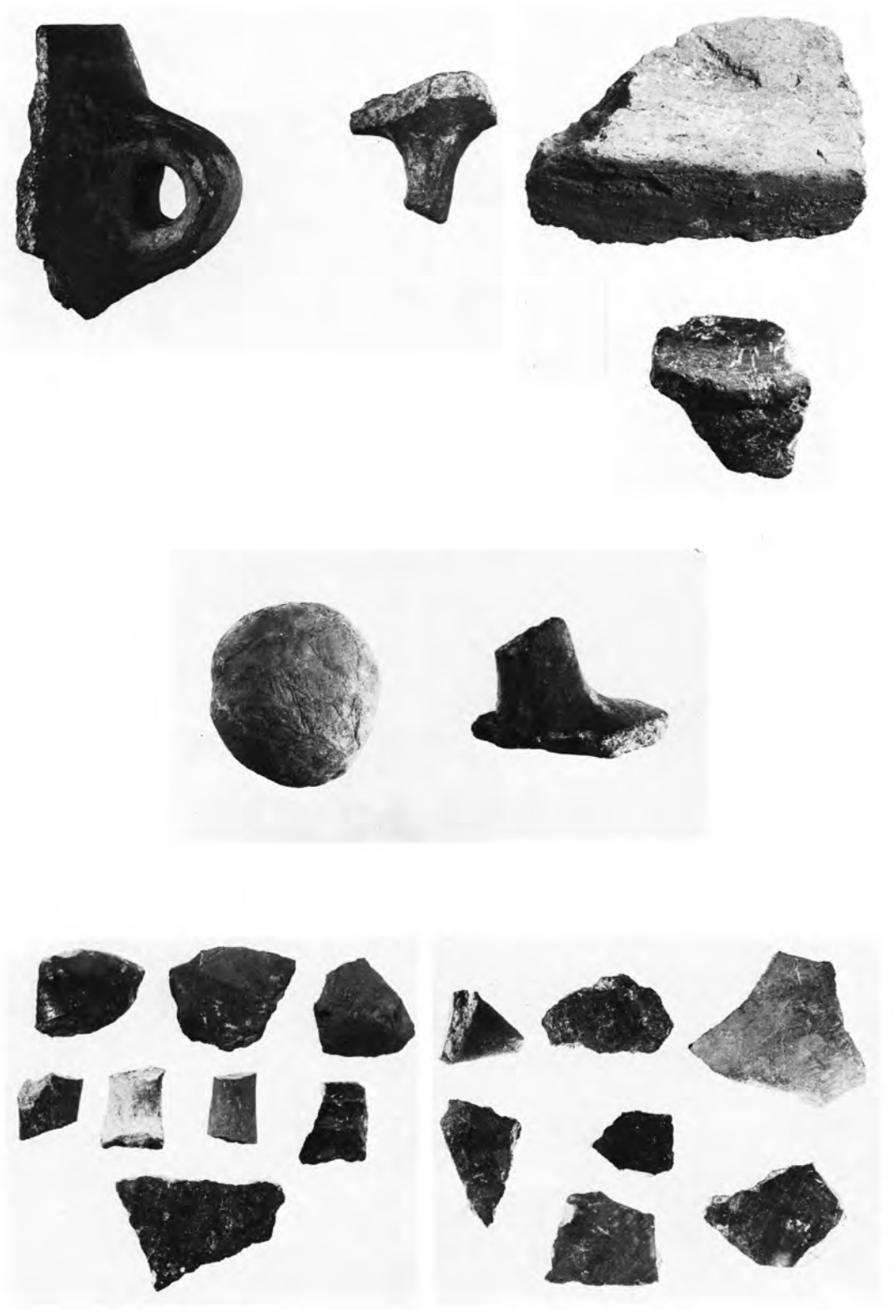

Λῆμνος: α-β. Λίθινον ὀρόσημον καὶ εἰδώλιον ἐξ Ἡφαιστείας, γ. Ὁ λόφος Προγόμυλος καὶ ἡ πέριξ περιοχὴ

Δ. ΧΑΤΖΗ

Λῆμνος: α-στ. Προϊστορικὰ ὄστρακα ἐκ Προγομύλου

Δ. ΧΑΤΖΗ

Σάμος. Οἰκόπεδον Ἑλ. Νέγρη: α-γ. Τὸ κυκλικὸν κτίσμα, δ. Οἰκόπεδον Ἰ. Σερβίου. Τὸ σωζόμενον τμῆμα τῆς δεξαμενῆς

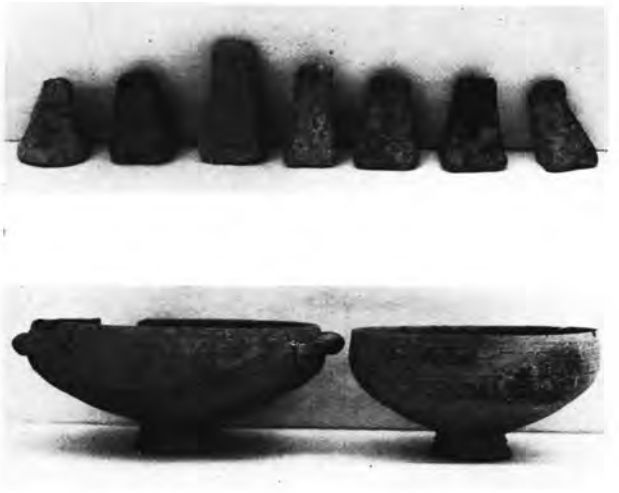
Κ. ΤΣΑΚΟΣ

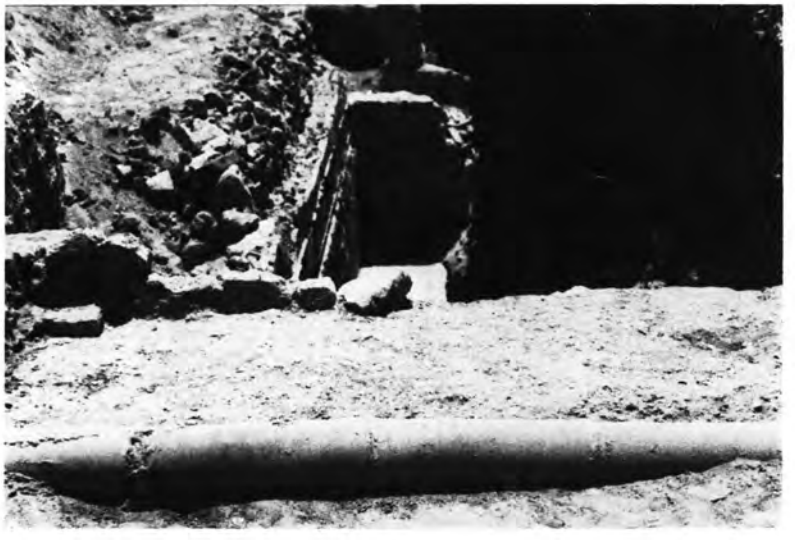

Σάμος. Οἰκόπεδον Ἐπ. Σολούνια: α. Αἴθουσα Α, β. Τὸ μαρμάρινον κατώφλιον τῆς αἰθούσης Β

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος: α-γ. Οἰκόπεδον Χ. Πλατανιώτου. Εὑρήματα ἐκ τοῦ φρέατος, δ-ε. Οἰκόπεδον Ἐπ. Σολούνια. Ἀγωγὸς ὑδρεύσεως καὶ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς δεξαμενῆς

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος. Οἰκόπεδον Χ. Πλατανιώτου: α-ζ. Εὑρήματα ἐκ τοῦ φρέατος

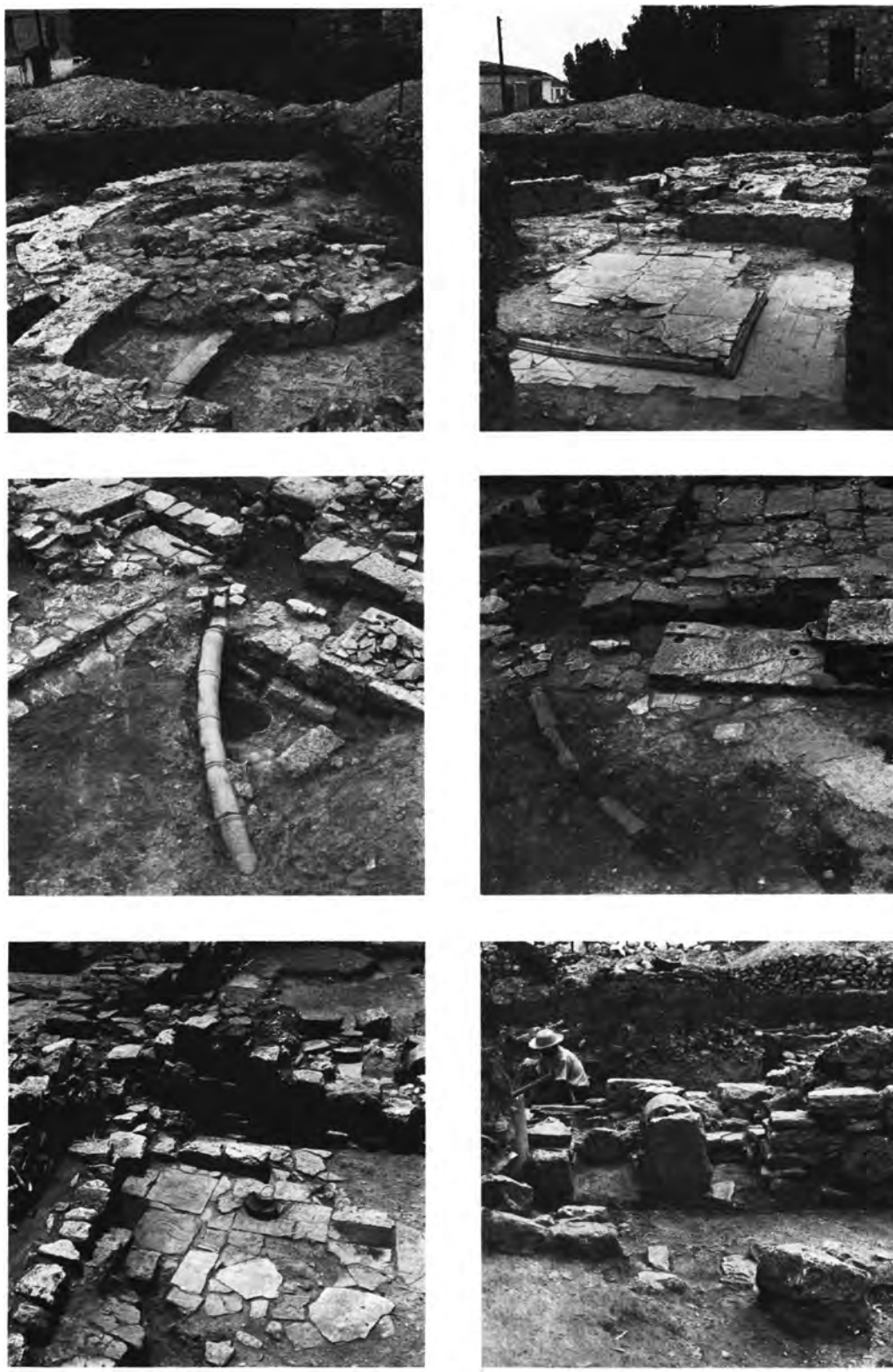

Σάμος: α-β. Οἰκόπεδον Στ. Βουδούρη. Ἡ βάσις τοῦ ἀδριάντος τοῦ Καλλικράτου Βοΐσκου καὶ τὸ θεμέλιον εἰς τὴν τομὴν Ι, γ. Οἰκόπεδον Ἐμμ. Ἀνδρονίκου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς, δ. Οἰκόπεδον Γ. Ὀλλανδέζου. Κιβωτιόσχημοι τάφοι

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος: α-β. Οἰκόπεδον Γ. Ὀλλανδέζου. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, γ-δ. Οἰκόπεδον Ἐμμ. Σκούφου. Ὁ χῶρος Ι καὶ τμῆμα τῆς πλακοστρώτου ὁδοῦ, ε-στ. Οἰκόπεδον Ἐμμ. Σκούφου. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου VIII καὶ ἡ πρὸ τοῦ τοίχου Τ12 κατασκευή

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος: α. Οἰκόπεδον Ἐμμ. Σκούφου. Ὁ τοῖχος Τ6, β. Οἰκόπεδα Γιαννοπούλου. Κεραμεικὸς κλίβανος, γ. Οἰκόπεδον Ἐμμ. Σκούφου. Τὸ συγκρότημα τῶν τοίχων Τ14 - Τ17

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος. Οἰκόπεδα Γιαννοπούλου: α-ζ. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος. Οἰκόπεδα Δημητρίου: α. Ἀναλημματικὸς τοῖχος, β. Ἄποψις τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων

Κ. ΤΣΑΚΟΣ

Σάμος: α-β. Παλαιοχριστιανικὸν κοιμητήριον Παναγίτσας, γ. Οἰκόπεδα Γιαννοπούλου. Τὰ λείψανα τοῦ Δ. ἀνδήρου

Δονοῦσα: α-β. Ὁ χῶρος τῆς ἀνασκαφῆς παρὰ τὸ τεῖχος

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Δονοῦσα: α. Τὸ κτίσμα Α ἀπὸ Β., β. Λεπτομέρεια τοῦ πεζουλίου εἰς τὸν Β. χῶρον τοῦ κτίσματος Α

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

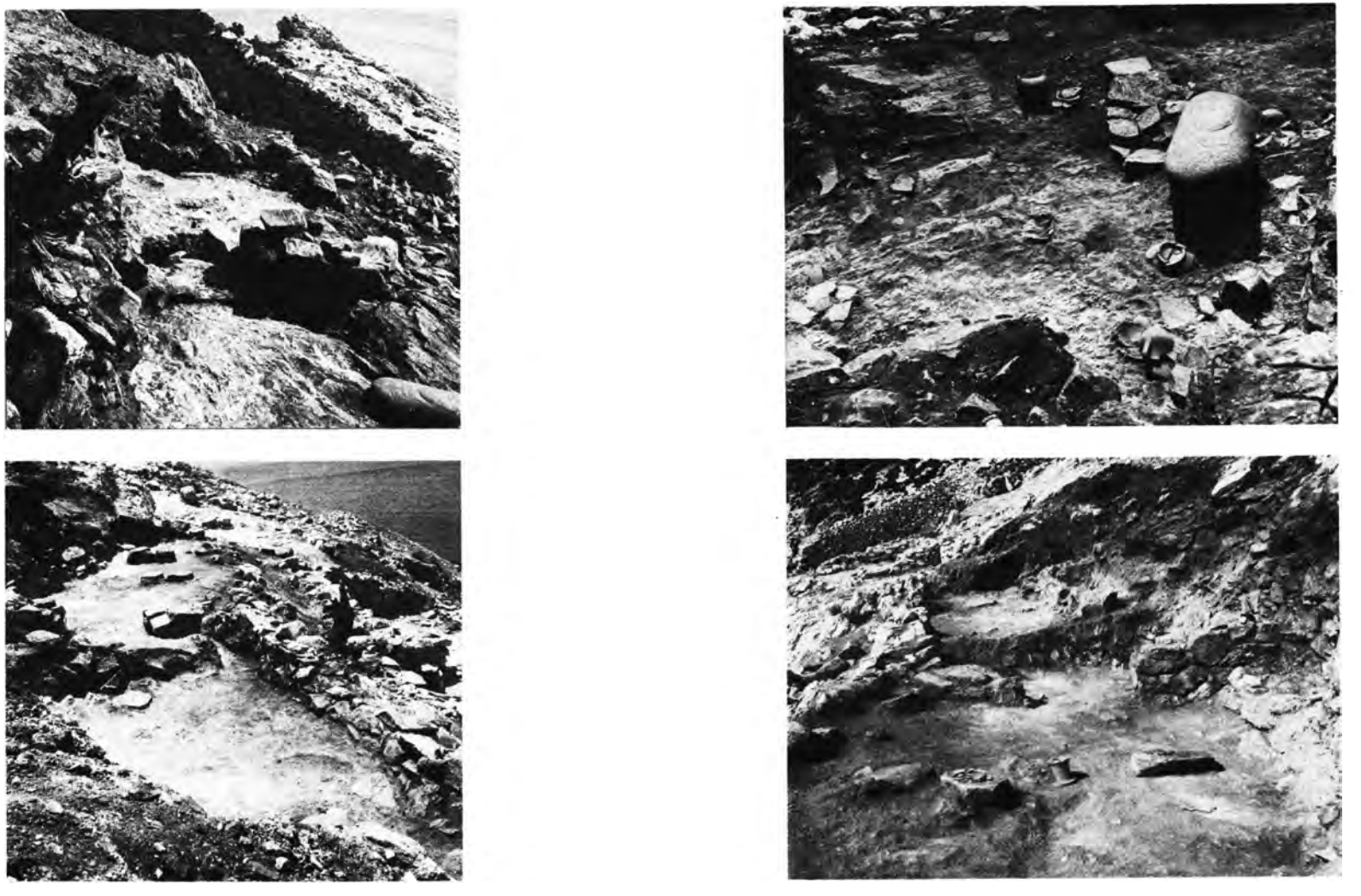

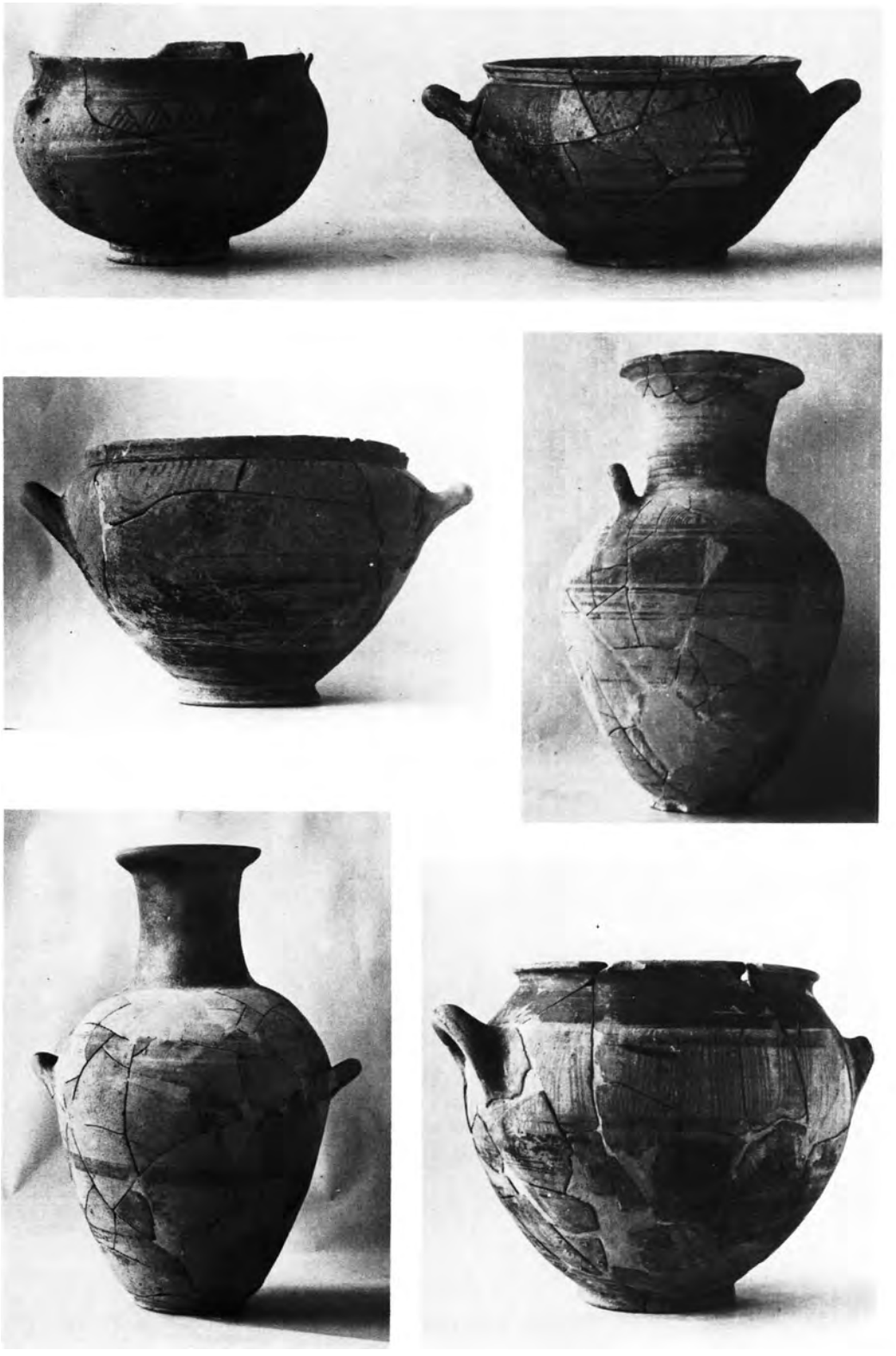
Δονοῦσα: α. Λεπτομέρεια ἀπὸ Β. τοῦ Δ. τοίχου τοῦ κτίσματος Γ, β. Ὁ Β. χῶρος τοῦ κτίσματος Β καὶ τὸ κτίσμα Γ ἀπὸ ΝΑ., γ. Ἄποψις ἀπὸ Β. τοῦ πεζουλίου εἰς τὸ κτίσμα Γ

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

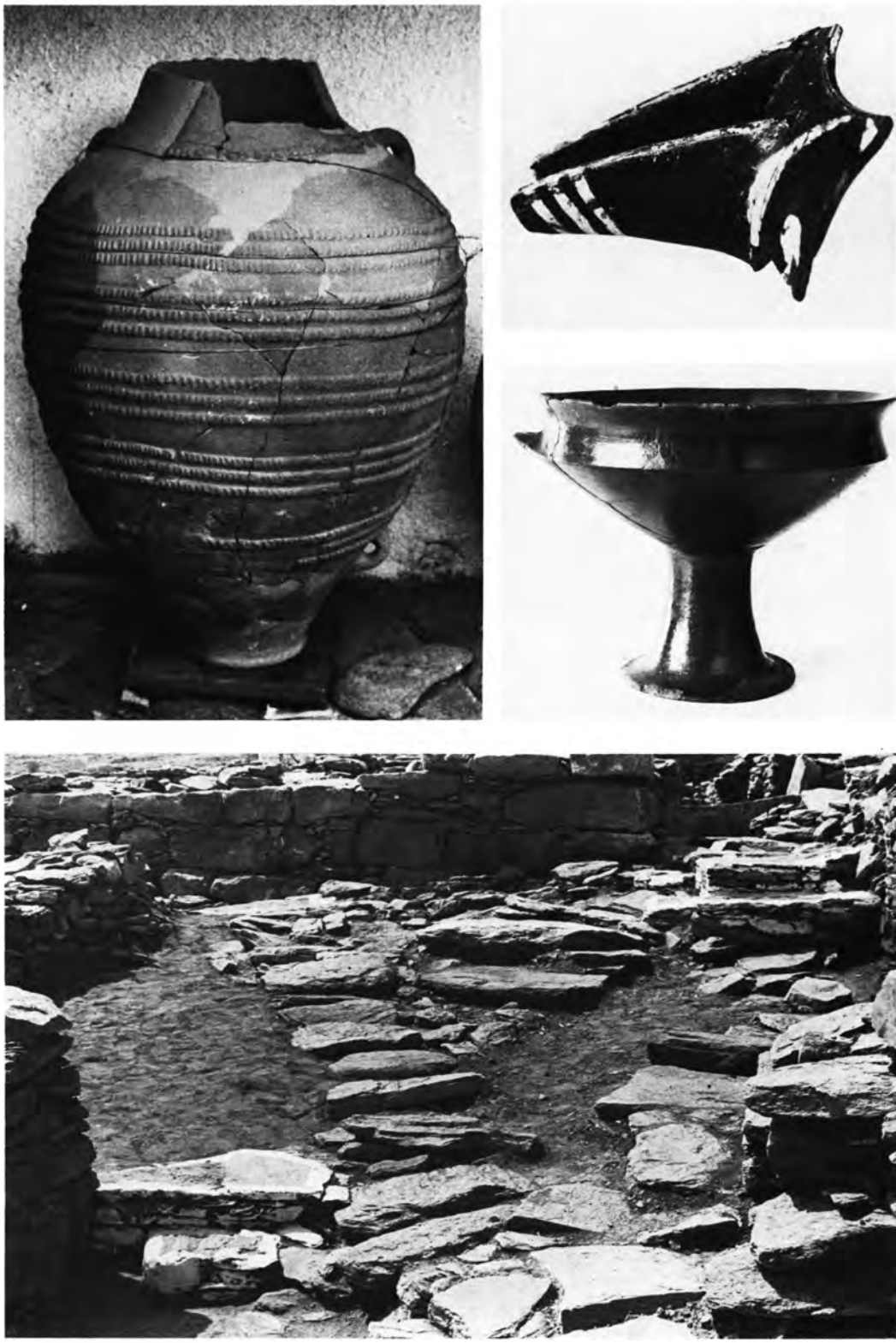
Δονοῦσα: α-β. Ὁ Ν. χῶρος τοῦ κτίσματος Α ἀπὸ Β. καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ, γ-δ. Τὸ κτίσμα Δ ἀπὸ Α. καὶ Δ. ἀντιστοίχως

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

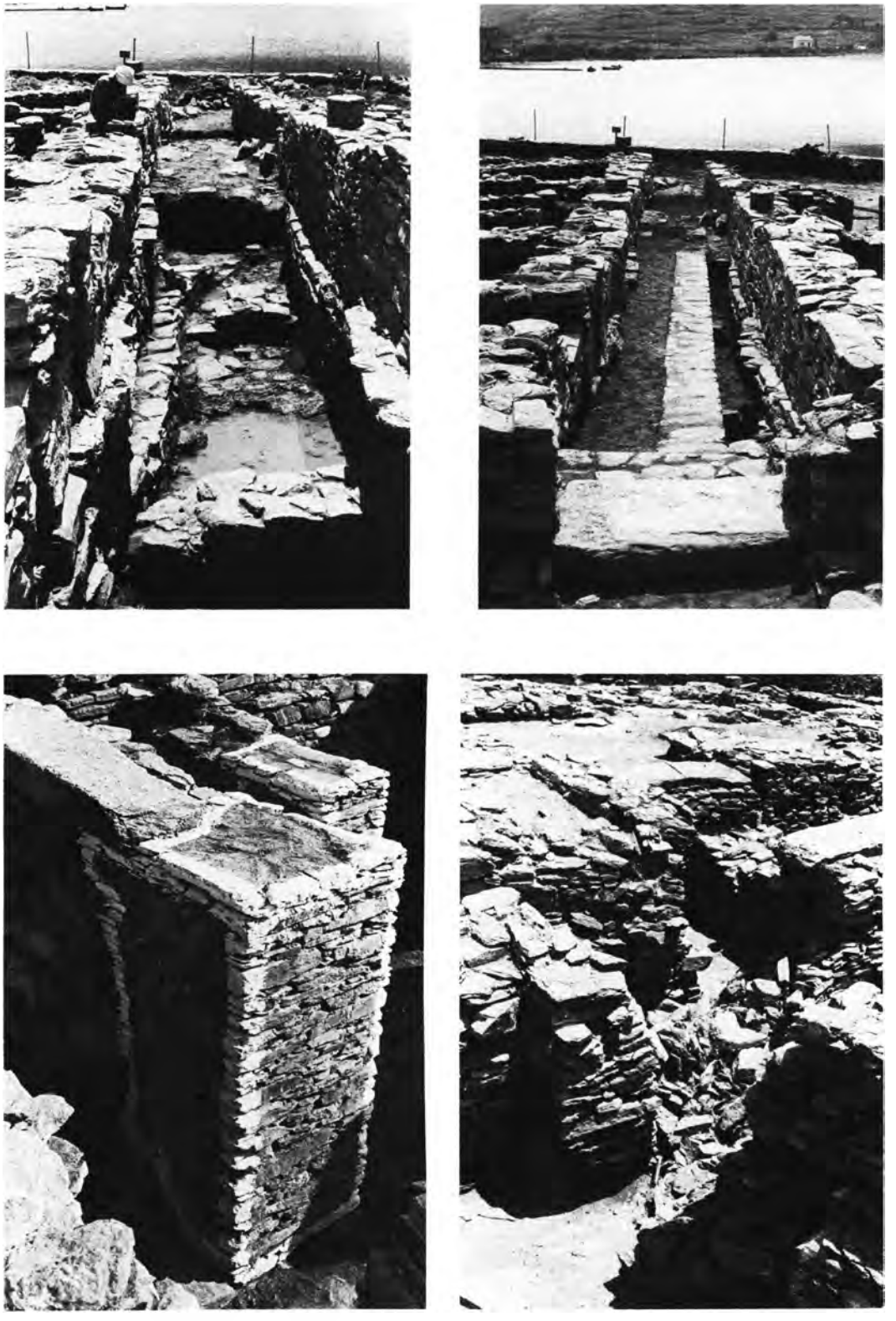
Δονοῦσα: α-ε. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ayia Irini Keos: a. Pithos from House A, Room 31, b. Spout of MM IIA jar, c. Middle Cycladic red burnished goblet, d. The *Plateia* N. of House A after removal of stone steps. Slabs over drains

J. L. CASKEY

Ayia Irini Keos: a. Excavation of Temple Road, b. Temple Road refilled after excavation. Space left open to show construction of the Temple wall, right, c. House A. Parts of walls rebuilt, d. House A. Collapsed wall

J. L. CASKEY

Ayia Irini Keos: a. Reconstruction, b. House F. Parts of walls rebuilt

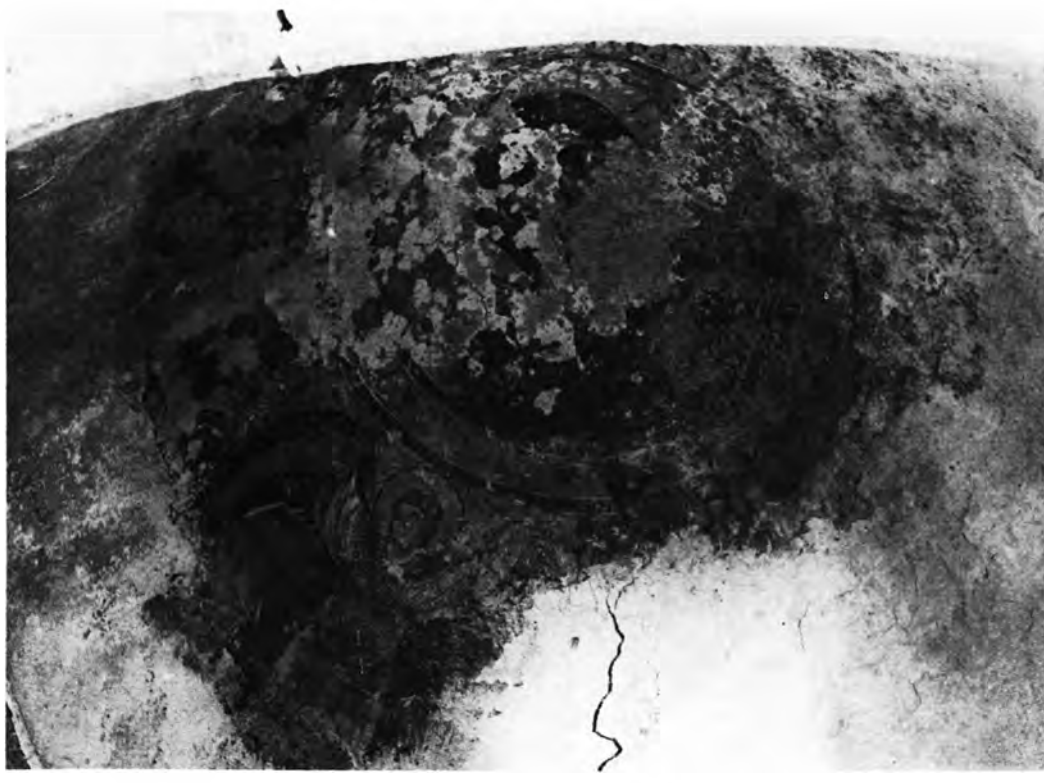

Keos: a-b. Troullos near Ayia Irini. Bronze statuette, c. Ayia Irini. Path built along west wall of House F

Νάξος α. Πρωτόθρονος. Προφήτης ἐκ τοῦ παλαιοτέρου στρώματος τοῦ τρούλλου, β. Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Κεραμί. Ὁ τροῦλλος πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ

Ν. ΖΙΑΣ

Νάξος. Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Κεραμί: α-β. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ Βήματος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΖΙΑΣ

Νάξος. Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Κεραμί: α-β. Εὐαγγελισταὶ καὶ μετάλλια Ἁγίων

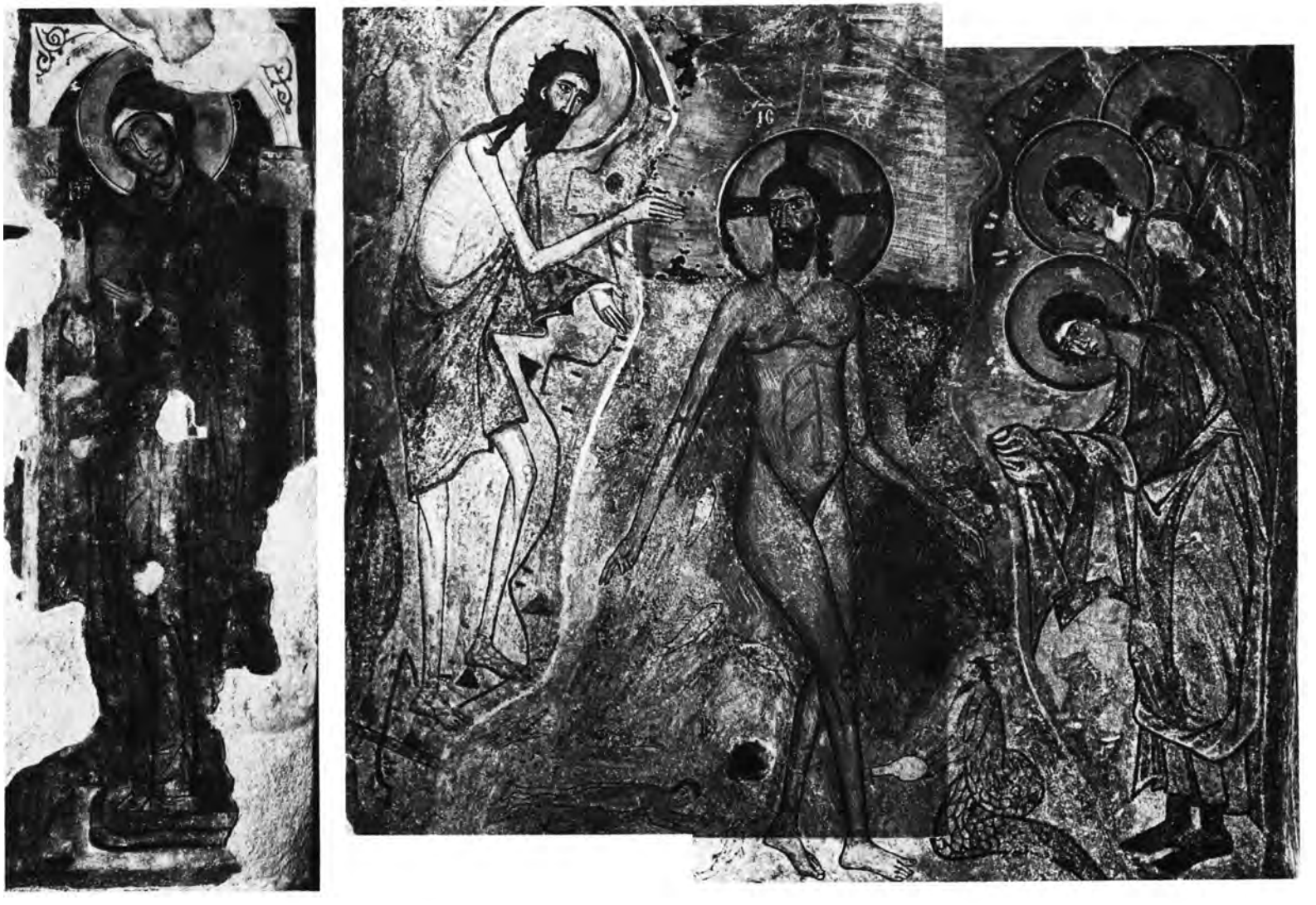
Ν. ΖΙΑΣ

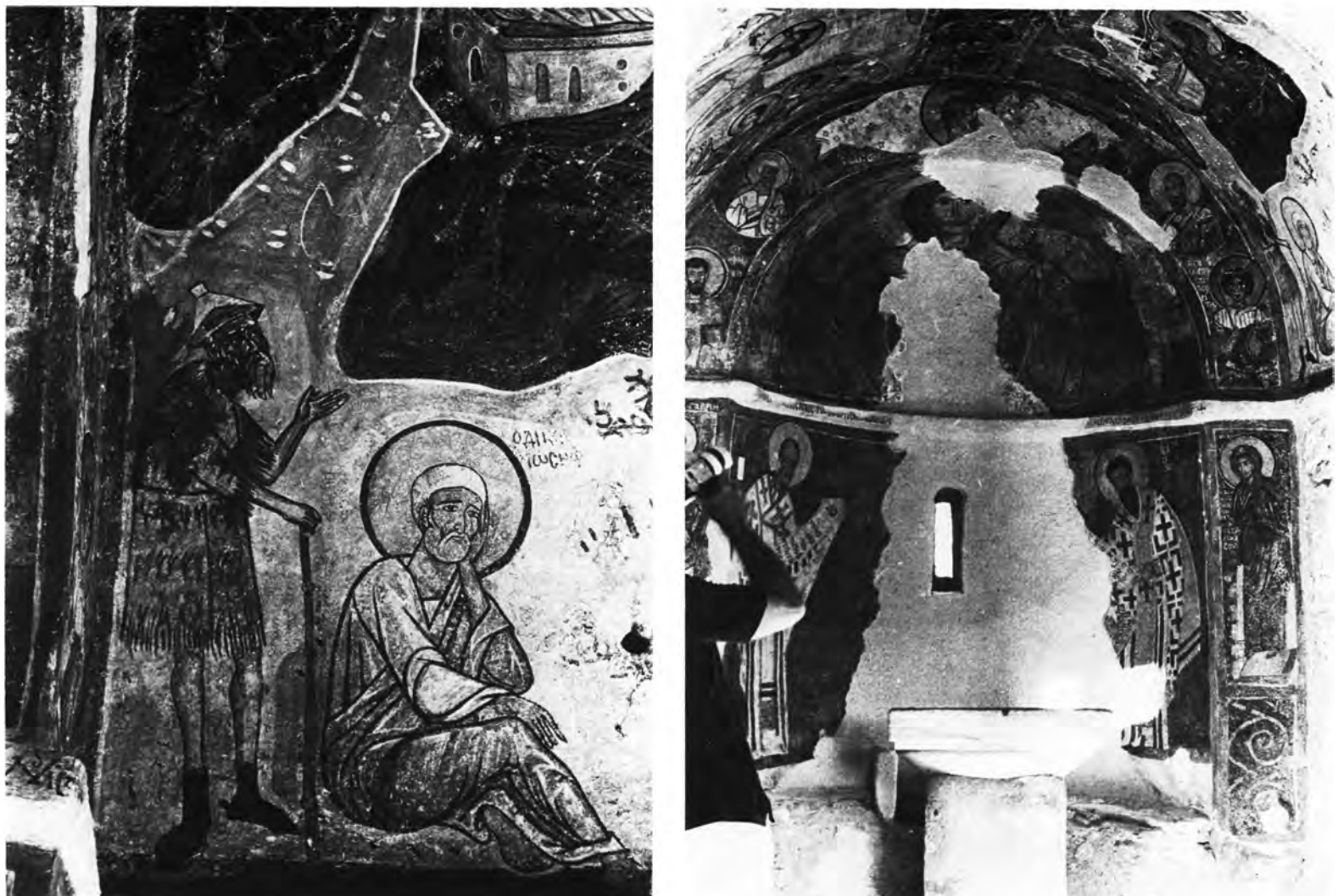
Νάξος: α. Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Κεραμί. Ὁ τροῦλλος μετὰ τὰς ἐργασίας (πρβλ. καὶ Π ί ν. 513 β), β. Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος Βουρβουριᾶς πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Ν. ΖΙΑΣ

Νάξος: α. Ἅγιοι Ἀπόστολοι Ἀκαδήμων. Ἡ Θεοτόκος μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Ἅγιος Νικόλαος εἰς Σαγκρί. Ἡ Βάπτισις μετὰ τὸν καθαρισμόν

Ν. ΖΙΑΣ

Σαγκρὶ Νάξου. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου: α. Λεπτομέρεια Γεννήσεως μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Τὸ Ἱερὸν Βῆμα μετὰ τὸν καθαρισμόν

Ν. ΖΙΑΣ

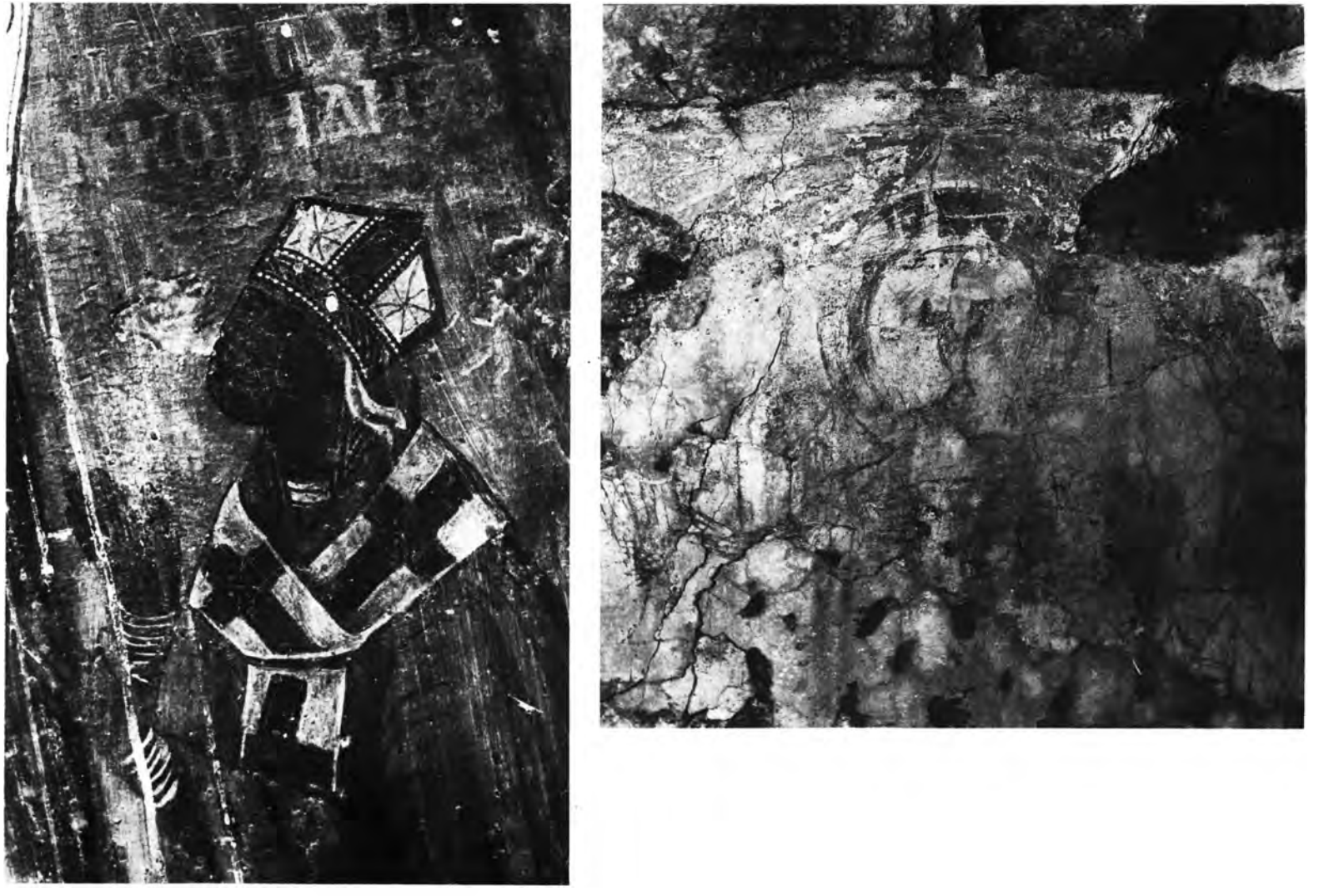
Νάξος. Ποταμιές: α. Ἁγία Ἄννα, β-γ. Ἅγιος Γεώργιος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Νάξος. Ἅγιος Γεώργιος Ποταμιῶν: α. Τοιχογραφίαι πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ, β. Ἡ Δ. ὄψις τοῦ ναοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας

Ν. ΖΙΑΣ

α. Νάξος. Μητρόπολις καθολικῶν. Λεπτομέρεια τῆς ἀμφιπροσώπου εἰκόνος τοῦ Πί ν. 522 α-β, β. Μύκονος. Ἁγία Μαρῖνα στὰ Λινώ. Λείψανα τοιχογραφίας

Ν. ΖΙΑΣ

Νάξος. Μητρόπολις καθολικῶν: α-β. Αἱ δύο ὄψεις ἀμφιπροσώπου εἰκόνος

Μύκονος: α-β. Ἅγιος Γεώργιος Δημαρχείου. Δεῖγμα καθαρισμοῦ καὶ «ψηφιδωτὸν» λοφίου, γ. Τέμπλον Ἁγίας Ὑπακοῆς

Ν. ΖΙΑΣ

Χίος: α. Ὀλύμποι. Κεντρικὸς πύργος, β. Φρούριον. Σκαφικὴ ἔρευνα εἰς Ἅγιον Νικόλαον, γ. Νέα Μονή. Ὀστεοφυλάκιον

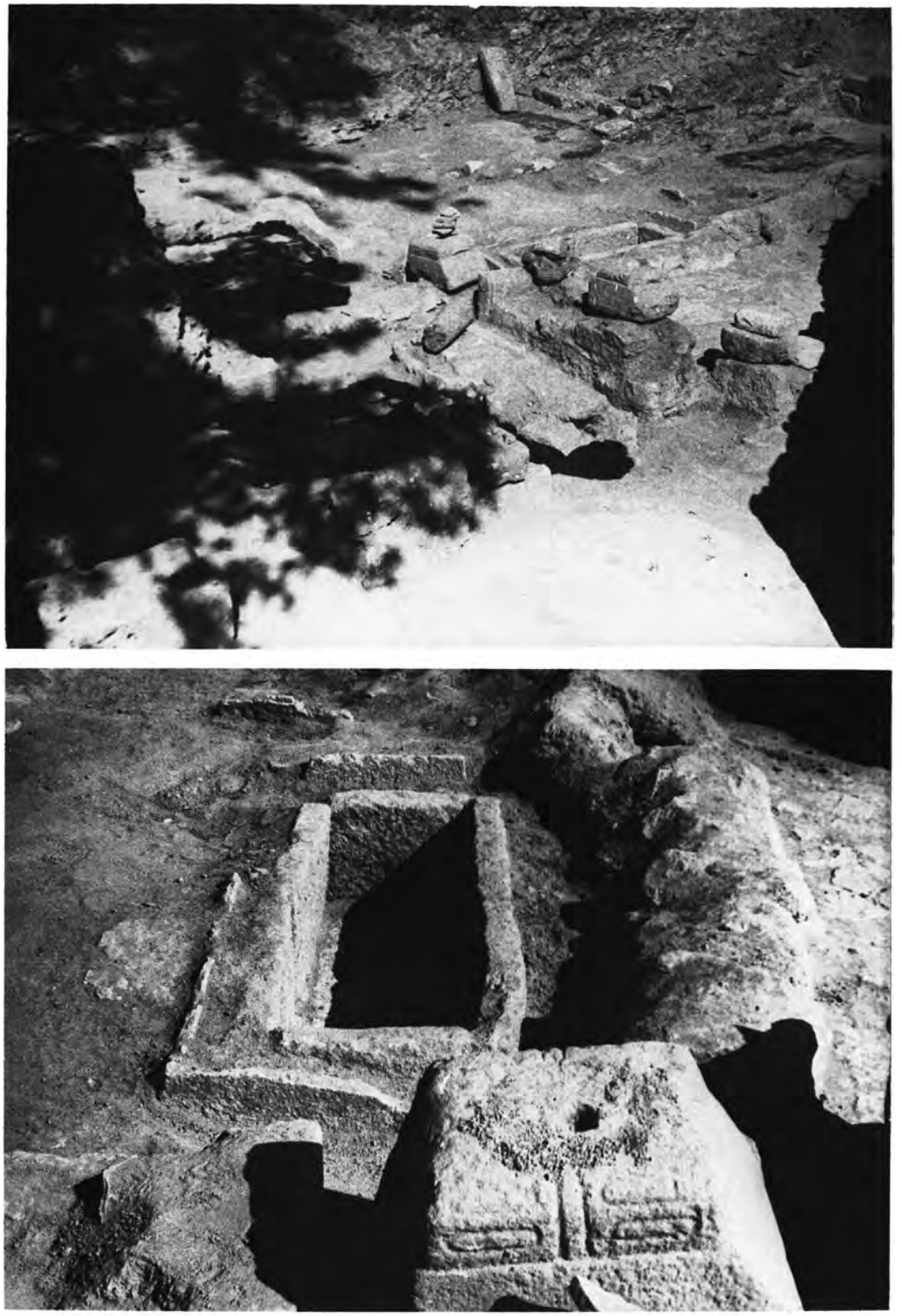
Ν. ΖΙΑΣ

Λέσβος. Βασιλικὴ Ἁγίου Ἀλεξάνδρου Λαφιῶνος: α. Ἀριστερὸν κλίτος, β. Ἁψὶς Ἱεροῦ

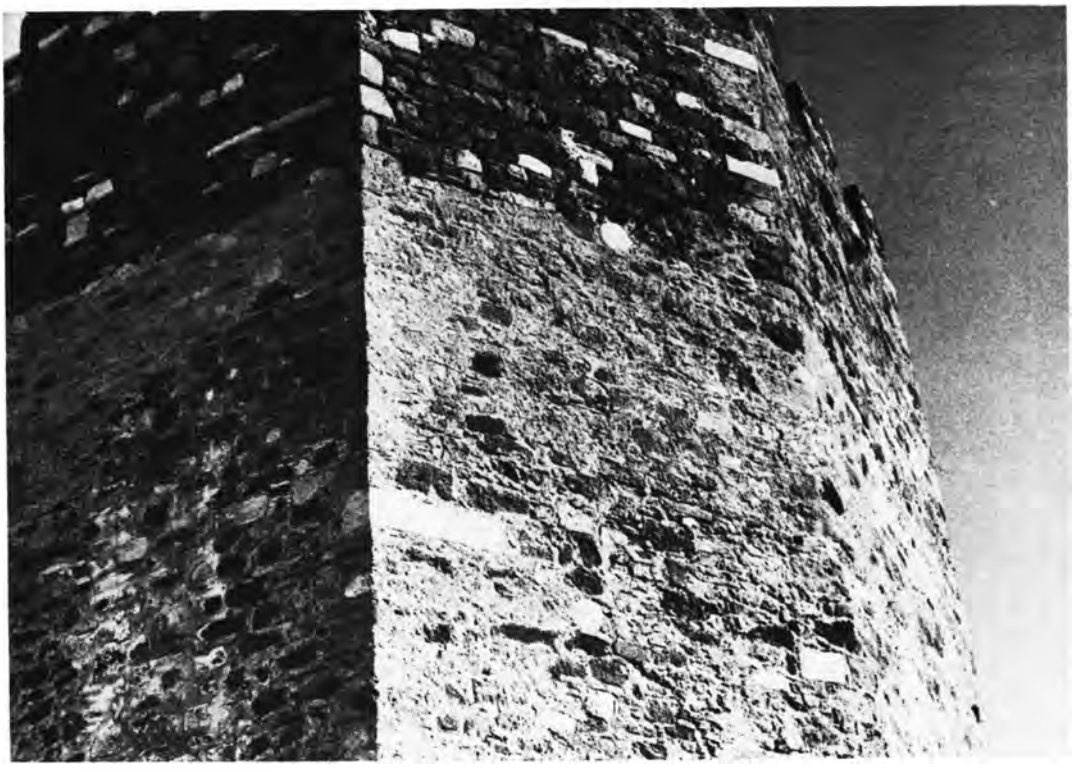
Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

Λέσβος. Βασιλικὴ Ἁγίου Ἀλεξάνδρου Λαφιῶνος: α. Μεσαῖον καὶ ἀριστερὸν κλίτος, β. Τάφος εἰς μεσαῖον κλίτος

Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

Φρούριον Μυτιλήνης: α. Ἀντηρὶς ἀριστερὰ τοῦ πολυγωνικοῦ πύργου μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Λεπτομέρεια πολυγωνικοῦ πύργου μετὰ τὰς ἐργασίας

Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

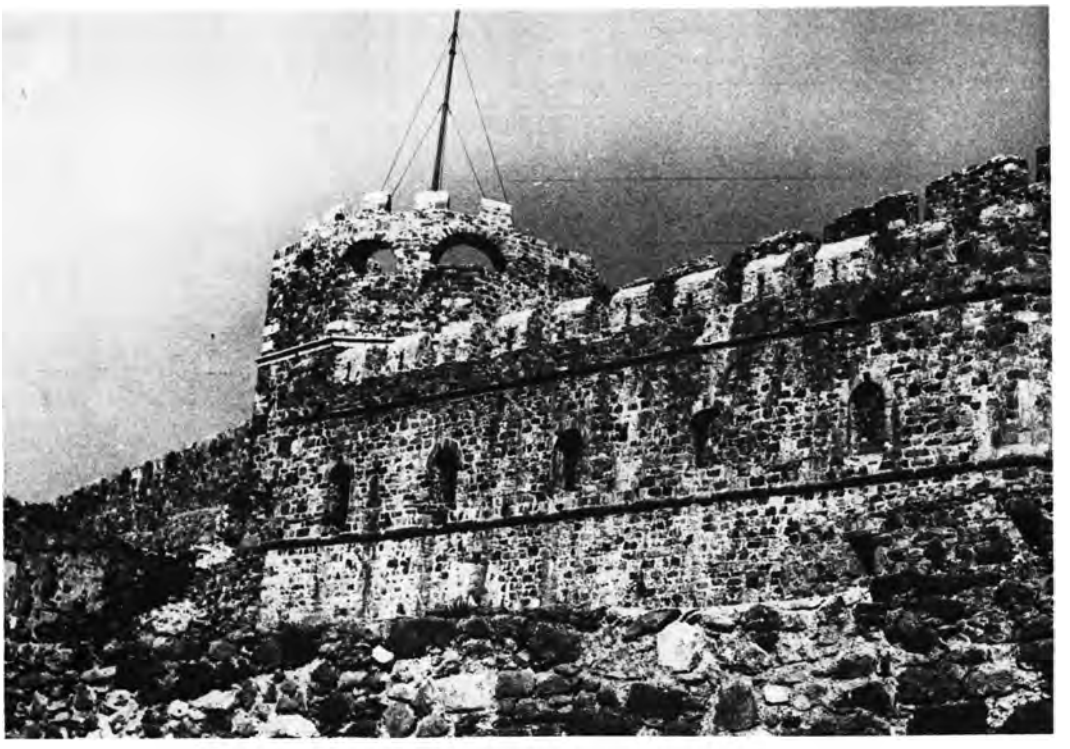

Φρούριον Μυτιλήνης: α. Τοξωτὴ θύρα μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Κατεστραμμένον τμῆμα τοῦ τείχους πρὸ τοῦ κεντρικοῦ πύργου μετὰ τὴν κατασκευὴν δύο ἀντηρίδων, γ. Λιθόστρωτος ὁδὸς μετὰ τὰς ἐργασίας

Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

Φρούριον Μυτιλήνης: α. Κεντρικὸς πύργος μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Βυζαντινὸς πύργος πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Ἀγία Πελαγία: α. Ἡ στενωπὸς μεταξὺ τῶν οἰκοδομημάτων Ι καὶ ΙΙ, β. Ἡ ἑστία μετὰ τοῦ βόθρου καὶ κάτωθεν αὐτῶν ἡ ἐσχάρα ἀπό Β. Εἰς τὸ μέσον ὁ τοῖχος τοῦ ἀρχαϊκοῦ οἰκοδομήματος

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Ἀγία Πελαγία: α-β. Ὀστεΐνη περόνη καὶ κοτύλη, γ. Ἀγωγὸς παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοδομήματος ΙΙ

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

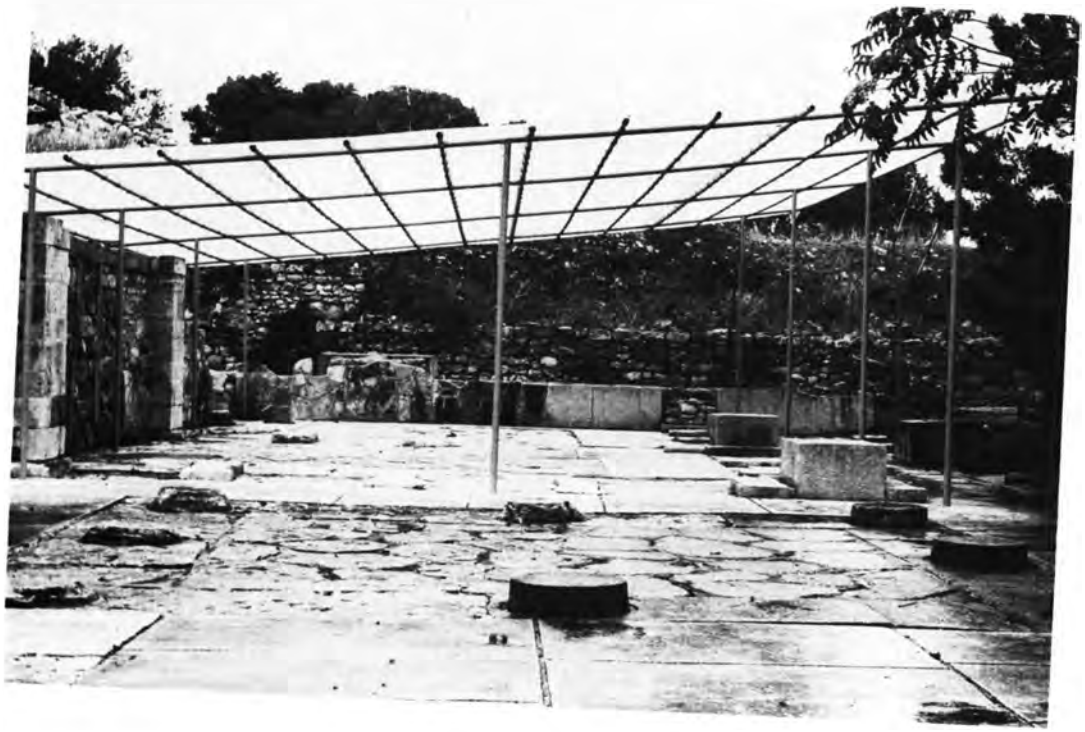
Τάφοι Πλατάνου: α. Ὁ τάφος Β μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Τὸ μεταξὺ τῶν τάφων πλακόστρωτον μετὰ τὸν καθαρισμόν

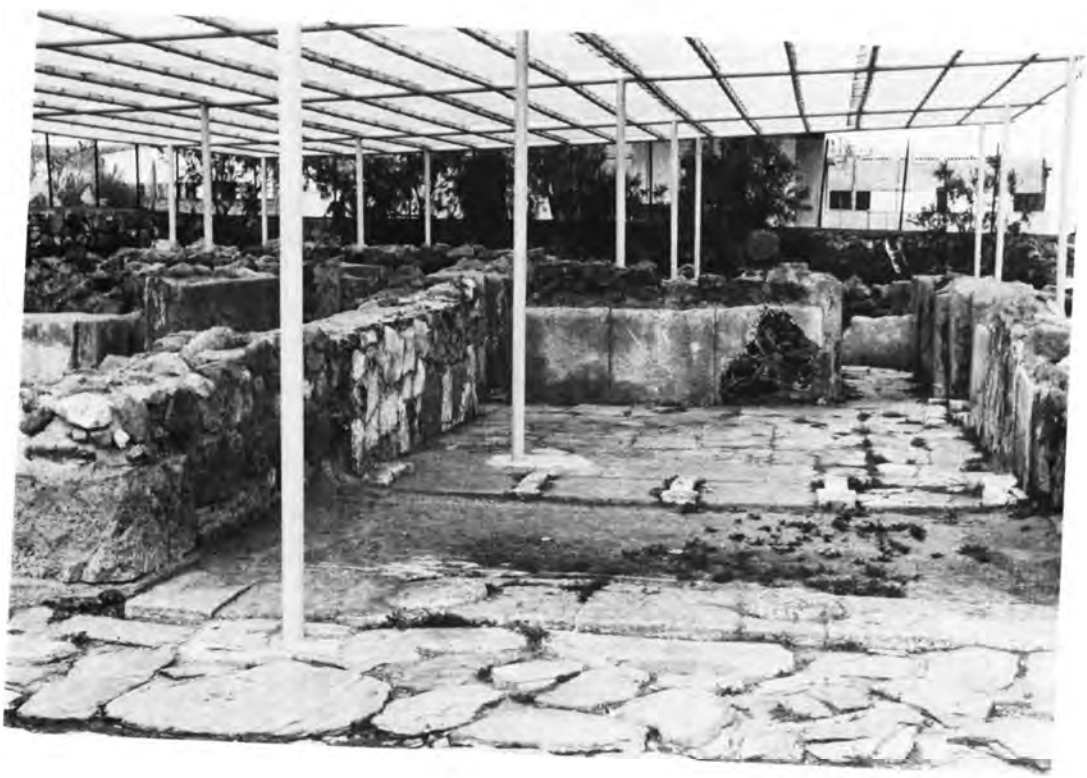
ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Τάφοι Πλατάνου: α-β. Ὁ τάφος Α πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

α. Στέγαστρον μικροῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ, β. Στέγαστρον μεγάρου Νίρου

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κνωσός: α-β. Καταστραφέντα ὑαλοστάσια τοῦ στεγάστρου τοῦ μεγάλου κλιμακοστασίου καὶ τὸ στέγαστρον μετὰ τὴν ἐπισκευήν

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Τάφος Νέας Ἁλικαρνασσοῦ: α. Ἡ Ν. πλευρὰ μετὰ τοῦ πεσσοῦ, β. Ὁ ΝΑ. χῶρος, γ. Ἡ θύρα εἰσόδου εἰς τὴν Ν. πλευράν

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

α. Τεμάχιον ἀναγλύφου πίθου ἐκ Χουμερίου, β-στ. Εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου Νέας Ἁλικαρνασσοῦ

α-β. Ρωμαϊκὸς τάφος Μητροπόλεως Γόρτυνος

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

Μουσεῖον Ἡρακλείου: α. Ἐπιτύμβιος στήλη, β. Κεφαλὴ Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ περιοχῆς Κνωσοῦ, γ. Ἀφρατὶ Πεδιάδος. Θραύσματα ἀναγλύφων πίθων

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

Μουσεῖον Ἡρακλείου: α-β. Ἰδεαλιστικὴ μαρμαρίνη κεφαλή, γ. Κεφαλὴ Αὐγούστου

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

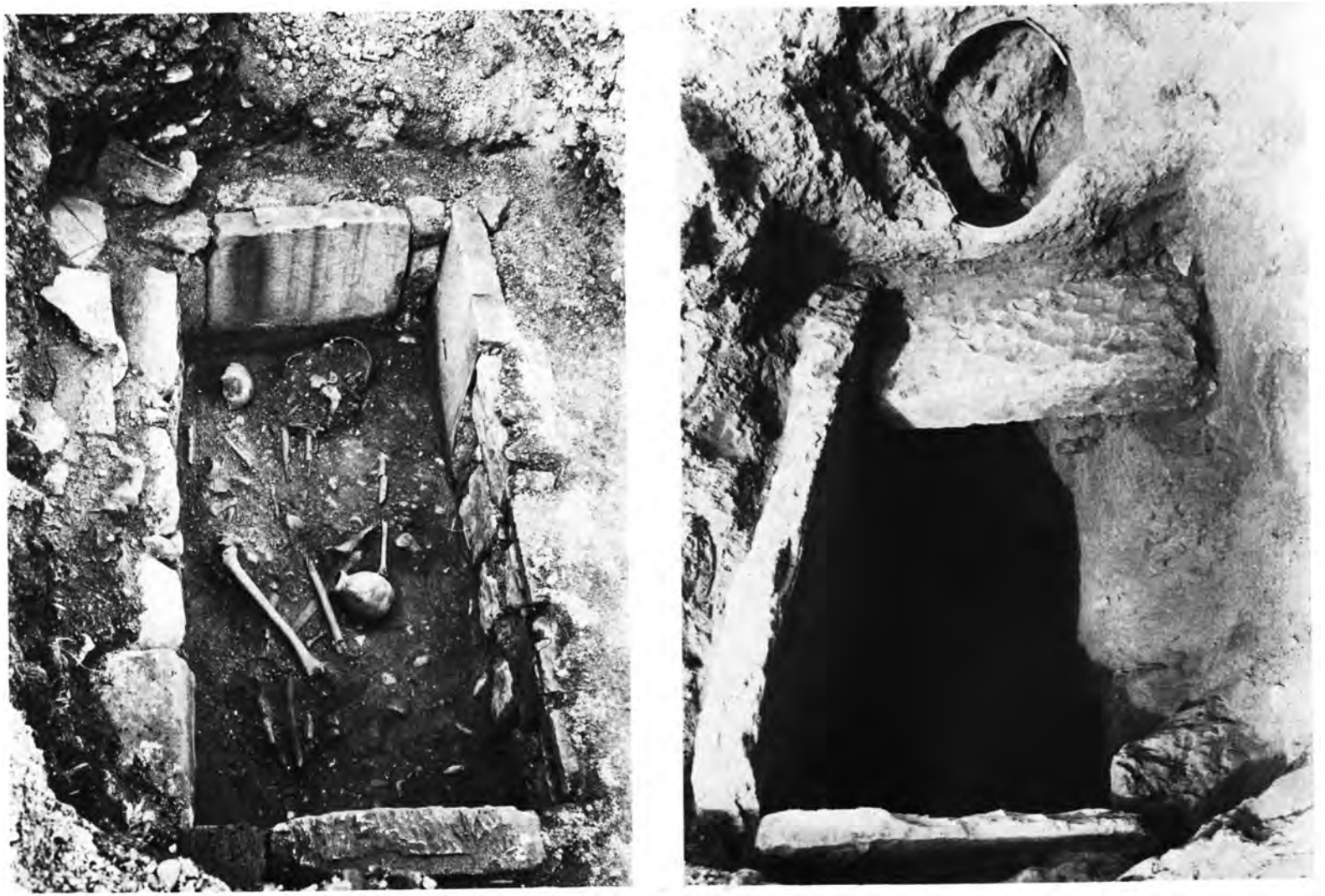
α. Τμῆμα ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς ἐκ θέσεως Μπουγάδα Μετόχι Κνωσοῦ, β. Λίθινος λύχνος ἐκ κατασχέσεως, γ-δ. Εὑρήματα ἐκ Κασάνων Πεδιάδος

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

α. ΠΜ ἀγγεῖα ἐκ Γωνιῶν Πεδιάδος, β-γ. Πλάτανος Μεσαρᾶς. Λίθινα ἀγγεῖα, δ. Ἄνω Ἀρχάνες. Ψῆφος ἐξ ὀψιανοῦ ἐξ οἰκοπέδου Μ. Γριβάκη, ε. ΜΜ Ι εἰδώλιον ἐκ Κασάνων Πεδιάδος

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

α. Μητρόπολις Μεσαρᾶς. Κιβωτιόσχημος τάφος Α ἐξ Α., β. Μάταλα. Καταστραφεὶς ρωμαϊκὸς τάφος

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Knossos. Royal Road: a. LM IB cup, b. Fragment of imported LH IIA vase, c. EM II stemmed cup, d. Fragment of an imported EH II sauceboat, e. Remains of MM and LM I grandstads on the south side of the Royal Road, with Hellenistic and Roman buildings superimposed

P. WARREN

Knossos. «Unexplored Mansion»: a, c. LM II vases, b. LM II conical rhyton, d. LM II painted terracotta statuette of a goddess, e. Pillar Hall, from the west

M. POPHAM - L. SACKETT

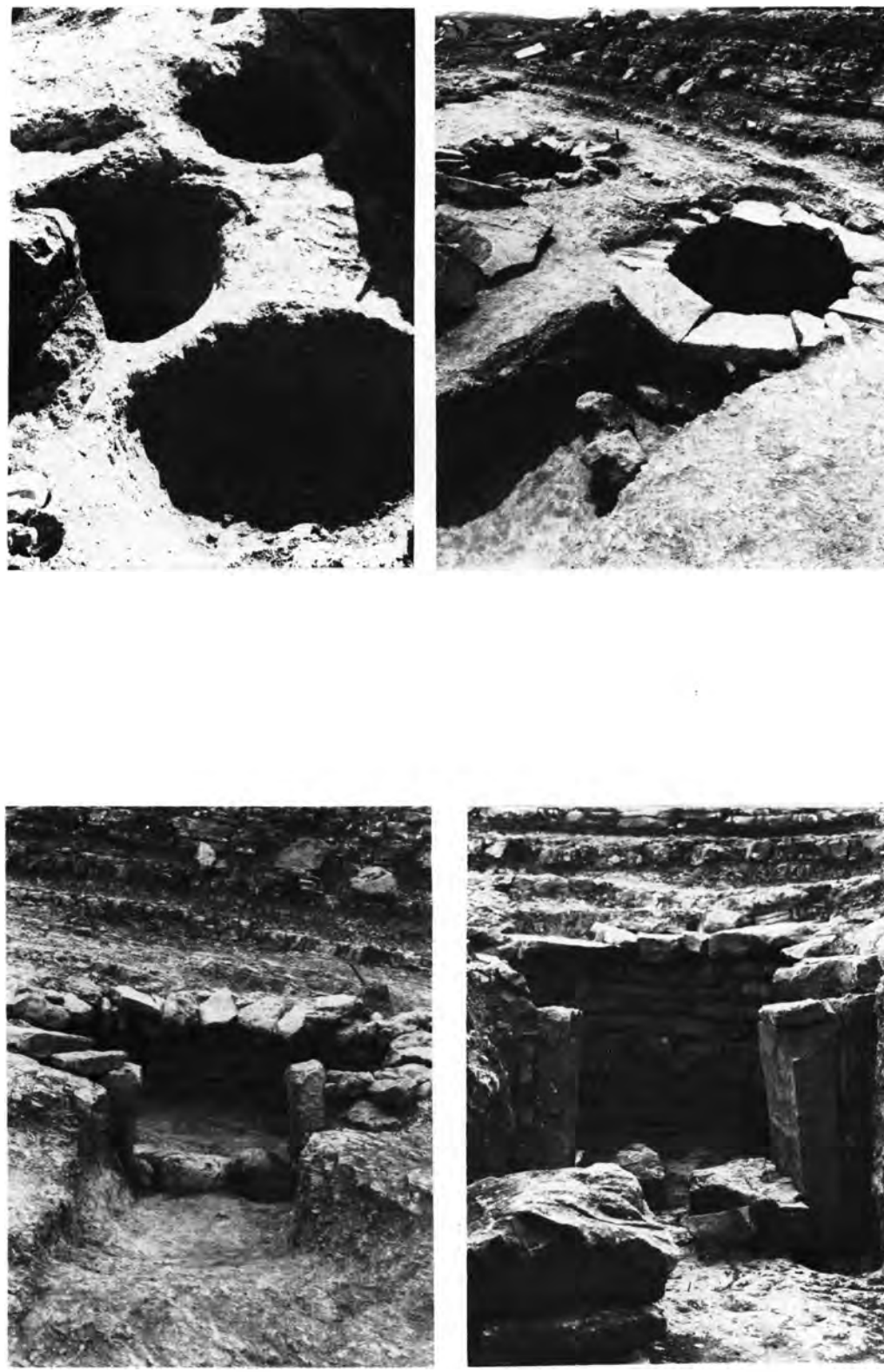

Malia. Quartier Mu: a. Fragment de vase en relief; chat et arbre, b. Aile Nord du bâtiment Ouest: vue générale

J.-CL. POURSAT

Prinias: a. Necropoli Siderospilia, zona est. Tombe 321 e 320, b. Necropoli Siderospilia, zona ovest. Tombe 244 e 245, c-d. Necropoli ovest. Tomba BA

Prinias: a. Necropoli ovest. Fosse BF, BG, BL, b. Necropoli Siderospilia, zona est. Tombe AN, AQ, c. Necropoli est. Tomba AN, d. Necropoli est. Tomba AQ

Καστέλλι Χανίων: α. Τμῆμα ΥΜ ΙΙΙΒ τοίχου μετ' ἐγχαράκτου σημείου γραμμικῆς Β, β. Τμῆμα τοίχου καὶ δαπέδου ΥΜ ΙΙΙΒ κτηρίου

Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

α, γ-δ. Καστέλλι Χανίων. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, β, ε-στ. Στέρνες Ἀκρωτηρίου. Χαλκοῦς πέλεκυς καὶ πίθοι

Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Καστέλλι Χανίων: α-γ. Κεραμεικὴ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, δ. Δάπεδον κτηρίου ἐκ κονιάματος

Στέρνες Ἀκρωτηρίου: α. Ἀπηνθρακωμένοι καρποὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου, β. Τμῆμα τοῦ δωματίου μετὰ τοῦ πίθου in situ

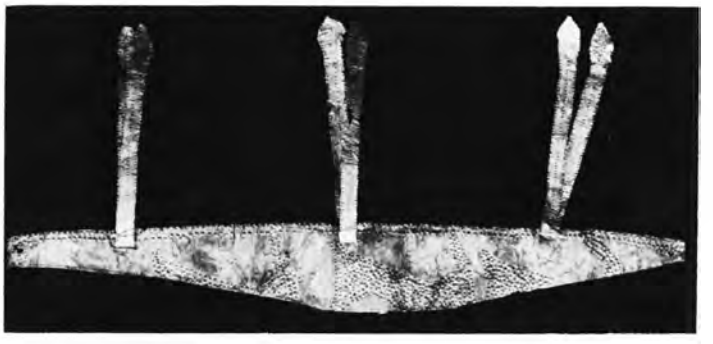
Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

α. Στέρνες Ἀκρωτηρίου. ΥΜ ΙΙΙΒ ἀγγεῖον, β-στ. Κουμαρόσπηλιο. Μεσονεολιθικὸν τμῆμα ἀγγείου καὶ ΥΜ ΙΙΙΒ κεραμεική, ζ. Κουμαρὲς Ἀκρωτηρίου. ΜΜ ΙΙΙ ταφικὸς πίθος

α, γ. Μόχλος. Χρυσᾶ ΠΜ κοσμήματα, β. Σφραγιδόλιθος ἐξ Ἐλούντας, δ. Ἑλληνιστικὴ οἰκία Ἁγίου Νικολάου ἀπό Δ.

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

α-δ. Ἅγιος Νικόλαος. Ἡ ἑλληνιστικὴ οἰκία ἀπὸ Ν. καὶ ΝΑ., ε-στ. Τάφος Ἐλούντας ἀπὸ Α. καὶ Β. ἀντιστοίχως

α. Πίθος ἐκ τοῦ ταφικοῦ περιφράγματος Βασιλικῆς, β-γ. Ὀστεοφυλάκιον Γουρνιῶν. Ἐγχάρακτον ΠΜ ἀγγεῖον καὶ σωρὸς ΒΔ. μυχοῦ ἀπὸ ΝΑ.

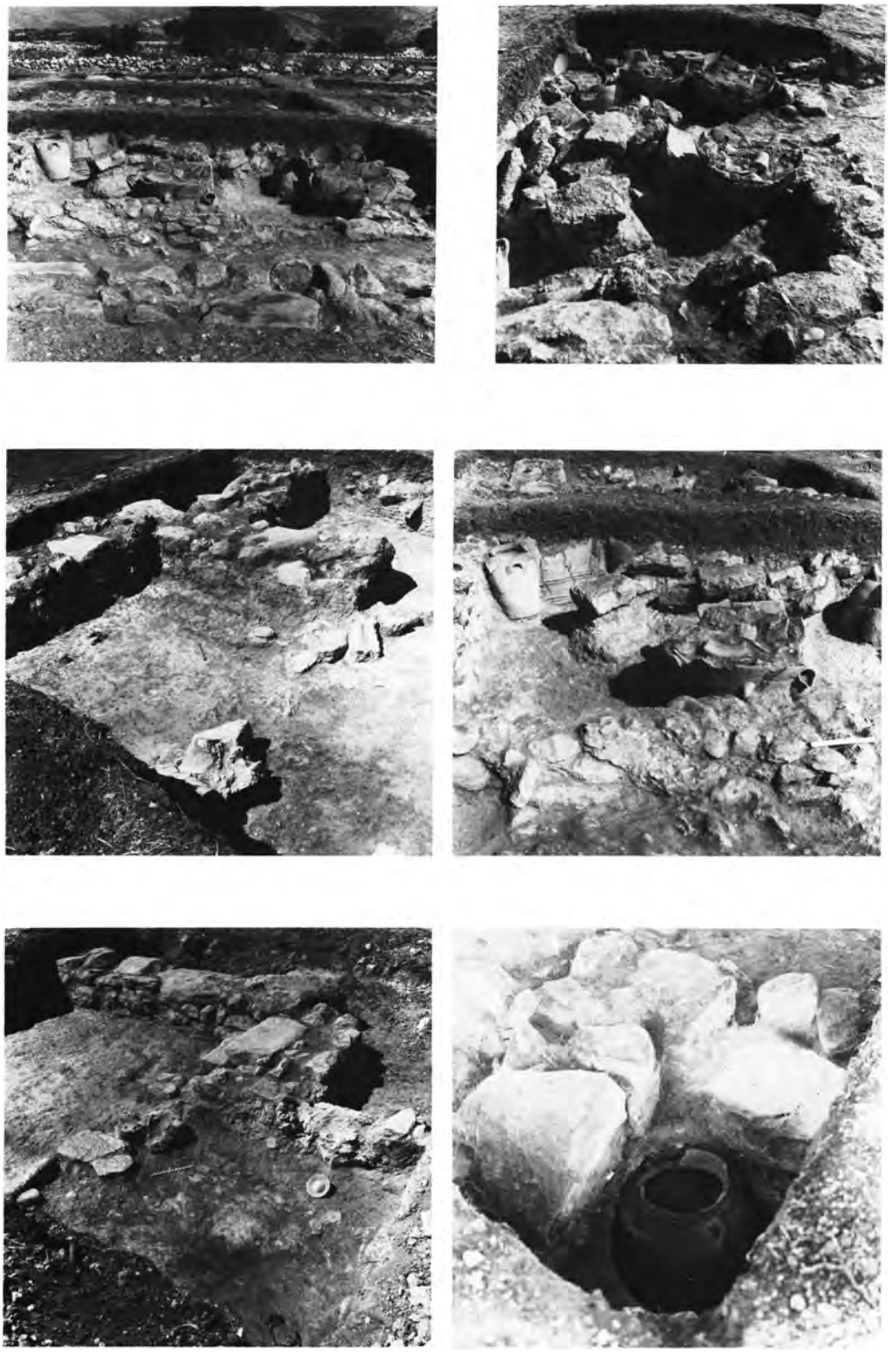
Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

α-β. Ἱεράπετρα. Ρωμαϊκὸν κτήριον ἀπὸ Α. καὶ Β.

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Μακρυγιαλὸς Σητείας: α-β, δ. Τετράγωνον G ἀπὸ Ν. καὶ Δ., γ. Τετράγωνον C ἀπὸ ΒΔ., ε. Τετράγωνον Α ἀπὸ ΒΔ., στ. Τετράγωνον D ἀπὸ ΝΑ.

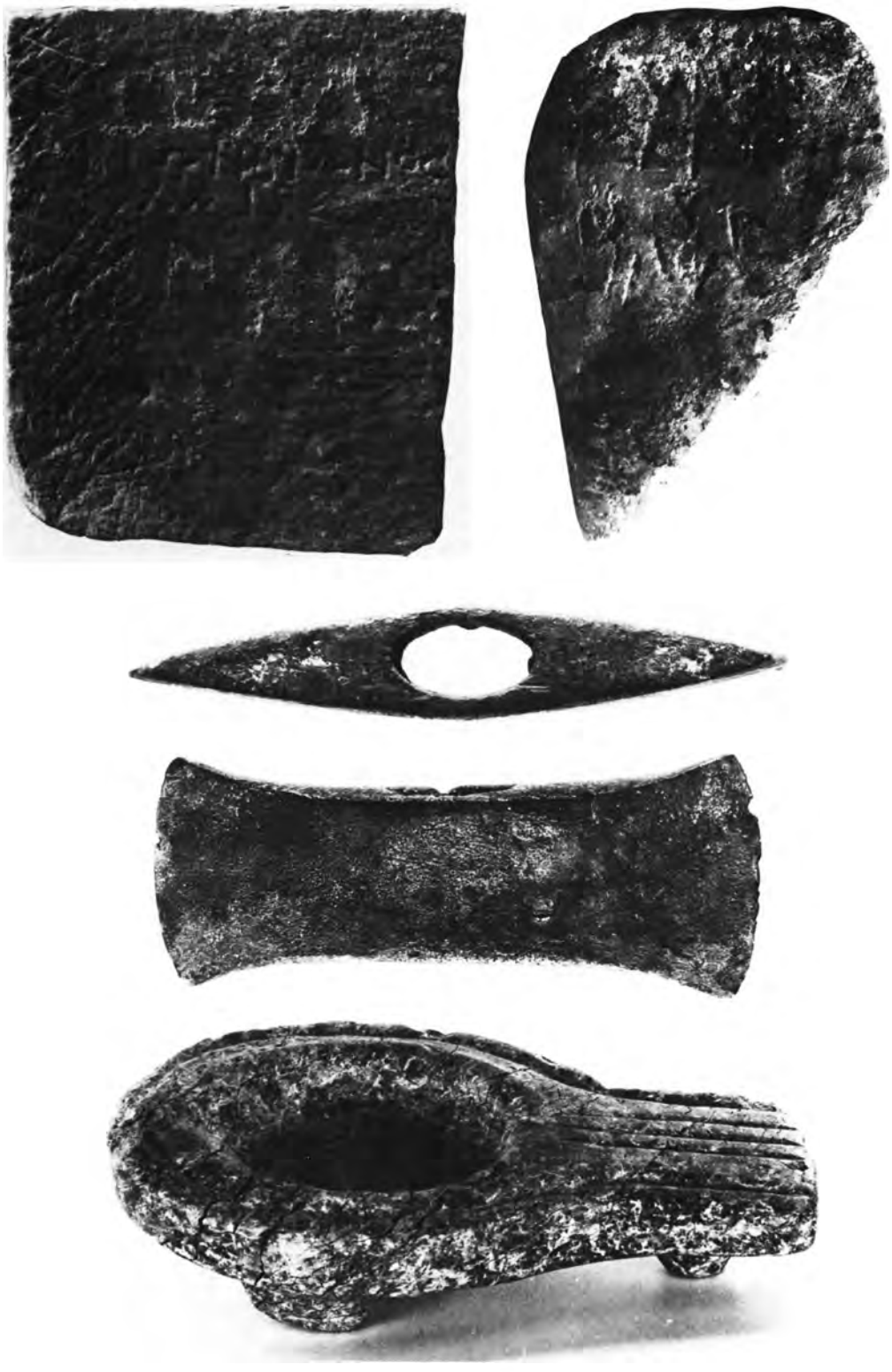
Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

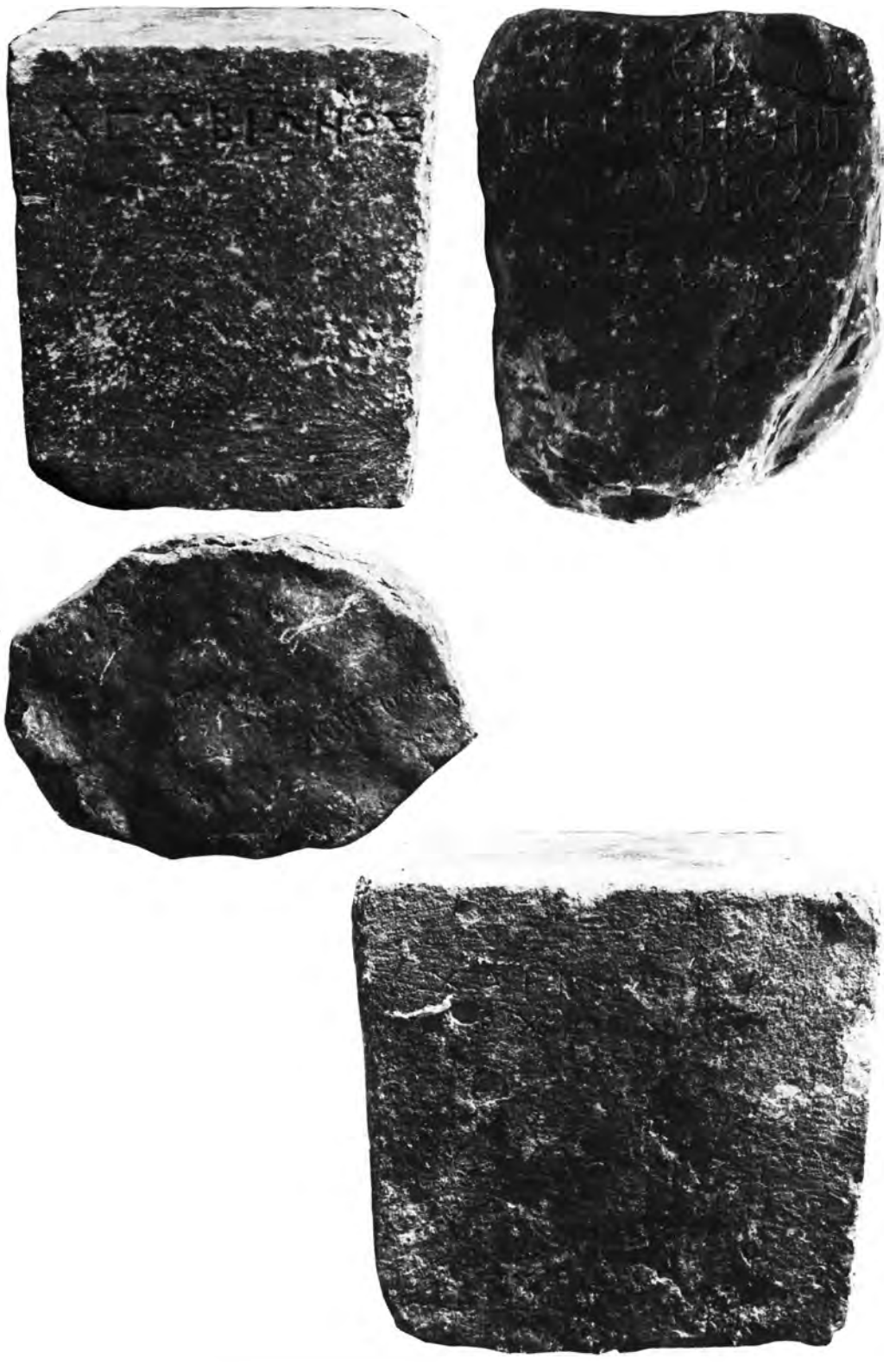
α, γ-δ. Παλαίμυλος Ζάκρου. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ δύο ὄψεις τεφροδόχου κάλπης, β. Χαλκῆ αἰχμὴ βέλους μετὰ μονογραφήματος, ε-στ. Νεκροταφεῖον Ἁγίου Νικολάου. Προτομὴ Σατύρου καὶ πυξίς

α-β. Νεκροταφεῖον Ἁγίου Νικολάου. Προτομὴ καὶ εἰδώλια γυναικῶν, γ-δ. Καλαμαύκα. Βοιωτικὸς στατήρ, ε-η. Ἐλούντα Μιραμπέλλου. Κεφαλὴ Ρωμαίου αὐτοκράτορος καὶ προτομὴ Σωπάτρου ἀντιστοίχως

α-β. Ἐλούντα Μιραμπέλλου. Ἐπιτύμβιοι στῆλαι, γ-δ. Πινὲς Μιραμπέλλου. Διπλοῖ πελέκεις, ε. Γουρνιά. Λίθινος λύχνος

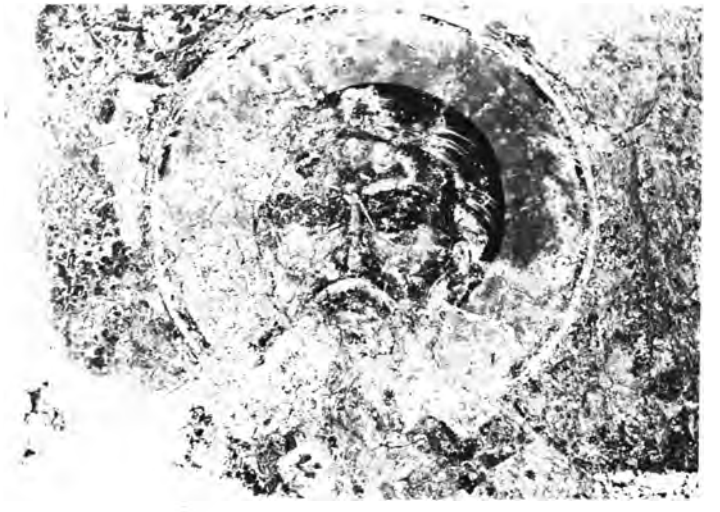

α, γ-δ. Ἐλούντα Μιραμπέλλου. Ἐπιτύμβιος στήλη, ἐπιτύμβιος λίθος καὶ ἐπιτύμβιον μνημεῖον, β. Μίλατος. Ἐπιτύμβιον μνημεῖον

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Ναὸς Παναγίας Λημιώτισσας Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος: α-β. Οἱ Ἅγιοι Στέφανος καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος τοῦ α΄ στρώματος τοιχογραφιῶν, γ. Δεῖγμα τοιχογραφίας β΄ στρώματος

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

α. Ὁ ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ἁγίας Τριάδος Πυργιώτισσας μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ὁ ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ξειδᾶ Πεδιάδος μετὰ τὰς ἐργασίας

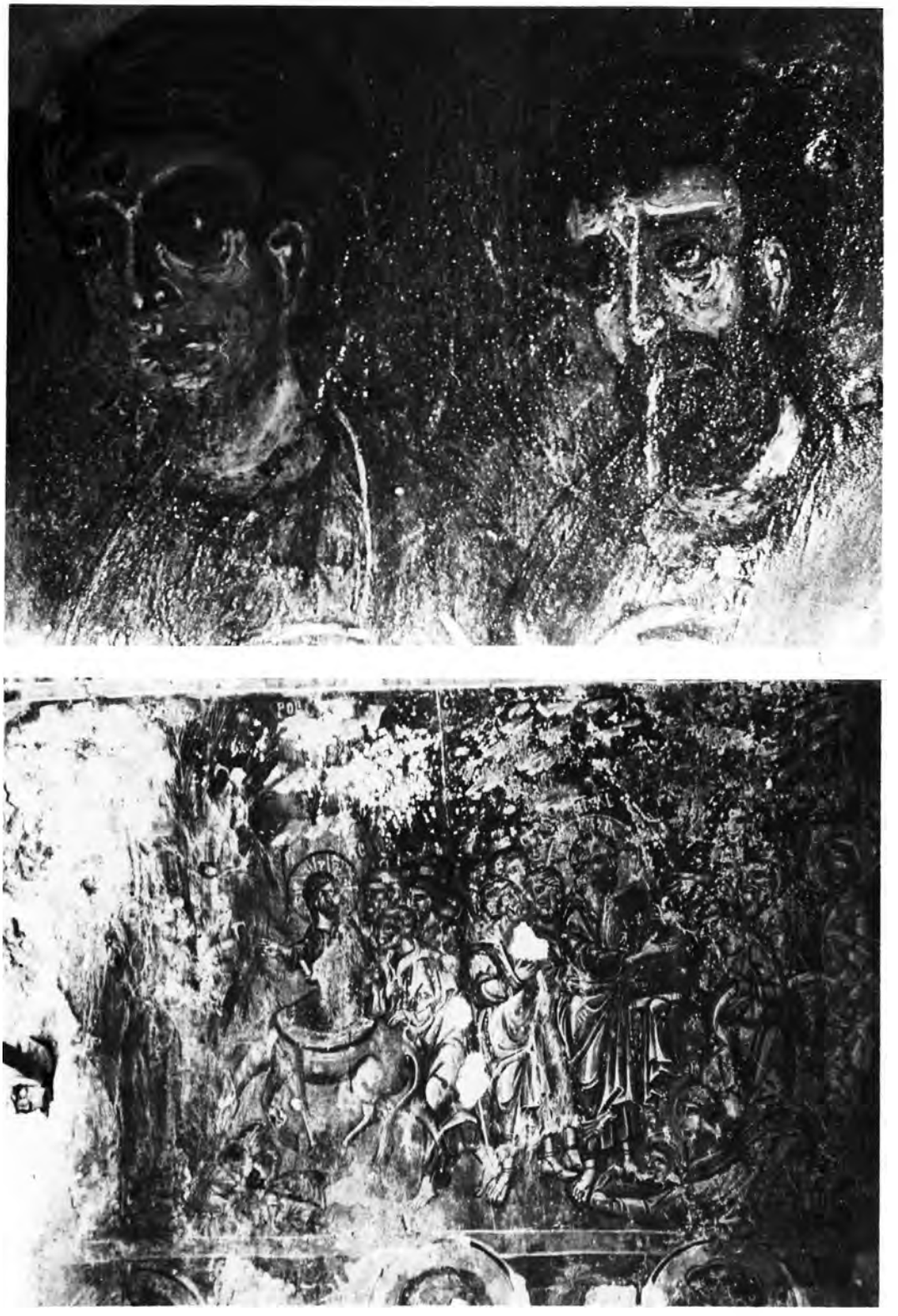
ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

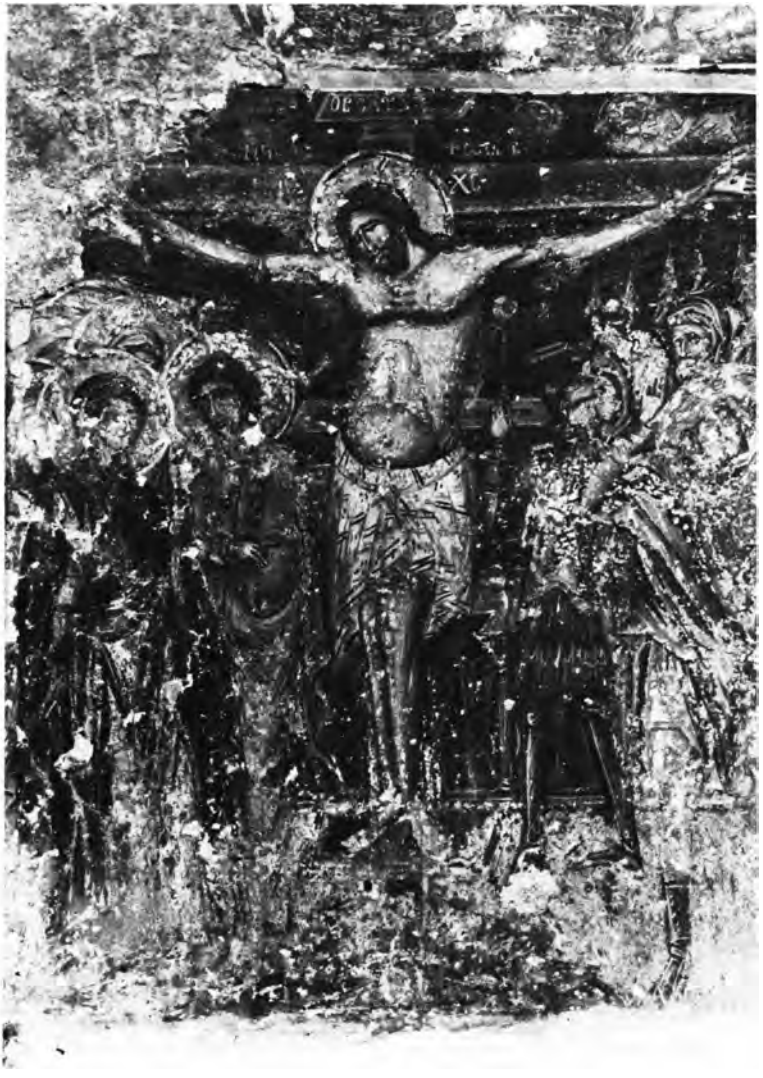
Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ἁγίας Τριάδος Πυργιώτισσας: α. Ὁ διάκονος Ρωμανός, β. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

α. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ξειδᾶ Πεδιάδος. Ἀπόστολοι κοινωνίας, β. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Σγουροκεφαλίου Πεδιάδος. Βαϊοφόρος καὶ Ἀνάστασις Λαζάρου

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Παναγίας Κασάνων Πεδιάδος: α.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ἡ Σταύρωσις, β. Ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος

α. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Σγουροκεφαλίου Πεδιάδος μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ναὸς Ἁγίου Ἀντωνίου Κερα-μουτσίου Μαλεβυζίου κατὰ τὰς ἐργασίας

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

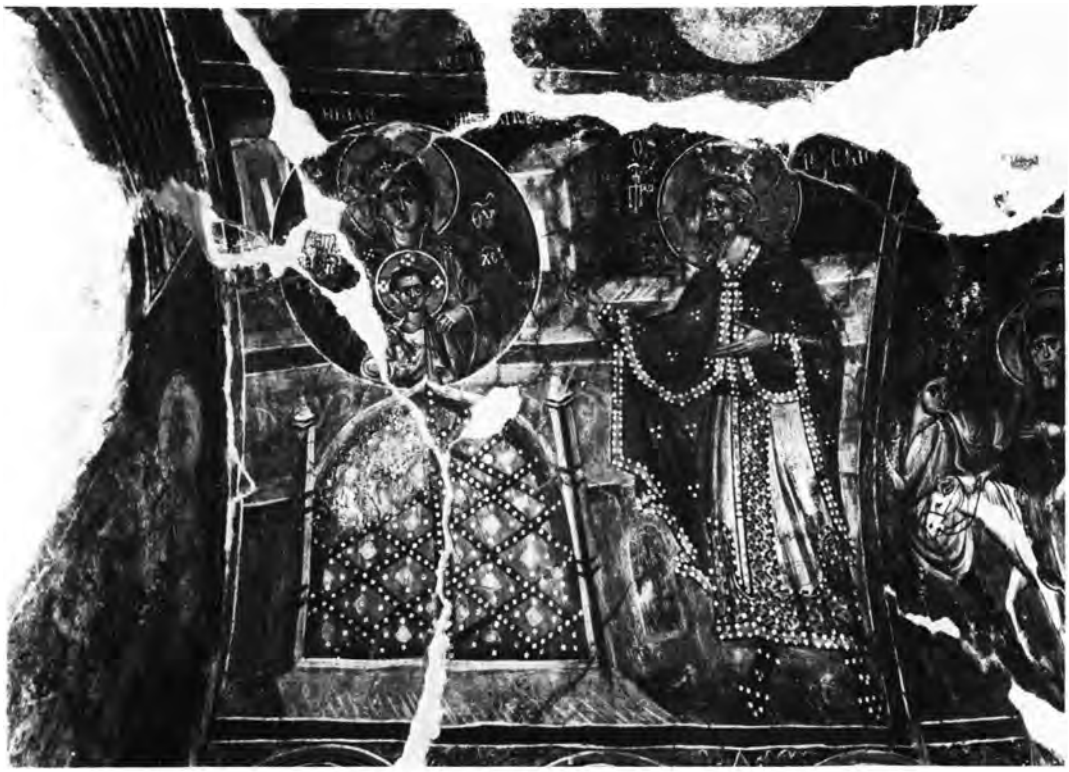

α. Καθεδρικὸς Μικρᾶς Ἐπισκοπῆς Μονοφατσίου. Παρεκκλήσιον Ἁγίου Νικολάου. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος,
β. Μονὴ Κερᾶς Πεδιάδος. Γενέσιον τῆς Θεοτόκου

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

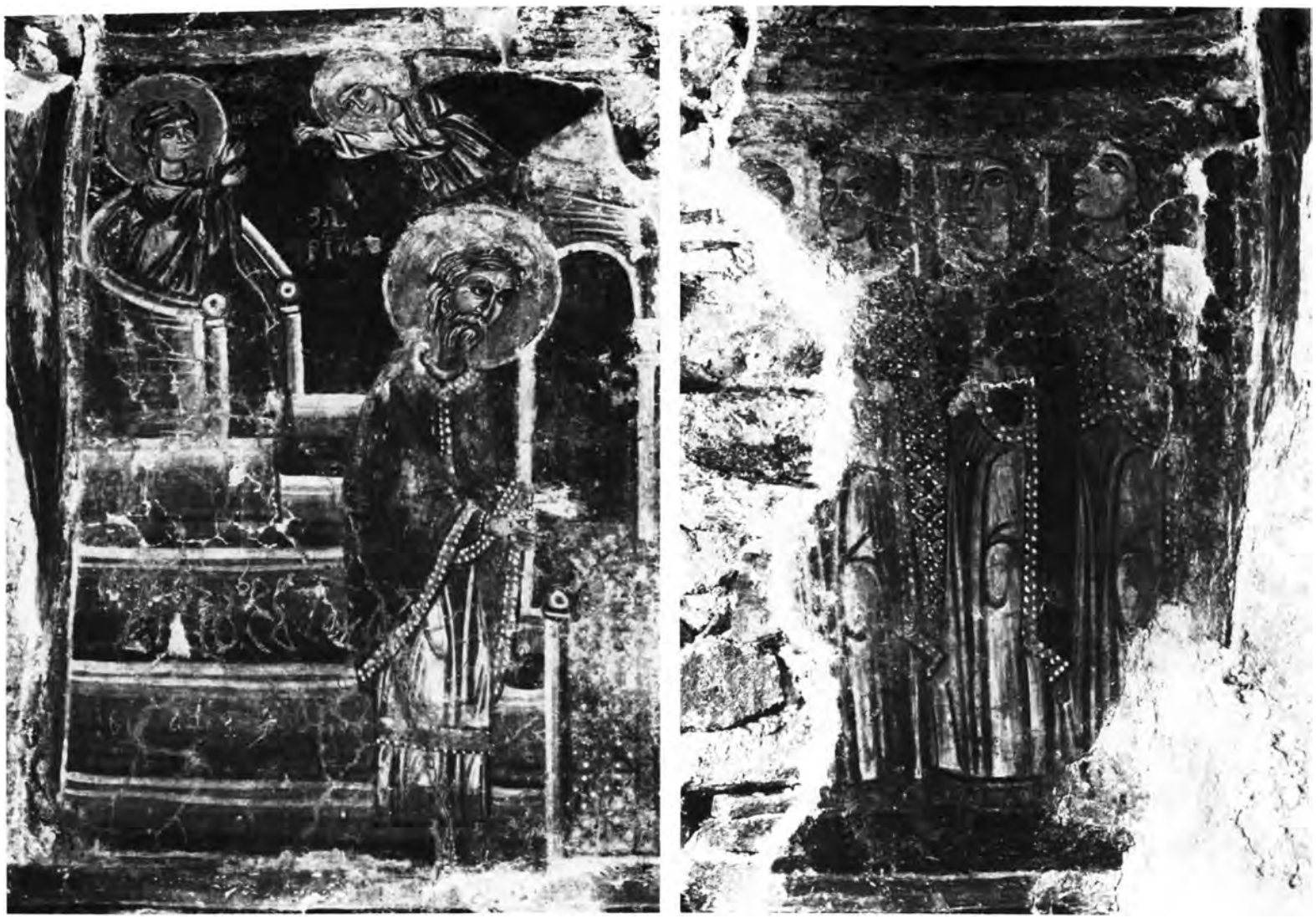
Μονὴ Κερᾶς Πεδιάδος: α-β. Τοιχογραφίαι Β. καὶ Ν. τμήματος καμάρας, ἀντιστοίχως, μετὰ τὰς ἐργασίας

α. Ναὸς Παναγίας Κερᾶς Κριτσᾶς Μεραμπέλλου. Θεοτόκος ἡ Πύλη μετὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ, β. Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα κτητορικὴ ἐπιγραφὴ

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου: α-β. Τμῆμα τῆς παραστάσεως τῶν Εἰσοδίων μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαλύψεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου: α. Ἡ προσευχὴ τῆς Ἁγίας Ἄννης μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ὁ Χριστὸς τῆς Δεήσεως μετὰ τὰς ἐργασίας

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου: α-γ. Τοιχογραφίαι μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαλύψεως καὶ καθαρισμοῦ

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης: α. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν, β-γ. Οἱ ἱεράρχαι Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Γρηγόριος καὶ Βασίλειος μετὰ τὰς ἐργασίας

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Μονὴ Γωνιᾶς Κισάμου: α. Εἰκὼν Ἰωάννου Προδρόμου, ζωγράφου Παρθενίου, β. Εἰκὼν Ζωοδόχου Πηγῆς, ζωγράφου Ἡσαΐου

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

α. Μονὴ Γωνιᾶς Κισάμου. Εἰκὼν Χριστοῦ, ζωγράφου Παρθενίου, β-γ. Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης. Ὁ ἱεράρχης Γρηγόριος (λεπτομέρεια) καὶ Ἅγιος α΄ στρώματος ἀντιστοίχως

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Μονὴ Γωνιᾶς Κισάμου: α-β. Εἰκὼν ἱστορίας Ἰωσὴφ (λεπτομέρειαι)

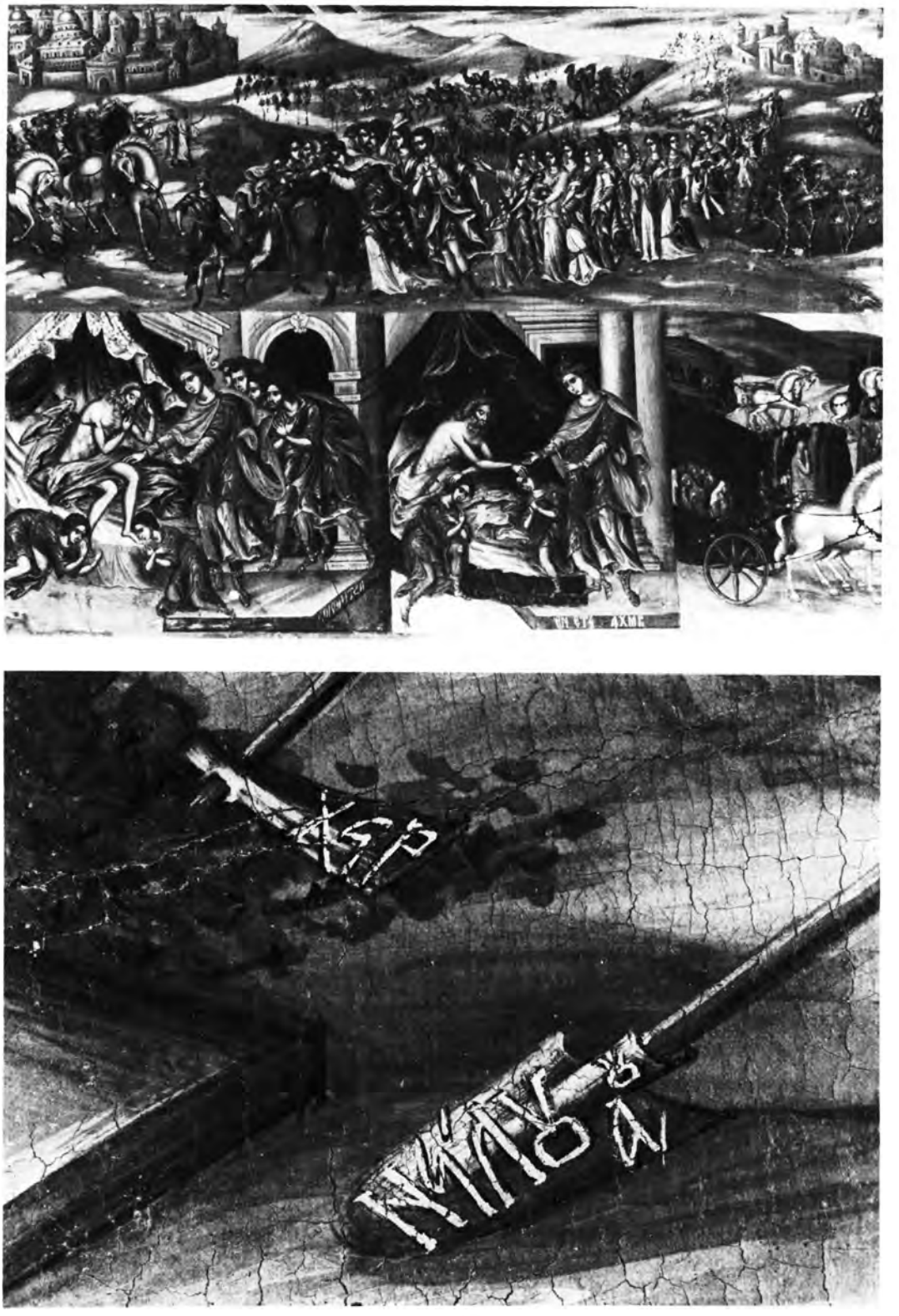
ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Μονὴ Γωνιᾶς Κισάμου: α-β. Εἰκὼν ἱστορίας Ἰωσὴφ (λεπτομέρειαι)

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Μονὴ Γωνιᾶς Κισάμου: α-β. Εἰκὼν ἱστορίας Ἰωσὴφ (λεπτομέρειαι)

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

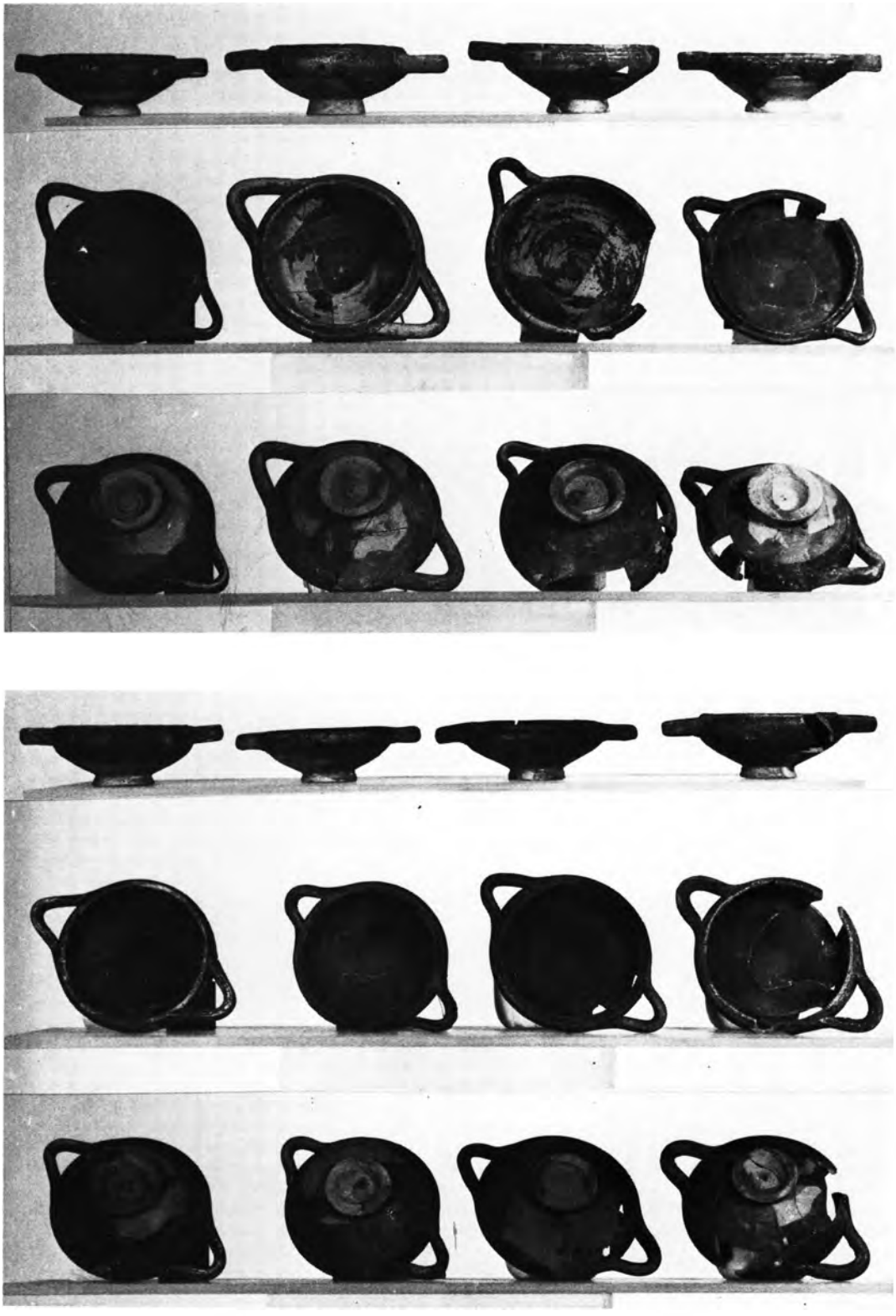

α. Κάσος. Λίθινον σῆμα, β-γ. Ρόδος. Οἰκόπεδον Κυπριώτη. Πήλινα εἰδώλια

Ρόδος. Οἰκόπεδον Κατσαρᾶ-Κακᾶ-Ἰατρίδη. Τὸ τεῖχος ἀπὸ Α.

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

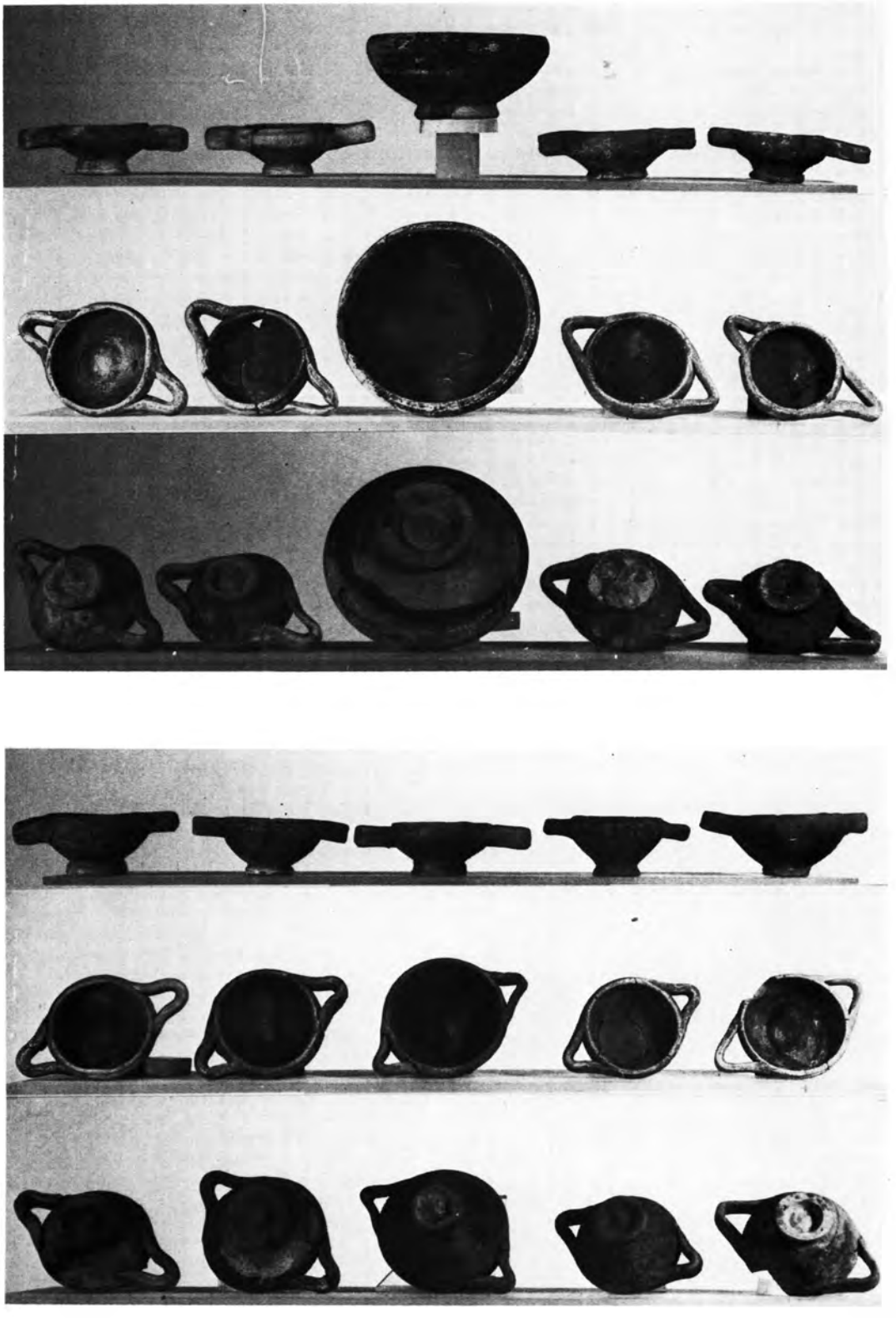

Ρόδος. Οἰκόπεδον Κατσαρᾶ-Κακᾶ-Ἰατρίδη: α-β. Κυάθια ἐκ τοῦ τάφου 1

Ρόδος. Οἰκόπεδον Κατσαρᾶ-Κακᾶ-Ἰατρίδη: α. Κυάθιον ἐκ τοῦ τάφου 1, β. Κυάθια ἐκ τοῦ τάφου 3, γ. Λύχνος καὶ κυάθια ἐκ τοῦ τάφου 6

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος. Οἰκόπεδον Κατσαρᾶ-Κακᾶ-Ἰατρίδη: α-β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου 5

Ρόδος. Οἰκόπεδον Κατσαρᾶ-Κακᾶ-Ἰατρίδη: α. Ὁ τάφος 5, β. Οἱ τάφοι 4, 5, 6, 7 ἀπὸ Β., γ. Ὁ τάφος 6 καὶ τὸ τεῖχος ἀπὸ Α., δ. Οἱ τάφοι 7 καὶ 4 ἀπὸ Ν.

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος: α-β. Οἰκόπεδον Λεβέντη-Πολυχρόνη. Ὁ τοῖχος εἰς τὴν Δ. καὶ τὴν Α. παρειὰν τοῦ σκάμματος, γ. Οἰκόπεδον Π. Μανιᾶ. Ὁ τοῖχος 2 ἀπὸ Β.

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος. Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ.: α-β. Τὸ τεῖχος ἀπὸ ΝΔ. καὶ ΒΑ. ἀντιστοίχως

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος: α. Οἰκόπεδον Π. Μανιᾶ. Ὁ τοῖχος 2 καὶ ἡ ὀρθογώνιος κατασκευὴ ἀπὸ Α., β-γ. Οἰκόπεδον Δημοσίων Ὑπαλλήλων. Τὸ τεῖχος ἀπὸ ΝΑ. καὶ Ν. ἀντιστοίχως

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος: α-β. Οἰκόπεδον Βασιλειάδη. Ἡ ἀρχαία κατασκευὴ ἀπὸ Β. καὶ Ν. ἀντιστοίχως, γ. Οἰκόπεδον Κρητικάκη-Στεφανίδη. Τὸ Α. δριον καὶ ὁδοστρώματα τῆς ὁδοῦ Ρ 27, δ. Οἰκόπεδον Λουϊζίδη. Τὸ Δ. δριον τῆς ὁδοῦ Ρ 38

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος: α, γ. Οἰκόπεδον Γεωργιάδη. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, β. Ὁδὸς Ἰω. Καζούλλη. Μαρμαρίνη κεφαλὴ Ἀσκληπιοῦ

Ρόδος. Οἰκόπεδον Παπαμιχαήλ: α-β. Ὁ Α. τοῖχος μὲ τὸ τόξον καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος. Οἰκόπεδον Παπαμιχαήλ: α-β. Μαρμάρινον γυναικεῖον ἄγαλμα καὶ ἑκαταῖον, γ. Ἡ θύρα τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου ἀπὸ Ν.

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος: α. Οἰκόπεδον Π. Σπυροπούλου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπὸ Δ., β. Πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἰς ξενοδοχεῖον «Θέρμαι», γ-δ. Οἰκόπεδον Τεχνικῶν Σχολῶν «Νηρεύς». Ὁ Ν. τοῖχος τοῦ δωματίου καὶ ἀμφορεῖς κατὰ χώραν

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος. Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ.: α. Ὁ Β τοῖχος ἀπὸ Β. καὶ τὸ φρέαρ Ι, β. Ἡ πεσσοειδὴς κατασκευὴ

Ρόδος. Ἐργοστάσιον Κ.Α.Ι.Ρ.: α. Ὁ Β. καὶ ὁ Δ. τοῖχος ἀπὸ Β., β. Ὁ Δ. τοῖχος μὲ τοὺς πεσσούς

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος. Νοτιοδυτικὴ νεκρόπολις: α-γ. Εὑρήματα ἐκ ταφῶν

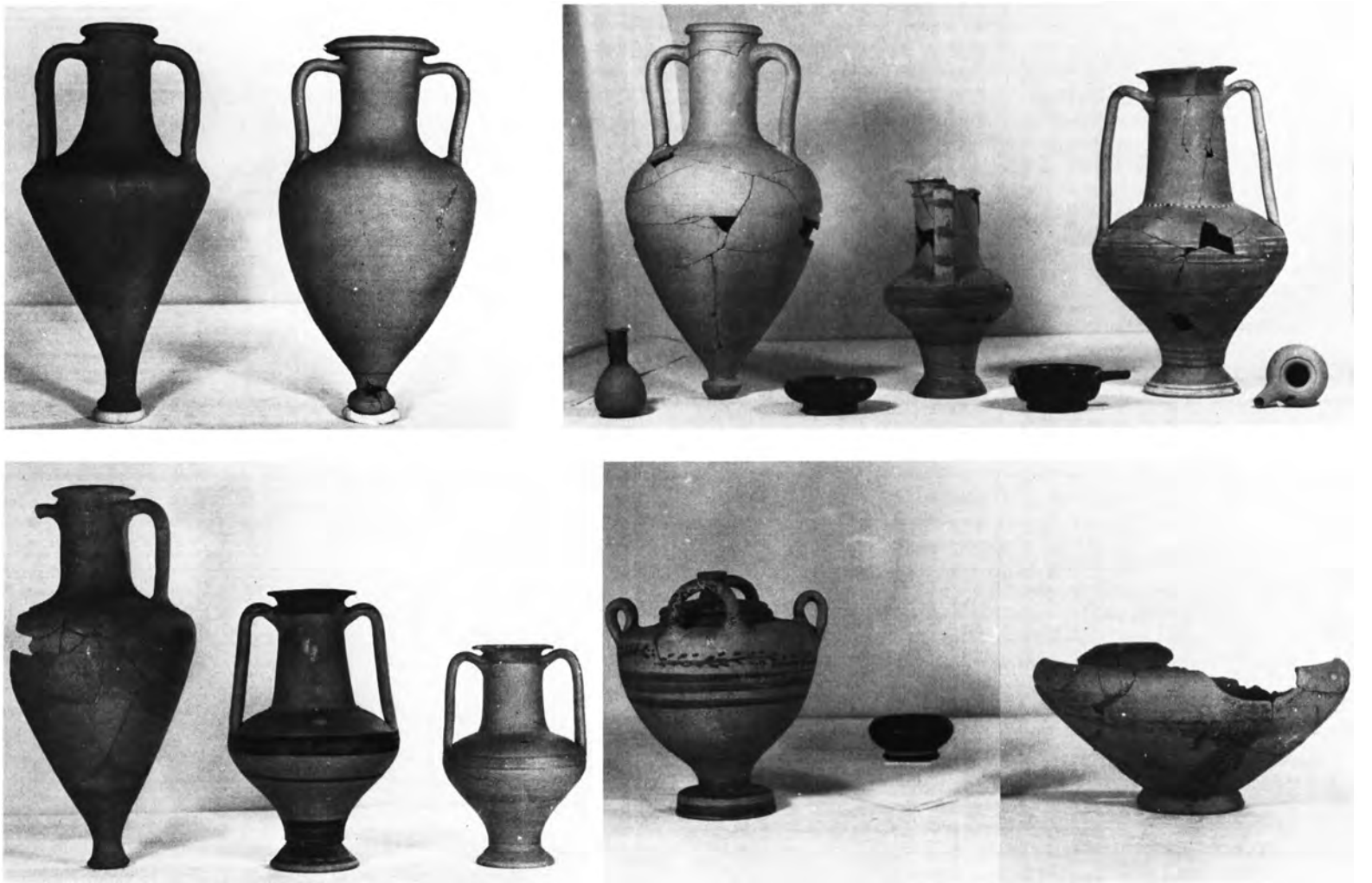
Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος. Νοτιοδυτικὴ νεκρόπολις: α. Ὁ τάφος 59, β. Ὁ τάφος 31 ἀπὸ Β.

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

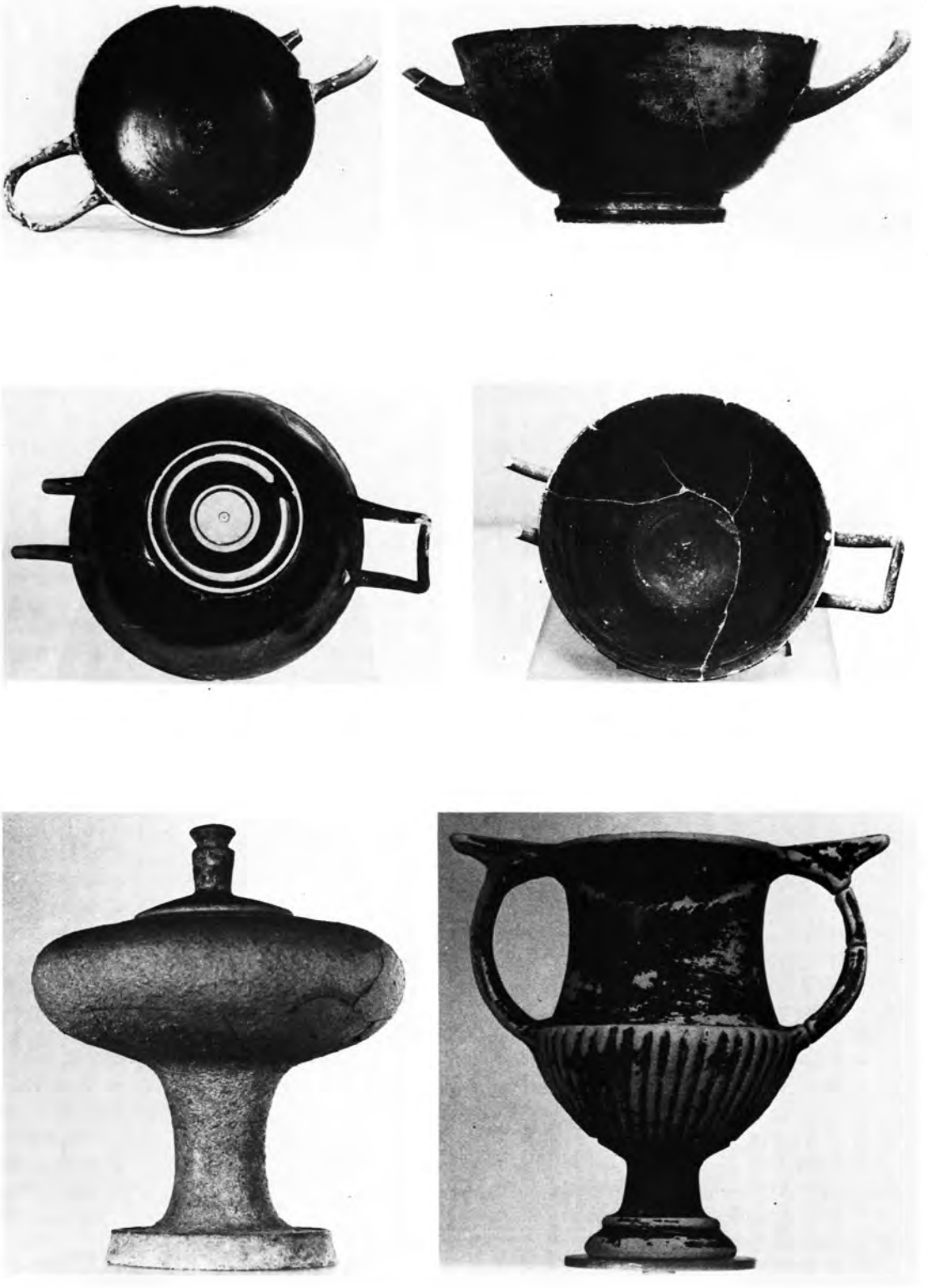
Ρόδος. Νοτιοδυτικὴ νεκρόπολις: α-δ. Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

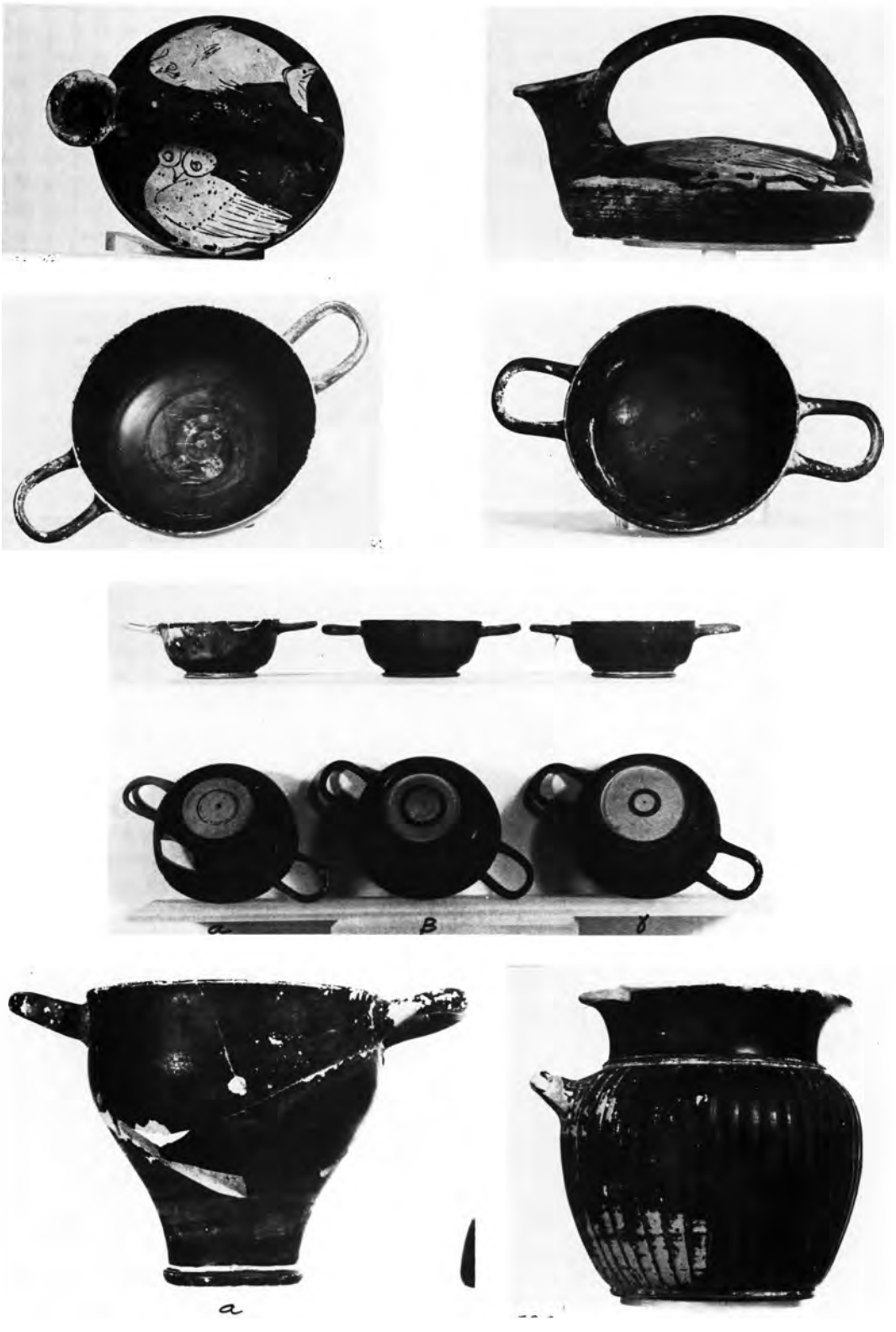

Ρόδος: α, δ-ε. Εὑρήματα ἐκ τάφων τῆς νοτιοδυτικῆς νεκροπόλεως, β-γ, στ. Κάσος. Πόλιν. Bolsals καὶ εἰδώλιον ἐκ τοῦ τάφου 1

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Κάσος. Πόλιν: α-στ. Εὑρήματα ἐκ τάφων

Κάσος. Πόλιν: α-ζ. Εὑρήματα ἐκ τάφων

Ρόδος: α. Ἅγιος Γεώργιος ὁ Παχυμαχιώτης. Ἱεράρχης, β. Παναγία ἡ Καθολικὴ Λάρδου. Γυναικεία λαϊκὴ μορφή, γ. Ἅγιοι Θεόδωροι Ἀρχαγγέλου. Τοιχογραφία ΒΔ. γωνίας

Ρόδος. Παναγία ἡ Καθολικὴ Λάρδου: α-β. Ἱεράρχαι καὶ ἡ Μετάδοσις εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ

Ρόδος. Παναγία ἡ Κυρὰ Πυλῶνος: α-β. Ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ ἡ Μεταμόρφωσις

«Παλατάκι» Πόρου: α. Ἡ Β. πλευρά, β. Λεπτομέρεια προστάδος

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

«Παλατάκι» Πόρου: α. Ἡ Ν. πλευρά, β. Ἐσωτερικὴ αὐλή

α. «Παλατάκι» Πόρου. Λεπτομέρεια ἐσωτερικοῦ, β. Ἄποψις Δημητσάνας ἀπὸ Β.

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Δημητσάνα: α. Ἄποψις ἀπὸ Ν., β. Ὁδὸς Β. συνοικίας

Δημητσάνα: α. Οἰκία Ἀντωνοπούλου, β. Παλαιὰ οἰκία. Ἄνω δεξιά, μέρος τῆς οἰκίας τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ

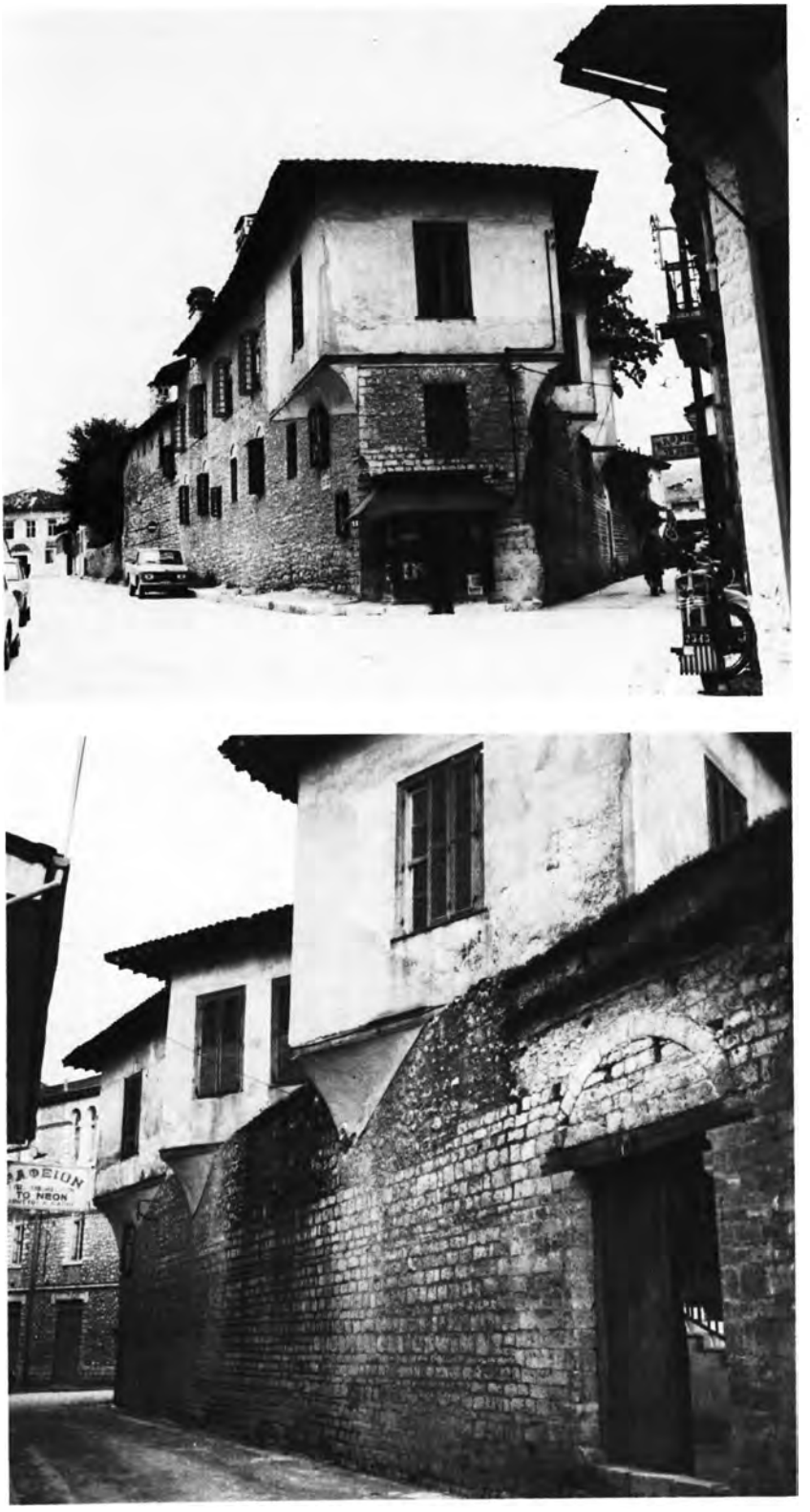
Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Καστοριά: α-β. Οἰκία Πηχιών καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὀρόφου αὐτῆς

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ἰωάννινα: α-β. Οἰκία Β. Πυρσινέλλα καὶ ἡ ΒΑ. πλευρὰ αὐτῆς

α. Μεσολόγγι. Οἰκία Ἰωάννου-Ἰακώβου Μάγερ, β. Ἰωάννινα. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Β. Πυρσινέλλα

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

α-β. Μεσολόγγι. Οἰκία Μάγερ. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ὀρόφου τῆς οἰκίας,
γ. Τὸ Διοικητήριον Ρεθύμνης

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρέθυμνον: α. Κυρία ὄψις ἐπισκοπικοῦ μεγάρου Ρεθύμνης, β. Ἡ Α. πλευρὰ τοῦ παλαιοῦ λιμένος

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρέθυμνον: α-β. Ἡ Δ. καὶ ἡ Ν. πλευρὰ τοῦ παλαιοῦ λιμένος

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

α. Κορμός ἀγάλματος ἐκ Τουρκολέκκας Μεγαλοπόλεως, β. Ἐπιτύμβιος λήκυθος ἐκ κατασχέσεως

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-β. Ξυλόγλυπτον εἰκονοστάσιον εἰς οἰκίαν Ἀνδρ. Μελᾶ

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-ε. Ἀρχαῖα συλλογῆς Λυδ. Μελᾶ

α-δ. Ἀγγεῖα συλλογῆς Ἀνδρ. Μελᾶ

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-ε. Ἀγγεῖα συλλογῆς Ἀνδρ. Μελᾶ

α-γ. Ἀγγεῖον καὶ λεπτομέρεια ἑτέρου συλλογῆς Ἀνδρ. Μελᾶ

α-ε. Ἀρχαῖα συλλογῆς Ἀνδρ. Μελᾶ

α-γ. Ἀρχαῖα συλλογῆς Ἀνδρ. Μελᾶ

α-β. Βυζαντινὸν ἐπίκρανον καὶ εἰκὼν Θεοτόκου συλλογῆς Ἀνδρ. Μελᾶ

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-ε. Ἀγγεῖα συλλογῆς Θ. Κωνσταντίνου εἰς μονὴν Ἁγίας Λαύρας

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-γ. Κρατὴρ συλλογῆς Θ. Κωνσταντίνου εἰς μονὴν Ἁγίας Λαύρας

Ο 28ος ΤΟΜΟΣ (1973): ΜΕΡΟΣ B_1-B_2 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΩΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1977

ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ

ΑΔΕΛΦΩΝ ΡΟΔΗ Ο.Ε. (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)

ΚΑΙ

Ι. ΜΑΚΡΗ Α.Ε. (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ILLUSTRATION ΕΥΡΩΠΗΣ

ΤΣΙΓΚΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗ-Ι-ΩΑΝΝΟΥ

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: OFFSET

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ:

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΥΠΡΑΙΟΥ, ΝΤΙΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗ ΛΙΤΙΝΑ

ΣΕΛΙΔΩΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: ΑΝΝΑ ΠΕΠΟΝΑ